

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Bibliothèque de la Faculté
de Théologie

Les Fontaines - CHANTILLY

D 346/44

J. Karst

St. 1. III. 1909.

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Ն Ա Խ Ն Ե Ա Ց

ԽՈՐԵՆԱՑԻ

1. 5000

11.

ՍՐԲՈՅ ՀՕՐՆ ՄԵՐՈՅ

ՄՈՎՍԷՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՅ

ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ի ՎԵՆԵՏԻԿ

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՂԱԶԱՐՈՒ

ՅԱՄԻ 1865 ՌԵՃԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ԶԵԿՈՒՑՈՒՄՆ

Ի ԼԻԱԿԱՏԱՐ Հմտութիւն պատմական ծանօթութեանց գրաւոր վաստակոցն նախնեաց չառնու լրումն հնախուզին իղձ որչափ ինչ աւանդեցին վէպք : ՕՍովսէսի Խորենացւոյ զառն մեծի, զորմէ բազում գովութիւնք են առ այլս 'ի մատենագրաց յաղագս անդուլ երկոցն 'ի հայկեան դպրութեանս, և զոր ինքն զանձնէ ասէ անպարպ 'ի Թարգմանութեանց լինել, սակաւս յոյժ ունիմք 'ի ձեռին զգրաւոր վաստակս, զոր և 'ի մի յայս հատոր ժողովեցաք. և գրչագիր օրինակք այսոքիկ են .

Պատմութեանն հայոց օրինակք անթերի վեց էին, և հատուածք այլևայլ 'ի ճառընտիրս, և Թուական գրութեան նոցին յայտնիքն ՉԾԲ. ԹԾԹ. ԹԾԻ. ԹԾԼԲ : Թիւթոցն երկոցուն՝ Սահակայ առ Խորենացին և սուրայն առ նա՝ երկու էին օրինակք, միոյն և եթ Թուականն յայտնի ՈԿԷ : Լրոյնպէս և պատմութեանն հռիփսիմեանց երկու, միոյն գրեալ 'ի ԶԵ. և երկու ևս նոցին ներբողենին, գրեալ մին ՈԿԴ : Ըորս օրինակք էին վարդապառի ճառին գաղափարեալ 'ի հին օրինակաց

գրելոց 'ի Թուխս ՈՁԶ . ԶԵ . ԶԿԶ . և Եօթն՝ պիտոյից
գրոցն , որոց հնագունին գրութեանն Թիւ ԶԽԷ :

Եւ աշխարհագրութեանն , որ առաւել քան զայլն
աշխատ արար զմեզ յաղագս եկամուտ անհարազատու-
թեանց ոմանց ըստ աշխարհագրական ծանօթութեանց
Թերևս նոյին գրչաց , օրինակք հինգ էին անթուա-
կանք , չորեքին Թերի , ընդ որս և հնագոյնն 'ի վերջ կու-
սէ . նմին իրի ոչ համարձակեալ միով և եթ անթերի
օրինակաւ լրումն տալ տպագրութեան , խնդրեցաք և
զհաւասար օրինակին գրատան Եջմիածնի , զոր և գտաք
համաձայն հնագունին , լրութեան մասամբն առաւե-
լեալ քան զնա : Եւ 'ի համեմատութենէ վեցից գրչա-
գիր օրինակացս ընտրեալ զհարազատ ընթերցուածն
ուր բազումք միաբանէին և կամ ընտիրքն և հինք ,
զայլ 'ի կարևորաց խնամով 'ի ստորև ամփոփեցաք , որ
Թերևս առաւելագանց խղճմտութեան կարծիցի նշա-
նակ : Եւսկաւ ուրեք 'ի միաբան օրինակացն խոտորեցաք
յանուանս տեղեաց օտար ազգաց . զորոց զճգրիտ Թարգ-
մանութիւն ձայնիցն ընտրեցաք , զմերոցն եղեալ 'ի ներ-
քոյ : Եւ իսպառ մերթեցաք զհին տպագիրն հոլանդաց-
ւոց . որ և ընդ հարազատ օրինակսն համարելի էր ար-
դեօք , եթէ որ տպագրեացն չէր ուրեք ուրեք փոփոխու-
թիւն արարեալ , և նոր անուանս՝ յետին դարուց հնա-
րեալս՝ ընդ հինսն կցեալ . որոց վասն և առ հայագէտ
օտարազգիս բամբասեցաւ երբեմն մատեանս և ընդ ան-
հարազատս գրեցաւ . առ որս հատուցեալ է մեր զպատ-
շաճ պատասխանին յայլում մատենի , գրչագիր օրինա-
կացն հարազատութեամբ զտպագրին ուղղեալ զվրի-
պանս : Եւ մեք անմեղադրելի յուսամք հանդիպել առա-
ջի հմուից , եթէ 'ի նոր տպագրութեանս անմիաբանու-

Թիւն ինչ ուրեք 'ի Թիւ գաւառացն տեսանիցեն քան
զոր այլուր այլպէս ընթերցեալ և ուսեալ իցեն . քանզի
'ի համաձայնութենէ բազմաթիւ օրինակաց հարկաւ
փոփոխումն կրի 'ի սակաւն :

Եւ տաքոյ տպագրութեանս Թողաք զքերականական
բանս որ յանուն մատենագրիս կամ համանուն քեր-
թողի ուրուք ցրիւ կան 'ի հին քերականս : Վանգի նո-
քին ընդ դարս իւրաքանչիւր յայլ և յայլ հմտից ձեռս
յաճեալ՝ պէսպէս մեկնաբանութեամբ ընդարձակեալ
են և զեղչեալ և փոփոխեալ, նմին իրի անհամարձակե-
լի դատեցաւ ընդ հարազատ բանս երանելոյն ողջ ա-
ծել և զայնպիսիսն 'ի նորին անուն մակագրելով, այլում
Թողեալ ժամանակի զայնոսիկ և զայլ նոյնպիսի երկա-
սիրութիւնս այլոց մեկնչաց խմբագիր 'ի լոյս ածել,
եթէ արժանի տպագրութեան դատեալ լիցին առ ան-
կորուստ պահելոյ զհին աւանդս ազգիս :

ՅԱՆԿՔ ԱՌԱՋԻՆ ԳՐՈՑ

- Ա. Յաղաքս մերոյս յիսկզբանն յայսմ բանիցս Սահակայ բազում
առնալոյ խնդալ :
- Բ. Թէ ընդէր, վասն զի 'ի քաղաքացւոց և յասորեհտանեաց մատե-
նից յանկաջոյն են մեր իրք, 'ի յունականէն կամեցաք մեք
ցուցանել :
- Գ. Յաղաքս անիմաստասէր բարուց առաջնոցն մերոց (Թադաւորաց
և իշխանաց :
- Դ. Յաղաքս զի ոչ սակս Աբամայ և այլոց նահապետացն միաբանե-
ցան այլք 'ի պատմագրաց :
- Ե. Յաղաքս հաւասար դալը աղքատանութեան երկից որդւոցն 'չոյի
ցԱբրաամ և ց'Աննոս և ցԱբամ . և եթէ 'Աննոս ոչ Բէլ և ոչ
որդի Բէլայ :
- Զ. Յաղաքս (Թէ է ինչ որ հաւասար, և է որ օտար 'ի Մովսիսե
պատմին այլքն հնախօղք . և յաղաքս Ոլոմպիոդորայ փիլիսո-
փայի անդիր զըուցացն :
- Է. Յայտարարութիւն սակաւութ, (Թէ ըստ արտաքնոցն ասացեալ
է Բէլք, ըստ աստուածային բանից ճշմարտութեամբ 'չաբ-
րութ է :
- Ը. Թէ ո՛ր կամ ուստի զայսպիսի եգիտ զըուցաբանութիւնս :
- Թ. Թուղթ Վաղարշակայ արքայի Հայոց առ մեծն Արշակ արքայ
Պարսից :
- Ժ. Յաղաքս ապստամբութեանն Հայկայ :
- ԺԱ. Յաղաքս պատերազմին և մահուն Բէլայ :
- ԺԲ. Յաղաքս որ 'ի Հայկայ աղքէ և ծնունդք . և (Թէ զինչ իւրաքան-
չիւր ոք 'ի նոցանէ գործեաց :
- ԺԳ. Յաղաքս ընդ արևելեայս պատերազմին և յաղթութեանն, և
մահուանն 'Ալեքարն Մադեհայ :
- ԺԴ. Յաղաքս ընդ ասորեստանեայս կռուոյն և յաղթութեանն, և
Պայապայն Քաղեայն, և Վեսարու, և առաջին և այլոց անուա-
նեալ Հայոց :
- ԺԵ. Յաղաքս Արայի, և մահուան նորա պատերազմաւ 'ի Շամի-
րամայ :
- ԺԶ. Թէ որպէս յետ մահուանն Արայի Շամիրամ շինէ զքաղաքն և
զամբարտակ գետոյն և զիւր տունն :

- ԺԷ. Յաղագս Շամիրամայ, Թէ էր աղագաւ կոտորեաց զորդիս իւր .
 և Թէ որպէս փախստական լինի 'ի Զարդաշտէ մոգէ 'ի Հայս ,
 և մեռանի 'ի Կնիուտապ որդւոյ իւրոյ :
- ԺԸ. Յաղագս Թէ Հաւաստի նախ լեալ պատերազմն Շամիրամայ 'ի
 Հնդկիս, և զինի մահուան նորա 'ի Հայս :
- ԺԹ. Որ զինի ինչ մահուանն Շամիրամայ :
 Ի. Վասն արայեան Արայի. եթէ սորա որդի Անուշաւանն, որ
 Սոս անուանիւր :
- ԻԱ. Որ 'ի Սկայորդւոյն Պարոյր՝ առաջին 'ի Հայս Թագաւորէ . օգնա-
 կան լինի Վարբակայ Մարի՝ բառնալով զԹագաւորութիւնն
 'ի Սարդանապաղայ :
- ԻԲ. Կարգ Թագաւորաց մերոց և Համար նոցունց որդի 'ի Հօրէ
 առնելով :
- ԻԳ. Յաղագս որդւոյն Սենեքարիմայ, և Թէ արծրունիք և գնունիք
 և բզեշին անուանեալ Աղճնեաց՝ 'ի նոցանէ սերեալք . և 'ի
 նոյն ճառի՝ եթէ Անգեղ տունն 'ի Պապքամայ :
- ԻԴ. Յաղագս Տիգրանայ, Թէ որպիսի ամենայնիւ :
- ԻԵ. Վասն երկիւղի կասկածանացն Աշխահակայ 'ի միաբանութենէ
 սիրւոյ Կիւրոսի և Տիգրանայ :
- ԻԶ. Թէ որպէս 'ի խիթի լինելով Աշխահակայ, զառաջակայ իւր
 դիպուածն տեսանէ պրանչելի երազով :
- ԻԷ. Յաղագս խորհրդակցացն բան . զինի ապա և իւր մտածութիւն ,
 և 'ի նոյն հետայն գործն :
- ԻԸ. Թուղթ Աշխահակայ . յետ որոյ և յօժարութիւն Տիգրանայ , և
 յուզարկումն Տիգրանուհեայ 'ի Մարս :
- ԻԹ. Եթէ որպէս յայտնեաց գրգռութիւն նենգութեան . և մարտն ,
 յորում և մահն Աշխահակայ :
- Լ. Յաղագս Թէ էր աղագաւ յղարկեաց զքոյր իւր Տիգրանուհի 'ի
 Տիգրանակերտ , և վասն Անուշայ առաջին կնոջն Աշխահակայ,
 և ընակութեան գերւոյն :
- ԼԱ. Թէ ոչք ոմանք սորա զարմք, և ոչք 'ի սմանէ որոշեալ ցեղք :
- ԼԲ. Թէ եղիական պատերազմն առ Տեւտամեաւ . և մեր Զարմայր
 ընդ եթովպացի զօրուն լինել սակաւուք . և 'ի նոյն մահ :

Կապարեցան ցանկ . առաջին գրոց ծանոթանութեան Հայոց Ռեժոյ :

Ի Պարսից առասպելեաց, յաղագս Բիւրասպի Աթդահակայ :
 Ստորագրութիւն , որ ինչ սակս Բիւրասպեայ հաւաստին :

Գ Ի Ր Ք Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

ԾՆՆԴԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հ Ա Յ Ո Յ Մ Ե Ծ Ա Յ

Ա.

Մովսիսի խորենացւոյ յազապ մերոյս յիսկզբանն յայսմ բանիցս Սա-
հակայ բագրատունւոյ խնդալ¹ :

Օ ԱՆՍԳԱՌ խաղացմունս աստուածայնոցն 'ի քեզ
չնորհացն և զանդուլ Հոգւոյն 'ի վերայ քո իմացուա-
ծոցդ շարժմունս ծանեայ 'ի ձեռն գեղեցիկ խնդրոյս ,
յառաջ քան զմարմնոյդ՝ զՀոգւոյդ ընկալեալ զծանօ-
թութիւն . որ և սիրելի իմոց իսկ ախորժակացս է , ա-
ռաւել ևս սովորութեանցս : Ա՛յ ասն որոյ և ոչ միայն գո-
վել արժան է զքեզ , այլ և 'ի վերայ քո աղօթել՝ առ
'ի լինել քեզ միշտ պսակիս :

Օ ի եթէ վասն բանին մեք , որպէս ասի , պատկեր
Լստուծոյ , և դարձեալ առաքինութիւն բանականին է
խոհականութիւն , և քո յայտոսիկ անհատ ցանկութիւն ,
ապա ուրեմն գեղեցիկ մտածութեամբ զխոհականու-
թեանդ քո վառ և բորբոք պահելով զկայծակն , զար-
դարես զբանն . որով մնաս առ 'ի լինելն պատկեր : Ա՛յ
ձեռն որոյ և զայսորիկ զսկզբնատիպն ասիս ուրախա-
ցուցանել , գեղեցիկ և չափաւոր մոլութեամբ յայտոսիկ
մոլեալ և զակատեալ :

Լ՛ը որով տեսանեմ և զայս , զի եթէ որք յառաջ

1 Մի օրինակ խնդրեալ . . . բանին մէջ ասի՝ պարկեր :

քան զմեզ և կամ առ մեւք եղեն հարուստք և իշխանք աշխարհիս հայոց, ոչ ընդ ձեռամբ անկելոց իւրեանց արդեւք գտելոց իմաստնոց զայսպիսեացս հրամայեցին կարգել զյիշատակս բանից, և ոչ արտաքուստ ուստեք այսոցիկ 'ի ներքս ածել խորհեցան օժանդակութիւնս իմաստից, և զքեզ այսպիսի այժմ եղեալ ծանեաք, ապա յայտ է ուրեմն, թէ ամենեցուն քան զքեզ նախա գունիցն ճանաչիս վեհագոյն, և բարձրագունից արժանաւոր գովութեանց, և յայսպիսիս պատկանաւոր դնիլ յարձանագրութիւնս բանից:

Հաղագս որոյ հեշտաբար ընկալեալ զքո խնդիրդ, աշխատասիրեցայց ածել 'ի կատարումն. անմահ 'ի յիշատակ¹ թողուլ զայս քեզ, և որ զկնի քոյինքն են գալոց ազգք: Սի և ազգի ևս նախնականի, և քաջ և արգասաւոր ոչ միայն 'ի բանս և 'ի պիտանաւոր խոհականութիւնս, այլ և 'ի մեծամեծ և 'ի բազում գործս արժանափառս, զոր յիշատակեսցուք 'ի կարգի պատմութեանս, յորժամ զորդի 'ի հօրէ ծննդաբանելով ազգաբանիցեմք զբովանդակն: Իսկ զհայաստանեացս նախարարութիւնս, զամենեցուն զուստն և զզիարդն յայտնելով համառօտ, որպէս հաւաստի 'ի յունականս օմնան կայ պատմութիւնս:

Բ

Թէ ընդէր, վասն զի 'ի քաղղէացոց և յասորեստանեաց մատենից յանկագոյն² են մեր իրք, 'ի յունականն կամեցաք մէք ցուցանել:

Եւ ընդ այս մի ոք զարմասցի, եթէ բազում ազգաց լեալ մատենագիրք, որպէս ամենեցուն է յայտնի, մանաւանդ Պարսից և քաղղէացոց, յորս առաւել ազգիս մերոյ գտանին բազում ինչ իրաց յիշատակք, մեք զհռչակացն միայն յիշեցաք զպատմագիրս, և անտուստ զյայտարարութիւն մերոյ ազգաբանութեանս խոստայաք յանդիման կացուցանել: Վրանդի ոչ թագաւորքն

¹ Մի օր. անմահի յիշատակ . . . զկնի քոյինքն . . .
² Ինչպէն գալոց են գրելոց են ազգ . . .

Թանգաբանելոց:

2 Երեք օր. յանկագոյն:

Յունաց՝ միայն որպէս աշխարհակալութեամբ, այլ և որ ինչ իմաստութեան են ջանք՝ փոյթ յանձին կալան աւանդել Յունաց, յետ զառտնին իւրեանց յարմարեալ իրս. որպէս և Պտղոմէոսն, որ և Եղգայրասէրն, պէտ արարեալ զամենայն ազգաց զմատենանս և զվէպս՝ ի յոյն լեզու փոխարկել:

Իսայց մի ոք աստանօր անուսումն զմեզ համարեալ բամբաստիցէ իբր զանվարժս ոմանս և զտգէտս, որպէս թէ եգիպտացւոցն լեալ թագաւոր, մեք այժմ զնա Յունաց գրեցաք: Բանգի նուաճեալ նորա և ըզնոյնս ընդ իւրով ձեռամբ, անուանեցաւ Բղէքսանդրի և Յունաց թագաւոր, որպէս և ոչ մի զոր ի Պտղոմէանցն կամ յայլոցն տիրելոյ եգիպտացւոցն անուանեցաւ ոք երբէք. որ և վասն առաւել յունասէր բարս ունելոյ՝ ի յոյն լեզու զիւր աշխատութիւնն ժողովեաց: Եւ այլ բազում այսպիսի ինչ պատճառ վասն ասելոյն մեր զնա Յունաց թագաւոր, այլ վասն համառօտելոյ մեզ զճառս՝ բաւական լիցի ասացեալս վասն նորա:

Եւ և բազում արք անուանիք և իմաստութեան պարապեալք ի Յունաց աշխարհէն հոգացան՝ ոչ միայն զգիր դիւանաց այլոց ազգաց թագաւորաց և ըզմեհենից յեղուլ ի յոյն բան, որպէս գտանեմք զայն, որ և զԲիւռիոս ոմն յայս յորդորեաց այր քաղդէացի և վարժ ամենայն իմաստութեամբ, այլ և զմեծամեծս և զգարմանալոյ արժանաւորս յարուեստից, և ուրեք ուրեք գտեալ աշխատութեամբ, հաւաքեալ փոխեցին ի յոյն լեզու. որպէս զայք առ քէ, և զզայ և զթոյ առ փիւր, և զկենն առ եչ, և զշայ առ սէ: Եւ ժողովեալ զայսոսիկ արանց, զորոց և մեք զանունս հաւաստի գիտեմք, նուիրեցին ի փառս հելլենացւոց աշխարհին: Եւ գովելիք են, որպէս իմաստասիրեցեալք՝ յաղագս ջանին և իմաստութեանն առ ի յայլոցն լինելոյ գտակք, առաւել ևս որք ընկալան և պատուեցին զայսպիսի գիւտս իմաստից: Ասան ուրոյ և զբոլոր իսկ զնոյնս ոչ դանդաղիմ մայր կամ դայեակ ասել իմաստից:

1 Երկու օր փոքր:

Եւ վասն Յունացն զըուցաբանս զանարկութիւն մերոց պիտոյիցս առնելոյ՝ բաւական է այսչափ :

Գ.

Յաղագս անիմաստասէր բարուց առաջնոցն մերոց թագաւորաց
և իշխանաց :

ԿԱՄԻՄ և ոչ զանիմաստասէր բարս առաջնոցն մերոց նախնեաց առանց յիշատակի բամբասանաց թողուլ . այլ և աստէն իսկ յիսկզբան մերոյ գործառնութեանս զվասն նոցա կշտամբութեան յարմարել ըզբանս : Օյ թէ արգարեւ գովութեան արժանի այնք 'ի թագաւորաց իցեն , որք գրով և պատմութեամբ զիւրեանցն հաստատեալ կարգեցին զժամանակս և զգործս իմաստութեան , և զքաջութիւն իւրաքանչիւր արձանացուցին 'ի վէպս և 'ի պատմութիւնս , ըստ նոցանէ և պարապեալքն այսպիսում ճգնութեանց զիւրանազիրք մատենից՝ ներբողականաց 'ի մէնջ արժանի եղեն աւից : Ի ձեռն որոց և մեր ընթեռնուն զառ 'ի նոցանէ շարածս բանից , ըստ աշխարհօրէն կարգաց իմաստանալ ասեմք , և քաղաքականս ուսանել կարգս , յորժամ այսպիսիս ընթերցասիրիցեմք իմաստութեան ճառս և զըուցատրութիւնս , որք են քաղղէացւոց և ասորեստանեաց , եգիպտացւոց և ելլէնացւոց : Ի՞նչ այսոքիւք և փափագիցեմք ևս արդեւք իմաստութեան արանցն այնօցիկ , որ զայսպիսի փոյթ յանձին կալան :

Ի՞պա ուրեմն ամենեցուն մեզ յայտնի է թագաւորացն մերոց և այլոցն առաջնոց առ 'ի յիմաստն աղամարութիւն , և անկատարութիւն ոգւոյն բանականի : Օյ թէպէտ և եմք ածու փոքր , և թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ , և զօրութեամբ տկար և ընդ այլով յոլով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ , սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ և 'ի մերում աշխարհիս , և արժանի զրոց յիշատակի , զորոց և ոչ մի դը 'ի նոցանէ պէտք յանձին կալաւ մատենագրել : Ի՞նչ այնոքիկ , որք և ոչ անձանց խորհեցան բարի առնել , և անուն յիշատակի յաշխարհի թողուլ ,

զի՞ արդեւք և մեղադրութիւն մեր այնպիսեացն 'ի ճաշ պատահիցէ, զևս մեծագոյնս 'ի նոցանէ պահանջել և որ ինչ հնագոյն քան զնոսա :

Եւ յաւիցէ ոք արդեւք . վասն ոչ լինելոյ գիրք և դպրութիւն 'ի ժամանակին, կամ վասն պէս պէս պատերազմացն, որ կուռ զմիմեանց զկնի անհետ 'ի վերայ գային :

Եւ ոչ արդարեւ այսոքիկ կարծեցեալ լինի . քանզի գտանին և միջոցք լեալ պատերազմացն, և գիր Պարսից և Հունաց, որովք այժմ՝ գիւղից և գաւառաց ևս և իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեանց, և հանուրց հակառակութեանց և դաշանց այժմ՝ առ մեզ գտանին անբաւ զրուցաց մատեանք, մանաւանդ որ ¹ 'ի սեփհական ազատութեն պայազատութիւն : Եւ ինձ թուի, որպէս այժմ՝ և առ հինսն հայաստանեաց լեալ անսիրելութիւն իմաստութեան և երգարանաց բանաւորաց : Եւ ասն որոյ աւելորդ է մեզ և այլ յաղագս անբանից արանց թուլամտաց վայրենեաց ճառել :

Եւ այց ընդ քո յոյժ զարմացեալ եմ ընդ մտացդ ծննդականութիւն, որ յիսկզբանցն մերոց ազգաց մինչև ցայժմուսս միայն գտար զայսպիսոյ մեծ իրէ բուռն հարկանել, և մեզ խոյզ ինդրոյս առաջի արկանել՝ երկար և շահաւոր գործով զազգիս մերոյ կարգել զպատմութիւն . ճշդիւ զթագաւորացն և զնախարարականաց ազգաց և տոհմից, թէ ո՞վ յումմէ, և զինչ իւրաքանչիւր ոք 'ի նոցանէ գործեաց, և ո՞վ ոք 'ի ցեղիցս որոշելոց ընտանի և մերազնեայ, և ո՞ք ոմանք եկք ընտանացեալք և մերազնացեալք, և ըզգործս և զժամանակս իւրաքանչիւր գրով զրոշմել՝ 'ի ժամանակէ անկարգ ամբարտակին շինուածոյ մինչև ցայժմ . գեղեցիկ զայս քեզ հարեալ ² 'ի փառս և անշան հեշտութիւն :

Եւ որ այսչափ միայն ասացից . մի՞թէ մատեան մերձկայցէ ինձ, որպէս ասէ Հոբ, կամ դպրութիւնք քոյ հայրենեաց, որովք նմանագոյն արդեւք եթրայեցւոյն պատմագրաց՝ 'ի վերուստ 'ի քեզ իջուցանեմ անսը-

1 Երկու օր . որ յեփհական կամ
որ 'ի յեփհական աղապարտելէ . երկու
այլ որ յեփհական աղապարտելէ կամ

աղապարտելանն է որայ . . իսկ միւսն որ
'ի յեփհական աղապարտելէն :

2 Մի օր . համարեալ :

խալ, կամ 'ի քէն և յայլոց սկսեալ՝ անդր 'ի վեր հանիցեմ 'ի սկիզբնն : Իայց սակայն սկսայց, թէպէտ և ջանիւ . միայն թէ և չնորհակալ որ մերոցս գտանիցի լեալ աշխատութեանց : Եւ սկսայց յորոց և այլքն, որք յեկեղեցւոյ և ոյք ըստ Վրիստոսի, աւելորդ համարելով զարտաքնոցն երկրորդել յաղագս իսկզբանն առասպելս, բայց եթէ զկնիսն՝ ժամանակ ինչ արդեւք . և զարսս յայտնիս, որում և աստուածայինքն 'ի ճահ գայցեն պատմութիւնք բանից . մինչև 'ի հարկէ երթեալ հասանիցեմք 'ի հեթանոսականսն զրուցակարգութիւնս . սակայն և 'ի նոցանէ, զոր ինչ հաւաստին կարծեմք, առնուլ :

Դ

Յաղագս զի ոչ սակս Ադամայ և այլոց նահապետացն միաբանեցան այլք 'ի պատմագրաց :

Եւ ԱՂԱԳՍ արմատոյն հանուրց մարդկութեանս, կամ թէ հաճոյ ումեք թուեսցի ասել ծայրին, պարտ էր մեզ սակաւ ինչ անցանել բանիւ, թէ ընդէր հակառակ հոգւոյն խորհել անմիաբանեցան այլքն 'ի պատմագրաց, զՎիւռոս ասեմ, զԻսաղմանվիպէն և զԻբիւղենայ . կամ զնոյն ինքն զնաւակառուցէն և զայլոց նահապետացն . ոչ միայն վասն անուանց և ժամանակաց, այլ վասն ոչ սկիզբն զառ 'ի մէնջն հաւացն կարգելոյ ազգի մարդկան :

Վանդի ասէ վասն նորա Իբիւղենոս հանգոյն այլոցն այսպէս . Եւ զնա ամենախնամն Իստուած եցոյց հովիւ և առաջնորդ ժողովրդեանն : Ետ որոյ ասէ . Թագաւորեաց Իղովրոս շարս տասն . որ լինին ամբ երեսուն և վեց հազար : Եւ այսպէս և յաղագս Եւրոյ այլով անուամբ վարին և ժամանակօք անբաւիւք . թէպէտ և վասն ջրոյն սաստկութեան և ապականութեան երկրի՝ զոյգ հոգեւորացն բարբառին բանից . նոյնգունակ և զթիւ նահապետաց տասն Վսիսութեան հանդերձ թուեն : Իր ոչ միայն ըստ բոլորման առ 'ի յարե-

գալինէ չորեքժամանակեան ըստ մեզ լինելոյ տարւոյն՝ հեռանայ յամաց մերայնոցն, մանաւանդ թէ և յաստուածայնոցն, այլ և ոչ որպէս եգիպտացիքն զլուսնականն հաշուին ծագմունս. նա և ոչ զառ ՚ի դիցն ումանս¹ ասացեալս, եթէ տարիս որ վարկցի, զուգեալ համեմատեն հուն թուոց առարկութեանցս առ ՚ի հաւաստել ճշմարտութեանն, երբեմն նուազ և երբեմն սաստիկ զհաւաքումն գումարելով: Ըրդ օրէն է մեզ աստանօր զկարծիս նոցա յայտնել, թէ զինչ իւրաքանչիւր որ ՚ի նոցանէ խորհեցան այսպէս զայսոսիկ գրել. այլ վասն երկարութեան առաջիկայ գործոյս՝ այլում տեղւոյ և ժամանակի զայսոսիկ թողեալ, հատուցուք աստանօր զբանս, սկսանելով յաղաքս այսորիկ որպէս և հաւատացեալ եմք:

Ըջամնախաստեղծն. սա կեցեալ ամս երկերիւր և երեսուն, ծնանի զՍէթ. Սէթ կեցեալ ամս երկերիւր և հինգ, ծնանի զԱնուս: Սորա երկուքն յարձանագրութեանցն ընդդէմ երկուց հանդերձելոցն, որպէս ասէ Յովսէպոս. թէսկտ և ուրն անյայտ: Անուս, որ առաջին յուսացաւ կոչել զԵստուած:

Ալ ընդէր արդեւք այս, և կամ վասն որոյ պատճառանաց նախնիս ասացեալ կոչելոյն զԵստուած, և կամ որպէս կոչելն իմանի: Վանգի է Ըջամ ճշմարտապէս աստուածաստեղծ. և սա ՚ի բերանոյ Եստուծոյ առեալ ասի պատուէր, այլ և յանցուցեալ և թաքստեան² եղեալ, զԱւր եսն յԵստուծոյ և ոչ յայլմէ ումեքէ հարցանի. սապէս և զվճիռ վարկին ՚ի նորին բերանոյ լսէ: Իսկ յետոյ և Աբել մերձաւոր և ծանօթ Եստուծոյ լեալ, պատարագ մատուցանէ, և ընկալեալ լինի: Ըրդ, սոցա այսպէս յընդունելութիւն և ՚ի ծանօթութիւն Եստուծոյ լինել, էր աղագաւ սա առաջին ասի կոչել զԵստուած, և այս՝ յուսով: Ըրդ զայն վասն սորա ՚ի տեսութեանց ՚ի հրաւիրեալն մեր յուղարկեսցուք տեղի. իսկ որ ՚ի ձեռն պատրաստն է՝ ասասցուք:

Վանգի ՚ի պատուիրանազանցութեան գտեալ առաջինն ՚ի մարդկանէ, ՚ի դրախտէն և յԵստուծոյ, չա-

1 Մի օր. հինգ:

2 Մի օր. ՚ի բազմութիւն:

րութեան աղաքաւ, որպէս ասացեալ է, գտան արտասահմանեալ Օ կնիւք ընտանեգոյնն Նստուծոյ յորդոցն Նքամայ՝ ի հարադատէն իւրմէ սպանանի յեղբօրէ : Յետ որոյ ոչ բանի ինչ աստուածայնոյ և ոչ յայտնութեան ինչ իրիք եղելոյ, ի տարակուսանս և յանյութութիւն ազդ մարդկան հատեալ լինի, այլ և ինքնահաճոյ արդարեւ գործս. յորոց միջի սա քաջայոյս եղեալ ուղղութեամբ հանդերձ, կոչէ զՆստուած : Իսկ կոչելոյ կրկնակի իմանի. կամ անուանել որպէս զմոռացեալ, կամ յօգնականութիւն կարդալ : Նոր անուանելն իբրեւ զմոռացեալ՝ ոչ է ի դէպ¹. զի ոչ բազմութիւն ամաց ընդ մէջ անցեալ, որ ի մոռացումն նոցա զՆստուածդ ածէր անուն, և կամ զնոյն ինքն՝ որոյ անունն, և ոչ դարձեալ մահու և թաղման դեռ ևս ստեղծեալն յՆստուծոյ հասեալ : Նպա ուրեմն յօգնականութիւն կոչէ սա զՆստուած :

Սա կեցեալ ամս հարեւր և իննսուն, ծնանի զՍայնան. Սայնան կեցեալ ամս հարեւր և եւթանասուն, ծնանի զՍաղաղիէլ. Սաղաղիէլ կեցեալ ամս հարեւր վաթսուն և հինգ, ծնանի զՀարեդ. Հարեդ կեցեալ ամս հարեւր վաթսուն և երկու, ծնանի զԴնովք. Դնովք կեցեալ ամս հարեւր վաթսուն և հինգ, ծնանի զՍաթուսաղա : Սա յետ ծնանելոյն զՍաթուսաղա՝ ամս երկերիւր արժանի և հաճոյ վարս ստացեալ, որպէս գիտէ որ հաճեցան, փոխեալ ասի² ի միջոյ ամ բարշտաց. զորոյ զպատճառն յետոյ հատուցուք : Սաթուսաղայ կեցեալ ամս հարեւր վաթսուն և եւթն, ծնանի զՍամեք. Սամեք կեցեալ ամս հարեւր ութսուն և ութ, ծնանի որդի, և անուանեաց զանուն նորա՝ Լոյ :

Յաղաքս նշի :

Եւ ընդէն արդեւք զսա միայն որդւոյ անուամբ յորջորջեաց, իսկ վասն այլոցն ամենեցուն պարզաբար ասէ, թէ ծնաւ. զոր ընդդէմ իմն մարգարէանայ հայրն. Սա,

1 Մի օր. ու է դէպ. Դեռ ևս որեւորեալ է :

2 Երեք օր. ասի :

ասէ , հանգուցէ զմեզ 'ի գործոյ և 'ի տրտմութենէ ձեռաց , և յերկրէ՝ զոր անէծ տէր Աստուած : Որ եղև ոչ հանգիստ , այլ ջնջումն որ ինչ միսնգամ 'ի վերայ երկրի : Ինձ թուի՝ հանգուցանելն դադարեցուցանելն է . իսկ դադարեցուցանելն՝ զամբարշտութիւն և զչարիս , սատակմամբ մարդկան զազրագործաց դարուն երկրորդի : Վանգի գեղեցկաբար ասաց , թէ 'ի գործոց մերոց , որ է յանօրէնութեանց . և 'ի տրտմութենէ ձեռաց , որովք կատարեմք զպղծութիւնս : Բայց և հանգչին արդարեւ ըստ այս մարգարէութեան ոչ ամենեքին , այլ կատարեալքն յառաքինութեան ոգիք , յորժամ չարիք որպէս հեղեղաւ ջնջեալ մնաքին , իբրև առ՝Նոյիւ մոլեալքն 'ի չարիս : Իսկ որդւոյ անուամբ մեծարեաց զնա գիր , իբր զյայտնի և զնշանաւոր և զարժանաւոր ժառանգ հայրենականացն առաքինութեանց :

Ե

Յաղագս հաւասար գալոյ ազգաբանութեան երկց որդւոցն Նոյի ցԱբրահամ և ցՆինոս և ցԱբամ . և թէ Նինոս ոչ Բէլ և ոչ որդի Բէլայ :

Եւ այս յայտնի է ամենեցուն , զի դժուարահաւաք և տաժանելի է , որպէս գիւտ ժամանակացն իսկզբանէ մինչև առ մեզ , առաւել ևս գիւտ որդէծնութեանն ախարարականացն ծննդոց յերկց անտի որդւոցն Նոյի , ցորքան կամք իցեն խուզել¹ ումեք ըստ իւրաքանչիւր դարուց : Սանաւանդ զի աստուածայնոյն գրոյ զիւրան 'ի բաց հատեալ՝ յինքն սեփական ազգ , ելիք զայլոցն իբր զարհամարհելեացն և իւրոցն անարժան կարգելոց բանից : () որոց մեք սկսեալ ճառեսցուք որքան է կարողութիւն , որպէս գտաք զհաւաստին 'ի հնոց պատմութեանց , մերով մասամբ ամենեին անսուտ :

Իսկ դու , ով ուշիմ ընթերցասերդ , հայեաց աստանոր ընդ հաստատութիւն² կարգի երկց ազգացդ մինչև ցԼբրաամ , ցՆինոս և ցԼբրամ , և զարմացիր :

Սեմ կեցեալ ամն հարեւր , յետ երկուց ամաց ջրը-

1 Մի օր . յուզել սալէ + ընդ . . . աբ . ծանի իարգեւոյ :

2 Երկու օր . հաստատութիւն :

Հեղեղին, ըստ աստուածային բանից, ծնանի զԼ՛րփաք-
սաթ :

ՍԵՄ

Ամամն հարեւր, ծնանի զԼ՛րփաքսաթ .

Լ՛րփաքսաթ ամն հարեւր երեսուն և հինգ, ծնանի
զԼյայնան .

Լյայնան ամն հարեւր և քսան, ծնանի զԼաղայ .

Լաղայ ամն հարեւր և երեսուն, ծնանի զԼբեր .

Լբեր ամն հարեւր երեսուն և չորս, ծնանի զՓաղեկ .

Փաղեկ ամն հարեւր երեսուն և երիս, ծնանի զԼա-
գաւ .

Լագաւ ամն հարեւր և երեսուն, ծնանի զԼերուք .

Լերուք ամն հարեւր և երեսուն, ծնանի զԼաքովր .

Լաքովր ամն եւթանասուն և ինն, ծնանի զԹարայ .

Թարայ ամն եւթանասուն, ծնանի զԼբրահամ :

ՔԱՄ

Վամծնանի զՎուշ .

Վուշ ծնանի զԼեստրիմ .

Լեստրիմծնանի զԼեբրովթ .

Լեբրովթ ծնանի զԼաբ .

Լաբ ծնանի զԼնբրիս .

Լնբրիս ծնանի զԼբբէլ .

Լբբէլ ծնանի զԼայաղ .

Լայաղ ծնանի զմեւս Լբբէլ .

Լբբէլ ծնանի զԼինոս .

Լինոս ծնանի զԼինուաս :

ՅԱԲԵԹ

Յաբեթ ծնանի զԿամեր .

Կամեր ծնանի զԹիրաս .

Թիրաս ծնանի զԹորգում .

Թորգում ծնանի զՀայկ .

Հայկ ծնանի զԼբմենակ .

Լբմենակ ծնանի զԼբմայիս ¹ .

¹ Երեք օր. Աբամայիս և զէնի և այլուր :

Լ'ըմայիս ծնանի զԼ'մասիայ .

Լ'մասիայ ծնանի զՎեղամ :

Վեղամ ծնանի զՀարմայ .

Հարմայ ծնանի զԼ'րամ :

Լ'րամ ծնանի զԼ'րայն գեղեցիկ :

Լ'ըդ զԼ'այնան չորրորդ 'ի Լոյէ ամենայնք 'ի ժամանակագրացն գրեն , և 'ի Սեմայ երրորդ : Լոյնպէս և զԹ'իրաս չորրորդ 'ի Լոյէ , իսկ Հաբեթայ երրորդ . Թէպէտ ըստ մերում Թարգմանութեան ոչ ուրեք 'ի բնագրի գտանի : Իսկ զԼ'եստրայիմ չորրորդ 'ի Լոյէ և երրորդ 'ի Վամայ' ոչ 'ի մերում Թարգմանութեանս և ոչ 'ի ժամանակագրաց ուրեք կարգեալ գտանեմք : Լ'յլ այսպէս զսա կարգեալ գտաք 'ի յուշմագունէ ումեմնէ և յընթերցասիրէ Լ'սորոյ . և հաւատարիմ Թուեցաւ մեզ ասացեալն : Վանդի Ս'եստրայիմ է Ս'եծրայիմ , որ իմանի Լ'գիպտոս . և բազումք 'ի ժամանակագրաց զԼ'երրովթ , որ է Բէլ , Եթովպացի գոլ ասելով՝ հաւանցուցին զմեզ այսպէս հաւաստի լինել , յաղագս բնականութեան սահմանացն ընդ Լ'գիպտոս :

Հետ որոյ ասասցուք և զայս . զի Թէպէտ և ամք ժամանակաց ծննդոցն Վամայ մինչև ց'Լինոս ոչ ուրեք գրտանին Թուեալ , և կամ Թէ առ մեզ ոչ հասեալ , այլ հաւաստեաւ և ոչ նորին ինքեան 'Լինոսի . իսկ մերոյն Հաբեթի ամենեկին ոչ : Սակայն ասացեալ ազգաբանութիւնդ հաւաստի է . երեցունց ցեղիցն մետասան գոլով ց'Լ'քրաամ և ց'Լինոս և ցմերն Լ'րամ . զի Լ'րայն երկոտասաներորդ է յետ 'Լինոսի , մանուկ տիովք վախճանեալ : Լ'ս է Ճմարիտ , և մի որ յերկուսացի . քան զի պատմէ մեզ զայսոսիկ յոլով իրս հաւատարիմն Լ'բիւդենոս , և ասէ այսպէս . 'Լինոս Լ'բէէղայ , Վայաղայ¹ , Լ'քբէէղայ , Լ'նէէբայ , Բաբեայ , Բէլայ : Լոյնպէս և զմերն՝ 'ի հայկայ մինչև ց'Լ'րայն գեղեցիկ , զոր սպանեալ կաթոտն Շամիրամ , Թուէ այսպէս . Լ'րայն գեղեցիկ՝ Լ'րամեայ , Հարմեայ , Վեղամեայ , Լ'մասեայ , Լ'րամահեայ² , Լ'րամենակայ³ , որ եղև հակառակ Բէլայ միանգամայն և կենսիւող : Լ'ս զայս մեզ

1 Չորս օր . Բայալ :

Աբամայ :

2 Երեք օր . Աբամայ . մի օր .

3 Մի օր . Աբամայ . . . աբամայ :

Լճիւղենոս յիւրում առաջնում արձանականի՝ ի մեծոր ազգաբանութեան ասէ . զոր աստ ուրեմն յետոյ ոմանք բարձին :

Լյսոցիկ վկայէ և Նեփաղիոն¹ . քանզի ասէ ի միում գլխոյն այսպէս . Սանր զամենայնսն յիսկզբան մերոյ աշխատութեանս սկսաք գրել զազգաբանութիւնսն ի դիւանացն արքունի . այլ առաք հրամանն ի թագաւորաց՝ թողուլ զաննշանից և զվատաց արանց ի հնոցն զյիշատակն , և գրել միայն զքաջս և զիմաստունս և զաշխարհակալս նախնիս , և մի յանպէտս զժամանակս մեր ծախել . և զայլն :

Լյլ այս մեզ ամենեւին օտար և արտաքոյ ճշմարտութեանն , որք զԼինոս Բէլայ ասեն որդի , կամ թէ նոյն ինքն Բէլ . զի ոչ ազգաբանութիւնն և ոչ ամացն ժողովումն այսոցիկ վկայէ : Բայց թէ ըստ նշանաւոր և անուանի լինելոյ՝ որ պատեհ համարեալ այսպէս կարգիցէ զհեռին մտաւոր : Եւ գտաք զայսոսիկ արդարեւ Յունաց դպրութեամբ . զի թէպէտ և Յոյք ինքեանք ի քաղղէացւոցն փոխեցին յիւրեանց լեզուն , և թէպէտ և քաղղէացի որ ինքնակամ յօժարութեամբ և կամ թէ ի հրամանէ թագաւորաց հարկեալ զայս իւրաքործել , որպէս Լուիոս ոմն և այլք բազումք , սակայն մեք Յունաց համարիմք , որպէս ի նոցանէ ուսեալք :

9

Յաղագս թէ է ինչ որ հաւասար , և է որ օտար ի Մովսէս պատմն այլքն հնախօք , և յաղագս Ոլոմպիոգորայ փիլիսոփայի անգիր զըուցացն :

ՕՏԱԽԱՍՏԻՆ որչափ կարացեալ ի բազմացն ընտրեալ բանիցն , կարգեցաք զծնունդս երկից որդւոցն՝ Լոյի , ցԼբրաամ և ցԼինոս և ցԼրայն . որում ոչ զոր ընդդիմանալ կարծեմ ի միտս ունողացն , բայց թէ զճշմարտութեանն որ խորհելով քակել զոճ , յառասպելս զճշմարիտ բանս ախորժելով փոփոխել փութայ .

1 Ամենայն օրինակք կէտալին կամ կէտալին :

سجده

ցէ . և յայսոսիկ իւրաքանչիւր միտք որպէս կամին՝ ուրախացին :

Եւ թէ չնորհակալ և մերոյս տքնութեանց և ջանից լինիցիա , ուլ ուսումնասէր դու և զմեզ այսմ աշխատեցուցող , անցից սակաւ բանիւք յիշատակաց յազաքս որոյ վերագոյնդ կարգեցաք , թէ որպէս առաջինքն՝ ի վիպագրացն յազաքս այսորիկ հաճեցան շարագրել . թէպէտ և ոչ ընդիմ այժմ ասել , յամբարանոցս մատենից թագաւորացն այսպէս արդեւք գտեալ , եթէ ըստ ախորժելոյ որպէս կամեցան իւրաքանչիւրքն փոփոխել զանուանսն և զգրոյցս և զժամանակս , և կամ այլ զինչ և իցէ պատճառ : Բայց որպէս իսկզբանն երբեմն ի ճշմարտէն , և երբեմն ի ստէն . որպէս յազաքս նախաստեղծին , ոչ առաջին մարդ ասելով զնա , այլ թագաւոր . սոյնպէս անուն խժական նմա և աննշանակ¹ կոչելով , և ամա տալով նմա երեսուն և վեց հազար : Իսկ թուով նահապետաց և² ի ջրհեղեղին յիշատակաւ , զոյգ և հաւասար Սոլսիսի . նոյնպէս և յետ ջրհեղեղին երիս կարգելով արս անուանիս յառաջ քան զաշտարակաշինութիւնն , զկնի նաւարկութենն Վսիսութեայ ի հայս , ճշմարտեն . իսկ անուանցն փոփոխմամբ և բազմօք այլովք ստեն :

Բայց ես այժմ ուրախացայց հաւ առնելով առաջիկայիցս իմոց բանից ի սիրելոյն իմմէ և քան զշատս յարգարախօսողէ , ի բիւռոսեանն Սիրիղդեայ : Հառաջ քան զբուրգն , ասէ , և զբազմաբարբառն լինելոյ ձայնի ազգի մարդկան , և զկնի նաւարկութեանն Վսիսութեայ ի հայս , Օբուանն և Տիտանն և Հապետութէ լինէին իշխանք երկրի : Իր ինձ թուին Սեմ , Վամ և Հաբեթ :

Եւ ի բաժանել սոցա , ասէ , զամենայն տիեզերս ընդ իւրեանց իշխանութեամբ , հարստացեալ տիրէ ի վերայ երկոցունցն ևս Օբուանն : Օր աստ ուրեմն Օրադաշտ միգ արքայ բակտրիացւոց , որ է Սեդաց , սկիզբն և հայր աստուածոցն ասաց լինել . և բազում այլ ինչ զնմանէ առասպելեաց , զոր անտեղի է մեզ այժմ երկրորդել :

1 Սի օր . աննշանակաւն :

2 Երկու օր . և ջրհեղեղին . երկու այլ նահապետաց ի ջրհեղեղին :

Լ՛րդ 'ի բռնանալն, ասէ, Օրուանայ, ընդդիմացան նմա Տիտանն և Յապետոսթէ, 'ի մարտ պատերազմի ընդ նմա զրդուելով. վասն զի թագաւորեցոցանել զորդիս իւր 'ի վերայ ամենեցուն խորհէր : Եւ յայսպիսում խռան յափշտակեաց, ասէ, Տիտանն զմասն ինչ 'ի ժառանգութեան սահմանացն Օրուանայ : Լ'ստ 'ի մէջ անցեալ քոր նոցա Լ'ստղիկ, համոզեալ դադարեցուցանէ զաղմուկն. և յանձն առնուն թագաւորել Օրուանայ. բայց դաշինս ուխտից և երդմանց 'ի միջի հաստատեն, սպանանել զամենայն արու՝ որ ծնանիցի Օրուանայ, զի մի ազգաւ 'ի վերայ նոցա թագաւորեսցէ : Ուստի և արս հջօրս 'ի Տիտանացն 'ի վերայ ծննդոց կանանց նորա կարգէին : Եւ սպանեալ զերկուս ոմանս վասն երդման ուխտին հաստատուն կայլ, խորհի այնուհետեւ քորն նոցա Լ'ստղիկ հանդերձ կանամբք Օրուանայ, հաւանեցուցանել զոմանս 'ի Տիտանացն՝ ապրեցուցանել զայլ մանկունս, և յարեմուտս կոյս յուղարկել 'ի լեռոն՝ որ անուանեալ կարդային Վիւցրնկէց, իսկ այժմ կոչի Ուխնայոս :

Լ՛րդ զայսոսիկ թէպէտ առասպելս որ, թէպէտ ճիշմարտութիւն հաշուել համարեսցի, բայց ես որպէս հաւանեալ եմ, բազում ինչ ճշմարիտ է : Վանգի և որ 'ի կիպրացւոց Սոստանդեայ եպիսկոպոս Եպիփանոս 'ի հերձուածոցն յանդիմանութեան, յորժամ ճշմարիտ և արդարադատ զԼ'ստուած ձեռնարկէ ցուցանել, և վասն ջնջելոյ որդւոցն Խորայելի զեւթն ազգան, ասէ այսպէս, եթէ արդարադատապէս՝ Լ'ստուած զազգան զայնոսիկ ջնջեաց յերեսաց որդւոցն Խորայելի. զի 'ի բաժնի որդւոցն Սեմայ հասեալ էր երկիր կալուածոցս այսոցիկ, բռնութեամբ Վրամ 'ի վերայ եկեալ յափրշտակեաց : Իսկ Լ'ստուծոյ իրաւունս պահեալ զերդման ուխտին, վրէժ հատուցանէ ազգին Վրամայ, 'ի բայց դարձուցանելով զժառանգութիւնն Սեմայ : Եւ Տիտանն և զՎափայիմս յիշեն աստուածային դիրք :

Բայց պարտ է մեզ զոմանց անգիր հին զրոյցս, որ պատմեալ եղեն վաղ ուրեմն 'ի մէջ իմաստնոցն Յունաց, և հասին մինչև 'ի մեզ այս զրոյցք 'ի Վորգի

և 'ի Ռանան անուն կոչեցելոց, ևս երրորդ ոմն Պա-
 լիթ, [Թէպէտ և յոյժ սակաւութեամբ՝ երկրորդել : Յորոց
 մի ոմն 'ի նոցանէ վարժեալ փիլիսոփայութեամբ, ա-
 սէր այսպէս, [Թէ Սվ ծերք, յորժամ էի 'ի մէջ Յու-
 նաց զիմաստութիւն վարժելով, դէպ եղև 'ի միում
 աւուրց՝ զի վասն աշխարհագրութեանց և բաժան-
 մանց ազգաց 'ի մէջ արանց իմաստնոց և հմտագու-
 նից բան ճառիր. ոմանք այլազգաբար և ոմանք այ-
 լաբանաբար զրոյցս մատենից տային. իսկ որ կատա-
 րելագոյնն էր 'ի նոսա, Սլոմպիոդորոս անուն, այսպէս
 ասաց. Պատմեցից ձեզ, ասէ, զրոյցս անգիրս յաւան-
 դութենէ 'ի մեզ հասեալ, զոր և բազումք 'ի դեղձկաց
 զրուցեն մինչև ցայժմ : Ստեան լեալ զՌսիսու-
 թրեայ և զորդւոց նորա, որ այժմ ոչ ուրեք երևի. յո-
 բում, ասեն, կարգ լեալ բանից այսպիսի :

Յետ նաւելոյ Ռսիսութրեայ 'ի Հայս և դիպե-
 լոյ ցամաքի, գնայ, ասէ, մի յորդւոց նորա կոչեցեալն
 Սիմ ընդ արեւմուտս հիւսիսոյ դիտել զերկիրն, և
 դիպեալ դաշտի միում փոքու առ երկայնանստիւ միով
 լերամբ, գետոց ընդ մէջ նորա անցանելով, 'ի կող-
 մանս ասորեստանի, դադարէ առ գետովն երկուս-
 նեայ աւուրս, և անուանէ յանուն իւր զլեառն Սիմ.
 և դառնայ անդրէն յարեւելս հարաւոյ, ուստի եկն :
 Իսկ 'ի կրտսերագունից որդւոցն նորա Տարբան ա-
 նուն, երեսուն ուստերօք և հնգետասան դստերօք
 և նոցին արամբք մեկնեալ 'ի հօրէն, բնակէ անդրէն
 'ի նոյն գետեզերքն, յորոյ անուն և զգաւառն անուա-
 նէ Տարօն, և զանուն տեղւոյն ուր բնակեցաւ՝ կոչէ
 Յրօնս. զի անդ զառաջինն սկիզբն եղև բաժանելոյ
 որդւոց նորա 'ի նմանէ : Երկին դարձեալ և առ ե-
 ղերք սահմանացն բակտրիացւոց ասէին բնակել սա-
 կաւ աւուրս. մնացեալ և մի ոմն անդ յորդւոցն նո-
 րա : Ռանգի կողմանք արեւելից Օրուան զՍեմ կո-
 չեն, և Օարուանդ զգաւառն անուանեալ ասեն մին-
 չև ցայժմ : Բայց առաւել յաճախագոյն հինքն արա-
 մազնեաց 'ի նուագս բամբռան և յերգս ցցոց և պա-
 րուց զայսոսիկ ասեն յիշատակօք : Եւ այսօրիկ զրոյցք
 սուտ և կամ թէ արդարեւ լեալք, մեզ չէ ինչ փոյթ :
 Եւ վասն գիտելոյ քեզ զամենայն՝ որ ինչ 'ի լոյ և որ

ինչ 'ի գրոց, անցանեմ ընդ բնաւն 'ի գիրս յայս, զի
իմասցիս զառ քեզ պարզամտութիւն իմոց խորհրդոցս :

է

Յայտարարութիւն սակաւութեան արտաքինոցն ասացեալ է Բէլլ.
ըստ աստուածային բանից շքմարտութեամբ Նաբոլութ է :

Օ՛ ԲԵԼԱՅ, առ որով¹ նախնին մեր Հայկ, բա-
զումք բազում ինչ այլ ընդ այլոյ պատմեն. բայց ես
ասեմ զԽռնոսդ անուն և զԻ՛էԼ՝ Ներբովթ լեալ.
որպէս եգիպտացիք թուեն հաւասար Սոփսիսի, Լա-
փեստոս, արեգակն, Կռնոս, որ է Վրամ, Վրուշ,
Ներբովթ, [թողեալ զ]՝ եստրայիմ: Օ՛ ի առաջին ասեն
իւրեանց մարդ լեալ զԼափեստոս և գտակ հրոյ :

Լա ընդէր սա գտակ հրոյ և կամ Պոմիթէոս գո-
ղացեալ զառ 'ի յաստուածոցն հուր և շնորհեալ մարդ
կան. որ է այլաբանութիւն, և ոչ բերէ ասել կարգ
բանիս :

Որում և հարստութեանցն եգիպտացւոց կարգ, և
ամենայն ժողովումն 'ի Հովուացն հարստութենէ մինչև
ցՀեփեստոս, վկայէ հաւասար եբրայեցւոցն լեալ, որ
է Նովսեփայ ժամանակացն մինչև ցՍեմ, Վրամ և
ցՆաբեթ :

Լա այսոքիկ բաւական լիցին ասել այսչափ : Օ՛ ի
եթէ զամենայն եղեալս յաշտարակագործութենէն
մինչև առ մեզ՝ 'ի հասողութիւն քեզ 'ի մէջ² ածել
ջանայցեմք պատմութիւն, երբ ապա յըրձալին քո հա-
սանիցեմք զըուցաց պատմութիւնն. մանաւանդ զի ա-
ռաջիկայս մեր երկար է գործ, և ժամանակ մահկա-
նացուաց սուղ և անյայտ : Եւս սկսեալ ցուցից քեզ
զմերն, թէ ուստի և որպէս :

1 Երեք օր . Դէլ :

2 Երեք օր . 'ի Դէլ :

Ը

Թէ՛ ո՛վ¹ կամ ուստի զայսպիսի եգիտ զբուցաբանութիւնս :

Ի՛շՇԱԿ² մեծ արքայ Պարսից և Պարթևաց , որ և ազգաւ իսկ Պարթև , ապստամբեալ³ , ասեն , 'ի մակեդոնացւոցն , և Թագաւորեալ 'ի վերայ ամենայն արևելից և ասորեստանեաց , և սպանեալ զԻ՛նտիփոս Թագաւոր 'ի 'Լինուէ , հնազանդեցուցեալ զամենայն տիեզերս ընդ իւրով ձեռամբ , սա Թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զԼ աղարշակ 'ի վերայ աշխարհիս հայոց , պատեհ իմն համարեալ այսպէս անշարժ իւրոյ Թագաւորութեանն լինել : Եւ քաղաք Թագաւորութեան տայ նմա զԻ՛ծբին , և սահմանս հատանէ նմա զմասն ինչ յարեմտեայ Ի՛սորուց և զՊաղեստին և զԻ՛սիայ և զամենայն միջերկրեայս⁴ և ըզ- (Թիտալիայ , 'ի ծովէն Պոնտոսի մինչև 'ի տեղին' ուր Լիւսկաս յարեմտեանն յանգի ծով , և զԻ՛տրպատական , և այլ որչափ միտք քո և քաջութիւն հատանեն⁵ . զի սահմանք քաջաց , ասէ , զէնն իւրեանց , որքան հատանէ՝ այնքան ունի :

Սորա կարգեալ զիշխանութիւն իւր մեծապէս , և հաստատեալ զԹագաւորութիւն իւր , կամ եղև գիտել սորա , Թէ՛ ո՛յք և որպիսի արք տիրեալ են 'ի վերայ աշխարհիս հայոց մինչև ցնա . զքաջաց արդեւք եթէ զվատաց անցեալ ունիցի զտեղի : Եւ գտեալ զոմն Ի՛սորի Սար Ի՛բաս Լատինայ , այր ուշիմ և վարժ քաղաքացի և յոյն գրով , զոր յղէ առ մեծ եղբայրն իւր Ի՛քշակ արժանի ընծայիւք , բանալ նմա զգիւանն արքունի : Եւ գրէ առ նա ձև բանից օրինակ զայս :

1 Չորս օր . որով :

2 Երկու օր . ՁԱՆՈՒ :

3 Երեք օր . ապապիւնել . . . և իւր :

4 Գատրեւ :

4 Մի օր . Պիլիքայս :

5 Երեք օր . հասանէն :

Թ

Թուղթ վաղարշակայ արքայի հայոց առ մեծն Արշակ արքայ
Պարսից :

ԸՆԴԱԿ Թագաւոր երկրի և ծովու , որոյ անձն ¹ և պատկեր որպէս և է իսկ մեր աստուածոց , իսկ բախտ և պատահումն 'ի վեր քան զամենայն Թագաւորաց , և մտաց լայնութիւն՝ որչափ երկնի 'ի վերայ երկրի . Սաղարշակ կրտսեր եղբայր քո և նիզակակից , որ 'ի քէն կարգեալ արքայ հայոց . ողջ լեր ամենայն յաղթութեամբ :

Վանդի պատուէր ընկալայ 'ի քէն՝ քաջութեան և իմաստութեան հոգ տանել , ոչ երբէք անփոյթ արարեալ զքոյոյն խրատու , այլ խնամ տարեալ հոգացայ ամենայնի , որչափ միտք և հասողութիւն բաւեցին : Եւ այժմ 'ի քումնէ խնամակալութենէ գետեղեալ Թագաւորութիւնս , խորհուրդ 'ի մոտի եղի գիտել , թէ ի՞նչ ոմանք յառաջ քան զիս իցեն տիրեալ աշխարհիս հայոց , և ուստի նախարարութիւնքս՝ որ աստ կան : Օ՛ր ոչ կարգք ինչ լեալ աստ յայտնի , և ոչ մեհենից պաշտամունք . և ոչ գլխաւորաց աշխարհիս աշխարհին յայտնի է և ոչ վերջինն , և ոչ այլ ինչ օրինաւոր , այլ խառն 'ի խուռն ամենայն և վայրենի :

Սոսն որոյ աղաչեմ զքո տէրութիւնդ , հրամայես բանալ զգիւանդ արքունի ընդդէմ առնդ եկելոյ առաջի քոյոյ հզօր տէրութեանդ . զի գտեալ զըզձալին եղբօր քո և որդւոյ , բերցէ զստոյգն փութապէս . և զմեր հեշտութիւն , որ 'ի կամակատարութենէ լեալ , քաջ գիտեմ խնդութիւն քեզ լեալ : Ողջ լեր երեւելիդ բնակութեամբ 'ի մէջ դից :

Եւ ընկալեալ ըրշակայ մեծի զգիրն 'ի ձեռաց Սարգայ Սատինայ , մեծաւ ըրջմտութեամբ հրամայէ առաջի առնել նմա զգիւանն արքունի՝ որ 'ի Վինուէ , միանգամայն և ուրախացեալ այսպիսի միտս ունել եղբօր իւրոյ . որում ² զկէս Թագաւորութեան իւրոյ հաւա-

¹ Մի օր . անուն . ողջ եր . . ղէ .
Կելեալ զնախարարութեան :

² Երկու օր . Երկու երկու այլ
օրոյ . . վերագիրն այսպէս :

տացեալ էր : Եւ խուզեալ սորա զամենայն մատենանսն , գտանէ մատենան մի հեղին գրով , յորոյ վերայ էր , ասէ , վերնագիրն այսպիսի :

Սկիզբն մատենին :

Եւս մատենան հրամանաւ Մէքսանդրի 'ի քաղղէացոց բարբառոյ փոխեալ 'ի յոյնն , որ ունի զբուն հնոց և զնախնեացն բանս :

Որոյ սկիզբն լեալ ասէ զՕլուանն և զՏիտանն և զՀայկետոս[Թէ , յորում և յիւրաքանչիւր ոք 'ի ծննդոց երից նախարարականացս այսոցիկ արանցս՝ զարս աւուանիս կարգաւ շարադասել յիւրաքանչիւր տեղիս մինչև ցբազում ամսն :

Հայսմ մատենէ Սար Եբաս Կատինայ զմերոյ ազգիս միայն հանեալ զպատմութիւն հաւաստի , բերէ առ արքայ Սաղարշակ 'ի Սժբին յոյն և ասորի գրով : Օր առեալ անձնագեղոյն և քաջաղեղան արին Սաղարշակ , կորովաբանոյն և հանձարեղի , առաջին իւրոյ դանձուն համարելով՝ դնէր յարբունիսն 'ի պահեստի մեծաւ զգուշութեամբ . և զմասն ինչ 'ի յարձանի հրամայէ դրոշմել : Յորմէ մեր հաւաստի 'ի վերայ հասեալ կարգի զրուցացս , երկրորդեմք այժմ քոյ հարցասիրութեանդ , ձգելով զմեր բնիկ նախարարութիւնս մինչև ցբաղղէացոց Սարդանապաղայ , և ևս մօտագոյն . յորում է սկիզբն բանիցս այսպիսի :

Նշեղք և երևելիք առաջինքն 'ի դիցն , և աշխարհի մեծամեծ բարեաց պատճառք , որ սկիզբն աշխարհի և բազմամարդութեան : Եւ 'ի սոցանէ հատեալ գտան ազգ սկայիցն , անհեղեղք , յաղթանդամք մարմնով և վիթխարիք , որք յղացեալ ամբարտաւանութեամբ ծընան զամբարիշտ խորհուրդ աշտարակաշինութեանն , և 'ի նոյն լինէին 'ի գործ անկեալք . յոր հողմահագին իմն և աստուածային շնչեցեալ 'ի դիցն ցասմանէ , յրէ զամբարտակն . և մարդկանն անուր բարբառս իւրաքանչիւր ումեք բաշխեալ , աղմուկ շփոթի 'ի մէջ արկանէին : Յորոց մի էր և յայկետութեանն Հայկ , անուանի և քաջ նախարարն , կորովաճիգ և հաստաղեղն :

Եւ այս կարգ զրուցաբանութեան դադարումն առ-
ցէ. զի հանդէս է մեր, ոչ զպատմութեանն ողջաբա-
նութիւն գրել, այլ ջանալ ցուցանել զառաջինն մեր
և զբուն հին նախնիս: Երգ 'ի նոյն մատենէ սկսեալ
ասացից. Յապետութէ, Սերոդ, Սիրաթ, Սակկադ-
որ է Յաբէթ, Ղումեր, Սիրաս, Սորգում: Յետ որոյ
նոյն ժամանակագիր յառաջ մատուցեալ ասէ. Հայկ,
Երմենակ, և զայլն 'ի կարգի, զորոյ յառաջագոյն ա-
սացսք:

Ժ

Յաղագս ապտամբութեանն Հայկայ:

Եւս, ասէ, Հայկ գեղապատշաճ և անձնեայ, քա-
ջագանդուր, խայտալիւն և հաստաբազուկ. սա 'ի մէջ
սկայիցն քաջ և երևելի լեալ, ընդդիմակաց ամենե-
ցուն, որք ամբառնային զձեռն՝ միապետել 'ի վերայ
ամենայն սկայիցն և դիւցազանց: Սա խորխտացեալ
ամբարձ զձեռն ընդդէմ բռնաւորութեանն Բէլայ, 'ի
տարածանել ազգի մարդկան ընդ լայնութիւն ամենայն
երկրի 'ի մէջ բազմակոյտ սկայիցն, անհուն խօլաց և
ուժաւորաց: Վանգի անդ մոլեգնեալ այր իւրաքանչիւր
սուր 'ի կող ընկերի իւրոյ ձգելով, ջանային տիրել 'ի
վերայ միմեանց. ուր պատահմունք 'ի դէպ ելանէին
Բէլայ՝ բռնանալ ունել զամենայն երկիր: Որում ոչ
կամեցեալ Հայկայ՝ հնազանդ լինել Բէլայ, յետ ծնա-
նելոյ զորդի իւր զԵրմենակ 'ի Ռաբելոնի, չու արարեալ
զնայ յերկիրն Երարադայ, որ է 'ի կողմանս հիւսիսոյ,
հանդերձ որդւովք իւրովք և դստերօք և որդւոց որ-
դւովք, արամբք զօրաւորօք՝ թուով իբրև երեք հարեւր,
և այլովք ընդոճնօք, և եկօք յարեցելովք 'ի նա, և բոլոր
աղխիւ: Երթեալ բնակէ 'ի լեռնոտին միում 'ի դաշ-
տավայրի, յորում սակաւք 'ի մարդկանէ յառաջագոյն
ցրուելոցն դադարեալ բնակեցին. զորս հնազանդ իւր ա-
րարեալ Հայկ, շինէ անդ տուն բնակութեան կառու-
ծոց և տայ 'ի ժառանգութիւն Վաղմայ որդւոյ Եր-
մանեկայ: Եւս արդարացուցանէ զանգիր հին ասա-
ցեալ զրոյցս:

Եւ ինքն խաղայ, ասէ, այլով աղխիւն ընդ արևմուտս

Հիւսիսոյ, գայ բնակէ 'ի բարձրաւանդակ դաշտի միում,
 և անուանէ զանուն լեռնադաշտակին¹ Նարբ . այս
 ինքն², աստէն բնակեալքս՝ ազգի³ տանն (Սորգումայ :
 Շինէ և գիւղ մի, և անուանէ յիւր անուն Նայկաշէն :
 Յիշի և աստանօր պատմութիւնս . հարաւոյ կողմանէ
 դաշտիս այսորիկ առ երկայնանստիւ միով լերամբ բնա-
 կեալ յառաջագոյն արք սակաւք՝ ինքնակամ հնազանդել
 դիւցազինն : Լըդարացուցանէ, և այս զասացեալ զրոյցս
 անգիրս :

ԺԱ.

Յաղագս պատերազմին և մահուանն Բէլայ :

Եւ յառաջ մատուցեալ զբանս իւր ասէ, թէ 'ի
 հաստատել տիտանեանն Բէլայ զթագաւորութիւն իւր
 առ ամենեսէան, առաքէ 'ի կողմն հիւսիսոյ զմի ոմն
 յորդուոյ իւրոց առ Նայկ արամբք հաւատարմօք, գալ
 նմա 'ի հնազանդութիւն և կեալ խաղաղութեամբ :
 Բնակեցեր, ասէ, 'ի մէջ ցրտութեան սառնամանեաց .
 այլ ջնուցեալ մեղկեա զցրտութիւն սառուցեալ քո
 հպարտացեալ բարուցդ, և հնազանդեալ ինձ՝ կեաց 'ի
 հանդարտութեան, ուր հաճոյ է քեզ յերկիրս իմում
 բնակութեան : Եւ 'ի բաց դարձուցեալ Նայկայ զպատ-
 գամաւորսն Բէլայ, խստութեամբ պատասխանեաց :
 'Ես առնայ առաքեալն անդրէն 'ի Բաբելոն :

Եւ զօրաժողով լինի 'ի վերայ նորա տիտանեանն
 Բէլ ամբոխիւ հետեակ զօրաց, գայ հասանէ 'ի հիւ-
 սիսի յերկիրն Լըրարադայ մերձ 'ի տունն Լադմեայ :
 Փախստական լինի Լադմոս առ Նայկ, քաջութեամբ⁴
 առաջի իւր առաքէ . 'Կիտեա, ասէ, ով մեծդ դիւցա-
 զանց, զի դիմեալ գայ 'ի վերայ քո Բէլ յաւերժիւք
 քաջօք, և երկայնադիզօք⁵ հասակօք սկայիւք մրցողօք :
 Եւ իմացեալ իմ զմերձ լինելն նորա 'ի տուն իմ, փա-
 խեայ, և գամ աւասիկ տաքնապաւ : Լըդ աճապարեա
 խորհել որ ինչ գործելոց ես :

1 Մի օր . Լեռնադաշտակին :

2 Մի օր . այս ինքն հարձ էն աստէն :

3 Երկու օր . ազգ 'ի քանն :

4 Երեք օր . քաջութեամբ իսկ :

5 Երկու օր . երկարիւք :

Իսկ ինչն, յանդուգն և անձողնի զօրութեամբ ամբողջին՝ որպէս յորձան ինչ սաստիկ ընդ զառ ՚ի վայր հեղեալ, փութայր հասանել ՚ի սահմանս բնակութեան հայկին, ՚ի սիրտ և ՚ի մարմին վստահացեալ արանց զօրաւորաց։ Բայտ ուշիմ և խոհեմ սկայն, քաջագանգուրն և խայտալն, աճապարեալ հաւաքէ զորդիս իւր և զթուռնս, արս քաջս և աղեղնաւորս, թուով յոյժ նուազունս, և զայլ ևս որ ընդ իւրով ձեռամբ. հասանէ յեզր ծովակի միոյ, որոյ աղի են ջուրքն, մանունս ունելով ձկունս յինքեան։ Եւ կոչեցեալ զգօրս իւր, ասէ ցնոսա. « Ելանե՛ն մեր հանդէպ ամբոխին ինչայ, դիպեալ՝ ջանասցուք տեղւոյն՝ ուր անցեալ կայ ՚ի մէջ խռան քաջացն ինչ։ » Եւ կամ մեռցուք, և աղիս մեր ՚ի ծառայութիւն ինչայ կացցէ. կամ զաջողութիւն մատանց մերոց ՚ի նա ցուցեալ, ցրուեսցի ամբոխն, և մեք եղիցուք յաղթութիւն ստացեալք։

Եւ յառաջ կոյս անցեալ բովանդակ ասպարէզս, հասանէն ՚ի միջոց ինչ դաշտաձև լերանց բարձրագունից. և յաջմէ ջուրքն հոսանաց ՚ի բարձրաւանդակումն կուռ կալով ՚ի տեղւոյ։ Եւ վեր գերեսս ամբարձեալ, երևեցաւ նոցա բազմութիւն անկարգ հոսակի՝ ամբողջն ինչայ՝ ցան և ցիր յանդուգն յորձակմամբ ընդ երեսս երկրին սուրալով. իսկ ինչ հեց՝ և հանդարտ ամբոխիւ մեծաւ ՚ի ձախմէ ջուրքն ՚ի վերայ ոստոյ միոյ իբրեւ ՚ի դիտանոցի։ Եւ անեաւ հայկ զխումբ վառելոյ ջոկատին, յորում ինչ առաջի ամբոխին եկեալ հասեալ ընտրիւք և վառելովք ոմամբք. և երկար միջոց ճանապարհին ընդ նա և ընդ ամբոխն. և ինքն զլխանոց քաջացեալ երկաթի, նշանաւորօք վերջօք, և տախտակս պղնձիս թիկանց և լանջաց, և սրահպանակս՝ բարձից և բազկաց. գօտեւորեալ զմէջսն, և յահեկէ զստինն երկսայրի. և նիզակն արի ՚ի ձեռին իւրում աջոյ, և յահեկումն վահան, և ընտիրք յաջմէ և ՚ի ձախմէ։ Եւ տեսեալ հայկին զտիտանեանն կուռ վառեալ, և զարս ընտիրս ընդ նմա աջինս և ահեկինս, կարգէ զլք.

1 Մի օրինակ դիմեալ։

2 Մի օրինակ երեսի։

3 Մի օր. Բելալ, զիւր և յանդուգն . .

վառելոյ ձախմէն։

4 Մի օր. հեւ։

5 Երկու օր. պահանակ։

մենակ երկու եղբարք ընդ աջմէ, և զՎաղմոս և զայլս երկուս յորդուց իւրոց 'ի ձախմէ, զի արք կորովիք էին յաղեղն և 'ի սուսեր. և ինքն առաջի, և զայլս հրօսակին զկնի իւր կարգեաց. երեքանգիւնի իմն կարգեաց ձեով, հանդարտ յառաջ մատուցանելով:

Եւ հասեալ երկոցունց կողմանց սկայիցն 'ի միմեանրս, ահագին դժբախտ 'ի վերայ երկրի առնէին շահատակելովն, և ահա պակուցանողմ տարազուք յարձակմանցն զմիմեամբք արկանէին: Եւ ոչ սակաւք յերկոցունց կողմանց սկայիցն արք յաղթանդամք բերանոյ սրոյ դիպեալք, տապալ յերկիր կործանէին. և մարտն յերկոցունց կողմանց մնայր անպարտելի: Օ այսպիսի անակնունելի դիպուած տարակուսանաց տեսեալ արքայն տիտանեան զարհուրեցաւ, և 'ի նոյն բլուր ուստի էջն՝ վերջոտնեալ¹ էլանէ. քանզի խորհէր 'ի միջոցի ամրանալ ամբոխին, մինչև հասցէ բովանդակ զօրն, զի միւս անգամ ճակատ յօրինեսցէ: Օ այս իմացեալ աղեղնաւորին հայկայ յառաջ վարէ զինքն, մօտ հասանէ յարքայն, լի քարէ պինդ զլայնալիճն, դիպուցանէ² զերեք թեւանն կրծից տախտակին, և շեշտ ընդ մէջ թիկանցն թափանցիկ լեալ՝ յերկիր անկանի սլաքն. և այսպէս ճիւղացեալն տիտանեան կործանի՝ յերկիր զարկուցեալ, և փչէ զողին: Իսկ ամբոխն տեսեալ զայսպիսի ահագին գործ քաջութեանն, փախեան իւրաքանչիւր դէպ երեսաց իւրեանց: Եւ վասն այսորիկ այսչափ բովանդակ լիցի ասել:

Իայց զտեղի ճակատուն շինէ դաստակերտ, և անուն կոչէ հայք, վասն յաղթութեան պատերազմին. այսորիկ աղազաւ և գաւառն այժմ անուանի հայոց ձոր: Իսկ բլուրն, ուր քաջամարտիւքն անկաւ իւր, անուանեաց հայկ Վերեզմանս. որ այժմ ասին Վերեզմանք: Իայց զգիական իւրայ պաճուճեալ իմն դեղովք, ասէ, հրամայէ հայկ տանել 'ի հարք, և թաղել 'ի բարձրաւանդակ տեղւոյ, 'ի տեսիլ կանանց և որդւոց իւրոց: Իսկ աշխարհս մեր կոչի յանուն նախնւոյն մերոյ հայկայ՝ հայք:

1 Մի օր. վերջոտնեալ:

2 Երկու օր. դիպեցուցանէ:

ԺԲ

Յազազս որ 'ի Հայկայ ազգք և ծնունդք • և թէ զինչ իւրաքանչիւր որ
'ի նոցանէ գործեաց :

Ի ԱԶՈՒԾ ինչ զկնի այսորիկ պատմի 'ի մատենին .
այլ մեք, որ ինչ պիտոյն մերոյ հաւաքմանս է, շարեւ.
ցուք ¹ :

Օ կնի այսորիկ դառնալ ասէ Հայկին 'ի նոյն տեղի
բնակութեան, և Վաղմեայ թոռին իւրում բազում
ինչ յանկածէ պատերազմին պարգևեաց, և յիւրոց
ընդոծնացն արս անուանին : Հրամայէ զնոյն տեղի բնա-
կութեան ունել նմա զառաջնոյ իւրոյ տանն, և ինքն
երթեալ դադարէ յանուանեալ տեղին Հարք : Սա կե-
ցեալ ամս, ծնաւ զՂրմենեակ 'ի Բաբելոնի, որպէս
վերագոյն ասացաք : Յետ որոյ կեցեալ և այլ ևս ամս
ոչ սակաւս՝ մեռանի, յանձն առնելով զբովանդակ ազնն
Ղրմենակայ որդւոյ իւրոյ :

Իսկ նորա թողեալ երկուս յեղբարց իւրոց զՍող
և զՍանաւազ ամենայն աղիւսին իւրեանց 'ի կոչեցեալն
Հարք, և զորդի Սանաւազայ զԲազ . յորոց Սանա-
ւազ ժառանգէ զՀարք, իսկ որդի նորա Բազ՝ յարեմը-
տից հիւսիսոյ զեզը ծովուն աղւոյ, և զգաւառն և ըզ-
ծովն անուանէ իւրով անուամբն : Եւ 'ի սոցանէ ասեն
լեալ զնահապետութիւնս մանաւազեան և զբզնունեաց,
և որդունին ² անուանեալ, որք աստ ուրեմն յետ սրբոյն
Տրդատայ բարձեալ ասին 'ի միմեանց պատերազմաւ :
Իսկ Սողն 'ի կողմանս հիւսիսոյ բազմանայ, կարգէ
զշէնս իւր • և 'ի նմանէ ձգեալ ասի մեծ նախարարու-
թիւն ազգին խոռխոռունեաց, արք քաջք, և անուա-
նիք, որպէս և որք առ մեւք են այժմ երեւելիք :

Իսկ Ղրմենակայ առեալ զամենայն բազմութիւնն,
խաղայ յարեւելս հիւսիսոյ, և երթեալ իջանէ 'ի խո-
րին դաշտավայրի մի 'ի բարձրագագածանց պարբս
պեալ լերանց, գետս կարկաջասաՀ 'ի յարեմտից ընդ
մէջ անցանելով, և զգաշտն արեւելից իմն գոգցես իբր
որսայսեալ, ձիգ յարեգակն կոյս զերկայնութիւն պար-

1 Մի օր • շաբաթըսոյն • :

2 Երեք օր • և որ գնունին :

զեալ, և ¹ ստորոտովք լերանցն բազում² ականակիտ բղխեալ աղբերք, որ գետոց հաւաքումն եղեալ հեզաբար առ սահմանօք նոցա, ծնիւք լերամբք և եզերօք դաշտին՝ այստանիք ոմանք իբր երիտասարդուհիք³ ճեմիցին: Եւ հարաւայինն արեգակնաձեւ լեռն, սպիտակափառ⁴ ունելով գագաթն, ուղղորդ 'ի յերկրէ բուսեալ, երեքօրէիւ, որպէս ասաց ոմն 'ի մերոցն, քաջագօտւոյ առնն շրջապատեալ ճանապարհաւ, և առ փոքր փոքր 'ի շէշտումն անկեալ, ծեր ոմն արդարեւ լեռն 'ի մէջ երիտասարդացեալ լերանց: Եւ այսմ խորութեան դաշտի բնակեալ Բրամենակայ, շինէ զմանն ինչ 'ի հիւսիսոյ կողմանէ դաշտին, և զոտն լերինն 'ի նոյն կողմանէ, և զլեռն անուանէ յանգագոյն յիւր անուն Բրազած, և զկալուածսն՝ ոտն Բրազածու:

Իայց սքանչելի իմն ասէ պատմագիրն, թէ 'ի յորով տեղիս գտան բնակեալ 'ի մարդկանէ յերկրիս մերում ցան և ցիր սակաւք⁵ յառաջ քան զգալուստ բնկին մերոյ նախնւոյն հայկայ:

Եւս Բրամենակ կեցեալ ամս, ծնաւ զԲրմայիս. և յետոյ կեցեալ ամս շատ, մեռաւ: Իսկ որդի նորա Բրմայիս շինէ իւր տուն բնակութեան 'ի վերայ ոստոյ միոյ առ եզերք գետոյն, և անուանէ զնա յիւր անուն Բրմաւիր. և զանուն գետոյն յանուն թուին իւրոյ Բրատայ՝ Եւրասի: Եւ զորդին իւր զԾարայ, զԵղովածին և զՀատակեր, առաքէ ամենայն աղէիւ իւրով 'ի դաշտ մի մօտաւոր, արգաւանդ և բարի, յորում զնան ջուրք ոչ սակաւք, 'ի թիկունս հիւսիսոյ լերինն, որ անուանեցաւ Բրազած. յորոյ անուն և զգաւառն ասեն անուանել Ծիրակ: Եւ ամն որոյ արդարանալ թուի առասպելին, որ ասի 'ի մէջ գեղջկաց. Թոք Ծարայի որկորն է, ասեն, մեր Ծիրակայ ամբարքն չեն: Եւս Բրմայիս կեցեալ ամս, ծնանի զորդի իւր զԲրմասիայ. 'ի վերայ որոյ կեցեալ և այլ ևս ամս, մեռաւ:

Բրմասիայ բնակեալ յԲրմաւիր, յետ ամաց ծնանի

1 Երկու օր. եւ առ սպարոթու:

2 Մի օր. բաղնայնալիս:

3 Մի օր. երիտասարդուհիք:

4 Մի օր. սպիտակափառ. այլ օր. սպիտակ տի, անուանելով:

5 Մի օր. սակաւաւք. քանիւն մերոյ:

զՎեղամ, և յետ Վեղամայ զՓառոխ արի և զՀոլակ : Եւ յետ ծնանելոյ զսոսա՝ անցանէ զգետովն մերձ ՚ի լեռունն հարաւոյ, և շինէ անդ առ խորշիւք լեռնոտինն¹ մեծապէս ծախիւք երկուս տունս . զմին յարեւելս կոյս մօտ յակունս աղբերցն՝ որ առ ստորոտով լերինն ելանեն . իսկ զմեւս յարեւմուտս կոյս նորին տանն, բացագոյն իբր մեծօր հասարակօրոյ միոյ հետեակազնացի³ առնն ճանապարհի : Եւ ետ զնոսա ՚ի ժառանգութիւն երկուց որդւոց իւրոց, արւոյն Փառոխի և կայտառին Հոլակայ . յորս բնակեալ յիւրեանց անուն զտեղիսն կոչեցին, ՚ի Փառոխայ՝ Փառախոտ, և ՚ի Հոլակայ՝ Հոլակերտ : Իայց զլեռնն՝ Լմասիայ անուանէ իւր անուամբ Սասիս . և ինքն դարձեալ յԼճմաւիր, եկաց ամս սակաւս, և մեռաւ :

Իսկ Վեղամ յետ ամաց անցանելոյ ծնաւ զՀարմայ յԼճմաւիր . և թողեալ զՀարմայ յԼճմաւիր՝ հանդերձ որովք բնակէրն, և ինքն գնաց զմեւս լերամբն արեւելեան հիւսիսոյ, յեզր ծովակի միոյ : Եւ ինէ զեզր ծովակին, և թողու անդ բնակիչս . և յիւր անուն և սա զլեռնուն անուանէ Վեղ, և զլէնսն՝ Վեղաբունի³, որով կոչի և ծովն : Եւստ ծնաւ զորդի իւր զՍիսակ, զայր սէգ և անձնեայ, բարեգեղ, կորովաբան և գեղեցկաղեղն : Սմա զմեծ մասն յընչից իւրոց տուեալ, և ծառայս՝ անձինս բազումս, սահմանս հատանէ նմա ժառանգութեան ՚ի ծովէն ընդ արեւելս մինչև ցղաշտ մի, որ գետն Լճրասիս հատեալ զքարանձաւս լերանց՝ անցանէ ընդ խոխոմաձիգս և նեղս, ահագին դրնդրնչմամբ իջանէ ՚ի դաշտն : Եւստ բնակեալ Սիսակ, ընու շինութեամբ զսահմանս բնակութեան իւրոյ . և զաշխարհն կոչէ իւրով անուամբն Սիւնիք . այլ Պարսկաշխարհն տակազոյն իսկ Սիսական կոչեն : Ի սորա ծննդոց աստ ուրեմն Ս աղարշակ, որ առաջին ՚ի Պարթեւաց արքայ հայոց, գտեալ արս անուանիս, տեարս աշխարհին կարգէ, որ է սիսականդ ազգ . և զայս առնէ Ս աղարշակ ՚ի պատմութենէն ստուգեալ : Եւստ թէ նրպէս է, յիւրում ժամու պատմեսցուք :

1 Երեք օր . ՚ի լեռնոտինն :

2 Մի օր . Կեպախագնայի :

3 Մի օր . Գեղարքունի . և այլուր :

Բայց ինքն Վեղամդառնայ անդրէն 'ի դաշտ անդր, և առ ոտամբ նորին լերինն 'ի ձորակի մի ամրոջ շինէ ձեռակերտ մի, և կոչէ զանուն նորա Վեղամի, որ յետոյ 'ի Վառնկաց թուանէ նորա անուանեցաւ Վառնի: Ի սորա ծննդոց, աստ ուրեմն առ Լըտա շխիւ թուամբ յաղարշակայ, ոմն յարժ անուն պատանի լեալ, աջող յորս եղջերուաց և այծեմանց և վարազուց, դիպաձգութեամբ նետից կորովի, զսա 'ի վերայ որսոց արքունեաց կարգէ, և շէնս պարգեւէ նմա առ եզերք գետոյն, որ անուանեալ կոչի Հրազդան: Եւ 'ի սմանէ ասէն լինել զտունն վարաժնունի: Լըտ Վեղամ, որպէս ասացաք, յետ ամաց կենաց իւրոց ծնաւ զՀարմայ. յետ որոյ և այլս ևս, և մեռաւ: Եւ Հրամայեաց որդւոյ իւրում Հարմայ բնակել Լըմաւիր:

Լըտ Հայկ որդի թորգումայ, որդւոյ թիրասայ, որդւոյ Վամերայ, որդւոյ Յաբեթի, նախնի հայաստանեայց. և այս ազգք նորա և ծնունդք և աշխարհ բնակութեան. և յայսմ հետէ սկսան, ասէ, բազմոնալ և ընուլ գերկիրն:

Իսկ Հարմայ կեցեալ ամս, ծնաւ զԼըտամ: Լըտմայ բազում գործք քաջութեան պատմին մարտիւք նահատակութեան, և ընդարձակեալ զսահմանս Հայոց յամենայն կողմանց. յորոյ անուն և ամենայն ազգք զաշխարհս մեր անուանեն, որպէս Յոյնք՝ Լըմէն, և պարսիկք և Եթովպք՝ Լըմնիք: Բայց զընդարձակութիւն պատմութեան սորա և զգործս քաջութեան, թէ զիարդ կամ որով ժամանակաւ, թէ կամիցիս՝ արտաքոյ այսօրիկ գրոցս կարգեսցուք, և կամ թողցուք. ապա թէ ոչ 'ի սմին:

ԺԳ

Յազազս ընդ արևելեայս պատերազմին և յաղթութեանն, և մահուան
հիւքարն Մադեսայ :

Եւ վասն զի հաճոյ թուեցաւ մեզ զաշխատութիւնն,
որ 'ի վերայ քո հրամանիդ, համարել հեշտութիւն,
քան զսո 'ի յայլոցն՝ որ 'ի կերակրոց և յըմպելեաց լի-
նին խրախճանութիւնք, հաւանեցաք անցանել՝ սա-
կաւուք և ընդ կարգ բանից պատերազմաց որ 'ի հայ-
կեանն լ'ըամայ : Ասայր աշխատասէր և հայրենասէր
եղեալ, որպէս ցուցանէ նոյն պատմագիր, լաւ համարէր
զմեռանելն 'ի վերայ հայրենեացն, քան թէ տեսանել
զորդիս օտարածնաց կոխելով զսահմանս հայրենիս, և
հարազատից արեան նորա տիրել արանց օտարածնաց :

Եւս լ'ըամ, սակաւուք ամօք յառաջ քան զտիրելն
լ'ինոսի ասորեստանեաց և լ'ինուէի, նեղեալ յազգացն՝
որ շուրջ զիւրեաւ, և ժողովէ զբազմութիւն ընդանի
արանց քաջաց և աղեղնաւորաց, և որ 'ի տէգ նիզակի
կամակարողք, նորատիք և հարուստք յոյժ և յաջողա-
ձեռնութիւն իսկ և երեսաւորք, որ 'ի սիրտ և 'ի պատ-
րաստութիւն իբր թէ բերս հինգ : Պատահէ մե-
ղացւոցն երիտասարդաց, որոց առաջնորդէր լ'իւքար
ոմն ասացեալ լ'ադէս, այր հպարտ և պատերազմասէր,
որպէս ցուցանէ նոյն ինքն պատմագիրն, յեզերս սահ-
մանացն հայոց : Որոց միանգամ քուշանաբար հինիւ
սմբակակոխ արարեալ զսահմանս հայոց, ծառայեցոյց
ամս երկուս : Որում յանկարծօրէն 'ի վերայ հասեալ
լ'ըամ յառաջ քան զծագել արեգականն սատակեաց
զբազմութիւն ամբոխիցն . և զնոյն ինքն զլ'իւքարն
կոչեցեալ լ'ադէս ձեռքակալ արարեալ ածէ լ'ըամաւիր,
և անդ ուրեմն 'ի ծայրս աշտարակի պարսպին ցից վա-
րեալ երկաթի ընդ ձակատն, յորմն վարսել հրամայէ,
'ի տեսիլ անցաւորաց և ամենայն եկելոց անդր . և զաշ-
խարհն նորա մինչև ցլեառն անուանեալ լ'արասպ 'ի
ծառայութիւն հարկի կալաւ մինչև ցլեառնորութիւ-
նըն լ'ինոսի 'ի վերայ ասորեստանի և լ'ինուէի :

Իսկ 'Լինոս Թագաւորեալ'ի 'Լինուէ, յիշատակ քինու զնախնւոյն իւրոյ զ'Լէլայ ունէր'ի մօրի, 'ի զրու- ցաց ուսեալ. և զայս խորհէր հատուցանել յամս 'ձիգս նկատել որսալ զյաջողութիւն աւուրց, բառնալ ջնջել զամենայն ճետ սերմանեալ յարանց քաջին Հայկայ : Եւ երկեւղ կասկածանաց խարդաւանակ¹ լինելոյ իւ- րոյ Թագաւորութեանն՝ զայսպիսիս համարեալ իրա- գործութիւն, ծածկէ զարութիւնն. և հրամայէ նմա զայն իշխանութիւն անկասկածաբար ունել. և համար ձակութիւն տայ նմա վարսակալ Գծել մարգարտէ, և երկրորդ նորա կոչել : Եւ այս շատասցի ասել այսչափ : քանզի չթողացուցանէ զմեզ որ առաջիկայս է իր՝ յեզերումն յամել այսր պատմութեան :

ԺԴ

Յազազ ընդ ասորեստանեայս կռուոյն և յաղթութեանն, և Պայա- պայն² Քաղեայն³, և Կեսարու, և առաջին և այլոց անուանեալ⁴ Հայոց :

Եւ Երեսնամեայս զոյգն յիշատակօք բանից և որ ինչ զկնի աշտորիկ սորա գործք քաջութեան պատմի յարե- մուտս 'ի նոյն մատենի, և որ ընդ ասորեստանեայս կը- ուին. զպատճառս և զգորութիւն իրացն միայն յայտ- նելով, և զերկարութիւն գործոյն համառօտ բանիւ յանդիման կացուցանել :

'Լոյն այս Եւրամ, յետ վճարելոյ ճակատոյն՝ որ ընդ արեւելեայս, խաղայ նոյն զօրութեամբ զկողմամբ ա- սորեստանի. գտանէ և անդ զոմն ապականիչ երկրին իւրոյ՝ չորիւք բիւրովք վառելովք հետեակօք, և հինգ հազար հեծելազօրու, իսրաւմանուն՝ յազգէ սկայիցն. որոյ սաստկագոյն նեղեալ հարկաց⁵ խստութեամբ ան- ապատ զբովանդակ շրջակայն իւր առնէր : Սմա ճակա- տու պատերազմի 'ի դիմի հարեալ Եւրամ, հալածական ընդ մէջ Լորդուաց 'ի դաշտն ասորեստանի արկանէ,

¹ Մի օր. խարդաւանակ. յեզերումն
իսկէ :

² Երկու օր. Պապայն :

³ Երեք օր. Քաղէն կամ Քաղէն :

⁴ Երկու օր. անուանեաց :

⁵ Մի օր. հարկաւորութեամբ :

զբազումս 'ի նոցանէ սատակելով. իսկ Ռարչամ առաջի զինակրացն նորա պատահեալ մեռաւ : Եւ զայս Ռարչամ վասն արուածեան իւրոյ բազում գործոց՝ աստուածացուցեալ պաշտեցին Բորիք ժամանակս յորովս : Իսկ զմեծ մասն դաշտացն ասորեստանի կալաւ 'ի ծառայութեան հարկի Բրամբազում ժամանակս :

Եւ որ ինչ յարեմուտս կոյս ընդ տիտանեանցն է սորա գործ քաջութեան՝ ասել կայ մեզ առաջի : Եւ յարեմուտս շարժեալ 'ի վերայ առաջնոյն չորիք բիւրու հետեակաւ զօրու, և երկու հազար հեծելովք հասանէ 'ի կողմանս կապադովկացւոց, 'ի տեղի մի՝ որ այժմ ասի Լեսարիա : Եւ քանզի զարեւելայնն և զհարաւայինն նուաճեալ, 'ի ձեռն յանձնեալ էր երկուց ցեղիցս այսոցիկ, սիսակեանցն զարեւել, և որք 'ի Լադմեայ տանէն՝ զասորեստանին, ոչ ինչ այնուհետեւ կասկած չփութից ուստեք ունէր :

Ս ասն որոյ յերկարեալ ժամանակս լինել յարեմուտս՝ պատահէ նմա Պայապիս Ռադեայ տիտանեան՝ պատերազմաւ, որ բռնացեալ ունէր զմիջոց երկուց ծովուց մեծամեծաց, զՊոնդուն և զՍկիանուն : Որում 'ի գիմի հարեալ վանէ, փախստական արկանելով 'ի կղզի ինչ ասիական ծովուն : Եւ ինքն թողեալ զոմն Սշակ անուն յազգէ իւրմէ, և բեր մի 'ի զօրաց իւրոց 'ի վերայ աշխարհին, և ինքն դառնայ 'ի Հայս :

Բայց հրաման տայ բնակչաց աշխարհին՝ ուսանել զխօսս և զլեզուս¹ հայկական. վասն որոյ մինչև ցայս օր ժամանակի անուանեն զկղիմայն զայն Պաոտին² Բրմեհան, որ թարգմանի առաջին Հայք : Եւ զգաստակերտն, զոր շինեաց յանուն իւր Սշակ կողմնապետն Բրամայ՝ փոքրագունիւք պարսպեալ որմովք, անուանէին հինք աշխարհին՝ Սաթաք, որպէս ոչ կարելով ուղղախօսել, մինչև յետոյ յոմանց ընդարձակագոյն շինեալ՝ անուանեցաւ Լեսարիա : Բստ նմին օրինակի 'ի տեղեացն այնոցիկ մինչև ցբուն իւր սահմանն, զբազում անբնակ երկիր ելից բնակչօք, որք երկրորդ և երրորդ անուանեցան Հայք, այլ և չորրորդ : Եւս է առաջին և ճմարիտ պատճառն վասն անուանելոյ զարեւ-

1 Երեք օր. շուրջ կամ շուրջ :

2 Արեւայն օրինակք Պաոտին :

մտեան մեր կողմն առաջին և երկրորդ, այլ և երրորդ և չորրորդ հայք : Իսկ որ այլ 'ի յոմանց ասի 'ի յունական կողմանն , մեզ ոչ է հաճոյ . այլոց¹ որչափ կամք իցեն :

Երդ այսպէս հզօր և անուանի եղեալ , յանուն սորա մինչև ցայսօր , որպէս ամենեցուն յայտնի է , որ շուրջ զմեւք ազգ զաշխարհս մեր անուանեն : Բազում և այլ գործ քաջութեան 'ի սմանէ գտանին կատարեալ , այլ մեզ բաւական լիցի ասացեալս :

Բայց թէ ընդէր այսոքիկ 'ի բուն մատեանս թագաւորացն կամ մեհենիցն ոչ յիշատակեցան , մի ոք ընդ այս երկբայացեալ տարակուսեսցի : Եւ զի յառաջ քան զԼինոսի ժամանակս թագաւորութեանն է , յորում ոչ ոք այսպիսի իրաց փոյթ յանձին ունէր . երկրորդ , զի ոչ հարկ ինչ և ոչ պէտք կարևորք էին նոցա՝ զազգաց օտարաց և զաշխարհաց 'ի բացեայ , և զհամբաւ հինս և զգրոյցս նախնականս յիւրեանց թագաւորաց կամ մեհենից մատեանս գրել . մանաւանդ զի և ոչ պարծանք ինչ նոցա և ոչ բարգաւաճանք՝ օտար ազգաց քաջութիւն և գործք արութեան : Բայց թէպէտ և ոչ 'ի բուն մատեանսն , սակայն որպէս Եւրոպայի Լատինայ պատմէ , 'ի փոքունց ոմանց և յաննշանից արանց 'ի գուսանականէն² այս գտանի ժողովեալ 'ի դիւանի արքունեաց : Եւ և այլ իմն պատճառս նոյն այր , թէ որպէս ուսայ՝ հպարտ և անձնասէր գլխոս , կամելով զինքն միայն աշխարհակալութեան և ամենայն քաջութեան և լաւութեան ցուցանել սկիզբն , հրամայէ զբազում մատեանս և զգրոյցս առաջնոցն՝ ըստ տեղեաց տեղեաց և ոյր ուրուք գործոց քաջութեան՝ այրել . իսկ որ առ իւրովք ժամանակօք՝ դադարեցուցանել , և որ ինչ վամն իւր միայնոյ՝ գրել : Եւ զայս աւելորդ եղև մեզ երկրորդել :

Բայց Եւրամ յետ ամի կենաց իւրոց ծնաւ զԵւրայն . զինի որոց և այլս բազումն կեցեալ ամաց , մեռաւ :

1 Երկու օր . այլ երոց օրէք :

2 Երկու օր . 'ի գոսանականէն . մի օր . 'ի գոսանականէն :

ԺԵ

Յաղագս Արայի, և մահուան նորա պատերազմաւ 'ի Շամիրամայ :

ԸՆԴՅ սակաւ ամօք յառաջ քան զվախճանեն Վի-
նոսի ինամակալեաց իւրոց հայրենեացն , նոյնպիսում
չնորհի արժանաւորեալ 'ի Վինոսէ՝ որպէս և հայրն
իւր ըրամ : Բայց վաւաշն այն և բորբորիտն Շամի-
րամ 'ի բազում ամաց լուեալ զգեղեցկութենէ նորա ,
ցանկայր հասանել . այլ ոչ ինչ յայտնապէս զայսպիսիս
իշխէր գործել : Իսկ յետ վախճանելոյն կամ փախըս-
տական լինելոյ Վինոսի 'ի Վրիտէ՝ որպէս հաւանեալ
եմ, համարձակ պատուելով Շամիրամայ զախտն , ա-
ռաքէ հրեշտակս առ ըրայն գեղեցիկ՝ ընծայիւք և պա-
տարադօք , բազում աղաչանօք և խոստմամբ պար-
գեաց , զալ առ նա 'ի Վինուէ , կամ առնուլ կնու-
թեան և թագաւորել 'ի վերայ ամենայնի՝ որոց տիրէր
և Վինոս , և կամ կատարել զկամս ցանկութեան նո-
րա և դառնալ մեծաւ սարգեօք¹ և խաղաղութեամբ
'ի տեղի իւր :

Եւ բազում անգամ երթեկուծիւն հրեշտակա-
գնացութեանն լինելոյ՝ և ոչ² հաւանել ըրային , 'ի
սաստիկ ցասման լեալ Շամիրամայ , 'ի վախճանի
պատգամաւորութեանն առնուլ զբազմութիւն զօրաց
իւրոց , և փութայ երթալ հասանել յերկիրն հայոց
'ի վերայ ըրայի : Բայց որչափ դիմաց էր նշանակել,
ոչ այնչափ ինչ 'ի սպանանել զնա և 'ի հալածել փու-
թայր , քան թէ 'ի նուաճել կամ զբռնմբ ածել , զի
լցցէ զկամս ցանկութեան իւրոյ . զի առ 'ի յոյժ ցան-
կականի մոլեգնութեան , 'ի բանսն՝ որ զնմանէ՝ որպէս
'ի տեսութիւն շամբութեամբ³ վառեալ էր : Բայ
հասանէ տագնապաւ 'ի դաշտն ըրայի , որ և յանուն

1 Երեք օր . պապարագօք :

3 Մի օր . շամբութեամբ . այլ օր .

2 Մի օր . 'ի չափանելոյ . երկու շամբութեամբ :

օր . յոչ հասանել :

նորա անուանեալ Լճարատ : Եւ 'ի լինել ճակատուն՝ պատուէր տայր զօրապետաց¹ իւրոց , [Թէ դէպ լինիցի , հնարել ապրեցուցանել զԼճայն : Իսկ 'ի լինել մարտին՝ հարկանի զօրն Լճայի , մեռանի Լճայ 'ի պատերազմին 'ի մանկանցն Շամիրամայ : Ղիական պուտս առաքէ տիկինն յետ յաղթութեանն 'ի տեղի ճակատուն , խնդրել 'ի մէջ դիականցն անկեղց զըղձալին իւր և զտարփածուն² : Ղտանեն զԼճայն մեռեալ 'ի մէջ քաջամարտկացն , և հրամայէ դնել զնա 'ի վերնատանն ապարանից :

Իսկ 'ի գրգռել միւսանգամ զօրացն Հայոց 'ի մարտ պատերազմի ընդ տիկնոջն Շամիրամայ՝ քինախնդիր լինել մահուանն Լճայի , ասէ : Հրամայեցի աստուածոցն իմոց լեզու զվէրս նորա , և կենդանասցի : Սիւսանգամայն և ակն ունէր դիւթութեամբ վհկութեան իւրոյ կենդանացուցանել զԼճայ , ցնորեալ 'ի տուփական ցանկութենէն : Իսկ իբրեւ նեխեցաւ դի նորա , հրամայեաց³ ընկենուլ 'ի վիհ մեծ և ծածկել . զմի ոմն 'ի հոմանեաց իւրոց զարգարեալ ունելով 'ի ծածուկ , համբաւէ զմանէ այսպէս . Ի իզեալ աստուածոցն զԼճայ և կենդանացուցեալ լցին զփափագ մեր և զհեշտութիւն . վասն որոյ պուտել յայսմ հետէ պաշտելիք են 'ի մէջ և փառաւորեալք , իբրեւ հեշտացուցիչք և կամակատարք : Սանգնէ և նոր իմն պատկեր յանուն դիւաց , և մեծապէս զօհիւք պառուէ . ցուցանելով ամենեցուն , իբր [Թէ այս զօրութիւն աստուածոցն կենդանացուցին զԼճայ . և այսպէս համբաւեալ զմանէ 'ի վերայ երկրիս Հայոց , և հաւանեցուցեալ զամենեանն , դադարեցուցանէ զխազմն :

Եւ որ ինչ յաղագս Լճայի՝ կարճառօտիւ և այսչափ շատ լիցի յիշատակել : Սա կեցեալ ամս , ծնաւ զԼարդոս :

1 Մի օրինակ դրաց :

2 Մի օր . պարտաճուռն :

3 Մի օր . յաւելու իւրոց ծա-

ռայից :

ԺԶ

Թէ որպէս յետ մահուանն Արայի Շամիրամ շինէ զգաղաքն և զամբարտակ գետոյն¹ և զիւր տունն :

Իսկ զկնի այսպիսի իրաց աջողութեանց դադարեալ Շամիրամայ աւուրս ինչ սակաւս 'ի դաշտին , որ անուանեալ կոչի յանուն Արայի Այրարատ , ելանէ 'ի լեառնակողմանս երկրի հարաւակողմանն , քանզի ժամանակ ամառնային էր , զբոսնուլ կամելով 'ի հովիտս և 'ի դաշտս ծաղկաւէտս : Եւ տեսեալ զգեղեցկութիւն երկրին և զօդոցն մաքրութիւն և զաղբերացն յատկագոյն բղնմունս և զկարկաջասահանութիւն² գետոց բարեգնացից , Պարտ է մեզ , ասէ , յայսպիսում բարեխառնութեան օդոց և մաքրութեան ջուրց և երկրի , քաղաք և արքունիս շինել բնակութեան , որպէս զի զարորդ մասն 'ի բոլորմանէ տարւոյն , որ է ամառնայինն եղանակ , ըստ ամենայն բարեվայելութեան անցուցանեմք³ 'ի Հայս . և զայն ևս երիս որոշմունս օդոցն զովութեան տաճիցեմք⁴ 'ի Վինուէ :

Եւ անցեալ ընդ բազումս 'ի տեղեաց , գայ հասանէ յարեւելից կողմանէ յեզր ծովակին աղւոյ . և տեսեալ առ եզերք ծովուն երկայնաձև բլուր մի , որոյ նիստ երկայնութեանն 'ի մուտս կոյս արեգականդ՝ սակաւ ինչ առ 'ի կողեալ 'ի հիւսիսոյ⁵ , իսկ 'ի միջօրէ կողմանէ՝ դէպ ուղիղ առ երկին հայելով , քարանձաւ կանգուն անշեղ . և 'ի սմանէ զհարաւով բացադոյն հովիտ իմն դաշտաձև երկայնաձիգ յարեւելից կողմանէ լերինն , իջանելով յեզր ծովուն՝ ընդարձակ և գեղեցիկ ձորաձև . որոց ընդ մէջն հոսանք ջուրց բարեհամաց՝ 'ի լեռնէն իջանելով , 'ի ծործորոց և 'ի հովտաց ծորեալք , և 'ի հիմանց փեղկից լեռանց միաւորեալք՝

1 Երեք օր . Գեփոցն :

2 Մի օր . զխաբախտահութիւն :

3 Երկու օր . անցուցանիցեմք 'ի

Հայս :

4 Երկու օր . քաճիցեմք . մի օր .

քանիցեմք :

5 Երեք օր . հիւսիսոյ :

'ի ծաւարումն գետոց պերճանային . և շէնք ոչ սակաւք
'ի հովտաձև ձորակին՝ յաջմէ և յահեկէ ջուրցն յորինեալք .
'ի յարևելից կողմանէ հաճեցեալ բլրոյն՝ լեռոն մի փոքրագոյն :

Եւ իմն ակնակառոյց լեալ այրասիրտն այն և կաթոնն Շամիրամ, հրաման տայ բիւրուց և երկու հազար արանց անարուեստից գործաւորաց յասորեստանեաց և յայլոց իշխեցելոց , և վեց հազար իւրոց ընտրելոց յամենայն արուեստաւոր գործաւորաց փայտի և քարի , պղնձոյ և երկաթոյ , որք ամենեքին¹ կատարեալք իցեն 'ի յարուեստգիտութեան² , ածել անխափան 'ի փափագեալ տեղին . և գործն հաւասար հրամանին առնոյր զկատարումն : Եւ վաղվաղակի ածեալ լինէին բազմութիւն խառնիճաղանճ գործաւորացն և բազմարուեստից³ հանձարեղաց իմաստնոցն : Եւ հրամայէ նախ զամբարտակ գետոյն ապառաժիւք և մեծաւ մեծ վիմօք շինել , կրով և⁴ աւազով մածուցեալ , անբաւ լայնութեամբ և բարձրութեամբ . որ կայ հաստատուն , որպէս ասեն , մինչև ցայսօր ժամանակի : Եւ 'ի պատառուածս նոյն ամբարտակի գետոյն՝ այժմ , որպէս լեմք , մարդիկ աշխարհին 'ի հէն և 'ի գաղթականս փախստեամբ ամրանան , իբր 'ի ծայրս քարանձաւաց լեռանց ամրացեալք : Եւ թէ զփորձ առնուլ դէպումք լինիցի , և ոչ իբր պարստակաց⁵ քար մի արժանաւոր 'ի շինուածոյ ամբարտակին խել ոք զօրեսցէ , թէ և մեծաւ աշխատութեամբ ջանայցէ : Եւ 'ի հեղուածս արուեստին՝ որ զքարամբք՝ հայեցեալ ուրուք , որպէս ճարտոյ ինչ հեղման հայեցողացն երևեցուցանէ կարծիս : Եւ այսպէս ընդ բազում ասպարէզս անցուցեալ զամբարտակն , հասուցանէ 'ի նկատեալ տեղի քաղաքին :

Եւ հրամայէ զամբարտակն 'ի բազում դասս որոշել . և 'ի վերայ իւրաքանչիւրոց դասուց զընտիրս 'ի ճարտարացն վարդապետս կարգել . և այնպէս 'ի սաստիկ ճիշտութեան պահեալ , յետ սակաւ ամաց կատարէ զհրա-

1 Երկու օր . ամենին :

2 Մի օր . 'ի յարուեստագիտութեան .
այլ օր . 'ի յարուեստ գիտութեան :

3 Երկու օր . բազում արուեստից :

4 Մի օր . յաւելու հանր :

5 Այլք պարստակաց :

շալին ամրագունիւք պարսպօք, հանդերձ գրամբք պղնձա-
կերտիւք : Ը ինէ և ընտիր ընտիրս և բազումս 'ի մէջ
քաղաքին ապարանս 'ի պէս պէս քարանց և 'ի գունից
զարդարեալս, կրկնայարկս և եռայարկս . և ըստ պա-
տեհի իւրաքանչիւր՝ արեգականս . և գեղեցիկ գու-
նիւք և ընդարձակ փողոցիւք զկողմանս քաղաքին որո-
շելով : Ը ինէ զգնաղս ոմանս և զգարմանալոյ արժա-
նաւորս ըստ պիտոյից 'ի միջոցաց¹ քաղաքին լուալիս² :
Եւ զմասն ինչ գետոյն ընդ մէջ քաղաքին բաշխեալ
գնացուցանէ 'ի պէտս ամենայն պիտոյից , և յարբուց-
մունս բուրաստանաց³ և ծաղկոցաց . և զայլն զեղերբ
ծովակին յաջմէ և յահեկէ , քաղաքին 'ե բովանդակ
շրջակային յարբուցումն : Եւ զամենայն արեւելեան
և զհիւսիսային և զհարաւային կողմունս քաղաքին
զարդարէ դաստակերտօք , և սաղարթիւք ծառոց վար-
սաւորաց՝ զանազանեալք 'ի պտուղս և 'ի տերեւս . և բա-
զումս բազմաբերս և գինէբերս 'ի նմա տնկեաց ովիտս :
Եւ ամենայնիւ⁴ հոյակապ և հռչակաւոր զպարսպեալն
յօրինէր . և անթիւ բազմութիւն մարդկան 'ի ներքս
բնակեցուցանէ :

Իսկ զծայր քաղաքին և որ ինչ 'ի նմանէ գործոյ
հրաշակերտութիւնք , բազմաց 'ի մարդկանէ ոչ հասու-
լեալ , և ոչ պատմել է կարողութիւն : Ս որոյ զպարսու-
պեալ զգագաթն՝ դժուարամուտս ոմանս և դժոխեւա-
նելիս⁵ 'ի նմա՝ յօրինէ շինուածս արքայանիստս , և ծա-
ծուկ իմն ահագին : Որոյ որպիսութիւն դրութեանն
յօրինուածոյ ոչ 'ի լսելիս մեր հասեալ ճմարտու-
թեամբ յումբէ , և ոչ մեք 'ի պատմութիւնս հիւսել
հաւանիմք⁶ . այլ ասեմք միայն , թէ ամենայն թագա-
ւորականաց գործոց , որպէս լուաք , առաջին և վեհա-
գոյն համարեալ :

Իսկ զընդդէմ արեգական կողմն անձաւին , որ և ոչ
գիծ մի երկաթոյ այժմ վերագրել որ կարէ , զայսպի-
սի կարծրութիւն նիւթոյ՝ պէս պէս տաճարս և սե-

1 Երկու օր . 'ի միջ :

2 Մի օր . լուսնալիս :

3 Մի օր . Բուրաստանաց . . . շրջա-
գային :

4 Երկու օր . ամենիւ . . . ոչ ինչ :

նմա . . . Կրաշագործութիւնս . . . պարս-
պեալ :

5 Երկու օր . դժոխեւանիս :

6 Մի օր . Կամարիմ :

նեակս օթից և տունս գանձուց և վիհս երկարս, ոչ գիտէ որ՝ թէ որպիսեաց իրաց պատրաստութիւն հրաշակերտեաց։ Իսկ զամենայն երեսս քարին իբր գրչաւ զմով հարթել, բազում գիրս 'ի նմա գրեաց։ որոյ հայեցուածն միայն զամենայն որ 'ի զարմանս ածէ։ Եւ ոչ միայն այս, այլ և 'ի բազում տեղիս յաշխարհին հայոց արձանս հաստատեալ, նովին գրով յիշատակ ինչ հրամայէ գրել. և 'ի բազում տեղիս սահմանս նովին գրով հաստատէր։

Եւ որ, որ ինչ յաղագս Շամիրամայ գործոց՝ որ 'ի հայս, ասացեալ է։

ԺԷ

Յաղագս Շամիրամայ, թէ էր աղագաւ կոտորեաց զորդիս իւր. և թէ որպէս փախստական լինի 'ի Ջրադաշտէ մոգէ 'ի հայս, և մեռանի 'ի Աինուասայ որդւոյ իւրոյ։

Սա հանապազ յամառնայինսն 'ի խաղալն իւր 'ի կողմանս հիւսիսոյ 'ի քաղաքն ամարաստանի, զոր շինեաց 'ի հայս, կողմնապետ ասորեստանի և Աինուէի թողու զՕրադաշտ մոգ և նահապետ Սարաց։ Եւ 'ի բազում ժամանակս զայս այսպէս կարգեալ Շամիրամայ ամենեւեմ¹ հաւատայ նմա արդարեւ զիւր իշխանութիւնն։

Եւ բազում անգամ յանդիմանեալ յորդւոց իւրոց վասն սաստիկ և վաւաշ² պոռնկական բարուց իւրոց, կոտորէ զամենեւեմն, և ապրի կրսերագոյնն³ միայն, որ է Աինուաս։ Բարեկամացաւ⁴ հոմանեաց իւրոց՝ պարգևելով զամենայն իշխանութիւնս և զգանձս, ոչ ինչ վասն որդւոց իւրոց ունելով փոյթ յանձին։ Վասն զի և այրն նորա Աինուս՝ ոչ որպէս ասի մեռեալ թաղեցաւ 'ի նմանէ 'ի Աինուէ յարքունիս, այլ իմացեալ զախտասէր բարս նորա և զջարասէր, թողեալ զթագաւորութիւնն՝ փախստական անկանէր 'ի Արիտէ⁵։

1 Մի օրին. ափնեի։

2 Մի օրին. վաւաշոպ։

3 Երեք օր. կրսերագոյնն։

4 Երկու օր. բարեկամաց և հոմա.

նեաց իւրոց պարգևելով։

5 Երկու օր. 'ի Կրեպէս կամ 'ի

Կրեպէս։

Իսկ 'ի հասակ և 'ի տիս հասեալ որդւոց նորա , յիշեցուցանեն նմա զայս ամենայն , կարծելով ցածուցանել զնա 'ի դիւական մրցական տոփանացն , և աւանդել զիշխանութիւն և զգանձա որդւոց իւրոց : Ինդ որ առաւել զայրազնեալ¹ , սատակէ զամենեսեան . և մնաց Վինուաս միայն , որպէս վերագոյն ասացաք :

Իսկ 'ի լինել ինչ սխալանաց Օրադաշտի առ տիկինն , և հակառակութեան 'ի ներքս անկանելոյ² , պատերազմի 'ի վերայ նորա Շամիրամ . քանզի բռնանալ 'ի վերայ ամենայնի խորհէր պրն : Եւ 'ի սաստկանալ պատերազմին փախստական լինի Շամիրամ յերեսաց Օրադաշտի 'ի Հայս : Իստ ժամանակ վրէժխնդրութեան պատեհի գտեալ Վինուաս , սպանանէ զմայրն . և ինքն Թագաւորէ 'ի վերայ ասորեստանի և Վինուէի : Իհա ասացաք յաղագս մահուանն Շամիրամայ՝ Թէ ուստի և որպէս :

ԺԸ

Յաղագս Թէ հաւաստի նախ լեալ պատերազմն Շամիրամայ 'ի հնդիկս , և զինի մահուան նորա որ 'ի Հայս :

ՈՒՆԻՄ 'ի մտի և զլիւփաղիոնին³ , վասն ոչ տալ զմեզ բազմաց ծաղրել . զի ասէ 'ի բանից պլոց նախ յաղագս ծննդեանն Շամիրամայ , և ապա ուրեմն զպատերազմն հնդկաց : Եւ հաւաստի մեզ Թուեցաւ որ 'ի Սար Բայն Սատինայէ քննութիւն քաղդէական մատենից քան զայսոսիկ . քանզի ոճով իմն ասէ , և զպատճառս պատերազմին յայտնէ : Իսկ առ այսօր քիւք՝ և աշխարհիս մերոյ առասպելք զբազմահմուտ իսորին արդարացուցանեն . աստ ուրեմն զմահն ասել Շամիրամայ , և զհետեակ փախուստն , և զպատճառն և զիղձս ջրոյն և զարբուսն , այլ և 'ի մօտ հասանել սուսերաւորաց , և գլուռութան 'ի ծով , և բան 'ի նմանէ՝ Ուլունք Շամիրամայ 'ի ծով : Եւ Թէ ախորժես առասպել , և Շամիրամ քար առաջին քան

1 Մի օրին . պարսեալ :

2 Երեք օր . անխել :

3 Չորս օր . անխել :

զիւրբէ : Լճի այս շատ է . բայց մեք որ ինչ զկնի
այսորիկ :

ԺԹ

Որ ինչ զկնի մահուանն Շամիրամայ :

ՅԱՐԾԱՐԵԱԼ զամենայն կարգեցից քեզ 'ի գիրս
յայտոսիկ զազգիս մերոյ զաւագագոյն զարս և զնախնիս,
և որ ինչ վասն սոցա զրոյցք և իրակութիւնք իւրա-
քանիւր , ոչ ինչ կամանաճական և ոչ ինչ անպատ-
շաճ 'ի սմա յարմարելով բան , այլ որ ինչ 'ի գրոց .
իսկ ըստ նմանեաց ապա և որ ինչ 'ի բանից արանց ի-
մաստնոց և յայտոսիկ քաջախոհակաց , յորոց մեք ար-
դարապէս ջանացաք հաւաքել զհնագրութիւնս : Եւ
ասեմք լինել արդարաբան 'ի պատմութեանս յայսմիկ
ըստ մերոյ յօժարութեան և ուղղամտութեան . իսկ
ըստ որոց հաւաքումն , Լստուծոյ լինել յայտնիս , և
մարդկան գովելիս կամ բասրելիս , և մեք այնոցիկ օ-
տար և բացակացեալ : Բայց զուգութիւն բարբառոյ
և հաւասարութիւն թուոյ կարգի պատանեաց՝ զճը-
մարտութիւն աշխատասիրութեանս մերոյ ակնարկէ :
Եւ այսոցիկ այսպէս կարգելոց , կամ հաւաստի կամ
գոյզն ինչ կասեալ յարդարոյն , սկսայց քեզ և որ
ինչ զկնի այսոցիկ 'ի հիւսման պատմութեան պիտոյից :

Լճի յետ մահուանն Շամիրամայ 'ի Օամասեայ¹
որդւոյ իւրմէ , որ է Լինուաս , որ եղև յետ սպանա-
նելոյն զԼճայն , այսպէս հաւաստեալ գիտասցուք
զկարգ բանից : Թագաւորէ Լինուաս սպանեալ
զմայրն հեշտասէր , և խաղաղական կեցեալ . և առ
սովաւ Լճրահամու աւուրք բաւեալք :

¹ Երկու օր . 'ի Զարմանայ :

Համեմատութիւն ծննդաբանութեան ազգիս մերոյ ընդ երբայեցւոցն և
ընդ քաղզէացւոցն մինչև ցՍարգանապաղոս, որ կոչէր Թօնոս Կոն-
կողեոս :

ԵՐԲԱՅԵՑԻՈՑ ՔԱՂԴԻՍԻՈՑ ՀԱՅՈՑ

Խաչակ . Լ՛րիոս¹ . Լ՛րայ (*) .
(Յակոբ . Լ՛ռալիոս .

(*) Խակ մերոյն Լ՛րայի որդի՝ Լ՛րայ 'ի Շամիրամայ
կոչեցեալ, և զգործ վերակացութեան աշխարհիս նմա
հաւատացեալ :

Ղեւի . Սուսառիս . Լ՛նուշաւան .
Կահաթ . Բէսէսեր . Պարէտ .
Լ՛մրամ . Ղաղէոս² . Լ՛րբակ .
Սովսէս . Լ՛ռամիթուէոս . Օւաւան .
(Յեսու (*) . Բելլոբոս . Փառնաս .

(*) Խամանէ յառաջ՝ ոչ ըստ ազգի, այլ ըստ յառաջա-
դիմութեան արանց . զի և ամենեքեան յԼ՛բրահամէ :
Խատակել սորա զքանանացիս՝ անցին 'ի սամանէ փա-
խըստականք յԼ՛գուաս նաւելով 'ի լ՛արսիս . և յայտնի
դրոշմամբն, որ յարձանան փրիկեցւոց աշխարհին,
գրեալ կան մինչև ցայսօր ժամանակի արդարապէս
այսպէս .

Ի ՅԵՍՈՒԱՅ ԳՈՂՈՅ ՓԱԽՈՒՑԵԱԼ

ՄԵՔ ՆԱԽԱՐԱՐՔ ՔԱՆԱՆԱՑԻՈՑ

ԵԿԱՔ ԲՆԱԿԵԼ ԱՍՑ :

(Յորոց մի և Բանանիդաս պատուականաբոյն մեր՝ 'ի
Հայս : Եւ ստուգեալ հաւաստի գտաք զսերունդս
ազգին գնթուհեաց 'ի սամանէ առանց հակառակութեան
լեալ . զայս և բարք արանց ազգի յայտնեն՝ քանա-
նացի գոլ :

1 Երեք օրին . Արիստո :

2 Մի օր . Ղաղէոս :

ԵՐԲԱՅԵՑԻՈՑ	ՔԱՂԴԻԱՑԻՈՑ	ՀԱՅՈՑ
Ղաթոնիէլ .	Լղտադոս .	Սուր .
Լուովդ .	Սամիթոս .	Տաւանակ .
Լարակ .	Սաքաղէոս .	Սաշտակ .
Ղաեդէոն .	Օփառոս .	Տայկակ (*) .
	Սամիդոս .	
	Սպարեթոս	
	Սկատադէս .	
	Լմինտէս .	
	Լեւոքոս .	

(*) Օ Տայկակ ասեմ լինել առ Լեւոքոսիւ¹, և ամբոխս իմն արարեալ անխորհուրդս, և մեռանել 'ի նմին :

Լբիմէլէք .	Լաղոտոռէս .	Լմակ .
Թովղայ .	Ղամպառիտէս .	Լռնակ .
Տայիր .	Սոսառիս .	Շաւարշ .
Լփթայի .	Ղամբառիս .	Լորայր .
Լսեբոմն .	Պանիաս .	Ստասկար ² .
Լղոմն .	Սոսառմոս ³ .	Ղոռակ .
Ղաբդոն .	Սիթռէոս .	Տրանտ ⁴ .

ԵՐԲԱՅԵՑԻՈՑ	ՔԱՂԴԻԱՑԻՈՑ	ՀԱՅՈՑ

Սամիսոն .	Տեւտամոս .	Բնձաք .
Տեղի .		Ղաղակ .
Սամուէլ .		Տօրոյ .
Սաուղ .		Օարմայր (*) .
Ղաւիթ, և որ		
'ի կարգին :		

(*) Սա օգնական Պռիամու⁵ 'ի Տեւտամայ առաքեալ ընդ եթովպացի զօրուն, մեռանի 'ի քաջացն ելլեանացոց :

1 Երեք օր առ Բաբելոն :

2 Այդպէս ամենայն օրինակք խորենացոյն որ առ մեզ գտան . այլ Յոհն կաթողիկոս 'ի պատմութեան իւրում, և Գրիգոր մտ .

գիտարոս յերկուս անուան որոշեն՝ Վսթաժ և Կար :

3 Մի օրին . Սոմառոս :

4 Երկու օրին . Հրաբն :

5 Ամենայն օրինակք Պռամոս :

ՔԱՂԴԻԱՑԻՈՑ

ՀԱՅՈՑ

Տեւտէոս .
 Թփնեւս .
 Ղեռկիւղոս .
 Լւպաղմոս .
 Ղաւոս(Թեհիս .
 Պոիդիածիս .
 Սիւսատէս .
 Փռատինիս .
 Լիւսազանիս .
 Սարդանապաղոս :

Պերճ .
 Լւրբուն .
 Լազուկ .
 Տոյ .
 Յուսակ .
 Կայսակ .
 Սկայորդի :

Ի

Վասն արայեան Արայի , և Թէ սորա որդի Անուշաւանն , որ Սօս
 անուանիւր :

Լեւ անդրէն իսկ 'ի կենդանութեան իւրում Շա-
 միրամ զճնեալն 'ի Լուարդայ սիրելոյ կնոջէն Լւրայի,
 որ էր երկոտասան ամաց մնացեալ 'ի մահուանն Լւ-
 րայի , վասն առաջին իւրոց խանդաղատանացն՝ որ առ
 Լւրայն գեղեցիկ , կոչէ զանունն նորա Լւրայ . և կարգէ
 զնա 'ի վերակացութիւն աշխարհիս , մտերմութեամբ
 հաւատացեալ 'ի նա . զորմէ և մեռեալ ասեն զնա ընդ
 Շամիրամայ 'ի պատերազմին :

Լայց յարէ զկարգ բանիցս զկնի այսորիկ օրինակ
 զայս : Լւրայեանն Լւրայ մեռանի ընդ Շամիրամայ 'ի
 պատերազմի , Թողլով արու զաւակ ամենահարուստ
 և շատահանձար յիւր և 'ի բան զԱնուշաւանն , որ Սօս
 անուանիւր . քանզի ձօնեալ էր ըստ պաշտամանց 'ի սօ-
 սիսն Լւրամանեկայ , որ յԼւրմաւիր . զորոց զսաղար-
 թուցն սօսաւիւն , ըստ հանդարտ և կամ սաստիկ
 շնչելոյ օդոյն և եթուստ շարժումն , սովորեցան 'ի
 հմայս աշխարհիս հայկազանց , և այս բազում ժա-
 մանակս :

Լյս Լ'նուշաւան բաւական ժամանակս արհամար-
 հութիւն կրեալ 'ի Օլմեսեայ , տուայտի 'ի դրան

արքունի . իսկ օգնեալ 'ի բարեկամաց , շահի զմասն
ինչ աշխարհիս՝ հարկահանութեամբ խնամել . զկնի
ապա և զգործս : Եւ կարի շատ լինի , թէ զամե-
նայն՝ որ ինչ արժան է՝ ասիցեմք 'ի ճառիս զնախակար
գեղոց արանց զբանս և զգործս :

ԻԱ

Որ 'ի Սկայորդոյն Պարոյր՝ առաջին 'ի Հայս Թագաւորէ . օգնական լի
նի Վարդապետ Մարի՝ բառնալով զԹագաւորութիւնն 'ի Սարգա-
նապալայ :

ԻՌԱՆՈՎ զոչ կարեւորագոյնսն 'ի բանից , ասասցուք
որ ինչ հարկաւորն է : Եւ երջին սոցա՝ որք առ ասո-
րեստանեաց Թագաւորութեամբն , և որք 'ի Շամի-
րամայ կամ թէ 'ի Լինոսէ , զմերն ասեմ Պարոյր առ
Սարդանապալու : Սա ոչ փոքր ինչ օգնականութիւն
գտեալ 'ի Եւ արքակայ Սարէ , բառնալով զԹագաւո-
րութիւնն 'ի Սարդանապալայ :

Եւ այժմ ահա զուարճացայց՝ ոչ փոքր ինչ կրելով
ինդութիւն , հասանելով 'ի տեղիս մերում իսկ բնկի՝
նախնւոյն . յորում սերունդք Թագաւորութեան հա-
սանէն յաստիճան : Եւ ասն որոյ արժան է մեզ աստա-
նօր մեծ գործ կատարել , և բազումն ասել առարկու-
թիւնս ճառից . զորոց մեզէն իսկ հիմունս այսպիսեաց
բանից ընթեռնուլ արժանաւորեցաք 'ի չորս հազներ-
գութիւնս՝ զարգասաւորին 'ի բանս և զիմաստոյն
իսկ և զմէջ իմաստնոցն իմաստագունի :

Բանգի Եւ արքակէս գաւառաւ մեղացի , 'ի փո-
քուէ կողմանց ծագաց գաւառին ամրագունի , խորա-
մանկագոյն 'ի կենցաղավարութեան և 'ի մարտն ե-
րեսաւոր , ծանուցեալ զանմարդի բարս և զհեշտա-
սէր թուլամտութիւն յուլութեան թուլոյն Լոնկո-
ղիոյ , խտացուցանէ բարուցն և ձեռացն առատու-
թեամբ 'ի քաջացն և 'ի պիտանեաց արանց բարեկամս .
որով և աշխարհակալութիւնն ասորեստանի առ այնու-
ժամանակաւ վարիւր յայտնապէս մեծաւ հաստատու-

1 Մի օրինակ բնի :

2 Երկու օր . հանգնեցողութիւն . և այլուր :

Թեամբ : Յինքն և զքաջն մեր նախարար յանգուցանէ զՊարոյր , Թագաւորութեան ձեւ և շուք խոստանալով նմա . և բազմամբոյս յարի արանց , և որ 'ի տէգ նիզակի և յաղեղն և 'ի սուսեր աջողաձեռք : Եւ այսպէս զԹագաւորութիւնն 'ի Սարդանապալայ յինքն առեալ , տիրէ ասորեստանի և 'Լիւնուէի : Բայց այլ վերականգուս կարգեալ ասորեստանի , փոխն զԹագաւորութիւնն 'ի Սարս :

Եւ այս եթէ առ այլս այլազգաբար պատմի , մի ինչ սքանչանար : Օ՛ի որպէս վերագոյն ուրեմն յառաջին ճառսն ամբաստանեցաք զառաջին նախնեացն մերոց անիմաստանէր բարուց ակորժակս , այս հանդիպի և աստանօր : Բանգի և որք 'ի հօրէն Երաւագործոս սորայ գործք , գրեցան յիւրեանցն յիշողութեանցն վերականգուաց . իսկ մերոցն ոչ այսպիսի ինչ խորհեցելոցն , մնացին նշանակեալ 'ի վերջինսն : Եւ առ եթէ ասիցեն , ուստի մեզ և զնախնեացն մերոց բազմաց այսպէս գտանել զանուանս և զգործս , ասեմ 'ի հնոցն դիւանաց քաղաքացւոց , ասորեստանեաց և Պարսից , վասն մտեւոց անուանց և գործոց նոցա 'ի քարտէս արքունի , իբր գործակալաց և վերականգուաց աշխարհիս 'ի նոցանէ կացելոց , և մեծաց կողմնակալաց :

ԻԲ

Կարգ Թագաւորաց մերոց և համար նոցունց որդի 'ի հօրէ առնուով :

Եւ այժմ անցից 'ի Թիւ մերոց արանց , մանաւանդ Թագաւորաց , մինչև ցտէրութիւնն Պարթեւաց : Բանգի ինձ այսորիկ արք 'ի մերոյ Թագաւորէն սիրելիք , որպէս բնիկք և իմոյ արեան առուք , և հաւաստի հարազատք : Եւ սիրելի էր ինձ յայնժամ գալ Փրկչին և զիս գնել , և առ նորք յաշխարհ¹ զմուտն իմ լինել , և նոցա տեսութեամբն խրախճանալ , և յարդեացս վտանգից ապրիլ : Եւ վաղ ուրեմն փախեալ 'ի մէնջ պատահումն այն , Թէ արդեւք և վիճակ Բայց արդէն առ Սարաց Թագաւորութեամբն կե-

1 Երկու օր . զի յաշխարհ զմուտն լինել :

ցեալ բնիկը պսակաւոր արքայնորդիկ , զորոց և զանունսն 'ի ներքոյ դրողմեմք :

Եւ զի արդարեւ զայնու ժամանակաւ էր ազգիս մերոյ Թագաւորութիւն , վկայէ և Երեմիա մարգարէ 'ի բանս իւր , հրաւիրելով ընդդէմ Ղաթելոնի 'ի պատերազմ . հրաման տուր , ասէ , պրարատեան Թագաւորութեանն և ասքանաղեան գնդին : Եւ այս հաւաստի գոյոյ մերոյ Թագաւորութեանն առ այնու ժամանակաւ : Եւ մեք զկարգն¹ կանոններով , առնն Թեր և զՍարաց Թագաւորսն :

Սարաց առաջին

Իսկ մեր առաջին 'ի Սարաակայ² պսակեալ

Սարաակայ .

Պարոյր , որդի Սկայ

Սողակայ .

որդւոյ .

Բաւիկայ .

հրաւեայ .

Դէովկայ .

Փառնուա .

Փառնուա .

Պաճոյճ .

Կաթս .

Կոռնակ .

Բագահայ :

Փառս .

Սեւ հայկակ .

Երուանդ սակաւակեաց .

Տիգրան :

Բանդի և վերջին Երուանդս և Տիգրան 'ի սոցանէ ըստ յուսոյ կոչեցեալ ասեմ արդեւք . ոչ կարի հեռագոյն գորով ժամանակին , յիշեսցուք զանունս զայսոսիկ :

Հրաւեայ սա կոչի վասն առաւել պայծառերես և բողակնագոյն իմն լինելոյ : Եւ սովաւ ասեն կեցեալ զԼաբուգոդոնոսոր արքայ բաբիլացւոյ , որ վերեաց զհրեայս : Եւ սորա ասեն զմի 'ի գլխաւորաց եբրայեցւոցն գերելոց խնդրեալ 'ի Լաբուգոդոնոսորայ՝ Եւ ամբաթ անուն , ածեալ բնակեցոյց մեծաւ պատուով . և 'ի սմանէ ասէ պատմագիրն լինել զազգն բագրատունի և հաւաստի է : Բայց Թէ որպիսի ջան եղեալ Թագաւորացն մերոց՝ զնոսա 'ի պաշտօն կռոյցն խոնարհեցուցանել³ , և կամ Թէ քանիք և յիշումնք 'ի սոցանէ՝

¹ Մի օր . զիւրգ Բագաւորաց իւր
նախնի :

² Երեք օր . վարբախայ :

³ Մի օր . Գարշապանի :

որը աստուածապաշտութեամբ վճարեցին զկեանս, յետոյ պատմեսցուք ոճով: Քանզի ասելն ոմանց անհաւաստի մարդոց, ըստ յօժարութեան և ոչ ըստ ճշմարտութեան, 'ի Հայկայ զթագադիր ազգդ լինել բազրատունեաց: Աման որոյ ասեմ. մի այսպիսեաց յիմար բանից հաւանիր. զի և ոչ մի շաւիղ կամ ցուցումն գոյ նմանութեան յասացեալսդ՝ որ զարդարութիւն ակնարկէ. զի 'ի բայ բանից և անոճ՝ իմն յաղազս Հայկայ և նմանեացն կակազէ: (Բայց ծանիր զ) մթառդ անուն, զոր յաճախ բազրատունիք 'ի վերայ պատանեաց կոչեն, ճշմարիտ (ամբարձ է՝ ըստ նախնի իւրեանց խօսիցն, որ է եբրայեցի:

ԻԳ

Յաղազս որդւոցն Սենեքերիմայ, և թէ արծրունիք և գնունիք և բռնեն անուանեալ Աղձնեաց՝ 'ի նոցանէ սերեալք. և 'ի նոյն ճառի՝ եթէ Անգեղ տունն 'ի Պապեամայ:

Ի՛յ Դ յառաջ քան զձեռնարկելն մեր 'ի բանս՝ որ յաղազս մեծին Տիգրանայ, որ, իննեորդ 'ի նախնեաց մերոց պսակաւորաց էր, հուժկու, անուանի և յաղթողս ընդ այլ աշխարհակալս, ճառեսցուք որ ինչ կարեւորագոյնն է ոճոյ բանիս: Եւ 'ի մոռացումն եկն արդեւք յաղազս Սենեքերիմայ. քանզի ութսուն ամօք, աւելի կամ պակաս, յառաջ քան զթագաւորութիւնն՝ լաբուգողոնոսորայ էր և Սենեքերիմն կացեալ արքայ ասորեստանի. որ զլքուսադէմ պաշարեաց առ Եզեկիայիւ Հրէից առաջնորդաւ. զոր սպանեալ որդւոց նորա Լքրամելայ և Սանասարայ, եկին փախստական առ մեզ:

Յորոց զմինն յարեւմտից հարաւոյ աշխարհիս մերոյ, մերձ 'ի սահմանս նորին ասորեստանի, բնակեցուցանէ Սկայորդին մեր քաջ նախնին, այս ինքն զՍանասարն. և 'ի սմանէ սերեալ լին զՍիմն ասացեալ լեւոն: Իսկ պերճքն և գլխաւորքն 'ի նոցանէ յետոյ ուրեմն մտերմութիւն վաստակոց առ թագաւորսն մեր ցուցեալ, բռնչիւթութիւն կողմանցն արժանաւորեցան առնուլ: Իսկ Լքգամոզանն յարեւելից

հարաւոյ նորին կողմանն բնակեալ, 'ի սմանէ ասէ պատմագիրն լինել զարծրունիս և զգնունիս : Եւ յիշեալ յին մեր զ[[ենեքերիմ' այս էր պատճառն :

Եւ այց զ[[նգեղ տունն ասէ նոյն պատմագիր 'ի Պասքամայ ումնմէ 'ի հայկակայ թոռնէ լինել :

ԻԴ

Յաղագս Տիգրանայ, թէ որպիսի ամենայնիս :

Եւ 888 անցցուք այսուհետեւ և որ ինչ յաղագս Տիգրանայ, և որ 'ի նմանէ գործք : Վրանգի սա¹ ամենեցունց թագաւորացն մերոց հարստագոյն և խոհեմագոյն, և արանցն այնոցիկ և ամենեցուն քաջ : Որ և լիւրոսի աջակցեալ², զ[[արացն 'ի բաց բառնալով զիշխանութիւնն . և զ[[ոյնս ոչ սակաւ ժամանակս ընդ իւրեւ նուաճեալ հնազանդէր : Եւ զսահման մերոյ բնակութեանս ընդարձակեալ 'ի հինսն մեր հասուցանէ յեզերս ծայրից բնակութեանց, և ամենեցունց՝ որ առ իւրովքն էին ժամանակօք՝ նախանձելի, և յետնոցս՝ ըղձալի ինքն և ժամանակ իւր :

( ) Ի ո՞րք 'ի ճշմարիտ արանց, և որոց 'ի բարս արուածեան և խոհականութեան սիրելութիւն կացցէ, սորա յիշատակօքն ոչ զուարճացի, և յորդորիցի այսպիսի այր լինել : Եւ քանց⁴ կացեալ գլուխ, և արուածիւն⁵ ցուցեալ, զազգս մեր բարձրացոյց . և զընդլծով կացեալս՝ լծադիրս և հարկապահանջս⁶ կացոյց բազմաց . մթերս ոսկոյ և արծաթոյ և քարանց պատուականաց և զգեստուց և պէս պէս գունոց⁷ և անգուածոց՝ արանց հասակաց և կանանց միանգամայն բազմացոյց . որով տգեղագոյնքն իբրեւ զգեղաւորս երևէին սքանչելիք, և գեղաւորքն ըստ ժամանակին առ հասարակ դիւցազնացեալք⁸ : Հետեւակամարտքն⁹ 'ի վերայ ուսոց ձիոց բերեալք, և պարսաւորքն¹⁰ առ հա-

1 Երեք օր . զսա :

2 Մի օր . աջակցեալ :

3 Երկու օր . զենեաց . . . ոչ զուարճանայի :

4 Երկու օր . Այր արանց :

5 Երկու օր . արուածիւն :

6 Մի օր . հարկապահանջս :

7 Երկու օր . գունոց :

8 Երկու օր . գեղաւորացեալք :

9 Երկու օր . հետեւակամարտքն :

10 Մի օր . պարսաւորքն :

սարակ դիպաղեղունք , և շերտաւորքն 'ի սուսեր և 'ի տէգ նիզակի վառեալք . մերկքն վահանօք և զգեստիւք երկաթոյ¹ պարածածկեալք : Որոց 'ի մի վայր հասելոց բաւական էր տեսիլն միայն , և որ 'ի նոցայցն պահպանակաց և զինուց փայլունք և շողունք , զթշնաւ միսն արտահալածել² : Եւ յաղաղութեան և շինութեան բերող , իւղով և մեղու զհասակս ամենեցուն³ պարտեալ :

Օ այս , և որ այլ այսպիսիք բազումք , եբեր մերոյ աշխարհիս խարտեաշս այս և աղէքեկ ծայրիւ հերաց երուանդեանս Տիգրան , երեսօք գունեան և մեղուակն , անձնեայն և թիկնաւէտն , առոյգաբարձն և գեղեցկոտն , պարկեշտն 'ի կերակուրս և յըմպելիս , և 'ի խրախճանութիւնս⁴ օրինաւոր . զորմէ ասէին 'ի հինսն մեր , որք բամբուամքն երգէին , լինել սմա և 'ի ցանկութիւնս մարմնոյն չափաւոր . մեծիմաստն և պերճաբան , և յամենայն որ ինչ մարդկութեան պիտանի : Եւ զինչ ինձ 'ի գիրս յայս արդեւք իցէ բան սիրելի , քան թէ որ յաղագս սորա էին գովեստք և պատմութիւնք յերկարել : Եւ զարարաւ և հաւասարասէր կշիռս ունելով յամենայնի , զամենայն ուրուք կենցաղ մտացն լծակաւ կշռէր : Ոչ ընդ լաւագոյնսն խանդայր , և ոչ զնուաստն⁵ արհամարհէր , այլ ամենեցուն հասարակաց⁶ հնարէր զինամոցն իւրոց 'ի վերայ տարածել⁷ զգեստս :

Սա նախ յառաջագոյն դաշնաւոր եղեալ Եւդահակայ , որ 'ի Սարաց էր , տայ նմա զքոյր իւր Տիգրանուհի կնութեան , ըղձիւք խնդրելով զնա Եւդահակայ : Վանդի ասէր , կամ 'ի ձեռն այսպիսոյ մերձաւորութեան սէր հաստատուն առ Տիգրան ունել⁸ , կամ զիւրաւ այսպէս դաւաճանել զնա 'ի սպանութն : Օ ի էր նմա խէթ կամաց իւրոց , մարգարէութիւն իմն յոչ կամաց լեալ նմա առաջիկայ դիպուածն իւր :

1 Երեք օր . երկուսիւ կամ երկուսի . . . հասեցելոյ :

2 Երկու օր . արքայածել . երկու այլ արքայածել :

3 Երկու օր . ամենայն :

4 Երկու օր . առ խրախճանութիւն :

5 Մի օր . զերեւոյն :

6 Երկու օր . հասարակ . մի օր . հասարակ :

7 Երկու օր . արքայածել :

8 Երկու օր . հասարակեալ կամ հասարակ . . . արքայածել :

Handwritten notes and signatures at the top left of the page.

ԻԵ

Պիւղի կասկածանացն Աշգահակայ 'ի միաբանութենէ սիրոյ
Կիւրոսի և Տիգրանայ :

Handwritten notes and signatures on the left margin of the main text block.

38 Էր նիւթ այսպիսոյ խոհականութեան դաշ-
ւթիւն մտերմութեանն որ 'ի Կիւրոսէ առ Տիգ-
րոմէ բազում անգամ և ախտ քնոյ 'ի բաց
դեալ լինէր յԱշգահակայ¹ յիշատակաւ այ-
և խորհրդակցաց իւրոց անդուր առնէր զհար-
, վասն այսպիսոյ պատճառի . Որպիսի՞ հնա-
ծանել կարացուք , ասէ , զկապ սիրոյ պարս-
² և հայկազինն բազմաբիւրաւորի : Եւ յայս-
իութման խորհրդոց հասանէ նմա առաջիկայիցն
ւթիւն 'ի ձեռն անըականաց իմն նախատե-
նց , օրինակաւ այսուիկ որ պատմէն :

ԻԶ

« 'ի խիթի լինելով Աշգահակայ , զառաջակայ իւր գիպուածն
տեսանէ սքանչելի երազով :

, ասէ , յաւուրնս յայնա ոչ սակաւ ինչ վտանգ՝
արացն Աշգահակայ , 'ի միաբանութենէ Կիւ-
Տիգրանայ : Ասն որոյ և 'ի սաստկութենէ
ոյ խորհրդոցն լինել նմա 'ի տեսլենէ երազոյն ե-
անալ 'ի քուն գիշերոյ , զոր ոչ երբէք յարթ-
ան ետես աչօք , և ոչ 'ի լուր ականջաց լուաւ :
և ընդոստ³ 'ի քնոյն լինելով , ոչ յամէ ըստ սո-
րեան կարգին 'ի ժամ խորհրդականութեանն .
ն ինչ գիշերոյն ժամն ունելով⁴ ոչ սակաւ , ձայ-
րհրդակիցսն . և տրտում երեսօք յերկիր հայե-
լով ի խորոյ սրտին մոնչէ յոգւոցհանութեամբ : Եւ
'ի զվասն էրն⁵ 'ի խորհրդակցացն հարցանիլ՝ յերկարէ

Handwritten notes and signatures on the left margin of the second text block.

1 Երեք օր 'ի նմանէ յիշատակու...
հազարման... 2 Ինչեւի՞տ հարկաւ :
3 Երկու օր . պարտաւոր... Եւ
յարգիտաւ... այսուիկ ասէ որ պարգիւն...

նա 'ի գիշեան երազոյն :
3 Մի օր . ընդհարի 'ի բուն լինելով :
4 Երկու օր . տանելով :
5 Երկու օր . Եւ զարգիւն :

Ժամանակն զպատասխանին . և ուր ուրեմն հեծու-
թեամբ սկիզբն արարեալ յայտնէ զամենայն , որ 'ի
ծածուկ սրտին խորհուրդ և կասկած , ընդ նմին և զիրս
ահագին տեսեանն :

Իսկ ինձ , ասէ , ով սիրելիք , լինել այսօր յերկրի ան-
ծանօթում , մերձ 'ի լեառն մի երկար յերկրէ բարձրու-
թեամբ , որոյ գագաթն սաստկութեամբ սառնամա-
նեաց թուէր պատեալ . և ասէին գոգցես յերկրին հայ-
կազանց զայս լինել : Եւ 'ի նայել ինձ յերկարագոյն¹
'ի լեառնն , կին ոմն ծիրանագգեստ² երկնագոյն³ ու-
նելով զիրեաւ տեռ , նստեալ երեւցաւ 'ի ծայրի այս-
պիսոյ բարձրութեան , աչեղ , բարձրահասակ և կարմ-
րայտ , երկանց ըմբռնեալ ցաւով : Եւ յերկարագոյն
նայելն իմ յայսպիսի երեւումն և 'ի հիացման լինել ,
ծնաւ կինն յանկարծ երիս կատարեալս 'ի դիւցազանց
հասակաւ և բնութեամբ : Եւ ընդ զերանսն ածեալ
'ի վերայ առիւծու՝ սլանայր յարեմուտս , և երկրորդն
'ի վերայ ընծու 'ի հիւսիսի հայելով . իսկ երրորդն զվի-
շապն անարի սանձեալ , 'ի մերոյս վերայ շահատակեալ
յարձակէր տէրութեանս :

Եւ 'ի մէջ այսպիսեաց⁵ խառն երազոց , թուէր ինձ
կալ 'ի վերայ տանեաց իմոց արքունեացս , և զնոյն ինքն
վերին երեսս յարկացս տեսանել գեղեցիկ և բազմա-
գոյն շատրուանօք զարդարեալ , և զպսակողան զմեզ
զդիւն մեր հրաշատեսիկ տեսլեամբ 'ի վերայ կացեալ .
և զիս ձեւք հանդերձ զնոսա պատուեալ զօհիւք և խն-
կովք : Եւ յանկարծ 'ի վեր նայեցեալ , զայն որ 'ի վե-
րայ վիշապին հեծեալ կայր , արծուանման սլացեալ
թւօք տեսի յարձակեալ . որ մօտ հասեալ՝ խորհէր կոր-
ծանել զդիւն : Իսկ ես Եւդահակ խորոց ընդ մէջ ան-
կեալ , և յիս զայնպիսի եղեալ յարձակումն ընկալայ ,
մարտ ընդ սքանչելոյն առնելով դիւցազանն⁴ : Եւ
նախ 'ի տեղ նիզակաց զմարմինս երկաքանչիւրոցս յօշե-

1 Երկէ օր . յերկարագոյն :

2 Երկու օր . երկայնագոյն . . . այնպի-
սոց . . . ցաւոց . . . Եւ յերկարագոյն . . .
յայնպիսի երեւումն :

3 Երկու օր . խառնից այսպիսեաց . . .
գեղեցիկ և բազմագոյն , յօրինեալ

կամ զարդարեալ շատրուանօք . . . Կե-
ծեալ այր , արծուոց ին սլացման կամ
արդարեւ սլացման թեւով :

4 Երկու օր . դիւցազան . . . Իսկա-
նախ . . . խառնից . . . խառնից երկարութեան :

լով, վտակս արեան 'ի վայր հոսեցուցաք, և զարեգակնատես երեսս ապարանիցս՝ արեան հոսեալ ցուցաք ծով: Եւ այսպէս և զկնի այլովք զինոք ժամս ոչ սակաւս:

Բայց զինչ օգուտ ինձ և խօսից երկարութիւն. զի վախճան գործոյն՝ իմն էր կործանումն. ուստի և 'ի քրտան սաստիկ՝ վտանգի եղեալ, փախեալ յինէն բունն. և այսուհետեւ ոչ թուիմ կենդանի: Օյ ոչ այլ ինչ նշանակէ երևութիցս շարժումն, եթէ ոչ որ 'ի հայկազնեանն Տիգրանայ հասանելոց է մեզ բռնութեան յարձակումն: Բայց ո՞վ արդեւք, յետ աստուածոցն օգնականութեան, բանիւ և գործով մեզ յօգուտ՝ խորհելով՝, ոչ զինքն կարծիցէ թագաւորակից մեր լինել:

Եւ բազում ինչ 'ի խորհրդակցացն լուեալ օգտութեան մտածութիւն, շնորհակալութեամբ պատուէ զնոսա:

ԻԷ

Յազազս որ 'ի խորհրդակցացն բան. զկնի ապա և իւր՝ որ ինչ մտածութիւն, և 'ի նոյն հետայն գործն:

ԲԱՋՈՒԾ ինչ հանձարով և իմաստութեամբ 'ի ձէնջ լուեալ, ասէ, ով սիրելիք, ասացից և որ ինչ իմ յետ աստուածոցն օգնականութեան յայսոսիկ օգտակար բան և մտածութիւն: Բանդի ոչ ինչ առ թըշնամեացն զգուշութիւն՝ վեհագոյն բերէ օգնականութիւն, և ծանօթութիւն նոցայցն առաջի արկելոցն գործոց, քան թէ որ 'ի ձեռն սիրոյն զգաւելն ոք խորհիցի: Եւ զայս դարձեալ ոչ 'ի ձեռն գանձուց, և ոչ 'ի ձեռն բանից պատրոզաց այժմ առ մեզ հնարաւորութիւն է կատարել, եթէ ոչ որպէս կամք են ինձ այժմ գործել: Եւ այն է նիւթ կատարման խորհրդոյս և հնարք որոգայթից, գեղեցիկն 'ի կանայս և խոհեմ, քոր նորա Տիգրանուհի: Օյ այսպիսի իսկ արտա-

1 Երկու օր. սաստիկեան յայսպիսոց եղեալ գագնապէ, խախտա... այլ ինչ զայսպիսիս նշանակէ:

2 Երեք օր. օգոստոս:

3 Մի օր. լինելով:

4 Երկու օր. որ ինչէր հաճածովէ, և նոյն... օգոստոսագոյն բան... այն գործել:

քուստ և եկամուտ հարազատութիւնք համարձակ զգաւելն 'ի ձեռն երթեկութեան անյայտաբար¹ ընդարձակ մարթացոյցանեն վարժել. կամ յանկարծօրէն իւրոց մտերմաց, ընչիւք և խոստմամբ պատուոց, տալ հրաման սրով խողխողել և կամ դեղոց հնարիւք, և կամ զմտերիմն նորա և զկուսակալս գանձիւք 'ի նմանէ 'ի բաց մերկանալ. և այսպէս իբրեւ² զանզօր տղայ 'ի բուռն առցուք :

Եւ ազգոյց համարեալ բարեկամացն զայսպիսի խորհուրդ, նիւթեն և զգործն. 'ի ձեռն միոյ որումն 'ի խորհրդակցացն տուեալ բազմութիւն գանձուց, և 'ի ձեռն թղթոյ օրինակաւս այսուիկ յուղարկէ :

ԻԸ

Թուղթ Աշգահակայ. յետ որոյ և յօժարութիւն Տիգրանայ, և յուղարկումն Տիգրանուհեայ 'ի Մարս :

ՊԻՏԷ սիրելի եղբայրութիւնդ քո, ոչ ինչ օգտակարագոյն 'ի կեանս աշխարհիս 'ի դիցն մեզ պարգևեալ քան զսիրելեաց բազմութիւն, և այս՝ իմաստնոց արդեւք և հզօրագունից. զի այսպէս և արտաքուստ ոչ 'ի վերայ համարձակին խռովութիւնք, և եկեալքն վաղվաղակի հերքին. իսկ 'ի ներքս ոչ զմուտն յումեքէ գտեալ այսպիսոյ չարութեան, հալածեալ լինին : Արդ զայսպիսի շահ օգտութեան, որ 'ի բարեկամութենէ լինի, տեսանելով, խորհեցայ ևս հաստատուն և խորագոյն զսէրն՝ որ է 'ի մէջ մեր՝ հաստատել. զի երկոքեանս յամենայն կողմանց ամիացեալք ողջ և անշարժ գտերութիւն մեր կայցուք : Եւ այս լինի 'ի տայն քում զօրիորդն հայոց մեծաց՝ զքոյր քո Տիգրանուհի՝ ինձ կնութեան. թէ արդեւք և բարի համարեացիս դմա, զի թագուհեաց թագուհի լիցի : Ողջ լեր թագակից³ մեր և սիրելի եղբայր :

Եւ առանց յերկարելոյ զբանս ասացից : Պայ առա-

1 Երկու օր. յայսպէս :

2 Երկու օր. ուրպէս... փայտաբարբէն 'ի բուռն... յեւ որոյ և հասանումն Տիգրանայ... և այնպիսի իմաստնոց...

գրեալ լինի այսպիսոյ չարութեան... դմա համարիցիս վնասակար թագուհեաց լինել :

3 Երկու օր. Բագատուհից :

քեան և կատարէ յաղազս օրիորդին գեղեցկի . զի յանձն առեալ Տիգրանայ , տայ զքոյր իւր Տիգրանուհի Ղշդահակայ կնութեան : Այլ ևս գիտելով զառ ՚ի նմանէ դաւաճանութիւն , յուղարկէ զքոյր իւր որպէս¹ օրէն է թագաւորաց : Օր առեալ Ղշդահակայ , ոչ միայն վասն նենգին՝ որ ՚ի սրտին իւրում , այլ վասն գեղեցկութեանն , առաջին կարգէ կանանց իւրոց , և զչարութիւնն ՚ի ներքոյ ոստայն հինու² :

ԻՔ

Եթէ իրպէս յայտնեցաւ նենգութիւնն , և գրգռեցաւ մարտն . յորում³ և մահն Աշգահակայ :

Օ գնի այսորիկ ասէ , թէ ՚ի հաստատել Ղշդահակայ զՏիգրանուհի ՚ի տիկնութիւն⁴ , ոչ ինչ առանց կամաց նորա ՚ի թագաւորութեանն իւրում գործէր . այլ բերանով նորա կարգէր զամենայն , և հրամանի նորա ամենեցուն հնազանդ լինել հրամայէր : Եւ յօրինեալ զայս այսպէս , սկսանի մեղմով մատուցանել նմա պատրանս . Այլ գիտես , ասէ , եթէ եղբայր քո Տիգրան խանդացաւ զտիկնութիւնդ քո ՚ի վերայ Ղրեաց , ՚ի կնոջ իւրմէ ՚ի Օարուհեայ⁵ գրգռեալ : Եւ զհինչ լինիցի այն , եթէ ոչ նախ⁶ ինձ մեռանել , և ապա լինել զՕարուհի ՚ի վերայ Ղրեաց , և զաստուածուհեաց ունել զտեղի : Բայց արդ ընտրելի է քեզ այժմ զմի յայտցանէ . կամ լինել եղբայրասէր և կործանումն խայտառակելի յանդիման Ղրեաց յանձն առնուլ , և կամ զանձին իմանալով զբարի՝ խորհուրդ օգտակար ՚ի մէջ քերել և յաղազս առաջիկայիցն հոգալ :

Բայց եր ՚ի մէջ այսպիսոյ խորամանկութեան թաղուցեալ և զմեռանելն Տիգրանուհեայ , եթէ ոչ ինչ ըստ կամաց խորհեցի մարապարսացոյն : Եւ իմացեալ խորագիտոյ գեղեցկին զայսպիսի դաւաճանութիւն , պատասխանի առնէ սիրոյ բանս Ղշդահա-

1 Երկու օր . իբր օրնոս . . . Զսա առեալ . . . այլ և վասն :

2 Մի օր . հանանէ :

3 Երկու օր . ՚ի կնութիւնն :

4 Երկու օր . Զարեկայ :

5 Երկու օր . մեռանել ինչ կտի և տուալին . . . զաստուածուհեայ . . . պարսաւ խանի առնէ բանս սիրելիս :

Թեամբ : Յինքն և զքաջն մեր նախարար յանգուցանէ զՊարոյր, Թագաւորութեան ձե և շուք խոստանալով նմա . և բազմամբոյս յարի արանց , և որ 'ի տէգ նիզակի և յաղեղն և 'ի սուսեր աջողածեռք : Եւ այսպէս զԹագաւորութիւնն 'ի Պարդանապալայ յինքն առեալ , տիրէ ասորեստանի և Լինուէի : Բայց այլ վերակացուս կարգեալ ասորեստանի, փոխէ զԹագաւորութիւնն 'ի Սարս :

Եւ այս եթէ առ այս այլազգաբար պատմի , մի ինչ սքանչանար : Օ ի որպէս վերագոյն ուրեմն յառաջին ճառսն ամբաստանեցաք զառաջին նախնեացն մերոց անիմաստանէր բարուց ախորժակս , այս հանդիպի և աստանօր : Վանգի և որք 'ի հօրէն Եւթուգոդոնս սորայ գործք , գրեցան յիւրեանցն յիշողութեանցն վերակացուաց . իսկ մերոցն ոչ այսպիսի ինչ խորհեցելոցն , մնացին նշանակեալ 'ի վերջինսն : Եւս եթէ ասիցեն , ուստի մեզ և զնախնեացն մերոց բազմաց այսպէս գտանել զանուանս և զգործս , ասեմ : 'ի հնոցն գիւա նաց քաղդէացւոց , ասորեստանեաց և Պարսից , վասն մտելոց անուանց և գործոց նոցա 'ի քարտէս արքունի , իբր գործակալաց և վերակացուաց աշխարհիս 'ի նոցանէ կացելոց , և մեծաց կողմնակալաց :

ԻԲ

Պարզ Թագաւորաց մերոց և համար նոցունց որդի 'ի հօրէ առնլով :

Եւ այժմ անցից 'ի թիւ մերոց արանց , մանաւանդ Թագաւորաց , մինչև ցտէրութիւնն Պարթեւաց : Վանգի ինձ այսոքիկ արք 'ի մերոյ Թագաւորէն սիրելիք , որպէս բնիկք և իմոյ արեան առուք , և հաւաստի հարազատք : Եւ սիրելի էր ինձ յայնժամ գալ Փրկչին և զիս գնել , և առ նոքօք յաշխարհ¹ զմուտն իմ լինել , և նոցա տեսութեամբն խրախճանալ , և յարդեացս վտանգից ապրիլ : Եւ վաղ ուրեմն փախեալ 'ի մէնջ պատահումն այն , թէ արդեւք և վիճակ : Բայց արդէն առ Սարաց Թագաւորութեամբն կե-

¹ Երկու օր . զի յաշխարհ զմոսն լինել :

ցեալ բնիկը պսակաւոր արքայնորդիկ, զորոց և զանուանսն 'ի ներքոյ դրոշմեմք:

Եւ զի արդարեւ զայնու ժամանակաւ էր ազգիս մերոյ Թագաւորութիւն, վկայէ և Երեմիա մարգարէ 'ի բանս իւր, հրաւիրելով ընդդէմ Բաբելոնի 'ի պատերազմ. հրաման տուր, ասէ, այրարատեան Թագաւորութեանն և ասքանաղեան գնդին: Եւ այս հաւաստի գոլոյ մերոյ Թագաւորութեանն առ այնու ժամանակաւ: Եւ մեք զկարգն¹ կանոններով, առնն (թեր և զ)՝ արաց Թագաւորսն:

Ս՝ արաց առաջին

Իսկ մեր առաջին 'ի Ս՝ արաւակայ² պսակեալ

Ս՝ արբակիս.

Պարոյր, որդի Սկայորդւոյ.

Ս՝ օգակիս.

հրաչեայ.

Ս՝ ռտիկիս.

Փառնուաս.

Ս՝ փոփկիս.

Պաճոյճ.

Փռաւորտիս.

Կոռնակ.

Կաքս.

Փաւոս.

Ս՝ փղահակ:

Ս՝ եւս հայկակ.

Երուանդ սակաւակեաց.

Տիգրան:

Բանգի և վերջին Երուանդս և Տիգրան 'ի սուցանէ ըստ յուսոյ կոչեցեալ ասեմ արդեւք. ոչ կարի հեռագոյն գոլով ժամանակին, յիշեսցուք զանուանս զայսոսիկ:

հրաչեայ սա կոչի վասն առաւել պայծառերես և բոցակնագոյն իմն լինելոյ: Եւ սովաւ ասեն կեցեալ զԵրեմիայն արքայ բաբելոնացւոց, որ գերեաց զհրեայս: Եւ սորա ասեն զմի 'ի գլխաւորաց եբրայեցւոցն գերելոց խնդրեալ 'ի Երեմիայն արքայնորդի (ամբաթ անուն, ածեալ բնակեցոյց մեծաւ պատուով. և 'ի սմանէ ասէ պատմագիրն լինել զազգն բագրատունի և հաւաստի է: Բայց Թէ որպիսի ջան եղեալ Թագաւորացն մերոց՝ զնոսա 'ի պաշտօն կոչոյն խոնարհեցուցանել³, և կամ Թէ քանիք և ոչ ոմանք 'ի սոցանէ՝

¹ Ս՝ օր. զխաբ Բագաւորաց իւ
նախել:

² Երեք օր. Վարբակայ:

³ Ս՝ օր. Գաբիւրանի:

որը աստուածպաշտութեամբ վճարեցին զկեանս , յետոյ պատմեսցուք ոճով : Վրանգի ասելն ոմանց անհաւաստի մարդոց , ըստ յօժարութեան և ոչ ըստ ճշմարտութեան , 'ի Հայկայ զթագադիր ազգդ լինել բազրատունեաց : Ս ասն որոյ ասեմ . մի այսպիսեաց յիմար բանից հաւանիր . զի և ոչ մի շաւիղ կամ ցուցումն գոյ նմանութեան յասացեալսդ որ զարդարութիւն ակնարկէ . զի 'ի բայ բանից և անոճ իմն յաղագս Հայկայ և նմանեացն կակազէ : (Ի այց ծանիր զ)մբատդ անուն , զոր յաճախ բազրատունիք 'ի վերայ պատանեաց կոչեն , ճշմարիտ (ամբաթ է՝ ըստ նախնի իւրեանց խօսիցն , որ է երբայեցի :

ԻԳ

Յաղագս որդւոցն Սենեքերիմայ , և թէ արծրունիք և գնունիք և բզեչին անուանեալ Աղձնեաց՝ 'ի նոցանէ սերեալք . և 'ի նոյն Զաւի՝ եթէ Անգիւ տունն 'ի Պապամայ :

Ընդ յառաջ քան զձեռնարկելն մեր 'ի բանս՝ որ յաղագս մեծին Տիգրանայ , որ իններորդ 'ի նախնեաց մերոց պսակաւորաց էր , հուժկու , անուանի և յաղթողս ընդ այլ աշխարհակալս , ճառեսցուք որ ինչ կարեւորագոյնն է ոճոյ բանիս : Եւ 'ի մոռացումն եկն արդեւք յաղագս Սենեքերիմայ . քանզի ութսուն ամօք , աւելի կամ պակաս , յառաջ քան զթագաւորութիւնն յաբուզողոնոսորայ էր և Սենեքերիմն կացեալ արքայ ասորեստանի . որ զլըռուսաղէմ պաշարեաց առ Լըզեկիայիւ Հրէից առաջնորդաւ . զոր սպանեալ որդւոց նորա Լըրամելայ և Սանասարայ , եկին փախստական առ մեզ :

Յորոց զմինն յարեմոնից հարաւոյ աշխարհիս մերոյ , մերձ 'ի սահմանս նորին ասորեստանի , բնակեցուցանէ Սկայորդին մեր քաջ նախնին , այս ինքն զ)անասարն . և 'ի սմանէ սերեալ լցին զ)իմն ասացեալ լեառն : Իսկ պերճքն և գլխաւորքն 'ի նոցանէ յետոյ ուրեմն մտերմութիւն վաստակոց առ թագաւորսն մեր ցուցեալ , բզեչխութիւն կողմանցն արժանաւորեցան առնուլ : Իսկ Լըգամոզանն յարեւելից

հարաւոյ նորին կողմանն բնակեալ, 'ի սմանէ ասէ պատմագիրն լինել զարծրունիս և զքնունիս : Արդ յիշելոյն մեր զ[ ]ենեքերիմ այս էր պատճառն :

Իայց զ[ ]նգեղ տունն ասէ նոյն պատմագիր 'ի Պասքամայ ումնմէ 'ի հայկակայ թոռնէ լինել :

ԻԴ

Յազգոս Տիգրանայ, Թէ որպիսի ամենայնիւ :

ԻԱՅՑ անցցուք այսուհետև և որ ինչ յազգոս Տիգրանայ, և որ 'ի նմանէ գործք : Վնազի սա¹ ամենեցունց թագաւորացն մերոց հարստագոյն և խոհեմագոյն, և արանցն այնոցիկ և ամենեցուն քաջ : Որ և լիւրոսի աջակցեալ², զ[ ]արացն 'ի բաց բառնալով զիշխանութիւնն . և զ[ ]ցնս ոչ սակաւ ժամանակս ընդ իւրև նուաճեալ հնազանդէր : Եւ զսահման մերոյ բնակութեանս ընդարձակեալ 'ի հինսն մեր հասուցանէ յեզերս ծայրից բնակութեանց, և ամենեցունց³ որ առ իւրովքն էին ժամանակօք՝ նախանձելի, և յետնոցս⁴ ըղձալի ինքն և ժամանակ իւր :

( ) Ի ո՞րք 'ի ճշմարիտ արանց, և որոց 'ի բարս արութեան և խոհականութեան սիրելութիւն կացցէ, սուրա յիշատակօքն ոչ զուարճացի, և յորդորիցի այսպիսի այր լինել : Իքանց⁵ կացեալ գլուխ, և արութիւն⁶ ցուցեալ, զազգոս մեր բարձրացոյց . և զընդլծով կացեալս՝ լծագիրս և հարկապահանջս⁷ կացոյց բազմաց . մթերս ոսկոյ և արծաթոյ և քարանց պատուականաց և զգեստուց և պէս պէս գունոց⁸ և անգուածոց՝ արանց հասակաց և կանանց միանգամայն բազմացոյց . որով տգեղագոյնքն իբրև զգեղաւորս երևէին սքանչելիք, և գեղաւորքն ըստ ժամանակին առ հասարակ դիւցազնացեալք⁹ : Հետևակամարտքն¹⁰ 'ի վերայ ուսոց ձիոց բերեալք, և պարսաւորքն¹¹ առ հա-

1 Երեք օր . պա :

2 Մի օր . աղակալեալ :

3 Երկու օր . զիւրոյս . . . ոչ զսահմանայն :

4 Երկու օր . Այլ արանց :

5 Երկու օր . արտաբխ :

6 Մի օր . կարկառանքու :

7 Երկու օր . գունից :

8 Երկու օր . զիւրապանքի :

9 Երկու օր . կեպեամարտի :

10 Մի օր . սպասարարի :

սարակ դիպաղեղունք , և շերտաւորքն 'ի սուսեր և 'ի տէգ նիզակի վառեալք . մերկքն վահանօք և զգեստիւք երկաթոյ¹ պարածածկեալք : Որոց 'ի մի վայր հասելոց բաւական էր տեսիլն միայն , և որ 'ի նոցայցն պահպանակաց և զինուց փայլունք և շողիւնք , զթշնաւ միան արտահալածեւ² : Եւ յաղաղութեան և շինութեան բերող , իւղով և մեղու զհասակս ամենեցուն³ պարարեալ :

Օայս , և որ այլ այսպիսիք բազումք , եբեր մերոյ աշխարհիս խարտեաշս այս և աղէքեկ ծայրիւ հերաց երուանդեանս Տիգրան , երեսօք գունեան և մեղուակն , անձնեայն և թիկնաւէտն , առոյգաբարձն և գեղեցկոտն , պարկեշտն 'ի կերակուրս և յըմպելիս , և 'ի խրախճանութիւնս⁴ օրինաւոր . զորմէ ասէին 'ի հինսն մեր , որք բամբռամբն երգէին , լինել սմա և 'ի ցանկութիւնս մարմնոյն չափաւոր . մեծիմաստն և պերճաբան , և յամենայն որ ինչ մարդկութեան պիտանի : Եւ զինչ ինձ 'ի գիրս յայս արդեւք իցէ բան սիրելի , քան թէ որ յաղագս սորա էին գովեստք և պատմութիւնք յերկարել : Ըրդարադատ և հաւասարասէր կշիռս ունելով յամենայնի , զամենայն ուրուք կենցաղ մտացն լծակաւ կշռէր : Ոչ ընդ լաւագոյնսն խանդայր , և ոչ զնուաստան⁵ արհամարհէր , այլ ամենեցուն հասարակաց⁶ հնարէր զինամոցն իւրոց 'ի վերայ տարածել⁷ զգեստս :

Սա նախ յառաջագոյն դաշնաւոր եղեալ Աշտահակայ , որ 'ի Սարաց էր , տայ նմա զքոյր իւր Տիգրանուհի կնութեան , ըզձիւք խնդրելով զնա Աշտահակայ : Վանզի ասէր , կամ 'ի ձեռն այսպիսոյ մերձաւորութեան սէր հաստատուն առ Տիգրան ունել⁸ , կամ դիւրաւ այսպէս դաւաճանել զնա 'ի սպանումն : Օի էր նմա խէթ կամաց իւրոց , մարգարէութիւն իմն յոչ կամաց լեալ նմա առաջիկայ դիպուածն իւր :

1 Երէք օր . երկուսիւ կամ երկուսի . . . հատեցեաց :

2 Երկու օր . արքայաժել . երկու այլ արքայաժել :

3 Երկու օր . ամէնայն :

4 Երկու օր . առ խրախճանութիւն :

5 Մի օր . շերտերն :

6 Երկու օր . հասարակ . մի օր . հասարակ :

7 Երկու օր . արքայաժել :

8 Երկու օր . հասարակեալ կամ հաւասարակ . . . արքայաժել :

ԻԵ

Վասն երկիւղել կասկածանացն Աշգահակայ 'ի միաբանութենէ սիրոյ
Կիւրոսի և Տիգրանայ :

ԻԱՅՑ էր նիւթ այսպիսւոյ խոհականութեան դաշ-
նաւորութիւն մտերմութեանն՝ որ 'ի Կիւրոսէ առ Տիգ-
րան . յորմէ բազում անգամ և ախտ քնոյ 'ի բաց
փախուցեալ լինէր յԱշգահակայ՝ յիշատակաւ այ-
սուիկ . և խորհրդակցաց իւրոց անդուլ առնէր զհար-
ցուածս , վասն այսպիսւոյ պատճառի . Որպիսի՞ հնա-
րիւք լուծանել կարասցուք , ասէ , զկապ սիրոյ պարս-
կայնոյն ¹ և հայկազինն բազմաբիւրաւորի : Եւ յայս-
պիսի շփոթման խորհրդոց հասանէ նմա առաջիկայիցն
յայտնութիւն 'ի ձեռն անըջականաց իմն նախատե-
սութեանց , օրինակաւ այսուիկ որ պատմէն :

ԻԶ

Թէ սրպէս 'ի խիթի լինելով Աշգահակայ , զառաջակայ իւր գիպուածն
տեսանէ զբանչելի երազով :

ԻԱՐ , ասէ , յաւուրսն յայնս ոչ սակաւ ինչ վտանգ՝
որ 'ի Սարացն Աշգահակայ , 'ի միաբանութենէ Կիւ-
րոսի և Տիգրանայ : Ս ասն որոյ և 'ի սաստկութենէ
ծփանաց խորհրդոցն լինել նմա 'ի տեսլենէ երազոյն ե-
րևութանալ 'ի քուն գիշերոյ , զոր ոչ երբէք յարթ-
նութեան ետես աչօք , և ոչ 'ի լուր ականջաց լուաւ :
Ուստի և ընդոստ ² 'ի քնոյն լինելով , ոչ յամէ ըստ տ-
վորութեան կարգին 'ի ժամ խորհրդականութեանն .
այլ այն ինչ գիշերոյն ժամն ունելով ³ , ոչ սակաւ , ձայ-
նէ զխորհրդակիցսն . և տրտում երեսօք յերկիր հայե-
լով 'ի խորոց սրտին մննչէ յոգւոցհանութեամբ : Եւ
'ի զվասն էրն ⁴ 'ի խորհրդակցացն հարցանիլ՝ յերկարէ

1 Երեք օր . 'ի նմանէ յաւաքիցս . . .
զապրանս . . . Զինչիւմ հարկու :

2 Երկու օր . զտրտայնոյն . . . Եւ
յայտնութեամբ . . . այսուիկ ասէ որ պարմէն . . .

նմա 'ի գիշերս երազոյն :

3 Ս 'ի օր . ընդսպի 'ի բուն լինելով :

4 Երկու օր . տանելով :

5 Երկու օր . Եւ զարգէն :

Ժամանակն զպատասխանինս . և ուր ուրեմն հեծու-
թեամբ սկիզբն արարեալ յայտնէ զամենայն , որ 'ի
ծածուկ սրտին խորհուրդ և կասկած , ընդ նմին և զիրս
ահագին տեսեանն :

Ար ինձ , ասէ , ով սիրելիք , լինել այսօր յերկրի ան-
ծանօթում , մերձ 'ի լեառն մի երկար յերկրէ բարձրու-
թեամբ , որոյ գագաթն սաստկութեամբ սառնամա-
նեաց թուէր պատեալ . և ասէին գողցես յերկրին հայ-
կազանց զայս լինել : Այլ 'ի նայել ինձ յերկարագոյն¹
'ի լեառնն , կին ոմն ծիրանազգեստ՝ երկնագոյն² ու-
նելով զիրեաւ տեւ , նստեալ երեւցաւ 'ի ծայրի այս-
պիսոյ բարձրութեան , աչեղ , բարձրահասակ և կարմ-
րայտ , երկանց ըմբռնեալ ցաւով : Այլ յերկարագոյն
նայելն իմ յայսպիսի երեւումն և 'ի հիացման լինել ,
ծնաւ կինն յանկարծ երիս կատարեալս 'ի դիւցազանց
հասակաւ և բնութեամբ : Առջինն զերանսն ածեալ
'ի վերայ առիւծու՝ սլանայր յարեւմուտս , և երկրորդն
'ի վերայ ընծու 'ի հիւսիսի հայելով . իսկ երրորդն զվի-
շապն անարի սանձեալ , 'ի մերոյս վերայ շահատակեալ
յարձակէր տերութեանս :

Այլ 'ի մէջ այսպիսեաց³ խառն երազոց , թուէր ինձ
կալ 'ի վերայ տանեաց իմոց արքունեացս , և զնոյն ինքն
վերին երեսս յարկացս տեսանել գեղեցիկ և բազմա-
գոյն շատրուանօք զարդարեալ , և զպսակողսն զմեզ
զդիսն մեր հրաշատեսիկ տեսեամբ 'ի վերայ կացեալ .
և զիս ձեւք հանդերձ զնոսա պատուեալ զոհիւք և խն-
կովք : Այլ յանկարծ 'ի վեր նայեցեալ , զայն որ 'ի վե-
րայ վիշապին հեծեալ կայր , արծուանման սլացեալ
թւօք տեսի յարձակեալ . որ մօտ հասեալ խորհէր կոր-
ծանել զդիսն : Իսկ ես Աշդահակ խտրոց ընդ մէջ ան-
կեալ , և յիս զայնպիսի եղեալ յարձակումն ընկալայ ,
մարտ ընդ սքանչելոյն առնելով դիւցազանն⁴ : Այլ
նախ 'ի տէգ նիզակաց զմարմինս երկաքանչիւրոցս յօշե-

1 Երեք օր . յերկարագոյն :

կամ զարդարեալ շաքրաւանօք . . Կե-

2 Երկու օր . երկայնագոյն . . այնպի-
սոց . . ցաւոց . . Եւ յերկարագոյն . .
յայնպիսի երեւումն :

ձեալ այր , արծուայ ինչ ուլացման կամ
արդարեւ սլացման թեւով :

3 Երկու օր . խառնից այսպիսեաց . .
4 Երեւոյս և Բաւմագունիս , յօրինեալ

4 Երկու օր . դիւցազն . . իւրա-

գանիւրոցս . . խոնդ երկարաթեան :

րով, վտակս արեան 'ի վայր հոսեցուցաք, և զարեգակնատես երեսս ապարանիցս՝ արեան հոսեալ ցուցաք ծով: Եւսպէս և զկնի այլովք զինոք ժամս ոչ սակաւս:

Բայց զինչ օգուտ ինձ և խօսից երկարութիւն. զի վախճան գործոյն՝ իմն էր կործանումն. ուստի և 'ի քրտան սաստիկ՝ վտանգի եղեալ, փախեալ յինէն քունն. և այսուհետև ոչ թուիմ կենդանի: Օխ ոչ այլ ինչ նշանակէ երևութիցս շարժումն, եթէ ոչ որ 'ի հայկազնեանն Տիգրանայ հասանելոց է մեզ բռնութեան յարձակումն: Բայց ով արդեւք, յետ աստուածոցն օգնականութեան, բանիւ և գործով մեզ յօգուտ՝ խորհելով՝, ոչ զինքն կարծիցէ թագաւորակից մեր լինել:

Եւ բազում ինչ 'ի խորհրդակցացն լուեալ օգտութեան մտածութիւն, շնորհակալութեամբ պատուէ զնոսա:

ԻԷ

Յաղագս որ 'ի խորհրդակցացն բան. զկնի ապա և իւր՝ որ ինչ մտածութիւն, և 'ի նոյն հետայն գործն:

ԲԱԶՈՒԾ ինչ հանձարով և իմաստութեամբ 'ի ձէնջ լուեալ, ասէ, ով սիրելիք, ասացից և որ ինչ իմ յետ աստուածոցն օգնականութեան յայսոսիկ օգտակար բան և մտածութիւն: Վանգի ոչ ինչ առ թըշնամեացն զգուշութիւն՝ վեհագոյն բերէ օգնականութիւն, և ծանօթութիւն նոցայցն առաջի արկելոցն գործոց, քան թէ որ 'ի ձեռն սիրոյն զդաւենն ոք խորհիցի: Եւ զայս դարձեալ ոչ 'ի ձեռն գանձուց, և ոչ 'ի ձեռն բանից պատրողաց այժմ առ մեզ հնարաւորութիւն է կատարել, եթէ ոչ որպէս կամք են ինձ այժմ գործել: Եւ այն է նիւթ կատարման խորհրդոյս և հնարք որոգայթից, գեղեցիկն 'ի կանայս և խոհեմ, քոր նորա Տիգրանուհի: Օխ այսպիսի իսկ արտա-

1 Երկու օր. օտարութեան յայսպիսաց եղլալ գագնապէ, խախեա... այլ ինչ զայսպիսիս նշանակէ:

2 Երեք օր. օգուտ:

3 Մի օր. վնէւլ:

4 Երկու օր. որ ինչ իւր հաճութիւն և նոյն... օգտակարագոյն բան... որի գործել:

քուստ և եկամուտ հարազատութիւնք համարձակ զգաւելն 'ի ձեռն երթ եկեղութեան անյայտաբար¹ ընդարձակ մարթացուցանեն վարժել. կամ յանկարծօրէն իւրոց մտերմաց, ընչիւք և խոստմամբ պատուոց, տալ հրաման սրով խողխողել և կամ դեղոց հնարիւք, և կամ զմտերիմն նորա և զկուսակալս գանձիւք 'ի նմանէ 'ի բաց մերկանալ. և այսպէս իբրեւ² զանզոր տղայ 'ի բուռն առցուք :

Եւ ազդող համարեալ բարեկամացն զայսպիսի խորհուրդ, նիւթեն և զգործն. 'ի ձեռն միոյ որումն 'ի խորհրդակցացն տուեալ բազմութիւն գանձուց, և 'ի ձեռն թղթոյ օրինակաւս այսուիկ յուղարկէ :

ԻԸ

Թուղթ Աշգահակայ. յետ որոյ և յօժարութիւն Տիգրանայ, և յուղարկումն Տիգրանուհեայ 'ի Մարս :

ՂԻՏԷ սիրելի եղբայրութիւնդ քո, ոչ ինչ օգտակարաբայն 'ի կեանս աշխարհիս 'ի դիցն մեզ պարգեւեալ քան զսիրելեաց բազմութիւն, և այս՝ իմաստնոց արդեւք և հզօրագունից. զի այսպէս և արտաքուստ ոչ 'ի վերայ համարձակին խռովութիւնք, և եկեալքն վաղվաղակի հերքին. իսկ 'ի ներքս ոչ զմուտն յումեքէ գտեալ այսպիսոյ չարութեան, հալածեալ լինին : Եւ զայսպիսի շահ օգտութեան, որ 'ի բարեկամութենէ լինի, տեսանելով, խորհեցայ ևս հաստատուն և խորաբայն զսէրն՝ որ է 'ի մէջ մեր՝ հաստատել. զի երկոքեանս յամենայն կողմանց ամրացեալք ողջ և անշարժ զտէրութիւն մեր կալցուք : Եւ այս լինի 'ի տալն քում զօրիորդն Հայոց մեծաց՝ զքոյր քո Տիգրանուհի՝ ինձ կնութեան. թէ արդեւք և բարի համարեացիս դմա, զի թագուհեաց թագուհի լիցի : Ողջ լեր թագակից³ մեր և սիրելի եղբայր :

Եւ առանց յերկարելոյ զբանս ասացից : Ղայ առա-

1 Երկու օր. յայտաբար :

2 Երկու օր. օրպէս... քաջ արգաւելն 'ի բռնուն... յետ որոյ և հասանալն ինն Տիգրանայ... և այնոցիկ իմաստնոց...

գտեալ լինի այսպիսոյ չարութեան... դմա համարելոյս վնասութիւն թագուհեայ լինել :

3 Երկու օր. Թագաւորակից :

քեան և կատարէ յաղագս օրհորգին գեղեցկի . զի յանձն առեալ Տիգրանայ , տայ զքոյր իւր Տիգրանուհի Ղազահայ կնութեան : Այ ևս գիտելով զառ 'ի նմանէ դաւաձանութիւն , յուզարկէ զքոյր իւր որպէս ¹ օրէն է թագաւորաց : Օ որ առեալ Ղազահայ , ոչ միայն վասն նենգին՝ որ 'ի սրտին իւրում , այլ վասն գեղեցկութեանն , առաջին կարգէ կանանց իւրոց , և զարութիւնն 'ի ներքոյ օստայն հինու ² :

ԻԹ

Եթէ որպէս յայտնեցաւ նենգութիւնն , և զրգռեցաւ մարտն . յորում և մահն Ազահայ :

Օ զնոյն այսորիկ ասէ , թէ 'ի հաստատել Ղազահայ զՏիգրանուհի 'ի տիկնութիւնն ³ , ոչ ինչ առանց կամաց նորա 'ի թագաւորութեանն իւրում գործէր . այլ բերանով նորա կարգէր զամենայն , և հրամանի նորա ամենեցուն հնազանդ լինել հրամայէր : Եւ յօրինեալ զայս այսպէս , սկսանի մեղմով մատուցանել նմա պատրանս . Այ գիտես , ասէ , եթէ եղբայր քո Տիգրան խանդացաւ զտիկնութիւնդ քո 'ի վերայ Ղրեաց , 'ի կնոջէ իւրմէ 'ի Օարուհեայ ⁴ զրգռեալ : Եւ զինչ լինիցի այն , եթէ ոչ նախ ⁵ ինձ մեռանել , և ապա լինել զՕարուհի 'ի վերայ Ղրեաց , և զաստուածուհեաց ունել զտեղի : Բայց արդ ընտրելի է քեզ այժմ զմի յայտնանէ . կամ լինել եղբայրասէր և կործանումն խայտառակելի յանդիման Ղրեաց յանձն առնուլ , և կամ զանձին իմանալով զբարի՝ խորհուրդ օգտակար 'ի մէջ բերել և յաղագս առաջիկայիցն հոգալ :

Բայց էր 'ի մէջ այսպիսոյ խորամանկութեան թագուցեալ և զմեռանելն Տիգրանուհեայ , եթէ ոչ ինչ ըստ կամաց խորհեցի մարապարսացոյն : Եւ իմացեալ խորագիտոյ գեղեցկին զայսպիսի դաւաձանութիւն , պատասխանի առնէ սիրոյ բանս Ղազահայ :

1 Երկու օր . իբր օրիւս . . . Զոս առեալ . . . այլ և վասն :

2 Մի օր . հանանէ :

3 Երկու օր . 'ի կնութիւնն :

4 Երկու օր . Զարեհայ :

5 Երկու օր . Ռոմանէլ ինչ նախ և առաջին . . . զաստուածուհեայ . . . պարսաւ խանի առնէ բանս 'իբրեւն :

կայ . և արագագոյն 'ի ձեռն մտերմաց պատմէ եղբօրն զնենգութիւնն :

Եւ ձեռնարկէ այնուհետեւ 'ի գործն 'ի ձեռն պատգամաւորութեան , գալ նոցա 'ի միաբանութիւն տեւութեան , 'ի տեղի միջոց սահմանաց երկոցունց թագաւորութեանց . իբր բան ինչ և գործ հարկաւոր հասեալ , որ 'ի ձեռն գրոյ և հրեշտակութեան կատարել ոչ է կարողութիւն , եթէ ոչ և դէմք երկուցունցն¹ հանդէպ լինիցին : Եւ գիտելով Տիգրանայ զառաքելոյ իրին կատարումն , ոչ ինչ յորոց խորհէրն 'Թգահակ' ծածկէր . այլ 'ի ձեռն գրոյ յայտնէ որ ինչ 'ի նորայն խորութեան սրտին : Եւ 'ի յայտնել այսպիսւոյ չարութեանն՝ ոչ ինչ այնուհետեւ էր բան և խորամանկութիւն , որ զայսպիսիս առագաստէր զջարութիւն . այլ յայտնի այնուհետեւ գրգռէր խաղմն :

Եւ ժողովէ արքայն Հայոց 'ի սահմանացն կապազովկացոց , և որչափ² ընտիրք Վրաց և Եղուանից աշխարհին , և զամենայն ընտիրս Հայոց մեծաց և փոքունց : Եւ խաղայ ամենայն զօրութեամբ իւրով ըզկողմամբ մեղացոց : Վտանգ³ հասանէ այնուհետեւ Եղահայկայ պատահել պատերազմաւ հայկազինն՝ ոչ փոքր ինչ ամբօխի : Եւ երկայնէր հակառակութիւնն մինչև ցամիսս հինգ . քանզի հիւանդանայր գործն աւրագ և առողջ , յորժամ զմտաւ ածէր Տիգրան յաղագս քեռն իւրոյ սիրելոյ : Եւ⁴ այսպէս զելս իրացն հնաւէր յարդարել զի ապրելոյ ճար լիցի Տիգրանուհեայ : Եւ պատահման այսորիկ և ժամ մարտին մերձենայ :

Եւ այց գովեմ զքաջահասակն զիմ և զնիզակաւորն և զամենեկն բոլոր անդամովք համեմատն և 'ի զեղեցկութիւն աւարտեալ հասակի . քանզի առոյգ ամենայնիւ ըստ իրեարս պատշաճեալ , և ուժով ոչ զոք իւր ունելով զոյգ : Եւ զի երկայնեմ զբանս . քանզի 'ի լինել պատերազմին⁵ , նիզակաւ որպէս զճուր հեր-

1 Երեք օր . երկոցունց հանդէպ երկաթալիւրոցն երեւոյն :

2 Մի օրին . որ 'ի լափ :

3 Երկու օր . վրահ գոյնահեպեւ հարկ տանէ :

4 Երկու օր . Զի այսպէս իմ գէլս .

Իբր զի ոչ միայն ապրիլ ճար լինիցի Տիգրանուհեայ : Պատահէ և այս և ժամ :

5 Երեք օր . մարտին , օրինակ իմ նիզակաւ իբր կամ որչափ զճար հեղեալ կամ հեղեալ . մարտն թոյնն . և զիման :

ձեալ զերկաթի ամուր հանդերձն, շամփրէ զԼճդահակ յրնդարձակ տէգ նիզակին, և յամփոփել միւսանգամ զձեռն՝ արտաքս զկէս մասն թղթիցն հանդերձ զինաւն 'ի դուրս բերէ : Իայց մարտն էր սքանչելի . զի քաջք դիպեալ քաջաց, ոչ վաղվաղակի թիկունս 'ի միմեանց դարձուցանէին . վասն որոյ յերկարեալ քարշէր գործոյն առնէր մահն Լճդահակայ . և այսպիսի դիպուածս 'ի բարեբախտութիւն յաւելեալ, յաճախէր փառս Տիգրանայ :

Լ

Յազագս թէ էր աղագաւ յղարկեաց զքոյր իւր Տիգրանուհի 'ի Տիգրանակերտ . և վասն ¹ Անուշայ, առաջին կնոջն Աշգահակայ, և բնակութեան գերոյն :

ՊԱՏՄԻ և այս, թէ զկնի այսպիսի իրաց կատարման՝ յուղարկէ թագաւորապէս զքոյր իւր Տիգրանուհի մեծ ամբոխիւ 'ի Հայս, յաւանն՝ զոր շինեաց իւրով անուամբ Տիգրան, որ է Տիգրանակերտ, և զգաւառան զայնոսիկ 'ի ծառայութիւն նմա հրամայէ : Եւ զոստանն անուանեալ կողմանցն այնոցիկ ազատութիւն՝ 'ի զարմից սորա ասէ լեալս իբր թագաւորական զարմն :

Իսկ զԼնոյշ զառաջին կինն ² Լճդահակայ, և զբազումսն 'ի սերմանէ Լճդահակայ աղջկունս՝ հանդերձ պատանեկօք և այլ բազում գերեօք, որչափ թէ աւելի քան զբեր մի, բնակեցուցանէ յարեւելայ ուսոց մեծի լերինն՝ մինչև 'ի սահմանս Ղաղթանն, որ են Տամբատ, Ոսկիողայ, Ղաթգոյնք, և որ այլք առ երկերք գետոյն դաստակերտք, յորոց մինն է Արանջունիք, մինչև հանդէպ ամրոցին՝ Եփեսուանու . և զերիս աւանսն զԱրամ և զԳուղայ և զԱրշակունիս : Իսկ 'ի մեւս կողմանէ գետոյն զբոլոր դաշտն, սրոյ գլուխն Լճդանական, մինչև ցնոյն ինքն ամուրն՝ Եփեսուա-

¹ Երեք օր . և յորում վասն . . . իբաց դահակայ . . . և բաւականեամբ գերեացն . . . խաբարեցանէան : . . . մինչև ցոյն իսկ ամուրն :

² Երկու օր . քան անուանեալ Աւ .

նոյ : Իայց զնախասացեալ կինն Լնոյշ բնակեցուցանէ որդւովքն իւրովք յանդորուծեան սպառուածի փլածի մեծի լերինն , զորմէ լեալ ասէն յահագին իմն շարժմանէ . զոր պատմեն՝ որք բազմաշրջութեամբ հրամանաւ Պտղոմեայ ասպարիսօք զբնակութիւն մարդկան չափեցին , այլ մասն ինչ և զծով և զան բնակ 'ի յայրեցածէն մինչև ց' Իմիւռոն : Իսկ պաշտօնեայս¹ տայ Լնուշայ 'ի նոյն յարաց , որ առ ոտամբ լերինն բնակեցան :

Հայտնեն զայս ճշմարտապէս և թուելեացն երգք , զոր պահեցին ախորժելով , որպէս լսեմ , մարդիկ կողմանն գինաւէտ քաւառին Պողթան . յորս շարին² բանք երգոցն զԼրտաշիսէ և զորդւոց նորա , յիշելով այլաբանաբար և զգարմիցն Լշդահակայ՝ վիշապազունս զնոսա կոչելով³ . զի Լշդահակդ 'ի մեր լեզուս է վիշապ : ԼյԼ և ճաշ ասեն գործել Լրդաւանայ 'ի պատիւ Լրտաշիսի , և խարդաւանակ լեալ նմին 'ի տաճարին վիշապաց : ԼյԼ և Լրտաւազդայ ոչ գտեալ ասեն , քաջի որդւոյն Լրտաշիսի , տեղի ապարանից՝ 'ի հիմնանալն Լրտաշատու . նա անց , ասէ , գնաց և շինեաց 'ի մէջ յարաց զյարակերտ , որ է 'ի դաշտին՝ որ անուանեալ կոչի Շարուրայ : ԼյԼ և տենչայ , ասեն , Սարթենիկ⁴ տիկին տենչանս՝ զարտախուր՝ խաւարտ և զտից խաւարծի 'ի բարձիցն Լրդաւանայ :

Լը արդ ոչ առաւել⁵ աստանօր զարմասցիս 'ի վերայ մերոյ ճշմարտապատմութեանս , թէ որպէս յայտնեցաք զանյայտ իրս վիշապաց , որք են յազատն 'ի վեր 'ի Սասիս :

1 Երկու օր . պաշտօնական . մի օր . պաշտօնական :

2 Մի օրին . շարժին :

3 Երկու օր . անուանելով . գործեալ . լեալ ինչ 'ի քաճարին . . քելելիի՝ ապարանից :

4 Երկու օր . Սաթենիկ . մի օր .

Սաթենիկ :

5 Մի օր . զարգախոյր . երկու օր . զարգախոյր խաւարակ և զքից կաւարժի :

6 Երեք օր . յաւելուն . արդեալ . պապել զարգախոյր և զբան :

ԼԱ

Թէ ղյք ոմանք սորա զարմք, և ղյք 'ի սմանէ որոշեալ ցեղք :

ՀԱՒԱՍՏԻ պատմել զբուն և զառաջին Տիգրանն, և որ ինչ 'ի նմանէ գործք, սիրելի՛ որպէս ինձ պատմողիս 'ի մէջ իմոց բանիցս, որ ինչ յաղագս երուանդեանս Տիգրանայ բանք, եղիցի և քեզ ընթերցողիդ . որպէս այրն և գործք, այսպէս և զնմանէ բանք : Վասն որոյ սիրեմ՝ կոչել այսպէս ըստ քաջութեան, Հայկ, Լճրամ, Տիգրան . քանզի ըստ իմ՝¹ քաջաց ազգք քաջքն . իսկ միջոցքն՝ որպէս դէպ ումք թուիցի կուշել : Բայց ըստ գիւցաղութեանն կարծեայ՝ Ճմարիտ է և ասելս մեր . ոչ Լճրամազդդ որ, այլ 'ի կամեցողն լինել Լճրամազդդ, չորից ևս այլոց անուանեցելոց Լճրամազդդ . յորոց մի է և Կունդ ոմն Լճրամազդդ : Լյսպէս և բազումք անուանեալ Տիգրանք, մի է և միայնակ՝² 'ի հայկազանցս, որ զԼճդահակ սպան, և զտուն նորա 'ի գերութիւն վարեաց, և զԼճոյշ մայրն վիշապաց . օժանդակ կամօք և յօժարութեամբ զԿիւրոս ունելով, զիշխանութիւնն Սարաց և Պարսից յինքն յափըշտակեաց :

Սորա որդի Բաբ, Տիրան, Վահագն, զորմէ ասեն առասպելք . Երկնէր երկին և երկիր, երկնէր և ծիրանի ծով . երկն 'ի ծովուն՝³ ունէր զկարմրիկ եղեգնիկն . ընդ եղեգան փող ծուխ ելանէր, ընդ եղեգան փող բոց ելանէր . և 'ի բոցոյն պատանեկիկ վազէր, նա հուր հեր ունէր . ապա՝⁴ թէ բոց ունէր մուրուս, և աչկունքն՝⁵ էին արեգակունք : Օայս երգելով ոմանց բամբուռմբ, լուաք իսկ ականջօք մերովք : Յետ որոյ և ընդ վիշապաց ասէին յերգն՝⁶ կուուել նմա և յաղթել, և կարի իմն նմանազոյնս զՀերակլեայ նահատակութեանցն նմա երգէին : Լյլ ասէին զսա

1 Երկու օր . ըստ Բաբայի ազգութեան . երկու ալ ըստ իմ Բաբայի Բաբայի :

2 Երկու օր . Բաբայի ասի Կայիս .

3 Երկու օր . 'ի Թուր :

4 Երկու օր . ապա Բոյ . . . Կարմուրիկ կամ Կարմուրի . ալ օր . Բոյ :

5 Մի օր . ալ Բոյ :

6 Երկու օր . Բաբայի Կարմուրի . . . յաղթել :

և աստուածացեալ . և անդ յաշխարհին Սրաց զսուրա չափ հասակի կանգնեալ պատուէին զոհիւք : Եւ սորա են զարմը Սրահնունիք . 'ի սորա կրտսեր որդւոյն Ղաւանայ առաւնենանք : Սորա Ղաւան , սորա Սերսեհ , սորա Օարեհ . 'ի սորա զարմից և զարեհ նաւանիցն որ կարդան ազգք : Իսկ առաջին սորա Սրամոգ , սորա Բազամ , սորա Սրան , սորա Սրահէ . սա ընդվզեալ , մեռանի յՂեքսանդրեայ մակեդոնացւոյ :

Հայսմ հետէ մինչև ցթագաւորութիւնն Սղարշակայ 'ի Հայս՝ ոչ ինչ ճշմարտագոյն ունիմ պատմել քեզ . քանզի շփոթ իմն ամբոխից լեալ , այր զարամբ ելանէին տիրել աշխարհիս . և վասն այսորիկ զիւրաւմուտ 'ի Հայս լեալ Սրշակ մեծ , Թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր Սղարշակ 'ի վերայ աշխարհիս Հայոց :

ԼԲ

Թէ եղիական պատերազմ առ Տեւտամեաւ . և մեր Չարմայր ընդ Եթովպացի զորուն լինել սակաւութեամբ , 'ի նոյն մահ :

Երկուստեք այսորիկ են , որք աշխատութիւն տաքնապաւ մեզ 'ի վերայ 'ի քումմէդ հասանեն¹ հարցասիրութենէ . համառօտասիրութիւն , արագաբանութիւն : Եւ այսորիկ՝ պերճ և պայծառ , պղատոնականք իբր եղանիլ բանք . հեռի 'ի ստութենէ , և լի որ ինչ ընդդէմ ստութեան : Եւ զայսոսիկ յառաջին մարդոյն մինչև ցքեզ առ Ժամայն պատմել . և այսոցիկ 'ի միասին պատահել անհնարին է : Վրանզի որ զամենայն ստեղծ , կարող գոյով ակնարկութեամբ 'ի քթթեղ ական զամենայն կացուցանել , ոչ այսպէս հաստատէ , այլ աւուրս որոշէ և կարգս 'ի ստեղծութեամբ . քանզի են ումանք առաջնայ և ումանք երկրորդի և երրորդի և այլոց աւուրց ստեղծութեամբ : Եւ այսու մեզ այսպիսի իմն ակնարկէ վարդապետութիւն Հոգւոյն կարգս : Իսկ զքո փափաք արտաքոյ այսպիսի² իմն տեսանեմք սահ-

1 Երկու օր . հասանէ :

2 Երկու օր . այսպիսի ստեղծութեան պէտքովն : Եւ որդարն :

մանի, զի արդար և բնաւն և առ ժամայն ամենայնքն քեզ եղիցին ասացեալքն : Եւ առ 'ի մէնջ պսոթիկ կամ յերկար, և քեզ ըստ կամաց. կամ փոյթ, և քեզ ոչ հաճելիք : Օ՛րի պսպէս 'ի քո¹ հապ ճեպելոյ ահա ոչ ինչ յաղազս մակեդոնացւոյն, և ոչ վասն իղիակա- նին 'ի կարգին նշանակեցաք, այլ զօրեմք աւասիկ : Ոչ ունիմք ասել, իմաստուն կամ անհանձար աստանօր լի- նել մեզ հեւան պատկանաւոր, կամ² ոչ զայնոսիկ այժմ ուրեմն զկնի հեղուսելով բանս, զկարեւորսն և մերոյս արժանի շարագրութեանս³ :

Եւ ոչք արդեւք պսպիսեաց ճառից առաջինք, եթէ ոչ որք 'ի հոմերոնէ պատմին . եթէ այն արդեւք, որ վասն եղիականի պատերազմին պատմի առ Տևտամաւ ասորեստանեաց, և մեր Օլարմայր 'ի ծառայութեան ասորեստանեայց սակաւութիւնք ընդ եթովպիացի զօրուն օգնական Պոխամու : Եւ անդ 'ի քաջացն հելլենաց-ւոց վիրաւորեալ մեռանի . այլ կամիմ յԼքիլլեայ, և մի յայլ ումեք 'ի քաջացն :

1 Երկու օր . քո . մի օր . Չայսոյի .
 Կի քո :

2 Մի օր . վասն :

3 Մի օր . շարագրութեանս . երկու
 օր . շարագրութեանս :

Ի ՊԱՐՍԻՑ ԱՌԱՍՊԵԼԵԱՑ

Յաղագս Բիւրասպի Սփռահակայ :

ԻԱՅՑ զինչ արդեւք տարփանք քեզ՝ և Բիւրասպի Բժշդահակայ փծուն¹ և անձողնի² առասպելքն իցեն . և կամ էր սակս զմեզ Պարսից անյարմար և անոճ բանից , մանաւանդ թէ առաւել վասն անբանութեան , առնես աշխատ , և անբարի առաջնոյ նորա բարերարութեան , և դիւաց նմա սպասաւորութեան , և ոչ վրիպեցուցանել կարելոյ զվրիպեալն և զսուտն . և ուսոցն համբուրումն , և անդուտո զվիշապացն ծնունդս . և յայնմ հետէ չարութեան յաճախութիւն , ծախել զմարդիկ 'ի պէտս որովայնի : Իսկ ապա և Հրուդենայ ումեմն կապեալ զնա սարեօք պղնձիւք , և 'ի լեառն տանել որ կոչի Դրմբաւընդ³ : ԻՆԼ և 'ի ճանապարհի զննջեն Հրուդենայ , և Բիւրասպեայ քարշեն 'ի բլուրն , և զարթեն Հրուդենայ , և տանել զնա յայրս ինչ լերինն և կապել , և զինքն անդրի ընդդէմ նորա հաստատել . յորմէ պակուցեալ , հնազանդեալ կայ շղթայիցն , և ոչ զօրէ ելանել և ապականել զերկիր :

Օինչ քեզ առ այսոքիկ կարօտութիւն առասպելք սուտք , կամ զինչ պէտք անմիտ և անհանձար բանից յարմարանք : Ի՞նչ արդեւք յունական պերճ և ողորկ առասպելքն իցեն հանդերձ պատճառաւ , որք զձմարտութիւն իրացն այլաբանաբար յինքեանս ունին թաքուցեալ : ԻՆԼ ասես , մեզ պատճառս տալ անբանութեան նոցա , և զարդարել զանզարդսն : ԻՆԼ տացուք զայսոսիկ մանկականի քոյոց տիոց և անհասութեան խակութեանդ լեալ տարփանք : Ի՞սն որոյ եղիցի և աստանօր ընուլ մեզ զփափազ կամաց քոց :

1 Մի օր . քրդան :

2 Երկու օր . անձառի :

3 Երկու օր . Բաբելոն . մի օր . Տաբալ :

Ստորագրութիւն, որ ինչ սակա Բիւրասպետայ հաւաստին :

ՕՂԱՏՈՆԱԿԱՆ Համարձակագոյն այժմ բարձառիմ. իսկ արդ արդեւք իցէ սիրելոյ այլ ոք ես . քան զի և չէ իսկ ոք : Օ ի 'ի վերայ այլոց անհնարիցն՝ հնարաւոր վասն քո արարելոց մեր , կատարեմք և զայս . զի զորոց ատեմք զբանս և զգործս , և այնոցիկ մանաւանդ թէ լուրն զլսելիս մեր տաղտկացուցանէր , այսօր ձեռամբ իմով շարագրեմ զայնոսիկ , միտս անմոռութեան նոցա տալով , և զկարի վաղուց նոցա իրս և նոցա անհասանելիս աւասիկ յայտնեմ . միայն թէ և քեզ յայսոսիկ ուրախութիւն և կամ շահ օգտութեան : Եւ ծանիր զատելութիւն մեր առ այսպիսի բան , զի ոչ յառաջինսն մեր ասացեալ գիրս , և ոչ 'ի վերջին բանս արժանաւորեցաք շարել , այլ զատ և որիչ : Եւ սկսայց այսպէս :

Երացեալն 'ի նոցանէ Բիւրասպի Բժշահայ՝ առ Երբութաւ նախնի նոցա : Քանզի 'ի բաժանել լեզուացն ընդ ամենայն երկիր , ոչ խառն 'ի խուռն և ոչ անառաջնորդ կամ անգլխաւոր այս լինէր . այլ աստուածայնով իմն ակնարկութեամբ գլխաւորք և ցեղապետք որոշեալք զԲաբելոնիս սահմանս ժառանգեցին կարգաւ և զօրութեամբ : Եւ զայս Բիւրասպետայ հաւաստի անուն ճանաչեմ ես , Եւնտորոս Պիւռիդայ 'ի քաղղէականի գտեալ մատենի : Սա ոչ քաջութեամբ քան թէ հարստութեամբ և ճարտարութեամբ զցեղապետութիւն ազգին իւրոյ ունէր հնազանդեալ Երբութայ . և հասարակաց զկենցաղս կամէր ցուցանել ամենեցուն , և ասէր՝ ոչ ինչ իւր առանձին ուրուք պարտ լինել , այլ հասարակաց . և ամենայն ինչ յայտնի և բան և գործ . և 'ի ծածուկ ինչ ոչ խորհէր , այլ զամենայն յանդիման արտաքս բերէր լեզուով զծածուկս սրտին : Եւ զել և զմոտ բարեկամացն որպէս 'ի տունընջեան նոյնպէս և գիշերի սահմանէր : Եւ այս է առաջին նորա ասացեալն և խնբարի բարերարութիւնն :

Եւ քանզի աստեղաբանութեամբ հզօր եղեալ , յօժարեցաւ ուսանել զկատարեալ չարութիւնն , և

այսք անկարելիք նմա . որպէս վերագոյնն ասացաք , սո վորութիւն ունէր պատրանաց աղագաւ առ բազումն ոչ ինչ 'ի ծածուկ գործել . և այնպիսի վերջին և կատարեալ չարութիւն յայտնի ուսանել կարողութիւն ոչ էր , հնարի այսպիսում ուսման դառնութեան , և հնարս և ցաւս ինչ յորովայնի ունել , և բաղբաղել չարաչարա¹ , որ ոչ այլով իւրիք , քան թէ բանիւ իմն և անուամբ սոսկալեալ բժշկիցի , զոր ումեք վայրապար լսել ոչ է կարողութիւն : Եւ այս , որ զսովորեալ չարութիւն նիւթէր , ուսուցանէր նմա 'ի տան և 'ի հրապարակս , անկասկած զգլուխ 'ի վերայ ուսոց Բիւրասպեայ դնելով , և խօսելով յականջսն՝ ուսուցանէր զանբարի արուեստն . զոր յառասպելին՝ մանուկ սատանայի , ասեն , սպասաւորելով լինէր կամակատար . և ապա վասն որոյ պարգև 'ի նմանէ խնդրեալ , համբուրէր զուսսն :

Իսկ վիշապացն բուսումն , կամ կատարելապէս վիշապանալն Բիւրասպեայ , որ² ասի , է այս : Բանդի անբաւ մարդիկ սկսաւ զոհել դիւաց . մինչև տաղտկանալ 'ի նմանէ բազմութեանն և հալածել , և փախչել նմա 'ի նախասացեալ վերին կողմանսն . և 'ի սաստիկ վարելոյն զնա՝ թօթափեցաւ ամբոխ նորա 'ի նմանէ : Եւ այս վստահացեալ վարողացն զնա , հանգեան աւուրս ինչ զտեղեօքն : Իսկ Բիւրասպեայ ժողովեալ զքրուեալսն , յանկարծօրէն հասանէ 'ի վերայ՝ փնտստիկ առնելով . այլ յաղթէ բազմութիւնն , և փախստական լինի Բիւրասպ . և հասեալ սպանանեն զնա մերձ 'ի լեառնն , և ընկենուն 'ի վիհ մեծ ծծմբոյ :

1 Մի օր . լաւարտն :

2 Մի օր . գիւղէ է այս :

ՑԱՆԿՔ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՐՈՑ

- Ա. Միջակ պատմութիւն Հայոց :
- Բ. Թագաւորեալ Արշակայ և որդւոցն , պատերազմ ընդ մակե-
դոնացւոցն , և սէր ընդ հռովմայեցիս :
- Գ. Թագաւորեցուցանէ զՎաղարշակ Հայոց աշխարհիս .
- Դ. Թէ որպէս միաբանեալ Վաղարշակայ զքաջն Հայոց 'ի կարգս
զօրու , խաղայ 'ի վերայ մակեդոնացւոց մտերմաց :
- Ե. Պատերազմ Մորփիդիկեայ և մկնդահար մահ :
- Զ. Թէ որպէս կարգեաց Վաղարշակ զարևմուտս և զհիւսիսի մերոյ
աշխարհիս :
- Է. Եօրինուած Թագաւորութեանն , և ուստի զնախարարութիւնս
սերեաց . որպէս և զինրդ կենցաղավարել հրամայեաց :
- Ը. Երկրորդ լինել Թագաւորութեան 'ի զաւակէ Աշգահակայ Մա-
րաց Թագաւորի :
- Թ. Յազագս մերոյ Արշակայ առաջնոյ և նորին գործոց :
- Ժ. Եւ Թէ ուստի եգիտ զպատմութիւնս զկնի մատենիցն Մար Ի-
բասս Կատինայ :
- ԺԱ. Յազագս մերոյ առաջնոյ Արտաշէսի , և յափշտակելոյ զնախա-
գահութիւնն :
- ԺԲ. Խաղաղն Արտաշէսի յարևմուտս , և ձերբակալ առնել զԿրիւ-
սոս , և աւարել ընձեռել Հայոց զպատկերս կոռցն :
- ԺԳ. Վկայաբանութիւնք տիեզերակալութեանն Արտաշէսի և կա-
պելոյ զԿրիւսոս , յայլոց պատմագրաց :
- ԺԴ. Յազագս Թագաւորելոյ Տիգրանայ միջնոյ , և ընդդէմ կալոյ զօ-
րացն Եռնաց , և զմեհեանսն շինելոյ , և արշաւանս առնելոյ 'ի
Պաղեստինէ :
- ԺԵ. Դիմումն 'ի մեզ Պոմպէի հռովմայեցւոց զօրավարի , և առնուլն
զՄաժակ , և մահն Միհրդատայ :
- ԺԶ. Յազագս յարձակելոյ Տիգրանայ 'ի վերայ զօրացն հռովմայեցւոց ,
և խոյս տալ Գաբիանոսի և արձակելոյ զմահուկն Միհրդատ :
- ԺԷ. Պատերազմ Կրասոսի , և սատակումն նորին 'ի Տիգրանայ :
- ԺԸ. Եւ Թէ որպէս Կասսիոս ընդդիմակաց եղեալ Տիգրանայ , և ա-
պրտատմելն Միհրդատայ և շինելն զԿեսարիայ :
- ԺԹ. Յազագս միաբանութեանն Տիգրանայ և Արշէգի . և առաքէ աս-
պատակ 'ի Պաղեստինէ . և գերութիւն Հիւրկանու քահա-
նայտպետի և այլ բազմութեանն հրէից :

- Ի. Այլ պատերազմ Հայոց ընդ զօրս հռոմայեցեաց, և պարտումն Սիդոնի և Բենդիգեայ :
- ԻԱ. Եւ թէ զխորդ Անտոնինոս իւրովի դիմեալ 'ի վերայ զօրացն Հայոց, առնու զՇամշի :
- ԻԲ. Յաղագս Թազաւորելոյն Արտաւազդայ, և պատերազմել ընդ հռոմայեցիս :
- ԻԳ. Ձերբակալ արարեալ զԱրտաւազդ Անտոնինոս :
- ԻԴ. Յաղագս Թազաւորութեանն Արշամայ, և զառաջին հարկել Հայոց հռոմայեցեաց մասնաւոր. և արձակումն Հիւրկիանու, և վասն նորին վտանգ ազգին բազրատունեաց :
- ԻԵ. ԳԺտութիւն ընդ Հերովդի Արշամայ և ակամայ հնազանդութիւն :
- ԻԶ. Թազաւորութիւն Աբգարու, և մտանել բովանդակ Հայոց ընդ հարկել հռոմայեցեաց. և պատերազմ ընդ Հերովդի, և սպանանել զեղբորորդի նորա զՅովսէփ :
- ԻԷ. Շինուած Եգեսիա քաղաքին, և յիշատակումն սակաւուք ազգի մերում Լուսաւորչին :
- ԻԸ. Յաղագս երթալոյն Աբգարու յարեւելս և Թազաւորեցուցտնելոյ Պարսից զԱրտաշէս. և թէ զխորդ կարգեաց զեղբարսն, յորոց մեր Լուսաւորչին և նորին ազգակիցքն :
- ԻԹ. Դարձ Աբգարու յարեւելց, և տալ օգնութիւն Արեւոյ 'ի մարտ ընդ Հերովդի չորրորդապետի :
- Լ. Առաջումն իշխանացն Աբգարու առ Մառինոս, յորում տեսին զՓրկչն մեր Քրիստոս, ուստի եղև սկիզբն հաւատոցն Աբգարու :
- ԼԱ. Թուղթ Աբգարու առ Փրկչն :
- ԼԲ. Պատասխանի Թղթոյն Աբգարու, զոր գրեաց Թովմաս Առաքեալ 'հրամանաւ Փրկչին :
- ԼԳ. Քարողութիւն յԵգեսիա Առաքելոյն Թադէոսի, և պատճէն Թղթոց հնգից :
- ԼԴ. Յաղագս վկայութեան Առաքելոյն :
- ԼԵ. Վասն Սանատրկոյ Թազաւորութեանն, և սպանմանն Ծննդոց Աբգարու, և վասն Հեղինայ տիկնոջ :
- ԼԶ. Յաղագս նորոգման Մծբին քաղաքի, և անուանակոչութեան Սանատրկոյ և մահուանն :
- ԼԷ. Թազաւորելն Երուանդայ, և կոտորել զորդիս Սանատրկոյ, և զերծանել Արտաշիսի փախստեամբ :
- ԼԸ. Որ ինչ Զան Երուանդայ վասն 'ի բռնոն արկանելոյ զմանուկն Արտաշէս. և 'ի բաց Թողոյ զՄիջագետս :
- ԼԹ. Յաղագս շինուածի Երուանդաշատի :
- Խ. Թէ հրպէս շինեաց զԲաղարան քաղաք կոչոց :
- ԽԱ. Վասն տնկելոյ զանտառն Ծննդոց :
- ԽԲ. Վասն ձեռակերտին Երուանդակերտի :

- ԽԳ. Թէ՛ հրպէս օգնական արարեալ Սմբատայ զնախարարսն Պարսեց՝
խնդրէր Թադաւորեցուցանել զԱրտաշէս :
- ԽԴ. Լենլը Երուանդայ զգալն Արտաշիսի, և գումարեալ զգօրսն 'ի
պատրաստութիւն պատերազմի :
- ԽԵ. Թէ՛ հրպէս ընդ մուտն Արտաշիսի յիւր աշխարհն աղողեցաւ
գործն :
- ԽԶ. Երուանդայ պատերազմ ընդ Արտաշիսի և փախուստ, և առումն
քաղաքին և մահ նորին :
- ԽԷ. Թադաւորեալ Արտաշէս, և առնել բարի իւրոց երախտաւորաց :
- ԽԸ. Սպանումն Երուանդայ, և շինել միւսոյ Բադարանին, և հարկել
Արտաշիսի հռոմայեցւոյն :
- ԽԹ. Բաղադա շինուածոյ Արտաշատ քաղաքի :
- Ծ. Բարձակումն Ալանաց 'ի մեզ և պարտումն, և խնամութիւն
Արտաշիսի ընդ նոսա :
- ԾԱ. Սպանումն Արգամայ և որդւոց նորա :
- ԾԲ. Եւ Թէ՛ հրպէս Սմբատ, և զինչ յԱլանս գործեաց. և բնակել
Արտաշտու :
- ԾԳ. Աւարումն Կասրեց, և գրգռութիւն ընդ Սմբատայ զարմից Ար-
տաշիսի և ընդ միմեանս :
- ԾԴ. Պատերազմ ընդ զօրս Դոմեոխանոսի 'ի Բասէն :
- ԾԵ. Բաղադա Տրայիանոսի և նորին գործոց, և մահուանն Մաթանայ
յեղբարցն :
- ԾԶ. Թէ՛ հրպէս բազմամարդ արար Արտաշէս զաշխարհս հայոց, և
սահմանս հաստատեաց :
- ԾԷ. Վասն ամառունեաց նախարարութեան :
- ԾԸ. Վասն առուեղինից տոհմից :
- ԾԹ. Արուեստից գիտութիւն որ ինչ յաւուրս Արտաշիսի :
- Կ. Բաղադա մահուանն Արտաշիսի :
- ԿԱ. Արտաւազդայ Թադաւորութիւն, և հալածել զեղբարս և ըղ-
բորս, և մահն հանգերձ այլաբանելով :
- ԿԲ. Որ ինչ վասն Տիւրանայ :
- ԿԳ. Բաղադա Տրդատայ բազրատունւոյ, և անուանց ազգի նորա
առաջնոյ :
- ԿԴ. Եւ Թէ՛ զեմրդ Տիգրան վերջն, և զինչ 'ի նմանէ գործք :
- ԿԵ. Բաղադա Թադաւորելոյ Վաղարշայ, և շինելոյ զաւանն Բասենոյ,
և պատել պարսպաւ զնոր քաղաքն, և պատերազմել ընդ
խաղբաց և մահ նորին :
- ԿԶ. Եւ Թէ՛ ուստի զայս պատմէ :
- ԿԷ. Եթէ՛ հրպէս Ագաթանգեղոս պատմեաց համառօտ :
- ԿԸ. ԶԹադաւորական ազգացն՝ յորմէ ցեղք պարթեական որոշեցան :
- ԿԹ. Եթէ՛ զեմրդ ցեղն Արտաշէսի Պարսից արքայի մինչև ցլախճան :
- Հ. Եւ Թէ՛ զինչ առասպելք պահլակաց :
- ՀԱ. Առաջն արշաւանք Խոսրովու յասորեստան, որով համարէ օգ-
նել Արտաշէսայ :

- ՀԲ. խոսքով օգնութիւն գտեալ 'ի փրկպոսէ՝ գիմէ 'ի վերայ Արտաշրի պատերազմաւ :
- ՀԳ. Դարձեալ յարձակումն խոսքովու 'ի վերայ Արտաշրի առանց հռոմայեցւոց օգնականութեան :
- ՀԴ. Յաղագս գալստեանն Անակայ և լինելութեան սրբոյն Գրիգորի :
- ՀԵ. Յաղագս փերմելանու եպիսկոպոսին Կեսարու կապազովկա-ցւոց և պատմութեանց նորին :
- ՀԶ. Դիմումն 'ի մեղ Արտաշրի , և յաղթել կայսեր Տակիտոսի :
- ՀԷ. Յաղագս խաղաղութեան Պարսից ընդ Յունաց , և շինելոյն Ար-տաշրի զՀայս յամս անելխանութեան :
- ՀԸ. Սատակումն ազգին մանդակունեաց յԱրտաշրէ :
- ՀԹ. Կահատակութիւն Տրդատայ յամս անելխանութեանն Հայոց :
- Ձ. Յայտարարութիւն սակաւուք սննդեանն և վարուց Գրիգորի և որդւոցն նորա 'ի Թղթոյն Արտիթեայ եպիսկոպոսի , որ վասն հարցմանն Մարկոսի միայնաւորի 'ի Յազուռնանի :
- ՁԱ. Ուստի և զխորդ ազգ մամիկոնեան :
- ՁԲ. Կահատակութիւնք Տրդատայ 'ի Թաղաւորութեանն յառաջ քան զհաւատալն :
- ՁԳ. Վասն առնլոյ Տրդատայ կին զԱշնէն և Կոստանդին զՄաքսիմի-նայ , և Թէ որպէս հանգիպեցաւ հաւատոց :
- ՁԴ. Սատակումն սլկունեաց 'ի ճենաղնոյն Մամգունայ :
- ՁԵ. Կահատակութիւնք Տրդատայ 'ի պատերազմին որ յԱղուանս , յորում միջակտուր արար զԲասլաց Թաղաւորն :
- ՁԶ. Վասն Կունէի երանելոյ , Թէ որպէս եղև պատճառք փրկու-թեան Վրաց :
- ՁԷ. Պարտումն Շապհոյ և տկամայ հնազանդութիւն ընդ ձեռամբ մեծին Կոստանդիանու , և Տրդատայ ունել զԵկեատան , և գալ ազգականացն , և Թէ յայնմ ժամանակի եղև գիւտ փրկական փայտին :
- ՁԸ. Կապումն Ղիկիանու . և փոխումն արքունեացն 'ի Հռովմէ , և շի-նումն Կոստանդնուպոլսի :
- ՁԹ. Յաղագս Արիոսի չարախառի և Ժողովոյն որ եղև վասն նորա 'ի Նիկիայ , և սքանչելեացն՝ որ երևեցաւ 'ի Գրիգորիոս :
- Ղ. Դարձ Արիստակայ 'ի Նիկիոյ , և հաւատալ ազգականացն , և որ քնչ 'ի Գառնի շինուածք :
- ՂԱ. Յաղագս մահուանն Գրիգորի և Արիստակայ , և Թէ էր աղաքաւ-լեառն կոչն Մանեայ այլք :
- ՂԲ. Յաղագս վախճանին Տրդատայ Թաղաւորին , ընդ որում և ող-բերական մեղադրութիւն :

Բովանդակեալ յանի երկրորդ գրոց Ռէալ պարմաթեանց :

Գ Ի Ր Ք Ե Ր Կ Ր Ո Ր Դ

ԲԱՆ

ՄԻՋԱԿ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ

Մ Ե Ր Ո Ց Ն Ն Ա Խ Ն Ե Ա Ց

Ա

Գրեց քեզ այժմ և որ ինչ առանձին մերոյ աշխարհիս գործք, երկրորդ առնելով գիրս, սկսեալ 'ի Թագաւորութենէն Լ'ղէքսանդրի, մինչև ցԹագաւորութիւնն սրբոյ և քաջի առնն մեծին Տրդատայ, կարգաւ, որ ինչ եղեալ աստ գործ քաջութեան և արութեան, իմաստից և կարգաց միոյ միոյ ուրուք 'ի նոցանէ, որք յարքայէն Պարսից Լ'ըշակայ և Վաղարշակայ եղբօրէ նորա, զոր մերոյ ազգիս Թագաւորեցոյց. և ինչ որ յետ նորա եղեն Թագաւորք աշխարհիս մերոյ 'ի նորին սերմանէ, որդի 'ի հօրէ առնելով զտէրութիւնն՝ անուանեցան արշակունիք յԼ'ըշակայ. աւելորդքն յազգ և 'ի բազմութիւն աճեցեալք, և միակն ըստ կարգի հետեանայ 'ի Թագաւորութիւն : Բայց գրեմ կարճ 'ի կարճոյ որ ինչ մեզ անկ է, և զաւելորդն Թողում : Բանդի բաւական է յաղաքս այլոց ազգաց որ ինչ 'ի բազմաց ասացեալ եղև :

Յետ տիրելոյն ամենայն տիեզերաց Լ'ղէքսանդրի մակեդոնացոյ, որդւոյ Փիլիպպեայ և լլոմալիադայ, որ

1 Երկու օր : և որ ինչ որ + յետ նորա :

էր քսան և չորրորդ յԼճիղայ, բազմաց տալով զտե-
րութիւնն կտակաւ, զի ամենեցուն իշխանութիւն՝ մա-
կեդոնացւոցն անուանեսցի, ինքն մեռանի։ Օ կնի որոյ
Թագաւորեալ Ռաբելովնի Սերեկիոս, զյոյովից կոր-
զելով զիշխանութիւն. ուստի և զՊարթևս հնազան-
դեաց մեծաւ պատերազմաւ, և կոչեցաւ՝ Եկկանովր
պնորիկ աղաքաւ։ Սորա տիրեալ ամս երեսուն և մի,
Թողու զԹագաւորութիւնն որդւոյ իւրում Լնտիոքայ
անուանեցելոյն¹ Սաւտեր² ամս իննևտասն։ Օ սա յա-
ջորդէ Լնտիոքոս, ասացեալն Սեւոս, ամս տասն. և
'ի մետասաներորդին ապստամբեն Պարթևք 'ի ծառա-
յութենէ մակեդոնացւոցն։ Սաւտի և Թագաւորեաց
Լնտակ քաջ, որ է 'ի զաւակէ Լբրահամն, 'ի քե-
տուրական ծննդոց, առ 'ի հաստատել բանին Տեառն
առ Լբրահամ, Թէ Թագաւորք ազգաց 'ի քէն ելցեն։

Բ

Թագաւորեալ Արշակայ և որդւոցն, պատերազմ ընդ մակեդոնացիս,
և սէր ընդ հռովմայեցիս։

Որպէս ասացաք, յետ վաթսուն ամի մահուանն Լ-
զեքսանդրի՝ Թագաւորէ 'ի վերայ Պարթևաց Լնտակ
քաջ 'ի քաղաքին, որ կոչի Ռահզ Լնաւատին, յերկ-
րին Ռուշանաց։ Եւ տայ պատերազմ սաստիկ յոյժ,
Թափելով ինքն զամենայն արեւելեայս։ Հալածէ և 'ի
Ռաբելովնէ զմակեդոնացւոց իշխանութիւնն։ Եւ ըզ-
գորանալն հռովմայեցւոց 'ի վերայ արեւմտից և ծովու,
և Թէ 'ի սպանիացւոցն Թափեցին զբովն, ուստի ոսկի
և արծաթն հատանի. և զգաղատացիս հարեալ ընդ
հարկիւ կացոյց, և զԹագաւորութիւնն ասիացւոց։
Հրեշտակս առաքեալ, ինդրէր զդաշնաւորութիւն, զի
մի օգնեսցէ մակեդոնացւոցն. ոչ տալով հարկս, այլ
պատարաքս³ միայն ամի ամի հարիւր քանքարոյ։

Եւսպէս տիրեալ ամս երեսուն և մի, և յետ նորա

1 Երկու օր. տասանելոյն։

2 Երկու օր. Սաւտեր։

3 Մի օր. պարգև։

Լ'ըտաշէս որդի նորա ամս քսան և վեց, զսա պայա-
զատէ նորին որդի Լ'ըշակ¹, որ կոչեցաւ մեծ. պատե-
րազմի ընդ Ղաեմետր և որդւոյն Ղաեմետրեայ Լ'նտի-
զոնեայ. քանզի 'ի վերայ նորա եկն 'ի Ռաբելոն մա-
կեդոնական զօրու, և պատերազմեալ 'ի գերութիւն
ըմբռնեցաւ. զոր կալեալ Լ'ըշակայ՝ տարաւ 'ի Պար-
թևս երկաթեղէն կապանօք, ուստի և Սիրիպինդէսն
կոչեցաւ: Լ'յլ իմացեալ եղբօր նորին սիրիացւոյ²
Լ'նտիօբայ զգնալն Լ'ըշակայ, գայ ունի զԼ'սորիս: Իսկ
Լ'ըշակ երկոտասան բիւրեաւ անդրէն դարձեալ, և Լ'ն-
տիօբոս 'ի սաստիկ ձմերայնոյ հերքեալ, պատահի նմա
պատերազմաւ յանծուկ տեղիս, և կորնչի հանդերձ
զօրօքն. և Լ'ըշակ տիրէ երրորդ մասին աշխարհիս,
որպէս յիրականացն³ պատմութեանց Հերոդոտեայ է
ուսանել 'ի չորրորդէ, որ յաղագս բաժանելոյ զբոլոր
երկիրս յերիս մասունս, և կոչեալ զոմն Եւրոպիէ,
և զոմն Ասիէ, և զոմն Լ'սիայ, որում և տիրեաց
Լ'ըշակ:

Գ

Թագաւորեցուցանել զԱղարշակ հայոց աշխարհիս:

Ի ՃԱՄԱՆԱԿԻՆ յայնմիկ Թագաւորեցուցանէ զեղ-
բայր իւր Սաղարշակ մերոյ աշխարհիս, զհիւսիսի և
զարևմուտս տալով նմա սահմանս: Սա, որպէս յա-
ռաջնում մերում մատենին գրեցաք, այր քաջ և խո-
հեմ՝ ընդարձակեաց 'ի վերայ սահմանաց իւրոց. և
կարգս կենցաղականս, որչափ մարթեր, սահմանեաց
աշխարհիս. և նախարարութիւնս, և նոցին նախա-
րարութեանցն նահապետութիւնս հաստատեաց զարս
պիտանիս, որ 'ի զաւակաց նախնւոյն մեր Հայկայ և
յայլոց:

Վանդի յետ սանձահարելոյ զմակեդոնացիս և դա-
դարելոյ պատերազմացն, սկիզբն առնէ բարեգործու-

1 Ամենայն գրչագիրք Արշակ:

2 Երկու օր. «գոյ»-ոյ:

3 Մի օր. յերևանայ. այլ օր. յի-

րևանայ. հին տիպն յերկայն:

Թեանց Պարթևն քաջ. նախ և առաջին փոխարէն բարեաց հատուցանելով առնն զօրաւորի¹ և իմաստնոյ, որ 'ի հրէիցն՝ Շամբայ Ռազարատ. տալ նմա իշխանութիւն ազգաւ՝ Թադադիր լինել արշակունեաց. և որ 'ի նմանէ ծնեալ ազգ՝ լինել յանուն նորա կոչմամբ բազրատունի, որ և այժմ մեծ նախարարութիւն 'ի մէջ աշխարհիս : Վանդի այս Ռազարատ նախաձեռն ընծայ ըստ կամաց մատոյց զինքն Վաղարշակայ յառաջ քան զպատերազմն Ռշակայ ընդ մակեդոնացիսն, և սա 'ի դրան արքունի : Իսկ 'ի ծայրս հայերէն խօսից կողմնակալ իշխան բիւրուց և հազարաց յարեմտից կուսէ² :

Բայց դարձուք անդրէն 'ի վեր պատմելով յաղագս պատերազմին Վաղարշակայ ընդ պոնդացիս, և որ 'ի Փռիւզիայ, և վասն յաղթութեանն :

Դ

Եթէ որպէս միաբանեալ Վաղարշակայ դքսն Հայոց 'ի կարգ զօրու, խաղայ 'ի վերայ մակեդոնացւոց մտերմաց :

Յետ պատերազմին Ռշակայ ընդ մակեդոնացիս և ունեւոյ զՌաբելոն և զարեւել և զարեմուտս ասորեստանի, միաբանէ և Վաղարշակ զօր բազում յԵտրպաւտականէ և 'ի հայոց, որ 'ի միջոցի աշխարհիս, արս անուանիս և քաջս, և զկոչեցեալն Ռազարատ, և որ ընդ նովաւ քաջք, և զծովեզերեայսն մանկունս, որք 'ի Վեղամայ և 'ի քանանացւոց, և Շարայի ծնունդք և Վուշարայ, և առ Թեր³ սիսակեանմն, և զկադմեանսն և զնոցա մերձաւորսն, որպէս Թէ զկէս մասն աշխարհիս : Հասանէ 'ի միջոց աշխարհիս վերագոյն քան զակունս մօրին մեծի յափն Երասխայ, մօտ յԱրմաւիրն որ ասի բլուր. աւուրս շատս առնելով անդ, որպէս պարտ է ասել. զի ոչ գիտէին զկարգս ինչ :

Եւ աստի միաբանեալ զքոյրոր կողմ աշխարհիս, հա-

1 Երկու օր. սրբաբնի :

2 Մի օր. իտից :

3 Երկու օր. առ ընկեր :

սանէ առ սահմանօքն խաղտեաց : Վանդի Վ աղիկայ , Պոնդոս , Փոխգիայ , Սաթաք և այլք , ոչ գիտելով զհամ պատերազմին լճակայ , առ մանկեղոնացւոց պետութիւնն զմիաբանութիւն դաշանցն հաստատուն պահէին : Սասն որոյ ոմն Սորփիւղիկեայ միաբանեալ զսասացեալ կողմանս զայսոսիկ , և գրգռի ՚ի պատերազմ ընդ Սաղարշակայ : Իայց պատահէն միմեանց առ բարձրաւանդակի միով բլրով քարազագաթնիւ , որ այժմ ասի Սողոնիայ¹ . և մօտեալք ՚ի միմեանս ձիգ ասպարիսօք միջոցացն . ամրանան երկոքին կողմանքն բովանդակ աւուրս :

Ե

Պատերազմ Սորփիւղիկեայ և մկնգահար² մահ :

Օ ԿՆԻ անցանելոյ բազում աւուրց ամրանալոյ կողմանցն երկոցունց , գրգռի պատերազմ ՚ի մերմէ կողմանէս զիմեալ . վասն որոյ յարգարէ կամաւ կամակաւայ և Սորփիւղիկեան զիւրոյ կողման ճակատն , հասանէ յանդուգն յարձակմամբ : Վանդի այր սրտեայ էր , և անդամովք երկար և ընդ իրեարս պատշաճ , զոյգ մարմնոյն և ոյժ սաստիկ ունելով : Միւրացեալ տղնձով և երկաթով , և այլովք ընտիր վառելովք , ոչ սաստիկ ինչ թուով , տապաստ յերկիր արկանէր արս ընտիրս և քաջս ՚ի մանկանցն Սաղարշակայ . և ջանայր անցանել հասանել յարքայն Հայոց ՚ի մէջ խմբի մեծի և զինու ամրացելոց : Եւ մօտ անցեալ աղողեցաւ ձգել զսուինն . քանզի էր կորովի և երկայնաձիգ , հեռի զաշտեսն արձակեալ՝ որպէս ՚ի թռիչս սրաթեւ հաւուց : Եւ ոչ ինչ կարի յամեցին ընդ մէջ անցանել արք քաջք և անուանիք ՚ի զարմից Հայկայ և ասորեստանոյն Սենեքերիմայ . և աշտէիւ հարեալ սատակէն զքաջն , և զգօրսն առաջի արկեալ՝ ՚ի փախուստ դարձուցանէին . բազում վտակս արեան հեղեալ , զեր-

¹ Երեւ օր . Կողտիայ կամ Կողտ Փիւղիկեայ :

² Երեւ օր . Կողտիայ կամ

² Մի օր . Կողտիայ կամ

կիրն ոռոգանէին իբրև հեղեղք անձրևաց : Եւ յայնմ հետէ դադարեալ խաղաղէր երկիրն , նուաճեալ ընդ ձեռամբ Վաղարշակայ , և մակեղոնացւոցն դադարեալ գոռն :

2

Եթէ որպէս կարգեաց Վաղարշակ զարևմուտս և զհիւսիսի մերոյ աշխարհիս :

Եւ այս այսպէս կատարեալ , կարգէ զկողմանս Սաթաբայ և զպոնդացիս և զեգերացիս . դառնայ առ ստորոտովն Պարխարայ ընդ մէջ Տայոց 'ի գիջին և 'ի մառախլուտ տեղիս մայրեացն և 'ի լուաւէտս . գեղեցիկ իմն կարգելով զերկիրն , հաւասարելով զլեռնայինն և զջերմահոտն 'ի բարեխառն և 'ի զուգագեղեցիկ վայելչութիւն իւրոյ Թագաւորութեանն . ամառնային ժամանակին հովանոցս պատրաստելով , յորժամ զհիւսիսով երթիցէ : Գոմն զերկուս տափարակն¹ անտառախիտս հանդերձ լերամբքն կազմելով , և որսոց տեղիս . և զջերմութիւնն Վողայ 'ի մարմանդս այգեաց և բուրաստանեաց : Եւ խտրեմ² աստ վասն սիրելի առնն յայտնի գրել զամենայն և մանրապատում . զի անցի միայն զտեղիսն նշանակելով , զհաւաստին և զոճն 'ի բաց Թողեալ , վասն զկապ սիրոյ զհրաշալւոյն անխզելի պահելոյ :

Եւ աստ կոչեցեալ զվայրենի եկամուտ ազգն , որ 'ի դաշտին հիւսիսոյ և որ զստորոտով մեծի լերինն Վաւկասոյ , և որ 'ի հովիտս կամ 'ի ձորս երկայնագոգս խորացեալ , 'ի լեռնէն՝ որ զհարաւով իջեալ մինչ 'ի դաշտաբերանն մեծ . պատուէր տալով զաւազակութիւն և զմարդադաւութիւն 'ի բաց քեցել յինքեանց , և հրամանաց և հարկաց արքունի հպատակ լինել . որպէս զի միւսանգամ տեսեալ զնոսա , առաջնորդս և իշխանս հանդերձ գեղեցիկ կարգօք հաստատեսցէ : Եւ արձակէ զնոսա հանդերձ արամբք իմաստնովք և վերակացուօք յիւրմէ : Եւ ինքն արձակեալ զա-

1 Մի օր . Կաթաբայիս :

ընտանեայ բազմութիւնն, իջանել 'ի տեղիս խոտաւէտ մերձ 'ի սահմանն Շարայի, զոր հինքն Նիփայտ և վերին Ռասեան¹ կոչէին . իսկ յետոյ վասն հատուածին Սղենդուր Ռուղկարայ Սնդայ բնակելոյ 'ի տեղիս, յանուն նորա անուանեցաւ Սանանդ . և անուանք շինիցն յանուն եղբարց և զարմից նորա անուանեալ կոչին մինչև ցայժմ :

Իսկ 'ի ցրտանալ հիւսիսոյ 'ի դառնահոտ փչելոյ, խաղայ իջանէ 'ի դաշտն մեծ . և անդ զափամբ մօրին մեծի բանակի 'ի տեղւոյ, ուր գետն մեծ 'ի ծովակէն հիւսիսոյ սկիզբն առեալ իջանէ և խառնի 'ի մօրն մեծ : Եւ անդ կարգեալ զգօրս աշխարհիս, և թողեալ յինքենէ վերակացուս, և իւր առեալ զամենայն զխաւորսն՝ չուէ 'ի Սժբին :

Է

Յօրինուած Թագաւորութեանն, և թէ ուստի զնախարարութիւնն բազմացոյց . որպէս և զխորդ կենցաղավարել հրամայեաց :

Ընդ զրուակ մեծ, և հաւաստի պատմութեամբ լի, և արժանի բանից ողորկագունից և յողովից : Վրանգի բազում ինչ աստ կարգաց և յօրինուածոց, տանց, ազգաց, քաղաքաց, շինից, դաստակերտաց, և համայն ասել օրէն Թագաւորութեան, և որ ինչ շուրջ զԹագաւորութեամբն . զօրաց, զօրապետաց, կողմանց կողմնակալաց, և որ նման այսոցիկ :

Եւ զնախ և առաջին օրինադրէ Թագաւորն զինքն և զտուն իւր, սկիզբն առնելով 'ի գլխոյն իւրմէ և 'ի թագէ : Եւ զկոչեցեալն Ռաքարատ, որ 'ի Հրէիցն, շնորհակալութիւն նմա վասն յառաջագոյն անձնատուր ձեռնտուութեան առ Թագաւորն և միամտութեանն և քաջութեանն, զյառաջասացեալ տանուտէրական պատիւն ազգին պարգևելով . և իշխել նմա թագ 'ի գլուխ դնել Թագաւորին, և կոչել Թագադիր և ասպետ . և առանց ոսկւոյ և ականց զկրտսեր մարգարիտն երեք-

1 Ամենայն գրագիրք Բառի կամ Բառի :

տակէն վարսակալ ածել՝ յորժամ յարքունիս և 'ի տան
Թագաւորին շրջիցի :

Եւ զգեցուցանողս իւր զձեռէս 'ի զաւակաց քանա-
նացւոց . անուն կոչէ ազգին գնթունիս : Եւ Թիննա-
պահս իւր, զինու հանդերձ, 'ի զաւակացն Խոռայ հայ-
կազնոյ՝ արս ընտիրս և քաջս, նիզակաւորս և սուսերա-
ւորս . և զլուխ նահապետնոցա զ( ) աղխազ ոմն : Բայց
անուն ազգին զնախնականն պահէ : Իսկ զ' Խատ 'ի զա-
ւակէ Գառնկայ, որ 'ի Գեղամայ, 'ի վերայ որսոց ար-
քունականաց կարգէ : Որոյ որդի եղեալ Սարժ, յա-
նուն նորա անուանի ազգն . բայց այս զկնի, յաւուրս
Լրտաշխի : Եւ զ' Խաբաղ՝ ոմն 'ի վերայ կուտից, և
զ( ) Բէլ՝ սպասարար և գահաւոր . և շէնս պարգեւէ նո-
ցա, յորոց և անուն կոչին . սապէս և նախարարու-
թիւնքն՝ արեղէն և զարեղէն :

Եւ զարծրունիսդ գիտեմ՝ ոչ արծրունիս, այլ ար-
ծիւ ունիս, որք արծուիս առաջի նորա կրէին : Թո-
ղում զառասպելեացն բաջաղանս, որ 'ի Հադամակեր-
տին պատմին . մանկան նիրհելոյ անձրև և արև հակա-
ռակեալ, և հովանի Թռչնոյ պատանւոյն Թալկացելոյ :
Գիտեմ զգնունիսդ գինի ունիս, որ առաջի Թագաւո-
րին պատրաստէր զըմպելիսն . որ սքանչելի իմն դիպեալ
եղև ըստ գործոյն և անունն . քանզի պատրաստէր զըմ-
պելիսն արքայի յընտիր և համեղ գինեաց, ունէր և
կոչումն անուանն Գին . ընդ որ կարի զուարճացեալ,
ասեն, Ս աղարշակ, կարգէ 'ի Թիւ նախարարութեան
ազգաց մեծապէս : Եւ են այս երկու տունքս 'ի զաւա-
կէ Սենեքերիմայ, արծրունիս և գնունիս :

Եւ եւ զսպանդունիսդ 'ի վերայ զենարանաց, և ըզ-
հաւենունիսդ՝ բազէակիրս և բազէակալս յաղաքս 'ի
մայրիս բնակելոյ : Եւ եթէ առ ցոփս ոչ ունիցիս, ըզ-
ձիւնականդ՝ ամարայնոցաց պահակս և ձիւնակիրս, և
յառաջադիմութենէ ազատացեալս, որպէս ընտանիք
Թագաւորաց :

Եւ գունդս և պահապանս դրան արքունի պատրաստէ
զշորսս, զմի մի իւրաքանչիւր վառելովք 'ի նոյն հին զար-
մից Թագաւորացն՝ որ 'ի Հայկայ, որ ընդ ժամանակս ժա-

մանակս ժառանգութեան՝ ի հարանց ստացեալ գեւղս և դաստակերտս : Իսկ աստ ուրեմն Պարսից Թագաւորութեանն, որպէս լսեմ, յայլոց յարուցեալ գունդս և ստան անուանել. ոչ գիտեմ թէ վասն սպառելոյ՝ ազգին առաջնոյ, թէ վասն ընդդիմութեան իրիք լինելոյ չկապեալ՝ և ի բաց ընկեցեալ զազգն, զայլս ի տեղիս նոցա յարուցին գունդս անուամբ արքունի : Եւ առաջինն հաստատ ի զարմից Թագաւորացն առաջնոց. որպէս և այժմ ի Սրաց աշխարհին, որ Սեփեուզն կոչի : Եւ և ներքինիս հրամայէ ի նոյն ազգէ խզել. և նահապետ նոցա զհայր իշխանն մասին յԵրպատականէ մինչև ցՂուաշ և Եախաւան : Եւ այց թէ որպէս է և իւր սորա իրք անցին անյիշատակելի, ես ոչ գիտեմ :

Հայեր
Սեփեուզն
Երպատական

Ը

Երկրորդ Թագաւորութեան՝ լինել ի զաւակէ Աշխահայ Մարաց Թագաւորին :

ԻԱՅՅ յետ կարգելոյ զտուն Թագաւորին, երկրորդ՝ Թագաւորութեանն լինել ի զաւակէ Աշխահայ Սրաց եղելոյ Թագաւորի, որ այժմ Սուրացանդ կոչեն : Իսկ անգի ոչ ասեն նահապետի ազգին՝ Սուրացան տէր, այլ մարացւոցն տէր : Եւ Թողու ի վերայ նորա զամենայն շէնս, որ ի գերութենէն Սրաց : Եւ յարեւելից կողմանէ գեղերք հայկական խօսից կողմնակալս, գերկու ցեղից նահապետութեանցն՝ սիսական և կադմեայն, զորոց զանուանսն յառաջնում ճառին կարգեցաք :

Եւ սորա մեծ և անուանի և բազմաբեր զարեւելից հիւսիսոյ կողմանն կարգէ կողմնակալութիւն՝ զայր անուանի և յամենայն գործ մտաւորութեան և հանձարոյ առաջին, զՂուան. առ մեծ գետովն, որ հատա-

1 Երկու օր. պատուելոյ :

2 Մի օր. չափապէաւ. երկու օր. նշանակալ :

3 Երկու օր. Թագաւորութիւն :

4 Հատուածք. երկրորդ Թագաւոր :

Դաւիթան... Եղելոյ Թագաւորի չեք յերկու ընտրելազոյն օրինական. և ի միւս երկուսին օրինական չեք Ը գրել խաւարգութիւնդ, այլ միահեա կցի ընդ նախընթաց գլխոյն :

նէ զդաշտն մեծ, որ անուանի Լյուր : Բայց զայս գիտեա, զի զցեղս զայս մեծ և անուանի՝ մոռացումն եղև մեզ յառաջին մատենին յիշատակել, զգունդս սիսական՝ որ ժառանգեաց զդաշտն Բղունից, և զլեռնակողմն՝ նորին դաշտի, ՚ի գետոյն Լորասխայ մինչև ցամուրն՝ որ ասի Հնարակերտ. և աշխարհն յանուն քաղցրութեան բարուց նորա կոչեցան Բղունք. զի աղու ձայնէին զնա : Եւ ՚ի սորա ծննդոց այս Բղան անուանի և քաջ կարգեցաւ ՚ի պարթևէն Սաղարշակայ կողմնակալ բիւրաւոր : Ի սորա զաւակէ ասեն սերեալ զազգ ուտեացուց և գարդմանացուց՝ և ծովդէացուց և գարգարացուց իշխանութիւնն :

Իսկ Գուշարայ, որ յորդուոցն Շարայի, ժառանգեաց զլեռն մթին, որ է Լանգարք, և զկէս մասինն Սաւախաց, զԼիղք, զՆոր, զՁոր՝ մինչև ցամուրն Հնարակերտ : Բայց զտէրութիւնն Բշոցայ, և զսեպահանութիւնն Տաշրայ՝ կարգէ Սաղարշակ ՚ի զաւակացն Գուշարայ հայկազնոյ : Իսկ ընդդէմ լերինն Լաւկասայ կողմնակալ հիւսիսոյ կարգէ զմեծ և զհզոր ազգն. և նահապետութեանն անուն կարդայ՝ բդեշխ դուգարացուց. որ էր լեալ ՚ի զաւակէ Սիհրդատայ Գարեհի նախարարի, զոր ածեալ Բղեքսանդրի, թողեալ իշխան ՚ի վերայ գերութեան ՚ի վերիացուց ազգացն, զորս էած Լաբուգոդոնոսոր, որպէս Բիւղենոս պատմէ այսպէս ասելով. Եւ ծագորն Լաբուգոդոնոսոր բռնագոյն էր քան զԼորակէս լիբիացուց. զորաժողով լեալ, հասանէր ՚ի վերիացուց աշխարհն, և վանեալ խորտակեալ ընդ ձեռամբ նուաձէր. և զմասն մի ՚ի նոցանէ յաջակողմն Պոնդոս ծովու յարևմուտս տարեալ բնակեցուցանէր : Իսկ ՚ի հովտին մեծի Բասենոյ կարգէ նահապետութիւն զորդունին անուանեալ, որ ՚ի զաւակացն Հայկայ :

Իսկ զայր խոժոռագեղ և բարձր և կոպտարանձն և տափաքիթ, խորակն և դժնահայեաց, ՚ի զաւակէ Պապեամայ, ՚ի Հայկակայ թոռնէ, Տորք անուն կոչեցեալ, որ վասն տաւել ժահադիմութեանն ձայնէին

1 Մի գր. Կէտանախոյն :

2 Երեք օր. չունին և գարդմանացուց :

անգեղեյ , վիթխարի հասակաւ և ուժով , հաստատէ կուսակալ արեւմտից . և յերեսացն անպիտանութենէ կոչէ զանուն ազգին Մանգեղ տուն : Բայց եթէ կամիս , ստեմ և ես յաղաքս նորա անյաջ և փցուն , որպէս պարսիկք վասն Ռոստոմայ Սադաղի հարեւր և քսան փղոց¹ յոժ ասեն ունել : Վանգի կարի իմն անյարմար թուէին նմա երգ բանիցն վասն ուժեղութեանն և սրտեայ լինելոյն . որում ոչ Սամսոնի և ոչ Երակեայ և ոչ Սադաղին յարմարեն այս զրոյցքս : Վանգի երգէին նմա բուռն հարկանել զորձաքար վիմաց ձեռք , ուր ոչ գոյր գեղութիւն² , և ճեղքել ըստ կամաց մեծ և փոքր . և բերել ըղընգամբք և կազմել որպէս տախտակ , և գրել նոյնպէս ըղընգամբք իւրովք արծուիս և այլս այսպիսիս : Եւ յեզերս ծովուն Պոնդոսի դիպեալ նաւաց թնամեաց , դիմէ 'ի վերայ . և 'ի խաղալն նոցա 'ի խորն իբրեւ ասպարէզս ուլթ , և սա ոչ ժամանեաց նոցա . առնու , ասեն , վէմն բլրաձևս , և ձգէ գկնի . և 'ի սաստիկ պատառմանէ ջուրցն ընկղմին նաւք ոչ սաւ կաւք , և ամբարձումն ալեացն , որ 'ի պատառմանէ ջուրցն , վարէ զմնացեալ նաւսն բազում մղոնս : Ոհ , կարի է առասպելս , այլ և առասպելաց առասպել : Բայց քեզ զի է . քանզի էր արդարեւ սաստիկ հզօր , և այսպիսեաց զուցաց արժանի :

Բայց զկնի դորա հաստատէ զմեծ նահապետութիւնն Նոփաց 'ի չորրորդն կոչեցեալ Հայս : Եւ զնախարարութիւնն ապահունեաց և զմանաւագեանն և զբզնունեանն 'ի նոյն զաւակացն Հայկայ . 'ի բնակչաց գտեալ պերճագոյն , տեսարս կարգէ յանուն շինից և գաւառաց կոչելով :

Եւ մոռացաք և զգոնեայ Սլաքն անուանեալ այր . զոր ոչ կարեմ հաւաստեաւ ասել , 'ի Հայկայ եթէ յառաջագունից քան զնա եղելոց յաշխարհին , զոր հին զրոյցքն պատմեն լինել . բայց էր այր քաջ : Սա կարգէ սակաւ արամբք պահել զլեռնն , որսալ զքօջսն . որք անուանեցան Սղկունիք : Եւ յսպէս և 'ի նոյն իրս և զՍիւսիս անդառնալի . և 'ի սմանէ մանդակունիք :

Բայց յորդոցն Սահագնի գտեալ արս , որք ինքնա-

1 Չորս օրինակ իւր :

2 Երեք օր . Գեղեթիս :

կամ խնդրեցին զմեհենիցն պաշտամունս, պատուէ մեծապէս, 'ի ձեռն տալով նոցա զքրմութիւնն. և կարգէ ընդ առաջին նախարարութիւնսն, և անուն կոչէ վահնունիս: Սպայս և զառաւենեանն և զարեհաւանեանն գտեալ 'ի զարմից առաջին Թագաւորացն, կարգէ 'ի նոյնանուանս՝ աւանս:

Եւ զՇարաշան 'ի տանէ Սանասարայ հաստատէ բղեշլի մեծ՝ և կուսակալ յարեմտից հարաւոյ, յեզեր սահմանացն ասորեստանի, առ ափն Տիգրիս գետոյ, գաւառս պարգևելով զԱրձն, որ շուրջ զնովաւ, և զԷառն Տաւրոս, ուր և Սիմ, և զԼիզեսուրն ամենայն:

Իսկ զմոկացին 'ի նոյն գաւառէ գտեալ այր, որ ունէր ընդ իւրեաւ սրիկայս բազում, նախարարութիւնս հաստատէ: Լոյնպէս և զկորդուացիս, զանձեացիս, զակէացիս 'ի նոյն գաւառաց: Իսկ զընտունիս և ըզգողթնեցիս գտի պատմեալ 'ի սիսականէն արգարեւ հատուած. ոչ գիտեմ, թէ յանուն արանցն զգաւառն աւուանեն, և թէ յանուն գաւառացն զնախարարութիւնսն կոչեցեալ:

Իսկ յետ այսր ամենայնի մեհեան շինեալ յԱրմաւիր, անդրիս հաստատէ արեգական և լուսնի և իւրոց նախնեաց: Եւ աղերսեալ որ 'ի Նրէիցն Շամբայ Բագարատ, որ և Թագադիր և ասպետ, հանդերձ հարկեցուցանող բանիւք, թողուլ զօրէնս հրէութեան, և պաշտել զմեհեանս. զոր չառեալ յանձն, ըստ կամաց թողու զնա արքայն Սողարշակ:

Նրաման տայ և զքաղաքն Շամիրամայ նորոգել, և յայլ բազում տեղիս շինել քաղաքս բազմաբնակս, և շէնս գլխաւորս և մարդախիտս:

Եւ օրէնս իմն հաստատէ 'ի տան Թագաւորութեան իւրոյ, և ժամս որոշէ ելլմտից² և խորհրդոց և խրախձանութեանց և զբօսանաց: Եւ կարգս զինուորութեանց, և նոցունց առաջինս և երկրորդս և երրորդս, և որ 'ի կարգին: Եւ յիշեցուցանողս երկուս 'ի ձեռն գրոյ. այլ ոմն զբարի յիշողութիւնն առնելով, և այլ ոմն ըզվրէժինդրութեանցն: Եւ բարւոյ յիշեցուցանողին հրա-

1 Մի օր. 'ի նոյն աւանս. երկու օր. 'ի նոյն անուան կամ անուն:

2 Մի օր. ելից և հոգի:

ման տայ՝ ի բարկութեան արքայի և յանիրաւ հրամանս՝ յիշեցուցանել զիրաւն և զմարդասիրելն։ Իրաւարարս ի տան արքունի, իրաւարարս ի քաղաքս և յաւանս։ Հրաման տայ քաղաքացեաց մարդկան արդոյ՝¹ և պատիւ լինել քան զգեղջկաց, և գեղջկաց պատուել զքաղաքացիս որպէս զիշխանս։ Եւ քաղաքացեաց մի կարի առ գեղջկօքն պերճանալ, այլ եղբայրաբար վարիլ, վասն բարեկարգութեան և աննախանձոտ կենաց, որ է շինութեան և խաղաղութեան կենաց պատճառք։ Եւ որ ինչ նման այսոցիկ։

Եւ քանզի բազում ունէր ուստերս, պատշաճ վարկաւ ոչ ամենեցուն առ իւր կալ ի Սճբին։ Վասն որոյ առաքէ զնոսա բնակել ի գաւառս Հաշտենից, և ի ձորն նորին սահմանակալ, որ է արտաքոյ Տարօնոյ։ Ի նոսա թողլով զէնս ամենայն, հանդերձ յաւելլուածով մտից առանձինն և ռոճկաց կարգելոց յարքունուստ։ Եւ միայն զառաջին որդին իւր, որ կոչէր Լճրշակ, պահէ առ իւր ի համար թագաւորութեան, և զնորին ուսոր՝ զոր անուանեաց Լճրտաշէս, և յոյժ սիրեցեալ։ Քանզի էր արդարեւ տղայն կայտառ և հզօր մարմնով։ Որպէս զի կարծիս հայեցողացն տալ՝ որ ի նմայն աճելոց էին արութիւնք։ Եւ եղև այս յայնմ հետէ և առ յապայ օրէնք ի մէջ արշակունեաց, միոյ որդւոյ բնակել ընդ արքայի՝ փոխանորդ լինել թագաւորութեանն, և այլ ուստերաց և դստերաց գնալ ի կողմանս Հաշտենից՝ յազգին ժառանգութիւն։

Իայց Սճաղարշակ յետ այսպիսեաց արութեանց և բարեկարգութեանց մեռանի ի Սճբին, թագաւորեալ ամս քսան և երկուս։

¹ Սի օր․ արգաւոյ պափիւ լինել երկու օր․ արգաւոյ կամ արգոյ և պափիւ լանել։

Թեանց Պարթևն քաջ. նախ և առաջին փոխարէն բարեաց հատուցանելով առնն զօրաւորի՝¹ և իմաստնոյ, որ 'ի Հրէիցն՝ Շամբայ Ռազարատ. տալ նմա իշխանութիւն ազգաւ՝ Թազադիր լինել արշակունեաց. և որ 'ի նմանէ ծնեալ ազգ՝ լինել յանուն նորա կոյմամբ բազրատունի, որ և այժմ մեծ նախարարութիւն 'ի մէջ աշխարհիս : Վանգի այս Ռազարատ նախաձեռն ընծայ ըստ կամաց մատոյց զինքն Վաղարշակայ յառաջ քան զպատերազմին Ղրշակայ ընդ մակեդոնացիսն, և սա 'ի դրան արքունի : Իսկ 'ի ծայրս հայերէն խօսից կողմնակալ իշխան բիւրուց և հազարաց յարեմտից կուսէ՝² :

Բայց դարձուք անդրէն 'ի վեր պատմելով յաղագս պատերազմին Վաղարշակայ ընդ պոնդացիս, և որ 'ի Փոիւգիայ, և վասն յաղթութեանն :

Դ

Եթէ որպէս միաբանեալ Վաղարշակայ զքաջն հայոց 'ի կարգ զօրու, խաղայ 'ի վերայ մակեդոնացւոց մտերմաց :

ՅԵՏ պատերազմին Ղրշակայ ընդ մակեդոնացիս և ունելոյ զՌաբելոն և զարևելս և զարևմուտս ասորեստանի, միաբանէ և Վաղարշակ զօր բազում յԵթրպաւտականէ և 'ի հայոց, որ 'ի միջոցի աշխարհիս, արս անուանիս և քաջս, և զկոչեցեալն Ռազարատ, և որ ընդ նովաւ քաջք, և զծովեզերեայսն մանկունս, որք 'ի Վեղամայ և 'ի քանանացւոց, և Շարայի ծնունդք և Վուշարայ, և առ Թեր՝ սիսակեանսն, և զկադմեանսն և զնոցա մերձաւորսն, որպէս Թէ զկէս մասն աշխարհիս : Հասանէ 'ի միջոց աշխարհիս վերագոյն քան զակունս մօրին մեծի յափն Լըրասիայ, մօտ յԱլմաւիրն որ ասի բլուր. աւուրս շատս առնելով անդ, որպէս պարտ է ասել. զի ոչ գիտէին զկարգս ինչ :

Լըւ աստի միաբանեալ զբոլոր կողմ աշխարհիս, հա-

1 Երկու օր. պրովաբի :

2 Մի օր. խօսից :

3 Երկու օր. առ ընկեր :

սանէ առ սահմանօքն Խաղտեաց : Վ՛անդի Վ՛ աղիկայ , Պոնդոս , Փռիւզիայ , Ս՛աժաք և այլք , ոչ գիտելով զհամ պատերազմին Լ՛ըշակայ , առ մակեդոնացւոց պետութիւնն զմիաբանութիւն դաշանցն հաստատուն պահէին : Ս՛ ասն որոյ ոմն Ս՛որփիւղիկեայ միաբանեալ զասացեալ կողմանս զայսոսիկ , և գրգռի ՚ի պատերազմ ընդ Ս՛ աղարշակայ : Ի՛այց պատահեն միմեանց առ բարձրաւանդակի միոջ բլրով քարագագաթնիւ , որ այժմ՝ ասի Կողոնիայ¹ . և մօտեալք ՚ի միմեանս ձիգ ասպարիսօք միջոցացն . ամրանան երկոքին կողմանքն բովանդակ աւուրս :

Ե

Պատերազմ Մորփիւղիկեայ և մնդահար² մահ :

( ) Կ՛ Ե՛ անցանելոյ բազում աւուրց ամրանալոյ կողմանցն երկոցունց , գրգռի պատերազմ ՚ի մերմէ կողմանէս դիմեալ . վասն որոյ յարդարէ կամաւ կամակամայ և Ս՛որփիւղիկեան զիւրոյ կողման ճակատն , հասանէ յանդուգն յարձակմամբ : Վ՛անդի այր սրտեայ էր , և անդամովք երկար և ընդ իրեարս պատշաճ , զոյգ մարմնոյն և ոյժ սաստիկ ունելով : Լ՛մրացեալ պղնձով և երկաթով , և այլովք ընտիր վառելովք , ոչ սաստիկ ինչ թուով , տապաստ յերկիր արկանէր արս ընտիրս և քաջս ՚ի մանկանցն Ս՛ աղարշակայ . և ջանայր անցանել հասանել յարքայն Հայոց ՚ի մէջ խմբի մեծի և զինու ամրացելոց : Եւ մօտ անցեալ աջողեցաւ ձգել զսուինն . քանզի էր կորովի և երկայնաձիգ , հեռի զաշտեսն արձակեալ՝ որպէս ՚ի թռիչս սրաթե հաւուց : Եւ ոչ ինչ կարի յամեցին ընդ մէջ անցանել արք քաջք և անուանիք ՚ի զարմից Հայկայ և ասորեստանւոյն Ս՛ենեքերիմայ . և աշտէիւ հարեալ սա տակէն զքաջն , և զգօրսն առաջի արկեալ՝ ՚ի փախուստ դարձուցանէին . բազում վտակս արեան հեղեալ , զեր

¹ Երեք օր . Կողոնիայ կամ Կողոն Փիւղիկեայ :
² Մի օր . մախաբուհար :

կիրն ոռոգանէին իբրև հեղեղք անձրևաց : Եւ յայնմ հետէ դադարեալ խաղաղէր երկիրն , նուաճեալ ընդ ձեռամբ Ղաղարշակայ , և մակեդոնացւոցն դադարեալ գոռն :

2

Եթէ որպէս կարգեաց Ղաղարշակ զարևմուտս և զհիւսիսի մերոյ աշխարհիս :

Եւ այս այսպէս կատարեալ , կարգէ զկողմանս Սաթաբայ և զպոնդացիս և զեգերացիս . դառնայ առ ստորոտովն Պարխարայ ընդ մէջ Տայոյ 'ի գիջին և 'ի մառախլուտ տեղիս մայրեացն և 'ի լուռւէտս . գեղեցիկ իմն կարգելով զերկիրն , հաւասարելով զլեռնայինն և զջերմահոտն 'ի բարեխառն և 'ի զուգագեղեցիկ վայելելութիւն իւրոյ թագաւորութեանն . ամառնային ժամանակին հովանոցս պատրաստելով , յորժամ զհիւսիսով երթիցէ : Ղիւմն զերկուս տափարակսն¹ անտառախիտս հանդերձ լերամբքն կազմելով , և որսոց տեղիս . և զջերմութիւնն Վողայ 'ի մարմանդս այգեաց և բուրաստանեաց : Եւ խտրեմ աստ վասն սիրելի առնն յայտնի գրել զամենայն և մանրապատում . զի անցի միայն զտեղիսն նշանակելով , զհաւաստին և զոճն 'ի բաց թողեալ , վասն զկապ սիրոյ զհրաշալւոյն անխզելի պահելոյ :

Եւ աստ կոչեցեալ զվայրենի եկամուտ ազգն , որ 'ի դաշտին հիւսիսոյ և որ զստորոտով մեծի լերինն Վաւկասոյ , և որ 'ի հովիտս կամ 'ի ձորս երկայնագոգս խորացեալ , 'ի լեռնէն՝ որ զհարաւով իջեալ մինչ 'ի դաշտաբերանն մեծ . պատուէր տալով զաւազակութիւն և զմարդադաւութիւն 'ի բաց քեցել յինքեանց , և հրամանաց և հարկաց արքունի հպատակ լինել . որպէս զի միւսանգամ տեսեալ զնոսա , առաջնորդս և իշխանս հանդերձ գեղեցիկ կարգօք հաստատեսցէ : Եւ արձակէ զնոսա հանդերձ արամբք իմաստնովք և վերակացուօք յիւրմէ : Եւ ինքն արձակեալ զա-

1 Մի օր . քաղաքական :

ընտանեայ բազմութիւնն, իջանել 'ի տեղիս խոտաւէտ մերձ 'ի սահմանն Եարայի, զոր հինքն Լ'նփայտ և վերին Ռասեան¹ կոչէին . իսկ յետոյ վասն հատուածին Վ զընդուր Ռուղկարայ Վ նդայ բնակելոյ 'ի տեղիս, յանուն նորա անուանեցաւ Վ անանդ . և անուանք շինիցն յանուն եղբարց և զարմից նորա անուանեալ կոչին մինչև ցայժմ :

Իսկ 'ի ցրտանալ հիւսիսոյ 'ի դառնահոտ փչելոյ, խաղայ իջանէ 'ի դաշտն մեծ . և անդ զափամբ մօրին մեծի բանակի 'ի տեղւոջ, ուր գետն մեծ 'ի ծովակէն հիւսիսոյ սկիզբն առեալ իջանէ և խառն 'ի մօրն մեծ : Եւ անդ կարգեալ զգօրս աշխարհիս, և թողեալ յինքենէ վերակացուս, և իւր առեալ զամենայն գլխաւորսն՝ չուէ 'ի Ս'ծբին :

Է

Յօրինուած Թագաւորութեանն, և թէ ուստի զնախարարութիւնն բազմացոյց . որպէս և զխորդ կենցաղավարել հրամայեաց :

Լ'ՅՍ դրուակ մեծ, և հաւաստի պատմութեամբ լի, և արժանի բանից ողորկագունից և յոլովից : Վ'անգի բազում ինչ աստ կարգաց և յօրինուածոց, տանց, ազգաց, քաղաքաց, շինից, դաստակերտաց, և համայն ասել օրէն Թագաւորութեան, և որ ինչ շուրջ զթագաւորութեամբն . զօրաց, զօրապետաց, կողմանց կողմնակալաց, և որ նման այսոցիկ :

Լ'ըդ նախ և առաջին օրինադրէ Թագաւորն զինքն և զտուն իւր, սկիզբն առնելով 'ի գլխոյն իւրմէ և 'ի Թագէ : Եւ զկոչեցեալն Ռազարատ, որ 'ի Հրէիցն, շնորհակալութիւն նմա վասն յառաջագոյն անձնատուր ձեռնտուութեան առ Թագաւորն և միամտութեանն և քաջութեանն, զյառաջասացեալ տանուտէրական պատիւն ազգին պարգևելով . և իշխել նմա Թագ 'ի գլուխ դնել Թագաւորին, և կոչել Թագադիր և ասպետ . և առանց ոսկւոյ և ականց զկրտսեր մարգարիտն երեք-

1 Ամենայն դրւագիրք Բառն կամ Բառն :

տակէն վարսակալ ածել՝ յորժամ յարքունիս և 'ի տան
Թագաւորին շրջիցի :

Եւ զգեցուցանողս իւր զձեռէս 'ի զաւակաց քանա-
նացուց . անուն կոչէ ազգին գնթունիս : Եւ Թիկնա-
պահս իւր, զինու հանդերձ, 'ի զաւակացն Խոռայ հայ-
կազնոյ՝ արս ընտիրս և քաջս, նիզակաւորս և սուսերա-
ւորս . և գլուխ նահապետնոցա զ( ) աղխաղ ոմն : Եւ այց
անուն ազգին զնախնականն պահէ : Իսկ զ( ) ատ 'ի զա-
ւակէ Ղառնկայ, որ 'ի Ղեղամայ, 'ի վերայ որոց ար-
քունականաց կարգէ : Ըրոյ որդի եղեալ Վարժ, յա-
նուն նորա անուանի ազգն . բայց այս զկնի, յաւուրս
Լ'րտաշիսի : Եւ զ( ) աբաղ¹ ոմն 'ի վերայ կուտից, և
զ( ) բէլ² սպասարար և գահաւոր . և շէնս պարգեւէ նո-
ցա, յորոց և անուն կոչին . սապէս և նախարարու-
թիւնքն՝ աբեղէն և գաբեղէն :

Եւ զարծրունիսդ գիտեմ՝ ոչ արծրունիս, այլ ար-
ծիւ ունիս, որք արծուիս առաջի նորա կրէին : Եւ
ղում զառասպելեացն բաջաղանս, որ 'ի Հադամակեր-
տին պատմին . մանկան նիրհելոյ անձրև և արև հակա-
ռակեալ, և հովանի Թռչնոյ պատանւոյն Թալկացելոյ :
Վիտեմ զգնունիսդ գինի ունիս, որ առաջի Թագաւո-
րին պատրաստէր զըմպելիսն . որ պանչելի իմն դիպեալ
եղև ըստ գործոյն և անունն . քանզի պատրաստէր զըմ-
պելիսն արքայի յընտիր և համեղ գինեաց, ունէր և
կոչումն անուանն Վին . ընդ որ կարի զուարճացեալ,
ասեն, Վ աղարշակ, կարգէ 'ի Թիւ նախարարութեան
ազգաց մեծապէս : Եւ են այս երկու տունքս՝ ի զաւա-
կէ Վենեքերիմայ, արծրունիս և գնունիս :

Եւ եմ և զսպանդունիսդ 'ի վերայ զենարանաց, և ըզ-
հաւենունիսդ՝ բազէակիրս և բազէակալս յաղագս 'ի
մայրիս բնակելոյ : Եւ եթէ առ ցոփս ոչ ունիցիս, ըզ-
ձիւնականդ՝ ամարայնոցաց պահակս և ձիւնակիրս, և
յառաջադիմութենէ ազատացեալս, որպէս ընտանիք
Թագաւորաց :

Եւ գունդս և պահապանս դրան արքունի պատրաստէ
զջորսս, զմի մի իւրաքանչիւր վառելովք՝ ի նոյն հին զար-
մից Թագաւորացն՝ որ 'ի Հայկայ, որ ընդ ժամանակս ժա-

1 Երկու օր . Կոթիս :

2 Երկու օր . Վերի :

մանակս ժառանգութեան՝ի հարանց ստացեալ գեւղս և դաստակերտս : Իսկ աստ ուրեմն Պարսից թագաւորութեանն, որպէս լսեմ, յայլոց յարուցեալ գունդս և ոստան անուանել. ոչ գիտեմ թէ վասն սպառելոյ՝ ազգին առաջնոյ, թէ վասն ընդդիմութեան իրիք լինելոյ շկապեալ՝ և ՚ի բաց ընկեցեալ զազգն, զայլս ՚ի տեղիս նոցա յարուցին գունդս անուամբ արքունի : Եւ առաջինն հաստատ ՚ի զարմից թագաւորացն առաջնոց. որպէս և այժմ՝ի Սրաց աշխարհին, որ Սեփուղն կոչի : Եւ և ներքինիս հրամայէ ՚ի նոյն ազգէ խզել. և նահապետ նոցա զհայր իշխանն մասին Ստրպատականէ մինչև ցՂուաշ և Լախճաւան : Բայց թէ որպէս է և ուր սորա իրք անցին անյիշատակելի, ես ոչ գիտեմ :

2000
Sephugul
Phineas

Ը

Երկրորդ թագաւորութեան՝ լինել ՚ի զաւակէ Աշահակայ Մարաց թագաւորին :

ԲԱՅՑ յետ կարգելոյ զտուն թագաւորին, երկրորդ՝ թագաւորութեանն լինէր ՚ի զաւակէ Բշահակայ՝ Սրաց եղբոր թագաւորի, որ այժմ Սուրացանդ կոչեն : Բանգի ոչ ասեն նահապետի ազգին՝ Սուրացան տէր, այլ մարացւոցն տէր : Եւ թողու ՚ի վերայ նորա զամենայն շէնս, որ ՚ի գերութենէն Սրաց : Եւ յարեալից կողմանէ գեղերը հայկական խօսից կողմնակալս, գերկու ցեղից նահապետութեանցն՝ սիսակեան և կադմեայն, զորոց զանուանան յառաջնում ճառին կարգեցաք :

Յետ սորա մեծ և անուանի և բազմաբեր զարեւելից հիւսիսոյ կողմանն կարգէ կողմնակալութիւն՝ զայր անուանի և յամենայն գործ մտաւորութեան և հանձարոյ առաջին, զԲան. առ մեծ գետովն, որ հատա-

1 Երկու օր. պարսից :

2 Սի օր. շախմատ. երկու օր. նշանակել :

3 Երկու օր. թագաւորութիւն :

4 Հատուածք երկրորդ թագաւորութեանն :

... եղև թագաւորի չիք յերկրս ընտրեալոյն օրինակս. և ՚ի միւս երկուսին օրինակս չիք Ը գլխակարգութիւնդ, այլ միահետ կցի ընդ նախնիքաց գլխոյն :

նէ զդաշտն մեծ, որ անուանի լիւր : Բայց զայս գիտեա, զի զցեղս զայս մեծ և անուանի՝ մոռացումն եղև մեզ յառաջին մատենին յիշատակել, զգունդս սիսական՝ որ ժառանգեաց զդաշտն Լճունից, և զլեռնակողմն՝ նորին դաշտի, ՚ի գետոյն Լորասխայ մինչև ցամուրն՝ որ ասի Հնարակերտ. և աշխարհն յանուն քաղցրութեան բարուց նորա կոչեցան Լճունք. զի աղու ձայնէին զնա : Լը ՚ի սորա ծննդոց այս Լճան անուանի և քջ կարգեցաւ ՚ի պարթևէն Վաղարշակայ կողմնակալ բիւրաւոր : Ի սորա զաւակէ ասեն սերեալ զազգ ուտեացուց և գարդմանացուց² և ծովդէացուց և գարգարացուց իշխանութիւնն :

Իսկ Վուշարայ, որ յորդուցն Շարայի, ժառանգեաց զլեռն մթին, որ է Լանգարք, և զկէս մասինն Սաւախաց, զՎողք, զՆոթ, զՁոր՝ մինչև ցամուրն Հնարակերտ : Բայց զտէրութիւնն Լճոցայ, և զսպահանութիւնն Տաշրայ՝ կարգէ Վաղարշակ ՚ի զաւակացն Վուշարայ հայկազնոյ : Իսկ ընդդէմ լերինն Լաւկասայ կողմնակալ հիւսիսոյ կարգէ զմեծ և զՏգոր ազգն. և նահապետութեանն անուն կարդայ՝ բղէշի դուգարացուց. որ էր լեալ ՚ի զաւակէ Սիհրդատայ Վարեհի նախարարի, զոր ածեալ Լճքսանդրի, Թողեալ իշխան ՚ի վերայ գերութեան ՚ի վերիացուց ազգացն, զորս էած Լաբուգողոնոսոր, որպէս Լաբուգենոս պատմէ այսպէս ասելով. Սեծազօրն Լաբուգողոնոսոր բռնագոյն էր քան զԼորակէս լիբիացուց. զօրաժողով լեալ, հասանէր ՚ի վերիացուց աշխարհն, և վանեալ խորտակեալ ընդ ձեռամբ նուաճէր. և զմասն մի ՚ի նոցանէ յաջակողմն Պոնդոս ծովու յարևմուտս տարեալ բնակեցուցանէր : Իսկ ՚ի հովտին մեծի Բասենոյ կարգէ նահապետութիւն զորդունին անուանեալ, որ ՚ի զաւակացն Հայկայ :

Իսկ զայր խոժոռագեղ և բարձր և կոպտարանձն և տափաքիթ, խորակն և դժնահայեաց, ՚ի զաւակէ Պաքբամայ, ՚ի Հայկակայ Թոռնէ, Տորք անուն կոչեցեալ, որ վասն տաւել ժահագիւնութեանն ձայնէին

1 Մի օր. Կլեամեախոյն :

2 Երկր օր. չունին և գարդմանացուց :

անգեղէայ , վիթխարի հասակաւ և ուժով , հաստատէ կուսակալ արեւմտից . և յերեսացն անպիտանութենէ կռէ զանուն ազգին Ղնգեղ տուն : Բայց եթէ կամիս , ստեմ և ես յաղաքս նորա անյաջ և փցուն , որպէս պարսիկք վասն Սոստոմայ Սաղաչի հարեւր և քսան փողոց¹ ոյժ ասեն ունել : Վանգի կարի իմն անյարմար թուէին նմա երգ բանիցն վասն ուժեղութեանն և սրտեայ լինելոյն . որում ոչ Սամոնի և ոչ Երակեայ և ոչ Սաղաչին յարմարեն այս զրոյցքս : Վանգի երգէին նմա բուռն հարկանել զորձաքար վիմաց ձեռք , ուր ոչ գոյր գեղութիւն² , և ճեղքել ըստ կամաց մեծ և փոքր . և քերել ըղընգամբք և կազմել որպէս տախտակ , և գրել նոյնպէս ըղընգամբք իւրովք արծուիս և այլ այսպիսիս : Եւ յեզերս ծովուն Պոնդոսի դիպեալ նաւաց լճնամեաց , դիմէ 'ի վերայ . և 'ի խաղալն նոցա 'ի խորն իբրեւ ասպարէզս ութ , և սա ոչ ժամանեաց նոցա . առնու , ասեն , վէմն բլրաձեւ , և ձգէ զկնի . և 'ի սաստիկ պատառմանէ ջուրցն ընկղմին նաւք ոչ սակաւք , և ամբարձումն արեացն , որ 'ի պատառմանէ ջուրցն , վարէ զմնացեալ նաւսն բազում մոյնս : Ոչ , կարի է առասպելս , այլ և առասպելաց առասպել : Բայց քեզ զի է . քանզի էր արդարեւ սաստիկ հզօր , և այսպիսեաց զրուցաց արժանի :

Բայց զկնի դորա հաստատէ զմեծ նահապետութիւնն Նոսիաց 'ի չորրորդն կոչեցեալ Հայս : Եւ զնախարարութիւնն ապահունեաց և զմանաւազեանն և զբզնունեանն 'ի նոյն զաւակացն Հայկայ . 'ի բնակչաց գտեալ պերճագոյն , տեարս կարգէ յանուն շինից և գաւառաց կոչելով :

Եւ մոռացաք և զդժնեայ Սլաքն անուանեալ այր . զոր ոչ կարեմ հաւաստեալ ասել , 'ի Հայկայ եթէ յառաջագունից քան զնա եղելոց յաշխարհին , զոր հին զրոյցքն պատմեն լինել . բայց էր այր քաջ : Սա կարգէ սակաւ արամբք պահել զլեառնն , որսալ զքօշն . որք անուանեցան Սղկունիք : Եւ յսպէս և 'ի նոյն իրս և զՍիւսիական անդառնալի . և 'ի սմանէ մանդակունիք :

Բայց յորդուոցն Սահագնի գտեալ արս , որք ինքնա

1 Չորս օրինակ իւր :

2 Երեք օր . Գեղարշ :

կամ խնդրեցին զմեհենիցն պաշտամունս, պատուէ մեծապէս, 'ի ձեռն տալով նոցա զքրմութիւնն. և կարգէ ընդ առաջին նախարարութիւնան, և անուն կոչէ վահնունիս: Սպայէս և զառաւենեանն և զարեհաւանեանն գտեալ 'ի զարմից առաջին Թագաւորացն, կարգէ 'ի նոյնանունս աւանս:

Եւ զՇարաշան 'ի տանէ Սանասարայ հաստատէ բզեշէս մեծ և կուսակալ յարեմտից հարաւոյ, յեզեր սահմանացն ասորեստանի, առ ափն Տիգրիս գետոյ, գաւառս պարգեւելով զԱրձն, որ շուրջ զնովաւ, և զԵառն Տաւրոս, ուր և Ախմ, և զԿղեսուրն ամենայն:

Իսկ զմոկացին 'ի նոյն գաւառէ գտեալ այր, որ ունէր ընդ իւրեաւ սրիկայս բազում, նախարարութիւնս հաստատէ: Եւ նոյնպէս և զկորդուացիս, զանձեացիս, զակէացիս 'ի նոյն գաւառաց: Իսկ զըռշտունիս և ըզգողթնեցիս գտի պատմեալ 'ի սիսականէն արգարեւ հատուած. ոչ գիտեմ, թէ յանուն արանցն զգաւառն աւանուենն, և թէ յանուն գաւառացն զնախարարութիւնն կոչեցեալ:

Իսկ յետ այսր ամենայնի մեհեան շինեալ յԱրմաւիր, անդրիս հաստատէ արեգական և լուսնի և իւրոց նախնեաց: Եւ աղերսեալ որ 'ի Նրէիցն Շամբայ Բագարատ, որ և Թագադիր և ասպետ, հանդերձ հարկեցուցանող բանիւք, թողուլ զօրէնս հրէութեան, և պաշտել զմեհեանս. զոր չառեալ յանձն, լստ կամաց թողու զնա արքայն Աղարշակ:

Նրաման տայ և զքաղաքն Շամիրամայ նորոգել, և յայլ բազում տեղիս շինել քաղաքս բազմաբնակս, և շէնս գլխաւորս և մարդախիտս:

Եւ օրէնս իմն հաստատէ 'ի տան Թագաւորութեան իւրոյ, և ժամս որոշէ ելլմտից² և խորհրդոց և խրախձանութեանց և զբօսանաց: Եւ կարգս զինուորութեանց, և նոցունց առաջինս և երկրորդս և երրորդս, և որ 'ի կարգին: Եւ յիշեցուցանողս երկուս 'ի ձեռն գրոյ. այլ ոմն զբարի յիշողութիւնն առնելով, և այլ ոմն ըզվրէժինդրութեանցն: Եւ բարւոյ յիշեցուցանողին հրա-

1 Մի օր. 'ի նոյն ասանս. երկու օր. 'ի նոյն անասն կամ անուն:

2 Մի օր. ելից և հոից:

ման տայ՝ ի բարկութեան արքայի և յանիրաւ հրամանս՝ յիշեցուցանել զիրան և զմարդասիրեն : Իրաւարարս ՚ի տան արքունի, իրաւարարս ՚ի քաղաքս և յաւանս : Հրաման տայ քաղաքացեաց մարդկան արգոյ՝ և պատիւ լինել քան զգեղջկաց, և գեղջկաց պատուել զքաղաքացիս որպէս զիշխանս . և քաղաքացեաց մի կարի առ գեղջկօքն պերճանալ, այլ եղբայրաբար վարիլ, վասն բարեկարգութեան և աննախանձոտ կենաց, որ է շինութեան և խաղաղութեան կենաց պատշաճք . և որ ինչ նման այսոցիկ :

Եւ քանզի բազում ունէր ուստերս, պատշաճ վարկաւ ոչ ամենեցուն առ իւր կալ ՚ի Սճբին . վասն որոյ առաքէ զնոսա բնակել ՚ի գաւառս Հաշտենից, և ՚ի ձորն նորին սահմանակալ, որ է արտաքոյ Տարօնոյ . ՚ի նոսա թողլով զէնս ամենայն, հանդերձ յաւելուածով մտից առանձինն և ռոճկաց կարգելոց յարքունուստ : Եւ միայն զառաջին որդին իւր, որ կոչէր Արշակ, պահէ առ իւր ՚ի համար թագաւորութեան, և զնորին ուստը՝ զոր անուանեաց Արտաշէս, և յոյժ սիրեցեալ . քանզի էր արդարեւ տղայն կայտառ և հզօր մարմնով . որպէս զի կարծիս հայեցողացն տալ՝ որ ՚ի նմայն աճելոց էին արութիւնք : Եւ եղև այս յայնմ հետէ և առ յապայ օրէնք ՚ի մէջ արշակունեաց, միոյ որդւոյ բնակել ընդ արքայի՝ փոխանորդ լինել թագաւորութեանն, և այլ ուստերաց և դստերաց գնալ ՚ի կողմանս Հաշտենից՝ յազգին ժառանգութիւն :

Բայց Ս աղարշակ յետ այսպիսեաց արութեանց և բարեկարգութեանց մեռանի ՚ի Սճբին, թագաւորեալ ամս քսան և երկուս :

1 Սի օր . արգոյ պատիւ լինել երկու օր . արգոյ կամ արգոյ և պատիւ լինել :

Յաղագս մերոյ Արշակայ առաջնոյ, և նորին գործոց :

Ի՛նչպէս որդի լի աղարշակայ թագաւորէ 'ի վերայ Հայոց ամն երեքտասան . նախանձաւոր և հետևող հայրենի առաքինութեանցն լեալ, բազում կարգս ուղղութեանց գործեաց, պատերազմելով ընդ պոնդացիս, և նշանակ եթող յեզեր ծովուն մեծի . զնիզակն իւր զբոլորատէգ, որ էր արեամբ զեռնոց միեալ, ձգեալ 'ի հետևակուց՝ խորագոյնս նստոյց յերկանաքար արձանին, զոր կանգնեաց 'ի ծովեզերն : Օ այս արձան բազում ժամանակս պատուեցին պոնդացիք որպէս զառ 'ի յաստուածոց գործ : Իսկ 'ի գոռալն Լիտաշիսի միւսանգամ ընդ պոնդացիս, ընկեցեալ ասեն զարձանն 'ի ծով :

Ի սորա աւուրս աղմուկ մեծ լեալ 'ի գօտիս մեծի լերինն լիակասու յաշխարհին Բուլղարայ, և բազումք 'ի նոցանէ հատուածեալք եկին յաշխարհս մեր, և բռնակեցան ներքոյ Լիդայ՝ յարգաւանդ և 'ի հացաւետ տեղիս բազում ժամանակս :

Ի սմանէ նեղեալ որդիք Բագարատայ վասն զկուռս պաշտելոյ, երկու 'ի նոցանէ սրով կատարեցան արիաբար 'ի վերայ հայրենի օրինացն . զորս ոչ պատկառեմ ասել հետևող լինել անանխանցն և եղիազարանց : Բայց այլքն յանձն առնուն այսչափ միայն, 'ի շաքաթու հեծանել յորս և 'ի պատերազմունս, և զմանկունս թողուլ անթլիատոս, յորժամ լինիցին . քանզի անկին էին : Եւ հրամայեցաւ յԱրշակայ մի տալ նոցա կանայս յամենայն նախարարութեանցն, եթէ ոչ ուխտ պայմանի հաստատեսցեն՝ թողուլ զթլիատութիւնն : Օ որս յանձն առնուն զերկուսս զայս միայն, այլ ոչ զերկրպագութիւն կռոցն :

Լիտանօր սպառին բանք ծերունւոյն Սար Լբաս լիառնայ :

Ժ

Եթէ ուստի եգիտ զպատմութիւնն զկնի մատենիցն Մար Աբաս
Կապնայ :

ՍԿԻՋԲՆ արասցուք պատմել քեզ 'ի հինգերորդ
գրոցն Միքիկանոսի ժամանակագրի, որում վկայէ Յով-
սէպոս և Հիւպողիտայ և այլք բազումք Յունաց :
Վանգի նա բովանդակ փոխադրեաց և որ ինչ 'ի քա-
տէսս դիւանին Եդեսիայ՝ որ է Ուռայ, որ յաղագս
Թագաւորացն մերոց պատմէր. որ մատեանքն 'ի ՍԺԲՐ
նայ էին փոխեալ անդր. և 'ի Սինոպայ Պոնդոսէ 'ի
մհհհհհհ պատմութեանցն : Ս'ի ոք անհաւատասցի,
քանզի մեզէն իսկ ականատես եղաք այն դիւանին : Եւ
վկայ քեզ 'ի մօտոյ երաշխաւորեսցէ Եկէսիաստէ գիրք
Եսեբի կեսարացոյ, զորս ետ Թարգմանել երանելի
վարդապետն Սալտոց 'ի հայ լեզու : Ինդիր արասցես
'ի Վեղաբունի 'ի գաւառին Սիւնեաց, և գտցես յա-
ռաջին հագներգութեանն յերեքտասաներորդ Թուին,
զի վկայէ Եդեսիայ դիւանին լինել ամենայն գործոց
առաջին Թագաւորացն մերոց մինչև ցԼԲգար, և զկնի
ԼԲգարու մինչև ցԵրուանդ : Որ այժմ կարծեմ գտա-
նի պահեալ 'ի նոյն քաղաքի :

ԺԱ

Յաղագս մերոյ առաջնոյ Արտաշէսի, և յափշտակելոյ
զնախագահութիւնն :

ԼԵՏԱՇԷՍ Թագաւորէ հայոց փոխանակ Լճակայ
հօր իւրոյ 'ի քսան և 'ի չորրորդ ամի Լճականայ Պար-
սից արքայի. և յառաջադէմ եղեալ, ոչ զերկրորդա-
կանն ունի գահ, այլ զաւագութեան Թեկն ածէ¹. ու
րում հաւանեալ, յանձն առնու Լճական տալ նմա
զնախագահութիւնն : Վանգի էր այր հպարտ և պա-

1 Մի օր. Բիբի Կէի :

տերազմանէր . որ և արքունիս իւր 'ի Պարսից աշխարհին շինեաց, և դրամ առանձին զիւր պատկերն հարկանէր . և զԼճական ընդ իւրով ձեռամբ կացուցանէր Թագաւոր Պարսից, որպէս զՏիգրան որդի իւր՝ չայոց :

Բայց տայ զՏիգրան որդի իւր ցպատանի ոմն Սաւրաժ անուն, որդի Սատայ, որ 'ի զաւակէ Վառնկայ՝ որ 'ի Վեղամայ, քանզի էր պատանին նշաւակ 'ի նետաձգութիւն կորովութեան, ուսուցանել զՏիգրան : Օնա իշխան արքունականացն արարեալ որսոց, և շէնս պարգեւեալ նմա առ հրազդան գետով, յանուն նորա կողի ազգն վարաժնունի : Բայց զդուստր իւր զԼճրտաշամայ՝ տայ կին Սիհրդատայ ումնմն՝ Սրաց բռեշխի մեծի, որ էր 'ի զաւակէ Սիհրդատայ՝ Վարեհի նախարարի, զոր կացուցեալ էր Լճքսանդր 'ի վերայ գերութեանն վերիացւոց, որպէս յառաջագոյն պատմեցաք . և հաւատայ սմա զկողմնակալութիւն հիւսիսային լերանցն և Պոնդոս ծովու :

ԺԲ

Խաղաշն Արտաշիս յարեմուտս, և ձերբակալ առնել զՎրիւսոս³,
և աւարել⁴ ընձեռել չայոց զպատկերս կոտց :

ՅԱՅԵԺԱՄ հրաման տայ Լճրտաշէս զօր յարուցանել յարեւելից և 'ի հիւսիսոյ բազում յոյժ, մինչև ոչ գիտել նմա զհամարն, այլ յանցս և յիջևանս քար ըստ մարդաթուի կարկառ՝ նշան բազմութեանն թողուլ : Խաղայ յարեմուտս, և ձերբակալ արարեալ զՎրիւսոս Թագաւոր լիւղացւոց⁵ :

Եւ գտեալ յԼճիայ պղնձաձոյլ ոսկէջօծ պատկերս

1 Մի օր . զԱրթաշտայ :

2 Երէք օր . չունին ումն . . 'ի պատկէ Միհրդատայ :

3 Ամենայն օրինակք աստ զիւրոս կամ զՎրիւսոս . իսկ այլուր խառն վարեն երեքին ևս . մէք աւանայն ուրէք զմի ձայն վարեմք

Վրիւսոս :

4 Երկու օր . աւերել :

5 Ամենայն օրինակք լիւղացւոց, և զինի զլիւղայանն . զոր այլուր խառն վարեն ընդ ձայնիս լիւղացւոց . մէք միօրինակ եղաք լիւղացւոց կամ լիւղայանն . զլիւղայանն :

16. 11. 1920
 1000
 4

զՆրտեմիդեայ¹ և զՀերակլեայ և զԼպողոնի, տայ բերել յաշխարհս մեր, զի կանգնեցեն յԼՆրմաւիր: Օ որ առեալ քրմայեւտացն, որ էին յազգէ վահոնեաց, զԼպողոնին և զԼՆրտեմիդայն կանգնեցին յԼՆրմաւիր. իսկ զՀերակլայն զառնապատկերն, զոր արարեալ էր ՚ի Սկիւղեայ և ՚ի Դիպինոսէ կրեւտացւոյ, զՍահագն իւրեանց վարկանելով² նախնի, կանգնեցին ՚ի Տարօն յիւրեանց սեփական գեւղն յԼՆտիշատ, յետ մահուանն ԼՆրտաշխի:

Իսայց ԼՆրտաշխի³ նուաճեալ զցամաքս միջոցաց ծովունցն երկոցունց, ըսու զՍկիւրանոս բազմութեամբ նաւաց, ծառայեցուցանել կամելով զբոլոր արեւմուտս: Վրանգի մեծ յոյգք խռովութեան եղեալ ՚ի Հռովմէ, ոչ որ ընդդիմանայ նմա հզօրապէս: ԼՆ յոչ զիտեմասել յորպիսի աղգմանէ, ահագին իմն աղմուկ լեալ շփոթից, բազմութեան զօրացն զմիմեանս կոտորեալ. իսկ ԼՆրտաշխ փախուցեալ մեռանի, որպէս ասեն, յիւրոց զօրաց. թագաւորեալ ամս քսան և հինգ:

Իսայց և յԱլլադայ առեալ պատկերս զՎիոսի, զՆրտեմիդայ, զԼԹենայ, զԱփեստու, զԱփրոդիտեայ⁴, տայ բերել ՚ի Հայաս որ ոչ ժամանեալ միջամուտ լինել յաշխարհս, լսեն զթօթ մահուանն ԼՆրտաշխի. և փախուցեալ ընկենուն զպատկերսն յամրոցն յԼՆի. և քուրմք զնոցին զհետ լինելով⁵, դադարեն առ նոսա:

ԺԳ

Վէպյութիւնք տիեզերակալութեանն Արտաշխի և կապելոյն շիրիւսոս, յայլոց պատմագրաց:

Օ ԱՅՍ ասացեալ պատմագրացն Յունաց, ոչ միոյ կամ երկուց, այլ բազմաց. ընդ որ տարակուսեալ մեր՝ բազում խոյզ ինդրոյ արարաք: Վրանգի լսեալ ՚ի պատմութեանց ոմանց՝ Վիւրոսի սպանեալ զՎրիւսոս, և բարձեալ զթագաւորութիւնն լիւղէացւոց: Եւ դար-

1 Երկու օր. Վարդեմիդեայ:

2 Երեք օր. Բերսիսիւնիւ:

3 Երկու օր. Արտաշխ ՚ի նոսա

մէլ զպատմաց միջոցաց. մի օր. Արտաշ

շխ յետ նոսաճելոյ զպատմագրաց:

4 Երկու օր. Վափրոդիտայ:

5 Մի օր. Դիւնիւ:

ձեալ պատմի առարկութիւնն իրիւսեայ¹ և Նեքտանեայ² . և Նեքտանեբոսս այս վերջին թագաւոր է եղիպտացւոց 'ի Սանեթոսէ պատմեալ զոր ոմանք Հայր Ղըքսանդրի ասացին : Եւ գտանեմք զԺամանակս իրիւսոսի երկերիւրամաւ յառաջ քան զՆեքտանեայ, իսկ զՆեքտանեայ ժամանակս աւելի ևս երկերիւր ամաւ յառաջ եղեալ քան զառաջին Ղրտաշիսի թագաւորի Հայոց :

Իայց քանզի բազումք են, որ ասեն զիրիւսոս մերոյ Ղրտաշիսի կալեալ, և ոճով իմն պատմեն, ես հաւանիմ Վանգի ասէ Պոլիկրատէս այսպէս . Սէհ ինձ Ղրտաշէս պարթև քան զմակեդոնացին Ղըքսանդր, զի կալով յիւրում աշխարհին, իշխեաց թեբայ և Բաբելոնի . և չե ընդ Ղիւսս գետ անցեալ, զիւղականն սատակեաց զգօրս, և կալաւ զիրիւսոս . և յառաջ քան յՍիւայ հասանել՝ յԵտտիկէ դղեկին քարոզեցաւ : Բշաղ բախտին . միայն թէ 'ի տէրութեանն և ոչ 'ի փախստեան եր վախճանեալ :

Հանգոյն դմին ասէ Եւագարոս . Փոքր Ղըքսանդրի և Ղարեհի պատերազմ առ Ղրտաշիսին բաղդատեալ . քանզի նոցայն ոչ փոշոյն մաքուր երևէր լոյս տուընջեսնն, այլ սա ծածկեաց նետաձգութեամբն և ստուերացոյց զարեգակն, ձեռագործ գիշեր զմիջօրէիւ արարեալ : Եւ փախստեայ համբաւաբեր լիւղացւոցն թողեալ այլ և զթագաւորն նոցին զիրիւսոս 'ի տապակի հրամայեաց կացուցանել : Ս' ասն սորա և ոչ ուխք զգետն ստուարացոյցին, արբամմբն 'ի ձմեռնային նուազութիւն իջուցանելով . վասն զի և զթուոցն եցոյց տկար՝ բազմութեամբ զօրացն, մինչ զի չափոյ պէտք եղեն առաւել քան զհամարոյ : Բնդ այս ոչ հպարտացեալ, այլ արտասուեաց ասելով . Բշաղ փառացս անցաւորի :

Ղարէ և Կամարոսս այսպէս . Կաբականք³ ինէին հրպարտացելոցն լիւղացւոց, իրիւսեայ Պիւթիայ⁴ հարցուն պատասխանելով . իրիւսոս անցեալ ընդ Ղիւսս գետ քակեսցէ զիշխանութիւնս : Օր նորա զօտարաց

1 Ամենայն օրինակք Կրիտեայ նիւսս :

կամ Կրիտեայ :

2 Մի օր . Նեփառնիւս . և Նեփառ

3 Երկու օր . Խաբան :

4 Ամենայն օրինակք Թեփայ :

կարծեցեալ, զինքն քակէ . քանզի կապիւ զնա պար-
թեւին Լ'րտաշիսի¹, հրամայեաց հանել յերկաթեղէն
տապակ : Իսկ Լրիւսոսի յիշեալ զքան Սողոմի աթե-
նացոյ, ասէ յիւր լեզուն . Ով Սողոմ Սողոմ, գեղեցիկ
բարբառեցար, ոչ երանել զբարեբախտութիւն մարդոյ
մինչև ցվախճան : Եւ լուեալ որ մերձն կային, պատ-
մեցին Լ'րտաշիսի, եթէ զնոր ոմն աստուած կարդայ
Լրիւսոս : Եւ գթացեալ Լ'րտաշիսի, հրամայեաց ա-
ծել . և հարցեալ և ուսեալ, թէ զինչ է որ աղաղա-
կեանցն, հրամայեաց ներել զտանջանսն :

Գրէ և Փղեդոնիոս . Լ'մենայն թագաւորաց հուժ-
կու² եղեալ պարթեւն Լ'րտաշէս, և ոչ միայն զիւ-
դացիս վանեալ և զԼրիւսոս կապեալ, այլ յԵլէս-
պոնտոս³ և 'ի Սիրակէ զտարերացն փոխեաց զքնու-
թիւն . ծովագնաց ընդ երկիր բերեալ լինէր, և ընդ
ծով հետեւակելով . թետեղացւոցն սպառնալով, և
համբաւն հիացուցանէր զհելլենականն : Եւ թանեաց
զլակեղեմոնացիս, փախոյց զփոկէացիս, զովկրացիք
անձնատուրք եղեն, բիւտացիք⁴ մասն են 'ի կազմածոյ
նորա . առ հասարակ նմա Ելլադայ մատուցանէր զահն :
Եւ քետ փոքու ժամանակի աղէտք անցին զամենեքումբք .
ոչ այնքան թշուառացաւ Լիւրոս ընդ Սաքունթս պա-
տերազմելով, ոչ այսպիսի կիրս կրեաց Գարեհ 'ի սկիւ-
թացւոցն պահուստ⁵, և ոչ Լամբիւսէս յեթովպացիս .
փոքր և Բսերքսին Ելլադայ զօրու երթալն, թողլով
նոցա զգանձս և զխորանս, միայն կենդանի փախուցեալ
մաղապուր⁶ : Եւ սա մեծամեծ յաղթանակօք պան-
ծացեալ, 'ի յիւրոց զօրացն խողխողի :

Լ'ըդ էս հաւատարմութեան արժանի համարիմ զայ-
սոսիկ պատմութիւնս . և զայն Լրիւսոս, որ առ Լիւրո-
սիւ և կամ Եւքտանեբաւն պատմին, կամ սուտ լեալ
և կամ միով անուամբ բազում թագաւորաց վարեալ,
որպէս յողովից է սովորութիւն :

1 Չորս օր . Ալալայ :

2 Մի օր . հոթիւ . այլ օր . յոթիւ :

3 Երէք օր . յեւնականոս, յեւն-

ականոս, յեւնականոս :

4 Երկու օր . Բիւփիացի :

5 Երկու օր . պապուհաս :

6 Մի օր . մաղապուր :

նէ զդաշտն մեծ, որ անուանի Լյուր : Բայց զայս գիտեա, զի զցեղս զայս մեծ և անուանի՝ մոռացումն եղև մեզ յառաջին մատենին յիշատակել, զգունդս սիսական՝ որ ժառանգեաց զդաշտն Լյուանից, և զլեռնակողմն¹ նորին դաշտի, ՚ի գետոյն Լորասիայ մինչև ցամուրն՝ որ ասի Հնարակերտ. և աշխարհն յանուն քաղցրութեան բարուց նորա կոչեցան Լյուանք. զի աղու ձայնէին զնա : Լը ՚ի սորա ծննդոց այս Լուան անուանի և քաջ կարգեցաւ ՚ի պարթևէն յաղարշակայ կողմնակալ բիւրաւոր : Ի սորա զաւակէ ասեն սերեալ զազգ ուտեացուց և գարդմանացուց² և ծովդէացուց և գարգարացուց իշխանութիւնն :

Իսկ Ղուշարայ, որ յորդոցն Շարայի, ժառանգեաց զլեռն մթին, որ է Լանգարք, և զկէս մասինն Սաւախաց, զԼիողբ, զՆոր, զՁոր՝ մինչև ցամուրն Հնարակերտ : Բայց զտէրութիւնն Լուցայ, և զսեպհականութիւնն Տաշրայ՝ կարգէ յաղարշակ ՚ի զաւակացն Ղուշարայ հայկազնոյ : Իսկ ընդդէմ լերինն Լաւկասայ կողմնակալ հիւսիսոյ կարգէ զմեծ և զհզօր աղգն. և նահապետութեանն անուն կարդայ՝ բղեշխ դուգարացուց. որ էր լեալ ՚ի զաւակէ Սիհրդատայ՝ Լարեհի նախարարի, զոր ածեալ Լըքսանդրի, Թողեալ իշխան ՚ի վերայ գերութեան ՚ի վերիացուց ազգացն, զորս էած՝ Լաբուգողոնոսոր, որպէս Լաբուգենոս պատմէ այսպէս ասելով. Սեծազօրն Լաբուգողոնոսոր բռնագոյն էր քան զԼորակլէս լիբիացուց. զօրաժողով լեալ, հասանէր ՚ի վերիացուց աշխարհն, և վանեալ խորտակեալ ընդ ձեռամբ նուաճէր. և զմասն մի ՚ի նոցանէ յաջակողմն Պոնդոս ծովու յարևմուտս տարեալ բնակեցուցանէր : Իսկ ՚ի հովտին մեծի Բասենոյ կարգէ նահապետութիւն զորդունին անուանեալ, որ ՚ի զաւակացն Հայկայ :

Իսկ զայր խոժողագեղ և բարձր և կոպտարանձն և տափաքիթ, խորակն և դժնահայեաց, ՚ի զաւակէ Պաքբամայ, ՚ի Հայկակայ Թոռնէ, Տօրք անուն կոչեցեալ, որ վասն յառաւել ժահագիմութեանն ձայնէին

1 Մի օր. Կլեամեակոյն :

2 Երեք օր. չունին և գարդմանացուց :

անգէղեայ , վիթխարի հասակաւ և ուժով , հաստատէ կուսակալ արեւմտից . և յերեսացն անպիտանութենէ կոչէ զանուն ազգին Ղանգեղ տուն : Բայց եթէ կամիս , ստեմ և ես յաղաքս նորա անյաջ և փցուն , որպէս պարսիկք վասն Ռոստոմայ Սագաչի հարեւր և քսան փղոց¹ ոյժ ասեն ունել : Վրանգի կարի իմն անյարմար թուէին նմա երգ բանիցն վասն ուժեղութեանն և սրտեայ լինելոյն . որում ոչ Սամոնի և ոչ Լարակեայ և ոչ Սագաչին յարմարեն այս զրոյցքս : Վրանգի երգէին նմա բուռն հարկանել զորձաքար վիմաց ձեռք , ուր ոչ գոյր գեղութիւն² , և ճեղքել ըստ կամաց մեծ և փոքր . և քերել ըղձնգամբք և կաշմել որպէս տախտակ , և գրել նոյնպէս ըղձնգամբք իւրովք արծուիս և այլս այսպիսիս : Եւ յեզերս ծովուն Պոնդոսի դիպեալ նաւաց թշնամեաց , դիմէ 'ի վերայ . և 'ի խաղալն նոցա 'ի խորն իբրեւ ասպարեզս ութ , և սա ոչ ժամանեաց նոցա . առնու , ասեն , վէմն բլրաձևս , և ձգէ զլնի . և 'ի սաստիկ պատառմանէ ջուրցն ընկզմին նաւք ոչ սաւկաւք , և ամբարձումն արեացն , որ 'ի պատառմանէ ջուրցն , վարէ զմնացեալ նաւսն բազում մղոնս : Ոհ , կարի է առասպելս , այլ և առասպելաց առասպել : Բայց քեզ զի է . քանզի էր արդարեւ սաստիկ հզօր , և այսպիսեաց զրուցաց արժանի :

Բայց զկնի դորա հաստատէ զմեծ նահապետութիւնն Նոսիաց 'ի չորրորդն կոչեցեալ Հայոս : ԲՆԼ և զնախարարութիւնն ապահունեաց և զմանաւազեանն և զբզնունեանն 'ի նոյն զաւակացն Հայկայ . 'ի բնակչաց գտեալ պերճագոյն , տեարս կարգէ յանուն շինից և գաւառաց կոչելով :

ԲՆԼ մոռացաք և զդժնեայ Սլաքն անուանեալ այր . զոր ոչ կարեմ հաւաստեաւ ասել , 'ի Հայկայ եթէ յառաջագունից քան զնա եղելոց յաշխարհին , զոր հին զրոյցքն պատմեն լինել . բայց էր այր քաջ : Օսա կարգէ սակաւ արամբք պահել զրեառնն , որսալ զքօջսն . որք անուանեցան Սղկունիք : ԲՆԵ պէս և 'ի նոյն իրս և զՍիանդակն անդառնալի . և 'ի սմանէ մանդակունիք :

Բայց յորդուոցն Սահագնի գտեալ արս , որք ինքնա-

1 Չորս օրինակ իւր :

2 Երեք օր . Դեղ-Դիւն :

կամ խնդրեցին զմեհենիցն պաշտամունս, պատուէ մեծապէս, 'ի ձեռն տալով նոցա զքրմութիւնն. և կարգէ ընդ առաջին նախարարութիւնսն, և անուն կոչէ վահանունիս: Սպայէս և զառաւենեանն և զարեհաւանեանն գտեալ 'ի զարմից առաջին Թագաւորացն, կարգէ 'ի նոյնանուանս՝ աւանս:

Եւ զՇարաշան 'ի տանէ Սանասարայ հաստատէ բզեշի մեծ՝ և կուսակալ յարեմոյից հարաւոյ, յեզեր սահմանացն ասորեստանի, առ ափն Տիգրիս գետոյ, գաւառս պարգեւելով զԼւրճն, որ շուրջ զնովաւ, և զէառն Տաւրոս, ուր և Սիւս, և զՎշեսուրն ամենայն:

Իսկ զմոկացին 'ի նոյն գաւառէ գտեալ այր, որ ունէր ընդ իւրեաւ սրիկայս բազում, նախարարութիւնս հաստատէ: Վոյնպէս և զկորդուացիս, զանձեացիս, զակէացիս 'ի նոյն գաւառաց: Իսկ զըռշտունիս և ըզգողթնեցիս գտի պատմեալ 'ի սիսականէն արդարեւ հատուած. ոչ գիտեմ, թէ յանուն արանցն զգաւառն աւանանէն, և թէ յանուն գաւառացն զնախարարութիւնսն կոչեցեալ:

Իսկ յետ այսր ամենայնի մեհեան շինեալ յԼւրմաւիր, անդրիս հաստատէ արեգական և լուսնի և իւրոց նախնեաց: Եւ աղերսեալ որ 'ի Նրէիցն Շամբայ Ռազարատ, որ և Թագադիր և ասպետ, հանդերձ հարկեցուցանող բանիւք, թողուլ զօրէնս հրէութեան, և պաշտել զմեհեանս. զոր չառեալ յանձն, ըստ կամաց թողու զնա արքայն Սաղարշակ:

Նրաման տայ և զքաղաքն Շամիրամայ նորոգել, և յայլ բազում տեղիս շինել քաղաքս բազմաբնակս, և շէնս գլխաւորս և մարդախիտս:

Եւ օրէնս իմն հաստատէ 'ի տան Թագաւորութեան իւրոյ, և ժամն որոշէ ելլմոյից՝ և խորհրդոց և խրախձանութեանց և զբօսանաց: Եւ կարգս զինուորութեանց, և նոցունց առաջինս և երկրորդս և երրորդս, և որ 'ի կարգին: Եւ յիշեցուցանողս երկուս 'ի ձեռն գրոյ. այլ ոմն զբարի յիշողութիւնն առնելով, և այլ ոմն ըզվրէժխնդրութեանցն: Եւ բարւոյ յիշեցուցանողին հրա-

1 Մի օր. 'ի նոյն աւանս. երկու օր. 'ի նոյն անուան կամ անուն:

2 Մի օր. եւից և հից:

ման տայ՝ ի բարկութեան արքայի և յանիրաւ հրամանս՝ յիշեցուցանել զիրաւն և զմարդասիրեն։ Իրաւարարս ի տան արքունի, իրաւարարս ի քաղաքս և յաւանս։ Հրաման տայ քաղաքացեաց մարդկան արգոյ՝¹ և պատիւ լինել քան զգեղջկաց, և գեղջկաց պատուել զքաղաքացիս որպէս զիշխանս. և քաղաքացեաց մի կարի առ գեղջկօքն պերճանալ, այլ եղբայրաբար վարիլ, վասն բարեկարգութեան և աննախանձոտ կենաց, որ է շինութեան և խաղաղութեան կենաց պատճառք. և որ ինչ նման այսոցիկ։

Եւ քանզի բազում ունէր ուստերս, պատշաճ վարկաւ ոչ ամենեցուն առ իւր կալ ի Ս՝Ծբին. վասն որոյ առաքէ զնոսա բնակել ի գաւառս Հաշտենից, և ի ձորն նորին սահմանակալ, որ է արտաքոյ Տարօնոյ. ի նոսա թողլով զէնս ամենայն, հանդերձ յաւելուածով մտից առանձինն և ռոճկաց կարգելոյ յարքունուստ։ Եւ միայն զառաջին որդին իւր, որ կոչէր Լ՝ըշակ, պահէ առ իւր ի համար թագաւորութեան, և զնորին ուսոր՝ զոր անուանեաց Լ՝ըտաշէս, և յոյժ սիրեցեալ. քանզի էր արդարեւ տղայն կայտառ և հզօր մարմնով. որպէս զի կարծիս հայեցողացն տալ՝ որ ի նմայն աճելոց էին արուծիւնք։ Եւ եղև այս յայնմ հետէ և առ յապալ օրէնք ի մէջ արշակունեաց, միոյ որդւոյ բնակել ընդ արքայի՝ փոխանորդ լինել թագաւորութեանն, և այլ ուստերաց և դստերաց գնալ ի կողմանս Հաշտենից՝ յազգին ժառանգութիւն։

Բայց Ս՝ աղարշակ յետ այսպիսեաց արուծեանց և բարեկարգութեանց մեռանի ի Ս՝Ծբին, թագաւորեալ ամս քսան և երկուս։

¹ Սի օր. աբգայ պապիս լինել երկու օր. աբգայ կամ աբգայ և պապիս լինել։

Թ

Յաղագս մերոյ Արշակայ առաջնոյ, և նորին գործոց :

Ի՛նչպէս որդի Սողարշակայ Թագաւորէ 'ի վերայ
Հայոց ամս երեքտասան . նախանձաւոր և հետեռող
հայրենի առաքինութեանցն լեալ, բազում կարգս ուղ-
ղութեանց գործեաց, պատերազմելով ընդ պոնդացիս,
և նշանակ եթող յեզեր ծովուն մեծի . զնիզակն իւր
զբոլորատէգ, որ էր արեամբ զեռնոց մխեալ, ձգեալ 'ի
հետեռակուց՝ խորագոյնս նստոյց յերկանաքար արձա-
նին, զոր կանգնեաց 'ի ծովեզերն : Օ այս արձան բա-
զում ժամանակս պատուեցին պոնդացիք որպէս զառ 'ի
յաստուածոց գործ : Իսկ 'ի գոռալն Լքտաշիսի միւս-
անգամ ընդ պոնդացիս, ընկեցեալ ասեն զարձանն 'ի
ծով :

Ի սորա աւուրս աղմուկ մեծ լեալ 'ի գօտիս մեծի լե-
րինն Սաւկասու յաշխարհին Ռուղարայ, և բազումք
'ի նոցանէ հատուածեալք եկին յաշխարհս մեր, և բը-
նակեցան ներքոյ Կողայ՝ յարգաւանդ և 'ի հացաւէտ
տեղիս բազում ժամանակս :

Ի սմանէ նեղեալ որդիք Բագարատայ վասն զկուռս
պաշտելոյ, երկու 'ի նոցանէ սրով կատարեցան արիա-
բար 'ի վերայ հայրենի օրինացն . զորս ոչ պատկառեմ
ասել հետեռող լինել անանիանցն և եղիազարանց .
Բայց այլքն յանձն առնուն այսչափ միայն, 'ի շաբա-
թու հեծանել յորս և 'ի պատերազմունս, և զմանկունս
թողուլ անթլիատս, յորժամ լինիցին . քանզի անկին
էին : Եւ հրամայեցաւ յԱրշակայ մի տալ նոցա կանայս
յամենայն նախարարութեանցն, եթէ ոչ ուխտ պայ-
մանի հաստատեսցեն՝ թողուլ զթլիատութիւնն : Օ որս
յանձն առնուն զերկուսս զայս միայն, այլ ոչ զերկրպա-
գութիւն կոռն :

Լքտանօր սպառին բանք ծերունւոյն Սար Լբաս
կատինայ :

Ժ

Եթէ ուստի եղիտ զպատմութիւնն զինի մատենինցն Մար Աբաս
Կապինայ :

ՍԿԻՋԲՆ արասցուք պատմել քեզ 'ի հինգերորդ
գրոցն Միքիկանոսի ժամանակագրի, որում վկայէ Յով-
սէպոս և Հիւսիողիտայ և այլք բազումք Յունաց :
Վանդի նա բովանդակ փոխադրեաց և որ ինչ 'ի քար-
տէսս դիւանին Լադեսիայ՝ որ է Ուռհայ, որ յաղագս
Թագաւորացն մերոց պատմէր . որ մատենքն 'ի ՍԺԲԸ
նայ էին փոխեալ անդր . և 'ի Սինոպայ Պոնդոսէ 'ի
մեհենական պատմութեանցն : Ս'ի ոք անհաւատասցի,
քանզի մեզէն իսկ ակնատես եղաք այն դիւանին : Լա-
վկայ քեզ 'ի մօտոյ երաշխաւորեսցէ Լակէսիաստէ դիրք
Լաւքի կեսարացւոյ, զորս ետ Թարգմանել երանելի
վարդապետն Սաշտոց 'ի հայ լեզու : Ինչիւր արասցես
'ի Վեղաբունի 'ի գաւառին Սինեաց, և գտցես յա-
ռաջին հապենքոյութեանն յերեքտասաներորդ Թուին,
զի վկայէ Ելադեսիայ դիւանին լինել ամենայն գործոց
առաջին Թագաւորացն մերոց մինչև ց'Աբգար, և զինի
Լաբարու մինչև ց'Արուանդ : Որ այժմ կարծեմ գտա-
նի պահեալ 'ի նոյն քաղաքի :

ԺԱ

Յաղագս մերոյ առաջնոյ Արտաշիսի, և յափշտակելոյ
զնախագահութիւնն :

ԼՐՏԱՇԷՍ Թագաւորէ հայոց փոխանակ Լըշակայ
հօր իւրոյ 'ի քսան և 'ի չորրորդ ամի Լըշականայ Պար-
սից արքայի . և յառաջագոյն եղեալ, ոչ զերկրորդա-
կանն ունի գահ, այլ զաւագութեան Թեկն ածէ¹ . ո-
րում հաւանեալ, յանձն առնու Լըշական տալ նմա
զնախագահութիւնն : Վանդի էր այր հպարտ և պա-

¹ Մի օր . ԲԻԲ ԽԵԷ :

տերազմասէր . որ և արքունիս իւր 'ի Պարսից աշխարհին շինեաց , և դրամ առանձին զիւր պատկերն հարկանէր . և զԼ՛րշական ընդ իւրով ձեռամբ կացուցանէր Թագաւոր Պարսից , որպէս զՏիգրան որդի իւր՝ չայոց :

Բայց տայ զՏիգրան որդի իւր ցպատանի ոմն Ս աւրաժ անուն , որդի Պատայ , որ 'ի զաւակէ Պառնկայ՝ որ 'ի Պանդամայ , քանզի էր պատանին նշաւակ 'ի նեւտաձգութիւն կորովութեան , ուսուցանել զՏիգրան : Օնա իշխան արքունականացն արարեալ որսոց , և շէնս պարգեւեալ նմա առ հրաղղան գետով , յանուն նորա կողի ազգն վարաժնունի : Բայց զգուստր իւր զԼ՛րտաշամայ՝ տայ կին Սիհրդատայ ումեմն՝ Ս րաց զդեշխի մեծի , որ էր 'ի զաւակէ Սիհրդատայ՝ Պարեհի նախարարի , զոր կացուցեալ էր Լ՛ղեքսանդր 'ի վերայ գեւութեանն վերիացւոց , որպէս յառաջագոյն պատմեցաք . և հաւատայ սմա զկողմնակալութիւն հիւսիսային լերանցն և Պոնդոս ծովու :

ԺԲ

Խաղա՛ն Արտաշէսի յարեմուտս , և ձերբակալ առնել զՎրիւսոս՝ ,
և աւարել¹ ընձեռել չայոց զպատկերս կոտց :

ԱՅՆԺԱՄ հրաման տայ Լ՛րտաշէս զօր յարուցանել յարեւելից և 'ի հիւսիսոյ բազում յոյժ , մինչև ոչ գիտել նմա զհամարն , այլ յանցս և յիջևանս քար ըստ մարդաթուի կարկառ՝ նշան բազմութեանն թողուլ : Խաղայ յարեմուտս , և ձերբակալ արարեալ զՎրիւսոս Թագաւոր լիւղացւոց՝ :

Եւ գտեալ յԼ՛րիայ պղնձաձոյլ ոսկէջօծ պատկերս

1 Մի օր . զԱրգաթամայ :

2 Երեք օր . չունին ումեմն . 'ի պատկէ Միհրդատայ :

3 Ամենայն օրինակք աստ զՎիւրոս կամ զՎիրատոս . իսկ այլուր խառն վարեն երեքին ևս . մեք աւանայն ուրեք զմի ձայն վարեմք

Վրիւսոս :

4 Երկու օր . աւելել :

5 Ամենայն օրինակք լիւղացւոց , և զկնի զԼիւղեալանն . զոր այլուր խառն վարեն ընդ ձայնիս լիւղացւոց . մեք միօրինակ եզաք լիւղացւոց կամ լիւղեալացւոց . զլիւղեալանն :

16. 11. 1917
 1000
 1

զ՝ըտեմիդեայ¹ և զՆերակլեայ և զՎպողոնի, տայ բերել յաշխարհս մեր, զի կանգնեցեն յ՝ըմաւիր: Օ որ առեալ քրմապետացն, որ էին յազգէ վահունեաց, զՎպողոնին և զ՝ըտեմիդայն կանգնեցին յ՝ըմաւիր. իսկ զՆերակլայն զառնապատկերն, զոր արարեալ էր ՚ի Սկիւզեայ և ՚ի Վիպինոսէ կրետացւոյ, զՍահագն իւրեանց վարկանելով² նախնի, կանգնեցին ՚ի Տարօն յիւրեանց սեփհական գեւղն յ՝ըտիշատ, յետ մահուանն լ'ըտաշխի:

Իայց լ'ըտաշխի³ նուաճեալ զցամաքս միջոցաց ծովունցն երկոցունց, ընու զՍկիւնոս բազմութեամբ նաւաց, ծառայեցուցանել կամելով զբոլոր արեմնուտս: Վանգի մեծ յոյգք խռովութեան եղեալ ՚ի Տուփէ, ոչ որ ընդդիմանայ նմա հօրապէս: Լ'յլ ոչ գիտեմասել յորպիսի ազգմանէ, ահագին իմն աղմուկ լեալ շփոթից, բազմութեան զօրացն զմիմեանս կոտորեալ. իսկ լ'ըտաշէս փախուցեալ մեռանի, որպէս ասեն, յիւրոց զօրաց. թագաւորեալ ամս քսան և հինգ:

Իայց և յըլադայ առեալ պատկերս զՎիոսի, զ՝ըտեմիդայ, զՆթենայ, զյփեստու, զՎիրոդիտեայ⁴, տայ բերել ՚ի Հայս. որ ոչ ժամանեալ միջամուտ լինել յաշխարհս, լսեն զթօթ մահուանն լ'ըտաշխի. և փախուցեալ ընկենուն զպատկերսն յամրոցն յ՝նի. և քուրմք զնոցին զհետ լինելով⁵, դադարեն առ նոսա:

ԺԳ

Վկայութիւնք տիեզերակալութեանն Արաշխի և կապելոյն զԿրիւսոս, յայլոց պատմագրաց:

Օ ԱՅՍ ասացեալ պատմագրացն Յունաց, ոչ միոյ կամ երկուց, այլ բազմաց. ընդ որ տարակուսեալ մեր՝ բազում խոյզ ինդրոյ արարաք: Վանգի լսեաք ՚ի պատմութեանց ոմանց՝ Վիւրոսի սպանեալ զՎրիւսոս, և բարձեալ զթագաւորութիւնն լիւղէացւոց: Եւ դար-

1 Երկու օր. Վարդեմիդայ:

2 Երեք օր. Վարդեմիդայ:

3 Երկու օր. Արաշխի ՚ի նոսա:

Ճէլ զցամաքս միջոցաց. մի օր. Արաշ:

չէս յետ նուաճելոյ զցամաքամիջոցաց:

4 Երկու օր. Վարդեմիդայ:

5 Մի օր. Կրիւսոս:

ձեալ պատմի առարկութիւնն Երիւսեայ¹ և Եփեսոսեայ² . և Եփեսոսեայից այս վերջին թագաւոր է եղիւ պատգուցի ի յանձնութեան պատմեալ զոր ոմանք հայր Եփեսոսեայի ասացին : Եւ գտանեմք զԵփեսոսեայի Երիւսոսի երկերիւր ամալ յառաջ քան զԵփեսոսեայ, իսկ զԵփեսոսեայ ժամանակս աւելի ևս երկերիւր ամալ յառաջ եղեալ քան զառաջին Եփեսոսեայի թագաւորի հայրը :

Իայց քանզի բազումք են, որ ասեն զԵրիւսոս մերոյ Եփեսոսեայի կալեալ, և ոճով իմն պատմեն, ես հաւանիմ : Վանքի ասէ Պողիկրատէս այսպէս . Սէս ինձ Եփեսոսեայ պարթեւ քան զմակեդոնացին Եփեսոսեայ, զի կալով յԵրուսաղիմ արքայահայրս, իշխեաց թագաւոր և Եփեսոսեայի . և չե ընդ Եփեսոս գետ անցեալ, զիւղականն սատակեաց զգորս, և կալաւ զԵրիւսոս . և յառաջ քան յԵփեսոս հասանեմք յԵրուսաղիմ գողեկին քարոզեցաւ : Եւ ահա բախտին . միայն թէ ի տէրութեանն և ոչ ի փախստեան էր վախճանեալ :

Հանգոյն դմին ասէ Եփեսոսեայ . Փոքր Եփեսոսեայի և Եփեսոսեայի պատերազմ առ Եփեսոսեային բաղդատեալ . քանզի նոցայն ոչ փոշոյն մաքուր երևէր լոյս տուրն . Եփեսոսեայ, այլ սա ծածկեաց նետաձգութեամբն և ստուերացոյց զարեգակն, ձեռագործ գիշեր զմիջօրէիւ արարեալ : Եւ փախստեայ համբաւաբեր լիւղացւոցն թողեալ . այլ և զԵփեսոսեայն նոցին զԵրիւսոս ի տապակի հրամայեաց կացուցանել : Սէս սորա և ոչ ուխք զգետն ստուարացուցին, արամամբն ի ձմեռնային նուազութիւն իջուցանելով . վասն զի և զԵփեսոսեայն եցոյց տկար՝ բազմութեամբ զօրացն, մինչ զի չափոյ պէտք եղեն առաւել քան զհամարոյ : Եւ այս ոչ հպարտացեալ, այլ արտասուեաց ասելով . Եւ ահա փառացս անցաւորի :

Պարէ և Եփեսոսեայ այսպէս . Եփեսոսեայն զԵփեսոսեայն լիւղացւոց, Երիւսեայ Պարթեայ³ հարցուկն պատասխանելով . Երիւսոս անցեալ ընդ Եփեսոս գետ քակեսցէ զիշխանութիւնս : Սոր նորա զօտարաց

1 Ամենայն օրինակք Երիւսեայ Նիքոս :

կամ Երիւսեայ :

2 Մի օր . Եփեսոսեայ . և Եփեսոս :

3 Երկու օր . Եփեսոս :

4 Ամենայն օրինակք Եփեսոսեայ :

կարծեցեալ, զինքն քակէ . քանզի կապեալ զնա պար-
թեւին Ղրտաշիսի¹, հրամայեաց հանել յերկաթեղէն
տապակ : Իսկ Արիւսոսի յիշեալ զքան Սողոնի աթե-
նացւոյ, ասէ յիւր լեզուն . Ով Սողոն Սողոն, գեղեցիկ
բարբառեցար, ոչ երանել զբարեբախտութիւն մարդոյ
մինչև ցվախճան : Եւ լուեալ որ մերձն կային, պատ-
մեցին Ղրտաշիսի, եթէ զնոր ոմն աստուած կարդայ
Արիւսոս : Եւ գթացեալ Ղրտաշիսի, հրամայեաց ա-
ծել . և հարցեալ և ուսեալ, թէ զինչ է որ աղաղա-
կեացն, հրամայեաց ներել զտանջանսն :

Գրէ և Փղեղոնիոս . Ղմենայն թագաւորաց հուժ-
կու² եղեալ պարթեւն Ղրտաշէս, և ոչ միայն զիւ-
ղացիս վանեալ և զԱրիւսոս կապեալ, այլ յԱլէս-
պոնտոս³ և 'ի Ուրակէ զտարերացն փոխեաց զընու-
թիւն . ծովագնաց ընդ երկիր բերեալ լինէր, և ընդ
ծով հետևակելով . թետեղացւոցն սպառնալով, և
համբաւն հիացուցանէր զհելլենականն : Եւ թմանեաց
զլակեղեմննացիս, փախոյց զփոկեացիս, զովկրացիք
անձնատուրք եղեն, բիւտացիք⁴ մասն են 'ի կազմածոյ
նորա . առ հասարակ նմա Ալլադայ մատուցանէր զահն :
{ } ետ փոքու ժամանակի աղէտք անցին զամենեքումբք .
ոչ այնքան թշուառացաւ Աիւրոս ընդ Սասքութս պա-
տերազմելով, ոչ այսպիսի կիրս կրեաց Ղարեհ⁵ 'ի սկիւ-
թացւոցն պահուստ⁶, և ոչ Ամբիւսէս յեթովպացիս .
փոքր և Վսերքսին Ալլադայ զօրու երթան, թողով
նոցա զգանձս և զխորանս, միայն կենդանի փախուցեալ
մազապուր⁶ : Եւ սա մեծամեծ յաղթանակօք պան-
ծացեալ, 'ի յիւրոց զօրացն խողխողի :

Եւ զսա հաւատարմութեան արժանի համարիմ զայ-
սոսիկ պատմութիւնս . և զայն Արիւսոս, որ առ Աիւրո-
սիւ և կամ⁷ Եթտանեբաւն պատմին, կամ սուտ լեալ
և կամ միով անուամբ բազում թագաւորաց վարեալ,
որպէս յողովից է սովորութիւն :

1 Չորս օր . Աբախայ :

2 Մի օր . Կոթիւ . այլ օր . յոթիւն :

3 Երեք օր . յեւթիւնս, յեւթիւ-

դոնս, յեւթիւնս :

4 Երկու օր . Բիւփիայի :

5 Երկու օր . պապուհաս :

6 Մի օր . Դաւապուրք :

ԺԴ

Յաղագս Թաղաւորութեանն Տիգրանայ միջնոյ և ընդդէմ կալոյ
զօրացն Յունաց, և զմեհեանն շինելոյ, և արշաւանս
առնելոյ 'ի Պաղեստինէ :

ՅԵՏ Արտաշիսի առաջնոյ Թաղաւորէ Տիգրան որ-
դի նորա յինն և տաններորդ ամի Արշանակայ¹ Թա-
ղաւորի Պարսից : Եւ ժողովեալ զզօրս Հայոց, ընդ-
դէմ երթայ զօրացն Յունաց . որք յետ մահուանն Ար-
տաշիսի հօրն իւրոյ և ցրուելոյ զօրացն՝ հետամուտ
լեալ դիմեալ գային յաշխարհս մեր : Որոյ ընդդէմ
պատահեալ Տիգրանայ, արգելեալ 'ի վերջ նահանջէ :
Եւ 'ի քեռայր իւր Սիհրդատ հաւատացեալ զՍաթաք
և զհոգս մէջերկրայցն², և զօր բազում Թողեալ նմա,
դառնայ յաշխարհս մեր :

Առաջին գործ զմեհեանսն շինել կամեցաւ : Իսկ
քրմացն, որ եկեալ էին 'ի Յունաց, զմտաւ ածեալ՝ զի
մի 'ի խորագոյն Հայս վարիցին, պատճառեցան³ ըզ-
ձուծիւնս, իբր Թէ դիքն անդէն կամին զանկիլն : Ո-
րում հաւանեալ Տիգրան, կանգնեաց զօլովպիական
պատկերն Վիոսի յամուրն յԱնի, և զԱթենաս⁴ 'ի
Թիւլ, և զԱրտեմիդայ զմեւս պատկերն յԱրիզայ, և
զԱփեստոն 'ի Բաղայառինջ, Բայց զԱփրդիտայ ըզ-
պատկերն իբրև Արակղեայ տարփաւորի՝ առ նորին
պատկերին Արակղեայ հրամայեաց կանգնել յաշտից
տեղիսն : Եւ ցասուցեալ ընդ վահունիսն, եթէ ընդ-
էր յիւրեանց սեպհականին իշխեցին կանգնեցին զպատ-
կերն Արակի առաքեալ 'ի նորին հօրէ, ընկենու զնո-
սա 'ի քրմութենէն, և զգեւղն յարքունիս առնու, յո-
րում պատկերքն կանգնեցան :

Եւ այսպէս մեհեանս շինեալ, և առաջի մեհեանիցն
բազինս կանգնեալ, զօհս ամենայն նախարարացն հրա-
մայէ մատուցանել հանդերձ երկրպագութեամբ . զոր
չառեալ յանձն ազգին բազրատունեաց, զմիոյ զլեզուն

1 Ամենայն օրինակք Արշախանայ :
2 Երեք օր . Գեղարայն :

3 Մի օր . պարճաւորեցին :
4 Երեք օր . զԱթենաս :

հատեալ, որում անուն էր Լ'սուդ, վասն պատկերացն անարգութեան, և ոչ այլ իւրի խոշտանգէ. քանզի յանձն առին ուտել 'ի զոհիցն և զմիս խոզի, թէպէտ և ոչ ինքեանք զոհեցին երկրպագութեամբ : Ամսն որոյ առնու 'ի նոցանէ 'ի բաց զիշխանութիւն զօրուն . բայց միայն զթագակապ ասպետութիւնն ոչ հանէ : Ինքն իջանէ 'ի Ս'իջագետս, և գտեալ անդ զՆարշա-մինայ զպատկերն, զոր 'ի փղոսկրոյ և 'ի բիւրեղէ կազմեալ էր արծաթով, հրամայէ տանել կանգնել յաւաւնին¹ թորդան :

Եւ նոյնհետայն դիմէ յաշխարհն պաղեստինացւոց վրէժ պահանջել 'ի Պտղոմայիդ² Լլէոպատրայ յաղագս Ղիփոնիսի որդւոյ նորա առ հայր իւր յանցանաց : Եւեալ գերի բազում և 'ի Հրէիցն, նստի շուրջ ըզ-Պտղոմայիդ քաղաքաւ : Իսկ դէնոյն³ Հրէից Լլէքսանդրիայ, որ և Ս'եսաղինայ, որ էր լեալ կին Լլէքսանդրի, որդւոյ Յոհաննու, որդւոյ Շմաոնի, եղբոր Յուդայ Սակաբէի, որ զայնու ժամանակաւ ունէր զթագաւորութիւնն Հրէից, ինչս բազումս տալով դարձոց զնա անտի : Վասնզի էր լուեալ և համբաւ, թէ Սլայկուն ոմն անուն յեղուզակ խռովէ զերկիրն Հայոց, զլեառն ամուր կալեալ. որ և այժմ յանուն յեղուզակին կոչին վայկունիք :

ԺԵ

Դիմումն 'ի մեզ Պոմպիլոսի⁴ հռոմայեցւոց զօրավարի, և առնուն զՄաժաբ, և մահն Միհրդատայ⁵ :

ՅԱԹՅՄ ժամանակի Պոմպիլոս հռոմայեցւոց զօրավար զօրօք բազմօք եկեալ հասեալ 'ի մէջերկրայս, ըզ-Սկաւրոս սպարապետ իւր յԼ'սորիս առաքէ՝ տալ պատե-

1 Երէք օր. յԱնի :

2 Երկու օր. 'ի Պտղոմայիդ կամ 'ի Պտղոմայիդ. և այլուր :

3 Երէք օր. զԷլիոյն :

4 Երկու օր. Պոմպիլոսի, և զկնի. այլուր ոմանք Պոմպիլոս կամ Պոմպիլոս :

5 Զայդ Միհրդատ զվրաց բըզեշի օրինակ մի յաճախ հրադատ կոչէ. և ոչ վայրապար, մանաւանդ ուր զնմանէ և զորդւոյն բանք են 'ի յաջորդ գլուխն պապանին Միհրդատ զբրէ հրադատայ. այլուր հրադատ կամ հրադատայ :

րազմ ընդ Տիգրանայ : Որոյ եկեալ, և ոչ պատահեալ Տիգրանայ, քանզի էր դարձեալ յիւր աշխարհն վասն խուճապանաց յեղուզակին, անցեալ Սկաւրոս¹ ի Պամասկոս, և տեսեալ զքաղաքն առեալ ի Սէտեղայ² և ի Ղուղայ, զնոսա հալածեալ անտի, ինքն ի հրէաստան փութայր հասանել ի վերայ Լիստաբուլի օգնականութեամբ եղբօր նորա Երիցու՝ Հիւրկանու քահանայապետի, որդւոյ Լեւքսանդրի :

Իսկ Պոմպիոս պատերազմեալ ընդ Սիհրդատայ, տեսանէ սաստիկ ընդդիմակացութիւնս և ահագին մարտս, և վտանգի յոյժ . սակայն բազմութեանն յաղթեալ, փախստական լինի Սիհրդատ ի կողմանս Պոնդոսի : Հորմէ իբր³ թէ զերծեալ Պոմպիոս, որում ակն ոչ ունէր, և առեալ զՄաթաբ, և կալեալ զորդի նորա զՍիհրդատ, նստուցանէ զօր ի քաղաքին . և ինքն ոչ հետամուտ լինի նմա, այլ ընդ Լսորիս ի հրէաստան փութայ հասանել : Եւ ի ձեռն հօրն պոնդացւոյ Պիղատոսի զՍիհրդատ սպանանէ թունաւոր դեղովք : Այլայէ այսմ բանիս և Հովսէպոս ի ճառին, որ վասն Լսորսամի⁴ պատմէ, այսպէս ասելով . Պոմպէի հուպ յԵրեւոյ հասանեն աւետիք մահուանն Սիհրդատայ :

ԺԶ

Յաղաքս յարձակմանն⁵ Տիգրանայ ի վերայ զօրացն հռոմայեցւոց, և խոյս տալ Գաբիանոսի, և արձակելոյ զմանուկն Միհրդատ :

ԻՍԿ Թագաւորն Հայոց Տիգրան զգերութիւն Հրէիցն նստուցեալ ի յԼիւմաւիր և ի յաւանին Սարդգէսի, որ ի վերայ Բասաղ գետոյ, և զյեղուզական բնաջինջ արարեալ ի լեռնէն, և զսուգն Սիհրդատայ կատարեալ, իաղայ գնայ յԼսորիս ի վերայ զօրացն հռոմայեցւոց՝ առ ի վրէժս պահանջել : Ընդդէմ նորա գայ Գաբիանոս սպարապետն հռովմայեցւոց, զոր թողեալ էր Պոմպիոս ի դառնալն⁶ իւրում ի հռոմ . և Պա-

1 Չորս օր . ի Մեփաղայ . և միւսն ի Տեփաղայ և ի խաղայ :

2 Մի օր . ի բլու պեղանէլ աղալեալ Պոմպիոս :

3 Երկու օր . Արքիմաթի :

4 Երեք օր . յալիսիւնի :

5 Երկու օր . ի գնալն :

բիանոս ոչ իշխեաց 'ի դիմի¹ հարկանել Տիգրանայ , դառնայ յԼփրատայ յԼգրիպտոս , զՊտղոմէոս ունելով պատճառս : Եւ գաղտնի հաշտութիւն խօսեցեալ ընդ Տիգրանայ , տայ զքեռորդին Սիհրդատ , զորդին Սիհրդատայ , զոր կալեալ էր Պոմպէի 'ի Սաթաք , ասելով թէ գաղտ զնաց :

ԺԵ

Պատերազմ՝ Կրասոսի , և սատակումն նորին 'ի Տիգրանայ :

Օ ԿԱՍԿԱՍԾ² առեալ հռոմայեցւոցն , զՊաբիանոս փոխեն , և զԼրասոս փոխանակ առաքեն . որոյ եկեալ և առեալ զամենայն գանձս գտեալս 'ի տաճարին Լստուծոյ յԵրուսաղէմ , խաղայ 'ի վերայ Տիգրանայ : Եւ անցեալ ընդ Լփրատ , սատակի ամենայն զօրօքն հանդերձ 'ի պատերազմեն ընդ Տիգրանայ : Օ որոյ ժողովեալ Տիգրանայ զգանձսն , դառնայ 'ի Հայս :

ԺԶ

Թէ որպէս Կասսիոս³ ընդդիմակաց եղև Տիգրանայ , և ապստամբէն Սիհրդատայ , և շինեն զՎեսարիա :

Օ ԶԱՐԵԱԼ հռոմայեցւոց , առաքեն զՎասսիոս անթիւ զօրօք⁴ : Սա եկեալ և ընդդէմ կացեալ , չտայ թոյլ զօրացն Հայոց անցանել ընդ Լփրատ և ասպատակել յԵրորիս⁵ :

Օ այսու ժամանակաւ թերահաւատութիւն լեալ Տիգրանայ 'ի պատանին Սիհրդատ , չկարծելով⁶ ինքեան քուեր որդի , չտայ նմա մասն ինչ իշխանութեան , այլ և ոչ զիւր աշխարհն Սրաց : Եւ Սիհրդատայ արհամարհութիւն կրեալ 'ի քեռւոյն իւրմէ Տիգրանայ , ապստամբութեամբ անկանի առ Վեսար⁷ . իշ-

1 Մի օր . դիմի :

2 Մի օր . Ի Կասպիս :

3 Ամենայն օրինակք Կասսիոս , և զնի և այլուր :

4 Երկու օր . Կրասոս :

5 Մի օր . Վաստիս :

6 Երեք օր . ու զիւր խրճելով զեռ . որդի :

7 Երկու օր . աս Կասպիս . . Պերգեայ . . զօրակապ :

խանութիւն գտեալ 'ի նմանէ զՊերգեայ քաղաքի , զօրավիզ օգնականութեան¹ լինի Մեղիպատրոսի հօր հերովդի , Լեսարու հրամանաւ : Սա շինէ զՍաթաք ընդարձակագոյն և պայծառ շինուածովք , և անուանէ Լեսարիայ 'ի պատիւ Լեսարու : Եւ յայնմ հետէ բարձեալ² լինի իշխանութիւն հայոց 'ի քաղաքէն յայնմանէ :

ԺԹ

Յաղագս միաբանութեան Տիգրանայ և Արտաշիզի , և առաքեալ տասպա տակ 'ի Պաղեստինէ . և գերութիւն հիւրկանու . քահանայապետի և սյլ բազմութեան հրէից :

Յետ այսր ամենայնի 'ի հիւանդութիւն եղեալ Տիգրան , աղերսէ 'ի սէր զԱրտաշէզ արքայ Պարսից , յաղագս հպարտութեան հօրն՝ հանելով 'ի նոցանէ զնախագահութիւնն : Իսկ սա իւրովք կամօք զերկրորդականն ունելով ըստ իրաւանց , դարձուցանէ 'ի նա զնախագահութիւնն . և 'ի հաշտութիւն ածեալ զԱրտաշէզ , առնու 'ի նմանէ զօր յօգնականութիւն ինքեան : Յայնմ ժամանակի առեալ Տիգրանայ զՍարգսփրան նահապետ ըռըշտունեաց նախարարութեանն , սպարապետ կացուցանէ հայոց և Պարսից զօրաց , և առսքէ 'ի վերայ զօրացն հռովմայեցւոց , հրաման տուեալ զանակիչս աշխարհին Մորուոց և պաղեստինացւոց 'ի հաշտութիւն հաւանութեան խօսել : Եւ ընդ առաջ լինի ոմն Պակարոս անուն , որոյ հայրն Թազաւոր լեալ Մորուոց , և ինքն խնամի Մնտիգոնեայ արիստաբուղեանց : Եւ եկեալ առ Բարգասփրան նահապետ ըռըշտունեաց և սպարապետ հայոց և Պարսից , և խոստանայ հինգ հարիւր կին գեղեցիկ և հազար քանքար ոսկոյ , զի օգնեսցէ նոցա՝ ընկենելով 'ի Թազաւորութենէ հրէից զհիւրկանոս , և Թազաւորեցուցանէ զՄնտիգոնոս :

Իբրեւ ետես հիւրկանոս հրէից քահանայապետ և Թազաւոր , և Փասայեղոս եղբայր հերովդէի , ե-

1 Մի օր . օգնականութիւն լինել :

2 Մի օր . Բաշխա իշխանութիւն :

Թէ զգօրս հռոմայեցւոց փախստական արարեալ, զումանս 'ի ծով, զումանս 'ի քաղաքս, խաղաղութեամբ ընդ երկիրն անցանէր Ռարզափրան¹, խօսին և ինքեանք զխաղաղութիւն առ Ռարզափրան : Եւ նորա զՎանէլ ոմն տակառապետ արքային հայոց, որ էր յազգէն գնունեաց, առաքէ յԱրուսաղէմ հանդերձ հեծելազօրու² : Իբր Թէ 'ի պատճառս խաղաղութեան . բայց 'ի գաղտնիս՝ օգնել Մնտիգոնեայ : Եւ հիւրկանոս ըզտակառապետն ամենայն զօրօքն ոչ ընդունէր յԱրուսաղէմ, այլ միայն հինգ հարիւր հեծելով : Եւ տակառապետին դաւով խրատ տուեալ հիւրկանու՝ զի առ Ռարզափրան երթիցէ վասն աւերածոյ³ աշխարհին . և ինքն խոստանայր լինել բարեխօս : Եւ հիւրկանու երդումն ինդրեալ 'ի Ռարզափրանայ⁴, երդնու նմա յարեգակն և յամենայն պաշտամունս իւրեանց երկնայինս և երկրայինս, և յարև Մտաշէզի և Տիգրանայ : Բնդ որ վստահացեալ հիւրկանոս, Թողու ըզհերովդէս 'ի վերայ Արուսաղէմի, և զՓասայելոս երէց եղբայր հերովդէի առեալ ընդ իւր, գայ առ Ռարզափրան 'ի ծովեզրն՝⁵ 'ի գեօղն որ կոչի Եթտիպոն :

Եւ Ռարզափրան խորամանկութեամբ պատուէր զնոսա . և ինքն յանկարծակի զնացեալ անտի, մնացելոց զօրացն հրաման տայր՝ 'ի բռնն առնուլ զնոսա, և 'ի ձեռն Մնտիգոնի մատնել : Եւ Մնտիգոնոս 'ի վերայ հիւրկանու անկեալ, զականջն ատամամբքն 'ի բաց կտրէր . զի Թէ և այլ ժամանակ փոխեսցի, անհնար լիցի նմա զքահանայապետութիւնն ունել . քանզի օրէնքն զողջանդամն հրամայեն կացուցանել քահանայս : Եւ Փասայել եղբայր հերովդի իւրովի զարկեալ զգուխ իւր զքարի, առաքեցաւ բժիշկ յՄնտիգոնէ, իբր Թէ բժշկել զնա . ելից զվէրն Թունաւոր դեղովք և վախճանեցոյց :

Եւ Ռարզափրանայ հրաման տուեալ տակառապետին հայոց յԱրուսաղէմ զհերովդէս որսալ . իսկ տա

1 Յաճախ գրեալ էր յօրինական և Բապտիստ :

2 Երկու օր . հեծելազօրու :

3 Մի օր . աւերածոս . . . պաշտմանս :

4 Երեք օր . 'ի Բաբելոնի :

5 Երկու օր . 'ի ծովեզրի :

կառապետն ելեալ¹ արտաքս քան զպարիսպն , զՀե-
րովդէս պատրել . զոր չառեալ յանձն Հերովդի , այլ
և ոչ կալ 'ի քաղաքին , երկուցեալ 'ի պատառմանէ ան-
տիգոնեանցն , 'ի գիշերի 'ի ծածուկ ընդանեզքն հան-
դերձ առ եղմայեցիս փախէր . 'ի Սասանդան յա-
մուր Թողեալ զընտանիսն , ինքն 'ի Հռոմ փութայր
հասանել : Բայց զօրքն Հայոց ձեռնտուութեամբ ան-
տիգոնեանցն յԱրուսաղէմ մտանեն² , ոչ ինչ ումեք
ջնասեալ , բայց միայն զՀիւրկանու զինչսն առնուին
աւելի քան զերեքարիւր³ քանքար , Եւ ընդ գաւառն
ասպատակեալ , զՀիւրկանեանսն առեալ աւերէին⁴ .
և զմարիսացւոց քաղաքն գերի առեալ , Թագաւոր⁵
կացուցանելով զԱնտիգոնոս : Եւ զՀիւրկանոս կապեալ
ածէն Տիգրանայ հանդերձ գերութեամբն . և Տիգ-
րան հրաման տայ Բարզափրանայ նստուցանել զգե-
րին Հրէից⁶ որ 'ի մարիսացւոց , 'ի քաղաքն Շամիրա-
մայ : Եւ Տիգրանայ ոչ աւելի բաւեալ քան զերեամ
յետ այնորիկ⁷ Վախճանի , Թագաւորեալ ամն երեսուն
և երիս :

Ի

Այլ պատերազմ Հայոց ընդ զօրս հռոմայեցւոց , և պարտումն
Սիդոնի և Բենդիդէայ⁸ :

ՀԵՐՈՎԴԻՍ անցեալ 'ի Հռովմէ առաջի Սնտոնի և
Կեսարու և սինկղիտոսին , զինքեան միամտութիւն
առ հռոմայեցիսն պատմէ , և Թագաւոր եղեալ¹
հրէաստանի յԱնտոնինէ , առնու իւր զօրավիգ² օգ-
նականութեան զԲենդիդիոս սպարապետ հռոմայեցւոց
զօրօք , 'ի պատերազմել ընդ զօրս Հայոց և քակել³
զԱնտիգոնոս : Որոյ հասեալ յԱյորիս , փախստական

1 Երկու օր . զՀերովդէս արքայս
քան զպարիսպն ելանել պարբեր :

2 Երեք օր . յթանէին :

3 Երկու օր . զհարիւր :

4 Մի օր . աւարէին :

5 Երկու օր . Բազաւորեցաւանելով

Վախճանոս :

6 Չորս օր . Բենդիդէայ կամ Բէն

դեդէայ . և զինի ամենայն օրինակը
չԲենդիդիոս կամ զԲենդիդիոս կամ

չԲենդիդիոս . 'ի Բենդիդէայ :

7 Երկու օր . հրէաստանի ելեալ

յԱնտոնի :

8 Մի օր . զպարբեր :

9 Երկու օր . յաւարէին . հաւաքաւան
առնէ :

առնէ զգորս Հայոց , և զԱրդուն Թողեալ ընդդիմակաց
Հայոց մերձ 'ի յԱփրատ , և զՊակարոս սպանեալ ,
դառնայ յԱրուսաղէմ 'ի վերայ Լ'նտիգոնի¹ : Իսկ
Հայոց միւսանգամ օգնականութիւն գտեալ 'ի Պար-
սից , դիմեալ 'ի վերայ Արդունի , և փափստական 'ի
Լ'նտիգիտոս արկանեն , հեղումն արեանց առնելով
անբաւս :

ԻԱ

Եթէ զեւրդ Անտոնինոս իւրովի դիմեալ 'ի վերայ զօրացն Հայոց ,
առնու զՇամշատ² :

ՕՉԱՐԵԱԼ Լ'նտոնինոս , իւրովի հասանէ ամենայն
զօրօք հռոմայեցւոց . և հասեալ 'ի Շամշատ , լսէ
զմահն Տիգրանայ . և առեալ զքաղաքն , և Թողեալ
զՊոլսիոս³ զօրավիգն Հերովդի մարտ դնել ընդ Ա-
րուսաղէմի 'ի վերայ Լ'նտիգոնի , և ինքն 'ի ձմերոց
գնայ յԱգիպտոս : Փութայր հասանել ըստ շամշու-
թեան առնն կնամոլոյ , ցանկութեամբ վառեալ 'ի
կղէոպատրեայ դշխոյն եգիպտացւոց , Լ'յս կղէոպատ-
րեայ դուստր էր Պտղոմէոս Ղաիոնիսի , Թոռն Պտղո-
մայիդ⁴ կղէոպատրայ , և Հերովդի յոյժ սիրելի . վասն
որոյ առաւել ևս յանձնէ Լ'նտոնինոս զՀերովդէս Սով-
սիայ : Որ և մարտուցեալ իսկ քաջապէս , առնու զԱ-
րուսաղէմ . և սպանեալ զԼ'նտիգոնոս , Թագաւորեցու
ցանէ զՀերովդէս ամենայն հրէաստանի և Ղալի-
լեայ :

ԻԲ

Յաղագս Թագաւորելոյն Արտաւազդայ , և պատերազմել ընդ
հռոմայեցիս :

ՀԱՅՈՑ Թագաւորէ Լ'րտաւազդ որդի Տիգրանայ :
Սա ժառանգեցուցանէ զեղբարս իւր և զքորս 'ի գա-

1 Մի օր . Ապիֆոնայ :

3 Ամենայն օրինակք յԱլեիայ :

2 Երկու օր . զՇամշատ և զԷնի . .
հասնէ Դաւաճառու ամենայն զբօք :

4 Երկու օր . Պալադայ 'ի Կլէո-
պատրեայ :

ւառս Միլիովտի և Միլբերանոյ, թողլով 'ի նոսա զմասն արքունի որ 'ի շէնս այնմ գաւառաց, հանդերձ առանձին մտից և ռոճկաց, ըստ օրինակի ազգականացն՝ որ 'ի կողմանս հաշտենից. որպէս զի լինելնոցա պատուականագոյն և առաւել՝ թագաւորագնն՝ քան զայնս արշակունիս. միայն օրինադրէ ոչ կեալ Միլարատ 'ի բնակութիւն արքայի :

Իայց այլ ոչ ինչ գործ արութեան և քաջութեան եցոյց. այլ ուտելեաց և ըմպելեաց պարապեալ, մօրից և եղեգնապուրակաց՝ թափառեալ շրջէր և առապարաց, զիշավայրիս և զխողս արածելով. զիմաստութեանէ և զքաջութեանէ և զգարի յիշատակաց անփոյթ արարեալ, ծառայ և ստրուկ արդարեւ որովայնի լինելով, զաղբիսս՝ մեծացուցանէր : Սա բասրելով յիւրոց զօրացն վասն առաւել պղերգութեանն և սաստիկ որկորամոլութեանն, մանաւանդ զի և զՍիջազետս Մոտոնի հանեալ էր 'ի նմանէ, զայրացեալ հրաման տայր զօր յարուցանել զբիւրաւորս Մորպատական նահանգին և զբնակիչս լերինն իսկական հանդերձ Միլանիւք և Սրօք. խաղայ իջանէ 'ի Սիջազետս, և հալածական առնէ զզօրս հռոմայեցոց :

ԻԳ

Ձերբակալ արարեալ Անտոնինոս զԱրտաւազգ :

ՍՌԸՆՁԵԱԼ՝ առիւծաբար գազանութեամբ Մոտոնինոս, առաւել ևս թունեալ 'ի իղէոպատրայ, քանզի քէն պահէր վասն լկանաց իւրոյ հանոյն, որ 'ի Տիգրանայ. և ոչ միայն հայոց, այլ բազում՝ թագաւորաց լինէր մահաբեր, զի նոցայոցն՝ տիրեսցէ իշխանութեանց : Սակա որոյ բազում թագաւորս սպանեալ Մոտոնի, 'ի իղէոպատրայ հաւատայ զնոցա իշխանութիւնն, բայց 'ի Տիւրոսէ և 'ի Սիդոնի, և

1 Երկու օր. առ ասել :

2 Երկու օր. խափառութիւն քան :

3 Մի օր. եղեգնապուրակ :

4 Երկու օր. կապիւս մեծացոյցա :

5 Եւթ. քաջութիւն :

6 Մի օր. փռելեալ :

7 Երկու օր. բազմաց այլոց թառ :

8 Երկու օր. նոցայոցն :

որ միանգամ¹ ընդ Ղաւոս գետովն էին : Եւ առեալ զբազմութիւն զօրացն , դիմէ 'ի վերայ Ղաւոսազգայ . և անցեալ ընդ Սիջաբետոս² , կոտորէ անհնարին զօրոս չայոց , և ձերբակալ առնէ զարքայն նոցա : Եւ դառնայ յԱգիպոսոս պարգեւել Սղէոպատրի զՂաւոսազգ որդի Տիգրանայ , հանդերձ բազում ընչիւք յանկածէ պատերազմին :

ԻԴ

Յաղագս Թագաւորելոյն Արշամայ . և զառաջինն մասնաւոր հարկել չայոց հռոմայեցւոց , և արձակումն Հիւրկանոսի և վասն նորին վտանգ ազգին բազրատունեաց :

Ի ՔՍԱՆԵՐՈՐԴԻ ամի 'ի կատարումն աւուրց Թագաւորութեանն Ղաւոսի , Ժողովեալ զօրք չայոց՝ հրամանաւ նորին Թագաւորեցուցին 'ի վերայ ինքեանց զՂաւոս , որ և Ղաւոս , որդի Ղաւոսի եղբօր³ Տիգրանայ , հայր Ղաւոսի : Օսա ոմանք յԱսորոց⁴ կոչեցին Սանովայ , ըստ յովից սովորութեան կրկին ունելով անուանս . որպէս Հերովդէս Մարիպաս , և որպէս Տիտոս Լետինոս և կամ Տիտոս Յոստոս : Իայց քանզի 'ի նմին ամի վախճանեցաւ Ղաւոս , Թողլով զԹագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրում Ղաւոսի⁵ , որ էր փոքրիկ մանուկ և տղայ , ոչ ոք էր որ օգնէր Ղաւոսայ՝ ընդդէմ կալ հռոմայեցւոց . խօսի ընդ նոսա 'ի հաշտութիւն⁶ խաղաղութեան , տալով հարկս 'ի Սիջաբետաց և 'ի կողմանց Աեսարու 'ի ձեռն Հերովդի : Եւս եղև սկիզբն չայոց մասնաւոր⁷ մտանել ընդ հարկաւ հռոմայեցւոց :

Օայսու Ժամանակաւ եղև մեծ ցասումն Ղաւոսայ 'ի վերայ Երանոսի ասպետի որումն Թագակապի . քանզի նա արձակեաց զՀիւրկանոս Հրէից քահանայապետ , զոր գերեալ էր Բարզափրանայ ըռըշտունւոյ յա-

1 Մի օր . միանգամայն զԱղսպ :

2 Երկու օր . 'ի Սիջաբետոս . . . Ընդ Տիգրանայ . . . Եւ դառնայ Սիջաբետոս :

3 Երեք օր . եղբայր :

4 Երկու օր . Սասանայ :

5 Երկու օր . Արշամայի մանկան քու-

չայոց խորհրդի յոյժ կամ յոյժ խորհրդի .

մի օր . մանկան խորհրդի յոյժ քաղաք :

6 Երկու օր . խաղաղութեան հաշտութեան :

7 Երեք օր . մասնաւոր ընդ հարկաւ :

ւորս Տիգրանայ¹ : Իսկ Լճանոս պատճառի արքայի ,
ասելով՝ եթէ փրկանս խոստացաւ հարեւր քանքար .
ակն ունելով առնուլ՝ի նմանէ . և յանձն էառ տալ :
Ս ամս որոյ ժամադրութիւն ՚ի վերայ նորա սահմանէ
Լճաւ : Լճ նորա առաքեալ զմի յեղբարց իւրոց ՚ի
հրէաստան առ Հիւրկանոս , որում անուն էր Սենե-
քիայ , զի տացէ ինչս վասն փրկութեան իւրոյ : Լճ
երթեալ առաքեալն յԼճանոսէ , պատահէ սպանեալ
Հերովդէս զՀիւրկանոս , զի մի ինչ դաւ լիցի թագա-
ւորութեան նորա : Լճդ իբրեւ եհաս ժամադրութիւնն
և չտայ գանձս փրկանացն Հիւրկանու Լճանոս , բար-
կանայ ՚ի վերայ նորա Լճաւ , և ընկեցեալ՝ի պա-
տուոյն՝ հրամայէ դնել՝ի բանտի :

Հայնմ ժամանակի քսութիւն զնմանէ մատուցանէ
արքայի Օ օրայ նահապետ ազգին գնթունեաց , ասե-
լով . Վիտեա , արքայ , զի ապստամբել ՚ի քէն կամե-
ցաւ Լճանոս , խորհուրդ ընդ իս բերելով , զի երդումն
խնդրեսցուք ՚ի Հերովդէէ թագաւորէ հրէաստանի ,
իբր ընդունել զմեզ և տալ ժառանգութիւն ՚ի բնակ
երկրի մերում . քանզի նորակտուտ ծանակեցաք յաշ-
խարհիս յայսմ : Լճ իմ ոչ առնելով յանձն , ասեմցնա .
Ընդէր պատրիմք² զրուցօք վաղընջուց և պառաւեալ
առասպելօք , պաղեստինացիս զմեզ վարկանելով : Լճ
նորա անյուսացեալ յինէն , նմին իրի առաքեաց զքա-
հանայապետն Հիւրկանոս , և առաւել ևս ՚ի Հերով-
դէէ անյուսացաւ . այլ ոչ մեկնի ՚ի դրժողութեան³
բարուցն , եթէ ոչ արքայդ անապարեսցես նմա : Լճս⁴
քսութեանցս հաւատայ Լճաւ . հրամայեաց տան-
ջանս պէս պէս ՚ի վերայ Լճանոսի կուտել . և վախճան
գործոյն , կամ թողուլ ՚ի սպառ զօրէնս հրէութեան ,
և երկիր պազանել արեգական , և պաշտել զկուռս
արքայի , ընդ որով⁵ հարկեալ արքայ տացէ նմա ըզ-

1 Երկու օր . Տիգրանայ : Ես ասեմ
իս Ենանոս պապճառի ասելով . Ես նո-
րա ասեալ քի յեղբարց իւրոց աստալէ ՚ի
հրէաստան , որում անուն էր Սենեքիայ
սոս Հիւրկանոս :

2 Երկէ օր . պարբիթ զբողոս :

3 Երկէ օր . ՚ի դժբողութեան :

4 Երկու օր . Այսմ գաւառէն կա-
ռապաղեալ արքայի Արզանայ կամ հա-
սանեալ Արզանայ և հառապաղեալ :

5 Երկու օր . ընդ որով անս հար-
կեալ . և անդէն զբողոս ամենայն աշ-
գախութի :

նոյն իշխանութիւնն , կամ կախել զփայտէ և բնաջինջ լինել ազգի դորա : Եւ սպանեալ մի յազգականացն առաջի նորա , որում անուն էր Սարիայ , և առ ընթեր զորդիսն մատուցեալ ի տեղի սպանմանն , որոց անուանքն Սափատիայ , և Լճարիայ , յերկիւղէ մահուան որդւոցն և ի Թախանձելոյ կանանցն կատարէ զկամն արքայի՝ հանդերձ ամենայն ազգատոհմիւն , և յառաջին պատիւն իւր հաստատի : Սակայն ոչ ամենեին մտահացաւ ի նա արքայ . այլ առաքէ ի հայս , հաւատալով նմա զաշխարհն , զի ի Սիջադետաց միայն հեռացուցէ :

ԻԵ

ԳԺառութիւն ընդ հերովդի Արշամայ , և ակամայ հնազանդութիւն :

ՅԵՏ այսր եղև խռովութիւն ի մէջ հերովդի արքայի հրէաստանի և մերոյն արքայի Լճրամայ : Բան զի հերովդէս , յետ բազում գործոց արութեանց , ձեռնամուխ լինի ի բարեգործութիւնս , շինուածս բազումն առնելով յորով քաղաքաց , սկսեալ ի հռովմէ մինչև ց՝ Սամասկոս : Ինդրեալ ի յԼճրամայ բազմութիւն արանց անարուեստից՝ գործաւորաց , որովք զլ՝ քորոց զլ՝ նտիղբայ զանանց և զանկոխ հրապարակսն՝ ի խոհերացն և ի տղմոցն՝ լցցէ : Օր չառեալ յանձն Լճրամայ , զօրս ժողովէ ընդդիմանալ հերովդի . և ի ձեռն հրեշտակաց յղէ առ կայսրն ի հռոմ , զի մի զնա ընդ իշխանութեամբ հերովդի արասցէ : Իսկ կայսրն ոչ միայն զԼճրամ չազատէ յիշխանութենէ հերովդի , այլ և զամենայն միջերկրայս նմա հաւատայ :

Յայնմ ժամանակի հերովդէս զաներ Լճքստանդրի որդւոյ իւրոյ , որ էր ի հօրէ Տիմոնէ և ի մօրէ Թադաւորութենէ Սարաց՝ ի զաւակէ Ղարեհի վշտասպեանց , ընդ իւրով ձեռամբ Թադաւոր միջերկրեացն

1 Մի օր . արաւսփից :

2 Մի օր . հրապարակացն :

3 Երկու օր . Ըրդիմ . ի պատիւ

վարաստեանց . . . զգաղապարոց և զպոռ

դարոց . . . փետուն , տիկնայի փաշով նմա

զոր . . . որոյ լցուցեալ :

կացուցանէր , առեալ իւր 'ի սպասաւորութիւն տանն գունդ 'ի գաղատացւոց . և 'ի պոնդացւոց : Տեսեալ զայն Ղըշամայ , երկրպագէ Հերովդի իբրեւ տեսան ամենայնի , տալով զոր խնդրէրն գործաւորս . որովք լցեալ զհրապարակս անտիոքացւոց քսան վտաւանաւ երկայնութեամբ , յատակեաց սպիտակ կճասալ¹ յատակօք , զի ուխաւորք յատակացն դիւրագոյնս կարգեացեն առ ոչ ինչ փնաս² առնել քաղաքին : Բայց Ղըշամայ վարեալ զԹագաւորութիւնն ամս քսան , վախճանեցաւ :

ԻԶ

Թագաւորութիւն Աբգարու , և մտանել բոլորովմբ Հայոց ընդ հարկաւ հռոմայեցւոց . և պատերազմ ընդ զօրս Հերովդի , և սպանանել զեղբորորդի նորա զՅուսիփ :

ԹԱԳԱՒՈՐԻ Բագար որդի Ղըշամայ 'ի քսաներորդ ամի Ղըշաւրի արքայի Պարսից : Եւս Բագարէս³ կուչիւր աւագ այր՝ վասն առաւել հեղութեանն և իմաստութեանն . որում յետոյ և տիքն . զայս ոչ կարելով ուղղախօսել Յունաց և Սորւոց , կոչեցին Բագարիոս : Ի սորա երկրորդ ամի Թագաւորութեանն հարկին հռոմայեցւոց բոլորովմբ ամենայն կողմանքն Հայոց : Քանզի հրամայեալ յԱգոստոս կայսերէ , որպէս ասի 'ի՛ ի՛ կայ աւետարանին , աշխարհագիր լինել ընդ ամենայն տիեզերս . վասն որոյ և 'ի Հայս առաքեալ գործակալք հռոմայեցւոց բերելով զպատկերն Ագոստոսի կայսեր , կանգնեցին յամենայն մեհեանս : Օայսու ժամանակաւ լինի ծնեալ Փրկիչն մեր Յիսուս Քրիստոս որդի Ստուծոյ :

Օսմին աւուրբք լինի խռովութիւն 'ի մէջ Բագարու և Հերովդի : Քանզի Հերովդի հրամայեալ զիւր պատկերն հուպ 'ի կայսերական պատկերն կանգնել 'ի մեհեանս Հայոց , զոր չառեալ յանձն Բագարու , պատճառս 'ի վերայ նորա յուզէր Հերովդէս : Բաքէ զզօրս Թրսկացւոց և գերմանացւոց ասպատակաւ հի-

1 Մի օր . կճասեալ . ուխտաւորք :

2 Երկու օր . փնասել գաղափարն :

3 Երկու օր . Աբգարու . և զկնի :

նից յերկիրն Պարսից¹, հրաման տուեալ ընդ աշխարհն
 Լճգարու անցանել : Իսկ Լճգարու ոչ հաւանեալ,
 ընդդիմանայ ասելով, եթէ ընդ անապատ է հրաման
 կայսեր անցանել զօրացդ՝ ի յերկիրն Պարսից : Ինչ որ
 դառնացեալ հերովդէս, անձամբ ինչ ոչ կարէր վճա-
 րել, պէս պէս ցաւոց զնա ըմբռնեալ՝ վասն որոյ ի
 Վրիստոս համարձակեցաւ, որպէս պատմէ (Յովսէպոս .
 առաքէ զեղբօրորդին իւր, որում տուեալ էր զգուստր
 իւր որ էր յառաջ կին Փերուրի եղբօր իւրոյ : Եւ նո-
 րա առեալ զբազմութիւն զօրացն, գայ հասանէ յաշ-
 խարհն Սիլադեստաց, պատահէ Լճգարու ի զօրա-
 նիստ գաւառին Բուգնան . և մարտուցեալ մեռանի,
 և զօրքն փախստական լինին : Եւ ինչ հետայն վախճանի
 և հերովդէս, և հրէից ազգապետ զԼքեղայոս նո-
 րին որդի Լճգոստոս կացուցանէ :

ԻԷ

Շինուած Եգեսիայ քաղաքի, և յիշատակումն սակաւութե ազգի
 մերոյ Լուսաւորչին :

Օ ԿՆԻ ոչ բազում աւուրց վախճանի Լճգոստոս,
 և փոխանակ նորա թագաւորէ հռոմայեցւոց Տիբեր .
 և Վերմանիկոս կեսար եղեալ, ձաղէ զառաքեալն ի
 հռովմ զիշխանս Լճշաւրի և Լճգարու, յաղագս պա-
 տերազմին նոցա՝ յորում սպանին զեղբօրորդին հերով-
 դի : Ինչ որ խտացեալ Լճգարու, խորհի ապստամ-
 բութիւն և պատրաստութիւն պատերազմի : Եւ այն-
 ժամ շինէ քաղաք զտեղի պահպանութեան գնդին
 հայոց, ուր յառաջագոյն զգուշանային Լճփրատու ի
 Սասսիոսէ, որ կոչի Լճեսիայ . և փոխէ ի նա զար-
 քունիս իւր՝ որ ի ՍԺբին, և զամենայն կուռս իւր,
 զԼաբոգ և զԼէլ և զԼաթնիքաղ և զԹարաթայ,
 և զմատեանս մեհենիցն վարժարանին, և միանգամայն
 զգիւանս թագաւորացն :

Եւետ այսր մեռեալ Լճշաւիր, թագաւորէ ի վե-
 րայ Պարսից Լճտաշէս որդի նորա : Լճդ թէպէտ և

¹ Երկու օր . հայոց . . . Բուգնան :

ոչ է կարգ պատմութեանս 'ի ժամանակի, և ոչ ըստ կարգի՝ զոր ասելս ձեռնարկեցաք, այլ քանզի սերունդք Արշաւրի Թագաւորին են, և արիւն և հարազատութիւն Արտաշիսի որդւոյ նորա, սկիզբն արասցուք յաղաքս պատուականութեան մարդկանն, նախաւ կարգեալ 'ի գիրսս առ ընթեր Արտաշիսի. զի իմասդին որք ընթեռնունն, եթէ համազգիք քաջին են: Իսկ զկնի ապա նշանակեսցուք և զժամանակ գալլստեան հարցն նոցա 'ի Հայս, որք են կարենանք և սուրենանք, յորմէ սուրբն Վրիգոր, և յորմէ կամարականք, յորժամ 'ի շարի կարգին հասանիցեմք 'ի ժամանակս Թագաւորին, որ զնոսա ընկալաւ:

Իայց Աբգարու ոչ յաջողեցաւ խորհուրդն ապրտամբութեան. զի խռովութիւն անկեալ 'ի մէջ ազականաց իւրոց՝ Թագաւորութեանն Պարսից, զոր ժողովեալ անդր չուէր 'ի համոզել և 'ի դադարեցուցանել զնոսա:

ԻԸ

Յողաքս երթալոյն Աբգարու յարեւել¹ և Թագաւորեցունելոյ Պարսից զԱրտաշէս. և թէ զհարգ կարգեաց զեղբարս իւր, յորոց մեր Լուսաւորին և նորին ազգակիցքն:

Երթեալ Աբգարու յարեւել, գտանէ Թագաւորեալ Պարսից զԱրտաշէս որդի Արշաւրի, և ընդդիմացեալ նմա զեղբարս իւր. քանզի նա խորհէր ազգաւ 'ի վերայ նոցա Թագաւորել, և նոքա ոչ առնուին յանձն: Ս' ասն որոյ պաշարեալ զնոսա Արտաշիսի և երկիւղ մահու եղեալ 'ի վերայ նոցա, բազում պատառմունք և անմիաբանութիւնք 'ի մէջ զօրացն և այլ ազգականացն լինէին: Վանգի էին Արշաւրի Թագաւորի որդիք երեք և դուստր մի. առաջին՝ նոյն ինքն արքայն Արտաշէս, երկրորդն՝ Վարէն, երրորդն՝ Սուրէն, և քոյր սոցին՝ որ անուանեալ կոչի Վոյմ, կին զօրավարին ամենայն Արեաց 'ի հօրէն կարգեցեալ:

Իսկ Աբգարու համոզեալ զնոսա խաղաղանալ, 'ի մէջ ամենեցունց հաստատէ զայս ինչ սահմանելով.

1 Մի օր. յարեւել. և զկնի:

Թագաւորել Մարտաշիւի հանդերձ ծննդովք իւրովք՝ որպէս և խորհեցան, և զեղբարսն անուանեալ Պաշլաւս՝ յանուն քաղաքին իւրեանց և աշխարհին մեծի և քաջաբերոյ . որպէս զի լինել նոցա պատուականագոյն և առաջին քան զամենայն նախարարու թիւնս Պարսից՝ որպէս արդարեւ զարմն թագաւորաց : Եւ դաշինս և երդմունս՝ ի միջի հաստատեալ, զի թէ լիցի՝ սպառել զարմից Մարտաշիւի՝ ի պատանեաց, նոքա մատիցեն ի թագաւորութիւնն : Եւ արտաքոյ ցեղի նորա թագաւորեցելոյ՝ ցեղս որոշել զնոսա երիս, կոչմամբ այսպիսեալ . Լիարենի Պաշլաւ, Սուրենի Պաշլաւ, և զքոյրն՝ ասպահապետի Պաշլաւ, յառնն տանուտեղրութենէ զանունն որոշեալ :

Եւ ասեն զսուրբն Վրիգոր ի սուրենեանն Պաշլաւէ, և զկամսարականս ի կարենեանն Պաշլաւէ : Եւ զայսոքալոյն զորպիսութիւն ի կարգին պատմեցուք . միայն նշանակելով այժմ առ ընթեր Մարտաշիւի, զի ծանիցես զազգս զայս մեծ, թէ հաւաստի արիւն լի զարշակայ են . այս ինքն զարմ Մարշակայ մեծի, եղբօր լի զարշակայ :

Եւ այսոցիկ այսպէս կարգեցելոց, և զգիր ուխտին ընդ իւր առեալ Մարգարու՝ դառնայ ոչ առողջ մարմնով, այլ չարաշար ցաւովք ախտացեալ :

ԻԹ

Դարձ Աբգարու յարեւելց և տալ օգնականութիւն Արեւայ ի մարտ ընդ հերովքի չորրորդապետի :

ԻՐԻԵԻ դարձաւ Մարգարիոս յարեւելց, լուաւ նա զհռովմայեցւոց, թէ ի կասկածանս՝ անկեալ են վասննորա, որպէս թէ զկնի զօրու քնաց յարեւելս Մարգար : Լի ասն որոյ յղէ առ գործակալս՝ հռովմայեցւոց զպատճառս երթալոյն իւրոյ ի Պարսս, միանգամայն և զգիր ուխտին՝ որ ընդ Մարտաշէս և ընդ եղբարս նորա՝ տայ՝ տանել : Եւ նոքա ոչ հաւատացին նմա . վասն զի և թշնամիք չարախօսեին զնմանէ, Պիղա-

1 Երկու օր . Դէպ լիցի :

2 Մի օր . ի Խաթի :

3 Մի օր . առ նա գործակալս :

4 Երեք օր . քալ :

տոս և Հերովդէս չորրորդապետ և իւսանիա¹ և փիլիպպոս : Իսկ Աբգարու եկեալ 'ի քաղաքն իւր յԵդեսիայ, միաբանեաց ընդ Արեւոյ առջայի պատերիացոց, սատարս տալով նմա 'ի ձեռն Եսոսրանայ² ուրումն արծրունելոյ՝ մարտնչել ընդ Հերովդէի : Վանգի նախ զդուստրն Արեւոյ կին առեալ Հերովդէի, և անարգեալ 'ի բաց եթող. և զՀերովդէիադայ մեկնեալ յառնէ իւրմէ եհան կենդանւոյն, յաղաքս որոյ սպանեալ զՅովհաննէս Սկրտիչ : Եւ եղև պատերազմ ընդ նա և ընդ Արեւ վասն անարգանաց դստերն. յորում սաստկապէս հարեալ սատակեցան զօրքն Հերովդէ յօգնականութենէ քաջացն Հայոց. որպէս յաստուածային գողցես տեսչութենէ, վրէժս հատուցանել ընդ մահուան Սկրտչին :

Լ

Առաջումն իշխանացն Աբգարու առ Մառինոս, յորում տեսին զՓրկիչն մեր Քրիստոս, ուստի եղև սկիզբն հաւատոցն Աբգարու :

Ինչոքայն ժամանակս եկաց 'ի գործ հազարապետութեան կայսեր 'ի վերայ փիւնիկեցոց և պաղեստինացոց, Սորոց և Սիջաքետաց Մառինոս որդի Ստորգեայ. առ որ առաքեաց Աբգարիոս երկուս 'ի զլիաւորաց իւրոց, զՍար³ Իհաբ բղեշին լ'ջնեաց, և ըզԸ ահազրամ նահապետ ապահունեաց տոհմին, և զՍիսան հաւատարիմ իւր 'ի քաղաքն Բեթբուբին, զգացուցանել նմա զպատճառս երթալոյն իւրոյ յարեւելս, ցուցանելով և զգիր ուխտին՝ որ ընդ Արտաշէս և ընդ եղբարս իւր, և առնել զնա թիկունս օգնականութեան : Որոյ եկեալ գտին զնա յԵրեւոյսոյն : Եւ նորա ընկալեալ զնոսա խաղաղութեամբ⁴ և մեծարանօք, առնէ պատասխանի Աբգարու. Սի կասկածեր 'ի կայսերէ սակս այնր, միայն զի զհարկեալն⁵ լիով փութասցիս :

1 Երեք օր. Լիսիայ. կամ Լուսիս :

2 Երկու օր. խնդութեամբ :

3 Սի օր. հարկեալն Լիով խնդութեամբ :

4 Երկու օր. խնդութեամբ և խնդութեամբ :

5 Սի օր. 'ի լուսանցն զՍարգիս :

Եւ նոցա դարձեալ անտի, ելին յԱրուսաղէմ տեսանել զՓրկիչն մեր Վրիստոս վասն լոյ համբաւուց սքանչելագործութեանցն. որում և ականատես եղեալ, պատմեցին Մագարու: Եւ որ զարմացեալ Մագարու, հաւատաց ճշմարտապէս իբր յարդարել որդի Մատուծոյ, և ասէ. Մայն զօրութիւնք ոչ մարդոյ են, այլ Մատուծոյ. զի չիք որ ի մարդկանէ որ կարէ զմեռեալս յարուցանել, բայց միայն Մատուած: Եւ քանզի ապականեալ էր մարմինն իւր ի չարաչար ցաւոց, որ պատահեցին¹ նմա ի Պարսից աշխարհին յառաջ քան զեւթն ամ, և ի մարդկանէ ոչ եղև նմա հնար բժշկութեան, ետ տանել նմա թուղթ աղաչանաց, զալ և բժշկել զնա ի ցաւոցն, օրինակ զայս:

ԼԱ

Թուղթ Մագարու առ Փրկիչն Յիսուս Քրիստոս:

ՄԳԱՐԱՐ Մըշմայ իշխան աշխարհի, առ Յիսուս Փրկիչ և բարերար, որ երևեցար² աշխարհի երուսաղէմացւոց, ողջոյն:

Եւ եւալ է իմ վասն քոյ և վասն բժշկութեանդ, որ լինին ի ձեռս քո առանց դեղոց և արմատոց. զի որպէս ասի, տաս դու կուրաց տեսանել և կաղաց զնալ և զբորոտս սրբել, և զայսս պիղծս³ հանես, և որ միանգամ չարչարեալ են երկար հիւանդութեամբք⁴ բժշկես. դու և զմեռեալս յարուցանես: Եւ իբրև լուայ վասն քո զայս ամենայն, եդի ի մօի իմում մի յերկուց աստի. կամ թէ դու աստուած իցես, իջեալ յերկնից գործես զայդ. կամ թէ որդի իցես դու Մատուծոյ, և զայդ առնես: Եւ որ վասն այնորիկ զրեցի ես առ քեզ՝ աղաչել զքեզ, զի աշխատ լինիցիս և եկեսցես առ իս և բժշկեսցես զհիւանդութիւնս, զոր ունիմ ես: Եւ լուայ զի հրեայք տրտնջեն⁴ զքէն և կամին չարչարել զքեզ. բայց քաղաք մի փոքրիկ և գեղեցիկ է իմ, և բաւական է մեզ երկոցունցս:

1 Երկու օր. պարսկեաց. յառաջ
և ամ. որ ի մարդկանէ:

2 Երեք օր. երեւոյս:

3 Երկու օր. գիղծս և զգնս հա-
նել. ընդ երեւոյս:

4 Մի օր. պարսկեաց էն:

Որոց տարեալ զթուղթն, պատահեցին նմա յՆորուսաղէմ: Օ այս վկայէ աւետարանական բանն, եթէ էին ոմանք ՚ի հեթանոսաց ելելոց առ նա. վասն որոյ ոչ համարձակին, որք լուանն, ասել ց՝ Նիսուս, այլ ասեն ց՝ Փիլիպպոս և ց՝ Նիդրէաս. և ՚նորբա ասեն ց՝ Նիսուս: Իսկ ինքն Փրկիչն յայնմ ժամանակի յորում կոչեացն զնա¹, ոչ առ յանձն. բայց թղթոյ արժանի արար զնա, որ ունի տօսպէս:

ԼԲ

Պատասխանի թղթոյն Աբգարու, զոր գրեաց Թումաս Առաքեալն հրամանաւ Փրկչին:

ԵՐԱՆԻ իցէ այնմ, որ հաւատայ յիս՝ իբրև ոչ իցէ նորա տեսեալ զիս. զի գրեալ է վասն իմ այսպէս. Օ ի որք տեսանեն զիս՝ ոչ հաւատասցեն յիս, և որք ոչն տեսանեն՝ նորբա հաւատասցեն և կեցցեն: Իսկ վասն այնր զի գրեցեր դու առ իս զալ ինձ առ քեզ, արժան է ինձ կատարել աստ զամենայն ինչ վասն որոյ առաքեցայ ես: Եւ իբրև կատարեցից զայն, ասպա համբարձայց առ այն՝ որ առաքեացն զիս. և յորժամ համբարձայց, առաքեցից զմի յաշակերտաց աստի իմոց, զի զցաւս քո բժշկեսցէ, և կեանս քեզ և որոց ընդ քեզ են շնորհեսցէ:

Օ այս թուղթ եբեր ՚նան սուրհանդակ ՚բգարու, ընդ որում և զկենդանագրութիւն փրկչական պատկերին, որ կայ յեղեսացւոց քաղաքին մինչև ցայսօր ժամանակի:

ԼԳ

Քարոզութիւն յԵդեսիայ Առաքելոյն Թագէի, և պատճէն թղթոցն հնգից:

ԻԱՅՑ յետ համբառնալոյ Փրկչին մերոյ՝ (Ժողովաս առաքեալ, մի յերկոտասանիցն, առաքեաց մի³ յեւ-

1 Այլ Անդրէաս և Փիլիպպոս նմա յանէն:

ասէն:

3 Այլք զԹադէոս, որ էր Դ... ան.

2 Երկու օր. զիս Աբգար, ոչ աստ քի, ՚ի քաղաքն:

Թանասնից անտի՝ զԹաղէոս, ՚ի քաղաքն Լադեսիայ՝ բժշկել զԼազար և աւետարանել ըստ բանին Տեառն։ Որոյ եկեալ՝ի տուն Տուբիայ իշխանի հրէի, զոր ասեն լինել յազգէն բագրատունեաց։ որոյ խուսեալ յԼազամայ՝ ոչ ուրացաւ զհրէութիւնն ընդ այլ ազգականս իւր, այլ նոյն օրինօքն եկաց մինչև հաւատալ՝ի Վրիստոս։ Եւ ել համբաւ նորա ընդ ամենայն քաղաքն։ Եւ ուեալ Լազարու ասէ. «Եւ եւ վասն որոյ գրեացն Յիսուս. և իսկոյն կոչեաց զնա։ Եւ եղև ՚ի մտանէն Թաղէի, տեսիլ մեծ երևեցաւ Լազարու յերեսն Թաղէի. և յարուցեալ՝ի գահոյիցն անկաւ ՚ի վերայ երեսաց իւրոց և երկիր եպագ նմա. և զարմացան աւմենայն իշխանքն՝ որ շուրջն կային, զի ոչ գիտացին զտեսիլն։ Եւ ցնա Լազար. Եւ թէ դո՛ւ իցես արդարեւ աշակերտ օրհնելոյն Յիսուսի, զոր ասաց առաքել ինձ այսր, և կարող իցես բժշկել զցաւս իմ։ Պատասխանի ետ Թաղէ. Եւ թէ հաւատասցես ՚ի Վրիստոս Յիսուս յորդին Եստուծոյ, տացին խնդրուածք սրտի քո։ Եւ ցնա Լազար. Եւ հաւատացի ՚ի նա և ՚ի հայրն նորա. վասն որոյ կամեցայ առնուլ զզօրս իմ և գալ կոտորել զհրէայն, որ խաչեցին զնա, եւ թէ ոչ էր արգելեալ վասն Թագաւորութեանն հռովմայեցոց։

Եւ յայսմ բանէ՝ սկիզբն արարեալ Թաղէի, աւետարանեաց նմա և քաղաքի նորա. և եղեալ ձեռն ՚ի վերայ բժշկեաց զնա, և զԼազարու պատագրոս իշխան քաղաքին և պատուական յամենայն տանն արքայի. նա և զամենայն՝ որ էին ՚ի քաղաքին հիւանդք և ախտաժեւք, բժշկեաց։ Եւ հաւատացին ամենեքեան. և մկրտեցաւ ինքն Լազար և ամենայն քաղաքն. և զգուրս տաճարաց կոոցն փակեցին. և որ ՚ի վերայ բազմին և սեանն կային պատկերքն՝ ծածկեալ պատեցին եղեգամբ. և ոչ զրք ածէր բռնութեամբ ՚ի հաւատս, բայց օր ըստ օրէ յաւելեալ ՚ի հաւատացեալն բազմանային։

Եւ Լազարելոյն Թաղէի զխոյրարար ոմն մետաքսագործ մկրտեալ, և անուն կոչեցեալ Լադէ, ձեռ-

1 Երկու օր. բանի... որ մահա՛մ էին։

նադրեալ 'ի վերայ Լադեսիայ, փոխանակ իւր Թողու առ արքայի : Եւ իւր առեալ հրովարտակ յԱբգարէ, զի ամենեքեան լուիցեն աւետարանին Վրիստոսի, գայ առ Սանատրուկ քեռորդի նորին, զոր կարգեալ էր 'ի վերայ աշխարհին և զօրացն : Բայց Աբգար յօժարեցաւ գրել Թուղթ առ Տիբերիոս կայսր, որ ունի օրինակ զայս :

Թուղթ Աբգարու առ Տիբերիոս :

ԲԳԱՐ արքայ Հայոց, տեառն իմում Տիբերի կայսեր հռովմայեցւոց խնդալ :

Վիտելով իմ, Թէ ոչ ինչ ծածկի 'ի քումմէ Թա. գաւորութենէդ, այլ իբրեւ զմտերիմ քո՝ աւելի ևս ի մնցուցանեմ 'ի ձեռն գրոյ : Օյի Հրեայք, որ բնակեալ են 'ի գաւառս պաղեստինացւոց, Ժողովեալ խաչեցին զՎրիստոս առանց իրիք յանցանաց, 'ի վերայ մեծամեծ երախտեացն՝ զոր արար առ նոսա, նշանս և սքանչելիս, մինչև զմեռեալս անգամ յարուցանել : Եւ գիտեա, զի զօրութիւնքս այս ոչ են սոսկ մարդոյ, այլ Բստուծոյ : Օյի և 'ի Ժամանակին յորում խաչեցինն զնա՝ արեգակն խաւարեցաւ, և երկիր շարժեալ տատանեցաւ. և ինքն յետ երից աւուրց յարեաւ 'ի մեռելոց և երևեցաւ բազմաց : Եւ այժմ յամենայն տեղիս անուն նորա 'ի ձեռն աշակերտաց նորա սքանչելիս մեծամեծս կատարէ. որ և առ իս ինքեան եցոյց յայտնապէս : Եւ արդ այսուհետև տէրութիւնդ քո գիտէ, որ ինչ արժան է հրամայել 'ի վերայ Ժողովրդեանն Հրէից, որք զայն գործեցին, և գրել ընդ ամենայն տիեզերս, զի երկրպագեսցեն Վրիստոսի իբրեւ ճշմարիտ Բստուծոյ : Ողջ լեր :

Պատասխանի Թղթոյն Աբգարու 'ի Տիբերեայ :

ՏԻԲԵՐԻՈՍ կայսր հռովմայեցւոց, Աբգարու Թա. գաւորի Հայոց խնդալ :

Օ Թուղթ մտերմութեանդ քո ընթերցան առաջի իմ, վասն որոյ շնորհակալութիւն 'ի մէնջ քեզ հասցէ : Թիպէտ և 'ի բազմաց մեր լուեալ զայդ յա.

ռաջագոյն, եցոյց և Պիղատոս ստուգապէս վասն նշանացն նորա, և եթէ յետ յարութեանն 'ի մեռելոց հաւատարիմ՝ եղև բազմաց, թէ Մատուած է : 1) ասն որոյ և ես կամեցայ առնել զայդ, զոր և դու խորհեցար : ՄԱԼ քանզի սովորութիւն է հռովմայեցւոց՝ աստուած 'ի հրամանէ թագաւորի միայնոյ ոչ նստուցանել¹, մինչև ոչ փորձեալ քննեսցի նա 'ի սինկղիտոսէն, վասն որոյ և իմ յայտնեալ զբանս զայս սինկղիտոսին, արհամարհեաց սինկղիտոսն, զի ոչ քննեցաւ նա յառաջագոյն 'ի սմանէ : ՄԱԼ մեք տուաք հրաման ամենայն ումեք որում և հաճոյ թուեսցի (3) Խուս, ընկալցին զնա ընդ աստուածս. և մահ այնոցիկ սպառնացեալ, որ չարախօս կայցեն զքրիստոնէից : Եւ վասն ժողովրդեանն Հրէից, որ յանդգնեցան խաչել² զնա, զորմէ լսեմ՝ թէ ոչ արժանի խաչի էր նա և մահու, այլ պատուի և երկրպագութեան, յորժամ առից պարապումն 'ի պատերազմէս սպանիացւոց ապստամբողաց յինէն, քննեալ հատուցից նոցա զարժանն :

Դարձեալ գրէ Թուղթ Աբգար առ Տիբերիոս :

ՄԲԳԱՐ արքայ Հայոց, տեառն իմում Տիբերի կայսեր հռովմայեցւոց խնդալ :

Օ թուղթ գրեալ ըստ արժանի քոյոյ տէրութեանդ տեսի, և ընդ հրաման մտածութեանդ քո ուրախացայ. և եթէ ոչ ցասնուցուս ինձ, զործ սինգղիտոսիդ յոյժ այպանելի է. քանզի առ դոսա՝ 'ի քննութենէ մարդկան տուեալ լինի աստուածութիւնն : Եւ արդ պսուհետե եթէ ոչ լինիցի հաճոյ Մատուածն մարդոյն, Մատուած լինել նա ոչ կարէ. և իբրև յայսմանէ մարդոյն արժան է քաւել զՄատուածն : Իայց քեզ տեառն իմոյ հաճոյ թուեսցի առաքել զայլ դք յԵրուսաղէմ փոխանակ Պիղատոսի, զի լուծցի նա անարգանօք յիշխանութենէն՝ յոր կարգեցեր զնա. վասն զի արար ըզկամս Հրէիցն, և խաչեաց զՔրիստոս 'ի տարապարտուց³ առանց քոյոյ հրամանի : Ողջ լինել քեզ ըզձամ :

1 Երեք օր. չաստապել, մէկ խոր. 3 էալ :

2 Մի օր. խաչ կանել :

3 Մի օր. պարապարկուող :

Օ այս գրեալ Աբգարու, զհաւասար թղթոյն եդ 'ի դիւանի իւրում, որպէս և զայլսն : Պարեաց և առ 'Երսէս մանուկ արքայ ասորեստանի 'ի Ռաբելոն :

Թուղթ Աբգարու առ Երսէս 1 :

ԱԳԱՐ արքայ Հայոց, որդւոյ իմոյ՝ Երսէսի խնդալ :
Օ գիր ողջունի քոյոյ տեսի, և զՊերոզ լուծի 'ի կապանաց, և զջնաս նորա թողի նմա . և եթէ կամ իցէ քեզ, կարգեսցես զնա 'ի վերակացութիւն 'Երնուէի, որպէս և կամիս : Այլ վասն այնր զի գրեցեր առ իս, թէ տուր ածել զայրդ բժիշկ, որ զնշանսդ առնէ և քարոզէ այլ աստուած 'ի վեր քան զհօր և զնոր, զի տեսից և լուայց դմա, նա ոչ էր բժիշկ ըստ արուեստի մարդկան, այլ աշակերտ էր որդւոյն Նստուծոյ՝ արարչի հրոյ և ջրոյ . և վիճակ հասեալ 'ի կողմանս Հայոց առաքեցաւ : Բայց յրնկերաց նորա գլխաւորաց Սիմոն անուն, նա՞ 'ի կողմանս Պարսից առաքեալ է . խնդիր արարեալ լուիցես նմա, յորժամ և հայրն քո Արտաշէս : Եւ նա բժշկեսցէ զամենայն հիւանդութիւնս, և ճանապարհ կենաց ցուցցէ :

Եւ յաւել ևս գրել առ Արտաշէս արքայ Պարսից օրինակ զայս :

Թուղթ Աբգարու առ Արտաշէս :

ԱԳԱՐ արքայ Հայոց, Արտաշիսի եղբօր իմում Պարսից՝ արքայի խնդալ :

Պիտեմ զի արդ լուեալ է քո վասն Նիսուսի Վրիտասի որդւոյն Նստուծոյ, զոր խաչեցին հրեայքն . որ յարեաւն 'ի մեռելոց, և առաքեաց զաշակերտսն իւր ընդ ամենայն տիեզերս՝ ուսուցանել ընդ հասնուր : Եւ մի յաշակերտաց նորա գլխաւորաց Սիմոն անուն՝ է 'ի կողմանս քոյոյ տէրութեանդ : Արդ խնդիր արարեալ գտցես զնա, և նա բժշկեսցէ զամենայն ախտս հիւանդութեանց՝ որ 'ի ձեզ, և ճանապարհ կենաց ցուցցէ . և

1 Մի օր . յաւելու արդայ ասորէս .
քանի :

2 Երկու օր . այդ :
3 Երեք օր . արդայից :

հաւատասցես բանի նորա, դու և եղբարք քո և ամենեքեան, որ հնազանդին քեզ կամաւոր : Սխախորժեի է ինձ, զձեզ ըստ մարմնոյ ազգականս՝ լինել ինձ մտերիմ հարազատս և ըստ հոգւոյ :

Եւ մինչ դեռ պատասխանի այսց թղթոց ոչ էր ընկալեալ, վախճանի Ղազարիոս, թագաւորեալ ամս երեսուն և ութ¹ :

ԼԴ

Յազգս վկայութեան Առաքելոցն մերոց :

Յես մահուանն Ղազարու բաժանի թագաւորութիւնն հայոց յերկուս² . քանզի Ննանուն որդի նորա կապեաց թագ՝ թագաւորել յԱդեսիայ, և քեռորդի նորա Սանատրուկ ՚ի հայս : Վտանի որ ինչ առ սոցա ժամանակաւ՝ յառաջագոյն գրեալ յայլոց, զգալուստ Ղաքելոյն ՚ի հայս, և հաւատալ Սանատրուկոյ, և թողուլ զհաւատն յերկիւղէ նախարարացն հայոց, և կատարումն Ղաքելոյն և որք ընդ նմա՝ ՚ի գաւառին Շաւարշան՝ որ այժմ կոչի Ղրտազ, և պատառումն քարին և յիրար գալ³ և ընդունել զմարմին Ղաքելոյն, և առնուլ անտի աշակերտացն և թաղել ՚ի դաշտին . և մարտիրոսանալ թագաւորի դստերն Սանդխտոյ հուպ ՚ի ճանապարհն . և աստ ուրեմն յայտնել նշխարաց երկոցունց, և փոխել յառապարն : Եւս ամենայն, որպէս ասացաք, այլոց պատմեալ յառաջագոյն քան զմեզ, ոչ ինչ կարեւորագոյն համարեցաք ոճով երկրորդել : Վոյն պէս և որ ինչ վասն կատարմանն Ղդդէի աշակերտի Ղաքելոյն յԱդեսիայ յորդւոյն Ղազարու, գտանի յայլոց պատմեալ յառաջագոյն քան զմեզ :

Որ իբրև թագաւորեաց յետ մահուան հօրն, ոչ եղև ժառանգորդ հայրենի առաքինութեանն, այլ եբաց զտաճարս կռոցն և կալաւ զպաշտօն հեթանոսութեանն, յւս յղեաց առ Ղդդէ, զի արասցէ նմա խոյր բեհեզեայ

1 Երկու օր . երեսուն և երկու :

2 Մի օր . ընդ երկուս :

3 Երկու օր . յիբարս գաւ :

անգուլաճով¹ ոսկւոյ, որպէս յառաջագոյն առնէր հօրն նորա : Եւ պատասխանի ընկալաւ, թէ ոչ արասցեն ձեռք իմ խոր գաղաթան անարժանի, որ ոչ երկրպագէ Վրիստոսի Նստուծոյ կենդանւոյ : Եւ իսկոյն հրամայեաց միում 'ի զինակրացն կտրել զոտս նորա սրով : Որոյ երթեալ, և տեսեալ զնա՝ զի նստէր յաթոռ վարդապետութեանն, էաժ սուսերաւ և 'ի բաց կտրեաց զսրունս նորա . և նոյնժամայն աւանդեաց զոգին : Օայս ծայրաքաղ արարեալ համառօտ յիշատակեցաք, որպէս զառ 'ի յայլոց պատմեալ նախկին :

Բայց վիճակեցաւ հայոց և Բարդուղիմէոս Ղաքեալ, որ և կատարեցաւ առ մեզ յԱրեթանոս² քաղաքի : Իսկ զՍիմոնէ, որ Պարսիցն վիճակեցաւ, ոչ ըզհաւաստին կարեմ պատմել՝ եթէ զինչ գործեաց և կամ ուր կատարեցաւ : Վանդի պատմի յոմանց, Սիմոնի ումմն Ղաքեոյ կատարիլ 'ի Սերիոսփորայ . և թէ նա իցէ Ճշմարտիւ, և թէ էր աղաքաւ գալուստ նորա անդր, ոչ գիտեմ . այլ միայն նշանակեցի, զի գիտասցես՝ թէ ոչ ինչ մնայ յիմմէ ջանից պատմել քեզ զամենայն, որ ինչ անկ է :

ԼԵ

Վասն Սանաթրկոյ Թագաւորութեանն, և սպանման ծննդոցն Աբգարու, և վասն Հեղինայ տիկնոջ :

ՍԱՆԱՏՐՈՒԿ Թագաւորեալ, զօրս ժողովէ 'ի ձեռն քաջացն բազրատունեաց և արծրունեաց դայեկաց իւրոց, իջանել տալ պատերազմ ընդ որդիսն Աբգարու, զի բոլորին³ տիրեսցէ Թագաւորութեան : Եւ մինչ դեռ նա յայսմ էր, աստուածային իմն ակնարկութեամբ խնդրեցաւ վրէժ մահուանն Ադդէի յորդւոյ Աբգարու : Վանդի սիւն կ'ձեայ կանգնել տայր յԱդեսիայ 'ի վերնատունն ապարանից իւրոց, և ինքն 'ի ներքոյ կալով հրամայէր զորպէսն առնել . որ զերծեալ յունու

1 Երկու օր . անգուլաճոյ :

2 Այլք Սէրէֆանոս կամ Սաբեֆանոս կամ Սաբեֆանոս :

3 Երկու օր . Բարդուղիմէոս . սիւն 'ի ձե :

ղացն, անկաւ 'ի վերայ նորա և խորտակեաց զոտսն և սատակեաց :

Եւ իսկոյն պատգամ ընակչաց քաղաքին եկն առ Սա նատրուկ, խնդրելով պայման ուխտի, զի մի վրդովեացէ զնոսա 'ի քրիստոնէութեան հաւատոց, և նոքա տացեն¹ զքաղաքն 'ի ձեռս և զգանձս թագաւորին : Օ որ արաւրեալ, յետոյ ստեաց . նա և զամենայն զաւակ տանն Ղազարու մաշեաց սրով, բայց յաղջկանց՝ զոր եհան 'ի քաղաքն բնակել 'ի կողմանս հաշտենից : Սպէս և զգլուխ կանանցն Ղազարու, որում անուն էր Հեղինէ, առաքեաց յիւրային քաղաքն բնակել 'ի Սառան, 'ի վերայ թողլով նմա զտիկնութիւնն ամենայն Սիջաքե տաց, փոխանակ բարեացն զոր գտեալ էր 'ի ձեռն² նորա Ղազարէ :

Եւս Հեղինէ զարդարեալ հաւատովք, որպէս և զայր իւր զՂազար, ոչ հանդուրժեաց բնակել 'ի մէջ կռապաշտիցն . այլ չոգաւ յԱրուստղէմ յաւուրս Լիլա դեայ, 'ի սովին՝ զոր մարգարէացաւն Բաբոս . և տըւեալ զամենայն գանձս իւր յԱգիպտոս, և զնեաց ցորեան բազում յոյժ և բաշխեաց ամենայն կարօտելոց³ . որում և վկայէ Յովսէպոս . որոյ և շիրիմ նշանաւոր կայ առաջի զրանն յԱրուստղէմ մինչև ցայսօր ժամանակի :

12

Յաղագս նորոգման Մծբին քաղաքի, և ճնուանակոչութեանն Սանատրկոյ, և մահուան նորին :

Եւ որ ինչ գործք եղեալ Սանատրկոյ, ոչ ինչ յիշատակաց արժանի համարեցաք բայց 'ի շինուածոց Մծբին քաղաքի : Օ ի 'ի շարժմանն խախտեալ, քակեաց և վերստին շինեաց պայծառագոյն, և պարըստեաց կրկին⁴ պարսպով և պատուարաւ . և զինքն անդ

1 Երեւ օր . յաւելուն նմա :

4 Երկու օր . պարսպով երկին պա-

2 Երկու օր . ընդ յետմէ նորա և յաւարա . . . դրամ մի 'ի յետմէ . . . ու գիւ-

տեւ այդ ղէմէր :

3 Ահագի :

3 Մի օր . խորագելոց :

ըի 'ի միջին հաստատեաց, մի դրամ 'ի ձեռն ունելով . որ նշանակէ այսպիսի ինչ, եթէ 'ի շինել քաղաքիս ա- մենայն գանձքս ծախեցան , և այս միայն մնաց :

Բայց թէ ընդէր Սանատրուկ կոչեցաւ , ասելի է : Վրանդի յաւուրս ձմերայնոյ ճանապարհորդեալ 'ի հայս քոյր Աբգարու ( )դէ , պատահէ բոյ 'ի լերինս Կորդուաց . ցրուեաց զամենեսեան արդիկ , մինչ ոչ գի- տելով ընկեր զընկեր՝ ընդ որ վարեցաւ : Իսկ դայեկին նորա Սանոտայ , քեռ Բիւրատայ բազրատունոյ , կնոջ Խոսրենայ արծրունոյ , առեալ զմանուկն , լանդի տղայ էր , եդ 'ի մէջ ստեանց իւրոց , մնալով 'ի ներքոյ ձեանն զերիս տիւս և զերիս գիշերս : Օ որմէ առատպելաբա- նեն , եթէ կենդանի իմն նորահրաշ սպիտակ յատուա- ծոցն առաքեալ՝ պահէր զմանուկն : Բայց որչափ եղաք վերահասու ¹ , այսպէս է . չուն սպիտակ ընդ ինդրական լեալ , պատահեաց մանկանն և դայեկին : Եւդ կոչեցաւ Սանատրուկ , 'ի դայեկէն զանուանակոչութիւնն ա- ռեալ , որպէս թէ տուրք Սանոտայ :

Սա թագաւորեալ յերկոտասաներորդի ամի Արտա շիսի Պարսից արքայի , կեցեալ ամն երեսուն՝ մեռաւ յորսի , նետիւ ուրուք դիպեալ փորոտեացն . իբր թէ վրէժս հատուցեալ ընդ չարչարման սրբոյ դատերն : Դ երուբնայ որդի Բիշադարայ դպրի գրեաց զամենայն գործս , որ ինչ յաւուրս Աբգարու և Սանատրկոյ , և եդ 'ի դիւանին յԱդեսիայ :

ԼԵ

Թագաւորել Երուանդայ և կոտորել զորդին Սանատրկոյ , և զերծանել Արտաշիսի փախստեամբ :

ՅԵՏ մահուանն Սանատրկոյ շփոթի ² թագաւորու- թիւնն : Վրանդի Լըրուանդ ոմն , որդի կնոջ արշակուն- ւոյ , թագաւորէ յութերորդ ամի Վարեհի վերջնոյ : Եւ ունին զրոյցք յաղագս նորա այսպէս : Եին ոմն յաղ-

¹ Երկու օր . հասաւ 'ի վերայ . . . ինչ հարստեանել ընդ լարլարանս :
 մեռանի յորս , եկաւ . . . իբրեւ ինչ վրէժս ² Երեք օր . շփոթի ինչ Բագա . . .

դէ արշակունեաց, անձամբ խարստի և խոշորագեղ, վարար, զոր ոչ ոք դիմադրաւեաց առնուլ կնուծեան, ծնանի երկուս մանկունս յանկարգ խառնակուծենէ, որպէս Պասիփայէ զՍինոտովրոս¹։ Եւ 'ի զարգանալ մանկանցն կոչեն անուանս Լարուանդ և Լարուազ։ Եւ 'ի չափ հասեալ Լարուանդայ, լինի սրտեայ և անդամովք յաղթ։ Սա 'ի բազում իրս վերակացու առաջնորդուծեամբ առաքեալ Սանատրկոյ, գտանի երևելի մինչև ամենայն նախարարացն Հայոց առաջին լինել և խոնարհուծեամբ և առատաձեռնուծեամբ զամենայն ոք յինքն յանգուցանէր։ Եւ 'ի մեռանելն Սանատրկոյ, միաբանեալ թագաւորեցուցին զնա առանց արանց յազգէն բազրատունեաց լինել թագադիր։

Բայց 'ի թագաւորելն իւրում Լարուանդ, կասկած ունելով յորդուցն Սանատրկոյ, կոտորէ զամենեսեան։ Թուի թէ վրէժս հատուցաւ սպանման որդւոցն Լաւաւրու։ Բայց մի ոմն տղայ Լարտաշէս անուն, զոր առեալ ստրնտուի նորա, փախեաւ 'ի կողմանս Հերայ² 'ի հովուականս³ Սաղեագանի, լուր առնելով դայեկի նորա Սմատայ, որդւոյ Բիւրատայ բազրատունւոյ, 'ի Սպեր գաւառի, 'ի շէնն⁴ Սմատաւանի։ Լորդ իբրև լսէ Սմատ, որդի Բիւրատայ, զթօթն Սանատրկոյ և զգոյժ կոտորման որդւոց նորա, առեալ զերկուս զբաւերս իւր զՍմատաւանոյ և զՍմատուրհի, նստուցանէ 'ի Բայբերդի, արս քաջս թողլով 'ի վերայ ամրոցին և ինքն հանդերձ միով կնաւ իւրով և սակաւ արամբք դայ անցանէ 'ի խնդիր մանկանն Լարտաշէսի։ Որում իրազգած հղեալ արջային Լարուանդայ, հետայոյզս⁵ առաքէ. վաճառ որոյ բովանդակ ժամանակս ընդ երեսս լերանց և դաշտաց պլակերպեալ շրջելով հետի հանդերձ մանկամբն, սնուցանէ 'ի հովուականս և յանդէորդս, մինչև պարսպ գտեալ ժամ, անցանէ առ Պաւրեհ արքայ Պարսից։ Եւ քանզի այր քաջ էր Սմատ և ծանօթ յառաջագոյն, պատուի մեծապէս ընդ զօ-

1 Այլք Սինոտովրոս կամ ՍԻՆ.

նորոյն։

2 Երկու օրինակք Հիւսոյ։

3 Մի օր. 'ի հովական. և զկնի։

4 Մի օր. 'ի շէնն ամպոսնի։

5 Երկու օր. հեփալոյզս... սա-
զէս և մանուկն... վասն 'ի բաւան ար-
խանեայ։

րազլուխան Պարսից, որպէս և մանուկն ընդ որդիս թա-
գաւորին, տեղի բնակելոյ առեալ զՆատ և զՂըմն կո-
չեցեալ գաւառս :

ԼԸ

Որ ինչ ջան Երուանդայ վասն 'ի բուռն ածելոյ զմանուկն Արտաշէս
և 'ի բաց թողոյ զՄիջագետս :

(ԲԱՅՑ Երուանդայ զմտաւ ածեալ, թէ որպիսի չար
թագաւորութեան նորա սնանի 'ի Սարս, խէթ սրտի
լեալ՝ ոչ հեշտալի էր նմա քուն : Հանապազ 'ի յարթ-
նութեան յայն հոգալով, նաև 'ի քուն անուրջս ահա-
գինս նմին իրի տեսանէր : Սասն որոյ 'ի ձեռն հրեշ-
տակաց և պատարագաց՝ խնդրէր հաշտեցուցանել
զարքայն Պարսից, տալ 'ի ձեռս զՆրտաշէս . ասելով,
թէ Միւրին իմ և հարազատութիւն, ընդէր սնուցանես
զՍարդ Նրտաշէս հակառակ ինձ և իմոյ թագաւորու-
թեանս, լսելով բանից Սմբատայ յեղուզակի, որ ասէ,
թէ որդի է Նրտաշէս Սանատրկոյ . և զորդի հովուաց
և զանդէորդաց ջանայ առնել արշակունի, և արիւն քո
և հարազատութիւն համբաւելով զնմանէ : 'Լա չէ որ
դի Սանատրկոյ, այլ ընդ խաբս գտեալ Սմբատայ զմար-
ոմն տղայ, բաջաղի : Երոյնպէս և առ Սմբատ յղէր բա-
զում անգամ, թէ ընդէր այդ քո սնոտի աշխատու-
թիւնդ . խաբեալ 'ի ստնտուէդ, սնուցանես զորդի
Սարիդ հակառակ ինձ : Եւ լսէ ոչ սիրելոյ՝ բանս
պատասխանեաց՝ : Յայնժամ առաքէ Երուանդ և սա-
տակէ զքաջն 'ի Բայբերդի, գերեալ զդատերսն Սմբա-
տայ՝ պահէ յամրոցին յԱնի ոչ վատթարապէս :

Բայց թիկունս առնել Երուանդայ զհռովմայեցիս՝
ոչ ինչ վտանգի 'ի թագաւորութեանն Սեպիանու և
Տիտոսի, թողով 'ի նոսա զՄիջագետս : Եւ յայնմ հե-
տէ բարձաւ իշխանութիւնն Հայոց 'ի Միջագետաց, և
հարկս առաւելագոյնս՝ տայր Երուանդ 'ի Հայոց : Իսկ

1 Մի օր . դարձեալ :

2 Երկու օր . Կիւրէի :

3 Մի օր . պատասխանաց :

4 Երկու օր . եւ անգագոյնս . .
Դպրոցս ընդ երկուս :

գործակալացն հռովմայեցւոց մեծապէս հանդերձեալ զքաղաքն Լազեսիայ, 'ի նմա հաստատեն զտունս գանձուց հարկաց ժողովեցոց 'ի Հայոց, 'ի Սիլադետաց և յասորեստանեաց : Լա ժողովեն 'ի նմա զամենայն դիւանս, և կարգեն դպրոցս երկուս . մի՝ զբունն իւրեանց զԼիւորին, և մեւս ևս զԶոյն . և զդիւանն հարկաց և զմեհենականն, որ կայր 'ի Սինոպ պոնդացւոց¹, անդր փոխեն :

ԼԹ

Յազազս շինուածի Երուանգաւտ քաղաքի :

ՅԱԻՈՒՐՍ սորա փոխին արքունիքն յԱրմաւիրն աշուանեալ բլրոյն . քանզի էր հեռացեալ գետն Լարասի, և յերկարել ձմերայնոյն, և 'ի դառնահոտ հնչմանէ² հիւսիսոյ պաղացեալ ձուլեալ վտակն, ոչ ուստեք արբուցումն բաւական թագաւորականին գտաւ նէր տեղւոյ : Ընդ որ նեղեալ Լարուանգայ, նա և ամբողջունի ևս՝ տեղւոյ եղեալ 'ի խնդիր, փոխէ զարքունիսն յարեմուտս կոյս 'ի քարակտուր մի բլուր, զորով պատ առեալ³ Լարասիայ ընդդէմ Սիւրեանն հոսի գետ : Պարսպէ զբլուրն, և 'ի ներքսագոյն⁴ քան զպարիսպն ընդ բազում տեղիս կտրեալ զքարինսն մինչև յատակս բլրոյն հաւասար գետոյն, մինչև դիմել ջուրց գետոյն 'ի փորուածն, յըմպելեաց պատրաստութիւն : Սիջնաբերդն ամրացուցանէր բարձր պարսպօք, և դրունս պղնձիս կանգնէր 'ի միջոցի պարսպին, և ելաներիս երկաթիս 'ի ներքուստ⁵ 'ի վեր մինչև ցղուռն . և 'ի նմա որոգայթս իմն ծածուկս ընդ մէջ աստիճանացն, որպէս զի ըմբռնեսցի՝ թէ ոք գաղտ ելանելով դաւել կամիցի զարքայն : Լա էր, ասեն, երկդիմի . որպէս զի մինն լիցի սպասաւորացն արքունի և ամենայն ելեմտից ճանապարհ տուրնջենային, իսկ մեւսն գիշերային և մարդադաւաց :

1 Երկու օր . 'ի Սինոպոնդացւոց :

2 Երեք օր . իմանէ :

3 Այլք պատուեալ :

4 Մի օր . 'ի ներսագոյն :

5 Երկու օր . ներքուստ . . Ըմբռ-

նէսցէ . . Դասն գիշերայ :

Խ

Թէ որպէս շինեաց զԲագարան քաղաք կոոց :

ԲԱՅՑ Լճրուանդ շինեալ զքաղաքն իւր , և փոխեալ անդր զամենայն ինչ յԼճրմաւրայ ուրոյն 'ի կռոցն , զոր ոչ օգուտ իւր համարեալ յիւրն փոխել 'ի քաղաքն , զի մի 'ի գալն և 'ի զոհել անդ աշխարհի , ոչ զգուշու թեամբ պահեսցի քաղաքն . այլ հեռագոյն 'ի նմանէ իբր քառասուն ասպարիսաւ զհիւսիսով նման իւր քաղաքին շինեաց քաղաք փոքր 'ի վերայ գետոյն Լխուրե նայ , և անուանեաց Բագարան , այս ինքն թէ 'ի նմա յօրինեալ է զկազմութիւն բազնացն . և փոխեաց անդր զամենայն զկուռն որ յԼճրմաւիւր : Եւ մեհեանս շինեալ , զեղլայր իւր զԼճրուազ քրմապետ կացուցանէր :

ԽԱ

Վասն տնկելոյ զանտառն , որ կոչի Ծանդոց :

ՏՆԿԷ և մայրի մեծ 'ի հիւսիսոյ ¹ կողմանէ գետոյն , և որմովք ամբացուցանէ , արգելլով 'ի ներքս այծեմունս երազունս , և զեղանց և զեղջերուաց ազգ , և ցիռս և վարազս . որք 'ի բազմութիւն աճեցեալ լցին զանտառն , որովք ուրախանայր թագաւորն յաւուրս որսոց : Եւ անուանէ զանտառն Նանդոց :

ԽԲ

Վասն ձեռակերտին , որ կոչի Երուանդակերտ :

ԲԱՆՃՐԷ է ինձ ասել և յաղազս գեղեցիկ դաստակերտին Լճրուանդակերտի , զոր յօրինեաց նոյն ինքն Լճրուանդ գեղեցիկ և չքնաղ յօրինուածովք : Բանգի զմիջոց հովտին մեծի ընդ մարդկութեամբ և պայծառ

¹ Երկու որ . ցիւսիսոյ :

ԽԳ

Թէ որպէս Սմբատայ օգնական արարեալ զնախարարս Պարսից՝
ինչորէ թագաւորեցուցանել զԱրտաշէս :

ԻՍԿ 'ի զարգանալ մանկանն Արտաշիսի, և 'ի բա-
զումարութիւնս քաջութեան ցուցանել դայեկին Սըմ-
բատայ, հաճեալ ընդ նա նախարարք Արեաց, մաղթեն
զթագաւորն տալ նմա պարգևս զինչ և ինչորեսցէ : Եւ
յանձն առեալ թագաւորին, ասէ ցնախարարսն . Տե-
սէք զինչ կամի այրն քաջ : Եւ նոքա ասեն . Ամասհ
բարերարութիւնդ քո . ոչ այլ ինչ կամի Սմբատ, քան
թէ զարինդ քո և հարազատութիւն, զԱրտաշէս
որդի Սանատրկոյ զմերժեալն 'ի թագաւորութենէ
իւրմէ, հաստատել յիւրում թագաւորութեանն : Եւ
յանձն առեալ արքային արքայից, տայ 'ի ձեռն Սմբա-
տայ մասն ինչ 'ի զօրացն ասորեստանի և զզօրս Արշու-
րայտականի, զի տարեալ զԱրտաշէս հաստատեսցեն 'ի
գահն հայրենի :

ԽԴ

Յաղագս լսելոյ Երուանդայ զգալն Արտաշիսի, և գումարեալ զզօրս
'ի պատրաստութիւն պատերազմի :

Ի ՈՒՐ հասանէ առ Արուանդ յուտէացեոց գաւա-
ռին, եթէ գումարեաց արքայն Պարսից զօր բազում
'ի ձեռն Սմբատայ, զի 'ի վերայ քո խաղացեալ ածցէ
զմանուկն Արտաշէս 'ի թագաւորութիւն իւր : Օայս
իբրև լուաւ Արուանդ, եթող անդէն զբազումսն 'ի
նախարարացն կողմնապահս¹, և ինքն գնաց 'ի քաղաքն
իւր փութանակի, կուտել առ ինքն զզօրս հայոց և
զԱրաց և զկողմանցն Կեսարու, այլ և զԱրշագետացն
աղերսիւք և տրովք : Եւ էին աւուրք գարնայնոյ . զման

¹ Մի օր . իողմպահս :

որոյ երազ ժողովեցան զօրքն ամենայն . նա և Ղրգամ տանուտէր ազգին Սուրացան, որ 'ի ծննդոցն Ղժդա-
հակայ, ամբոխ հետեակաւ : Վանդի էր Լըրուանդայ
դարձուցեալ 'ի նա զգահն երկրորդական, զոր հանեալ
էր 'ի նոցանէ Տիգրանայ և տուեալ էր իւրում քեռ-
առնն Սիհրդատայ . իսկ յետ մահուանն Սիհրդա-
տայ՝ ոչ լինէր ումեք տուեալ, մինչև Լըրուանդայ դար-
ձուցանել զնա առ Ղրգամ : Եւ ոչ միայն նմա, այլ և
ամենայն նախարարացն տայր պարգևս¹, և զօրացն ա-
մենեցուն պարգևէր առատապէս :

ԽԵ

Թէ որպէս ընդ մուտն Արտաշէսի յիւր աշխարհն աջողեցաւ գործն :

ԻՍԿ Սմբատ հանդերձ մանկամբն Ղրտաշխիւ ա-
ճապարէր հասանել 'ի սահմանս ուտէացւոց : Ընդ ա-
ռաջ նորա ելին զօրք այնր կողմանն, նա և նախարարքն
զորս եթող Լըրուանդ : Օ այն իբրև լուան այլ նախա-
րարքն Հայոց՝ լուծանէին լքանէին և զատել յԼը-
րուանդայ խորհէին . նա և զայն ևս տեսանէին, եթէ
զօրքն հռովմայեցւոց ոչ հասանեն նմա 'ի Թիկունս :
Իսկ Լըրուանդ առաւել ևս յորդորագոյն² տայր զպար-
գևսն, և բաշխէր միոյ միոյ ումեք 'ի նոցանէ զգանձսն .
և որչափ առատանայր³, առաւել ևս ատելի լինէր :
Վանդի գիտէին ամենեքեան, եթէ ոչ առ առատու-
թեան տայ, այլ առ երկիւղի վատնէ : Եւ ոչ այն-
չափ սիրելի զայնոսիկ առնէր՝ որոց շատն տայր, քան
թէ Թշնամի զայնս՝ որոց ոչն տայր պերճագոյնս :

¹ Երկու օր . պարգևս և պափիս,
և . . . ամենեցան . պարգևս տոտաբաղէս :

² Այլևս յորդագոյն :

³ Երեք օր . չորս օր, չորս և . . .

ԽԶ

Երուանդայ պատերազմ ընդ Արտաշիսի և փախուստ, և առուսն
քաղաքի նորա և մահ :

(ԱՅՑ 1) մեատ հանդերձ մանկամբն Մրտաշիսի և
լանէ առ ափն ծովուն Ղազմայ, զթիկամբք Մրա-
զածն կոչեցեալ լերինն . աճապարէին հասանել ՚ի բա-
նակն Լըրուանդայ : Մը ոչինչ համարեալ զբազմութիւն
զօրաց նորա, միայն կասկածէին ¹ ՚ի Սուրացանէն Մը
զամայ, զի այր քաջ էր և բազմաց տէր տիգաւորաց :
Եւ ճամբարն ² Լըրուանդայ էր բացագոյն ՚ի քաղաքէ
նորին աւելի քան երեքհարեւր ³ ասոյարիսաւ ՚ի հիւսի-
սոյ ՚ի վերայ գետոյն Միսուրեան : Օայս իբրեւ լէր
Լըրուանդ, հանէր ընդ առաջ զբազմութիւն զօրացն,
և ճակատէր ոչ հեռի յիւրմէ բանակէն : Իսկ Մրտա-
շիսի առաքեալ պատգամ առ Մրգամ նահապետ Սու-
րացանաց հանդերձ բազում երդմամբք, թողուլ ՚ի վե-
րայ նորա զոր ինչ գտեալ է յԼըրուանդայ, և կրկին այլ
յաւելուլ, միայն զի զԼըրուանդ թողեալ ՚ի բաց գը-
նասցէ :

Եւ իբրեւ հանդէպ ճակատուն Լըրուանդայ ելին նը-
շանք Մրտաշիսի, Մրգամայ առեալ զբազմութիւն հե-
տեակացն ՚ի կողմ ելանէր : Եւ Սմբատ հրամայէր
զփողնն պղնձիս հնչեցուցանել ⁴ . և յառաջեալ զճա-
կատն իւր, իբրեւ զարծիւ յերամն կաքաւուց խոյա-
նայր : Իսկ նախարարքն Հայոց, որ յաջ և յահեակ
թեմն էին, ՚ի նա խառնեալ միանային : Եւ զօրքն
Սրաց, հանդերձ արքային իւրեանց Վարսմանաւ,
թէպէտ և յանդուգն յարձակմամբ յառաջեալ բա-
խէին, արագապէս ⁵ դառնային ՚ի մեծ-կողմն փախու-
ցեալ : Եւ անդ էր տեսանել կոտորած անհնարին զգըն-
դին Լըրուանդայ և զզօրաց Սիջագետաց : Եւ ՚ի խառ-
նակել այսպիսի ճակատուց, պատահէն Մրտաշիսի արք

1 Երկու օր . ափն ածէին :

2 Երկու օր . ջամբարն :

3 Երկու օր . վերէնհարիւր :

4 Երկու օր . գլխիցորդանէլ . և յա-

ռաջ առեալ . . զարծոյի յերամ . այլ օր .
յերամիս :

5 Երկու օր . երագապէս . և դառ-
նային :

քաջք տաւրացիք, որոց զողիս 'ի բաց եղեալ, Լըրուանդայ պայմանեալ՝ սպանանել զԼըրտաշէս : Որոց դիպեալ հետի¹ ընդ մէջ անցանէր Ղիսակ որդի ստրն. տուին Լըրտաշիսի, և սատակեալ² զնոսա, ուր և զկէս դիմաց նորա 'ի վայր բերեալ³ սուսերաւ, զյաղթու. թիւն ստացեալ՝ մեռանի 'ի վերայ⁴ այսպիսեացս : Լըրմնացեալ զօրքն 'ի փախուստ դառնային :

Իսկ Լըրուանդ ձիովն իւրով բովանդակ ասպարէզս անցեալ, ելանէ 'ի խանս կարգեալս 'ի բանակէն իւրմէ 'ի քաղաքն իւր, հեծեալ 'ի նոր ձիս հանգոյց 'ի հան. գուցէ փախչել : Լըր քաջն Սմբատ զհետ մտեալ, սաստկագոյն վարէր զնա 'ի գիշերի մինչև ցդուռն քաղաքին : Լըր Սարաց զօրացն անցեալ 'ի կողմն երուան. դական գնդին, նսեմաւ 'ի վերայ դիականցն բանակէին : Իսկ Լըրտաշիսի հասեալ Լըրուանդայ⁵, ընդ շրջապատեալ առագաստն 'ի կաշոյ և 'ի կտակէ պարսպին էջ, և 'ի խորանս նորա բնակեցաւ զայն գիշեր : Լըր այգուն եղելոյ՝ տիրաբար արարեալ, զսպանեալսն թաղել հրամայեաց. և անուանեաց զհովիտն, ուր 'ի վերայ դիական բանակեցաւ, Սարաց մարգ. և զտեղի ճակատուն⁶ Լըրուանդալան, որ կողի մինչև ցայսօր ժամանակի. այս ինքն եթէ⁷ յայսմ տեղով վանեաց զԼըրուանդ : Լըր ինքն չուեաց 'ի քաղաքն Լըրուանդայ. յառաջ քան զմիջօրեայ հասեալ 'ի դաստակերտն Լըրուանդայ, և միաբան գոչմամբ հրամայեաց աղաղակել զօրացն՝ Սար ամատ, որ թարգմանի Սարս եկն. յիշեցուցանելով զթշնամանն, զոր յղէր Լըրուանդ առ թագաւորն Պարսից և առ Սմբատ, Սար զնա կոչելով : Յայսմ 'ի սոյն ձայն անուանեցաւ դաստակերտն Սարմէտ, իբր 'ի կամաց Լըրտաշիսի, բառնալ զանուն Լըրուանդայ 'ի տեղովն. այս պատճառ է անուանա. կոչու. թեան դաստակերտին :

Իայց Սմբատայ գիշերոյն զհետ Լըրուանդայ եկեալ

1 Մի օր. 'ի հեթի :

2 Երկու օր. սապիւնաց :

3 Մի օր. բերաս :

4 Երեք օր. 'ի վերայ այսպիսեաց :

5 Երկու օր. 'ի Երուանդայ շէր.

Ջաղապեալ. . 'ի խաչայ և 'ի խաւեաց պաշտպան էջ, և 'ի խորանի. . . դիականցն :

6 Երեք օր. ճամբարուն :

7 Երկու օր. Բէ յայսմ գեղ. . . յիշե.

ւով. . Յայս 'ի սոյն. . . Իբր խամց :

սակաւ վաշտկանաւ¹, զդուռն քաղաքին սրահէր մինչև 'ի գալն Լըտաշիսի և զօրացն ամենեցուն : Լը 'ի մարտնչել քաջացն ընդ ամրոցին, անձնատուրք եղեն մարդիկ ամրոցին, և բացին զդուռն քաղաքին : Իսկ մի ոմն 'ի զինուորացն մտեալ եհար վաղերբ զգլուխն Լըրուանդայ, և ցրուեաց զուղիղն 'ի յատակս տանն . և այսպիսի ջախմամբ վախճանեցաւ, կալեալ զթագաւորութիւնն ամս քսան : Իայց Լըտաշիսի յիշեալ թէ խառնուած արշակունւոյ է Լըրուանդ, հրամայէ զգի նորա թաղել մահարձանօք :

ԽԷ

Թագաւորել Արտաշիսի և առնել բարի իւրոց երախտութեացն :

{ } ԵՏ մահուանն Լըրուանդայ մտեալ Սմաւտայ պար լունականսն յուզէր զգանձսն . և գտեալ զթագն Սա նատրկոյ արքայի, դնէ 'ի գլուխն Լըտաշիսի և թագաւորեցուցանէ 'ի վերայ ամենայն երկրիս Հայոց 'ի քսան և իններորդի ամի Ղարեհի Պարսից արքայի : Իսկ Լըտաշիսի առեալ զթագաւորութիւնն, տայ պարգևս զօրացն Սարաց և Պարսից, և արձակեաց յաշխարհն իւրեանց : Տայ և առնն քաջին և պատուակա նին Լըգամայ զխոստացեալ գահն երկրորդական, և պսակ յակնթակապ, և գինդ յերկոսին ականջն, և կարմիր զգեստ միոյ ոտինն . տարգալ ունել ոսկի և պատառաքաղ, և ոսկեղինօք ըմպել նուազօք : Լը ոչ ինչ ընդհատ յայսց պատուոց տայ դայեկին իւրոյ Սմաւտայ, բայց միայն յերկուց գնդաց և 'ի կարմիր կօշիկ . և աւելի քան զհայրենական զիւր թագակապ ասպետութիւնն և զիշխանութիւն արեւմտեայ զօրուն, հաւատայ 'ի նա զամենայն զօրս Հայոց, և զբոլոր աշխարհիս զգործակալս և զհամօրէն³ տունն արքունի : Լը զԼերսէս զորդի որդւոյ իւրոյ ստընտուին Իխսակայ ազգ զնա սերելով, անուռն կուէ զնահատակութեանցն հօրն, Ղիւմաքսեան³ . քանզի, որպէս ասացաքն, զկէս դիմացն սուսերաւ 'ի վայր բերին 'ի վերայ Լըտաշիսի :

1 Երկու օր . խալսանալս :

2 Մի օր . համբէն պտանն :

3 Երեք օր . Դիմախէտն :

Պատմի սորա 'ի նոյն աւուրս սերեալ ազգ և զորդինն Տուրայ, պատանիս Հինգ Հանդերձ տասամբ, յա նունն հօրն իւրեանց տրուենիս. ոչ վասն արութեան ինչ գործոց, այլ միայն վասն քսութեան հօրն նոցա, զոր առնէր 'ի տանէն արքայի առ Սմբատ, քանզի ընտանի էր Լորուանդայ, սակս նորին և սպանաւ 'ի նմանէ :

ԽԸ

Սպանումն Երուազայ, և շինել միւսոյ Բաղարանի, և հարկել Արտաշեսի հռովմայեցւոց :

Օ ԿՆԻ այսորիկ հրաման տայ Սմբատայ, երթալ յամուրն Բաղարան, որ հուպ 'ի քաղաքն Լորուանդայ 'ի վերայ Լխուրեան գետոյ, զի սպանցէ զԼորուազեղբայր Լորուանդայ : Օ որ կայեալ Սմբատայ, երկան զուլանէ հրամայէ կապել, և ընկենուլ 'ի պտոյտ մի գետոյն : Լա 'ի տեղի նորա 'ի վերայ բազնացն¹ կացուցանէ զընտանի Լրտաշիսի, աշակերտ մագի որումն երազահանի, որ յայն սակս և Սոգպաշտէ անուն կարգային : Լա ապա աւար առեալ² զգանձան Լորուազայ, և ծառայս անձինս հինգ հարեւր, նա և զընտիր ընտիր գանձուցն մեհենից, բերէ Լրտաշիսի : Լա Լրտաշէս պարգեւէ Սմբատայ զծառայսն Լորուազայ. բայց զգանձան հրամայէ տանել Ղարեհի Պարսից արքայի³, յաւելլով և ինքն 'ի գանձան, 'ի շնորհակալութեան պատիւ իբրու հօր և օգնականի :

Յայնժամ Սմբատայ զծառայսն Լորուազայ, զոր գերեացն 'ի Բաղարանէ, տարեալ բնակեցուցանէ 'ի Թիւկանց Սասեաց, 'ի նոյն անունն Բաղարան կոչելով զձեռակերտն : Ինքն անցանէ 'ի Պարսս ընծայատար Ղարեհի, ոչ ինչ փոյթ առնելով զհռովմայեցւոց իշխանութենէն⁴ : Իսկ 'ի գնալն Սմբատայ 'ի Պարսս հասանեն հարկահանք կայսեր և սպայ ծանր 'ի սահմանս

1 Երկու օր. Բագնի. երկու այլ Բաղարանի :

2 Մի օր. աստեալ :

3 Այլք արդայի, Կոտայի յաւելմա՛յ Խուրոյ գանձաւն :

4 Երկու օր. փերութիւնի :

Հայոց, զորս մաղթեալ Ղրտաշխի և կրկին տուեալ զհարկսն, հաշտեցուցանէ : Եւ զայս մեզ ստուգապէս պատմէ Ուղիւս¹ քուրմ հանւոյ², գրող մեհենական պատմութեանց, և զայլ բազում գործս՝ զոր ասել կայ մեզ առաջի, որում և Պարսից մատենանքն վկայեն և Հայոց երգն վիպասանաց :

ԽԹ

Վասն շինուածոյ Արտաշատ քաղաքի :

ԻՏՏԱՀԻՍԻ վերջնոյ գործք՝ բազում ինչ յայտնի են քեզ ՚ի վիպասանացն³, որ պատմին ՚ի Ղողթան . շինել զքաղաքն, և խնամութիւն ընդ Ղլանք և ծնունդք զարմիցն, և իբր տրփանք Սաթինկան⁴ ընդ վիշապազունան՝ առասպելաբար, այս ինքն ընդ զարմն Ղաղա հակայ, որ ունին զամենայն զառ ստորոտողն⁵ Ստեաց . մարտ ընդ նոսա և քայքայումն յիշխանութենէն, և սպանումն նոցա և հրկիզութիւն շինուածոցն, և նախանձ որդւոցն Ղրտաշխի և գրգռութիւն ընդ միմեանս ՚ի ձեռն կանանցն : Եւս ամենայն, որպէս ասացաք, յայտնի են քեզ յերգս վիպասանացն . բայց յիշատակեսցուք և մեք կարճառօտիւք, և զայլաբանութիւնն ճշմարտեսցուք :

Երթեալ Ղրտաշխի ՚ի տեղին, ուր խառնին Երասխ և Սեծամօր, և հաճեալ ընդ բլուրն, շինէ քաղաք յիւր անուն անուանեալ Ղրտաշատ : Չեռնաու լինի նմա և Երասխ փայտիւք մայրից . վասն որոյ անաշխատ և երազ շինեալ, կանգնէ ՚ի նմա մեհեան, և փոխէ ՚ի Բագարանէ զպատկերն Երտեմիդայ և զամենայն կուռս հայրենիս . բայց զԵրողոնի պատկերն արտաքոյ քաղաքին կանգնէ հուպ ՚ի ճանապարհն : Եւ յարուցանէ ՚ի քաղաքէն Երուանդայ զգերութիւն հրէիցն, որ փոխեալ էին անդ յԵրմաւրայ, և նստուցանէ զնոսա յԵրտաշատ : Եւ և զամենայն վայելու-

1 Մի օր . Ուղիւս . երկու օր . Ուղիւս :

2 Երեք օր . հանկոյ :

3 Երկու օր . ՚ի վիպոյն . . գոթանի :

4 Երկու օր . Սաթինկան :

5 Մի օր . առ ստորով :

Թիւն քաղաքին Լըրուանդայ, զոր տարեալ էր յԼըրուանդայ և զոր անդէն արարեալ նորա¹, փոխէ յԼըրուաշառ. և առաւել ևս յինքենէ յօրինէ իբր զքաղաք արքայանիստ :

Ծ

Յարձակումն Ալանաց ՚ի մեզ և պարտումն, և խնամութիւն Արտաշէսի ընդ նոսա :

( ) ԱՅՍՈՒ Ժամանակաւ միաբանեալ Լլանք լեռնա-կանօքն ամենայնիւ, յինքեանս արկանելով և զկէս Սրաց աշխարհին, մեծաւ ամբօխիւ տարածեալ ընդ աշխարհս մեր : յողովէ և Լըրտաշէս զիւրոյ զօրացն բազմութիւն, և լինի պատերազմ ՚ի մէջ երկրիս երկուցունց ազգացն քաջաց և աղէղնաւորաց : Սակաւ ինչ տեղի տայ ազգ Լլանաց, և գնացեալ անցանէ ընդ գետն մեծ Սուր, և բանակի առ եզերք գետոյն ՚ի հիւսիսոյ. և հասեալ Լըրտաշիսի բանակի ՚ի հարաւոյ², և գետն ընդ մէջ նոցա :

Բայց քանզի զորդի Լլանաց արքային ձերբակալ արարեալ զօրացն հայոց ածեն առ Լըրտաշէս, զխաղաղութիւն խնդրէր արքայն Լլանաց, տալ Լըրտաշիսի զինչ և խնդրեսցէ. և երդմունս և դաշինս ասէր հաստատել մշտնջենաւորս, որպէս զի մի ևս մանկունք Լլանաց ասպատակաւ հինից ելլեն յաշխարհն հայոց : Եւ ՚ի չառնուլ յանձն Լըրտաշիսի առ ՚ի տալ զպատանին, գայ քոյր պատանւոյն յափն գետոյն ՚ի դարաւանդ մի մեծ, և ՚ի ձեռն թարգմանչաց³ ձայնէ ՚ի բանակն Լըրտաշիսի. Վեզ ասեմ, այր քաջ⁴ Լըրտաշէս, որ յաղթեցեր քաջ ազգին Լլանաց. եկ հաւանեաց աչա-գեղջ⁵ դստերս Լլանաց՝ տալ զպատանիդ. զի վասն միոյ քինու ոչ է օրէն դիւցազանց զայլոց դիւցազանց զարմից բառնալ զկենդանութիւն, կամ ծառայեցու-

1 Մի օր. նոր :

2 Երկու օր. ցհաբաւոյ :

3 Մի օր. թարգմանաց :

4 Երկու օր. քաջ ազգի Արքաշէս :

5 Մի օր. աչագեղջոյ :

ցանկելով և 'ի ստրկաց կարգի պահել, և Թշնամութիւն յաւիտենական 'ի մէջ երկոյցունց ազգաց քաջաց հաստատել: Եւ լուեալ Արտաշիսի զայսպիսի իմաստուն բանս, գնաց յեզր գետոյն. և տեսեալ զկոյսն գեղեցիկ, և լուեալ 'ի նմանէ բանս իմաստութեան, ցանկացաւ կուսին: Եւ կոչեցեալ զդայեակն իւր Սմբատ, յայտնէ նմա զկամս սրտի իւրոյ, առնուլ զօրիորդն 'ի կնութիւն իւր, և դաշինս և ուխտս հաստատել ընդ ազգի քաջացն, և զպատանին արձակել 'ի խաղաղութիւն: Եւ հաճոյ Թուեցեալ Սմբատայ, առ արքայն Ալանաց յլէ՝ տալ զտիկին օրիորդն Ալանաց զՍաթիւնիկ 'ի կնութիւն Արտաշիսի: Եւ ասէ արքայն Ալանաց. Եւ ուստի տացէ քաջն՝ Արտաշէս հազարս 'ի հազարաց և բերս 'ի բիւրուց ընդ քաջազգոյ կոյս օրիորդիս Ալանաց:

Օ այս տեղի առասպելաբանելով վիպասանքն յերգէն իւրեանց ասեն. Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս 'ի սեաւն գեղեցիկ, և հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն, և անցեալ որպէս զարծուի սրաթւ ընդ գետն, և ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն՝ ընկէջ 'ի մէջք օրիորդին Ալանաց, և շատ ցաւեցոյց զմէջք փափուկ օրիորդին, արագ հասուցանելով 'ի բանակն իւր¹: Որ և ճշմարտութեամբ ունի այսպէս: Վրանգի պատուեալ է առ Ալանս մորթ կարմիր, լայքա՞ շատ և ոսկի բազում տուեալ 'ի վարձանս, առնուլ զտիկին օրիորդն Սաթիւնիկ: Այս է ոսկէօղ շիկափոկ պարանն: Ղոյն պէս զհարսանեաց առասպելեալ երգեն, այսպէս ասելով. Տեղ ոսկի տեղայր 'ի փեսայութեանն Արտաշիսի, տեղայր մարգարիտ 'ի հարսնութեան Սաթիւնիկանն: Վրանգի սովորութիւն իսկ էր Թագաւորացն մերոց, փեսայութեամբ² 'ի դուռն տաճարին հասանել՝ դահեկանս ճապաղել իբրեւ զհիւպատեանն հռովմայեցւոց. սապէս և Թագուհեացն յառաքաստին՝ մարգարիտ: Այս է ճշմարտութիւն բանիցս:

Սա առաջին եղեալ 'ի կանանցն Արտաշիսի՝ ծնանի նմա զԱրտաւազդ և այլս բազումս, զորս ոչ կարեւոր

1 Երկու օր. քաջութիւն:

2 Երկու օր. Արքայութիւն:

3 Մի օր. լաւագոյն. այլ օր. դատարար:

4 Երկու օր. փեսայութեան:

Համարեցաք այժմ անուամբ թուել . բայց զինիսն ¹
յորժամ 'ի գործ ինչ հասանիցեմք :

ԾԱ

Սպանումն Արգամայ և որդւոց նորա :

Ի 2ԱՓ հասեալ Արտաւազդայ որդւոյ Արտաշիսի ,
եղև այր քաջ, անձնահաճ և հպարտ . և նախանձ բե-
րելով ընդ ծերունւոցն Արգամայ , հրապուրեաղ զհայր
իւր ցամառ Արգամայ , որպէս թէ թագաւորել 'ի վե-
րայ ամենայնի խորհիցի : Այսպէս ընկեցեալ գնա 'ի
պատուոյն ² , ինքն առնու զերկրորդութիւնն : Այտ
այսր երթալով Արտաշիսի 'ի ճաշ Արգամայ , կասկած
իմն անկեալ , իբր թէ դաւել զարքայն խորհեցան ,
յարուցանեն որդիքն արքայի ապշոպ ³ , և անդէն իսկ 'ի
հացին քարչեն զպլիսն Արգամայ : Եւ խռովութեամբ
մեծաւ եկեալ յԱրտաշատ Արտաշէս արքայ , դար-
ձեալ արձակեաց զորդի իւր զԱճափան մեծաւ գնդաւ ,
և զբազումն յազգէն Սուրացան սպանանել հրա-
մայեաց , և զապարանսն Արգամայ այրել . և զհարձ
նորին , որ կարի չքնաղ էր գեղով և մնացեալ գնացիւք
ոտից , զոր կոչէին Սանդու , ածել 'ի հարձութիւն
Արտաշիսի : Օր դարձեալ նուաճեալ յետ երկուց
ամաց , 'ի բաց տալ ⁴ հրամայէ զինչսն բայց 'ի հարձէն :

Իսկ Արտաւազդայ ոչ շատացեալ առնու 'ի բաց 'ի
նոցանէ զերկրորդութեան պատին , յաւելու ևս հա-
նել և զԱխաճաւան , և ըստ հիւսիսոյ Արասիայ զա-
մենայն գեւղս , յորում և ապարանս և բերդս 'ի նոցա-
նէ շինէ իւր 'ի ժառանգութիւն : Այսմ ոչ կարացեալ
համբերել որդւոյն Արգամայ , ընդդիմանայ նմա պա-
տերազմաւ . բայց յաղթեալ արքայորդւոյն՝ սատակէ
զամենայն ծնունդս Արգամայ հանդերձ հարբն , և որք

¹ Երկու օր . զմեղինսն :

² Մի օր . 'ի պապատն , ունի զբիւ-
րորդութիւնն :

³ Երկու օր . աշոպ :

⁴ Երկու օր . քալ 'ի բաց զինչն
հրամայէ . . . ընդդիմանալ պապերազմաւ .
բայց յաղթէ արքայորդին և ապաիկ :

միանգամ¹ երևելիք յազգէ Սուրացան . և գրաւէ յինքն զէնս և զամենայն իշխանութիւնս նոցա : Եւ ոչ որ ապրեաց 'ի նոցանէն , բայց միայն աննշանաւորը ոմանք և կրտսերք իմասուցեալ առ Արտաշէս ապրեցան 'ի դրան արքունի : Այս Արգամ² է որ յառասպելին Արգաւանն անուանի , և այս պատճառ պատերազմին ընդ Արտաւազդայ :

ԾԲ

Եթէ որպէս Սմբատ , և զինչ յԱլանս գործեաց . և բնակել Արտազու :

ՍԻՐԵԼԻ է ինձ ասել և վասն առնն քաջին Սմբատայ . քանզի արդարեւ ըստ առասպելին ոչ ինչ կարի հեռի 'ի Ճմարտութենէն . որ ունէր հասակ անդամոց համեմատ քաջութեանն , և առաքինութեան ոգւոցն որսորդ³ , և գեղեցկութեան արեօք վայելացեալ . սակաւ ինչ արեան նիշ ունելով յաչսն՝ որպէս դրակոնտիկոն⁴ 'ի վերայ ոսկւոյ և 'ի մէջ մարգարտոյ ծագէր . և 'ի վերայ շոյտ անձին և մարմնոյ՝ զգոյշ յամենայնի⁵ , և տուչութիւն յաջողութեան ունէր 'ի մարտս առաւել քան զամենայն որ : Օ՛ի յետ այնչափ⁶ արութեանց՝ օգնական Սաթինկայ⁷ եղբօրն յաշխարհին Ալանաց հանդերձ զօրու երթայ հրամանաւ Արտաշիսի : Վրան զի մեռաւ հայր Սաթինկան , և այլ ոմն բռնացեալ թագաւորեաց աշխարհին Ալանաց , և հալածէր զեղբայրն Սաթինկան . զոր վանեալ հերքէ Սմբատ , և տիրացուցանէ⁸ 'ի վերայ ազգին զեղբայրն Սաթինկան , և զերկիր հակառակորդացն աւերէ . զամենայն միահամուռ ւածէ գերի սաստիկ յԱրտաշատ : Եւ հրամայեալ Արտաշիսի բնակեցուցանել զնոսա 'ի հարաւոյ յարևելից կուսէ Սասեաց , որ կոչէր Շաւարշական

1 Մի օր . մանգամայն :

2 Մի օր . չունի որսորդ :

3 Երեք օր . գրականություն :

4 Երկու օր . ամենայնի :

5 Մի օր . այնչափութեանց առաջիկ :

Նախնիս . այլ օր . այնչափ արութեանց

և առաջինութեան :

6 Երեք օր . եղբօրն Սաթինկան :

7 Երկու օր . փրկեցուցանէ :

գաւառ , 'ի վերայ պահելով զքնիկ անունն լ'ըտազ . քանզի և աշխարհն՝ ուստի գերեցանն՝ լ'ըտազ՝ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի :

ԾԳ

Աւերուին ² Կասրից , և գրգռութիւն ընդ Սմբատայ զարմիցն
Արաաշխի և ընդ միմեանս :

{ԵՏ մեռանելոյ վերջնոյ լ'ըշակայ Թագաւորի Պարսից , Թագաւորեցուցանէ մերս լ'ըտաշէս զհումանուն իւր զլ'ըտաշէս որդի նորին 'ի վերայ Պարսից աշխարհին : Եւ ոչ կամեցան հնազանդել նմա թնակիչք լեւրինն , որ անուանեալ կոչի յիւրեանց լեզուն Պատիժահար գաւառ , որ է Վեղմանց լեռն , և ծովեզերայք ³ , և այսր ևս քան զնոսա . նա և Կասբից երկիրն յայն սակս ապստամբէն 'ի մերոյ արքայէն : Եւ ասն որոյ առաքէ 'ի վերայ նոցա լ'ըտաշէս զՍմբատ ամենայն զօրօքն Հայոց , ինքն արքայ յուղարկաւոր ⁴ երթալով աւուրս եւթն : Իսկ Սմբատայ երթեալ հնազանդէ զամենեսեան . բայց զերկիրն Կասբից աւերեալ , առաւել քան զարտազեան ⁵ գերին ածէ 'ի Հայս . ընդ որս և զՍարգսմանոս ⁶ անուն Թագաւոր նոցին : Եւ ասն որոյ արժանի ըստ վաստակոցն պարգևէ նմա լ'ըտաշէս զեմասն արքունի , որ 'ի շէնս Վողթան , և զՍեղտու աւուրս , և առ այսօրիկ՝ և զաւարն ամենայն նմա՝ Թողուն : Ինդ որ նախանձեալ լ'ըտաւազդ , կամեցաւ սպանանել զՍմբատ . և յայտնեալ խորհրդոյն , բազում խռովութիւն վասն այնր լինէր հօրն : Իսկ Սմբատայ տեղի տուեալ գնաց զկողմամբք ասորեստանի . իւրով կամաւ Թողու զիշխանութիւն զօրացն Հայոց ,

1 Մի օր . Արփուաւ . երկու օր . Արփու :

2 Երկու օր . Աւարուս . . . զնաւ . նուն :

3 Երկք օր . Եւթնէրէայ :

4 Մի օր . յղարկաւոր . երկու օր . յողարկ երկուով . մի օր . յողարկաւոր :

5 Մի օր . զարգաւս . երկու օր . զարգաւս գերին բաղաւթեմէ ածէ :

6 Մի օր . զՋարմանոս . այլ օր . զՋարման . երկու օր . Ջարման որ խոհաւոր :

7 Երկու օր . 'ի վերայ նորա :

ընդ որ խանդայր Արտաւազդ : Հրամանաւ Արտաշիսի բնակէ 'ի Տմրիս, որ այժմ կոչի Արդդիք, 'ի յԱլէի նստուցեալ զբազմութիւն գերւոյն . քանզի էր 'ի ծերութեան կին արարեալ յասորեստանեաց հուպ յայն կողմանս, զոր յոյժ սիրեաց, վասն այնորիկ և զնորին կողմամբ բնակեցաւ :

Իսկ Արտաւազդ յետ գնալոյն Ամբատայ առնու 'ի հօրէն, որում ցանկայրն, զիշխանութիւն զօրացն ամենայն : Եւ նախանձ բերելով ընդ նմա եղբարցն 'ի զրգուութենէ կանանց իւրեանց, վասն որոյ կարգէ Արտաշէս զԱրդդիք՝ հազարապետ, զայր իմաստուն և բանաստեղծ, և հաւատայ 'ի նա զամենայն գործս տանն արքունի . և զՍաթան կարգէ քրմապետ 'ի յԱլէի դիցն Արամազդայ : Բաժանէ Արտաշէս և զիշխանութիւն զօրուն ընդ չորս . զարևելեանն թողու 'ի վերայ Արտաւազդայ, և զարևմտեանն տայ Տիրանայ, զհարաւայինն 'ի Ամբատ հաւատայ և զհիւսիսայինն 'ի Օւարեհ : Եւ Օւարեհ էր այր սէգ և յորս էրէոց նահատակ, իսկ առ պատերազմունս վատ և տաղտուկ . զորոյ զփորձ առեալ Քարձամայ որումն արքայի Արաց, ապստամբեցուցանէ զերկիրն . և կապեալ զՕւարեհ, 'ի բանտի դնէ 'ի Աւակաս : Բնդ որում պատերազմեալ Արտաւազդայ և Տիրանայ հանդերձ Ամբատաւ, դարձուցանեն զեղբայրն 'ի մեծ կապանաց¹ և 'ի բանտէ :

ԾԴ

Պատերազմ ընդ չորս Դոմետիանոսի 'ի Բասեան :

ԱՂԾՈՒԿ չփութից իմն լեալ յարևմուտս, ընդ որ վստահացեալ Արտաշէս՝ նշկահեալ ընդգիմանայ հռովմայեցւոյն, ոչ տալով հարկս : Իսկ Դոմետիանոսի կայսեր ցասուցեալ, չօրս 'ի վերայ Արտաշիսի առաքէ . որոց հասեալ 'ի կողմանս Աեսարու, զՏիրան և զչօրսն արևմտեան առաջի եդեալ՝ ածեն տագնապաւ մինչև

1 Երկու օր . խալիմ . չունին և 'ի Բասեի :

ցքաջ ընդարձակ հովիտն Ռասենայ . յորում¹ ընդդէմ դիպեալ Ռտաւաղդ արեւելեայ և հիւսիսային զօրօքն , հանդերձ ամենայն որդւովքն արքայի , և պատերազմեալ սաստկապէս , վտանդին : Յորոյ 'ի վերջս պատերազմին հասեալ Սմբատ հարաւային զօրօքն , ընդ մէջ անցեալ ապրեցուցանէ զորդիան արքայի , յաղթուածին և զբաւ պատերազմին արարեալ : Օք թէպէտ և ծերագոյն էր , երիտասարդապէս յարդարեաց և մղեաց զճակատն , և հետամուտ եղեալ հալածեաց զգորսն հռովմայեցւոց մինչև 'ի սահմանս Լեւսարու :

Օայս կամելով երգել յառասպելն , Ղոմետ զմին ասեն եկեալ , որ է ինքն կայսրն Ղոմետիանոս . ոչ եկեալ այսր , այլ զհրաման նորա և զգորս այլաբանելով յանուն նորա կոչեն :

Իայց ըստ բախտին եղեալ Ռտաշիսի , մեռանի 'ի նոյն ժամանակի Ղոմետիանոս 'ի հռոմ , և զկնի նորա Վերուաս ոչ աւելի թագաւորեալ քան զմի ամ : Ինդ որս առաւել հպարտացեալ զօրացն հայոց և Պարսից , ասպատակ ևս 'ի Յոյնս արարին : Ինդ սոսա հայեւով եգիպտացւոց և կողմանցն պաղեստինացւոց , արգելուն և նոքա զհարկին հռովմայեցւոց :

ԾԵ

Յաղագս Տրայիանոսի և նորին գործոց , և մահուանն Մաթանայ յեղբարցն :

Օ ԱՅՍՈՒ ժամանակօք լինի թագաւորեալ հռոմայեցւոց Տրայիանոս , և խաղաղացուցեալ զամենայն արեւմուտս , դիմէ 'ի վերայ եգիպտացւոց և պաղեստինացւոց . և նուաճեալ զնոսա ընդ իւրով ձեռամբ , խաղայ յարևելս² 'ի վերայ Պարսից : Իստ աճապարեալ Ռտաշէս մեծապէս ընծայիւք իջանէ ընդ առաջ նորա , զմեղանս 'ի յանձն առեալ , հանդերձ հարկօք անցելոց ամացն լինի առաջի նորա . և թողուծիւն 'ի նմանէ

¹ Երկու օր . որում :

² Մի օր . յարևելս . . . Ասորիս :

դտեալ, դառնայ յաշխարհս Հայոց : Եւ Տրայիանոս անցեալ 'ի Պարսս , և զամենայն զկամս իւր կատարեալ , դառնայ ընդ Լ'սորիս :

Ընդ առաջ նորա իջանէ Ս'աժան . մատնութիւն զեղբարցն առնէր . Վ'իտեա , ասէ , արքայ , եթէ զԼ'րտաւազդ և զՏիրան վտարանդիս ոչ արասցես , և զզօրսն Հայոց Օ'արեհի¹ ոչ հաւատասցես , հարկքն անաշխատ 'ի քեզ ոչ եկեսցեն : Օ'այս արար Ս'աժան քէն պահելով վասն Սմբատայ , զի և զնա նորա էր սնուցեալ . ընդ նմին և զՏիրան խորհեցաւ հանել , զի ինքն լիցի քրմապետ միանգամայն և սպարապետ աւրամոյից : Օ'որմէ ոչ ինչ փոյթ արարեալ Տրայիանոս , արձակէ ունայն : Իսկ Լ'րտաւազդայ և Տիրանայ իմացեալ զխորհուրդն նորա , դարսն գործեալ յորս սպանին զՍ'աժան , զոր տարեալ թաղեցին 'ի բազնացն աւանի իբր զքրմապետ : Իսկ Լ'րտաշէս յայնմ հետէ անսայթաք հարկեաց Տրայիանոս , և յետ նորա Լ'դրիա նոսի² զամենայն աւուրս իւր :

ԾԶ

Թէ որպէս բազմամարդացոյց Արտաշէս զաշխարհս , և սահմանս հաստատեաց :

{ԵՑ ամենայն առաքինութեանց և գործոց ուղղութեանց Լ'րտաշիսի , հրամայէ զսահմանս գիւղից և ագարակաց որոշել . քանզի բազմամարդացոյց զաշխարհս Հայոց՝ եկամուտ³ բազում ածելով յազգս , և բնակեցուցանելով 'ի լերինս և 'ի հովիտս և 'ի դաշտս : Եւ նշանս սահմանաց հաստատեաց այսպէս . հրաման տալով քարինս կոփել չորեքկուսիս , և պնակաձև փոսել զմէջն , ծածկելով յերկրի . և չորեքկուսիս 'ի վերայ յարուցանել ամբարտակս⁴ , սակաւ ինչ բարձրագոյն յերկրէ : Ընդ որ նախանձեալ Լ'րտաշիսի , որդւոյ Սա-

1 Երկու օր . 'ի Զարեհ . . . առ իեղ Գրիանոսի :
կամ իեղ ու հառլէն :

2 Յօրինակն գրեալ էր և Ա՛ն .

3 Երեք օր . Էլմոսպոս . . . ուղիս :

4 Երկու օր . Խոյաբաթի . . . նման :

սանայ, զնոյն նման հրամայէ առնել և 'ի Պարսից աշխարհին և յիւր անունն անուանել, զի մի ևս յիշեսցի անունն Բրտաշխի:

Բայց ասի, 'ի ժամանակս Բրտաշխի ոչ գտանել երկիր անգործ յաշխարհիս Հայոց, ոչ լեռնային և ոչ դաշտային, յաղագս շինութեան երկրիս:

ԾԷ

Յաղագս նախարարութեանն ամատունեաց:

ՅԱՒՈՒՐՍ սորա ասեն եկեալ զազգ ամատունեաց 'ի կողմանցն արեւելից Բրեաց աշխարհին: Բայց են սուքա բնութեամբ հրեայ 'ի Սանուեայ՝ ումեմնէ. որոյ որդի իւր մեծահասակ և ուժեղ, Սամոն անուն կոչեցեալ, որպէս սովորութիւն է հրէիցն՝ ըստ յուսոյ ըզնախնեացն կոչել անուանս: Բայց է ճշմարիտ և այժմ իսկ տեսանել 'ի զարմն ամատունեաց, քանզի անձնեայքն և բարեձեք ըստ պատշաճի վայել են ամենայն իրօք և ուժեղք: Տարեալք են սոքա 'ի յԲրշակայ առաջին 'ի Պարթևաց թագաւորեցելոյն, և յառաջադիմութեամբ անդէն յԲրեաց աշխարհին 'ի պատիւ հասեալք 'ի կողմանս Բճմատանի: Բայց թէ յինչ պատճառաց զալուստ նոցա այսր՝ ոչ գիտեմ. այլ պատուին յԲրտաշխէ գեղիւք և դաստակերտօք, և անուանին ամատունիք, որպէս թէ եկք: Եւ կեպք 'ի Պարսից մանուեանս զնոսա կոչեն յանուն նախնւոյն:

ԾԸ

Վասն առուեղինից տոհմին, թէ ուստի սերեալ ազգ:

Ի ՍՈՐԱ աւուրս և առուեղեանքդ յազգէ Բլանաց մերձաւորք Սաթինկայ զհետ նորա եկեալք, կարգեցան յազգ և 'ի նախարարութիւն աշխարհիս Հայոց, որպէս հարազատք թագուհւոյն մեծի. և 'ի ժամանակս

1 Երկու օր. 'ի Մանուկայ:

Խոսորովու հօրն Տրդատայ խնամացեալ¹ ընդ ումեմն
քաջի Ռասդացն եկեալ հատուածի:

ԾԹ

Արուեստից գիտութիւն որ ինչ յաւուրս Արտաշեսի:

ՎԱՆՁԻ բազում ինչ գործք յաւուրս Արտաշեսի
գործեցան, վասն այնորիկ ՚ի բազում ճառս կոտորեցաք,
զի մի երկայնութեամբ բանից տաղտկութիւն ընթեր-
ցողացն լինիցի. որոյ է վերջին ճառս այսպիսի ինչ, յի-
շատակել և զայլն ևս որ ինչ ՚ի ժամանակս Արտաշի-
սի: Օ ի թէպէտ և զայլն ամենայն զոր ինչ յիշատա-
կեցաք յառաջագոյն ճառիցն, կարգք և սովորութիւնք
գեղեցիկք հաստատեցան ՚ի Վ աղարշակայ և յայլոց ա-
ռաջնոց թագաւորացն, այլ ՚ի մեծամեծ արուեստից և
՚ի գիտութեանց ունայնացեալք էին, որպէս հինից և
ասպատակաց սարապեալք, և այսպիսի գիտութեանց
կամ անփոյթ արարեալք, և կամ ոչ հասեալք. զա-
բաթուց ասեմ և զամսոց և զտարեաց բոլորմանց:
Վանդի ոչ այսպիսի ինչ ճանաչիւր առ նոսա, այլոց
ազգաց վարելով. և ոչ ՚ի ծովակս աշխարհիս նաւա-
գնացութիւնք, և ոչ ՚ի վերայ գետոց ճանապարհորդու-
թիւնք², և ոչ գործիք ձկանց որսոց³. այլ և ոչ յա-
մենայն տեղիս երկրագործութիւնք, բայց գոյզն ուրեք.
ըստ օրինակի հիւսիսականաց կողմանց շաղկակերու-
թեամբ և այլովք այսպիսեօք կեցեալք: Եւ այս ա-
մենայն յօրինի յաւուրս Արտաշեսի:

Կ

Յազագս Մահուանն Արտաշեսի:

ՊԵՂԵՑԻԿ իմն պատմէ և Արիստոն փեղդացի
յազագս մահուանն Արտաշեսի: Վանդի ՚ի ժամանա-
կի որպէս ապստամբեցին⁴ հրեայք յԱրիստոն:

¹ Երկու օր. խնամեցեալ, և այլ մարի:

լուք... երկայնութիւն բանից:

² Այլք յաւելուն այսինքն իս.

³ Մի օր. յինորաց:

⁴ Մի օր. ապստամբ խաղիս:

Հռովմայեցւոյ Թագաւորէ , և ետուն պատերազմ ընդ Ռուսիոյ եպարքոսի՝ առաջնորդութեամբ առն ուրումն աւազակի , որոյ անունն էր Ռարքոբայ , այս ինքն աստեղ որդի , որ էր Գործովք չարագործ և սպանող , բայց անուամբ իւրով մեծաբանեալ պարծէր , որպէս Թէ յերկնից ծագեաց նոցա փրկիչ , իբր նեղելոյ և գերեաց : Եւ այնքան սաստկացոյց զմարտն , մինչև 'ի նա հայելով 'ի բաց կացին 'ի հարկելոյ Հռովմայեցւոյ Մուրիք և Սիջագետք և Պարսք ամենայն . քանզի էր և լուեալ , եթէ եմուտ յ'Արքիանոս ախտ ուրկութեան¹ : Բայց մերն Արտաշէս ոչ երկմտեաց 'ի նմանէ :

Եւ եղև ընդ այն ժամանակս հասանել Արքիանոսի 'ի Պաղեստինէ և սատակել զապստամբն պաշարմամբ 'ի քաղաքի մի փոքր՝ հուպ յ'Արուսաղէմ . վասն որոյ և ամենայն ազգին Հրէից հրամայեաց մերժել 'ի հայրենի աշխարհէն , որ և ոչ 'ի բազում հեռաստանէ հայեացին յ'Արուսաղէմ : Եւ ինքն շինէր զ'Արուսաղէմ զաւելեալն 'ի Սեպիանոսէ և 'ի Տիտոսէ և յիւրմէ . և անուանեաց Աղիայ յիւր անուն՝ որպէս և կոչէին իսկ Արքիանոս՝ արեգակն : Բնակեցոյց 'ի նմա հեթանոսս և քրիստոնեայս , որոց եպիսկոպոս էր Սարկոս ոմն : Ինդ այն ժամանակս առաքեաց զօր ծանր զկողմամբք ասորեստանեաց . և մերոյն Արտաշէսի հրամայեաց երթալ 'ի Պարսս հանդերձ իւրովք զիւգոստատօք² . զորոյ զհետ քարտուղարութեամբ լեալ այս պար , որ զայս պատմութիւնս ետ մեզ , հանդիպի Արտաշէսի 'ի Սարսս , 'ի Սահունդ անուանեալ տեղւոյ :

Պատմի և հիւանդանալ նմա 'ի Սարանդի , 'ի Բակուրակերտ աւանի . և զԱբեղոյ զոմն նահապետ արեղինից տոհմին , զայր³ շջտ և շղղմարար⁴ և սուտակասպաս 'ի նորին խնդրոյ արձակէ յ'Կեղեաց յ'Արիզայ , 'ի մեհեանն Արտեմիդայ , խնդրել 'ի կողմն բժշկութիւն և զբազում կեանս : Որոյ ոչ ժամանեալ դառնալ , հասանէ վախճան Արտաշէսի : Եւ գրէ , եթէ որչափ ամբոխութիւնք մեռան 'ի մահուանն

1 Մի օր . արեւմտեան :

3 Մի օր . զայրաշուար :

2 Մի օր . զվաթապաթ . երկու

4 Երկու օր . զլմարար . . . տոսպէ

օր . զպարտապարտ . մի օր . զնոս . յեկեւայ :

պարտ :

Լճոտաշխի, սիրելի կանայք և հարձք և մտերիմ ծառայք. և որպիսի շուք բազմագիմիս արարին առ ՚ի պատիւ զիոյն, քաղաքական¹ կարգօք և ոչ որպէս զբարբարոսս: Վագաղքն էին ոսկեղէնք, գահոյքն և անկողինքն բեհեզեայ. և պատմութեանն որ զմարմնովն՝ ոսկէթել. թագ կապեալ ՚ի գլուխն, և զէնն ոսկեով առաջի եդեալ. և զգահոյիւքն շուրջ՝ որդիքն և բազմութիւն ազգականացն, և առ այսոքիւք պաշտօնէիցն զինուորութիւնք, և նահապետքն և նախարարութեանցն գունդք և միանգամայն զօրականացն վաշտք, ամենեքին կազմեալ զինու հանդերձ, իբր թէ ՚ի պատերազմ ճակատիցին. և առաջի պղնձիս հարկանելով փոյս, և զկնիսն ձայնարկու կուսանք² սեւազգեստք և աշխարող կանայք, և զհետ՝ բազմութիւն աւամկին: Եւ այսպէս տարեալ թաղեցին: Եւ շուրջ զգերեզմանան լինէին կամաւոր մահունք, որպէս վերագոյնն ասացաք: Եւ սորա այսպէս սիրելի եղեալ աշխարհիս մերոյ, թագաւորեալ ամս քառասուն և մի:

ԿԱ

Արտաւազայ թագաւորութիւն, և հալածել զեղբարս իւր և զքորս, և մահ հանդերձ այլարանելով:

Յետ Լճոտաշխի թագաւորէ Լճոտաւազդ որդի նորա, և հալածէ յԵրարատոյ զամենայն եղբարս իւր ՚ի գաւառս Դիւովտայ և Դբերանոյ, զի մի բնակեցեն յԵրարատ ՚ի կալուածս արքայի. բայց միայն զՏիրան պահէ փոխանորդ իւր, զի որդի ոչ գոյր նորա: Որ յետ սակաւ ինչ աւուրց թագաւորելոյն իւրոյ, անցեալ զկամրջաւն Լճոտաշատ քաղաքի՝ որսալ կինձն և իշավայրիս զակամբ Գինայ, աղմկեալ իմն ՚ի ցնորից խելագարանաց, ընդ վայր յածելով երիվարաւն, անկանի ՚ի խոր իմն մեծ, և խորասոյզ լեալ անհետի:

Օսմանէ երգիւքն Գողթան առասպելաբանեն այսպէս. եթէ ՚ի մահուանն Լճոտաշխի բազում կոտո.

1 Մի օր. Կապաթախոյ:

2 Երկու օր. Գոտախի կամ Գոտախի:

րաճք լինէին ըստ օրինի հեթանոսաց . դժուարի, ասեն, Արտաւազդ՝ ասելով ցայրն . Սինչ դու գնացեր, և զերկիրս ամենայն ընդ քեզ տարար, ես աւերակացս ո՞րպէս՝¹ Թագաւորեմ : Սան որոյ անիծեալ գնա Արտաշիսի՝ ասաց այսպէս . Աթէ դու յորս հեծցիս յազատ 'ի վեր 'ի Սասիս, զքեզ կալցին քաջք, տարցին յազատ 'ի վեր 'ի Սասիս, անդ կացցես, և զլոյս մի տեսցես :

Օրուցեն զամանէ և պառաւունք, եթէ արգելեալ կայ յայրի միում՝ կապեալ երկաթի շղթայիւք . և երկու շունք հանապազ կրծեւով զշղթայսն, ջանայ ելանել և առնել վախճան աշխարհի . այլ 'ի ձայնէ կռան արկութեան դարբնաց զօրանան, ասեն, կապանքն : Սան որոյ և առ մերով իսկ ժամանակաւ՝ բազումք՝² զարբնաց, զհետ երթալով առասպելին, յաւուր միաշաբաթուջ երիցս կամ չորիցս բախեն զսալն, զի զօրացին, ասեն, շղթայքն Արտաւազդայ : Բայց է ճշմարտութեամբ այսպէս, որպէս ասացաքս վերադոյն :

Այլ ոմանք ասեն և 'ի ծնանէն զսա զիպեալ պատահարաց իմն . զոր համարեցան կախարդել զսա կանանց զարմիցն Աշտահակայ . վասն որոյ զնոսա բազում չարչարեացն Արտաշէս : Այլ զայս նոյն երգիչքն յառասպելին ասեն այսպէս . եթէ վիշապազունք գողացան զմանուկն Արտաւազդ, և դե փոխանակ եղին : Բայց ինձ արդարացեալ Թուի լուրն այն, թէ 'ի ծննդենէն և եթ մնութեամբ՝³ լեալ, մինչ նովիմք և վախճանեցաւ : Այլ առնու զԹագաւորութիւնն Տիրան եղբայրնորին :

ԿԲ

Որ ինչ վասն Տիրանայ :

ԹԱԳԱՒՈՐԷ Հայոց Տիրան որդի Արտաշիսի յերրորդ ամի Պերոզի առաջնոյ Պարսից արքայի : Սորա ոչ ինչ պատմին դորճք մեծամեծք, այլ միայն՝ թէ

1 Երկու օր . մեծ :

2 Մի օր . Կարաբէտի :

մտերմութեամբ ծառայեաց հռովմայեցւոց . եկաց¹ խաղաղութեամբ, որսոց և զբօսանաց պարապեալ, որպէս ասեն : Եւ ձիոց երկուց լեալ՝ թեթև առաւել քան զՊիգասոս երազութեամբ անբաւ . զորս ոչ երկրակոխս, այլ օդադնացս համարէին . յոր խնդրեալ² հեծանել Ռատաքէի ուրումն իշխանի բզնունեաց, պարծէր ընչեղապոյն գոյ քան զարքայ :

Եւ եկեալ առ նա կանխագոյն իւրոյ ազգին արշակունեաց, որ էին 'ի կողմանս Հաշտենից, ասեն . Ընդարձակեա մեզ զժառանգութիւնս, զի նեղ է . քանզի բազմացաք : Եւ նա հրամայէ ոմանց 'ի նոցանէ երթալ 'ի գաւառն Բղիովտի և Բաբերանոյ : Իսկ սոցա առաւել ևս բողոք կալեալ առ արքայի, թէ առաւելագոյն նեղ է մեզ, ոչ ինչ ունկնդիր լինի Տիրան . այլ³ հաստատեալ վճիռ՝ ոչ այլ ժառանգութիւն տալ նոցա, բայց զոր ունին հաւասար տրոհել յինքեանս : Օ որ բաժանեալ ըստ մարդաթուի, գտաւ պակաս ժառանգութիւն բնակողացն Հաշտենից . վասն որոյ բազումք 'ի նոցանէ եկեալ 'ի գաւառն Բղիովտի և Բաբերանոյ :

Յաւուրս սորա ասեն լեալ զպատանի ոմն յազգէն անձաւացեաց, սէգ յամենայնի, Լարախնաւու անուն կոչեցեալ . որ առնէ կին զվերջին կանանցն Բրտաւազդայ, զոր 'ի Յունաց էր ածեալ : Եւ քանզի զաւակ ոչ գոյր Բրտաւազդայ, արքայ թողու յԼարախնաւու զամենայն տունն Բրտաւազդայ : Օ ի ասէին զնա այր ընտիր լինել և համեստ յամենայնի, այլ և 'ի ցանկութիւն մարմնոյ իբրեւ զօրինաւոր ոք : Օ որ սիրեալ արքայի, տայ նմա զգահն երկրորդական, զոր ունէրն Բրտաւազդ . և զհոգս արեւելեան զօրուն 'ի նա հաւատացեալ, առ նմա թողու զՎարուսապ ոմն պարսիկ զմտերիմ իւր, որ խնամացեալ էր ընդ նախարարս Սասպուրականի, որում տուեալ էր զաւանն Տատեօնս⁴ հանդերձ ազարակօքն, և զայգին

1 Երկու օր . էկեաց :

2 Երկու օր . ինչքէր :

3 Երկու օր . Զիւն հասարակեալ կմ

4 Կաթեալ այլ ժառանգութիւն ոչ քալեալ

ցա, այլ զոր . . . էկին 'ի գաւառս . . . ա-

րեւելայ պրտան . մի օր . արեւելեան :

1 Երկու օր . Տաթեան . մի օր .

Տատեօն :

մեծ՝ յոր մտանէր առուն՝ գետ հանեալ ՚ի ծովէն Պայլատուայ : Եւ ինքն գնաց զկողմամբ Եկեղեաց¹, ՚ի յաւանին Չըրմէս հաստատելով զարքունիան : Ի հանդարտութեան վարեաց զԹագաւորութիւնն՝ ամս քսան և մի . և մեռաւ ՚ի ճանապարհի, ձեան հիւսիսոյ՝ կալեալ :

ԿԳ

Յաղագս Տրդատայ բազրատունւոյ և անուանց ազգի նորա առաջնոյ :

ՏՐԴԱՏ ոմն անուն յազգէն բազրատունեաց, որդի Սմբատուհայ դստեր քաջին Սմբատայ, այր սրտեայ և ուժեղ, կարճ հասակաւ և գծուծ տեսլեամբ, զոր իւր փեսայացոյց արքայ Տիրան ՚ի դուստր իւր յԱրանեակ : Որ ատեցեալ զայր իւր զՏրդատ, պրանօք և պոստելեալ³ կայր զօրհանապազ, աւաղելով⁴ զինքն, իբր Թէ չքնաղագեղ⁵ ընդ վատակերպոյ և քաջատոհմիկ ընդ վատթարազգւոյ բնակէ : Ընդ որ զայրացեալ Տրդատ, յաւուր միում գանէ զնա սաստկապէս . և կըտրեալ զդեղձան⁶ հերսն և զվարսիցն փետտեալ⁷ զխոպոպիս, հրամայէ քարշել արտաքս և ընկենուլ ՚ի սենեկէն : Եւ ինքն գնաց ապստամբեալ ՚ի կողմանս ամրութեանն Սարաց . և հասեալ ՚ի Սիւնեաց աշխարհն, ժամանէ նմա համբաւ մահուանն . Տիրանայ . զոր լուեալ⁸ դադարէ անդ :

Եւ եղև յաւուր միում կոչել զնա յընթրիս Բակրայ նահապետին Սիւնեաց . և յուրախանալն գինուով տեսեալ Տրդատայ զկին մի, զի յոյժ գեղեցիկ էր⁹, և երգէր ձեռամբ, որում անուն էր Կազինիկ, տրփացաւ և ասէ ցԲակուր . Տուր ինձ զվարձակս¹⁰ զայս . և նա ասէ . Ոչ տամ, զի հարձ իմ է : Իսկ Տրդատայ բուռն

1 Երկու օր . Եփեյայ :

2 Երկու օր . հիւսոյ . . . այր էղև առաւել սրտեայ :

3 Երկու օր . պոստելեալ . երկու այլ ուղանով և պոստելելով :

4 Երկու օր . աղաւաղելով :

5 Մի օր . լիսագեղ . այլ օր . լիսազ . զայրագեղեալ :

6 Երկու օր . զգեւթան . երկու այլ զհիւսան դեւթան . մի օր . զհիւսան դեւթան :

7 Երկու օր . փեթեալ . երկու այլ փեթեալ զհոպոպիս :

8 Մի օր . տեալ . և այլուր :

9 Երկու օր . էր, գեղ յեռմի :

10 Մի օրինակ զվարձակս :

հարեալ 'ի կինն, յիւրն քարշեաց 'ի բազմականն . շամ շելով¹ վաւաշէր ըստ օրինակի երիտասարդի անարգել տարփաւորի² : Ընդ որ խանդացեալ Րակրոյ, յարեաւ հանել զնա 'ի նմանէ : Բայց յօտն կացեալ Տըրդատայ, ծաղկակալ սկտեղըն իբր զինու վարեցաւ, նա և զբարձակիցսն 'ի բազմականացն 'ի բաց պուղեաց : Եւ անդ էր տեսանել նոր զոմն Սդիսեւ³ զՊէնեւոպայ⁴ զսեղեխն սատակելով, և կամ զՊապիթեայցն⁵ և զյուշկապարկացն⁶ կռիւս 'ի վերայ Պերիթեայ հարսանեացն : Եւ այնպէս յիւր վանսն եկեալ, իսկոյն 'ի ձի ելեալ⁷ հանդերձ հարձիւն 'ի Սպեր գնաց : Օայս աւելորդ եղև պատմել մեզ զնահատակութիւն առնն ցանկասիրի :

Բայց գիտեա, զի 'ի Թողուլ ազգին բազրատունեաց զօրէնս հարցն, նախ խժական ժառանգեցին յորջորջումն, Բիւրատ և Սմբատ և այլ այսպիսի կոչմունս, զրկեալ⁸ 'ի նախնական անուանցն, որպէս կոչէին յառաջ քան զուրանայն՝ Բագադիա, Տուբիա⁹, Սենեքիա, Բսուդ, Սափատիա, Սազարիա, Լանանոս : Եւ ինձ Թուի, Թէ որ այժմդ կոչին բազրատունիք Բագարատ՝ Բագադիա է դա, և Բսուդ՝ Բշոտ . զոյնպէս և Սազարիա՝ Սարազ¹⁰, որպէս Շամբատ՝ Սմբատ :

ԿԴ

Եթէ զհարդ Տիգրան վերջին, և զինչ 'ի նմանէ գործք :

ՓՈՒԱՆՈՐԴԷ զՏիրան՝ եղբայր իւր Տիգրան վերջին, Թագաւորեալ հայոց 'ի քսան և 'ի չորրորդի ամի Պերոզի Պարսից արքայի . և երկայնակեաց եղեալ ամս քառասուն և երկու՝ մեռանի, ոչ ինչ գործ արժանի

1 Երկք օր . չորեալ :

2 Երկու օր . արշաւորի :

3 Սմենայն օրինակք զՊենոպայ կամ զԼոյկեոպայ կամ զԼոյկեոպայ :

4 Մի օր . զԼոյկեոպայն . այլ օր . զԼոյկեոպայն :

5 Մի օր . զԼոյկեոպայն :

6 Մի օրինակ յի ելեալ :

7 Երկու օր . զԼոյկեոպայն :

8 Երկու օր . Տուբիա, Եւթանա կամ Եւթան, Սարիա, Սենեքիա . մի օր . Սենեքիա, Սարիա, Սենեքիա, Տուբիա, Սափատիա :

9 Երկու օր . Սափատիա :

յիշատակի ցուցեալ, այլ 'ի յաղջկանէ միօջէ 'ի յունէ 'ի կալանս ըմբռնեալ, 'ի ժամանակին յորում վախճանեցան Տիտոս երկրորդ Թագաւոր հռովմայեցւոց, որ անուանեցան Լ'նտոնինոս Լ'գոստոս: Լա Պերոզ արքայ Պարսից 'ի հռովմայեցւոց իշխանութիւնն արշաւեաց, ուստի և Պերոզ անուանեցաւ, որ է յաղթող. քանզի յառաջ անուանիւր Վ աղէգեսոս 'ի Յունաց լեզուն. բայց Թէ Պարսք զինչ կոչեն զնա, ոչ գիտեմ:

Երդ յասպատակեն Պերոզի ընդ Լ'սորիս 'ի կողմանս պաղեստինացւոց, վասն նորա և հրամանսու նորին՝ և մերն Տիգրան 'ի մէջերկրեայս. և 'ի կալանս ըմբռնեալ յաղջկանէ միօջէ իշխելոյ կողմանցն այնոցիկ, մինչ դեռ՝ ուկիանոս կեսար յԼթէնս զմեհեանն շինէր. որոյ և անցեալ զօրօք բազմօք 'ի մէջերկրեայսն յետ մեռանելոյն Պերոզի նուաճեաց զհայս, և արձակեաց զՏիգրան: Ետ զՌոփի զկոյս, զմերձաւոր իւր, նմա կնութեան. զոր եկեալ 'ի հայս 'ի բաց Թուղու, և 'ի նմանէ լեալ պատանիս չորս՝ ազգ սերէ յանուն մօրն իւրեանց Ռոփեայ՝ ռոփսեան. և զառաջին մանկանցն զլուիս նահապետ կացուցանէ, և կարգէ ընդ այլ նախարարութիւնս, զի մի անուանեսցին արշակունիք:

Եւ այլ՝ որ ինչ կրտսերագոյն ազգ, եթէ աստ և՝ եթէ զկողմամբք Վորճէից, հաստատէ այս Տիգրան. որք միանգամ անագգիք էին 'ի վաշտս և անձամբ երևելիք, և վասն նորա փրկութեան պատերազմեալ ընդ Յոյնս, որք 'ի Վորճէից և որք 'ի մերմէ կողմանէս, զյառաջագունից ասացելոց մօտաւորաց՝ Վճենից՝ և զարմից հայկազանց՝, ոմանք 'ի յեկաց: Որ ոչ անուամբ պատմեսցուք. է ինչ՝ որ վասն յայտնի ոչ լինելոյ մեզ, և է ինչ՝ որ վասն աշխատութեան 'ի վաստակին խոյս տալով. երրորդ, զի և անհաստատութիւնն՝ բազմաց՝ կարծիս 'ի ներքս ածէ ընդ բնաւն անցանել: Եւ այսորիկ աղագաւ՝ ոչ ինչ վասն այնց

1 Երէք օր. և զլեալ 'ի նմանէ:

2 Մի օր. և որ ինչ գլխամբ:

3 Մի օր. հօգեւորաց:

4 Երկու օր. զճեւաց կամ զճեւից:

5 Մի օր. հայտնից:

6 Երկու օր. անհաստատութիւնն. մի օր. անհաստատութիւնն. այլ օր. անհաստատութիւնն. միւս այլ զի է անհաստատութիւնն:

ազգաց, որք 'ի վերջնոյն Տիգրանայ կարգեցան, ճառեսցուք, թէ և բազում անգամ վասն այսր 'ի մէնջ աղերսիցես. այլ միայն զորս հաւաստի գիտեմք զկրնիսն¹ : Օ ի որչափ էր հնար, փախեալ յաւելորդ և 'ի պաճուճեալ բանից, և որ ինչ յանհաւաստին հայեր բանն և մտածութիւնն. միայն զհետ երթալով ըստ կարողութեան՝ որ ինչ այլուստ և կամ 'ի մէնջ՝ զարդարոյն և զճմարտի : Օ նոյն և աստանօր պատրաստելով, արգելում զընթացս բանից յոչ պատշաճէն և որ զանհաւատութեանն 'ի ներքս ածել ակնարկէ կարծիս : Եւ զքեզ, որպէս բազում անգամ, և այժմ աղաչեմ, մի յաւելորդսն հարկաւորել զմեզ. և թակաւ և կամ յորով բանիւք՝ զմեծ և զհաւաստի բովանդակ աշխատութիւնս մեր՝ ընդ վայր և աւելորդ ցուցանելով² գործ. զի նմանագոյնս որպէս ինձ՝ և քեզ գործէ վրտանգս :

ԿԵ

Յաղագս թագաւորելոյն Վաղարշայ, և շինելոյ զաւանն Բասենոյ, և պատել պարսպաւ զՆոր քաղաք, և պատերազմ ընդ խազրաց և մահ նորին :

ՅԵՏ մահուանն Տիգրանայ թագաւորէ Վաղարշ որդի նորին, յերեսուն և երկու ամի հոմանունն իւրոյ Վաղարշայ Վարսից արքայի : Սա շինէ աւան մեծ ըզտեղի ծննդեան իւրոյ 'ի վերայ ճանապարհին. ուր 'ի գնալն մօր իւրոյ 'ի ձմերոց յԱյրարատ, յանկարծակի պատեալ երկանց 'ի գնացու՝ ծնաւ 'ի վերայ ճանապարհին, 'ի գաւառին Բասեան, 'ի տեղւոջ՝ ուր խառնին Սուրց և Արասիս. զոր շինեաց յիւր անուն, և կոչեաց Վաղարշաւան : Սա պատեաց պարսպաւ և զհզօր աւանն Վարդգէսի, որ 'ի վերայ Վասախ գետոյ. զորմէ յառասպելն ասեն. հատուած գնացեալ Վարդգէս մանուկն 'ի Տուհաց գաւառէն, զՎասաղ գետով, եկեալ նստեալ զԱրէշ բլրով³, զԱրտիմէդ

¹ Երկու օր. 'ի շինին. մի օր. այլ ցուցանել. նմանագոյն. համալիրէն ինն :

² Երկու օր. անցուցանել. երկու

³ Մի օր. Բլաւս. գետաւ :

քաղաքաւ, զՎասաղ գետով, կռել կոփել զդուռն Եւ
 րուանդայ արքայի : Եւս Երուանդ՝ առաջինն է սակա-
 ւակեացն, որ 'ի հայկազանց, զորոյ զքոյրն կին առեալ
 Վ արդգէսի, շինեաց զաւանս զայս . յորում և Տիգրան
 միջին յարշակունեաց նստոյց զհասարակ առաջնոյ գե-
 րութեանն Հրէից, որ եղև քաղաքագեւղ վաճառք :
 Եւս ժայս Վ աղարշ պատեաց պարսպաւ և հզօր պա-
 տուարաւ, և անուանեաց Վ աղարշապատ, որ և Վոր
 քաղաք :

Սա Թագաւորեալ ամն քսան, մեռաւ . Թէ լոկ և
 այլքն կեցին . բայց ասեմ զսա և յետ մահուանն կեալ,
 յաղաքս բարի անուանն քան զԹուլագոյնս 'ի Թագա-
 ւորաց : Վ ասն զի 'ի սորա աւուրս միաբանեալ ամբո-
 խութիւն 'ի հիւսիսականացն, զԽազրաց ասեմ և ըզ-
 Լասլաց, արտաքս քան զդուռն Ղորայ ելանել, առաջ
 նորդ և Թագաւոր ունելով ինքեանց զՎ նասեպ ոմն
 Սուրհայ . որք անցեալ վտարին այսր զՎուր գետով :
 Որոց պատահեալ Վ աղարշ ամբոխիւ մեծաւ և ա-
 րամբք մարտիօք՝ ցիր դիաթաւալ կացուցանել՝ զամ-
 բոխն ընդ երեսս դաշտին, և ձիգ զհետ եղեալ՝ ան-
 ցանէ ընդ կապանն Ղորայ : Ուր միւսանգամ միաբա-
 նեալ Թնամեացն, յօրինեցին ճակատ . զորս Թէպէտ
 և վանեալ քաջացն Հայոց՝ փոխստականս առնէին,
 սակայն Վ աղարշ մեռանի 'ի ձեռաց կորովեաց աղեղ-
 նաւորաց :

Եւ առնու զԹագաւորութիւնն Խոսրով որդի նորա
 յերրորդ ամի Երտաւանայ Վարսից արքայի : Եւ նոյն
 հետայն միաբանեալ զզօրս Հայոց, անցանէ ընդ լեռանն
 մեծ, վրէժս պահանջելով զմահուան հօրն . և վա-
 նեալ սրով և գեղարդեամբ զհզօր ազգսն զայնոսիկ,
 մի 'ի հարիւրոց յամենեցունց պիտանեացն առնու պա-
 տանդս . և զիւրոյ տէրութեանն նշանակ՝ արձան հաս-
 տատէ հեղինացի գրով, որպէս զի յայտ լիցի ընդ հնա-
 զանդութեամբ լինել հռովմայեցւոց :

1 Երկու օր . Խաչագանիկ :

2 Երկէ օր . առեալ կամ ելեալ :

3 Մի օր . յաւելու խոհարարեալ
 ամն քսան և մի :

ԿԶ

Եթէ ուստի զայսոսիկ պատմէ :

ՕՐՈՒՑԷ մեզ զայս Բարդաժան, որ յԵդեսիայ . քանզի նա յաւուրս Լնտոնինոսի վերջնոյ երևեցաւ պատմագրոյ : Որ յառաջ աշակերտեալ էր աղանդին Սաղենտիանոսի, զոր յետոյ անարգեալ յանդիմանեաց . ոչ գալով 'ի Ճմարտութիւն, այլ միայն ¹ 'ի նմանէ զատուցեալ՝ այլ հերձուած յարդարեաց յինքնէն : Սակայն զպատմութիւնս ոչ ստեաց, զի էր այր կորովի բանիւք . որ և առ Լնտոնինոս համարձակեցաւ գրել թուղթ, և բազում ասացուած արար ընդդէմ աղանդոյն մարկինոսացոց ² և բաշխից և կռոց պաշտաման, զոր 'ի մերում աշխարհիս :

Սասն զի եկն նա այսր, որպէս զի աշակերտել զոք կարասցէ 'ի խուժ հեթանոսացս, և իբրև ոչ ընկալեալ եղև, եմուտ նա յամուրն յԼնի, և ընթերցեալ զմեհենական պատմութիւնն, յորում և զգործս Թագաւորացն, յաւելլով իւր և որ ինչ առ իւրեան, և փոխեաց զամենայն 'ի լեզու ասորի . որ և ապա անտի յեղաւ 'ի յոյն բան : Հորում պատմէ 'ի մեհենիցն պաշտամանց, վերջին Տիգրանայ արքայի Հայոց պատուեալ զգերեզման եղբօրն իւրոյ Սաթանայ քրմապետի 'ի բազնացն աւանի, որ 'ի Բագրևանդ գաւառի, բազին 'ի վերայ գերեզմանին շինեալ՝ զի 'ի զոհիցն ամենայն անցաւորք վայելեսցեն, և ընդունիցին հեւրք երեկօթիւք : Հորում և զկնի Սաղարշ տօն աշխարհախումբ կարգեաց իսկզբան ամի նորոյ, 'ի մուտն Երասասարդի : Հայսմ պատմութենէ առեալ մեր երկրորդեցաք քեզ 'ի Թագաւորութենէն Լստաւազգայ մինչև յարձանն Խոսրովու :

1 Մի օր . մայն յանդիմանեալ զառնակ յորդորեաց :
 Կողմեալ այլ հեթանոս յորինէ . այլ ո . 2 Երկու օր . մարկինոսացոց :

ԿԷ

Եթէ որպէս Ագաթանգեղոս պատմեաց համառօտ :

ՈՐԳԵՍ ասացաք, 'ի Վաղարշայ առնու զթագաւորութիւնն Խոսրով որդի նորա, հայր սրբոյ մեծին Տրդատայ : Յաղագս սորա և համատոհմիցն կարճ 'ի կարճոյ իմն անցանելով աջող քարտուղարն Տրդատայ Բագաթանգեղոս, փոքր 'ի շատէ պատմէ զմահն Լճտաւանայ Պարսից թագաւորին, և զբառնալ տէրութեանն Պարթևաց Լճրտաշրէ որդւոյ Սասանայ, և զնուաճել Պարսից ընդ ձեռամբ նորա, և զքինախնդիր լինել Խոսրովայ հօր Տրդատայ, և ասպատակաւ հինից աւերել զաշխարհն Պարսից և ասորեստանի : Յետ որոյ ասէ, թէ յղեաց Խոսրով յիւր բնիկ աշխարհն 'ի կողմանս Վուշանաց, զի իւր տոհմայինքն 'ի թիկունս հասցեն, և Լճրտաշրի ընդդէմ կացցեն : Լճնորա, ասէ, չլինէին ունկնդիր, զի հաւանեալք և միամտեալք էին 'ի տէրութիւնն Լճրտաշրի քան ընդ տէրութիւն ազգատոհմին իւրեանց և եղբայրութեանն : Եւ եթէ, Խոսրով առանց նոցա վրէժս պահանջէ. և զնովմբ ածեալ՝ ասէ, թէ ամն տասն ստէպ ստէպ զայս օրինակ աւար առեալ զամենայն երկիրն յապականութիւն դարձուցանէր : Եւ ասէ և զգալն Լճնակայ նենգութեամբ, հրապուրեալ 'ի խոստմունս Լճրտաշրի, որ ասաց՝ եթէ զբուն պատուական զձեր սեպհական Պահլաւն, զայն անդրէն 'ի ձեզ դարձուցից, և զքեզ թագաւ փառաւորեցից : Վասն որոյ յանձն առեալ Լճնակայ, սպանանէ զԽոսրով :

Եւ զթէպէտ և Բագաթանգեղոս այսպէս համառօտ¹ էանց ընդ այս, բայց ես հաւանեալ եմ յաւետ ձիգ և երկայն առնել զպատմութիւն ժամանակիս այսորիկ ճառելով իսկզբանէն, և ճշմարիտ ասացուածովք հօծ և խիտ :

1 Երկու օր. համառօտաբար :

ԿԸ

ԶԹագաւորական աղջացն, յորմէ ցեղք պարթեականք որոշեցան :

ՅԱՂԱՄԱՅ քսաներորդ առաջներորդ նահապետ մեզ զԼճրահամ աստուածային պատմութիւնքն ցուցանեն. և ՚ի նմանէ եղեալ ազգդ Պարթեաց : Վրան զի ասէ, յետ մեռանելոյն Սառայի՝ առեալ Լճրահամու կին զՐեհուլայ. յորմէ ծնան Լաման և եղբարք նորա, զոր Լճրահամ ՚ի կենդանութեանն իւրում մեկնեաց յԽահակայ, արձակելով յերկիրն արեւելից : Յորոց սերեալ ազգ Պարթեաց. և ՚ի նոցանէ Լըշակ քաջ, որ ապստամբեալ ՚ի մակեդոնացուց՝ Թագաւորեաց յերկիրն Վուշանաց ամս երեսուն և մի. և յետ նորա որդի նորին Լրտաշէս ամս քսան և վեց. ապա Լըշակ նորին որդի, որ կոչեցան մեծ, որ զԼնտիքոսն եսպան և զՍաղարշակ զեղբայր իւր Թագաւոր կացոյց չայոց, երկրորդ իւր առնելով : Լը ինքն չուեալ ՚ի Րահլ, հաստատեաց զԹագաւորութիւնն իւր ամս յիսուն և երիս. վսնս որոյ զարմք նորա Պահլաւք անուանեցան, որպէս և եղբօրն Սաղարշակայ՝ ՚ի նախնւոյն անուն արշակունիք : Լը եւն Թագաւորք պահլաւիք այսոքիկ : Յետ Լըշակայ մեծի առնու զԹագաւորութիւն նորա Լըշական՝ յերեքտասաներորդի ամի Սաղարշակայ Թագաւորին չայոց՝ ամս երեսուն. ապա Լըշանակ՝՝ ամս երեսուն և մի, յետ որոյ Լըշէզ ամս քսան, ապա Լըշաւիր՝ ամս քառասուն և վեց : Սորա լինին որդիք երեք և դուստր մի, որպէս յառաջագոյն ասացի. որոց անուանքն՝ անդրանկանն Լրտաշէս՝ կոչիւր, երկրորդին՝ Սարն, երրորդին՝ Սուրէն, և դուստրն անուանեալ Սոմմա՝ :

Լըդ յետ հօրն վախճանելոյ, կամ եղև Լրտաշէսի ազգաւ ՚ի վերայ եղբարցն Թագաւորել. զոր յանձն առեալ եղբարցն, ոչ առաւել ողորական բանիւք և

1 Երկու օր. Արւի... յետ որոյ Արթուշէ կամ Արթուշէ :

2 Երեք օր. Կով... ողորակեալ բռնիս :

պատրողօք, քան թէ սաստիւ նուաճեալ նորա : Եւ Լեզարու պայման ուխտի և դաշինս 'ի միջի հաստա տեալ, թագաւորել Լըտաշիսի ծննդովք իւրովք : Իսկ եթէ հատցին զարմք նորա, եղբարցն մատչել 'ի թագաւորութիւն ըստ կարգի աւագութեան : Եւ Լըտաշիսի զայս 'ի նոցանէ գտեալ, գաւառս պարգեւէ, ազգ զնոսա սերելով յանուն իւրաքանչիւր . և 'ի վերոյ քան զամենայն նախարարութիւնս կարգէ, զնախնականն 'ի վերայ պահելով զանուն ազգին, զի կոչեսցին այսպէս . Կարնի Պաշլաւ, Սուրենի Պաշլաւ, և քոյրն՝ ասպահապետի Պաշլաւ, քանզի 'ի վերայ զօրաց եր այր նորա : Եւ այս կարգաւորութեամբս ձգեցան բազում ամս, մինչև վերացաւ 'ի նոցանէ տէրութիւնն :

Իայց մի աստանօր բամբասեսցես զմեզ իբր զաւելագործ¹ ոք, որպէս թէ զմի անգամ պատմեալսն դարձեալ ասացաք² . այլ զիտեա, զի ախորժեղով վասն ազգականաց մերոյ Լուսաւորչին քաջահմուտ կամեցեալ լինել ընթերցողացն, կրկնագրեցաք երկրորդելով :

ԿԹ

Թէ զեւրդ ցեղն Արտաշիսի Պարսից արքայի մինչև ցվախճան :

Եւ անցցուք այսուհետև ընդ թիւ թագաւորաց ցեղին Լըտաշիսի՝ մինչև ցբառնալ 'ի նոցանէ տէրութեանն : Յետ Լըշաւրի, որպէս ասացաք, թագաւորէ Լըտաշէս ամս երեսուն և չորս, Վարեհ ամս երեսուն, Լըշակ ամս իննևտասն, Լըտաշէս ամս քսան, Պերոզ ամս երեսուն և չորս³, Սաղարշ ամս յիսուն, Լըտաւան ամս երեսուն և մի : Օնա սպանեալ ստահաբացոյն Լըտաշի, որդւոյ Սասանայ, բառնալով ըզ- թագաւորութիւնն Պարթևաց, հանելով 'ի նոցանէ զաշխարհն ժառանգութեան : Բազում են ժամանակիս այսորիկ պատմողք 'ի Պարսից և յԵսորոց, այլ և

1 Երեք օր . զաւելագործ :

3 Երեք օր . երեսուն և երեք . .

2 Երկու օր . երկուրեցաք . . . այսուհետև 'ի խոր լազաւորաց և 'ի թիւ նոցին ցեղին :

պարսից 'ի Պարսից և յատրէսպանեաց, այլ ամսի և Յունաց :

’ի Յունաց : Վրանգի յիսկզբան թագաւորութեանն Պարթևաց մինչև ցդադարումն՝ ընդ հռովմայեցոց կալան գործ . երբեմն հնազանդութեամբ և երբեմն պատերազմաւ , զոր պատմէ Պաղեփատոս և Պորփիւր և Փիլէմոն , և այլք բազումք : Ի այց մեք ասասցուք ’ի մատենէն , զոր եբեր Խոռոհբուտ¹ զԽարսումայի :

Հ

Եթէ զինչ առասպելք պատշաւեաց :

Ընդ Խոռոհբուտ դպիր եղեալ Շ ապհոյ թագաւորն Պարսից , և անկեալ ’ի ձեռն Յունաց , յորժամ Յուլիանոս , որ և Պառաւատոսն , զօրու հանդերձ ’ի Տիգրան չոգաւ , և ’ի մեռանելն նորա անդ , ընդ Յոբիանու ’ի Յոյնս ընդ արքունական սպասաւորսն եկն . և մերոյ հաւատոյս դաւանեալ , անուանեցաւ Եղիազար . և յոյն լեզու ուսեալ , պատմագրեաց զգործս Շ ապհոյ և Յուլիանու : Ընդ նմին թարգմանեաց և զառաջնոցն պատմութիւնս մատեան մի , որ վերեկից իւր լեալ Խարսումայի որումն անուամբ , զոր Պարսք Սաստոհուն² կոչեն . յորմէ մեր ուսեալ , երկրորդեմք այժմ ’ի գիրս յայս , թողլով զառասպելեաց նոցա բարբանջմունս : Վրանգի անտեղի է մեզ այժմ երկրորդել զառասպելն յաղագս երազոյն փափագոյ , և արտադատութեան³ հրոյն մանուածոյ՝ որ ’ի Սասանայ⁴ , և պաւտումն⁵ զհօտիւն , և լուսնակն , և ախտարմողացն յառաջասացումն՝ որ են քաւդեայք , և որ ինչ զինի այսորիկ . և պոռնկական խորհուրդն Ըրտաշքի հանդերձ սպանութեամբք , և անմիտ հանճարաբանութիւն մագին դատեր վասն նոխազին , և որ ինչ այլն ամենայն : Եւ և այժմն դիեցումն մանկանն ընդ հովանեաւ արծուոյն , և գուշակումն ագուաւուն , և վերապանծին պահ-

1 Մի օր . Խոռոհբուտ , և զինի . .
որ և Պառաւատոս :

2 Երկու օր . Ռասպահուն . մի օր .
Ռասպահուն . միւս այլ Ռասպահուն :

3 Երկու օր . արտադատութեան :

4 Երկու օր . Դ Կասանայ :

5 Երկու օր . պափիւն . . անփա ան-
հանճարաբանութեան . . արշաւան Խոս-
րովա , Երտիս :

պանութիւն առիւծուն հանդերձ արբանեկութեամբ
գայլուն . և միայնամարտութեանն առաքինութիւն , և
որ ինչ պլաբանութեանն բերէ կարգ : Լ՝յլ մեք ասաս-
ցուք միայն զստոյգն , որ ինչ ճշմարտութեանն վայելէ
պատմութիւն :

ՀԱ.

Առաջին արշաւանք Խոսրովու յասորեստան , յորում համարէր
օգնել Արտաւանայ :

Կ՛ԱՆՁԻ յետ սպանանելոյն զԼ՝րտաւան և թագա-
ւորելոյն Լ՝րտաշրի՝ որդւոյ Սասանայ , երկու ցեղք Պաշ-
լաւին՝ որ ասպահապետդ և սուրենեան ՚ի Պաշլաւն ա-
նուանին , նախանձ պահելով ընդ թագաւորեալ ցեղին
իւրեանց հարազատութեան ազգին , որ է Լ՝րտաշէսին ,
կամաւ յանձն առին թագաւորել Լ՝րտաշրի՝ որդւոյ
Սասանայ : Լ՝յլ մտերմութիւն պահելով առ եղբայ-
րութիւն ազգականութեանն տան Սարն Պաշլաւին ,
ընդդիմացան պատերազմաւ Լ՝րտաշրի՝ որդւոյ Սաս-
նայ : Իսկոյ յառաջագոյն իբրեւ լուաւ զաղմուկ շփոթին
թագաւորն հայոց Խոսրով , դիմեաց յօգնականութիւն
Լ՝րտաւանայ , թէ հնար լիցի աճապարել ապրեցուցա-
նել միայն զԼ՝րտաւանն . և միջամուխ եղեալ յասորես-
տան , լսէ զթոթ մահուանն Լ՝րտաւանայ , և զմիաբա-
նութիւն ամենայն զօրաց Պարսից և նախարարաց , նա
և զիւրոյ ազգին Պարթևաց և պաշլաւկաց , բայց ՚ի ցե-
ղէն Սարնան . առ որ հրեշտակս առաքեալ , դառնայ
յաշխարհս մեծաւ տրտմութեամբ և զկծանօք : Եւ
նոյն հետայն փոյթ ընդ փոյթ ազգ առնէ Փիլիպպո-
սի կայսեր հռովմայեցւոց , օգնականութիւն ՚ի նմանէ
խնդրելով :

ՀԲ

Խոսքովայ օգնականութիւն գտեալ 'ի Փիլիպպոսէ, դիմէ 'ի վերայ
Արտաշքի պատերազմաւ :

ԼՂՄՈՒԿ¹ խռովութեան լեալ 'ի թագաւորութեան
Փիլիպպոսի, ոչ կարաց 'ի հռովմայեցւոց զնդաց պա-
րապեցուցանել՝ առ 'ի զօրավիգն լինել Խոսքովու :
ԼՂ օգնէ նմա 'ի ձեռն գրոյ, հրամայելով սատարել
նմա յամենայն կողմանց : Որոց ընկալեալ զայսպիսի
հրաման, հասանեն նմա յօգնականութիւն յԵգիպ-
տոսէ և յանապատէն մինչև 'ի Ծովեզերսն² Պոնտոսի :
Որոյ գտեալ զայսչափ բազմութիւնս, խաղայ 'ի վերայ
ԼՂ արտաշքի . և ճակատ տուեալ 'ի փախուստ դարձուցա-
նէ, թափելով 'ի նմանէ զասորեստան և զայլ արքայա-
նիստ աշխարհս :

Պարձեալ յղէ 'ի ձեռն հրեշտակաց առ իւր տոհ-
մայինսն պարթև և պահլաւիկ ազգս, և առ ամենայն
զօրս աշխարհին Վուշանաց, զի առ նա եկեալ վրէժս
ԼՂ արտաշքէ պահանջեցեն, և զարժանաւորն 'ի նոցա-
նէ թագաւորեցուսցէ, զի մի տէրութիւնն հեռասցի
յինքեանց : Իսկ նոցա ոչ առեալ յանձն, յառաջասա-
ցեալ ցեղինն՝ որ ասպահապետդ և Սուրէն անուանին,
դառնայ Խոսքով յաշխարհս մեր . ոչ այնչափ ուրախա-
ցեալ ընդ յաղթութիւնն, որչափ ընդ վերջակացու-
թիւնն³ ազգականացն դժգմեալ : Յայնժամ հասանեն
առ նա ոմանք 'ի հրեշտակաց իւրոց, որք 'ի պատուակա-
նագոյն ազգն երթեալ էին, 'ի խորագոյն աշխարհն, 'ի
նոյն ինքն 'ի ներքս 'ի Վահլ . բերին նմա համբաւ, թէ
ազգական քո Վ եհսաճան, հանդերձ ցեղիւն իւրով
Լյարնան Պահլաւին, ոչ հնազանդեաց ԼՂ արտաշքի, այլ
'ի կոչդ քո դիմեալ գայ առ քեզ :

1 Երկու օր . յաւելուն չիմի ես :

պրո . . Սուրբէնտի տնտանին :

2 Երկու օր . 'ի Ծովեզերայն . .

3 Մի օր . վերջապետին :

արգայսնիսք քաղաքս . . առ համբէն

ՀԳ

Դարձեալ յարձակումն խոսորովու 'ի վերայ Արտաշէի առանց
Հռովմայեցւոց օգնականութեան :

ԹԻԳԷՏ և յոյժ զուարճացաւ Խոսրով ընդ լուր
գալստեան ազգականացն , սակայն ոչ յամեաց ուրա-
խութիւնն , ընդ հուպ հասանելով բօթն՝ եթէ ինքնին
Լճրտաշիր հանդերձ միաբանութեամբ զօրացն հետա-
հաս եղեալ , կոտորեաց զամենայն ցեղ Վարնան Պահ-
լաւին . ջնջելով զամենայն արու՝ յերիտասարդաց մին
չև ցստընդիայս , բայց 'ի միոյ տղայոյ , զոր առեալ մտե-
րիմ տան նորա , Բուրզ անուն , փախեալ յաշխարհն
Վրուշանաց՝¹ հասուցանելով յազգայինս նորա . զոր
բազում ջանիւ խնդրեալ Լճրտաշիր զմանուկն 'ի ձեռն
առնուլ , ոչ կարաց յազգականացն կուսակցեցւոց . մինչև
յոչ կամաց երդնուլ՝ անկասկած լինել մանկանն . վասն
որոյ բեր առասպելս յօդեցին Պարսք զմանէ , անբա-
նից՝ սպասաւորել մանկանն : Սա է Պերոզամատնախ-
նի մեծի ազգին կամնարականաց , զոր յիւրում տե-
ղոջն պատմեսցուք :

Լճլ մեք այժմ որ ինչ զկնի կոտորածի ազգին կա-
րենան Պահլաւին , զորոյ զվրէժն ոչ թուլագոյնս ինչ
խնդրեաց թագաւորն Հայոց Խոսրով : Թեպէտ վախ-
ճանեալ Փիլիպպոսի և շփոթեալ թագաւորութեանն
հռովմայեցւոց , մարդ 'ի մարդոյ առնելով զտէրութիւնն
սակաւ ժամանակեայ՝ Ղեկիոս և Ղալլոս և Սաղե-
րիանոս կայսերք , ոչ օգնեցին նմա , սակայն Խոսրով
զօրօք իւրովք և այլ սիրելեօք յարեցելովք յինքն և
հիւսիսային ազգօք Լճրտաշիր յաղթեաց , հալածական
առնելով մինչև յաշխարհն հնդկաց :

¹ Երեք օր . Գուշանաց առ Կոլոս
նորա ոմանս հաստացանելով յազգայինս ,
զոր :

² Երկու օր . յանձնելոյ սպասաւոր
լինել . յիւրեմ փեղն . . սակաւախմա-
նակեան :

ՀԴ

Յաղաքս գալստեան Անակայ և լինելութեան սրբոյն Գրիգորի :

Եւ փախուցեալ 'ի Խոսրովայ Լ'րտաշիր մինչ 'ի յաշխարհն հնդկաց և նեղեալ յոյժ, բազում խոստմունս նախարարացն առնէ, թէ որ բուժեսցէ զնա յայնմանէ, թէ հնարիւք դեղոց և թէ գաղտնի խողխողմամբ սրոյ. պէս պէս պարգևս տալ խոստանայր. Ս'անաւանդ պարթևազանցդ, ասէ, դիւրահնար գողցես 'ի ձեռն կեղծաւոր սիրոյ զդաւելն : Եւ զգականութեան անուամբ պատրել' 'ի դոսա վտահանայ. խոստանայր զբռն տունն դարձուցանել 'ի նոսա, որ Պաշլաւն կուէր, զարքայանիստ քաղաքն Լաշլ, և զամենայն աշխարհն Վուշանաց : Եւ թագաւորութեան ձև և շուք խոստանայր, և զհասարակ¹ Լ'րեաց, ընդ իւրով ձեռամբ երկրորդ իւր լինել : Եւ հրապուրեալ² Լ'նակայ, որ էր 'ի ցեղէն սուրենեան Պաշլաւէ, յանձն առնու սպանանել զԽոսրով : Եւ հատուածի պատճառաւ փախստական լինի յԼ'րտաշրէ. և զհետ մտանելով զօրացն Պարսից առ պատճառէ՝ որպէս թէ փախստական վարելով զնա ընդ ասորեստան, հանեն³ զառեղերբ սահմանացն Լ'աւրրպատականի ընդ մէջ Կորդուաց : Օր լուեալ մեծին Խոսրովայ յուտեացւոց գաւառին, իբր զկարենեանցն կարծեցեալ եկաւորութիւն, գունդ առաքէ յօգնականութիւն Լ'նակայ : Որոց պատահեալ Լ'նակայ, ածեն զնա հրամանաւ թագաւորին 'ի գաւառն, որ անուանեալ կոչի Լ'րտազ, 'ի տեղի դաշտավայրս, ուր յայտնեցան նշխարք սրբոյ և մեծի Լ'ապրելոյն թաղէի :

Եւ աստ ասեմ զորոց զբանչելի ծերոյն՝ որ ասէր, թէ 'ի նախնեաց ունիմ սովորութիւն, որդի 'ի հօրէ առնելով զխշատակ զրուցացս այծոցիկ, որպէս Ումպիտորայն յաղաքս Տարօնոյ և Սիմն կուչեցեալ

1 Մի օր. զհապարէայ Աբեայ :

2 Մի օր. հապարէայ :

3 Մի օր. հանէն զնա առ եղբի :

երինն : Լ՛րդ 'ի բնակելն Լ՛նակայ 'ի դաշտին Լ՛րտա-
զու , պատահէ սորա տեղի օթարանին մօտ առ դիրս
սրբոյ Լ՛ռաքելոյն , որպէս թէ 'ի ներքսագոյն սրսկապա-
նի խորանին . և անդ ասեն զյղութիւն մօր սրբոյ և մե-
ծի Լուսաւորին : Ս՛րան որոյ և զնորին Լ՛ռաքելոյ
չնոր՛ն ընկալեալ , որ առ հանգստարանաւ նորին զլի-
նելութիւնն էառ , զնորին ելից զհոգեւոր մշակութեանն
պակասութիւն :

Եւ յետ անցելոյ երկուց ամաց¹ զալստեանն Լ՛նա-
կայ 'ի Հայս , յերրորդումն սպանանէ զԽոսրով , որ
թագաւորեաց ամն քառագուն և ութ . և մեռանի ինքն
և իւրքն ամենայն , պահելով ինամացն Լ՛ստուծոյ զսա-
միայն , որ ակնարկութեամբն Լ՛ստուծոյ և չնոր՛օք Լ՛-
ռաքելոյն ստեղծանել կամ լուսաւորել ասեմք յար-
գանդի մօրն , զառաքելութեան իւրոյ զչնոր՛ս 'ի ձեռն
տալով նմա : Իսկ զմնացեալս 'ի զրուցացս ուսուցանէ
բեզ Լ՛գաթանդեղոս :

ՀԵ

Յազազս փերմեխանեայ² եպիսկոպոսի Կեսարու կապադովկացւոյ
և պատմութեանց նորին :

ՓԵՐՏԵԼԻԱՆՈՍ եպիսկոպոս Կեսարու կապադով-
կացւոց էր սքանչելի յուսումնասիրութեան , որ և 'ի
տղայութեան իւրում առ Որոգինէս երթեալ վարժե-
ցաւ : Սա բազում խօսս արար , յորոց մի է պատմու-
թիւն հալածանաց եկեղեցւոյ , որ յառաջ յաւուրս
Սաքսիմիանոսի և Ղեկոսի յարեալ , և որ հուսկ յե-
տոյ յամն Ղիսկղէտիանոսի , շարայարեալ 'ի նա և
զգործա թագաւորացն : Զորում ասէ՝ վեշտասաներորդ
եպիսկոպոս կացեալ աղեքսանդրացւոց Պետրոս , վկայ-
եալ յիններորդ ամի հալածանացն : Վրէ բազում
վկայեալս և 'ի Խոսրովու 'ի մերում աշխարհիս , հա-
մայն և յետ նորա օտարք յօտարաց : Բայց զի ոչ ճըշ-

1 Երկու օր . քաւեայ :

2 Ամենայն սրբնայէ Գերեւիս .

նեայ . և զինի Գերեւիսնու կամ Գե-
րեւիսնէ :

մարտութեամբ ոճով պատմէ, և ոչ զանուանս նշանակէ կամ զտեղի կատարմանցն, ոչ ինչ կարեւորագոյն համարեցաք երկրորդել: Երջնպէս և որ զնշտոնէ որդւոյ Սեբեայ ասէ, պատերազմեալ ընդ Սաղարշայ Պարսից արքայի ի Սիջադեսոս, և մեռանել ի մէջ Լադեսիայ և Սառանու, և մերոյն Խոսրովու ոչ յոք համտեալ¹:

Իսկ որ ինչ զկնի մահուանն Խոսրովու մինչև ցթագաւորութիւնն Տրդատայ ի ժամանակս անիշխանութեանն պատմէ, ստոյգ համարելով՝ երկրորդեմք համուստ բանիւք: Բայց որ ինչ և ի թագաւորութեանն Տրդատայ և յետ նորա, ոչ հեղգութեամբ և անզգուշաբար վրիպեալ, և ոչ կամաւոր սխալանօք ի սմա յարմարեալ բան, այլ որ ինչ ի յիշատակաց² դիւանագիր մատենիցն (Յունաց: Իսկ ըստ նմանեացն ապա և որ ինչ ի համբաւուց արանց իմաստնոց և հնախօս³ սիրաբանից ստուգապէս տեղեկացեալ արդարաբար բեզ զրուցեցաք:

ՀԶ

Դիմումն ի մեզ Արաաշքի, և յաղթել կայսեր Տակիտոսի:

Եւոթն այր ասէ, թէ յետ սուսերահարն լինելոյ Խոսրովու, միաբանեալ նախարարք Հայոց՝ ածեն իւրեանց յօգնականութիւն զգօրս (Յունաց, որ ի Փռիւզիայ, Պարսից ընդդիմանալ, և պահել զաշխարհս: Եւ իսկոյն ազդեցին Սաղերիանոսի կայսեր: Բայց վամն զի գունդք անցեալ ընդ Սանուք գետ՝ զբազում գաւառս գերի վարեցին, և զԼիւկղադայ կղզիս աւար առին, վասն որոյ ոչ ժամանէ մերոյ աշխարհիս թեւարկել Սաղերիանոս. նա և ոչ յերկարէ զկեանսն, առնելով ի նմանէ թագաւորութիւնն Լիւաղիոս, և յետ նորա Լէրեղիանոս հուպ ընդ հուպ փոխանորդելով ըզմիմեանս. այլ և ամսականօք թագաւորեալ Լիւնտոս

1 Երկու օր. հախախտեալ:

2 Երկու օր:

3 Երկու օր. յիշատակաց զգիտաւ:

3 Մի օր. հնախօսաց:

և Տակիտոս և Փղոուիանոս եղբայրք : Այսան որոյ համարձակաբար արշաւեալ 'ի մեզ Լըտաշրի, և զգօրս (Յունաց փախստական արարեալ, գերելով զյորով մասն աշխարհիս՝ յաւեր դարձուցանէ : (Յորմէ գաղթեալ նախարարքն Հայոց, հանդերձ ազգաւն արշակունեաց 'ի Յոյնս ապաւինէին . յորոց մի էր և Լըտաւազդ մանդակունի, որոյ առեալ զՏրդատ որդի Խոսրովու՝ 'ի դուռն կայսեր հասուցանէ : Այսան որոյ հարկաւորեալ Տակիտոս, ընդդէմ Լըտաշրի գայ զկողմամբ Պոնտոսի, և զեղբայր իւր զՓղոուիանոս այլով՝¹ գնդաւ ընդ կիւլիկիայ արձակէ : Իսկ Լըտաշրի հասեալ 'ի Տակիտոս, 'ի փախուստ դարձուցանէ, որ և սպանաւ 'ի յիւրոցն 'ի Ղանիւս պոնդացւոց, որ են Խաղտիք . նոյնպէս և եղբայր նորա Փղոուիանոս յետ ութսուն և ութ աւուր 'ի Տարսոն :

ՀԷ

Յաղագս խաղաղութեան Պարսից և Յունաց, և շինելոյ Արտաշրի զՀայս յամս անիշխանութեանն :

ԻԱՅՑ Յունաց թագաւորեաց Պուրոս, և խաղաղութիւն արարեալ ընդ Լըտաշրի բաժանէ զաշխարհս սահմանադրութեամբ փոսս գործելով : Եւ Լըտաշրի նուաճեալ զազգ նախարարացն, զգաղթեալսն անդրէն դարձուցանէ, և զամրականսն 'ի վայր իջուցանէ, բայց 'ի նախարարէ ումեմնէ՝ որոյ անունն ( )տայ կոչուի, 'ի տոհմէ ամատունեաց, որ փեսայ էր ազգին սղկունեաց, և սնուցող Խոսրովիդիստոյ՝ դստեր Խոսրովի . որջացեալ յամուրն Լինի իբր 'ի կաղաղի՝² հանդարտութեան ղօղեալ :

Իսկ Լըտաշրի գեղեցկապէս յարդարեալ զաշխարհս Հրս Հայոց, 'ի կարգ առաջին հաստատէր : Եւ և զարշակունիսն, զմեկուսացեալսն 'ի թագէն՝³ և յԼը-

¹ Երկու օր . յորով :

² Մի օր . 'ի խաղաղ, 'ի հանդարտութեանն :

³ Մի օր . 'ի թագաւորէն . . պայք .

բարատն ընակելոյ, կարգէ 'ի նոյն տեղիս մտիւք և ոռճիգք, որպէս էինն : Եւ զմեհենիցն պաշտամունսն առաւել ևս յորդորէ . այլ և զհուրն որմիջական , որ 'ի վերայ բազնին՝ որ 'ի Լազաւան , անշէջ հրամայէ լուցանել : Բայց զանդրին զոր արար Սաղարակ պատկեր իւրոց նախնեացն հանդերձ արեգակամբ և լուսնիւ յԼճրմաւիր, և փոխեցաւ՝ 'ի Լազարան և դարձեալ յԼճրտաշատ, զայնօսիկ փշրէ Լճրտաշիր : Եւ գերկիր գրով ընդ հարկաւ իւրով արկանէ , և ամեն ինքն զիւր անունն հաստատէ :

Եւ և զսահմանս հաստատեալս յԼճրտաշիւս գբարինս յերկրի կացուցանելով նորոգեաց, և յիւր անունն փոխելով արտաշիրական անուանեաց : Եւ կալաւ զաշխարհս մեր որպէս զմի յաշխարհացն իւրոց , հանդերձ պարսիկ գործակալօք, ամս քսան և վեց . և յետ նորա որդի նորին , որ անուանեցաւ Շապուհ, որ լսի՝ արքայի՝ մանուկ , ցլթագաւորեւն Տրդատայ, ամ մի :

ՀԸ

Կոտորումն ազգին մանդակունեաց յԱրտաշէ :

ԲԱՅՑ Լճրտաշիւ լուեալ էր, թէ ոմն 'ի նախարարացն Հայոց առեալ յորդուցն Խոսրովու, փախուցեալ ապրեցոյց¹ : Եւ քննեալ, թէ ով զքնա իցէ, եղև վերահասու, թէ նա է Լճրտաւազդ յազգէն մանդակունեաց . հրամայեաց զամենայն ազգն ջնջել սատակմամբ : Վանգի 'ի գաղթեւն Հայոց յԼճրտաշէ՝ գաղթին և նոքա ընդ ցեղս այլոց նախարարացն . և 'ի նուաճեւն Լճրտաշիւ զայլսն, դառնան և նոքա, և սատակին սրով ամենեքին : Բայց կոյս մի գեղեցկադիտակ 'ի քերցն Լճրտաւազդայ գողացեալ Տաճատայ ուրումն, որ էր լեալ յազգէն աշոցան, 'ի զաւակէ Պաւշարայ հայկազնոյ, փախուցեալ 'ի կեսարացոց քաղաքին ապրեցուցանէր, ամուսնաւորեալ ընդ ինքեան վասն չքնաղադեղ² կերպարանին :

1 Երկը որ . անուն իոնիւս :

Խոսրու հաստատելով :

2 Մի որ . արտայանաւ :

4 Երկու որ . քնադէլ :

3 Երկու որ . յաւելուն 'ի դուռն :

ՀԹ

Յաղագս նահատակութեանն Տրդատայ յամս անխնանութեանն
Հայոց :

ՊԱՏՄԷ զնահատակութեանցն Տրդատայ, նախ 'ի մանկութեանն յերիվար կամակար¹ աշտանակեալ, և կորովի ձիավարեալ², և զէնս շարժեալ յաջողակաբար, և այլ պատերազմականս ուսանել ախորժակս. ապա ըստ պեղոպոնէսացոց³ մեհենական հրամանին Հիփիտեայ 'ի մրցանակս ագոնին առաւելեալ քան զլլդիտոստրադոս հռոդացի, որ զվզէ և եթ կալեալ յաղթէր. դարձեալ և քան զլլերասոս արգիացի. զի նա զկճղակ եզին թափեաց, իսկ սա զերկուց ցլուց վայրենեաց միով ձեռամբ կալեալ զեղջերէն, թափեաց հանդերձ ընդ վզեալ ջախջախմամբ : Եւ 'ի ձիւնն թացս մեծի կրկիսին կառավարել կամեցեալ, 'ի հմտութենէ հակառակադրին ոստուցեալ յերկիր անկաւ, և բռն հարեալ արգել զկառն. ընդ որ ամենեքին զարմացան : Եւ 'ի պատերազմելն Պռոքոսայ ընդ Դուլթս, եղև սով սաստիկ. և յոչ գտելոց շտեմարանաց՝ յարեան զօրքն 'ի վերայ և սպանին զնա. նոյնպէս և 'ի վերայ ամենայն իշխանացն դիմեցին : Իսկ Տրդատ միայն ընդդէմ կացեալ, չեթող զոք մտանել յապարանսն Լիկիանոսի, առ որում ինքն Տրդատ էր :

Իայց կարոս հանդերձ որդւովքն կառնեալ և Լոմեռիանոսիւ թագաւորեաց. և զօրաժողով եղեալ ետ ճակատ ընդդէմ Պարսից արքային, և յաղթեալ՝ դարձաւ 'ի հռոմ : Սոսն որոյ բազում ազգս 'ի սատարութիւն կալեալ Լոտաշրի, թիկունս արարեալ զանապատն տաճկաստանի, դարձեալ ետ ճակատ ընդ զօրս հռովմայեցոց կրկին՝ աստի և անտի Լափրատու, յորմէ սպանաւ կարոս 'ի Յռինոյն⁴ և Լոյնպէս և կառնոս, որ 'ի վերայ կողնակայ չոգաւ յանապատ, ընդ որում և

1 Մի օր. խախտի լաւս անկեալ և : Դանին Հեթեպեայ .. զկրասոս արք.

2 Մի օր. Կառնեալ .. յաղթեալ : Գիացի :

3 Ամենայն օրինակք պեղոպոնէսացոց .. կրա. 4 Երկու օր. 'ի Յոյնս :

Դաւոյց կամ պեղոպոնէսացոց .. կրա.

Տրդատ . և սատակեցաւ նա և զօրն , և մնացեալքն 'ի փախուստ դարձան : Յորում և Տրդատայ վերաւորեալ երիվարն , ոչ աճապարեաց ընդ փախստեայսն , այլ առեալ զզէնն իւր և զկազմած ձիոյն , 'ի լուղ¹ ընդ լայնատարած իորայատակն անցանէր ընդ Լափրատ 'ի բուն զօրսն իւրեանց , ուր Լ իկիանոսն էր : Ընդ նոյն աւուրս լինի սպանեալ և Լրմեռիանոս 'ի Թարակէ , և փոխանորդեալ զԹագաւորութիւնն Դիոկղետիանոս : Իսկ որ ինչ 'ի նորա ժամանակն գործք , յայտնէ² քեզ Լ'գաւթանգեղոս :

2

Յայտարարութիւն սակաւուք սննդեան և վարույց Գրիգորի և որդեան , 'ի Թղթոյն Արտիթեայ եպիսկոպոսի , որ վասն հարցմանն Մարկոսի միայնաւորի 'ի Յագոռձանի³ :

Լ'բր ոմն 'ի Պարսից ոչ 'ի փոքունց և յաննշանից , որում անուն էր Լուրդար , գնացեալ անտի և եկեալ 'ի կողմանս Ղամրաց , պանդխտեցաւ 'ի Լեսարիայ : Լաւ առեալ կին 'ի հաւատացելոց , որում անուն Սոփի կոչուի , քոյր ուրումն մեծատան , որ Լաւթաղիոս յորջորջէր , դարձաւ անդրէն գնալ յերկիրն Պարսից հանդերձ կնաւ իւրով . զորոյ զհետ հասեալ աներոյ նորա Լաւթաղեայ , համոզեալ արգելոյր : Որոյ հանդիպեալ ծննդեանն մերոյ Լուսաւորչին , ըստ պատահան⁴ մտանէ ստընտու մանկանն . և 'ի հասանել աղետին՝ առեալ Լաւթաղեայ զքոյր իւր և զայրն նորա հանդերձ մանկամբն 'ի կապադովկացւոց աշխարհն դառնայր : Լ'յլ զայս ամենայն գործէ յառաջատեսութիւնն Լ'ստուծոյ , որպէս կամք են իմոյս ասել բանի , յաղագս որ 'ի մեզ փրկութեան ճանապարհ : Լ'պա թէ ոչ , որում յուսոյ ակն ունելոյ զմանուկ պահլաւիկ 'ի հռովմայեցւոց իշխա-

1 Երկու օր . 'ի Լիւղ . . և իւրայս կամ Յագոռձանի կամ Յագոռձանի :

2 Այլք ուսուցանէ :

3 Երեք օր . և հատուածն որ 'ի ճառընտրի միւմ 'ի Յագոռձանի :

4 Մի օր . ըստ պատմութեան . . 'ի վանս խոսանայ :

նութեանն սնուցանէին, և Վրիստոսի ընծայէին հաւատով :

Բայց յարբունս հասակի հասեալ մանկանն, փեսայացուցանէ հաւատացեալ ոմն այր, որում անուն էր Վաւիթ, ՚ի դուստր իւր Սարիամ: որ յետ երից ամաց երկուց որդւոց լինելոյ, ՚ի կամաց երկոցունց մեկնեալ ՚ի միմեանց զատչին : Սարիամ հանդերձ մանկամբն կրտսերաւ ՚ի վանս կանանց անկեալ կրօնաւորիւր. որոյ յարբունս հասեալ մանկանն, զհետ ընթանայ միայնաւորի մի, որում անուն էր Լիկոմաքոս, և նա առաքէ յանապատ : Իսկ անդրանիկն առ դայեկաց մնացեալ, որ ապա աշխարհավարեալ ամուսնացաւ : Բայց հայրն նոցին Վրիգոր անցեալ գնաց առ Տրդատ՝ զհայրենեացն հատուցանել պարտիս, կամ որպէս պարտ է ասել Ճմարտութեամբ՝ զառաքելութեան վիճակ մերոյ աշխարհիս և զքահանայութեանն¹ հանդերձ մարտիրոսութեամբ վարժելով :

Բայց արդարեւ հօր սքանչելոյ որդիք զարմանալիք առաւել քան զառաւել. զի ոչ նա խնդրեաց զորդիսն՝ յորժամ դարձաւ ընդ Տրդատայ, և ոչ նոքա չոգան առ նա. և այն գրեթէ վասն երկիւղի հալածանացն. բայց և ոչ ՚ի քահանայանախ² և ՚ի փառաւորել հօրն երեւեալ պերճացան նոքա : Սասն որոյ և ոչ նա յամեաց ՚ի Սեսարիայ, այլ փութապէս դարձեալ՝ ՚ի սեբաստացւոց քաղաքին անսոյր հաւաքել զնիւթ վարդապետութեանն : Եւ թազում աւուրս արարեալ ՚ի Սեսարիայ, ոչ ինչ՝ զորոց զմտաւն ածէր՝³ առնելոց էին, անսպառին և անանցականին⁴ միայն սկելով. որք ոչ զպատինն յինքեանս ձգէին, այլ պատինն զհետ նոցա ընթացաւ, որպէս ուսուցանէ քեզ Դաւթանգեղոս :

1 Երկու օր. զյակոնայապետէս. հօր պերճացան :

Բէանն :

2 Երկու օր. և ճառ. ՚ի քահանայանախ երեւելի կամ երեւալ քառօր :

3 Երկու օր. զկառն ածէին :

4 Երեք օր. և ճառ. քահանայանին :

ՁԱ

Եթէ ուստի և զիարդ ազգ մամիկոնէից :

Ո՛ ԱՆՃԱՆԵԱԼ Լ՛ըտաշրի որդւոյ Սասանայ, Թողու թագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրում Շ ապհոյ, Ի սորա աւուրս եկեալ՝ի Հայս նախնի ազգին մամիկոնէից յարեւելից հիւսիսականէն, ՚ի քաջատոհմիկ և ՚ի զխաւոր աշխարհէ և ամենայն հիւսիսականաց ազգաց առաջին, ասեմ իսկ զՂենացն՝ որ ունին զբոց պոսպիսի :

Յամն կատարման Գենացն Լ՛ըտաշրի, Լ՛ըբոկ ոմն Ղենբակուր, որպէս ասի ՚ի նոցա լեզուն պատիւ Թագաւորութեան. սորա երկու դպչեկորդիք՝ Բլղոխ և Սամգուն անուն կոչեցեալ, մեծ նախարարք : Լ՛ը չաւրախօսեալ Բլղոխայն զՍամգունայն, հրամայեաց Թագաւորն Ղենաց Լ՛ըբոկ սպանանել զՍամգունն : Օր իմացեալ Սամգունայն, ոչ գայ ՚ի կոչն արքայի¹. այլ փախուցեալ ազխիւ իւրով անկանի առ Լ՛ըտաշիր Թագաւորն Պարսից : Լ՛ը Լ՛ըբոկ հրեշտակս առաքէ խնդրել զնա. և ՚ի չսելն Լ՛ըտաշրի, պատերազմ ՚ի վերայ նորա յօրինէ Թագաւորն Ղենաց : Լ՛ը իսկոյն մեռեալ Լ՛ըտաշրի, Թագաւորէ Շ ապուհ :

Լ՛ըդ Թէպէտ և ոչ տայ Շ ապուհ զՍամգուն ՚ի ձեռն տեառն իւրոյ, այլ և ոչ² յԼ՛ըբաց երկիրն Թուրու. բայց ամենայն ազխիւն իւրով առաքէ զնա, իբրև վտարանդի, առ գործակալս իւր որ ՚ի Հայս : Լ՛ը յգէ առ Թագաւորն Ղենաց՝ ասելով, Թէ Ս՛ի Թուեսցի քեզ դժուար, զի ՚ի ձեռս քո ոչ կարացի տալ զՍամգուն. վասն զի երգուեալ էր նմա հօրն իմից ՚ի լոյս արեգական : այլ վասն անխնով զքեզ առնելոյ՝ հալածեցի զնա յաշխարհէս իմմէ յեզր երկրի և ՚ի մուտս արևու, որ հաւասար է նմա մահու. և արդ մի լիցի պատերազմ ընդ իս և ընդ քեզ : Լ՛ը զի քան զամենայն

¹ Երեք օր . քայտադրի :

² Երկու օր . արեւմտի . և լուսեալ

Արարչի :

3 Մի օր . ու քիւր երկի :

բնակեալս 'ի վերայ երեսաց երկրի խաղաղասէր ասեն
գոյ զազգն Ղենաց, յանձն առնու առնել զհաշտու-
թիւն. ուստի յայտ իսկ է, թէ են արդարեւ խաղաղա-
սէր և կենտասէր¹ ազգ Ղենաց:

Սքանչելի է և աշխարհն առատութեամբ ամենայն
պտղոց, և գեղեցիկ բուսովք զարդարեալ, բրբնաւէտ
և սիրտմարգաշատ² և բազմամետաքս, անբաւութիւն
յամուրաց³ և հրէշից, և որ էշայծեմունսգ անուանեն.
ուր հասարակաց կերակուր ասեն զառ մեզ պատուա-
կան և սակաւուց ճաշակելիս, զփասեան և զպոր, և
այլ այտպիսիք: Եւ զականց և զմարգարտաց ոչ ասեն
գիտել զհամար մեծամեծացն. իսկ պատուականքս առ
մեզ զգեստուց և սակաւուց ագաննիք, հասարակաց
նոցա է զգեստ: Եւ այս յաղագս աշխարհին Ղենաց:

Իսկ Սամգունայ յոչ կամաց եկեալ յաշխարհս
մեր, հանդիպեցաւ գալտեանն Տրդատայ. և ոչ գար-
ձաւ ընդ զօրս Պարսից, այլ ամենայն աղէխին իւրով
ընդ առաջ գնաց նմա մեծաւ պատարագաւ. և Տըր-
դատ ընկալաւ զնա, բայց զկնի իւր 'ի պատերազմ
ոչ էառ յերկիրն Պարսից. այլ ետ տեղի աղխին նո-
րա և ռոճիկ 'ի կերակուր, փոփոխելով տեղ 'ի տեղո-
քէ⁴ ցրովմոդակ ամս:

ԶԲ

Նահապետութիւնք Տրդատայ 'ի Թագաւորութեանն յառաջ քան
զհաւատալն:

ԻՐԱՆԶԻ ոչ է պատմութիւնն ճշմարիտ առանց ժա-
մանակագրութեան, վասն որոյ մանրախուզիւ քննեալ,
գտաք զԹագաւորելն Տրդատայ յերրորդ ամի Ղիոկ-
ղեսիանոսի, և գալ այսր հանգերձ մեծաւ զօրու: Ո-
րոյ հասեալ 'ի Արտաշէսի յոլովք 'ի նախարարացն ընդ
առաջ լինէին: Եւ ելեալ յաշխարհս, գտանէ զ( )-
տայ սնուցեալ զքոյր իւր Արտովիդուխտ, և պահեալ

1 Երկու օր. Կեսուր:

2 Մի օր. սիրտմարգաշատ:

3 Երկու օր. յամուրաց կամ յամուրաց:

4 Երկու օր. Կելի 'ի Կելուի:

զգանձան ամրոցաւն¹ հանդերձ յոյժ երկայնմտութեամբ. քանզի էր արդար և համբեր, ժուժկալ և առաւել իմաստուն. զի թէպէտ և ոչ ծանեաւ զճշմարտութիւն յաղաքս Լստուծոյ, սակայն զստութիւն կռոցն գիտաց: Լոյնպէս էր և սան նորա Խոսրովդուխտ, կուսան համեստ որպէս զօրինաւոր զք, և ոչ ամենեւին ունել անդուռն բերան նման այլ կանանց:

Իսկ Տրդատ 'ի հազարապետութիւն Հայոց զ( ) տայն կացուցանէ, շնորհակալութեամբ պատուէ զնա: Լը առաւել ևս զիւր դայեկորդին, զմանդակունի Լը տաւազդ, վասն լինելոյ նորա նմա պատճառ փրկութեան և հայրենականացն հասելոց փառաց. յաղաքս որոյ 'ի ձեռն նորա տայ զսպարապետութիւն զօրացն Հայոց: Երբին աղաքաւ և զՏաճատ քեռայր նորին իշխան 'ի վերայ գաւառին Լըոցայ կարգէ: Սա էր որ յապայան զգացոյց աներոյն իւրոյ Լըտաւազդայ, և նա արքայի, նախ զԵրիզոր Լընակայ լինել որդի, և ապա զկնի վասն որդւոցն Երիզորի, որպէս հմուտ եղեալ 'ի կեսարացւոյ քաղաքին բնակելով:

Իսկ քաջին Տրդատայ երազապէս և բազում ճակատս տուեալ, նախ 'ի Հայս և ապա 'ի Պարսս, իւրով անձամբ առնէր զյաղթութիւնն: Որ 'ի միում նուագի առաւել քան զԼըդիանանն² զայն 'ի հնումն, կանգնեաց զնիզակն յօգնական³ համաթիւ վիրաւորաց: Երբ ձեւալ յերկրորդումն՝ կորովեացն Պարսից զփորձ առեալ զսաստկութեան սկային և կուռ վառուածոցն, բազում վիրօք պատեալ զձին՝ սատակեցին նետաձգութեամբք. որոյ զարկուցեալ յերկիր ընկենոյր զարքայն: Իսկ նորա յարուցեալ և 'ի հետի յարձակեալ, փոխանակ իւր զբազումն ընկենոյր 'ի թշնամեացն, և զմիոյ ուրումն զձի կախեալ, արիաբար աշտանակեալ. դարձեալ յերկրորդին⁴ միւսանգամ կամաւոր լեալ հետի⁵ սուսերաւ զերամակս փղացն պուղէր: Լը այս պիսի նահատակութեամբք յամեալ 'ի Պարսս և յասորեստան, անդր ևս քան զՏիգրան յարձակի:

1 Մի օր. ամրոցին հանդերձ ամենայն լեռնան:

2 Ինչ յոյժ... Հայոց զնա հասարակե...:

3 Եւր Դայեկայ որդին... պատճառով:

4 Երկու օր. լեռնանն. մի օր.

3 Երկու օր. յօգնական:

4 Մի օր. յերկրորդին:

5 Մի օր. հեւ... փղացն:

ԶԳ

Յաղագս առնելը կին Տրդատայ ՂԱՂԵՆ, և Կոստանդին Վաքսիմիայ,
և թէ ժրպէս հանդիպեցաւ հաւատոյ :

Ե՛հ ԵԱԼ Տրդատայ յաշխարհս, առաքէ Վաքսիմիայ
ասպետ, զհայր Բագարատայ՝ ածել զկոյսն ՂԱՂԵՆ՝
դուստր ՂԱՂԵՆԱՐԱՅ՝ իւր՝ ի կնուծիւն . որ ոչ ինչ նուազ
էր կոյսն արքային հասակի : Եւ հրամայէ գրել զնա
արշակունի, և զգեցուցանել ծիրանիս և թագ կապել,
զի հարսնասցի արքայի : Յորմէ եղև որդի Խոսրով, ոչ
համեմատ հասակի ծնողաց իւրոց :

Բնդ նոյն աւուրս լինին հարսանիք և Վաքսիմիայ
դստերն Ղախկղէտիանոսի՝ ի Կիկովիդայ, փեսայանա-
լով նմա Կոստանդիանոսի կեսարի, որդւոյ Կոստայ թա-
գաւորին հօռմայ, որ ոչ էր ի դստերէն Վաքսիմիա-
նոսի, այլ հեղենայ պոռնկէ ծնեալ : Եւս Կոստան-
դիանոս բարեկամացեալ ի հարսանիսն ընդ Տրդատայ
մեր թագաւորի : Եւ յետ ոչ բազում ամաց մեռեալ
Կոստանդ, փոխանորդ նմա առաքէ Ղախկղէտիանոս
զնորին որդի և զիւր որդիացեալն Կոստանդիանոս :

Սա յառաջ քան զթագաւորելն, մինչ դեռ կեսար
էր, պարտեալ ի մարտն, և տրտմութեամբ մեծաւ
ննջեալ, երևութացաւ նմա ի քուն խաչ աստեղեայ
յերկնից, պարունակեալ գրով¹, ասէ . Եւսու յաղ-
թեա . զոր արարեալ սիւգնոյն և յառաջաբերեալ,
յաղթեաց պատերազմացն : Եւայց յետոյ հրապուրեալ
ի կնոջէն իւրմէ Վաքսիմիայ², ի դստերէն Ղախկղէ-
տիանոսի, յարոյց հալածանս եկեղեցւոյ . և զբազումս
վկայեալ, ինքն եղեփանդական³ բորոտութեամբ ըստ
բոլոր ընկալեալ մարմնոյն ապականեցաւ վասն յանդրդ-
նութեանն : Օ որ ոչ կարացին բուժել արիողական կա-
խարդքն և մարիսկեան բժիշկքն . յաղագս որոյ յղեաց

1 Մի օր . գրով ասպէղս ասպէղս, Մաքսիմիայ :
այստա : 3 Մի օր . եղեփանդական :
2 Երեք օր . Մաքսիմիայ . մի օր .

առ Տրդատ՝ առաքել նմա գիւթս՝ի Պարսից և ՚ի հընդկաց, սակայն և այնք ոչ հասին նմա յօգուտ : Օր և քուրմք՝ ոմանք ՚ի գիւաց խրատուէ հրամայեցին բազմութիւն տղայոց զենուլ յաւազանս և ջերմ արեամբ լուանալ և ողջանալ . որոյ լուեալ զլալիւն մանկանցն հանդերձ մարցն կականմամբք, գթացեալ մարդասիրեաց, զնոցայն լաւ վարկուցեալ քան զիւրն փրկութիւն : (Յաղագս որոյ զփոխարէնն յԵստուծոյ ընդունի, յանջական տեսութիւն Լաքելոցն առեալ հրաման սրբիլ լուացմամբ կենսատու աւազանին ՚ի ձեռն Սեղբեստրոսի եպիսկոպոսի Հռոմայ, որ ՚ի նմանէ հալածանացն թաղուցեալ էր ՚ի Սորակտիոն՝ լեառնն . յորմէ և աշակերտեալ հաւատաց, զբռնաւորսն ամենայն բառնալով Եստուծոյ յերեսաց նորա, որպէս համազօռուսուցանէ քեզ Լաքելանգեղոս :

ԶԴ

Սատակումն սկիւռեաց ՚ի Դենաղնայն Մամբուռայ :

Ինչո՞հ հանգչէն Շապհոյ արքայի Պարսից ՚ի պատերազմացն, և ՚ի գնալն Տրդատայ ՚ի Հռոմ առ սուրբն Կոստանդիանոս, պարապ առեալ խորհրդօց Շապհոյ, նիւթէ չարիս ՚ի վերայ մերոյ աշխարհիս . թուլեալ զհիւսիսայինան ամենայն՝ ելանել ՚ի Հայս, ժամ դնէ և իւր գալ Լրեօք ՚ի մեւս կողմանէն : Ի սորին բանս հրապուրեալ Սղուկ նահապետ ազգին սկիւռեաց, զինքեանն սպանանէ զփեսայ՝ զԾերացեալն ( )տայ, որ էր ՚ի տոհմէն ամատունեաց, և սնուցող Խոսրովիդիստոյ քեզ թաղաւորին : Լը այն ինչ ընդ հուպ եկեալ մեծին Տրդատայ յարեւմտից, և լուեալ զայս ամենայն, և գիտացեալ՝ թէ ոչ ՚ի ժամագրութիւն եկն Շապհոյ, խաղայ ՚ի վերայ հիւսիսականացն : Իսկ նահապետ ազգին սկիւռեաց ամբանայր յամբոցին, որ անուանեալ կոչի Ողական, ապաւէն առնելով իւրեանց զբնակիչս

1 Մի օր . Կրեմեք :

2 Չորս օր . ՚ի Սերապիոն . և միւսն ՚ի Սերապիոն :

Այն կոչեցելոյ լերին . և ընդդիմացեալ Թագաւորին , ազմէր զերկիրն¹ . և մերձ առ լերամբն ոչ Թողացուցանէր պլում² պարապել գործոյ : Եւ ամենայն նախարարութեանց տանս Հայոց արքայ . Որ ոք ածէ առ իս զնահապետն սկիւնեաց , տաց նմա յաւիտենական իշխանութեամբ զգեօղս և զգաստակերտս , և զամենայն իշխանութիւն ազգին սկիւնեաց : Օր յանձն առնոյր ճենազնեայն³ Մամգուն :

Եւ ի խաղալ Թագաւորին զկողմամբ Եղուանից ի վերայ հիւսիսականացն , զնաց Մամգուն ամենայն աղխիւն իւրով զկողմամբ Տարօնոյ , որպէս Թէ ապրտամբեալ ի Թագաւորէն . և ի չուանկեալ , առաքէ գաղտազնաց հետեւիս , զգացուցանելով⁴ նահապետի ազգին սկիւնեաց զզնայն Թագաւորին զկողմամբ Եղուանից . Ստանդ մեծ է , ասէ , Թագաւորին Տրդատայ , վասն որոյ զնաց զկողմամբ Եղուանից պատերազմել ընդ ամենայն լեռնատնեայն⁴ . վասն որոյ մեր է ժամանակ ի ճահ խորհել և գործել որ ինչ կամք են . զի խորհեալ եմ դաշնաւոր լինել ընդ քեզ վասն արհամարհանաց իմոց որ ի Թագաւորէն : Ինդ որ ուրախացեալ նահապետ ազգին սկիւնեաց , ընդունի զնա երդմամբ ուխտից . բայց յամուրն ոչ Թողու , մինչև տեսանել Թէ որպէս պահիցէ զմտերմութիւնն երդմանց և դաշնաւորութեանցն : Իսկ ասացեալն Մամգուն ամենեկին ջանացեալ զմտերմութիւն ցուցանել առ ապստամբին , հաւատարմացաւ նմա որպէս արդարեւ միամիտ գործակից . մինչև հրամայեաց նմա համարձակ մտանել յամուրն և ելանել :

Եւ յետ բազում վստահութեանն , ի միում աւուրց հաւանեցուցանէ զնահապետ ազգին սկիւնեաց ելանել արտաքս յամրոցէն և որսալ երէս . և ի միջամուխ լինել որսոցն՝ զիպեցուցանէ աղեղամբն ընդ մէջ Թիւկանցն , և կործան յերկիր զարկուցանէ զապստամբն : Եւ ընթացեալ իւրով արամբն ի դուռն ամրոցին , ունի զգերդն , կապելով զամենայն արսն որ ի ներքս : Եւ զազգն պիւնեաց խորհեցաւ բառնալ , և կոտորեաց

1 Երեւ օր . Լերին , օր ԲԵ :

2 Մի օր . ճենազնեայն :

3 Մի օր . զգացուցանել :

4 Մի օր . լեռնատնեայն :

զաւննեսեան . երկուք ոմանք փախստական անկան յաշխարհն չփոխաց : Իսկ Սամգուն վաղվաղակի զգացուցանէ թագաւորին . ընդ որ ուրախացեալ Տրդատայ , գրէ հրովարտակ՝ իշխել նմա ամենայնի¹ . և կարգէ զնա նախարար ՚ի տեղի ապստամբին , անուանելով յանուն իւր մամգունեան : Բայց մնացելոցն սլկունեաց հրամայէ չփնասել :

2b

Նահապետութիւնք Տրդատայ ՚ի պատերազմին յԱղուանս , յորում միջակտուր արար զթագաւորն Բասլաց :

Իսկ թագաւորն Տրդատ ամենայն հայաստանօք ի ջեալ ՚ի դաշտն գարգարացւոց , պատահէ հիւսիսակա նացն ճակատու պատերազմի . և ՚ի խառնել երկոցունց կողմանցն՝ յերկու ճեղքէ զամբոխ թշնամեացն , օկայաբար շահատակելով : Ոչ կարեմ տսել զերագութիւն ձեռինն , որպէս անբաւք ՚ի նմանէ յերկիր անկեալ թաւալազլոր² խաղային . օրինակ իմն ՚ի գեղեցիկ ցանցորդէ լի ձկամբք յերկիր թափեալ ցանցոյն , կայտուէին յերեսո երկրին : Օր տեսեալ թագաւորին Բասլաց , մօտ հասանէ յարջայն . և հանեալ յասպաղինէն³ զներդեպքեմխոտապատ պարանն , և կորովութեամբ ձգեալ յետուստ կողմանէ , ճարպ⁴ դիպեցուցանէ յուս⁵ ձախալ կողմանն և յանութ⁶ աջակողմանն . զի էր վերացուցեալ զձեռն ածել ումեք սուսերաւ . և ինքն վառեալ վերտ պահպանակօք , ուր ոչ գծէին նետք : Եւ քան զի ոչ կարաց շարժել ձեռամբ զհսկայն , զանջիւղք առ երիվարին . և ոչ այնչափ ինչ շութափեաց մարակել զերիվարն , քան թէ ահեակ ձեռամբն ՚ի ներդեպն առ ճապարեալ օկային , և սաստկութեամբ ուժոյն զիւրեաւ ցանցեալ , ՚ի ճահ դիպեցուցանէր զերկայրին , և ընդ

1 Երեք օր . յաւելուն զոր կամ որոց խոսքացան :

2 Մի օր . Բասլացի . այլ օր . Բասլացի . երկու օր . դիմաւալ գլուր . . Գեղեցիկ ցանցորդի :

3 Երկու օր . յասպաղինէն :

4 Երկու օր . ձախ :

5 Երկու օր . յուսի կամ յուս յայ կողմանն :

6 Երկու օր . յանի :

մէջ կտրէր զայրն և ընդ զոյգ պարանոցին զգլուխ երիվարին :

Իսկ զօրացն ամենայնի տեսեալ զթագաւորն իւրեանց և զգօրաւորն միջակտուր յայնպիսի ահաւոր բազկէ լեալ, 'ի փախուստ դառնային . զորոց զհետ մտեալ Տրդատ, վարէ մինչև յաշխարհն Հոնաց : Եւ թէպէտ ոչ փոքր հարուածս իւրոց զօրացն եհաս, և բազմաց անկումն մեծամեծաց, յորում մեռաւ և սպարապետն ամենայն Հայոց Լըտաւազդ մանդակունի, սակայն Տրդատ անտի ըստ հայրութեան օրինաց պատանդս առեալ դառնայ : Երբ զպատճառաւ միաբանեալ զամենայն հիւսիսի, հանեալ զօր բազում, գումարտակ արարեալ, խաղայ յաշխարհն Վարսից, դիմեալ 'ի վերայ Շապոյ¹ որդւոյ Լըտաշրի, չորս յիւրոցն առնելով զօրավարս, զ]]'իհրան առաջնորդ Վրաց, վստահացեալ վասն 'ի Վրիստոս հաւատոցն, և զՆազարատ ասպետ և զ]]'անաճիհր² նահապետ ազգին որշտունեաց և զ]]'ահան նահապետ ամատունեաց : Բայց յաղաքս հաւատոց Սիհրանայ և աշխարհին Վրաց աւել կայ մեզ առաջի :

ՁՁ

Յազդադս չառնէի երանելոյ, եթէ որպէս եղև պաաճադք
փրկութեան Վրաց :

Եւ ոմն, անուն Վրանէ³, յընկերաց սրբոց հօիփսիմեանցն 'ի ցրուելոցն, փախստեամբ հասեալ յաշխարհն Վրաց 'ի Սիսիթայ, 'ի նոցա քաղաքն նախագահ, յոյժ ճգնութեամբ ստացեալ շնորհս բժշկութեան, որով և զբազում ախտաժետս բժշկեալ, և զլիւովին զկին Սիհրանայ առաջնորդին Վրաց : Վասն որոյ հարցեալ զնա Սիհրանայ, եթէ որով զօրութեամբ առնես զայս սքանչելիս, ուսաւ զքարոզութիւն աւետարանին Վրիստոսի . և ախորժելով լուեալ, պատ-

¹ Յօրինական գրեալ էր և Մանախիւ :

² Երկու օր . չառնի, և այլուր :

մեաց իւրոց նախարարացն հանգերձ գովեստիւ : Եւ իսկոյն եհաս'ի նա լուր սքանչելեացն, որ եղեն'ի Հայս'ի թագաւորն և'ի նախարարսն¹, և զընկերացն երանելոյն Վուռնայ : Ընդ որ հիացեալ, զքուցեաց² երանելոյն Վուռնայ, որով և ստղագագոյն ևս տեղեկացաւ զամենայն ոճով :

Եւ եղև ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ելանել Ս'իհրանայ յորսս . մնորեցաւ'ի դժուարս լեռանց խաւարեալ օգով, այլ ոչ տեսանելօք³, ըստ այնմ' թէ կոչէ զմէք բարբառով, և դարձեալ թէ զաիւ'ի գիշեր մթացուցանէ : Եւ յապիսի խաւարաւ ըմբռնեալ Ս'իհրան, որ եղև նմա առիթ մշտնջենաւոր լուսոյն . քանզի զարհուրեալ, յիշեաց զոր լուա վասն Տրդատայ, եթէ⁴ կամեցաւ ճանապարհորդել յորս, հասին նմա հաբուածք'ի Տեառնէ . զոր համարեցաւ թէ և նմա այնպիսի ինչ դիպելոց է : Եւ երկիւղիւ մեծաւ պաշարեալ, խնդրեաց աղօթիւք լուսաւորիլ օրոյն և դառնալ խաղաղութեամբ, պաշտել զՎստուածն Վուռնէի խոստանայր . որում հանդիպեալ, կատարեաց զասացեալսն :

Իսկ երանելոյն Վուռնէի խնդրեալ արդ հաւատարիմն, յղեաց առ սուրբն Ղրիգոր, եթէ զինչ հրամայեսցէ նմա գործել այնուհետև . քանզի յօժարութեամբ ընկալան Ս'իլը զքարոզութիւն աւետարանին : Եւ հրաման ընդունի' կործանել զկուռսն, որպէս ինքն արար, և կանգնել զպատուականն նշան խաչին մինչև ցօր տալոյ Տեառն հովիւ յաղաճնորդութիւն նոցա : Եւ իսկոյն կործանեաց զամբարոպային պատկերն Մրա մազդայ . որ կայր մեկուսի'ի քաղաքէն՝ գետոյն հզօրի ընդ մէջ անցանելով . զոր սովոր էին երկրպագել այգուն այգուն⁵ 'ի տանեաց իւրաքանչիւր, զի հանդէպ նոցա երևէր . իսկ եթէ ոք զօհէլ կամէր, անցեալ ընդ գետն առաջի մեհենիցն զօհէր :

1 Երկու օր . 'ի նախարարսն յեկեալ . մի օր . 'ի նախարարսն . ընդ որ հիւանդ երանելոյն Վուռնայ, յորմէ ստղագագոյն ևս պեղելացեալ : Ծառ . 'ի նախարարսն . ընդ որ զարհուրեալ զԷրուշեայ երանելոյն Վուռնայ . յորմէ :

2 Երեք օր . չուսինս զբաշեայ է .

3 Երկու օր . 'ի նախարարսն :

3 Երեք օր . պետեւելոյն կամ պետեւելու :

4 Երկու օր . և ճառ . իկ'ի ճառարարի ելլորս խաչելով գետն, հասին :

5 Մի օր . այգոյն այգոյն :

Բայց 'ի վերայ նոցա յարեան նախարարը քաղաքին, եթէ զով¹ արդեւ փոխանակ կուցն երկրպագեմք. ուսան' եթէ նշանի խաչին ՎՋրիստոսի. զոր արարեալ կանգնեցին 'ի վերայ վայելուչ բլրոյն² յարեւելից կողմանէ քաղաքին, մեկուսի բաժանեալ և նա փոքրագոյն գետով: Եւ երկրպագեցին ամենայն բազմութիւնն ընդ առաւօտն նոյնպէս 'ի տանեաց իւրաքանչիւր: Բայց յորժամ ելեալ 'ի բլուրն տեսին փայտ կոփեալ³ ոչ ճարտարաց ինչ գործ, յորովք քան զսակաւս արհամարհեցին, իբր թէ այնպիսեալ լի իցէ ամենայն անառն նոցա. և թողեալ 'ի բաց գնացին: Եւս բարերարին Մարութոյ նայեցեալ 'ի գայթաղութիւն նոցա, առաքեաց յերկնից սիւն ամպոյ, և լցաւ լեռքն բուրմամբ անուշահոտութեամբ³, և ձայն բազմութեան սաղմս սերգուաց լսելի եղև քաղցր յոյժ և ծագեաց լոյս տպաւորութեամբ խաչի ըստ ձեռյ և չափոյ փայտեղի, նին, և կալով 'ի վերայ նորա հանդերձ երկոտասան առ տեղօք. յոր ամենեցուն հաւատացեալ, երկրպագեցին նմա: Եւ յայնմ հետէ զօրութիւնք բժշկութեան կատարելին 'ի նմանէ:

Եւս երանելին խնէ ել գնաց աշակերտել զայլ ևս գաւառան Սրաց յանապակ լեզուէն, շրջելով անպաճիւճաբար և առանց արելորդաց, գտարացեալ յաշխարհէ⁴ և որ 'ի սմա. կամ թէ ճշմարտագոյն ասել 'ի խաչ ելեալ, 'ի կրթութիւն մահու զկեանսն առնելով, բանիւ վկայ բանին Մարութոյ, և յօժարութեամբն իւրով որպէս արեամբ պսակեալ: Օր համարձակիմք ասել, Բաքեւլուհի եղեալ, քարոզեաց 'ի Սղարջաց⁵ սկսեալ առ գրամբք Բլանաց և Սասրից քիչև 'ի սահման Սաքեթաց, որպէս ուսուցանէ քեզ Բաքեթան գեղոս: Բայց մեք դարձցուք անդրէն 'ի պատմութիւն Տրդատայ յարձակմանն 'ի Պարսս:

1 Երկը օր. նմ:

2 Սլաք Բլան:

3 Երկը օր. անուշահոտութեամբ:

4 Երկու օր. աշխարհ:

5 Մի օր. 'ի Սղարջաց:

ԶԷ

Պարտումն Շապհոյ և ակամայ հնազանդութիւն ընդ ձեռամբ մեծին
Կոստանդինոսի . և Տրդատայ ունել զԵկրատան , և գալ ազգակա-
նացն . և թէ յայնժամ եղև գիւղ փրկական փայտին :

ԲԱՅՑ Տրդատայ թէպէտ և զյաղթութիւն ստա-
ցեալ էր , այլ 'ի հարկանելոյ զօրուն և 'ի բազում ան-
կելոց նախարարացն , զանգիտեաց ինքեամբ յատուկ
մարտնչել ընդ Շապհոյ , մինչև եհաս բազմութիւն
զօրուն հռոմայեցւոց , որք ընդ ասորեստան յարձակե-
ցան . և 'ի փախուստ¹ Շապհոյ՝ դարձան և յաւարի
առին զամենայն երկիրն : Վանգի և Տրդատ միահա-
մուռ իւրովքն , և որք ընդ իւրովքն էին զօրքն , ընդ
հիւսիսային կողմանս իշխանութեանն Պարսից դիմեաց
տարեկան չուաւորութեամբ :

Յայնժամ գայ առ նա ազգականն իւր և հարազատ
կամար , առաջին որդի Պերոզամատայ : Եւս Պերո-
զամատ է այն տղայն , որ 'ի կոտորելն Երտաշրի զցեղն
կարնան Պահլաւին , փախուցեալ Խուրդայ ապրեցու-
ցանէր : Որոյ հասեալ յերիտասարդութիւն , 'ի պա-
տիւ հօրն և 'ի վերայ զօրուն կարգի յԵրտաշրէ , առ
'ի պատերազմել ընդ խուժագուժ ազգսն ընդ այնոսիկ ,
նենգութեամբ խորհել արկանել զնա 'ի ձեռս բարձա-
րոց : Որոյ եղեալ այր քաջ , սքանչելապէս մղեաց
զպատերազմունսն . և 'ի պարտել զՎ զըրկն որ անուա-
նէր Խաքան² , նուաճեալ տայ զդուստր իւր նմա կնու-
թեան . նա և այլ կանայս առեալ զմերձաւորս Եր-
տաշրի , և բազում որդիք եղեալ , զօրացեալ բռնու-
թեամբ ունի զկողմանսն զայնոսիկ . թէպէտ և էր 'ի
համար Երտաշրի , այլ ոչ տեսանէ զնա : Եւ 'ի մեռա-
նելն Երտաշրի՝ ոչ հնազանդի որդւոյ նորա Շապհոյ .
և 'ի մարտնչելն 'ի բազում պատերազմունս յաղթէ , և
'ի մտերմացն Շապհոյ դեղակուր եղեալ մեռանի³ :

1 Մի օր . ընդ փախուստն . երեք ֆրն առեալ :

օր . 'ի փախուստ զՇապհոյ կամ զՇա-
պահ գարշապէն , յաւարի զամենայն եր-

2 Երկու օր . խաբամ , և զկնի :

3 Մի օր . սաքսիւնա :

Իւ նովիմբ ժամանակաւ այլ օմն կեցեալ Վ զըրկ խաբան : որ Թնամութեամբ ընդ Վամնարայ որդւոյ նորա վարէր : Իսկ Վամնարայ դժուարին՝ վարկուցեալ ՚ի մէջ երկուց հզօր Թագաւորաց բնակել Թնամութեամբ, մանաւանդ զի և եղբարքն ոչ միաբանեցան ընդ նմա, խաղացեալ ամենայն ընդանեօք իւրովք և աղխիւ գայ առ Տրդատ մեր Թագաւոր, եղբարց նորա առ Շ ապուհ երթալով : Բայ Վամնար ահագին քաջութեամբ նահատակեալ առ հարբն ՚ի պատերազմունս, ՚ի շահատակելն իւրում հարկանի յումեմնէ սակերբ զգլուխն . և վերացուցեալ մասն ինչ յոսկերէ սկաւառակին, բժշկեալ ՚ի դեղօց, պակաս գոյով բոլրութիւն գագաթանն, անուանեցաւ Վամնար այնր աղագաւ :

Բայց Տրդատայ հաստատեալ իւր զեւթնպարրսպեանն Եղբատան երկրորդ, և վերակացուս յինքենէ Թողեալ, դառնայ ՚ի Հայս, ընդ իւր ածելով զՎամնար ամենայնիւքն : Քանզի Շ ապուհ աղաչեաց զՂոստանդիանոս զյաղթողն, խնդրել զհաշտութիւն, և հաստատել խաղաղութիւն մշտնջենաւոր . զոր արարեալ սրբոյն Ղոստանդիանոսի, յետ այնորիկ առաքեաց զՀեղինէ զմայրն իւր յԱրուստղէմ՝ ի խնդիր պատուական խաչին, զոր և եգիտ իսկ զփրկական փայտն, հանդերձ հինգ բւեռօքն :

ԶԸ

Կապուեմ լիկիանոսի, և փոխուեմ արքունեացն ՚ի հռովմէ, և շինել Կոստանդնուպօլսի :

Ի ԲԱՍՒՆԱԼԷ Ղստուծոյ զըռնաւորսն ամենայն յերեսաց Ղոստանդիանոսի՝ մեծարեաց նա զ] իկիանոս մեծութիւն յոյժ, և ետ նմա կնութեան զըրր իւր ոչ համամայր, ծիրանեօք և պսակաւ կայսերական² զարդարեաց զնա . և յերկրորդականս հասուցեալ պատիւս, արքայ ամենայն արեւելից կացոյց : Բայց զոր առ

1 Մի օր . դժարին :

2 Երկու օր . Խաբախն :

տուածային բանն առ երբայեցւոցն անհնարին համա-
րեալ՝ չարութեանն փոփոխումն, նոյն և աստանօր պա-
տահի։ Ընձու անկարելի է զխայտուցմն փոխել, և ե-
թովպացւոյ զթխութիւն, նոյնպէս մարդոյ ամպարշտի
զբարսն։ Վրանքի նախ¹ առ 'ի հաւատան գտանի զըր-
ժող, և երկրորդ առ բարեգործն իւր ապստամբ։ Աս-
րոյց հալածանա եկեղեցւոյ, և նենգութիւն գաղտնի
ընդդէմ՝ Ղոստանդիանոսի։ Նա և չարիս բազմազանս
ամենեցուն հասոյց, որ ընդ իւրով իշխանութեամբն
էին, ցանկասերս այս և գարշելի ալեոր՝ ներկուածոյ ու-
նելով զհերս։ Եր և զկին իւր 'ի մեծ նեղութիւն արգել-
սակս տրփութեան² երանելոյն Ղալափիւռայ³, վասն
որոյ սպան զսուրբն Ղասիլիոս Ղմաթիոյ պոնտացւոց ե-
պիսկոպոս։

Եւ իբրև յայտնեցաւ դաւն, և գիտաց թէ նմա լուռ
ոչ լինի Ղոստանդիանոս, ժողովեաց զօրս ընդդիմանալ
պատերազմաւ։ Եւ ցրտացեալ 'ի սիրոյն Տրդատայ մեր
թագաւորի, ակնածէր որպէս արդարեւ 'ի թշնամոյ։
Քանզի գիտէր եթէ ատելի է արդարոյ ամենայն ամբա-
րիշտ։ Իսկ իբրև եկն յաղթողն Ղոստանդիանոս, մատ-
նեաց Ղստուած 'ի ձեռս նորա զ՝ իկիանոս։ Եր խնայ-
եալ որպէս 'ի ծերունի և 'ի քեռայր, ետ տանել 'ի
Ղաղղիլուս հանդերձ երկաթի կապանօք՝ դնել 'ի մե-
տաղս, զի աղծթեսցէ առ Ղստուած՝ որում մեղան,
թերևս երկայնամիտ լիցի առ նա։ Եւ ինքն հանդերձ
որդուովքն մի թագաւորութիւն զհռովմայեցւոցն ցու-
ցեալ, զքսանեմեակն 'ի նիկոմիդացւոց քաղաքին կա-
տարեաց։ Օ ի 'ի չորրորդ ամէ հալածանացն սկսեալ
թագաւորել մինչև ցերեքտասաներորդ ամն խաղաղու-
թեան, զոր և այսօր տօնէ աշխարհ։

Եւ ոչ պարտ վարկուցեալ 'ի Հռոմ դառնալ, այլ 'ի
Բիւզանդիոն անցեալ՝ հաստատէր զարքունիսն, յանր-
ջական իմն նախատեսութեանց հրամայեալ։ զերապա-
ծառս իմն առնելով շինուածս, հնգապատիկ յաւելեալ
մեծացուցանէ։ Վրանքի ոչ ուրուք մեծի թագաւորի

1 Մի օր․ նախ 'ի կապան։

2 Երեք օր․ փաթիւթեան։

3 Ամենայն օրինակք Գլափիոսայ

կամ Գլափիոսայ, կամ Գլափեայ

կամ Գլափիոսայ։

կայր 'ի նմա ձեռնարկութիւնք այսպիսիք՝ բայց 'ի սա-
կաւ ինչ իրաց, որպէս տիեզերակալին Միջքսանդրի
մակեդոնացւոյ, յորժամ անտի ընդդէմ Ղարեհի սպա-
ռազինեցաւ, և սակա այնորիկ շինեաց յիշատակ իւր զա-
սացեալն Ստրատիդին : քանզի 'ի նմա զպատերազմա-
կանսն յօրինեաց զկազմութիւն : Օոր յետոյ Սեւե-
րիոս արքայ Հռովմայեցւոյ նորոգեաց : և ինքն շինեաց
զբաղանիսն 'ի տեղոջ սեանն, որ ունէր ստորագիր
խորհրդական անուն Մրեգակն, ըստ թրակացւոյ բա-
ռի Օւէքսիպոն, որոյ կոչմամբ յորջորջեցան և բաղա-
նիքն : Սա շինեաց և զտեսարանն և զգաղանամարտ-
կացն¹ և զխաղաղկացն, և զծիրնթացն ոչ կատարմամբ :
Եւ իստանդիանոս ամենապատիկ յարդարեաց, և
անուանեաց նոր Հռոմ, իսկ աշխարհ կոչեաց զնա Սոս-
տանդիանոս քաղաք : Եւսն և զայս, եթէ զաղտնի ե-
հան 'ի Հռովմայ զասացեալն Պաղադիոն քերածոյ, և
եդ զնա 'ի Փորոնին² ներքոյ սեանն զառ 'ի յիւրմէ
կանգնեալ : բայց այս մեզ անհաւատալի է, այլոց՝ որ-
պէս կամք իցեն :

ՁԹ

Յազազս Արիոսի չարախաբի, և ժողովոյն՝ որ եղև վասն նորա 'ի
'Եփեսոյ, և սքանչելեացն՝ որ երեցաւ 'ի Գրիգորիոս :

Ինչ այն ժամանակս երեւեցաւ Միլիոս աղեքսանդ-
րացի, որ ուսոյց չարաչար ամբարշտել, ոչ գոյ զորդի
հաւասար հօր, և ոչ 'ի բնութենէ և յեութենէ հօր .
և ոչ ծնեալ 'ի հօրէ յառաջ քան զյաւիտեանս, այլ
օտար զոմն և արարած և կրտսեր³, և յետ ժամանակի
գոյացեալ : որ ըստ արժանեաց իւրոց ամբարիշտս այս
Միլիոս 'ի գարշելիսն բնկալաւ զսատակոմն : Սա մն ու-
րոյ եւ հրաման յինքնակալէն Սոստանդիանոսէ՝ ժողով
լինել բազմութեան եպիսկոպոսաց 'ի 'Եփեսոյ բիւթա-
նացւոյ : Եւ ժողովեցան Ռիտոն⁴ և Ռիկէնդ երի-

1 Երկու օր. զգաղանամարտ իս. 'ի Փորոնին :
շաւացն :

2 Երկու օր. 'ի Փարսիս. մի օր :

3 Զատնիսիւն իրեր :

4 Երկու օր. Ռիկոն. մի օր. Ռիկոն :

ցունք 'ի Հռոմ քաղաքէ՝ ձեռնարկութեամբ՝ սրբոյն Սեղբեստրոսի, Մեքսանդրոս Մեքսանդրի, Լատա. Թիոս Մնտիոքայ, Սակարիոս Երուսաղէմի, Մեքսանդրոս Կոստանդնուպօլսի եպիսկոպոս :

Յայնժամ գայ հասանէ հրովարտակ ինքնակալին Կոստանդիանոսի առ մեր արքայն Տրդատ, զի զսուրբն Վրիգոր առեալ ընդ իւր 'ի ժողովն երթիցէ. զոր ոչ առ յանձն Տրդատ : Վանդի լուեալ էր զինամանալն՝ Շապհոյ ընդ հնդկաց Թագաւորին, և ընդ արևելեանն Խաքանայ, և զգորավարեն՝ Երսեհի՝ որ և Թագաւորեաց ամս ինն, և Սրմզդի՝ որ ապա և նա Թագաւորեաց ամս երիս նահատակութեամբք : Եւ 'ի կասկածի եղեալ, զի մի արդեւք՝ պայմանին ստիցէ ըստ սովորութեան հեթանոսութեանն, վասն այնորիկ ոչ եթող առանց իւր զաշխարհս : Բայց և ոչ սուրբն Վրիգոր հաւանեցաւ երթալ, զի մի զառաւել պատիւն վասն խոստովանողական անուանն 'ի ժողովոյն կրիցէ. որպէս զի այսպէս փափաքանօք և մեծաւ փութով կուէն : Եւ նոքա առաքեն փոխանորդ իւրեանց զՍրստակէս, հանդերձ ճշմարիտ խոստովանութեամբ երկոցունց՝ գրով : Որոյ երթեալ հասանէր մեծին՝ Կեռնդի. և հանդիպի յայնմ ժամու, զի մկրտէր զՎրիգոր զՏայր Վրիգորի աստուածաբանի. որ իբրև ել 'ի ջրոյն, լցս շուրջ փայլատակեալ զնովաւ, զոր ոչ դը 'ի բազմութեանէն ետես, այլ միայն՝ Կեռնդիոս՝ որ մկրտէրն, և մերն Սրստակէս, և Եւթաղ Եդեսիայ, և Յակոբ Սճբնայ, և Յոհան Պարսից եպիսկոպոս, որք նոյն շաւղօք ուղևորէին 'ի ժողովն :

Դ

Դարձ Սրստակիսի 'ի Կիլիկի, և հաւատալ աղքականացն, և որ թնչ 'ի Գառնի շինուածք :

Եւթաղ Եդեսիայ Սրստակէս ընդ մեծին՝ Կեռնդի, հասանէ 'ի քաղաքն նիկիացւոց, ուր եղեն ժողովեալ

1 Ճառ. յիւնարքովեայ :

նախ :

2 Երկու օր. և Ճառ. զիւնով :

3 Մի օր. 4 Երկու :

հարբ երեքհարեւր և ութ և տասն 'ի քակտումն արիա-
նոսաց, զորս նզովեալ մերժեցին 'ի հաղորդութենէ ե-
կեղեցւոյ. սապէս և ինքնակալն արտասահմանեաց 'ի
մետաղս: Ըստ գարձեալ Ռոստակեայ արժանահա-
ւատ բանիւ, և քսան կանոնեալ զլիովք ժողովոյն, գայ
հանդիպի հօրն և արքային 'ի Վաղարշապատ քաղա-
քի: Ընդ որ ուրախացեալ սրբոյն Վրիգորի, սուղ ինչ
զլուխս յինքենէ 'ի կանոնս ժողովոյն յաւելու, վասն
առաւել զգուշութեան իւրոյ վիճակին:

Հայնմ ժամու և ազգային նոցա Կամսար մկրտի իւ-
րայովքն հանդերձ 'ի ձեռն մեծին Վրիգորի, արքայի
ընդունելով 'ի ջրոյն, տալ նմա ժառանգութիւն զմեծ
դաստակերան Ըրտաշխի, որ այժմ ասի Ղրատխանա-
կերտ, և զգաւառն Շիրակ, որպէս ազգականի իւրում
և մտերիմ հարազատի: Ըյլ նա ոչ աւելի բաւեալ
քան զեւթն աւուրս յետ մկրտութեանն, վախճանի:
Բայց թագաւորին Տրդատայ մխիթարեալ զգլուխ որ-
դոցն Կամսարայ զԸրշաւիր, զինքն փոխանակ ծնողին
սահմանելով, ազգ զնա սերելով յանուն հօրն, և կար-
գէ 'ի թիւ նախարարութեանց: Հաւելու և այլ պար-
գևս, զքաղաքն Լորուանդայ և զնորին գաւառն մինչև
ցկատար ձորոյն մեծի. միայն զի 'ի մօտաց նորա հեռա-
ցուցէ զյիշատակ բնիկ աշխարհին՝ որ Պահլաւն կոչի,
որպէս զի անվրդով զհաւատան պահիցէ: Իսկ Ըրշա-
ւիր առաւել սիրեալ զգաւառն, յիւր անունն անուա-
նէր արշարունիս. քանզի յառաջ Լորատխաձոր կոչիւր:
Ըհա ասացաք և զպատճառս գայտեան երկուց ցե-
ղիցն, Պարթեւաց և պահլաւկաց:

Օայսու ժամանակաւ կատարէ Տրդատ զշինուած
ամրոցին Պառնոյ, զոր որձաքար և կոփածոյ վիմօք,
երկաթագամ և կապարով մածուցեալ. յորում շի-
նեալ և տուն հովանոց, մահարձանօք, սքանչելի դո-
շուածովք¹ բարձր քանդակաւ², 'ի համար քեռ իւրոյ
Խոսրովիգիտոյ, և զրեալ 'ի նմա զյիշատակ իւր հել-
լենացի գրով:

Բայց սրբոյն Վրիգորի դարձեալ 'ի նոյն լերինս, ոչ
ումեք յետ այնր յաւելոյր երևել մինչև ցվախճան:

1 Մի օր. շինութիւն:

2 Մի օր. բարձրանդաւա:

ՂԱ

Յաղագս մահաւանն Գրիգորի և Ռբստակեայ, և թէ էր աղագաւ.¹
կոչի լեռանն՝ Մանեայ այլք:

ՅԵՒԹՆ և 'ի տամներորդի ամի թագաւորութեանն Տրդատայ գտաքնստեալ յաթոռ սրբոյ Մաքելոյն (Թադէոսի զնախահայրն մեր Գրիգորիոս և ըստ աւետարանին ծնող: Յետ լուսաւորելոյ զամենայն Հայս լուսով աստուածգիտութեան, և ջնջելոյ զխաւար կռապաշտութեանն, և ընդ զամենայն կողմանս եպիսկոպոսօք և վարդապետօք, սիրեցեալ զլերինս և զամայութիւն և զհանդարտութեամբ մտաց յինքեան կեալ, որպէս զի խօսեսցի ընդ Մտուծոյ անդադապէս. փոխանորդ իւր թողլով զորդի իւր զՌբստակէս, ինքն կալով 'ի գաւառին Գարանաղեաց 'ի լերինն Սանեայ այլք:

ՄԱԼ ասասցուք, թէ էր աղագաւ կոչի նա Սանեայ այլք: Վանգի էր կին ոմն Սանեայ անուն յընկերաց սրբոց հռիփսիմեանցն, որպէս զՍունէ Սրաց վարդապետուհի. որ ոչ շութափեաց հետեւել նոցա 'ի գաւառ մեզ, գիտելով զամենայն տեղիս՝ Մտուծոյ, բնակեցաւ 'ի լերինս յայսմիկ, յայրս ինչ քարանց.² վառն որոյ կոչեցաւ անուն լերինն Սանեայ այլք. յոր այր յետոյ բնակեցաւ և սուրբն Գրիգոր:

ՄԱԼ թէպէտ և բնակեցաւ անդ, սակայն ընդ ժամանակս ժամանակս յայտնեալ չըջէր ընդ աշխարհս, հաստատէր 'ի հաւատս զաշակերտեալն: Բայց իբրեւ եկն Ռբստակէս որդի նորին 'ի ժողովոյն լիկիւն, այնուհետեւ ոչ ևս երևեցաւ յայտնեալ ումք սուրբն Գրիգորիոս: Սանն որոյ յիսկզան քահանայանալոյ նորա, յեւթն և 'ի տամներորդ ամին թագաւորութեանն Տրդատայ մինչև ջբառասուն և վեց ամն նորին, յորում ոչ ևս յաւել ումք երևել, համարեալ թուին ամբ երեսուն:

1 Մի օր. 'ի աղագաւ:

2 Երկու օր. քարանայաց. եւեալ չըջէր. դիտու տեսութ:

Եւ յետ նորա Ուրստակէս ամն եւթն, 'ի քառսուն և յեւթներորդ ամէն Տրդատայ մինչև ցիսուն և երրորդ ամն նորին, յորում եղև կատարումն Ուրստակէայ: Օր արդարեւ էր սուսեր հոգևոր ըստ ասացելումն, վասն որոյ թնամի ամենայն անիրաւաց և զազրագործաց թուէր նա: Յաղագս որոյ և Արքեղայոս, որ էր կարգեալ 'ի վերակացու թիւն չորրորդն կոչեցեալ Տայոց, կշտամբեալ 'ի նմանէ, սպասեաց 'ի դիպող աւուր. և պատահեալ 'ի ճանապարհի 'ի Նոփաց գաւառին, սպան զնա քրով. և ինքն զնաց փախստական 'ի Տաւրոս կիւրիկեցոց: Իսկ զմարմին երանելոյն բարձեալ աշակերտացն, բերին յԱղեղեաց գաւառն, հան գուցանել 'ի թիւն, յիւրում աւանին: Եւ յաջորդեաց զթառն երեց եղբայր նորին Սրբանէս, 'ի յիսուն և 'ի չորրորդ ամէն Տրդատայ և անդր:

Իսկ սրբոյն Վրիգորի 'ի Սանեայ այրն կեցեալ աներևութաբար ամն բազումն, փոխի մահուամբ 'ի կարգս հրեշտակաց: Եւ հովուաց, գտին¹ զնա վախճանեալ, 'ի նմին տեղոջ թաղեցին, ոչ գիտելով թէ ով որ նա իցէ: Սայելէր իսկ նոցա, որք Փրկչին մերոյ ծննդեանն եղեն խորհրդածուք, լինել և աշակերտի յղարկմանն սպասաւորք: Եւ ծածկեալ ամն բազումն աստուածային իմն գոգցես տեսչութեամբ, իբրև զՍով սէան զայն 'ի հնումն, զի մի 'ի պաշտօն առցի 'ի դեռա հաւատ բարբարոսացն ազգաց: Իսկ յորժամ սերտեալ հիմնեցան հաւատք կողմանցս այսոցիկ, զկնի յետ բազում ժամանակաց յայտնեցաւ ճգնաւորի ումեմն Վառնիկ անուն կոչեցելոյ, և բերեալ եղաւ 'ի գեւղն Խորդան նշխարք սրբոյն Վրիգորի:

Սա, որպէս ամենեցուն յայտնի է, աշխարհաւ Պարթև և, գաւառաւ Պահլաւ, յազգէ թագաւորեալ, զառուցեալ արշակունի, 'ի ցեղէ սուրենական, 'ի հօրէ Լնակ կոչեցելոյ, յարևելից կողմանց աշխարհիս մերոյ՝ արևելք ծագեալ մեզ և իմանալի արեգական հոգևոր Ճառագայթ, 'ի խորին չարութենէ կռապաշտութեան

1 Երկու օր. գրեալ. 'ի նմն Գե. ցի ազգաց. հինացան. զպատշեղ
 զի. . . ուղարկան կամ յողարկան. . . 'ի արախանի. . . 'ի ծերութեան պարագոս.
 գալցած դեռաւորաւ Բարբարոսաց աս. ինն:

Ելք, ճշմարիտ բարի և այսահալած, երանութեան և շինութեան հոգևորի ուրիշ, աստուածային արդարեւ արմաւենի տնկեալ 'ի տան Տեառն և 'ի գաւիթս Լ'քտուծոյ մերոյ ծաղկեալ. և այսպիսեօք և այսքանեօք ժողովրդովք բազմացեալ, 'ի ծերութիւն և 'ի պարարտութիւն հոգևորի զմեզ ժողովեաց 'ի փառս և 'ի գովեստ Լ'քտուծոյ :

ՂԲ

Յաղագս վերջանի Տրդատայ Թագաւորին, ընդ որում և ողբերգական մեղադրութիւն :

ՕՍԻՐԱՅԵԼ ԶՄԵԾԷ ԵՒ ԶԵՐԿՐՈՐԴ ՆԱՀԱՏԱԿԷ ԵՒ ԶՄԵՐՈՅ ԼՈՒՍԱԼՈՐՈՒԹԵԱՆՅՆ ԼՈՒՍԱԼՈՐ ՎԵՐԱԿԱՅՈՒԷ ԶԱՌԵԼՈՎ, Զ'Ի ՎՐԻՍՏՈՒՏԷ ՀԱՆՈՒՐԵՑ ԵՂԵԼՈՅՍ ԶՆԱՐԻՒՄ ԹԱԳԱՆՈՐԷ, ՀՐԱՂԱՓԱՌԱԳՈՒՆԻՒ ԱՅԱՐՈՒ ԷՐ ԱՆԵՃԱՆԵԼ ԲԱՆԻՒ, ՈՐԱԿԷՍ ԶԳՈՐԾԱԿԵԷ ԵՒ ԶՀԱԼԱՍԱՐ ԶԳՆՈՂԷ ՄԵՐՈՅ ՆԱԽԱՂԱՂԻ ԵՒ ԼՈՒՍԱԼՈՐՈՒԹԵԱՆՅՆ ՆԱՀԱՅԵԹԻ. ՈՐԱԿԷՍ ԹՈՒՆԵՂԱՀԱՃՈՅ ՀՈԳԼՈՅՆ ՍՐԵՅ ԵՐԻՑԱԳՈՒԵՄԱՆԵԼ ԶԻՄ ԼՈՒՍԱԼՈՐԻՆ ՎԿԱՅՈՒԹԵԱՆՆ ՄԻԱՅՆՈՅ ՎԻՃԱԿԱԼ, 'Ի ՎԵՐԱՅ ԲԵՐԵՄ՝ ԹԷ ԵՒ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹԵԱՆՆ. ԻՍԿ ՈՐ ԻՆչ ՂԵՆԻ ԱՅՍՈՐԻԿ, ԶՈՒԳԱՐԱՆ ԵՒ ՀԱԼԱՍԱՐԱԳՈՐԾ : ԼՆԼ ՂԱՌԱԵԼՈՒԹԻՒՆ ԱՍԵՄ՝ ԱՍՈՒ ԶԹԱԳԱՆՈՐԻՆ. ԲԱՆՂԻ ԽՈՐՀԵԼՆ յԱՂԱԳԱՍ Լ'քտուծոյ և ԶԳՆԱԶԳԵԳԻԿ ԼԻՆԵԼ՝ ՂՅՈՒ ԵՐԿՈՑՈՒՆԵՑ, ԻՍԿ ՆՈՒԱՃԵԼ ՀԱԼԱՆԵԳՈՒԵՄԱՆՈՂԱԿԱՆԱԼ ԿԱՄ՝ ԲՈՒՆԱԼՈՐԱԿԱՆԱԼ՝ ԲԱՆԻՒ՝ ԱՌԱԵԼ ԷՐ ԹԱԳԱՆՈՐԻՆ ՀՈՐՀ. ԲԱՆՂԻ ԸՍՏ ՀԱԼԱՏՈՅՆ ՈՒ ԻՆչ ԿԱՍԵԳՈՒԵՄԱՆԷՐ ԶԳՈՐԾՆ : ԼՆԵՐ ԱՂԱԳԱԼ ԿՈՅԵՄ ԵՒ ՂՍԱ ՆԱԽԱՂԱԽՂ ԶԱՆԱՊԱՐՀ ԵՒ ԼՈՒՍԱԼՈՐՈՒԹԵԱՆՅՆ ՄԵՐՈՅ ՀԱՅՐ ԵՐԿՐՈՐԴ : ԼՆՅՈՅ ԶԻԱՅԱՏՈՒԹԵԱՆՅՆ ԵՒ ՈՒ ԳՈՎԵՍՏՈՅ Է ԺԱՄԱՆԱԿԱՍ, ՄԱՆՈՒԱՆՂ ԶԻ ԵՒ ՀԱԳՆԵՐԳՈՒԹԻՒՆՍ ԸՍՏ ԻՐԱՔԱՆՆԻՒՐ ԱՅԱՌԱՊԱՐԵՑ ԵՐՈՒՍԱՆՈՒԹԵԱՆՅՆ ԵՒ ՈՒ յԱՏՈՒԿ 'Ի ՄԷՆՁ՝ ԶԱՐԱԳՐԵՑԱԼ, ԱՆԵՑՈՒՔ 'Ի ԿԱՐԳ ԲԱՆԻՑ՝ ՈՐ ԻՆչ յԱՂԱԳԱՍՈՐԱ :

ՍԵՐՈՒ ՀԱԼԱՏՈՅՆ՝ ՈՐ 'Ի ՎՐԻՍՏՈՒՄ, ԱՄԵՆԱՅՆ Ա.

1 ՄԻ ՈՐ. ԲԱՆԱՏՈՐԱԿԱՆԱԼ :

2 ԵՐԿՈՒ ՈՐ. ՊԱՅԻ :

ապրինութեամբք բացափայլեալ¹, ևս քան զևս յա-
ճախէր որ ինչ յաղաքս Վրիստոսի գործ և բան. սաս-
տելով և հաւանեցուցանելով զմեծամեծ նախարարսն,
միանգամայն և զամենայն բազմութիւն ռումկին, լի-
նել արդարեւ Վրիստոսի. որպէս զի վկայեսցեն հա-
ւատոցն՝ ամենեցուն և գործքն։ Եւ զխստաստու-
թիւն կամիմ ասել, թէ և զամբարհաւաճութիւն ազ-
գիս մերոյ յիսկզբանցն և այսր. որպէս անհամբոյր
բարւոյ և շնամարտութեան անհարազատ, կամ թէ բը-
նութիւն ունելով զբարձրայօնութիւն և զկամակորու-
թիւն², ընդդիմանան կամաց թագաւորին յաղաքս
կրօնիցն քրիստոսականաց, զհետ երթալով կամաց կա-
նանց և հարձից։ Որում ոչ կարացեալ ներել թագա-
ւորին, ընկեցեալ զերկրաւոր պսակս՝ զհետ ընթանայր
երկնաւորին, արագ հասանելով 'ի տեղի՝ սուրբ ճգնա-
ւորին Վրիստոսի, ծակամուտ լեռնակեցիկ եղեալ։

Ետանօր ամաչեմ ասել զճնմարտութիւնն, մանա-
ւանդ թէ զանօրէնութիւն և զամբարշտութիւն ազ-
գիս մերոյ, և զմեծի ողբոց և արտասուաց արժանի սո-
ցա գործս։ Վանզի զհետ առաքեալ, կոչն զնա՝ լինել
բոտ կամաց նորա, և ունել զթագաւորութիւնն։ Իսկ
'ի չհաւանել սրբոյն՝ տան նմա արբումն, որպէս անդ
ուրեմն 'ի հինսն աթենացիքն Սոկրատայ զմղեխինգն.
և կամ թէ զմերն իսկ ասել, կատաղեալ եբրայեցիքն
ընկելի լեղեաւ խառնեալ Եստուծոյ մերոյ։ Եւ զայս
արարեալ շիջուցին յինքեանց զբազմափայլ ճառա-
գայթն աստուածապաշտութեան։

Ս ասն այսորիկ 'ի վերայ իմոցս ողբալով ասեմ, որ-
պէս Սաւղոս յաղաքս իւրոցն, և թշնամեաց խաչին
Վրիստոսի. բայց ասեմ ոչ զիմ բանս, այլ զհոգւոյն
սրբոյ։ Եւ թէ³ և զառնացող, ազգ՝ որ ոչ ուղղեաց
զտիրա իւր, և ոչ հաւատարմացաւ⁴ Եստուծոյ ոգի նո-
րա։ Եւ արամեանք, մինչև յերբ էք ծանրասիրտք,
ընդէր սիրէք զնանրութիւն և զանաստուածութիւն։

1 Մի օր. բացա փայլեալ. Այլ
զգրախոսութիւն. այլ օր. գլխաւ
պարտեցութիւն։

2 Երկու օր. գլխաւորութիւն։

3 Երկու օր. 'ի փելի' ոտ ճգնաւ

տրի։

4 Երկու օր. առ երկուսոցս
նալ։

5 Երկու օր. հասարակաց առ Ար-
քաշազ վեպի իւր։

Այն ծանեայք, զի սքանչեւացոյց Տէր զսուրբաւ իւր. և ոչ Տէր լուիցէ յաղաղակել ձերում առ նա. բարկացեալ մեղանչեցէք, և յանկողինս ձեր ոչ զղջացարուք. քանզի զենէք զենումն անօրէնութեան, և զյուսացեալսն 'ի Տէր արհամարհեցէք: Այսն պարտիկ եկեացէ ձեզ որոգայթ, զոր ոչ ծանեայք. և որսն զոր որսայցէք, ըմբռնեսցէ զձեզ, և նովին որոգայթիւն անկջիք: Այլ նորա անձն ցնծասցէ Տերամբ, և ուրախացի 'ի փրկութեան իւրում, և ամենայնիւ ինքեամբ աւասացէ. Տէր, ով նմանէ քեզ:

Եւ զի պարտիկ ճշմարիտ պսակէս, մխիթարեսցուք մերովք վտանգիւքս և մեք. զի եթէ ընդ փայտ դալար զայս արարին, ասէ Վրիստոս, իսկ ընդ չորն զինչ լինիցի: Այդ եթէ ընդ սուրբաւ Աստուծոյ, և որք 'ի թագաւորութենէ յաղագս Աստուծոյ զինքեանս նուաւ տացուցին՝ այս է, այլ զինչ մեր բանս առ Աստուծոյ յաղագս 'ի ձէնջ վտանգիցս, որոց վտանգք և աղքատութիւն սեպհական է: Այլ սակայն ասացից: Այդ 'ի ձէնջ թողակս յաղագս մեր, ով որ վարդապետացն մաղթանս, ով որ բան յօժարեցուցանող կամ յորդորական¹, ով որ յերթալս² մեր բռնաբարձս, ով որ 'ի գալն մերում հանգիստ, ով որ տուն կամ օթանոց մեզ պատրաստեաց: Այդ զայլն, զի և ոչ զընդուս չարս և զտգիտութիւնս, հանդերձ սնտախ փառամոլութեամբն³ և կատաղի լեզուանութեամբն, սանձահարեցէք. այլ նիւթ նոցա անմոռութեան զձեր ուսումնատեացդ տալով բարս, բորբոքեցէք առաւել քան զհրնոցն Աբելովնի:

Այսն որոյ իւրաքանչիւր որ առանձինն է քուրմ և պաշտօնեայ⁴, որպէս ասէ գիր. որպէս և այժմ խօսողք բազումք աստուածայնոցն, և զօրութեան մտացն ոչ հասուք. և խօսողք՝ ոչ ըստ հաճոյից Հոգւոյն, այլ ըստ օտարին: Այսն որոյ հիացումն իմն են ճառքս և սարսափելի՝ որոց միտս ունին. քանզի խօսի, որ խօսին զԱստուծոյ և զաստուածայինսն, և խորհուրդք խօսու-

1 Մի օր. յարդարական:

2 Երկու օր. երկուս մէկ կամ մեր.

3 Գիր. յերկուս մէկ. այլ օր. յերկուս մէկ:

3 Երկու օր. խառնաբանութեամբ խօսու-

յալի լեզուանութեան:

4 Երեք օր. պաշտօն... գինաբանս և զհրապարակ:

զին յօտարն հային։ Օ՛հ ոչ վասն որոյ խօսին՝ կրէ զաշխատութիւնն, և ոչ մեղմով և հեզիկ, որպէս ուսան, թէ մի՞ որ լուիցէ արտաքոյ զբարբառ նորա, այլ յաղաքս փառաց մարդկայնոց, և ճայթեցուցանելով հնչեցուցանեն 'ի լսելիս մարդկան։ Որ շատխօսութեանն հոսանք իբրև յաղբերէ դիմեն, որպէս ասաց ռմն 'ի հնոցն, և զկծեցուցանեն զամենայն զինարբուս 'ի հրապարակս։ Ո՛վ որ զնոսա ոչ ողբասցի, որ միտս ունիցի։ Եւ եթէ ոչ որ զչարեսցի¹, ասեմ՝ թէ և որ² յորդորեն³ զնոսա այսպիսիս լինել։ Լ՛որդելում ասել զԲրիստոսին, զտալն վրէժս յարենէն Լ՛քելի արդարոյ մինչև ցարիւնն Օ՛պքարիայ, որ կայ 'ի մէջ տաճարին և սեղանոյն։

Լ՛յլ աստանօր դադարեսցէ բանս, որպէս աշխատութիւն կրեալ՝ յականջս լինել խօսեցեալ մեռելոց։ Լ՛յլ պատմութիւնս յաղաքս սրբոյն Տրդատայ ճշմարիտ է. քանզի արբուցեալ նմա դեղ մահու, զրկեցան 'ի լուսոյ շնորհաց ճառագայթից նորա, որ թագաւորեաց ամն յիսուն և վեց։

1 Մի օր • զչարացի։

պիտի լինել յորդորան. ասել զԲրի-

2 Այլք որ։

պոսէ կամ զԲրիսպոսին պատէ վեճ։

3 Երկու օր • յորդորենն զտաս արդ.

ՅԱՆԿՔ ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏԱԾԻ

- Ա. Աւարտմանն Հայոց պատմութեան :
- Բ. Որ ինչ յետ վախճանին Տրդատայ ընդ մեծն Վրթանէս և ընդ երիս նախարարութիւնն անցք :
- Գ. Կատարումն սրբոյն Գրիգորի 'ի բարբարոսաց :
- Դ. Որոշումն Բակուր բդեշխին 'ի միաբանութենէ Հայոց , և խորհուրդ նախարարացն թագաւորեցուցանել զխոսրով :
- Ե. Պատճէն թղթոյն Հայոց :
- Զ. Գալուստն Անտիոքայ և գործք նորա :
- Է. Յանցանք Մանաճէրի առ մեծն Յակոբ , և մահն :
- Ը. Յաղագո թագաւորելոյ փոքր խոսրովու և փոխելոյ զարքունիան և տնկելոյ զանտառան :
- Թ. Որ ինչ յաւուրս սորա 'ի հիւսիսականացն ազգաց արշաւանք 'ի մեզ , ուր և նահատակութիւնք Վահանայ ամատուճւոյ :
- Ժ. Վախճանն խոսրովու , և պատերազմ Հայոց ընդ Պարսս :
- ԺԱ. Յաղագս թագաւորելոյն Տիրանայ , և փոխելոյն յաշխարհէս մեծին Վրթանայ , և փոխանորդելոյն զաթոռն սրբոյ Յուսկանն :
- ԺԲ. Պատերազմ Շապհոյ ընդ Կոստանդեայ :
- ԺԳ. Թէ զխորհրդ Տիրան իջեալ ընդ առաջ Յուլիանոսի պանդանգս տայ :
- ԺԴ. Վկայութիւն սրբոյ Յուսկանն և Դանիէլի :
- ԺԵ. Թէ զխորհրդ Զօրայի առեալ զգօրսն Հայոց դարձաւ 'ի Յուլիանոսէ , և սատակի ազգաւ :
- ԺԶ. Յաղագս մահուան որդւոցն Յուսկանն , և յաջորդելոյ զաթոռն Փառնեքսէի :
- ԺԷ. Թէ զխորհրդ 'ի Շապհոյ խաբեցաւ Տիրան երթալով 'ի կոշն նորա , և կուրացաւ 'ի նմանէ :
- ԺԸ. Յաղագո թագաւորեցուցանելոյ Շապհոյ զԱրշակ , և արշաւանաց 'ի Յոյնս :
- ԺԹ. Եթէ որպէս արշամաւրհաց Արշակ զթագաւորն Յունաց :
- Ի. Յաղագս սրբոյն Դերսեօի և բարեկարգութեանն 'ի նմանէ :
- ԻԱ. Սպանումն Տրդատայ եղբօրն Արշակայ , և երթալոյ սրբոյն Դերսիսի 'ի Բիւզանդիոն և դարձուցանելոյ զպանդանգսն :
- ԻԲ. Թէ որպէս եղև խոռվութիւն Արշակայ ընդ Գնէլայ , և մահն Տիրանայ :
- ԻԳ. Դարձեալ խանգալ Արշակայ ընդ Գնէլայ և սպանանել զնա :

ԻԳ. Եթէ որպէս ժողովեցաւ Արշակ առնուլ զինն Գնեղայ, յորմէ եղև Պապ:

ԻԵ. Սպանուան Տիրիթայ:

ԻԶ. Պարսուան Հապհայ 'ի Տիգրանակերտի:

ԻԷ. Եթէ որպէս Արշակաւանն շինեցաւ և կոտորեցաւ, և առաւ Մնի:

ԻԸ. Առումն Տիգրանակերտի և բնաբարձ քանդումն:

ԻԹ. Յաղագս պատերազմին Արշակայ ընդ նախարարան իւր, և վտարանդի երթալոյ Պապայ 'ի Բիւզանդիոն:

Լ. Յաղագս արտասահման լինելոյ մեծին 'Երսեսի, և արկանել պահել 'ի կողմն անբնակ. և թէ որպէս կերակրեալ լինէին 'ի վերին խնամոցն:

ԼԱ. Կոտորել Արշակայ զնախարարան. և վան Վարուց խաբայ և պիակոպոսի:

ԼԲ. Եթէ որպէս Արշակ բարձր ղերանելն զՍադ, և քարկոծել կամեր զնա սակս յանդիմանութեան յանցանաց իւրոց:

ԼԳ. Յաղագս Թազաւորելոյն Թէոգոսի մեծի, և ժողովոյն՝ որ եղև վան Հոգեմարտացն:

ԼԴ. Ակամայ երթ Արշակայ առ Հապուհ, և անդարձ լինելոյ:

ԼԵ. Յաղագս չարեացն որ անցին ընդ Հայք 'ի Հապհայ, և մահ Արշակայ:

ԼԶ. Մնչք ընդ մեզ չարեացն՝ որ 'ի Մերուժանայ, և Թազաւորելոյ Հայոց Պապայ:

ԼԷ. Յաղագս մեծ պատերազմին որ եղև 'ի Ձիրաւ, և աստակման ամբարշտին Մերուժանայ:

ԼԸ. Եթէ որպէս Պապայ դեղ մահու արբուցեալ սգոյն 'Երսեսի՝ ելոյծ 'ի կնեցաղոյս:

ԼԹ. Յաղագս Խոռակալութեանն Սահակայ, և սպանմանն Պապայ 'ի Թէոգոսէ:

Խ. Յաղագս Թազաւորելոյ Վարազդատայ, և կոպանոց նորին:

ԽԱ. Թազաւորութիւն Արշակայ և Վաղարշակայ:

ԽԲ. Յաղագս բաժանելոյ Հայոց ընդ երկու 'ի ձեռն երկուց Թազաւորաց արշակունեաց, 'ի Ծառայութիւն երկուց ազգաց Պարսից և Յունաց:

ԽԳ. Յաղագս փոփոխման նախարարացն Հայոց իւրաքանչիւր ժառանգութեանց 'ի պաշտօն իւրաքանչիւր Թազաւորաց:

ԽԴ. Եթէ որպէս մեծարեաց խոսրով զՍահակ ասպետ. և նահատակութիւնք նորին 'ի յեղուղակս ազգին վանանդաւոց:

ԽԵ. Յաղագս դալոյն առ խոսրով Սուրենայ, Վահանայ և Աշխադալայ Հանդերձ դանձիւք Արշակայ:

ԽԶ. Պատերազմաւ Արշակ պարտեալ 'ի խոսրովայ, վախճանի հիւանդութեամբ:

ԽԷ. Յաղագս երանելոյն Մեծորովայ:

ԽԸ. Դարձ առ խոսրով նախարարացն, որ էին առ Արշակայ:

- ԽԹ. Միապետեալ Հայոց Խոսրովայ, և ունել զաթոռ եպիսկոպոսա-
թեան մեծին Սահակայ :
- Ծ. Կապուռն Խոսրովայ, և փոխանորդել զաթոռն Վառդապէտ
եղբոր նորա :
- ԾԱ. Երթ մեծին Սահակայ 'ի Տիարոն, և դարձ մեծարանգը և պար-
զեզը :
- ԾԲ. Յողազս գանձելեան նշանագրացն :
- ԾԳ. Յողազս մեսրոպեան նշանագրացն 'ի վերնոյն տուեալ շարհացն :
- ԾԴ. Յողազս կարգաց գարուծեան Հայոց, Վրաց և Աղուանից :
- ԾԵ. Կրկին Թագաւորելն Հայոց Խոսրովայ, և յետ նորա Շապուգ
պարսկի :
- ԾԶ. Որ ինչ զկնի գնալոյն 'ի Հայոց Շապուգ, և անխնայութեանն
յետ նորա :
- ԾԷ. Առաքումն Մեսրոպայ 'ի Բիւզանդիոն, և պառնէն Թղթոյ
հնգից :
- ԾԸ. Վասն զարեմտեայն մեր վարդապետելոյ, և խաղաղանալոյ բո-
լորովիմբ, և Թագաւորելոյն Արտաշի :
- ԾԹ. Շէնուած Կարնայ քաղաքին, որ կոչի Թէոդուպոլիս :
- Կ. Կրկին աւետարանիչ լինել Մեսրոպայ, և երթ Թարգմանչացն 'ի
Բիւզանդիոն :
- ԿԱ. Յողազս Ժողովոյն Եփեսոսի, որ վասն ամբարշտին Կեսարի եղև :
- ԿԲ. Ի վարդապետսն, յինքն և 'ի ճանապարհորդութիւն ուսմանն, և
բնակաւ երկնային զարգու :
- ԿԳ. Յողազս չար միաբանութեանն Հայոց 'ի խորհուրդ կորստեան
անձանց :
- ԿԴ. Յողազս բառնալոյ Թագաւորութեանն Հայոց ինքեանց կամու, և
անարգելոյ աթոռոյ եպիսկոպոսապետութեանն :
- ԿԵ. Արձակումն 'ի Պարսից մեծին Սահակայ հանգերձ Շմուէլիւ ա.
թոռակցաւ :
- ԿԶ. Գործք Շմուէլի անարժանք հովիւեանի մեծին Սահակայ :
- ԿԷ. Փոխումն յաշխարհէս մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ երանելոյ :
- ԿԸ. Ողբք վասն բառնալոյ Թագաւորութեանն Հայոց յաղգէն արշա-
կունեաց, և քահանայապետութեանն յաղգէն որբոյն Գրէ-
գորի :

Աւարպէտն ցանկի երբորդ գրոյ ցանկ ելանելոյ պատմութեան Հայոց :

Յերկուս օրինակս որք ունին և 'ի Սահայ Բագրատնի. այլ 'ի կար-
գանկս գլխոյ 'ի կառարածիս կայ գին չերեկ և ոչ 'ի մին 'ի հինգ և
և գլուխ այսպիսի. Տալ չափս յնոյ
բնակացն :

Հ Ա Տ Ա Ծ Ե Ր Ր Ո Ր Դ

ԱԻԱՐՏԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

Մ Ե Ր Ո Յ Հ Ա Յ Ր Ե Ն Ե Ա Ց

Ա.

Ո՞չ հնախօսութիւնք եղեալ մերոյ աշխարհիս, և ոչ ընդ ամենայն յունականսն անցանել ատակեալ¹ թակս կարճութեան ժամանակին. նա և ոչ մատենադրութիւնք Ղրիզորի հուպ առ մեզ են, զի 'ի նմա պահելով զակն՝ անմոռաց անցանէաք ընդ բնաւն, զի մի ինչ 'ի մէնջ² մնասցէ 'ի գլխաւորացն և 'ի պիտանեացն, և արժանի յիշատակի մերոյ շարագրութեանց: Լ՝յլ որչափ ջան և յիշողութիւնք բաւիցեն³, պատմեցաք ստուգապէս 'ի մեծէն Լ՝ղեքսանդրէ մինչև 'ի վախճան սրբոյն Տրդատայ, յոյժ կանուխ և հեռի ժամանակօք: Ս' ամս որոյ մի զմեզ այպանեալ պարսաւեսցես. զի ահա որ ինչ առ մերով ժամանակաւս եղեալ կամ դոյզն ինչ հեռի, զբուցեցից քեզ անսխալ, երրորդ առնելով գիրս, որ ինչ յետ սրբոյն Տրդատայ մինչև 'ի սպառել⁴ արշակունեաց ազգին 'ի Թազաւորութենէ, և զաւակի սրբոյն Ղրիզորի 'ի քահանայութենէ. հասարակաց խօսիւք անցանելով ընդ պատ.

1 Երկբ օր. ապաւել:	աից են:
2 Երկբ օր. 'ի Բելե կամ 'ի Բելե կամ 'ի Բելե:	4 Երկու օր. 'ի պատ... 'ի գաւա.
3 Երկբ օր. Բաւելին. մի օր. Բա.	նայապետութենէ:

մութիւնս, որպէս զի մի ոք երեւեցի 'ի պերճաբանութիւնս գրաւեալ առ փափագն, այլ ճշմարտութեան բանից մերոց կարօտեալ, ստէպ ստէպ և անյագ առնիցեն զընթերցումն պատմութեանց մերոց հայրենեաց:

Բ

Որ ինչ յետ վախճանին Տրդատայ ընդ մեծն վրթանէս և ընդ երեսնաբարութիւնսն անցք:

Ի ժԱՄԱՆԱԿԻ վախճանին Տրդատայ հանդիպեցաւ մեծն Վրթանէս 'ի վկայարանի սրբոյն Յովհաննու, որ 'ի հօրէն նորին շինեալ էր 'ի Տարօն: Ուր նենգ գործեալ լերինն այնմիկ ընակչաց, 'ի սագրելոյ նախարարացն, կամեցան սպանանել. որք անըմբռնելի ձեռամբ կապեալ, որպէս առ Եղիսէիւն այն 'ի հնումն, կամ նորին ինքեամբ Վրիստոսի Մտուծոյ մերոյ զարկուցեալ հրեայքն, անվտիտ անցեալ գնայր յԱկեղեաց գաւառ 'ի Սիլն աւան, ուր էրն¹ հանգստարան եղբօր նորին Ուրստակեայ. սգացեալ 'ի վերայ աշխարհիս հայոց, որք յանիշխանութեան մնացեալք, յարեան ազգ յազգի վերայ նախարարութիւնք կոտորել զմիմեանս. ուստի և երեք տոհմքն, որ բզնունականն և մանաւազեանն և որդունին² անուանէին, սպառեալ բարձան 'ի միմեանց:

Գ

Կատարումն սրբոյն Գրիգորիսի 'ի բարբարոսաց:

ՍԵԾԱԻ պնդութեամբ առնէր վրէժխնդրութիւն հաւատոց և վարուց երանելին Տրդատ, առաւել այնոցիկ, որ բացեակողմեանքն³ էին յիւրում իշխանութեանն: Վասն որոյ եկեալ գործակալք կողմանցն ա-

1 Ամենայն օրինակք էին կամ էր: Բացառութեամբ. միւս այլ 'ի Բագրայ իւր

2 Երկու օր. որ գնաւին:

Նանք:

3 Մի օր. Բացառութեամբ. այլ օր.

րեւելայ հիւսիսոյ, վերակացուք հեռաւոր քաղաքին՝ որ կոչէր Փայտակարան, ասէն ցարքայն. [Եթէ կամիցիս ուղղորդութեամբ¹ վարել ըստ հաւատոյ՝ կողմանցն այնոցիկ, առաքեա նոցա եպիսկոպոս 'ի զաւակէ սրբոյն Վրիգորի, զի յոյժ փափաքելով խնդրեն. և զիտեմք հաւաստի, թէ 'ի հռչակեալ² յանուանէն Վրիգորի ակնածեացեն և 'ի նորին զաւակէ, առնել զամենայն ըստ հրամանի: Այսմ հաւանեալ երանելին Տրդատ, տայ նոցա եպիսկոպոս զմանուկն Վրիգորիս, զերէց որդին Սրթանայ: (Ի)շէպէտ և յանիւութիւն աւուրցն հայելով պատանւոյն³ զիրն վարկանէր, այլ տեսեալ զհոգւոյն մեծանձնութիւն, և զմտաւ ածեալ զ[Ողոմն երկոտասանամեայ թագաւորեալ Իսրայելի, առաքէ բազում համարձակութեամբ, հանդերձ Սանատրիկառ ուսմբ յիւրմէ ազգէն արշակունեաց:

[Որոյ երթեալ, լինէր օրինակ բարի, հայրենականօքն վարելով առաքինութեամբք. այլ կուսութեամբ գեր 'ի վերոյ քան զհարսն, և պատժականաւ զոյգ ընդ թաղաւորութեանն⁴: Իսկ 'ի հասանել համբաւոյ վախճանին Տրդատայ, 'ի դաւելոյ նորին Սանատրիկոյ և այլոց ոմանց հանապազասուտ արանց աղուանից՝ սպանին զերանելին ընթադրեալ ձիովքն բարբարոսն 'ի վատնեան դաշտին, մերձ 'ի կասբիականն կոչեցեալ ծով: Օր բարձեալ սարկաւազաց նորուն, բերելով 'ի փոքր Սինիս, թաղեցին յ[Մարաս աւանի⁵: Իսկ Սանատրիկոյ թագ կապեալ ինքեան, ունի զքաղաքն Փայտակարան. զօրութեամբ օտար ազգաց խորհէր տիրել բոլորումն հայոց:

1 Երկէ օր. ուղղութեամբ:

Խանո:

2 Երկու օր. հաւանեալ. մի օր. հաւանեալ:

4 Երկէ օր. ընդ թագաւորին:

3 Երկու օր. յաւելուն պարս. հայոց:

5 Երկու օր. Գասառի... Բուրս:

Դ

Որոշումն Բակուր բղեշխին¹ 'ի միաբանութենէ Հայոց, և խորհուրդ նախարարացն թագաւորեցուցանել զխոսրով:

ՈՐԳԵՍ յաստուածայինսն գտանեմք ասացեալ պատմութիւնս, երբայական ազգին, յետ դատաւորացն 'ի ժամանակի անիշխանութեանն և անխաղաղութեան², ոչ լինել թագաւոր, և առնն ըստ հաճոյից ինքեան գընալ, սապէս և 'ի մերումն էր տեսանել աշխարհիս: Վճանգի 'ի վախճանել երանելոյն Տրդատայ՝ մեծ իշխանն Բակուր, որ բղեշխին Լ'ջճնեաց կոչուր, տեսեալ զՍանատրուկ թագաւորեալ 'ի Փայտակարան, զնոյն խորհեցաւ և ինքն. թէպէտ և ոչ թագաւորել, զի ոչ էր արշակունի, այլ տիրազուլիս կամեցաւ լինել. ճեղքեալ 'ի միաբանութենէ Հայոց՝ ձեռս ետ յՈրմիզդ արքայ Պարսից: Ուստի ուշ 'ի կուրծս անկեալ և 'ի միտս եկեալ նախարարացն Հայոց, ժողովեցան առ մեծն Սրբանէս, և առաքեցին երկուս 'ի պատուաւոր իշխանացն, զՍար իշխանն Նոփաց, և զՎազ իշխանն Հաշտենից, երթալ 'ի նախագահ քաղաքն առ կայսրն Սոստանդոս՝ որդի Սոստանդիանոսի, հանդերձ պատաւրագաւ և թղթով, որ ունէր օրինակ զայս:

Ե

Պատճէն թղթոյն Հայոց:

ԵՂԻՍԿԻՊՈՍՏԱԳԵՑ Սրբանէս և որք ընդ նովաւ³ եպիսկոպոսունք և ամենայն նախարարք Հայոց մեծաց, տեսառն մերոյ Սոստանդեայ կայսեր ինքնակալի խնդալ: Եւ ուշ լիցի քեզ պայման ուխտի հօրն քո Սոստանդիանոսի, որ առ մերում թագաւորին Տրդատայ. և մի

1 Մի օր. Բղեշխայ:

2 Մի օր. իշխանն Հայտենից:

3 Երկու օր. խաղաղութեան... խորհուրդ... 'ի պարտաւան իշխանաց... և

3 Երկու օր. ամեն... Երբորայ:

տացեա զաշխարհն քո Պարսից անաստուածից, այլ օգնեացեա մեզ զօրօք՝ Թագաւորեցուցանել զորդի Տրդաւ տայ զԵրուսրով։ Վանգի Լստուած զձեզ ոչ միայն Լուրդիայ, այլ և ամենայն միջերկրաց տիրեցոյց. և ահա զօրութեան ձերոյ եհաս մինչև ի ծագս երկրի։ Լուսեք խնդրեմք առաւել քան զառաւել տիրել ձեզ։ Ողջ լերուք։

Լսամ լսող եղեալ Կոստանդեայ, առաքեաց զԼստիոքոս յարդարիչ իւրոյ պալատանն զօրու ծանու, և ծիրանիս հանդերձ պսակաւ, և Թուղթ՝ որ ունէր օրինակ զայս։

Թուղթ Կոստանդեայ։

ԼԻԳՈՍՏՈՍ ինքնակալ կայսր Կոստանդոս, մեծի Սթեփանիսի և ամենայն համօրէն աշխարհականաց քոց խնդալ։

Լուսեցի ձեզ զօր յօգնականութիւն, և հրաման Թագաւորեցուցանել ձեզ զԵրուսրով որդի արքայի ձերոյ Տրդատայ. որպէս զի բարեկարգութիւն հաստատեալ, մեզ ծառայեսցիք միամտութեամբ¹։ Ողջ լերուք։

2

Գալուստ Անտիոքայ և գործք նորին։

ԼԵԿԵԱԼ Լստիոքոս Թագաւորեցոյց զԵրուսրով, և զլուրսին սպարապետսն մատոյց ի նոյն իշխանութիւն զօրու², զորս կացուցեալ էր Տրդատայ յիւրում կենդանութեանն³։ Եւ տ մեռանելոյ դայեկին իւրում Լստաւազդայ մանդակունոյ, որ միազլեապետ⁴ էր և ամենայն հայոց զօրավար։ Լուսջին՝ Լագարատ ասպետ, զօրավար արեւմտեայ գնդին. երկրորդ՝ Սիհրան առաջնորդ Սրայ և բղեշխ գուգարացւոյ⁵, սպարապետ⁶ հիւսիսային զօրուն. երրորդ՝ Սահան նահապետ ամա-

1 Երեք օր. միւլթաթիւսի։

2 Մի օր. պրոպի։

3 Մի օր. իշխանութեան։

4 Երկու օր. գլխապետ։

5 Ոմանք գորգարացւոյ. և այլուր։

6 Մի օր. յաւելու պրոպի։

տունեաց, զօրավար արևելեան գնդին. չորրորդ՝ Սա-
նաձիհն նահապետ ըռըշտունեաց, սպարապետ հարա-
ւային զօրուն: Եւ բաժանեաց ետ նոցա զհւրաքանչիւր
զօրսն: Եւ առաքեաց զՍանաձիհն հարաւային զօրօք
և զկիրիկեցի զօրս ընդ նմա զկողմամբ ասորեստանի և
զՍիջազետաց. և զԼահան նահապետ ամատունեաց
արևելեան գնդուն և զգաղատացի զօրս ընդ նմա՝ ա-
ռաքեաց զկողմամբ Ետրպատականի, ունել պահ յար-
քայն Պարսից:

Եւ իւր թողլով զթագաւորն Սոսրով, քանզի փոքր
էր յանձնէ և անարի՛ ոսկերօք, ոչ գոլով ի նմանու-
թիւն պատերազմողական հասակի, առեալ ընդ իւր
զՍիհրան և զԲագարատ զօրօք իւրեանց, միահա-
մուռ ամենայն յունականաւն խաղայ ի վերայ Սա-
նատրկոյ: Իսկ նորա պարսկական զօրօք լեւալ զքա-
ղաքն Փայտակարան, ինքն առ արքայն Շապուհ փու-
թացեալ անկանի՝ հանդերձ Եղուանից նախարարօք:
Օ որ տեսեալ Ետրիօքայ, եթէ ոչ ի հնազանդու-
թիւն խողաղութեան նուաճեցան, հրաման տայ առիւ
զիշխանութիւն պառակտելոցն նուաղեցուցանել՝ և
իւր ժողովեալ զհարկն, առ կայսր գնայ:

Է

Յանցանք ՝ Մանաճհրի առ մեծն Յակոբ, և մահ:

ԵՐԹԵԱԼ Սանաձիհն հայոց հարաւային գնդուն
և կիրիկեցւոց զօրօք զկողմամբ ասորեստանի, ճակատ
տուեալ ընդ Բակուր բղեշխի, սատակէ զնա, և զզօրս
նորա և զպարսկս օգնականս նմա հալածականս առնէ.
և զորդին Բակրոյ զհեշայ ձերբակալ արարեալ, հան-
դերձ երկաթի կապանօք առաքէ Սոսրովու. և զգա-
ւառս իշխանութեան նորա սրով դատի յանինայ, ոչ
միայն զմարտիկս, այլ և զաւմիկ շինականս. և բազում
գերիս առեալ ի կողմանց Ս՝Ժբնայ, ընդ որս և տար-

1 Մի օր. անօր. երկու օր. եւսր...
Գոլով նմանութիւն պարբերական...
Հապուհ անկանի իւրականի... առ ի

զիշխանութիւն:
2 Մի օր. եւսալեցոյցանէ:
3 Մի օր. Յանգր:

կաւազունս ութ մեծի եպիսկոպոսին (Յակովբայ : Օ ուրոյ զհետ եկեալ (Յակովբայ, համոզէ զ)՝ անաճիհր՝ արձակել զգերութիւն ռամկին, իբրեւ զոչ ինչ մեղուցելոց . որում ոչ հաւանեալ Ս՝ անաճիհր, պատճառէ զարքայ :

Եւ (Յակոբու դէմ եղեալ առ արքայ, առաւել ևս զգորի Ս՝ անաճիհր, և 'ի սաղրելոյ գաւառականացն՝ զութ՝ սարկաւազունս նորա, որք 'ի կալանս էին, հրամայէ 'ի ծով ընկենու : Օ որ լուեալ մեծին (Յակոբու, դառնայ 'ի տեղի իւր լին բարկութեամբ, որպէս զ)՝ ով սէսն յերեսաց Փարաւոնի : Եւ եալ 'ի լեառն ինչ, յորմէ երևէր գաւառն ամենայն, անէծ զ)՝ անաճիհր և զգաւառ նորին : Եւ ոչ ինչ յամեցին դատաստանքն Լստուծոյ հասանել 'ի վերայ . և նման Հերովդի պէս պէս ցաւովք սատակի Ս՝ անաճիհր . և պողաքերութիւն գաւառին ջրաւորացն դարձաւ յաղտաղտուկ, եղեալ 'ի վերայ նոցա երկինք պղնձի ըստ գրոց, և ծով հակառակեալ՝ յինքն ընդունի զսահմանս անդաստանաց : Օ որ լուեալ մեծին Ս թմանայ և արքային Խոռրովայ, ցասուցեալ հրամայեն արձակել զգերեալսն, և առ նոյն այր մաղթել ապաշխարութեամբ, զի դարձցի սրտմտութիւն Տեառն . զոր յետ ելից (Յակովբայ յաշխարհէս՝ ժառանգ որդի Ս՝ անաճիհրայ գեղեցիկ ապաշխարութեամբ, ուժգին արտասուօք և հառաւմամբ, նորին բարեխօսութեամբ գտեալ բժշկութիւն ինքեան և գաւառին :

Ը

Յաղագս Թաղաւորելոյ փոքր խորովու և փոխելոյ զարքունիսն
և անկելոյ զանտառն :

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ամի Արմզդի Պարսից արքայի և յութերորդ ամի ինքնակալութեանն Կոստանդեայ, յօգնականութենէ նորին Թաղաւորեաց Խորով . ոչ ինչ արութիւն քաջութեան ցուցեալ որպէս զհայրն, այլ և ոչ վասն հատուածելոց կողմանցն հակառակեցաւ

ինչ՝ յետ միոյ նուագին, զոր 'ի յունականացն կրեցին զօրացն. այլ 'ի կամս թողեալ զարքայն Պարսից, խաղաղութիւն առնէ ընդ նմա. բովանդակ¹ վարկուցեալ մնացելոց սահմանացն տիրել, ամենեւիմբ ոչ ունելով փարել ազնուական² մտածութիւնս: Օ ի թէպէտէր մարմնովն փոքր, այլ ոչ որքան զմակեդոնացին³ զԱղեքսանդր, որ միայն երկից կանգնոց⁴ ունէր զչափ հասակի, և ոչ զհոգւոյն խափանէր աժխոյժս: Իսկ սորա զբաջութենէ և զբարի յիշատակաց անփոյթ արարեալ, զբօսանաց հաւորսութեանց և այլոց որսոց պարապեալ. նորին աղագաւ և անտառս⁵ առ լճատ գետովն տնկէ, որ յանուն նորա կոչի⁶ մինչև ցայսօր ժամանակի:

Եւ և զարքունիան փոխէ վերոյ անտառին յոստ մի, ապարանս հովանաւորս շինեալ, որ ըստ պարսկական լեզուին յուին կոչի, որ թարգմանի բլուր: Վրանգի 'ի ժամանակին յայնմիկ լարէս ուղեկցեալ արեգական, և օդք ջերմայինք պղտորեալք ժանդահատութեամբ փրէին. յորմէ ոչ կարացեալ ժուժել որք յԱրտաշատ բնակեալ էին, կամաւ յանձն առին զփոփոխումն:

Թ

Որ ինչ յաւուրս սորա 'ի հիւսիսականաց աղաց տըշտանք 'ի մեղ, ուր և նահատակութիւնք Վահանայ ամառունայ:

ՅԱՌՈՒՐՍ սորա միաբանեալ բնակիչք հիւսիսոյ լիակասու, գիտացեալ զթուլսրտութիւն նորա և զյուլութիւն, և առաւել 'ի հրապուրելոյ մաղթանաց Սանատրկոյ՝ 'ի գաղտնի հրամանէ Շապոյ Պարսից արքայի, արշաւանօք⁷ 'ի միջոց աշխարհիս մերոյ հասանէին մեծաւ ամբոխիւ, որպէս թէ երկու բլրովք: Որոց պատահեալ պատերազմաւ արեւելեան և արեւմտեան զօրուն Հայոց՝ հանդերձ զօրապետօքն Ռազարատաւ ասպետիւ և Վահանաւ նահապետիւ ամաւ:

1 Այլք բաւական:

2 Երկու օր. ելնայն հաճութիւն:

3 Այլք յալեդոնային կամ գնալէ. Դոնային Ալեքսանդր:

4 Երկու օր. կանգնող էր լա՛:

5 Երեք օր. անպատ մի:

6 Երկու օր. անուանի. զարգու:

Երև Վերագոյն անպատին թիւի յոստ մի:

7 Մի օր. արշաւանօք:

տունեաց. քանզի հարաւային մեր գունդք առ արքային Խոսրովայ էին յաշխարհին Նոփաց: Եւ զՍիւրան սպանեալ, և զհիւսիսային մեր գունդն հարեալ՝ ի Թիկունս ընկեցեալ Թշնամեացն, և հասեալ ի դրունա Սաղարշաբատու՝ պաշարէին: Որոց յանկարծակի ի վերայ անկեալ արևելեայ և արևմտեայ մեր զօրուն, և անտի մերժեալ զ( )շահան առապարաւն, ոչ ետուն ժամանել ճապաղել ի նետաձգութիւն ըստ օրինակի իւրեանց սովորութեանն, արագեալ՝ սաստկապէս զհետ ունելով քաջաձիոցն ի դժուարս քարանց և ի վիմուտ՝ տեղիս:

Սինս յոչ կամաց փռմարեալ Թշնամեացն ի ճակատ, և զօրագլուխ նիզակաւորացն լեալ անարի ոմն սկսց վառեալ, և Թաղեալ՝ կաճեայ՝ բոլորով ամենեւիմբ պարածածկեցեալ՝, շահատակէր ի մջ զօրացն: Եւր ակնակառոյց լեալ քաջացն հայոց և յարձակեալ, ոչ ինչ կարէին փնասել. քանզի հարեալ նիզակաւ՝ ճախր առնոյր կաճեայն: Եւ յայնժամ քաջին Սահանայ ամատունւոյ հայեցեալ յեկեղեցին կաթուղիկէ, ասէ. ( )գնեա ինձ խտուած, որ զդաւթեան պարսաքարն դիպեցուցեր ճակատու խորխտացելոյն Վուղիաթու. ուղղեա և զնիզակս իմական հզօրիս այսմիկ: Եւ ոչ վերկեցաւ ի խնդրոյն, ընդ գաւակ ձիոցն յերկիր կործանեալ զահագին զվիրագն: Եւ յսպիսի դիպուած ի փախուստ յորդորեաց զԹշնամիսն, և ի յազթութիւն զհայոց գունդն զօրացոյց: Եւ աստի դարձեալ յաշխարհն Նոփաց Նազարատ, վկայ հաւտատուն առանց նախանձու լինի առ արքայի վասն Սահանայ քաջութեանցն և առաքինի դիպուածոցն: Սասն որոյ պարգևէ նմա արքայ զտեղի ճակատուն՝ զ( )շահան, որ ինքնակամ դիմադրաւ նահատակն եղև: Եւ փոխանակ Սահանայ կարգէ զՎարջուլ Սախազ նահապետ խոռխոռունեաց ի վերայ զօրուն:

1 Երկբ օր. երգեալ:

2 Մի օր. ի վիմուտ:

3 Մի օր. Բաղաս. երկու օր. Բաղաս. մի օր. Բաղաս:

4 Մի օր. ճախ:

5 Երկու օր. պարածածկեալ:

6 Մի օր. խճայն:

7 Երկբ օր. սար:

Ժ

Վախճան խոսրովու, և պատերազմ Հայոց ընդ Պարսս :

ՅՍ այսորիկ գիտացեալ խոսրովայ, թէ ձեռն
Շապհոյ Պարսից արքայի ընդ թշնամիսն է, լուծանէ
զխաղաղութիւն ընդ նմա. և զմասնաւոր հարկան ար.
գելու 'ի նմանէ, տալով կայսեր. և ածելով զզօրս
Յունաց, ընդդիմանայ արքային Պարսից : Բայց ոչ
յերկարեալ զկեանս իւր՝ վախճանի, թագաւորեալ
ամս ինն. և բարձեալ զնա՝ թաղեցին յԱնի առ հարս
իւր : Եւ ժողովեալ մեծին Սթանիսի զամենայն նա.
խարարս Հայոց, հանդերձ զօրօք և զօրապետօք, յանձն
առնէ Լըշաւրի կամնարականի, որպէս գլխաւորի և
յոյժ պատուականի յետ արքայի, զաշխարհս Հայոց :
Եւ ինքն առեալ զՏիրան որդի խոսրովու, զնայ առ
կայսր, զի թագաւոր Հայոց 'ի տեղի հօր իւրոյ կացցէ :
Իսկ արքայն Պարսից Շապուհ իբրեւ լուաւ զմահն
խոսրովու, և եթէ որդի նորա Տիրան առ կայսր զը.
նաց, գումարէ զօրս բազում 'ի ձեռն 'Երսեհի եղբօր
իւրոյ. որպէս զի՝ թագաւորեցուցանել զնա Հայոց՝
խորհեցաւ. և առաքէ յաշխարհս մեր, իբրեւ անա.
ռաջնորդ՝ զսա վարկուցեալ : Որով՝ պատահէ քաջին
Լըշաւրի կամնարականի հանդերձ ամենայն հայա.
ստանեացս զօրու ճակատ ունել 'ի Սուլեյմանու.
նեալ դաշտի. և թէպէտ բազումք 'ի մեծամեծ նա.
խարարացն անկան 'ի պատերազմին, սակայն յաղթեալ
Հայոց զնդին, փախստական առնեն զզօրս Պարսից, և
պահեն զաշխարհս մինչև ցգալն Տիրանայ :

1 Մի օր. որպէս թէ :

2 Երեւ օր. խորհեցեալ Հայոց կամ
Հայոց խորհեցեալ :

3 Երկու օր. առաջնորդ :

4 Երկու օր. Որոյ պատեհեալ :

Կերպ :

5 Այլք ճախարս կամ ճախար քե.
ւեալ :

ԺԱ

Յազգա թագաւորելոյն Տիրանայ, և փոխելոյ յաշխարհէս մեծին
Վրթանայ, և փոխանորդելոյ զաթոռն սրբոյ Յուսէանն :

Յետքն և 'ի տաաներորդի ամի ինքնակալութեան
իւրում Լ'էգոստոս Կոստանդոս որդի Կոստանդիանոս
սի թագաւորեցուցանէ զՏիրան որդի Խոսրովայ, և
առաքէ 'ի Հայս հանդերձ մեծան Երթանաւ : Արդ
եկեալ, ունի զաշխարհս մեր խաղաղութեամբ, հաշ-
տութիւն ընդ Պարսս առնելով և ոչ պատերազ-
մանս . հարկելով Յունաց, այլ և մասնաւոր ինչ
Պարսից, կայր 'ի հանդարտութեան իբրև զհայր իւր,
ոչ ինչ արութիւն քաջութեան և սորա ցուցեալ .
նա և ոչ հայրենի առաքինութեանն հետեւեալ, այլ
թուլացեալ յամենայն բարեպաշտութենէ զաղտնի,
ոչ իշխելով համարձակ պատուել զախտն 'ի մեծէն
Երթանիս :

Իսկ յետ ընդ հնգետասան ամաց եպիսկոպոսու-
թեան մեծին Երթանայ, փոխի յաշխարհէս յերրորդ
ամի Տիրանայ : Եւ 'ի հրամանէ նորին տարեալ հան-
գուցանեն 'ի գեօղն Թորդան, իբրու մարգարէական
ակամբ հայեցեալ որ զկնի բազում ժամանակաց և
հօրն յայն տեղի հանգուցան նշխարք : Եւ յաջորդէ
զաթոռն Յուսիկ որդի նորին 'ի չորրորդ ամի Տիրանայ,
յոյժ հետեւող եղեալ հարցն առաքինութեանց :

ԺԲ

Պատերազմ Ըսպհոյ ընդ Կոստանդեայ :

ԻԱՅՑ Ըսպուհ որմզդեան առ Տիրան մեր ար-
քայ առաւել սէր հաստատեաց . մինչև զօրավիգ¹
օգնականութեան եղեալ, թափէ զնա յարձակմանէ
հիւսիսականացն ազգաց, որ միաբանեալ ելին ար-
տաքս քան զկապանն Ղորայ, և բնակեցան 'ի սահ-

¹ Երկու օր . զբալիֆն . . 'ի Ռիբրիայն և 'ի Պաղեստինն . . սպասուլիսն :

մանս Մշուանից ամս չորս : Եւ զայլ յոլով Թագաւորս նուաճեալ Շապհայ, և զազգս բարբարոսաց բազումս 'ի սատարութիւն կալեալ, յարձակեցաւ 'ի մէջերկրայս և 'ի Պաղեստինէ : Իսկ Սոստանդեայ արարեալ կեսար զՅուլիանոս, սպառազինեցաւ ընդդէմ Պարսից . և տուեալ ճակատ, երկդքին կողմանքն¹ պարտեցան . քանզի բազումք անկան յիւրաքանչիւրոյն . և ոչ մի 'ի միւսոյ Թիկունս դարձոյց, մինչև 'ի հաւանութիւն եկեալ, արարին խաղաղութիւն ամս սակաւս : Եւ 'ի Պարսից դարձեալ Սոստանդեայ, յերկար հիւանդացեալ վախճանեցաւ 'ի Սոմքսիւեստի քաղաքին կիւլիկեցոց, Թագաւորեալ ամս քսան և երես : Ի սորա աւուրս երևեցաւ խաչն լուսեղէն առ երանելեալն Վիւրդիւ :

ԺԳ

Եթէ զիւրդ Տիրան իջեալ ընդ առաջ Յուլիանու պանդանդս տայ :

Օ ԱՅՍՈՒ Ժամանակաւ Թագաւորեաց Յունաց ամբարիշտն Յուլիանոս . ուրացաւ նա զՆստուած և պաշտեաց զկուռս, և յարոյց հալածանս և խռովութիւն 'ի վերայ եկեղեցւոյ . և բազմադիմի ջանայր շիջուցանել զհաւատ քրիստոնէութեանս, բայց ոչ բռնութեամբ հաւանեցուցանէր, այլ խորամանկեալ հնարէր, զի դեք երկրպագեսցին : Եւ յորժամ զնա ընդդէմ Պարսից իրաւունքն զինեցին, և անցեալ ընդ կիւլիկիայ հասանէր 'ի Սիջազետս, և զօրացն Պարսից կողմնապահաց հատեալ զչուան նաւակամրջին² Լափրատու, զգուշանային անցիցն : Իսկ Տիրան մեր Թագաւոր իջեալ ընդ առաջ Յուլիանոսի, դիմէ 'ի վերայ Պարսից զօրացն, և հալածականս առնէ . և հաւրեալ սպասաւորութիւն, անցուցանէ զամբարիշտն Յուլիանոս հանդերձ բազմութեամբ այրեւծիոյն . և մեծարի 'ի նմանէ յոյժ :

Եւ խնդիրս արարեալ³, զի մի տարցի զնա ընդ իւր

1 Մի օր . Կողմանի :

2 Մի օր . նաւախաւովին . այլ օր . խաւախովին :

3 Երկու օր . առնէ . . . քիւտուրէլ, և

յակն առնու . . . խնդրելով 'ի նմանէ զոր :

'ի Պարսս, իբր անկար գոլով ձիավարել, և յանձն առեալ Յուլիանոս՝ խնդրէ զօրս և պատանդս : Եւ Տիրանայ խնայեալ 'ի յորդի իւր Արշակ երկրորդ, տայ ցնա զորդի իւր զՏրդատ զերրորդ՝ հանդերձ կնաւ և որդւովք, և ' զՏիրիթ զորդի մեռելոյն Արտաշեսի որդւոյ իւրոյ անդրանկան : Օրս առեալ Յուլիանոսն չետայն առաքէ 'ի Բիւզանդիոն . և զՏիրան արձակէ յիւր աշխարհն, և տայ զիւր պատկերն նկարագրեալ՝ 'ի տախտակս, յորում և զդիւաց ոմանց ընդ նմա . և հրամայէ յեկեղեցիս կանգնել յարևելից կուսէ . ասելով, թէ որք միանգամ ընդ հռովմայեցոց տէրութեամբն հարկին՝ դոյնպէս առնեն : Օր յանձին կալեալ Տիրանայ, առեալ բերէ . ոչ ածելով զմտաւ, թէ խաբէութեամբ՝ դիւաց երկրպագին պատկերքս :

ԺԴ

Ակայութիւն սրբոյ Յուսկանն և Դանիէլի :

Արդ հասեալ Տիրանայ 'ի գաւառն Նոփաց, յիւրում արքունական՝ եկեղեցւոյն կամեցաւ կանգնել զպատկերն : Օր յափշտակեալ սրբոյ Յուսկանն, եհան 'ի ձեռաց արքայի . և ընկեցեալ յերկիր, կոխեալ մանրեաց, զգացուցանելով զիրին խորամանկութիւն : Որում ոչ ինչ ունկնդիր եղեալ Տիրան, քան զի երկեաւ 'ի Յուլիանոսէ, զմտաւ ածելով՝ մեռանել ինքեան իբր զկոխող Թադաւորական պատկերի . և յաւելեալ 'ի բորբոքումն չարութեանն, զոր ունէր ընդ սրբոյ Յուսկանն յաղաքս հանապազորդ յանդիմանութեան իւրոց յանցանաց, հրամայեաց Զալտուք հարկանել յերկար, մինչ 'ի գանելն աւանդեաց զոգին : Եւ յետ կատարման նորա թշնամանեալ անիծիւք Տիրանայ 'ի ծերունոց քահանայէն Վանիւլէ, որ աշակերտ էր սրբոյն Վրիգորի և հիւպերետ¹, հրամայ-

1 Երկու օր . յաւելուն վրոն իւր :

2 Երկու օր . եկալեալ . և 'ի դիմաց զմտան 'ի նմա :

3 Երկու օր . արդայալս . երկուս, զմաս ածելով 'ի Յուլիանոսէ ինն մեռանել . բորբոքումն 'ի չարութեանն :

4 Մի օր . հեղեբոյ :

եաց զնա խեղդամահ առնել։ Օ որ բարձեալ աշակերտացն, թաղեցին 'ի միայնարանի նորին, որ կոչի Հացեաց դրախտ։ Իսկ զմարմին սրբոյ Հուսկանն բարձեալ տարան առ հայր իւր 'ի գեւղն թաղման. որ եկաց յեպիսկոպոսութեանն ամս վեց։

ԺԵ

Եթէ զհարգ Զօրայի¹ առեալ զգորս հայոց դարձաւ 'ի Եուլիանոս, և սատակի աղքատ։

Ի ՈՒՐ² սպանման սրբոյ Հուսկանն և քրթմնջիւն ամենայն նախարարացն եհառ առ նահապետն ընդ տունեաց Օ օրայ, որ փոխանակ Սանաճհրի սպարապետ էր Հայոց հարաւային գնդին, և Տիրանայ հրամանաւ զհետ Եուլիանոսի զօրօք։ Որոյ լուեալ զայս պիսի համբաւ, ասէ ցգորս իւր. Ս'ի վարեսցուք հրամանաւ այնորիկ, որ զայթագղութիւն արկանէ յերկրդ պագութիւն Վրիստոսի, և սպանանէ զսուրբս նորա. և մի ճանապարհակցեսցուք այսմ ամբարիշտ թագաւորի։ Եւ զգորսն համակամս իւր արարեալ՝ դառնայ, և եկեալ ամրանայ 'ի Տմորիս, մինչև տեսցէ՝ թէ զինչ արասցեն այլ նախարարքն։ Բայց սուրհանդակքն Հուլիանու կանխաւ ժամանեն քան զգալն նորա, բերելով առ Տիրան թուղթ՝ որ ունէր օրինակ այսպէս։

Թուղթ Եուլիանու առ Տիրան։

Իւրեւնկաւ Հուլիանոս, ծնունդ Սնաքայ, Բրամազայ որդի, և ճակատագրեալ յանմահութիւն, Տիրանայ մերում գործակալի խնդալ։

Օ զօրս, զոր արձակեցեր ընդ մեզ, առեալ զօրագլխի նոցին՝ 'ի բաց դարձաւ. և մեք բաւական էաք յանթիւ գնդացս մերոց զհետ առաքել՝ ունել զնոսա, այլ թոյլ տուաք վասն երկուց պատճառաց. առաջին՝ զի մի ասիցեն զմէնջ պարսիկք, եթէ բռնութեամբ և ոչ կամաւ ածէ զգորսն. երկրորդ՝ փորձել զքո միա-

1 Երկու օր. Զօրայի ամենայն ուրիշ։ 2 Մի օր. լս։

մոռութիւնդ : Ի՞նչ եթէ ոչ 'ի քոյ՝¹ կամանդդ արար նա զայն, սատակեսցես զնա ազգաւիմբ՝² առ 'ի չթողուլ նմա մնացորդ . ապ'եթէ ոչ, երդուեալ 'ի Ռաս, որ զթագաւորութիւնս շնորհեաց մեզ, և յԱթենաս՝ որ զյաղթութիւնն, զի 'ի դառնալն մերում՝ անպարտելի զօրութեամբս՝³ վանեսցուք զքեզ և զաշխարհդ :

Տիրանայ զայս լուեալ, և յոյժ զարհուրեալ, առաքէ զմարդպետն կոչեցեալ Հայր՝ Հանգերձ երդմամբ, և կոչէ առ ինքն զՕօրայ : Իսկ զօրաց նորա տեսեալ, թէ լուեալ կան նախարարքն ամենայն, ըստ սովորական մերոյ ազգիս անժուժկալութեան ցրուեցան 'ի տունս իւրաքանչիւր : Եւ միայնացեալ Օօրայ, գայ առ արքայ յոչ կամանց . և արքայ զՕօրայ 'ի բուն առեալ, ունի և զամուրն նոցին զԱղթամար, և բառնայ զամենեւին սատակմամբ : Եւ այց զմանուկ մի, որդի Սեհենդակայ եղօր նորա, փախուցեալ դայեկացն ապրեցուցին : Իսկ արքայ փոխանակ նորա կարգէ զԱլամուրութ տէր Լիճտայ՝⁴ :

ԺԶ

Յաղաքս մահուան որդւոցն Յուսկան, և յաջորդելոյ զաթոռն փառներսնհի :

ԻԱՅՅ 'ի Տիրանայ խնդրեն նախարարքն Հայոց այր արժանի՝ կացուցանել յեպիսկոպոսութիւն փոխանակ Յուսկան : Վանգի որդւոցն նորին ոչ գումելի վարս ստացեալ, անարժանք եղեն առաքելականին այնորիկ աթոռոյ . այլ և մահ ևս հասեալ նոցա յաւուրսն յայնս՝ յոյժ ահագին և սարսափման ըսողաց արժանի՝⁵, 'ի միում տեղւոջ շանթահար եղեալ երկոցունցն, որոց Պապ և Լիճանագինէս կոչէին անուանքն . ոչ թողլով զաւակ հասակեայ, պատշաճ այնմ, բայց մա-

1 Երեք օր . 'ի գումել խնաց :

2 Մի օր . ազգով . այլ օր . ազգաւ ամենեւին :

3 Երկու օր . դրութեանս . . . Տեւեալ զայս Տիրան, և յոյժ . . . և հանդէպ երգումի իւր . . . ըստ սովորական

անթոռութեան մերոյ սոցիո . . . ունի և զարդ :

4 Մի օր . Անճափայ . երկու օր .

Անճափայ :

5 Երկու օր . արժանաւոր, 'ի գում գեղ . . . երկոցուն :

նուկ մի որդի լ'Թամազենի, որում՝ Լերսէս անուն ճանաչիր. որ 'ի Լեւարիայ էր 'ի հրահանգս, և զայսու ժամանակաւ գնացեալ 'ի Բիւզանդիոն՝ առնուլ կին զդուստր Լըպիոնայ որումն իշխանի մեծի: Լըվան ոչ կալոյ այր յազգէ Վրիգորի, ընտրեցին զՓառնէրսեհ ոմն յԼէտիշատից Տարօնոյ, կացուցին քահանայապետ 'ի տաններորդ ամի Տիրանայ. որ կալաւ զաթոռն ամս չորս:

ԺԷ

Թէ զհարգ 'ի Ըսպէց խաբեցաւ Տիրան երթալով 'ի եռչ նորա, և կուրացաւ 'ի նմանէ:

Յետ այսր ամենայնի ամբարիշտն Յուլիանոս ըստ արժանի խորհրդոցն վէր ընկալեալ 'ի փորոտիսն՝¹ սատակի 'ի Պարսս: Լը զօրացն դարձեալ, Թագաւոր ունելով զՅօբիանոս, որ 'ի ճանապարհի վախճանեալ՝ ոչ ժամանեաց 'ի Բիւզանդիոն: Իսկ արքային Պարսից Շապուր զհետ նոցա կրթեալ, և խաբկանօք² կոչէ զՏիրան, գրելով Թուղթ այսպէս:

Թուղթ Ըսպէց առ Տիրան:

ՍՆԱԶԴԵԶԱՆՑ՝ քաջ և բարձակից արեգական Շապուհ արքայից արքայ, 'ի բարւոյ՝⁴ մերում յիշեալ եղբայր սիրելի Տիրան հայոց արքայ, ողջոյն՝⁵ շատ:

Ղմբարտիւ 'ի վերայ հասաք, եթէ զսէրն մեր հաստատուն պահեցեր, ոչ գալով⁶ ընդ կայսեր յաշխարհս Պարսից. այլ զգունդն զոր էառ 'ի քէն, զհետ յղեալ կոչեցեր 'ի բաց: Լը զառաջինն զոր արարեր, գիտեմք՝ զի մի ընդ աշխարհս քո անցցէ՝ արարեր, զոր ինքն իսկ առնելոց էր. ուստի և մեր պահապանք գնդին վատասրտեալ 'ի բաց եկին, զքեզ պատճառելով:

1 Երկք օր. 'ի խորպին:

2 Մի օր. խաբանօք:

3 Երկու օր. Մուգեղաց բազում

ուրեք:

4 Երկու օր. 'ի բարւոյ. յիշել:

5 Երկու օր. ողջոյն: Գալ ճշմար.

պիս:

6 Երկու օր. ու գալով:

վասն որոյ մեր ցասուցեալ, սալարի¹ նոցա ցլու արբուցաք՝ արիւն : Լը քում Թագաւորութեանդ ոչ ինչ մնասեսցուք, երդուեալ 'ի Սիւր մեծ աստուած . միայն փութա տեսանել զմեզ, զի խորհել ինչ մարութասցուք վասն հասարակաց օգտի :

Օայս տեսեալ Տիրանայ, խելագարեալ զնաց առ նա . քանզի արժանն տանէր զնա 'ի տեղի հատուցմանն : Օ որ տեսեալ Շապհոյ, կշտամբեաց զնա բանիւք յանդիման զօրաց Իւրոց, և զաչս նորա կուրացոյց՝ որպէս Սեղեկիային 'ի հնումն . Թէ և արդեւք վեճեա ընդ սրբոյ առնն պնորիկ պահանջեալ, որով լռեաւորէր աշխարհս, ըստ աւետարանին ձայնի՝ զոլ լոյս աշխարհի, յորմէ խաւարեցոյց Տիրան զՀայս . խաւարեցաւ և ինքն, կալեալ զԹագաւորութիւնն ամս մետասան :

ԺԸ

Յազաք Թագաւորեցոյցանելոյ Շապհոյ զԱրշակ, և արշաւանաց 'ի Յոյն :

ԻԱՅՑ Շապուհ Թագաւորեցոյց փոխանակ Տիրանայ զորդի նորա զԱրշակ, ակն ածելով 'ի զօրացն Հայոց, զի մի խափան ինչ առաջի արկելոց Իւրոց գործոցն լինիցին . այսպիսի իմն պատեհ համարեալ, բարերարութիւն առնելով իւր հաստատել զաշխարհս . նուաճեաց և զազգ նախարարացն՝ պատանդս առնելով² յամենեցունց : Լը փոխանակ Սահանայ ամատունոյ սպարապետ կացուցեալ Հայոց արեւելեան զօրուն՝ զհաւատարիմ իւր զՍաղինակ սիւնի, և նմա յանձն արարեալ զՀայս, ինքն զհետ³ երթալ յունական զօրացն, և հասեալ 'ի Բաւթարայ, նստեալ ամիսս յոլովս, և ոչ ինչ կարացեալ առնել⁴, սիւն առ ծովուն կանգնէ, և առեւծ 'ի վերայ՝ մատեան ընդ ուտիւք ունելով, որ նշանակէ այսպիսի ինչ . քանզի ա-

1 Մի օր . զիւրի . . . Բէ արդիւ . և լեճեա :

2 Մի օր . առեւծ . այլ օր, առեւծ :

3 Երեք օր . զմեք յանձնն զօրուն ինչի . . . և նապէր :

4 Երկու օր . յաղիւ :

ռեւծ հզօր է 'ի գազանս, այնպէս և պարսկականն 'ի
 [թագաւորս. և մատեան ժողովիչ է իմաստութեան,
 որպէս հռովմայեցւոց տէրութիւնն :

ԺԹ

Թէ որպէս արհամարհեաց Արշակ զ[թագաւորն Բունաց :

Իւր այնոսիկ ապա ժամանակս յարեաւ խռովու-
 թիւն¹ արքային Պարսից Շապհոյ 'ի հիւսիսականաց
 ազգաց : Եւ Յունաց [թագաւորեալ Վաղենտինոս,
 և գումարտակ 'ի մէջերկրայս առաքեալ, հալածահանս
 առնէ զզօրս Պարսից : Իսկա առաքէ առ Արշակ մեր
 [թագաւոր [թուղթ :

Թուղթ Վաղենտինոսի առ Արշակ :

Իւրեւնաւ Վաղենտինոս Ազոստոս, հանդերձ
 աթոռակցաւ մերով և [թագակցաւ Վաղեսիւ կայսե-
 րաւ², Արշակայ հայոց արքայի խնդալ :

Պարտ էր քեզ յիշել զչարիան, որ անցին ընդ ձեզ
 յանաստուածիցն Պարսից, և զերախտիան՝ որ 'ի մէջ
 'ի վաղնջուց մինչև ցքեզ, և հեռանալ 'ի նոցանէ և մե-
 տել 'ի մեզ : Որպէս զի խառնեալ ընդ զօրս մեր՝ մար-
 տիցես ընդ նոսա, և հանգերձ գոհացողական [թղթովք
 մերոց զօրավարացդ առաքեսցես զհարկս աշխարհիդ .
 և առեալ զեղբայրս քո, և որ ընդ սոսա վտարանդիքս³
 'ի բաց ածցին : Ողջ լեր ամենայն հնազանդութեամբ
 հռովմայեցւոց տէրութեանս :

Իսկ Արշակ և ոչ պատասխանի առնէ [թղթոյն, այլ
 նշկահեալ արհամարհեաց զնոսա . նա և ոչ զհետ
 Շապհոյ միտեցաւ ամենայն սրտիւ, այլ անձնահաճ⁴
 եղեալ, պարծելով հանապազ 'ի գինարբուս և յերգս
 վարձակաց⁵ . քաջ և արի երևեալ քան զԱբիլևս,
 իսկ արդեամբք [մերսիտեայ նմանեալ կաղի և սրագրէ

1 Մի օր . խռովութիւն 'ի վերայ ալ . ընդ նոսա վտարանդի 'ի բաց ածցին :
 4 Ինչ Գարսից Շապհոյ : 4 Երկու օր . անյնեալ :

2 Երկու օր . խառնեմ . յիշել մեւ :

5 Մի օր . վաղեմ . երկու օր .

3 Մի օր . վտարանդիս . . . այլ օր . վաղեմ :

խոյ¹ . վտարանդեալ² յիւրոց նախագլխոցն , մինչև զամբարտաւանութեանն ընկալաւ վարձս :

Ի

Յաղագս սրբոյն Ներսիսի և բարեկարգութեանն 'ի նմանէ :

ՅԵՐՐՈՐԴ ամի թագաւորութեանն Ղաշակայ եկաց եպիսկոպոսապետ Հայոց մեծն՝ Ներսէս , որդի Ղաշանագինեայ , որդւոյ Յուսկան , որդւոյ Սրթանայ , որդւոյ սրբոյն Գրիգորի : Եւ 'ի Բիւզանդիոյ դարձեալ 'ի Սեսարիայ , և եկեալ 'ի Հայս , զամենայն կարգս ուղղութեանց հարցն իւրոց նորոգեաց , այլ և առաւել ևս . քանզի զբարեկարգութիւնն³ , զոր⁴ ետես 'ի Յունաց աշխարհին , մանաւանդ 'ի թագաւորեալ քաղաքն , 'ի ամա նկարագրէ⁵ : յողով արարեալ եպիսկոպոսաց , և համօրէն աշխարհականօք , կանոնական սահմանադրութեամբ հաստատեաց զողորմածութիւն , խելով և զանգթութեանն արմատ , որ բնաբար սովորութեամբ էր յերկրիս⁶ մերում : Բանզի բորոտք հալածեալ լինէին , իբր պիղծ համարեալ յօրինաց . և զուրուկս փախստեայս առնէին , զի մի 'ի նոցանէ յայլս փոխեսցի ախտն . որոց դադարք՝ անապատք և ամայիք , և ծածկոյթ՝ վէմք և մացառք , ոչ յուսեքէ գտանել⁷ մխիթարութիւն թշուառութեանցն : Եւ այսոքիւք և հաշմք անդամովք ոչ խնամեալ լինէին , և հիւրք անծանօթք ոչ ընդունէին , և օտարք ոչ ժողովէին :

Իսկ նորա հրամայեալ ըստ դաւառաց դաւառաց շինել աղքատանոցս 'ի խորշս⁸ և 'ի զերծ տեղիս , զի փոխանակ հիւանդանոցացն Յունաց լինիցին 'ի մխիթարութիւն մարմնոց վշտացելոց : Եւ բաժանեաց⁹ 'ի նո-

1 Երկու օր . իւրագլխոյ :

2 Երկու օր . յարանդեալ . Ամա նագինի :

3 Այլք զբարեկարգութիւն :

4 Երեք օր . Յունաց աշխարհին զոր եպէս :

5 Երեք օր . իւրգէ . մի օր . նորագէ :

6 Երկու օր . յաշխարհիս :

7 Մի օր . գրեալ :

8 Մի օր . 'ի խորշս :

9 Երկու օր . բաժանեալ . պարաբերել . և 'ի վնէլոց . բացեալ 'ի բաց . ըստ իւրեանց բաժանութիւն . որ էր 'ի յարգաց :

սա զաւանս և զազարակս, պտղաբերեալ յարգեանց անդաստանաց և 'ի կ'թից արօտականաց և 'ի գեղմանց . զի պաշտեսցեն զնոսա հարկաւ բացէ 'ի բաց, և նոքա մի ելցեն ըստ ընակութեան իւրեանց : Եւ յանձն արար Լադդայ, որ էր 'ի մարգաց Լարնոյ սարկաւադ իւր : Հրամայեաց և յամենայն գեւղս վանս շինեց զ' լինիցի օտարանոցք, և տեղի սննդեան որբոց և Ծերոց, և անուսողաց¹ տաճումն : Եւ ինէ և յանապատ և յանմարգ տեղիս եղբայրանոցս և մենաստանս և յառկանձնակաց² խրճիթս . և հայր և տեսուչ նոցա կացոյց զ' աղիտայ և զԼալիփան և զԼափրեմ, և զԼինդ' որ յազգէն սկիւռեաց, և զայլս ոմանս³ :

Եւ զերկուսս զայսոսիկ յազգաց նախարարացն բառնայ . մի՝ զմերձաւորաց խնամութիւն, զոր վասն ազահելոյ սեփհական ազատութեանն առնէին . և մեւն՝ որ 'ի վերայ մեռելոցն գործէին ոճիրս ըստ հեթանոսական սովորութեանն : Եւ էր այնուհետեւ տեսանել զաշխարհս մեր՝ ոչ որպէս բարբարոսս այլանդակեալս, այլ որպէս զքաղաքացիս համեմտացեալս :

ԻԱ

Սպանումն Տրդատայ՝ եղբորն Արշակայ, և երթալ սրբոյն Ներսիսի 'ի Բիւզանդիոն, և գարձուցանել զպատանդան :

ԱՍՏՅԻԿ և յոյժ ահաւոր էր 'ի վերայ անիրաւաց Աղենտիանոս . որով⁴ և զբազում իշխանս վասն յափրշտակութեան⁵ սատակեաց, և զԼորդանոս ոմն ներքինապետ այրեաց կենդանւոյն . քանզի երիցս հրամայեաց, և ոչ դարձոյց զյափրշտակութիւն ընդից կնոջ միոյ⁶ այլոյ : Եւ 'ի նմին աւուր հասեալ այնց հրեշտակաց, զոր 'ի Հայսն առաքեաց, ցասուցին զնա առա-

1 Մի օր . անուղեւորաց . . և անպար յանաբոյր որդիս և եղբայրանոց :

2 Մի օր . և յառաջ առանկանայ . երկու օր . և առանկանայ կամ և առանկանայ :

3 Երկու օր . զայլս ոմանս բազմանս . . . 'ի նախարարութեանցն Բառնայ ազգաց :

4 Երեք օր . օտարի :

5 Մի օր . յաշխարհութեան :

6 Երկու օր . մի . . . խորհրատելի Աղայ . . . կրտսերաց զՏրդատ զեղբայր նորս զհայր յանկանս զմէկոյ ապանակել, և թշուրտի պարս ծանոս 'ի վերայ Հայոց դիմել . որոյ կասեալ :

ւել զըռցով՝ յԱրշակայ խորխտանալոյն : Եւ վասն զի 'ի Ժամուն յայնմիկ 'ի ձեռին ունէր զգարկուծիւնն , հրամայէ սպանանել զՏրդատ զեղբայրն Արշակայ ըզհայր մանկանն Ղանէլայ :

Եւ Թիւոդոսի զօրու ծանու ելեալ , 'ի վերայ Հայոց դիմեալ , և հասեալ 'ի սահմանս Հայոց , զարհուրի Արշակ և առաքէ ընդ առաջ նորա զմեծն Վերսէս . և 'ի հաշտութիւն մաղթեալ , տայ լիով զխափանեալ հարկան , և պայծառ պատարագօք ընդ նմին իսկ արձակէ զմեծն Վերսէս : Որոյ երթեալ և 'ի հաշտութիւն ¹ զթագաւորն շարժեալ , մեծարի 'ի նոցանէ ² յոյժ . նա և զպատանդան խնդրեալ առնու և դառնայ : Եւ կցս մի անուն Ոլոմպիադայ յազգէ կայսեր , կին ածէ Արշակայ : Բայց կայսերն բարերարութիւն արարեալ մանկանն Ղանէլայ՝ յաղագս զօւր 'ի նոցանէ մահաւանն Տրդատայ հօր նորա , տայ նմա զպատիւ հիւպատոսութեանն , և գանձս յոլովս : Ընդ որ խանդացեալ Տիրիթ , խորհէր նմա 'ի չարիս հանապազ , սպասելով նմա 'ի դիպող աւուր :

ԻԲ

Բէ ժրպէս եղև խռովութիւն Արշակայ ընդ Գնէլայ ,
և մահ Տիրանայ :

ԻՍԿ Ղանէլ եկեալ յաւանն Լուաշ , որ յօտին Արագածն կոչեցեալ լերինն , առ կուրացեալ հաւն իւր Տիրան , զի ցայնժամ կենդանի էր : Եւ Տիրան ողբացեալ դառնապէս զՏրդատ զորդի իւր , զհայր Ղանէլայ , իբր զինքն ունելով պատճառ սպանման նորա . վասն որոյ տայ Ղանէլայ զամենայն ինչս իւր , և զկալուածս գիւղից և դաստակերտաց . և 'ի նմին աւանի Լուաշ հրամայէ բնակել : Այս առնու Ղանէլ իւր կին զԹառանձեմ ոմն յազգէն Սիւնեաց . և թագաւորապէս արարեալ հարսանիս , տայ առատապէս պարգևս ամե-

1 Երեք օր . 'ի հանդարպտութիւն զթագաւորն շարժեալ :

2 Երկու օր . 'ի նոցանէ պարտով

յոյժ... սա մանկանն Ղանէլայ... սա խուրացեալ հայն իւր... գիւղից և աղաքս նից և դաստակերտաց :

նեցուն նախարարացն : Որոց հաճեալ ընդ նա և սիրեալ, ետուն առ նա զգաւակս իւրեանց . զորս առեալ, մեծապէս հանդերձեաց զարգու և զինու . և առաւել¹ ևս սիրեցին զնա :

Բստանօր եգիտ Տիրիթ պատճառս քսութեան . և մատուցեալ առ արքայն հանդերձ բարեկամաւ իւրով Սարգանաւ զինակրաւ արքայի, որ 'ի մամիկոնեան տոհմէն էր, ասեն . Ոչ գիտես, զի խորհեալ է Վանէլ սպանանել զքեզ, զի ինքն փոխանակ քո թագաւորեսցէ : Եւ զայս տես, արքայ, զնշան իրին, զի բնակեցաւ Վանէլ յԱյրարատ 'ի կալուածս ձեր թագաւորաց, և սիրտ նախարարացն եղև ընդ նմա : Վանգի կայսերքն նիւթելով զայդ² ետուն նմա զպատիւ³ հիւպատոսութեանդ, և գանձս սաստիկս՝ որով պատրեաց զնախարարսն : Եւ զնոյր Սարգան յարեն արքայի և ասէր . Խնովք ականջօք լուայ 'ի Վանէլայ՝ զի ասէր, թէ ոչ թողում հօրեղծօր իմում զվրէժ մահուան հօր իմոյ, որ վասն դորա եղև :

Եւ յամ հաւատացեալ Մարշակ, յղէ զնոյն իսկ զՍարգան առ Վանէլ, թէ ընդէր բնակեցար⁴ յԱյրարատ և լուծեր զկարգ հայրենեաց : Վանգի սովորութիւն էր՝ արքայի միայն բնակել յԱյրարատ և միոյ որդւոյ նորա, զոր փոխանորդ թագաւորի պահէին, և այլոց արշակունեաց բնակել 'ի գաւառս հաշտենից և Երզնկայի և Երբերանոյ, հանդերձ ոռճիօք և մոխր յարքունուստ : Եւ արդ ընտրելի է քեզ, կամ ընդունել զմահ, կամ զնալ յԱյրարատայ, և արձակել 'ի քէն զուստերս նախարարացն : Օայս լուեալ Վանէլայ, արար զհրամանս արքայի՝ զնալ յԵրզնկայի և յԵրբերանի : Եւ յայց Տիրան հաւն նորա պատգամս խիստս յղեաց առ որդի իւր Մարշակ . վասն որոյ հեղձամահ եղեալ յիւրոց սենեկապետաց 'ի հրամանէ արքայի 'ի գաղտնիս, և 'ի նմին աւանի Վուաշ թաղեցաւ, ոչ արժանի եղեալ հարցն գերեզմանաց . թէ արդեւք զփո-

1 Երեք օր . յաւելին կամ առաւելն ևս սիրել զնա . . . ինչպէս թագաւորեսցէ . . . զի բնակեաց :

2 Երեք օր . զպատիւս զնա հիւպատոսութեան կամ զպատիւս զնա հիւպատոսութեան :

գաղտնիս :

3 Երկու օր . բնակեցէր . . . քանզի սովոր էր արքայ . . . գնալ յԱյրարատ . . . թէ արդարեւ զփոխարեւին :

խարէնան Ղանիէլին առնն լ'ստուծոյ հասոյց. որով չափով չափեաց՝ չափեալ եղև ըստ գրոց :

ԻԳ

Դարձեալ խանգալ Արշակոյ ընդ Գնէլոյ և սպաննել զնա :

Ընդ ելանէ արքայ զԹիկամբք Սասեաց առնել որսս յիւրում սիրեցեալ գաւառին ՚ի Վոգայովտի. և եղեալ որս սաստիկ¹, որ ոչ այլոյ սերուք ՚ի Թագաւորաց նախ քան զնա այնչափ բազմութիւն էրէոց ՚ի միում ժամու. և նա ուրախացեալ ՚ի գինիս՝ պարծէր : Ըստանօր դարձեալ նորոգեն զնենգութիւնն Տիրիթ և Սարգան՝ ասելով, Գնէլոյ բազում էրէս քան զայն առնել ընդ նոյն աւուրս յիւրում լերինն, որ Շահապիվանն անուանի, որ ՚ի մայրենի հաւոյ իւրոյ Գնէլոյ զնունուոյ հասեալ էր ցնա : Սասն որոյ առաքէ առ նա հրովարտակ այսպիսի :

Թուղթ Արշակոյ առ Գնէլ :

Ընդ ելանէ արքայ հայոց մեծաց, Գնէլոյ որդւոյ ինոյ խնդալ :

Տեսցես տեղիս քաջերէս ՚ի լերինդ Նաղկաց ըզպարկացիր² ջրով, և պատրաստեսցես. զի եկեալ մեր՝ ըստ արժանեաց Թագաւորականաց³ հանդիպեսցուք որսոց :

Եւ երազ գհետ հրովարտակին երթեալ Արշակ, խորհէր՝ եթէ ոչ ըստ հրամանին գտցէ արարեալ Գնէլոյ, պատճառս ՚ի վերայ եգեալ իբր Թէ չարակնեաց զուրախանալն արքայի, կապեսցէ զնա : Եւ իբրև ետես, զոր չէր երբէք տեսեալ զայնպիսի պատրաստութիւն որսոց և բազմութիւն էրէոց, խոցեալ

1 Երեք օր. սաստիկ, ուրախացեալ կամ ուր ախպարեալ Արշակ ՚ի գինիս՝ պարծէր, ոչ ուրուր այլոց ՚ի թագաւորաց մոտենել այնչափ բազմութեան էրէոց ՚ի միում ժամու : Ապառնօր... բան զոյն ու չէլ :

2 Մի օր. զպարտաւորի :

3 Երկու օր. թագաւորաց... լաւալնէալ... ՚ի նին որոյն երեք... ընդ խաբս վրիպանօր կամ վահանօր, երկոյ խաբս... պատահեալ :

խորհրդովք նախանձու և կասկածանաց, հրամայեաց նոյն Սարգանայ 'ի նոյն որսին սպանանել զՎանէլ, որպէս թէ ընդ խաբս ինչ վրիպակաւ, էրէոց կամէր ձգել, նմա պատահեաց նեւն : Որոյ առեալ զայսպիսի հրաման, վաղվաղակի կատարէ. ոչ այնչափ յաղաքս հրամանի թաղաւորին, քան թէ վառն կամացն Տիրի. թայ¹ իւրոյ սիրելոյն : Իսկ Ղրշակայ հանդերձ նախարարօքն իջուցեալ 'ի դաշտ Ղլիովտի զդին Ղանէլայ՝ թաղեաց յարջունական քաղաքին Օարիշատի. 'ի չքովոյս² եղեալ, կոծ մեծ առնէ :

ԻԴ

Եթէ որպէս ժպրհեցաւ Արշակ առնուլ զին Գնէլայ,
յորմէ եղև Պապ :

ԹԻԳԻՑ և Ղրշակ կարծեաց զանխուլ գործել զչարիս, այն՝ որ ոչն ծածկի յամենատես ակննէն Ղրտուծոյ, յայտնի և աշխարհի՝ առ 'ի մեղուցելոց պակուցումն, որպէս զմահն Տիրանայ և Ղանէլայ : Վանդի գիտացեալ ամենայն ուրուք, իմացաւ զայս և մեծն 'Երսէս, և անէծ զՂրշակ և զառիթ սպանմանն. և գնացեալ նստաւ 'ի սուգ զաւուրս բազումն՝ որպէս՝ Սամուէլ վառն Սաւուղայ : Իսկ Ղրշակ ոչ զզջացեալ ապաշաւեաց, այլ անամօթեալ, ագահելով 'ի գանձս սպանելոյն և 'ի ժառանգութիւն, յաւել առնուլ զին նորին Փառանձեմ. յորմէ եղև պատանի մի, որ առնուանեցաւ Պապ :

Եւս Փառանձեմ գործեաց զանլուր և զանկարծելի չարիս, և զսարսափման լսողաց արժանաւոր : Եւ նարժանիւ ունմբ սուտանուն քահանայիւ 'ի կենաց դեղն զանհացուն խառնեալ, ետ Ողմալիադայ առաջին կնոջն Ղրշակայ, և ելոյծ 'ի կենաց սակս տիկնութեանն մարտանաց : Եւ այնպէս և զՂաղինակ տայ Ղր-

¹ Երկու օր. Տիրեայ ամենայն ուրէք :

² Երեք օր. 'ի Կիւլիս :

³ Երկու օր. որպէս ասաց Սամուէլ... 'ի կենաց դեղ... և ելոյծ 'ի կենաց... Խաղիւ Կիւր :

շակայ սպանանել, և փոխանակ կարգեալ զիւր հայրն զԱնտիոք :

ԻԵ

Սպանումն Տիրիթայ :

ԻՐԻՅԻ եղև խաղաղութիւն Շապհոյ 'ի հիւսիսահանաց ազգաց, և պարապ առեալ 'ի պատերազմացն, յայտնեաց զցասումն՝ զոր ունէր առ Արշակ, վասն ոչ նմա՝ այլ կայսեր հարկելոյ զայնքան ամա : Սակս որոյ առաքէ առ նա Արշակ զՏիրիթ և զնորուն սիրեցեալն Սարդան արժանի՝ պատարագօք, խնդրել զհաշտութիւն : Բայց վասն զի քինախնդիր անցելոցն մարտից կամեցեալ լինել Շապուհ, ինքն ելանէ պատերազմել ընդ Նոյնս, որոյ աղաքաւ խնդրէ զԱրշակ մեր թագաւոր հանդերձ ամենայն զօրօք հայոց ընդ իւր լինել : Իսկ Արշակ ոչ կամեցաւ իւրովի երթալ, այլ բարուրս եղեալ՝ դոյզն գունդ առաքէ զինի Շապհոյ :

Եւ իւր բարկացեալ Տիրիթայ, ընկենու զնա 'ի պատուոյն, որպէս զի թէ 'ի նորա հրապուրանացն եղև այն, յաղագս ատելութեանն զոր ունէր առ Նոյնս : Եւ առաւել ևս գրգռէր զարքայ Սասակ զինակիր նորա, նախանձ պահելով ընդ եղբօրն վասն աղջկան միոջ հարձի : Սասն որոյ նախատեաց զնոսա արքայ ամօթալի՝ բանիւք և կսկծեցուցանողօք : Որում ոչ կարացեալ այնպիսի վատթարութեան և պարսաւանաց տանել, դէմ եղեալ զնացին առ Շապուհ հատուած : Բնդ որ առաւել ևս զայրաւնեալ Արշակ, հրամայէ նոյն Սասակայ զհետ նոցա կրթել բազմաձեռն գընդաւ, զի ուր և հասցէ՝ սպանցէ զնոսա . զոր ոչ հեղգաջաւ՝ կատարել Սասակ, թէպէտ և եղբայր էր նորա Սարդան : Եւ խնդրեցաւ անպարտ արիւնն Ղանէլայ յամբարշտէն Տիրիթայ ըստ անիծիցն՝ Երեսիսի, և 'ի Սարդանայ՝ 'ի հարազատ եղբօրէ իւրմէ մեռանել :

1 Մի օր . արքան :

2 Երկու օր . զխաղաղութիւն . . . իսկ
Հայաս . . . նորա հրապուրանաց :

3 Մի օր . անթաւալ :

4 Երկու օր . հեղաջեալ՝ խաբարէ :

ԻԶ

Պարտումն Շապհոյ 'ի Տիգրանակերտի :

ԻՍԿ Շապհոյ հայ հասանէ 'ի Տիգրանակերտ մեր քաղաք . կան ընդդէմ նորա արք քաղաքին հանդերձ գումարտ¹ գնդաւ . քանզի Մնտիգը նահապետ Սիւնեաց , որ էր աներ Մրշակայ և վերակացու քաղաքին , հրամայեաց աղիւեւ ընդդէմ Շապհոյ : Եւ ոչ միայն զմուտն արգել , այլ և ոչ հրեշտակս առաքեաց առ նա , և ոչ զնորայն² ընկալաւ : Եւ հզօր կռուոյ եղելոյ , զբազումս 'ի Պարսիցն սպանին . և 'ի պարտութիւն մատնեալ գնդին Շապհոյ , դառնայ անդրէն 'ի Սժբին . և հանգիստ առնալ և արծարծեալ յաշխատութենէն , խնդրէր առնուլ զՏիգրանակերտ . և ոչ թողացուցին յառաջախաղաց գունդք և լրտեսք³ պատահել նմա զայնու , իբրու թէ Յունացն խանգարեսցի գործ : Եւ Շապհոյ յառաջ անցեալ , գրէ առ նոսա թուղթ օրինակ զայս :

Թուղթ Շապհոյ 'ի Տիգրանակերտ :

ՍՆԱԴԻԵԶԱՆՑ քաջ Շապհոյ արքայից արքայ , տիգրանակերտեաց⁴ որք ոչ ևս էք անուանելոց 'ի մէջ Մրեաց և Մնարեաց :

Եւս կամէի 'ի ձէնջ սկսեալ յամենայն առաջիկայ քաղաքս խաղաղութեամբ և քաջօրէն ազատութեամբ զմուտն առնել . և եթէ դուք տիգրանակերտեայք , որ առաջին էք , ոչ շահատակութեամբ ասեմ , այլ 'ի մոտ ուղևորութեանս , ընդդէմ կացէք ինձ , 'ի ձէնջ ուսցին և այլք զգոյն առնել : Եւս 'ի դարձին մերում , բարկութեամբ անպէս վանեցից զձեզ , զի կրկին եղիծիք օրինակ խեղճեալ⁵ ստահակելոցն :

1 Մի օր . Գոմար . երկու օր . Գուլ , յառաջադրու գունդք :

2 Երկու օր .

3 Երկու օր . զնորայն ստախեալ պատեաց և ընկալաւ . . . իսկ եղելոյ . .

3 Երկու օր . Գիգրանակերտաց :

4 Երկու օր . 'ի Խեղճ :

ԻԷ

Թէ որպէս Արշակաւան շինեցաւ և կոտորեցաւ, և առաւ Անի:

ԻԱՅՑ Լ՛ըշակ ևս ժպրհեցաւ առնել գործ ան-
մտութեան: Ի թիկանց կուսէ լերինն Սասնաց շի-
նեաց ձեռակերտ, ժողով մարդկան մեղաւորաց. և ետ
հրաման, որ ոք անկեալ անդր բնակեացէ, մի լիցի 'ի
վերայ նորա իրաւունք դատաստանի: Եւ նոյն ժամայն
ծովացեալ լցաւ մարդկութեամբ հովիտն ամենայն.
քանզի աւանդառուք և պարտականք և ծառայք և
շնասակարք¹ և գողք և սպանողք և կնահանք, և այլք
այսպիսիք փախուցեալք անդր անկանէին, և ոչ կայր
նոցա այց և խնդիր: Եւ բազում անգամ բողոքեալ
նախարարացն, և ոչ ինչ լուաւ նոցա Լ՛ըշակ. մինչև
առ Շապուհ ևս ունել նոցա բողոք: Եւ եղև 'ի դառ-
նալն Շապուհ 'ի Յունաց, առաքեաց զմի 'ի սպարա-
պետաց իւրոց և հայ գունդ ընդ նմա, թէ դէպ լինի,
ունել զԼ՛ըշակ. և նա խոյս ետ 'ի նոցանէ գլուղմամբ
կաւկասու. Սրաց միաբանելով:

Իսկ սպարապետն Պարսից եկեալ 'ի Հայս, 'ի ձեռն-
տու լինելոյ նախարարացն առնու զամուրն Լ՛նի, և գե-
րէ զամենայն գանձս արքունի՝ որ 'ի նմա, այլ և զու-
կերս թագաւորացն. ոչ գիտեմ՝ թէ վասն նախատինս
առնելոյ Լ՛ըշակայ, և թէ վասն հմայից ինչ հեթանո-
սականաց: Օր ապա մեղքեալ նախարարացն, թա-
փեալ թաղեցին յաւանին յԼ՛ըջս, որ յոտին Լ՛րա-
գած կոչեցեալ լերինն: Վանզի ոչ գիտացին ընտրել
զոսկերս հեթանոսաց և հաւատացելոց, զի ընդ մի-
մեանս էր խառնակեալ գերողացն. յաղագս այնր ոչ
արժանի համարեցան 'ի դիրս սրբոցն թաղել 'ի Սա-
ղարշապատ քաղաքի:

Եւ նախարարացն Հայոց ժողովեալ՝ դիմեցին 'ի վե-
րայ արքունական ձեռակերտին Լ՛ըշակաւանոյ, և հա-
րին զնա սրով սուսերի յառնէ մինչև ցկին, բայց 'ի

1 Մի օր. խառնար:

տղայոց ստնդիացաց¹ . քանզի դառնացեալք էին իւրաքանչիւր 'ի վերայ ծառայից իւրոց և յանցաւորաց : Օոր թէպէտ և վաղ գիտացեալ մեծին Ներսիսի, ոչ յառաջ քան զկոտորելն ժամանեաց հասանել . այլ 'ի կատար գործոյն եգիտ բաժանեալ զտղայս կոտորելոցն , զի վարեացեն 'ի գերութիւն որպէս զհեռաւոր թշնամեաց : Օոր թափեալ մեծին Ներսիսի , հրամայեաց կրել որթովք 'ի գոմ մի , և դարմանս և անուցողս նոցին կարգեալ . որք յետոյ աւանացեալ , անուանեցան Որթք այնորիկ աղագաւ :

ԻԸ

Առումն Տիգրանակերտի և բնաբարձ քանդումն :

ԻՍԿ Շ ապուհ եկեալ 'ի Տիգրանակերտ , դարձեալ աղիւեցին ընդդիմանալ . և ելեալ² 'ի պարիսպն աղաղակեին . Գնա 'ի մէջ , Շ ապուհ , զի մի չարիս³ յերկրորդումն ընդ քեզ առաւել ևս քան զառաջինն անցուցանիցեմք պատերազմաւ : Եւ նա պատասխանեաց . Ո՛վ քաջքդ 'ի հայոց , որք զանձինս արգելեալ փակեցէք⁴ ընդ Տիգրանակերտի պարսպովքդ , և արտաքս ձայն արկանէք սպառնալեաց . զի քաջ արանց է յարձակ դաշտի և յազատ տեղուջ կռուել , և կանանց գործ է արգելուլ փակել զինքեանս յերկիւղէ առ հանդերձեալ կռիւն : Եւ զայս ասացեալ , դարձաւ առ գերեալ ի յոյնսն զինաւորս , ասէ . Եթէ ձերով մարտիւ⁵ առից զայս քաղաք , զամենեսեան զձեզ արարից ազատս հանդերձ ընտանեօք ձերովք : Եւ պարսկական զօրուն շուրջ զքաղաքաւն հրամայեաց ընթանալ , և նետիւք խոցոտել զ'ի վերայ պարսպին :

Եւ ի նուազն մատուցեալ մեծաւ բռնութեամբ յեցուցին 'ի պարիսպն զկոչեցեալ էշն : Եւ է այս գործի մեքենայից անուաւոր , յերից երից արանց մղելով տարեալ , և 'ի ներքուստ կացնովք և սակրօք երկբե-

1 Երեք օր . ստնդիացաց կամ սպէնդիացեաց կամ ստնդիացաց :

2 Մի օր . ելեալ :

3 Երկու օր . չարիս :

4 Երկու օր . պակեցէ . . . քաջ արանց է յարձակ և յեղբայրս դաշտի խոտեւ . . .

առ Յոյնս գերեալ զինաւորսն :

5 Մի օր . մարտի :

րանովք և կոցաւոր միջովք՝ փորել զՀիմուննն : Եւ նգախարխար՝ արարեալ զայն, որ ՚ի հայկազնոյն Տիգրանայ հոծեալ և յարմարեալ որմունքն, քակեալ ընկեցին . և հուր ՚ի դրուննն՝ և յամենայն կողմանն վառեալ, և քարինք և նետք և տէգք յարձակեալ լինէին, և խոցոտեալ մերքն յապուշ դառնային : Եւ ՚ի ներքս մտեալ բոլոր զօրքն, և ձեռն պարսկական ոչ վաստակէր զբազմախողխող երկաթն արեամբ արբուցանել, մինչև ապաժոյժ սպանելոցն լցեալ ՚ի հիմուննն ծաւալէր : Եւ յունականն ձեռն ՚ի քթթեալ ական հրճիգ առնէր զամենայն փայտակերտան : Եւ Շապհայ զմնացեալնն ՚ի կոտորածէն գերեալ, չուէ ՚ի Պարսս . և հրեշտակս առ որ ՚ի Հայս գունդք առաքեալ, ան պայազատ զՍիւնեացն հրամայէ առնել զտոհմ :

ԻԹ

Յազգա պատերազմն Արշակայ ընդ նախարարս իւր, և ժառանգի երթալը Պապայ ՚ի Բիւզանդիոն :

ՊԱՐԱԶԵԱԼ յարեալ խռովութիւն Շապհայ ՚ի նոյն ազգաց, և խաղաղութիւնն ՚ի Յոյն շըջեցաւ . ըստ այնմ՝ թէ փոխարկեալ՝ միմեանց փոխարինին . սոցա խաղաղութիւն ՚ի նոցա խռովութեանն, և նոցա խաղաղութիւն ՚ի սոցա խռովութեանն, որ՝ վախճանն միոյն՝ միւսոյն լինին սկզբունք : Քանզի հիւանդացեալ Սաղենդիանու ՚ի բերդին՝ որ կոչի Ներգիտիոն, վճարի ՚ի կենցաղոյս, եղբօրն փոխանորդելով զտէրութիւնն : Յետ բարեբախտագոյն Սաղեսի պատերազմաւ Պարսն՝ յաղթութեամբ դարձի, և նոյն հետացն առաքեալ զօրս ՚ի Սիւսացեալս և ՚ի Հայս՝ յազգա տուելոյ զօրուն յօգնականութիւն Շապհայ : Բայց Արշակայ եկեալ վրացի գնդաւ, ժողովէ զսա.

1 Մի օր . եփփրիս . . . յարմարեալ
հիմունն :

2 Երկու օր . ՚ի դրանս վառեալ,
և յամենայն կողմանց հուր և բարին . . . ՚ի
հիմունն անցացանէր :

3 Երկու օր . փոխարինեալ ՚ի հիմունն :

4 Երկու օր . կոչի . . . սիւսեանն :

5 Ամենայն օրնակք գնդացի կամ
Գոնացի :

կաւս և յիւր մտերմաց, և տայ պատերազմ ընդ նախարարսն ընդ այնոսիկ՝ խնդրել զվրէժ ձեռակերտին իւրոյ Ղըշակաւանու։ Սիաբանեալ և նոցա առաջ նորդութեամբ՝ Վերսեհի որդւոյ Սամնարու, ընդդիմանան Ղըշակայ պատերազմաւ։ Եւ հզօր մարտի եղելոյ՝ բազումք յերկաքանչիւրոց կողմանցն անկան. քանզի և արք դիպեալ արանց, ոչ որ զպարտութիւն յանձն առնոյր։ Եւ մինչ դեռ նոքա յայսմ էին, հասանեն և զօրքն կայսերական։ Սպա տեսեալ Ղըշակայ, թէ թշնամի են նորա Շապուհ և Սաղէս և իւր նախարարքն, տարակուսեալ յամենեցունց՝ յղէ բազում անգամ աղաչելով զմեծն Վերսէս. խոստանայր դառնալ յամենայն ձանադարհաց չարաց, և լինել ըստ կամաց նորա, և ապաշխարել ի բուրձ և ի մոխիր. միայն զի նա եկեսցէ, և արասցէ խաղաղութիւն, և թափեսցէ զնա ի ձեռաց հզօրացն (Յունաց։ Սապէս և ի նախարարացն ստէպ ստէպ զմիմեանց զինի՝ գային մաղթանք նորին ազագաւ. նա եպիսկոպոսացն ժողովեալ, պաղատանս մատուցանէին, զի մի անփոյթ զկորստենէ իւրոյ վիճակին առնիցէ։

Սպա հաւանեալ մեծն Վերսէս եկն ի մէջ նոցա, և արար խաղաղութիւն, լսելով նմա թագաւորին և նախարարացն, բայց ի նահապետէն արծրունեաց Սեբուստանայ և ի նորին քեռառնէ Սահանայ մամիկոնենէ, որք անխող եղեալ՝ ապոտամբեալ գնացին առ Շապուհ։ Իսկ այլ ամենայն նախարարքն հաստատեցին ուխտ, զի յայնմ հետէ թագաւորն վարեսցի ուղղութեամբ, և նոքա ծառայեսցեն միամտութեամբ. և այս ի մէջ նոցա։ Բայց և առ զօրսն (Յունաց երթեալ մեծին Վերսիսի, աղաչէր մի ինչ աշխարհիս մեղանչել, այլ առնուլ զհարկն և զորդի Ղըշակայ զՍապ հանդերձ ամենայն նախարարացն որդուովք պատանդս, և դառնալ։ Երբում լսող եղեալ քաղցր և մեծն Սեդոդոս զօրավարն, դառնայ առ կայսրն հանդերձ պատանդօքն, ընդ իւր տանելով զմեծն Վերսէս թղթով Ղըշակայ, որ ունէր օրինակ զայս։

Թուղթ Արշակայ առ Վաղէս :

ԱՐՇԱԿ արքայ Հայոց մեծաց և ամենայն նախա-
րարք արամեան ազինս, տեառն մերում ինքնակալի
Վաղեսի Ագոստոսի, և որդւոյ քում Ղրատիանոսի
խնդալ :

Ս'ի դիցէ ինքնակալդ 'ի մոի, եթէ առ ատել ըզ-
ձեզ նշկահեցաք, կամ իբրև զհօրս ինչ զմեզ վար-
կանելով՝ արձակեցաք գունդ Հինից՝¹ յերկիրդ Յու-
նաց . այլ մեծի խռովութեանդ, որ 'ի ձերում միջի
շարժեցաւ, գիտակ եղեալ, երկուցեալ 'ի Շապհոյ,
եթէ ոչ որ թափէ զմեզ 'ի ձեռաց նորա, օգնեցաք
նմա դոյզն գնդաւ : Այլ ոչ ես ինքն Արշակ եկի ընդ
նմա, զմիամտութիւն ընդ ձեզ պահելով . վասն որոյ
աւերեալ գերեաց զաշխարհս մեր, մինչև զոսկերս ան-
գամ հարցն բրեաց 'ի գերեզմանաց : Այլ արդ հաւա-
տացեալ ձեր՝ մեր յղերցս², զառաջին սէրն առ մեզ
հաստատուն պահեցէք, և մեք առ ձեզ զմտերիմն հա-
տուցուք ծառայութիւն :

Իսկ Վաղէս ոչ զթուղթն ընթերցեալ, և ոչ ետես
զմեծն Վերսէս . այլ բացէ 'ի բաց արտասահմանել
հրամայէ զնա, և զամենայն վտարանդիսն սրոյ մատնել :

Լ

Յաղագս արտասահմանելոյ³ զմեծն Վերսէս, և արկանել պահել 'ի
կղզին անբնակ . և թէ որպէս կերակրեալ լինէին 'ի վերին խնամոցն :

Ի ՃԱՄԱՐԱՆԻՆ յայնմիկ էր յաթոռ եպիսկոպոսու-
թեանն Միլզանդիոյ հոգեմարտն Սակեդոն : Այլ իբ-
րև ել հրաման յարքունուստ աքսորել զմեծն Վեր-
սէս, որպէս զմի անգամ խաբող և զրժող արքայի, մա-
տուցեալ ոմանց առ նա 'ի հերձուածոյն Արիոսի, ա-
սեն . յթէ դաւանես ընդ մեզ, թափէ զքեզ հայրն

¹ Երեք օր . 44 :

² Երկու օր . եղևոյս . մի օր . ելի .
քոս . երկու օր . յեր . յէւրոյ :

³ Երեք օր . որպասական լինելոյ
Տեթին Ներսիսի, և անխնել պատահեալ
'ի կղզին . . իբրաքեալ 'ի վերին :

մեր Սակեդոն : Սրում ոչ հաւանեալ՝ պատրեցաւ . և 'ի նաւալիւղն լինել¹ ըստ խոտաշունչ օղոյ ձմերանոյն, ընկեցեալ 'ի կղզի ինչ անապատ՝ Զարդեաց զնաւն . և նաւորդացն ոչ իշխեցեալ մակուկաւն նաւել, Թնային տաքնապեալ, ուտելով զարմատ անտառին : Ըստ 'ի տեսլութեանցն Մտուծոյ կերակրեալ լինէին ամիսս ութ 'ի ձկանց, զոր ծովն ընկենոյր կենդանիս : Բայց Սպայայ յանձն առեալ հանդերձ ամենայն պատանդաւն, Թափեաց Սակեդոն :

ԼԱ

Կոտորել Աբշակայ զնախարարան, և յաղագս վարուց խաղաղ
և պիտկոպոսի :

Ի հետմանս մեծին 'Երսիսի՝ ստեաց Մշակ ա. մենայն ուխտին, զոր եղ ընդ նախարարան, և խընդ. րեաց զքէն ձեռակերտին իւրոյ Մշակաւանու : Եւ կոտորեաց զբազումս 'ի նախարարացն, մանաւանդ զազգան կամարականաց բառնայր 'ի միջոյ, չարակնելով ագահեալ յամուրն Մտագերս և 'ի քաղաք ուտանի նոցա Լորուանդաշատ : Եւ կոչեալ առ ինքն 'ի բեալ արքունիսն Մմաւիր իբր զազգական իւր՝ 'ի պատճառս պատուոյ մեծարանաց, միահաղոյն զարս և զկանայս հանդերձ մանկամբք հրամայեաց կոտորել : Եւ ոչ որ 'ի նոցանէ ապրեցաւ, բայց Սպանդարատ որդի Մշակի . քանզի ունէր երկրորդ կին արշակունի, որ և բնակեցաւ 'ի նորին Ժառանգութեան 'ի կողմանս Տարոնոյ և Հաշտենից, իբր տրտունջ զհօրեղբօրէն իւրմէ եղեալ զԵրսեհէ . որոյ աղագաւ ոչ 'ի կոտորմանն նոցա դիպաւ : Ըստ լուեալ² զբոթն, հանդերձ որդւովքն Շաւարշաւ և Սաղաւոնիւ և բոլոր ընտանեօք գնաց փախստական 'ի Յոյս :

Բայց 'ի գնալն մեծին 'Երսիսի 'ի Յոյս՝ եր ձեռնադրեալ զսարկաւազն զՍադ յեպիսկոպոսութիւն Բագրաւանդայ և աշարունեաց, և հաւատաց 'ի նա

1 Երկու օր . 'ի նաւալիւղն լինել, կամ լինել :

2 Մի օր . տեալ :

զամենայն գործ վերակացու թեան աշխարհին մինչև
ցժամանակ իւրոյ դարձին : Այս խաղ յամենայնի նը-
մանեալ մեծին լերսիսի , և առաւել ևս 'ի տեսչու-
թիւն աղքատաց . որոյ շտեմարանքն աղքերացան սքան-
չեալայն իբր առ լաղիայիւ և լաղիսիւ . և 'ի յանդի-
մանել զարբայ՝ ահաւոր և սաստիկ էր և աներկեւզ :
Եւ ոչ եղև 'ի նմա գամագիւտ¹ սատանայ , բայց վամն
միոյ նուագի , զի էր պճնող առ հանդերձս և ձիասէր .
զոր պարտաւեալ այլանէին փոխանակաբանել² որք 'ի
նմանէ յանդիմանեալ լինէին : Այս օրոյ թողեալ
այնուհետև զպերճագոյն հանդերձմն , խարաղնազգեստ
եղեալ՝ իշով շրջէր մինչև ցօր մահուան իւրոյ :

ԼԲ

Եթէ մրդէս Արշակ քարշէր զերանելին խաղ և քարկոծել զնա
կամէր սակս յանդիմանութեան իւրոց յանցանաց :

Եւ եղև 'ի սատակել Արշակայ զազգն կամարա-
կանաց , հրամայեաց զդիակունս նոցա քարշել ընկե-
նուլ անթաղ՝ կերակուր լինել շանց . և ինքն օրպէս
մեծաւ յաղթութեամբ պսակեալ , 'ի բարեկենդանու-
թեան կատարէր աւուրս , կուտել մթերել յԱրմա-
ւիր զնոցայն հրամայելով զհամբարսն : Օրոց պե-
ղեալ երկուս խորս՝ յոյժ քաջախորս և սաստկապէս
լայնս , որ 'ի շինին լախճաւանի , բերին սայլովք նո-
ցին աւանին : Իսկ սայլորդացն տեսեալ ոսկերս մարդ-
կան գազանակուր եղելոց՝ ցրուեալս առ եզերք փո-
սոյն , հարցեալ ուսան՝ իւրեանց լինել տերանց . հա-
ւաքեալ 'ի սայլսն ներքոյ եղեգանն , բերեալ թաղեցին
'ի նոյն խորս : Օր զգացեալ Արշակայ , հրամայէ ըզ-
սայլորդան 'ի վերայ խորոյն կախել զփայտէ :

Իայց խաղողայ ոչ պատահեալ յառաջնում նուա-
զին , այսմ ժամանեալ հասանէ . և սկսաւ կշտամ-
բել զարքայ բանիւք յանդիմանութեան : Հրամայե-
եաց Արշակ քարշել զնա և քարկոծել : Եւ քանզի էին

1 Երեք օր . խափիւս :

2 Երեք օր . խափախափախ :

3 Երկու օր . երկու և զինի 'ի նոյն

կորս . 'ի վերայ կորոյն :

նորա տալգերը ¹ դատերն 'ի մեծ նախարարութեանցն՝
'ի կորովի և 'ի քաջ ազգէն ապահունեաց, սուսերս
հանեալ կիտախողխող զքարշողան առնէին . և յափը-
տակեալ զ]յադ 'ի ձեռաց նոցա, և յիւրեանցն գնա-
ցին գաւառս :]Եւ [Նշակայ ոչ 'ի հակառակս մտեալ՝
ղօղէր . զի մի խռովութիւն ամենայն նախարարացն
յուզիցի :

ԼԳ

Յաղագս Թագաւորեցն Թէոդոսի մեծի, և Ժողովցն որ եղև վասն
հոգեմարտացն ² :

[ԱՅՅՅ] աղեսի ըստ արժանի խորհրդոցն զյաւի-
տենական գեհէնոյն աստէն բերելով զօրինակ, հրա-
կէզ ³ եղեալ յ[Պրիանուպօլիս] ⁴ սատակեցաւ . և առ
նու զԹագն [Սէոդոս :] քակեաց զմեհեանս կողմն
մինչև յատակս՝ զփակեալսն 'ի սրբոյն [Ռոստանդիա-
նոսէ, զանուանեալն արեգական ⁵ և [Նրտեմեայ և
[Վիրոդիտեայ 'ի [Վիւզանդիոն . աւերեաց նոյնպէս ըզ-
տաճարն [Վամասի, և արար եկեղեցի . նոյնպէս և ըզ-
տաճարն [Եւզ ⁶ քաղաքի զ[Իբանսոսի զմեծ և զհաւա-
կաւոր զերեք քարեանն :

] Եւ դարձոյց զամենայն հարս սուրբս, որք յաղագս
ուղղափառութեանն արտասահմանեալ էին 'ի մե-
տաղս . ընդ որս և զմեծն [Երսէս ածեալ առ իւր 'ի
[Վիւզանդիոն, պահէ մեծաւ պատուով, մինչև ճըշ-
մարտութեանն ստուգեցաւ հաւատ, որ յաղագս ամ-
բարշտին [Վակեդոնի հայհոյութեանցն . զի ոչ Տէր
խոստովանէր զհոգին սուրբ, և ոչ երկրպագելի, և ոչ
փառաւորելի ընդ հօր և ընդ [Որդւոյ, այլ օտար յ[Մ-
տուծոյ բնութենէն, և ստացական և ծառայ և պաշ-
տօնեայ, և ազդումն ինչ, և ոչ էութիւն անձնաւոր :
]Եւ Ժողովեալ սուրբ հարքն 'ի Թագաւորեալ քաղաքն

1 Երկու օր . քաղեր :

2 Մի օր . Կոնստանդին :

3 Երկու օր . Կրիկ :

4 Չորս օր . Սպարտանոպօլիս :

5 Երեք օր . արեգաք . . Դամասի :

6 Երկու օր . 'ի Լուս . մի օր . և
Քառքնա . Իլիոն :

Բիւզանդիոն , Դամասիոս Հռովմայ , Կեբտառիոս
Կոստանդնուպօլսի , Տիմօթէոս Լքէքսանդրի , Սել-
տոս ¹ Լիտիզու , Կիւրղոս Լքոուսաղէմի ² , Ղրիզո-
րիոս Կիւսիայ , Ղեղասիոս ³ Կեսարու , Ղրիզորիոս
Կաժիւնձու ⁴ , Լիփիլղոսիոս Լիոնիու , և այլ եպիս-
կոպոսք , միանգամայն հարելւր և յիսուն հազք , որք նը-
զովեալ մերժեցին զՍակեդոն և զամենայն հոգէ-
մարտն :

ԼԴ

Ահամայ երթ Արշակայ առ Շապուհ , և անդարձ լինել :

ՊԱՐԱԶԵԱԼ պարապ առեալ Շապհոյ 'ի պատե-
րազմանցն , առաքէ 'ի վերայ Արշակայ զՂանաոզան ⁵
ոմն պահլաւիկ հզօր գնդաւ , որ էր ազգակից Արշա-
կայ : Յորմէ խոյս տուեալ Արշակայ , թափուր 'ի բազ-
մաց մնայր նախարարաց . որոց ձեռն տուեալ նախա-
րարքն յՂանաոզանն , կամաւ երթային առ Շապուհ ,
տաղտկացեալ յիւրեանց արքայէն Արշակայ և մե-
ծարեալք 'ի նմանէ , դառնային յաշխարհս մեր : Ուս-
տի տարակուսեալ Արշակայ , յղէ պատգամ առ իշխան
զօրուն Պարսից , եթէ Պուլ արին իմ և հարազատու-
թիւն , ընդէր այդպիսեաւ վարես զիս ջերմութեամբ .
թէպէտ և ականայ զգալուստ քո գիտեմ , ոչ կարա-
ցեալ սայթաքել զհրամանս Շապհոյ՝ գալ 'ի վերայ
քո ազգականիս : Եւլ արդ թուլացո ⁶ ինձ ղօղել ⁷ ու-
րեք վայրկեան մի ժամանակի ⁸ , մինչև ոգի առեալ՝
անցանել կարացից յերկիրն Յունաց . և դու կալցես
զաշխարհս , և բազմաց յինէն հանդիպեսցիս բարու-
թեանց , որպէս 'ի մտերիմ հարազատէ :

1 Երեք օր . Մելիքոն . . . Կիւրղոս :

2 Զառնաթին յաւելու տալին
Նեբոս 'ի հայոց ձեռն :

3 Մի օր . և Զառնա . Բասիլիոս :

4 Այլք Կաթիլանոս կամ Անթիոն .
յա կամ Կալկապոս :

5 Մի օր . ամենայն ուրեք Վա-

լանդան կամ Ալանական :

6 Երեք օր . Բողոցո . մի օր . Բա-
ւացո :

7 Երկու օր . զուլել :

8 Մի օր . Ժամանակ . . . Բաշխար-
թեանց :

Պարծուցանէ լճանառականն այսպիսի պատասխանիս, և ասէ. թէ դու ոչ խնայեցեր յազգայինսն մեր կամնարականս, որ առաւել քան զիս էին քո հարազատագոյնք՝ դենի ձեր մատամբ և աշխարհաւ հաւմանակաւ, զիսորդ յինէն ակն ունիցիս 'ի քեզ խնայել, հեռացեալ դենիւ և բնակութեամբ. և որով օրինակաւ ես 'ի քոյն յուսալով բարիս, որ անյայտ է՝ թէ առից, զգտեալսն յիմմէ թագաւորէն կորուսանիցեմ:

Եւսա այնուհետեւ յոյժ նեղեալ լճշակ, յոչ կամաց երթայ առ Շապուհ, և 'ի պահեստի լինի 'ի նմանէ. և բռնութեամբ հարկաւորեալ զրէ, զի Փառանձեմ կին նորա եկեցեցէ 'ի դուռն: Եւ Շապուհ հրամայէ ամենայն մեծամեծացն, զի ընդ Փառանձեմայ եկեացեն:

ԼԵ

Թաղաք շարեացն որ անցին ընդ հոյք 'ի Ըսպհոյ, և մահ Արշակայ:

ԻՐԻՆԻ գիտացին նախարարք հայոց, այնք՝ որ նախ քան զլճշակ ձեռն տուեալ էին 'ի Շապուհ, թէ և զնոցա կանայսն խնդրէ, որպէս զայնոցիկ՝ որք առ լճշակայ միամիտք էին, և զայն ևս տեսին՝ եթէ գնաց լճանառական, և գունդ փոքր է՝ որ վասն այնր է եկեալ, միաբանեալ հալածեցին զնոսա. և իւրեանց առեալ զկանայս և զօրդիս՝ փախեան յաշխարհն Բաւնաց: Եւ և ոչ զշիտն Փառանձեմ գնաց 'ի կոչ առնն իւրոյ, այլ հանդերձ գանձիւք անկաւ յամուրն լճտա գերից. լուր առնելով առ որդին իւր Պապ, յուսայր ապրել 'ի ձեռաց Շապուհ: Ինդ որ գլարեալ Շապուհ կապէ զոտս լճշակայ երկաթեղէն շղթայիւք, և տայ տանել յերկիրն խուժաստանի յԱնուշն կոչեցեալ բերդ: Եւ բազում զօրս դումարեալ 'ի ձեռն յերուժանայ արծրունոյ և յահանայ մամիկոնոյ ուրացողաց զԻրիստոս, արձակէ յաշխարհս հայոց. որք եկեալ նստան շուրջ զգերդաւն լճտագերից: Եւ թէպէտ ոչ ինչ կարէին առնել նմա վասն անմատչե-

և ամբուլթեանն, բայց բարկութիւնն լ'ստուծոյ էր 'ի վերայ լ'ըշակայ. մարդիկ ամբողին ոչ անսացին մեալ համբաւոյն Պապայ, այլ անձնատուրք եղեն 'ի կամաց և ոչ 'ի բռնութենէ։ Օորս գերեալ հանգերձ գանձիւքն և տիկնաւն Ռաճանձեմաւ խաղացուցին 'ի յատրեստան. և անդ ընդ սայլացից հանեալ՝ սատակեցին։

Ի նմին ժամու եհառ հրաման Շապհոյ, զի քանդեալ աւերեցեն զամբուլթիւն ամենայն քաղաքաց, և զՀրեայն խաղացուցեն 'ի գերութիւն, և զայն Հրեայն՝ որ նոյն հրէութեան օրինօքն կային 'ի Սանն Տոպայ, զոր ածեալ էր Բարզափրանայ ուրշտունոյ յաւուրս Տիգրանայ. զորս բնակեցոյց Շապուհ յԵրպահան։ Գերեցին և զայն Հրեայն՝ որք յԵրտաշատ և 'ի Սաղարշապատ, զորս ածեալ էր նոյն Տիգրանայ արքայի, որ յաւուրս սրբոյն Գրիգորի և Տրդատայ հաւատացեալ էին 'ի Վրիստոս. ընդ որս և զՕւլիթայ երէց լ'ըտաշատու։ Յայնժամ մատուցեալ առ Շապուհ Սերուժան և Սահան չարախօսէին զՕւլիթայ երիցուէ լ'ըտաշատու, եթէ յայն սակս եկն ընդ գերութիւնն, զի խրատեսցէ զնոսա պինդ ունել զօրէնս քրիստոնէութեան։ Սանն որոյ Շապուհ հրամայեաց չարչարել զՕւլիթայ, զի թողէ զհաւատ քրիստոնէութեան. որում ոչ հաւանեալ, կատարեցաւ։ Օայս ամենայն աղէտս թշուառութեանց լուեալ լ'ըշակայ, սաւուղաբար արար ընդ անձին իւրում. որ թագաւորեաց ամս երեսուն։

ԼԶ

Անցք ընդ մեզ չարեացն՝ որ 'ի Մերուժանայ, և թագաւորել
Հայոց Պապայ։

Յե՛ս մահուանն լ'ըշակայ գումարեաց Շապուհ զօր՝ բազում 'ի ձեռն Սերուժանայ, և արձակեաց 'ի Հայս, 'ի նա հաւատալով զաշխարհս։ Լու տուեալ նմա կին զքոյր իւր զԱրմզդուխտ, և հրովարտակս

1 Երկու օր. սբո Բաղդաճ. և զինի։

բազում շինից և դաստակերտաց¹ 'ի Պարսից աշխարհին, և խոստացաւ տալ նմա զՀայոց Թագաւորութիւնն, միայն Թէ զնախարարսն նուաձելով՝ 'ի դէն մագդեղանց զաշխարհս դարձուցէ: Որոյ յանձն առեալ և եկեալ, և զբազումսն 'ի նախարարաց կանանց կալեալ՝ 'ի բերդս բերդս տայր պահել, զգարձ արանցն յուսալով: Եւ զամենայն կարգ քրիստոնէութեան ջանայր խափանել: Օ եպիսկոպոսս և զքահանայս հարկաց պատճառաց կապեալ՝ յերկիրն Պարսից տայր տանել: Եւ զորս միանգամ գիրս գտանէր՝ այրէր, և հրաման տայր մի ուսանել զգիրութիւն յունարէն, այլ պարսիկ. և մի որ իշխեսցէ յոյն խօսել կամ Թարգմանել. այսպիսի ինչ պատճառաւ, զի ամենեւին² մի լիցի Հայոց ընդ Յունաց ծանօթութիւն և հաղորդութիւն սիրոյ. այլ ճմարիտ՝ խափանել զքրիստոնէութեան ուսումն: Օ ի յայնժամ գիր գիրութեան Հայոց չև ևս էր լեալ, և յունականաւն վարէին եկեղեցւոյ կարգք:

Եւ իբրեւ լուաւ մեծն Վերսէս զչարիսն ամենայն, որ հասին 'ի վերայ Հայոց, և զմահն Երշակայ, ազալէաց զինքնական լծեողոս, խնդրելով 'ի նմանէ օգնականութիւն: Եւ Թագաւորեցուցանէ զՊապ որդի Երշակայ. և ընդ նմա գումարեաց զօր բազում 'ի ձեռն քաջ ստրատելատին Տէրէնտինսոսի: Եւ մեծին Վերսիսի առեալ զամենայն նախարարսն, որք կամակից էին ընդ տէրութիւնն Պապայ և որք ոչ, և զսպրեալ կամարականն Սպանդարատ, սոցա միաբանութեամբ ածէ զՊապ յաշխարհս Հայոց: Եւ եկեալ գտանեն զամբարիշտն Սերուժան պետացեալ կալեալ զերկիրս Հայոց. և հալածական արարեալ՝ յինքեանս Թափեն զաշխարհս: Եւ այց Սերուժան հրամայէ պայակացն՝³ զբերդից պարսպացն կախել ըզկանայս նախարարացն, մինչև մեռցին. և Թողուլ նորն պէս 'ի կախաղանին զգիականսն, զի լուծեալ անկցին գէշ՝ կերակուր լինել Թռչնոց:

1 Մի օր. դասկերպաց:

2 Մի օր. ամենեւին:

3 Մի օր. պայականոց. այլ օր. պայտք:

ԼԵ

Յաղագս մեծի պատերազմին՝ որ եղև 'ի Ձիրաւ, և սատակման
ամբարշտին Մերուժանայ :

ԸՅԴ արարեալ Մերուժանայ յերկիրն Խորասանայ առ Շապուհ զամենայն օգնականութիւն (Թէոփոսի՝ զոր արար առ Պապ, ելանէ հրամանն 'ի Շապհոյ՝ ամենայն զօրաց Պարսից երթալ ընդ Մերուժանայ 'ի Հայս 'ի պատերազմ : Ղոյնպէս ազգեն ինքնակալին Թէոփոսի Պապ և Տէրէնդ զՇապհոյ, թէ ամենայն զօրացն հրամայեաց ելանել 'ի վերայ մեր, բայց 'ի դրանկացն : Իսկ Ղգոստոսն (Թէոփոս հրամայեաց Ղդդէի կոմսին մեծի երթալ յօգնականութիւն Պապայ, առնուլ զամենայն զօրս Ֆոնաց, ոչ զոք թողուլ՝ զոր ոչ առցէ . այլ և զհետեակս պահապանս քաղաքացն, որք զմետաքսեայսն ունէին զվիշապս :

Եւ խմբեցաւ պատերազմն 'ի դաշտին՝ որ կոչի Ձիրաւ, և մատեան ճակատ առ ճակատ : Եւ մանկունքն քաջ նախարարացն Հայոց ինքնակամ նահատակեալք, մեկն 'ի մէջ ճակատուցն առաջնորդութեամբ սպարապետին իւրեանց Սմբատայ ասպետի, որդւոյ Բազաթայ, որ յազգէն բազրատունեաց : Ելին և 'ի զօրացն Պարսից համատիք նոցա, և խաղացին 'ի մէջ ճակատուցն . և ցիր ընդ ցիր լինէր : Եւ 'ի դառնալ մանկանցն Պարսից, ընդ հուպ դարձեալ մերոցն զհետ նոցա, օրինակ իմն որպէս փոթորիկ յանտառէ տերեւթափ, այնպէս երազ յերիվարացն առեալ նիզակօք, դի ցուրտ՝ յերկիր ընկենուին, ոչ կարելով նոցա յիւրեանց ճակատն մտանել : Իսկ յորժամ պարսիկքն զմերն շրջէին, նոքա 'ի վահանափակն Ֆոնաց իբր յամուր քաղաք մտանէին՝ առ ոչ ինչ փնասելոյ : Բան զի այնպէս արար Ղորդոնոս իշխան հետեակ զօրուն, իբր պարսպաւ պատեաց վահանօք զճակատն Պապայ : Բանզի զօրքն Ֆոնաց վառեալ էին 'ի զէնս ոսկւոյ

և արծաթոյ, և երիվարք նոցա նոյնպէս զարդու : Եւ
էր տեսանել իբրև զպարիսպ ինչ, յորոց յօրովք 'ի ջը-
ղեայ և 'ի կաշեայ պահպանակաց զգեստուն զկարծրու-
թեան վիմաց բերէին երևոյթս . և 'ի վերայ նոցա ան-
խալամ գէսք նշանք արձակեալք իբր զսաղարթ ինչ
հովանաւոր ծառոց : Իայց զվիշապացն մանուածս ա-
հագին բերանաբացութեամբ ուռուցեալ 'ի փչմանէ օ-
դոյն, ոչ ինչ ուրեք կարեմ նմանեցուցանել, այլ միայն
իբրև զլեռն ինչ ադամանդեայ խոնարհիլ 'ի ծով՝
զբովանդակ ճակատն : Եւ նա 'ի պարսկական զօրսն :
Իւանդի և զնոսա էր տեսանել իբրև զհզօր ինչ գետ
առ 'ի կողմն 'ի լայն ծաւալեալ . արդարեւ զջրոյ գոյն՝
զրահազգեստացն բերէր տեսութիւն :

Իւրդ իբրև ետես մեծն՝ Երեսէս զայն ամենայն, եւ
նա 'ի կատար լերինն՝ Եպատայ . և ամբարձ զձեռս իւր
յիրկինս, անխոնարհելի պահելով 'ի խնդրուածս հան-
գոյն նախամարգարէին՝ Սովսիսի, մինչև պարտեցաւ
երկրորդն՝ Իմադէկ :

Իսկ 'ի ծագել արեգականն ընդդէմ մերոց զօրացն,
'ի պղնձապատ վահանացն նշալք զլերամբն փայլա-
տակէին իբրև յամպոյ մեծէ, և 'ի նոցանէ 'ի դուրս
ոստէին 'ի մերոց նախարարացն քաջ զրահաւորք՝ որ-
պէս փայլատականց՝ ճառագայթք . յորոց միայն 'ի
տեսութենէն զանգիտեալ պարսկական գունդն, օա-
կաւ ինչ և մերն՝ վասն ոչ կարել հայել ընդդէմ արե-
գականն ծագման : Իսկ 'ի բախելն զմիմեանս՝ եղև 'ի
վերայ հովանի ամպոյ, և հողմ սաստիկ 'ի մերոցն կու-
սէ ընդդէմ պարսկականին փչեալ : Եւ 'ի խառնակել
մարտին՝ պատահէ կամարականն՝ Սպանդարատ խմբի
մեծի, յորում էր քաջն Շերգիր՝ Սեկաց արքայ,
զգլուխ միջի գնդին պնդութեամբ զտեղի ճակատուն
կալեալ : Եւ յարձակեալ Սպանդարատ, և հերձեալ
զխումբն, որպէս շանթաճար յերկիր կործանէր ըզ-
քաջն, և զխումբն պտուտեալ՝ 'ի փախուստ դարձու-
ցանէր : Եւ այսպէս 'ի վերին օգնականութենէն զօ-
րացեալ հասարակ զօրքն՝ Եւնաց և Հայոց, դիա-

1 Մի օր . զլրագոյն լրահագնարոյն . այլ օր . Ըրագոյն :

2 Երեք օր . 'ի քաջաբախնոյ :

կամքը լծնամեաց լին զգաշտն ամենայն , և զմեացորդան ամենայն 'ի փախուստ շրջեալ հալածեցին : Ինդ որս և զլուռնայր Լըռանից արքայ , խոցտեալ 'ի Սուշեղայ որդւոյ Վասակայ մամիկոնենի , հանին 'ի պատերազմէն :

Բայց ամբարշտին Սերուժանայ վիրաւորեալ ձին , ոչ կարաց երազել ընդ փախստեայսն . որում աճապարեալ հասանէ սպարապետն հայոց Սմբատ , և զորս ընդ նմայն էին՝ կոտորէ . ձերբակալ առնէ զվատշուէրն¹ , յեղեր շամբին Սոգայովտի² : Եւ զմտաւ ածեալ , լծէ գուցէ լծափիցէ զնա մեծն՝ Վերսէս , այնորիկ աղաղաւ ոչ ածէ 'ի բանակն . այլ զտեղզն գտանէ պատրաստական առ 'ի կորուստ ամբարշտին գումանս խորանաւորս հուր լուցեալ , և շամբուր երկաթի 'ի միս խորովեալ . զոր ջնուցեալ , կրկնեաց բոլորեալ որպէս պսակ , և յոյժ արտաշէկ արարեալ , ասէ . Պսակեմ զքեզ , Սերուժան , քանզի 'ի խնդիր էիր³ լծադաւորել հայոց . և ինձ ասպետին պարտ է զքեզ պսակել ըստ սովորական իշխանութեան իմոյ հայրենեաց : Եւ մինչ գեռ տաք էր իբրեւ զհուր , եդ 'ի գլուխ Սերուժանայ , և այնպէս սատակեցաւ չարն : Եւ յայնմ հետէ խաղաղեցաւ երկիրն , ընդ ձեռամբ Պապայ նուաճեալ :

ԼԸ

Եթէ որպէս Պապայ դեղ մահու արբուցեալ սրբոյն Ներսիսի՝ ելոյծ 'ի կենցաղոյս :

Եւս սպառնելոյ պատերազմանցն և խաղաղանալոյ երկրիս , մեծն Վերսէս գնէր վկայութիւն 'ի մէջ արքային և նախարարացն՝ զնալ յամենայն ճանապարհս արդարութեան , զի վկայեացեն ըստ հաւատոց քրիստոնէութեան և գործքն . և զի արքայի մի հօր իւրում նմանել , անիրաւել և զրկել . այլ վարեացի ուղղութեամբ , հայրաքար խնամով առ նախարարն . և

1 Մի օր . զվարդաբեր :

2 Երեք օր . կապալովտի :

3 Մի օր . ինդիւր եր :

նորա մի ևս յաւելցին վտարանջել նշկահելով զնա, այլ ծառայել միամտութեամբ : Յայնժամ արքայն Պապ դարձոյց 'ի կամսարականն Սպանդարատ զամենայն ինչ՝ զոր յափշտակեալ էր հօր իւրոյ Լըշակայ, զգաւառն Շիրակայ և զաշարունեաց, ոչ իբրեւ զան իրաւ զազահչութիւն հօր իւրոյ Լըշակայ, այլ որպէս պարգևս ընդ վաստակոց քաջին Սպանդարատայ, որ սպան զՎեկաց արքայ : Լըշ և զայլոց նախարարացն դարձոյց զգրկանս, և յոյժ անընչասիրաբար ցուցանէր զիւր ախորժակն, և առատաբար կայր :

Իայց զի ամծթալի ախտիւ զագրագործ էր, և յանդիմանեալ կշտամբէր 'ի մեծէն Վերսիսէ, ընդ ակամբ հայէր 'ի նա, խորհելով չարիս . և ոչ իշխէր յինքնաւկալէն թէոգոսէ յայտնի ինչ առնել նմա չարիս, գեղմահու գաղտնի արթուցեալ սրբոյն Վերսիսի՝ երջծ 'ի կենցաղոյս . որ կալաւ զաթոռ եպիսկոպոսութեանն ամս երեսուն և չորս : Եւ փոխեալ յաշխարհէս երանելին Վերսէս 'ի գաւառին Եկեղեաց, 'ի գեօղն՝ որ կոչի Խախ, բարձեալ զմարմին նորա արքային Պապայ՝ թաղեաց 'ի թիւն աւանին, զանխաբար ունեւել զեղեալսն :

ԼԹ

Յաղագս աթոռակալութեանն Սահակայ, և սպանմանն Պապայ 'ի Թէոգոսէ :

Ի՛նչ տեսեալ թագաւորին Պապայ սգացեալ զամենայն հայս 'ի վերայ երանելոյն Վերսիսի, հարկաւորեալ յուզեաց և եգիտ զոմն յազգէ և 'ի ժառանգութենէ Լըջիանոսի, որում անուն Շահակ կոչուր, ոչ հեռի 'ի գովութենէ . զոր կացոյց փոխանակ Վերսիսի առանց մեծի արքեպիսկոպոսին Վեսարու . որ կալաւ զաթոռն ամս չորս :

Իայց Պապայ լուեալ՝ եթէ մեծն թէոգոս ել 'ի Իււզանդիոյ 'ի հռովմ կոյս, և մտեալ 'ի թեսաղոնիկ հանդերձ սպայիւն, և յաղագս իջավանին եղև խռովութիւն ընդ նա և ընդ քաղաքացիսն, և մարտ խռու-

վութեան, և յաղթեալ ինքնակալին՝ սատակեաց 'ի քաղաքացեացն արս հնգետասան հազար : Օպս լսելով Պապայ, վարկուցեալ յերկարել այսպիսոյ խռովութեան, արհամարհեալ նշկահեաց . և գրգռեալ զնա կորստեանն իւրոյ, հալածեաց զՏէրէնտիանոս հանդերձ զօրուն¹, և սկսաւ պատրաստել 'ի պատերազմ : Եւ հասեալ հրաման 'ի մեծէն թէոդոսէ, ընդ կրունկն դարձաւ քաջն Տէրէնտիանոս : Եւ ըստ իւրում պատահման բախտին յանկարծակի անկեալ 'ի բանակն, զմանս կոտորեալ սրով, և զմանս փախրտեայս արարեալ . ուր սաստկապէս նահատակեալ քաջութեամբ ընդդիմամարտ լինէր Պանէլ նահապետ անձեացեաց և սպարապետ Պապայ արեւելեան զօրուն . զոր յաղթողին Տէրէնտիանոսի իւրովի արարեալ սուսերաւ կիսակտուր զգլուխ նորա, ըմբռնեաց զԹագաւորն Պապ : Եւ Պապայ յաղերս աղաչանաց անկեալ, զի մի մեռցի, այլ յանդիման լինել արքայի . և քաջին Տէրէնտիանոսի գլխացեալ շնորհեաց նմա զմաղթանան : Եւ երկաթեղէն կապանօք երթեալ առաջի մեծին թէոդոսի, ըստ իւրում անզգամութեանն սակրով վըճարի, Թագաւորեալ ամս եւթն :

Խ

Յաղաքս Թագաւորելոյն Վարազատայ, և կապանաց նորին :

ԲԱՅՑ Բագոտոս բարեացապարտն թէոդոս, որ և մեծ, 'ի քսաներորդ ամին իւրում Թագաւորեցոյց Հայոց փոխանակ Պապայ զՎարազդատ ոմն 'ի նմին տոհմէ արշակունեաց : Բայս Վարազդատ էր տիրութեանուկ, օրտեայ, անձնեայ, ուժեղ, լի ամենայն գործովք արութեան, և յոյժ կորովի նետաձգութեամբ : Իր 'ի ժամանակի փախստենէն Շապհոյ գնացեալ 'ի դուռն կայսեր նահատակեցաւ, նախ 'ի Պիսաս զըռնամարտիկն յաղթելով, դարձեալ յԱրեգ քաղաքի եւ լաղաւոց յօր հասարակի² կոտորեաց առեւծս, յո-

1 Երկու օր . զբաւն :

2 Երեք օր . յօր հասակի :

ըում փառս Ողմպիայ խաղուն հանդիսի յըմբշամարտ. կացն երևի և յարգի : Լ՝յլ որ առ ազգին ¹ անկուար տացն նորա արուծիւնք քաջութեան , համարձակիմ ասել հաւասար սրբոյն Տրդատայ . քանզի հինգ նա. հատակս 'ի թշնամեացն ընդդէմ իւր յարձակեալ՝ 'ի վերայ իրերաց սպան սուսերաւ . և 'ի բերդ ինչ դի. մեալ , 'ի վերայ պատուարին եւ թնւտամն այր նետիւք հարեալ՝ վիրաւոր 'ի վայր հոսեաց միմեանց զկնի , իբր 'ի սաստիկ իմն մրկէ վաղահասուկ թզենեաց ² :

Որ եկեալ թագաւորութեամբ յաշխարհս մեր 'ի յիսուն և հինգ ամին Շ ապհոյ , առաջին մարտին պա տահեաց աւազակաց ումնց ասորւոց 'ի դժուարս Ղա. րանաղւոյ , և փախստեսյս արարեալ՝ հետամուտ լի. նէր : Իսկ նոցա անցեալ ընդ նեղուցս Լ՝փրատայ կա. փջին , ընկեցին զփայտն զկնի իւրեանց . այլ նորա հա. սեալ , վազեաց զԼ՝փրատաւ առաւել քան զղականացին Վ՝իոնեայ վազան քսան և երկուց կանգնոց չափ : Լ՝ս անդ էր տեսանել նոր զումն Լ՝քիլլէս ընդ Սկաման. դրոս գետ վազելով : Եւրմէ զարհուրեալ աւազակացն , զէնընկէց լինելով 'ի ձեռն եկին :

Եւրագս որոյ արբեալ 'ի մանկութեանն արու. թիւնս , առ այսօքիւք և 'ի թագաւորութեանն , ոչ հնազանդէր խրատու վերակացութեան զօրացն ³ Եւ. նաց : Ս ամն որոյ առաքէ հրեշտակս առ Շ ապուհ , զի տացէ 'ի դստերաց իւրոց նմա կնութեան , և սա դարձուցէ առ նա զաշխարհս Հայոց : Օ որ զգացեալ զօրավարացն Եւնաց , ազդ առնեն կայսեր : Իսկ կայսրն Սկեդդոս հրամայեաց զնա ունել , եթէ ոչ իւ. րովք կամօք երթիցէ 'ի կոչ ինքնակալին : Ս ամն որոյ հարկեալ երթայ կամօք իւրովք , յուսացեալ 'ի սուտ հանել զԼ՝գոստոսն : Իսկ կայսրն և ոչ տեսութեան արժանի արար , այլ երկաթի կապանօք ետ տանել 'ի Խուղիս ⁴ կղզի Սկիանու . որ թագաւորեաց ամօ չորս :

Լ՝այց յերկրորդ ամի Ս արազդատայ եկաց եպիսկո.

1 Մի օր . Իւլիէյ . . . Խաբնի :

3 Երկու օր . 'ի Թաղաւ Իւլի Ու.

2 Մի օր . Կրաւարացն . . . այլ օր . Խանու :

4 Կրաքն :

պոսապետ Հայոց Օ աւէն , 'ի նոյն ազգականութենէ
Լճախանու , ամն չորս :

ԽԱ

Թագաւորութիւն Արշակայ և Վաղարշակայ :

ԼճԱ փոխանակ Ս արազդատայ Թագաւորեցոյց
Հայոց Թէոդոս մեծ զերկուս որդիսն Պապայ՝ զԼճա-
շակ և զԼ աղարշակ , պոսպիսի ինչ խորհեցեալ՝ որպէս
թէ ոչ միաբանեսցին երկոքին յապստամբութիւն :
Լ չ անդէն պահելով զմայր մանկանցն , արձակէ զնո-
սա հանդերձ վերակացուօք յինքենէ , արամբք հաւա-
տարմօք և զօրու : Եր եկին կալան զաշխարհս , և տի-
րեցին ամն արիաքար մարտիւք ընդ Պարսս : Լ չ առին
իւրեանց կանայս , Լճաշակ՝ զդուստր Բաբկան Սիւնեաց
նահապետի , և Ս աղարշակ՝ զդուստր Սահակայ աս-
պետի , որ 'ի նմին ամի վախճանեցաւ :

Բայց յերկրորդ ամին Լճաշակայ եկաց յեպիսկո-
պոսապետութիւն Հայոց Բսպուրակէս ամն հինգ , ազ-
գական Շ ահակայ և Օ աւենայ :

Իսկ մեծն Թէոդոս ելեալ 'ի պատերազմ , 'ի Սի-
դուլանոն ¹ հիւանդացեալ մեռաւ , թողեալ զԹագա-
ւորութիւնն որդւոց իւրոց , Լճաշակայ զԼիւզան-
դեայն , և Սնորեայ զՀռոմայն . որք ոչ գովելիք և ար-
ժանաւորք ժառանգութեան հայրենականացն գտան
առաքինութեանց :

ԽԲ

Յազազ բաժանելոյ Հայոց ընդ երկու 'ի ձեռն ² երկուց Թագաւորացն
արշակունեաց , 'ի ծառայութիւն երկուց ազգաց՝ Պարսից և

Յունաց :

ԻՄԱՑԵԱԼ Շ ապհոյ՝ թէ թերուղիղ է Լճաշակ ,
խօսի ընդ նմա 'ի խաղաղութիւն . քանզի եր պար-

¹ Ամենայն օրինակք 'ի Միւղս- լուրանոն :
Դանոն կամ Միւղս-Դանոն կամ Միւ-
ղս-Դանոն կամ Միւղս-Դանոն կամ Միւ-

² Երկու օր . 'ի Յեռս :

տեալ հարեալ 'ի հօրէ նորա մեծէն թիւոգոսէ :
 Եւ յանձն առնու և լ'ըկադ առնել զհաշտութիւն , ա-
 ուել յիւրոց զօրագլխաց . զի թէպէտ և յ'յստուծոյ
 էր պարգևեալ զյաղթութիւն յամս կենաց երանելոյն
 թիւոգոսի , սակայն զօրագլուխքն վաստակեալ՝ ձանձ-
 րացեալ լինէին յաշխատութենէ հանապազօրոյ պա-
 տերազմացն : Ս'ասն որոյ հաւանեալ՝ կամաւ յանձն
 առին բաժանել զՍ'իջագետս և զհայոց աշխարհս
 կրկին սահմանադրութեամբ : Ս'ասն որոյ թողեալ
 լ'ըշակայ զգուռն թագաւորութիւն հարց իւրոց զՍ-
 րարատ , և զամենայն մասն բաժնին Պարսից , զնաց
 տիրել արեւմտեայ կողմանց աշխարհիս մերոյ , որ 'ի
 մասն 'ի բաժնին Եւրոպաց . ոչ միայն մօրն աղագաւ ,
 որ էր 'ի կայսերական քաղաքէն , այլ լաւ համարեալ
 նուազ կողմանն տիրել և ծառայել քրիստոնեայ թա-
 գաւորի , և ոչ յոլովից իշխել և մտանել ընդ լծով
 հեթանոսաց : Ս'նացին զհետ նորա հանդերձ կա-
 նամբք և որդւովք և նախարարութիւնք՝ որ 'ի բաժնի
 Շապհոյ , թողլով զիւրաքանչիւր արարս և զգեւղս և
 զգաստակերտս :

Ինդ որ զհարեալ Շապհոյ , գրէ առ լ'ըշակ , թէ
 ընդէր գրգռեցեր զպատերազմ 'ի մէջ իմ և կայսեր ,
 տանելով զնախարարութիւնս իմոյ բաժնիս : Եւ պա-
 տասխանի լսէ յ'ըշակայ , թէ վամս զի ոչ համբերէին
 ընդ պարսիկ առաջնորդաւ վարիլ , եկին զհետ իմ . և
 արդ եթէ հաւատաս ցիս զմասինդ քո իշխանութիւն ,
 որպէս և կայսր զիւրոյս , պատրաստ եմ 'ի պաշտել
 զքեզ՝ որպէս զկայսր . ապա թէ ոչ է հաճոյ քեզ
 այս , և իւրեանց կամաւ դարձցին նախարարքս , ոչ ար-
 գելովմ : Ս'այս լուեալ Շապհոյ՝ թագաւորեցոյց
 հայոց 'ի վերայ բաժնի իւրոյ զԽոսրով ոմն 'ի նմին
 ազգէն արշակունեաց . և առ նախարարս իւրոյ մա-
 սինն , որ ելեալ էին զհետ լ'ըշակայ , գրեաց հրովար-
 տակ՝ որ ունէր զայս :

Թուղթ Շապհոյ առ նախարարսն :

ՊԻԻՑԱԶԱՆՑ քաջ , Շապուհ արքայից արքայ ,
 նախարարաց հայոց՝ որոց կալուած իշխանութեան
 յիմ բաժնին հատան , ողջոյն շատ շնորհեմ ձեզ :

Թէպէտ և ձեր ոչ ազատաբար արարեալ՝ Թողէք զիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, և մեզ ոչ ինչ նիազ էր 'ի ձէնք, սակայն ըստ տիրաբար խնամոց գթացաք 'ի ձեզ և յաշխարհդ ձեր. զմոռաւ ածեալ, եթէ ոչ կարեն հօտք առանց հովուաց լինել, և հովիւք առանց բարիոք վերակացուի, վասն որոյ Թագաւորեցուցաք ձեզ զԽոսրով ոմն 'ի դէնէ ձերմէ, և յազգէ բնիկ ձերոյ տէրութեանդ: Եւ դարձեալ ձեր յիւրաքանչիւր արարս իշխեցէք, որպէս և ցայժմ: Եւրդուեալ 'ի հուր և 'ի ջուր և 'ի փառս անմահից իմոց նախնեաց, զի առանց նենգութեան և պատրանաց արարաք զայդ, և անշրջելի պահեմք: Իսկ այնք որք ոչ լուիցեն հրամանաց մերոց, զտունս նոցա հանդերձ գիւղօք և դաստակերտօք հրամայեցաք ունել յարքունիս: Ողջ լերուք:

ԽԳ.

Յազապս փոխման նախարարացն Հայոց յիւրաքանչիւր ժառանգութեանց 'ի պաշտօն երկաքանչիւր Թագաւորացն:

ԻՐԻՅԻ լուան նախարարքն Հայոց, այնք՝ որք ունէին զիշխանութիւն 'ի գաւառս բաժնին Պարսից, Թէ կացոյց Շապուհ Թագաւոր հաւատացեալ արշակունի, և զմուրհակ ուխտին տեսին, Թողեալ զԵւրշակ՝ դարձան 'ի բնակութիւնս իւրեանց, բայց յերկից պատանեաց սննդակցաց՝ արքայի և 'ի մօտաւոր մերձաւորաց, Վարա՝ որդի Լաբկայ տեառն Սիւնեաց, որ աներ էր Եւրշակայ, և Վազառն՝ որդի Սպանդարատայ՝ տեառն Շիրակայ և աշարունեաց, և Պերող յազգէն գարդմանացւոց. և 'ի նոսին յարեցեալք՝ Եւրատ յազգէն գնունեաց, Կենան յազգէն ամատունեաց, Սուրայ յազգէն Սոկաց, Սըստոմ առաւենեան, և այլք անյայտք ոմանք: Սասն որոյ զժառանգութիւնս նոցա կալաւ Խոսրով յարքունիս հրամանաւ Շապհոյ, և ոչ եթող զկալուածս որդւոյ 'ի հայր, և ոչ եղբօր յեղբայր:

1 Մի օր. սքեդալոյ:

Բայց էին ոմանք և 'ի նախարարացն, որք ունէին գիշխանութիւնս իւրեանց 'ի բաժնին Յունաց առ Լճաւայ, որպէս Սահակ ասպետ, որ էր լեալ աներ Սաղարշակայ՝ եղբօր Լճաւայ, և խնդրեցին գալ առ Խոսրով. ընդ որում խեթի՝ հայէր Լճաւ, հանապազ հրապուրեալ 'ի Կնոջէն իւրմէ, որպէս թէ զարդ արքունական ունել նմա՝ 'ի փեսայէն իւրմէ մնացեալ: Լպա յայնժամ եղև քսութիւն սուտ զնմանէ յազգականաց իւրոց 'ի Սպեր գաւառէ. վասն որոյ չարչարեաց զնա Լճաւ արքայ: Եւ յայնմանէ խնդրէր Սահակ փախել Եւրշակայ և անկանել առ Խոսրով. և խորհրդակից նմին իրի գործակցեալ լինէին Սուրէն խոռխոռունի և Սահան առաւելեան, և Լճաւար յազգէն գիմաքսէնից: Բայց 'ի զնալն նորա ոչ ժամանեցին նոքա, խափանեալ 'ի զօրացն Լճաւայ. թաքուցեալ ղօղեցին ընդ կեղծաւորութեանն առագաստիւ, սպասեալ դիպող աւուր:

ԽԴ

Եթէ որպէս մեծարեաց Խոսրով զՍահակ ասպետ. և նահատակութիւնք նորին 'ի յեղուզակա ազգին վանանդացւոց:

ԲԱՅՑ Խոսրով մեծապէս ուրախ եղև ընդ գալն Սահակայ ասպետի, և սպարապետ զնա 'ի վերայ զօրաց իւրոց կարգեաց. և դարձոց 'ի նա զկայուածս հայրենիս, և այլ աւանս հանդերձ ագարակօք պարգևեաց նմա յայնոցիկ 'ի ժառանգութենէ, որք 'ի բաժնոյն Պարսից առ Լճաւայ մնացին:

Սպարտ² աւուրբք ոմանք 'ի յազգէն վանանդացւոց ապստամբեցին 'ի Խոսրովայ. և ոչ յոք ապաւինեցան, այլ միայն 'ի մայրիս լեւանց իւրեանց և յանձուկս հայոց քարանց. յեղուզակաբար արշաւանօք յիշխանութիւն երկոցունց թագաւորացն հայոց, խռովէին զաշխարհս և անհանգիստ պահէին: Յորոց վերայ չո-

1 Երկու օր. իւրիւր:

2 Մի օր. Զայսու ժամանակաւ ասորիք. . . յեղուզակաբար:

զաւ սպարապետն Խոսրովայ Սահակ տապետ, և զբազումն 'ի նոցանէ սատակեաց, և զբազումն փախստական արար 'ի կողմանս չորրորդ Հայոց: Օ՛ր ոչ յերկիրն Խաղտեաց անկան՝ 'ի Զոյնս ապաւինելով, և ոչ առ Թագաւորն Բրշակ անցին. այլ զաւազակս ոմանս, որ 'ի կողմանս չորրորդ Հայոց էին՝ 'ի սահմանս Բարուոց, դիմեցին ապաստան առնել: Վրանդի վանանդացիք զաւազակութեան գործ մեծ ցանկութեամբ գործէին, և որպէս ուղիք իրք ախորժելի Թուին նոցա: Օրոց ձիգ զհետ մտեալ Սահակայ, վարէ յերկար մինչև 'ի սահմանս Սանանաղաց:

ԽԵ

Հանգերձ քանձիւքն Արշակայ քան առ Խոսրով Սուրեն, վահան և Աշխադար:

ՍՈՒՐԵՆԱՅ Խոռխոռունոյ և Սահանայ առաւելին և Բշխադարայ դիմաքսենի գտեալ ժամ պատեհ, զի էր հանեալ զգանձոն Բրշակայ յամրոցէն Հանոյ՝ տանել յաշխարհն Նոփաց. զոր յափշտակեալ, և կամեցեալ անցանել առ Խոսրով, ոչ ժամանեցին: Վրանդի աճապարեալ Սամելի մամիկոնենի մտերմի Բրշակայ, յորովաձեռն գնդաւ զհետ մտեալ, փախըտեայս արկանէ յամուր այրս 'ի գաւառին Սանանաղաց, յոր մուտ ոչ գտանէր, բայց 'ի կողմանէ դոջն ելք էին առ 'ի Թաւալ. և առաջի դրաց այրին՝ սեպ էր ուղղորդ միապաղաղ. և 'ի վերուստ տաղանձաւ քուռուր, որ հայի յանդունդս խորածորոյն. և որ ինչ զերծանի, յանհնարին ուղիս սաստկութեան անկանի՝ անդադար հողովմամբ գլորեալ, ոչ ուրեք լինել ոտընկուի՝: Սանն որոյ տարակուսեալ Սամէլ վարանէր առ անհնարութիւն՝ տեղեացն: Եւ ազգ արարեալ Բրշակայ, հրամայեաց արկղ գործել երկաթակապ, և քաջ արանց 'ի ներքս մտանել, և այնպէս շղթայատող կարիւք 'ի վերուստ 'ի վայր իջուցանել 'ի դուրս այրին:

1 Մի օր. արեւիկ:

2 Մի օր. առ կնարաբիւն... շղթայապէղ:

Սակայն և ոչ այն ինչ փնասեաց . քանզի յոյժ 'ի զատ պահէր ցիրոն¹ :

Եւ մինչ դեռ նոքա յայնմ էին, լինէր իմն ըստ դիւ պուածոյ բախտի հասանել անդր ասպետին Սահակայ բովանդակ գնդաւն Խոսրովայ, որով հետամուտ յեղուզակացն էր : Թողեալ զնոսա, դիմէ 'ի վերայ այնու ցիկ՝ որք ընդ այրին մարտնչէին, և հալածական աւարեալ, հանէ զՍուրէն և զՍահան և զԱխադար հանդերձ գանձիւքն . փոյթ ընդ փոյթ հասուցանէ առ Խոսրով : Իսկ Խոսրով առեալ 'ի գանձուցն, հանէ և մամն Շապոյ . և հրամանաւ նորա տայ նոցա գեւղս և դաստակերտս ընտիրս և յարմարս՝ յայնոցիկ ժառանգութենէ, որք 'ի բաժնոյն Պարսից մնացին առ Լճակայ : Եւ այս եղև սկիզբն պատերազմին Լճակայ և Խոսրովայ :

ԽԶ

Պատերազմաւ պարտեալ Արշակ 'ի Խոսրովայ՝ վախճանի
հեռանդութեամբ :

ԹԻԳԻՑ և ոչ եղեն ձեռնառու Շապուհ և Լճակայ Խոսրովայ և Լճակայ, լինել զօրավիգ օգնականութեան՝ առ 'ի տալ ընդ միմեանս² պատերազմ, սակայն և ոչ արգելին զնոսա : Եւ սպառեալ³ պատգամաւորութեանն, ժողովեալ Լճակայ զզօրս իւր՝ խաղայ 'ի վերայ Խոսրովայ : Վնաց և Խոսրով 'ի բանակէն իւրմէ առ ծովուն Վեղամայ, զոր Սուրան կոչեն, ընդ առջ Լճակայ, զի մի 'ի սահմանս իւր իջցէ . և ոչ այնչափ ատակեաց աճապարէլ⁴ մինչև եգիտ զԼճակ իջեալ յիւր սահմանն, 'ի գաւառին Սանանդայ : Եւ պատահեն միմեանց 'ի դաշտին՝ որ կոչի Երեւել . և տան պատերազմ ընդ միմեանս սաստիկ յոյժ : Հարկանի զօրն Լճակայ, մեռանի և սպարապետն նորա Վարա սիւնի 'ի պատերազմին, և փախստական լինի Լճակ սակաւութիւն : Եւ զհետ նորա մտեալ քաջին Սա-

¹ Երկու օր . յերգն . մի օր . յերգն :

² Մի օր . առ իմենս :

³ Երեք օր . սպառել :

⁴ Մի օր . առապաքեաց :

հակայ ասպետի, սպարապետին խոսրովայ, վարէր սաստկապէս: Որ այն օր ահագին նահատակութիւնս ցուցեալ Ղազաւոնի՝ որդւոյ Սպանդարտայ, բազում անգամ դարձեալ յարձակմամբ՝ ցրուէ զհետամուտսն, և տայր պարապ ժամ՝ զնալոյ Լըշակայ:

Եւ դարձաւ խոսրով 'ի տեղի իւր, և գնաց Լըշակ յԵկեղեց. և հիւանդացեալ անդ մաշարայական¹ ախտիւք՝ Զերանի հիւծմամբ: Սպազաւորէ ամենայն հայոց ամն հինգ, և կիսոցն հայոց ամն երկուս և կէս: Եւ այնուհետեւ ոչ ևս կացուցին Յոյնք 'ի բաժնի իւրեանց Թագսուոր, այլ առաջնորդէր նախարարացն այնր կողման քաջն Ղազաւոն. և աշխարհէին իւրեանց մասինն կացուցին Յոյնք կովէսս իշխանս:

ԽԷ

Յազաւ երանելոյն Մեսրոպայ:

ՏԵՍԵԱԼ ԹԷ 'ի վերջ հասեալ է Թագաւորութիւնն հայոց, և զխռովութիւնն նիւթ իւրոյ համբերութեանն գտեալ Սեսրոպայ, որ էր 'ի հացեկաց հարօնոյ, մնեալ և ուսեալ առ մեծին Երեսիսի, և յետ ելից նորա յաշխարհէ՝ 'ի դրան արքունի կարգեալ քարտուղար. սա սիրեաց զմիակեցութեան ըզվարս. որպէս ասաց ոմն, Ի նաւահանգիստ փութայ նաւ խռովեալ, և անձն ժուժկալ խնդրէ զանապատ, նոյնպէս և նորա փախուցեալ յաշխարհական զբաղմանց, և ընկեցեալ յետս զմարմնական պատիւն, զհետ ընթանայր երկնաւորին: Եւ երթեալ 'ի գաւառն Ղազթանն բնակէ, զմիայնակեցութեան վարս ստացեալ: Եւ որ 'ի նմա ղօղեալ աղանդն հեթանոսական, Թաքուցեալ յաւուրսն Տրդատայ մինչև ցայն ժամանակս, և ապա յայտնեցաւ 'ի վատթարել Թագաւորութեանն արշակունեաց, զայն եբարձ օգնականութեամբ իշխանի գաւառին, որում անուն էր Շաբիթ: Ուր նշանք աստուածայինք լինէին՝ որպէս առ սրբօն Ղարիգորիւ. հալածական լեալ դեք մարմնաւոր տես-

1 Երէք օր. իաշարացական:

լեամբ անկանէին 'ի կողմանս Սարաց : Եւ ոչ ինչ յայնցանէ պակաս արարեալ գտանի և Սիւնեաց աշխարհին , օգնականութեամբ նորին իշխանին , որ կուէէր Ս աղինակ :

Եւ 'ի վարդապետել երանելոյն Սեսրուպայ՝ ոչ փոքր կրէր վտանգս , քանզի ինքն էր ընթերցող և թարգմանիչ . և եթէ այլ զը ընթեռնոյր , ուր նա ոչ հանդիպէր , զանխուլ 'ի ժողովրդոցն լինէր՝ յաղագս ոչ լինելոյ թարգմանիչ : Ս ասն որոյ եդ 'ի մոտի հնարել գտանել նշանագիրս հայոց լեզուիս . և արկեալ զանձն 'ի ջանս , պէս պէս փորձիւք տաժանէր :

ԽԸ

Գարձ առ Խնսրով նախարարացն , որք էին առ Արշակայ :

ՏԵՍԵԱԼ նախարարացն հայոց , եթէ ոչ կացուցին Յոյնք 'ի վերայ նոցա թագաւոր , և դժուարին վարկուցեալ զանառաջնորդն լինել , խորհեցան կամաւ հնազանդել թագաւորին Խոսրովու : Եւ մին իրի գրեն առ նա թուղթ օրինակ զայս :

Թուղթ նախարարացն առ Խոսրով :

ՍՏՐԱՏԵԼԱՏՆ Գազաւոն և ամենայն նախարարք հայոց մասինն Յունաց , տեառն մերում Խոսրովայ արքայի կողմանն Սարարատոյ խնդալ :

Ինքնին , տէր , գիտես զմտերմութիւն մեր առ յիշել թագաւորին մերում Սրշակայ , զոր մինչև ջոր վախճանին անշիջելի¹ պահեցաք . և արդ խորհեալ եմք նոյնպէս ծառայել քեզ միամտութեամբ , եթէ հաստատեսցես առ մեզ դաշամբք զերիսս զայտոյիկ : Եւ զայն , չիշել զյանցանս մեր , զոր պատերազմեցաք ընդ քեզ 'ի հարկէ և ոչ 'ի կամաց : Երկրորդ , զի դարձուցես 'ի մեզ զամենայն ժառանգութիւնս մեր՝ որ 'ի մասինդ Սարսից , զոր հատէք յարքունիս : Երրորդ , հնարել թափել զմեզ 'ի կայսերէ , զի մի վրդովեսցես

1 Երկու օր . անւիւն :

զքնակութիւնս մեր, որք ունիմք իշխանութիւն յայտն բաժնի: Եւ զայս պայման ուխտի գրել և խաչ հաստատել կնքեսցես. զորս տեսեալ՝ փութասցուք ՚ի ծառայութիւն ձեր: Ողջ լեր տէր մեր:

Թուղթ խոսրովու առ նախարարսն:

ՎԱՋ արանց խոսրով հայոց արքայ, ստրատելադի Վազաւոնի և ամենայն նախարարաց մերոց ողջոյն:

Հատ ուրախ լերուք, զի եւ մեք ողջ եմք, և ուրախացաք ընդ լուր ողջունի ձերոյ. և առաքեցաք ըստ խնդրոյ ձերոյ զայս պայման ուխտի: Եւ զայն, չորս զյանցանս ձեր, զոր չունէաք առ յանցանս իսկ, այլ երախտաւորս զմիամտեղն առ թագաւորին արշակունւոյ՝ զոր պաշտէիքն. զի և առ մեզ զնոյն յուսամք լինել: Եւ իրորորդ, դարձուցանել ՚ի ձեզ զժառանգութիւնս ձեր, զոր ունիմք յարքունիս. բայց ՚ի յայնմանէ՝ զոր ումք ումք պարգևեցաք, և ոչ չորսն պարգևք թագաւորոց առանց ֆնատու. մանաւանդ զի ՚ի դիւան հօրն մերոյ տեսան Շապուհ արքայից արքայի եմուտ. այլ փոխանակ ընդ այնր և յարքունուստ լինումք և զձերոյն պակասութիւնն: Եւ իրորորդ, թափեմք զձեզ ՚ի գործակալացն (Եւնաց, թէպէտ պատերազմաւ ընդ կայսեր, թէպէտ խաղաղութեամբ:

Եւ զքեզ, Վազաւոն, արիւն իմ և հարազատութիւն, ոչ ըստ վազնջուց ազգականութեանն, այլ ըստ արդեանս՝ որ ՚ի մերէ քումմէ Եւրանուշայ արշակունւոյ, հանեալ զքեզ ՚ի հայրենեաց քոց կամսարականաց, և ՚ի մայրենիս քո յիսն առեալ ազգ, արշակունի անուամբ պատուեցից:

Օայս տեսեալ Վազաւոնի, ընդ հուպ դարձուցանէ զքնաւ նախարարսն առ խոսրով, և բարեբաատիկ եղեալ քաջափառութեամբ, հանգիպի ամենայն խնդրոցն և խոտամանցն: Բայց Սամելի մափիկոնենի յինքն ըմբռնեալ զթուղթն խոսրովու և զպատճէն թղթոց նախարարացն. զատուցեալ ՚ի նոցանէ՝ գնաց առ կայսրն Եւրդադ: Վանգի էր սպանեալ նորա զհայր իւր Սար

դան՝ յաղագս ուրացութեանն, և զմայր իւր Տաճա-
տուրհի, երկնելով 'ի Պարսից և 'ի քեռեաց իւրոց
արծրունեաց, ոչ իշխէր զատչել 'ի Յունաց: Իսկ Լճ-
կադայ բարի արարեալ նմա, հրամայէ զհաւասար թըղ-
թոցն հելլէն գրով 'ի դիւանի իւրում դնել, զի պա-
հեսցին յիշատակք ազգաց ապստամբողաց. որ կայ մին
չև ցայսօր:

ԽԹ

Միապետեալ Հայոց խոսրովայ, և ունել զաթոռ եպիսկո-
պոսապետութեանն մեծին Սահակայ:

ԻԱՐԵՒ տիրեաց խոսրով բոլոր ամենայն նախա-
րարացն Հայոց՝ որում ցանկայրն, յղէ առ Լճկադ և
խնդրէ 'ի նմանէ հաւատալ յինքն զմասն Յունաց՝ որ
'ի Հայս, զոր շէն կալեալ՝ հարկեսցեն նմա անսխալ,
որպէս նորուն գործակալացն: Եւ կասկածեալ Լճ-
կադայ 'ի միաբանութենէ նախարարացն Հայոց, թէ
միաբանութեամբ հանիցեն 'ի նմանէ և տացեն 'ի
Պարոս զբաժինն զայն, կատարէ զխնդիրս խոսրովայ:

Յետ այսր վախճանեալ եպիսկոպոսապետն Լճու-
րակէս, 'ի տեղի նորա յաջորդէ խոսրով զՍահակ որ-
դի մեծին՝ Լեւոսիսի, որդւոյ Լեւանագենի, որդւոյ
Յուսկան, որդւոյ Սեթանիսի, որդւոյ սրբոյն Վրի-
գորի: Սա ամենայն առաքինութեանց հարցն նմա-
նեալ, աղօթիցն մասամբ առաւելեաց: Վրանդի ստա-
ցաւ աշակերտս վաթսուն ըստ նմանութեան մայրաքա-
ղաքացն՝ սպուդէից, արք կրօնաւորք, խարաղնա-
ղքեստք, երկաթապատք, բոկագնացք, որ յար ընդ նմա
շրջէին. որովք մշտնջենաւոր պաշտմամբ կատարէր զկա-
նոնն, որպէս զայն՝ որ յանապատան էին. և հոգայր
զաշխարհս, որպէս զայն՝ որ յաշխարհի են: Լճ նա ե-
կեալ Սեբորոպ յաղագս խնդրոյ նշանագրաց՝ Հայոց,
եգիտ զնա առաւել ևս փափագող այնմ. և յետ քա-

1 Երկու օր. մայրապատան. 2 օր. մայր քաղաքայ:

3 Մի օր. նշանագրոց:

զում ջանից և ոչ ինչ օգտելոյ, դարձեալ յաղօթս ապաւինեալ, յԼ'քտուծոյ խնդրելով: Եւ մեկնեալ 'ի միմեանց, գնաց Ս'եսրոպ 'ի դադարս իւր. և յանձն առեալ զխստամբերութիւն վարուց ճգնէին առաւել քան զառաւել:

Ծ

Կապուան խոսրովայ, և փոխանորդել զԹագն Վաւապուհոյ եղբօր նորին:

ԻԱՅՑ Ը ապուհ էր ցասմամբ ընդ Խոսրովայ 'ի բարեկամանախն Լ'րկադայ անձամբ, և յանհրաման կարգել յեպիսկոպոսութիւն՝ զմեծն Սահակ. վասն որոյ յղեալ մեղադրութիւն՝ հանդերձ սպառնալեօք, ըմբոստացաւ Խոսրով, և խրոխտով¹ վեսական պատասխանեաց, արձակեաց զպատգամաբերսն անարգանօք: Եւ իսկոյն խօսեցաւ ընդ Լ'րկադայ, զի լուծեալ զհաշտութիւնն ընդ Ը ապհոյ՝ օգնեսցէ նմա զօրու, և սա դարձուցէ առ նա զբոլոր աշխարհս: Եւ Ը ապուհ, 'ի հրապուրելոյ գուշակութեան նահապետացս մերոց, նոյն հետայն առաքէ զորդի իւր զԼ'րտաշիր զօրու մեծաւ 'ի Հայս: Եւ 'ի հրաժարել Լ'րկադայ 'ի կուսակցելոյն Խոսրովայ, և ոչ զոք յօտար ազգաց գրեալ² 'ի սատարութիւն, անկարացեալ ընդդիմանալ կամ խուսափել 'ի նմանէ, չորաւ առ նա:

Եւ Լ'րտաշիր ընկեցեալ զնա 'ի տէրութենէն, փոխանակ կացուցանելով զՎաւապուհ եղբայր նորին, ոչ զմեծն Սահակ և ոչ զոք 'ի նախարարացն կարգելոցն Խոսրովայ եթող, այլ վրդովեաց 'ի պատուոյ իւրաքանչիւր. նա և հրամայեաց ևս ընդ Յոյնս՝ զնոյն կարգ ունել: Եւ թողեալ գունդ ստուար, ինքն 'ի Տիւբոն փութայր հասանել, 'ի ծերութենէ հօրն ակն ածելով. ընդ իւր ունելով զԽոսրով՝ դնել յԼ'նուշն կոչեցեալ բերդի. որոյ թագաւորեալ ամս հինգ: Ինդ նմա տարաւ զԴազաւոն, կասկածեալ յառնն քաջու.

¹ Այլ խրոխտմբ:

² Երկք օր. եկելոյ:

Թենէ . և զտուն նորա հրամայէ ունել յարքունիս , նոյնպէս և զեղբօր նորա Շաւարշայ , և զՊարգեայ ա մատունւոյ : Վանդի նոքա երկոքեանն հանդերձ զի . նուորօք իւրեանց եւթն հարիւրովք նկատեալ որսա ցան զաջողութիւն ժամու 'ի ճանապարհի կարաւանին՝ զերծուցանել զարքայն իւրեանց Խոսրով , և ոչ աջողե ցան 'ի պարաւանդելոյ ոտից նորա 'ի շղթայս : Եւ հօր մարտի եղելոյ՝ սպանաւ Շաւարշ և Սանուէլ որդի Պարգեայ , և բազումք ընդ նոսա . իսկ Պարգե 'ի կա լանս ըմբռնեալ , ածաւ առաջի Լքտաշի . և տիկեւ սակ գործեալ ուռուցմամբ , հրամայեաց զնել յանդի ման Խոսրովայ հանապազ :

ԵԱ

Երթ մեծին Սահակայ 'ի Տիւրոն , և դարձ մեծարանք և պարգեք :

ՍՈՒՐԲԲ ոմանք երևելիք առաջինք 'ի նախահարցն և 'ի վերադիտաց աշխարհիս , լուսաւորութեան պատ ճառք , որդէծնութեամբ իջեալ 'ի մեծն Սահակ , դադարումն եղև ուստերաց նորա . ունելով զուսոր մի Սահականոյշ կոչեցեալ , որ տուաւ յամուսնու Թիւն Համազասպայ մամիկոնենի : Եւ 'ի մեռանել քաջ սպարապետին Հայոց Սահակայ ասպետի՝ 'ի տեղի նորա զնա աղաչէր կարգել Խոսրովայ արքայի , և զինի կապանաց՝ եղբօր նորա Սամաշապոյ : Եւ սա հրաժարէր առանց արքայից արքայի առնել զայն . յիշելով , թէ սակս այսպիսի իրաց կրեաց վիշտս եղբայր նորին Խոսրով : Սան որոյ առեալ 'ի սմա նէ Թուղթս , 'ի Թախանձելոյ դստերն՝ ինքնին չոգաւ առ Լքտաշի Պարսից արքայ , որ յետ եւթանասուն ամի Թագաւորութեան հօրն՝ կալաւ զտէրութիւնն ամն չորս :

Եւ մեծարի 'ի նմանէ յոյժ . նախ վասն քաջատոհ միկ ազգին պահլաւկաց , դարձեալ և զի առաջի ան հաւատից արգոյ և պատուական ցուցանէ Լքտաւած զծառայս իւր : Որոյ զբնաւն կատարեալ խնդիրս , նախ

վասն փեսայի նորա Համազասպայ, դարձեալ և վասն մնացելոցն մեղուցեալ նմա ազգացն կամարական և ամատունի, որ սուգեալ զօղեալ էին յանյայտ տեղիս . վասն որոյ մաղթեաց գթալ, իբր յաստուածային հրամանէ՝ ոչ բառնալ որդւոց զյանցանա հարց . մանաւանդ զի և հարքն որք մեղանն, նոքին սակա այնր և մեռան : Որոց մնացելոցն պարգևեալ զկեալն, հրամայեաց զտունս՝ երկաքանչիւրոցն զկալեալսն յարքունիս՝ դարձուցանել 'ի նոսա . բայց միայն 'ի գահ հայրենի ոչ հաստատել², այլ 'ի խոնարհ քան զբազումն մատուցեալ նախարարս, 'ի կարգ կրտսերագունից պատրաստել : Իսկ զազգն Համազասպայ, որ է տոհմ մամիկոնեան, 'ի վեր մատուցանել, զի կարգեսցին ունել զհինգերորդ գահ նախարարացն Հայոց . և 'ի դիւանի իւրում գրել :

Օ ի զերկուս զայս այսպէս պահէին սովորաբար . զի յորժամ նստէր արքայ նոր, նոյն ժամայն փոխէին զգրամ գտեալ 'ի գանձս արքունի, զնորայն տպաւորեալ պատկեր . և զիր դիւանին՝ յայլ փոխեալ նորա անուամբ, սուղ ինչ զանազանեալ, ոչ բառնալով ըզհինն : Իսկ եթէ յամիցէ 'ի տէրութեանն ամս բազումն, և արասցէ աշխարհագիր նոր, թողուն զայն որ 'ի հնոյն փոխեցաւ, զի միայն 'ի նորոյն վերագրեսցի անուն : Ըրդ Ըրտաշիր ոչ ժամանէ 'ի կարճութենէ աւուրցն այլ առնել աշխարհագիր . յայնմ՝ որ յառաջնոցն փոխեաց, իւր անուամբն հրամայեաց գրել զայդ ամենայն, և տալ գահու և պատուոյ՝ հանդերձ իշխանութեամբ գիւղից և դաստակերտաց Համազասպայ, որում ցանկայրն սպարապետութեան Հայոց, հրովարտակ առ Ս Ռամհապուհ մեր թագաւոր գրեալ զայս :

Թուղթ Արտաշէի առ Վառնապուհ :

ՍԱԶԴԵԶԱՆՑ քաջ, Ըրտաշիր արքայից արքայ, առ եղբայր Ս Ռամհապուհ թագաւոր Հայոց ողջոյն շատ :

1 Երկու օր . զիեան :

2 Մի օր . պարտաւել :

Ընկալայ զգրեալսս քո, որ ինչ վասն եպիսկոպոսիս Սահակայ, և յիշեցի զերախտիս նախնեաց դորա, որք էին նահապետք սուրենեան Պահլաւոյ, և կամաւ յանձն առին զտէրութիւն իմոյ նախնւոյն և համա նուանն Լ'րտաշրի. և այնչափ սիրեալ զնա քան զիւրեանց ազգայինսն, մինչ զի ոչ շատացան միայն 'ի Պարսից աշխարհիս մարտնչել ընդ նոսա, այլ և 'ի ձերդ եկեալ նորին աղաքաւ, սպանին զԽոսրով զքո նախնին. և զտոյժս սպանութեանն իւրեանց հատուցին մահուամբ: Իսկ որդի սպանողին Վրիգոր զկեանս և զթագաւորութիւն կորուսեալ հիւանդութեամբ Տրդատայ, վերստին ետ իւրով բժշկութեամբ. և առաւել առ ձեզ եղև երախտաւոր: Ս'ան որոյ զորդիացեալդ դորա զՀամազասպ կացուցեն 'ի վերայ զօրացդ սպարապետ՝ մեր հրամանաւ, և ազգի դորա տացես զգահ հինգերորդ՝ պատուոյ նախարարացդ. և ըզգեւզս և զդաստակերտս, զոր տուեալ է նախնեացն քոց հարց դորա, կալցին դոքա: Սպաւս և զտունս փնասակարաց ազգացդ, զոր կալաք յարքունիս, թողցես 'ի բաց՝ աներկիւղաբար ժառանգել նոցին մնացորդաց. բայց գահուց հայրենականաց պատուոյ մի արասցես արժանի. զի և մեք 'ի մերում դիւանի հրամայեցաք գրել: Ողջ լեր:

Իայց յորժամ եկն մեծն Սահակ և զամենայն պարգևեալսն յԼ'րտաշրէ հաստատեաց, մեռաւ արքայն Պարսից Լ'րտաշիր, և փոխանակ նորա թագաւորեաց Ս'աւամ, որ և Լ'րմանն կոչեցաւ, ամս տասն: Եւ զնոյն բարեկամութիւն կարաւ ընդ աշխարհս Հայոց և ընդ թագաւորին մերոյ Ս'աւմշապհոյ և ընդ մեծին Սահակայ. և եր խաղաղութիւն 'ի մէջ Ս'աւմայ և Լ'րկադեայ: Եւ Ս'աւմապուհ ունէր զաշխարհս մեր, և ծառայէր երկոցունց թագաւորացն՝ տալով զհարկս, զմասինն Պարսից՝ Ս'աւմայ, և զմասինն Հունաց՝ Լ'րկադեայ:

ԾԲ

Յաղագս գանիւլեան նշանագրութեանն :

ՅԱՅԵՄ Ժամանակի հիւանդացեալ լ'ըկադ , և շարժմանց ահագնից և հրենկեցութիւն եղեալ 'ի խիւ զանդիոն , որ յաղագս մեծին Յովհաննու , շփութեալ լինէր թագաւորութիւնն Յունաց . և զօրքն ընդ միմեանս պատերազմէին և ընդ Պարսս : Ս' անն որոյ Ս' ռամ հրամայեաց Ս' ռամչապհոյ մեր թագաւորին իջանել 'ի Ս' իջագետս , զի խաղաղացուցեալ¹ կարգեացէ զնոսա , և համար երկաքանչիւրոցն հատցէ գործակալացն : Եւ իջեալ նորա և կարգեալ զայս ամենայն , ոչ փոքր ինչ կրէ աշխատութիւն յաղագս քարտուղարի . զի մինչև գնաց Ս' եսրոպ յարքունական դրանէն² , ոչ զոր 'ի ճարտարաց գտանէր անդ 'ի դպրաց , քանզի պարսկականաւն վարէին գրով . վասն որոյ մատուցեալ առ արքայն քահանայի որումն՝ Հաբէլ անուն կոչեցեալ , խոստանայր հայկականացս լեզուաց առնել նշանագիր , յարմարեալ 'ի Ղանիւլէ եպիսկոպոսէ՝ յիւրմէ մերձաւորէ : Օրով անփոյթ արարեալ արքային , և ելեալ 'ի Հայս , գտանէ ժողովեալ առ մեծն Սահակ և Ս' եսրոպ զամենայն եպիսկոպոսունս՝ հոգալ զգիւտ³ դպրութեան Հայոց , զոր զգացուցին արքային . և նա պատմեաց զասացեալսն վանականին : Օր իբրև լուան , թախանձէին զնա՝ փոյթ զայնպիսեացն առնել պիտոյից :

Ս' անն որոյ յաշխարհէս մերոյ առաքեաց հրեշտակութեամբ զայր մի պատուական և հաւատարիմ իւր , խաղունի ազգաւ՝ Ս' ահրիճ անուն , յոյժ փափագող նորին գործոյ , առ Հաբէլն այն : Օր առեալ , և երթեալ նովաւ հանդերձ քաջ հմտացեալ 'ի Ղանիւլէ , կարգեալ ըստ ձեռոյ օրինակի յունականին զվաղնջուց գտեալ նշանագիր⁴ տառից , եկեալ ետուն ցմեծն Սա-

¹ Երկու օր . խաղաղացուցել էա . զիս զնա :

² Բայն :

³ Երկու օր . զգիր . . խախտեցու

⁴ Երեք օր . արագիր :

Հակ և Ս'եսրոպ : Որոց ուսեալ, և թեւածելով ընդ նոսա տղայոց զամն սակաւս, տեղեկացեալ գիտացին՝ ոչ լինել բաւական այնու նշանագրօք ստոյգ հողովել զհեգենայ ¹ բառից հայկականաց հագնեղաբար՝ մուրացածոյիւն ² այնուիկ գծագրութեամբ :

ԾԳ

Յազապս մեսրոպեան նշանագրաց 'ի վերնոյն տուելոց շնորհաց :

( ) ԿՆԻ այսորիկ ինքնին Ս'եսրոպ իջեալ 'ի Ս'ի-ջադեստս՝ հանդերձ ³ աշակերտօք առ նոյն Ղանիէլ, և ոչ աւելի ինչ գտեալ քան զառաջինն, անցանէ և յԵդեսիայ առ Սղատոն ⁴ ոմն ճարտարասան ⁵ հեթա-նոս՝ իշխան դիւանին : Եւ նորա ինդութեամբ ընկալեալ, և զոր ինչ միանգամ 'ի միտ առնոյր բան հայերէն յինքն առեալ, և շատ ջանացեալ և ոչ օգտեալ, զտգիտութիւն խոստովանեաց հռիտորն : Եւ զայլ ոմն ասելով յոյժ հասու, վարդապետ իւր եղեալ յառաջագոյն, և ապա առեալ զճարտարացն ⁶ գրեան 'ի նոյն դիւանէն Եդեսեայ, և գնացեալ քրիստոնէութեան հաւատաց . որոց անուն Եպիփանոս . զոր ինդրեալ գտցես լցուցանել զփափաքդ քո :

( ) Հայնժամ Ս'եսրոպայ օգնականութիւն 'ի Ղաբի-լոսէ ⁷ եպիսկոպոսէ գտեալ, և անցեալ ընդ Փիւնիկէ 'ի Սամոս դիմէ . քանզի Եպիփանոս վճարելով ⁸ զկենցաղս՝ թողեալ լինի աշակերտ մի անուանեալ Հռոփանոս, հրաշալի արուեստիւ հելլէն գրչութեամբ ⁹, որ 'ի Սամոս էր միայնացեալ : Եւ սա երթեալ Ս'եսրոպայ, և յայսմ ևս անշահ մնացեալ, յաղօթաւ ապաւինի . և տեսանէ ոչ 'ի քուն երազ և ոչ յարթ-

1 Երկու օր . Կենթաբառից . մի օր . Կենթա բառից :

2 Մի օր . մարտաշարիւն :

3 Երկու օր . Կանգնելէ դուռսէ ալը ֆերպաց :

4 Երկէ օր . առ Պղարոս :

5 Այլ ճարտարան :

6 Մի օր . և միւս ևս 'ի լուսանցան ճարտարանն դգրեան :

7 Մի օր . յիւսիսի :

8 Երկու օր . Ընդեալ . . անուն Հռոփանոս :

9 Երկէ օր . Գրչութեան :

նութեան տեսիլ, այլ 'ի սրտին գործարանի երևու-
թացեալ հոգւոյն աչաց թաթ ձեռին աջոյ՝ գրելով
'ի վերայ վիմի՝ Լ, Լ, Լ, Լ, Լ, Լ, Լ, Լ. զի որպէս
'ի ձեան վերջը գծին կուտեալ՝ ունէր քարն : Լը ոչ
միայն երևութացաւ, այլ և հանգամանք ամենայ-
նին որպէս յաման ինչ 'ի միտս նորա հաւաքեցաւ :
Լը յարուցեալ յաղօթիցն, եստեղծ զնշանագիրս մեր՝
հանգերձ Հռոփանոսիւ կերպաձեւեալ զգիրն ՍԻՍՏՐՈՆ
պայ առ ձեռն պատրաստ . փոխատրելով զհայերէն
աթուրայսն . ըստ անսայթաքութեան սիւղաբայից՝
հելլենացոց : Լը իսկոյն 'ի թարգմանութիւն ձեռն
արկեալ, խորհրդաբար սկսանելով յԼՆԱԿԱԳ, բովան-
դակ զքսան և երկու յայտնիսս և զնոր Ստակս յե-
ղուլ 'ի հայ բան, նա և աշակերտք նորա Յոհան ե-
կեղեցային և Յովսէփ պաղնացի . միանգամայն և զա-
րուեստ գրչութեան ուսուցանել տալով իւրոց մանկա-
գոյն աշակերտացն :

ԾԴ

Յաղագս գալրութեան հայոց, Վրաց և Աղուանից :

Ս ԱՆՃԱՆԵԱԼ Լճկադայ, փոխանակ թագաւորէ
նորին որդի, որ կուչեցաւն թիւոգոս փոքր . և զնոյն բա-
րեկամութիւն կալաւ ընդ մերում աշխարհիս, և ընդ
արքային մերում Ս ՌԱՄԿԱԿՏՅՈՅ . բայց զմասն իւր նմա
ոչ հաւատաց, այլ ինքեան գործակալօք կալաւ . և խա-
ղաղութիւն արար ընդ Յաղկերտի արքայի Պարսից :
Ընդ այն ժամանակս եկեալ ՍԻՍՏՐՈՆ պայ, և բերեալ
զնշանագիր մերոյ լեզուիս, և հրամանաւ Ս ՌԱՄԿԱԿՏՅՈՅ
և մեծին Սահակայ՝ ժողովեալ մանկունս ընտրեալս,
ուշեղս և քաջասունս¹, փափկաձայնս և երկարագիս,
և դպրոցս կարգեաց յամենայն գաւառս, և ուսոյց լղջ-
բնաւ կողմանս բաժնոյն Պարսից՝ բայց 'ի Յունաց²

1 Այլք Վի. զի որպէս :

2 Մի օր . Գալիսիայի առնելի Գալի .
այլ օր . Կաթիլայ :

3 Նրեք օր . Վիւրթից :

4 Մի օր . Գալիսիայի . այլ օր . Գալի-
ստան . երկու օր . Գալիսիայի :

5 Մի օր . Յունաց խան . երկու
օր . Կաթիլ :

մասէն , որք ընդ ձեռնադրութեանն տուգանեցան՝ վիճակեալ յաթոռն Լիսարու , վարել յունական դպրութեամբ և ոչ ասորւով :

Իսկ Սեբրոպայ երթեալ յաշխարհն Սրաց , առնէ և նոցա նշանագիրս տուեցելովն 'ի վերուստ շնորհաւն , հանդերձ ջաղայիւ ոմամբ Թարգմանաւ հելլէն և հայ լեզուի¹ . ձեռնտու լինելոյ արքայի նոցա Բակրոյ , և եպիսկոպոսին Սովսիսի : Եւ ընտրեալ մանկունս , և յերկուս բաժանեալ դասս , և վարդապետս Թողու նոցա յաշակերտաց իւրոց զՏէր խորձենացի , և զՍուշէ տարօնեցի :

Եւ ինքն յՄլղուանս իջեալ առ Բրսվաղէն Թագաւոր նոցա և առ եպիսկոպոսապետն Լորեմիայ . որոց կամաւ յանձն առեալ զվարդապետութիւն նորա , ետուն մանկունս ընտիրս : Եւ կոչեալ զԲենիամին ոմն շնորհաւոր Թարգման , զոր անդանդաղ արձակեաց մանուկն Սասակ Սիւնեաց տէր՝ 'ի ձեռն Բնանիայի եպիսկոպոսի իւրոյ . որովք ստեղծ զնշանագիրս կոկորդախօս աղխազուր² խժական խեցճեկագունին այնուրիկ դարգարացւոց լեզուին : Եւ վերակացու Թողեալ զաշակերտ իւր զՄովնաթան , միանգամայն և քահանայս կացուցեալ դրանն արքունի , ինքն դառնայ 'ի Հայս . և գտանէ զմեծն Սահակ Թարգմանութեան պարապեալ յասորւոյն՝ յոչ լինելոյ յունի : Վնանքի նախ 'ի Սեբրոթանայ այրեալ լինէին ընդհանուր աշխարհիս յոյն գիրք . դարձեալ 'ի բաժանել զաշխարհս Հայոց՝ չտային պարսիկ վերակացուքն յոյն ուսանել դպրութիւն ումեք յիւրեանց մասինն , այլ միայն ասորի :

ԾԵ

Կրկին Թագաւորեն Հայոց խտրովայ , և յետ նորո Շապհոյ պարսկի :

ՍՌԱՄԵԱԳՅՈՅ Թագաւորեալ ամս քսան և մի՝ մեռանի , Թողլով որդի տասնամեայ՝ անուն Բրտա .

¹ Երեք օր . լեզուս . . . լինելով :

² Մի օր . աղխազուր . . . ու ռանելով յունի :

շէս : Յայնմ ժամանակի երթեալ մեծին Սահակայ 'ի դուռն արքային Պարսից Յազկերտի՝ խնդրել զկապեալն Խոսրով, որ զկնի մահուանն Լըտաշքի՝ լուծեալ պահեցաւ արձակ յԼնուշն կոչեցեալ բերդի յաւուրս Սաւմայ : Եւ Յազկերտի հաւանեալ՝ կատարէ զհայցումսն, տալով նմա զտէրութիւնն՝ արձակեաց 'ի Հայս : Սա խնդրեաց զՀրահատ որդի Ղազարոնի, որ յետ հօրն նորա մահուան՝ հանեալ յանյիշելի ամբողջէն, անդր ևս քան զսաղաստան էր գումարեալ. զոր ոչ ժամանեաց տեսանել Խոսրով մի և եթ' 'ի կրկնումն թագաւորեալ ամ² :

Յետ որոյ Յազկերտ ոչ ևս 'ի նոցանէ, այլ զՇապուհ զորդի իւր թագաւորեցուցեալ Հայոց, հնարս դառնութեան խորհելով՝ իբր թէ այնպէս հանապազ առ նմա՝ նախարարքն յանգչիցին խօսիւք, տուր և առիւք, խրախճանութեամբ և զբօսանօք որսոց, այլ և եկամուտ հարազատութեամբ մերձաւորեսցին խնամութեամբ. զի մարթ լիցի զնոսա և 'ի դեն մազդէ զանց սաղապեցուցանել¹ որով ամենեւեմ զատչիցին 'ի Յունաց. ոչ գիտելով անմիտն, թէ Տէր ցրուէ ըզխորհուրդս հեթանոսաց. թէպէտ առ ժամայն աջողեցաւ : Վանգի մեռեալ Համազասպայ, և 'ի սգի մեծի եղեալ Սահակայ, ոչ որ 'ի միաբանութիւն հաւաքեաց զգունդս Հայոց. վասն որոյ դիւրամուտ եղև յաշխարհս Շապուհ, ընդ իւր ածելով զՀրահատ և զամենայն վտարանդիսն. սակայն ոչ կարաց հաճել զմիտս նախարարացն, ամենեցուն ատեցեալ³ զնա. և ոչ արքայօրէն մեծաբէին զնա յորս կամ 'ի խաղու :

Ի՞նչ երբեմն զհետ երամակաց ցառց յանդգնագոյնս արշաւեալ ընդ խորտաբորտսն⁴ և 'ի վիմուտ⁵ տեղիս. յորմէ կասել սկսաւ Շապուհ : Իսկ Լըտմայ մեկացուց եպերեալ զնա՝ ասէ. Վնա զնա, աստուած որդիդ Պարսից, թէ այր իցես : Եւ նա ասէ. Ղու երթիջիր, զի 'ի քարինս դիւաց է շահատակել : Ղարձեալ յայլում ժամու գիպեցաւ 'ի շամբս կինջս որսալ

1 Երկք օր. ոչ եկէ կամ և եկէ :

2 Ամենայն գրչագիրք ամ մի :

3 Երկու օր. յաւելումն լինելով :

4 Մի օր. ստալալէրացանել :

5 Երկու օր. ասեալ... զեթերմաց :

6 Երկու օր. խոթաբորտս կամ խաբաբորտ :

7 Մի օր. 'ի վնասուալ :

հրով, և Շ ապհոյ ոչ համարձակեալ 'ի Թաւուն քա. ջարշաւ լինել, մինչև շրջապատէր¹ հուրն. և նորա զհայեցուածման յերկուս բաժանեալ, այսր անդր բե. րեալ լինէր երիվարաւն: Ս'իւսանգամ ասէ Մտոմ. Ստուածորդիդ Պարսից, ահա հայր քո և աստուած, ընդէր զանգիտես: Իսկ Շ ապուհ ասէ. (Թողեալ զկա տակելդ՝ յանցանել ընդ հուրդ դարձո գբեզ, որ և ես զկնի քո. քանզի յառաջեին՝ ձիս իմ խրտփ: (Յայն. ժամ այլանեաց զնա Մտոմ՝ ասելով. Ս'իթէ և այդ քարի՜նք իցեն՝ զի ես յառաջեցից. և արդ եթէ դու զմոկացիս կոչես դիւաղգիս, ես զսասանեանսդ կոչեմ կնամարդիս: Եւ մտրակեալ զերիվարն իբրև ընդ հո. վիտս ծաղկանց անցանէր ընդ հուրն՝ զերծուցանելով զՇ ապուհ: Եւ յետ այնր գիտացեալ՝ եթէ նա լուռ ոչ լինի, անցեալ գնայ 'ի Սոկաց աշխարհն:

Եւ յլ երբեմն 'ի մականական² խաղուն երկիցս³ պա տահեաց Շ աւասպայ արծրունւոյ զգնդակն հանել 'ի Շ ապհոյ: Եւ նորա ածեալ նմա մականաւն՝ ասէ. Նանիր գբեզ: Իսկ նորա պատասխանեալ, Թէ Եւթ, ասէ, ճանաչեմ և զիս արքայորդի 'ի սերմանէ Սանա սարայ. և ունիմ իշխանութիւն ընդ եղբարս քո ըզ բարձն արքայի համբուրել՝ որպէս և անուանակոչե. ցեալս եմ: Եւ զայս ասացեալ յոյժ քամահաբար, 'ի ձիարձակարանէն արփայապնաց լինէր:

Պարձեալ երբեմն⁴ 'ի խնջոյսն ուրխութեան խոս. րով գարդմանացի 'ի գինուջ զեղխեալ առաջի Շ ապ. հոյ, զօրէն սեղէխի տուփեցելոյ զհետ ջնարահար⁵ քա ջամասն կնոջ կրթէր: Ինդ որ ցասուցեալ Շ ապ. հոյ, հրամայէ ունել զնա և 'ի դահլձին պահել. այլ նա 'ի վաղակաւորն հաստատեալ զաջն, պէս գունակ Տրդատայ բագրատունւոյ, յիւր տունն անցեալ գնայր և ոչ դք 'ի սպասաւորացն արքունի համարձակեալ ար. կանել 'ի նա ձեռն, յառաջագոյն գիտելով զփորձ առնն: Եւ զայս պատմել մեզ՝ քոյդ հարկաւորեաց⁶ խնդիր:

1 Երկու օր. չգրապարէալ. մի օր. զի մի չգրապարէալ հուրն... լինէր զի մի չգրապարէ հուրն երիվարան:

2 Մի օր. 'ի մայիս:

3 Երկու օր. երկու:

4 Երեք օր. ուրեմն:

5 Մի օր. ընկար... 'ի վաղարան:

6 Երեք օր. հարկաւորեաց ընդ մոյր խնդիր... Բայց եղև ընդ հասանել Շ ապ. հոյ... 'ի գրանն մարդկանէ:

ԾԶ

Որ ինչ զինի գնալոյն Շապհոյ 'ի Հայոց, և անիշխանութեանն
յետ նորա :

( ) ՔԱՌԵԱՄ անարգաբար թագաւորեալ Շապ-
հոյ, հասանէ նմա համբաւ հիւանդութեան հօրն, և
գնայ փութանակի, իւրում տեղակալին հրամայելով
զօրագլխի՝ ունել զմեծամեծս Հայոց, և տանել 'ի
Պարսս : Իբրեւ եղև հասանել Շապհոյ 'ի Տիսրոն,
մեռաւ հայրն նորա ( ) ազգերտ, թագաւորեալ ամս մե-
տասան : Ի նմին աւուր և նա անդէն 'ի զրանէ մարդ-
կանն նենգեալ՝ սատակեցաւ : Իսկ 'ի ձեռն քաջին և
բարեբախտին Վերսիսի ճիճրակացւոյ՝ զօրագլուխ ե-
ղելոյ ժողովեալ նախարարացն Հայոց հանդերձ զօրօք
իւրեանց, տան ընդ գնդին Պարսից պատերազմ. հար-
կանեն զզօրսն, և սպանանէ Վարսամ սպանդունի զզօ-
րագլուխն. և ինքեանք ցրուեալք տիրազուլիք՝ անձ
նապահապետք՝ յամենայն լերինս և յամուրս շրջին.
յորում համօրէն վանանդացիք երևեցան նահատա-
կեալ քաջութեամբ : Ուստի աղմկաւ և բազում խռո-
վութեամբ մնացեալ աշխարհս մեր յանիշխանութեան
ամս երիս, աւերեալ ամայանայր. վասն որոյ պակա-
սեալ լինէին հարկք արքունի, և հատեալ ճանապարհք
ռամկաց, և ամենայն բարեկարգութիւն վերդովեալ
սպանանէր :

Ինդ նոյն աւուրս լինէր թագաւորեալ Պարսից
Ուսամ երկրորդ, և զքէն վրիժուց խնդրեաց 'ի մերմէ
աշխարհէս. խաղաղութիւն առնելով՝ ընդ ( )ոյնս՝ ոչ
'ի բաժին նոցա հպի :

1 Երկու օրին. ճիւղաւորացի ..
Աղբիւմ :

2 Մի օր. անփութութիւն :

3 Մի օր. անպակասութիւն :

4 Երկու օր. ընդ Թոմայ ունելով :

ԾԷ

Առաքուհի Մեսրոպայ 'ի Բիւզանդիոն, և պատճէն թղթոց հնչից:

ԻՍԿ իբրև ետես մեծն Սահակ զայս ամենայն չա-
րիս 'ի մասինն Պարսից, գնաց նա զկողմամբք արևմը-
տից մերոյ աշխարհիս 'ի բաժին մասինն Յունաց, և ոչ
ըստ արժանեաց իւրոց եղև ընկալեալ. վասն որոյ յղէ
զՍեսրոպ և զՍարգան թռռն իւր 'ի Բիւզանդիոն առ
կայսրն թէոդոս թղթով, որ ունէր զայս:

Թուղթ Սահակայ առ Թէոդոս:

ԽԱՂԱՂԱՍԻՐԻ կայսեր տեառն իմում Բէգոստոս
Թէոդոսի՝ Սահակ Հայոց եպիսկոպոս 'ի Տէր խնդալ:
Պիտեմ, զի համբաւ նեղութեանս մերոյ հասեալ
է 'ի ներող լսողութիւն¹ ինքնակալիդ. սակս որոյ յու-
սալով 'ի գթածութիւն բարերարութեանդ քոյ, զի-
մեալ ապաւինեցայ յոտս ձեր. և ոչ հանդիպեցայ
ընդունելութեան յիմում վիճակիս 'ի հրամանէ վե-
րակացուացոս սոցա. այնչափ ատեցեալ զմեզ, մինչև
զնշանագիրս անգամ ոչ ընկալան, զորս եբեր նոյն այր՝
զոր առաքեցի առ ձեր բարերարութիւնդ, բազում ան-
գամ ձգնեալ դորա յԵրուոց աշխարհին: Երդ հա-
ճոյ թուեսցի տէրութեանդ ձերում՝ ոչ անխիստ առ-
նել զմեզ 'ի մերում վիճակիս, և հրամայել ընդունել
զմեզ և զվարդապետութիւնս մեր: Ողջ լեր:
Պարէ և առ եպիսկոպոսն թագաւորեալ քաղաքին
զայս ինչ:

Թուղթ Սահակայ առ Առաքիոս:

ՍԱՀԱԿ եպիսկոպոս Հայոց, վարդապետ մեր Եր-
տիկոս եպիսկոպոս աշխարհամուտ դրանդ, օրհնու-
թեամբ ողջոյն:

¹ Մի օր. Եւթաթիան... երկու օր. հասեալ է 'ի Եւթա... Եւթա... 'ի Կոստանէ:

(Յուսացեալ 'ի ձեր սրբութիւնդ առաքեցի զուսուցող մերոյ աշխարհիս յ)՝եսրոպ, և զթոռն իմ ՝) արդան, որպէս զի 'ի լսել քո 'ի դոցանէ զաղէտս նեղութեան մերոյ, բարեխօսեալ առ մեծի թագաւորիդ՝ օգնեսցես մեզ, որպէս արդարեւ եղբայր սիրելի : Ողջ լեր : Վրէ և առ լ'նատողիս զօրավար զայս ինչ :

Թուղթ Սահակայ առ Անատոլիոս :

ՍԱՀԱԿ եպիսկոպոս Հայոց, քաջի զօրավարի լ'նատողեայ խնդալ :

(Նորհ ունիմ լ'ստուծոյ յաղազս զքեզ պատրաստել մեզ յապաւինութիւն . վասն որոյ զգացուցանեմ՝ զի 'ի հայթայթանս՝ մերոյ նեղութեանս առաքեցի զուսուցանողդ մեր զ)՝եսրոպ և զթոռն իմ ՝) արդան 'ի դուռն արքունի . և աղաչեմ զքո քաջութիւնդ ձեռնտու լինել ճանապարհիդ : Ողջ լեր :

(Օայս տեսեալ լ'նատողեայ, միանգամայն և զլուր առաքինութեանն յ)՝եսրոպայ՝ յիշեալ, որ յառաջագոյն հնչեցեալ էր զնմանէ, ոչ փոքր արար նոցա ընդ ունեւութիւն, մինչև 'ի ձեռն փոփոխ ընթացից գրով զգացուցանել կայսերն : լ'նու հրաման՝ արժանապէս առաքել փութով : ՝) ասն որոյ արգելեալ 'ի քաղաքին յ)՝եկտինէ զազմութիւն աշակերտաց, զորս ընդ ինքեան ածեալ հանդերձ գլխաւորաւն նոցա ՝) և զնդիւ, առ եպիսկոպոսին լ'չակայ թողու : Եւ իւր առեալ զ)՝եսրոպ և զ)՝արդան՝ տայ ցեպիսկոպոսն Վերջանու ց)՝նիթ, և բարեփառութեամբ զնոսս յուղարկէ : Սրով մտին 'ի Բիւզանդիոն, և յանդիման եղեալ մեծի թագաւորին, առին զոր յուսայինն և զոր ոչն յուսային . և դարձան հանդերձ թղթով այսպիսեալ :

Թուղթ Թէոդոսի առ Սահակ :

ԻՆՔՆԱԿԱԼ (Ժ)՝եոդոս լ'գոստոս և կայսր հռովմայեցոց, մեծի Սահակայ եպիսկոպոսի խնդալ :

1 Մի օր . 'ի հայկայն . այլ օր . հայկապոնն :

2 Երկու օր . Մեքոպայ, որ յատուկայն հնչեալ էր . . . զգարողեալ :

Հրամայեալ մեր տեսանել զթուղթս, վերահասու եղաք գրելոցս առ 'ի քէն. և մեղադրեցաք յոյժ, զի ամենայն սրտիւ միտեցար՝ զհետ հեթանոս թագաւորի, և մեզ և ոչ թղթով բաւականացար ծանօթանալ: Եւ առաւել յայսմ մեղադիր եմք, զի արհամարհեալ զճարտարօքս, որ 'ի մերում քաղաքիս, յի սորեաց ումանց խնդրէիր զիմաստից գիւտս: Աման ընդ հաճեալ էաք ընդ մերոյ ծառայիցդ արհամարհել զայդպիսի ուսմամբդ. բայց զի յետոյ պատմեաց մեզ Սերոպ, թէ կատարումն արուեստիդ 'ի շնորհաց վերնոյն եղև, գրեցաք՝ զի ամենայն փութով ուսցին, և զքեզ պատուով ընկալցին՝ որպէս զարդարեւ վարդապետ իւրեանց, հանգոյն արքեպիսկոպոսին Սեսարու. և դարմանք և ծախք յարքունուստ եղիցին: Եւ հրամայեցաք քաղաք շինել յաշխարհիդ հայոց՝ յապախուծիւն ձեզ և մերոց զօրաց: Եւ վասն քո աւարաք ստրատելատ զՍարդան զորդի որդիացելոյ քո, և յառաջին վարդապետսն գրեցաք զՍերոպ: Ողբեր:

Վրեաց և մեծ եպիսկոպոսն Մտտիկոս զայս ինչ:

Թուղթ Ատտիկեայ առ Սահակ:

ԵՅՑԻԿՈՍ ինքնագլուխ եպիսկոպոս Սոստանդնուպօլսի, եղբօր սիրելւոյ և աթոռակցի՝ Սահակայ եպիսկոպոսի հայոց 'ի Տէր խնդալ:

Բազում գոհութիւն Մտուծոյ մատուցանեմք յազաքս քո բարեհամբաւութեանդ՝ 'ի մէջ այդպիսի բարբարոս ազգի. այլ ազատ 'ի մեղադրանաց ոչ թողումք, որ ոչ կանխաւ յիշատակեցեր զսիրելութիւն Վրիգորի և Սերսիսի երանելեաց քոց հարց: Եւ առաւել ընդ այս զարմանամք, եթէ զհարկ թողեր զադբեւուն եկեղեցւոյ զհայր մեր սուրբ Յովհաննէս, որ ոչ միայն տիեզերական մայրաքաղաքիս, այլ սովաւ և ամենայն քրիստոնեայք և ընդհանուր աշխարհ 'ի նմա

1 Երկու օր. միւլեք... զայսպիսի
ուսման... խաթուլ լախի... զՍարդան
զորդեալ քո. այլ օր. զորդեալեց քո:

2 Մի օր. բարի կամեաւորեալ...
զխալմիւն մեր... բոլորքսմայ:

նէ վարդապետեալ ուսանի . ուստի և Սկի բերան կոչեցին զնա : Եւ ձեր զանց զնովաւ արարեալ, կամեցայք 'ի սահանական ջրոց զփափագ ծարաւոյն յագեցուցանել . մինչև ամենակալին տեսեալ զանոտի աշխատութիւնն, բղիւսեաց 'ի ձեզ զշնորհս Հոգւոյն, ընդ որ այժմ ուրախ եմք : Իսկ արդ հրամանաւ ինքնակալին լէգոստոսի տուեալ լիցի քեզ իշխանութիւն վարդապետել զկողմնդ մեր . և աղանդոյդ բորբորիտոնաց՝ կամ հաւանել, և կամ հալածել 'ի քումնէ վիճակէդ : Եւ զսուքեալս 'ի քէն զՍԵՐՈՒԿ ձեռնադրեցաք լիւնել եկղեսիառդկոս :

ԾԸ

Վասն զարեմտեայ մեր վարդապետելոյ, և խաղաղանոց բոլորուն, և թաղաւորելոյ Արտաշէի :

ԵԿԵԱՆ, ՍԵՐՈՒԿԱՅ ԵՎ ՎԱՐԴԱՆԱՅ ՍՈՐԱՏԵԼԱՏԻ՝ գտին զգօրավարն Նատու հուպ 'ի մերս եկեալ սահման . որոյ ընկալեալ զհրամանն արքունի, առաւել յռխորտաբար և քաջափոյթ ձեռնարկութեամբ զգործն 'ի կատարումն աւարտեաց : Վանդի իշխանք՝ և զլիաւորք և որք միանգամ յայտնիք էին 'ի կողմանն, 'ի մի վայր եկեալ հասանէին հանդերձ ամենայն քահանայական ազգաւն ինքնակամ, իբր յաստուածառաք ձայնէ հրաւիրեալ . զոր անյապաղաբար սկսեալ ուսուցանել, երազապէս վարդապետեցին զկողմն արեւմտեայն, որպէս զարեւելեայն :

Եայնժամ գային հասանէին 'ի բազում նախարարացն կոչնականք զմեծէն Սահակայ, զի 'ի մէջ նոցա անցեալ 'ի միաբանութիւն հաւաքեսցէ զամենեսեան : Վանդի գիտացեալ արքային Պարսից Սաւմայ, եթէ առանց նախարարացն Հայոց ոչ մարթի ունել զաշխարհն, հաշտութիւն խօսեցեալ 'ի ձեռն Սմբատայ ասպետի : Սման որոյ թողու զՍԵՐՈՒԿ 'ի վերայ վարդապետութեան կողմանն արեւմտից, և առ նմա զթողունն իւր

1 Երկու օր . յաւելուն և փոփոխութիւն :

զՀմայեակ և զՀամադասպեան զեղբարսն Վարդանայ ստրատելատի։ Հրամայէ քննել զժանդադործ բոր բորիտոնսն, և եթէ ոչ հեղութեամբ և ոչ սաստիւ գայցեն յուղղութիւն՝ չարչարանօք հալածել։ զի թընամանք 'ի թշնամանաց վրէժ առնուցուն, և խայտառակեացի իրաւացի մահուամբ անիրաւ մահ հոգւոց։ Եւ ինքն եկեալ անցանէ յայրարատեան գաւառն։ Կուտեալ զամենայն նախարարազունսն, առաքէ զՍմբատ ասպետ և զՎարդան ստրատելատ զթոռն իւր 'ի դուռն արքային Վարսից։

Եւ նորա հաստատեալ զհաշտութիւնն, մուրհակ մոռացման յանցանաց¹ կնքէ, ըստ խնդրոյ նոցա թագաւոր կացուցանելով զՂրտաշէս որդի Վառնապայց. և փոխեալ զանունն, Ղրտաշիր կոչելով, զաշխարհս հայոց 'ի նա հաւատաց առանց պարսիկ վերակացուի. որ տիրեաց ամն վեց։

ԾԹ

Ընկուած Կարնոյ բազմքին, որ կոչեցան Թեոգուպոլիս։

Եւ ԱՏՈՒԵԱՅ զօրավարի ընկալեալ զհրամանն արքունի, եկեալ յաշխարհս մեր և շրջեալ ընդ բազում կողմանս մեր, հաճի 'ի գաւառին Վարնոյ իբրեւ 'ի միջոցի շինել զքաղաքն արգաւանդաճող, շատաջուր և բերրի։ Իբր միջոց վարկուցեալ զվայրսն, ոչ կարի 'ի բացեայ 'ի տեղեացն, ուր Եփրատայ մասինն ինչ բըղխեն աղբւրք ականց, և հանդարտ գնացիւք յառաջացեալ ծովմանն մօրաբար² երևութիւք. յորում անբաւութիւնք ձկանց և զանազան հաւուց ճարակաւորաց, յորոց 'ի ձուոց միայն կերակրեալ լինէին բնակիչքն։ Եւ զեղբրք մօրին շամբք և բազմութիւն եղեգանց. և դառնն ունին զթանձրութիւն³ խոտոց և զքաջաբերութիւն սերմանաւոր պտղոց։ Եւ լերինքն լինեն երէովք կճղակաբաշխիւք⁴ և որոճայնովք. նա և

1 Երկու օր. յանդանն... Բագաւոր
բեցուցանելով... Բղխեն ականք, և։

2 Երկու օր. Դուրբար կամ Դուրբար
բաբեր։

3 Երկու օր. զբազմաթիւն։

4 ԾԹ օր. Իճալաբաշխիւք և որոճաւ

զանապաստանն պաճարս բազմացուցանեն, մեծահասակս,
քաջամարմինս և յոյրս¹ ցուցանեն համակեալս² 'ի գի-
րութեան :

Եւ առ ստորոտով մի գեղեցկանիստ լերինն գը-
տեալ բազում աղբււրս ականակիտս և մանունս բըղ-
իտեալ, անդ ետեղադրեաց զքաղաքն . զորով շրջափա-
կեալ խոր փոսիւ³, անդնդալիւ հաստատեաց զհիմունս
պատուարին . և 'ի վերայ բարձրաբերձ աշտարակս ա-
հադինս շինեաց, յորոց զառաջինն թիւոգոս անուա-
նեաց 'ի պատիւ թիւոգոսի : Եւ 'ի նմանէ և անդր շի-
նեաց աշտարակս Ժայռաւորս իբրեւ զնաւացուկս, և
առանցս գոգաւոր խորշիւք՝ որք ընդդէմ հային լերինն :
Սպայէս և ընդդէմ դաշտին հիւսիսոյ . իսկ ընդդէմ ա-
րևելից և արևմտից կանգնեաց աշտարակս բոլորաձեւ :
Եւ 'ի մէջ քաղաքին 'ի բարձրաւանդակ վայրի մթե-
րանոցս բազմապատիկս շինեաց, և լ'էգոստիոն անուա-
նեաց 'ի պատիւ լ'էգոստոսի : Եւ այլ ջուրս⁴ ընդ յո-
լով տեղին ածեալ մոոյց անյայտ գնացիւք : Եւ ելից
զինու և պահապան գնդիւք զքաղաքն, և անուանեաց
թիւոգուպօլիս, զի յիշատակաւ քաղաքին անմահ լիցի
անունն : Եւ 'ի վերայ ջերմն բղխեալ աղբերացն՝ յարկս
'ի վիմատաշ քարանց շինեաց :

Կ

Կրկն աւետարանիչ լինել Մեսրոպայ, և երթ թարգմանեացն 'ի
Բիւզանդիոն :

ՍԵՄՐՈՂԱՅ կացեալ յանապատ և 'ի հովանաւոր
տեղիան, որ Շ աղգումքն անուանին, բովանդակեաց
զվարդապետութիւնս առաջին առելոց խմբիցն : Վնա-
զի ոչ որպէս արուեստ ուսուցանէր, այլ իբրեւ զհոգի
առաքելաբար աշակերտելոցն տայր : Յետ որոյ թո-
ղեալ վերակացուս յիւրոց աշակերտելոցն 'ի նմին տեղ-

1 Մի օր . յոլս ցոյցանել :

2 Մի օր . մեծահասակ գիրութեան :

3 Մի օր . խորափոս :

4 Երկու օր . ջուրս ածեալ ընդ յո-

լով փեղիս . . . Շ աղգումքն . . . տեղեցն
խմբաց . . . լաբեայն վարդապետ նախա-
գոյն :

ւոյ, զ՝ ևնդ և զ՝ յնուրջ 'ի Սպեր, իսկ 'ի Ղերջան՝
 զնոցին եպիսկոպոսն զ՝ Ինիթ, և յԿեղեաց՝ զ՝ Խա-
 նան, ինքն եկեալ յԼ՝ յրարատ, անցանէ յառաջնոց
 բնակութեան գաւառն Ղողթն:

Ղանդի մնացեալ արմատ դառնութեան հեթանո-
 սական աղանդոյն՝ 'ի ժամանակի անիշխանութեանն 'ի
 վեր երևեալ՝ 'ի բազում տարածեցաւ: Օ որս բնա-
 բարձ արարեալ երանելոյն հանդերձ՝ օգնականու-
 թեամբ հօրաբարոյին Ղոտայ որդւոյ Շաբիթայ, իշ-
 խանի գաւառին, տեղեկանայր ևս, եթէ չարեաց վար-
 դապետացն նախագոյնք՝ 'ի բազասականն են կողմանս:
 Որ երթեալ զբազում յուզողութիւն ածէ, և զսա-
 կաւս անդարձս յիշխանութիւն հոնաց հալածականս
 առնէ: Հաւատալով զվարդապետութիւն կողմանցն
 այնոցիկ եպիսկոպոսի, որում Սուշէն կոչէին, ինքն
 դառնայ զՂարդմանայ ձորովն. զի և 'ի նմա լուաւ իւ-
 նել յընկերաց նոցին աղանդոյն: Օ որս գտեալ, ածէ
 և զնոսա 'ի գիտութիւն ճշմարտութեան, հանդերձ
 վերստին ուղղութեամբ իշխանին Ղարդմանայ, որում
 անուն էր Խուրս: Հրաւիրի անդէն 'ի բղէշխէն գու-
 գարացւոց՝ Լ՝ շուշայէ՝ յաղագս նորին գօրծոյ գալ
 յիւր իշխանութիւնն 'ի գաւառն Տաշրայ. ուր եր-
 թեալ լաւագոյնս վարդապետեաց, և հաստատագոյնս՝
 քան զամենայն աշակերտեալն. առ որով ժամանակաւ
 Լ՝ ձիւ ոմն էր կացեալ թագաւոր Սրաց:

Լ՝ չա եկեալ և առեալ ՍԽերոպայ և մեծին Սա-
 հակայ զնոյն աշակերտս, զՅովսէփ և մեւս ընկեր նը-
 մին 'ի Սողբ գեղջէ, որում անուն Լ՝ զնիկ կոչուր, ա-
 ուքեն 'ի ՍԽիշագետս 'ի քաղաքն Լ՝ դեսիայ. զի որ
 միանգամ գտցի անդ գիրք ասացեալ նոցին սրբոց հարցն
 առաջնոց, թարգմանեալ 'ի մեր լեզուս բերցեն փու-
 թով. զի յետ այնր 'ի Բիւզանդիոն առաքեսցեն 'ի
 նոյն գործ: Որոց ընկալեալ զհրապուրական թուղթս
 սուտակասպասաց ոմանց, իբր թէ պատրաստին մեծն
 Սահակ և ՍԽերոպ զայլս առաքել 'ի Բիւզանդիոն,

1 Երկու օր. գաղութացոց կամ
 գաղութարացոց:

2 Երկու օր. հասարակագոյն... առ

որով Արշիւ ան խոյեալ թագաւոր Սրաց
 'ի ժամանակին յոյնքի... Եւնիկ անուն...
 Կելլէն գրեալ է:

վասն որոյ առանց հրամանի վարդապետացն իւրեանց՝ նոյն ընդ նոյն չուեալ գնացին ՚ի Վիւզանդիոն, նախանձաւոր բարեաց եղեալ ուսմանց. և քաջ վարժեալ հեղին գաղութեամբ, ձեռնարկեցին ՚ի թարգմանել և ՚ի գրել: Եւ ընդ նոսա նախանձեալ ընկերաց իւրեանց աշակերտակցաց, որոց անուանքն՝ 1) Լոնդ և Լյուրիւն կարդային, յիւրեանց կամաց ելին առ նոսա ՚ի Վիւզանդիոն: Եւս ելանեն անդր 3) Յովհան և Լըձան, զորս կանխադոյն առաքեալ էր մեծին Սահակայ և Սեսրոպայ. որոց յուլաբար ուղևորեալ, և ծուլաբար՝ դեգերեալք պատաղեցան՝ ՚ի Կեսարիայ: Որոց ընդունելու թիւն ամենեցուն մեծապէս արար Սաքսիմիանոս եպիսկոպոսն բիւզանդացւոց:

ԿԱ

Յաղագս ժողովոյն Եփեսոսի, որ վասն ամբարշտին Կեստորի եղև:

Ինչոքն այն ժամանակա եկաց յաթոռ եպիսկոպոսութեան բիւզանդացւոց անարժանաբար յաջորդեալ ամբարիշտն՝ Կեստոր. և հրէական իմացմանց հետեւեալ, հայհոյեաց զամենասուրբ կոյսն մարդածին լինել՝ և ոչ աստուածածին: Վրանդի ծնեալն ՚ի նմանէ առեալ սկիզբն, այլ որդի ասէր շնորհօք ՚ի Սարիամայ, և այլ որդի ՚ի Հօրէ յառաջ. որպէս զի լինել երկուս որդիս, որով Երրորդութիւնն չորրորդութիւն լինի: Ասն որոյ ժողովեալ սրբոց հարցն յԵսիա ՚ի ծովահայեացն Եփեսոս գրաւորական վերծանութեամբ, Կելեստինոս Հռոմայ, Կիւրղոս Լըքեսանդրի, 3) Յոննադիոս Երուսաղէմի, 3) Յովհաննէս Լնտիոքայ, Սեմնոն Եփեսոսի, Պաւղոս Եմեսու, Թէոդոտիոս Լնկիւրիայ, և այլ բազում, համանդամայն երկերիւր հարք, նշովեալ ըզ-Կեստոր, խոստովանեցին մի որդի Եստուծոյ զտէր մեր 3) Իսուս Վրիստոս, և աստուածածին զամենասուրբ կոյսն Սարիամ:

1 Երէւն օր. Ժողովոյն:

2 Մի օր. Կաթակցոյն... Կաթակցաց
զաթակցոյն:

3 Երէւն օր. ասել... յառաջ գան

Կեստիմոն. որպէս զի... Թէոդոտիոս
Սեմնոնայ... Մեթոքիայ... ՚ի Եստու-
ծոս... Կելեստինոս:

Եւ վասն զի ոչ հանդիպեցան յայնմ ժողովի մեծն Սահակ և ՍԵՐՈՒԿ, զրեն առ նոսա Լիւրեղ աղէքսանդրացի և Պրոկղոս Լոստանդնուպոլսի և Լէակ ՍԵՒՄԻՆՅՈՅ Եպիսկոպոսք, զգուշացուցանելով զնոսա. քանզի լուան, եթէ ոմանք 'ի չարափառացն աշակերտացն առեալ զգիրսն ԹԻՊՈՂՈՐՈՍԻ մամուկետացոյ, զվարդապետին ԼԵՍՏՈՐԻ և զաշակերտին ԹԻՊՈՂՈՐԻ, գնացին յաշխարհն Հայոց: Լպա եկեալ Թարգմանիչքն մեր՝ զորոց անուանքն յիշատակեցաք յառաջագոյն, գտին զմեծն Սահակ և զՍԵՐՈՒԿ յԼԵՒԻԶԱՄ Տարօնոյ, և մատուցին զԹուղթսն և զխանոնս ժողովոյն Եփեսոսի՝ վեց սահմանեալ կանոնաւ՝ գլխով, և զսոյոգ օրինակս գրոց:

Օր առեալ մեծին Սահակայ և ՍԵՐՈՒԿայ, դարձեալ Թարգմանեցին զմի անգամ՝ Թարգմանեալն, փութանակի հանդերձ նոքօք վերստին յօրինել՝ նորոգմամբ: Լայց քանզի անգէտք էին մերում արուեստի, 'ի բազում մասանց Թերացեալ գործն գտանէր. վասն որոյ առեալ մեծին Սահակայ և ՍԵՐՈՒԿայ զմեզ առաքեցին յԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱՅ՝ 'ի լեզու պանծալի, 'ի սոյոգ յօդանալ ճեմարանին վերաբանութեան:

ԿԲ

Ի վարդապետսն, յինքն և 'ի ճանապարհորդութիւն ուսմանն, օրինակաւ երկնային զարդու:

ՅԱՐԱՏԵՏԵՒՈՂՔ Իմաստասիրացն և վերահայեցողք չափաբերապէս մակադրութեանց՝ զաստեղս 'ի լուսնոյ՝ ասեն ընձուիլ՝, և զլուսինն արեգակամբ ուռնացեալ, և զգոյր արեգակնն յարփայինն երկնէ. հիւկէն արփույն հեղեալ զծագումն յերկաքանչիւր գօտին, և զանցնիւր գօտիքն 'ի ձեռն արեգականն ըն-

1 Երեք օր. Խանուան, և:

2 Երկու օր. զիս անգամ:

3 Երկու օր. յօրինել... արուեստի... զմեզ առաքեալ... վերաբանութեան: Եւ օր. վերաբանութեան:

4 Երկու օր. 'ի լուսնոյ:

5 Երկու օր. ընդուիլ. և զինքն արեգակնն ընդուիլ... Ըսք Բերան, Ըսք օրինակի: Օրինակ իմ... հոգեւորաց, Ըսք:

ձուլին՝ ըստ դասի, ըստ բերման, ըստ ժամանակի: ( )-
րինակ իմն, այսպէս և մեք յաւէտախաղաց շնորհիւ
ցոյցեալ յիմանալի ճառագայթից հոգեւոր հարցն,
ըստ հարաւային մասանցն պարայածեալք, յեղեսա-
ցւոցն հասանէաք քաղաք. թեթեակի ընդ խորս դիւա-
նին նաւեալ, անցաք 'ի սուրբ տեղիսն երկրպագել, և
մնալ վայրկեան 'ի պաղեստինացւոց հրահանգս:

Եւ այնպիսով սաղապաձեմիւ¹ մտաք յԵզրիպտոս,
յաշխարհն համբաւատենչ, յանչափից հրաժարեալ
'ի ցրտոյ և 'ի տօթոյ, 'ի հեղեղաց և յերաշտից, 'ի
գեղեցկութեան մասին երկրի զգիրն ունելով, ամենազան
պտողութե անցեալ, և անձեռագործ պարսպեալ՝ Ե-
զուիւ: Ար ոչ պահպանութիւն միայն, այլ և կերա-
կուրնմա բաւական մատուցանել բնաւորեաց², և յին-
քենէ առողջամբ տէր գոյ՝ պատահել չորութեան և
խոնաւոյ՝ առ երկրին գործաւորութիւն. և զանեղսն 'ի
նմա դիւրածել 'ի գետոյն բերիւք, հանգիտակ³ կղզւոյ
առատագիւտս առնէ, շուրջ պարունակելով և ընդ ա-
մենայն հոսելով, տրոհմամբ երկտասանից վտակաց:
Հորում բարեյարմար մեծն Լ'ըբքսանդրիայ է շի-
նեալ քաղաք բարեժամանակ 'ի մէջ ծովուն և ձեռա-
գործ⁴ լճի⁵ կառուցեալ. յորոց օդոցն քաղցրախառ-
նութիւն⁶ փչեցեալ, որ 'ի լճէն բերանք արձակին 'ի
ծովն, և որք 'ի ծովէն⁷ մօտելոյ՝ որ ելանեն ստէպ ըս-
տէպ սղոխք⁸ օդոյ՝ անօսրունք այն որ 'ի ծովէն, և
թանձունք⁹ որ 'ի լճէն. որոց խառնուածն առողջա-
գոյն զհաստատութիւն կենաց գործէ:

Աորա առաջին այժմ ոչ անցեալ նստի Պղոտենիոս¹⁰
հնգակատար գագաթամբն՝ զանսպառ աշխարհ պատե-
լով, այլ Ա'արկոս աւետարանական քարոզութեամբն.
և ոչ վիշապազին¹¹ դիւցազնակաց գերեզմանք, այլ

1 Մի օր. ճաղապաձեմիւ. այլ օր.
ճաղապաձեմիւ:

2 Երկու օր. Բնաւորեաց յինքենէ,
և առաջամի. . . պարպակեաց. . . խոնաւոց:

3 Մի օր. Կանգիպակեաց:

4 Մի օր. Յեռնագործ:

5 Մի օր. Թիւ:

6 Մի օր. Բարեխառնութիւն:

7 Երկու օր. 'ի ծովէն մօտի ելոյ:

մի օր. 'ի ծովէն մօտի ելոյ. այլ օր.
մօտեաց:

8 Մի օր. սխտի. երկու օր. ախտ:

9 Մի օր. Բանկեոս:

10 Երկու օր. Պղեպոնիոս:

11 Մի օր. վիշապազին դիւցազնա-
կանաց. երկու օր. դիւցազնաձա-
ղապազին գերեզման. . . վաշտակա-
նաց:

սրբոցն վայելանան վկայարանք : Եւ ոչ 'ի քսան և հինգն Տուբի¹ տօնի աղձատանք, զբեռնաբարձս պսակելով զբաստոս, և պաշտօն տանել լորտուաց², և աթերաց առնել բաշխումն, այլ 'ի մետասաներորդի³ նորին Տուբի՝ յայտնութեան Տեառն կատարի տօն . ըզյաղթող նահատակսն գովել, և օտարաց առնել ընդունելութիւն և յաղքատս տուրս : Եւ ոչ զօհել չար գիւին Սարապեայ⁴, այլ զԲրիստոսի զարիւնն մատուցանել պատարագ . և ոչ խնդրել հրաման պատասխանոյ 'ի սանդարամետապետէն⁵ Պրոդէիադայ⁶, այլ ուսանել զգօրութիւնս պէս պէս իմաստից 'ի նոր Պղատնէն, յիմն ասեմ վարդապետէ, որում ոչ⁷ արժան գտայ աշակերտ . և ոչ անկատար վարժմամբ յանգեալ⁸ արուեստից ինքնացայ :

Եւ աւել յլլադայ կամելով, յետալիս բռնութեամբ անկաք հողմոց . և որջունեալ 'ի հանգիստ սրբոցն Պետրոսի և Պաւղոսի, ոչ բազում 'ի հռովմայեցւոցն կացեալ քաղաքի, անցանելով ընդ Լլադայ յետտիկէ, սակաւ ինչ մնացաք յԼթէնս : Եւ 'ի կատարման ձմերայնոյն՝ դէմ եղեալ 'ի Բիւզանդիոն ելանել, փափաքելով մերոց հայրենեացն :

ԿԳ

Յաղաքս չար միաբանութեանն հայոց 'ի խորհուրդ կորստեան անձանց :

ԲԱՅՑ Թագաւորն հայոց Լւստաշիր անհուն սկսաւ որողանել յանառակ ցանկութիւնս, մինչև տաղտկանալ 'ի նմանէ ամենայն նախարարացն : Որոց եկեալ առ մեծն Սահակ, զբողոք բարձին՝ հրաւիրելով և զնա յօգնականութիւն ինքեանց, չարախօսել առ արքային Պարսից, և 'ի բաց ընկենու զԹագաւորն իւրեանց, և

1 Երեք օր . Տոբիդ . և զինի :

2 Երկու օր . լոբոտոց կամ լոբոտոս :

3 Երեք օր . 'ի Վասան :

4 Երկու օր . Սարապէս :

5 Երկու օր . 'ի սանդարամետէն :

6 Մի օր . Արոգիտէայ :

7 Երկու օր . ոչ անաբան կամ ոչ գապ անաբան տալիւր :

8 Երկու օր . յանդիմանեալ կամ յանդիմանել . երկու այլ . 'ի յանգիստ արուեստից ինքնացայ :

պարսիկ ածել ունող աշխարհիս : Լ՝ԱԼ նա ասէ . Ոչ առ սուտս ունիմ զձեզ . իմ իսկ լուեալ է զպղպիսի աղէտս ամօթալեաց , և բազում անգամ յանդիմանեալ , ուրացաւ : Եւ արդ պարտ է փոքր մի տանել թերու թեան առնն , մինչև զելս իրացն խորհել մարթասցուք կայսերբն : Նունաց լիւնողոսիւ , և ոչ անօրինաց մատնել ՚ի ծաղր և յայպանումն :

Եւ նոքա ոչ կամէին , այլ ջանային համախորհուրդ զնա իւրեանց առնել : Լ՝ԱԼ նա ասէ . Ինձ քաւ լիցի մատնել քայլոց զիմ մոլորեալ ոչխար , և ոչ պատել զբեկեալն կամ զհիւանդացեալն , այլ գահավէժ առնել : Օհ թէ եր հաւատացեալ թագաւորի առաջի , փութայի և ոչ յապաղէի , յուսալով զկանգնումն ¹ գլորելոյն՝ այլ հեթանոսաց՝ յառաւել կործանումն , ոչ առնում յանձն , ըստ այնմ՝ թէ մի մատնեւր դաւանաց զանձն խոստովանող քեզ ² : Վնքի դրոշմեալ է աւազանաւն , թէպէտ և անառակ է . պոռնիկ է , այլ քրիստոնեայ է . գիճացեալ է մարմնով , այլ ոչ անհաւատ հոգւով . զեղիւ է վարուք , այլ ոչ կրակապաշտ . տկար է ՚ի կանայս , այլ ոչ ծառայէ տարերց : Եւ զհարդ լինիցի այդ , փոխանակել ³ զիմ անտացեալ ոչխար ընդ առողջ գազանի , որոյ առողջութիւնն է մեզ պատուհաս :

Իսկ նախարարացն զմտաւ ածեալ , իբր թէ խաբկանօք իցէ գործն՝ յապաղել զնոսա , զի զթագաւորն պատրաստեցուցէ , ասեն ամենեքեան . Ո՛ր ասն զի ոչ համակամեցար մեզ ¹ թագաւորել նմա , արդ և մեք կամեսցուք և քեզ չքահանայանալ մեզ : Եւ միաբանեալ ամենեքին , անցին առ արքայն Սարսից Ո՛րում , հանդերձ Սուրմակաւ ոմամբ արծկէացի փառամոլ երիցու , չարախօսել զարքայէն իւրեանց զՆորտաշրէ , և զմեծէն Սահակայ զԼ՝Ունովք գլեալ խորհրդոյն :

¹ Երկու օր . պակասն :

² Երկու օր . չեւ :

³ Մի օր . փոխարկել :

¹ Երկու օր . ըդ մէջ . խաբկանօք
չս... երիցա :

ԿԴ

Յաղագս բառնալոյ Թաղաւորութեանն Հայոց ինքեանց կամաւ, և անարգելոյ աթոռոյ եպիսկոպոսապետութեանն:

ՅԱՅԵԺԱՄ արքային Պարսից Վ ռամայ կոչեցեալ 'ի դուռն զԹաղաւորն Հայոց զՆրտաշիր, և զմեծն Սահակ, և խնդրէին¹ 'ի նմանէ ամբաստանել զՆրտաշրէ. և նա հրաժարէր բնաւ ասել ինչ չար կամ բարի: Բայա հրամայէ հազարապետին Նրեաց, որ է սուրենեան Պահլաւ, զի հաւանեցուսցէ զնա խրատու սիրելութեան՝ որպէս զազգային: Եւ նորա անկեալ 'ի բանս հրապուրանաց, ասելով. Օ՛ի արիւն իմ ես և հարազատութիւն, զբարին քո խոկալ ասեմ. եթէ միայն այժմ միաբանեցիս ընդ նախարարացդ, մեծաբեալ լինիցիս յարքայէն Պարսից, և զթողն քո Վ արդան կարգեսցէ 'ի վերայ Հայոց զուգահաւասար Թաղաւորին և համապատիւ: Եւ նա ոչ առնոյր յանձն, ասելով. Օ՛ իմրդ վասն սնափառութեան և իշխանասիրութեան չարաբանիցեմ զընկերէ. կամ ընդէր ձեր այդպիսի յօժարութիւն, ընկենու զՆրտաշիր. զի ես զնորա ապստամբութեան ինչ խորհուրդ ոչ գիտեմ. ապա եթէ վասն անառակ ինչ վարուց, զոր նոքա ամբաստանենն, պատուոյ արժանի է 'ի ձէնջ՝ ըստ ձերում անմաքրասէր օրինացդ, թէպէտ ըստ մերումն դատապարտի. բայց սակայն յինէն ոչ ինչ էք լսելոց ամենեւին:

Բայա զայրացեալ Վ ռամայ, 'ի մեծի հրապարակին արարեալ քննութիւն, և ոչ զնեղով ունին Նրտաշրի, յօժարութեամբ լսէր չարախօսացն, առաւել ևս յոյժ ազտեղութեան բանիցն Սուրմակայ: Բանզի զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն էր նմա նախարարացն խոտացեալ, թշնամանասիրացն² և ոսոխասիրացն, վասն որոյ ինքնասիրութեամբ պատրաստեաց զլեզուն իւր սուսեր սատակիչ. մինչև հրամայեաց Վ ռամ առնուլ

1 Մի օր. ինդրէին Սարգսէ ամբաստան լինէլ. և:

2 Երկու օր. ինքնասիրացն. մի

օր. ինքնամոխտաց. միւս ևս ինքնասիրացն և օխտիւրացն:

զթագաւորութիւնն յԱրտաշէ, և անդէն արգելուլ զնա, և զամենայն ինչս ազգի նորա ունել յարքունիս . նոյնպէս և զմեծն Սահակ, և զտունն կաթողիկոսական ունել յարքունիս, և տալ նորա¹ փոխանակ յաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն Հայոց զԱւրմակն զայն : Եւ մեծապարգև զնախարարսն արձակեալ պարսիկ մարզպանս, որում անուն էր Սէհմիհրշապուհ² :

Եւայց Աւրմակայ ոչ աւելի տեւալ քան զմի ամ, 'ի նոցին նախարարացն հալածեցաւ յաթոռոյն . որ ապա զիւրոյ գաւառին զբնունեաց զեպիսկոպոսութիւնն 'ի Պարսից արքայէն եգիտ ունել ազգաւ : Իսկ նախարարքն մեր խնդրէին 'ի Սահակայ ալ աթոռակալ . և ետ նոցա զԵրեմիայ ոմն ասորի : Սահակալ վատթար ընկերակցօք, ածեալ ընդ ինքեան և կանայս անկալուչս, անժուժաբար և աւելորդօք և յափշտակութեամբ վախճանեցելոցն վիճակաց վարեալ ամն երիս . որում տանել ոչ կարացեալ նախարարացն, դարձեալ աղաչէն զՍահակ փոխել զնա, և տալ զայլ ոք ըստ կրօնից նոցա . և կիսոցն 'ի նոցանէ զմեծն Սահակ խնդրեալ :

ԿԵ

Արձակումն 'ի Պարսից մեծին Սահակայ հանգերձ Ըմուռլաւ
աթոռակալաւ :

ՈՐԳԷՍ ասացաք, յերկուս բաժանեալ նախարարքն Հայոց, յերկաքանիւրոցն առաքեցին խնդրել աթոռակալ յարքայէն Պարսից . Սահակ արծրունեաց տէր և Հմայեակ Աշոցայ տէր, զոր ոք և արքայ կամեսցի . իսկ Սանէճ ապահոնեաց տէր և Սպանդարատ արշարունեաց տէր, զմեծն Սահակ . նա և զօրավարին Յունաց Անատոլեայ 'ի Վարնոյ զՀաւուկ 'ի Կուկա . յառճոյ³ . զի եթէ ոչ իցէ նմա⁴ հաճոյ ունել յիւրում բաժնին, տացէ զնա մասինն Յունաց : Յղեցին

1 Երկու օր . քառասուն օր :

2 Երկու օր . Վէլիկապետական :

3 Երեք օր . 'ի Կուկայտոյ կամ

'ի Կուկայ Առճոյ :

4 Երեք օր . նա . . . Մովսէսին :

և բազմութիւնք եպիսկոպոսացն հանդերձ երանելեան յԵսորոպաւ և բովանդակ ուխտիւ եկեղեցւոյն մաղթանս զքահանայն Տիրուկ, զորդի Սուլիսկան 'ի Օւարիշատէ Սանանդայ : Սան որոյ հաւանեալ յաւամայ, զերկաքանչիւրոցն կատարեաց զխնդիր, տրւեալ յաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն զայլ ոմն ասորի, Շմուէլ անուն, զի լիցի ընդդիմափառ մեծին Սահակայ և հակառակաթոռ . և գործ նմա¹ զատուցեալ՝ զընկերել մարգպանին, կալ 'ի վերայ բաշխից² հարկաց խնդրեցելոց և դատաստանաց և այլ աշխարհական կարգաց : Եւ զմեծն Սահակ արձակեալ, թողու 'ի նա սակաւ գեւղս 'ի նորին տանէ, զի նստցի³ յինքեան, միայն իշխանութիւն ունելով վարդապետութեան սովորական կրօնիցն, և ձեռնադրութեան զայնոցիկ՝ զորոց և Շմուէլն յանձն առնուցու :

Իսոյց յարձակելն յանդիման իւր արարեալ 'ի բազմակոյտ ատենին, ասէ . Երգմնեցուցանեմ՝ զքեզ 'ի քոյին հաւատ՝ միամիտ կալ 'ի ծառայութեան մերում, և ոչ խորհել իրս ապստամբութեան՝ պատրել 'ի մոլար հաւատակցութիւնն {Յունաց, և լինել կորստեան պատճառ} Իսոյց աշխարհին 'ի մէջ, փոխել զգարերար անուն մեր 'ի չարարար : {Կայնժամ կանգուն կացեալ մեծին Սահակայ, պարկեշտ և նազելի զինքն կազմեալ 'ի բեմբասացութեան⁴ ձևի, համեստ հայեցուածովք, համեստագոյն ևս ձայնիւ սկսաւ ճառել զերախտիս ծառայութեանն, և զապերախտն 'ի նոցանէ լինել . ընդ նմին և զկեղծուոր քաղցրաբանութիւնն նոցա յանդիմանելով, և զգառնութիւն խորհրդոց և զգործս չարաչարս . յարելով⁵ 'ի նոսին զընդդիմաբանել անմիտ հայհոյութեանցն արտաձառեցելոց⁶, զոր ասաց մոլար հաւատակցութիւն . և զնոցայն խայտառակելով պաշտամունս, կատարեաց 'ի հրաշալի աստուածաբանութիւն ըստ հանդուրժելոյ հեթանոսական լսելեաց, և ոչ զբովանդակ բանին զպայծառութիւն անհաւատիցն արկանել առաջի յայպա-

1 Երկու օր . նոբա :

2 Մի օր . վախից :

3 Երկու օր . նոցի նա մոցն յին . ինն վիճակի, մայն իշխանութի ունել :

4 Երկու օր . 'ի բեմասացութեան :

5 Մի օր . յարելելով :

6 Երեք օր . արտաձառելոց :

նուճն, որպէս զմարգարիտ 'ի խողից կոխուճն . այլ այն չտի կայծակնաճաճանչեցուցեալ¹, որով զգազաղացան² մոգուցն լեզուք . և հիացեալ պակեաւ ինքնին [Թագաւորն, և ամենայն բաղմութիւն հրապարակին անձնադեղացն Պարսից՝ յակճիռս կալով ականջել³ . մինչև հրամայեաց Ս ռամ արծաթ բազում տալ նմա՝ իբր քաջաբանի և ուժգնասրտի առն համարձակախօսողի⁴ առաջի այնքանոյ Թագաւորի :

Ս յլ նորա ոչ առեալ, ասէ ցհամազգին իւր ց Ս ուրէնն Պահլաւ . Ս րծաթ նորա նմա լիցի . բայց դու հաւանեցուցես զնա՝ տալ ինձ զերկուսս զայս միայն . զգահ նախարարացն Հայոց, որպէս կարգեալ է յ Ս րտաշրէ և վարեցան մինչև ցայժմ, նորին օրինակաւ հրամայեցէ և առ յապայ, զի մարզպանք պարսիկք մի կարասցեն ծանուցումն սակս այնր առնելով ինչ գերազանցօրէն փոփոխել ըստ կամաց իւրեանց : Ս շ մեւս, զի դարձուցէ զտուն ազգականին իմոյ և քո, զմանկանն Ս ազաւոնի զորդւոյն Հրահատայ, թէ և ոչ յիւրում ետեղ, զարշակունին յաչաղելով անուն, գէթ 'ի կարգ ընկեցեալ՝ ընդ այլ նախարարսն թուեսցի, յորում տեղւոյ ինքն կամեսցի, որպէս համագն նորա կամեարականն և կամ զամատունին թափեալ 'ի հարցն պատուոյ և յառաջամասինն գահէ 'ի ստորնակային, և կամ գրեթէ որպէս զարքունի գործակալութիւն նմա հաւատասցէ և նորուն զաւակաց համանմանակի՝ ընդանութեամբ, մինչև Ս ստուած քաղցրասցի դարձուցանել 'ի կարգ հայրենի ընդ ձեռն որոյ և է թագաւորի : Ս րդ ջանասցիս դու թովելով⁵ զօրէն համազակեր թովչի :

Ս յմալ լող եղեալ Ս ռամայ, հրամայէ զամենայնն կատարել . և դարձեալ հաստատելով զթոռն նորա ըզ Ս արդան ստրատելատն 'ի տէրութիւն իւրոյ ազգին մամիկոնենից, արձակէ 'ի Հայս :

1 Մի օր . խոյժախաճաճանչ ցաւ . այլ օր . խոյժալ ճաճանչեցաւ . ցեալ :

2 Երկու օր . գաղաղացան . մի օր . զգաղացն անգոյց լեզուք :

3 Երկու օր . սովանել . մի օր . ց'սովանել :

4 Երկու օր . համարչախօսի ... ցաւորենեան Պահլաւ ... 'ի հարց գահուն և յառաջամասինն պարտոյ 'ի ստորնակային ... որ և է թագաւորի :

5 Երեք օր . հասնելով կամ թովելով . արդէն համալսել թովչի . մի օր . հովելով . համալսել թովչի :

Իայց թէ ասիցէ որ, պարտ է մեզ զասացեալն մեծին Սահակայ 'ի Պարսից հրապարակախօսութեանն գրել, զիտասցէ՝ զի ոչ յումեքէ 'ի լսելիսս մեր հասեալ է բովանդակն շնամարտութեամբ, և ոչ մեք 'ի պատմութեանս հիւսել հաւանիմք։ Սի՛ և ես այր եմ ծերացեալ և հիւանդոտ և անպարապ 'ի թարգմանութեանց, և զերագելն միայն խոկացի, ոչ ինչ մաքրագունից պարապեալ բանից, զի և քո կամքդ կատարեսցին, և ես չողոպրեցայց 'ի քոց հարկեցուցանող բանից և աղաչանաց։ մարդ գրեզ վարկանելով՝ կարեկցութեամբ մեզ հաւասարեալ, և ոչ, որպէս քերթողքն ասեն, մերձազաւակք՝ և մօտասերք գոլ և նոյնասերմանք աստուածոց իշխանք։

ԿԶ

Գործք Շմուկի անարժան հովիւանին մեծին Սահակայ։

ԵԿԵԱԼ Շմուկի, կալաւ զաթօռ եպիսկոպոսապետութեանն, հետեւեալ վարուցն իգրիշցի, և առաւել ևս ագահութեանն մատամբ։ զի նա զվախճանեալ եպիսկոպոսացն յափշտակեաց զվիճակ, այլ սա և զկենդանեացն։ քանզի փոխանորդ մեռելոցն ոչ տայ թոյլ մեծին Սահակայ ձեռնադրել, և զկենդանեացն դոյզն ինչ պատճառս գտեալ խափանման հարկաց արքունի, հալածական առնէր, յինքն կորզելով զամենեցուն տունս։ Սա ան որոյ ատեցեալ 'ի բնաւ եպիսկոպոսացն՝ արհամարհեալ լինէր։ զի թէ բիւրապատիկ չարիս 'ի նմանէ կրէին, ոչ երբէք տեսանէին զնա, բայց 'ի Սուրմակայն յայնմանէ, զորոյ և մեծացոյց իօկ զվիճակն։ արքունի հրամանաւ հանեալ 'ի բազմաց՝ նմա հաւատարմ։ Ինք որ նախանձեալ և այլ եպիսկոպոսաց՝ ժպրհեցան զնոյն առնել, խնդրելով 'ի Պարսից արքայէն օգնականութեամբ իւրաքանչիւր իշխանաց։

Եւ լա մեծն Սահակ ոչ ինչ կասեաց զհոգեւոր կաթնն

1 Մի օր. 2 ի եւ. այլ օր. 2 ի ե. յեւ եւ. 3
 օր եւ. միւս այլ 2 ի եւ օր ծելու. 2 Երեք օր. 4 Եւստաւիտի։

դիեցուցանել մանկանց եկեղեցւոյ հանդերձ Սեարուտաւ, զոր թողեալ խարսխեաց յեկեղեցւոջն կաթուղիկէ, որ 'ի Սաղարշապատ քաղաքի, ինքն կալով 'ի Ռազրեանդ գաւառի, 'ի տեղւոջն ուր ծագեաց յերկնուստ լոյսն 'ի մկրտել սրբոյն Վրիգորի զՏրդատ արքայ և զբոլոր Հայս :

Իսայց Շմուկէ կեցեալ ամս հինգ, մեռանի 'ի մեռում աշխարհիս : Յայնժամ ժողովեալ 'ի միասին աւմենայն նախարարացն, չոգան առ մեծն Սահակ, և զմեղանս յանձն առեալ՝ աղաչէին զնա դարձեալ ունել զաթոռն : Խոստանային 'ի Պարսից արքայէն հաստատել զնա, մուրհակ ամենեցուն կնքեալ՝ ազգաւ տալ թոռանց նորա զնոյն իշխանութիւն : Իսկ նա ոչ առնոյր յանձն և 'ի բազում թախանձելոյ նոցա հարկաւորեալ՝ պատմեաց զտեսիլն, զոր յառաջ քան զբազում ժամանակս երևութացաւ նմա 'ի քուն ապագայիցն յայտնութիւնք : Օր լուեալ նախարարացն, և գիտացեալ՝ թէ յաստուածային հրամանն դադարեաց յազգէ նորա քահանայապետութիւնն, յարտասուս հարեալ, աւաղելով զինքեանս՝ ըստ աւետարանին բանի, թէ հարկ է գալ գայթակղութեանն, բայց վայ պնտոցիկ՝ ընդ յոր՝ ձեռն գայցէ գայթակղութիւն, թոյլ ետուն նմա :

ԿԷ

Փոխուն յաշխարհէ մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ երանելոյ :

ՕՔՍԱՆ և զմի ամ թագաւորեալ Պարսից Ս ռամ երկրորդ՝ մեռանի, թողլով զտէրութիւնն որդւոյ իւրում Յազկերտի : Որոյ մոռացեալ զհաշտութիւնն, իսկ և իսկ ընդ թագաւորելն դիմէ 'ի վերայ զորացն Յունաց, որք առ ՍԾբին : հրամայելով զնոցին Ետրրպատականի 'ի մեր աշխարհս ելանել : որք եկեալ անկարգապէս բանակեցան հուպ առ բազնացն աւանի :

Յայնժամ մեծին Սահակայ հասեալ հիւանդու-

1 Ամենայն գրեգորե ընդ որոյ կամ ընդ կամ քոչ :

Թիւն մահու, և առեալ աշակերտացն՝ տարան 'ի գեւոր որ կոչի Նուր. որպէս Թէ 'ի վայր և ընդանեզոյն և գերծ տեղի մատուցեալ 'ի զօրացն Պարսից կտտողաց զնոսա: Ուր եհաս վախճան, կեցեալ եպիսկոպոսապետութեամբն ամս յիսուն և մի. սկսեալ յերրորդ ամէ վերջնոյ Խոսրովայ Հայոց արքայի, մինչև ցնկիզն ամին երկրորդի (Յազկերտի եղելոյ Պարսից Թադաւորի, յելս ամսոյն նաւասարդի, յաւուր իւրոյ ծննդեանն: Որմահակնացու ծնեալ, անմահ զիրն յիշատակ եթող. պատուեաց զպատկերն, պատկառեաց 'ի կոնականէն, փոխանորդեաց զկեանսն. և այսքան կենցաղավարեաց՝ իբր զի ոչ պակասութիւն իրիք մասն 'ի ծերութենէն եղանիլ, և ոչ յախտից առնդունել: Օ որմէ պարտ էր մեզ հրաշափառագունիւ անցանել բանիւ ըստ արժանի հօրն զրուատից. այլ զի մի յերկարութիւն ճառիցս լիցի ձանձրութիւն ընթերցողաց, այլում տեղոյ և ժամանակի զայսսսիկ Թողցուք՝ արտաքոյ այսց գրոց, ուր սկզբանն հրաւիրեցաք առնել Թելադրութիւն:

Իայց զպատուական մարմին նորա բարձեալ սարկաւագապետին նորին Երեմիայի՝ հանդերձ աշակերտակցօք և տիկնաւն մամիկոնենից, նորին նուաւ, և բում՝ անուն էր Վատրիկ, կին Վարդանայ ստրատելտի, տարեալ հանգուցին յիւրեանց գեւղն յԱշտիշատ, որ է 'ի գաւառին Տարօն: Եւ ցրուեալ աշակերտաց նորա կրօնաւորաց սպուդէից 'ի գաւառս իւրաքանչիւր, վանորայս շինեցին՝ ժողովեալ եղբարս:

Եւ զինի վեց ամսոց անցելոյ, յերեքտասանն մեհեկանի, և երանելին Սերոպ փոխեցաւ յաշխարհէ 'ի Վաղարշապատ քաղաքի. գերազանցեալ քան զամենայն, որք զայնու ժամանակաւ էին առաքինիք: Քանզի ամբարտաւանութիւն և մարդահաճութիւն 'ի նորա՝ վարս տեղի գտանել երբէք ոչ կարացին. այլ՝ հեզ և լաւակամ և բարեխորհուրդ գոյով, և երկնայնոցն զարդարեալ սովորութեամբք զինքն բոլորից ցուցանելու: Վասն զի գոյր տեսեամբ հրեշտակա-

¹ Երեք օր. առ 'ի նորա:

² Մի օր. այլ Բաբելոն և Գեւ և Երեմիայի:

կան, մտօք ծննդական, բանիւք պայծառ, գործովք ժուժկալ, մարմնով արտափայլեալ, սարասիւք անճառ, խորհրդակցութեամբ մեծ, հաւատով ուղիղ, յուսով համբերող, սիրով անկեղծաւոր, ուսուցանելով անձանձրոյթ :

Ի՛յլ վասն զի զբոլոր ուղղութիւնս¹ նորա ոչ բաւական եմասել, 'ի հանգիստ նորա նշխարացն դարձուցից զբանս : Ըրպէս լուայ 'ի բազմաց և 'ի հաւատարիմ արանց, եթէ եկաց լոյս շողապէս ընդ աղօտ նշան խաչի 'ի վերայ տանն, ուր երանելին զհոգին աւանդեաց . ոչ փոյթ ընդ փոյթ լեալ՝ էանց ծագումն, կամ սակաւուց տեսանելի, այլ ամենայն բազմութեանն, մինչ յորովից մկրտել յանհաւատից : Յայնժամ լեալ աղմուկ շփոթի յամբոխութեանն, բաժանեալ յերիս գունդս, վասն հանգուցանելոյ² զպարկեշտն զայն մարմին և նախ քան զմահն կրթեալ 'ի մեռելութիւն : Կէսքն ասէին տանել 'ի բնագաւառն³ իւր 'ի Տարօն, և ոմանք 'ի նախ աշակերտեալն Ղողթն, և այլքն անդէն⁴ 'ի Ղաղարշապատ քաղաքի 'ի սրբաօցն զիրս : Իայց յաղթեալ քաջն Ղաճան ամատուհի, զի էր զօրաւոր հաւատովք և ճոխութեամբ մարմնաւորաւ . վասն զի 'ի ժամանակին յայնմիկ 'ի նա էր հաւատացեալ Պարսից զհազարապետութիւն Հայոց աշխարհիս . որոյ բարձեալ տարաւ զնա արժանի յուղարկմամբ յիւր գեւղն (շական . և նոյն տեսիլ լուսեղէն խաչին 'ի վերայ երթեալ դադաղացն՝ յանդիման ամենայն ժողովրդեանն, մինչև 'ի հանգիստ զնա փոխեցին Ղաճան և Սաթիկ նորին արբանեակք . և ապա նշանն աներևոյթ լինէր : Իսկ զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն ետեղապահութեամբ⁵ յաջորդեաց հրամանաւ երանելոյն Սեւրոպայ՝ նորին աշակերտ Յովսէփ քահանայ 'ի Ղայոյ ձորոյ, 'ի Խողոցիմ գեղէն :

1 Երկու օր . նորա տապալիւնութիւնն
ու բաւական ասուելալ . . . 'ի բազմոյ 'ի հաւատարի արանց . . . զորոյ մկրտել . . . շաբաթ ամբոխութեանն :

2 Երեք օր . վասն հանգուցանել :

3 Մի օր . 'ի Բնագեւոյն :

4 Երկու օր . անդէն 'ի նոյն 'ի . . . յաղթեալ . . . մարմնաւորաւ . . . 'ի վերայ դադաղացի երևոյց :

5 Մի օր . երեւոյթութեամբ :

ԿԸ

* Ողբք¹ վասն բառնալոյ Թագաւորութեանն Հայոց յազգէն արշակունեաց, և եպիսկոպոսապետութեանն ի տանէ² սրբայն Գրիգորի:

ՈՂԲԱՄ զքեզ, Հայոց աշխարհ, ողբամ զքեզ, հանուր չիւսիսականաց վեհագոյն³. զի բարձաւ Թագաւոր և քահանայ, խորհրդական և ուսուցող. վրդովեցաւ խաղաղութիւն, արմատացաւ անկարգութիւն. զրդուեցաւ ուղղափառութիւն, կայկայեցաւ տգիտութեամբ չարափառութիւն:

Ողբմիմ քեզ, եկեղեցի հայաստանեայց, խրթնացեալ ի բարեզարդութենէ բեմբին, ի քաջէն զրկեալ հովուէ և հովուակցէ: Այլ ևս տեսանեմ զբանաւոր քո հօտ ի վայրի դալարւոյ և առ ջուրս հանգրստեան տաճեալս, և ոչ ի փարախ հաւաքեալ՝ զգուշանալով ի գայլոյ⁴, այլ ցրուեալս անապատաց և գահավիժութեանց⁵:

Երանի առաջնոյ և երկրորդի փոփոխմանն. զի էր ինչ ժամանակ հեռանալոյ փեսային և փեսաւիրին⁶, և հարսնդ համբերեցեր՝ ողջախոհութեամբ զամուսնութիւն պահելով, որպէս ոմն նախ քան զմեզ իմաստասիրեաց: Դարձեալ մինչ երբեմն ոմն սիղէխաբար՝ յանդգնեալ յարձակեցաւ յանարատ առաքատող, և հարսնդ ոչ աղտեղացար. թէպէտ և բռնութիւնն ըզփեսայն ի բաց վարեաց, որդւոց բարձրացելոց անարգելով զծնողն, համայն և խորթոցն ըստ արժանեացն զօտար հայրն⁸ և զեկամուտ յօրայն⁹: Սակայն դու և ոչ յայնմ զքեզ ամայի բոլորիցն ցուցեր, զանդրէն քոյոյն յուսալով դարձ հովուակցաւն. ոչ որպէս տայ-

* Ողբոցս կան առ մեզ և այլ բազում օրինակք ի Յայսմաւուրս ի տրէ ամնոյ ժէ:

1 Վէջ օր. Յայսմ. Ուլանի:

2 Երկու օր. յազգէ: 88. ի յեղէ:

3 Երկր օր. վերագոյն:

4 Երկու օր. գայլոց:

5 Մի օր. գահավիժութիւն:

6 Երկու օր. և 88. քիւսաւիրին:

7 Երկու օր. և երկր այլ 8. օր.

վիսաբար:

8 88. և զբարեբանայն:

9 Երկու օր. 8. յօրանայր:

գերբ, այլ իբր նոյնազաւակ զուգահարբ զմանկունան փայփայեցեր : Իսկ յերրորդ¹ հեռանալս ոչ է ակնկալութիւն² դարձի, լուծեալ 'ի մարմնոյ ընկերաւն և գործակցաւն :

Ընդ Վրիստոսի լաւ է նոցա բնակել, և յաբա-
համեանն հանգչել դոգա, և զհրեշտակացն տեսանել
պարաւորութիւնս : Բայց անհոգող դու պրութեամբդ,
և եղկելիք մեք՝ որ³ զընեցաք 'ի հայրենի վերակացու-
թենէն : Օ՛ի ոչ որպէս 'ի հնումն ժողովուրդն այն,
այլ առաւել մեր է թշուառութիւն : Եւ ան զի Եւրո-
պէս բարձեալ լինի, և Յեսու ոչ յաջորդէ՝ առաջնոր-
դել յերկիրն աւետեաց : Եւ որովամ մերժեցաւ յիւր-
մէ ժողովրդենէն, և փոխանորդեաց որդին՝ Վաբա-
տայ. և զայրն Եւտուծոյ ծախեաց ոչ առեւծ, այլ կա-
տարումն ժամանակի : Եւ իսկ համբարձաւ, և Եւրոպէ
ոչ մնաց կրկին հոգւով օծանել զՀէու. այլ և Եւրո-
պէ հրաւիրեցաւ 'ի կոտորել զԵւրոպէ : Եւ գերութիւն
վարեցաւ Եւրոպէիայ, և Օրորաբաբէլ ոչ ուրեք է, որ
նորոգէ զպետութիւնն : Եւ նորոգես բռնադատէ թո-
ղու զօրէնս հայրենիս, և Եւրոպէիայ ոչ ընդդի-
մակայէ. պատերազմ զմեզ շուրջ պատեաց⁴, և Եւ-
րոպէ ոչ փրկէ : Եւ յժամ մարտք 'ի ներքուստ և արհա-
ւիրք արտաքուստ. արհաւիրք 'ի հեթանոսաց և մարտք
'ի հերձուածողաց, և խորհրդականն չէ 'ի միջի՝ որ
խրատէր և յարմարէր 'ի պատերազմ :

Եւ իսկ զբնականաց, աւանդ թշուառական պատմու-
թեանն : Եւրոպէս զախտս հանդուրժեցից բերել, զհանդ-
ուրս իմ և զլեզուս պնդեցից, և հատուցից զբանս
հարցն՝ փոխանակ ծննդեանն և սննդեանն : Եւ անզի
ծնան զիս իւրեանց վարդապետութեամբն և սնուցին,
առ այլս առաքելով աշեցուցանել : Եւ մինչ նոցա
զմերն յուսային դարձ, և պատուասիրել իմով ամէ-
նիմաստ արուեստիւս և կատարելագոյն յարմարու-
թեամբս, համայն և մեք փութապէս դիմեալք 'ի Վի-
զանդիոյ⁵, յուսայաք հարսանեաց պարել՝ անվեհեր ե-

1 Ոմանք յերրորդ կամ երկուրդ :

2 88. Եւրոպէս. մի օր Եւրոպէսի :

3 88. և երկու օր. որ Եւրոպէս :

4 88. և երեք օր. պատերազմ

պատերազմ :

5 Առաջ 'ի Բիւզանդիոն : 88. 'ի

Բիւզանդիոյ :

բազում թեամբ կրթեալք, և առաջատար ասել երգս, արդ փոխանակ խրախճանութեանն 'ի վերայ գերեզմանի ողբս ասելով՝ որորմելի հառաչեմ. ուր և ոչ տեւութեանն ժամանեցի աչաց¹ նոցա կախուցմանց, և լսել զվերջին բարբառն և զօրհնութիւն:

Այսպիսեաւ անձկաւ հեղձամղձուկ եղեալ՝ զտանգիմ² կարօտութեամբ մերոյ հօրն: Ո՛ր է քաղցր աչացն հանդարտութիւն առ ուղիղս և ահաւարտութիւն առ թեւրս, ուր զուարթ շրթանցն ժպտումն առ բարի աշակերտացն հանդիպումն, ուր խնդամիտ սիրտն³ ընդունող արբանեկաց, ուր երկայն ճանապարհաց յոյս հեշտացուցիչ, աշխատութեանցն հանգուցող: Կորեաւ ժողովողն, թազեաւ նաւահանգիստն, եկեք օգնականն, լեւաց ձայնն յորդորեցուցիչ:

Ո՛վ այսուհետեւ զմերս յարգեսցէ զուսումն, ով աւրախացի ընդ առաջադիմութիւն աշակերտիս, ով ըզհայրականն բարբառեսցի զուարճութիւն, մասամբ ինչ յաղթահարեալ յորդուոյս: Ո՛վ կարկեսցէ զյանդգնութիւնն ընդդէմ առողջ վարդապետութեանն հակառակ յարուցելոցն, որք ամենայն բանիւք քակտեալք և քայքայեալք՝ յորովս փոփոխեն վարդապետս և բազում գիրս, որպէս ասաց ոմն 'ի հարցն. առ ամենայն բան նմանադէս դժուարին, և չար օրինակ գրեն զայն անձանց՝ զծիծաղելն զմեւք և զարհամարհելն իբրեւ զանհաստատնովք, և որ ոչ ինչ⁴ պիտանացու ունիցի արուեստ: Ո՛վ զնոսա ըմբերանեցէ ստոտելով, և զմեզ սփոփեսցէ զովելով, և չափ դնէ բանի և լուութեան:

Օ մտաւ զայսոսիկ ածելով, հառաչումն յիս 'ի ներքն թանայ և արտօսը, և կամեցուցանէ բարբառել բան տխրական և սգաւոր: Եւ ոչ գիտեմ, եթէ զիտրդ յարմարեցից զողբերգութիւնս, և կամ զով արտասուեցից: Օ հէքն իմ մանուկ և թաքաւոր, զիտրհրդակցութեամբ⁵ վատթար՝ ազգաւ 'ի բաց ընկեցիկն, և նախ քան զմահ⁶ մեռելութիւն անփառութեամբ՝

1 Երկու օր. և այլն խփողման...
2 Եւրդն բանն:

3 88. և երեք օր. իւրիւն:

4 Երեք օր. սէն ընդտեալ առաջիկայ... Կորեաւ թողվել, թագեաւ

Ժողովուն, թագեաւ:

5 Եւ օր. և 88. և որ իւր:

6 Եւ օր. վարդապետութեամբ խոր

Երեք օր. զմահ:

յաթուոյն¹ ՚ի վայր կործանեալ, եթէ զիս ինքն, զի վերացաւ ՚ի գլխոյս փարթամացուցիչ պսակն գեղեցիկ և կենցաղօգուտ²։ Օհայրն իմ և զքահանայապետ, զմիտսն վսեմացեալս, որ երթայր տանէր կատարեալ բան, որով վարէրն և յարմարէր, և զերեսանակս ՚ի բուռն առեալ՝ ուղղէր զգէմն³, և սանձահարէր զէզուս օտարաձայնս⁴, եթէ զիս թափուր ՚ի հոգւոյն մնացեալս⁵ խանգից և ցականեալ։ Օծնոն իմ աղբեր և վարդապետական, զարդարութեանն առօգող, և հեղեղաւ զամբարշտութիւն արտասահմանելով⁶, եթէ զիս երաշտացեալ և թարշամեալ պասքութեամբ արբուցմանց խրատու։ Օաշխարհիս եկեալ աղէտս, եթէ զպաղապիրցն ախնկալութիւն։

Ո՛վ մեզ յայսոսիկ ճառակցէ հաւասարելով տրտմութեանս, և օգնեսցէ ախտակցելով ասիցս, կամ յարձանս փորագրել։ Օարթիր, Լըրեմիաս, զարթիր և ողբա հանդերձ մարգարէութեամբ որ ինչ թշուառացաքս և որ ինչ թշուառանալոցս եմք. գուշակեալ զյառնել հովուաց տգիտաց, որպէս երբեմն Օպքարիաս յԽրայէլն։

Սարդապետք տխմարք և ընդ ինքնահաճք⁷, անձամբ առեալ պատիւ և ոչ յԵստուծոյ կոչեցեալ, արծաթով ընտրեալք և ոչ հոգւով, ոսկեսէրք, նախանձոտք, թողեալ զհեղութիւն, յորում Եստուած բնակէ, և գայլք եղեալ՝ զիւրեանց հօտս գիշատելով։

Երօնաւորք կեղծաւորք, անձնացոյցք⁸, մնափառք, պատուասէրք քան թէ աստուածասէրք։

Սխակաւորք հպարտք, դատասացք, զրաբանք, ծոյլք, ատեցողք արուեստից և վարդապետական բանից, սիրողք վաճառաց և կատակերգութեանց։

Սշակերտք հեղգ առ ուսումն և փոյթ առ ՚ի վարդապետել, որք նախ քան զտեսութիւնն աստուածաբանք։

1 Այլք յառաջ։

2 Մի օր. ինչոյ օգուտն։

3 Ոմանք զգրպն և խոյնիկն։

4 Այլպէս 88. մի օր. մայրս յոյնեալ. երկու օր. ուսնայայտն եւաք. յերբ օրինակս պապական և սանկտուրք զԱլեքս օրապայտն։

5 Մի օր. ուսնայայտն յառաջ և

անկեալ. երկք օր. խոյնիկն 88 չուսն յառաջ և ցանկեալ։

6 Երկք օր. և 88. օրապայտ ասն յառաջ։

7 Չորս օր և երկուս այլ 8. ինչ. նախաք։

8 Մի օր. յանկեալնայայտն ասոյցք։

Վաղովորդականք վէսք, ստահակք, մեծախօսք, անվաստակք, պրեցողք¹, փնասակարք, փախչողք ի ժառանգութենէ :

Օրականք անիրաւք, ստապարծք², զինատեացք, պղերգք, հէշտասէրք, անժուժկալք, կողոպտիչք³, համբարոյք⁴ աւազակաց :

Իշխանք ազստամբք, գողակիցք գողոց, կծիլք⁵, կծծիլք, ժլատք, ագահք, յափշտակողք, աշխարհաւերք, աղտեղասէրք, ծառայիցն համամիտք :

Ղատաւորք տմարդիք, սուտք, խաբողք, կաշառառութք, անընտրողք իրաւանց, անհաստատք, հակառակողք : Եւ բարձունքն առ հասարակ յամենեցունց սիրոյ և ամօթոյ :

Եւ ապա յանդիմանութիւն այսոցիկ զինչ, եթէ ոչ անտես առնել Եստուծոյ, և տարերց փոփոխել զքնութիւն : Վարունն երաշտացեալ, ամառն անձրեւայոյզ, աշունն ձմեռնացեալ, ձմեռն սաստկասառոյց⁶, ժրրկալից, յերկարացեալ. հողմք բբարարք, խորշակաբերք, ախտահաւակք⁷. ամպք հրընկէցք, կարկտածութք. անձրեք անժամանակք և անպիտանք. օդք դառնաշունչք, եղեմնարկութք. ջրոցն առաւելուն անօգուտ և նուազելն անհնարաւոր. երկրի անբերութիւնք պտղոց և անաճելութիւնք կենդանեաց, այլ և սասանմունք և դղրդմունք : Եւ ի վերայ այսր ամենայնի խռովութիւն յամենայն կողմանց, ըստ այնմ՝ եթէ չիք խաղաղութիւն ամբարշտաց :

Ո՛ր թագաւորք տիրեալք խիստք և չարաչարք, բռնինս բառնալով ծանունս և դժուարակիրս, հրամանս տալով անտանելիս⁸. վերակացուք անհարթարարք, անողորմք. սիրելիք դաւաճանեալք, և թշնամիք զօրացեալք. հաւատ վաճառեալ ընդ մնտոի կենցաղոյս : Հէնք եկեալ անհատք և յողովից կողմանց, գերիւնքն

1 Մի օր. և 88. աբեցողք. 2 Եւ խախտ. անարի :

2 Երեք օր. և մի 8. անողարծ :

3 Երեք օր. և հինգ այլ 8. յաւեւուն գիւղաբնակ, յաղարկութ :

4 Մի օր. և չորս ևս 8. համբար : 5

5 Ոմանք կծծիլ կծիլ. կամ ըստ հինգ օր. 8. կծծիլ կծիլ :

6 Երեք օր. սաստկասառոյց. 7 Բարբար : 8

7 Երեք օր. ախտահաւակ :

8 Երեք օր. խիստ և անգանելի :

տանց և յափշտակութիւն ստացուածոց, կապումն գրւի
խաւորաց և բանտը յայտնեաց, յօտարութիւն վտա-
րումն աղատաց և անթիւ նեղութիւնք ռամկաց, առումն
քաղաքաց և քանդումն ամրոցաց, աւերումն աւանաց
և հրդեհումն շինուածոց, սոսիք անբաւը և հիւանդու-
թիւնք* և մահք բազմօրինակք. աստուածապաշտու-
թիւն մոռացեալ, և ակնկալութիւն գեհէնի:

Յորմէ պահեսցէ զմեզ Վերիստոս Լ'ստուած, և զա-
մենեսեան՝ ոյք երկրպագեն նմա ճշմարտութեամբ. և
նմա փառք յամենայն եղականացս. ամէն:

Մասանօր Յայամաւորք երկար ցւոյն. նմին իրի և 'ի բաց թողաք
հատուածով կատարած տան ող- առ անհարազատութեան, որպէս
բոցս, որ 'ի կարգադրողաց նոյն և զայլ ևս համառօտ իմաստս ու-
գրոց են յաւելուածք առ ժամա- թիւք ուրիշ յընթացս ողբոցս:
նակզ Կիլիկեցւոց և ոչ 'ի խորենա

ԱՌԱՐՑԵՑԱՆ ԳԻՐՔ ԵՐՐՈՐԴ ՅԱՆԿ ԵԼԱՆԵԼՈՅ ՊԱՅՄՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅՈՑ ՄԵԵԱՑ

ԹՈՒՂԹՔ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀՌԻՓՍԻՄԵԱՆՑ

ԵՒ ՃԱՌՔ

ՍԱՀԱԿԱՅ ԱՐԾՐՈՒՆԵԱՅ ԻՇԽԱՆԻ

ԱՌ ԵՐԱՆԵԼԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՆ

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՑԻ

ՀԻՇԸՏԱԿ և սպասաւոր մեծութեանցն Վրիստոսի յերկրի երկնայինդ ցուցեալ այր երկրակենցաղ և լուսաւորիչ խաւարելոցս, 'ի վերջին դարուս եղեալ լոյս աննուաղ, որպէս ցաշակերտսն ասաց տէր. “Վուք էք լոյս աշխարհի”, : Եւ կամիմք ցնծալ առ ժամանակ մի 'ի լոյս քո, որ տուարդ մեզ երկրորդ Սահակ և Սեւ. ըովայ յետ գնալոյ նոցա առ լստուած :

Սեւսն որոյ երկրպագութիւն հասցէ 'ի սուրբդ. զգրեալ գիրս բազրատունեաց իշխանին, զգրեալ 'ի քէն ընթերցաք, և ուսաք զուսմունս հայկական ազանցս Հայոց, զմեր նախնեաց գալ յայս երկիրս. և յոյժ ուրախացաք շնորհակալութեամբ. ընդ որում զերկնայինն հատուցանողն երախտեաց հատուցէ մաքրափայլ անձինդ, և զերկրայինս՝ մեք որդիք քո տամք քեզ զինչ կամ է քո սրբութեանդ : Սիայն փութա տեսանել զմեզ. աշխատեա և հանգիր առ քո որդեակքս, զի օրհնեսցուք 'ի քէն :

Եւ կամիմք ուսանել 'ի քէն զսքանչեւագործութիւն պատկերին, որ յանուն Տիրամօրն կայ 'ի Հոգեաց վանս, եթէ ուստի կամ յուսմէ՞ բերաւ յայն

տեղի . զի բազում ինչ այլք այլապէս պատմեն իրս ոչ նման միմեանց . և ոչ հաւատացաք ումեք զստոյգն գիտել :

Եւ իմ ընկալեալ 'ի ձեռաց սուրբ մատանցդ գիր , առաւել յուսով ընկալայց , քան զգիրս բազրատունեաց 'ի ձեռս իմ : Եւ լեր 'ի տէր , և մեզ ազօթս աւրա , և գալ փութացիր , աղաչեմ :

ՊԱՏԱՍԻԱՆԻ

ԹՂԹՈՅՆ ՍԱՀԱԿԱՅ

ՅՈՐՈՒՄ ԵՒ ԲԱՆՔ ՄԱՐԳԱՐԷԱԿԱՆՔ

ԵՒ ՎԱՄՆ ՓՈԽՄԱՆ ԱՍՏՈՒԱԾԱԾԵՐԻՆ ԹԷ ՈՐՊԷՍ ԵՂԵՒ

ԿԱՄ ՈՐՊԷՍ ՇՆՈՐՀԵՑԱՒ ԱՆԱՐԱՏ ՏԻՊ ՊԱՏԿԵՐԻՆ

Ի ՓԱՅՏՆ

ԵՒ ԹԷ ՅՈՅՐ ԶԵՐԻՆ ԵՒ ԶԻՋ ԵՂԵՒ ՊԱՏՃԱՌՔ ԽԵՐԴՈՅՆ

ԿԱՄ ԹԷ ՅՈՒՄՄԷ ԲԵՐԱՒ Ի ՀԱՅՍ

ՉՅՈՐԴՈՒԹԻՒՆ, առատութեան աստուածային հոգւոյն շնորհաց, որ 'ի վերայ քո անդուլ մտացդ, որ վասն գրոց ծանօթութեան և սիրոյ առ Մատուած, յառաջ քան զտեսութիւն 'ի ձեռն համբաւուց լուեալ իմ գիտահանութիւն մեծի հզօրիդ ծանեայ, և այժմ 'ի ձեռն արժանաւիայլ խնդրոյս յառաջ քան զնկարագիր պատկերիդ և զտիպ մարմնոյդ, տեսեալ 'ի վրէժխնդրութիւն հոգւոյդ, գիտացի որ 'ի վերին շնորհացն է այս : 11 ամն որոյ և ինքն բանն Մատուած 'ի ստեղծանելն ըզմարդն բանիւ զարդարեաց առ 'ի յօրհնել և 'ի ճանաչել զերախտագործն, յորս ասէ . “ ( ) րհնեա անձն իմ զտէր և մի մոռանար զգործս նորա , : ( ) արտասիկ ուրախ լինի տէրն, և երանէ զայնասիկ որ յօրհնա տեառն խորհեացի 'ի տուէ և 'ի գիշերի . զի եղիցի նա որպէս ծառ 'ի գնացս ջուրց անթառամ, որ զպտուղ իւր 'ի ժամու տացէ : ( ) ի թէպէտ և երկիրս զիւրն սիրէ, սակայն ոչ է գովելի, զի եղծանեղի է . զի Մատուած

ստեղծ զմարդն յանմահութիւն որպէս ասացն, այլ ստեղծականաւ կերակրեալ մահացաւ: Ասան որոյ զբանին վառ և բորբոք պահելով զկայծակն անմահանամ: Եւսացիք քեզ 'ի բազմաց զերկուց քերց զիրս միայն, զի երկոքեանն ջերմութեամբ զտէրն ընկալան: Արթա կերակրելով, այլ գովելի է Արիամ, զի առ սացաւ յաստուածեղէն բերանոյն. «Ես սակաւ ինչ պիտոյ է. Արիամ մասն բարի ընտրեաց, որ ոչ բարձցի 'ի նմանէ»:

Յայսցանէ գիտացի լեալ զքեզ, մեծ իշխանդ Ասպուրականի, որ թէպէտ և 'ի նախարարս ես թուեալ, սակայն 'ի տանէ թագաւորազուն, և ազգաւ ես քաջ և նախնական, և արգասաւոր սերունդ և զարմ. ոչ բանիւ միայն ուռճացեալ, այլ և 'ի գործ պատերազմաց ընդ առաջինսն թուեալ: Օհ որպէս երկուց մարդոց լինելութեամբ երկիրս հաստատեցաւ, այսպէս 'ի ձեռն երկուց տանցդ, արծրունեաց և բազրատունեաց, այս աշխարհիս սերունդք բնակեն: Եւ որպէս երկու աչք զբոլոր մարմին զարդարէ, այսպէս երկու կողմանքդ արևելից և հիւսիսոյ լուսաւորին. և որպէս երկու ձեռք միացեալ 'ի գործ պիտոյանան, այսպէս և երկիրս Հայոց 'ի ձէնջ գոյանան: Եւ որպէս 'ի վերայ երկուց ոտից բոլոր մարմինն հաստատի, այսպէս և 'ի ձեռն երկուց տանց ամենայն ազգք Հայոց հնազանդ լինելով 'ի մի մարդ կառարեալ 'ի Վրիստոս լինին: Եւ դուք երկուքին ցեղք ընդ միմեանս միացեալ անշարժ կայք:

Վեզ ասեմ իշխանդ արծրունեաց, եցոյց ինձ տէր, զի յորդուց քոց երեք եղբարք վասն Վրիստոսի 'ի մահ մատնեալք, երկուքն արեամբ վկայք լինին Վրիստոսի, և մինն վրիպեալ 'ի նոցանէ և ոչ յայսմ վայելէ: Ասան նոցա Եստուած զթագն թագաւորին Անեքերիմայ յորդիս քո դարձուցեալ յերկարաձգէ յերկրի: Եւ բազրատունայդ ասեմ. յիշէ տէր զբանն իւր, եթէ թագաւորք 'ի քէն ելցեն, և թագաւորէք 'ի Վուին. և այլ ինչ չունիմ ասել ձեզ յորժամ տէր տացէ տեսանել:

Եւ ընդ գովասանական բանիցդ շնորհակալ եմ. և երկիր ոչ պագանեմ, զի զայր ծեր հնացեալ մեղօք՝ հրեշտակաց նմանեցուցէք. երանի թէ աշակերտ նոցա

արժանի լինելի կոչել, թող թէ փոխանորդ։ Օ՛րհնապազ յիշելով զվարս նոցա հալիմ, զիս ոչ զխտելով արժանի։ այլ զի արժանի զիս առնէք յիշել առ հատուցանողն, երկիր պագի, և ձեզ հատուցէ Լստուած առատապէս զօրհնութիւն։ Լսլ ջծանրանամ ձեզ յերկրի, աստուածասէր իշխանք։ հոգւով և մտօք միացիք ընդ իս 'ի Վրիստոս։ զի ոչ խնդրեմ ինչ զձեր, այլ զձեզ։

Լսլ զխնդիր աստուածասէր իշխանիդ, որ վասն պատուական պատկերի Տիրամօրն, անմահ քոյին ազգի թողում յիշատակ։ զի և զուարճանամ 'ի յիշատակի Տիրամօրն, որ զարեգակնն արդարութեան յերկիր ծագեաց, ճշմարիտ արևելք եղեալ արեգականն արդարութեան։ զի 'ի նմանէ փրկութիւն, 'ի նմանէ կենդանութիւն, 'ի նմանէ և Վրիստոս ըստ մօրմնոյ՝ որ է Լստուած օրհնեալ յաւիտեանս։ ամէն։

Ար պատուիրեալս էիք դրան ձերոյ քահանայիս վասն Բեթղէհէմի շինութեանն՝ թէ ո՛վ, կամ յումմէ՛. և զի՛) ուկաս զԼաթան, և Սատթէոս զՍաղմոն յիշեն նախնիք կուսին։ և զի ոմանք զտիւ և ոմանք զգիշեր երիցուցանեն, գրեմ ձեզ, այլ այժմ ոչ ժամանեմ առ հօր իշխանսդ 'ի տեսութիւն, մինչև կատարեսցի տօն իսկուհւոյն, գրեմ այժմ աստուածասէր անձինդ ըզպատճառս տեղւոյն։

Բեթղէհէմ տուն հացի թարգմանի, որպէս ասացաւ 'ի տեառնէ, ես եմ հացն կենաց։ և տեղիս այս հեթանոսաց էր, և 'ի նահապետէն զնեցաւ, զի լիցի հեթանոսաց ճանապարհ առ կենդանութիւն։ զի հեթանոսաց էր երկիրն՝ յորում ծնաւ Վրիստոս։ Բեթղէհէմ տուն էր նահապետաց։ զի Փարէս ծնաւ 'ի Յուդայէ և 'ի Սամարայ, Փարէս ծնաւ զԵզրոն, Եզրոն զԼքամ, Լքամ զՍմինադաբ՝ որ էր սպարապետ զօրուն Յուդայ, 'ի հանելն Սովսէսի զորդին Խորայէլի յԵգիպտոսէ։ Սա ծնանի զԼաասոն, որ էր իշխան բիւրաւորացն Յուդայ յանապատին, և դուստր Սմինադաբայ եղև կին Եղիազարու, որդւոյ Եհարոնի քահանայապետի, յորմէ ծնաւ Փենեհէս։ Սմինադաբայ բղիւնաց օրհնութիւն քահանայութեան և թագաւորութեան։ Թագաւորութիւնն 'ի Լաասոնեայ, և

քահանայութիւնն 'ի ծննդենէ քեռն լաասոնի, որ ծնաւ զՓենեհէս, որ ցածոյց զբարկութիւնն լստուծոյ նախանձախնդիր լինելով. և լաասոն ծնանի զՍաղմոն: Լսյ Սաղմոն իշխան էր ցեղին (Հուդայ, յորժամ անցոյց (Հեսու ընդ (Հորդանան զորդինն Խարայէլ, զերկոտասան ցեղիցն բանակս: Եւ 'ի կործանմանն Եւրիքովի, ապրեցուցեալ (Հեսու զԲախաբ պոռնիկն, ետ զնա 'ի կնութեան Սաղմոնի. և քաղաք շինէր ոռ ինքեան զԲեթղեհէմ 'ի գետինս (Հուդայ, և 'ի սմանէ ծնանէր զԲոոս: Եւ Բոոս առ կին զՀուլի մովլաբացի, և 'ի նմանէ ծնանէր զՍվեթ, և Սվեթ ծնանի զ(Հեսսէ, (Հեսսէ ծնանի զԲաւիթ: Սա է մարգարէին հոգեխառն խոստովանութիւնն. “Ոչ ինչ կրսեր ես յիշխանս (Հուդայ, և Իսկ Եփրաթա՝ Թարգմանի բացումն, վասն զի 'ի սմն և Սամուէլ օծեալ իւզով զԲաւիթ, զոր մարգարէն նախաձառեալ, “Ի քէն ելցէ ինձ իշխան որ հովուեսցէ զժողովուրդ իմ զԲարայէլ, և:

Սեծի նահապետին լցաւ օրհնութիւն, անպակաս ասացեալ պետ 'ի (Հուդայէ, մինչև 'ի գալ՝ օրոյ իւր է Թագաւորութիւնն, և նա է ակնկալութիւն հեթանոսաց: Ոչ վասն Բաւիթայ ճառեալ զայս մարգարեալացաւ, այլ վասն որ 'ի զաւակէ Բաւիթի ճմարիտ էտա զմարմնաւորութիւնն: (Հնաւ 'ի սուրբ կուսէն 'ի Բեթղեհէմ որ Բաւիթի կոչեցաւ քաղաք: Ի սմն բանայր դուռն տեսութեան տիրեղեաց, զարարչական Բանին մարմնանալ ճմարիտ, որ առաջին է, և ոչ կրսեր քաղաք զաւազանին (Հուդայ: “Ի քէն ելցէ ինձ իշխան, ոչ է ըստ Բաւիթայ և կամ ըստ մաքուր Թագաւորաց ճառեալ, որք միայնում Բարայէլի տիրեցին, այլ 'ի Բեթղեհէմ 'ի կուսէ ծնիցելոյ, և տիրեալ տիրեղեաց ատուածաբար: Եւ զի մի Հրեայքն ճոխասցին միայն ինքեանց զմարմնաւորութիւնն հաւատալով, զի և 'ի հեթանոսաց անմաքուր կանայք դատեաց Բարայէլի յաջորդեցին մաքրութիւն, (Դամար, Բախաբ, Հուլի. զի և հեթանոսաց պարծեսցի ժողովարան, այսպիսի ունելով նախարարս սրբոյ կուսին: Օի որպէս Հրեայք պարծին Թագաւորօք և նահապետօք, նոյնպէս և եկեղեցի սուրբ խնդացէ տեղեաւն, (Դամարաւն, Բախաբաւն, Հուլիաւն: Եւ զերեւելի փրկութիւնս նոցա

առնելով ընդ թագաւորս և ընդ նահապետս, որպէս զմեծ և զառաքինի կանայս, զԼեւթեհէմ հասարակաբար զաստուած ընկալ այրն, հաւաստապէս զաստղն, անջատակի զմոգն, անորիչ զմարմնացեալ Լանն: Յերկախողմ մասանց, յանառաքինի կանանցն որք ՚ի հեթանոսաց, ՚ի թագաւորաց և ՚ի նահապետաց որք յԽրայէլէ, ՚ի սրբոյ կուսէն հասարակաց փայլեալ անմուտ արեգակնն, ջահաւորեաց զընդհանուր տիեզերս:

Լըդ մի զքանուսումն զմեզ համարելով վասն կրկնաբանելոյ զասացեալս ՚ի մէնջ, այլ վասն աստուածասէր անձինդ գրեմ զընաւն ՚ի գիրս յայս: Ս ասն այսորիկ առ Լոոս եին զՀուլթ մովաբացի, զի նովաւ եղիցի հաղորդ օրհնութեան արդարաց: Լը ՚ի Հուլթայ ծննդենէն ծնաւ ազգ տանն Դաւթի, և ՚ի նորա զաւակէ ծնաւ Վրիստոս արքայ: Լահաթ ծնաւ զԼամբ, և անուն կնոջն Լահաթու Սվրաբ, դուստր Դեւեայ, որ ծնաւ զՍաղա յԱգիպտոս, և Սաղա ծնաւ յԼմրամայ զԼհարոն և զՍովսէս և զՍարիամ քոյր նոցա: Սթանամեան էր Սովսէս, և Լհարոն եղբայր նորա ութսուն և երից՝ յորժամ խօսեցան ընդ Փարաւոնի: “Լը առ Լհարոն, ասէ, որդւոյ իւրոյ կին զԴիսաբեթ զդուստր Լմինադաբայ, զքոյր Լաստոնի յազգէ Յուդայ, ուստի քահանայութեան և թագաւորութեանն ցեղքն ընդ միմեանս խառնեցան ինաւմութեամբ: Ս ասն որոյ Սարիամ մայր Յիսուսի թէպէտ և յազգէ Յուդայէ, վասն խնամութեամբ ընդ միմեանս խառնելոյ քահանայիցն և թագաւորացն, կոչի ազգատոհմ Լիսաբեթի կնոջ Օպարիայի: Օ ի որ ՚ի նմանէ ծնանելոց էր, քահանայ էր և թագաւոր:

Իսկ Դուկաս աւետարանիչ, ոչ ըստ բնութեան զազահամարն կարգէ, այլ ըստ օրինացն: Օ ի յորժամ մեռանէր եղբայր անորդի, միւս եղբայր առնոյր զկինն, և յորուցանէր զաւակ յանուն եղբօրն: Լը է որ միաւորեալ է ըստ բնութեանն, որ յերանսն գայր Վրիստոս, և անդէն այլ ոչ բաժանէր. և թուէ մինչև յԼհամ և յԼստուած: Իսկ Սատթէոս աւետարանիչ թուէ յԼքրահամէ մինչև ՚ի Վրիստոս, զի ՚ի նորա զաւակացն ծնանելոց էր Վրիստոս և ընդ նոցա երանան գայր: Սատթէոս զՍաղմոն ասէ, և Դուկաս

զլթաման, զի 'ի 'լթամանայ իջանէր ազգն 'ի Յովսէփ, և 'ի Սաղմոնէ իջանէր 'ի Սարիամ ըստ բանի հրեշտակապետին. “ Յովսէփ որդի 'լաւթի, մի երկնչիւր առնուլ առ քեզ զՍարիամ, : Եւ և Եպիփան կիպրացի մեծ վարդապետն այսպէս. Սուրբ կոյսն Սարիամ աստուածածին, դուստր էր Յովակիմայ և Լննայի. իսկ Յովակիմ որդի Բարեայ, որ կոչի Պանթեո, եղբայր Սեղբեայ, որպէս կայ յաւանդութեանն Հրէից: Որդի 'լեւեայ 'ի զաւակէ 'լթամանայ, և Սաղմոնի 'ի ցեղէ 'լաւթի յազգէ Յուդայ: Իսկ Սեղբի որդի 'լեւեայ 'ի վախճանեն Սատթամանայ հօր Յակոբայ, առ զկին Սատթամանայ որ էր այրի, զմայր Յակոբայ. որ և գնաց զհետ մօր իւրոյ Յակոբ առ Սեղբի եղբայր Բարեայ որ կոչի Պանթեո հայր Յովակիմայ, որ և մնաւ 'ի տան Սեղբեայ, իսկ 'ի կնոջն Սատթամանայ ծնան երկու եղբարք, 'ի Սատթամանայ Յակոբ, և 'ի Սեղբեայ Հեղի: Եւ էին Յակոբ և Հեղի եղբարք, համամայր յայլ և այլ հօրէ: Իսկ 'ի վախճանեն Հեղեայ, յետ մնալոյ իւրոյ անզաւակ, հարկեալ Յակոբ ըստ օրինացն, առնու զկին եղբօր իւրոյ յարուցանել նմա զաւակ: Եւ այսպէս ծնաւ Յակոբ 'ի կնոջն Հեղեայ զՅովսէփ և զԼիդնովպաս, ծնունդը ըստ բնութեանն Յակոբայ, և որդիք Հեղեայ ըստ օրինացն: Իսկ Յովակիմ հայր Սարիամու, և նորին հայր Պանթեո, եղբայր Սեղբեայ, էին որդիք 'լեւեայ, ազգակիցք Յակոբայ, որպէս ցուցանեն եբրայեցւոցն աւանդութիւնքն: Որպէս զի գոլ Սարիամու դուստր Յովակիմայ, թոռն Պանթեոայ եղբօր Սեղբեայ, որդւոյ 'լեւեայ, որ առ զկինն Սատթամանայ: Իսկ կին Հեղեայ, տուեալն Յակոբայ ծնաւ զՅովսէփու, որպէս յառաջագոյն ասացաք: Որպէս զի գոլ Սարիամու, որ եղեն Յովսէփ այր, ըստ երկուց նահապետութեանցն, 'լթամանայ և Սաղմոնի, յազգէ 'լաւթի ըստ հօր, իսկ ըստ մօր Հեղեայ, եղբօր նորին հօրն Յովակիմայ, և ըստ քահանայութեանն ազգակից Եղիսաբեթի:

Եւ ինքն սուրբ կոյսն սքանչելի վարուք սրբութեամբ առաւելեալ քան զամենայն ոք, ըստ բանին Սողոմոնի, “ Բազում դստերք ստացան զմեծութիւն, բայց դու

առաւել եղեր», որպէս աւետարանեցաւ 'ի 'Լազարեթ 'ի Գաբրիէլէ, միահամուռն ամենայն ամբ կենաց նորա վաթսուռն ամբ. 'ի տասն և հինգ ամին ծնաւ զփրկիչն աշխարհի, և երեսուն և երեք ամ մինչև 'ի խաչելու. [Թիւն փրկչին, Խակ յետ համբառնալոյ յերկինս փրկչին երկոտասան ամ, որ լինի 'ի սկզբանէ կենաց նորա մինչև 'ի հրաշալի փոխումն վաթսուռն ամ:

Սուրբ կոյսն և Լազարեթ և Սողոմէ, երեք քեռ երեք դստերք էին սոքա. և Սարիամ Սղեովկայ քոյր ասի Բստուածածնին, զոր ասէ՝ կային առ խաչին Յիսուսի: Բայլ և Յովսէփ այր Սարիամու ունէր որդիս չորս: զՅակոբոս, զՍիմոն, զՅուդա, զՅովսէս. ունէր և դստերս երիս, զՍարթա, զԵսթեր, զՍողոմէ՝ որ էր մայր Յակոբայ և Յոհաննու և կին Օբեդեդայ: Եւ Յոհաննէս կոչի քեռորդի փրկչին. զի որպէս որդիքն Յովսէփու եղբարք ասին փրկչին, այսպէս և զըստերքն քոյրք*։ Յովսէփ քառասունամեայ էր մինչ կոյսն յանձնեցաւ նմա, և յերեսուն և մի ամի կենարարին հանգեաւ 'ի 'Լազարեթ 'ի տան իւրում. և ըսպասաւորէր սրբոյ կուսին Յակոբ արդարն 'ի Յովսէփայ յանձնեալ, զի և առ Յովսէփաւ նա հոգայր ծառայապէս, հեզն և արդարն, մինչև 'ի Վերիստոսէ Յոհաննու յանձնեցաւ:

Եւ սուրբ կոյսն բազում չարչարանս կրեաց և վտանգ 'ի Սայիափայ, և հալածանս 'ի Հրէիցն: Օյի ոչ տային նմա գնալ 'ի գերեզմանն կալ յաղօթս, կամ 'ի Ղեթսեմանի յայտնապէս, կամ յայլ տեղիս տնօրինականս փրկչին, բայց միայն գաղտնի: Եւ հալածեալ զեղբայր տեառն զՅակոբ, երթեալ հուր հարին տանն յուրում կայր սրբուհին, և շրջապատեալ հուրն զՀրեայսն, կիզեաց արս եօթն, և զՍայիափա և զԴննա և զԳեւի քահանայապետք, ոչ ինչ վնասեալք տանն: Եւ երկու

* Առ բազումս 'ի վարդապետաց տարածեալ կարծիքն յազգս 'ի կարգ աշխարհի մտելոյ Յովսէփայ կանխաւ և որդիս և դստերս ծնանել, զազարեաց 'ի հերոնիմայ և այլր. և հասարակաց վարդապե-

տութիւն է արգ մշտնջենաւորն լինել կուսութեան նորա. զեղբարս տեառն ասացեալն յաւետարանի՝ զազգականս նորա իմացեալ, կամ որդիս եղբոր Յովսէփայ:

ցեալք, այլ ոչ ևս իշխելին համարձակել 'ի սուրբ անձնն: Յաւուր մկրտութեանն տեառն, խաժամուժ ամբօրի չրէիցն զնացեալ հրոսակք 'ի Յորդանանն ըմբռնել զՏիրամայրն և զՅոհաննէս: Խակ հրեշտակ Լստուծոյ եղ զնոսա յայնկոյս գետոյն. և չրեայքն անցանել կամեցեալ, արս քսան 'ի նոցանէ կորոյս Յորդանանն: Եւ յաւուր համբարձմանն տեառն, 'ի լեառն ձիթենեաց յախուռն քարամբ հասեալ չրեայքն 'ի վերայ սրբուհւոյն սատակեցին յինքեանց արս յիսուն քարավրէժս: Եւ զի զբազում հալածանս գրելով զՏիրամօրն, ճառս ձանձրասցի յընթեռնուլ, այսուհետեւ 'ի խնդիր սրբոյ պատկերին դարձայց:

Չքաւիրեալ սրբուհին 'ի փոխումն առ որդին իւր, յայտնեալ աւետարանչին զփայտն կիւպարիս, յորմէ կենսաբեր խաչն, մեծաւ թախանձմամբ կերպաձեւ զպատկեր Տիրամօրն առ 'ի մնալ նշխար կենաց մերոց, առ անձուկ սրտին իւրոյ յոյժ բաղձացեալ աւետարանչին, Վանդի յետ համբառնալոյ փրկչին մերոյ, նովաւ մխիթարէին աշակերտքն, զսուրբ կոյսն տեսանելով որպէս զորդին իւր. նա և Պետրոս և Պաւղոս բազում անգամ ելանէին յԱրուսաղէմ տեսանել զսուրբ տեղիան, և 'ի տեսութիւն իսկուհւոյն¹:

Եւ որ 'ի ժողովել աշակերտացն համագումար միաբանութեամբ 'ի յղարկել զաստուածամայրն իւրեանց, ըստ բանին տեառն, եթէ ուր մարմին է՝ անդ և արծուիք ժողովեացին. որք թէպէտ և 'ի ժամ խաչելութեանն ցրուեցան, այլ 'ի ժամ յարութեանն ժողովեցան. քանզի ասաց տէրն, քակեցէք զտաճարս զայս և ես յերիս աւուրս շինեցից զսա: Օր մարգարէն ասէ, շինէ զԱրուսաղէմ տէր, և զցրուեալն Խորայելի ժողովէ: Խորհեցեալ այնուհետեւ և Յոհաննու ընդ այլ առաքեալսն աղաչել զՏիրամայրն իւրեանց, զնել ըզ-

1 Յօնապատճառն յաւելու. Յատուր միւմ փեռլ երեւալ Արարածաճնին՝ երէ իրիւնց եւ յաւիտեան ինդանեաց, և հայցիք 'ի փառսն էն փեռնել զսուրբ ատափեալսն, քան զի երեւալ երէ յաւիտեան փեռնեաց

իւրովի զատափառն իրիւնքս. և փեր անգով յաղայալեաց զստուածաճան ան սուրբ ատափեալսն յիւրափանջոյ գաւառաց յախն թեմաթիւ համագումար միաբանութեամբ:

փայտեղէն անօթն 'ի վերայ աստուածատիպ պատկերին իւրոյ, և օրհնել զնա, և խնդրել 'ի տեառնէ բարի առնել երկրի 'ի փոխմանն իւրում. քանզի ախտ բարոտութեան մեծապէս¹ ցասմամբ եռայր յերկրի, բայց յ'յրօւսաղէմ առաւել ևս: Երթեալ Պաւղոսի և Յովնանու, հանդերձ միաբան զնդիւն աղաչել զՏիրամայրն, ասէ Պաւղոս ցամենօրհնեալ սուրբ կոյսն. Բնարատ առագաստ Բստուծոյ Բանին, աղաչեմք զքեզ, ընկալ զփայտեղէն պատկերս զայս զնկարեալս 'ի Յովնանէ 'ի սուրբ ձեռս քո, և օրհնեալ զսա, և տուր զսա նշան կենաց աշխարհի. և աղաչեա զորդին քո և զԲստուածն մեր, բառնալ 'ի ձեռն պատկերիս զգորտութիւն յորդւոց 'ի մարդկանէ, որք ապաւինին 'ի քո բարեխօսութիւնդ:

Պատասխանի ետ ամենօրհնեալ սուրբ կոյսն և ասէ ցնօսա. Եւ զհարգ հարկեցուցանէք զիս զաղախին տեառն առնել յանուն իմ իրս որ չէ արժան: Պուք աշակերտք գոլով արարին մերոյ Վրիստոսի, ձեզ չընորհեաց իշխանութիւն հալածել զգևս, և բժշկել զախտս և զհիւանդութիւնս, կոխել զաներևոյթ գազանն, և բառնալ յաշխարհէ զկռապաշտութիւն: Պուք վասն որոյ իրիք և կամիք, աղաչեցէք զտեր ձեր և զԲստուածն, և լինիցի ձեզ. զի թէ զերկինս փակել իշխանութիւն առէք յերկրի, և կարգեցայք իշխանք ընդ օրորտս տիեզերաց, և զձեզ բարեկամս իւր կոչեաց տեր, և նշանք հրաշալիք վասն ձեր լինին, և² ուր ոտք ձեր հասանեն ոչ ինչ անհար լինիցի ձեզ: Եւ զիս աղօթիւք ձերովք յղարկեցէք, և միաբանեալ ընդ իս սիրով խաղաղութեամբ՝ հասուցէք յանխռով նաւահանգիստն: Եւ Պաւղոս. Եղոյս սուրբ և մայր Բստուծոյ, մեք ծառայք անպիտանք եմք արարչին աշխարհի, որ հաճեցաւ 'ի քէն մարմնանալ. արժանաւորեալք և մեք յորդւոյն քումնէ և յ'Բստուծոյն մերոյ առաքելական շնորհիս այսմիկ զոր ունիմք. իսկ դու տիրամայր գոլով մեր, և մեք հրովարտակք ընդ աշխարհս. դու հարսն Երրորդութեանն, և մեք փողք

1 Յօն. լաբալիս:

Ի՞նչ քորէր ամենեցուն, ապա ամենայն ինչ:

2 Յօն. և յորից յերոց Կուէտա Լի. Եւ Բարաբար է. այլ զիս:

հնչեցեալք զանճառ ծնունդ որ 'ի քէն. աղաչեմք ըզքեզ, արա մեզ նշան զպատկերս զայս, որպէս և միածին որդին քո, որ զփայտ մահուն իւրոյ անմահութեան գործարան ետ աշխարհի, և զանձ կենաց, հալածիչ դիւաց: Եւ այժմ շնորհեա, զի սա լիցի բժիշկ վիրաւորեցելոց, և նշխար հաւատացելոց. զի տեսանելով զսա, որք փափագեն տեսանել զքեզ, լցեալ եղիցին խնդրուածք իւրեանց:

Յայնժամ առեալ ամենօրհնեալ սրբուհւոյն զպատկերն նկարեալ 'ի սուրբ ձեռս իւր, տարածեաց զաստուածընկալ ձեռս իւր յերկինս և ասէ. Տէր Ըստուած ամենակալ, հայր տեառն մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի, բարերար և բազումողորմ, որ առաքեցեր զմիածին որդիդ քո վասն կենաց աշխարհի, մարմնանալ յանարժան աղախնոյս քո, որ կատարեաց 'ի մարմնի իւրում զգրեալսն օրինաց և մարգարէից, և դարձեալ համբարձաւ առ քեզ 'ի հայրենի քո փառսդ, աղաչեմ զքեզ այժմ և խնդրեմ 'ի քէն, բարձ տէր զախտ բորոտութեան 'ի մարդկանէ 'ի ձեռն այսր նկարեալ փայտեղէն պատկերիս, զզօրութիւն երրորդութեանդ տպաւորելով 'ի սմա 'ի ձեռն իմոյ աղաչանացս և խնդրոյս, որ բարձեր զյանցանս առաջին մարդոյն 'ի ձեռն միածնի որդւոյ քո տեառնդ մերոյ և փրկչիդ Յիսուսի Վրիստոսի, որ կատարեաց 'ի մարմնի իւրում զկամս առաքողիդ հօր, կատարեա և այժմ ըզխնդիր արանց ընտրելոցս այսոցիկ՝ որ բանիւ քո առաքեցան 'ի փրկութիւն աշխարհի, աւետարանել զԵրրորդութիւնդ սուրբ. զի քեզ լիցին երկրպագութեամբ և փառաբանիչք հօր և որդւոյ և սուրբ հոգւոյդ յաւիտեանս. ամէն:

Եւ ասացեալ առաքելոցն զամէնն, նոյն ժամայն կամար լուսեղէն եկաց 'ի վերայ սրբուհւոյն, և լոյս ամպեղէն իաշմանման կաթեաց 'ի սուրբ պատկերն: Եւ եղեալ սրբուհւոյն զսուրբ սրտկերն 'ի վերայ երեսաց իւրոց, և թացեալ յորդառատ արտասուօքն զոր հեղոյր առաջի տեառն: Եւ առեալ առաքելոցն Պետրոսի և Պաւղոսի զպատկերն 'ի ձեռաց սրբուհւոյն, և ամենքեան երկրպագեցին:

Իսկ յորժամ աւանդեաց զհոգին իւր սուրբ անա-

րատ կոյսն 'ի ձեռս տեառն, ամբոխ Հրէիցն յուզէր .
 և հասեալք 'ի վերայ առաքելոցն, կամելով յափշտա-
 կել զմարմին կուսին, և հարան ամենեքեան կուրու-
 թեամբ: Իսկ այր ոմն անուն Սոփոնիա բուն եհար,
 քանզի առաքելոցն բարձեալ տանէին 'ի հանգստեան
 սուրբ տեղին 'ի կոչեցեալն Ղաթսեմանի, և մնաց
 ձեռք Սոփոնիայ կախեալ յարմկացն զմահճաց. լայր և
 աղաչէր այրն, եղուկ զինքն կոչելով մինչև 'ի գերեզ-
 մանն: Բսէ Պետրոս. Ո՛վ մարտեալ Հրեայք, մինչև
 ցերբ կայք մարտեալ և յամառեալ, զիմրդ ոչ զղջա-
 նայք յանգեղջ սիրտս ձեր, այլ կայք յետս հետեալք
 որպէս հայրն ձեր սատանայ: Եւ լալին մեծ էր
 Հրէիցն: Բսէ Պաւղոս. Դարձարուք առ տէր, և խոս-
 տովանեցէք Բստուածածին զսուրբ կոյսն և գթասցի
 'ի ձեզ: Բլաղակեաց ամենայն ամբոխն և ասէն. Խոս-
 տովանիմք զՔրիստոս որդի Բստուծոյ հօր, որ էառ
 մարմին անձառապէս 'ի սուրբ կուսէդ, զոր մեքն խա-
 չեցաք անգիտութեամբ, հակառակ Բստուծոյ կարծե-
 լով. միայն գթասցի 'ի մեզ: Եւ առեալ զձեռանէ նո-
 րա Պետրոսի, եբեր մերձեցոյց 'ի հատուածս ձեռացն,
 և միացեալ յարեցան իբրև զառաջինն: Եւ լուսաւո-
 րեցան խաւարեալքն, և մկրտեցան Հրեայք և հեթա-
 նոսք յոյժ յոյժ բազմութեամբ. և բորոտք որ էին 'ի
 քաղաքին, գային առ առաքեալսն և օժանէին իւղով,
 և տեառնագրէին սուրբ պատկերան, և առ ժամայն
 բժշկէին յախտիցն. և ամենայն ախտաժետք գային 'ի
 համբաւն 'ի ննջման տիրուհւոյն, և լինէին նոյնժա-
 մայն ողջացեալք, մինչ զի և համբաւն ընդ ամենայն
 հրէաստան ընթանայր ծագման լուսոյն:

Բարդ Բարթողոմէոս առաքեալ մի յերկոտասանիցն
 ոչ գոյր ընդ նոսա 'ի զուգահաւաքման կուսին. վասն
 զի կամք էին տեառն այսմ այսպէս լինել, զի ընդ լծով
 մայի 'ի հնդիկս էր երթեալ: Եւ եկեալ նա յետոյ
 առ առաքեալսն, բռնազբօսեաց զնոսա, ցուցանել նմա
 զգանձն աստուածային զմարմին ամենօրհնեալ կու-
 սին: Եւ յօժարեալ նոցա ընդ գիտափառ տենչանաց
 եղբօրն իւրեանց, բացեալ այնուհետև զսուրբ գերեզ-
 մանն, գտին ունայն յաստուածակիր մարմնոյն: Եւ
 հիացեալք իմացան թէ 'ի դադարել օրհնութեան հը

րեշտակացն և սաղմոսերգութեանցն զկնի երից աւուրց 'ի նոցանէ փոխադրեցաւ մարմինն սուրբ 'ի ձեռն նոցին հրեղինաց դասուցն : Եւստ յոյժ սգացեալ Ռարթողովոս , զի ոչ ժամանեաց նա տեսութեան սուրբ կուսին , և ոչ լուաւ զօրհնութիւնսն վերջին որպէս զայլ առաքեալսն և զաշակերտսն տեառն , և ոչ 'ի գերեզմանին եգիտ , տրտմէր առաւել քան զառաւել :

Օ այն տեսեալ երանելի առաքեալքն , միմիարեւ զեղբայրն իւրեանց կամեցեալ , ետուն նմա զպատկեր Տիրամօրն որ էր 'ի փայտն նկարեալ , բնաւորեալ զօրութեամբն : Օ որ առեալ Ռարթողովոսի զուարճացաւ , և իբրեւ ընդ կենդանւոյ համարեալ նայէր : Եւս մեծաւ փութով ել 'ի Հայոս հրամանաւ սուրբ հօգւոյն , զի զԹադէոս առաքեալ սպանեալ էր Սաւատրուկ արքայ յԱրտազ գաւառի Հայոց : Իսկ նա եկեալ 'ի Հայոս , գնաց յերկիրն մոգուց և Պարսից . և հասեալ 'ի քաղաք Թագաւորութեան նոցա , որոյ այժմ ասի Խորասան բարբառովն իւրեանց . և արար ընդ մէջ կրակարանին սիւն լուսոյ հրեղէն , և կալեալ զսուրբ պատկերն ընդդէմ արեգականն , և արգել զճառագայթս նորա , և խաւարեցոյց զվեց ժամն . և ոչ հաւատացին , բայց միայն ութ 'ի մոգուցն յայնցանէ , որք երկրպագեցին փրկին , և եկեալ մկրտեցան յառաքելոյն , զորս հանեալ ընդ իւր 'ի միջոյ ամբարշտացն , և բերեալ 'ի Հայոս : Եւ եկեալ յաշխարհն Ենձաւացեաց 'ի համբաւ քարի միով , քանզի դէք բազումք բռնակեալ էին անդ , և պատրէին զմարդիկ տեղւոյն , տուեալ յայնմ տեղւովն դեղս ախտականս առ 'ի կատարել զպղծութիւնս ախտից , կռանաձայնս դարբնաց ահաւոր հրաշիւք արհաւիրս գործէին . յորս մարդիկ աշխարհին սովորեալք , անդ առ քրային զեգերէին , առեալ 'ի չաստուածոցն ծրարս Թարախածորս 'ի պատիր ախտիցն , որպէս զծրարսն Խալդիանոսի առ 'ի պատիր Եռաստինեայ կուսին . և անուանէին զանուն տեղւոյն այնորիկ Պարբնաց քար : Հասեալ սուրբ առաքեալն Եստուծոյ անդ , հալածեաց զդարբինսն զգործօնեայս չարին , և զկուռն փշրեաց որ յանուն Ենահտայ էր : Եւս ժողովեալ բազմութիւն ղիւացն 'ի վերայ լերինն բարձու 'ի հիւսիսոյ կողմանէ , քարածիզս

առնելով անթիւ բազմութեամբ յոյժ, և ձայնս և ճիչս և գոչիւն սաստիկ արձակէին: Իսկ սուրբ առաքեալն տեառնագրեաց խաչ մի փոքրիկ, և կանգնեաց 'ի վերայ քարի լերինն, և անդէն դէքն չիք լինէին¹: Օր յետոյ սուրբ հայրապետն Ղարիպորիոս զխաչն առաքելական ընդ իւր շրջեցուցանէր, մինչև 'ի Թողուլ նորա զաշխարհս: Իսկ յետ ժամանակի եղաւ 'ի վերայ գերեզմանին Տրդատայ արքային հայոց: Եւ է տեղին այն յորում դէքն էին, լեռնամէջ վիմաց, 'ի վերայ գետոյն մեծի՝ որ կոչի Տիգրիս, հուպ 'ի բերդն ամուր որ կոչի Վանգուար, և միւսոյն Մգռաւաց քար, ուստի ջուրք բազումք հոսին 'ի լերանց ամրոցին ըստ գարնանային մասանցն, դան անցանէն ընդ հիմունս տաճարի տիրուհւոյն, և խառնեալ օժանդակեն զգետն մեծ Տիգրիս: Եւ զհիմնարկեալ սուրբ առաքեալն ըզհիմն տաճարի սրբուհւոյն իւրովք իսկ ձեռքն, շինեալ եկեղեցի փոքրագոյն, և անուանեաց զնա Սուրբ Մատուածաճին, և եղ 'ի նմա զպատկեր տիրուհւոյն, և տայ զնա սուրբ կանանց. և գլուխ կացուցանէ անդ ըզքոյր (Յուսկանն, և զքոյրն Որմզդատայ, և զ)՝աքովտրի, և զայլ կանայսն ընդ ձեռամբ նոցա կացուցանէ. շինէ խրճիթս վանիցն, և տեսուչս հրամայէ լինել հաւատացելոցն, և քահանայ կացուցանէ անդ յիւրոց աշակերտացն, և անուանէ զտեղին հոգեաց վանս յանուն Տիրամօրն և սուրբ կուսին, զի բազում սքանչելիս կատարէր Մատուած 'ի ձեռն սուրբ կուսին յայնմ տեղւոյն:

Եւ ինքն սուրբ առաքեալն ելեալ աւետարանել 'ի հայս, և կատարեցաւ յՍուրբանոս քաղաքի, 'ի Ռարմա անուանեալ տեղւոյն յանուն առաքելոյն: Իսկ քոյր (Յուսկանն) Սարիամ կոչեցեալ՝ անցանէր յայնկոյս գետին մեծի, շինէր իւր խրճիթ առ ստորոտովքարին փոքրագունի, և միայնացեալ կատարեցաւ: Եւ 'ի նմին տեղւոյն կացուցանէ տեսուչս տեղւոյն, զքոյրն զԴննա և զ)՝արթա, և զքոյր Որմզդատայ և Սաքովտրի: Իսկ Դննա շինէր իւր խրճիթ յայնկոյս ձորոյն որ Ղարբնաքարն կոչեն. միայնացեալ անդ կա-

1 Յօն. Եւսեբիոս:

տարեցաւ, տուեալ զտեսչութիւն տեղւոյն Սարթայի։
 Եւ բազում նշանս և պանչելիս կատարէր Մտուած
 'ի ձեռն սուրբ կանանցն։ Օր եկեալ յետոյ սրբոյն
 Ղրիգորի, վանս հաստատեաց զտեղին, շինեալ եկե-
 ղեցիս։ Բայց զտաճար սրբուհւոյն ոչ քակեաց, զի ձե-
 ռագործ առաքելական էր, թողեալ զնա 'ի փառս և 'ի
 պատիւ ամենասուրբ Երրորդութեանն։ և կայ մինչև
 ցայսօր ժամանակի, յորում բժշկութիւնք բազումք լի-
 նին, և ուրախութիւնք ոչ սակաւք։ Եւ լուսաւորէ
 զախտացեալս ամենայն, որ գան առ նա հաւատով և
 յուսով, ունելով բարեխօս զծնող միածնի Ռանին առ
 ծնեալն 'ի նմանէ տէրն իւր և Մտուած բողոքից, ըու-
 ցուն պարգևօք և ողորմութեամբ հոգւոյն սրբոյ, փա-
 ռաւորելով զամենասուրբ զԵրրորդութիւնն այժմ և
 միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից։ ամէն։

ՍՐԲՈՑ ՀՌԻՓՍԻՄԵԱՆՑ

ՅԱՂԱԳՍ զանազան տեղեաց և գնացից և վարուց սրբոց հռիփսիմեանցն, որ ոչ երևին գրեալ¹ 'ի յօլովից ճոխաբան պատմութեանց, 'ի բազմաց մատենագրաց Յունաց արարեալ քննութիւն և իմացեալ ըզմիտս ճառից որ հեռի էր 'ի ստութենէ և լի ճշմարթեամբ, կարգեցի քեզ 'ի գիրս յայսմ. որում ոչ զոք կարծեմ ընդգիմանալ 'ի միտս ունողացն. բայց միայն եթէ ոք ստութեան հաճեալ, զոճ պատմութեանս քակել ջանայցէ։ Օտենաբանութիւնս իմաստնոց յելլադացւոց յլ'տտիկէ իմ ընթերցեալ, բազում անգամ գտի զոճ գրոցս, որ 'ի ճահ գայր պատմութեանս մերոյ հիւսման։ Յոյժ պիտանի և յօգտութիւն մեզ լի' որ անուն գրոցն կոչի 'Եւթի հռովմայեցւոյ գիրս եկլէսիաստէս. զոր կամեցեալ իմ թարգմանել, և ոչ ժամանեցի. մնաց այլում տեղոյ և կամ իմաստնոյ։ Օյ ես մահկանացու գորով, ծեր և հիւանդոտ, երկուցեալ ոչ հրեշտակ գորով, կամ որդի բարձրելոյ, որպէս աստուածայինն ասէ բան, սակաւ մի երկրորդեցի

¹ Միւսն առ Բազման 'ի ճառ պատմութեան բանից։

'ի նոյն գրոցս, զոր քաջ քարտուղարն թողեալ լ' քաթան գեղոս, որ և ոչ կարէր զամենայն զբանս և զգործս 'ի միտսն ծովացուցանել, մնալով և այլոց ևս :

Եւ արդ 'ի նոյն գիրս պատմի, 'ի նոյն թագաւորական տոհմէ գոլով սրբոյն, լինել լ' քոստոս կայսեր՝ ցեղապետ թագաւորաց : Լինի և Վայիանէ 'ի նոյն ցեղէ, առաքինի և զարմանալի հօր և մօր դուստր : Լախանձ ունելով առաքելական դասուցն, գրէ որպէս տեսութեամբ նորա էին մօտագոյնք առ նոսա . որոց ոչ հին համբաւով 'ի մոռացումն ինչ էին եկեալ գործք նոցա, ընդելեալ կամ յուլայեալ, որպէս առ մերովք ժամանակօքս աստուածպաշտութիւնն նուաղեալ, սրբութիւն լռեալ, և տնկեալ մեղք : Եւ արքն որպէս թէ առաքեալք, լաւութեան նախանձ ունէին, և կանայքն զգաստանային նախանձ ունելով լ' ստուածածնին, Վրիստոսի լինելով մարք, որպէս ասաց ոմն 'ի հարցն : Յայսցանէ գոլով և ծնողքն սրբոյն Հռիփսիմեայ, սան յաւազանէն լեալ սրբոյն Վայիանեայ, որ էր մայր կուսից վանականաց 'ի Հռովմ 'ի վանս սրբոյ առաքելոյն Պաւղոսի . զոր իւր տեղի որոշեալ երանելոյն, պատշաճ և պարտ գոլով, հրաման յառաքելոյն առեալ աղօթել . որ և այլք յետ նորա աշակերտեցան, լինելով անձինս երեք հարիւր, պահելով զհրամանս առաքելոյն : Եւ այսմ տեղով տեսուչ գոլով Վայիանեայ, սնուցանէ առ ինքեան զՀռիփսիմէ 'ի մէջ ըզգաստացելոց կուսանացն . որ և պտուղ աղօթից նորա յարբունս հասեալ, տեսեալ 'ի նմա զհօգւոյն մեծանձնութիւնն, անուանէ զնա աղախին գոլ սրբոյ լ' ստուածածնին, և տայ զնա ուխտիւք և աղօթիւք ծառայել լ' ստուածածնին : Երկանէ և 'ի նմին պարտնոցն իսաչ զսրբոյն (Յակովբայ զմածեալն տէրուհական արեամբն, 'ի կենաց փայտէն հատեալ վասն խնդրոյն Պատրոնիկեայ տիկնոջ, որ և ինքեան գոլ պահապան 'ի ձեռն նմին եղբօր տեառն, առաւել փափաքմամբ և երկիւղիւ առեալ արկանէր 'ի պարանոց սրբոյ մեծին Հռիփսիմեայ, որպէս և յայնժամ յականջսն Սեբեկայ զգինդսն, հարսնանալ հօրն հաւատոց Եբրահամու, թէպէտ և ոչ նման, այլ երկոքին 'ի խորհուրդ եկեղեցւոյ . և այս այսչափ :

ԼՆԼ 'ի հասանել յուզման ժամանակին, վասն ազնուական ազգին և սքանչելատեսիլ¹ գեղոյն, որ և յաշխարհի փայլէր հոգւով, խորհէին առնուլ 'ի պատիւ տանն հռոմայեցւոց 'ի Թագուհու թիւն տիեզերապետութեան: Եւ Վայիանեայ իմացեալ հոգւոյ ականք, առեալ զնա փախչի յԱզգիպտոս յԱղեքսանդրիա. և անտի ելանէ յԱրուսաղէմ երկրպագեալ սրբոյ տեղեացն որ անդ: Եւ երթեալք 'ի յայրն, աղօթս և պաղատանս մատուցանէին ասաջի սրբուհւոյն, օգնել կուսին վտանգելոյ և փախուցելոյ, որ եղև նորա աղախին 'ի մանկութենէ: Եւ զնացեալ անտի 'ի Վեթսեմանի 'ի գերեզման Բստուածածնին, և անդ աղօթելով ասէր. Սայր լուսոյ կոյս անարատ, որ կուսութեանց ես վերակացու, և սրբութեան օգնական, ընկալ զաղաչանաց աղօթս յանարժան աղախնոյս. և զորդի հոգւոյ իմոյ զոր սնուցի քեզ տուեալ աղախին, զգաստացեալ արդարացո արժանաւորապէս, և մի տար փորձել օտարին, և մի տացես աղտեղանալ անձամբ 'ի ձեռն պիղծ Թագաւորացն, զի մի ուխտս մեր որ առ քեզ է, խափանեցի: ԼՆԼ յիշեա զպանդխտութիւն իմ և ըզծուփս 'ի կենցաղս մեր որ վասն քո, յիշեա և զչարչարանս որդւոյ քո և Բստուծոյ մերոյ, և ողորմեա մեզ. վասն որոյ զքեզ օրհնեմք: Եւ երկրպագելով Բստուածածնին և Քաղում արտասուս հեղեալ, մնալով անդ ամսօրեայ ժամանակաւ: Բայտ տեսիլ երևեալ սրբոցն, և հրաման առեալ զնալ 'ի Հայք յերկիրն արարատեան 'ի բաժին լծադէոսի առաքելոյն: Եւ ըզպատկերն փայտեղէն որ եղեալ է յերեսս իմ յաւուր փոխման իմոյ, զնա խնդրեսջիք, կատարեալ զընթացս ձեր արեամբ:

Եւ դարձեալ անտի խնդութեամբ եկին յԱզգեսիա քաղաք, և երկրպագեալք փրկչական պատկերին՝ և լըցան ուրախութեամբ, համարեցան տեսեալ զԼանն մարմին եղեալ: Վարձեալ սքանչելի տեսիլ երևեալ յորդորէին 'ի Ճգունս: Եւ այլ կանույք 'ի նոցանէ մեկնեալք մնացին 'ի նմին քաղաքի 'ի մեծ եկեղեցւոյն ԼՔգարու, 'ի հիման սրբոյն լծադէոսի կրօնաւորեալք:

1 Միւսն ուրեքտիւրէնայ:

Սպէս և անտի 'ի Ղարանաղեաց գաւառին կացեալ 'ի խորշ լերինն Սեպուհ կոչեցեալ, որ անուանեցաւ Սանեայ այլք :

Լէւի բան զեօթանասուն հոգի զսրբոցն ասէ պատմագիրս ելեալ ընդ նոսա 'ի հռովմայեցոց քաղաքէն, որք բնակեցան 'ի տեղիս տեղիս : Իսկ զտեղին կալեալ այլոց քերցն, և քոյր Ղայիանեայ Լազոյի անուն, միաբանեալ քերքն կատարեցան բարի վկայութեամբ 'ի Ղիովղետիանոսէ ամբարշտէ, զթոյնս չարութեանն 'ի նոսա թափելով, որք եղեն վկայք Քրիստոսի, յաղագս ոչ ըմբռնելոյ 'ի վարկս մահու զմեծ առաքելութենէն : Լաբազում տառապանօք գնացեալ եկին 'ի բզնունեաց գաւառ, 'ի քաղաքն Խլաթ, երկօթս արարեալ : Լաանտի փոխին, և գնացեալ 'ի գաւառն Սոկաց, Սուրբ խաչ կոչեցեալ տեղի. որ և մեծ սքանչելիս կատարեաց Լստուած 'ի ձեռն նոցա պատուական սուրբ խաչին Լսայեայ և Ղանիէլի, որում ես և դու հասու, և մեզ երկրորդել զի է : Եւան կոչեցեալ տեղի՝ դիւաց լցեալ պաշտմամբ, հասեալ անդ առաքելանման քահանայիցն և սրբոց կուսանացն, զընդդիմամարտն¹ արգելուն ըզձիոցն. յորում զայրագնեալ դիւացն՝ դիմեալ 'ի վերայ խեղէին, ծռէին, պնչատէին զպաշտօնեայս իւրեանց. որ և անդ առաքելանշան քահանայքն հալածեալ զնոսա, և քանդեալ զպաշտամունս նոցա, բժշկէին զխեղեալսն. վասն որոյ տեղին կոչեցաւ Եւան. յորում թողու զխաչն իւր սուրբն Ղայիանէ ախոյեան դիւաց՝ որ էր աւաղակին. որ և զտեղին յետոյ հաստատէ վանս սուրբն Ղրիգոր :

Եւ վասն յայտնի անուանն նոքա գաղտ գնացեալ ընդ մէջ Կորդուաց ընդ լեռն Սողոմ, 'ի բերկրացոց գաւառին և ախտ աչացաւութեան զնոսա տագնապեալ, և կացեալ յաղօթս, երկու աղբերք բղխեցան, որ է ժանգ ջրոյն կարմիր և սպիտակ. և մինչև ցայսօր օգնէ աչացաւաց յանուն սրբութեանն : Բայց այսր լերին ասի յՍտորոց, թէ 'ի նուազել Զուրցն հեղեղաց, եհաս տապանն 'ի գլուխ լերինն, որ է Սարարադայ. և ընդ մէջ անցեալ սղոցաձուկնն արգելու զնաւն. և ա-

¹ Միւսն զգիւսայեայն մարտ :

նուն քաղաքագեղջն կոչեցաւ ՍԻՄԵՆԻԱ, այսինքն թէ ութ ոգիք ելին 'ի տապանէն :

Իսկ սրբոցն յապահովեցեալք, խորհիմս շինեալ բնակեցան : Եւ անտի գնացեալ և օթեմանս արարեալ 'ի վտակս գետոյն մօտ 'ի կամուրջն 'ի կողմն Տմռեաց, 'ի ծառաւէտ ընկուզուտ տեղիս : Եւ անտի փոխեալ ելանեն 'ի հայաստան գաւառ, 'ի խորին խորշ լերին մշկունեաց : Ի սմա ասի այծեմունս մշկապորտս լինել, ուր և բազում ուրուկս հալածականս գտեալ, բժշկեն զնոսա սուրբ խաչին ընտրեալ քահանայքն, ուր և 'ի տեառնէ աղբիւր շնորհեալ նոցա . և յայսմ տեղոյ կային ծեր կանայքն մինչև ցօր կատարման իւրեանց : Եւ չուեալ անտի և կացեալ յեզր բժուկեաց, կային անդ բազում աւուրս . և անտի փոխեալ բնակեցան յայնկոյս գետոյն մօտ 'ի յակն յորդաբուղիս, յորդորեալք 'ի շնորհաց սուրբ հոգւոյն, բազում աւուրք անցուցանելով, զուարճացեալք 'ի տեղւոյն բարեհամբաւութիւնն : Եւ ապա աստ այլք 'ի նոցանէ կացեալք . որ անուանի տեղին Սուրբ տիկին :

Եւ անտի յառաջ անցեալ ուստի հօսի գետն բովանդակ . որ փոքրագոյն չար Զուրքն հօսեալ 'ի լերանց կանգուարայ, որ կոչի Լճաւաքար . և զարնանային ուղիքն գետացեալ, գան յօժրնդակութիւն գետոյն մեծի, որ կոչի Տիգրիս, հասին 'ի տեղի մի, և գտին սակաւ ինչ քրիստոնէայս՝ ձեանշան ունելով զպատկեր Տիրամօրն, որում երկրպագեցին ուրախացեալք, և տային գոհութիւն սրբուհւոյն : Եւ սակաւ աւուրս կացեալ, ոչ կամեցեալ հաւատացեալքն, երկուցեալք 'ի կասկածանացն, և նոքա գնացին 'ի գլուխ լերինն Պաղատոյ, զոր ասէին սաստիկ յոյժ 'ի նմա լեալ դիւացն, տուն Լճամազդայ և Լճտղկայ մեծարէին : Եւ յաճախ պաշտամամբք տօն կարդային, որ է Պաղատ : Եւ անտի գնացեալք 'ի խորաձոր զառ 'ի վայր լեռնէն յարեգականն կոյս, սակաւ մի առ 'ի կողմն հարաւոյ, 'ի կատար լերինն, որ 'ի վայր իջանէ, տուն կրակի, անյապ հրոյ, անդադար այրման աստուածոցն . և քարինս հօսեալ յակն յորդաբուղիս աղբերն, որ բղիւխ յօտն լերինն, որ է յառաջս խորավիմին, որ կոչի տեղին Բուրթ : Բանգի վառէին զկրակն քոյրն, և զաղբիւրն եղբայրն :

Եւ յայրս քարին որջացեալ կային վիշապք երկու, դիւացեալք և սևացեալք, որոց աղջիկ կոյս և պատանիս անմեղս գէնուին: Եւ յնոցիկ արեամբն զուարճացեալ դէքն և բազնօքն, հրոյն և աղբերքն, ահագին իմն տեսիլ և փայլումն և թնդմունս և կայթմունս գործէին: Եւ 'ի մէջ խորածորոցն օձք և կարիճք լի թիւնաւոր մահաբերին լցեալք: Եւ հասեալ սուրբ կանանցն, և աղօթիւք և արտասուօք 'ի յերկինս հայեցեալ, առեալ զսուրբ նշանն և 'ի վերայ կացեալ աղբերն, և փախստական եղեալ դիւացն 'ի բազինն անկանէին, վայ զվայիւ աղաղակեալ: Եւ 'ի լեռնէ 'ի լեռան ոչ այլ ինչ լսիւր, բայց վայ զվայիւ ճիշեալ: Եւ նոքա ընդ մէջ ձորոյն անցեալ, օձք մարմնաւորք քարացեալք կան մինչև յայսօր: Եւ 'ի բազնացն փախուցեալք դէքն անկանէին յերկիրն Սարաց: Եւ ըզպատկերն փշրեալ զօրութեամբ սուրբ խաչին. զոր տեսեալ գեղջն, հաւատացին 'ի Վրիստոս 'ի ձեռն սուրբ երանելեացն:

Եւ անտի ելեալ և ընդ հիւսիսով իջեալ, եկին 'ի գեօղն որ կոչի Վորիթ: Օ կուռնս փշրեցին, և զօձն թիւնաւորս սպանին, նշանաւ սուրբ խաչին, և զաղբիւր դիւացն ցամաքեցուցին, զոր և յետոյ զտեղին սուրբն Վրիգոր շինեաց եկեղեցիս երկուս: Եւ 'ի Վորիթ փայտեղէն սեղան կազմէ, և նշան թողու անդ զգօտին և զգաւազանն իւր: Իսկ սրբոցն 'ի Տօսք գաւառ ելեալ, զսուրբ նշանն թողուն հանդէպ Վանի, 'ի հարաւակուսէ լերինն, փոքրագոյն խրճիթս շինեալ վանաց. և եղին անդ վասն կասկածի հալածանաց 'ի վերայ կացելոց: Եւ անդ 'ի լեռան Վարագ ամրացեալք. զի լուան խնդիր լինել ինքեանց, ցան և ցիր 'ի խորշ լերինն բնակեցան, արարեալ իւրեանց գետնափոր դադարս: Եւ յսպէս երկուք ոմանք 'ի քահանայիցն սրբոց բնակեցան 'ի նմին տեղւոյ մինչև ցօր կոյման և կատարման իւրեանց առ Վրիստոս: Եւ տեղիք նոցա կոչին Ուրբաթայրք. քանզի 'ի յուրբաթէ յուրբաթ մատուցանէին զսրբութեամբ պատարագն, և բաշխէին արժանաւորապէս սուրբ կանանցն զմարմին և զարիւնս տեսուն:

Եւ ըզ ուլ պատմեացէ զզօրութիւնս տեսուն, ըսելի լի

նեւ պքանչեւեաց նորա : Որ 'ի ձեռն ողորմութեան իւ-
 րոյ ծագեաց մեզ լոյս գերազանց յարեմոյից՝ արեւելից
 հայաստան երկրի, մանաւանդ 'ի ձեռն կանանց, յորոց
 մօին մեղք յաշխարհ : Որ ամենայն ինչ կարելի է նմա,
 և տկարանայ առ 'ի նմանէ և ոչ ինչ : Արդ վասն կա-
 տարման և չարչարանաց և նահատակութեան երանե-
 լեացն, յայրարատեան գաւառ 'ի Աղարշապատ քա-
 ղաքի ուսցիս 'ի յԱգաթանգեղայ պատմութեանցն :
 Յորոց ձեռն ծագեաց մեզ անստուեր արեգակն 'ի բար-
 ձանց, լուսաւորելով զմեզ լուսով աստուածգիտու-
 թեամբ . պայծառացուցանելով զսիրտս հաւատացեալ
 ժողովրդոց տօնասիրաց և աստուածասիրաց . վասն զի
 Վրիստոսի վայելէ փառք և զօրութիւն և իշխանու-
 թիւն յաւիտեանս յաւիտենից . ամէն :

Ի ՅԻՇԱՏԱԿԻ

ՍՐԲՈՅՆ ՀՌԻՓՄԻՄԵԱՅ

ԵՒ ՆՈՐՈՒՆ ՎԿԱՅԱԿՑԱՅՆ

ՆԵՐՔՈՂԵԱՆ Ի ՀԱՆՌԵՍ ՆՈՑԱ ՀՐԱՇԱՁԱՐԴ

ՅՈՐԴՆՈՒԱՆՈՎՔ

ՆՈՐԱՀՐԱՆ և գերապայծառ է տօնս, և զաւետիս
Հոգւոր ցնծութեան ընդհանուր առձայնէ բոլոր հայ-
աստանեայցս, մշտահոս առաքինութեամբն լուսե-
րանք պսակեալ ծաղկօքն զանձինս աստուածասէրս,
որք վկայիցն պատուով ցնծան, և նահատակացն ա-
րեամբն զուարճանան: Եւսական է տօնս, և զլուսա-
ւոր պարս կուսական դասակցութեանց երկնայնոցն բռ-
ցեղէն զուարթնոցն յորդորէ տօնակից լինել և զուար-
ճակից, ազքանազեան ազինս զսա տեսանել փառացն
Վրիստոսի փայլմամբ յայսմ աւուր պսակեալ և հըր-
ճուեալ: Եւստիրոսական է տօնս, և ճգնաւորական
հանդէս, և զվկայիցն բոլոր պսակակապ թագազար-
դեալ դասս հանդերձ պայծառ և մեծ առաքելոց սրբ-
բոց, և մարգարէիցն աստուածազգեաց պարուք կոչէ
'ի նոր Երօշն, պարակից լինել մանկանց առաջաստի,
զհոգւորն երգել զերգս երկնաւոր հարսանեաց'ի փառս
անմահ փեսային:

Եւսոր ցնծութիւն երկնի և երկրի, և աւետիք մեծ
երկնաւոր շնորհաց. պայծառ լուսով շրջափայլեալ 'ի

տան (Դորդոմայ)՝ ի հաւատացելոց ազգէ ի հոգիս ցըն-
ծութիւն երկնի. զի լոյսն կենդանի որ փայլատակէր
յերկնից ի հռիփսիմեանց, ի սմա փայլակնաբորբոք
ճառագայթիւք բացափայլեաց, զանիծից պարաբառ-
նայ զփուշ, և վկայական արեամբ նորոգեալ զերկնայ-
ինն ի սմա ծաղկեցուցեալ արդարութեան բողբոջս
բանաւոր բուսոց, բուրեալ զանուշահոտութիւն սաղ-
մնայ. ի սմա հնչեն փառք Թագաւորին անմահի։
Լսօր ցնծութիւն երկնի, զի յերկրի ընկալաւ հարսն
աստուածազգեաց զվայելականն եղեալ պսակ, զգե-
ցեալ զլոյս և զանմահութիւն, և օրիորդք խաչա-
զգեացք ընդ նմա ծիրանազարդեալք կուսական ա-
րեամբն, ընդ երկնագումարն անցանելոց պարս սրով
բէիցն մտեալ ի սրբութիւն սրբոցն յառաքաստն լու-
սոյ առ Բանն փեսայացեալ, կալ ընդ աջմէ նորա դըշ-
խոյ սուրբ յոսկէհուն պսակեալ. և զօրք հրեշտակաց
փափագեալ իջանեն ի հոտ անոյշ ծաղկաձև վարդա-
զոցն արեան վկայիցն, և հողեղէնն ի հրեղէնն միա-
ցեալ, որ զվկայիցն յաւէտ հրաշացուցանէ հանդէս։
Լսօր գերահրաշ և լուսապայծառ փառօք ցնծայ ե-
կեղեցի հայաստանեայց կուսականացս տօնիւս. որով
զլորորդութեանն ընկալաւ զլոյս. մերկացաւ զհնու-
թիւն մեղաց. հարսնազգեաց արփիափայլ հրաշիւք
Թագ ի գլուխ հրճուի. և պարծի ի պսակիչն իւր
Վրիստոս, զվկայիցն տօնելով զհանդէս։ Լսօր յի-
շատակ սուրբ և մաքուր անարատ Վրիստոսի հարսինն՝
Հռիփսիմեայ առեմ, և որ ընդ նմա աղբիւր զգաստու-
թեան և մայր հաւատոյ Վայիանեայ, և որդիք սրբու-
թեան, կուսանք իմաստունք մշտավառ լուսով Զահ-
զգեաց ծագեն յարեմտից, զլորորդութեանն համա-
պայծառ լոյս ի հայաստանս փայլատակեալ աշխարհ։

Եկայք այսուհետեւ Վրիստոսի նոր ժողովուրդք, և
անթառամ ծաղիկք սրբութեան, իմաստուն կուսա-
նացն զպտուղս բարեբանութեան աստանօր հատու-
ցութիւն պատիւ վկայիցս. աստ՝ ուր կուսութիւն և ըզ-
գաստութիւն պարտ է, զկենսաբեր ողկոյզն պտղաբե-
րելով։ Եկայք փութասցուք զանմահութեան խորհրդ-
ոցն կթեւ պտուղ, և զաստուածազգեաց զյարու-
թեան բուրել զհոտ. զկուսականս զայս վկայիցս մե-

ծարելով զտօնս, և զաշխարհս մեր բարեհամբաւես-
ցութ ասելով:

Ուրախ լեր և ցնծա հայաստան աշխարհ՝ նոր խ-
րայէլ երկիր աւետեաց, և դրախտ աստուածատունի
զարդարեալ առաքելովք և մարգարէիւք, և սրբոցն
լուսեղէն դասութն. վկայիցն արեամբ 'ի քեզ մօրորու-
թեանն շիջաւ բոց, և ճշմարտութեանն ջահ վառեալ
բորբոքի բոց, լոյսն անազօտաբորբոք ճառագայթիւք:
Ուրախ լեր և ցնծա մարգարէական աւետեօք լեռն
Սիոն, կողմանք հիւսիսի, քաղաք Թագաւորին մեծի.
կուսական արեամբն 'ի քեզ մեղացն ցածեալ ջրհե-
ղեղ, և աւետարանական ահա համբարձեալ գետք
զձայնս 'ի գնացս իւրեանց տիեզերատարած և լուսա-
սփիւռ հրահօսան վտակք զբոյժ արբուցանեն դրախտ
բանական երկնային տնկոցն, յարազուարճ և մշտա-
փթիթ լուսեղէն կանաչութեամբն ծաղկեալ պտղով,
ունելով զգիտութիւն էական լուսոյն:

Օւարձայիր և բերկրեա նոր Սիոն, զարթո զօր-
գիս քո Թմբկօք և պարուք յերգս հարսանեաց, և ել
ընդ առաջ երկնաւոր հարսին. զի ահա գայ հարսն
սուրբ 'ի խեանանէ, զարդարեալ 'ի լոյս վայելուչ,
արկեալ զիւրեաւ զարեգակն, և զլուսին ընդ ոտիւք. և
ճառագայթարձակ փայլմամբ փառացն Վրիստոսի պը-
սակեալ՝ կօչէ առ նա խանդակաթ սիրով, համբուրես-
ցես զիս 'ի համբուրից բերանոյ քո. զի եկն զկնի քո
անձն իմ: Միշա գայ հարսն կոյս սլացեալ 'ի Թևս հօգ-
ւոյն, բազմապայծառ լուսով կուսութեան փայլեալ:
Վայ 'ի հանդիպումն անմահ փեսային ասելով. իւզ
Թափեալ է անուն քո, վասն այնորիկ օրիորդք սիրե-
ցին զքեզ: Վայ 'ի դէմն իւր ունելով զարդարութեան
արեգակնն, և աստեղք լուսաճաճանչ զնովաւ ճառա-
գայթեալ՝ զվաճառ բազմագին լուսովն յարեւմտից սրփ-
ռեն տարածանեն 'ի ծագս հիւսիսոյ: Վայ խօսեցեալն
իրաւամբք և արդարութեամբ, սպաս զիւրեաւ ածեալ
զգօրս երկնից զպարս հրանիւթիցն, և օրիորդք խա-
չազգեացք զՀետ նորա հրձուին ասելով. ցնծասցուք և
ուրախ լիցուք 'ի քեզ, զի քո է ճշմարտապէս ուրախա-
նալ, վասն զի զքեզ ուղղութիւն սիրեաց: Վայ մօա-
նէ ցնծութեամբ 'ի յառագաստ արեան, տեսեալ ըզ-

տէր իւր ցնծութեամբ եկեալ 'ի նոր առաքաստ' 'ի զե-
նումն խաչին . հրով և արեամբ հարսնանայ այնմ՝ որ
'ի հուր աստուածութեանն մաքրեաց զնա . և արեամբն
իւրով ծիրանաներկեալ խաչազգեաց լուսով պսակեալ
ինքեան հարսնացոյց . որում հոգին սուրբ հովանաւո-
րեալ աստուածային հարսանեացն , անապական կու-
սութեամբ ծնաւ 'ի յոյս կենդանի : Այս է բազմեր-
ջանիկ և սուրբ կոյսն Հռիփսիմէ , և այս է նորա սպաս
կուսութեան և փառաց :

Արդ վասն զի որք զարքայական հարսանեաց և կամ
զհանդիսական մարտից զրուստեն զգովեստ, զաշխարհն
և զազգն պաշուճաբանելով զիրսն պանծացուցանեն .
իսկ որ 'ի մէնջս գոզի հարսն սուրբ , նահատակք յաղ-
թոք և կուսանք իմաստունք , սոցա ոչ 'ի ստորից երևու-
թից պաշուճազարդ բանիւ արուեստախօսեալ , այլ
յերկնից 'ի վերուստ հոգւոյն սրբոյ հրաշմամբ գովեալ ,
արեգակնապէս փայլեամբ ընդ երկնաւս փայլատակեալ :
Իայց վասն զի պսակեալս այս 'ի հոգւոյն սրբոյ հարսն՝
մայր իմոյ հոգւոյս կուսութեամբ անապական զիս ծը-
նեալ , և 'ի գիրկս սրբութեան գգուեալ , կուսական ա-
րեամբն զաստուածգիտութեան արբուցեալ կաթն՝ հա-
զորգեցոյց զիս 'ի բանն կենաց , և բնաւորականն այն 'ի
ծննդոց առ մարս առանց ուսման բնաւորեալ զգութ՝
զիմս ստիպէ դեռաբոյս անձն զսրբոյ մօրս և զկուսի առ-
տուածաւայելուչ փառաց ներբողել 'ի յարախմբմունս
հոգեւոր սորա ծննդոց , յաղագս այսորիկ սկսայ զսուղն
'ի բազմաց , առաջնորդ ունելով զբան կենաց :

Այս , որպէս ամենեցունց յայտնի է , 'ի հոռվմայե-
ցւոցն գերապայծառ նահանգէն , 'ի ծիրանափառ օգոս-
տականացն կայսեր երկնային բուսաւ ծաղիկ առա-
քելական արեամբն Պետրոսի և Պաղոսի յանդս հո-
սեալ առգեալ , փթեալ ծիրանազգեստեալ մաք-
րութեամբ՝ 'ի կուսական 'ի գիրկս սրբուհւոյն Սայիա-
նեայ , 'ի վկայարանս նոցունց՝ մերձ առ սեղանոջն սնեալ
սրբով , զարգանայր հասանել 'ի չափ հասակի կատար-
ման առաքելական հաւատոցն : Ի նոցունց իսկ փե-
սաւերացն աստուածազգեաց յարմարութեամբ հօրն
առ իւրանն ընծայի , առաքելականաւն հրձուեալ զար-
դու՝ զկենդանութիւն զգաստութեան արկեալ զիւ-

բեաւ . բազմալոյս առաքինութեամբ պճնեալ, Երրորդութեանն համապայծառ լուսով պսակեալ, 'ի պատկեր ստեղծչին հոգւով կերպարանէր, անապական և անեղծ կուսութեամբն առաքաստեալ մնայր Վրիստոսի երկնից արքային : Այ միայն հոգւոյն մաքրութեամբն բազմապայծառ կուսութեանն ճառագայթիւք փայլեալ, այլ և քան զամենայն ոսկի սրբեալ և մաքրագոյն ունելով, որպէս արդարեւ ճշմարիտ լուսոյն հայելի արեգակնապէս փայլէր մարմնովն գեղեցկապէս ըստեղծմամբ քան զծնունդս կանանց : Երգեսցէ զայսուսիկ և ընդ մեզ հոգին սուրբ . « Լսենայն փառք դստեր Թագաւորի 'ի ներքուստ », և արսն Վրիստոսի հարազատ գեղեցկութիւն շտեմարանեալ, պատկեր կենդանի լուսոյն, նուէր անկողոպտելի, անդաստան ընծայեալ Ետուծոյ անկոխ, բուրաստան անմահութեան խորհրդոյն, ծաղիկ անթառամելի կենացն, հոգւոյն օեղան, Ետուծոյ խնկանոց, աշտանակ բազմափայլ լուսոյն, աղբիւր կնքեալ ըստ սողովմանեան երգոյն՝ միայն պահեալ սրովելից արքային . բանաւոր դրախտ երկրորդ Եգամայ հրեղէն պարուքն շուրջ փակեալ :

Յայս դրախտ նախաչարն ջանայր մտանել օձ, որպէս 'ի սկզբանն հակառակ առաջին ստեղծուածին . լրբենի իւրովք չարութեամբքն կողոպտել ջանայր որպէս զդաւաճանող կինն՝ զԼանին հարսնացեալ զբազմերջանիկ կոյսն յաստուածազգեաց փառացն՝ անյադն 'ի չարիս . որ և 'ի հրեշտակացն մտեալ պարս՝ զԵթեն հայցէր, և զտէր տեսեալ կերպիւ յանցաւորի մարդոյն, 'ի վերայ ընթացեալ մարգկութեանն փորձէր, անգիտացեալ՝ թէ կործանելոց էր աստուածութեամբն : Աս առ ըզկերպարանեալն 'ի պատկեր արարչին . զկոյս հովանացեալ զօրութեամբ բարձրելոյն՝ տեսեալ 'ի կերպի յանցաւոր կնոջն, հնարէր ընդ մահուն արկանել թիւնուք . փոխանակ գեղեցկապատիր պողոյն, զոսկիակուռ ծիրանազարդ կայսերական պատուով չքեղացեալ գուռոյն հուլմայեցւոց մնեկան տրփանօք 'ի տենչանս բողբոջէր հարսնացուցանել ինքեան, զի այնու հանիցէ յերանութեանց դրախտէն զ'ի Պաղոսէ առթեալն Վրիստոսի հարսն, կոյս սուրբ և մաքուր աղանձի . օրոյ վարձանս առեալ էր զգրախտին զվայելութիւնն,

զարքայութիւնն անանց, զուրախութիւնն անվախճան, զլուսոյն որդեգրութեան առաքաստն, զլուսոյն խորանս, և պար ցնծութեան զհրանիւթից ջոկս, և աստուածայնոյն վառեալ սիրով տենչայր արդարութեամբ երևել փառացն Մտուծոյ, լինել պսակ վայելութեան 'ի ձեռին տեառն և թագ արքայութեան 'ի ձեռին Մտուծոյ: Օնա ժպրհէր փորձել չարն, անգիտացեալ թէ նովաւ լուծանելոց իցէ գոռոզացեալ պետութիւն նորա հանդերձ օձիւն նզովիւք. և կուսութեան նորա որդիք լուսոյ զբարութեան նորա կոխեալ փշրեն զգլուխ, անխաժ գարշապարօք գնալ զերանութեան ճանապարհն, հրաւիրեալք 'ի լոյսն, փառաւորեալք՝ ուստի նոյն կործանեցաւ:

Լճդ չարին պսքան. իսկ կուսին զինչ. զփեսաւերացն խանդաղատական արձակէր ձայն, թէ ո՞ մեկնեացէ զմեզ 'ի սիրոյդ քումնէ. և թէ ահա մեք թողաք զամենայն, և եկաք զինի քո. և թէ Մտուծով կեցցուք, և ընդ Վրիստոսի խաչեսցուք. և թէ ընդ հովանեաւ նորա փափազեալ նստցուք. և աջ քո ընկալցի զմեզ վասն կենարար փրկչին, զի ասաց օն արիք զնասցուք աստի: Օարթուցեալ այսու ձայնիւ զուարթունս ուրբ սերովքէն հողեղէն իմաստուն կուսանացն դասուք, սլացեալ 'ի թեւս հոգեորս զգաստ և մաքուր կուսութեանն՝ համանման թեթեւ ամպոյ, յոր տէրն նըստեալ մտանէր յԵգիպտոս. վերանայր 'ի ծագաց երկրէ 'ի գլուխ լերանց՝ որ անդ նստէին, և զընդ երկնաւ շրջափակեալ լերինք յորս Մտուածն հանգչի, որք ըստ մարգարէութեանն ցնծան առաջի տեառն, Պետրոս և Պաւլոս, 'ի սոցա գրկաց լուսաւորս այս գտաւ:

Լնկ որոտատեսիլ զանձրև հոգւոյն սրբոյ հոսեն, և ցօղեալ 'ի ծագս հիւսիսոյ յաշխարհն Մարարատոյ յանդաստան երկնաւոր մշակացն (Թադէոսի և Մարթողոմէոսի սրբոց առաքելոցն, զուարթացուցանել զբազմաւ ծաղիկ քարոզութեան նոցա բոյս:

Երգեալ եհաս առաւօտն անստուեր լուսոյն բազմաստեղն լուսով առ զամպարաջահիւք պարուք հոգեոր աստեղացն, աւետարանել զծագումն արեգականն արդարութեան բազմափայլ ճառագայթարձակ լուսով. երեք հնգից ամօք 'ի ծոց երկրի ագանէր, ելանել և

զմէտնջենաւորն առնել տիւ պսամ աշխարհի: Պարունակեցաւ՝ ամբիօրեցաւ ճառագայթն բազմաղոյս՝ի հընձանս նորոյ աշխարհիս, 'ի կենաց որթոյն մեզ բարունակացեալ պայծառ և կանուխ ողկոյզ՝ կուսութեան բաժակաւն զմեզ արբուցանել զարին խաղողոյն՝ որ 'ի խաչին հարաւ հնձան, և արբոյց տիեզերաց զանմահութիւն:

Եւովեցաւ պագշոտեալն այն գոռոզ չարին արբանեակ համանման Հերովդէի, տեսեալ զինքն 'ի կուսից խաբեալ. և սաստկապէս ցասմամբ գոռալով շարժէր զտիեզերակալ իշխանութիւն իւր. և կատաղի ցասմամբ թափէր զգառնութիւնն իւր 'ի հիմունս եկեղեցւոյ, քանդել կործանել, և արեամբ սրբոցն զտիեզերս արբուցանել: Եւ առնէր յարեւելս արեւմտեանն այն չար. զպարթեւազանցն շարժէր զտէրութիւնն 'ի խընդիր չքնաղ մարգարտին՝ քանձին ծածկելոյ 'ի հնձանս նոցա տէրութեանն: Եւ որքէր շրջէր ընդ տիեզերս սկըզբնաչար օձն, զթիւն մահաշունչ 'ի թագաւորսն ազգեր և 'ի զօրս նոցա. պտուտէր շփոթէր զընդ երկնաւս. 'ի մարտս վկայիցն զշարէր, տեսանելով զառ 'ի յինքենէ զխաբեալն ազնուականացն զօրաժողով 'ի վերայ լինել: Եւ որքէր տեսանելով յաղթահարեալ զինքն 'ի Սարիամայ սրբոյ կուսէն, և թէ և նորին դստերքն Հռիփսիմեաւ և 'ի բոլորն լուծանելոց է 'ի տիեզերապետութենէն:

Եւ տանօր ճառագայթ ճմարտութեան 'ի հայաստանս փայլէր աշխարհ, և ձայն աւետեաց հնչէր 'ի տանս Թորգոմայ. քանզի շփոթեալ տէրութեանն Պարթեւաց խռովէր, մեծայոյզ քննութեամբ 'ի խնդիր ելեալ բազմաղոյս անյայտ մարգարտին, որ զնոսայն եկեալ էր մեծացուցանել յանանց մեծութիւնն: Եւ քաջութեամբ պսակեալն հոյակապ յաղթութեամբ լուկայազօր արքայն քաջ արանց սէգն Տրդատ՝ մոլեգնոտ տրփանօք տենչայր, առթել ինքեան զէական լուսոյն հարսնացեալ դշտոյն Հռիփսիմէ, որ զայն էր առթելոց իւրում փեսային: Եւ զօրք պարթեւք զարքայականն հարսանեաց փողովք և սրնգօք փութային յորդորել զպարն այնմ՝ որ եկեալ էր գրել զնոսա 'ի զօրս զօրութեան արքային երկնից, օրհնութեամբ երգով սաղմոս.

սաց յանմարմնոցն հպեցուցանել պարս : Եւ օրիորդք թագաւորազունք և կուսանք հայկազեանցս ոսկիակուռ շքեղաշուք երփն երփն զարդուք, թմբկօք և պարուք գային տանել 'ի սենեակ արքունի զայն՝ որ եկեալ էր զնոսա հարսնազգեստել Երրորդու թեանն լուսով, գրել 'ի դստերս վերին Արիւնի ընդ լուսերամիցն դասս, յանեղաչէն առագաստել հարսնարանին :

Եւ նոքա զայս . վկայքն զինչ : Այր զգաստութեան և սրբութեան առաքելուհին Վայիանէ, որ հոգեւոր շնորհացն էր աղբիւր, որ զմարգարիտն կուսական ականաք հիւսկեր պսակ սրովբէից արքային, զվկայական իւր բացեալ զբերան՝ քաղցրաձայն վարդապետութեամբ յորդորէր զծնեայն 'ի յինքեան և զօրիորդան, զհետ Վրիստոսի հարսինն մշտալուսովն փութալ 'ի նշանակեալ նպատակ պսակահամբար քրիստոսադիր կետին . մեղր կաթեցուցանէր 'ի շրթանց իւրոց Վրիստոսի քոյրն և հարսն Վայիանէ . մեղր և կաթն լեզուաւ իւրով կաթեցուցանէր 'ի լսելիս սրբոյ կուսին հովիփսիմայ, զքաղցր նորա յիշեցուցանելով զանունդ, զհայրենեացն լբանելով ծիրանազարդ զփառք, զհարսնանալն Վրիստոսի, զնորայն վասն մեր զթափումն, զխաչին զենումն, զմիւսանդամ նորայն գալուստ, զահագին առեանն, զանապական սարգեւսն : Այսոքիւք աւետարանալոն վարժիւք մարդէր զնահատակն մեծ 'ի հանդէս կուսութեան յաշխարհաժողով մարտն ընդդէմ խրոխտ ախոյանին, դուստր կոչելով զնա առաքելոց և մարգարէից, և 'ի նոցունց առթեալ՝ Վրիստոսի : Եւ նա զայս :

Իսկ նահատակն առ նահատակադիրն 'ի վեր զաչսն 'ի գերաշխարհիկ կայանն ամբարձեալ՝ զնա կոչէր յօգնականութիւն . զո՞ . զտէրն իւր և զԱստուած, զքեսայն անմահ՝ որ զԸ ուշան փրկեաց, և զթեկղ ապրեցոյց, և 'ի հնոցն ցողարկեաց . ընդ նորայն տենչայր հովանաւորիլ թեօք, ապրիլ յանարժանիցն : Առաւ աղօթից կուսին թագաւորն որ ցանկայր գեղոյ նորա . և եցոյց նմա զինքն ահաւոր զօրութեամբ երկնից, ահեղ որոտմամբ զկտեացն ահաբեկեալ ցրուեաց զգօրս : Բանայր զհաստատութիւնն . կոչէր յանուանէ զիւր զհարսն, զինքեան նմա ցուցանելով զանճառելի զփառսն, զլու-

սոյն խորան ուր հրաւիրեցաւ, զբազմապայծառ նմա պատրաստեալ պսակ, զպարս հրեղինաց, որք սպասեալ առ դուրս երկնից, զնա ընդունել յառագաստ. խոստանայր ընդ նմա լինել յաւիտեան, և նովաւ զաշխարհս զայս հաշտեցուցանել ընդ ինքեան, և աւետարանական լուսով զոյորտս հիւսիսոյ :

Օ օրացաւ 'ի ձայնէ փեսային կոյսն, դիմեաց 'ի հանդէս առ ախոյանն, որ կայր 'ի վերայ մրկեալ խաւարին խողտմամբ մարմնոյ և մեղաց : Ելանէր 'ի ճակատ մեղացն մարտի, սպանանելով զմեղս և զգտող նորին. արդարութեամբ վառեալ 'ի զէն և 'ի զարդ երկնաւոր նահատակին իւրոյ հօրն, որ տրեաց ըմբշամարտիկ նա վաւ առաքելական սպառազինեալ զբահիւք հաւատոյ, զնորայն եդեալ սաղաւարտ յուսոյ զվահան հաւատոյ. նապէս զկամարն ընդ մէջ ածեալ սրբութեամբ, ունելով զսուսեր հոգւոյն, զնորայն գոչէր կուսական փողովն ձայն՝ ընդդէմ մեղացն մարտի թէ ո՞ր զիս վարատեսցէ 'ի սիրոյն Վրիստոսի, սո՛ւր, հո՛ւր, խա՛չ, յօշո՛ւմն մարմնոյս, կոտորո՞ւմն ոսկերացս. այլ և ոչ հանդերձեալ յաւիտեանքն կարեն մեկնել զիս 'ի կենդանի սիրոյն, որում եսն հաքսնացայ : (Երդարէր ճակատն, ձգեալ լինէր 'ի դահճացն կոյսն, բռնամարտի փակեալ 'ի սենեակ արքունի յասպարէզ կուսութեան : Վարձեալ 'ի վեր զչափն ամբառնայր, դարձեալ կուսական մաղթանք, դարձեալ պաղատանք փարեւիք, դարձեալ խանդաղատական արտասուք և աղօթք աղերսալիք : Եւ ո՞ր զծովն եհերձ, և զ՛՛րդանան սանձեաց, և զմարդարէն կորզեաց 'ի կիտէն, և զմահ կապտեաց, և ըզքաղդէացին ամբարձեալ գոռոզ 'ի ճարակաւորացն արտաքսեաց խումբս : Օ այն աղաչէր կոյսն զգօրութիւն հովանի իւր լինել ասելով. զարթո՛ գօրութիւնս քո, և եկ 'ի կեցուցանել զմեզ. եկեսցեն յիս գթութիւնք քո և կեցից. զի քո եմ ես, և կեցո զիս :

Վայր հասանէր մոլեգնեալ ընդդիմամարտն, շամշեալ կատաղի զայրացմամբ՝ մեղացն բորբոքեալ բոցով : Եւրեւ խնդրէր զանթառամ կուսութեան բոցատերեւորդն, որ կենացն փթթէր ցօղով զհոգւոյն զգեցեալ զօրութիւն : Վիմէր և կոյսն 'ի հանդէսն : Եւ եր հանդէսն, 'ի վեր քան զմիտս և զքան հրեշտակաց և

մարդկան։ Ղիմէր 'ի հանդէս կոյսն խաչազգեաց առ ծիրանազգեստ արքայն, որ վառեալն 'ի զարդ և 'ի թագ հարսանեաց։ Ստանէր 'ի հանդէս կոյսն, որ խաչին էր պսակեալ և խաչեալ աշխարհի, առ այն՝ որ խրոխտացեալ թագին զգլուխն ամբառնայր, և որպէս փեսայ յորդորեալ ցնծայր յառաջաստի։ Հարկանէր կոյսն 'ի դիմի առ արի սկայն, որ փքացեալ զօրութեամբ ըզտիեզերս դղրդէր, և գոռալով խրոխտայր ջնջել զգօրութիւն Սարաց և Սարսից։ Եւանէր ճակատ զգաստութեան վառեալ կոյսն առ պազշոտեալ վիրազն ահագին, որ ըստ առակաւոր բանին՝ 'ի սիգալն իւրում աւերէր զթուփս գետոց, և ցամաքեցուցանէր զյորձանս ծովուց։ Ինչաւորն պերճացեալ զօրութեամբ հանդիսից, որ 'ի մարտս Սարսից զփղացն պուղէր զերամական, և յըմբշամարտս Եւանաց զցլուցն ձեռամբ թափէր զեղջիւրսն, և բռամբ զսկայն հերձուցանէր, 'ի դիմի հարկանէր կուսին՝ որ զխաչն ունէր ընդ ուսն, և տենչայր ծարաւի սիրով խաչակից լինել կուսածին աբարչին։

Իրդարեւ նոր էր հանդէսն. զօրք հրեշտակաց ընդ նոցին սքանչացեալ հանդէս, սոսկացեալ փառս երգէին կուսածին արքային։ Սաստկանայր հանդէս ընդդիմամարտիցն. մերձենայր ժամանակ պսակացն. քանզի յաղթէր կոյսն, յաղթեալ լինէր արքայն. վանէր կինն, վաճեալ լինէր հսկայն. զգետնեալ լինէր կոյսն մանուկ զտիեզերասաստ բռնաւորն. զթագն փշրեալ, զարքայական զարդն կողոպտեալ, կուսին անկողոպտելի մաքրութեանն անապական մնացեալ զգեստ. ընդ ոտիւք կուսին զգետնեալ տապաստ անկեալ կայր վիշապն մահաշունչ, որ կուսին արեամբն էր կենդանակերպելոց 'ի պատկեր երանութեանց։ Վանզի կուսին հովանի էր բազուկն որ 'ի խաչին բարձրացաւ, որ զերկինս ձգեաց, և զերկիր հաստատեաց, և զծով սանձեաց, և բարձեալ ունի զամենայն։ Սա աջովն իւրով ընկրկէր՝ զանհպելի կոյսն առ ինքն ձգելով, և ահեկաւն առ նը պատակն զնա ուղղելով։ Եւ վասն զի գիշեր էր ժամ կատարման հանդիսիցն, այլ և անաստուածութեան

1 Այդպէս յօրինական։

խաւարին մութ պատէր զոր անդն, սակայն որպէս փայլակն արեգակնապէս ցոլանայր յարեւոնական սենեկէն, մեղացն հերձանելով ծով անթայ ոտիւք գեղեցիկն 'ի լիթանանէ՝ կոչեցեալ Վրիստոսի հարսն . մաքուր աղանի զտերև ձիթենւոյն ունելով 'ի բերան, զհոգւոյն աւետիս տալ այնմ, որ 'ի խորս էջ անդնդոց որպէս 'Լոյ 'ի ծոց տապանին, հնգետաառնամեայ տքնեալ՝ սպասէր մեծի աւետեացն հայր մերոյ աշխարհիս, հոգեւոր լուսոյն ճառագայթ, քարոզ միածնին, լուսաւորիչն մեծ . թուոցեալ 'ի թեւս հոգւոյն՝ աղանի լուսապգեաց ըզքաղցրաբարբառ աւետեաց հնչումն 'ի հնձանն առձայնէր, որք անդ նստէին տրամազգեստեալ զգաստիցն դասք :

Օ ուարճացիր, ասէ, և ուրախ լեր Ղալիանէ, մայր որդւոցն լուսոյ . ուրախ լեր և ցնծա անապատ-ծարաւի, մարգարէական օրհնութեամբ . ահա ծաղկեցար որպէս շուշան, և զանթառամ՝ վարդ իմոյ կուսութեանս 'ի քո գրկացդ բուսեալ փթթեցեր 'ի փառս և 'ի զարդ հայաստան աշխարհիս : Լ՛րդ մայր իմ, յուղարկեա զիս յառագաստ, ուր հրաւիրեցայն . փութա, ես ճեպիմ . զի եղբօրորդին իմ էանց, և ոգի իմ ել ընդ բանի նորա : Լքթամ խնդրել զոր սիրէ անձն իմ . ուր հոգեւէ, ուր հանգուցանէ . 'ի շուշանս, 'ի բուրաստանս, 'ի վայրի դալարւոջ առ ջուրս հանգստեան, զի ընդ հովանեաւ թեոց նորա ես հանգեայց յանառուեր լոյսն : Լքլ տես զկոյս նահատակս . զհանգէտն կատարեցի, զախոյեանն հարի, զպատերազմ վանեցի . 'ի մարտի տապս պասքեալ ծարաւիմ . տենչամ մերձենալ 'ի հոգեւոր կենաց աղբիւրն, որ 'ի խաչին վասն իմ ծարաւեալ 'ի Ղողգոթայն, զիս առձայնէ ինքեան խաչակցեալ : Լք տես զիս մաքուր իմոյ կուսութեամբս՝ 'ի խաչին գնովաւ արկեալ գիրկս՝ արիւնաներկ իմով շրթամբս, զաղբիւրն առտուածային ըմպելոյն յիս ձգելով զոր նայն ծարաւեաց աղբերացոյց բղխմամբ ջուր 'ի կողէն, յորմէ զիս ծնաւ հարսն . զոր ըմպելով և ես՝ եղէց աղբիւր ջրոյ կենդանւոյ խաղացելոյ 'ի կեանսն յաւիտենից :

1 Այդպէս յեզր իրենց միոյ օրինակին, որպէս երեւի՝ յօտար գրչէ . ուր երկդեան 'ի մէջն ունին պնխառամ իմոյ հասի քո գրչարդ :

Եւ ձեզ աւետիք Սիոնի երկնամի լուսերամբ և կուսանք իմաստունք, ելէք և տեսէք զգլխոյն ձեր զՀոփի սիմէ պսակոյն որով պսակեաց զնա տէրն իւր յաւուր նորա հարսնութեան . փութացարուք և ելէք, ես ձայնեմ . «Եղբորդդին իմ էջ 'ի պարտեզ խնկոց կթել զըմուռ» : Երթամ ես ընդ նմա 'ի լեառն զմուտոյ, 'ի մահուն նորա վայրն . զի ձեօք ելի ամակովք ընդ նմա 'ի բլուրն կնդրի 'ի վայր աստուածութեան լուսոյն : Իսկ զէք զհնձանսդ սլացարուք 'ի թեւս հոգւոյն, մաքուր ազաւնիք և օրհորդք իմոյ հարսանեացս . զվարդագոյն իմոյ հարսնութեանս արկի զգարդ : Ելէք ընդ առաջ արեւաններկեալ կարմրազգեստ իմոյ փեսային, զի և դուք ընդ իս փայլեցէք արքունական նորա ծիրանեօքն 'ի փառս և 'ի զարդ հրեշտակաց և մարդկան :

Ձայն աւետեաց հնչեցէք յարեմուտս . փող 'ի հռովմ հարէք : Օղարձացիր և ուրախ լեր, տիեզերական մայրաքաղաք, որ նստիս յարեմուտս առաքելաւ ջահ պսակեալ լուսով աշխարհատարած ճառագայթեալ թիւք, դստերք քո ծիրանազգեստեալ ճառագայթեալ փայլեն յարեւել 'ի հանդիպումն այնմ, որ ծագէ յարեւելից, եղեալ դստերք նոր Սիոնի, և օրհորդք և պարողք լուսոյ հարսանեաց : Ուրախ լեր և ցնծա, հռովմայեցւոց եկեղեցի, մայր Հռիփսիմեայ, և հարսն անմահ փեսային, հարսն առաքելական . որ աւետարանին թեք 'ի քէն սլացան յարեւել : Եսօր մօտանէ յառաջաստ ծիրանազգեստեալ արեամբ բաժակին ընդ տեառն 'ի խաչին, առեալ պսակ, անապական կուսութեամբն ծնեալ զարեւել ուստերս հօրն լուսոյ :

Եւ ձեզ աւետիք, Վրիստոսի առաքեալք և իմ փեսաւերք, ահա զնամ յառաջաստ 'ի ձէնջ հրաւիրեալս : Ուրախ լերուք, զի սիրեցի զտէրն որպէս 'ի ձէնջ հրաւիրեցաւ . զձերդ բարիօք մարտեայ մարտ, պահեցի զհաւատան, կատարեցի զընթացն, խաչեցայ աշխարհի, մերկացայ զհին մարդն, մեռուցի զանգամս երկրաւորս, սպանի զախտս, դատապարտեցի զմեղս, շիջուցի զցանկութեան նորոս զըոց, յաղթեցի հեշտութեանցն, խայտառակեցի զօձն, կապեցի զնորա թիւնն, կոխեցի զմահ, առեալ զխաչ իմ երթամ զհետ խաչելոյն յառաջաստ նորա չարչարանացն : Եկայք ցնծացէք յիմ

նոր հարսանիստ . զվարդագոյն իմոյ փեսային արեան և հրոյ արկեալ զարդ 'ի խաչին , ընդ նմա առնում թաղ՝ որում ետուք զիս հարսն :

Ձայն երկնաւոր աւետեաց 'ի քեզ հնչեաց հայաւստան աշխարհ , ասպարէս հանդիսի , և առաքաստ իմոյ արեանս հոսանաց : Սւրախ լեր և ցնծա , զի մեծացոյց տէր զառնեւն ընդ քեզ . ահա ցօղեմ զցօղս քո ցօղ քաղցրութեան՝ զկուսական արեան իմոյ զշիթս , դաւարեցուցանել զվայրս քո աստուածգիտութեամբ , ըզհօլիտս քո շուշանազարդեալ մարգարէիցն ծաղկօք , զառաքելականն 'ի քեզ փթթել բուրաստան , մշակել զքեզ զրախտ իմում փեսային . որպէս զի իջցէ եղբօր . որդին իմ 'ի պարտեզ իւր և կերիցէ զպտուղ ծառոց իւրոց : Ի՛նքերեա , Ի՛յրարատ , աստուածապարգև աւետեօքս , ահա ելանեմ 'ի քոյդ Ղողգոթա ընկել ըզբաժակ չարչարանաց արարչին՝ իմոյ կուսութեան բաժակաւս՝ արբուցանել քեզ ծարսւոյդ զկենարար արեան զբաժակ անմահութեան և լուսոյ :

Եւ քեզ աւետիք , երկնաւոր նահատակ և քարոզ փրկութեան , բազմափայլ ճառագայթ , որ ծածկեալք ես 'ի գբի . ահա հասի քեզ 'ի թիկունս , սլացեալ յարեմտից յարեւելս՝ թեթեւութեաց ամպով իմոյ կուսութեանս . զփայլականաբորբոք ճառագայթ տիեզերածաւալ լուսոյ աւետարանին իմոյ հարց Պետրոսի և Պաւղոսի 'ի վայրս քո եկի ծագել , վանել փարատել զմէք խաւարի , որ զքոյդ արգելեալ փակեալ զկենդանի լուսոյդ ճառագայթ : Եւ ապեա լուսաւորդ մեծ 'ի խորոց անդնդոց քաղցրանուագ լուսովք . զաշխարհարձակ ճառագայթալոյս փայլումն քոց սրբոց հարցն աւետարանին թագէտի և Իւրթողովոսի երկաքանչիւր լուսով փթթել զհիւսիսի : Հար զխորան քո յարեւու , և ել արեգակն արդարութեան՝ 'ի գնացս քո ցնծութեամբ յողջոյն արիւնազգեստեալ հարսին , որ մարտիրոսական արեամբ ձգնեալ եկեալ 'ի քո խորանիս հարսնաղման¹ անմահ փեսային : Եւ պատահեա ծածկեալ անորմութիւնդ իմում ճշմարտութեանս . զի իմ և քո խաղաղութիւնդ համբուրիւս հարցն մերոց ողջոյն և

1 Միւսն հարմարան :

խաղաղութիւն զայս լցեալ աշխարհ: Եւ իհարկէնս, զորոտումն հոգւոյն սրբոյ՝ ի դաշտս քո հնչեցի, ցողել զցող քաղցրութեան՝ ի հովիտս, արեամբ առու գել զուարթացուցանել զարդիւնս արդարութեան ցող քոյոց բուսոց, աշխատեալ երկրագործ: Եւ իսկեցի յանդէ քումն զփուշ անիծից, զտատասկս մեղաց կուսական իմով հանդիսիւս: Եւ սերմանեա, սերմանահան քաջ, զսերմանիս աւետարանին լուսոյ. որպէս զի ի հասանել հնձոյն ի միասին ցնծացողք: Եւ զիմն ի քոյդ խառնեալ արեան վտակս, շիջուցանելով զխաւարին բոց, վառեալ բորբոքեալ զհուր աստուածութեան լուսոյն՝ առ ի սրբել զանդաստանս արեամբ քո ներկեալ: Եւ տնկեա, մշակդ քրտնեալ, զօրթն կենաց, զողկոյզն ծաղկեալ՝ զմշակեալն ի հօրէ զարիւն խաղողոյն վկայեալ սուրբ աջովդ. պաշտեա յուրախութիւն վերնոց և ներքնոց ի տաճարի իմոյ հարսանեացս: Եւ զիմն ի քո հնձանսդ. կուսութեան իմոյ բաժակաւս՝ արբո զանմահութեան հոսանս պաքեալ քո ժողովրդեան, զհրով և սրով կոտորեալ՝ ըզվարդապետութեան մերոյ ծաղկանցս. և ժողովեա բոլորեալ պսակ քո նոր ժողովրդեան, զի այսու մոցեն առ մեզ ի յարկսն լուսոյ:

Եւ զիմն և ուրախ լեր և դու վերին Սիւնի, քաղաք կենդանեաց, և առաքաստ իմ սրբութեանս, ազատդ՝ մայրդ հօրն՝ Սաղոսի և ամենայն որդւոցն լուսոյ: Եւ զգործնս քո, և ընկալ զհարսն առ Բանն հրաւիրեալ. զնորայն արկեալ ծիրանիս և խաչիւ նորա պսակեալ, գայ մտանէ յառաքաստ և կուսանք ընդ նմա: Եւ քարձ զաչս քո, Սիւնի, և տես զդաստերս քո իբրև զամպս թռուցեալ պճնեալ ի գոյն արեան զհետ հալիսի մեայ դատեր թագաւորին, զոր կոչէ բանն ի սենեակ թագաւորին: Եւ դուք զօրք հրեշտակաց՝ հանդիսակից իմոյ կուսութեան մարտի ցնծութեան, ելէք ժողովել զհոգիս աշխատեալ, որք հրոյ և արեան մարտիւ սպասեալ՝ փութամբ հասանել ի յաղբիւրն կենդանի:

Եւ ետիք ցնծութեան և քեզ, մայրդ լուսոյ Սարիամ,

1. Եւ իսկեցի զիմն ի քո հնձանսդ. կուսութեան իմոյ բաժակաւս՝ արբո զանմահութեան հոսանս պաքեալ քո ժողովրդեան, զհրով և սրով կոտորեալ՝ ըզվարդապետութեան մերոյ ծաղկանցս. և ժողովեա բոլորեալ պսակ քո նոր ժողովրդեան, զի այսու մոցեն առ մեզ ի յարկսն լուսոյ:

աղբիւր մաքրութեան . քո լուսովք մերկացայ զանէծան, արկեալ զինն զձառագայթ սրբութեան լուսոյ քո . և գամ հարսն որդւոյ քո , և զարեան նորա վարդապոյն 'ի գլուխ ունելով պսակ : Ինկալ զիս ցնծութեամբ՝ հանգ չեւ 'ի լուսոյ քո յարկս . զի հրոյ և արեան մարտիւ շիջուցի զբոց մեղաց , և անթառամ զվարդ կուսութեան իմոյ պահելով ծաղկեցուցի զտիեզերս ցողով իմոյ արեանս փափաքեալ քեզ յողջոյն տենչմամբ , մայրդ լուսոյ : Եւ յառագաստ 'ի սրբութիւն սրբոցն առ թագաւորն որ ցանկացաւ գեղջ իմոյ , զի յագեցայց և ես 'ի փառաց լուսոյ նորա :

Եւ յաղբիկ 'ի կուսէն միով ձայնիւ հնչեցեալ երկնաւոր ցնծութեամբ զօղս մաքրեաց , զերկիր երկին երևցոյց , զդրախտն եբաց , զանմահութեան նորա ծաղկաց հոտ բուրեաց ընդ երկրաւս . զկամարն երկնից ցելեաց և զհողեղէնս 'ի հրաբուն մերձեցոյց սեռս :

Եւ առ զաւետիս կուսին վանեալն 'ի կուսածին լուսոյն խաւարասէր վիշապն մահաշունչ , որ տաքնապեցաւ . քանզի զինուն՝ որով զմահուն 'ի սկզբանն խառնեաց զթոյնս 'ի բնութիւն կուսին առաջնով , նովին զինու տեսանէր զինքն հերձեալ , և սպանեալ զմեղացն թոյնս . վկայեալ այսու կուսիւ՝ որ 'ի Երիւմայն էր լուսոյ նկարեալ կերպ . քանզի ետես չարն զինքն լուծեալ և պարտեալ , փութայր արբուցանել զծարաւիւր արեամբ սրբոցն : Եւ զինչ գործէր . զվտեացն մալինեալ պարս ըստ երթեցւոցն արեամբն կատաղեալ զայրացմամբ վառէր ընդ մութ գիշերոյն սուսերօք և ջահիւք զհետ Վրիստոսի հարսինն , որ դիմեալ երթայր նա յասպարէս 'ի մահ որպէս զօլորար 'ի զենումն . և ընդր դարձեալ գիրն . “ Եւ ուղեցան հեթանոսք , թագաւորք և զօրք ժողովեցան 'ի միասին վասն տեառն և վասն օծելոյ նորա , ” :

Եւ վկայեւ հարսին ընդ աւետարանին զփեսային ի մացեալ ծագումն , 'ի մէջ գիշերին վառէր զկուսանսն . ելանէր 'ի կառափման վայրն արեան ողջունի և համբոյր սիրոյն զոր սիրեաց , և 'ի նկատեալն սլացեալ վայր մաքրութեան կուսոյ կերպիւ՝ 'ի փեսային հայեցեալ ձառագայթ , բաղձայր խանդաղակաթ սիրով 'ի նորայն միանալ լոյս : Տէր , առէ , ընկալ զոգիս , որ սիրեաց քեզ :

քեզ, և զանձն եղ վասն քո. արդարեւ սիրեցի զքեզ 'ի բոլոր սրտէ, և սիրովք քո յիս զքոյդ կենդանագրեցի անհպելի գեղեցկութիւն. 'ի վայելութիւն սիրոյ վառեալ հօրք այրեցի զմեղս, և զօձին սպանի թիւնս. և կնքեալ զաղբիւր սիրոյ սրբութեան իմոյ կուսութեանս, զլուսոյդ քո արեան ըմպեալ շիթս արեան իմոյ բաժակաւս. արբո ինձ կենարար աջովդ՝ որ 'ի խաչին տարածեալ զիս ընդգրկեաց, զի և ես ուրախութեամբ լցեալ եղեց:

Եւ յոգեիւք խանդաղատական մաղթանօք կոյսն զփեսայն աղաչէր, և աւանդեալ զինքն՝ խոնարհեցուցանէր զգլուխն 'ի պսակն. քանզի եհաս այնուհետեւ խաւարազեաց վանիչն, ընդ իւր առեալ զիշխանսն պարթեւազանց և զօրս հրաբորբոք ջահիւք, խամբացուցանել այրել զանթառամ կուսութեան վարդն, որ լուսեղէն կանաչութեամբ հրոյն¹ էր ծաղկեալ. անգիտացեալ չարն եթէ մոլորութեան իւրոյ բոց այրմամբ նորա էր շիջանելոց, և ցօղով արեամբ նորա Պարթեւք էին ծաղկելոց յաստուածութեանն գաւիթս. այլ ըստ բռնական իւրոյ չարութեանն մոլեգնեալ, որպէս երբեմն զխաչօղսն ճեպէր 'ի տէրունական մահն. զինուորացն ասէր կատակս, զհանդերձիցն մերկանալն, զքղամիդն կարմիր, զեղեգն, զփռացն պսակ. ոչ գիտելով հակառակ ինքեան զայն հնարէր. քանզի տէրն այնու զմեզ փրկեաց, զնա ընկճեալ կործանէր: Եւ ասն զի մերկանալով զհանդերձսն զմեղացն 'ի մէնջ առեալ զծածկոյթ, զնա 'ի բռնազգեցիկ փառացն մերկացեալ կողոպտէր. և զանօրէն արեանցն շաղախման զանէծսն 'ի կարմիր եբարձ քղամիդն, զաստուածութեան իւրոյ մեզ զգեցուցանելով ծիրանիս: Օնա պարտաւորեալ անմահ մատնէր սղանման, և զպարտաւորութեան յանցանացն գիր եղեգամբն ջնջեաց. յորդեգրութիւն կենաց զմեզ գրելով: Օնա դատապարտեալ արտաքսէր 'ի տարտարոսազէնն խաւար. և զանէծս փշոցն 'ի պսակս պարաբառնայր, Երրորդութեանն լուսով զմեզ պսակեալ: Օնա նզովիւք որպէս փուշ տայր յայրումն մշտնջնաւառ հրոյն ըստ գրեցելումն, թէ “Եղիցին

1 Միւսն հոգեպի:

մեղաւորք որպէս փուշ այրեցեալ, : Լսպէս և հա-
կառակն սրբոցն հնարեալ չարութեամբն իւրով . քան-
զի հրապուրեալք 'ի նմանէ իշխանք թագաւորին և
զօրք, դառն և անողորմ տանջանս 'ի վերայ ածէին
մարմնոյ . և այս լինէր մեզ առիթ կենաց, իսկ չարին՝
մահուն : Բանգի կապեալ լինէր մաքուրն միացեալ 'ի
Լանն . և զմեզ լուծեալ 'ի կապանաց բազմաստուա-
ծութեանն, չարին կապելով զիշխանութիւն : Եր-
կանայր մարմինն լուսազգեաց առաքաստեալ սրբու-
թեամբ . և զմեզ զգեստաւորեալ սրբութեամբ աւա-
զանին լուսով, մերկացուցանելով զչարին կարծեցեալ
փառան : Եւրէր տապակէր 'ի հրաբորբոք կանթեղացն
մարմինն կենդանախարուկեալ 'ի հուր աստուածու-
թեանն լուսոյ . և հրդեհեալ կիզոյր զմոլորութիւնն
չարին, բորբոքելով 'ի մեզ զբոց հոգեւոր հոյն, զոր
արկ յերկիր : Հերձոյր սրով կուսական որովայն մաք-
րազգեաց . և զբանն կենաց 'ի հոգեւոյն սրբոյ յղացեալ
հոգեւոր երկամբք ծնեալ զմեզ յորդեգրութիւն հօրն
լուսոյ, զօձին ջնջելով զբազմածնունդ չարութիւնն :
Հատանէր զլեզուն երկնաւետեացն քարոզ, և լուեցու-
ցանէր զկռապաշտութեանցն հնչմունս, յորդորելով ըզ-
մեզ 'ի քաղցրութիւն հոգեւոր երգոց օրհնութեանց :
Փորեալ շիջանէր աչք սրբոյ վկային վայելչացեալ լու-
սով, և շիջուցեալ խաւարեցուցանէր զմոլորութեան
կայծակն, ծագելով 'ի մեզ զճառագայթս Երրորդու-
թեանն : Երրորդէր յօշէր բովանդակ կենդանի մարմնոյն
անդամք, և սպանանէր զանդամն մեղաց, առնել զմեզ
անդամն արգարութեան՝ ինքեամբ միացեալ 'ի գլուխն
Բրիստոս աճել զաճումն Ետուծոյ :

Եւս է հանդէս սուրբ և անարատ հարսինն Բրիս-
տոսի, որ սպան զմեղս, և արեամբն իւրով ջրեալ ըզ-
թոյնս օձին՝ գնեաց 'ի ծառայութենէ մեղաց յանդա-
տապարտելի ազատութիւն յորդեգրութիւն հօրն լու-
սոյ : Եւ որ ընդ նմա օրիորդք սրբութեան՝ նովին հան-
դիսիւ արեամբ պսակեալ, կոխեալ զմահ և փշրեալ
զգլուխ օձին, խաչազգեաց մշտավառ լուսովն ելին ըզ-
հետ նորա յառաքաստն լուսոյ երկնից արքային : Եւ
լջաւ գիրն՝ որ ասէ, թէ “Տարցին թագաւորի կուսանք
զհետ նորա, և զընկերս նորա տարցին նմա, : Իսկ

մատնիչն գնաց ամաչեցեալ. հակառակ սրբոցն հնա-
րէր չարութեամբ, և տագնապաւ փութայր 'ի հրա-
ւիրեալն խաւար :

Իսկ որ 'ի լուսոյն հրաւիրեցաւ հարսն աստուածա-
զգեաց, ընթադրեալ զխոհերս չարին՝ շիջոյց զխայթոց
մահու. և 'ի նկարագիր էական լուսոյն կենդանակեր-
պեալ՝ վերացաւ որպէս փայլակն հանդերձ լուսավառ
դամպարաջաչ վարուք իմաստուն կուսանաց ճառագայ-
թեալ 'ի վերնում խորանին : Եւ տեսանէր զերկիրն ա-
ւետեաց, զաշխարհն կենդանեաց, զլեւառն սրբութեան,
զօթեմանս լուսոյ, զբուրաստանս ծաղկեալ երկնաւոր
տնկոցն, զժողովս անդրանկացն, զպարս հրանիւթիցն,
զհրապարակս թագաւորելոցն 'ի լոյս, զջոկս հրանիւ-
թիցն, զբանակս սերովքէիցն. և հայեցեալ 'ի նոսա ծա-
րաւի սիրով հարցանէր. զոր սիրեաց անձն իմ, տեսէք :

Բլստի հիացեալ զօրք վերինք տեսանելով զհոգն
կենդանակերպեալ 'ի պատկեր արարչին, անցեալ 'ի
վերայ իշխանութեանց, և խնդրէր մոտնել 'ի ներքին
կողմ առ անմերձենալի լոյսն : Զայն արկեալ գոչէին
վերինքն առ միմեանս. ով է սա որ ելանէ յանապա-
տէ, սպիտակացեալ յեցեալ գայ յեղբօրորդին իւր,
զարդարեալ 'ի գոյն արեան. պսակ ունելով 'ի կարմիր
վարդից՝ ձայնէր ասելով. համբուրեսցէ զիս 'ի համ-
բուրից բերանոյ իւրոյ : Եւ կամ սոքա ով են, որ զհետ
սորա իբրեւ զամպս թռուցեալ և իբրեւ զաղանխս երա-
մնցեալ գան առ մեզ :

Եւ լսէին 'ի տեսանէ զի ասէր. Սոքա յիս յուսա-
ցեալ են, և ես տարայց զնոսա 'ի լեւառն սրբութեան
իմոյ, և ուրախ արարից 'ի խորան փառաց իմոց : Եւ չէր
և զհարսն. եկեսցես և հանգիցես ընդ հովանեաւ
թեոց իմոց, քոյր իմ հարսն, զի բոլորովին գեղեցիկ
ես, և արատ ինչ ոչ գոյ 'ի քեզ. դիր զիս իբրեւ զկնիք
'ի վերայ սրտի քո, և իբրեւ զմատանի 'ի վերայ բազկի
քո : Զայնէր և առ օրիորդան. Եւ կայք առ իս, վաստա-
կեալք և աշխատեալք, կանայք որք դիմեալ գայք 'ի
հանդիսէ, և ես ընկալայց զձեզ. և եղիջիք ինձ դուք
յուստերս և 'ի դատերս, և ես եղէց ձեզ Եստուած.
զի ուրախութիւն իմ 'ի ձեզ իցէ, և ձեր ուրախու-
թիւնն լսեալ եղիցի :

Ի նոյր 'ի ձայնէ ցնծութեան վերինն Սիրն . զուարթնոցն և կուսիցն 'ի միասին երամանցեալ պարս՝ զհարսանեացն առ փեսայն երգէին զերգս . Ե՛հա դշխոյ ընդ աջմէ քումմէ 'ի հանդերձս յոսկեհունս զարդարեալ և պաճուճեալ . և ցհարսնն . Սա է տէր քո , երկիր պազցես սմա . վասն զի տեսեալ զգեղեցկութիւն քո՝ սիրեաց զքեզ . և եղիցիս դու պսակ վայելութեան 'ի ձեռին տեառն , և թագ արքայութեան 'ի ձեռին Ե՛րտուծոյ քո :

Բանայր այնուհետեւ առաքաստն , մտանէր 'ի սրբութիւն սրբոցն առ Բանն փեսայացեալ : Տարաւ զիս արքայ 'ի սենեակի իւր , և հուպ յանմերձենալին եղէ լոյս . և 'ի նորայն միաւորեալ ճառագայթ , ասէր . Ե՛հա գտի զոր սիրեաց անձն իմ . կալայ զնա և ոչ թողից . այլ ընդ հովանեաւ նորա նստայց , և առ դարձ սորա միացեալ 'ի բարձանց , և զնորայն զգեցեալ զօրութիւն : Լոյսն 'ի բարձանց նայեցեալ 'ի ստորինս նկատէր զհովիտսն , ուր արեան նորա էին վտակք . զի քարացեալ կռապաշտութեանց սառնամանիքն անշարժ առ քաջ պտուղսն մնայր : Լ՝ ասն այսորիկ իշխանութեամբ հոգւոյն հրամայէր 'ի ձայն զօրութեան ասելով . Ե՛րի գնա հիւսիսի , և եկ հարաւ . չնչեա 'ի պարտէզ իմ , և բուրեցիս խոնկէք իմ : Եւ հրամայեալն գոյանայր առժամայն :

Բանգի ծագեաց 'ի խորոց արդարութեան արեգակն Լուսաւորիչն սուրբ . զքերմն ճառագայթ աւետարանին լուսոյ վառեալ բորբոքէր 'ի պաղտ հիւսիսոյ , զամբարշտութեանն լուծանէր զձմեռնն , հակառակ հողմովքն հանդարտեցուցանէր և զմեղացն փրփրատեսակ ալեացն լեռնացայտ կուտակս . և սառուցանողն օդ , որ զեռալն հոգւով արգելոյր , զոր մահաթոյնն չնչէր վիշապ , անդր քան զհիւսիսի գումարէր հանդերձ միգով խաւար անգիտութեանն : Իսկ զհարաւ քաղցրութեան քանին ծաւալեցուցեալ 'ի տեղեալ զանձրեւ հոգւոյն սրբոյ , ծաղկեցուցանէ զհայաստանս աստուածգիտութեանն բողբոջիւք՝ վայելացեալս քաղցր պտղովն . որպէս զի լինել արդարութեան դրախտ խնկոցն՝ բուրել զանուշահոտութիւն հոգւոր տնկոց 'ի փառս Երտուծոյ : Եւ խու կուսական մաղթանքն՝ թէ՛ « Եղբէ եղբոր

որդին իմ՝ի պարտեզ իւր, և կերիցէ զպտուղ ծառոց իւրոց»,¹ Վանգի հոգեւոր հարսանեացն կատարեալ խորհուրդ, և փրկութեան երկանցն հասեալ ժամ, ծնանէր հոգին սուրբ յորդիս կուսին ՚ի միում² վայր կենի զբոլոր տէրութիւնն Պարթեւաց. և ընդ գիրն, «Երկնեաց Լիովն, և ծնաւ ազգ մի ողջոյն», որպէս յայտնէին բիւրուց բանակքն արքունի. որ ծնեալքն ՚ի հոգւոյն՝ զորդեգրութեանն յՎերապէս ՚ի միում ժամու առին զաւետիս, շողացեալ ՚ի վերուստ լուսոյն ծագմամբ :

Եւ և բռնաւորն մոլեգնեալ, որ զկոյսն ինքեան առ թել փափաքէր, ՚ի Վրիստոսէ առթեցաւ. և զախտիցն յինքն շրջացեալ զբոցն, ճշմարտութեանն վառեալ հուր՝ գրեցաւ յորդիս կուսին, և իսկին եղեալ քարոզ ընդ աւետարանին լուսով զհայրենեացն զտէրութիւնն : Եւ ոչ միայն այս, այլ և զգանձս աստուածութեանն զծաղիկս կուսական մարմնոյն՝ զոր սրբոյն էր արկեալ տապաստ, ժողովեալ ամբոփէր զանձ ինքեան, մեծութիւն յաւիտենական. և զօրութիւն իւրոյ քաջութեանն քրտունս ՚ի վկայարանս սրբբոցն թողու յաւիտենական, և բարեաց օրինակ զինքն յարգարէր ամենեցուն . առաքելաբան հանդիսիւ լուսաւորէր զարեւել յորորդութեանն լուսով :

Եւ և յարեմուտս մոլորութեանն շրջանէր բոց աւրեամբ վկայիցն, և աւետարանին ճառագայթ առ³ լուսով շրջափայլեալ յընդհանուրս : Վանգի Եստուծոյ ատելին այն, և ցանկասէրն և զարշելին Վիոկղետիանոս, որ վասն անարգանաց իւրոց՝ որ ՚ի սրբոյն Հովհսիմեայ, զչարեալ ոգորէր ընդ տիեզերս, զճշմարտութեանն լուեցուցանել զկրօնս, յանկարծակի շրջեալ ՚ի փրկոյ ՚ի բաց ջնջեցաւ հանդերձ համախոհ օձին ծնունդովք : Ի տանէ նորին սրբոյ կուսին ծագեաց եղջիւր փրկութեան, թագաւոր յուսացեալ ՚ի տէր՝ սուրբ և յաղթող կայսրն Կոստանդիանոս . և զործակից մերոյ արքային եղեալ Տրդատայ, զբազմաստուածութեանն

¹ Միւսն ՚ի մասամբ և զկնի ՚ի մասամբ խմբու :

² Այդպէս հնագոյնն, գուցէ ճառագայթաւոր . նոր օրինակն ճառագայթ լուսով :

առ հասարակ ջնջեցին զվրդովմունս, խաղաղութիւն արարեալ բոլոր աշխարհիս . և զլոյս աւետարանին առաքելաբար յանձինս ընկալեալ, տիեզերասաստ զօրութեամբ նուաճեցին զընդ երկնաւս 'ի հնազանդութիւն ընդ թագաւորութեամբ վերնոյն : Եւ լցաւ գիրն որ աւսէ . “ Խոստովանեսցին քեզ թագաւորք երկրի ,” . և թէ “ Թագաւորութիւնք երկրի օրհնեցէք զտէր ,” :

Եւստանօր կատարեցաւ առ բոլորս բազմերանեան վայելութեան աւետիք սրբոյ կուսին Հռիփսիմեայ, որպէս ամենեցուն յայտնի է : Եւստօր տօնիս խորհուրդս այս յորդորեաց զմեզ 'ի քաղցրաձայնութիւն հոգեւոր օրհնութեանց . այս է կուսական վկայիցն հանդէս : յօքա են՝ որ մերոյ աշխարհիս որպէս լուսաւորք փայլեալք, լին աստուածութեանն հնչիւք զընդհանուրս . որ են գանձք աստուածութեանն ծաղկեալք յերկրի մերում . աստեղք լուսաւորք . ծաղիկք եկեղեցւոյ . ճանապարհք մեզ և դուռն կենաց յերկինս . ողջակէզք բանաւորք . զենմունք կատարեալք . պատարաք ընդունելիք . ճշմարտութեանն քարոզք . ստութեանն արձանացուցիւք . մոլորութեան լուծումն . չարութեան հալածիւք . մեղաց ջրհեղեղ՝ աշխարհի մաքրութեան . պարծանք ազգի մարդկան . յոյս մեզ 'ի հանդերձեալն 'ի Վրիստոս (Երուս) : յոցա նախանձաւորք լիցուք աւանդեան, նմանապէս սիրել զՎրիստոս . որպէս զի ընկալցուք զողորմութիւն, և գտցուք շնորհս 'ի դէպ ժամանակի օգնականութեամբ սոցա :

Եւստօրիկ քեզ յիմոց բանիցս պտուղ երջանիկդ 'ի կանայս, նահատակ յաղթող և հարսն սուրբ, ոչ պսակ ձիթենւոյ զոմբիական մարտից յաղթանակ, և ոչ թագ ոսկիակուռ ակամբք փայլեալ 'ի զարդ արքայական հարսանեաց, այլ մաքուր ընդանեգոյն ընծայ սիրողաց բանին, և ծաղիկ իմաստութեան 'ի Վրիստոս . արեամբ առողեալ բուրաստան, և համահաւաքեալ 'ի զարդ քում հարսնութեանդ՝ որպիսեօք պսակիս ծաղիօք . առաջին քրտունք իմոյ նորաբոյս հոգւոյս, որ զքեզ սիրէ սիրեցեալդ իսկապէս բարւոյն . որ և ընկալցիս գթութեամբ, որպէս արդարեւ մայր գորովագութ . և յիս դարձուցես զգթութիւն սիրողին զքեզ փեսայացեալ Դանին . զի ես ցնծացայց ընդ քեզ յերևել լուսոյ փա-

ռաց նորա : Եւ զամենեւեան զմեզ զորս արեամբ քո
 ծնար յորդեգրութիւն Բանին, մշտահայց աղօթիւք
 յանձն արասցես նմա ծածկեալդ ընդ հովանեաւ Թեոց
 նորա : Արպէս զի առաջնորդեալք լուսով աւետարա-
 նին, ընդ անգոյս անցանելով յաւիտենիս, 'ի հանդեր-
 ձեալն ժամանեցուք հասանել 'ի կեանս 'ի նոյն ինքն
 'ի Վրիստոս Յիսուս 'ի տէր մեր : Եւ որովհետեւ հօր
 միանգամայն եւ հոգւոյն որբոյ վայել է փառք իշխա-
 նութիւն եւ պատիւ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յա-
 ւիտենից . ամէն :

ՎԱՐԴԱՎԱՌԻՆ ԽՈՐՀՐԴՈՅ

ԼՈՒՍԱԽՈՐ և պայծառ է խորհուրդ մերձաւոր տօնիս, և տիեզերական ցնծութեան աւետիս հնչեցուցանէ ընդ երկնաւս: Վերապայծառ ճառագայթեալ լուսով ընդհանուր զուարթ և ուրախ տեսանեմ զհաւատացելոցդ գումարեալ զքրիստոսասէր դաս: Երահրաշ արփիափայլ լուսով պսակեալ՝ զտօնիս յաւետ հրաշացուցանելով պայծառ ձայնիւ զխորհուրդ, զարթուցանել ընդ մեզ յերգս ցնծութեան և զվերին Սիոնի զերկնագումար զպարս առաջին լուսաւոր բնութեանցն, յետ առաջնոյ անտի աղբերացեալ և ստորնայնոցն՝ ի վերինն պարակցեալ խումբս՝ զբոլորից փրկութեան համախմբեալ վայելացուցանեն բերկրալից ձայնիւ զհրաշս:

Տինա ոչ միայն մերասերիցս բնութիւն բանաւորական, և հրեշտակք առաջին միտք և մաքուրք զսորայս հռչակեն զգովեստ, այլ գրեթէ բոլոր իսկ տարերքս՝ ի միասին լեալ ընծայաբերք զԲագաւորականի աւուրս պայծառակերպեալ հրաշազարդեն զփառս: Սան զի ամենայն ինչ՝ ի բարի տօնիս՝ ի միասին գեղեցկապէս ընթացեալ զբնաւս զուարճացուցանեն զմիտս և զզգայութիւնս՝ հանդերձ որք բոլորովին են անշունչք և անշարժք: Օ՛ի այսօր հրեշտակական դասուցն քաղցրանուագ հնչեն օրհնութիւնք՝ ի նոր Սիոն պայծառահրաշ լուսով և փայլուն գալըստեանն Վերիստոսի զհաւատացելովքս փարի: Երրոգին երկինք, և երկիր

լըիւ իւրով ըստ մարգարէին . և լերինք՝ ցնծան առաջի տեառն : Եւ միայն կենդանի լուսոյն ընդ բնութիւնս մեր խառնմամբ աղբերացեալ օրհնութեամբքն՝ տա-
րամերժին անէծք, և տարերք յուսով յառաջինն նո-
րողին՝ ի հրաշափառութիւն, այլ գրեթէ ակնյայտ՝ ե-
րեակի բոլորեցունց վայելազարդեալ բնութիւնք՝ ըզ-
պայծառս զայս պսակեն զտօն իմանալի և զգալի փա-
ռօք : Եւ ասն զի այժմ երկին՝ ի վերուստ պայծառա-
զգեստեալ լուսաւորացն յինքն ընթացիւքն՝ ջահավառէ
ընդհանուր վճիտ և մաքուր լուսով զգալի զայս աշ-
խարհ : Իսկ հաւատոյն բարձրացեալ խորան ըստ երկ-
նի կամարաձև զհաւատացեալսն շրջափակելով՝ զանա-
պական ճառագայթ անստուեր լուսոյն՝ ի մտաւորս բա-
ցափայլեալ աշխարհ բանական բնութեանս :

Եւ այժմ արեգակն պայծառալոյս՝ ի վերինն հասեալ
կամար հրաբորբոք ճառագայթիւք վանեալ զհիւսիսին՝
տապացուցանէ զընդ երկնաւս կենդանածնելով զբնու-
թիւնս ի զգալիս : Իսկ արդարութեան արեգակն՝ ի
հաւատոյն փայլեալ խորան լուսաբորբոք հոգեռանդն
բոցով հրավառէ զտարփոջս անթիւրեւի հաւատոցն
յէականն կենդանագրեալ լուսոյ տիպ : Եւ այժմ լուսնի
բոլորակն՝ լուսավառեալ՝ և աստեղացն պարմաբերեալ՝
զերկնայինն հրաշազարդեն բուրաստան, և զտիեզերս
՝ ի գնացս իւրեանց ճառագայթակերպեն լուսարշաւ՝
ընթացիւք : Իսկ հաւատոյն լուսոյ արմատ և աղբիւր՝
մերունակ բնութեանս պտուղ բարեբանեալն լստուա-
ծածին ընդ երկնաւս մաքրապայծառ լուսով կուսու-
թեանն ընդ իւր զհոգեւորան վառեալ զամբարաջահ՝
զսրբոցն զաստեղս զլըրորդութեանն լուսոյ ընդ տիե-
զերս շրջափայլէ հրաշապայծառ ճառագայթ : Եւ այժմ
ամառք՝ տէրունւոյն սպասահարկեալ հրամանի լուսա-
տեսակք յարևելից ոսկեճաճանցք ի հիւսիսոյ զմի-
մեամբք կուտակեալք ի միգազոյն թանձրութիւն փայ-
լակնացայտ որոտընդօստ ցօղաբուղիս առատութեամբք

1 Երկու օր . օրհնութեանց :

2 Մի օր . յայտնի երեւի :

3 Մի օր . շրջապտելով :

4 Երկու օր . պայծառալոյս :

5 Մի օր . բոլոր :

6 Երկու օր . լուսով լցեալ :

7 Մի օր . լուսաւորել . այլ օր .
լուսանշան :8 Մի օր . զամբարաջահ . . . ի մի-
գոյն թանձրութեան :

զտիեզերս արբուցանեն : Եւ օգը շնչեալ մաքրադոյն բիւրակերպեան ծաղկացն և տնկոցն երփն երփն զարդօք զաշխարհս պայծառազարդեալ պսակեն : Իսկ առաքելական ամպոցն ընդ երկնաւս լեռնացեալ բազմաձառագայթ կուտակք աւետարանին ահեղ որոտմամբ փայլականաբորբոք հրակէզ¹ զօրութեամբ մատուռակեն զանձրև ողորմութեան գիտութեանն Եստուծոյ 'ի հովիտս բնութեան մերոյ դաշտի . շնչեն և զհոգւոյն կենդանարար օգ յաճումն բարութեան բանաւոր բուսոցն և առ ծաղիկս անուշահոտս վայելցացեալ քմիցք պրտդոյն :

Եւ յԺմ երկիր վայելցացեալ պայծառակերպի յերևման Եստուծոյ մերոյ պսակակապ թագազարդեալ տերեւազգեստ ծաղկազարդեալ բուսովքն և տնկովքն . և լերինք ծաղկաւէտեալք ծիրաներփնեան ցնծացեալք ընդ առաջ տեառն : Եւ ուշահոտանան և խաղք , և կենդանեացն խայտան հոյք 'ի դալարավայրս . և հաւուցն յօգս վայելցացեալ երևմամբք՝ քաղցրանուագ հնչեցուցանեն զանտառս : Իսկ բանաւոր բնութեանս մերոյ երկիր լուսազարդեալ ցնծայ ընդ գալուստ Եստուծոյ մշտազուարճ առաքինութեանն ծաղկօք նորափետուր զարդարեալ , և 'ի հաւատոցն բարձրեալ լեռն՝ պսակէ զտօնասերս ոսկեձաձանչ իմաստութեանն ծաղկօք . և աստուածգիտութեան բուրումն զերկնախոհիցն պարայնու անուշահոտութեամբ զիմաստս : Եւ թին և պրտուղք անմահութեան զհոգւոյն քաղցրացուցանել սրբութեամբ զգգաղիան : Եւ ծագեալ պարեն յեկեղեցւոյ շուշանազարդ վայրս և մաքրազգեստիցն լուսատեսակ դասք , և աւետարանին քաղցրաձայնութեան նուազք ըստ հաւուցն երգոց աւետալուր հնչեցուցանեն զընդհանուրս :

Եւ յԺմ ծով 'ի բարձրադէզ² լեռնակուտակ ալեացն զնստեալ վըղովմանց՝ ասպարէզ³ ընթացից զկոհակս տէրունւոյն յարդարէ ոտից . և գետոց յարձակմունք առաւելապէս հոսին ընդ տիեզերս . և ականակիտ աղ-

1 Մի օր . հրակէզ . փերեպփեայ
և թալապորդ . ծիրաներփն . ևս .
զնուաքաւ վայրս :

2 Մի օր . 'ի բարձրադէզ :
3 Մի օր . ասպարէզփայ :

բերացն քաղցրաբուղին ծաւալմամբ բնութիւնք զովացեալ հրձուին, զի Մատուած եկեալ է յաշխարհ: Իսկ իմաստութեան ծով բնութեան մերոյ խորք՝ ՚ի չար հողմնց երբեմն անգնդապտոյտ փրփրատեսակ ալեացն հանդարտեալ, քնացս յինքեան անվայրափակ յարդարէ բնութեանս՝ հոգւոյն ՚ի վերուստ շողացեալ ճառագայթիւք. և աւետարանական գետոցն տիեզերագնաց ծաւալմամբ ՚ի կենաց աղբերէն զանմահութեանն անհատաբար յորդեալ հոսանս զտիեզերս պարածածկէն ողջունիւ խաղաղութեամբ յերևել Մատուծոյ մերոյ:

Այսոքիւք տօնիս նկարագրի պայծառակերպութիւն այսպիսեօք հրաշիւք: Արդարեւ սա է օր ցնծութեան և ուրախութեան զոր արար տէր. սա է օր ծագման մեծի փառացն Մատուծոյ, որ է նոր արքայութեան սկիզբն և տեսչութիւն էական լուսոյն և նկարագիր յուսոյն յաւիտենից: Սա է օր սուրբ միաշաբաթուն պսակեալ լուսով տէրունական յարութեամբն. յորում է էջք հոգւոյն սրբոյ ՚ի վերնատունն պայծառ լուսով շրջափայլեալ՝ զերկնախմբիցն ՚ի նմա հրաշագարեաց զդասս:

Սա ՚ի Սուրիսէ անուանեցաւ օր մի յորում սկզբնաժինն լուծաւ խաւար, և ՚ի լոյս ամենայն վայելացաւ բնութիւնս: Իսկ ՚ի մարգարէէն օր ութերորդ, որ նշանակէ նոյն մի. և ութերեակ վասն միոյ մեծ և անբեկ աւուրն, որ ՚ի միում ճշմարիտ աշխարհին յարատեակ աստուածային լուսով մաքրեցելոցն զանլուծանելին ընձեռէ կեանս. որոյ ճառագայթք պայծառութեան՝ անդ լուսաւորելոցն յայսմ փայլէ աւուրս, յորում փրկիչն մերունակ կերպիւ զաստուածութեանն ՚ի թափօր ճառագայթեաց զլոյս՝ փրկական փայլման լուսոյն առ հաւատչեայ ՚ի յարութեան սրբոց՝ աստուածա՛նմանակերպութեամբ, զոր և տօնէ եկեղեցի հրաշապայծառ ցնծութեամբ:

Սա է տօն տաղաւարահարացն օրինադրեալ Սուրսէսի յետ ելիցն Իսրայէլի ՚ի հնգետասան աւուր ամսոյն եօթներորդի. յորում զեօթներեակն ՚ի տաղաւարս բնակեալ համախմբեալ տօնէր Իսրայէլ, բար-

1 Մի օր. անգլիկոսն:

2 Երկու օր. յաւելուն լոյս:

ձեալ ունելով կողերս արմաւենեաց և ձողս հագնեաց և զոստս և զուռս սաղարթագուարձս առ 'ի յիշատակ խորանաչու ընթացիցն որ 'ի Սինա և ընծայաբերութեան գահութիւն աստուածական երախտեացն, զոր¹ բարձիւ կրեցին, յաւետեացն աստուածակերպ բուրաստանատեսակ ժամանեալ աշխարհ: Եւս առ նոսա ստուերական օրինադրեալ տօն, որ զաւետարանին նախագրէր զձմարտութիւն. քանզի այն ինչ լքանելով մեր զիմանալի Եգիպտոս, զողողողն ասեմ մարմնոյս 'ի խաւարաբնակ աղտեղութեանց ախտից տիղմ, աւետարանին լուսոյ առաջնորդեալ մեզ հրափայլ սեամբ՝ հոգւոյն հովանացեալ ամպով, 'ի հոգւոն բարձրանալէ աստուածգիտութեան լեառն, յորում է Ետուած որ զամենայն նիւթականս 'ի նմա հրով բոցակիդէ: Ի նմա զփառն տեառն իբրեւ ընդ հայելի տեսեալ՝ 'ի նոյն լուսոյ կենդանակերպիմք, և փառաց 'ի փառս ճառագայթեալ օրինադրիմք զկենցաղոյս լքանել նիւթական շինուած, և յաննիւթն փութացեալ յարկ՝ զքակտելիս զայս մարմնոյ անդամս առաքինութեան յարդարել խորան: Ի սմա որպէս 'ի տաղաւարս տօնեմք յեօթներորդում ամենանս ըստ յաւիտենիս այսորիկ եօթնեակ շրջագայութեամբ 'ի հնգետասաներորդում աւուր ամնոյն՝ զգայութեանցս երիցս ընկալեալ մաքրութիւն. յորս գայթակղելն և ընդ որս պատերազմ 'ի ներքս ընդունել զխայթոց մեղացն: Եւ տօնեմք զեօթներեակն 'ի տաղաւարս, կողերս բարձեալ արմաւենեաց, և զոստս և զուռս կանաչազգեացս. որ է զբոլորս զայս եօթնեակ շրջագայութեան կենաց հոլովս արտաքսելով այսմ աշխարհի՝ կեալ ըստ Ետուծոյ հոգւով, և անմարմնական առաքինութեանց ոստոցն աճմամբ առ ամբարձումն հրեշտակաց բարձրածայրեալ որպէս արմաւենիս 'ի գաւիթս Ետուծոյ ծաղկիմք առ վերինն հրաւիրեալ երկիր աւետեաց 'ի Սիոն քաղաք Ետուծոյ 'ի մայր կենդանեաց և 'ի բանակետղ անմահից 'ի լուսոյն առագաստ յանքակտելի խորան, ուր տօնողացն է հընչումն յարազուարճ խնդութեամբ:

1 Երկու օր. զոր Բաբելն կամ զորս զԲաբելն կեցին... քիսաւող մարմնոյս տնէ խաւարեմէ:

Լ'ստորիկ մեզ յօրինակ կանխաւ տպաւորեալք։ զօր
ինքեամբ ելից՝ որ գրոյն է լուծիչ Վրիստոս և կատա-
րիչ խորհրդոյն, ՚ի սմին աւուր տօնի աշակերտացն ՚ի
լերինն անմերձենալի զաստուածութեանն նաղելի փա-
ռացն յայտնեաց զծայրագոյն լուսոյ ծագումն ՚ի կեն-
դանարար աղբերացեալ մարմնոյն փայլակնատարած
ճառագայթարձակ փայլմամբ։ Եւ էր տեսանել զՊա-
փօր նոր զոմն Սինա լեռնն սուրբ և վայր աստուածա-
բնակ լուսեղէն, վառեալ հրով և ամպով։ այլ և երկին
նոր ՚ի վերայ երկրի բարձրացեալ աստուածութեանն
ճառագայթիւք՝ պայծառազգեստ պսակեալ արփիա-
փայլ հրաշիւք։ Ի նմա և զօրք հրեշտակաց բիւրաւոր
բանակք սերովբէից գումարեալք։ որք ՚ի ներքոյ տե-
րունւոյն ոտից սոսկացեալ՝ հրափայլ թեւօքն պարփա-
կեալ զարքայական աթոռոյն։ Օ ի ուրանօր վերանրս-
տեալն, անդ և աթոռ նորա, անդ և պարք բարերջան-
կացն՝ պայծառ և մեծ առաքելոյն և մարգարէից լու-
սազգեսաց դպիք հպաւորութեամբ անմերձենալի լուսոյն
աստուածակերպեալք՝, բացաւ երեսօք առ Լ'ստուած
հայելով աստուածացեալք։ Ճմարտագոյնս ասել, Լ'ս-
տուած ընդ Լ'ստուածս միաւորեալ և ծանուցեալ։
Ընդ սիւնք եկեղեցւոյ պայծառազգեստ վառեալք աս-
տուածածագ հրոյն բորբոքմամբ միացեալք ՚ի լոյսն ան-
շիջանելի։ սուրբք որք փայլեն ընդ տիեզերս աւետա-
րանին լուսոյ աշխարհարձակ ճառագայթիւք։ Ընդ
Սոլմէս նախահայելի արեգականն անորակի և անմա-
տոյց լուսոյն առաջին ծագումն ՚ի մեզ փառացն Լ'ստու-
ծոյ, զտենչալին իւր տեսեալ լոյս՝ մարմնոյ ծածկեալ
վարագուրաւ, ցնծացեալ՝ յարութեամբ եկեալ ողջու-
նէր նոյնահրաշ կերպիւ, աւետաւորելով մեզ ՚ի նոյն
կենդանակերպիլ ՚ի նորոգումն աստուածորդւոյն յա-
րութեամբ, զնա վկայեալ մահու և կենաց տէր։ Եւ
Լազիա հրոյն վերամբարձեալ կառօք, ՚ի կենդանեացն
վայրէ յողջոյն եկեալ մերատիպ էական լուսոյն, վկայե-
լով թէ տէր է վերնոց և ներքնոց, խօսէր վասն փրկու-
թեան ելիցն որ յԱրուսաղէմ, մեզ աւետարանեալ ՚ի
յուսացեալ յարութեանն կառավարիլ ամպովք և ե-

լանել 'ի վայր աստուածութեանն հրոյ : Եւ հազարապետն մեծ հայրական խորոցն՝ փակողն և բացող վերին արքունեացն լուսոյն առաջաստեալ խորանաւն՝ զԵրրորդութեանն պակուցեալ վերաձայնէր զխորհուրդն, եռակի տաղաւարօքն և տիեզերագօջ փողով հրաւիրէր զընդհանուրս 'ի խորան լուսոյ վերինն Երեսօղէմի : Եւ զօրք զօրութեանց վերին արքային Թադաւորք ազգաց և իշխանք աշխարհաց որդիքն Որոտման, որք հոգւոյն հովանացեալ ամպով, զհայրականն ընդ տիեզերս հնչեցին 'ի բարձանց ձայն ահեղ որոտմամբ՝ արբուցանել ծարաւեաց ցօղով օրհնութեամբ զանմահութեան հոսանս : Եւ զի ևս, համառօտագոյն ասացից. անդ Երրորդութեանն բոլոր գերակայ փառացն բացածագումն : Եւ ասն զի հոգին հովանացաւ լուսեղէն ամպովք, և Եստուած հայր փառօք որոտաց, և Բանն մարմնացեալ զհայրաբուն՝ փառացն էական ճառագայթ անդանօր փայլեցոյց 'ի կենդանարար տնօրինեցելոյ մարմնոյն. վասն զի ընդ իւր միաւորեաց՝ ըզմարմինն, որպէս է ասել 'ի հայր և 'ի հօրէ աստուած Բանն, էն յէականէ անտի, լոյս 'ի լուսոյ, կեանք 'ի կենաց, երանելին և միայն բարին. առ որ ամենայն հայի, որում ամենայն բաղձայ, յորում ոչ է սլալլ լումն և փոփոխումն : Եւ ընդ թիւն հօր, ճառագայթ փառաց, կերպարան էութեանն և պատկեր բարերարութեանն. որ էն և միշտ էն՝ պատճառ ունելով զմիշտ էն, 'ի վեր քան զմիտս և զբանս. զմերս գթածաբար կամեցեալ փրկագործել զբնութիւն՝ ներդաւ կից մեզ եղանի, ոչ արտակացեալ 'ի գոլոյն Եստուած : Եւ ասն զի միացաւ 'ի մարմնի բնութեամբ ընդ ինքեան զնա խառնելով և աստուածացուցանելով, կալով մեալով որպէս էրն, ոչ շփութեալ և ոչ անխառն մնացեալ, այլ՝ և խառնեալ և միացեալ բնութեամբ անշփութաբար և անբաժանելի 'ի վեր քան զմտածութիւն էկից : Եւ ասն զի յորովայնի կուսին զանփոփոխելի լուսոյն ճառագայթ զփոփոխականաւն փայլատակեաց զնիւթով. կայծակն իմն անդուստ նոյնակերպ հրաշաբուսեալ, ըզբաւանդակ զմեր հոգի և զմարմին և զմիտս անտար-

կան և աստուածախառնութեամբ միաբուն գործելով էմմանուէլ¹ ՚ի կուսէն ծնաւ անանջատաբար ՚ի հօրէ բոլոր յԱրորորդութեանն գոլով և անորիշ յերկրէ . զի և ՚ի գիրկս կուսին աստուածացեալ մարմնովն² և զսրով բէական կառան պարախու մարմնացեալ աստուածութեամբն . 1) ասն զի յամենայնի ելով լի են նովաւ երկինք և երկիր . որ անդրն է քան զամենայն , ընդ ամենայնսն մեր ճանապարհորդեաց հոգեկան և մարմնական կիրս առանց մեղաց և ապականութեան միով դիմեք միով կամաց շարժութեամբ , մի և նոյն Եստուած մարմնացեալ և անդր քան զբոլորս . որոյ անհատ միութիւն գերակատար լրութեամբ յայսմ բացածագեաց աւուր , ՚ի նոյն մերակերպ¹ աստուածացեալ մարմնոյն զէականն աղբերացուցեալ փայլատակող ճառագայթ , զմերս լուսակերպելով մթացեալ խաւարային բնութեանս զսեաւ աղջամղջին տեսակ ինքեամբ միացուցեալ առ հայր , ըստ որում և ասաց . “ Երպէս դու հայր յիս և ես ՚ի քեզ , զի և նոքա ՚ի մեզ իցեն , , : 1) ասն զի ելանելով ՚ի լեռնն² ՚ի վեր տանէր զմեզ ինքեամբ ՚ի հայրական աթոռն . և զմերասեր մարմնոյն աւրեգակնափայլ լուսազարդելով զգէմն՝ զմերս աստուածակերպէր խոնարհութեան զմարմին նմանութեամբ մարմնոյ փառաց իւրոց . ըստ որում և կամարաձև շրջափակմամբ լուսեղէն ամպոյն՝ զմերս առագաստէր ՚ի սրբութիւն սրբոցն ընդ ինքեան զընութիւնս ՚ի ներքոյ վարագուրին , որպէս ասացն՝ Թէ “ Եւ եսն եմ , անդ և պաշտօնեայն իմ եղիցի , , : Եւ հայրականն ձայն զինքն ՚ի վերուստ վկայեալ որդի սիրելի , զորդագրութեան մեր զառհաւատչեայ տայր աւետիս հրաւիրելոցն ՚ի լոյս . նա և զառաքելոցն և զմարգարէիցն խրմբիւք զծայրագոյնն իւր ճառագայթելով լուսափառս՝³ զբոլորիցն նշանակէր զվերնոց և զներքնոց կենդանեաց և մեռելոց տեսանել զինքն ՚ի վերջին աւուրն ընդ ամպս եկեալ զօրութեամբ և փառօք՝ Եստուածն ՚ի մէջ աստուածացելոց , զանդերանութեանցն աստ մաքրեցելոցն տալով զփառս . որ ՚ի մեծի ահաւոր աւուրն լուսահրաշ

1 Մի օր . մերկերպեալ ճառնոցն :

2 Մի օր . զլեռնոյ խոտս . և միւսն զլոյս :

փառօք տօնն այս պսակեալ արեգակնակերպ փայլէ ընդ երկնաւս յինքեան տնելով զերեքայայծառեան լուսոյն եզաբուն ճառագայթ, զոր միածինն այսօր 'ի Թափօրական լերինն զՆորորդութեանն բոլոր յինքն փայլեաց զլոյս, ճառագայթելով զարարածս. որով երկինք ցնծացան և երկիրս պայծառացաւ, վերնայարկք երկնից բացան և լոյս 'ի ստորինս հոսեաց խորանս. հայրականն ընդ երկնաւս հնչեաց ձայն. տիեզերք որդեգրեցան. ճառագայթ հոգւոյն ծագեաց. երկրածինքս լուսազգեցան¹. հրեշտակացն խումբ յերկրի պարեաց. հռչակեցան զասք մոլին ընդ դրունս երկնից. օրհնութիւնք յերկնից յերկրի հնչեաց. երկիր երկնամանն զարդարեցաւ. դրախտին դրունք բացան, արտաքսեալն անդրէն պարեաց 'ի նմա. հոտ ծառոյն կենաց բուրեաց. երկիր զանմահութեան բուսոյց ծաղիկս. կենաց լոյսն ծագեաց. մահու ստուերն փախեաւ. արդարութիւն Թագաւորեաց. իշխանութիւն մեղացն լուծաւ. աւետարանական փողն գոչեաց, տիեզերք 'ի քնոյ զարթեան, զՆստուած մարմնով եկեալ տեսին, և ընդ նմա աստուածացան:

Այսոցիկ մեզ բիւր բարեաց փոխանակ այս տօն մեծ և պաշտելի: Եւ ևս յոյժ վայելուչ է անուն տօնիս զոր կոչէ եկեղեցի. զի վարդաւառ ասի, որ է արդաւար, և կոչի վարժարան: Այլ վասն զի յոյնն զսա պայծառակերպութեան և պսակաց կոչէ տօն, իսկ ազգ հայաստանեայց վարդաւառ, նոյն և մի զսորայս ձայնէ հրաշափառ պայծառութիւն, զոր կանխաւ բանն տպաւորեաց: Ի սմա բովանդակ երկիր ծաղկաւէտեալ, և բնութիւնս մեր յաւիտենական փթթեալ ծաղկօք, և ճառագայթարձակ փայլմամբ փառացն Վրիստոսի. եկեղեցիք պսակեալ պայծառազգեստ վայելութեամբ և առաքինութեանն լուսահրաշ վարդիւք և շուշանօք՝ տօնասիրացն ոսկեվարսեալ վայելանան գլուխք. ըստ այսմ՝ յիրաւի վարդաւառ զսա ձայնէ եկեղեցի, և պայծառակերպութեան և պսակաց տօն: Իսկ արդ աւարն և վարժարանն յայլ բարձրագոյն տրամադրի խորհուրդ, զոր տրամախոհիցն 'ի հոգւոյն է գիտել: Վասն

1 Մի օր. լուսազգեպէշան. այլ օր. լուսապէշան:

զի այն ինչ ծագեալ 'ի մեզ յարութեանն Վրիստոսի լոյս 'ի գլուխ սրբոյ յիսնեկիս, հոգւոյն յառաքեալսն 'ի վերնատանն զեղան շնորհք. յորում աւուր աստուածագիծ օրինացն տառ 'ի Սինա ընձեռեալ Ս'ովսէսի զոր տօնէր Խարայէլ ամ յամէ՝ պենտեկոստէ զսա առ ձայնեալ, 'ի նմին աւուր և հոգւոյն յառաքեալսն զիւրն կենդանադրեալ շնորհս՝ տեղի տայր գիրն, և աւետարանին բազմաձայն լեզուօք 'ի մի հնչեցեալ ձայն զսուղացն աշակերտէր հինգհազարեան խմբիցն հոյս՝ նոր Խարայէլ զնոսա գրելով. առաջին քրտունք երկնաւոր մշակին և ծագիկք առաքելական ոստոցն, որք զգրոյն 'ի բաց մերկացեալ զպատրուակ՝ հոգւոյն զգետաւորեցան լուսով, աւետարանին հնազանդեալք օրինադրութեանց՝ զոր առաքելական հրամանն զնոսա յերկրորդս յայս փակեալ յիսնեքեակ՝ որպէս 'ի վարժարանի վարժէր զնոսա 'ի հրահանգս վարժից հոգեւոր կրթութեանց ըստ իսրայէլեան երբեմն շրջացանական մաքրութեանն յերեւման Եստուծոյ : Սայապէս և սոցա սրբութեամբ աղօթից մաքրութեան աւազանին լուսով որդեգրութեանն արժանանալ շնորհի, ըստ այսմ վարժարան զսա կոչել ոչ ինչ եպերելի է : Իսկ արդ աւարն քանզի յանկման առաքելական օրինադրութեանցն 'ի սմին յայսմ աւուր տօնի տաղաւարահարաց առաջին յԱրուստղէմ զեկեղեցւոյ կանգնեցին խորան, 'ի նմա զնորունծայս լուացմամբ աւազանին որդեգրեալ հօրն լուսոյ՝ փոփոխելով զհնութիւն ահարմեան ծերացեալ պաշտամանն 'ի նորոգութիւն Վրիստոսի քահանայութեանն, և զկերպ գրոյն 'ի հոգւոյն շնորհս, և զթլփա տութիւն մարմնոյն 'ի մտաց մաքրութիւն, և զառօրեայ լուացմունս 'ի մշտնջենաւոր աւազանին մաքրութիւն հոգեւոր լուացմանցն, և զզոհիցն և զպատարադացն ընծայս 'ի բանաւոր պաշտօնս հաւատացելոցն բոլորապառուղ զանձինս Բանին աստուծոյ 'ի վերայ վերնագունի ընծայեալ սեղանոյ : Բստ այսմ և զտօնիս զօրինակն¹ աւետարանին շուսով պայծառակերպեցին ըզխորհուրդ, փոխակերպելով զստուերին տաղաւար 'ի

1 Մի օր. պրիստոս :

Ճշմարտութեանն առաջատար, և զանճշմարտութեանն¹ ոստասաղարթ և ծաղկաղուարձ՝ զտօնախմբեն խորայն լի 'ի ծայրս լերանց տաղաւարեալ՝ 'ի հաւատոյն օրինադրեցին նորածնելոցն բարձրանալ 'ի լեռան, Լըրորդութեանն պսակեալ լուսով, ծիրանիս արկեալ զհոգւոյն ճառագայթ, և երկնածաղիկ առաքինութեանն լուսասաղարթ ոստովք քաջուղէշ և յարախմբի յարտաւետեալք միշտ զփրկութեանն տօնել զեւս 'ի խորանն լուսոյ նոր Սիոնի որպէս արդարեւ տղայացեալք արդարութեամբ, և 'ի կատարեալ գութ եկեալ՝ պայծառ հաւատով² հոգիացեալք. և մանկունք հարսանեաց³ լեալք և 'ի ճաշ մտեալ ընդ անմահ փեսային ճաշակեն 'ի լուսոյ հարսնարանին զանմահութեան ըզկեանսն, և ընդ անմահիցն դասագրեալ երամս՝ առաջատի երգեն զերգս “( ) րհնեալ եկեալ յանուն տեառն”, և թէ “Տէր Բստուած մեր երեւեցաւ մեզ, արարէք տօնս ուրախութեամբ”,

Եւ յայն սրբոց առաքելոցն ըստ ակնարկութեանն 'ի բարձանց զամենայն ստուերատեսակ երեւմունս օրինացն քակտեալ՝ զճշմարտութեանն յայսմ տօնի բացածագեցին լուսոյ խորհուրդ պայծառ ճառագայթիւք. յորում աւուր և զհոգին սուրբ յայտնապէս հաւատացեալքն⁴ տեսին խմբիւք եկեալ յաւազանն լուսոյ և 'ի սեղանն սուրբ 'ի վերայ կենարար աստուածային խորհրդոյ փրկական մարմնոյ և արեան Բստուածորդւոյն. ընդ նմին և այլ աստուածաշնորհ պարգևս առաքելահրամաննորն՝ պատարագաց աղին օրհնութեան. և բովանդակ զամենայն աստուածապարգև աւետեացն յԼըրուսաղէմ կատարեալ զխորհուրդ: Եւ նմին յայսմ տօնի բաժանեցին 'ի մէջ իւրեանց զտիեզերս ամենայն կալ իշխանս 'ի ներքոյ երկնից ըստ կանխասացութեան հոգւոյն սրբոյ “Եւ գումարել երկնաւորին զթագաւորս”, առնուլ յաւարի զընդհանուրս: Եւստի առ մի մեանս գոչէին միախումբ երկնաւոր նահատակացն աշխարհագոչ փողովք ասելով. Եւրդ աւար է, ելէք ընդ

1 Մի օր. զպայտապէս. միւս
այլ զպայտապէս ասորի. զծաղկաղուարձ:

2 Մի օր. հոգւոյն լուսով:

3 Մի օր. հարսնացեալ 'ի ճաշ:

4 Երկու օր. կատարեցեալ:

տիեզերս գերել զգերութիւն, առնուլ աւար, բաշխել պարգևս և տալ որդւոց մարդկան. որպէս գրէ խորհրդագրաբան Կալիստ, եթէ «Վերեմք զամենայն միտս 'ի հնազանդութիւնն Վրիստոսի»,¹ Եստանօր ցուցաւ թէ արդ աւար է տօնս, զոր վարդավառ զսաձայնէ եկեղեցի, առաքինութեան 'ի սմա լուսերանդ և յուսահոտ² բողոքներն վարդիւք հարսնազգեստ պսակեալ և հրձուեալ: Սա առաջին յեկեղեցւոյ օրինադրեցաւ յառաքելոցն տօն աւետարներ, որ ոչ մտանէ 'ի չքմանս ընթերցուածոցն ընդ այլն յորս աստուածային տնօրէնութեանն վերաձայնաբար տօնի խորհուրդ մարգարէիւք նախապատմեալ. զի ոչ զանցելոցն որպէս ըզնոսա, այլ զհանդերձեալ յաւիտենին յինքն բարձեալ ունի մշտապայծառ փառաց գերակայութիւն յարազուարճ ցնծութեամբ. որ և ոչ մարգարէքն ծանեան զայնս զոր անդն պատրաստեաց Եստուած սիրողաց ինքեան. զի սա ըստ ութերեակ աւուրն որպէս³ առաջինն այն և վերջին մշտնջենահոս լուսով անթառամ պսակեալ տօն յաւետահրաշ և ճառագայթաւէտ, սկիզբն առեալ 'ի դատողական ատենէն, և տեւէ մինչև յանսպառ մշտանորոգ յաւիտեանսն զտօնասիրացն բացախմբից⁴ միացեալ պար յիւրն լուսաթաղանթ առագաստեալ ծոց, զանգրաւական ուրախութեանցն տրոհելով աստ մաքրեցելոցն յարատեղութիւն ընդէին՝ աստուածացեալ եղելոց, զոր ոչ ոք կարէ ասել զայն զի եղիցի Եստուած ամենայն յամենայնի:

Իսկ մեր զաստուածահրաշ լուսաւորութեանցս տօնախմբեալ զօր՝ կնքեսցուք զբանս. պայծառազգեսաց պսակեալ լուսով փառացն Վրիստոսի ընդ սրբոց առաքելոց և մարգարէից պարս՝ արարչական սպասաւորեսցուք տնօրէնութեան, զլուծանելի մարմնոյս տաղաւար՝ մաքրութեան առնել խորան. յորում զմի և զնոյն ինքն զՎրիստոս ընդունելով, զյորորդութեանն 'ի սիրտս մեր անպարագիր ընկալցուք լուսաւորութիւն. և սապէս ընդ լուսերամիցն յափշտակեսցուք ամպովք ընդ առաջ տեսառն յօդս նոյնատիպ աստուածացեալ կեր-

1 Մի օր. Բելլաւոպ:

Վերջին:

2 Մի օր. ոչ է առաջին նոյն և

3 Մի օր. 'ի Բաց Խաբիթ:

պիւ՛ զօւարթ և պայծառ կալ յառաջագահ՝¹ դասուն,
 զորդեգրութեանն առեալ պարզեա ընդ Թագաւորեալն
 'ի լոյս 'ի նոյն ինքն 'ի Վրիստոս Յիսուս 'ի
 տէր մեր. որում փառք յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:

1 Մի օր. յառգահ... Վարդապետանն առեալ:

ፆ ለጊሁ ፋ ህ ጣ ኮ ስ በ ፆ ኮ ፆ

ՅԱՂԱԳՍ ՊԻՏՈՅԻՑ

ԳԻՐՔ ԱՌԱՋԻՆ

ՊԻՏՔ են բացայիշատակք համառօտ քաջադիպու-
թեամբ 'ի դէմն ինչ վերաբերեալ: Եւ ասացեալ է
այսպէս, յորոյ եկաց կենցաղոյս օգտակարադոյնն: Եւ
պիտոյիցս ոմանք են բանականք, և ոմանք գործականք,
և ոմանք խառնք: Եւ բանականք են, որ բանին միայն
նշանակեն զշահն. որպիսի ինչ. Օ առաքինութեանն
զոստ քրտամբք և աշխատութեամբ, Պղատոն ասաց՝
բուսանիլ. քանզի օգուտ այսպիսի պիտոյից՝ բանիւ ցու-
ցանի: Եւ գործականք են, որ զգործն ունին յին-
քեանս. որպիսի ինչ. Պիթագորաս որչափ իցէ կեն-
ցաղոյս չափ՝ հարցեալ յումեմնէ, սուղ ինչ երևեալ՝
ծածկեցաւ. այսքան գոլ զժամանակն ընձեռեաց՝ որ-
քան և տեսութեան չափ. աստանօր 'ի ներքոյ կայ
գործն միայն տեսութեան: Եւ խառնք են, որ յերկա-
քանչիւրոյ, բանիւ և գործով. որպիսի ինչ. 'Նիոգի-
նէս համբակ տեսանելով ստահակեալ, զմանկածուն
տանջեաց՝ ասելով, ընդէր այդպէս դաստիարակես. աս-
տանօր գործ էր դանն, և բանն հարկանելոյն պատ-
ճառ. վասն որոյ և խառն է: Եւ զանազանութիւն
այս է պիտոյից:

Իսկ գործեսցես զնա գլխօք այսպիսեօք: Սակաւ ինչ
ասացես նախ՝ ասողին գովութիւն: Օ կնի այնորիկ՝
զնոյն ինքն զպէտան փոխելով ասացես: Եւ ա զպատ-
ճառն: Ի վերայ այնորիկ և յընդդիմակէն դիցես: Եւ
ասացես և զառակն: Եւ բերցես 'ի վերայ զյարացոյցն:
Եւ հաստատեսցես վկայութեամբ զնոյն: Եւ աւար-
տեսցես զպէտան դուզնաքեայ 'ի վերայ բանիւ:

ՕՐԻՆԱԿ Ա.

ԳԻՏԻՔ ԳՈՐԾԱԿԱՆՔ

Դիողինէս տեսեալ զմանուկ ստամբակ, զմանկածուն գաւաղանաւն
եհար :

Յիւր ԱԻԻ սքանչացեալ զարմասցի ոք ընդ իմաստա-
սիրացն ամենագեղեցիկ յօրինեալ պարս, որ զի յա-
ւերժ նոքա կարացին իբր օրինակ իմն՝ անբաղայ ազա-
տութեամբ, 'ի բաց զհոգս ընկենլով աշխարհականս,
իմաստասիրականին և եթ պարապեալ տեսութեանց
բանի, և այնու դէպ վերոյ ամենայնց լինել մարդկան :
Իայց և 'ի նոսա դարձեալ թուի թէ որք զմեծն գո-
վութեան առնին յաղթանակ, շնականացն անցեալ
խոստովանեացին հոյլք, այսպիսաբար զանազանելով
վերաբերութեամբ. վասն զի նոցա գոլ բանիւ լուցն,
բնախօսութիւն է սիրելութիւն : Իսկ այնց յոյժ բարե-
բաստ եղելոցն, հանապազ զկենցաղօգտակարագոյնն
խրատուք միանգամայն բանիւ՝ 'ի գործոց ցուցանի նա-
հատակութիւն : Տինա պահապանք լինելով իրաւանց
և պաշտպանք, և բոլոր քաղաքի պատճառք բարեգոր-
դութեան. նորին աղագաւ և պատուականագոյնք 'ի
նոսին անուանեցան գլուխ. այնքան յայլոցն վերագոյն :

Ա. Որչափ մեծն 'ի նոսա՝ Դիողինէս հաշակի, փայ-
լեալ իւրովքն միշտ խրատաբանութեամբք. որոց՝ յոյժ
անբաւ երանութեանցն է գովութիւն, և հանդէս բո-
լորիցն եղեալ բանաւորաց :

Բ. Որպէս զի միս՝ 'ի բազմաց նորա իմաստասիրու-
թեանց առաջի ահա եղեալ, պատուականագոյն վար-
կանիմ զվարդապետութեան նորա օրինակս. անցցուք
զհրաշալի գործոյն տեսանել երևումն, զոր ամենեցուն
'ի խրատ, յայտ է՝ և 'ի զգուշութիւն ծանուցեալ. և
են բացայտեցեալքն այս ինչ : Իմանալի նա երբեմն զան-
վայելուչ՝ սովորական տեսանէ իմաստութեան, կտոյի

1 Չորս օր. յոյոյ :

2 Երեք օր. որդիս զի կամ զի :

անազգականալ¹ 'ի քաղաքի, և անդէն առանց միոյ վաղ-
վաղակի երկբայութեան թողեալ զնա, և² զդաստիա-
րակն ջնեալ³ պատուհասէր:

Գ. Ստոյգ և արդարեւ ընտրող արդարադատն իրա-
ւանց, զի 'ի մանկածուն կողմն միտեալ⁴ կարկառէր
զանիրաւ ստահակութեանցն տուգանս: Յաղաքս որոյ
զայս իսկզբանէ գիտելով ծնողաց՝ զիւրաքաչիւրն ծնըն-
դոց զխակութիւն անզգամութեանն, թէ ախորժաբար
սիրեն 'ի վատթարն կոյս յեղուլ. վասն որոյ և անգրս-
տին իմն գողցես փութացեալ ճեպին, գեր զամենայն
լաւագոյն նոցա համարելով, ոչ միայն զկեղծն հոգալ
պատճառս՝ այլ և զբարւոքն առաւել կելոյ: Եւ այնու-
րիկ նմին իրի աղագաւ մեծաւ ջանան զիմաստնագոյնան
գտանել հնարիւք, այլ և զյոյժ հաւատարիմս 'ի վար-
դապետաց: Եւ 'ի ձեռս տուեալ, այնուհետեւ բազումս
յուսան խրախամիտս լինելով՝ առ 'ի զբարեբախտա-
գոյնսն 'ի նոցանէն ընդունելով վայելս: Եւ կորի քաջ
խոստովանեալ այս գտցի բան: Որոց թէ յիսկզբանն
առաքինագոյն ուսուցիչն հանդիպեսցի, և ոչ սուղ ինչ
այնուհետեւ աշակերտն տարակուսեսցի՝ զնոյնս ճշգրտա-
պէս զիմաստութեանցն բերել պտուղս բազումս և ա-
մենազանս: Որովք և հանգոյն նոքիմք բարեզարդու-
թեամբք 'ի կենցաղումս բերկրեալք, ցայնքան 'ի վայե-
լուք վարժողաց զօգտակարագոյնսն կրթեալ խրատս,
մինչ սիրելիք կարի քաջ թագաւորացն եղանիլ. վե-
րակացուք քաղաքացն, պարծանք ծնողաց, և բովան-
դակ շինութեան տան և գաւառի պատճառք: Եւ և
ինքեանք իսկ՝ բոլոր բարեբախտիկ երևեալ զուարճա-
նան փառք:

Դ. Իսկ որոց այսպէսն ոչ պատահեսցի մանկա-
վարժն. բայց սոցին հակառակ ասացելոցս խենէշու-
թեամբ զգածեալ, և ամենայն անարի տաղտուկ կա-
պեալ վատութեամբ, նա ոչ միայն թէ զանզգամու-
թիւն 'ի մանկանցն ոչ կարասցէ հանել ոգւոց, և կամ
բարեաց նոյա լինել պատճառք, այլ միանգամայն, որ-
պէս ճշմարիտն երևի՝ զբազմապատիկսն 'ի վերայ առնէ

1 Երկու օր. անապոխեալ:

2 Մի օր. ալ:

3 Մի օր. բոլորալ:

4 Մի օր. հրեալ:

տալ զաղիտիցն սաստկադոյն թշուառութիւնս, յանգիտութեան ասեմ անուսումնութենէ. յորմէ անպիտանը 'ի բոլորումն գտանին վայելչականս: Այնու զի ոչ 'ի մեծ ատենիցն վարին հանդէս, և ոչ յայլ ինչ 'ի մի արժանաւորացն¹ և պանծալեացն. այլ թախիծք դրացեացն² գոլ, և մերձաւորացն տխուր տրտմութիւն. և գլխովին ատելիք հարազատն ամուսնաց, և գրեթէ հասարակաց ամենայն իսկ մարդկան՝ իշխանաց և իշխեցելոց: Օպայ մի ըստ միոջն թուել³ անառակն⁴ կորուստ խոշտարաց 'ի ծուլիցն լեալ խնամողաց՝ ոչ է հարկաւոր, և կամ աներևութաբար 'ի ծածուկ անկեալ իմաստք:

Ե. Որպէս զի զայս հաւաստեալ իմանալ՝ յանվարժիցն ձիոցն է, և 'ի դերեացեալն ամայի անդաստանաց: Երրորդ մին զմշակին ահա ամբաստանէ ձեռաց. և երկրորդն զվերելակին տխմարութիւն յանհրահանգն յանդիման ելոյ կացուցանէ:

Զ. Բայց ևս նմանապէս և 'ի Հեղեայ չարաչար կրիցն կարի յոյժ հաստատուն է ուսանել. այնու զի բարիոք ոչ զիւրան խրատելով որդիս առ 'ի յաստուածայինն ուղիղ գնալ ճանապարհս. ընդ որոց և պատուհասեալ զբաւեցաւ 'ի կենցաղոյս:

Է. Տինա և ոչ փոքր ինչ խրատաբանութեամբ և մարգարէի ումեմն զսոյն Աստուած մատուցեալ վկայէ բանիւ, եթէ “Վէտ զքեզ կացուցի 'ի վերայ տանն Խարայելի. որում թէ ոչ բողոքեսցես, զարիւնն 'ի քոց խնդրեցից ձեռաց”:

Ը. Արդ այսպէս պարտ և արժան է 'ի վերայ ասացելոցս զարմանալ միայն ընդ մեծ և հուշակաւորն Վիռ գինէս. և զնոյն գովել և ընդունել, և գերիցութեանն նմա տալ իմաստասիրութեանն գովանաց մրցանակ: Ար այսպէս կենցաղօգուտն կարաց խրատութեամբ զընդհանուր քաղաքացն տնօրինել իրս. և գեղեցկաբար վարելով դարձեալ զանապակ⁵ բարեացն ուսոյց պահել մտերմութիւն և վարդապետաց առ իւրեանց հաւա-

1 Երեք օր. 'ի Ռ'ի յարժանաւորացն:

2 Երեք օր. դրացեաց գոն:

3 Հինգ օր. թուել:

4 Երեք օր. անասան:

5 Երկու օր. անապալ բարեաց:

պահելով:

տացեալ մանկունան : Որով 'ի ներկայումս զաշխարհա-
գովութեանցն առցեն պսակս , և անուն քաջ առ 'ի
յապայսն թողցեն անմոռաց յիշատակաւ :

ՕՐԻՆԱԿ Բ

ԳԵՏԲ ԲԱՆԱԿԱՆՔ

Արեքսանդրոս մակեդոնացի հարցեալ յումմինէ , ո՛րք են քո գանձք ,
ցուցեալ զսիրելիսն տասց , 'ի սոսա :

Ա . ԵՄԵՆԱՅՆ ¹ ումեք , բայց մանաւանդ իմաստնա-
գունիցն մարդկան յոյժ գովութեան արժանաւոր հա-
մարելի է միշտ զառաւել սաստկութեամբ գերազան-
ցեալ ահեղագոյն թագաւորութիւնն Ղըեքսանդրի . որ
զփոքր ինչ հայրենի առեալ իշխանութիւն վաղվաղակի
յառաջեալ 'ի ծայրագոյն թագաւորութեանն ժամա-
նեաց 'ի գահ , և նովիմբ զառ 'ի ներքոյ արեգական առ
հասարակ ծովու և ցամաքի աստուածաբար տիրեաց :
Եւ զայն ոչ միայն քաջութեամբն քան եթէ յաւէտ
իմաստութեամբն յարդարեալ հնազանդեցոյց . վասն
զի հմտագունի և առաւել փորձին Ղըիստոտէի կրը-
թութեամբն յոլովագոյն էր հրահանգեալ . որով ա-
հագին միանգամայն և հիանալի այնպէս զինքն ցուցա-
նէր բոլորեցուն : Ս'ինչ զի ուրումն տեսեալ զյոյժ
փարթամութիւնն և զբարգաւաճեալ պատիւ թագա-
ւորութեանն , և ընդ միտ ածեալ զանբաւութեան մը-
թերեալ գանձուցն գիտել զշտեմարանս . որով աղա-
գաւ և անցեալ հայցէր պատասխանիս , ասելով թէ
ո՛ր իցեն քո գանձք :

Բ . Իսկ նորա 'ի սիրելիսն յառեալ լուծանէր զհար-
ցուածոյն խնդիր :

Գ . Դեղեցկապէս և արդարեւ լի իմաստութեամբ .
այլ և քան զամենայն խրատաբանութիւնս նորա՝ այս
վայելագոյն ասացաւ բան . քանզի որ սիրելեօքն լինին
թաթաւուչք յաշխարհիս , թուի թէ ամենայն փա-
ռաւորութեամբք ըստ բոլոր պարառութեան բարւոյն

1 Մի օր . Արք. Բեդլիս տիկայի ումէ :

յողացեալք յօրանան: Այսին զի թագաւորի նոքօք պահպանեալ տէրութիւնն՝, յաւէտագոյն իմն պատուով անցեալ վայելչանայ հանապազ ի կենցաղումն. այլ և իշխանք յաջողեալք նոքիմք, անառիկ ամրութեամբ կամակարար զիշխանութեանց տանին վարկ: Այնք և գաւառաց բարեկարգութեան և քաղաքաց պայծառութեան ամենագեղեցիկ պատճառ, և իւրաքանչիւր շինութեան տանց: Այս և ի գլխաւոր կացութեան և ի խումբս երեւելի մարդկան օճառք են խօրին խաղաղութեան, և միանգամայն երջանիկ քաջափառութեանց: Այնուստ և աստուածային բարեպաշտութեանցն լցեալ կատարին հաճոյք՝ անձանձրոյթ յորդորմամբք. ընդ որոց ի նմանէ՝ ընդ այնր նախախնամականք մարդասիրութիւնք հանապազ եղանին՝ բաշխեալ: Այս պարզաբար իսկ համառօտ եղեալ բան, թէ որ ինչ միանգամ որ բարութեանց ասացե վերաբերումն, սիրելեացն մերձաւորութեամբք յարդարեալ բարգաւաճին:

Դ. Իսկ որք ամայիք ի բարեկամացն գոն և թափուրք, ով ոչ գիտէ՝ զի զվերջին թշուառութեանցն պահանջին աղէտս, դրժանս ի թշնամեաց կրելով, աւարգութիւն ի դրացեաց, վանդումն և աւերումն ստացուածոց ի քաղաքացեաց և ի գեղջկաց և ի հակառակորդ սահմանակցաց. և ինքեանց միշտ զգառն հարկանել ծառայութիւն: Եւ համանգամայն իսկ յամենայն կողմանց յորդեալ հիքութեանցն վտանգք, բարեկրութեանցն՝ և ոչ բնաւ երեւին հետք:

Ե. Եւ զի զայս ի զինուորութեանցն հոյս և ի նաւաստութեանն քաջագոյն է գիտելի. որ մին թէ ոչ դաշնաւոր և յոյժ սիրելագոյն ընդ ինքեան ունիցի ըզմարտակիցս, ոչ միայն զյաղթութեանն չտանի մրցանակ, այլ և վանեալ ևս ի թշնամեացն՝ վաղվաղակի պարտութեամբ չարաւ ի կենցաղոյս վճարի: Եւ նաւաստին առանց սիրելեացն օգնականութեան, թերեւ և ոչ ի գործն իսկ յարմարեալ պատշաճեսցի:

Զ. Ասոյն և ի մեծ հռչակեցելում հայրապետին է

1 Երկր օր. Կէրէի. մի օր. Բու
նիս:

2 Երկու օր. Բերլուֆեանց. մի
օր. Բարլուֆեանց:

տեսանել, որ ունեւիւր ընդ ինքեան զդաշնաւոր բարեկամն և զսիրելազոյն ընդոճին ծառայոն, և նոքօք ըզլորս զօրացեալ թագաւորսն 'ի վերայ հնգիցն՝ վանեալ ստեակէր. և այնպէս զգերեալսն 'ի նոցանէ աւարեալ՝ հանդերձ թափէր հարազատան:

Է. Իստ նմին օրինակի և ոմն ամենիմաստուն արտաբերեաց բանիւ, զհաւատարիմ բարեկամն՝ դեղ ասելով կենաց:

Ը. () որ պարտ և արժան է ապա հռչակելի գովու թեամբ նազաբանել զմեծ և զդիւցաղնականն Լընքանդրոս թագաւոր. որ ոչ այլ ինչ ևս վարկեալ լաւագոյն բարեբախտութեան կենցաղոյս պատճառս, քան թէ յորով սիրելեացն փարթամանալ պարուք. և յամենայն ժամանակս պայծառապէս երանութեամբ զքաջավայելուչ պարծանաց տանել բարեհամբաւութիւն. և նորաօքանչ յապառնինն՝ յաշխարհի թողուլ յիշատակ:

ՕՐԻՆԱԿ Գ

ՊԵՏԻ ԲԱՆԱԿԱՆՔ

Զի զԱռաքառէս եհարց ոմն իմաստնաւոր, թէ զմէ 'ի քաջ մատաւոցն և 'ի վատառուտն զնոյն պահանջես հազարս¹. նա ասէ. թէ 'ի նոցանէ՝ վասն վնութոյն, իսկ 'ի վատառուաց 'ի միա՝ վասն ջանոյն:

Եթէ դք իմաստնագոյն խորհրդով ներակրթել զինքն կամիցի, և 'ի բոլոր արուեստաւորացն յառեալ հայիցի խումբս առ 'ի գիտել գեղեցիկ զիւրաքանչիւր բարելից վերաբերումն շահիցն, թուի ինձ թէ մեծագոյն միջոցաւ զամենիւքն գտցէ գերազանցեալ զիմաստակացն հոյլն: Եւ ասն զի առաւել յայնոսիկ վարժիւք հրահանգեցին նոքա, զմեծագոյն օգտիցն վայելցուցին քաղաքաց բարութիւնս. և իւրաքանչիւր հայրենեան գաւառացն, այլ և ընդհանուր իսկ ամենայն մարդկան:

Ա. Իսկ և 'ի նոցանէ դարձեալ անպր ևս մեծա-

¹ Երկու օր. հոմարս:

գոյն վայելչականօք գիտութեանն՝ զյոյժ հռչակելին ոք տեսցէ զ[[ոկրատէս. որ զի թէպէտ և յաղքատ տանէ ելով և ՚ի ծնողաց աներեւելեաց, և մանաւանդ ՚ի կատարելում հասակի բուռն զբանականն հարեալ արհեստից, այլ իւրով քաջուշեղագոյն մտառութեամբն և անձանձրոյթ երկասիրելովն արգարեւ գերազանցեալ զամենեքումբ՝ ՚ի ծայրագոյն վարդապետութեանն ժամանեալ հասաւ գահ։ Այլոր այլքն թէպէտ և ծախիւք մեծագունիւք, և յորով աշխատեցին ջանիւ, սակայն անկար ամենայն իրօք ՚ի նոյն նորա վերաբերիլ¹ լիցին սահման։ Վանգի այնպէս իմն հիանալի բողբոջուն զարհեստիցն ցուցեալ հանգամանս, մինչ զի կանոնաբար իմն ամենայն վարժապետաց նորայն եղեալ լինէր առաջնորդութիւն։

Բ. [[որոյ աղագաւ հայեցեալ ուրումն զմտերմագոյնն տեսանելով սարաս վարդապետութեան, և զուգախընդիր զպատուոյն հայցել² վարկ, նմին իրի և մատուցեալ հարցանէր, թէ հիմ ՚ի քաջառուացն՝ զնոյնս և ՚ի վատառուացն պահանջես հազարս։ Այլ նա ասէ, յոմանց յաղագս երազագոյն փութոյն. իսկ ՚ի կիսոցն՝ յառաւել խոնջական ջանուն։

Գ. [[այելուչս իմն և արդարս յոյժ՝ յարմարագոյն արտատուեալ պատասխանիս. քանզի հմուտ և առաքինի վարդապետք, որ մտերիմ երկասիրութեամբ ՚ի կիր զուսուցչապետութեանն արկցեն վերակացութիւն, և զերկաքանչիւր դասս աշակերտեցելոցն յիմաստայեղջ գիտութեանն վերադրիցեն արգասիս, ով ոչ գիտէ, զի այնգունիւքն վայելացեալ հանդերձ բարութեամբ յաշխարհի յօրանան։ [[ասն զի արաքառուացն ստէպութեալ ընձեռելով զհանգամանս ուսումնասիրութեանն, և ՚ի նոցին յոլովագոյն յոգիս համբարելով զիմաստից պտուղս, կարէ այնպիսին ՚ի սուղ ժամանակի մինչ ՚ի ծայրագոյն դիտաւորութեանն վերաթուգել աշտիճան. զոր այլ ոք թերևս և ՚ի բազում ծախեալ ամանակի՝ կարի դժուարաւ ՚ի նոյն ժամանեալ կարասցէ տեղի։ Ասկ առ տարտամագոյնսն անձանձրոյթ երկասիրական

1 Երկու օր. վերաբերեալ երկու
այլ վերաբերել։

2 Չորս օր. հայեալ։

վարեցեալ վարդապետութեամբ բերելով դեգերանս ,
 թէպէտ և երկայնագոյն ամանակաւ՝ համայն բաւա-
 կան է 'ի նոյն կարել հասուցանել աշտինձան կատարե-
 լութեան . որ է արդարեւ բարեբաստիկ , և քաջափա-
 ռագոյն վայելչանաց ամբարումն : Այս յիրաւի է թէ
 այնպիսիքն զուգահաւասար յերկաքանչիւրոցն զսա-
 կեալն պահանջիցեն պատիւ 'ի բարեբախտագոյն եղե-
 լոց աշակերտաց :

Դ. Բայց թէ հակառակ սոցին՝ վարժողքն պղերգա-
 գոյնք և անփութասէրք իցեն , և մանաւանդ եթէ ըզ-
 մախանաց ևս յինքեանս բերցեն կեղծիս , նոքա ոչ զքա-
 ջամիտն 'ի կատարելութիւն յառաջեն՝ որք թէպէտ
 և երկայնագոյն ծախեսցեն ամանակ , այլ բթեցու-
 ցեալ ևս՝ ընդունակ անչափն պատրաստեն կորստեան :
 Երբնպէս և զծանրագոյնսն մտօք հրաժարեցուցեալ իսկ
 'ի բարի յուսոյն , միշտ լքուցանելով՝ 'ի դերեանս զնո-
 ցա զառաժեն ոգիս՝ ախմարագոյնս յոյժ գործելով . որ
 ամենաթշուառ հիքութեանցն եղանի պատճառ : Այս
 յիրաւի այնպիսիքն ոչ միայն թէ զարժանաւորն չտա-
 նիցին յաշակերտելոցն զպատիւն , այլ բազում ան-
 գամ և թշնամանաց ևս արժանաւորք 'ի նոցունց լինին
 բերանոց . և միանգամայն ապագովանաց դարովանս
 գրեթէ յամենայնցն տանին մարդկանէ :

Ե. Բայց զայս հաւաստութիւն և 'ի պաճարաբոյժ
 մարդկանէ , և կամ յերկրագործ մշակացն յաւէտ է
 գիտել 'ի մանկանց : Անզի և նոքա ոչ եթէ զառու-
 գագոյնսն և եթ զարմանելով՝ զտկարօքն անտես արա-
 րեալ զանց առնեն . և կամ միւսն՝ զքաջաբերն տաժե-
 լով երկիր , և անտաժ խնամով զերէզն դերեացուցա-
 նիցէ անդաստան : Այլ հոգ զուգահաւասար տանելով
 երկաքանչիւրոցն , ընդ նմին հաւասարապէս և զվայե-
 լելոյն տանին բարութիւն :

Զ. Սոյն զայս և նախամեծարն 'ի մարգարէս
 Սոփիէս՝ զոգոս յերկոցունց զերկդրամենին պահանջեր
 վարկ :

Է. Եւ զնոյն օրինադրելով ասէր . զայդ փարթամն
 ոչ յաւելցէ , և մի աղքատն նուազեցուցանել իշ-
 խեսցէ :

Ը. Եւ յազգաս որոյ պարտ և արժան է ամենավայե-

լուչ և մեծագոյն սլատուով նազաբանել զհռչակելին Սոկրատէս . որ ծայրագոյն առաքինութեանց բարութիւն զվարդապետացն արդարակ հարթութեամբ առ աշակերտեալն բերել ասաց պարապ, և 'ի կիր զբանին առնուլ վերաբերութիւն: Եւ որոց գիւրահեշտալի վայելանօք զպատուոյն տարեալ¹ առցեն շահս, և գեղեցիկ մրցանակ գովութեան 'ի թորո մարդկանէ . և առնուն իսկ ամենահրաշ պանծալի՝ որպէս թէ անջինջ մատենիւք անցեալ յապառնիսն թողուցուն հանապազ:

ՕՐԻՆԱԿ Դ

ՊԵՏԻ ԽԱՌՆՔ

Զլիկոնացի ոմն հարցեալ, թէ ո՞ր սահմանք սպարտաց . և նորա ընկղն ցցեալ ասէ, յայտ վայրէ:

Ա. Ս. մեծ հանդէս քաջարութեանցն գովել, և մանաւանդ իմաստասիրագոյն ևս և անմախասէր դիտաւորութեամբ, ստուգապէս որպէս ինձ՝ և ամենեցուն թուի յոյժ գերազանցեալ ահա գեր զբնաւ ընդ արեգակամբս 'ի մարդկայինս ազգէ՝ արութեամբ միայն լիկոնականս² անցեալ գտցի ազն: Արք ամենեկին զխնէնէ վատաստութիւնն արտաքց յիւրեանց վարեալ հալածեցին սահմանաց, և միշտ կրթեալ քաջութեամբն՝ միանգամայն և իմաստութեամբ . վասն որոյ արդարեւ յիրաւի եղեն փառաւօրք ընդ երկնաւս՝ և հռչակելիք, մինչ զի բաւականք իւրեանց համարեցան քաջութեամբ քաղաքաց փոխանակ պարսպաց արժանի ամրութեան, և կամ հնարաւօր այլ ինչ մենքենայից կանգնելոյ, զահագին և զհոյակապ սպառազինութեանցն ասեմ. զոր առ համբարտակ բոլոր թշնամին ցուցին նահատակութիւն, 'ի պակօւցումն նմանապէս և 'ի պարտութիւն: Այլ և զորս միանգամ հնազանդեցուցեալսն անկանէին 'ի ծառայութիւն, և կամ թէ ցք ինքնակամ իսկ՝ 'ի նոցայն լինէին օգնականութիւնս, որպէս օրէնս իմն բոգցես բնականս զայս դնէ:

1 Սի օր . ասեալ բերքն լուս:

2 Երկու օր . քիչեւն:

լով, հրաման տային զպարիսպն 'ի միջոյ 'ի բաց բառնալ և զպատուարս, և ամբանալ ընդ յաղթականն նոցին քաղութեամբն. և յապահովական խորին խաղաղութեամբ վայելել 'ի բարութեան. որպէս և առաջիկայս զնոցանէ իսկ ունի յայտնել բանս, զանհամեմատ լինելով արութիւնս :

Բ. Օրոյ ուրումն զլայնագոյն և զանպարագիր կալուածս նոցա տեսանելով վայրացն՝ զարմանալով հանդերձ մատուցեալ հայցեր պատասխանիս, թէ ուր իցեն կետահարութիւնքն սահմանաց մայրաքաղաքին նոցա Սպարտայ : Եւ նորա զնիզակն ցցեալ, բայ՝ յայսմ վայրի :

Գ. Եւ կարի քաջ՝ լի իմաստութեամբ սքանչելագոյն ընձեռեալ բան. վասն զի ո՞ր ասացէ ոչ զիտել, զի որք 'ի զէնս են հրահանգեալ, և միշտ նորբիմբ 'ի դէմն թշնամեաց յառաջանան նահատակութեամբ, ստոյգ աճեցունս օր ըստ օրէ գործելով զբարեփառութեանցն իշխանութիւն. այլ և ընդարձակս ևս և անորոտս զիւրեանցն յիրեցուցանեն սահմանս կոչեցեալ : Ըստ որում ապա և տիրել վայրացն, թերևս բոլորեցուն իցէ ծանօթագոյն. զի ոչ հաստատեալ ինչ բերեալ լինին նշանօք, ոչ փոսիւք ինչ փորելովք, կամ հողաբուրս ինչ յերկրէ յարուցանելով, և ոչ արձանս 'ի քարանց կանգնելով, և ոչ բնաւ այլով ինչ սոցին օրինակաւ. բայց ճշմարտապէս ասել, թէ մենամարտիկ նահատակացն արգասիւք զանսխալագոյնս մանաւանդ ունել հաստատութիւն : Տինա այնպիսիքն ոչ միայն զիւրեանցն վիճակեալ կալուածս բաւական կարծեն հզօր ունել ձեռամբ, այլ և յօլովս անգամ զհակառակամարտ թշնամեացն զցանկալիս բուրաստանացն և զարգաւանդահոգն վտարեն երկիր : Եւ համանգամայն իսկ զկապուտ աղգաց, և զաւար ոսկւոյ և արծաթոյ և պատուական քարանց յինքեանս հաւաքելով, ամենավայելուչ բարեբախտութեամբ զկենցաղոյս անցուցանեն յաւիտեան :

Դ. Իսկ եթէ որք զիւցազանցն նմանեալք, պսգունակ բոլոր ասացեալ բարութեամբ յօրանան առձեռն պատրաստ, ապա անարեացն և ամենևին խենչէք լոքն. զի՞նչ ինչ ոչ բերապատիկ աղիտիցն վերաբերիցին

Թշուառութիւնք: Որք զըկեալք 'ի հայրենեան ժառանգութենէն լինին տարագիր. այլ և յիւրեանցն իսկ ստացելոյ, և կամ 'ի գեղեցիկ ինչ փարթամութենէ հանգերձ զարմիւքն մատնին անկեալ 'ի դառն երթալով ծառայութիւն: 'Եւ' Թերևս և վերջին Թշուառութեամբքն՝ սրով հակառակորդացն զբաւեալք վախճանին 'ի կենաց:

Ե. Վրանդի զայս 'ի հզօր և 'ի բռնագոյն գազանսդ է տեսանել. որք զփանաքիս և զերկչոտսն ահաւորագոյն միայն ձայնիւ բացէ 'ի բաց հալածականս յիւրեանցն առնեն բնակութենէ, և զըմբռնեալսն գէշ արկեալ ապականութեամբ ծախսեն:

Զ. Վստպէս և աստուածայինն Վաւիթ արիացեալ, զանարդիլն յոյժ զօրութեամբ Վողիաթ՝ կործանէր. և զնորունն վանելով զօր, ինքեան հնազանդեցուցանէր ցեղին զամենայն ցանկալիս գաւառացն:

Է. Օսոյն 'ի հնումն պատուիրէ և տէրունեան բանն երջանիկ զօրավարին Յեսուայ, զօրացիր՝ ցնա աւելով, և քաջ լեր՝ առ 'ի բաժանել զսահմանս աղբացն՝ արբահամեան զարմիդ:

Ը. Ինդ որ պարտ և արժան է ապա բազում ընդ այսոցիկ՝ մեծարանօք զլակոնացւոցն գովել ազգ, որպէս անկքելի արութեամբ. և անհատ գրեթէ զամենայն բարեփառութեանցն վայելեցին կեանս, հանդերձ անմոռաց անուամբ և հռչակելի: Եւ իբր օրէնս իմն ամենեցուն հաստատագոյն զինուորականացն զօրութեանց միշտ Թողլով՝ զառ 'ի զէնսն ասացին բերել պարապ, աճեցուցանելով զնահատակութիւնս:

ՕՐԻՆԱԿ Ե

ՊԵՏՔ ԲԱՆԱԿԱՆՔ

ԶԹէանով ոմն պիթագորական եհարց, եթէ յեա քանի՞ տուր կնոջ առ այր մերձաւորութեան արժան է մտանել 'ի տէրո՞ւնին: Եւ նա ասէ. յիւրմէն՝ նոյն օրին. յօտարէն՝ և ոչ բնաւ երբէք:

Ա. Ինչոյ՞ մեծախորհուրդ իմաստասէրն Պիթագորաս Թուի Թէ առաւել բոլորեցուն իրաւացի և միշտ

զարմանալ, և միանգամայն զգեղեցիկ ներբողականն նմա հառուցանել վարկ : Ո՛րքան իմն յինքեան զբարեսիրութեանն կարաց բերել նախանձ յօժարական կամք . մինչ զի անդադար երկասիրութեամբ զտարաշխարհիկն առնէր ուղէ գնացութիւն յԱգգիպոս , ամենավայելուչ յաղաքս հնարելոյ իմաստութեանն : Եւ անդ բուռն այնուհետեւ զբոլոր բանականն հարեալ կրթութեանց , անդադար զինքն վարժէր և հրահանգէր . և առաւել գիտութեանցն յօրանայր հմտութեամբ գեր զմարդիկ . այլ նա զնոյնս առեալ՝ ի հելլենացւոց բաւական լինէր փոխադրել լեզու հզօրապէս կամակարութեամբ : Եւ անդուստ յառաջեալ՝ զվարդապետականն ի ձեռն առնոյր գործ , առ ի կիր ամենեցուն զկենցաղօգուտն արկանել խրատաբանութիւնս . ոչ միայն արանց արուորագոյն ասեմ բնութեան , այլ և կանաչի կնատ և անզօր լինելութեանն զնոյն մատակարարէր վարդապետութիւնս . և ի ծայրս իմաստիցն ածէր հանձարոյ , օրէնսգիր արժանաւոր ամենեցուն կացուցանէր մարդկան : Օ որ և առաջիկայ տեսութիւնս թարց միոյ երկբայութեան՝ յանդիման զնորայն ունի բարեմտութիւն :

Բ . Ս ասն զի լսող ոմն մեծագոյն նորա եղեալ ի մաստիցն , կին՝ անուն իմէանով , որ հարցեալ լինէր յուժմմէ , թէ յետ քանի՞ աւուր մերձաւորութեան կնոջ առ այր՝ արժան ի տէրունեանն է մտանել տաճարս : Եւ նորա բայ , յիւրմէն՝ նոյն օրին , իսկ յօտարէն՝ և ոչ բնաւ երբէք :

Գ . Եւ այլ զինչ ևս գեր զայս դիպողագոյն և մեծավայելուչ զանազան ընդ երկնաւս բարեբախտութիւն , քան զբիւր ըղձալի և պատուական ամուսնութեան խոստովանեալ շնորհն . որ յամենառատն Իստուծոյ , և ի բարեգութն նորայն կամաց մարդկայինս պարգեւեցաւ ազգի : Վանգի ցորքան պարկեշտ սա զարդարեալ մաքրութեամբ պատուեսցի ի միաբանական հաւասարութենէն , ո՞վ ոչ գիտէ զի անչափագոյն և պէսպէս բոլոր կենցաղոյս բարեփառութիւնք յարաճեցեալ յօրանան ի միակամ սիրոյն կապանաց , լախ և առաջին՝ համբակացն ծաղկեալ հարազատութիւնք կարի յոյժ պայծառացեալ զուարճանան . և ապա ան-

գուստ բովանդակ ազգին համացեղ յառաջնադացունքն . յոյց և պարունակաբար ամենայն իւիք՝ ըստ ըղձիցն յարմարի գործ . առ նմին խորին խաղաղութեանն հեղանին բարութիւնք : Այլ նա աստուստ և քաղաքացն յօրինին կաճառք, և միանգամայն իսկ յաւէտագոյն խմբեալ երջանկութիւնք . եթէ տանց շինութիւն, և եթէ օրինաց բարեկարգ յարմարութիւնք, և կամ թագաւորաց խրոխտալի պատիւք, և իշխանացն սակեալ վճարմունք հարկաց . բազում և այն ևս անթիւ աջողութիւնք կենաց, որք 'ի ամանէն լեալս ոք ասելով՝ ոչ վրիպեցէ 'ի ճմարտութենէն : Տինա պարզաբար իսկ ասել, եթէ յողջախոհն ամուսնութենէ՝ և աստուածային բարեպաշտութեանցն յորդորմունք՝ հանդերձ խայրօքն և սուրբ նուիրօք, և նոցին համանման առաքինութեանցն լցեալ կատարին մասամբք : Որոյ ազգաւ և յամենաբաւական աջոյն անկարօտ՝ արդարեւ վայելեալք մարդկայինս առձեռն պատրաստ բարեբախտանայ բնութիւն :

Դ . Իսկ որք ոչն այսպէս վարին, այլ հակառակ նմին՝ լի ամենայն բողջախոհութեամբ զգեղեցիկ հարազատութեանն քայքայեն դաշնաւորութիւն, նոքա ոչ միայն յասացեալքս քաջափառութեան ոչ վայելեն, այլ և անտանելի աղետիւք յամենայն կողմանց զվատաբախտութեանցն կրեն հիքութիւնս, թշնամիք հասարակաց բնութեանս համարելով, և հակառակ արարչական զօրութեանն՝ և նորին գեղեցկայարմար կարգաց : Այլք վեր 'ի վայրն զառածեալ՝ կործանեն զհարազատ մանկանցն համակամ սիրելութիւնն . և զազգին յաւէժարութիւն ընդ իրեարս շփութելով, պատեւրազմաց լինին առիթք և գերութեանց, և համբռն դառն վախճանի սրոյ խողխողման : Օրոյ մի բստ միօրէ թուել զաղիտիցն վերբերութիւնս, ոչինչ են հարկաւոր պէտք՝ զարտուղեցելոցն յողջախոհութենէ . որ արժանի արդարեւ աստուածառաքն են բարկութեան՝ յաղագս թողոյ տարօրէն չարութեամբ զպարկեշտ մարդկայինս վարուցն սովորութիւն, և իջանելով յանասականն անարգելութիւն :

Ե . Բանգի զայս ստոյգ և 'ի թռչուն կենդանեաց գոյ իմանալ, ըստ ումանց իմաստնագոյն բնախօսու-

Թեանն . որք ճշմարտապէս դատողութեամբ պարկեշտագոյն յողջախոհութեան՝ զտատրակաց գոլ ասացին երամս . վասն զի օրինակ իմն իբր դաշնաւոր ուխտապահութեամբ զմտերմութիւն միշտ առ իւրն համանրման պահէ զուգակից՝ ի կեանսն համայն և զկնի մահուն եզոյն ուրուք ի նոցանէ . յորմէ և արժանի իսկ տէրունեան եղև սրբագոյն ողջակիզեալ նուէր :

Զ . Օսոյն և յառաքինի հայրապետսն էր տեսանել . զի ոյք զամուսնութեանցն պահեցին հարազատութիւնս, միշտ հաճոյք աստուածայինն գտան կամաց :

Է . Լ՝յլ զնոյն և երջանիկն Պաւղոս խրատաբանէ . Պատուական ասելով զամուսնութիւնն, և սուրբ զանկողինսն . բայց զպոռնիկս և զշունս դատի Լ՝ստուած :

Ը . Յաղագս որոյ յիրաւի ապա գովել և ընգունել է հանդերձ զարմանալով զաբլցեալն իմաստասիրութեամբ ի)էանով, և զնոյն պատուականագոյն համարել . որ ոչ այլ ինչ ասաց յարմարիչ բոլոր կենցաղոյս բարեբաստութեան, ընդ նմին և աստուածային հաճոյիցն եղանիլ կամակատարու, առաւել գեր զամուսնական ողջախոհ պարկեշտութեանցն պահել մտերմաբար դաշնաւորութիւն :

ԳԻՐՔ ԵՐԿՐՈՐԴ

ՅԱՂԱԳՍ ԽՐԱՏՈՒ

ԽՐԱՏ է բան բացասութեամբ գլխաւորեալ, յոր դորելով յինչ, և կամ հրաժարեցուցանելով: Եւ խրատուս ոմն է բացասական, որպէս. Պէտք են ընչից: Եւ ոմն է հրաժարական, որպէս. Ոչ է պարտ զամենայն գիշերն քունել: Եւ ոմն՝ յորդորական, որպէս. Պարտ է յաղքատութենէ փախել: Եւ ոմն՝ պարզ. Մի հաւ՝ քաջ: Եւ ոմն՝ շարայծեալ. Ոչ է բարւոք բազմիշխանութիւն, մի իշխան եղիցի: Եւ ոմն՝ առաւելահրաշ. Ոչինչ տկարագոյն երկիր սնուցանէ քան զմարդ: Ըրդ զանազանութիւն այս է խրատու:

Իսկ գործեսցես զնա նմանապէս պիտոյիցն: Օներ բողականսն ասելով. Եւ զյարասականն. Եւ զպատճառն. Եւ զընդդիմակին կազմութիւն. Օ առաւն. Եւ զյարացոյցն. Եւ զվկայութիւն հնոցն. Եւ զի վերայ¹ բանին յորդորումն:

Օ անազանեցաւ խրատ ՚ի պիտոյից, զխրատն առանց դիմաց գոլ. Իսկ զպէտսն հանդերձ դիմոք: Ղանել դարձեալ զխրատն միշտ բանական. Բայց պէտքն՝ երբեմն և գործականք:

ՕՐԻՆԱԿ Ա

Պէտք են ընչից, և առանց սոցա ոչ է հնար ինչ լինել յարժանեացն:

ՅՈՅԺ հրաշարի է, և ամենավայելուչ արդասեօք՝ բազմազոյն ճարտասանացն երջանիկ պարու՝ աթենացւոցն բերող լեալ խոստովանեսցի քաղաք: Որ եղ

¹ Վեց օր. և ՚ի վերայ:

քան զմի զյոյժ կենցաղօգտակարագոյնսն զիրերօք ան-
ցուցանելով իրս, բարեացն և եթ երաշխաւորք եղեն և
առիթք:

Ա. Բայց յառաջեալ 'ի բոլորեցունց հմտութեամբ՝
միայն Ղաեմոսութենէս, որ 'ի բուն ծայրն ժամանեալ ե-
հաս քաջալաւութեան: Եւ մանաւանդ զքաղաքավա-
րութեանն օրինի եթէ որ համազուգեւ կամեսցի հա-
ւասարապէս բաղդատութեամբ, անկշռելի սմա 'ի դասս
քաղաքավարացն ամենևին որ դոցի պարագիտեալ:
Որ զուգնուական բարուցն յինքեան բերելով մոտերմու-
թիւն, առաւել զքաջառաքինութեանն զուարթու-
թիւն և միանգամայն զըստ բարեծանոյց խրատու, շի-
նութեան և յոյժ խաղաղութեան քաղաքաց լինէր
պատճառ. այլ և հենախաղաց հիւսէր չար 'ի վերայ
թշնամեացն եկելոց՝ զանազան ամուր զինուք և քա-
ջամարտիկ զօրացն հանդիպեալ, և մենքենայիւք. ու
րով անառիկ փութացեալ զգուշութեամբ, անընդոստ
և խորին խաղաղութեամբ զիւր պահէր հայրենեան
քաղաք:

Բ. Սորոյ և մեզ մի ըստ եզոյն՝ զբոլոր նորա շա-
րալծեալ յորովութիւն խրատուցն՝ յաւէտ ահա եր-
կայնագոյն է անցանել բանիւ: Եւ զմիոյ առաջիկայ-
իս, որ համանգամայն նորա արգասեացն հաւաստի կա-
րէ ցուցանել յառաջագիմութիւն, ոչինչ դանդաղե-
լի է առաջի մեզ վերաբերել լսողաց, զոր ասէս. Եթէ
Պէտք են ընչից, և առանց սոցա անկար է լինել ինչ
յարժանեացն:

Գ. Եւ արդ զինչ ևս այլ յարմարագոյն վայելու-
թեամբ, և միայն կարգաւոր՝ մարթիցի օժանդակու-
թիւն գեր ստորակայ զայս բանականացս պարգևել
չնորհ. քանզի ում ումեք ոչ յայտնագոյն այս ցուցա-
նի: Ս. ասն զի որք միանգամ գոյաւորեալք ընչեղու-
թեամբն յղփանան մարդիկ, այնուհետև յոր ինչ և
յառեալ ձեռնարկեսցեն 'ի պիտանացունսն, կարի իմն
դիւրահեշտաբար և քաջապէս տանին 'ի յանկումն.
Եթէ զբանականութեանն և կամ զգործականն ասաս-
ցես արհեստ. այլ և եթէ զգեղեցիկ շինուածոցն, և

կամ զվաճառականութեանն կազմուածոյ, և կամ զնոյն իսկ զպատերազմականն խաղաղացուցանել վերդովումն, և 'ի հնազանդութիւն զթշնամիսն ծառայեցուցանել: Տինա և նովիմբ թագաւորացն սիրելի, և պատուական քաղաքաց. և 'ի գլխաւոր կացուրդս զանազան պերճացեալ զարդուք, բոլորեցուն թուին ցանկալիք 'ի տեսութիւն. այլ և յաստուածայինն՝ նուէրք զուարթառաւոր և բարեպաշտօնք: Լ՝յլ և պարզաբար իսկ ասել, համանգամայն բարեկեցութեանցն ծայրիւք յապագովացեալ յօրանան միշտ և հանսարսզ:

Դ. Իսկ այնոքիկ որ սոսկ յընչիցն եղանին, և ամենեւին թափուրք, և ոչ մի ինչ՝ կամ սուղ 'ի բարեբաստագունիցն նոցա յաջողեալ կատարի գործ. այլ միշտ 'ի բարւոյն վերջացեալք վայելից, եղկելիք յոյժ երևեալ տեսանին, և լիք հիւքութեամբ: Եթա և առաջին անքատացեալք հարկաւորացն՝ սովով ծնկին և ցրտաբեկութեամբ. և թափառականք 'ի բնակութեանցն հեռանալով, զտաժանելի ծառայութիւնն՝ օտարացն հարկանեն ստրկութիւնս: Եւ ևս յաւէտ՝ զի անբանազոյնք 'ի բանս, և յարհեստս ամենայն՝ անխմաստք. այլ և թշնամեացն առձեռնպատրաստ յաւար և 'ի չարաչար վանդումն: Եւ միանգամայն իսկ՝ անվայելուչք և վատափառք, որք զվերջին մանաւանդ կենցաղոյս ըզգածեալ տանին թշուառութիւնս:

Ե. Օր օրինակ և 'ի զինուորական նահատակութեանցն, և 'ի նաւաստիկ վաճառաշահութեանց դիւրաւ ճանաչի. զի եթէ ոչ զինուորն թռչակօք և զինուք՝ այլ և երիվարացն կազմութեամբ իցե պատրաստագոյն, ոչ զյաղթութեանն և ոչ զաւարառութեանցն կարեն յինքեանս բերել մրցանակ. այլ զհակառակն՝ պարտութեան և սրախողխող բեկմանն: Հանգոյն սմին և նաւաստին, եթէ ոչ զգործեացն՝ զմենքենայիցն ունիցի մթերս, նոյնպէս և ոչ նա զվաճառաշահութեանցն ոտանայ մեծութիւնս, բայց հակառակ՝ նաւաբեկութեամբ խորասոյզ եղեալ կորնչի:

Զ. Օնոյն և ամենխմաստ թագաւորն Սողոմոն

1 Հնազոյնն գործեալի:

առնէր . քանզի զհայրենի զանազան պատուականութեան մթերումն գանձուցն առեալ , որով և նովիմք հռչակելի անձառելոյն Ղստուծոյ անուանն շինէր տաճար . որ և յոյժ զարմացմամբ անցեալ ազգաց պատմի յազգս :

Է . Իսկայ և նորին՝ հանձարասիրաբար վկայեալ , աւել . Փրկանք մարդոյ՝ իւրն ընչեղութիւն :

Ը . Եւ ամեն օրոյ պարտ և արժան է ընդունել՝ միանգամայն և գովութեամբ մեծարել զյոյժ հռչակելին ճարտասանաց զՂսեմութենէս . որ անմախասէր խրատութն՝ և դիպողագոյն բոլոր քաղաքաց ընձեռեալ պահպանական ուսոյց ամրութիւն : Եւ մանաւանդ զի ոչ այլ ինչ առաւել լաւ համարեալ քան թէ հանդերձ երկասիրութեամբ զընչիցն ստանալ փարթամութիւնս . և նովիմք անկարօտ բարեբաստանալ ՚ի կենցաղումն :

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Յիմար է՝ որ ընդ վեհս քան զինքն հակառակէ :

Ա . ՀՈՒՅԱԿԵԼՈՒՄԸ յոյժ ծայրագոյն պատուակաւութեամբ Եսիողեայ՝ յամենավայելուչն քերթողաց պարս , արժանաւոր է առաւել միշտ զհրաշափառագոյն նազաբանութիւն՝ նմա հատուցանել վարկ : Եւ զեղեցկատարփելի իմն և յարդարուն հմտութեամբքն յառաջեալ՝ զբոլորիւքն գերազանցեաց քերթուածովք , այնքան՝ մինչ զի արձանակեալ ուրեմն յիւր դիւցազնական տաղան , գեր ՚ի վերոյ զինքն ասաց լինել՝ գեր զհռչակելին և զվեհն ամենայն քերթողաց հովերոս : Եւ մանաւանդ ըստ այնմ ևս , զի զերկնի ընտելութիւն և զերկրի , միանգամայն զբովանդակ տարերցոյ առ իրեարս յարագրեալ յարմարագոյն խառնումն՝ քննութեամբ պարատեսեալ զեկոյց բոլորեցուն : Եւ ընդ նմին և զմշակականն հանգամանաց տեղեկութիւն , և զյօլով այլ ևս զկենցաղօգտակարագոյնս ախորժակացն :

Բ . Էրոց մի ՚ի նորա գիտական վերաբերեալ խրատուց՝ առաջիկայս իսկ մեզ հարցաքննեալ յայտնեսցի ,

1 Երկու օր . նապահուիւն . . . գեղեցիկագործի :

զոր ասէս բայ. Շամբուշ է՝ որ ընդ վեհագունին քան զինքն բերէ հակառակութեան վէճ:

Գ. Եւ այս է արդարեւ հրաշափառագոյն բան, և յաւէտախաղաց բարութեանց մատակարար: Վանդի ստուգագոյն զիւր ինքեան ումեք ճանաչել բնութեանն արգասիս՝ և ՚ի նմին չափաւորապէս խաղաղանալ, արդարեւ ճշմարիտ ամենիմաստ գիտութեան է ծայր, և բոլորահեշտ վայելչութեան աւարտ: Օ ի որ կշռապէս յիւրն հայի զօրութիւն, այնպիսին խոհականագոյն հեղութեամբ ոչ առ անհաւաստան, այլ միշտ առ կրսեւրագոյնսն մատուցեալ յօժարէ բերել հակառակութիւն: Յորմէ գիտացեալ զյաւէտ մրցանակ յաղթութեանն ՚ի զլուխ եղեալ գողցես՝ պատուականագոյն իմն անցեալ յօրանայ: Եւ կամ թերեւ համարձակեալ ևս առ զոյգն. ուր անձանձրոյթ երկս առաջի արկանելով՝ և հրահանգս, տանի և անդ զյաղթութեանցն աշխարհագովութիւնս. և անուանի քաջափառութեամբ՝ միշտ ՚ի խաղաղութեան զամանակս կատարէ կենցաղոյս:

Դ. Եւ որ ոք զինքն անգիտանայ, և կամ զիւր ունակութիւն, այլ և յանդգնեալ առ հզօրագոյնն ևս քան զինքն հանդերձ ամբարհաւաճութեամբ վէճ տալէ հակառակութեամբ, ոչ ապաքէն ահա յայտ է՝ զի անդէն և անդ իսկ վտանգեալ սաստիկ անժուժկալութեամբ՝ ՚ի մարտին զանհնարին պարտութեանցն տարցի աղէտս. և միանգամայն վերջին թշուառութեամբք զրաւեալ՝ հերքիցի այնպիսին ՚ի կենցաղոյս: Եւ թէպէտ և զերծանիցի, սակայն յոյժ վիրաւորեալ դժնդակագոյն՝ օրինակ իմն անկեալ դնի կիսամահ. և թուի թէ հանապազ ապագովանաց կորանք՝ անդր ևս աղիտագոյն գեր զմահուն վտանգս՝ բերեալ ցուցանի:

Ե. Եւ ասն զի զայս՝ ոք հաւաստեալ ՚ի գուպարս ըմբշաց, և կամ ՚ի ճարտասանացն ծանիցէ հանդէս: Վանդի մին թէ առ բռնագոյն գաղանսն յապագէն մարտիցէ, ոչ միայն թէ զյաղթութեանցն աշխարհագովութիւնսն տանել ոչ կարէ, այլ և դժուարակիր տանջանք զմահուն ժառանգեսցէ պատուհաս: Եւ միւսն յորժամ ընդ գոնեայ և բաւական ճարտասա-

նացն յարադրեալ¹ զինքն ձկտեցուցէ, շառագունա-
նաց միանգամայն և վերջին ձաղանաց երթեալ տարցի
մրցանակ :

Զ. Ի այց այս գործ եղև և երբեմն 'ի հինան ի հա-
կառական մեծի նախամարգարէին Սուլէսի, զԽոր-
խայ ասեմ և զԼճիւրոնէ . որպէս զի զոմն աստուածա-
ռաք բարկութիւնն հանդերձ նորուն հրկիզութեամբ
սատակէր բանական՝ անարժան վասն զիմադարձու-
թեանն, և զոմն երկրասոյզ վախճանաւ կենդանւոյն
կորուսանէր :

Է. Տինա զսոյն և մեծախորհուրդն խրատաբանէ
Սողոմոն, անընչին ոչ հակառակել ընդ փարթամին, զի
մի յոյովագոյն բայ կշռովք բարձցէ գնա :

Ը. Իւ արդ յիրաւի այսպէս եղիցի արգաւանդամիտ
և վեհագոյն առնս՝ բոլորեցուն զմեծարանացն բերել
պատիւ : Ոյց ոչ միայն զյոյժ օգտակարագոյն ախոր-
ժակացն եցոյց տեղեկութիւն, այլ և զիւրաքանչիւր
ևս ասաց ճանաչել բնութիւն, հանդերձ խոնարհու-
թեամբ : Իւ նովիմբ առ արժանաւորսն վարել իմաս-
տաբար, որ է արդարեւ մայրաքաղաք խորին խաղաղու-
թեան և օճառ անբաւ բարութեան :

ՕՐԻՆԱԿ Գ

Արժան է յաղքատութենէ փախել, և 'ի մեծն անկանել ծով, և կամ
'ի վիմաց հոսել 'ի բարձանց :

Իւ Դ յոյժ պատուականագոյնսն և բարգաւաճեալսն
յամենայն իմաստակացն պարսն յիրաւի ոք հրաշա-
ցեալ զարմասցի, և ընդ նմին զներբողականն վերաբե-
րեսցէ բան : Ս ան զի զյոքունս յաշխարհի հրահան-
գելով մարդիկ ամէնիմաստ խրատուք և վայելչականօք,
պատճառ քաղաքաց եղեն, ոչ միայն բարեկարգու-
թեանն և կամ խաղաղասէր կենաց, այլ և զմեծագոյն
իրաւացի ատենիցն պայծառացուցանել վայելութիւնս :

Ա. Ըորոց գերազանցեալ իմն զամենեքումբ խոհա-
կանագոյն իմաստիւք այժմ միայն Իհաս ճանաչի իմաստ

¹ Հինգ օր . յարդրեալ :

տակ։ Սքանչելի յերկուցս այսոցիկ աւարտեալ բանականագոյն արհեստից, ճարտասանութեան՝ համանգամայն ընդ նմին և քերթողութեամբ. որք թէպէտ և կարի մեծապէս զատուցեալ յիրերաց են միջոցաւ, սակայն սա այնքան զօրացեալ առուգագոյն արգասեօք, մինչ զի զմին գլխովք և պայծառ բանիւք, և զմիւսն յարմարալից և կշռակի՝ չափովք արտայայտեալ բոլորեցուն ընձեռեաց վայելչական վարդապետութիւնս։

Բ. Օրոյ զանց զնորա յօլովագոյնն առնելով ասացուածովք, զառաջիկայս արդէն զմի ՚ի նորա կենցաղօգուտն խրատուց անցեալ տեսցուք, որ ասին՝ թէ Պարտ է յաղքատ չքաւորութենէ փախչել, և ՚ի մեծն ծով անկանել և կամ ՚ի ծայրագոյն հոսիլ բարձանց գահից։

Գ. Եւ յիրաւի թերեւ և ոչ արտաքոյ վայելչականին զայս հիքացելոց յոյժ յորդորական մատոյց խրատ։ Վանգի և սողոգ իսկ պակասեալքն յընչից՝ հանապազ զգառն մահուն ճաշակեն աղէտս։ Վախ և առաջին հարկաւոր կերակրոցն պիտոյիւք սովով իմն հաշին և ցրտաբեկութեամբ. և երկրորդ անգամ զի զսակեալ հարկ թագաւորաց և ընդ նմին զպատիւս իշխանացն ոչ ուստեք ունին կարել վճարել։ Բազում անգամ և բանտարգելութեամբ յարաժամ զնոցայն որ տանջեալ գտցէ տնձինս. զոր թողում ասել զանարգանսն որ ՚ի հրապարակն լինել, և զբնաւ արհամարհանս ՚ի քաղաքացեացն, զանփառագոյնսն ՚ի կացուրդսն, և զանբանս գրեթէ ՚ի կաճառս ատենիցն։ Եւ ևս յորժամ զդրացեացն զերջանիկ տեսանելով զբարեբաստութիւնսն, որ նոցա առաւել հաշումն, արդարեւ դառնագոյն գեր զմահուն է համարել դժոխ։ Եւ միայն զմեծագոյնսն և զամենեւին ողորմելի թշուառութիւնսն զայնս որք յաստուածային երախայրեացն և նուիրացն թափուրք՝ և հանապազ գտանին վերջացեալք։ Եւ զի այսպէս և աւելի գեր զասացեալսս բազմադիմի կիրս զանապակ չարեացն ունի ազքատութիւն, ապա յիրաւի ուրեմն լիցի անձինն առնել վիհ. և միանգամայն երթեալ յամենայնցն դադարել չարեաց։

Դ. Եւ յայտ ուստի է մեզ, եթէ ոչ 'ի հակառակէս է իմանալ. քանզի թէ որ ընչիւքն են թաթաւուչք, նոքին բարգաւաճեալք ցուցանին, և մեծարգոյք առ սիրելիս յամենայնի՝ և 'ի տոհմայինս. կարողք են և զբարւոք ծերատածութիւնսն անդրէն փոխանորդել ծնողացն, որբոց և այրեաց բարեմտագոյն լինել վերակացու, և յոյս բարի համարձակապէս առ 'ի հանդերձեալսն համբարել: Տինս միանգամայն մեծարոյք մարդկան, և քաջահայք աստուածային, որպէս ասացի՝ լինին կամաց: Եւսա ճշմարտապէս ուրեմն առ այսօրիւք՝ երիցս զայնոսիկ համարելի է եղկելիս, ոյք դժընդակագոյն աղբատուութեամբն ծնկին:

Ե. Օ որ օրինակ և 'ի կարի ախտաժէտսն է տեսանել. զի այնքան չարալլուկ և վշտացեալք յառաւելութենէ խանդին ցաւոցն, մինչ զի անգամ աղօթիւք և խնդրուածովք զմահուն բաղձանօք հայցեն հանգիստ: Եւ զի ոչ կարացեալք համբերել՝ բազում անգամ թեւեւ և իւրովին իսկ վախճանեալք՝ գնան յաշխարհէ, լաւագոյն քան զհիւանդութեան վտանգս՝ զվաղվաղակի զբաւումն համարելով:

Զ. Եւ զի այսպէս տնանկութիւնն է արկածիւք չարաչար լի, վասն այնորիկ և դժնեայ խորհրդականն Եւփտոփէլ յառաջագոյն գիտացեալ զաղէտս չբաւորութեանն՝ երթեալ ինքնաձեռն խեղդամահ սատակէր:

Է. Օսոյն և նորուն իսկ սաղմսերգողին իբրու երկաթի վարակեալ կապանօք՝ զկարօտեալս բոլորիւ առաց լինել յաշխարհի:

Ը. Եւսա որոյ 'ի դէպ ապա և պատշաճ է ներբողելով մեծարել զՆիաս իմաստակ, և նմին զգլխաւորագոյնն հատուցանել գովութիւն. որ այնպիսի իմն զօրաւորագոյն գտաւ խորհրդով, մինչ զի երկակի աւրուեստիւ զարմանալի զիւրն յարմարել կարաց իմաստս: Եւ մանաւանդ զի և գիտացեալ ևս զանբաւ աղբատութեանն աղէտս, ամենեցուն զայս յորդորական ընձեռեաց խրատս. փութալ զիարդ և է հնարիւք ըստ նորայն գերծանել վտանգս, և յապահովութեամբ խաղաղանալ, օրինակ իմն՝ յանքոյթ նաւահանգստի:

ՕՐԻՆԱԿ Դ

Որ Աստուծոյ հաւանի, առաւել նա լուիցէ նմա :

Որ միանգամ գեղեցիկ յարմարութեամբ զարդարել զամենայն բանաւորացն կարէ արուեստ, և լուսաւորագոյն յաւէտ բանիւք զլսելիս հեշտացուցանել, ինձ մանաւանդ ոչ դը այլ առաւել 'ի գէպ, քան եթէ զերջանիկ քերթողականս բերեալ ցուցցի ախորժակ՝ շահաւորագոյն և յոյժ պիտանացու : Այսին զի բոլորեքեան գողցես որպէս 'ի յաւէտախաղաց իմն աղբերէ 'ի սորայն կրթելով գիտութիւն, երթեալ համարձակ զիւրաքանչիւր ընդունան կարօտութիւնս իմաստիցն :

Ա. Որոյ սքանչելի հանճարոյս թէպէտ և յառաջագոյն նախագտակք այլք լինելով ումանք, սակայն յառաջելով՝ բարգաւաճեալն և մեծն հոմերոս, այնքան կարաց գերազանցել զամենեքումք՝ ծայրացուցանելով զինքեան հմտութիւն, մինչ զի 'ի վերջէ եկեալքն և ոչ լսող անգամ արժանաւորապէս նորայն կարացին լինել քերթութեանց, թող թէ զուգահաւասար նմա գտանիլ : Յոյց և խոստովանեալն իսկ եղև՝ հայր ամենեցուն զնա ասել քերթողաց :

Բ. Իսկայց այժմ զյոքնագոյն նորա ասացեալ գիւցազնական տաղիւք խրատաբանութիւնս, կարի երկայնագոյն՝ և կամ եթէ անկար իսկ զըզվանդակն է ճառել բանիւս : Իսկ զմիս՝ որ առաջիս կայ լցեալ բարեշահութեամբ խրատ, յառեսցուք գիտել քննութեամբ և է այսպիսի ինչ : Որ Աստուծոյ հաւանի, ասէ, առաւել նա լուիցէ 'ի նմանէ :

Գ. Ստոյգ արդարեւ ճշմարտութեամբ լի այս ասացեալ պատճառ : Ինչն զի ո՞վ ոչ զԱստուծոյ անբաւ գիտէ բարերարութեանն նախախնամական զօրութիւն . որոյ յոչնչէ զամենայն գոյացուցեալ, ընդ նոսին և բզմարդկային բնութիւնս . այլ և զսա մեծագոյն իմն և հրաշալի պատուով յարգեալ, բանիւ ասեմ և մտօք, անձնիշխան և ազատ ունեւոր յինքեան կամս . իբր օ.

1 Երեք օր . յառաջանալով :

րինակ իմն Թագաւորական պատիւ շնորհելով 'ի վերայ բոլորն ստորակաց լինելութեանցս : Եւ այնպէս անդուստ մինչև ցայժմ 'ի նոյնութեան միշտ զաշխարհ պահելով խնամեալ տածէ իւրով արարչական մարդասիրութեամբն : Իստ որում ընդ այսքանեաց առատատուր պարգևաց՝ 'ի մէջ խնդրէ ոչ այլ ինչ, բայց միայն դուզնաքեայ հաւանական լսելութիւն ըստ իւրոցն քաջահաճոյ կամաց : Իսկ ապա որ հնազանդութիւն առ ամենասուրբ Իստուծոյ ասացեալ բերեն կամեն, յամենայն խոստովանեալ բարութիւնսն՝ լիով ահա և անկարօտ վայելեն . առողջ՝ նախ և առաջին անձին բարեկենդանութեամբ, ընդ նմին և Թաթաւուք համբակօք, ընդիւք փարթամագոյն . ներքոյ զարդարեալ ընաւ քաջափառութեամբ, և արտաքոյ բարեխառն օգովք, և տարեւորականաց զանազան լցեալ պտղովք :

Դ. Եւ արդ որ այսքանեաց յորդաբուխ մատակարարութեանց բոլորեցունն ստացողի և ոչ սուղ ինչ շնորհահատոյց լինելով ցուցանիցէ հնազանդ խոնարհութիւն, այլ ապարասանեալ ընդվզի 'ի նորայն ճիւմարիտ հրամանաց, նա զինչ ինչ ոչ զանտանելի Թշուառութեանցն կրիցէ աղէտս . որ է համօրէն պատճառք կորստեան, պատերազմացն 'ի վերայ յարուցելոց . և զցանկալիս ընչիցն և ստացուածոց աւարելով, զտան հրձգութիւնս, և զբարձրաբերձ շինուածոցն տապալմունս . գերութիւնս կանանց, միանգամայն և համբակացն, և գրեթէ բոլոր իսկ հասակաց՝ սրախողխող լինել 'ի ժանդախտակացն, և աստուածառաք բարկութեանցն . հաւակ լինող բազում և այլոցն ևս անբաւ հիբութեանցն :

Ե. Օր օրինակ և առ երկրաւոր Թագաւորս սոյն անցեալ յօրանայ ընդ նոքօք հնազանդելոցն : 1) ալն զի որք սակաւ ինչ առ նոսայն կատարեն քաջութիւնս՝ մեծամեծ հաւատան պարգևաց . և զայն ոչ միայն առ իւրեանցն վայելեն ժամանակաւ, այլ և զկնի եկեալ զաւակին աներկբայաբար Թողուն յիշատակ :

Զ. Իսպէս և մեծ հայրապետն Իբրահամ զկնի

աստուածայինն երթալոյ ձայնի, արժանաւոր ժառանգել զպարգեւացն խոստացեալ լինէր երկիր, հանդերձ խաղաղութեամբ ինքն, և զհետ իւր բովանդակ նորին զաւակք:

Է. Երանագոյն ձայնիւ և երջանիկն Պաւղոս վկայէ ասելով, (Թէ Որք սիրենն զՊատուած, յամենայնի գործակից լինի 'ի բարիս:

Ը. Երգ գիտելով զայս, յարմարագոյն լիցի սքանչանալ և գովել զմեծն և հռչակաւոր Հոմերոս. որ այնչափ իմն յօրացեալ գիտութեամբ, մինչ և կարի քաջ առաքինաբար կանոնս դնելով և օրէնս՝ ուսոյց լսողաց հաւանութիւն բերել մարդկայինս ազին առ արարչական զօրութիւնն, և նովիմբ քաջապէս 'ի մեծս բարեբաստանալ կենցաղում, և անուն պարծանաց յանսպառն թողուլ ամանակ:

ՕՐԻՆԱԿ Ե

Ոչ ամենեւոյն ինչ զնոյն տուեալ է, և ոչ օգուտ բերէ:

ԻԱԶՈՒԾ Հահաւորագոյն օգտութեանցն բերող մարդկայինս ազին՝ զդասս կատակերգակացն տեսանելով ուրուք, միշտ իմասցի լեալ պատճառ սքանչելագունիցն իրաց: (Իր ընդ հեշտալի և քաղցրալուր մատուցման բանիցն, խառնեալ յօրինեցին և զգանազան օգտաբեր խրատուցն վարդապետութիւնս. միովն 'ի բարեացն յորգորեալ տեսութիւն, և միւսովն 'ի չարէն 'ի բաց հրաժարեցուցանել զուարճալից հանդերձ բերկրանօք. այնպէս երկաքանչիւրն կողմանք զբազմաժողով լսողացն յարդարեալ կազմեցին զմիտս:

Ա. (Երոց միջոյ հաւեալ յաջողակութեամբ 'ի գերադանցեալն ամբարձաւ աշտիճան, զՍենանդրոս տսեմ՝ զգլուխ կատակերգակացն: (Իրում թէպէտ և բազում միջոցաւ դէպ զկնի եզլ բոլորեցուն լինել, տակայն իմաստութեամբ ամբան առնելալ, մինչ զի և ոչ մի ոք առ սա բաւականաբար ըստ առաւելութեան և կամ նաւազ զօրութեան կալաւ հաւասարութիւն:

Բ. Եւ յայտ աստուտ 'ի միոյս նորա ճանաչի բազմացն ասացեալ խրատուցն՝ զօր ասէս, բայց Ոչ բոլորեցուն զնոյն առեալ է:

Գ. Եւ յիրաւի դիպողագոյն ասացեալ խրատաբանութիւն։ Վրանգի և ում ոչ արդեօք այս իցէ ծանօթագոյն առ ՚ի կենցաղս նաւելով և հանապազ զմարդկայինս տեսանելով պայծառացեալ ազգ ՚ի վերուստ նախախնամութենէն։ Որք ոչ միայն կերպարանիս զանազանութեամբ սքանչելի զարարչականն ցուցին գործգորութեան, այլ առաւել ևս ազգի ազգի յղքնագոյն փորձակացն բերմամբք։ Ասն զի ոմանք զիմաստասիրութիւնն ունելով, և այլք ճարտասանութիւն, կէսք զքերթողական շահաւորագոյն՝ արուեստ, և մի ըստ միջէ անբաւագոյն զըստ իւրաքանչիւրն ցանկութեանց. յորովք և զձեռնագործականն առին ՚ի կիր։ Եւ այս ՚ի բազմազան շնորհէն լցեալ կատարեցաւ վայելչութիւն կենցաղոյս։

Դ. Եւ զի թէ ոչ այսպէս, այլ բոլորք միումն անցեալ լինեաք փորձակի, ՚ի վաղնջուցն իսկ թերեւս ՚ի միջոյ բարձեալ սորայս գտանէր յարմարութիւն։ Վրանգի եթէ ամենեքեան մշակական գործառնութեամբ վարէին, ո՞ր արդեօք զգինուորականն մեզ առնէր պահպանութիւն, որ պատճառ ամենեցուն է խաղաղութեան։ Եւ դարձեալ ո՞րն աւաստութեանն շահավաճառութիւն, որք զբարին մեզ կելոյ մատուցեալ սպասաւորեն օգտութիւնս. և կամ զայլս ևս անթուելիսն՝ ոչք միշտ պաշտպանեալ յիրերաց՝ զկենցաղոյս հարկանեն սպասաւորութիւն։ Եւ եթէ այս այսպէս է, ապա պարտ և արժան է ճանաչել իւրաքանչիւր ումք զիւր ինքեան անկ, և ՚ի նմին մանաւանդ բազում անցանել երկասիրութեամբ. զի ՚ի կատարումն ամենով, զարմանալի ամենայն ցուցցէ տեսողաց, որով և ինքն բոլոր անկարօտ յօրասցի ՚ի կենցաղումնս բարեբաւտութեամբ։ Իսկ որ ոչ անխորհրդաբար յառեալ յոչ իւր պատշաճագոյնս յանդգնեսցի, իբրև ընդգիմամարտ իմն ինքեան այնպիսին լինելով անձին՝ և հակառակ աստուածայինն վարեալ շնորհի, ո՞ր ոչ գիտէ՝ զի միայն զաշխատութեանցն և եթ ունելով երկս, և միշտ գթախաղոյն թշուառութեամբ յերկաքանչիւրոց կողմանցն զրկեալ գտանի։ Եւ այց տեսցուք զմիւսս զոր ասէ, թէ

և ոչ օգուտ բերէ : Եւ զայս գիտելի ապաքէն ամենայն իրօք է . զի բովանդակ մարդկայինս վայելք 'ի հակառակէն խառնեալ, բազում անգամ և շխալանացն յինքեան ցուցանէ բերս . մշակականն՝ զանբերութեանց պտղոյն և զկարկտիցն, և զինուորականն՝ զպարտութեանցն . և միանգամայն իսկ վաճառականն՝ զբազմաժողով ընչիցն կորուստ, և այլք մի ըստ միովէ զիրաքանչիւրն դաւանաց տուգանս . զոյս և ոչ ընդ միտ արկանելի է անգամ 'ի վնասակարն վճատել անցից, որ ոչն երբէք հանապազ յայսմ յարամնայ պատահս, այլ յուսով առաջիկայ մեծագոյն շահիցն մխիթարել ոչ չափաւորապէս . և զիրաքանչիւր ասացեալ ախորժակն անձանձրոյթ մտօք 'ի վար և զկելոյն արկանել՝ համանգամայն և զբարի կելոյն անդուստ տանել վայելչակաշուծիւն :

Ե . Վանդի զայս և յանբան կենդանիսդ գոյ իմանալ, որք ոչ ամենեքեան զնոյն հարկանեն սպասաւորութիւն . բայց ոմն զգինուորականն, և այլ ոմանք զերկրագործականն, և այլք զայլ ինչ ըստ իւրաքանչիւր անկից :

Զ . Օսոյն և մեծն 'ի մարգարէս 'ի խորանաշինութեանն առնէր, հրաման տալով՝ ումեմն զոսկին գործել և զարծաթ, և կամ զպատուական ականցն բազմութիւն, և այլ ումեմն զծիրանին և զբեհեզն, և որ սոցինն էին նմանք . յոյց աստուածայինն աւարտեցաւ կրելի տաճար :

Է . Ղսյպէս և շնորհալիցն Պաւղոս վերաբերեաց բանիւ ասելով . Ումեմն 'ի հոգւոյն, ասէ, տուեալ է բան իմաստութեան, և այլում բժշկութեան հաւատացեալ շնորհ . իսկ ումեմն թարգմանութիւն լեզուաց, և որ 'ի կարգին :

Ը . Իսկ արդ որոյ յայլքանս բաժանեալ զգորութիւն իմաստութեանն ծանեաք արտաբերումն հեշտալուր բանիւք և քաղցրալից՝ զյոյժ հռչակելոյ կատակերգակիս յենանդրի, ում ևս այլ առաւելք բան եթէ 'ի դէպ նմա զգլխաւորագոյն գովութեանցն հատուցանել իցէ մրցանակ :

ՕՐԻՆԱԿ Զ

Իմաստուն խորհրդով բազմաձեռն զօրութեան յաղթէ. իսկ անուամբ
նութիւն անհնարին չար է :

ՕՐԵԾ ԳՈՎՈԼԹԻՆ քերթողացն՝ որք յաւէտ իմաստութեանցն պարապեցին, առաւել աստուստ է ճանաչել, զի խոյս տալով յընդվայրայածն՝ և փախուցեալ յերկայնագոյն բանից, և կամ յանօգուտ աշխարհական ինչ զբօսանաց, միայն հոգ բազում տարեալ աշխատութեամբ՝ արգարեւ կարճառօտութեան չափովքն և յարմարական ասացուածովքն զիւրեանցն շարագծելով բանս, զարմանալի յոյժ և օգտակար հաւաստագոյն ամենայն կացուցին ըողաց : Եւ մանաւանդ սոցունց նման գտցէ որ հրաշալի զողբերգականցն դաս. վասն զի և նոքա մեծավերջական չափովքն զհնոցն երգելով պատմութիւնս, այնպիսի իմն ըստ նոցա քաջութեանցն զուգահաւասար և զիւրեանցն ցուցին իմաստութիւն, մինչ զի խառնելով ևս զքաղցր նուագերգութիւնս ձայնիցն, և զյաջողակ խրատուցն կարգաւորութիւնս յարմարական. որով սփոփեալ զընաւիշտացեալ սգաւորացն մխիթարելով անձինս :

Ա. Եւ ի սոցանէ դարձեալ որ զմեծ յաղթանակ զուլութեանցն երթեալ տանի, Եւրիպիդէս ճանաչի ողբերգակ. զի գորովագոյն իմն և գեղեցկայարմար դիւցազնական ողբերգութեամբքն՝ ուրախացուցեալ զուգիս մտառուացն, անջինջ յիշատակաւ ի նոսին և զխրատուցն արձանակեալ անմահարար եթող արժանաւոր յիշելոյ արուեստ :

Բ. Որ մինչև ցայժմ ևս զարմանալի սորայս անցեալ կենցաղօգտակարագոյն պատմի հմտութիւն, զօրէն պարօղիկ ասացեալ խրատու, թէ Խոհականագոյն իմաստութեամբ բազմաձեռն կարէ հերքող լինել զօրութեան. իսկ անվարժութիւն՝ անբաւ աղէտ :

Գ. Եւ կարի քաջ՝ ճմարտագոյն և անսխալ վերաբերեալ բան : Վասն զի իմաստութեանն շնորհ յոյժ

և արդարեւ իբրու անձառելի իմն վայելութիւն, 'ի բոլորեցունն իջեալ ստացողէ՝ բանաւորացս պարգեւեցաւ ազին. և սովաւ 'ի մէջ ամենայն կենդանեաց երևեալ ցուցանի հրաշալի: Վանգի թէպէտ ինքն ըստ ինքեան փանաքի և տկար է զօրութեամբ, սակայն մեծանձանցն սովաւ կարէ յազթող լինել՝ և զօրաւորագունիցն. մինչ յամենում 'ի ներքոյ իւրոյն արկանել ձեռին. օգագնացիցդ՝ 'ի ձեռն հնարաւոր տիրեալ մենքնայից. այլ և դժնդակագոյն ցամաքայնոց դազանացդ՝ զանազան որոգայթիւք և պէսպէս զինուցն օժանդակութեամբ, իբրու և օչ փոքր ինչ զնոցայն համարելով չարութիւն. որոյ աղազաւ հանապազ գեր 'ի վերոյ լինելով՝ մալեալ հնազանդեցուցանէ. նոյն գունակ այսու՝ և լուղակացդ ժամանեալ հասանէ բնութեան 'ի խորասոյզն 'ի վեր ածեալ յանդնդոց: Տինա, պարզաբար իսկ՝ զմմանս յասացելոցս 'ի կերակրանացն մատուցանէ պէտս, և զայլն իւրաքանչիւրն արժանաւորաց անկս: Վստպես թագաւորական վարելով իշխանութեամբ, ապա ևս գեր զնոյն աւելի՝ 'ի խաղաղութեան միանգամայն և 'ի պատերազմի իմաստութիւն 'ի մէջ անցեալ, զմին աճեցուցանելով բարդաւաճագոյնս յարդարէ. իսկ միւսումն յոլովագոյն մարտացուն ձեռաց՝ զպարտութեանցն և եթ առնէ տալ հերքութիւնս:

Դ. Իսկ հակառակ՝ նորին անուսումնութիւն յոր ինչ իրս և ձեռնարկիցէ, բնաւորեցաւ և շփօթս յարուցանել և ամբոխս, և զբոլոր վեր 'ի վայր ջանայ կործանել զհաստատութիւն մարդկայինս կենաց: Եթէ զբաղաքաց զտնօրէնութիւնս, և կամ զամէնին բարեկարգութիւն, և եթէ զինչ և իցէ զանազան արհեստիցն եթէ զբանականն ասացես՝ և եթէ զգործական, այն պէս զոգցես անհմտութեամբ դերեւեցուցանէ՝, մինչ զի գրեթէ ամենեկին յանասականն անբանագոյն զառածանէ չարութիւն:

Ե. Օր օրինակ և նաւաստին՝ հմուտ տեղեկութեամբն զի վերայ լըծ մկանացն ճանապարհորդելով մեծագոյն տառիգ, ուստի և յոյժ չքնաղագիւտն հասնէ շահից:

1 Այլ օր. հախ:

2 Հնազոյն դիւրեացոյսն:

2. Եւսպէս և զբանական մարդկանցուոց՝ իմաստութեամբ ՚ի գիշերամարտութեանն գեգէոնեան վարէր զօրութիւն :

Է. Օսոյն և առակոյն հաստատէ բանիւ, թէ իմաստութեամբ միջի պատերազմ՝ առաւել, քան եթէ յոր վագոյն ձեռամբ :

Զ. Նազազս որոյ յարմարագոյն և վայելուչ է ընդ այսոցիկ հատուցանել մեծին Եւրիպիդեսայ նորագագոյն¹ ամենեւին զներբողականն բան. որ սքանչելի զիմաստութեանն գիտելով շահս, գերաշխարհիկ և ծայրագոյն զնա գոլ ամենայնցն ասաց քաջափառութեանց :

ՕՐԻՆԱԿ Է

Կրթութիւն է ամենայն ինչ :

ՕՅՈՅԺ բանաւոր իմաստասիրացն հոյս ընդ միտ հարկանելով² օւրուք, միշտ զգլխաւորագոյնն ՚ի գէպ է նուիրել նոցա գովութիւնս. որք գեղեցկապէս զմարմնականս արհամարհելով զբօսանս, միայն մարքագոյն տեսութեան բանին գտան պարապեալք, և նովմբ քաջանուն պարծանօք վայելացան յաշխարհի : Յոյց և եօթանցն յառաջեալ դաս՝ իմաստագոյնք ցուցան քան զամենեսեան, և յաւէտ բարգաւաճեալք. այնու զի մէն մի արտաբերելով զօրաւորագոյն խրատ, գրեթէ զամենեցունցն կարացին ծածկել գիտութիւն, և հիանալիք բազմաժողովն ցուցանել լսողաց : Տինա այնչափ հմտագոյն իմաստիւքն առաւելան քան զնոսա, որքան թէ և նորա զանազանեալք յայրոցն գտան մարդկանէ :

Ա. Եւ նոցա ՚ի միջի դարձեալ՝ առլցեալ հանճարաշէղք խոհականութեամբ՝ Վերիանդրոս կորնթացի :

Բ. Որ իւրով եզական շահաւորագոյն խրատուս զգլորեցունն տայ գիտել զյառէտախաղաց խաբարանիւրն արգասիս, ասելով՝ եթէ Վ արժումն է ամենայն ինչ :

Գ. Եւ այս է արդարեւ ստոյգ գեղեցիկ բան, որ ճշմարտապէս առ մարդկայինս յօրանայ ընտելութեան :

1 Երեք օր. Խորագոյն :

2 Հնագոյնն արեւելելով :

Վրանգի սա 'ի միջասահմանի կալով, արուեստից՝ միանգամայն և անարուեստութեանց, դիւրադարձ իմն լինելով առ երկաքանչիւր կողմանց, յինչ և ձեռնարկիցէ որ վարժելոցն և հրահանգելոց յանցնիւր ախորժակս, և զկատարելութեան մատուցանել մրցանակս : Եւ յախ և առաջին անգստին իսկ 'ի տղայականն տիս կրթութեամբ վարեցեալ, զբանական ստանայ շնորհ : Սին կարօտանայ իմաստասէրն և ճարտասանն՝ համայն և քերթողն, և յորով և այլ ևս բանական արուեստաւորք այսպէս և ձեռագործականն բոլոր ախորժակք, եթէ զինուորականն՝ և եթէ մշակականն իցէ, և կամ նաւատականն տեղեկութիւն. բոլորք 'ի վարժիցն երկասիրութենէ յարմարապէս պայծառանան՝ 'ի բարձրագոյն երթալով աշտիճան. այնչափ մինչ զի ոչ ումեք կարծել այնպիսում հանդիպել կատարելութեան :

Դ. Իսկ ոյք անվարժութեամբն դերեւանան, և անարի խենէշ տաղտկութեամբք զգածեալք լինին, յամենայն վայելական իրաց մերկք և կողոպուտք լինելով՝ զվերջին թշուառութեանցն ամբարեն կորուստ : Եւ ոչ զմի ինչ յասացեալ ախորժակացն ստանալով 'ի յօճառ բարեկեցութեան. այլ անասնաբարոյք լինելով դատարկութեամբն և անգործութեամբ, գձուձ և տխրաւից կարօտանօք զկենցաղս անցուցանեն :

Ե. Ս' ասն զի զայս և յըմբշամարտս է տեսանել. զի զոր օրինակ նոքա 'ի ձեռն հանապազորդ կրթութեանցն՝ միայնամարտութեամբն 'ի գուպարս հանդիսիցն յաղթողք լինելով, միշտ զաշխարհագրութեանցն տանին մրցանակս :

Զ. Եւ յոյնգունակ և քաջն (Յեսու՝ անձանձրոյթ կալով 'ի սպասաւորութեան աստուածային խորանին՝ և մեծի նախամարգարէին Ս' ովսէսի, անդուստ ժամանեալ հասանէր 'ի գահ զօրավարութեան, և 'ի բաժանել զերկիրն պարգեւաց տեսական ազին :

Է. Օսոյն և երանելին Պաւղոս յոյժ զգուշացուցանելով գրէ Տիմոթեայ՝ ասելով. “ Երթեա զանձն քո յաստուածապաշտութիւն ” :

Ը. Եւ արդ որ այսքան իմաստութիւն բերելով յինքեան, զմեծագոյնն շահից մարդկային բնութեանս վարդապետեաց գիտութիւն՝ սքանչելի իմաստասէրն

Պերիանդրոս , երկասէր վարժիցն ասելով զքնաւ կա-
րողապէս ստանալ բարեբախտութիւն , ապա զ ոչ ոչ
նմա առանց մախանաց զբարեհամբաւութիւն ¹ վերա-
բերիցէ բան :

1 Երկէ օր • Վարեհաբախտութեան • մի օր • Վարեհաբախտութեան :

Գ Ի Ր Ք Ե Ր Ր Ո Ր Դ

ՅԱՂԱԳՍ ԵՂԾՄԱՆ

ԵՂԾՈՒՄՆ է 'ի բաց բարձունքն առաջիկայ իրի :
Եւ եղծանելի է՝ ոչ զյոյժ հաւաստին , և ոչ զյաւէտ
կարելին . այլ որ զմիջին բնութիւնն ունի : Եւ եղ-
ծանելով պարտ է նախ առաջին սուղ ինչ բամբա-
սանս ասել իրացն ասողին : և ապա զնոյն ինքն դնել
զիրացն արտադրութիւն :

Եւ զեղծումն գործել զլիովք : Եւ զաջին՝ անյայտի :
Եւ զերրորդ՝ անհաւանականաւ : Եւ զերրորդ՝ անկարելեաւ :
Եւ զերրորդ՝ անյարմարականաւ : Եւ զերրորդ՝ անվայելա-
կանաւ : Եւ զերրորդ՝ անօգտակարաւ : Եւ զերթու-
թիւնս զայս օգտակարագոյն ընկալցիս քան զայլն .
վասն զի ամենայն արուեստիս զօրութիւն եղծմամբ
և ստեղծմամբ դատեալ լինի :

ՕՐԻՆԱԿ Ա

Եզժ զԷթովթայ :

Ա . ՈՐ ինչ միանգամ 'ի ստութենէն արկածք չա-
րեաց յաշխարհ բերեալ զեղանին , ոչ այլ ուստեք առա-
ւել՝ քան եթէ 'ի քերթողացն պատմութենէ լեալս տե-
ցէ դք : Եւ ասն զի յաւէտ որպէս չքնաղագիւտ իմն և
յոյժ պատուականագոյն իրաց 'ի հետ անցանելով բար-
բանջանացն և առասպելաբանութեանցն , և նոցին ահա
գտակք լինելով միշտ անհատ կամօքն նմինց պարապե-
ցին մոլորական վարդապետութեան : Իսկայց եթէ և խաւ-
նակեալ ¹ ևս ունիցին այլքն սակաւագոյն ինչ 'ի ճշմար-
տութենէն , ոչ ինչ են ընդ այն զարմանք , յաղագս ծած .

կելոյ զյորովութիւն ստութեան ընդ դուզնաքեայսն ստուգութեամբ, առ ՚ի խաբանս միանգամայն և ՚ի կուռուստ պարզամտացն լինել :

Բ. Եւ մանաւանդ ևս որ զԵկովբայս՝ ամենեւին անհաւատալի զրուցեալ պատմէ ճառ, ասելն զնէ՝ կին Տանտալեայ, և յոյժ սիրելի Ետովայ դիւի՝ մօրն Եպողոնի. և զսոյն լեալ համբաւէ թաթաւուչ համբակօք, զուգաթիւս իմն՝ վեց արուօք, և նոյնչափ իգօք. և ապարասանեալ բայ յաղազս բազմօրդութեանն, նախատէր զԵտով : Ինք որ բարկացեալ յոյժ աստուածուհին, առաքէր ասն զԵպողոն և զԵրտեմիս զիւր որդիսն. և սատակեալ բառնայր Եպողոնիւ զարուան, և Երտեմիս՝ զէգան. վասն զի նպար ընձեռեալ էին օրպէս համբաւէն՝ հասուցանել զյանկարծօրէն մահսն. և զԵկովբէ ՚ի յանկարծադէպն և դժնդակն տրտմութենէ անզգայացեալ քարանայ. և գրէ թէ արձանն մինչև ցայժմ ևս արտօսր թորէ :

Գ. Եւ այլ զինչ քան զայս ստութիւն կայցէ. որ զի ամենայն իրաց հաստատութիւն ՚ի ներքոյ երկնից՝ առաւել երկուք այսօքիւք են, որ ունին զհաստատութիւն յայտնութեան : Եւ իսկ որ անուամբ թաղաւորացն ուրուք ժամանակաւ. և ապա անուանակոչութեամբ տեղեացն, յորս գործեցեալն միշտ նշանաւօր ցուցանիւր : Իսկ սա զի յայսցանէ և ոչ մի ինչ ճշմարտապէս ՚ի մէջ բերէ, երևի թէ զամենեւին անյայտութեանն յօդէ առաւելաբանութիւն :

Դ. Եւ անհաւանելի ևս առաջիկայս. որ զի զինչ միաբանութիւն վեհիցն ընդ մարդկայինս իցէ բնութեան, զատ և որիչ լինելով յիրերացն իւրաքանչիւր բնակութեամբ : Եւ անգի նոքա հասեալ վիճակեցան զվերինսն, և սոքա զստօրինս վայր. և ոչ կաճառաւ անգամ ընդերակցեալք են առ միմեանս, և ոչ բնաւ բարեկամութեամբ երբէք գտան միաւորեալք : Եւ այց զոր ունին գութ նախախնամութեանն, յաղազս ինքեանց յաւէտ բարեմտութեանն և սիրոյ, և ոչ եթէ յաղազս տուրեառիկ ինչ շահից, յորմէ սովորեցին սիրելութեանն աճել բարիք :

Ե. Տինա դարձեալ և անկարելի իսկ է, մարդկայինքս կամակարարաւ և օրում փափաքեն հասանել

անգամ և ոչ արտաքինոցն իրաց, թող թէ զաւակասե-
րու թեան, ըստ ախորժելոյն յոքունց և կամ նուազից,
Խակ ապա նմա՝ թէ այսպէս է, իբր գոյր հնար զու-
գիւք զուարճանալ զարմիւք. և եթէ էր ևս, չնորհա-
հատոյց լինել պարտ էր՝ և ոչ հակառակաւն վարել
ձայնիւ։ Եւ մանաւանդ զի զայն քաջագոյն գիտէր,
թէ որ պարգևեացն զայնպէս բարեբախտիկ պայծա-
ռութիւնն, նոյն անդրէն և ի բաց հանել կարող էր. և
զնէ ընդ դժնդակագոյն արկանել տանջանօք։

Զ. Բայց և ում անյարմարական ծանօթասցի բան,
քան եթէ վեհիցն ի բարկութիւն չարժել. ոյց միշտ
յանախտութեան անցեալ մնացին գոյացու թիւնքն։
Եւ մանաւանդ անկարգաբարն վարել հրամանաւ, թո-
ղու զմեղուցեալն՝ և յանմեղ համբական զաստուածա-
ռաքն կարկառել սրտմտութիւն։ Վանգի այս անիրաւ
դատաստան՝ և ոչ ի կարի չար դատաւորացն և յախ-
մարագունից երբէք արտաքս ելեալ հաստատի, թող
թէ ի պատուականագունաց. և ամենեւին իսկ ոչ։

Ի. Բայց նա ինքն ընդ ինքեան գոգցես թէ մարտնչ-
չելով, սորին յաջորդաւս բոլորովին յանվայեւականն
երթեալ յօրանայ բանս։ Բայսպիսի իմն յաղագս որոյ
թէպէտ և անչափ տրտմութեանցն կիրք հասեալ եր-
բէք զեղանիցին ի մարդիկ, հիւանդութեանց արդեօք՝
և ծանրագոյն ինչ ախտի լինին ձեռնտու. այլ վախճան
հասուցանել ի վերայ, թուի թէ ոչ ուրեք բնաւորե-
ցաւ։ Եւ կայն թէ և զրաւեսցի, ոչ ապաքէն ամենեւին
յապականութիւն անցեալ գնայ. և անյիշատակ ե-
ղեալ՝ մոռանայ զկենդանական կրիցն սովորութիւն, դա-
դար յամենայն առնուլ մարմնական անցից. այլ ոչ ար-
ձանանալ. և միւսանգամ արտօսը թորել, որ է յատուկ
առանձինն միայն զգայական կենդանեաց։

Ը. Խակ արդ որ այսքան առասպելական ստաբանու-
թեանցս գտաւ գլուխ, և միշտ յամենայն չարեացս
սկզբանցն աւարտեալ՝ զմեծագոյնն բամբասանաց տա-
րաւ վարկ, սա ապա պարտ և արժան է գոլ ոչ միայն
յանօգտակարագունիցն համարել դասու, այլ և յոյժ
միասակարացն, և յանտանելի կախարդական պատրա-
նացն։ Եւ որմէ հրաժարմամբ ի բաց դարձուցանելով որ
զլսելեացն դէմն, յիրաւի իբր ի ժանդախտական և ի
մահացու ինչ դեղոց դժուարեալ ի բաց հեռասցի։

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Եղծ զԿանտուղեայ :

ՍԱԿԱԻԱԳՈՅՆ ինչ մասամբ ահա քերթողացն լիցի տանել զապագովութեանցն բամբասանս . որոց միշտ հանդէսք և կրթութիւնք իւրեանց ստեղծականն են առասպելաբանութիւնք :

Ա . Խակ 'ի պարզամտացն թէ որ 'ի ճշմարտութենէ սխալեսցէ , որպէս և Հերոդոտոս , առանց միոյ երկբայութեան զամենեւին ծայրագոյն դսրովանացն ընկալցի մրցանակ : Օ ի զձե շարագրի ցուցանելով՝ իբրև հաւաստութեան լինել պատմող , և վիպասանութեամբ վարելով , անոր ևս քան զքերթողացն զանցանէ ստաբանութիւն : Եւ զայլն յորովագոյն սորա պատիր պատմութիւնս 'ի վերջ հարկանելով թողցուք :

Բ . Բայց զմիս՝ զոր համբաւէս , զԼյանտուղէս թագաւոր լիդացւոց լեալ , անցեալ պարագիտեսցուք : Ս ասն զի նա , ասէ , առաւել քան զարժանն յիւրումն տարփէր ամուսնի , մինչ կարծել գերագոյն քան զքնաւկանանց նորայն գեղեցկութիւն . և բաղձայր փափաքանք՝ զի և այլք տարազգեստ 'ի հանդերձիցն տեսանեն զնա . և այնպէս յանգէտս ասէ աղէկարծումն ժամանակի՝ մերկ զնէ իւրումն մարտակցին ցուցանէր Վիւգեայ : Ինչ որ յետոյ զգացեալ զառականս կնոջն առնել իմն զբուցի՝ զայրանայր ցասմամբ , և խորհուրդ ընդ տեսողին ունելով , հրաման տայր բայ նմին՝ զի թէ ոչ զԼյանտուղէսն սպանցէ զայրն ներա , ինքն սրով վախճանեսցի : Եւ պատմէր թէ նորա հաւանեալ թագուհւոյն , նենգութեամբ դրժեալ սպանանէր զթագաւորն . և զկինն կին առնէր , և զլիդացւոցն յաջորդէր իշխանութիւն :

Գ . Եւ որպէս նախաձայնեալս զեկուցաւ , լիդացւոցն ասէ թագաւոր . այո , այս արդեօք լիցի եղեալ , և յայլոց ոմանց ասացեալ քերթողաց : Բայց առաջիկայ բանս բոլորովին անյայտաբար վերջացեալ զեղանի , այնու որ զպատահմանցն տարփանսն առաւել քան զբափն յիւր կենակիցն ասաց ունել : Վրանզի և տրփանացն զա-

ռածունն 'ի մարդիկ եղեալ, բնաւորեցաւ իմն յայնոսիկ յորդորեալ սաստկապէս, որք յանկարծադէպ գեղեցկակերպն հանդիպին երեսաց, այլ ոչ եթէ ընդ որում բազմաժամանակեայն զուգեալ իցէ ամուսնութեամբ. որոյ յերկարութեամբ ժամանակին՝ և սիրոյն նուազի յորդութիւն:

Դ. Տինա և զոր օիրէն իսկ որ, միշտ 'ի ծածունկ առ ինքեան պահէ, և զնորա հաճոյն հանապազ կամօ սպասաւորելով կատարել յաղագս նորոգման և յաւելուած գծոյն առնելոյ. զի նովիմբ ուրախացեալ խորին խաղաղութեամբ զկենցաղս անցուցէ: Եւ ոչ ևս անհաւան հակառակաւ վարեցեալ հրապարակադոյժ ձաղանօք թշնամութեանն 'ի մէջ արկանիցէ ատելութիւն. որոյ և մանաւանդ կանանց առանձինն՝ մահաւ չափ է զմերկն յումեքէ տեսանել, և յաւետ վտան պնպիսի փառաւորեալն թաքուհւոյ:

Ե. Եւ անկարելի ևս էր առն օտարի՝ զմեծապատիւ դշխոյն, թէ և Լանտուդէսն կամէր, մերկ 'ի հանդերձիցն տեսանել. զայնչափ նախազգուշութեանց 'ի մէջ եղելոյ, և յառաջատափակ գահոյիցն և 'ի բազմութենէ ջահիցն լուցելոց, և միանգամայն պահպանելով ներքինեաց և նաժշտաց յաւրածածակ սենեակս: Հոյց թէ և 'ի մտերմագոյն որ 'ի սպասաւորացն 'ի ժամուն յայնմիկ արտաքոյ հանդիպեցի, առանց հաւաստի հարցափորձանաց անհնար լիցի 'ի ներքս թողանիլ, թող թէ պատուականագունին՝ և յոչ 'ի սպասաւորացն եղելոյ կարգի՝ ամենեկն իսկ անմտանելի գոլ:

Զ. Եւ զինչ անյարմարագոյն առ 'ի լեւել գեր զայն կացցէ, ընդ դուզնաքեայ յանցմանն այնչափ 'ի զայրացումն գալ ամուսնին, մտաբերեալ սպանութեանցն թափել թոյնս, զպատճառն ինքեան գոլ ամենեկն բարեփառ երջանկութեանն լինելոյ: Եւ ընդ որում համապատիւ թագաւորութեանն զուարճացեալ վայելչանայր՝ թողեալ զնա, և այնմ զուգեալ զինքն յամուսնութիւն, զոր փոքր մի յառաջագոյն և տեսլեան արժանի արդեօք ոչ արարեալ, իբրև զգեղնուկ որ և զոյժ վարկանելով քամահելի. թէ ոչ՝ զի ստութեամբ լի զբանսն համարելի է զշարագրիս:

Է. Եւ համանգամայն իսկ անվայելուչ զգրժեն Վիւգեայ իւրում սիրելագոյն նիզակակցին, որ միշտ համակամ 'ի պատերազմունսն էր, և վայելող 'ի բոլոր խրախալից խաղաղական ժամանակի։ Եւ զթագաւորութեանն յօժարելով ունել զգահ, 'ի բազում ինչ իրաց զընդդիմութեան և զառաւել անվայելութեան տեսանել է գործ։ Այսինքն յազգայնոց և 'ի դայեկաց թագաւորին, և յոքնախումբ մարտիկ զօրակառնացն դժողակագոյն և անջրելի բինու խնդրեալ լինէր մահուն վրէժինդրութիւն։ Եւ կամ յաղազտ հարազատաց թագին և վայելից տէրութեանն, և կամ արժաւատոր փոխանորդացն յաջորդելով զթագաւորութիւնն, 'ի մէջ մատուցեալ մահուչափ՝ բաւական բառնալով բազում հիբութեամբ նորայն լինէին անձին, առ ոչ զթագաւորութեանն թողացուցանել իշխանութիւն։

Ը. Եւ յայն և յողով քան զոյն Հերոդոտայն Խալկալ պատմութիւն խաղեալ՝ աւարտի ռուսագեղաբանութեամբ. որ ամենեւին զատեալ 'ի ճշմարտութենէն, և առիթ ամբարշտութեան մշտնջենաւոր իւրոցն լինի լսողաց։ Յաղաքս որոյ անօգուտ համարելով՝ արժան է զանարդարակ շարագրութիւնս և ոչ միայն հրաժարել 'ի կրթելոյ, այլ և մեծ միջոցաւ 'ի բաց 'ի նորայն որոշել լսելութենէ։

ՕՐԻՆԱԿ Գ

Եղբ զԵրակէայ։

Ա. ՕՐԱԾԵՆԱՅՆ իսկ պատմութիւնս քերթողացն պատճառ կորստեան յիրաւի ոք թերեւս բաղադրեցն լինել. որք զպարզամիտսն իւրեանց առաջագեղական հնչմամբք յոյժ պատրեալ դրդուեցուցանեն, և միանգոսնայն յամբարշտութեանն արկանեն ճանապարհ։

Բ. Բայց առաւել որ 'ի մեծն տօնի՝ զլարակէայն համբաւեն՝ 'ի բազմախումբ գիշերոջն զտարօրէնութեանցն առնել խարդաւանս, անդր և 'ի վեր քան զբոլորն ասացեալ է ստութիւն։ Այսինքն յայս ոչ միայն յարգարանն ստերիւրէ պողոտայէ, այլ և յոքնաբեղուն և 'ի բիւր մասն կախարդական չարեացն՝ իբր մշտնջե-

նաւոր կորստեանն լինի առիթ լողացն, այսպիսի բանիւք զըուցելով: (3) Լճկադիա ուրեմն քաղաքի կացուրդ եղանել Լճենայ, և զնորին քրմուհի զոմն զԼճէ՛զէ՛ զԼճէայ դուստր, պար անցանելով 'ի գիշերապաշտամանն՝ բայ Լըրակէս բռնադատէր. և 'ի գիտութիւն ապականութեանն, մատանի առ նմա թողեալ, ասէ՛ անցեալ գնայր: Եւ զնէ յղացեալ Լճէայ ծնանելով զՏեղեփոս, առ 'ի յիւրն կրից ընկալեալ զանունն: Եւ հօրն զգացեալ զապականութիւնն՝ բարկանայր յոյժ. և զՏեղեփոսն գրեն ընկեցիկ առնել յանապատ, և անդ նմա եղին ստին ընծայեալ. և զԼճէ՛զէ՛ կամեցեալ անդնդասոյց կորստեամբ բառնալ: Բնդ որ ճանապարհորդեալ Լըրակէս յայնժամ, գրէ թէ և 'ի մատանւոյն ծանուցեալ առ 'ի յինքենէ գոլ զապականութիւնն գործեալ. և յայնմանէ ապա զԵւրմէն ծնեալ համբակ 'ի վեր բառնայր, և զնէ ապրեցուցանէր 'ի մահուանէ վտանգիցն: Եւ համբաւեն ևս դարձեալ, ըստ հմայից Լպողոնեայ՝ Տեւթրաս 'ի նմանէ զԼճէ՛զէ՛ կին առնուլ, և զՏեղեփոսն՝ որդի:

Գ. Լճդ որպէս ասէս, եղիցի ուրեմն յայտնի Լճկադիա քաղաք. բայց ընդ ընց այլոց ճշմարիտ պատմաբանացն այսպիսի հուշակելի գործեալ իրք ընդ ժամանակաւ անկեալ հաստատեցաւ. ոչք զբոլոր կիրս անցից կենցաղոյս հաւաստի քննութեամբ յարմարեալ պատմեցին. զմիայնամարտութիւնս 'ի ցամաքի, և զնաւակութեանցն 'ի ծովու, և զնոցունց յաղթութեանցն և զպարտութեանցն: Իսկ զայս ոչ արդեօք կարէին ընդ նշանաւոր ժամանակացոյց արկանել շարագրութեամբ, թէ ոչ ամենեւին սխալանաց և անյայտութեան բերէ նշանակ:

Դ. Տինա, թող զայս, երկրորդս առաւել անհաւանութեանցն ունի ստաբանութիւն: Օ խմբդ որ նա իրաւանցն փայլէր ուղղութեամբ, և պարկեշտացեալ ողջախոհութեամբն պայծառանայր, յայնպիսի մտաբերէր տարօրէն խառնակութիւնսն. և կամ՝ 'ի յոքնաժողով յաշխարհագումար տօնին զԼճենայն կատարելով նուիրական պարերգութիւնս: Ի՞նչ ապաքէն աստուծոյ հաճոյանալ արժան էր 'ի սրբարանին, և ոչ զհաւաքն գործել պղծութիւն. մի՛ զի 'ի բազմահաւաք

դիւցաղնական խմբեցելոցն զանգիտելի էր . և երկրորդ անգամ յաստուածառաքն երկնէլ բարկութենէ : Այլ անհաւանելի էր և կուսին լուութեամբ խաղաղանալ, որ 'ի տղայութենէ նուիրեալ Աթենայ՝ զինքեանն պահէր սրբապէս կուսութիւն . և մանաւանդ զի առձեռն պատրաստն էր գութիւ զեկուցանել պարերգականքն բազմութեան, և նոքիմբ դիւրագերծ 'ի նորայն լինել բռնադատութենէ :

Ե . Այլ թէ և հաւանէր ևս քրմուհին, յոյժ անկարելի իսկ նոցա և զանարժան խառնիցն էր կատարել հեշտութիւն . զի որպէս 'ի մէջօրէի արեգականդ՝ 'ի ջահիցն և 'ի լպպտերաց անթաքուստ ստուերաւ ամենայնքն պայծառացեալ լինէին վայրք : Այլ մանաւանդ զի գլուխ պարու՝ միանգամայն և կատարող տօնին նէ լինելով, խօսել անգամ զաղտեղութեանցն և կամ լսել զուրուք՝ իբր առնոյր յանձն, յոր աչք ամենեցուն յառեալ հայէին . Թող թէ խայտառականացն բերել յօժարութիւն :

Զ . Կարձեալ և զնշանակ ձաղանացն առ նմա Թողուլ, այս կարի յոյժ յանառնելեացն գոլ . և շամբուշ մտացեացն անգամ ելով, ինքեամբ զինքեան յայտնել թշնամանս . Թող թէ իմաստնագունին և ամենեւին ոչ : Իսկ հօրն յայնքան բարկութիւն շարժեալ, ամենեցուն յայտնի է՝ և ոչ որ անգիտանայ, զի անյարմարութեամբ և վրիպանօք լցեալ է բանս . զքրմեռանդն գութ ծնողացն առ իւրեանցն ունել մանկունս . և վասն նոցին ազգի ազգի հնարիւք ջանան զդժուարինսն առնել դիւրինս . այլ թէ և զանձինս ևս հասցէ 'ի վերայ դնել, յօժարամիտք լինին 'ի փրկութիւն : Այլ զի այս պսպէս է, սմա ապա որպէս յարմարագոյն է ինքնաւ ձեռն յիւրն լինելով որդիս, զոմն գազանաց ընկենուլ կուր, և զոմն ծովավէժ սատակմամբ բառնալ : Այլ կամ այն ինչ՝ անհամբոյր վարագին գալ տղայոյն՝ 'ի դիեցումն, և մարթել մարդօրէն՝ զանհաստատն խնամել . թէ ոչ զի անդէն և անդ վաղվաղակի կամ 'ի ցրտաշունչ սառնամանեաց, կամ 'ի խորշակայեղջ ջերմութենէ, և կամ 'ի դժնդակ ինչ գազանաց և 'ի Թունաւոր Զձեաց սատակեալ լինէր :

1 Ութ օր . Կոլոսիոյն :

2 Վեց օր . Տարդիզէն :

Է. Եթե այս անկարգ և արտաքույ յարմարակա-
նին ասացեալ եղև, հետևագոյնս, ընդ անկօխ և ընդ
ամենեւին անապատ երկիր Հերակլէայ՝ որպէս մոլեկա-
նի ումեք ճանապարհորդելն, ում ոչ թուեսցի անվայե-
լուչ : Օ ի ոչ յառաջգիտութեան ինչ ունէր ծանօ-
թութիւն յաղագս զՏեղեփոսն բառնալոյ, և ոչ սովո-
րական ընդ այն վարել ուղեգնացութեան : Եւ թէ-
պէտ ասացեալ ըստ անցից դիպուածոյն արդեօք կալցի
գտեղի, սակայն զամօթանացն յայտերեւակի գիտու-
թեանն՝ աներևելիս պարտ էր առնել, և ոչ հրա-
պարակագոյժ ինքեամբ զիւրն՝ ի մէջ ածել կորանս :
Եւ գլուխ առասպելաբանութեանս այս. քանզի ոսկո-
րութիւն է վեհիցն՝ և անդ ըստ օրինադրեալ մարդկան,
զպոռնկացեալն և զբոլորովին անօրինեալ՝ չարաչար
տանջանօք բառնալ ի միջոյ. և ոչ թէ նոցին հրամա-
նօք քաղաքաբնակ լինելով, և կրկնաբախտիկ բախտի
եղանել տուիչք :

Ը. Եւ և սոյն պատմեալս և Տեւթրայն իսկ, յոյժ
անօգտակարագոյն էր, թագաւորին և երջանկութեամբ
վայելացելոյն՝ խարդաւանացն զուգեւ ամուսին, և զնո-
րին խոյզողութեանն զարմ՝ թագաւորութեանն ցու-
ցանել ժառանգաւոր. որ նմա ի ներքնօցն միանգամայն
և յարտաքնօցն՝ զանբարգաւաճագոյնսն ի վերայ հա-
նապաղ հանդերձ պատկառանօք այլ և տալ շառա-
գունանս :

Թ. Եւ պատմութիւն՝ որ այսգունակ իսկզբանէ մին-
չև ի ծայր ստութեամբ է զանգեալ, և ամենեւին կա-
խարդական պատրանօք, և ոչ սուղ ինչ մասամբ զճրչ-
մարիտն կալաւ կարծիս ի սմանէ, ապա ո՞րք ոչ դը-
ժօւարեալ ի բաց դարձուցանիցէ զգէմն, և բնաւին
հրաժարեալ անյիշատակ զամբարշտութեանս առնիցէ
բերս :

ՕՐԻՆԱԿ Դ

ԵՋԺ ՉԾԵԳԵԱՅ :

Ա. Օ ի թէ գոյր հնար յաղաքս ստաբանութեանցն դյաղթութեանն¹ առնուլ մրցանակ, և կամ աշխարհագովութեամբ յաւէտ բարգաւաճել, յայժ գերազանցեալ բան զամենեւեան լաւիպիդէս գտանէր ողբերգակ : Որ ընդվզեալ ուռձանայր առասպելապատում ճառիւքն գեր զբազումս 'ի հոյս քերթողական պարուցն :

Բ. Բայց առաւել որ զ՝Եդեայս պատմէ, անդր և ծայրացեալ սաստկանայ ստաբանութեամբ : Օ ի զսէասէ 'ի սկիւթական գաւառէն նաւել զհետ ի ասոնայ ուրումն, և գալ 'ի լիւտարիա . և անդ 'ի գործ զկախարդականն արկանէր արուեստս : Եւ զթագաւորն որ տիրէր գաւառին, դաւաձանութեամբ մտածէր կորուսանել . և զգտորսն հաւանեցուցեալ յաղաքս հօրն զառամութեան, զի ոչ ունի ասէ արու զարմ՝ որ զհայրենեանն յաջորդեալ ժառանգիցէ իշխանութիւն . արդեթէ կամիք բայ, կարող եմ ես զնա ըստ հասակի մանկագոյն և նորոգապէս ձեզ ցուցանել : Եւ զայս խօսելով՝ անդէն և անդ պատմէ տարացուցիւ յայտնել նոցա զգործոյն հանգամանս . և առեալ խոյ մի յօշեալ ամանայր 'ի սան, և զառ 'ի ներքոյն բորբոքէր հուր . և յեռանդանէն 'ի միջոյ սանին խլրտեալ զխոյն ցուցանէր իբր զկենդանի . և այնու պատրեալ՝ յօշէր զ՝Ելիա, և էր 'ի սանին, ասէ, և աւելի ինչ ոչ :

Գ. Եւդ նախ և առաջին պատմութեանս սկիզբն իսկ բոլորովին զանյայտութեանն ցուցանէ բան : Եւ ասն զի թէպէտ և 'ի մէջ բերիցէ զտեղին հանդերձ թագաւորան, այլ զի ոչ ընդ ժամանակաւ՝ 'ի սկիւթացուց գաւառէն զնաւազնացիկն ճանապարհորդութիւն ի Եդեայ արտաբերեալ յայտնեաց, աստանօր հալեալ աներևութանայ : Բայց թէ և այլոց ոմանց սոյն ճառեցաւ քերթողաց, սակայն մեք առանց քննելոյ ոչ հա-

1 Երկու օր . դյաղթութեանց :

րեանցի թողցուք . բայց արդարեւ այսպէս խուզելով և 'ի նոցանէն զժամանակին պահանջեսցուք զհաւաստութիւն . ուստի ինձ թուի թէ ոչ ինչ կարեն յայտնի ցուցանել, ոչ զնաւելն անդր, և ոչ զգործեցեալ իրն : Ի գա՛ն արդեօք կատարեաց զչարագործութեանցն պատրաստութիւն, եթէ տարրացեալ ընդելութեամբ և երկայն աւուրբք զդաւողականն յարադրեաց խորհուրդ . այս և ոչ մի ինչ յայտնեացն գոլ ցուցանելով առաջիկայ անհաւանութեամբն :

Դ . Վանդի նէ, որ սրտն և այլովք պատերազմական գործեօք ոչ կարէր համարձակութիւն բերել զվրիժակն ընձեռելով խողիողումն, զիարդ համարձակէր զկախարդականն 'ի գործ արկանել արուեստ, և կամ իշխել իբրու 'ի դուզնաքեայ ինչ մտաբերել գործ . որում բազում երկիւղք հանդերձեալ էին զպատկառանացն ածել յապահովանս, և ոչ եթէ զթշուառահասոյցն անձամբ անձին յօրինել տանջանօք լի սատակումն, զոր 'ի թագաւորէն էր ընդունելոց : Եւ մանաւանդ յաղագս որոյ և դիւթութեանցն աղէտք չարեաց յորժամ գամ մի 'ի վեր եկեալք ըմբռնեսցին 'ի վեհիցն ումեքէ, գողցես իբր 'ի յաւէտ բարկութիւն ածելով զնոսա՝ զանհարին չարաչար մահուանցն վրէժս զինուն հատուցանել 'ի վերայ նոցա, ևս բազմապատիկ քան զմահապարտացն, և զայնոցիկ՝ որ միշտ չարութեամբն է կեցեալ : Իսկ նէ, զի զայսոսիկ գիտելով իբր ապա և կամ որով իրօք ինքնաձեռն լինելով յայնպիսի չարագործութիւնս յանդգնեալ բերէր քաջալերութիւնս . կարծեմ և ոչ բնաւ իսկ :

Ե . Տինա թէ և արկանէր ևս 'ի կիր զխաբէութիւնն, թերեւս առ անտեղեակս ոմանս, և կամ առ բարբարոսս արդեօք էր կարողութիւն՝ անտար վրիժագործութիւն : Եւ այց ոչ առ ստոյգ հեղինացիսն և յոյժ հրահանգեալսն . որք իմաստութեամբն առցեալք լինին ամենահարն գիտութեամբ՝ զրեթէ և բողբեքեան իսկ, բայց մանաւանդ մանկունք թագաւորացն . և հարկաւորաբար ահա զմեծագոյն խոհականութեան բերեն իմն յինքեանս նսեհ :

Զ . Եւ ի վերայ այնորիկ ախմարադոյն յիմարութեան, և խոյին գոլ տարացոյց առ իրն աննման . որ

այս և ոչ գոյզն ինչ կալցի գյարմարութիւն։ Ու ան զի
թէ նմանեաւ իւրք գործեցեալ լինէին կախարդու-
թեանցն իրք, արդեօք պատրեալ հաւանէին. բայց
անբանիւն՝ որ զինչ ինչ զձշմարտութեանցն յարգարէր
օրինակ առ մեծապատիւ Թադաւորն, ո՞րք էր որ յայն
մտաբերէր անհամբոյր չարութիւն, և զօրէր զօտարացն
անգամ տեսանել գիշատեալ զմարմինն. Թող թէ զիւրն
զճնողի ըստ բնական սովորութեան գթոյն, զչոյժ զսոս-
կալի և զգժուարադէպն՝ իբր զհեշտալի առաջի զհայրե-
նեանն անդամոցն տեսանեն չարաչար կոտորումն և ան-
խնայաբար՝ յանձանօթին մատնեալ ձեռս։

Ե. Եւ զի ստութեամբ լի բանս է և մեծագոյն
մոլորութեամբ, յանվայելչական յանկի գլուխ այսուիկ
ևս. զի և նորա լիցին ըստ կանացի և կնատ բնու-
թեանն՝ դիւրաշարժք և երազափոփոխք՝ ի պատրանսն
լինել։ Սակայն առոյգ և ողջամիտ ծերունին՝ հնազիտա-
գոյն իմաստութեամբն ոչ երբէք՝ ևս և լսելոյ զայս ա-
հա արժան համարէր. այլ գործով իրացն հանդիպել,
և ամենեին իսկ օտար։

Ը. Եւ արդ զի անօգտակարագոյն ՚ի սկսմանէ մինչև
՚ի ծայր Եւրիպիդեսայս ասացեալ եղև առասպելաբա-
նութիւն, և ինքն ըստ ինքեան ստութեամբ լի, և
յոյժ պատճառք մնասակարութեան կրթողացն են և կո-
րուստ, ապա փութալի համարեսցուք հեռանալ յամ-
բարշտեալ սուտ բանիցն, և բոլորովին ՚ի բանաստեղ-
ծականն հրաժարել պատմութեանց։

ԳԻՐՔ ԶՈՐՐՈՐԴ

ՍԱՀՄԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿ ՏԵՂԻՈՅ

ՀԱՍԱՐԱԿ է տեղի, բան աճեցական էից բարեաց կամ չարեաց։ Եւ ասացեալ է այսպէս՝ վասն հասարակ ամենեցուն յարմարելոյ, որ հաղորդին նմին իրաց։ Բանգի որ սեղանակապտին է բան, ոչ միռմէն յարմարի՝ և միւսումն ոչ, այլ նմանապէս որք զնոյնս յանցանէն՝ պատշաճի։ Երկնաբանութեան իմն նմանեալ է՝ և յորդորական բանի։ յաղագս որոյ յառաջաբան տեղի ոչ ունի։ այլ զյառաջաբանին ստեղծանեմք զօրինակս, հրահանգիցն աղագաւ առ մանկունս։

Եւ որ դասեսցէ տառ յառաջաբանական մտածութեանցն յընդդիմակէն՝ նախ առաջին գլուխ։ Եւ ապա զնոյն ինքն զիրին արտադրութիւն, ոչ իբր ուսուցանելով, այլ իբր զայրացուցանելով զլսողմն։ Եւ ապա զտեսցէ զմերձակայ իրն առ այլ ինչ մեծ՝ և կամ նմանող։ Եւ տայնորիկ դիցես զբարսն։ Եւ զկնի այնորիկ՝ զարտելութիւնն, զանցեալ զկեանսն բամբասեցելոյն ստգտանելով։ Եւ ապա ողորմութեան ի բաց հանումն։ Եւ փակեսցես զբանն կատարելական գլխովք, իրաւացեաւն և օգտակարաւն և կարողաւն։

ՕՐԻՆԱԿ Ա

Յաղագս Ըան։

Ա. Բազում ցանկալի կրօնիւք որոշեալ ազգ մարդկան յանասնական սեռից, ով ողջախոհ քննիւք, և մանաւանդ երկուք օգտակար իրօքս այսօրիւք. նախ առաջին՝ բանիւ, որով նմանահաւասար վեհին տիրելիք հողածին կենդանեաց. և երկրորդ՝ ամուսնական կարգաւորութեամբ, որ ըստ բարւոյն կամաց զաճումն ազգիս գործէ։

Ուստի յայտ է, թէ մինչ այս ամեթ և զետեղ պահեալ կարգ, ամենազան բարեփառութիւն յաշխարհս յորդեալ զեղցի, և մանաւանդ մարդկանս տեսակի յարատե անմահութիւն: Իսկ եթէ այս 'ի միջոյ 'ի բաց բարձեալ՝ անասնականն շահեսցի անկարգ խառնակութիւն, անդէն վաղվաղակի նմին հետեւեսցի ամենաչար վատաբախտութիւն: Բայց առաւել ևս անտարխառութիւնք պատերազմական աղետից շահեսցեն. որով համանգամայն մարդկանս ազն 'ի միջոյ 'ի բաց բարձցի: Եւրդ զայս գիտացեալ բարեխոհ նախնիքն, հոգ խնամոյ վերակացութեան այսմ փորձեցան տանել, և յարմարական կանոնաւ զօրէնս ամուսնութեանն փութացան կազմել. զի զկարգս դասու առ միմեանս անշփոթ ազն մարդկան կալցին. և անցնիւր այր զիւրոյ ամուսնին դաշն ամբողջ և հաստատուն պահեսցէ, և կինն նուիրեալ իւրում առն՝ պարապեսցէ զարժանաւոր պարտ սիրոյն հատուցանել, և 'ի ձեռն երկոցուն համակամ մտերմութեան՝ կեննձայ բոլորափառութեան ամենեցուն պատահեսցէ: Որով կրօնիւք և վարեցեալ իսկ ազգ մարդկան անդուստ մինչև ցայժմ, բազմամարդութիւն ազգիս դիպեցաւ, և զեղեցկակարգութիւն քաղաքաց. տանց մեծափարթամ շինութիւն և մանկանց բարեսնութիւն գրգանաց. ծերոց քաջատաժութիւն, և առ միմեանս սիրայեղջ խաղաղութիւն ազգաց. վեհավայր տաճարաց ըղձակերտ շինութիւն, և վեհիցն արժանաւոր բարեբանութիւն պաշտամանց. և այլ ևս սոցուն հոմասեր բարեգիպութիւնք, որպէս և տեսանէք իսկ ամենայնիւ քաջազուարճ՝ ծաղկեալ զազգս:

Բ. Որում համբարտակ այս չարառ¹ և անխուզ պակշտեալս այր՝ փութացաւ կանգնել զցանկութիւնս իւր. և բաղձացաւ պղծել զնուիրեալ սուրբ անկողինս ընկերի իւրոյ, և զդաշն սիրելի հարազատ ամուսնութեան 'ի բաց քակեալ: Այսն որոյ բազմապաճոյճ զարդարանօք պաճնեալ զինքն՝ ակնախրտիղ կազմեաց որդգայթ. և լրբենի երեսօք խնձղանաց և լկտի խեղկատակութեամբ յողացաւ գերել զմիտս կնոջն. և մե-

1 Մի օր լաւախաղ պափլեալս:

ծակաշառ կապինօք, և գիներբու հացկերու թեամբ կա խարդեալ հեշտայոյց. մինչ կարաց զբուն հարազատ ամուսնին սէր 'ի բաց խղել, և զեղարն յինքն գրաւել: Եւ ապա անասնական յարձակմամբ գիմէր կատարել զհեշտ ցանկութիւն պղծալից գործոյն: Եւ զերկիւղ նախանձայոյղ քինու սեղեխասպանութեան առնն յի շեցեալ և զամօթ լուտալի ձաղանաց հասարակիօ, և ոչ զձեր իրաւացի օրինացդ դատաստան. այլ զամենայն քամահաբար 'ի բաց առննկեցեալ՝ դարանէր յայնժամ՝ զպղծութիւնսն կատարել: Եւ զի 'ի տար աշխարհի գտեալ զայրն, զարարսն փաղաղէր, և զչար գործն յա ճախէր. և էր զի ամայի զտունն 'ի տնտեսութենէ թուղեալ՝ զատուցանէր զկինն 'ի գործս խառնակութեանն. և այսպէս պակշոտ խելագարութեամբ սրարբեցուցեալ զկինն՝ ձգէր յիւրն գերեալ 'ի բուն առնէն:

Գ. Իսկ եթէ որ դոյզն ստացուածոց ընկերին խորող փորձեցաւ լինել գող, առ 'ի զկարօտութիւն աղցաւոր պիտոյից անձինն լցուցանել, որ թերևս ոչ այնչափ ինչ 'ի բարկութիւն ձգէ զզրկեալն՝ որչափ 'ի յարգահատանս գթոյ կարեկցութեան, ձեր արդարակորով իրաւունքդ ոչ տան թոյլ աստուստ անբաղայս անցանել գնալ, այլ արդարակ ըստ գործոյն բերեն 'ի վերայ զհատուցումն դատաստանի: Իսկ այս պակասամիտ չնացող, որ գեր 'ի վերոյ ունի զամբաստանութեանս բան, զհարգ վրիպեցէ տանել զարժանի գործոցն հատուցումն: Եւ ոչ զինչս ուրուք ձրձեաց առ 'ի լըումն կարօտութեան, այլ զամուսնութիւն նախանձայոյղ առն կաշկանդեաց առ վաւաշունչս գիտութեան. որում հետեւի և փարթամութեան ընչից տանն դերևումն:

Դ. Եւ զայս ոչ 'ի յանկարծադէպ իրաց պատահեալ կրեաց՝ թէ ունիցի թողութիւն, որպէս դէպ լինի 'ի գինեաց և կամ յայլոց պատահից յակամայ գալ յիրս սխալանաց. և ոչ 'ի բնութենէ հեշտ ցանկութեանց պատրեալ չունելով եղար՝ իւ զբոց բաղձիցն ցածուսցէ. քանզի զայս ահա 'ի վաղնջուցն իսկ նախահոգացեալ ծնողքն յարմարեցին ըստ աշխարհի: Եւ կամաւոր բարօք խորհրդոց յայս միտեալ վարեցաւ ճակաձանութիւն, և զմարդկային յարմարական ամուսնութեան կարգ՝ խոկացաւ իջուցանել յանասնական անկարգ խառ

նակութիւն, և ընդդէմ վեհին և մարդկան կամաց զիւր չար խորհուրդս կանգնեաց համբարտակ: Որում ժամանակ 'ի դէպ գտեալ՝ զառաջարկութիւնն փորձեցաւ գործով կատարել, անջատելով զամուսնութիւն այլոյ 'ի լրումն իւրոյ չար ցանկութեանն կամաց:

Ե. Ուստի յայտ է թէ ոչ այս ևեթ է սկիզբն չարագործութեան դորա, այլ յառաջագոյն թուի բազումն կատարել անիրաւութիւնս, զրկութիւնս, գողութիւնս, սպանութիւնս, կախարդութիւնս, և զայլ ևս վատթարութեան տեսակս՝ յորմէ բոլորն բաղկանայ: Վրանգի եթէ ոչ էր ընդելակրթեալ անդուստ մինչև ցայժմ ընդ տեսակս չարութեան, ոչ ոտն առեալ արդեօք գայր յայս ծայրագոյն մեղանաց գործ:

Զ. Իսկ եթէ ոչ 'ի միում ժամանակի փոյթ տարաւ մի ինչ իրաւացի կարգաց, այլ չարախտական դեղով մեղանաց վարեցաւ 'ի փնաս անձին և հասարակիս, վասն սորա պարտ ինչ իցէ յողորմութիւն գալ, և զիրաւացին զընկենո՞ւլ դատաստան. զոր քաւ և մի լիցի ողջախոհաց, 'ի ճակաճանիս հայելով 'ի դէմս՝ գլել 'ի գութ: Որ յառաջ գիինն պատրեաց լըբենի երեսաց խնծալից հայեցուածովք, և այժմ զձեզ փորձի կախարդել արտօսրահոս ողորմելի գեղձմամբք. և զմի և զնոյն զգայութիւն կեղծաւորեալ՝ երկուց կազմէ որոգայթ: Օր ոչ այժմ միայն, այլ վաղագոյն կրթեալ է յիւրոց կորանմանիցն. զի յարդարուն զչար կամացն առաջարկութիւն դիւրաւ կարասցէ կատարել, և յանձնութեանս՝ այդու ձևով որսասցի 'ի ձէնջ զփրկութիւն:

Է. Եւ զուրք զյառաջու դորա զգործեցեալսն յիշեցէք, զառն զրկանսն 'ի սիրելի ամուսնոյն, զտանն 'ի բարեփառութենէն զդերեւումն, զծերոց և զմանկանց անտաժութիւն, զհասարակիս փնաս, զօրինացն քամահանս, և զայլ ամենայն դժնդակութիւնս զոր նախաձայնեցաք յառաջագոյն. և սմա զարդարակ հատուցէք վարկ՝ յայսմ իրաւագարդ կաճառի. զի կշիռ զիւրոյ սերմանցն բերս՝ ըմբոշխնեացէ պտուղ զմահ: Եւ զանգիտելի ինչ ոչ է յայս վճիռ գլել զդատաստանդ, այլ յաւէտ քաջալերելի. քանզի ոչ նորագոյն անիրաւութեան սկիզբն առնէք այժմ, այլ վաղուց կարգեցելոց իրաւացի օրինաց արքանեակք լինիք: Վրանգի և օրէնք

խիկ զայս հրամայեալ քարոզեցին՝ չարաց դատաստան .
և նախախնամող օրինատունն սոյն այս է հաճոյ՝ խզել
զչարս . և հասարակս զսոյն սիրէ հանապազ կատարել
դատաստան :

Ը . Եւ ձեզ անխէթ 'ի սոյն պարտ է յառնել վրէժ-
խնդիր սրովդ իշխանութեան . զի խոշոշել զչարս՝ ոչ մար-
դասականութեան գործ է , այլ իբրեւ զչարութիւն բառ-
նալով՝ մարդասէր օգնականութեան : Իսկ օգտակար
խնամք մարդկան ում հաւատացան 'ի վեհէն , քան թէ
ձեզ՝ որք մշականմանք՝ մնասակարացն յապաւողք կար-
գեցայք , և օգտակարացն օգնականք : Ըստի յոյտ է
թէ զմիոյ չարիս ապականութիւն՝ պարտ է 'ի յօգուտ
բողորիս մատուցանել . զի ամենայն արք և կանայք
խրատեալք ահիւ տանջանացն սորա՝ միտս ստասցին , և
զիւրաբանչիւր անկողինս ամուսնութեանն սրբազան և
ամբողջ պահեսցեն . որ զբարեգիպութեան մրցանակ
հասարակիս բերեալ մատուցէ , և զաշխարհավար կա-
նոն՝ անյեղ և հաստատուն պահեսցէ :

Թ . Եւ այսմ օգտակար իրաց առիթ լինել՝ վեհանմա-
նիցդ քաջ կարելի է : Վանգի ոչ իբրեւ զայլ բողորս
անկարս՝ լսող և եթ անցեալ նստիք , այլ կարող ունիք զօ-
րութիւն՝ արդարակ կշռով ըստ անցնիւր գործոց հա-
տուցանել դատաստան : Վանգի յայդ իսկ կանխեալ
ածէք զսուր երկսայրի իշխանութեանդ ընդ մէջ . զի
առ երկուց կողմանց պէտս կամակարս 'ի վար արկանի-
ցէք՝ զանբժշկելի չարացն զարմատս կենացն տակադ-
տորս առնելով , և զհասարակիս աւելորդ յարձակմունս
յապաւելով : Եւ ան որոյ ժամ է այսուհետեւ զահագին
սուրդ ձգել 'ի խզումն չարիս կենաց , և ձեզ զմրցանակ
արդարադատութեան ընդունել յայս իրաւազարդ կա-
ճառի յերկակ հաւասարապէս կողմանց , 'ի մարդկանէ՝
միանգամայն և յամենեցունցն թազաւորէ լ'ստուծոյ :

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Յաղագս բժշկի՝ որ մահու գեղս տայ :

Ա. Ոչ անախտ և անկարօտ բնութեան կենաց պատահեաց մահկանացու բանաւորացս ազն զօրէն անմահիցն, ուլ քաջդ խոհեմք. այլ զանազան կարեօք պատանդեցաւ, և ամենայն արդար որ պիտոյից ցուցաւ կարօտեալ քան զբնաւ կենդանիս ստորաբնակս կենցաղում: Ոչ ան որոյ պէտք եղեն ամա զանազան արուեստից, իւ զկենացն հայթայթեցէ հնարս ՚ի տեւումն կենդանութեան: Բայց քան զամենայն պիտանացու արուեստս, ոչք ըստ կենացն և ըստ ըղձալի կենաց վայելելութիւնս մատուցանեն կենցաղոյս, քաջապէս յարմարի յօգուտս մարդկան բժշկութեանցն շահ: Ոչ ան զի ոչ զօրէն այլոցն յառողջութեան ժամանակին միայն ընծայեալ մատուցանէ զօգնականութիւնս, այլ և յորժամ արհեստիցն պէտք տկարացեալ մնան յօգնելն, յայնժամ սա ՚ի չարաչար ախտիցն հասեալ գործէ փրկութիւն. և արծարծելով յառողջութիւն՝ երկայնակեցութեան պարգևօք պսակէ զկենդանին: Ոչ ան որոյ ծանուցեալ հանճարասէր մարդկան զկենացս ուրհեստից զպտուղ, ամենայն ուժով փորձեցին զայս նախախնամութիւն պանծացուցանել յաշխարհի. զի ունիցին ամուր ապաստանի նեղեալքն ՚ի զանազան ախտիցն: Ոչ ստի մեծաւ այցելութեամբ զամենայն պէտս բժշկութեան փութացան անկարօտ պատրաստել՝ զտեղիս բնակութեան բժշկացն յարուցանելով, և զհանճարեղ հմտագոյն մարդիկ ընտրեալ զինուորելով ՚ի բժշկութիւն, և առատապէս անոնօք փարձամացուցանել զկարգեալ բուժիչան. զի բաւական ունիցին ինչս առ ՚ի պէտս պատրաստութեան դեղոց և սպեղանեաց և այլոց ծախից. և բեկելոցն առողջութիւն մատուցանեն, և խզեալ մարմնոց՝ անձ յարմարութեան լիցին: Եւ համայն այս արուեստ արդարեւ իսկ իբր ծառ կենաց տնկեցաւ ՚ի մէջ մարդկանս ազին. և մատուցանելով զպտուղ իւր ՚ի ճաշակումն ամենայն վտանգելոց՝ յախտէ զբաւեցոյց, և մեղ

ձեցեալ կենդանացոյց . որպէս տեսանէք իսկ 'ի վաղըն . ջուց մինչև ցայժմ՝ ցուցիւ կատարեալ զասացելոց բանիցս զբեղունս :

Բ . Օ որ փրկութիւն փորձեցաւ շիջուցանել այս չարամիտ և մահաշունչ այր՝ զհակառակսն գործելով : Եւ քաջապէս հրահանգեցաւ՝ որպէս գիտէք ըստ ասկղի . պիդեայցն զբժշկութիւն , թերևս ոչ վասն կարեկից ցաւազներոցն լինել՝ բուժելով յախտից , այլ զի զհակառակսն զիւրաւ մատուցէ , խանդալով ընդ առողջութիւնս : Եւ ասն որոյ ընկալեալ զայր քաղաքացի առատաբեր ընծայիւք , և պաղատանօք հանդերձ որ մեծապէս թախանձէր ողորմելի ձեռով վասն անձին փրկութեան : Եւրով ոչ ընծայիւքն կաշառեալ աչառեցաւ , և ոչ 'ի բնութեանն կարեկցութիւն խանտաղատեալ խոնարհեցաւ . ոչ յարարողէն զարհուրեալ դողացաւ , և ոչ 'ի վրէժխնդիրս վայրէ պատկառեալ ակնածեաց : Եւ անքապքնելի բարութեամբ առնկեցեալ զամենայն , արեոյց փոխանակ կենսականի զմահաշունչն դեղ , զոր ոչ կարէ ուրանալ . այլ զօրէն հրոյ մտեալ փաղաղէր զբոլոր բնութիւնն՝ քերքելով չարաչար զմարդն 'ի կենցաղոյս : Եւ զայս ահագինս գործելով ամենապիղծդ անձն , անյուշ առնէր 'ի մտաց զայրուոյն և զորբոցն սուգ անհնաւ ին ողբոց , և զամայութիւն տանն , և զանտաժութիւն ընտանեացն ամենեցուն :

Գ . Իսկ այսպիսի անագորոյն ապականչի պատահել նմանապէս անարգահատելի ձեռով՝ արութիւն է , և անսալ՝ անարութիւն : Եւ անգի եթէ որ մեկին ունէր զամբաստանութեանն բան՝ սպանող որ թերևս հարստահարեալ զրկեցաւ ինչ յրնկերէն , և վարեցաւ ռիսիւք՝ ի վրէժս , յայս ահագին ձգեալ վայր ձերոյ սաստիկ հրամանօք՝ ոչ կարաց ողջանդամ աստուտ ճողոպրել , այլ տարաւ փոխանակ խողխողմանն զնոյն ինքն հատուցումն վրիժուց : Իսկ այս արինախանձ վիրագ՝ կրկին ամբաստանութեան պարտական , որ փոխանակ առողջական դեղոյ՝ հիւանդականօքն վարեցաւ անյագ , և փոխանակ կենաց՝ մահու ցուցաւ պատճառ , զիմրդ վրիպեսցէ յընդունելոյ զիւրոյ գործոցն արժանի հատուցումն :

Դ . Եւ մանաւանդ զի ոչ որպէս պատահէ բժշկաց՝ ակամայ անգիտութեամբ գործեաց մահ , թէ տարցի

դնեբրումն . և ոչ յընչից զրկեալ՝ չընդունելով յառաջա-
գոյն զբժշկութեանն վարձուց սակ . և ոչ յայլ ինչ մեծ
կամ փոքր պատճառէ թշնամութեան յաղթեալ՝ հար-
կեցաւ գալ յայս անուր չարութիւն : Այլ միայն՝ ի չար-
ախորժակ սրտին եղեալ խանդալով ընդ համատոհմ
միցս կենդանասեր բազմամարդութիւն . զորս միշտ
բաղձիւք խոկացաւ յընդդէմն իջուցանել՝ թէ էր օգ-
նեալ կարողութիւնն . վասն որոյ պատեհ գտեալ ժա-
մանակ, զառաջարկութիւն խորհրդոյն գործով կատա-
րել՝ առ որ կարացն՝ փորձեցաւ :

Ե . Ուստի յայտնապէս ճանաչի հանճարեղաց, ոչ
այս վիրագութիւն սկիզբն չարագործութեանց դորա .
այլ յանցելոցն երևի ապականացու վարուց ախորժակօք
անյագ վարեցեալ : Օրազում հիւանդաց հոյս յան-
խնայ զրաւելով տմարդի բարուք անտեսութեան . և եր-
բեմն չարաչար դեղովք վարեցեալ՝ ի ծածուկ դրժեալ
կորոյս արդեօք գլորունսն . այլ բազում անգամ թե-
րևս խեղդիւք և հեղձուցմամբք քերքեաց զանթիւս՝ ի
կենցաղոյս : Վասնզի թէ ոչ էր հանապազ ընդեւակր-
թեալ ընդ ասացեալսն ամբարշտութիւն և ընդ այլ բա-
զում համանմանս սոցա, ոչ արդեօք կարէր կատարել
զառաջիկայ ամբաստանութեանս վճարումն :

Զ . Խսկ եթէ միշտ անագորոյն բարուք յապականու-
թիւն համատոհմիցս յողացաւ, և ի փրկութիւն ոչ
երբէք, պատշաճագոյն է բոլորից անողորմ բարուք զսո-
րա չարաչար զրաւումն փափագանօք տեսանել . և ոչ
յաղթիլ գթով կարեկցութեան կեղծաւորեալդ ան-
ձին, որ զբնութիւնն եղկելի ձևով ուսման փորձի ի
փրկութիւն իւր պատրաստել : Եւ այդ դուք մի զայժմու
կերպարանդ, այլ զառաջու գործեցեալսն նկատեալ յի-
շեցէք, զանմեղ առնն չարաչար մահու վախճանն . զորոյ
անտես արար զթախանձանս այրւոյն, և զորքոց զանհնա-
րին հառաչանս սգոյ թափառանաց . զբազում տանցն ա-
մայութիւն զոր սա հասոյց կոտորելով զժառանգան .
զբամահանսն որ ի վեհն, և ի համասերսդ, և ի բնու-
թեան կարիս արար : Եւ մի սմն ըստ ձեռոյդ, այլ ըստ
գործոյն բերէք ի վերայ զվճիռ դատաստանի . զի մի ար-
գահատելով զողորմածացն անկա, այլ անողորմութեամբն
զիւր տարցի վճիռ :

Է. Այլ քաջապէս և զայս զականեցէք, հզօրեղ. զի իրաւացի օրինաց վարիչք լինել՝ ոչ պարսաւանս բերէ, այլ գովութիւն: Այլ դուք ոչ նորագործ իրաց մարդասպանութեան հաւակ լինիք այժմ՝ թէ կասկածէք, այլ հին օրինաց սովորութեան հետեւիք, որում ամենեքեան հմուտ են. զոր և վեհն իսկ ՚ի սկսմանէ աշխարհի օրինադրեաց կանոն, չարագործաց հատուցանել զնոյն հատուցումն: Այլ քաջ բարգաւաճեալ բռունք՝ այս կանոնաւ փորձեցան տնտեսավարել զաշխարհ. և խողխողմամբ չարաց՝ իբր զոհիւ ընծայից հաճոյացեալ մտերմացան տուողին նոցա զիշխանութիւնս. և ձեզ այժմ բառնալ ՚ի կենաց զհասարակաց թշնամի զվիրազս այր, ոչ զմարդասպանութեան՝ այլ զհաճոյութեան կամաց վեհին բերէ նպատակ:

Ը. Այց քաջ նկատելի է ձեզ և զիրացս բնութիւն. զի այսպիսի ձեռնարկութիւն առնել՝ ոչ փասու պատճառ գործոյ իսկ է յաշխարհ, այլ կարի օգտակար. և ձեզ ՚ի բարձրելոյն վասն այդորիկ տուաւ հարստութիւնդ, զի յարաժամ զօգուտն մատակարարիցէք ընդ ձեռամբն հնազանդեցելոց: Այլ քան զայս օգուտ զի՞նչ կարիցէք ընձեռել, եթէ զգեղձս քաղելով այժմ՝ զբժշկութեան ծառ մաքրեալ, պտղաբեր կենաց կաղմիցէք. զի զարհուրեալք համարուեստքն սորա ահիւ տանջանաց, մի զմահու այլ զկենացն զեղուսցեն պտուղ: Որով մարդկան ազն բազմասեր երկարակեցութեամբ՝ զարգացեալ ծաղկեսցի. և բժշկութեանն արուեստ փարելի և ոչ փախչելի ամենեցուն լիցի:

Թ. Այս օգտակարութեան առիթ լինել՝ ոչ տեսողաց դիւրին է, այլ իշխանացդ. որ ոչ զչարել միայն բնաւորեցան ընդ լուտալի գործան, այլ և վրէժխնդիր լինել՝ կարող առին զօրութիւն. քանզի յայդ իսկ են ածեալ զտնօրէնութեանդ ընդ մէջ զօրութիւն, զի զչար քաղն իւլելով բուն սերմանցն մատուցի օգնակաւնութիւն: Ուստի ժամ է այսու հետեւ ձգել զահագին սուրդ ՚ի խզումն ապականիչ վիրագիս, և դուն ժամ ոչ թողուլ ՚ի ծանրութիւն տարերցս չըջել ՚ի կենցաղումն քո, և հասարակիս մատուցանել զանկասկած կենաց

օգնութիւն 'ի բժշկացն արհեստէ : Եւ ձեզ 'ի մահացու և յանմահ բանաւորաց տանել զարդարադատութեան մրցանակ՝ յիրաւազարդս կաճառէ :

ՕՐԻՆԱԿ Դ

Յաղագս ճարտասանի մատնչի :

Ա. Օ ԱՌԱՒԵԼ զԺնդակութեանց գործօնեայ, և զանդէպն արարող չարեաց, և համանգումայն իսկ ասել, եթէ բովանդակ աղիտիցն առիթ և փնասակարութեանց, որ միանգամ զկենցաղս ըստ ոչ բնութեան տատանեալ շարժեաց, և օրինակ իմն 'ի մերս հեղեղաբար հոսեաց գաւառ, այս է ժանդ և արտատեղի վրէժք, 'ի վաղնջուցն հետէ մինչև ցայժմ երկայն ձգեալ ժամանակաւ, և անագան ուրեմն խոստովանեալ յայտնեցաւ անպարունակելից վարակեալ զրժանօք գլուխ չար, աւասիկ որ 'ի ձերս ըմբռնեալ ատեան ձգեցաւ, ովք արք դատաւորք : Վնասի յորժամ ոչն իւրաքանչիւրում կալ 'ի հանգստեան կամեցան դադարս, անձողնի մարդիկ անազգակեալք ամբարտաւանութեամբ՝ իւրեանցն վասն խնդրի՝ պանծարով ասեմ 'ի զօրութիւն, յորմէ 'ի հարկէ այնուհետև շուրջանակի շարժեալ զրդէր պատերազմ : Յաղագս որոյ խաղաղասէր մարդկան իրաւացի սորին վարկեալ աղաքաւ, զքաղաքացն խորհեցան առնել շինուածս 'ի յարաստոյց վիմաց, և 'ի հմուտ ոչ չափաւորապէս ճարտարապոյն արուեստաւորաց : Եւ և հանդերձ թողոր տեղեկացեալ ըզգուշութեամբ 'ի պահապանս, զոր զատուցեալ 'ի մարտիկ զինուորացն որոշէին դասս. և ևս զօրավարաց զևս յորով ռոճկօք դարմանեալ և թռակօք. տինա և երիվարօք և ընտիր զինուք և փորձագոյն ընդդէմ թշնամեացն հոգացեալ ունել կազմութիւն : Եւ որք յայսոսիկ վարէին ընչիւք ըստ կարգի իւրաքանչիւր պիտոյից, ոչ ևս որպէս թէ վարկեալ ինքեանց համարէին ծախս, զօրաւորապոյնցն յաւէտ ընձեռել շահս. յորժամ միայն 'ի խորին խաղաղութեան

և եթ զինքեանս տեսանէին լեալս, և յանընդոստ յապահովութեան, աներկիւղ՝ ի քաղաքացն յանառիկ յուսալով յամրութիւն, օժանդակեալք յաւետազոյն և զօրացն բազմութենէ: Բայց որ բնաւ ևս մեծ, պաշտպանեալք օգնականութեամբք զօրավարացն հանձարայեղց վարեցեալ խորհրդով: Վննգի առձեռն պատրաստ՝ զգտեալ զօրականն փոքր ինչ արդեօք հարցաքննեալ՝ կարգէին ի գունդսն. իսկ զորս նոցայն կացուցանէին գլուխ և ի վերայ հրամանատար, զնոսա ի յոյժ հմտագունիցն ճարտասանացն ընտրեալ դասուէ. և զդժնեայ առաւել և բաւական գիտութեամբ, և պատարուն բոլորն իսկ լցեալ իմաստութեամբ. և մանաւանդ զի որք ազգասէրք ևս ի յարենիցն էին և համբուրասէրք, այլ և յորդորք ամենեւին ի քաղաքաց խնամակալութիւն: Ըրք ըստ այսգունակն փորձեալ բարուք զօրավարացն, հանդերձեալ արգասեօք հաւատարմանային անձինք, զամենավայելուչ կենցաղօգտութիւն այսբար տնօրինեալ յաշխարհ ծովացուցանէին, յաղագս ձեռնտու նոցայցն լինելով խաղաղութեան գեղից և քաղաքաց: Եւ որմէ ամենեւին ըստ իւրաքանիւրն կարգի գեղեցկապէս աճեցեալ պայծառութեամբ, միշտ կենցաղոյս զարգանայր բարեփառութեանցն առատ յղփութիւնք և բարեպաշտագոյն առ Ըստուած՝ միանգամայն ասացից, համբըն թէ և առ մարդիկ, այնպիսիքն յիրաւի անջինջ յիշատակի հասցեն բարւոք վարեցեալք ի զօրավարութեան:

Բ. Իսկ որք հակառակ սմին հանդիպին՝ չարակամ բարուք, տարազարդ հարուածովք զանձնութեանցն քաղաքացն ածեն վանդումն. վասն զի հինահարութեամբ ուղիսեալ՝ զանվճար աղիտիցն միշտ արկածս յաշխարհ հեղեղեն: Ըստ որում և չարագէտ այս պր, որ այժմ ըմբռնեալ առաջի ձեր անցեալ կայ ի մէջ, յոխորտութեամբ լի զանձն առնէր հրապուրապէս¹. որ և առաւել իսկ բազում էր վարժեալ կրթութեամբ, զճարտասանացն ոգեմ արհեստ ի մանկութենէ. և յաղագս յօրովակին² հրահանգելոյ՝ զինքն աղու ցուցա-

1 Վեց օր • հրապարակուէս • մի օր • հրապարակուէս:

2 Չորս օր • յաւաքին:

նէր խորամանկութեամբ բաւականապէս հմտացեալ գիտութեամբ : Եւ իբրու այնուգունակ տեսանէին, անձնապանձ լեալ բան 'ի բուն հասանելով խորխտացեալ գողցան բանականապէս իմն իմաստութեամբ, հմուտ պատերազմիկ իրաց վկայեալ զինքենէ տայր կարծիս բոլորից . որք 'ի դորայն յորդորեալք պատրէին ճոռումնաբանութենէ : Եւ մանաւանդ զի 'ի վերայ կորովութեանն ևս բանից, զմարմնոյն տեսանէին գեղեցիկ հասակ՝ զուգամասնութեամբ վայելչացեալ, զօրաւորագոյն կարշնեղութեամբ առ 'ի յընդդիմամարտիցն տալ պատերազմ . զոր առեալ յոյժ փութանակի բարգաւաճապէս պայծառութեամբ գլուխ զգա բոլոր պատուով սպառազէն և ընտանի կացուցանէին, և առաջնորդ զօրաց : Իսկ վատշուէրս իբրու հասանելով յանգիտացեալ գահագլխութեան աշտիճան, և ապա այնուհետեւ զոր 'ի վաղնջուցն աղուն որսացեալ խորամանկութեամբ՝ անդէն և անդ դաւող մատնիչ . որոց զօրաւիգն և պաշտպան հաւատացեալ էր լինել, նոցին և զանխուլ փութացաւ հասուցանել չարիս, բանաբնաց 'ի թշնամիսն ելով՝ առ 'ի յիւրայոցն, վասն զծածուկս նոցա մերկանալ խորհուրդ՝ յայտնի թշնամեացն տայր գիտել տեղեկութեամբ, և հմուտ մանաւանդ մերոցն զնոսա առանձին ուսուցանէր իրաց . որպէս թէ զիարդ հնարիւքինչ զիւրաւ զմերս աւերել կարասցեն քաղաք, և հուրք մղեղակ զգեղեցկատեսակն կիզուլ շինուածս, այլ և յաւարի գերութեան գյուղով ստացուածոցն վարել անդր ասպատակողացն, և 'ի բերան անողորմ զբռնակիչս արկանել սրոյ, և 'ի գերութեան զապրեալնն բուն տանել հինահարութեամբ . զի եղծեալ յափրշտակութեամբն՝ բովանդակ խանգարեալ մերոյս քաղաքի ապականեցին կարգք : (Յաղագս զայն 'ի գլուխ տանելոյ առաջարկեալ դրժանօք խորհուրդ նենգութեան, պակուցանել և իւրոցն գտանէր պաճարանս զօրաց, զմանա լբուցանէր երկիւղիւ՝ առաջի վհատութեանն նոցա արկանելով արհաւիրս, և զկէսս յինքն արկեալս՝ չարամեղականն թովէր բանիւք՝ իւր վատախորհրդութեանն առնել հաղորդս : Եւ այնպէս զանազան հնարիւք, և ազգի ազգի ջանացեալ մինչ զի համայնաջինջ թերեւս զբնաւ մերս առնել կարասցէ գաւառ .

յորմէ և եկեալ իսկ գրեթէ անպարտելի հինահարու-
թեանն վանդումն՝ փոքր մի ահա դեռ ևս հասանէր քա-
կեւ, և անմարդի զբոլորն ցանկալի թողուլ բնակու-
թիւնս: Եւ այս որ այժմէ՝ ի բարեփառ տեսանէք շինու-
թեանն յապահովացեալ, նախ և առաջին յաստուածայ-
ինն ի վերուստ օգնել զօրութենէ՝ նախախնամական
հասանելով նորա շնորհի. և երկրորդ՝ ի քաջամար-
տիկ այլոցն մտերիմ՝ նահատակաց: Եւ որքան ինչ
միանգամայն դորայն էր գալ, ի միջոյ զբովանդակն
կամեցաւ բառնալ ի բաց. և անհետազօտելի բոլ-
րումն կորստեան խորհեցաւ կարգաց:

Գ. Եւ որ աղէ ընդ միտ հարկանելով ի ձեզ ինքեանս
գիտիցէք. զի եթէ դասալիքն՝ որ ի գնդէն յատուկ
դարձաւ ի փախուստ, և կամ գողն՝ որ միումն և սուղ
տանց անշինութեան գտաւ պարտակ, և համայն յոր-
ժամ ըմբռնեալ իրաւամբ՝ ի ձերս լիցի ածեալ բեմ, և
ոչ փոքր ինչ մասնիկ թարց մահուն վրէժխնդրութեան
թողցին անպատու հաս. այլ փութանակի և լի ամենայն
ձեպով զարդարակ ձերդ ատենի տուժեալք հատու-
ցին տուգանս: Իսկ այս դժոխսպէս լցեալ չարեօք զլուխ,
որ զայնքան թշուառութիւն ի մերս՝ որպէս ասացաւ՝
հաւել քաղաք, և յերեւեալ մեր բարի, ի հակառա-
կացն սիրեաց աղարտ վարել ձեռանն: Տիրա միանգա-
մայն իսկ ասացից համառօտ բանիւք, թէ որ եզ ան-
գամ կենցաղոյս ըստ վայելականին էր յարմարեալ
կարգ, ամենումն ի միջոյ էանց ի բաց կորուսանել:
Եւ արդ որ այսքան անթուելի վարեցեալ չարեօք, թէ
և բիւր մահու սպանանել գոյր զդա հնար, համայն
նուազեալ բոլորիւ առ դորայն գտանէր պարտիս: Եւ այս
զի ոչ է կարելի զմուդ յատուկ իւրովքն մասամբք յու-
րոյն սպանանել մահու, սակայն միոյն դժնդակագու-
նիւ ինչ գտեալ՝ պարտ և արժան է խզմամբ՝ անողոր
աններելի սրտմտութեամբ ի զայրացումն դրդել, և
գազանաբար զարդ գօշել աճեցեալ հասակ:

Դ. Եւ մանաւանդ զի ոչ խուն ինչ պատճառք գոն ի
մէջ բերելոյ նենգագործ փնասակարութեանցն. թէ ոչ
իժաբարոյդ ունի՝ բաղադրեալ անձն: Եւ ան զի ոչ

1 Հնազդդն այգալէս. մի օր. ի ծախարայ գաւառի. այլք ի ծախարայ գաւառի:

վասն աղքատութեան ընչից, քանզի յղբնակի և բազմաբժաթ շահիւք 'ի սակարկեալն փարթամանայր հարկից. և ոչ սակս անպատիւ ճոխութեան, վասն զի մեծապայծառ շքեղութեամբ անցեալ զգահագլխութեանց կալաւ աշտիճան, զոր 'ի թագաւորացն կարգեալ և յիշխանաց. այլ և ոչ յուրուք հրապուրանաց, ըստ որում ինքն իսկ պետ էր ամենեցուն, և հրամանատար զօրացն զոր ընդ ձեռամբ ունէր իշխեցեալս։ Այլ միայն յիւր չար բարուցն սովորութենէ, խորհրդիւ զմերս որսացեալ կործանել քաղաք. և զամենայն բարւոյն վայելուչ մասունս անհետ առնել՝ 'ի թշնամեացն կամեցեալ ձեռանէ։

Ե. Աստի քաջայայտ է, եթէ ոչ յատուկ այսմ ևեթ է պարտակ, յորում խոստովանեալս մեծագոյն գտաւ չարիս. այլ բազում և այլոց ևս, որպէս ինձ թուի՝ կարծեմ և բոլորեցուն, եթէ յառաջագոյն անդստին ուրեմն 'ի տղայականն զարգացեալ 'ի հասակէն՝ նախաշաւիղ կրթութեամբ ընդ ամենայնս էր անցեալ թիւրութիւնս չարեաց. մանաւանդ գործօնեայ շնութեան, գողութեան և խոյգողութեան, արբեցութեան և անառակ որովայնամոլութեան. յորում այլքանեօք ուռնացեալ, և համօրէն իսկ աղծապղծութեամբ տարբացեալ. և ապա յայնցանէ իբրու օրինակ իմն քայլափոխութեամբ 'ի կատարելագոյնս գալ յայս մտաբերելով չարութիւն, բոլորումն զայս 'ի վերայ դնելով աւարտ։ Ինդ որոց մի գուցէ և վեհն իսկ Աստուծոյ շարժեալ զօրութիւն, զոր 'ի ձերդ անաչառ զգա մատնեաց բեմ, զի երթեալ անբաղայ զիւր ինքեան մահու տարցի վճիռ։

Զ. Այլ և դուք թերևս ընդ այժմու դորայդ թորեալ հայեցիք արտասուաց իջուցեալ վտակս՝ հանդերձ թախծեալ դիմօք. և նկուն կորացեալ հասակաւ՝ արգահատելի որպէս թէ զինքն ցուցանելով, ընդ գետին ևեթ պլուցեալ տխուր հայեցեալ. և այդորիկ աղագաւ արժանի ինչ թողութեան և ներելոյ զգա համարիցիք լինել։ Իստ որում երկիւղ է. մի կախարդանօք զձերդ աղանդեալ որսայցէ զքայարանս և յորդորեալ 'ի գութ, զի հնարիւք զիւր կարասցէ անձին գտանել փրկութիւն։ Եւ եթէ յանկարծ դա հասցէ թողու-

Թեան վիճակի, ինձ թուի ոչ միայն 'ի չար ընդ այն հայելով մարդկան, և աճեցեալ բազմասցին տարօրէնութիւնք, այլ և աստուածառաքն իսկ ամենեցուն եկեալ հասանէ բարկութիւն : { Նաղագս որոյ առաւել պարտ և արժան է զայրանալ . և մանաւանդ և զգործեցեալսն ևս յիշելով՝ զոր 'ի դմանէ լինէին վրէժք . զարտասուս մարցն 'ի վերայ արկեալ մանկանց՝ վասն տարաժամ անջատման յիրերաց , նմանապէս և զամուսնացն . հրկիզութիւնս տանց , և զկործանումն բերձակատար պարսպաց , և զայլ ազգի ազգի և թշուառութեամբ լցեալ մահս , զայն որ 'ի գերութենէն հասանէր՝ բովանդակ ընդ միտ է հարկանել . և վայելուչ զանձեռնընդել չար գազանիդ օշատել մասունս մարմնոյ :

Ե . Իսկայ և ում այլ ումեք իրաւացի նորագիւտ ինչ տանջանօք առաւել գեր դմա զանվարկ դառն պատուհասի չափել հատուցումն , և 'ի վերայ՝ կատարած զմահուն հատանել դատ . որ հաւակ այնքանեացն եղեալ աղունց , զնոյն և գործով կատարող , ընդ որ յառաջագոյն անցաք բանիւ :

Ը . Եւ մանաւանդ զի յոյժ օգտակարագոյն կենցաղոյս դժոխահեղ է կորնչել այր , դժնդակն հանդերձ մահու՝ բառնալ յամենեցունց ասեմ տեսութենէ : Բանդի յորժամ խզումն 'ի ձերումդ դա կրեսցէ ատենի , համօրէն իսկ գրեթէ մարդկան լինի յիշատակ խրատու՝ գալ 'ի զգաստութիւն , երկաքանչիւրոցն սանձահալեալ կողմանց՝ չարաց միանգամայն և բարեաց : Եւ ան զի կիսոցն երկուցեալ՝ 'ի հարկէ յուղիղն այնուհետեւ վարին կարգաւորութիւն . և բարեացն յօժարեալք 'ի զդադար 'ի նմին առնուն , քաղաքասէրք ելով միշտ և համբուրասէրք . և այնպէս կենցաղօգտութեան բերք վայելացեալ յօրինեալք յառաջ խաղան :

Թ . Տինա , և յաւէտ զի ձեզ ոչ անկարութիւն ևս է , ըստ յառաջասացելումն՝ յաշխարհ տնօրինել բարի , եթէ լով զովայցէք իբրու զմի յայլոց մարդկանէ , որոց չիցէ բաւականութիւն կարողապէս ցուցանել զօրութիւն ըստ ըղձիցն կամելոյ՝ և զիրացն առնել որոշումն : Եւ դուք զայն ունիք իշխանութիւն կամակարապէս՝ զոր 'ի վաղնջուց նախահարցն իսկ է , զիրաւախոհս կացուցանել բեմ վասն բոլորից ընդ օրինաւորն

գնալ պողոտայ, և մի արտատեղի ուրեք զառաժեշտ
խորհրդով, զձերումդ գեղեցիկ դատաւորութեանց՝
յայդգունակ առնուլ մարդկանէ հատուցման վրէժ:
Այն որոյ պարտ և արժան վարկանելի է այժմ՝ ամե-
նայն անյապաղ փութով՝ ի ձեռս զմահացուն առնուլ
անօթս, և զպարս բազմախումբ մեծս յորդորել կա-
ճառ՝ ի վրէժ առնուլ պահանջել. որպէս զի խլեալ ի
սմին չարդ բարձրի ժամու. և բազում խաղաղութիւն
յԼսուածոյ ձեզ և միանգամայն շնորհեսցի աշխարհի:

ՕՐԻՆԱԿ Դ

Յաղագս հուղիւհարի:

Ա. ՔԱՆԶԻ յորմէ հետէ միանգամ ի լինելութիւն
մարդկայինս բաղկացաւ ազն, և կարօտեալ աղցաւորս
գտաւ պաճարանօք, որով հայթայթեալ զիւրն կարաս-
ցէ տանել երկարաձգութիւն, յարատեւողն ելով ի փո-
խանորդութեանցն, ոչ քան զընչիցդ այլ ինչ ահա լեալ
խոստովանի պատճառք կենդանութեանս մերոյ, և յա-
ռաջախաղացութեանս, և որ հաստատուն զբանաւո-
րացս պահէ բնութիւն, այլ և յամենայն յոր ինչ մեր-
ձեցեալ՝ դիւրահեշտաբար վճարէ զպէտս, որք միան-
գամ բռնադատեալ կենցաղոյս պահանջեն խնդիրք:
Արդ աղագաւ յիրաւի ի հարկէ բոլորեքին զսա ստա-
ցեալ ըստ իւրաքանչիւրն լեալ կարող հանդուրժելոյ,
և յառաջատեալք զմիմեամբք առնեն ելլել՝ և ի խնա-
մելն միանգամայն և յաճեցուցանել. զի բաւական
ահա ըստ պիտոյիցն լիցի՝ ոչ չափաւորապէս և օգնու-
թեանն սպասաւոր: Այլ ցորքան սոցա իւրաքանչիւրոցն
տիրեն ստացուածոց՝ առանց և մի ուրուք դրժանաց
հուղիւհարութեան, ամենայն յարմարեալ բարեգար-
դութեամբ աստի յաւիտենիս ըմբռնեալ պատկանին
վայելեալք: Այլ առ ծնողս առատաբար զձերատածու-
թեանցն գեղեցիկ պաշտեցեալ մատակարարէ խնամս,
և առ տղայս զմանկամանութեանց բարգաւաճագոյն կա-
մօք, և զբարեկամացն պահեն սիրելութիւն հանա-

պագ. ուստի գեղեցկավայելուչ մեծարանօք և առ գոռոզս իշխանացն բերէ համարձակութեան պատիւ. նոյն մանաւանդ յընծայատարն ելոյ և առ թաղաւորսն երեւելաբոյն. տինա և բարձրագլուխ 'ի մէջ յղքնախումբ կացեալ հրապարակաց լի հանդերձ խորոխտապանծ տեւութեամբ 'ի զանազան պայծառ զգեցեալ պատմութեանց: Եւ ևս 'ի զուարթառատն լինելոյ՝ սփռող և բարեփառագոյն իսկ՝ յամենեցունց փարթամն անցեալ համբաւի յընչից, որ և բարեպաշտ իսկ առ ամենեցունն այնպիսին կարէ լինել արարիչ, ցանկորդ զխայրեացն մատուցանելով ընդարձակաձեռն նուէրս. յորմէ առաւել պատարուն և լի զնախախնամութեանցն առեալ տանի շնորհ: Եւ այսգունակ յաջողեալ բարեբաստութեամբ, մի ըստ միով յընչիցն մաքրմաքար վայելէ յերկաքանչիւրսն՝ 'ի բարեկարգութեան միանգամայն և 'ի բարեպաշտութեան:

Բ. Իսկ որ դաւաճանեալ այսմ բողոքայարմար կարգաց՝ 'ի հակառակն փութայ այսոցիկ շարժել տարազարդութիւն՝ 'ի ստացուածոցն զամենեսեան զերծուլ վրդովմամբ, 'ի վերջինն ածեալ հասուցանէ այնուհետեւ թշուառութիւն. և համանգամայն զ'ի բաց բարձութեանն խորհեցեալ վանդումն յաշխարհ հեղեղեալ: Եւ թերեւս զարմանալի ինչ ոչ են. զի եթէ յիւրերացն չարասէր մարդիկ յօժար են խողխողումն, իրչափ ևս յընչիցն առնել ամայի: Իբրու զայս ամենագոյնեայ, որ անազան 'ի ձերս խոստովանեալ այժմ՝ ձգեցաւ բեմ, ի խորհմագոյնք գատաւորաց: Վնանզի սա պատերազմական ճեպեալ կազմէր գործիս, և ազգի ազգի մահացու զէնս. և զայս ոչ ընդդէմ թշնամեացն մերոց գաւառիս նահատակեր, այլ թողեալ զքաղաքավարութիւնն, և որ ինչ ըստ յոյժ ըղձալի վայելչականին էին կեանք, աւազականոց զինքն կազմելոյ՝ հասեալ կալաւ զեւառն հանդերձ իւրանման մարդկաւ 'ի բնակութիւն: Եւ անդ այնուհետեւ ոչ չափաւորապէս և կամ մասնաւորս ինչ գործելով աղունս, այլ յղբունս և ամբաւս, գրեթէ զհասարակացն որպէս ապացեալ եղև՝ զկենցաղոյս պատճառս բարեբաստութեան, զընչիցն նախ և առաջին պատահեցելոցն աւարեալ գերփէր փարթամութիւնն. և անդուստ ապա 'ի կուտառութեանցն անցեալ գնայր յա-

փրշտակութիւնս . և յայլ ևս 'ի ջուրս անտուն կենդանեաց, 'ի հօրանս անդէոց և հօտից, օրինակ իմն չարագոյն գազանի ինչ 'ի վերայ անկեալ օգտէր, տեղի և ոչ փոքր ինչ ներելոյ թողեալ և պատկառանաց : Եւ զայս ոչ առ անբանան և եթ գործելով ասասցի հառուցանել գերութիւնս, այլ բազում անգամ և 'ի բանաւորոն զնոյն՝ և առաւել ևս 'ի վերայ եբեր ոճիր վրիժուց : Վասն զի զամանս սրախողխող իսկ ընչիցն ազագու առնելով, և զկէսս յաղագս ցանկալի տաացուածոյն, և կամ այլոց ևս գեղեցիկ հանդիպեալ պատմութեանաց, չարագոյնս հանդերձ կապանօքն արարեալ՝ 'ի բաց տեռագերծելով, մերկս միանգամայն և ոգորմելիս ոչ միայն մարդկայինս թողեալ լինէր տեսութեան, այլ թուի թէ և հասարակ տարերցդ գոյացութեան : Եւ արդ որ այսքանեաց խոստովանեալ գտաւ չարեաց, որոմ թողութեան գոնեայ և դուն ինչ մասամբ առ 'ի ձէնջ արդեօք հասցէ . եթէ ոչ անբաւարկս զհակառակն կրեսցէ դառնադոյն մահու պատուհաս :

Գ. Եւ զի թէ այրասպանն 'ի մի ոք վնասելոյ անձն, և զայն թերեւս ոչ կամաւ, այլ կամ վասն ուրուք ինչ զրկահարանաց ընդդէմ մարտուցեալ, և կամ օակս յանկարծադէպ ինչ իրաց առանց խորհրդոյ՝ հանդիպեցաւ . և սակայն յորժամ իրաւամբք ըմբռնեալ, և 'ի դիւցազնական ձերդ լինի ածեալ ատեան, ով ոչ գիտէ՝ զի զվերջին թշուառութեանցն այնպիսիքն կրեն պատուհաս : Իսկ իրչափ ևս առաւել սմա 'ի դէպ է քան զասացելոցս և անդր ևս վաղվաղակի զգժնդակագոյնն հառուցանել չարիս . որ ոչ յատուկ շուպելոյ ընչիցն եղև պատճառ, այլ մանաւանդ թէ և յողովից ևս արանց, ևս և երիտասարդական տիոց գտաւ խողխողիչ, 'ի ժանդախտական իմն գողցես ամենեցուն լեալ հարուած : Եւ մանաւանդ պարզաբար իսկ ասել թէ որչափ իւր ինքեան գալ էր, զբովանդակն 'ի միջոյ 'ի բաց կամեցաւ բառնալ վայել : Իստ որում 'ի դէպ ապա ընդ այսոցիկ գործելոց՝ է և զվարկն հառուցանել արդարակ :

Դ. Իայց երևի և ոչ 'ի միջէ կարեւոր վտանգից սորա եկեալ յայս չարութեան հետեանս : Եւ ասն զի ոչ զաղքատութիւն ունի բաղադրել, և ոչ դարձեալ զհա-

ըրստահարին յուսմեքէ, և ոչ որ սոցին իցեն հանգոյն պատճառք, եթէ յաղաքս այնոցիկ բռնի զօրէն որպէս վարակեալ ինչ շղթայիւք յայս ձգեցաւ վայրագութիւնս. գոր և ոչ մի բան կարէ յանդիման կացուցանել՝ պաճարանս իւրումդ չար կարկատելով անձին։ Ըսլ միայն զի շիջուցանել զհասարակաց կամեցաւ զբարեբախտութիւնս, և առաջնորդ՝ հանդերձ մախանօք՝ անտանելին լինել հիբութեանց։

Ե. Տինա գաղանաբարոյս այր ցուցանի գողցես 'ի վաղնջուցն հետէ բազմաց և անչափից տարօրէնութեանց լեալ գործօնեայ. և ոչ որպէս թէ արդ ինչ 'ի ծայրագոյնս եկեալ երևի չարիս։ Վանդի թէ ոչ առ սակաւ սակաւ առեալ կրթութիւն փոքրագունիւքն անօրէնութեամբքն վարժիլ, շնութեամբ, գողութեամբ և այլով համանման չարեօք, ոչ արդեօք միանգամայն 'ի գլխաւորագոյնսն ժամանեալ հասանէր չարութիւն, որ յամենայն կողմանց միա՛հ 'ի սորայս արգելեալ փակեցաւ սահման։

Զ. Ըսլ մի գուցէ արդեօք այժմ ողորել 'ի կախարդական ինչ բանից դորա՝ զձեր ողջախոհագոյն յօժարեալ հանդիպեցուցանիցէք լսելիս, և կամ 'ի զոփալդ նայիցիք և յողոցն 'ի ներքուստ հանել հառաչանս, միանգամայն և 'ի վայր արտասուս առաջի հեղլով։ Եւմանապէս ըստ ժամուս և զձե դորա ցուցեալ հասակիդ պատուակ. որպէս թէ 'ի վերայ զթախծութիւնք արկանել դիմաց և վարագոյր. որովք զներումն թերևս առ 'ի ձէնջ գողացեալ մարդասիրութեան յիւրն անդրէն փութասցի ճեպել վրիժագործակ վայրագութիւն։ Տինա և զայդ իսկ կերպարանելով՝ երևի որպէս ոչ չար ինչ արարեալ՝ խղճիւ ապաշուել, այլ յաղաքս թէ ընդէր ամայի յինքենէ զաւազականոցն թողլով տեղիս. և կամ էր աղազաւ աներկիւղք ընդ այն և ամբողջ անխարդախ մարդկան և պարզամիտ՝ իցէ գնալ ճանապարհ։

Է. Բայց աղէ զվաղնջուցն յիշեցէք զդորա աղունս ընդ միտ հարկանելով, զվայրավատմունս ընչիցն պատուական և ստացուածօց, և կամ զառականս ամօթագեղ ամուսնացելոցն, ոչ ինչ նուազ և կուսից, առ 'ի զծաղիկ պատկառանացն 'ի բաց զգետտուցն մերկանալ՝

շուպերովն, միանգամայն և զուխ արեանցն 'ի դորա հոսելով ձեռաց: 1) ասն որոյ ապա դիպողագոյն և զանհետազօտելին ումեք վաղվաղակի առնթեր դմա է ընծեռել մահու դատաստան:

Ը. Բստ որում զայսոսիկ առաջի եղեալ, ժամ է այսուհետև և օգտակարագոյն յոյժ ըստ երկուց օրինակաց զանձեռնընդել վայրագիդ 'ի բոլոր մասանց վարկանել զ'ի բաց 'ի կենցաղոյս խզումն, այսպիսի ինչ: 1) ասն զի յորժամ զարհուրեալ չարացն մեծապէս ահիւ եղիցին հոյք, օրինակ իմն ընդդէմ առաջիկայ անցիւքն երեսանակակոծեալք՝ տեսողք միանգամայն և լսողք, քաջայայտ ամենայն իրօք է, զի նոյնքան բարեսէր և ազնուականագոյն մարդկան 'ի կատարելում արդարագործութեանն հաստատուն եղիցին անձինք. որով և բովանդակ իսկ 'ի խաղաղութեան անցեալ մնասցէ աշխարհ: Եւ արդ զի ոչ նորոգ ինչ և կամ նախասկիզբն յայս դալ բռնադատիք կամ, իբրու թէ ոսոխք աստուածայինն լինելով իրաւանց և վրէժխնդիրք. այլ և 'ի վաղնջուցն իսկ մանաւանդ եթէ օրինադրեալ այս խոստովանի բարեփառագոյն հարանցն կազմեալ բեմ: 1) ասն զի զոր օրինակ առաքինեացն իցէք պսակող մարդկան և խաղաղասիրաց, նոյնգունակ և սոցայցն հակառակի՝ անխնայ արարողացն չար՝ կարի 'ի ճահ է և իրաւացի հատուցանել մրցանակ:

Թ. Բայց զի և ոչ որպէս զայլն 'ի մարդկանէ գուրեւիք, որոց զանուղղայսն գործողաց տեսանելով բազում կարօտին զօրավիգն հայցելով ըստ ըղձիցն օգնականութիւն. յաղագս որոյ յատուկ զգօփալն միայն յիրաւի յինքեանս բերեն և յոգոց ելանեն: Իսկ երջանիկ ձերում և վայելուչ ճոխութեանդ կամեն միայն և եթ գործ վճարէ, վասն բնաւիւք առձեռնպատրաստ կարողապէս, և լի բոլոր համարձակութեամբ յօրինաց ևս զերկաքանչիւրսն ունիք հատուցանել վարկ. մանաւանդ յորժամ ոչ ևս զհեղգ պղերգութեանցն բարձեալ 'ի ձեզ բերիցէք յինքեանս ախտ. յիշելով միանգամայն և զ'ի վերուստն ամենեցուն նախախնամող և դատաւոր, և երկիւղ՝ մի գուցէ արհամարհեալ ստունգանելով, ձեզ իսկ և գլխովին աշխարհի զանտանելի ինչ հասուցանիցէք վտանգս: Ի՞նչ եթէ փոխանակ այսորիկ շար-

ժեպք 'ի զպրացումն լինիցիք, և զինեալք վաղվադակի չար անձինք ճեպիցեք 'ի կորուստ, յայնժամ քաջահաճոյք աստուածայինն լինելով կամաց, արժանի յոյժ խնդու թեանն բարգաւաճեալք միշտ և հանապազ յաստիս բերկրիցիք յաւիտենի: Ման որոյ բոլոր ճշմարտապէս 'ի մեծս իմ առաջի զնելով տեսարանի զբարագործոյ յայտ արարեալ մեղանշական անձնէ, ապա որն մեծ արգեօք մնացեալ ամբաստանութեան տակաւին ծախիցէք ժամանակ. եթէ ոչ վեհք միանգամայն և նուաստագոյնք մերձակայ ատենիս յիւրաքանչիւրն մահացու ընթանալ զէնս երազիցեք, և յարձակեալք 'ի վերայ զչարդ սատակիցեք. զոր դռն զբաւեալ մահա՛հա՛ փոքրագոյն ոչ ինչ ահա զքնդ հանուր կենցաղոյս յուսացիք ընդունել զբարեբաստութիւն:

ՅՐԻՆԱԿ Ե

Յաղագս գերեզմաներիտի:

Ա. Օ՛ր որք միանգամ գժնգակն են առջեալ չարութեամբ, և անողքելի քինուցն ոխակալութեամբ առ մարդկայինս վարին բնութիւն, և միանգամայն գազանօրէն սրամտութեամբ զսատիկ թշնամութեանցն թափեն թոյնս: Այլ զայն աղէտ յատուկ 'ի կենդանեացն ոք յազեցուցանէ անձինս, և համայն յորժամ նովխիւ խոստովանեալ յատեն ձգեսցի չարեօք, թերևս և սուղ ինչ բաղադրեալ գտցէ տեղի փատարանութեան, յաղագս երկուց այսոցիկ պատճառեալ իրաց, կամ զանցեալն ինչ 'ի նմանէ ամբ բերելի ընդ ինքն կիրս, և կամ առ հանդերձեալն երկուցեալ կասկածէ 'ի կրկնապատիկն վասն հատուցանելոյ չարիս: Իայց որ առ վախճանեալս նմանապէս լեալ օձորովայն գայ 'ի վրէժինդրութիւն բարուր, թուի թէ և ոչ միոյ իրիք ներողութեան հանդիպել կարացի բաղադրանք: Իրգունակ մահաւանդ բառ ի մասանոցն կայեալ բանի, եթէ ընդ զբաւել համարտակացն վախճան, անգէն և թշնամեացն հալեալ

ջնջիլ արտմտութիւն որ առ 'ի նոսայն . այլ ոչ թէ 'ի նորոգումն գալ մոռացմանն՝ սովորեաց : Ըր և քան զդժնդակագոյն գազանացն անցանէ դրժողութիւն . և քան զչարացն այնպիսւոյն չարութիւն անտեղի յիմարութեամբն գրգռեալ, իբր զոչ միանգամայն մտաւոր մարդ : Բանգի վարդապետարան մարդկայինս եղեալ ազին՝ բնութիւնս իսկ ուսուցանէ, յայսպիսին ինչ մեզ գալով պատկառանս . որ գեղեցկարգութեամբն է յօրինեալ կրծնիւք 'ի սկզբանցն մինչև յանկուսն գալ կենցաղոյս . զի մեծամեծար և պայծառագոյն հանդերձիւք զվախճանեալսն 'ի մէնջ բարեքաշկապէս զարդարանօք պատեմք, թէպէտ և ոչ ինչ առ 'ի շահ նոցա գործեցեալն լինի . համայն վասն բնական սովորութեանն՝ միանգամայն և զհարազատ գլխոյն հատուցանեմք ըզհուսկ յետին աւուր պատիւ, արժանի օրինաւոր թաղմանն առնել և պատանաց : Ըյլ և ողբերգակեալ արտօսարհառաչ կականելով մինչև 'ի գերեզմանին յուղարկեմք ակն : Եւ զայն ոչ և եթ յատուկ մերձաւորագոյնք կատարեն մարդիկ 'ի սիրոյն լեալ հեղձամիղձուկ, այլ և ռիք լուծեալ թշնամի ատելեացն՝ արտասուեն այն օր, ըստ բնութեանն շարժեցեալք դիւրաւ 'ի գեղձումն : Եւ այսպէս բարեկարգութեամբ վարեցեալքն՝ նովին միութարին յուսով դարձեալ զնոյն ընդունել յանձինս յուրաքանչիւրն հասեալ վախճանի . այլ և մեծ շնորհակալութեան սպասեալ ևս յ'նտուծոյ ակն ունելով հատուցման, յաղաքս ամենաբարւոյն և լի բոլոր զգաստ մտերմութեամբ վարել օրինօք :

Բ . Եւ որ այսքանում գեղեցկանսի՛հ և վայելուչ կարգի՛ զհակառակն փութացաւ հասուցանել խախտումն, դուզնաքեայ ինչ հիքացելոցն աղագաւ հանդերձիցն և կամ սակս գեղձացեալ ինչ քինուց յայն յարձակեալ գազանաման բարոք գործ, ոչ յատուկ՝ առ որ յանդըգնութիւն բերէ տեռաղերծել զվախճանեալն, նորին մերձաւորացն և եթ պարտական է փնասուց, այլ առ հասարակ բանաւորս ազին անկարգաբար յարուցեալ ընդդէմ, իբրու զայս ամենադժնդակ և լի չարեօք այր . որ յետ բազում ամանակաց արդ ուրեմն անախան խոտտովանեալ՝ 'ի ձերս ըմբռնեալ ձգեցաւ բեմ, հվ վէհք դատաւորաց : Բայց արդ և զնոյն իսկ ոչ դան-

դադեցայց զգործեցեալ 'ի դմանէ աղունս մերկ և առանց պատրուակի բանիւ յանդիման կացուցանել: Վճանգի սորա գիշեր իմն անլուսին առձեռնպատրաստ գտանելով օգնական իւրոյ ամենաչար սպասաւորեալ խարդախանացն, և ապա այնուհետև լի ամենայն անարժան փութացեալ յանդգնութեամբ 'ի տեղիս հասանէր շիրմացն իսկ՝ երբ ամայի ծանուցեալ և թափուր 'ի մարդկանէ, յայնժամ գործի և ոչ ինչ պատրաստագոյն ունելով, այլ դեռ ևս զայն ինչ վախճանեցելոյ վիհ անմաքուր ձեռք սկսանէր փոսել, և այնչափ երկիւղիւ շառագունեալ՝ մինչ զի և ոչ սուղ ինչ յարմարագոյն զբաց տալն արարեալ կարգ. այլ առ խուռն պեղելով՝ այսր և անդր կացուցեալ լինէր հողակոյտ բլուրս, մինչ զի 'ի վերնայարկն ջանացեալ՝ 'ի տապանին մերձենայր 'ի կափարիչն: Եւ վասն ոչ լինելոյ առտակ՝ եթէ զաղխեցելոյն կարել փեռեկել մածուածս, 'ի հարկէ տապար 'ի գործ արկեալ շերդակոտոր առնելով քանդէր. և անդէն բուռն զհիքացելոյն հարեալ պատանաց՝ արիւնաթաթախ հանդերձ ձեռք՝ հազիւ ուրեմն 'ի բաց զերծանելով ցելեալս, մերկ և 'ի բաց ընկեցիկ արտաքս զայնորիկ մեռելոյ ընկենոյր մարմնս. յոյժ ողորմելի տեսութիւն՝ ոչ միայն մարդկայինս ասեմ բնութեան, այլ թուի թէ և հասարակ գոյացութեանցս ընդ երկնաւդ: Եւ այսպէս ոչ 'ի հասարակաց պատկառեալ բնութենէս, և ոչ զամենատես աստուածայինն ընդ միտ ածեալ նախախնամութիւն, միանգամայն և ոչ զձեր բարեփառ իրաւախոհ իշխանացդ զահաւոր դատաստանի պատուհաս. այլ քամահասն արարեալ, և կամ ոչ ինչ արժանի գործեալ մեղանաց էանց էգնաց:

Գ. Եւ զի եթէ զհուղկահարուսն՝ որք 'ի յանձան կենդանիսն զազահ աւելատացութեանցն բաղձան ընդ փափագումն, և կամ դարձեալ դուզնաքեայ ինչ մարդկան զգեստուցն աղաքաւ համարձակեցան բերել դրժանս. համայն և զայն 'ի հեռաստանն և 'ի կարի անապատսն վերժակելով տեղիս՝ մեծապէս երկիւղիւ վասն 'ի տեսողացն պակուցեալք. և զայն սակայն առ հոմանման կենդանիսն որ տեսցէ, զի թերևս փոքր ինչ և զբաղայցն ունիցին առ նոսա յօդեալ պատճառս. կամ թէ յաղաքս գոռողահարեալք յումեքէ խնդրելով վրէժ,

և կամ որ սոցին իցեն նմանք : Բայց համայն թէ և ըմբռնեալք երբէք՝ և յանաչառդ ձեր լինին ածեալ բեմ, մի ազմտ և թարց չարաչար մահու հատուցանելոյ դատաստան զերծանել կարասցեն . և ոչ բնաւ երբէք : Իսկ ապա այս չար վիրագ՝ որո՞ւմ ոչ դառնագոյն իցէ արժանի 'ի կենցաղոյս հրաժարել . վասն զի ոչ առ կենդանիս՝ որպէս ասացի , այլ առ հիբացեալ վախճանեցելոյն 'ի գերեզմանսն փնասել յօժարեաց ձեռնարկել : Իստ որում ապա յոյժ ցաւագնագոյն մահու՝ պարտ և արժան վաղվաղակի զգա 'ի միջոյ 'ի բաց կորուսաւ նել :

Դ . Ի՛յլ և զայս որպէս երևի սորա գործեցեալ , 'ի յակամայ վտանգելոյ՝ և ոչ 'ի միոջէ ուստեք : Վնանդի ոչ զաղքատութիւն առ ծանր աղցաւորացս ունի ասել պէտս , և կամ զտոկոսիս 'ի վերայ մթերեալ պարտուց , որում բաւական ահա հայրենին էր զայս ամենայն դիւրացուցանել զկարիս՝ ժառանգութիւն . և կամ զթովնն յուժեքէ՝ որպէս անկատար ինչ յարմարի տիող՝ յիւր ինքեան բերեալ դիւրապատիր յեղմունս , տեղի հաւանական տուեալ բանից . վասն զի զայդ և առաջիկայդ ծանօթագոյն ամենեցուն կատարեալ հասակիդ խոստովանէ տեսութիւն փոքրագոյն ոչ ինչ՝ մանաւանդ թէ և գործն և աղջամղջինն վկայէ ժամանակ : Ի՛յլ ինքնակամ որպէս թէ զհասարակաց թշնամանել և խայտառակել կամեցաւ բնութիւն . միանգամայն իսկ՝ թէ և զմաքուր աշխարհիս պղծել տարերս չար ժահահուտութեամբ մարմնոյ մեռելոյն . որպէս զկենդանականն օդ , և զպայծառ արեգակնայինն 'ի վերայ հեղեալ ճառագայթս : Եւ ասն որոյ ընդ այսքանեաց գործող նորագոյն լեալ վրիժուց , թէ և բիւր հնար դմա գոյր անգամ մեռանել , նուազեալ ամենայն գտանէր իրօք՝ վասն զարդարակն հատուցանելոյ վարկ . բայց սակայն զմիդ՝ երազագոյն և նորանշան ինչ օրէն է մահու կարկառել պատուհաս :

Ե . Բայց եկ բեր աղէ ճմարտապէս զսա ասել գործօնեայ , և ոչ յատուկ այսորիկ եզոց աղունս . զոր եթէ կամեսցի իսկ ոք նախահաւակ ոչ կարասցէ լինել . այլ 'ի մատաղն իսկ անդստին սա տիող առ սակաւ սակաւ հոգ խնամոյ մանուկն տանելով սկսեալ մեղա-

նաց: Որպէս թէ զծնողս անարգու, հակառակ սիրոյ, թշնամանող մերձաւոր դրացեաց, և յաւետագոյն առ այնտիկ՝ որ հարազատ առ 'ի յարենէցն ազգականու թենէ էին մարդիկ. ընդ նմին շու թեան և գողութեան, և համանման սոցայցն ասացեալ չարեաց տարօրէնութեան: Որով աղաքաւ օրինակ իմն ոտնափոխութեամբ գնացեալ՝ մինչ զի 'ի ծայրագոյնն ժամանեալ հասաւ չարիս: զի վերջոյս երթեալ այժմ զօրէն չար գազանի կրեսցէ սատակումն:

2. Եւ արդեօք յարտասուսդ և 'ի դէմն տխուր և 'ի ծմրեալ կերպարան հասակիդ հայիցիք. և որպէս թէ 'ի հասարակաց արգահատելով մարդկային բնութիւն, զնոյն կառուցեալ ընդ միտ ածէք. և այդորիկ աղաքաւ զկաթօգնեալք խորհիցիք ողորմել, և թերևս սո՞ւղ ինչ 'ի դմա զմարդասիրութեանն կաթեցուցանել գաւթ: Եւ որում մի գուցէ, զի տրտում դորա արկեալ զիւրեաւ տեսութիւն, ոչ մերձակայ յաղազս երկիրդի ա. մանակիս, զոր բազում անգամ թուի թէ և ծաղբ իսկ արարեալ մտօք՝ 'ի վաղնջուցն ուսեալ կրթութենէ. այլ աշխարհ կարծեմ զոչ ժամանակ լեալն գործելով, և կամ թէ էրո՞ւմ այնպէս շիրմացն ախեալ դրունք: Եւ այց աղէ հայեցարութ, ոչ զգալի ասեմ երեսօք՝ այլ խոհակամայէս ոգւոց տեսութեամբ. և արժանի յիշատակի գէլքացելոյն 'ի մէջ առէք զընկեցիկն արարեալ մարմինս անդամանդամ լեալ գէշ 'ի կերակուր ոչ միայն գազանաց երկրի և սողնոց, այլ և թռչնոց երկնից անդր ժողովելոց. զնորոգ սուգն սիրելի բարեկամաց, զողբերգութիւն ողորմ հարազատ մանկանցն հանդերձ ամուսնաւ, զամենաթշուառ ծերունի ծնողացն յերկիր խոնարհեալ կիսամահ 'ի վերայ դիմաց՝ սակա ոչ ևս կարել մարթելոյ զնոյն ևս վախճանելոյ միւսան. գամ ողջունել բնութիւն: Եւ զայլն մի ըստ եզօջէ՝ ունիք 'ի սաստիկ գալ 'ի զայրացումն և 'ի զննութիւն, իվ քաջք. և զաններելին առանց միոյ երկբայութեան 'ի դա զանազան տանջանաց ցուցանել հանգամանս. որով և խզեալ վաղվաւակի բարձցի 'ի կենդանութենէ: Է. Տինա օգտակարագոյն զինչ և այլ դք մեծս կենցաղոյս, և կամ հանուր տիեզերաց դեր գարթութոյն գաւ զանաբարոյդ խոստովանեսցի կրել սատակումն: Այս

զի՛ յօրժամատեկալի դորայովդ աղետից վարդապետեալ լինին տեսութեամբ , յայնժամ բարեխորատքն ուրախացեալք՝ առաւելագոյն յիւրեանցն ողջախոհ հացին առաքինութեան կալ հաստատուն : Ըյսպէս պակասեալ երկիւղի ոչ չափաւորապէս և չարացն ընդ կրօնի հարեալ՝ անամայ 'ի զգաստ համեստութեանցն լիցին եկեալ քաջաբարութիւն , զի անշխաս զիւրեանցն և անխարդախ փորձեսցին անցուցանել ժամանակ :

Ը . Եւ մի 'ի միտս ուրուք արտապողոտայ իրաւացոյն այս ձեզ եկեսցէ՝ 'ի չարացն պահանջել վրէժս . ապա թէ ոչ էր աղագաւ 'ի վաղնջուցն իսկ 'ի բարեփառ հարանցն հոգացեալ այս յօրինէր բեմ , եթէ հասարակ և անորիշ խառն զչարացն ընդունէր պարս , նմանապէս և զբարեսէր մարդկան : Եւ մանաւանդ զձմարիան ասել , թէ բովանդակ իսկ աշխահիս բարեկարգ յարմարութիւն շարժեալ վեր 'ի վայր՝ ըստ ոչ բնութեան անցեալ 'ի տարազարդ առաւել դասեալ լինէր յեղանակումն : Ըյլ վասն այնորիկ և օրէնս օժանդակեցին ձեռն տուեալ աստուածայինք . զի զոր օրինակ պսակի արժանի զյոյժ լաւագոյնսն առնիցէք 'ի մարդկանէ , նովին ձեռով և զանուղղայսն՝ պատժի և մահու պատուհասի :

Թ . Եւ վասն զի յայդ իսկ որոշեալ զատուցայք նախ երջանիկ գահերիցութիւն յամենակալն ասեմ թագաւորաց և 'ի գոռ այլոց իշխանութեանց , վասն այսորիկ և ոչ խուն ինչ ընդ մէջ անկարութեանցն ձեզ երեւանկեալ տարակոյս՝ առ 'ի զքաջահաճոյսն արարչին բոլորեցունց հատուցանել կամաց՝ հանգոյն այլոցն ընդ իշխանութեամբ լինելոց մարդկան , որ սոսկ տրտմուն և եթ ունին զանիրաւացն , յօրժամ տեսեալք եթէ զըստ ոչն արժանեացն 'ի դէպն ընկալեալ լինին պատուհաս : Իսկ ձեր՝ պղերգ միայն հեղգութեանցն աստանօր պահանջեալ 'ի բաց ընկեցումն , և անդէն առձեռն պատրաստ արտաբերական բանիցն զինի և գործն յաջորդի : Ըյայց և ոչ վայրապար զայն է գիտելի , զի և աստուածայինն բարկութիւնքն յաղագս անտես զայս պիտիս առնելոյ դատելի՝ շարժեալք վաղվաղակի յաշխարհ հեղանին , հասանելով միանգամայն ոչ փորքագոյն և ձերում իշխանութեանդ վտանգ տարակուսի :

Իսկ եթէ զհակառակն հոգացեալ՝ այցելութիւն ամե-
նավայելուչ ձեզք հանդերձ 'ի բովանդակ աշխարհ ան-
ցանէ, և 'ի բազում խաղաղութեան յամենցէ և բա-
րեբաստութեան :

ԳԻՐՔ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ

ՍԱՀՄԱՆ ՆԵՐԲՈՂԻՆԻ

ՆԵՐԲՈՂԵԱՆ է բան արտադրական եղելոյ բարեաց : Եւ ասացեալ է այսպէս՝ յաղագս հնոյն 'ի գեղս գովութիւնս առնելոյ , գեղս կոչէին զնրբափողոցս : Եւ բողելի է զդէմն , և զիրս , և զժամանակս , և զտեղիս , զանբան կենդանիս , և զծառս : Օղէմն որպէս զՎիմոսթենէս , կամ զՊղատոն : Օիրս որպէս զարդարութիւն՝ կամ զողջախոհութիւն : Օտեղիս , որպէս զանդաստան՝ կամ զնաւահանգիստ : Օժամանակս , որպէս զգարուն՝ կամ զամառն : Օանբան կենդանիս , որպէս զձի՝ կամ զարջառ : Օտունկս , որպէս զձիթենի՝ կամ զօրթ :

Եւ 'ի գովելն պարտ և արժան է նախաշաւիղ առնել ըստ տեղեոյ պատճառին : Բայա դնել զազգն , և զնոյն բաժանել 'ի գաւառս և 'ի նախածնողս և 'ի հարս : Բայա զսնունդն . և բաժանել յուսումն և 'ի վարժս և յօրէնս :

Եւ ապա զմեծ գլուխ ներբողինին դնել զգործսն . և զնոյն բաժանել յանձն և 'ի մարմին և 'ի դիպուածս : Օանձն՝ յիմաստութիւն և յողջախոհութիւն , յարութիւն և յարդարութիւն : Օմարմին՝ 'ի գեղեցկութիւն և 'ի զօրութիւն և յերագութիւն : Օդիպուածս՝ 'ի ճոխութիւն և յընչեղութիւն և 'ի սիրելիս :

Եւ 'ի վերայ այսոցիկ դնել զբաղդատութիւնն յարդրութեամբ ներբողեցելումն զմեծագոյնսն ընդունել : Եւ ապա զի վերայ բանին՝ 'ի կատարման ըստ պատճառի :

ՕՐԻՆՈՎ Ա

Ներբողեան Մովսէսի :

Ա. Ինչ միշտ ընդ առաւելապանքին նախամարգարէն Սովսէս, և ընդ յոյժ գեղեցկակերպն յերայականն ազգի զարմանալ գայ, և յաւէտ հիանալ՝ ոչ միայն ընդ անբաւ ուղղութիւնսն նորա և ընդ զուարճալի յառաքինութեանն մասանց, որ մինչև ի կատարն եհաս շնորհի բարւոյն, այլ զի բարձեալ ի դէմն կրէր յայտնապէս ցուցիւք զաստուածայինն զգեցեալ ահաւոր փառս՝ օրինադրելով Խորայելի, մանաւանդ թէ և ընդ հանուր իսկ բոլոր տիեզերաց առաջնորդ՝ միանգամայն և պատմող լինելութեան երկնի և երկրի և որ ի նոսա : Երով ինքն հռչակելին ևս ի վերայ լցեալ նշանագործութեամբ, և այլ յաւէտ անթիւս առ նմին երեւցոյց և զգովութեանցն հանապազ բերս : Եւ նա այնքան զօրաւորագոյն և լուսաւոր մարգարէականն զուարճացաւ հոգւով, մինչ զի ոչ ումեք ըստ վայելուն արժանեաց և ոչ զարմանալ անգամ կարասցէ, թող թէ և բանի քննմամբ բաւականապէս գերազանցեալն հասանել ի մաստութեան : Իայց թէ և կամեսցի ևս գովել բարեսիրտութեանն աղագաւ զբովանդակն ճգրտիւ պատմել գործ, ոչ մի և երկու, այլ թէ և ամենայն իսկ պարբիմաստնագոյն բանաւորացն ի մի վայր ժողովեսցին, տակայն ոչ ինչ կարասցեն մանրամասնաբար զաստուածազան առնն երանել բարեփառութիւն : Իայց այնքան և եթ թօգտել ճառիւք գեղեցկութեան զլսողս, որչափ իւրաքանչիւրն զօրեսցէ ասել ախորժակ հաճոյական կամաց : Երում և ես այժմ նմանապէս համարիմ պատշաճագոյն լինել ըստ սովորութեանն իմաստնոց. թէ և զամենայնն ոչ, այլ որչափ մեզն թողանի կարգաւ մի ըստ միովէ վերբերելով հանդիսացուք անցանել այնպիսի բանիւք ի գովութիւնս երանելոյ նախամարգարէին :

Բ. Եւ նախ առաջին ի գաւառէն հաւեսցուք, յուրմ սքանչելին ծնաւ այր. այսինքն յեզրիպտացոյցն

զարգացեալ երկրի, 'ի կարի յոյժ ամենայնիւ բարեբախտիկն վայրս . անդ՝ ուր պայծառութիւն շատութեան պտղոյն է՝ իբր ինքնաբերս իմն, և գրեթէ անխոնջ պահելով զփականցն մանկունս՝ 'ի բարեխառնութենէ օգոյն, որովք ցուցանի ուռճացեալ առ 'ի զանազանս բուսուցանել ծաղիկս, և զանուշահոտ բուրաստանիցն հարկանելով վայելչութիւնս : Տինա այնորիկ արգաւանդութիւն գաւառի յարազուարճլինելով, հոծահա և խիտ բազմութեամբ մարդոյ և անասնոյ, ընդ նմին և այլոցն անբաւ բարեաց պարունակին 'ի նմա գոյութիւնք :

Դ. Եւ զլուխ պարծանաց ինքեան միշտ զամենագեղեցիկս բերելով համարի զարմն, որ առաւել ևս 'ի նախահարցն ունի գովութիւն . զորոյ բոլորեցուն արարիչն Եստուած յայտնի ծանօթութեամբ և անսուտ բանիւ զնոցայն հռչակեցուցանէ առաքինութիւնս՝ պատուականագոյն անուանակոչութեամբ : Եւ այնպէս գեր 'ի վերոյ անցեալ՝ զնոսա վարկանի արժանաւորս իւրում առնել մերձաւորութեան զհեղինակսն 'ի բարեպաշտութիւն . մինչ զի զոր բոլոր աշխարհ առանձինն ունի կոչել անուն պարծանաց՝ զԵստուած, զայս նոքա մի մի 'ի վերայ ինքեանց առին փոխանակ անչափ ուղղութեան վարուց :

Ե. Եւ այն օրինակ և ծնողքն սորա թէպէտ և յառաջագոյն ոչ ինչ նշանաւորք 'ի տեսականն ազգի, բայց սակայն 'ի վայելչականին ծնանել՝ իբրեւ յոյժ հռչակաւորք և բարեհամբաւք ամենայնիւ յերկոտասանն անուանեցան ցեղս՝ հանդերձ որոշեալ պատուականագոյն տոհմին Դ եւեայ : Եւ այնչափ մերձաւորագոյն և հուպ յաստուածայինսն անցեալ կացին լուսաւորութիւնսն, զարդարելով քահանայութեամբ միանգամայն և մարգարէութեամբ, որքան թէ Խարայէլ ընդ երկնաւս յայլոցն ազգաց զանազանեալ կոչեցաւ ժողովուրդ սեփական :

Ե. Եւ այց միւս ևս 'ի վերայ, զի սքանչելագոյն դարձեալ նորին և ծնունդն էր, 'ի կարգիս անցեալ տեսցուք : Քան անդէն իսկ 'ի ծնանելն հրաշալեօք իմն գոգցես ինքեան զեկուցանէր համօրէն զփրկութիւն և զազատութիւն ազգին . խափանելով յիսկզմանն նախ զգո-

ռող թագաւորին հրամանս , որ կատաղեալ զօրանայր 'ի ժամանակին 'ի վերայ հերայեցւոցն , երբեմն աներեւութաբար՝ հեղձուցիկսն տալ առնել զմանկունսն , և երբեմն յայտնապէս 'ի միջոյ 'ի բաց բառնալ : Իսկ յորժամ զաստեւոր և զգարմանալին տեսին ծնունդ , անդէն արգելեալ չարութեանն լինէր գործ . վասն զի 'ի նմա ճշմարտապէս ցուցանիւր՝ որպէս ասացի , պէսպէս աստուածայինն ծաղկեալ շնորհն : Եւ առժամանակ մի թաքուցեալ լինէր յահէ թագաւորին , և պաշտպանեալ իբր 'ի վերուստ յամենաբաւական աջոյն՝ 'ի ձեռն ծնողացն նախախնամութեան իմաստից . որում արուեստիւ տապանակ գործեալ զնէին 'ի ներքս ընկեն լով 'ի խաղին : Եւ անդ ապրեալ ըստ պատահման և ըստ տեսչութեանն Եստուծոյ 'ի դստերէ թագաւորին լինէր . զոր առեալ 'ի վեր , թէպէտ և գարշելիք համարեալ էին երբայեցիքն յաչս եգիպտացւոցն , սակայն սակս շնորհալից դիմացն , և առոյգ գեղեցկակերպ բնութեանն ոչ ինչ զանգիտեալ . բայց խանդաղատելով վաղվաղակի յորդեգիրս իւրումն հաստատէր երջանկութեանն :

Ձ . Եւ իբր չքնաղազիւտ համարելով խնդութեամբ յայնժամ՝ և մեծաւ գրգանջք տարեալ 'ի թագաւորականն խնամէր տան , սնուցանելով զանազան կերակրանօք , և գունակ գունակ զգեցեալ պատմութեանօք . և զգուշացեալ այնուհետեւ ուստի խողխողմանն էր երկիւղ , նմին իրի 'ի նոցունցն երթեալ դարմանէր յարկս :

Է . Եւ ապա յորժամ 'ի փոքր մի զարգացելումն տղայական 'ի վեր շարժէր հասակ , անդէն և անդ և ոչ սուղ ինչ ծախեալ ժամանակ 'ի վատթարն անցուցանէր արուեստս իբր զգեղձուկ ոք . այլ փութապէս վարժէր և հրահանգէր 'ի նմին յազիպտոս զբանական պայծառութեանցն գիտութիւնս :

Ը . Եւ անդուստ առլցեալ իմաստասիրութեամբ այն գունակ մի ըստ միովէ , յորժամ սկսաւ 'ի բարձրագոյնսն ամբառնալ կատարելութիւնս՝ աճեցուն հասակաւ և զարդարուն հանձարովք , արհամարհեալ 'ի բաց այնուհետեւ հրաժարէր կոչել որդի դստերն Փարաւոնի . և որպէս առ ոչինչ իմն զգանձուցն վարկանելով մեծութիւն առ այնու ցանկութեամբ զոր ախորժեացն

խոհ և կրթեցու վրէժխնդիր լինելով ազգին 'ի թշուառացն : Եւ զայս փափագումն արկեալ 'ի յողիսն՝ անցեալ գնայր, յազատութիւն օգնականութեամբ Լ'ջ տուծոյ 'ի խիստ ստրկութենէ չարչարանաց զգովանդակ խորայելեանն ձգեալ ազն :

Թ. Լ'յլ նա՝ թողեալ զայսոսիկ, առ սակաւ սակաւ 'ի մեծն երթիցուք գովութիւնս, քննելով թէ որովք արդեօք վարեցաւ օրինօք : Լ'յլովք և ոչ միով, բայց միայն հայրապետացն առաքինութեամբ. զորս իբր առաջի աչաց ունելով զնոցա նահատակութեանցն բարեպաշտութիւնսն ընթեռնոյր յորդորելով. և առ յինքննէ ևս 'ի նոյնն յաւելոյր, լինելով և այլոց օրինակ բարեաց. և թողեալ զայն ոչ զօրէն երկից նախահարցն անգիր յիշատակօք յառաջ մատուցեալ հաստատէր զձշմարտութեանն ստուգութիւն : Լ'այց այնպէս իմն արժանաւոր գտեալ մեծամեծ սքանչելեաց իւրով գերազանցեալ մաքրութեամբ վարուցն, մինչ զի աղբիւրաբար առ 'ի յինքեան բազում և մեծամեծս հոսելով յաւետախաղացս վտակս, բաւականապէս ամենեցուն գրով զգերաշխարհիկն ընթեռնոյր օրինադրութիւն աստուածայինն գրեալ մատամբ :

Ժ. Լ'ջ այսոսիկ դարձեալ բերցուք զնորա և զգեղոցն հանգամանաց տեսիլ. և այս ում ոչ իցէ յայտնի. զի զոր նա 'ի տղայութեան ունէր գեղեցկութիւն հրաշալի, զայն և ոչ յարժունս տիոցն ոք պանծասցի բերել պարծանս 'ի տեսողացն առաւելեալք գեղեցկութեամբ : Եւ ստուգելի զսոյն 'ի թագաւորին է դատերէ. յորժամ ետես զնա պայծառացեալ գեղեցկութեամբ յամենայն մասանց մարմնոյն, ոչ ինչ դանդաղեցաւ առնուլ իւր ժառանգորդ վասն առաւել հաճոյական փափագառացն : Տինա այնչափ գրաւեալ 'ի գեղոյն պատրեցաւ բաղձանս, զի ոչ բնաւ ընդ միտ զխտրութեանն իրս ածել ըստ բնական սովորութեան զոր առ խորայելաջիսն ունէին. բայց վաղվաղակի յինքն առեալ ընդունէր :

ԺԱ. Իսկ եթէ գեղեցկութեամբ այնպէս ցուցաւ զարմանալի, ապա ևս սքանչելի զօրութեամբն գտցի ըստ երկուցն հանդիպեալ ժամանակացն : Լ'աջին՝ զի գեղիպտացին տեսանելով 'ի վերայ իւրոյն գոռոզացեալ տոհմայնոյ, և ընթադրեալ առ տեղն սատակէր՝ բռնա-

գոյն վարեցեալ հարստահարութեամբ : Եւ երկրորդ անգամ զմեծն կափուցեալ 'ի բերան ջրհորոյն վէմ, զոր յորումք եկեալ ջանային հովիւք՝ և հագիւ թէ շարժէին . իսկ նա միայն առանց ուրուք օգնականի կարաց 'ի բաց տապալել, և զբռնացեալ հովիւն հալածել միայնաւորութեամբն, և օգնէր հաճոյացեալ օրիորդացն մարդիւնացւոց՝ կարող ձեռամբ արբուցանել ջուր խաշանցն :

ԺԲ. 'Երբ գուլելի և յերագութեանն է մասին՝ դիւրաշարժ գնացս 'ի Սագիւսմն առնել փութանակի : Եւ և 'ի վերայ կատար լերինն ստէպ ել և էջս առնելով, և 'ի գլուխ զյառաջարկեալն տանել գործ՝ թեթեալ գոյն մարմնոյ ցուցանէր հանդէս :

ԺԳ. Իայց չև ևս ղմեծն սօրա ասացեալ երանութիւն, զօգուոյն զառաքինութեան մասունս, որովք քան զամենայն մարդ առաւելեալ գտանի : Եւ թէ յիմաստութեանն՝ առաւել հմտագոյն ոչ մարդկայնովս և եթ վայելչացեալ հանձարով, այլ և առտուածային ճմարիտ տեսութեամբն : Եւ որմէ 'ի լիագոյն իմաստութեանէն վայելելով յայտնի՝ բոլորեցուն կարգաւ մի ըստ միջէ զաշխարհարարութեանն պատմէր գործ, միանգամայն և զօրէնսդրութեանն իսկ՝ 'ի հինգն շարագասէր գիրս : Եւ այդ իմաստութիւնն անմոռաց մինչև ցայժմ ևս նորայն է կատարելագոյն :

ԺԴ. Եւսպէս և յողջախոհութեանն ո՞վ պարկեշտագոյն քան զասացեալս գտցի այր, որ քառամնամեայ աւուրբք ժուժկալեալ՝ զմաքուր կուսութեանն պահեաց զաւանդութիւնս . և այն՝ զի կեցեալ 'ի տան թաղաւորի հանդերձ փափկութեամբ, ընդ որ առաւել է զարմանալ : Օ կնի այնորիկ թէպէտ և զուգեաց իւր ամուսին, ոչ յաղազս հեշտ ցանկութեան մանաւանդ՝ քան թէ զօրէնս բնութեանն ընդ, և հարազատ զաւակի յառաջ խաղացումն առնել . մինչև երկուց լինել որդւոց . և ապա թողեալ 'ի բաց, միայն աստուածայնոյն պարապէր բանի անսխալ կարծեօք :

ԺԵ. Եւ 'ի վերայ այսորիկ ունէր մեծագոյն պատկ պարծանաց եղեալ յարքունական կերպարանին գլուխ՝ զայժմ հռչակելի արութիւնն : Եւ անդի առ ոչ ինչ զթաղաւորին համարեցաւ զսպառնալիս իւրոջն անպարտելի

քաջութեամբ . որ և 'ի նոյն յուսացեալ միւսանգամ 'ի նահատակադիրն իջտուած , համարձակութիւն բերէր աներկիւղաբար տիրել 'ի վերայ ամենայն հակառակամարտն գոռոզաց : Եւ , և զառ 'ի Սաղիսմն զփախուստն , որ էր ոչ անարութեան գործ ' այլ զօրէն քաջ նահատակի հնարաւոր խնստից պաճարանք . որ առ ժամանակ մի խոյս տալով , յազազս այնորիկ զի կարօտասցին ազգն օգնականութեան նորին . և նա պարապելով առանձինն զօրութեանցն հրահանգեսցի հրմտութիւն , որպէս պարտ և պատշաճն էր լինել յառաջիկայսն : Եւ պէտք և եղևն իսկ , յորժամ դարձեալ յԱրգիստոսն իջանէր հոգեօր սպառազինութեամբքն . և աստուածաբար 'ի ձեռին առեալ չորիւքն վարելով տարերօք կշամբել և յանդիմանել զգոռոզն . և համօրէն տասնհարուածեայ գաւազանաւն զբովանդակն տանջելով քանդէր երկիր . և քաջապէս յաղթութեամբ կարող լեալ փրկել զազգականս 'ի չարաչար նեղութենէն :

ԺԶ . Եւ անդէն առ նոսին զարդարութեանն կատարէր գործ : Եւ իսկ ' կանխագէտն ասեմ շնորհիւ . որոց հրամանն առեալ ընդ վաստակոյն 'ի հակառակամարտիցն պահանջել վարձ , իբրև ճմարիտ իմն վարելով դատողութեամբ կշապէս զխնդիրն տայր առնել , առ գործոյն հաշուելով զուգահաւասար վարկիւ , պատճառանօք զանօթս թեկոյն առնուլ և զարծաթոյ : Եւ երկրորդ արդարութիւն ամենայն աշխարհի զգրուորականն ընձեռելով գիրս խրատու և նախազգուշութեան :

ԺԷ . Եւ այց բեր աղէ փոխեսցուք բանիւս և յարտաքինն նորա հայել մեծութիւն . զոյս շուրջ զիւրև 'ի բոլոր ազգացն հաւաքեալ իւրումն համբարէր ազգի , առաւելապէս իմն կամեցեալ երևեցուցանել բառացիս առ ընաւ ազգօք , փոխանակ թշուառականագոյն աղքատութեանն : Եւ յայտ 'ի խորանին կազմութենէն է , ոյք զանազան գեղեցկութեամբ յարուցեալ կանգնեցին նիւթօլք պատրաստութեանն ' յայնմանէ 'ի նորայն միջերից ստոյգ արդարև հրաշակերտ աստուածային կոչեցեալ խորան : Եւ այց ևս աւելի քան զասացեալսն անդր և գեր 'ի վերոյ այնր զգալի մեծութեանն՝ զհոգեւորն տարաւ փարթամութիւն ճոխութեան :

ԺԸ . Եւ ապա թող զայստիկ , ո՞ ոչ ընդ նորա և ընդ

ահաւորն զարմանայցէ իշխանութիւն . և կամ ընդ նորապէս լուսաւոր պայծառութիւնն՝ ըստ յառաջագոյն ասացելումն , որ անչափ էր զգեցեալ զաստուածայինն փառս . և տիրէր՝ ոչ իւրումն և եթ թագմամբոյն ժողովըդեանն այնոցիկ , որք ոչն կարէին հոլանի՝ ի դէմն նորա հայել , այլ և բնաւից իսկ շուրջ զիւրեւ բարբառոսացն , և գրեթէ ընդհանուր տիեզերաց՝ ըստ համբաւոյն սքանչելեաց՝ ի վերայ մեծին թագաւորէր առնուն :

ԺԹ. Սոյն ահա աստուածարեալս այր ամենայն ուստեք և սիրելեօք լինէր զուարճացեալ . մի՛ զհամբոյնն իսկ ունելով ժողովուրդ , և ապա՝ ի նոցունց զպատուական ծերոցն դաս , և բազումն այլս ի բարգաւաճագունիցն մարդկան : Տինա միանգամայն իսկ է , զՍտուածասելն նմա բարեկամ , և կամ զբոլոր անմարմին զօրութիւնն , ոչ ինչ վրիպեմք ի ճշմարտութենէն . զի նորին Ստուծոյ է ձայնս ասացեալն , ոչ ընդ ումեք այնպէս յանդիմանակայ խօսեցայ , որպէս ընդ իմում ծառային Սովսէսի :

Ի. Եւ մասն մեծ գովութեան երանեալ նախամարգարէին կեանքն . և զկնի կենացն կեանքն լի և խորին և պարարտ ծերութեամբ յերիս քառասներորդս հասանէր ամս . և ըստ հաստատուն գրեցելումն ոչ ունելով կարկամութիւնս ի դէմն , և ոչ մի ինչ պակասութիւն ի բոլորն անդամոց : Բայց յամենայնէ այսպիսեացս անստգիւտ եղեալ՝ զիւրն անցուցանէր ժամանակ ի բարի հասանելով վախճան . և միջասահման երկաքանչիւր կողմանցն լինել , զոր արժանաւորապէս ասացից , ոչ մահու զրաւեալ , այլ անմահութեամբ զուարճացեալ : Բանզի ըստ թաղմանն կարծիս տայր զհասարակացս կրել մահ . բայց ըստ աստուածայինն ծածկեալ աջոյ՝ ոչ ի մահ , այլ ի կենդանութենէ յառաւել փոխադրեալ կենդանութիւն :

ԻԱ. Եւ զկնի մեծյարգի՝ կատարմանն զյոյժ անմահանալին պարծանաց եթող յիշատակ . որ մինչև ցայժմ ևս և յանբաւ յաւիտեանս անապական ընդհանուր նորայն պատմին կատարելագոյն իմաստութեանցն մարգարէութիւնք յամենայն եկեղեցիս Բրիտանի :

1. Այլ Բեմբի :

ԻԲ. Եւ իբր ապա որ այսպէս 'ի բոլոր' կողմանց ըզգեր 'ի վերոյնն էառ գովութեան մրցանակս, կարասցէ որ առ սա զհամեմատութեանն հատուցանել վարկ : Ինչ թուի թէ ամենայնիւ և ոչ բնաւ որ . բայց թէ մեծն 'ի ծնունդս կանանց յարուցեալ { Զովհաննէս : Եւ ին որ զօգուոյն մաքրեաց զերեսս յաշխարհականս աւելկոծութենէ և յաղտոյ մեղացն . և լուսափայլ առաքինութեամբ յանդիման զաստուածն ետես իւնն, և առնն թեր բոլորեցունց ակննատես եցոյց մատամբ : Եւ այժմ որ երբեմն մեծի թագաւորին անուանեցաւ կարապետ, եկեալ հանգիտապատիւ այսդիւք ցուցցի օրինադրին } Եւսէսի : Օ ի զօր նա 'ի մօտոյն պատմեաց, զայն սա 'ի հեռաստանէ յառաջագոյն վաճարեաց' պատմելով զգալուստ փրկչին, և զամենայն տնօրէնութեանն մարդասիրութիւնն՝ զորս կատարեաց, և սպասաւոր պաշտօնէին հրամայեաց հնազանդ լինել : Եւ որ այլովքն ամենեքումբ առաքինութեամբ արդեօք կալցի զհաւասարութիւնն . բայց միւսոյն թէ ոչ է դանգաղելի ասել՝ օրինադրութեամբն, թուի թէ գեր 'ի վերոյ անցեալ դասեսցի 'ի բարձրագոյն նազելով տեղւոյ ըստ բարեկամութեան օրինի :

ԻԳ. Իսկ արդ որ այնպէս յիսկզբանցն մինչ և 'ի կատարածն զյաղթանակն էառ գովութեան, և ինքն ըստ ինքեան 'ի կարի յոյժ հրաշափառագունիցն գտաւ աւարտեալ առաքինութեանցն մասամբ, իմաստասիրութեամբ և ողջախոհութեամբ, արութեամբ և արդարութեամբ, և անթիւք այլովքն համանման բարեօք՝ հոգւոյ և մարմնոյ գեղեցկութեամբ, ընդ նա ապա ոչ միայն զարմանալ է և գովել, այլ և ընդունել ևս մեծաւ բազմանօք մերովք յարդարեալ բարեպաշտութեամբ : Եւ միշտ պարապ բերելով իմաստութեանցն աղագաւ՝ արժանաւորապէս ըստ նորայն վայելութեանց կարել յաւէտ զաշխարհագովութեանցն յօրինել բանս, և հանապազ երանելով՝ զերիցութեանն հատուցանել մրցանակ : Եւ գլուխ ներբողութեանն՝ 'ի վերայ զտէրունականն յարադրելով արձակել ձայն, զասացեալսն առ Հրեայնն, թէ } Եւսէս զամենայն ինչ որ մարգարէացեալն գրեաց՝ յաղագս իմէր, և յաղագս իմոյ գալստեանն, մարմնանալոյն միան

գամայն և հայրենի ծոցոյն ճանապարհորդելոյն յաշխարհ :

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Ներբողեան ձեռննայ :

Ա. ՈՐ ինչ միանգամ 'ի վաղնջուց անտի եկեալ 'ի կենցաղս կենդանեացդ գոյացան տեսակք, ամենեցուն ըստ իւրաքանչիւր ումեք այլ և այլս քան զարժանաւորն դէպ եղև կրել վարուց հետևմունս ըստ անվայել չափանին սովորութեան. բանաւորին, կամաւոր փոփոմամբ 'ի բարւոյն 'ի հակառակն. և անբանիցն, ըստ ժամանակի ընդունել զայսպիսի ախտաւորութիւն: Իսկ անհոգի բնութիւն, որում 'ի վնեւելութեանն վիճակեցաւ բնութեան, 'ի նմին և յաւէժացեալք յանհատն յարաժամ պահին մշտնջենաւորութեան. ոյց պատշաճագոյն արգասաւորութիւն բողորիցն՝ յիւրաքանչիւր զրուցեալ յայտնեցի գովութեանց: Իսկ այժմ որ առաջի կայ մեզ գեղեցկայարմար և հոչակելի առաքինութիւն ձեռննայ, սկիզբն արարեալ ըստ համանգամայն կրեցելոցն 'ի նմա գովելեացն մասանց, վերբերականաւ բանիւս ծանօթացուցուք: Որ արդարեւ յօգտակարագոյն բերմանէ իւրոց շահիցն՝ յարգեալ և պիտանացու 'ի մէջ տեսողացն. և զօրէն պատուականագունի և փարթամացելոյ 'ի բոլոր գոյացութեանէ ծառոց 'ի վեր համբարձեալ առաւելեալն ազնուականութեամբ՝ եկեալ բերէ ըստ անկիցն իւրոց զամենահաճոյ և զհրաշալի գովաբանութիւն:

Բ. Եւ նախ առաջին՝ յօրացեալ բարեբախտութեամբք, 'ի գաւառէ անտի: Վնաղի տեղի որոշեալ սորա ընդհանրական աշխարհ է բնակութեան. ոչ զբրեքակնակէզ և զտապացեղց խորշակագնաց վայրս, և ոչ դարձեալ զդժոխըմբերագոյնս և զվտանգեցուցիչ տիրեցեալ 'ի սառնամանեացն. այլ զբարեխառն, և զառցեալ զանազան պայծառութեամբ՝ սոցին միջասհմանն: Որ օգտակարին եւեթ ընդունակ վնեւել

մասին, ոչ միայն միում ումեք, այլ առ հասարակ խեղճ կենդանեաց փափագելի համարեալ, հնարին անդառնալէս 'ի բոլոր ժամանակի աստուստ պաշտեցեալն հաւատաւ զոչ զարգացմանց, ըստ որում զուարճացուցիչ և ցանկալի 'ի ձեռն առելոյ տնկոյս կալուածոց :

Գ. Եւ 'ի նախածնող սորին լինելութեան՝ սկիզբն և հաստատութիւն կենդանականս երևի պատճառաց, ուստի ամենապատիկն պարգևք և շնորհք հաւասար առ իւրաքանչիւր ուրուք պէտս հասեալ մատակարարեցան յաշխարհ. և նովիմք յօրինեալ ամենայն ինչ՝ կայ և ունի զանհրաժարելին հիմնեցուցեալ վայելելութիւն :

Դ. Իսկ ծնողս սմա այլ զո՛ւ ևս որ ասացէ՛ք զի անծածուկ երևութիւ յայտնեալ ճանաչին ժրագլուիք և արդարակորով երկրագործքն. որք առ իւրեանցն մտերմաբար երկատիրութեանց՝ աշխատութիւնս և ջանաւր կանելով՝ յերկիր ըստ այլոց սերմանեաց և տնկոց յիւրաքանչիւրն կացուցանելոյ յօրինուածի, ածեալ և զառաջի եղեալս յիւրումն հանդերձեցին կազմութեան :

Ե. Եւ քանզի սա պնպէս ունի զբազմօրինակ սննդեանն 'ի վերակացուացն հայցեալ պաճարանս, ոչ որպէս զոմանս 'ի պարքեցելոցն և յանլուցանելի բնութենէ ծառոց. առ որս անգրանալով յանվճար զգարմանոն մատուցանելոյ խնամողացն՝ եզկելի և թախծականն ըմբռնեալ յարածամ կշտամբեցին տարակուսանօք : Եւ ոչ դարձեալ նմանի կարի յոյժ քամահելի անպիտանիցն. զորոց անփոյթ առնելով ստացողացն թողուցուն անխնամս : Եւ զի գիւրակրելի և չափաւորապէս զտածմանցն խնդրել նիւթս, բազում խնդամնութեամբ և հաւանական կամօք ակնածու սմա ընդունողացն լինելով՝ զկատարելութեանն յօժարաբար ընձեռեալ ախորժակս. և հաւաստագոյն ևս վստահութեամբ անցեալ ժառանգութեան վասն զրկեցելոց 'ի սմա ունակացեալ տւողութեանց առնուլ հմուտութիւն. զի հաւատարմացեալ կամաւորութեամբ և օրինօք՝ բոկարծրատուր և զանվթարելին հաստատեալ ունի յինքեան բնութիւն : Օ որ առ այժմ փոքր ինչ զեկուցանելով համառօտաբար՝ յապա եկելոցն ծանօթացուցուք սորին աղողագոյն տեսութեանց :

2. Որոյ ըստ պիտի մտնայի պատուականութեան մեծարգի և մեծանշութիւն հասակի, առանձնացեալ 'ի բարձրաբերձացն աճեցմանէ, որոց 'ի յանհեղեղ առաւելութենէն բազում անգամ պատահումն ընկալեալ՝ զձուձք և խոտանք յալս տեսողացն երեւցին. և է երբէք՝ զի վայրաբերութեամբ իսկ անյիշատակ զբարձումն 'ի տեղեացն կրիցեն. և զնոյն որոշումն 'ի գետնանախանձիցն և երկրաքարչ պատաղելոցն ընդունելով, կռակի և չափաւոր գոյութեամբն 'ի մէջ երկոցունց չարապատահ զժընդակութեանցն զուարճացեալ՝ կրեալ բաւականապէս զընդացմամբ՝¹ ողջութիւն: Եւ հաւատ հաստատուն զանկորացուցանելի կազմութենէն սորա գեղեցկութեանն ընձեռէ գլուխ. զի ոչ 'ի ձմեռնային ժամանակէ հերքեալ իբրու զայլ, եթէ սաղարթաթափ լեալ զգեցուցու զտխրական տգեղութիւն. այլ առ ոչինչ համարելով զասացեալ ընդդիմամարտութիւնս, փթթեալ յարածամ ամանային ակնախտիղ գեղապայծառութեամբն², եկեալ պատրաստաբար 'ի ժամանակի զբաշպատողութեանցն ցուցանէ առաւելութիւն. որովք առատաբեր և հատուցանող 'ի կատարելութիւն 'ի մէջ հոմանմանիցն երեւտնկոց: Եւ ըստ նմանութեան յարգոյ և պատուականազիւտ գանձուց՝ ամրածածուկ 'ի ֆրասկարացն յարձակմանց զպտուղն առնելով բնաւորական պահպանութեամբ՝ ամբողջ և պատարունս ընծայելով ստացողացն:

Ի. Որոյ անկարօտ բեղնաւորութենէ բազում ինչ իրաց առ իւրաքանչիւր պիտանացու խնդիրն՝ մատակարարեալ պաշտպանիցին խնամք, զմարգելոյն ասեմ և ըզյօրինիչ կերակրանացն նիւթոյ, և ընդ նոսին հաւասար զարծարծումն լուսաւորութեան: Որովք ուռձացեալք հոգեւորականն մասամբք՝ զբարեւաւութիւն յանցնիւն գուշակեն ընթացից:

Ը. Ի՛նչի երբեմն սա իւրով շահաւետագոյն բերովք 'ի մէջ ըմբշական մրցմանցն մատչելով 'ի մարզումն, առաւելագոյնս քան զբնաւնահատակաց խումբս, ոչք կարօտեալ օգնականութեան մենքենայից, և հնա-

1 Չորս օր. զԷփեֆոմբ:

2 Չորս օր. Գերագոյնատուփեֆոմբ:

րուսոր գործւեաց. և առանց նոցա զվրիպանայն և եթ ունին կրել նշանակաւ: Իսլաւական է զայն 'ի ձեռն առեւ լոցն ցուցանել գործ հզօրապէս ուժգնութեան, և ըզնոյն վեհագունիցն կացուցանել արժանի պարգևաց և պատուոց:

Թ. Ինդ որոց հայելով յայսպէս պատրաստութեամբ ըստ իւրաքանչիւրոցն առնել վճարումն, կարծեմ թէ և պաշտեցեալն 'ի սմանէ արդարութիւն՝ է բոլորեցուն գիտելի: Օ ի ոչ երբէք ըստ օրթոյդ վրդովասէր բերոց, և կամ ըստ այլոց ևս նմանելոյ սմին՝ ցուցանէ առ ընդունողն գծնդակութիւն, թերևս խելագարութեամբն ապշեցուցանելոյ՝ հաւ չարեաց կարդացեալ, յիրաւացի և 'ի ճշմարիտ վարուց՝ զըմբռնեալն յինքն նէ 'ի հօլանեալն փոխէ անիրաւաբար յանդգնութիւն. այլ հեշտընկալ և խաղաղասէր մատուցմամբ իւրոցն շահից խնամարկեալ զստացողն դարմանէ՝ 'ի յստակամիտ և յանգեխ զգաստութեան վարս հաստատուն պահելով:

Ժ. Եւս գեղեցկագոյն մատակարարութեան յինքնէ սկիզբն արարեալ՝ զլուսոյն արծարծման յինքնէ մատուցանէ պէտս. օրով զիսաւար գիշերոյն քայքայելով՝ յորդորեսցէ զնոսին յիմաստասիրականն ներակրթել վարժման, առ 'ի շուրջ տեսութեամբն զփորձ ճաշակելոյ համանգամայն իրաց աշխարհիս՝ հնարեսցին զօգտակարն 'ի բարի երևմանէն մտերմաբար ախորժընդունելի ստացումն. և նորին ընդդիմակին հրաժարումն, և 'ի բաց բարձութիւն յիւրեանցն յօրինեալ կազմութեամբք սահմանաց:

ԺԱ. Եւս որում ամենապատիկ երանութեամբք պայծառացեալ վիճակի պէսպէս կրօնիք բարելաւութեան, զետեղեալ իբր 'ի խաղաղացեալ նաւահանգստիս՝ ողջախոհութեանն մասն, և յաճախապէս ևս քան ըստ ինքեան խոհականութեանն զօրավիգն օգնականութեամբք պաշտպանեալ ունի զգաստագոյն պարկեշտութիւն 'ի յաւեժացեալն հաստատեալ տեղութեան:

ԺԲ. Եւ զի այս պայսէս հաստատութեամբ խոստովանեալ կայ ևս առաջի 'ի վեր բերել զսորա զփարձամութեան երիցացուցեալ արգասաւորութիւն. որ ոչ միայն ըստ միում իմիք օրինակի նմանութեամբ անկա-

բոտ հաճելի իրիք շահից լեալ պիտանացու ստացողացն, այլ բողբոջին իսկ ինքն հանդերձ վայելչացեալ սաղարթիւքն և պողով յընդունելութիւն մատուցեալ կրել հանապազ զապաստանեցելոցն խումբս 'ի քաջաբաստիկն ունի երանութեանն:

ԺԳ. Եւ մանաւանդ զի եկեալ առ այս, ձեռնտուութիւն մատուցանէ բազմութեամբ սիրելեաց մշակացն մանկամբ և ամենայն իշխանօք և իշխեցելովք:

ԺԴ. Եւ առ նմին երկարութիւն սորին ժամանակին: Վրանդի այնպէս բաւականութեամբ ունի զկենացն տեղութիւն, մինչ զի կարողութիւն է առ մի մի այրոցդ եռամասնեայ զինքեանն ցուցանել ամանակաց թիւ: Եւ զսոցն ոչ եթէ վայրապար ինչ առանց շահի ընդունայն անցուցանելով, մինչ եկեալ հասեալ 'ի բնաւիցն սահմանեալ վախճան:

ԺԵ. Որոց բոտ այլ ամենայն բազմաբեղուն ուրախաբերն շահից, համայն և հրաժարելն 'ի կենդանութենէն՝ ոչ ամենեկին անյիշատակացեալ մնացեալ սորա հանգստակաց վայրն. և ոչ դուզնպքեայ ինչ անաճ երեւցուցեալ բողբոջ, այլ յոքունս անթառամելի առուգութեամբ բուսուցեալ շառաւեղս: Որոց պատշաճագոյն ընդունելով աճեցումն՝ անսնոաց զսորուն և ձեռով և գոյութեամբ և այլ ևս աջողակութեամբ՝ եկեալ ցուցանեն տեսողաց նմանութիւն:

ԺԶ. Օտր այսպէս տեսանելով յամենայնի նահատակութիւն՝ բաւական համարեալ արդ առ 'ի քննելոյ զմիանգամայնս իսկ յարդարուն և ամենահաճելի կատարելութիւն բարւոյ, անցցուք և զբազդատականին ևս փորձ համեմատութեան տեսանել: Եւ որ զով որ 'ի յայլոց տնկոց զուգահաւասար ասիցեմբ բերել նմանութիւն. զի բողբոքեան վերջացեալք, նուաստաբունին և եթ հանդիպեցան կողման: Եւ թերեւ զմանապէս գովելին 'ի տունկս արմաւենի. որ թէպէտ և ըստ երկուց ինչ մասանց ունի հանդոյն սմա զհաւասարութիւնն, յայլոց ևս ամենեկին վերջացեալ դառնի: Վրանդի յարազուարճ պայծառութեամբն և քաղցրաձաշակ պողովն զմի և զնոցն եկեալ առ սա բերե զգու:

1 Վեց օր. արդով անտխաբեամբ:

գումթիւն . իսկ ըստ պէսպէս բժշկութեանցն՝ որում իւրաքանչիւր ուրաք՝ ի ամանէ կատարին պէտս , և կամ ըստ այլումն՝ որ ի տէրունեանն տաճարի գործէ միջօրեայ լուսաւորութիւն , բոլորովին իսկ անգամ և բանիւ երբեք չէ օրէն ընդ գերազանցելումն կացուցանել հաւասար :

Ժէ . Իսկ որ պայպէս առջեւ պննչելադոյն արգասաւորութեամբ , և կատարելապէս զմասունս առաքինութեանն պարունակեալ կրէ յինքեան , և հաւասարութեամբ ևս խնդրողացն զօգուտն մատուցանէ , զինչ ևս ոչ առ սա ի մարդկանէ մարթասցէ ըստ արժանեացն իւրոց ասել գովութիւն : Իայց եթէ համառօտաբար իսկ ընդ տուողին հրաշանալ անպատմելի պարգևասիրութիւն . որ զպայպիսի գեղեցիկ և ամենափարթամ անխնայ առատութեամբ շնորհեաց պարգև . և զսա միայն օգտակարադոյն ստացուած ի համանգամայն համարելով վայելից կենցաղոյս , մտերմաբար և վստահալից կամաւորութեամբ ի կենացն և ի բարեկեցութեան յարածամ ընդունել պէտս :

ՕՐԻՆԱԿ Գ

Ներբողեան գարնայնոյ :

Ա . Ի ԲՈՒՈՐ աշխարհի և ի սորայն մասունս վեհագոյն երիցութեան պատուոյ հասին դասիւ , և զօրութեամբ յառաջացեալ գտան գեր զիրսերադոյնս գոյիցն . բայց ոչ մեծագոյն և գեղեցկայարմար երկինքան զերկիր , և ոչ արեգակն քան զպարս աստեղաց , և ոչ արփի քան զերխոյ . ի տարերաց պատուականութեան հասան , որչափ գարնանայինն զուգաւորութիւն քան զտարւոյն երիտ ժամանակս : Եւ ասն զի երկինք եթպէտ և գեղեցկութեամբ և մեծութեամբ առաւելեալ ցուցաւ քան զերկիր , այլ ոչ եթէ լինելութեանն սորա է պատճառ . և արեգակն եթպէտ և իւրով լուսոյն լրացանէ զամենայն , այլ համանգամայն զուգահաւասար այլոց լուսաւորացն եղև : Իսպէս և արփիդ , եթ-

պէտ և զվերագոյն անցեալ կալաւ վայր՝ հուպ 'ի մաք-
րագոյնս էիցն, այլ ոչ 'ի գոյացուցանել էիցն յառաջա-
նայ քան զխոնարհագոյնս տարերացն. այլ և զուգա-
հաւասար այլոցդ ևս երիցդ բաղկանայ 'ի բնաւ գոյա-
ցութիւնս: Իսկ գարնանային զուգաւորութեան ժա-
մանակն քան զայլն նախեղութեամբն երիցագոյն է.
և իբրև զսի՝ թուոց սկիզբն ամենեցուն, և գոյաւորու-
թեամբ գերազանցեալ, և պատճառ յղփութեան այ-
լոցն լինի. գեղեցկութեամբ իբրև գերկիր պանծացեալ
խորոխտայ՝ առ ամենայնիւ ծաղկազգեստ: Եւ համայն
թէպէտ և սորա գոյացութիւն զօրէն լուսոյ ինքն զին-
քենէ խօսի ցուցիւք, և չէ կարօտ ումեք պատմող վար-
դապետի ուսուցանել զիւր գիտութիւն. այլ այժմ
ըստ կարի անցցուք բանիւ պատմել վասն բնակութեան
բարեբաստիս:

Բ. Եւրդ երկիր ունի սա ոչ զմասնաւորն, այլ զգե-
ղեցկութիւն ամենայն վայրաց, զոր միանգամ Եւ-
տուած գեղեցկադիր յարմարաւծովք ըղձակերտեալ
կառոյց վայր. և ինքն բարեխառնութեամբ նորոգէ իբ-
րև գերկրորդ պատճառաց: Օ լեռնայինն ծաղկազգեստ
հովիտս բարձանց, և զդաշտային հասկահասուն և զծա-
ռափթիթ անդաստանս, և զծովայինն խաղաղացեալ
վայելուչ դէմն, նոյնօրինակ և զօղայինն արփամերձ
ըղձալի տեղիս՝ յորս զօրէն թագաւորազին զրգեալ
զուարճանայ 'ի վայելութիւնս վայրացն, և համբու-
րեալ փառաւորի և փառաւորէ իւրով չքեղութեամբն:

Գ. Եւ սակայն զայս վայելութիւն վայրաց թէպէտ
զուգահաւասար սմա ունին և այլ ժամանակք տարւոյ,
այլ ոչ նմանապէս սորա՝ պատահեն վայելութիւնք սո-
ցա: Օ որ սա ոչ յարդեան ժամանակի, այլ 'ի սկզբն
լինելութեանն ստացաւ պատիւ պանծանաց 'ի նախա-
պատճառէն ամենեցուն, որ յառաջ քան զպարս առ-
տեղաց ծնաւ զսա: Եւ 'ի սմա հրաշագործեալ ընձիւ-
ղեաց յերկրէ զամենազան տունկս ծառոց և սերմա-
նեաց, և զհողածին և զծովային տեսակս կենդանեաց,
և զայլ ամենայն գոյացութիւնս որ 'ի մէջ երկնի և եր-
կրի են հրաշալիք. և զսա զօրէն ական 'ի զանազան
պատկերաց պայծառացոյց. և զբոլորս 'ի սմա ծնեալ
զարդարեաց սովաւ՝ և իբրև զինդութիւն և զլիւ-
թիւն հանդիպեցոյց զժամանակս և զմերս ազն:

Դ. Սան որոյ ծնողին սորա արեգական, որ զամենայն բարութիւնս մատակարարէ յաշխարհ, սովորութիւն կալաւ յամենայն տարւոյ զալ 'ի միջին գօտին երկնի, իբրեւ յարքունական վայր 'ի գլուխ կենդանաբեր խոյին, ծնանել զզուգաւորութիւն զարնանային ժամանակին։ Օ ի հիմն և արմատ ամենայն բարութեան աշխարհի զսա դիցէ, և իբր զնախծին զարմամենայնիւ զարդարեսցէ՝ և զամենայն սովաւ։

Ե. Ստի և զսնունդ սորա զօրէն թագաւորազին ըստ ըղձի մատուցանէ, զի ինքն և իւրքն համադամ խափէ և ծաղկազարդ բոլորիւք խրախաւսին։ Օ որ և սա ուսեալ ախորժակ ստանայ, զհօրն նմանութիւն բերէ առ այլս. և յամենայն տեղիս ուր և ընթանայ արեգակն և սփռին օդք, փութայ և ինքն հասանել. զի մի ոք կարօտ և թերի գտցի յիւրոց բարեխառն պարգեաց, այլ ամենայն վայրք վայելչասցին բարեխառնութեամբք։

Զ. Եւ զայս ախորժելով փորձի ուսանել զթագաւորականն զհամաճար. և զոյգ 'ի ձեռն առնուլ զպատեւազմական և զխաղաղական վարս. զի պատեւազմականաւ զհամբարտական հերքեալ բարձցէ 'ի միջոյ, և խաղաղականաւ զամենայն երկիր զբաւեալ միահեծան կալցի։

Է. Սան որոյ զլեռնային և զդաշտային զդառնալունչ օդոցն բռնութիւն փութայ ցածուցանել, և զնոսա բարեխառնելով քաղցր անձրեւօք լրացուցանէ, և զծովային մրկացն ալեկոծութիւն լուծանել, և 'ի խառվութեան գործել խոր խաղաղութիւն։ Եւ այսպէս 'ի ծովու և 'ի ցամաքի շահել իւրովք բարեխառնութեամբքն, և բնական օրինօքն վարել՝ զոր ընկալաւ յարարչն 'ի սկզբան լինելութեան աշխարհի. և անդուստ մինչև ցայժմ ընդելակրթեցաւ անյեզ և հաստատուն պահել։

Ը. Եւ զծառս 'ի սաղարթագեղ պտղածնութիւն շարժել, և զսերմանս բանջարոց 'ի բոյս և 'ի ծաղիկս, և զայլս յատուցութիւնս և 'ի պտղահասութիւնս. և զանասուն կենդանիս և զթռչունս և զլուղակս 'ի խառնս որդեծնութեան յորդորել։ Օ ի այսու ամենայնիւ կարասցէ իբրեւ որդի զհարց ստացուածս զարգացուցանել, և ամբողջ պահելով։

Բ. Օ որս ոչ միայն 'ի յոքնասերել և 'ի յաճեցուցանել ածէ, այլ և բնական զօրութեամբն զոր ասացեալ ունի բարեխառնութիւն, փորձի գեղեցկութեամբ և զօրութեամբ զարդարել զամենայն: Այն որոյ զլեռնային և զգաշտային վայրս առ հասարակ բնազգեստ և ծաղկազարդ դնդեցուցանէ¹. և զանասուն կենդանիս և զմարդիկ՝ զարեան առնելով յաճախութիւնս՝ բնաւորեցաւ զօրաւորս գործել և կարչնեղօ, և բաւականս յորդեծնութիւնս, և երազունս առ 'ի կատարել զգանազան արհեստից գործս:

Ժ. Այց սա ոչ միայն մարմնոց մատուցանէ զբալազգայութիւն և զհարստահողն առօգութիւն, այլ և հաւուց զխնաստութիւն և զօրութիւն, և զայլն երկուս առաքինութիւնս, զորս 'ի ներկայումս նախահոգեալ նաւն զօրացուցեալ՝ զապառնեացն օգուտս ցուցանէ: Առաի նաւաստին արիացեալ՝ զնաւն ձգէ 'ի խորագոյն ծովուն, և մեքենայաւոր արհեստիւն իմաստութեան՝ զնաւին ուղեգնացութիւն և զվաճառաշութիւն գործէ, և արիութեամբ զբռնութիւն գործուեաց և զօգոյն բերման: Այսպէս և մշակն 'ի ձեռն առնու զմշակական գործիս, և զխստագոյնս անդաստանացն փութայ կակղել, և զանսերմանս սերմանել, և զաւելորդ բոյս 'ի սերմանց և 'ի ծառոց յապաւել և խլել. և իմաստական արիութեան գործովք վաճառականապէս ընդ միոյն զհարիւրապատիկսն փոխանորդէ օգուտս: Վաճառապէս և զինուորն իմաստութեամբ զզինուորական իրին արհեստս կրթէ, և արութեամբ հանդիսացեալ զգուշանայ զգաւառի փրկութիւն:

ԺԱ. Տինա և օդագնացիցդ երամբ ժրացեալ անգազար վարին յանցնիւր գործս, և բնական ունեւութեամբ արհեստից շինեն զբոյսն: Այլ և որ քան զամենայն տկար և փանաքի է զօրութեամբ մեղու՝ զերկասիրութիւնն պատուէ, որոյ գործն պատուականագոյն է, Թագաւորաց միանգամայն և գեղջկաց երթալով 'ի բժշկութիւն: Այց օն անգոր 'ի բաց Թողեալ զանբանիցն՝ զանկոցն ասացից բնական շարժմանս. որք զձմերայնոյն մերկանալով տխրութիւնս՝ յաւեալ գեղեցկութեամբ յօրինին: Այլ համայն ամենայն աստ.

¹ Երկու օր. Դոդեքաղոսի:

ցեալքս նշանակիչք են ողջախոհութեան, որպէս զատարկութիւն՝ բողջախոհութեան :

ԺԲ. Իսկ որ անդադար երկով կրթէ զկենդանիս և զժամանակ, հարկ է և ողջախոհութեան կանոնաւ մաքրել զմիտս նոցա. որ թէպէտ և զան 'ի խառնս յայտմ' ժամանակիս, թերևս ոչ վասն ցանկութեան առաւել քան թէ ըստ աստուածային ձայնի՝ զՆեցէքն կատարելով : Իսկ զհաւանելն Եստուծոյ ո՞ ոչ գիտէ յաւէտ ողջախոհութեան գործ, որպէս բողջախոհութեան՝ զհաւանելն :

ԺԳ. Իայց երկասիրութիւն՝ քան ողջախոհութեան ևս քաջարդարութեան լինի առիթ . վասն զի ոչ յանիրաւ յափշտակութենէ հրամայէ մեծանալ, այլ արդար վաստակոյ գնել յԵստուծոյ զամենայն բարիս : Ուստի յայտ է՝ զի այս ժամանակ զերկասիրութեան և զբարեբանութեան առ այս զոյգ զարգացուցանէ . որք արիայեալ յերկս՝ և զբարեբանութիւն տուողին հասարակ իրազործեն . և հայցեն պաղատանօք զառաջիկայ բարեգործութեանց յաջողութիւնս : Իսկ ճանաչելն զնախախնամողն հայր՝ և տրիտուր հատուցանել զփառաւորութիւն, ամենեցուն աներկբայ խոստովանի կատարեալ արդարութիւն :

ԺԴ. Եւ զի այսպէս ունի ժամանակս զամենազան բախտի մատակարարութիւն, յիրաւի սիրելի է սա ամենայն մարդկան, և ցամաքային պաճարաց և թռչնոց և ծովային լուղակաց . որք զարմացեալ 'ի յինքեանս՝ պատուեն զհրաշալի բարեփառութիւն սորա, և նաւթ՝ ճելով պատմեն զհոյակապ նազաբանութիւն պանծանաց :

ԺԵ. Որ զփարթամութիւն թագաւորաց և գեղըկաց և ամենայն արուեստաւորաց մարդկան մատուցանէն : Եւ բնաւ հողածին կենդանեաց զարմն ծննդովքն և ձագուցն երամովք գործէ թաթաւուչս, և արտաքին վայելիւք երջանիկ բառացիս :

ԺԶ. Ընդ ժամանակ որ այսպէս ծաղկազգեստ պատմուճանաւ զարդարէ զմայրս ամենեցուն երկիր, և քաջանական տեւումն տեսակաց կենդանոց մատուցանէ, և բարեկեաց փարթամութիւն մարդկանս ազին, զորոք յերից ժամանակաց տարւոյ ածեալ ընդ սմա բաղ-

գատեսցուք, որ զուգահաւասար երևեսցի բերովք բախտից: ( ) աշնանայինն զուգաւորութիւն. այլ 'ի նմա տերեւութաւի լինին՝ և ցամաքին տունկք, և ամենայն ինչ ոգազգեստ և թախծադէմ՝ երեւի. իսկ 'ի սմա հրճուելից ծաղկաթիթի զուարճանան կենդանիք և տունկք: Աւտի յայտ է, զի որպէս ուրախութիւն քան զտրտմութիւն, այսպէս և գարնանայինն քան զաշնայինն գերազանցէ ժամանակ: Այլ թերեւ զձմեռնայինն. այլ և սա անչափ բռնութեամբ օդոցն և բերմանց վշտացուցանէ զամենայն. իսկ սա բարեխառնութեամբ սփոփեալ զօրացուցանէ: Այց ինչ զուգակշռեսցի սմա ամառնայինն, որ աճումն և հաստումն միայն շնորհէ՝ զորս 'ի սմանէն ընկալաւ ծնունդս. իսկ սա միանգամայն հաւկահասութիւնս սերմանց և պտղածնութիւնս ծառոց: Այլ նա զերկրորդ վայր դասու անցեալ կալաւ՝ իբր 'ի թիւս երկակն. իսկ սա իբրև գնախածին՝ զառաջին գոհ թագաւորական բազմականին: Այց հրաշափառ ևս գերազանցեալ է գարնանայինս. զի 'ի սմա գոյացեալ զարդարեցաւ ամենայն 'ի միջոցիս արարածք, և տօնուտ ուրախութիւն բնաւ կենդանեաց գործեցաւ. և թագաւորական պետութեան պատիւ պանծանաց մարդոյս պարգեւեցաւ. զոր ոչ ամառնային և ոչ այլ ոք յերկունցն տարաւ ճոխութիւն:

ԺԵ. Այլ արդ զի այսպէս ամենայն մասամբք զանբարդատեղի հրաշափառ ներբողաբանութիւն տարաւ ժամանակս, մի ոք նկնախոհ 'ի վայր գտցի քան զթրուշնոցդ երամս, որք խնդամտեալ առ հասարակ հնչեն երաժշտական ձայնիւ զցնծութեան երգս: Այլ զարթուցեալ տօնական ձայնիւ գեղապարիցէ սմա զյարմարական բանից պարտոս. զի միանգամայն սորայն գովութիւն յիշատակ աշխարհիս ծննդեան լիցի, և բարեբանութիւն արարողի հօրն: Այլ ինքն 'ի գովելն գովեսցի իբր զպարտահատոյց բարերարի և զիմաստաւոր ճարտարաբան. և բարեդիպութեանցն սորա զուարթաւ միտ հանդիպեսցի շնորհաւ օգնականութեան ամենեցունցն լ'ստուծոյ:

ՕՐԻՆԱԿ Դ

Ներքոդէան պատերազմի :

Ա. Օ ԳԱՏՇԱՃՈՂԱԳՈՅՆ զգիտաւորութիւնն և ըզսրատես խորհրդիւն զհմտանալն՝ ամենայն իսկ կենցաղոյս իրք հարկաւորաբար խնդրեն 'ի մարդկանէ . բայց մանաւանդ պատերազմականս պիտանանայ ամենավայելուչ խելամտութեամբ առնուլ զտեղեկութիւնն : Ըր թէպէտ անվարժիցն և խամացելոց լսելեաց դժընդակալուր սորայն է պատմութիւն , յորմէ 'ի բաց զիւրեանցն դարձուցանեն դէմս իբրեւ 'ի չար ինչ կարծեցեալ իրաց , սակայն խնաստաբար տեսողացն ոչ ևս այսպէս , յորժամ 'ի խոյզ առեալ զ'ի նմա կայսն գտցեն օգտութիւնս . այլ փութացեալ ըստ պատուականութեանն զներքողական հատուցանեն փոխարէնս : Ի վան զի ով ոք անտեղեակ այսորիկ իցէ բանի , զի ամենայն 'ի ներքոյ երկնիս լինելութիւնք ոչ ինչ առանց հակառակին խառնուածոյ գոյացեալք եղեն ըստ պատահիցն . և յայնմանէ ապա բազումք՝ որպէս ասացի , անփորձաբար քննութեամբ սովորութիւն կայան ոչ ընտրողական վարել դատողութեամբն՝ համարելով զձմարտութիւնն ստութիւն . ընդ որ ոչ ինչ են զարմանք : Եւ ասն զի ըստ երկաքանչիւրոցն որոշել զչարն 'ի բարւոյն՝ գործ է դեգերելոցն յուսումնասիրութեան գտանել . զոր մեզ կարի յոյժ երկայնագոյն է անցանել առ իւրաքանչիւրսն բանիւ , և արտայայտ զնոցայն բերել ուսմունս , և կամ յիրերաց բաժանել սահմանաւ : Եւ անաւանդ զի այժմ առաջիկայս իսկ պահանջէ զիւրեւ զբանն տանել՝ յազագս կատարելապէս պանծանաց , և բազմադիմի նահատակութեամբ զխաղաղութեանցն որսալ գիւտ , ըզպատերազմականէս ասեմ իրէ : Օ որոյ գովութիւն ըստ հանդիպեալ ժամանակի պանչեւագործն վճարմունք սորա , գրեթէ համօրէն իսկ տէրունեան մատեանք հռչակեցուցանեն պանծալիս՝ գրաւորականն

Հաստատեալ տառիւք . և բաւականապէս ամենեցուն լուուցանեն, իբրեւ քարոզական բարբառեալ ձայնիւ :

Բ . Բայց Համայն և մեք ըստ գլխաւորեալ ներքո-
ղական մասանց ճանապարհորդեսցուք բանիւս ընդ նո-
րա գովութիւնս՝ առաջի հմուտ լսողաց հանդիսանալ :
Որ պարփակեալ շուրջանակի իբրեւ պարիսպ ամրու-
թեամբ զի ներքս արգելեալն մարդիկ պահել անն-
դոստ խաղաղութեամբ 'ի յորոտս՝ զհակառակորդացն
մերժելով գունդս . և ընդ ամենայն տեղիս զիւրն ցուցա-
նէ նահատակութիւնս : Վրանգի զնաւակառութեանցն՝
'ի ծովու , և զքաղաքամարտութեանցն 'ի ցամաքի , և
զձիականն՝ պատերազմու ձեպեալ 'ի հեռաթափն հա-
ւանէ թշնամիս . և ըստ այնգունակ ամենաքաջն խրոխ-
տանաց երթեալ 'ի բոլորն ժամանէ վայրս , խաղաղու-
թեանցն և եթ լինելով վերակացու 'ի ծովու միանգա-
մայն և 'ի ցամաքի :

Գ . Եւ զի այնպէս իմն օգտակարագոյն և յաւէտ մե-
ծարեալ պատերազմացն երևի գործ , յորժամ ընդ-
դէմ՝ յարուցելոցն 'ի վերայ զինի մարտիւ , և առաւել
յիւրումն բերէ զլուխ զյաղթութեանն ցուցանելով
մրցանակս . մինչև անգամ և աստուածայնոյն զնա զի-
տեմ հաճոյացեալ կամաց ցայնքան , որ զի և զինքն իսկ
իբրեւ զգօրավար գօգցես 'ի յետուեանն նշանակէր պա-
տերազմի : Եւ երբեմն իբրեւ զկառարշաւ ձիավարու-
թեամբ զփրկութեանցն խօսէր բերս : Եւ և յի-
զիպոտս 'ի փարաւօնեան զօրացն սրտապախ ահիւ խոս-
տովանեալ՝ տէր պատերազմի ընդ մեզ :

Դ . Օ ի երևի և աստուածարեալ հայրապետին ա-
ռեալ 'ի ձեռն զպատերազմականս գործ , և դիմեալ 'ի
վերայ չօրիցն հէքէր թագաւորաց : Վմանապէս և եր-
ջանիկն՝ Վաւիթ պատերազմականաւս գտանէր հան-
դիսացեալ առ յանդուզն համբարտակեալ այլազգին :

Ե . Եւ զի այսպէս աստուածաշնորհ իմն զիբրիս տե-
սանեմք պատրաստութիւնս՝ յաւէտ կենցաղօգուտ բա-
րութեամբ ազգի մարդկան . զոր և հոգեկիրքն 'ի ձեռն
առին աղքն , և անգուստ այլոցն ընկալեալ փոխանոր-
դեցին մի ըստ միօրէ 'ի վերջ եկելոցս . որ խկապէս ի-
րացն անցին գործօնեալք . և աճեցուցեալ մինչև ցայժմ

1 Երկու օր . վերափոխութեանն :

ըստ անցնիւր դարուց՝ իբրև հայրաբար խնամով սնուցին զպատերազմականս յօրինելով խնդիր :

Զ. Վանդի բազմաւորական իմն պահանջէ պէտս, որ յատուկ նմա և եթ պարապին մանկունք, անդատին 'ի տղայական հասակէն վարժեալ՝ յայսպիսի իմն ձգին ախորժակ, անձնախորխտն լինել և անզանգիտելի սրբտիւ համարձակագոյնք, և յարաժամ կրթութեամբ զգինուորականն ունել 'ի ձեռին գործիս : ( ) Ի կամաւոր յօժարութեամբ զնորին հրահանգեսցին համուլթիւնս, գեղեցկապէս ցուցանելով արգասիս յանձին՝ զքանազան արհեստից վարժմամբ զխաղաղոյն, ձիավարութեամբքն յասպարէզան առնուլ նպատակ, և կրողվակի նետաձգութեամբ հարկանել զառաջի եղեալինչ կէտ . այլ և 'ի կառարշաւան աջողապէս, և 'ի վահանամարտութիւնս ըստ հանդիպին 'ի դէպ պատկանեալ . և որ այլ ևս ինչ պատերազմականն իցեն արհեստք՝ ամենայնիւ զինքեանս ցուցանեն արիաբար վարժեալս . զի մի երբէք 'ի դրժողն խամուլթեմէն հասցէ 'ի վերայ պարտութեանն վտանգ, այլ զի արտաքոյ իւրեանցն հայածեսցեն զաւառի անընդհատ հրահանգիւք կրթութեամբ : Ար ըստ նմին կարգի իմն գողցես թէ օրինօք վարին բնաւորապէս սարասեալ յանձինս, միշտ զխաղաղութեան միայն մատակարարել բարութիւն քաղաքաց և զաւառաց, և համօրէն իսկ բոլոր ազանց . որոց միանգամ պաշտպանն հանդերձին լինել, զնոսին և ամրաբնակ յիւրեանց պահեն հովանւոյ :

Է. Այլ և ըստ գեղոյն հանգամանաց թէպէտ և ոչ ինքն ըստ ինքեան իրն ունիցի, համայն որք զնորայն հարկանեն սպասաւորութիւն, ամենավայելուչ գեղեցկութեամբ գտանին պայծառացեալք : Վանդի զայնուսիկ օրոշեալ զատուցանեն 'ի զինուորական դասն, որք դեռ ևս յարգունս տիոցն են և հասակագեղն փաղփեալ զիմօք . և կշռապէս զուգամասնութեամբքն հանդերձ՝ առաւել յարմարագոյն և սքանչելի երևին տեսութեամբ ամենեցուն :

Ը. Իսկ որ կարշնեղագոյնք ևս են, և քաջապինդ զուժոյն կարեն ցուցանել հանդէս, յայնպիսեացն մարդկանէ լինին՝ որ զպատերազմականն յարգարեն իր . և զիւցազնաբար զօրութեամբ առ 'ի ծանր զինազգեստն

լինելով հանդուրժեսցեն՝ վստահացեալք ապա յիւրեանցն կարողութիւն, նոյնգունակ և զիրացն առնեն կամակարութեամբ վճարումն :

Թ. Եւ 'ի վերայ այնորիկ զօրաւոր բռնութեանն նուցա յորովակի խնամելով և զերագութեանցն ունին առնել յառաջատեալ թեթևութիւն : Վննդի զյարձակմանն գիտացեալ ժամ, վաղվաղակի 'ի կիտադրեալն հասանն վայր . և ուր դարձեալ սուղ ինչ ընդ կրուկ 'ի թշնամեացն պիտի խոյս տալ, աճապարեալք փութան ճողոպրել անվիրաւորելիք մնալով :

Ժ. Տինա սա առաւելապէս իմաստութեան է գործակ. վասն զի ոչ միայն ըստ անցնիւր պատերազմականն գործոց են հմուտք և տեղեակք, այլ և յամենայն իր հանձարեղ խորհրդով երևին վարեցեալք : Եւ որչափ զանազան տաժանելի հանգիպմունք հանդերձեալ կան առաջի նոցա, այնքան և իմաստութեանցն աճեն հնարագիտութիւնք . զի ըստ իւրաքանչիւրն իւրաց գեղեցկապէս մտածութեամբք և զելն իմանան : Օր ո՞ ոչ գիտէ թէ որք հանապազ 'ի զիւրութեան են հեշտացեալ մարդիկ՝ անփորձք պատրաստութեան և յիմաստիցն բազում անգամ պղերգայեալք գտանին. իսկ որոց վշտմբեր աշխատութեամբ կենացն է փրկութիւն, վասն այսորիկ և խոհեմագոյնք բնաւորեցան լինել :

ԺԱ. Թուի թէ յաւետ ևս ողջախոհք վասն երկուց պատճառաց . մի՝ զի թշնամեացն յողթեսցեն և անդադար զլ'ստուած աղաչեն . և երկրորդ՝ վասն փրկութեան անձանց՝ 'ի հարկէ զպարկեշտութիւն համբուրեն :

ԺԲ. Իայց արիութեամբն այնքան ապա գեր 'ի վերոյ անցեալ յառաջանան խրոխտական ձևով, մինչ ոչ ումեք բանիւ բաւականապէս զնոցայն ասել զովութիւն : Վասն զի այլ ինչ քաջութիւնք 'ի կենցաղումն արարեալք յարանունաբար գոն առ սոսա, այլ ոչ կարող համազոյգ լինել տիրականիս : Ար ինքն ըստ ինքեան արութիւնդ իսկ կոչեցեալ անուն՝ ստուգապէս 'ի պատերազմականէս անուանի, առ 'ի քաջապէս միշտ յիւրումն հանդիսի նահատակել . և մարտնչի գոգցես արիաբար առնել զյարձակումն . և այլ ևս բազում քաջասրտութիւն նոցա՝ բոլորեցուն է քաջայայտ :

ԺԳ. Բայց թերևս զպատերազմականն լսելով ա-
նուն, ոչ խորհրդաբար՝ անբաժացեալ զնոսա որ կար-
ծեսցէ յարդարութեանն կատարմանէ: Բստ այնց ար-
դեօք յիրաւի, որք զայլոցն ապշուպեալ յափշտակեն
ինչս: Բայց որք իւրեանցն լինին վերակացուք գաւա-
ռաց և քաղաքաց, և յապահովացեալ ՚ի խաղաղու-
թեան՝ զբնակիչսն պահեն ՚ի թշնամեաց, և մանա-
ւանդ զտէրութեանն տաճարս հանդերձ վայելչական
նուիրօք, այնորիւք ոչ միայն արդարութեան են գոր-
ծօնեայք, այլ և ամենայն իսկ բարեպաշտութեան կրօ-
նից պատճառք: Բնդ որով ծերատաժութիւնքն աճեն,
և խաղաղ մանկանութիւնքն զարգանան, և հարա-
զատ ամուսնութեանն պարկեշտ անկողինքն պահին. և
որ այլ ևս ինչ աստուածային օրինացն են հաճոյք, ՚ի
պատերազմողացն կատարին ձեռաց:

ԺԴ. ԲԱՂ և ընչեղութեամբ դարձեալ ո՞ փառաւոր
քան զնոսա. զի հայրենի ստացուածովքն ամբողջանա-
լով բազմանան օր ըստ օրէ յառաւել փարթամու-
թիւնս անցանել: Եւ մանաւանդ յորժամ թշնամեացն
հերքողք եղիցին, բաժանելով զաւարիցն ընչեղու-
թիւնս զոսկւոյ և զարծաթոյ, և զանչափութիւն ջու-
լիւր կենդանեացն, և զայլ ամենայն աղիսաղխելով զկա-
պուտս ազգաց, գեր ՚ի վերոյ են քան զբնաւ մարդիկ
ամենազան մեծութեամբ, և զրեթէ հաւասարք թա-
գաւորաց:

ԺԵ. Յաղաքս այնորիկ և անհամար բազմութեամբ
զսիրելեացն ունին ողջունելի դասս: Բանդի բոլոր քա-
ղաքացի մարդիկ, և որոց նոքայն հաւատացան պահա-
պանք՝ խաղաղութեանց միշտ փափագեալ բաղձնօք
սակս իւրեանց յապահովութեան զնոցա կախին սիրոյ:
ԲԱՂ և թագաւորք իշխանօք և իշխեցելովքն հան-
դերձ՝ ճշմարտապէս իսկ ենն նոցա բարեկամք: Որոյ
զքաջափառութեանց զինչ ևս որ բաւականացի վե-
րաբերել բանիւ. որ անդստին ՚ի սկզբանցն բարեհամ-
բաւութեամբ հռչակեցաւ ՚ի սքանչելագործ մարդկա-
նէ, որ յառաջն ասացաւ:

ԺԶ. Եւ այնպէս բարեբախտն ճոխութեամբ զիւ-
րեանց վարին ժամանակ կենաց. և իբրև հասեալք ՚ի
կատարման ամանակ, ոչ բազմամեայ ծերութեամբ ա-

պականեալ կերպարանաց, և ոչ ջերական¹ ակստից ի միջ, այլ մինչդեռ յարժանա տիոցն են՝ ամենեցուն երևեալ ըղձալի. և ապա փութանակի անդէն և անդ զվախճանն ընկալեալ առանց և դոյզն ինչ ճղձմեղջ զաստուստն առնելով զրաւումն՝ երթեալ ՚ի յառաւելն փոխին կեանս:

ԺԵ. Եւ այնգունակ ՚ի հետ մահուցն մեծապէս գովութեանցն մնայ յիշատակ անդրեօքն, և համանման կենդանադրութեամբն ՚ի փողոցս և ՚ի յանցս հրապարակաց հանդերձ գեղեցիկ յօրինամբք. և դարձեալ գծագրեալ ՚ի մատեանս արձանակէն անջինջ յիշատակօք. և իսկոյն ՚ի բոլորից գրեթէ ՚ի կենդանեաց հընչեալ միշտ նոցայն մեծարի բարեհամբաւ անուն:

ԺԸ. Եւ արդ որ յամենայն կողմանց անստգիւտ բարգաւաճանօք պատերազմականս ծանուցաւ իր, զո՞ դք ի բաւացի վարկեալ՝ ընդ սմա յարգարեացօք բաղդատելով: Ինձ թուի ըստ վայելչականին՝ ոչ թողում զմեկականն, և զայլ դք առգատել ընդ սմա: Վրանդի նա է որ զհարկաւոր կերակրանացն մատուցանէ պաճարանս մարդկան. նոյնգունակ և սա պատճառք կենդանութեան նոցա, միանգամայն և աշխարհի՝ յաղագս ՚ի թշնամեացն պահելով խողխողմանն ամբողջ, մնայ միշտ խաղաղական. իսկ սա տուիչ է խաղաղութեան: Իայց այսու զի մշակացն մանկունք ՚ի գեղջկաց և յաւմիկն մարդկանն են խարաղնագոյնք, իսկ պատերազմականքն վեհագոյնք և ազատանմանք լինելով մանաւանդ և շքեղակերպս ևս, յաղագս այս զմեծագոյն բարգաւաճանացն յերաւի երթեալ տարցին մրցանակս ՚ի զլուխ:

ԺԹ. Եւ արդ յորժամ այսպէս համակ ՚ի հրաշալեացն ցուցաւ պատերազմականս իրագործութիւն, ապա պարտ և արժան է գովել յաւիտ նորագոյն բանիւք զարմանալիս ամենեցուն կացուցանել. զի այնպէս իմն կենցաղօգուտ լինելով՝ միշտ խաղաղութեան է գործակ, և մեծափայելուչ յիւրումն տեսանի գերազանցեալ կարգի. և իբր յորդորական ձայնիս զամենսեան շարժէ երախտահատոյցք լինել բարեբանու-

1 Երկու օր. Գրեթէ:

Թեամբք՝ ոչ միայն 'ի ներկայումս, այլ և յապառնիսն :
 Որում հատուցեալք վայելչակի՝ զբարեսիրութեանն
 ժառանգեցուք անուն . և նմանապէս բերկրելով հա-
 նապազ ամենագեղեցիկս ախորժակաւ, այնպէս հեշ-
 տալի կենօք յաւելլով յաշխարհի, քան ամենայն իրի՝
 սմա տացուք զերիցութեանն պատուականութիւն հան-
 դերձ իմաստական բանիւ :

ՕՐԻՆԱԿ Ե

Ներբողեան ազանոյ :

Ա. ՐԷԴ յոյժ պատուականագոյնսն ո՞ր արդեօք ոչ
 մեծապէս ձգեսցի յանհասանելիս գալով զարմացումն,
 յորժամ զառաւել գեղեցիկ լցեալ բարեբախտու-
 թեամբ կենդանիս ընդ միտ ածիցէ, և յամենայն կող-
 մանց տեսանիցէ յարմարական ձեռով զսա զարդարեալ
 'ի վայելութեան՝ միանգամայն և յաւետ պայծառու-
 թեան, զայս զազանոյս երեւեալ յատուկ չքնադակերպ
 գոյութիւն 'ի բովանդակ երամս թռչնոցդ : Վ ասն զի
 այնքան խրոխտացեալ անձնապանծ բարեփառութեամբ
 է, և ծայրացեալ 'ի բարձրագոյնսն գերազանցէ սքան-
 չելի աշտիճան, մինչ զի ոչ մարդկայինս և եթ ազին
 թուեցաւ մեծափափաք բաղձանաց արժանի, այլ և
 յամենայն իսկ աստուածային գրոց յարգեալ զսոյն և
 մեծարեալ հանդերձ հռչակելի գովութեամբ, և զար-
 մանալիս ամենեցուն կացուցանելով յաղաքս հեզ հան-
 դարտութեանն, և ընդելասէր բարուցն, և յոյժ մաք-
 րագոյն պիտանի սրբութեանն, և այլոց ևս բարեաց
 սոցին նմանողաց : () որոյ թէ կամեսցի ոք մանրաքնին
 տեսութեամբ անցանել զհետ համբէն ասացելոցն՝ և
 որ 'ի նմա կայ՝ պատշաճաբար զգոյութեանցն գտցե-
 ցոցս, ինձ թուի թէ մեծ վերջացեալ թողանի առ 'ի
 զբողորն յայտնել բան . յոյս նմանապէս ոչ է համեռ-
 ձակելի : Իայց ըստ կարողութեան հանդիսացուք այս-
 պիսի բանիւ, վստահանալով 'ի հմուտ լսողաց ունկնն-

գրութիւն . և մի ըստ միովն զնելով առաջի՝ զիւրա-
քանչիւրն ասասցուք կարգ ներբողենի :

Բ . Եւ նախ 'ի բնակութենէն հաւեսցուք : Օ ի ոչ
'ի միում կողման ուրեք զատուցեալ ունի դադար հան-
գըստեան , այլ գրեթէ ընդ ամենայն տեղիս՝ յորս
միանգամ մարդկայինս սփռեցաւ ազն , անդր հասեալ
և թռչունդ այդ կալաւ իւր վայր բնակութեան՝ յա-
րամնալով ընդ մարդկան :

Գ . Եւ 'ի վերայ այնորիկ պատիւ գոյութեան սորա՝
եղև յամենեցունց ընկալեալ արարչէ գուգահաւասար
չնորհիւ ընդ բոլոր կենդանեացդ դասակ , օգտութեան
աղագաւ :

Դ . Եւ անդուստ դարձեալ իբրև խնամածուի հօր
աւետաբեր 'ի նեղութեանն ժամանակի՝ լոյի 'ի Զուրցն
հեղեղէ՝ գողցես որդեբար իմն սա լինէր :

Ե . Տինա և այլ ևս 'ի ճոխագոյն քաղաքացեացն
մարդկանէ . որ արդարեւ զօրէն ծնողաց իսկ բերեն առ
գեղեցիկ թռչունս գութ , զբունոյն առնելով յարմա-
րութիւնս 'ի վայելչական սրահս , և 'ի բարձրաշէն
կանգնեալ աշտարակս : Եւ այնպէս զատուցեալ որոշեն
յատկապէս 'ի սաստիկ գթոցն՝ յամենայն թռչնոց , ան-
դադար խնամելով միշտ և դարմանելով . այնքան՝ մինչ
զի գրգեալ փափկասուն հեշտանաց 'ի բնակութեան
օր ըստ օրէ գեղեցիկ յօրինուածովն , ըստ նմին ձևոյ և
զախորժակն ընկալեալ :

Զ . Եւ մանապէս և ուսումն , ոյք ոչ զանգիտելով յի-
րերաց միշտ զայն և եթ սիրեցեալ իւր կրթութիւն ըզ-
համաբնակն լինել իւր ընդ մարդկան , և կամ զընդե-
լականն մերձաւորութիւն : Բայց կարի յոյժ ցանկալի
ախորժակ , որով անցեալ յարածամ խաղաղականին
պարապէ կենաց :

Է . Եւ և ունի օրէնս իմն ստացեալ յինքեան այս-
գունակ բնականապէս կարգօք միայն առանձինն . որով
հանապազ յիւրումն վարի կեանս՝ գեր 'ի վերոյ քան
զամենայն հաւուց առեալ սովորութիւն : Օ ի ոչ միշտ
վայրաբնակ լինելով՝ ընդ անձեռնընդէլսն՝ հաւասարէ ,
և ոչ ընդ ընտանունդսն դեգերեալ՝ ծխոյ աղտեղա-
թեամբ ներկանի . այլ յերկաքանչիւրոց ծայրագու-
նիցն զմիջինն կալաւ իւր վայր բնակութեան , որ է ար-

գարեւ առաքինութիւն. իբրեւ գեղեցիկ իմն կարգեալ այնու վարի օրինօք :

Ը. Երբ օրինակ և հասակին ճանաչի մեծութեամբ, առ 'ի խոյս դարձեալ յերկաքանչիւրոց տայ կողմանց. որ ոչ իբր զքնաւ տրուպն նուաստացեալ, և ոչ իբրեւ զանարդիւն է անհեղեղ. բայց կ'առաջնութեամբ հասեալ զյարմարագոյնն կալաւ չափաւորապէս պատկանեալ տեսակ, և լի բոլոր մասանց հաւասարութեամբ. և այնպէս մի ըստ միովն ամենեւին բարգաւաճեալ յաւեժանայ :

Թ. Եւս զի անկ իւրումն բնութեանն բաւականապէս օժանդակեալ՝ անձին հերիք զուժոյն դնելով պրնդութիւն: Վնանդի բազում ուրեք յորժամ դրժողք յարձակին հաւք, որպէս առաթուր հարեալ վարէ, և ինքն դիւրագեթծ եղեալ մնայ կենդանի :

Ժ. Եւս երագութեամբն ինձ թուի և քան զբոլոր օդազնաց կենդանեացդ երամս յառաջատեալ իւրովն գերազանցէ թռչմամբ. յորժամ թեւացեալ սլանայ երագաշարժ թեթևութեամբն, առաւելու զբազմօքն անցանել քաջ 'ի բաց: Տինա յովով անգամ 'ի դաւողացն թափէ զինքն թռչնոց՝ փութոյն անխափան կամակարութեամբ :

ԺԱ. Եւս այլ զինչ ևս զգեղոյն պայծառացեալ վայելչութիւնն ասասցուք. որ յաւէտ բարգաւաճեալ գեղեցկազարդութեամբն երևի նազելի, և յոյժ մեծագոյն զօրութեամբ զներբողականս ձգէ յինքն բան. այնքան հրաշափառագոյն ձև տեսեալ, մինչ ոչ ումեք կարել զբաւականն ասել նմանապէս գովութեամբ : Օ ի ոմանք զձիւնաթոյր սպիտակութեամբ ցայն փայլեն՝ զգունոյն ցուցանելով խրոխտ վայելչութիւն, մինչ վէճ համարձակ հակառակութեամբ գրեթէ առ արեգակնայինն բերել ճառագայթարձակ լուսաւորութիւն : Եւ կէսք ոսկեճաճանչ իմն զպարանոցաւն ունին մանեակաձև խառնեալ գոյն, որ 'ի բաղձանս փափագանացն զամենայն ձգէ տեսողացն անձինս : Եւս այլք այլ ինչ իբր զանազան երանգովք անկեալ երփն երփն գունով փաղփաղեցուցանեն թոյրս, զօրէն ծաղկաւէտ մարգաց և բուրաստանաց բազմատեսակ յօրինեալ գեղեցկութեամբ :

ԺԲ. Նայց ապա ելել է դե կամեացի ընդ միտ ածելով յառեւ 'ի ներքս 'ի Թուշունս յայս, գտցել անբաժ և ոչ յիմաստութեանն մասնէ : Նանգի ըստ մերձաւորութեանն հուպ գողոյ առ մարդկայինսս, նոյնգունակ և զմտաց ընկալաւ մասնաւորեալ շնորհ : և յայտ աստուածաւ ճշմարիտ ասացեալս, զկոչողացն նոցա լսելով ձայնս՝ յոր երթան փութով զհրամանն կատարելով, մտաւոր խորհրդիւ իւրեանցն հասանել պարենիցն :

ԺԳ. Վատանի 'ի նոսա և ողջախօհութեան իմն կրօնաւորութիւն. այնու զի ոչ անկարգաբար ինչ յօտարազգիան առնեն զխառնիցն յարձակումն, այլ միայն յիւրում համանմանին դեգերեալ՝ զհաւասարութեանցն բերեն աւանդս : Եւ զի այսպէս բողոքովն գեղեցկավայելուչ յամենայնի աղանեացդ երևեցաւ ազգ :

ԺԴ. Իներեւ զօրութեանն որ բաղադրեցի զնորա գործ՝ վասն ոչն յայտնապէս օւրեք տեսանին խորթոտանաց վճարեալ իրս. բայց իմաստասիրացն աճեալ գիտութեամբ, փոքր 'ի տեսութեան զայն ճանաչեն տեղեկութեամբ. քանզի որ քննախօսութեանն պարապեցին, ասացին զնմանէ ոչ ունել լեղի : Եւ յայնմանէ ապա օտար գտանին 'ի դառնութենէն՝ որ պատճառքն են անարութեան. և հուպ 'ի քաղցրագոյն լինել բարս, ոչ ընդ ումեք բերելով սրամտութիւն. այլ անցեալ յատուկ զհանդարտն սիրեաց վարել կենակցութեամբ :

ԺԵ. Եւ հանապազ մտերմաբար զարդարութեանն ունել զուգահաւասար մատակարարութիւն առ խնամածունն ինքեան պահելով զհաւատարմութիւն : Ոչ ուրեք երկբայանալով ընդ վայր զատուցմամբ յօտարն առնեն տեղիս բնակելոյ՝ 'ի գրժանացն կասկածել երկիւղից. այլ հանդերձ ծննդովքն յանդիման ստացողին յողան, անխօքամանկաբար կամօք՝ ցանկորդեալ առ նոսա ունել միաբանութիւն :

ԺԶ. Վա և ըստ բազմութեանդ ազգի վայելուչ ցուցանի յքնադան երամոցն աճեցեալ շատութեամբ, որպէս փարթամագոյն երևեալ և յոյժ բառացի : Ոչ թէպէտ և ոչ 'ի միում ժամու բազմացին՝ լինելով իբրեւ զայլ հաւուցդ երամս, սակայն վայելապէս օւնի ինքեան զտարերացդ զուգակշիռ բարեխառնութեամբ :

Հանդերձ. որ ըստ չորիցդ բաժանեալ ժամանակաց ձա-
գասնոյց՝ և եթ լինելով զիւրն բազմացուցանէ ծը-
նունդս, յոյժ վայելուչ սա և բարեխառնութեան է
մնական :

ԺԵ. Ս ասն զի պնակէս իմն աստուածային և երկա-
պանծ տեսանի հոյակապեալ անուամբն՝ միշտ արժանի
զարմանալոյ, որ անդուատ մինչև ցայսր հնչեալ պատմի
հրաշափառ յաղագս մաքրագոյն բնութեանն : ( ) Ի
թէ 'ի խոյի գարին եր' ըստ յառաջագոյն առաջելումն,
յաւէտ որանչելի սոյն գտաւ կենդանի. բարդաւա-
ճեալ 'ի գովութեան միանգամայն իւր հաւատարմու-
թեան : Եւ եթէ յևս վեհագոյն, սակայն նորաստանչ
տեսութեամբ և անդ ցուցաւ Յորդանան 'ի վերայ Լ'ս-
տուածն Իսահ, 'ի նմանութիւն աղաւնոյ տէրունեանն
իջանել հոգի՝ բարեհամբաւելով ընդ ամենայն տիե-
զերս :

ԺԶ. Ս սոյն և սիրելեօքն՝ զուարճանայ յամենուստ՝
բաղաբացեօքն, և համայն ազատատոհմին² զարմիւ :

ԺԸ. Եւ այնպէս երկարաձիգ աւուրբք կեցեալ, բա-
զում անգամ հաւասարէ մարդկայինս բնութեան 'ի
վայելութեան զիւրն անցուցանել ժամանակ : Լ'սլ և
յորժամ վախճանին հասանէ աւուր, ոչ ընդ վայր ինչ
ընկեցեալ դնի իբրև զմի որ անսուրբ. այլ 'ի հեշտալի
վայելք մարդկան պատրաստեալ լինի կենօք և մահու,
նուիրաց ևս և պատարագաց մեծին մատչելով Լ'ստու-
ծոյ : Եւ որոց 'ի հաշտութիւն զբոլորեցունն ածէ արա-
րիչ, 'ի նոցունց և զբարեբանութեանց առեալ տանի
հանապազ գովութիւն անմուաց զհետ կատարման
իւրոյ :

Ի. Իսկ արդ կենդանի որ այսպէս բոլոր բոլորովին բա-
րեացն պարծանօք գտաւ աւարտեալ, առ սա զո՞ր որ 'ի
թռչնոցն ածեալ բաղդատեսցուք : ( ) այլ և ոչ զբնաւ
զոր, բայց եթէ զնմանապէս ցանկալին տատրակ, որ
թերևս կալցի ինչ զհաւասարութիւն : Ս ասն զի սրբ-
բութեամբ զոյգ յողջակէզս, և 'ի բաղձանս խորտկա-
կերութեան. բայց յաղագս գունոցն զանազանու-
թեան, և յոյժ հրաշափառ գեղեցկաթոյրն երևելոյ

1 Հնազոյնն խոփանոյր :

2 Չորս օր. ազգաբնիկն :

պաճուճանօք՝ յաւէտ գերազանցեալ աղանձիս երթեալ տանի զմեծագոյն յարգանացն երիցութիւն :

ԻԱ. Եւ արդ յորժամ՝ այսքանեաց բարեմասնութեանց եղև ընդունակ իսկզբանցն մինչև ՚ի կատարած, և զարդարեալ ցուցաւ յամենուստ անպախարակելի փառաւորութեամբ, լի արժանաւորապէս նմա արասցուք զաշխարհագովութեանցն տալ մրցանակս . թէ ոչ զի սքանչանալով միայն ընդ գեղեցկութիւնն, և ընդ յաւէտ սրբութեանն պատուականութիւն . և զտէրունեան պատմութեան այնգունակ¹ գլխաւորելով ՚ի թռչունս՝ զթագաւորականն հատուցուք պատիւ :

1 Հինգ օր • այնու գունակ :

ԳԻՐՔ ՎԵՑԵՐՈՐԴ

ՅԱՂԱԳՍ ՊԱՐՍԱՒԻ

ՊԱՐՍԱՒ Է բան արտաբերական էից չարեաց՝ հա-
կառակ գովութեան լեալ : Եւ զնոյն ունի բաժանումն .
վասն զի նոյնքան պարսաւեսցես , որքան գովեցերն :
Օ գէն՝ որպէս զԵսայիէս . իրս՝ որպէս զնաւարկու-
թիւն . ժամանակս՝ որպէս զաշուն . տեղիս՝ որպէս զլե-
րինս և զապառաժս . անբան կենդանիս՝ որպէս զձի .
տունկս՝ որպէս զորթ :

Պարտ և արժան է 'ի պարսաւելն նախաշաւիղ առ-
նել , որպէս 'ի ներբողեանս : Ի վերայ ածել և զազգն :
'Նմանապէս և զնունդն՝ գովութեանց հաւասար : Եւ
ապա զգործսն դնել : Եւ զբաղդատութիւնն : Եւ զ'ի
վերայ բանին՝ պատճառին ձայնակցեալ :

ՕՐԻՆԱԿ Ա.

Պարսաւ Աբեսողոմայ :

Ա. Օ ԱՌԱՒԵԼ չարութեանցն գործս , և զբոլորո-
վին վերջացեալն 'ի ճշմարտութենէ , և անդր ևս ան-
ցանելով բիւրապատիկն աղիտիւք գեր զբան , ոչ զայլ
որ առաւել քան եթէ զ'բեսողոմայս այժմ՝ վերադի-
տեսցուք վայրագութիւն անձին : Եւ որ միշտ բարե-
պաշտիկն բարձրացեալ կենօք , մանաւանդ թէ և առա-
քինասէր ծնողաց համբակ , ունելով 'ի վերայ և զգե-
ղեցկակերպութեանն շնորհ , յոյժ հակառակ այսոցիկ
կատաղելով՝ զկորստականն յառաջ եբեր հանդէս :
Վանդի որքան միանգամ թշուառացեալք եղեն 'ի

մարդկանէ՝ փնաս կրելով իւրաքանչիւրոք իւր դժպատեհ գիտութեամբն, և կամ անյարմար զգայութեանցն տանել տարազարդութիւն, և կամ զայլ ինչ զանգամոցն զհարաչար խեղութիւն, և կամ թէ աղքատք արդեօք՝ և անառակ ծնողք բանդադուշեցան, և վրիպեալք ՚ի վատթարագոյնս միտեցին չարիս, այնպիսիքն թէ և տարցին զպարսաւանացն առ փոքր ինչ զբամբասանս յիրաւի: Իսկ ուր բոլոր բոլորովին ըստ սորայումն փառաւորեցաւ բանի, և զնոյն ՚ի չարութեանցն հանգանակեալ ծախիցէ իրս, այնպիսին մերկ և առանց միոյ երկբայութեան զանջինջ պարսաւանացն տարցի միցանակ. որպէս և առաջարկեալս ապագովելի պր: Որում և ես հանդիպելով փորձեցայց անտարակոյս մը տաժութեամբ զքաջայայտ սորայս պատմել զազանաբարոյ այլանդակութիւն. զոր բազմաց առաջի գնելով, գլխաւորեցից այսպիսի ձեռքք:

Բ. Ի՞նչ զայս զվատուէրս՝ ըստ գրեցելումն համարեսցուք թէ պարզեացն եւբեր երկիր. որպէս և էն: Իսկ զինչ գեղեցկութեան նորա նմանեաց, որ յոյժ դժոխախեռ աղու և դադ բանիւքն վարեր. և ինքնահալած ՚ի հայրենեանն լինէր գաւառէ ՚ի տարաշխարհիկն անցանել երկիր. թէ ոչ զի մեծապէս յամբաստանութիւն ինքեան զփափագելին մատուցանիցէ երկիր. որում յետոյ կարօտեալ, և տեսութեան անգամ ոչ լինէր արժանի:

Գ. Ի՞՞՞՞ ոչ զայն և եթ ունելով վայելութիւն ստացաւ ոսոխ անձին, բայց և զերիցս երանելեաց նախահարցն առաքինութիւնս, որոց մինչև ցարդեանս ամանակ և ցանբաւ յաւիտեանս նոցայն բացերեւեալ արձանագրի արդարագործութեանցն՝ զովութիւն:

Դ. Ի՞նչ նոսին յարմարեալ զուգահաւասարէր և ծնողին բարեպաշտութիւն ամենիմաստ երջանկութեամբ լի. և սակայն զսա ոչ ինչ կարաց ՚ի յանդրդնութեանցն բուժել աղիւտից. որ զմիշտ հակառակն ընտրեաց իւր սովորութիւն, և զգերեւացեալն անդաստանի յաջորդել անբերութիւն. այս ինքն զմայրենի փշաբերութեանն չարութիւն:

1 Երկու օր. արեւմտեանէն:

Ե. Տինա Թէպէտ և 'ի հոյակապ և 'ի հռչակելի տան Թագաւորականի եղանէր զարգացեալ տիովք, և զմարդախոշոշ բարուց ոչ Թողոյր ցանկութիւն՝ լցուցանել 'ի ծնողքն անպատուութիւն. բայց միշտ բոլոր յօժարամտութեամբ 'ի վերայ այնորիկ՝ ախորժելով անցեալ եղև զհետ և եղուզակն ամբարտաւանութեանց, այնքան՝ մինչ գրեթէ իբրև զմի յանբանից իւրովն յոյտնեցաւ անպիտանութեամբ՝ այսպիսաբար կրթութեամբ: Ասն զի ոչ զինուորականին պարապեաց վարժից, և ոչ իմաստասիրական ինչ կրթութեանց՝ որ առանձինն բանականին արուեստ բարգաւաճանաց գոյանայ. այլ միայն որպէս ասացի՝ զանապակն ուսաւ վայրագութիւն չարութեան:

Զ. Եւ 'ի հետ այսր ամենայնի՝ որում պարտ և արժանն էր մեղսեականն վարել օրինօք, փոխանակ այնորիկ իբրև գրաւորական կտակաւ վարեցաւ անօրէնութեամբ ընդդէմ նորայն հրամանաց: Վանզի նա առ ծնողս բերեալ համբակաց զանարգանացն կամակարութիւն, և մինչ ցբանիցն անգամ ոչ Թողացոյց մեղանս, 'ի վերայ զմահուն հատանելով վճիռ: Իսկ սա անարգելով զմեծ պատուիրանն ինքնաձեռն յօժարութեամբ, միանգամայն զարեանցն պատրաստէ յարուցանել ուխտ, ոչ այլ ուստեք առաւել՝ քան թէ 'ի հայրենի ծոցոյ, և 'ի նորին հարազատէ եղբայրականն փողիցն:

Է. Իայց չև ևս զմեծն ասացեալ զվերջին պարսաւանացն տեղի՝ զունակութիւնս մարմնոյն և ոգւոյ. ըզմարմնոյն բարեւջութիւն՝ որպէս և յառաջն ասացի, թէ ամենաչար խորամանկութեամբն՝ Թէպէտ և ունէր ևս զօրէն պոռնկացելոց կանանց զգեղեցկադիմութեանն կերպարան, վաղվաղակի գրեթէ 'ի չարագեղն դարձոյց տեսիլ. ըստ ճշմարիտ իմաստնոցն քննութեան, զոր ոչ ասացին բնական գեղեցկութիւն երբէք, բայց պատրանք առաջօք կախարդական ձևով երևեալ լիբազում ժանտատեսիլ վատթարութեամբ. զի չարութեանցն ծածկեսցին գնացք 'ի տգիտաց ոմանց, այլ ոչ և յիմաստնոց. զի նոցայն որպէս կամին՝ ցուցանի:

Ը. Ամեն հանգոյն գտցի սոյն և ծանրաշարժ գնացիւք երբեմն զծառոյ կախեալ առ ոչ կարել ժամանել 'ի փախստեանն, 'ի ներքոյ նորա անցանելով ոստոց

Թեթևագոյն փախստիւ . և յաղաքս այնորիկ կաշկանդեալ զօրէն երկաթապինդ լինէր կապանօք :

Թ . Լնդանօր կնատագոյն ապա սորա և ուժոյն յայտնեցաւ ստուծիւն , յոչ միոյ պարտեալ հակառակամարտէ՝ իւրովին կախաղանելով երևոյթ ձևովն :

Ժ . Խսկ եթէ մարմնականն այսքան առաւելեալ եպերանօք 'ի սոսկալի թշուառութիւնն յանգեցաւ , ապա քանի՞օն զշամբուշ սորայն վերադիտեսցուք անմտութիւն անձին , այնչափ՝ մինչ զի և զիւրն ոչ ճանաչել բարեսեացս¹ , յառաջ՝ նախահօգակն ծնողի , որ սմա մեծագէս մատուցանէր գրգանս . այնմ փոխանակ սիրոյ՝ չարահատոյցն եղև վիճակելով փոխարէնս . զոր անգամ և յանբան կենդանիս անկար է այսպիսի ինչ գտանել ախմարութեան կուրութիւն : Եւ երկորոգ , զի զուր և ապիրատ մոլութեամբ զքաջուղէշ և զպրտղեղ զհօլաբայն բոցակէզ հրդեհիւ տոչորէր անդաստան . զայնորիկ՝ որ զնա երբեմն յանլոյծ սպառնալեաց հօրն ջանալով յոյժ՝ թափեալ զերծուցանէր :

ԺԱ . Եւ 'ի վերայ այսչափ ստգտանաց , զոր մի զվատացելոյս և զանարի տաղտկութեանցն ասացից խենեշուծիւն՝ երկրորդելով ըստ յառաջասաց ձայնին . որ 'ի փախուստ կացուցանելովն զինքն առանց նահատակեցելոցն ախոյանից և առանց վէր յանձն առնլոյ , և առանց միոյ իրիք պատճառի՝ համանգամայն իւրով անարութեամբն լքուցանէր զձեռս մարտիկ նահատակացն . և այնպէս օցտէր լուծանելով զսիրտս և զհամագունդ չարաժողով ինքեան բանակի : Եւ իսկոյն այնպէս անձամբ անձին արարեալ՝ ամենեցուն առաջի իբրև զթիւրախ կանգնեալ կայր , հակառակամարտ թշնամեացն լինել նետաձիգ :

ԺԲ . Երազս որոյ մի գուցէ զանխլացի 'ի մէջ և չարագոյն անիրաւութեանցն պարսաւանք մարդակերպ այսորիկ գազանի : Վրանզի զինչ արդեօք այնմ հեռի արդարութեան գործոյ հանգոյն կացցէ , որ առանց միոյ մնասու զհարազատն եղբայր խողխողէր անողորմաբար . և վայրենացեալ բարուք և նենգապատիրն ստաբանու-

¹ Երկու օր . Բաբելոնեացի կամ Բաբելոնացի . մի օր . Վաբելեւիս . միւս ևս Բաբելոնացի :

Թեամբք զամենահեղ ծնողին Թիւրէր գատատառն . և միանգամայն 'ի լուսաւորն պատուիրանէ արտորոշեալ դտանէր . յափշտակող առ ամենեսեան , զրկող զներքինս և զարտաքինս անհնարին չարագործութեամբք :

ԺԳ . Որովք առաւելաւ անգր ևս քան զանիրաւութեանն տեսակս , միւսն ևս ահա աւարտ վերջին չարեացն 'ի զլուսն կապելով՝ զյոյժ անխուզ վաւառտութիւն ցուցանէր : Ս անս զի այնպէս անարգելութեամբ զանգեալ , մինչ զանց առնելով զբոլորին՝ 'ի հայրենեանն ելանէր անկողին պղծելով զսուրբ աւանդ . մուսնութեանն : Եւ զայն ոչ աներևութաբար ըստ բազում գիշացելոցն սովորութեան՝ զանվայելուն կատարել աղունս առակելով զծնողսն , այլ 'ի վերայ տանեաց յանդիման ամենայն Խարայէլի . յորմէ և բարբարոսականն անգամ սոսկացեալ խուսափեն անձինք՝ յորժամ զայսալիս լուիցեն անարժան լուրս :

ԺԻ . Եւ նա՝ եկ բեր զսա աղէ ասել ինձ՝ Թող զսոսցեալսս գարշ և աղտեղի , և յամենայն կողմանց ողորմելի անյիշատակ մնալ 'ի կենցաղումս , միշտ սոսկ և Թափուր յրնչիցն օգնականութենէ . արդարեւ զօրէն տարաշխարհիկ և անյարկ հանգստարանի հանդիպելով : Եւ յայտ անդուստ է չքաւորութիւնն . զի 'ի քաւանց մտաբերելով յարուցեալ կանգնէր իւր անուղղայ կենացն՝ յիշատակ անմոռաց :

ԺԵ . Եւ զի ամայի 'ի բարեկամաց՝ բազրեցուն ճանաչի լսողաց , եղկելի ատելութեամբ զիւրն անցուցանել ժամանակ , վերջացեալ յառաքինասէր նահատակացն սիրոյ յիւրայոցն հոմացեղից : Տինա և զորս ունէրն յանկս յինքն , չարաթոյնք էին և յոյժ դժնեայ ըստ նմանութեան ինքեան , մահաբեր խորհրդակիցք լինելով հոյք անզգամաց : Եւ աղաքս որոյ յիրաւի ապստեղհանուր սորայս հեղեալ տարածեցաւ սոուերացեալ վատափառութիւն , առ 'ի զամենեցուն լսելիս չարահամբաւ և հայհոյող կամակորութեամբ՝ միայն առնուամբն բաւական է 'ի բաց դարձուցանել :

ԺԶ . Որ և վաղազրաւ կենօքն զիւրն յանկեաց ամենաթշուառ հիբութեամբ լի աւուրս . և զնոյնս դժոխատանջ և բազմազան հալածանօք աւարտեալ . և այնորիւք զանտանելին և անվախճան գձուձ և ամենեւին

վատթարագոյն մահուամբ, զոր պարզաբար իսկ ասել՝
շանց նմանելով արդարեւ մահուանէ՝ ի մահ յուզար-
կելով:

ԺԷ. Բայց ևս չարագոյն զկնի վախճանին սոյն ցու-
ցանի. և յաւէտ հաւաստի հանապազ գոչելով զան-
բաւ չարութեանցն սորա գործս տէրունեանն զեկու-
ցանեն գիրք ՚ի ձեռն մեծին (1) ուսէսի ընդ բնաւ տիե-
զերս աշխարհի. յորմէ բոլոր բարեսիրացն խուսափեալ՝
փախչին յորժամ զկարի յոյժ զվրիժագործութեանցն
խիցեն ձայնս:

ԺԸ. Եւ զի այսքանեօք մոլեկան ախտիւք նախահա-
ւակ իսկզբանէ մինչ ՚ի կատարած սորայս յառաջացեալ
խառնովանեցաւ կատաղութիւն, զո՞ դժ ապա ՚ի բազ-
մահոյլ չարացն զուգամամնելով բերեալ յարագրես-
ցուք առ սա: Եւ ի թէ ըստ արժանեացն և ոչ բնաւ
ընդ ումեք համեմատեցի. բայց եթէ միով մասամբ
վայրագագոյնն յառաւ, որ իբրեւ զսա վրիպեալ ՚ի զե-
րաշխարհիկն և յերկնագնացն եղև պողոտայէ: (1) ասն
զի երկրքեան սոքա զոյգ աւելաստացութեան, և քա-
մահոյք բոլոր աստուածային գտան պատուիրանին. և
անուամբ միապէս ընդդիմամարտք առաքինասէրն եղեն
ծնողաց, բայց զօրութեամբ ոչ ևս: Վնանդի մին լոկ
աղօթս առնելով վախճան իւրումն հայցէր ծնողի. իսկ
սա բոլորովն պատերազմաւ զինեալ՝ կամեցաւ ինքնա-
գործ չարեօքն շիջուցանել զճրագն Խրայելի: Եւ նա՝
թէպէտ և հալածական առնէր զեղբայրն, այլ ոչ այն-
պէս չարաչար մահուամբ զիւրն խողխողէր հարազատ.
և փոխտտական զհայրն առնէր, և գեր ՚ի վերոյ զիւրն
ցուցանէր վրիժագործութիւն, քան զնորա և զայլոցն
ամենեցուն չարաւ կեցելոց:

ԺԹ. Իսկ արդ որ այսքան զխաւորագոյն տարսառ-
նօք զյաղթանակն էառ չարեաց, միանգամայն թա-
փուր յարդարութեանն լինելով գործոց, այլ և նա-
նող անասնաբարոյն յայտնեցաւ գիշութեամբ՝ պար-
տական սպանութեան և ամենայն աղծապղծութեան,
եթէ ՚ի գաւառէ հալածական յամենապից բարու-
թեամբ պաշտպանեցելոյ, և եթէ ՚ի վայելչական ծնո-

ղացն և ընտրելոց նախահարցն օտար այլանդակութեամբն աննման տարագիր 'ի ժառանգութենէ և յառաքինութենէ, և թէ յևս վեհագոյն պատուիրանացն 'ի բաց մերժեալ՝ հէք և թշուառական 'ի կենդանութեանն և 'ի մահուանն, 'ի ամանէ ապա ո՞ր ոչ 'ի բաց զլսելեացն դարձուցանիցէ երեսս, և յամենայն կողմանց հաւաքելով զամբաստանութեանցն բան՝ զմեծագոյնն 'ի վերայ կապիցէ դարովանս:

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Պարտաւ ձիոյ:

Ա. Ո՞ր որ արդեօք քաջակորով և սրատես մտերմաբար խոհականութեամբ ըստ իմաստասիրացն հետազօտելով քննել կամիցի զանբան կենդանեացն զգոյացութիւնսն, և թողեալ զձիոցդ ամենաչար ունակութիւնս և փնասակարագոյն՝ այլում զամբաստանութեանցն մատուցանէ բամբասանս. ինձ թուի թէ և ոչ բնաւ յումեքէ այնպէս կարասցէ լիով զանօգտութեանցն գտանել անպիտանութիւն, որպէս 'ի յանգոսնելի կենդանոջս: Ո՞ր ոչ միայն ստացողացն յանշահն հակամիտէ կողմ յօլով պախարականօք, և կամ զատուցեալ 'ի ճշմարիտն հեռանայ կարծեաց, այլ բազում անգամ և զդժուարագոյնսն հաւաքելովն ընձեռէ աղէտս առ 'ի յինքենէ հանդերձ անտանելի փնասակարութեամբ: Իսկայ թերևս ոմանք շամբուք և կամ փառամոլեալք յանառակ շրջագնացութենէն մարդիկ՝ կարծեցին իմն զսա վարկանելով լինել բարեփառութեանց ինչ պատճառ, և յաղաքս այնորիկ սմա և ըզներբողականն 'ի վերայ բերեալ մատուցանեն մեծաբանս. ընդ որ ոչ ինչ է զարմանալ: Ո՞ւսն զի խաւարեալ անգիտութեամբ՝ տգիտանան զբարւոյն ծանօթութիւն. որպէս յանտեսութենէ՝ զլոյս, և կամ 'ի դառնութենէ՝ զմեղուն քաղցրութիւն: Իսկ իմաստնոցն ոչ այնպէս. այլ կարի քաջ 'ի հակառակէն բացայայտեալ ճանաչի միայն զապագովութեանցն հարազատա-

բար հարկանել սպասաւորութիւն : (Նազազս որոյ նըմանապէս ոչ ինչ ծածկութիւ վարեցեալք և մեք, թէպէտ և բազմաց հոլանի սորայն երևեսցի վատթարութիւն, և թէ զգովանդակն ոչ զօրեսցուք ասել, այլ որչափ մեզն թողանի, վերաբերեսցուք ճշմարիտ պատմութեամբ զամբաստանութեանս մի ըստ միոյն ունելով դաս :

Բ. Եւ նախ 'ի գաւառէն իսկ պախարակեսցի, որ աւի ընդ ամենայն տեղիս ունել իւր բնակութիւն՝ ուր միանգամ մարդկան է տարածեալ ազգ : Եւ անդ ոչ ամենայն ուրեք կարացեալ անվթար զանցիցն առնել գնացս . բայց է զի խոյս տալով յապառաժուտ և յերեզն տեղեաց, և յանառախիտ և 'ի ճախճախուտ վայրացն գողցեն իբր փախստեայ իմն 'ի հարթայատակ և յարգաւանդահողն՝ ընդ սահմանաւ անկեալ պարաւանդի : Եւ անդ թէ և բնական ըստ ոմանց թուելոյ յայտնապէս զէն 'ի յիւրումն բերէ ոտս՝ զկարծրութիւն սմբակացն, սակայն թէ փոքր ինչ յաւազինն ելանիցէ կայան, վաղվաղակի դիւրապախելով կասեալ քտանի, գրէ զապականութեանն յաջորդեալ վիճակ :

Գ. Եւ զի սոյն կենդանի ասի դարձեալ ըստ աստուածայինն նախախնամական հաճոյիցն՝ բանիւ գոյացեալ զօրէն բոլոր պաճարացդ, զայս մերումն չնորհեաց ազգի : Եւ սակայն անարժան նորա բարեբարութեանն լինելով իբր մեծ միջոցաւ արտալածեալ 'ի բարեացն՝ որոշեցաւ 'ի չարութեանն կողմն . և յայտ այնու է, զի ոչ հասարակացն է ստացուած . այլ մանաւանդ ամբարհաւաճիցն և չարացելոց մարդկան :

Դ. Եւ իբր հայրաբար մտերմութեամբ զվարէն հատուցանելով դայեկէն . և զնա գործակից անելով վարին յաւազակութիւնս և յաւարիցն հինահարութիւնս՝ 'ի վերայ խաղաղացելոց յանմեղութեան : Եւ զի օտոյգ արդարեւ յափշտակութեանցն եղեալ խոտտովանի արբանեակ, յայտնի գոլ ամենեցուն և ոչ ոք անգիտանայ :

Ե. Եւ օրինակ գիտելի է զսորա և զառաւել դժբնդակութիւն սննդեանն . որ զօրէն ցոյացեալ բոցոյ անյազաբար զերկաքանչիւրոցն փաղաղէ դարմանս որովայնամոլ շուայտութեամբ : Եւ անաւանդ զի բազում

վշտատեսութիւն տաժողացն ստէպ զպարենիցն և զայլոցն ամենեցուն խնամոցն հայցելով՝ հասուցանել 'ի վերայ աշխատութիւնս . և զի ոչ ըստ անբաւութեան ծախոյն և զօգտիցն փոխանակելով մատուցանէ վարձ . այլ և զայն՝ և կամ սուղ ինչ մասամբ , և կամ եթէ բնաւ իսկ ոչ :

Զ . Եւ յետ այսորիկ առ յոյժ վայրենամիտ բարուցն , բազում հանձարեղից և հմտագունիցն ձեռնարկելով պիտանանայ վարժողացն առ 'ի զյոքնապատիկն վերաբերելով հանդէս աշխատասիրութեան՝ հանգերձ անյազաբար տանջանք . որ զօրէն չարագործի բռնաբար ածեալ լինի կապելով կնդամբք¹ և ճախանոցօք և ազգի ազգի կտտանօք . և մղեն երախաձգութեամբն սանձակոծելով զկզակս , և հանապազ գրեթէ զարինահոսն յարուցանեն քրտունս , և իբրև զբազում չարեաց պարտական վարակեն 'ի դժուարարձակ շղթայս : Եւ այնպէս կէսք 'ի նոցանէ սղագոյն հասանեն կրթութեան , և կէսք ամենեւին իսկ ոչ , միայն ըստ սովորական անընդելութեանն վարելով ախորժակի :

Է . Եւ յազատ որոյ իբր օրինօք իմն բնաւորականօք յոխորտացեալ ցուցանի՝ զխրոխտ և զլեզուզակ բարուցն ունելով ամբարհաւաճութիւն . որ յանկարծակի ըմբահելով դժոխսախեռ յոխորտանօք , և այն հանգոյն մոլեկանացն 'ի վզանուտն անցեալ ստամբակութիւն :

Ը . Իայց ահա և յառաջիկայս փոփոխելով զմարմնոյն տեսցուք տարազարդութիւն . որ թէպէտ և յօղ վագոյն զգոճնոցն ունի զանազանութիւն քաջագեղեցիկն փառքեալ ձևով , անբնական յինքեան ունելով զվայելչութիւն . այլ թէ և սակաւիկ մի 'ի բազմամատոյցն պակասեսցի պարենիցն , անդէն զգձուձ տգեղութեանցն ձևանայ բնութիւն :

Թ . Եւ բազում անգամ ախմարագունիցն և զթեթեւաշարժ երագութեան երևեցուցանէ կարծիս . բայց սուղ ինչ առ ազօք անցեալ՝ ընդ յարձակելն վաղվաղակի և զլքմանն բերէ պարտութիւն՝ ոչ ժամանելով 'ի կիտադրեալն հասանել 'ի տեղի , զօրէն պղպղակի լու-

¹ Երկու օր . Բարսեղ :

ծանելով. և այնպէս հարեալ կայ յոյժ պարաւանդելով կնատ և խենէշ գոյացութեամբն :

Ժ. Տինա քան զերեւելացն ամենայնիւ անպիտանագոյն անկեալ զնի մասամբք. բոլորովին պակասեալ յիմաստութեանն ինչ նշանակէ՝ անծանօթաբար առ բարեհաստոյցն եղև վարեցեալ՝ ունելով հոյս ստացողաց : Անն զի 'ի միջասահմանին կալով վայրի, երբեմն հեշտաւ թշնամեացն հարկանէ արբանեկութիւն ծառայութեան, և երբեմն անորոշաբար ձայնիւ իւրումն ստացողի. որ գրեթէ խլացեալ ականջօք ոչ լսէ զանուն ինքեանն կոչման, որպէս գովելին եզն, կամ կամակատար շանցդ ազգ : Հորոց վերջացեալ քան զերկոսեան 'ի պակասամտութեանն յանկեցաւ ծայրս, ըստ երջանիկ մարգարէին, յորմէ հրաժարեցուցանէ զամենեսեան՝ ոչ լինել անմտագոյն իբրև զկենդանիս զայս :

ԺԱ. Այն և անարութեամբ է զգածեալ երկուք այսորիւք յեղանակօք. մի զի յանդուգն բերմամբն ըզյանկարծադէպն յաջորդէ գահավիժութիւն հանդերձ վերելակաւն. և երկրորդ զի ինքնահալածն լինի սարսուռալով իմն. և այնգունակ բազմապատիկ երկչոտութեամբն ընդոստուցեալ յաղօտաբար ինչ ձայնից, և հարթուցեալ ահա մինչև ոչ ումեք 'ի ձեռնընդել կարծի պաշարաց :

ԺԲ. Հաղաքս որոյ յիրաւի ապա խոտորեալք 'ի յարդարութեանն ուղեղ շաւղաց մարդիկ՝ զսա գտին գործի անիրաւութեան առձեռն պատրաստ, որպէս և յառաջն ասացի : Այլ սովաւ իբրև զօրաւիգն օգնականաւ վարեցեալ՝ որսացան յափշտակել յափշտակութիւնս, և ուսան 'ի վերայ զարեանցն յարուցանել հեղեղս, և զայս ազգի ազգի վրիժագործութիւնս. որպէս երեւցաւս բնականապէս յինքեան ունել զարտաքոյ իրաւանցն չարիս. և յաղաքս այնորիկ ուսոյց և ստացողացն զնոյն կատարել սովորութիւն :

ԺԳ. Իայց զինչ պիտոյ է և յաղաքս անարգել ևս բողջախոհութեանն ծախել զբանս, որ 'ի վաղնջուցն հետէ մարգարէն Արեմիաս նախատեաց զառաւել գէջ վաւառտութիւնն սորա, ասելով զիտրայելեանն երբեմն ազգէ՝ զսոսկալիս բամբասելով իգամոլութիւն՝

Թէ ձիբ մատակախազք՝ եղեն, իւրաքանչիւր 'ի կին ընկերի իւրոյ վըրնջելով:

ԺԴ. Եւ զի նուազեալ սակաւութեամբ 'ի կենցաղումն յօրանայ, և ոչ ըստ անդադար խառնիցն զբազմութեանն առնու աճելութիւն՝ հակառակին պատահելով, զայս բոլորեցուն է գիտելի. որ իբր զաւելատացութիւն ինչ և զանօգտակարագոյն կենցաղոյս՝ զսահմարելով բանականս ազին: Եւ ամեն սորին պատճառի և ոչ ամենեքեան ստանան զօրէն հարկաւորագոյն պաշարացոյ առ բոլորեսեան գտանելով. բայց դուն և նուազ և սակաւուց ոմանց զիւրն մատուցանէ սպասաւորութիւն. յոյժ ատելի գրեթէ հասարակացն է մարդկան՝ ապագովեալ կենդանիս. բայց առաւել բարեպաշտիցն, որոց միանգամ ամենաթշուառութեամբ եղև քաջածանօթ:

ԺԵ. Եւ ունի ևս օիրելիս՝ յատուկ զխումբս հուղկահարացն և զնմանողս նոցին չարս. որոց անկար է զբոլոր անօրէնութեանցն կատարել առաջարկութիւն մեկուսացելոց 'ի սմանէ. զոր և 'ի յանցելումն բազմապատիկ եղև խոստովանեալ՝ առ 'ի հաւատարմութիւն աներկբայաբար իմաստասէր լսողաց: Եւ այսու օրինակաւ զթշուառացեղց է տեսանել վատափառութիւն ընդհանուր համբաւեալ. որ բոլորովին իսկ է բազում պախարականօք հայհոյեալ ոչ միայն 'ի մարդկանէ, այլ և անարժան և աստուածային սրբամատոյցն ողջակիզի 'ի բաց որոշեալ ընկեցիկ լինել օրինադրել մարգարէին Եւսէսի:

ԺԶ. Եւ ամեն որոյ և զկենացն ևս հանդիպեսցուք տեսել ժամանակ, թէ յերկայն և թէ 'ի սուղ աւարտեալ յանկիցի, միշտ թշուառացեղց տաժանութեամբ և ծիրական ախտիք պաշարեալ, դեղոց և արիւնահոսն օշոտելոց կարօտանայ առ 'ի հմտագոյն ընդունել բժշկաց. և 'ի զառամ ծերութեանն գարշելի և անշահագոյն զսահմարելով, զոմանս 'ի բացարձակն յուղարկելով անտառս՝ առ 'ի գազանակուր լինելով, և զայլս 'ի տուն աղօրեացն արդելով զենթաձգութեանն հարկանել ծառայական սպասաւորութիւն:

ԺԷ. Երբ օրինակ և ելք վախճանի սորա ոչ ևս առ
'ի պէտս դարմանոյ մարդկան մատուցանին երբեք. այլ
արտաքս ընկեցեալ լինի կերակուր շանց և շաղգակեր
թռչնոց: Եւ յետ այսորիկ չարաթոյն իմն և փնասակաբ
զեռուն, ըստ իմաստասիրացն բանի՝ 'ի նեխեալ մար-
մնոցն սորա ասեն ծնանել՝ յարանուն ինքեան ձիաստաց
կոչեցեալ, յոլովից սատակման լինելով պատճառ:

ԺԸ. Եւսա ուրեմն ժամ է այսուհետեւ յանասնական
սեռից զոք առ ծայրապատար սորայս համեմատել չա-
րութիւն: () Այլ ոք և ոչ բնաւ, բայց միայն զհեղձա-
գոյնդ 'ի կենդանեացդ էշ, որ զնորին անպիտանու-
թեանն վարեցաւ հետ. և երկաքանչիւր սոքա 'ի սոս-
կալիւն եղեն յաւետացեալ բանականս ազին. անմաք-
րութեամբ 'ի նուերան՝ զոյգք, և անմտութեամբ՝ հա-
ւասարք: Եւսայց միովն ամբաստանեալս 'ի մէջ առա-
ւելու խորիստ և յեղիւզակն բարութք, և այն զի 'ի յա-
ւար յափշտակողացն առձեռն պատրաստ յօրանայ. և
անցեալ ինքն ըստ ինքեան զգերակայ անիրաւութեանն
տանի մրցանակս:

ԺԹ. Իսկ արդ որ այսպէս իսկզբանէ մինչև 'ի կատա-
րած բոլոր մասամբք խոստովանեալ կենդանիս այս ցա-
ցաւ ստգտանելի լի անմտութեամբ և մոլեկան վառ-
շոտութեամբ, ամբարհաւաճ միանգամայն և անարի,
անյաջ յորկորամոլութիւնս, և անզարդ 'ի գեղեցիկու-
թեանն մասին. և համայն պարզաբար իսկ սա երեւեալ
յայտնեցաւ անմաքուրս՝ մայր ամենայն չարութեանց 'ի
կենդանութեան և յետ վախճանի: Եւսա պարտ և ար-
ժան է ամենայն հանդիսատեսն իմաստնոց միշտ պա-
րապ բերելով բանի, և սմա կարել զմեծագոյն ապագոս
վութեանցն հատուցանել մրցանակս:

ՕՐԻՆԱԿ Գ

Պարսաւ լերին:

Ա. Եւսա միտ ածելով և խուզելով ուրուք հմա-
բար տեսութեամբ՝ յերկուս յայսորիկ որոշեալ հա-

տած 'ի լեռնային և 'ի դաշտային հաստատեալս առ 'ի ներքոյ երկնի իմասցի աշխարհ: Որ և 'ի սօսա գարձեալ ոչ այնքան միջոց զանազանութեան ըստ գոյացութեանն ենթադրի¹, որքան թէ ըստ երկաքանչիւր սովորականն յայտնեալ ճանաչին անյեզափոխելի կրից: Ու ասն զի մին զպանծալին և զառիցեայն հեշտակեցութեամբք ունելոյ՝ բարեբախտութիւն, ամենայնիւ անմասն 'ի տաժանելի և յաղիտաբերն լինել ստղտանելի գժնդակութենէն: Իսկ երկրորդի՝ լեռնայինս հակառակ նմին խոցոտիչ և ցաւեցուցանող, և միանգամայն անտանելի հիբութեանցն ձեռնառւ. որ դժօխըմբերաւ զոյն իմն և պակուցանող յոյժ տեսողաց ամենեցուն միայն յերևութենէն իսկ ճանաչի, 'ի տարակուսանս արկանել վտանգից բռնաձիգ չարութեամբն: Իստ որում և այլն ամենայն պաշտեցեալն 'ի ամա արկածք դառնութեան թէպէտ և բոլորեցուն քաջայայտ են և կարի յոյժ քաղցնեցուցիչք առ 'ի լսել, մի ինչ և մեզ վասն զպատշաճն արտաբերելոյ ատուստ զամբաստանութեանցն բամբասանս՝ դանդաղելի թուեսցի մանրամասնաբար առաջի դնել լսողաց: Ու մի զանխաջեալ այսպիսոյս լիցի գժնդակութիւն՝ իբր աներևոյթ որոպայթ. 'ի կործանումն միշտ ըմբռնելոցն մատչելով. այլ զի ընդելակրթեալք յասացելոցս՝ 'ի միտ ունելով զչարեացն հոգաբարձութիւն, զարժանաւորն և եթհնարեսցին յինքեանս ստանալ աստուտ ազատութիւն: Որոյ զսաստկապէս ըստդատանս և պախտրակութիւն՝ առաջին այսպէս վերաբերելի է սկսմամբ հանգստակայ տեղւոյն կայուածոց:

Բ. Նազապս որոյ սա գաւառ որոշեալ զատոյց իւր իբրու ոչ զմասն մի 'ի գոյութենէ աշխարհիս, այլ զընդհանրականն զծով և զցամաք. և 'ի սոցանէ ապա խոյս տուեալ 'ի խաղաղուտ և յապահովացեալն տեղեաց յորովագոյն զգժնդակն հասեալ կալաւ փափաքելի և ընտանի չարեացն իւրոց զհիւսիւսայինն խտաշունչ սառամանեացն վայրս: Նորում բռնն և անհերքելի սատարութեամբ օդոյ վարեցեալ, միշտ անբնակ իմն և աղիտագործ սարասիւ լցեալ տեսանի. և ոչ զմի ինչ վայելչականն իրաց փութայ կատարել գործս:

1 Հինգ օր. ԴԻ:

Գ. Եւ եթէ այս այսպէս է, ապա կարի յոյժ անվայելութիւն է բարեգործ նախածնողին, թէպէտ և 'ի սմանէ աւարաւ, որպէս 'ի լուսոյ խաւար՝ և զջարահաւս, անուանել պատճառ:

Դ. Եւ ճշմարտիւ զսման ասել 'ի դէպ է, ոչ զայլ որ նախահարս և ծնողս, բայց եթէ ըստ սորայն չարութեան զխարխարիչն երբեմն ժամանակի, և զբարձոյն պատշաճագոյն յարմարութեանցն զարկածս ջրհեղեղին. յորմէ և դղրդելով իւրաքանչիւր որ, յապակահուծիւն՝ ընդունելով փոխադրութիւն աշխարհիս մատունք՝ եկեալ, ըստ ասացելոյն իմաստնոյ ուրումն, 'ի պակասել բարւոյն՝ սորայս երևեալ ծանուցաւ լինելութիւն:

Ե. Եւ զաղաքս որոյ յիրաւի մեկնեալ այլանդակագունիս 'ի սնուցողագոյնն վայրաց հետեւմանէ, անդստին իսկ զհարազատն ինքեան առեալ ընդունի 'ի ծնողէն համաջնջական սովորութիւն: Այսպէս զի ինչ այս անգիտութեան 'ի սմանէ երևեալ տեսութիւն. եթէ 'ի բանականաց և կամ՝ յանասուն կենդանեաց և կամ՝ 'ի թռչնոց և տնկոց պէտս հասեալ 'ի սմանէ մատչիցին խնամք. այլ փոխանակ յինքենէ տաժմանց, թէ և զարգացեալքն յոմանց ըստ զանազան հեշտալի պաշարանաց 'ի ձեռս եկեսցեն վրիպակութեամբ, ոչ բարեբաստութեան ինչ, որքան թէ ծիւրականն հարեալ գծնդակութեամբ ընձեռէ կորստեան:

Զ. Եւ այց 'ի բաց թողլով զայս, տեսցուք և զխորժակն¹. մի թէ ըստ ճահագունին ինչ իցէ ազնուագոյն կարգի. որ զանպտղութեանն սուլմամբք բքոցն, և յիրերաց վերայ կուտակեալ մառադխիցն թունիւք իբրև զպանծալի ինչ և յօգտակարութեանն մատուցեալ պէտս՝ կամեցեալ յինքեանս աճեցմունս, 'ի նմին մշտնջենաւոր հաստատեցաւ անբեղնաւոր կապութեան: Եւ զինչ արդեօք երևեսցին պատճառք զայն ախորժելով, եթէ ոչ զքամահեղի անպիտանութիւնն ամենայն տեսողաց առձեռն ցուցանելով պատրաստագոյն:

Է. Եւ ոչ պարզաբար զասացեալ մթազգածու.

1 Հինգ օր. զխորժակնն:

Թեանցն և կամ զմերկացն կրեալ ունի յարածամ զժնդակութիւն . ընդ որ հայելով ուժգնութիւն արկածից՝ պատկառեալ արդեօք կենդանեաց փրկութեան 'ի չարեաց մասնէ վիճակի : Եւ նմանութեամբ խորամանկ զրոյի որպէս օրէնս ինչ հաստատունս և հաճոյս զխաբէութեանն ցանկորդելով յինքեան . և զնոյն գոգցես զօրէն բանաւորացս վարժի իմն հրահանգի զանօրէնութեանցն ցոյցս : Եւ երբեմն փարատեցուցանելով զծմականիստ մէգս . և այնպէս իբր ընտանի և կամակատար մերձեցելոցն յինքն ճանաչի . և է երբեմն բնաւորականաւն անդէն յանկարծակի պարփակեալ մառաղիւով, յորում է այլազոյնս կեղծաւորեալ դիմակս, զբազումս 'ի տխմարագունիցն ըմբռնեալ 'ի սմին խորամանկութեանն վտանգելով, և յոչն ճողոպրելի պահելով Թշուառականութեան՝ ահա քան զամենայն աղէտս զհիքագոյնն ժառանգեցուցանէ կորուստ :

Ը . Եւ արդ հայելով ուրուք մի քան զմի 'ի սմա սաստկագոյն աղէտս Թշուառութեան, մեծանձնութիւնն կարծիցի անմանն ասացելոցս գտանել պարուաւնաց : Եւ այց ըստ անսխալ իրաց գիտելի է այսպէս . զի Թէ չափաւորն այնր աղագաւ որ ցանկալին 'ի տեսանելն է, և պատրաստ առ 'ի սակեալն վճարել պէտս, տանի ապաքէն առանձնաբար յամենեցունց բարեբանութիւնս, որչափ ևս առաւել կալցի առ այս անհեղին սովորութիւն : Եւ եթէ այս այսգունակ հաւատարմացաւ, ապա զով անպատշաճագոյն և անչափ քան զառաջարկելոյս կայցէ տեսանել գոյութիւն :

Թ . Եւ որմէ անդրանալի և ամենեւին սրացման արժանի տեսութեամբն : Տինա ոչ ինչ վերջացեալ 'ի յաճախութենէ չարապէտն և անպատմելի ևս ճանաչի պաշտեցեալ կարողութեամբ զօրութեանն . որ ամենեւին պատշաճագոյն էր՝ եթէ նուառն և ոչ առաւելեալ զասացելոցս զեկուցեալ եղանէր ցոյցս . զի Թերեւս առ պակասութեանն՝ և հարուածոցն մասնաւոր հասեալ 'ի կրողն լինէր ներգործութիւն : Եւ այց յաւէտ Թշուառութիւն այն է, զի ըստ ունակութեանն՝ և վճարմանցն ցուցեալ լինի ուժգնագոյն գործ, զսառմանեացն ասելով աստ հանդերձ բերմամբ 'ի վերայ ի բերաց զձեանցն և զկարկոյցն և զնոցուն համանմա-

նիցն, յոյց 'ի հետ ապա քնատաբեր իմն ոսոխեալ սը-
ղօքը 'ի չարաշուքն հասեալ մերձակայսն կացուցանեն
անձինս 'ի տղեղութեան ձեռի:

Ժ. Լը եթէ այլոց այսպէս զուարճալի պայծառու-
թեանց խորխարիչ ասացաւ սա, յինքեան զինչ ինչ
վայելչականացն կարասցէ ցուցանել գեղեցկութիւն:
Լը առաւել զի յայտ իսկ յերեւելութենէն լինի գի-
տելի բաղմանց. վասն զի անբաժ 'ի բուրաստանացն և
յոյլ անտառախիտ և քաջուղէշ մայրեացն, և 'ի զա-
նազան բուսոցն և ծաղկացն հրաշալի տեսութեանէ այն-
պէս ապաւեր և թափուր յամենայնէ կացեալ մնայ,
մինչ քան զոր անհնար լիցի յեղելոցս գձուձ և անպի-
տանազոցն կարել երևել չար տեսութեամբ:

ԺԱ. Ի՞նչոք միայն յայնմանէ. զի յետ բազում ինչ
անցեալ 'ի վերայ ամառնային ժամանակի՝ սա ապա ու-
րեմն զօրէն ծանրաշարժ տաղտկալի ուրուք բնութեան
վիժածս և անցս արտայայտել բոյսս, որ զանբժչելին
սորուն զեկուցանէ հեղգութեան նշանակ. և զսոյն
ինքն սղաբար դալարուոյ ընծիւղումն՝ եթէ յարեգակ-
նայինդ ընկալեալ շարժմանէ զրկութիւն, անկար էր
և ըստ մտածութեանն իսկ ումեք 'ի սմա իմանալ յե-
ղանակի, թող թէ և կամաւորապէս տեսութեամբ
գիտօժ առնուլ քննութեան:

ԺԲ. Իսկ եթէ զմարմնական գոյութեան այսպէս
զախալանաց 'ի բարի կարգէն եզիտ բանս, զհոգեւորա-
կանն մասանց որչափ ևս առաւելագոյն. յորոց թէ և
կամեսցի իսկ ոք զիմաստասիրականն 'ի մէջ առնուլ
տեսութիւն, որպիսի օրինակաւ արդեօք զնորունն հնա-
րեսցի բերել լսողացն հաւաստութիւն: Այլ ոչ քա-
ղաքացն յարմարեալ 'ի սմա շինութիւնք, ուր խորհրդ-
դականք և ատենանք և այլ ևս յօրինեալ կացուրդք. և
հանդերձ այսպիսի պակասագոյն 'ի վայելչական թե-
րութեան՝ ոլորտացեալ և 'ի մշակականն և 'ի դիրուս-
րութեանն և 'ի նաւաստութեանն ամենափայլուչ
արհեստից. յորս խոհականն զարգացեալ յառաջա-
դիմութիւն: Լը եթէ ոչ վերկացուք 'ի ճշմարտն
ասելոյ,

ԺԳ. Լը արութեան անցքն իսկ 'ի դէպն հասեալ
ունին կատարելութիւն: Լը իբր յայսքանեացս ոտ

որոշեալ պատշաճագոյն յարմարութեանց և անընտանի ամենայն էիցս է յարդարողի՝ բանաւոր և մտաւոր մարդկային տեսակիս, ոչ ապաքէն սրտակարծութեան է գերկաքանչիւրոցս այսոցիկ աստուստ առնուլ զերեւոյթ :

ԺԴ. Բայց ո՛հ մեծի չարեաց և անընտելի թշուառութեանց՝ առաջիկայիս ՚ի սմանէ գործեցեալ վճարման . որ առ յոյժ չարադառն մշտնջենաւորեալ արկածի՝ ոչ միայն զբողջախոհութեանն, այլ և զչափաւորն ամուսնութիւն որ պատշաւ է զաւակասերութեան և ՚ի կարգի դասեալ պարկեշտագոյն ժուժկալութեան, այնպէս համառօտաբար ըստ կարեկցութեան առ իրեարս զեանոցն գոյացութեան՝ յինքեանն հրաժարեցուցեալ սահմանաց, զի թէ հնար ինչ էր և զաշտարհ իսկ ամայի և գերեւացեալն ՚ի վիճակեալն կացուցանէր բնակչացն . այլ զինքն և առանց յեղափոխութեան իսկ ամենայն իրօք :

ԺԵ. Եւ զի բոլորովիմբ ՚ի սմա զչարեացն եղև խտտովանեալ մասունս, բեր աղէ և զառաջիկայիս տեսցուք կարգք : Եւ ամսն զի ո՞րք ոչ համարձակեսցի ասել զուժգնագոյն անիրաւութիւն սովաւ բովանդակեալս, որ քաջայայտ ՚ի հարցափորձէ այլոց տեսողացդ լինի իմանալի : Եւ ամսն զի իբր զանխղացեալ ծածկիցի, թէ հաստատեալ ընդ լուսնովս վայրք ընդ անհեռն անկեալ սպասաւորութեամբն մտերմաբար յանբանս և ՚ի բանաւոր կենդանիս՝ բերովք զիրաքանչիւրն կատարեն արժանաւոր պաշտպանութիւն : Եւ իայն ամբաստանեալս որպէս ըզկարի որ ըմբահող և առցեալ ամբարտաւանութեամբ, և ոչ մի ինչ ըստ իրաւացոյն յառաջեալ ցուցանէ օգնականութիւն . այլ ընդդէմնմին բոլորեցուն ՚ի սակեալ պաշտամանէն անիրաւաբար զգրկութեան ցանկորդեալ կատարէ զգործ :

ԺԶ. Եւ ընդ այսոսիկ հայելով ունանց սորուն հօլանեալ առ ամենայնսն յանդգնաբար ատելութիւնքն, ըստ ինքեան ստուգեցին ասել զսոյն և աղքատութեան լինել ընդունակ, ըստ ճմարիտ խորհրդոյ քննողացն, մարդկան և անասուն կենդանեացն յաւէտ մերկ և կողոպտօտ՝ ՚ի պատուականագիւտն լեալ թագաւորական զարդուց, և յայլոց զանազան նիւթոց՝ որ ՚ի բարեկե-

ցութեանն երթայ պէտս, զգաճեալս չքաւորութեամբ :
 ԺԷ. Լ՝յլ ևս քաւքնելի, 'ի միւսս անցեալ՝ յամենա-
 չարս ճանաչի 'ի տեղւոջ : ( ) ի որքան ասացեալն ըզ-
 նուազագոյնն կացոյց գիտելի գձձութիւն, այս զսաստ-
 կութեան իմն ցուցանէ նշանակ՝ զհամբաւոյն ասի կրե-
 ցեալ 'ի սմին աղիտից. ոչ միայն առ մերձաւորս, այլ
 իբր անջինջ մատենիւ ընդ համաշխարհականս հնչե-
 ցեալ բնակիչս աշխարհի. որոց հիանալով և ահագինն
 գրաւելով տարակուսիւք և անգամ զանունս լսելոյ ան-
 ըմբերագոյն դժուարութեամբ զչարին : Իսկ այսպիսոցս
 ըստ բնաւ իրաց անշահութեան պատճառի՝ յարմարի-
 ցի ինչ սիրելութեամբն ընդ ումեք միաբանել. ըստ
 արժանաւորին և ոչ ընդ ումեք : Լ՝անգի թէպէտ և
 խոստովանի շնորհաւորեալ իմաստնագունիւ բանիւ ըզ-
 հաւաքումն յերբեմն ժամանակի 'ի սա անասնոց ո-
 ռումն, համայն սուղ ինչ դադարելով վաղվադակի իբ-
 րև 'ի մահաբեր ինչ աղիտէ սրացեալ զբաղձալին եր-
 թեալ կրեն բարեբախտութիւն : Եւ կարի իրաւացի
 հրաժարումն. վասն զի որ միանգամ բերք դառնու-
 թեան երևեալ յաշխարհի՝ ոչ պարզաբար անխառն 'ի
 լաւէն ճանաչի. և թերևս հակառակին մասն երազա-
 վախճան :

ԺԸ. Լ՝յլ սա առանձնացեալ 'ի բարւոյն, զմին ևեթ
 մշտնջենաւորեալ ունի՝ անապակ չարութիւն. և զնոյն
 ընդ ժուժկայեալն գոյական յաւէժութեան երկարա-
 ձիգ ամանակաւ. որոյ հաստատութիւն ըստ գերազան-
 ցագոյն կալեալ ստացուածի. և սպասելով աշխարհիս
 վախճանի նմանութեամբ բնականի և տարրացելոյ 'ի
 նմին հետեւման, առաւել քան զառաւել զխոցոտիչս
 զեղուցանէ անժուժկալի վտանգս :

ԺԹ. Բայց զի 'ի յամենայն կողմանց էառ զինքեամբ
 զյանդիմանական ամբաստանութեան պարսաւանտ,
 առ սա զո՞ղք 'ի տեղեացդ հաւասարիցեմբ բերել զա-
 պագովութեանցն հանգոյն վարկ : ( ) Եւ ոչ մի ոք.
 իսկ զանոգուտ և զատեցեալ յամենեցունց երիզուան
 վայրս. քանզի ըստ անկոխն և ոչ պողաբերն լինելոյ՝
 ահա զուգահաւասարք. բայց միժազգաժութեանն ա-
 ղադաւ, և ընդդիմամարտ բքոյն շնչմամբ 'ի գերագոյն
 փնասակարութեանն սա առաւելեալ սպստկանայ :

Ի. Իսկ արդ յորժամ այսպէս մայրաքաղաք աղիտից և անմասն ՚ի պատշաճագունէն չարահամբաւ և դառնաթոյնս անուանեցաւ տեղի, և իբր կարի ինչ զպանծանաց և փափագման արժանի զպախարակելին հակառակ գովելոյն բնաւորեցոյց յինքեան պակասութիւն, ոչ զկերականացն և ոչ զպատասպարանն լինելոյ և ոչ զայլ ևս վայելականացն ՚ի կենդանիս և ՚ի բոյսս մատուցանել բարւոք օժանդակութիւն, և ՚ի վերայ այսոցիկ սրամէտ ևս զսառամանեացն բռնութիւն առ ըմբռնեալն հասուցանէ յապականութեան արկածս, ապա ո՞վ որ թողլով զպախարականացն անկ՝ յանհամբոյր նմին ձեռնարկեսցէ զվայրապար ինչ զգովութեանցն առնել զհետեւումն. թէ ոչ՝ զի արդարակշիռն ՚ի մէջ եղեալ ստուգութիւն, որոշելով ՚ի բոլորեցունց գովելեացն զսա, և սմա զծանրագոյնն հատուցեն անհատ ստգտանս և դսրովութիւն:

ՕՐԻՆԱԿ Դ

Պարսաւ օրթոյ:

Ա. Թի ըստ բնութեան իրաց հայեսցի որ գիտել զբոլոր տեսակս տնկոց՝ որ ընծեղին յերկրէ, գտցէ զամենայնս յերկուց հակառակացն խառնեալ ՚ի բարւոյ և ՚ի չարէ. և յոմանս առաւելեալ զապականագործ չարութեանն խառնուած, և յոմանս զկենապատճառն բարութեան, և յայլս հասարակ ունելով երկոցունց գիտառնուածս: Եւրոց մի ՚ի գժնդակ չարացն ճանաչի մոլեկանդ տունի որթ, և մանաւանդ եթէ ևս չարագոյն: Ի՞նչի ալ լին զոր ինչ ունին ՚ի գոյացութիւնսն պատահս՝ յայանապէս քարոզեն զգիտութիւնս, չարք զչարութեան կիրս, և բարիքն զբարութեան. ուստի չարքն ՚ի բաց մերժելով համով կամ գունով զճաշկողանս ապրեցուցանեն. և բարիքն կոչելով ՚ի խրախական ճաշակաւորութիւն՝ օգտեցուցանեն: Իսկ սա և ոչ մի յասացելոցս ունի զանազանութիւն, այլ երկդիմի

որակութեամբ խառնեալ, որ է առանձինն ստրաս չա-
րութեան՝ հասարակ երկոքումբ վարի 'ի դառող ներ-
գործութիւնն : 1) ասն զի վեր 'ի վերոյ զգարւոյն ե-
րեցիութիւն փափաքելի ցուցանէ համով և գունով . և 'ի
ներքս 'ի խորոջն դարանեալ ունի զդժնդակ չարու-
թիւն : 2) և ստի և բարւոյն բաղձալի երեւութիւ բանի
կորզէ զտեսողսն 'ի մերձաւորութիւն . և ծածկեալ
չարան իբր մահադեղօք դիւրաւ ներգործէ զգործու-
թիւն . և զոր ինքն ունի կարծիս ուրախութեան, և
ճշմարիտ զտրտմութիւն զնոյն մատուցանէ ճաշակու-
ղացն 'ի սկզբան և 'ի կատարածի : 3) ասն որոյ անդէն
պատահէ ըմպողացն նախ կարծիք ուրախութեան, և
ապա ցաւաքին տրտմութիւն . նոյնպէս սիրելական համ-
բոյրք, և ատելական կռիւք, բարեբան գովութիւնք
միմեանց՝ և թշնամական ձաղութիւնք, և այլ ևս զա-
նազան անառակութիւնք, զորս սա բերէ 'ի յաշխարհի
իբր զխաղմարար . և ամենաչար աղիտիցն պատճառ լի-
նի սիրողաց՝ բնաւ մասանցն պատահիւք : 4) զի այս-
պէս աներկբայ ունի առ պարսաւելիսն յանկութիւն
բանի, վասն այսօրիկ և ես ըստ արդարակ իրաւանց
բուռն հարից ապագովել զսա ըստ կարի :

Բ . 1) և նախ հաւեցից 'ի տեղեացն՝ ուր չար տունկս
ընծիւղի : 2) քչ բնակութիւն ունի սա ոչ միայն 'ի դաշ-
տային շամբուտ ախտաժեւտ վայրս, այլ և յապառաժ
զառ 'ի կողս և յանհարթ աւազին և յայլ ևս բազում
վշտալի տեղիս . որք յամառնայինսն տաքմամբ աւազին
ժռիցն վշտացուցանեն, և յայլ ժամանակս հոսմամբ
թօնիցն բերմամբ հեղեղեն : 3) այց առաւել ևս տարա-
ծեալ կրնի յիւրանման զնստադոյն և յոյժ խորին
վայրս երկրի . որ անչափ քերմութեամբ տապախառն
օղոցն հոծեալ տաքին, զանկշիռ անզուգութեանցն
տանին պարսաւանս . յորմէ իբր յապականող կիզողէ
չժուժացեալ 'ի բաց փախչին կենդանիք յամառնայ-
ինսն . և սա անցեալ մնայ 'ի մէջ անտանելի խորա-
կայեղց աղիտից, և իբր զտաժանող վշտամբեր յարկա-
ծէ շամբիցն կրէ զտարակոյս . և ամենայն ուրեք՝ որ-
պէս և ասացաւ առաւելութեամբ տարեբարց վտանգի,
որք իբրեւ զար սերմն և զմոլութեան բոյս՝ փութան
ապականել :

Գ. Եւ թերեւս յիրաւի. վասն զի ոչ 'ի բարի ումեքէ բերաւ յօգուտ աշխարհի, և ոչ 'ի բարի ինչ իրս բնաւորեալ ունի զպէտա իւր. այլ 'ի չարահայտէ գտեալ տուաւ պարգև չարաց, և 'ի չար իրաց մատչի սպասաւորութիւն: Եւ ասն զի չարառն և մոլեկան ոմն ցուցեալ մատոյց զսա աւելորդ պէտա աշխարհի. զի սովաւ իբր օգնականաւ վարեցեալ զօրացուցանէ զմոլեկան կատաղութեանն արկածս, և բազմացուցանէ զչաւրական գիջութիւնս, և զայլ անկարգութեան վարս:

Դ. () Եր ընկալեալ որկորամոլ աւելաստացու այլանդակաց, որք զկարծիս քան զճմարտութիւն, և զաւելորդս իրաց՝ քան զկարեւոր պիտանացուս կարծեցին պատուական, իբր զբուն բարի համարել զվերջին չարս: Եւ ասն որոյ փոյթ տարան մեծագոյն երկով տնկել և բազմասերել. զի սովաւ պաշտեսցեն զանյազ որկորամոլութեան զխութիւն, և զաւելաստացու ագահութեանն պարարեսցեն բաղձանս. որք ոչն գիտացին թշուառականքն զաղցաւոր չափաւորացն դիւրութիւն. այլ մոլեալք աւելորդացն տուփանօք՝ ետուն զանձինս յանտանելի ծառայութեան չարիս:

Ե. () Եր բազում կարեօք պատանդեալ՝ անբաւ դարմանոց կարօտի յիւր պէտս, յորս և փորձին իսկ ընդունել սնունդ 'ի ձեռաց երկրագործացն. և սաստիկ աշխատութեամբ տաժանէ 'ի բրեւն և 'ի բաժակեւն, զաւելորդ ուղէշս յապաւել և զօտար բոյսս խլել, զի գետնանախանձութենէն 'ի վեր ամբառնալ, և ջուրք արբուցանել. և զայլ ամենայն տանել տոյժս: () Եւ տեղեակ են տաժողք սորին, որք մոլեալ անչափ տաժանին զդառն ծառայութիւն հարկանել, և զցայգ և զցերեկ տքնել և տառապել յերկս և 'ի պահպանութիւնս չարիս:

Զ. () Եւ սաստիկ տաժանէ դժնդակութեամբն բռնական չար օրինացն, ոյց խտրանօք կարի բռնտութեամբ վարի, և ոչ ընդունի դոյզն կանխագոյն կամ անազան զտաժան, այլ կշիռ յիւրումն պահանջէ ժամանակի. յորում թէ սխալեսցի 'ի միողէ՝ անդէն քնասի յաստիանտի ծայրիցն, 'ի կանխագունէն ցրտով, և կամ անգիտութեամբ զբերրիսն խզելով ուռս. և յանազանէն, 'ի դոյզն շարժմանէն պողաթափ և ծաղկա-

զերծ լինելով. ուստի անհնարին դժնդակ լինի երկրա-
գործացն զգուշանալ պահպանութեանցս սորա : || ասն
որոյ 'ի հարկէ զեղխեն, ըստ տեղեացն և օգոցն փո-
փոխման խաբեալք. և պատուհաս տանին զյանցա-
նացն՝ զանբերութեանն դառնագոյն հարուած :

Ի. Բայց քան զասացելոցն գերագոյն տանի զանար-
գասաւորութեան մարմնոյն պարսաւանս ըստ նկնաձև
հասակին և այլոց մասանցն տգեղութեան : || ասն զի
հասակ ունի ոչ ըստ բարձրութեան ստեղնականն ար-
դուածոյ բարձեալ 'ի շքեղութիւն, և ոչ ըստ ծայրից
վարսաւոր ոստոց գեղեցկակերպ. այլ գետնանախանձ
և երկրաքարշ, և անարդ և անբարդ, զօրէն սեղխենոյ
զերեսօք երկրի տարածեալ 'ի կոխումն. և ամենայն
տգեղութեամբ և տկարութեամբ զգածեալ քան զբը-
նաւ տունկս. վասն զի ոչ զօրէն այլոց՝ կարծր և տեղ
ունի գտորին, այլ միջագար և վաղափուտ և յոյժ տկա-
րագոյն : || Ըստի ոչ 'ի մեծ կամ 'ի փոքր շինուածոցն
կարէ մտանել 'ի պէտս, և ոչ 'ի յայլոց արուեստաւո-
րացն կահսորովք վարին. այլ միայն 'ի նիւթ հրոյ ո-
րովք մատչի իբր զանպիտան յամենայնի :

Ը. || ր և զպտղահասութեանն յամրութիւն՝ ոչ
միայն քան զսերմանեացն բերս, այլ և քան զբազում
ծառոց ապաժամ հասուցանէ. և գրեթէ հուսկ յետոյ
ամենեցուն գայ 'ի կուժս՝ զսուղս թողեալ զկնի : || Ըս-
տի բազում անգամ վթարեալ 'ի դառնաշունչ օդոց
թշուառացուցանէ զերկրագործսն, և զկնի բազում եր-
կոցն արձակէ յիրմէ ունայնս :

Թ. Եւ թերեւ մարմնոյս անարգասի տխեղծութիւն
փոքրագոյն է ասել վասն հոգեւոր իրացն խազմու-
թեամբ. զոր սա ոչ ըստ ինքեան առաւել քան յայլոց ա-
ցանէ, զօրէն դեղոյ՝ զոր ունին զօրութիւն. զոր խե-
լացնորեցուցեալ ընկենու յանմտութիւն և յայլ երիտ-
մասունս վատթարութեան. ուստի ոչ կարգիւ ընդե-
լուզմամբ բերին յիրս և 'ի բանս ըմպողքն, այլ խառն
և անկարգաբար զօրէն խելագարեալ բնութեանց 'ի
չարախտականս 'ի սեւամաղձութենէն : Բանդի ոչ զի-
տէ եթէ սպրդեալ անապակն 'ի վերին որովայնի վայրս՝
զախոնդանսն և որ շուրջ զնովաւ պատի դիկլիկն, և
զայլ մօտաւոր փորոտիսն առ հասարակ պապեցուցեալ

անչափ ջերմութեամբն պապախէ և ապա 'ի ստորուստ փորոտեացն ցոլացեալ չարահոտ¹ գողշիք զօրէն ծխախառն հրոյ զվերնայարկօքն պատին, որք զխեղապատակն և զջուտ պարուտակսն՝ որ կոչին միտք, առ հասարակ կիզեալ ապականեն. և յիւրմէ գործոյն ընկեցեալ յընդդէմ մոլորութիւնս ածեն։ Աստի մտացն հետեւեալ իբրև սպասաւորք՝ թագաւորի, տիեզծանան և զգայութիւնքն, մինչ զի անհեղեղս շարժին բալոր գործականքն մասունք, և տեսութիւնքն այլանդակաբար յածին, և բերանն զօրէն անասնոց անպատկանաւորս արձակէ ձայնս։

Ժ. Իսկ զորս 'ի բանական աշտիճանէն յանառնոցն իջուցանէ նմանութիւն, յայտ է թէ և անառնական ախտից՝ բողջախոհութեանն առնէ հաւասարորդս։ Եւ մանաւանդ զի սաստիկ ջերմութեամբն զոր ներգործէ՝ իբր ճանապարհաւ ածէ յորկորամոլութիւն։ Երբմէ ծնանին անչափ զեխութիւնք կողանաց գիշութեան, և անխուզ վաւաշոտութիւնք շոյալական ճակաճանութեանց։ Որ գիտացեալ վարդապետ ոմն՝ Կոչէ զսաարմատ զեղխութեան. որ բորբոքեալ ածէ յանառակ ցանկութիւնս պղծալից գործոց։

ԺԱ. Եւ կնացուցեալ յեղու 'ի խենէշ վատասորտութիւն։ Բանգի ո ոչ գիտէ եթէ զորս 'ի հեշտութիւնսն գլեալ ընկենու, անդէն գրաւէ և յերկշոտութիւն. վասն զի բնաւորեցաւ իմն հեշտախտական պղծութեանցն հետեւել զարհուրանք, որպէս հապառակացն սորա՝ աներկեղութիւն։ Աստի կամակ հեշտ ցանկութեամբք ըմբռնեալ ածէ յերկեղածութիւն, և կամ երազ յանդգնութեամբ, որ է եղբայր երկշոտութեան՝ ընկենու յանարութիւն։

ԺԲ. Եւայց ընդ սմին ոք ծանիցէ զսա և անիրաւութեան գործոց գործօնեայ. վասն զի այնչափ դրդէ յանչափ զեղխութիւն զըմպողսն, մինչ զի ոչ 'ի գործս հեռուն թողու հայել, և ոչ յիրս մարդկան դառնալ, և ոչ 'ի կենցաղօգուտ երկս արհեստիցն կանխել, և ոչ փոխահատոյց լինել իւրաքանչիւրց սիրոյ և երկխղի պարտուց. այլ յայգուէ մինչև յերեկոյ պատրէ 'ի պորտապարար զեղխութիւն դեգերել։

1 Չորս օր. Գործակոպ։

ԺԳ. Ուստի դատարկութեամբն և որկորաժետու-
թեամբ զոր ուսուցանէ՝ անօրէնութեան և տնանկու-
թեան համանգամայն լինի պատճառ։ Վրանգի որք ըզ-
գոյս և զհայրենի ինչս ծախեն յորկորստութիւն, և
'ի կենցաղօգուտ գործս ոչ պարապեն կանխել, հարկ է
'ի վերայ հասանել՝ և կարօտութեան աղքատոր պիտոյից
ստէպ պատահել։

ԺԴ. Ո՛ր ասն որոյ անդէն իսկ սկսանին ատել զնա իբր
զթշնամի և զպատերազմող կենաց, և հիբութեան և
ձաղանաց առաջնորդ լեալ։ Եւ ժուժկալ կրօնաւո-
րաց և հարկաւոր բաւականութեամբ շատացելոց՝ բը-
նաւ իսկ ատելի է՝ իբրև զաւելորդ չար՝ի կեանս մարդ-
կան մտեալ։ Բայց թէ և սիրի ևս սուղ ինչ ժամա-
նակ՝ի յորկորամոլ ճակաճանաց, որ փոխանակ լստու-
ծոյ պատուեն զպորտս, և ընդ փառաց՝ զգեցեալ են
զամօթալի ձաղութիւնս, այլ սակայն և նորա՝ի հա-
սանել կարօտութեանն, գրաւէ և յերկչտուութիւն աղ-
քաւորացն որպէս ասացաւ, իբր դաւողք՝ի թշնամու-
թիւն դառնան։

ԺԵ. Բայց տեսցէ որ զսա և երկրագործացն ատելի
յեղանակաւ կենացն, վասն ոչ ըստ ինքեան ունել զեր-
կարատեութիւն զօրէն այլոց տնկոցն։ Այլ թէ շատ և
եթէ սակաւ տեւէ՝ մշակացն օգնականութեան կարօտա-
նայ։ Եւ թէ դոյզն դերևի՝ի դարմանոյ, ծերացեալ
յապականութիւն դառնայ, և չարագոյն խզմամբ որոյ
արընկմեալ՝ի կենցաղոյս քերքի։

ԺԶ. Եւ զկնի հատման յանպիտանութիւն և յան-
յուշ մոռացումն երթայ։ զի ոչ՝ի ձեռն կենցաղօգուտ
շահից յիշի, և ոչ արագահասութեամբ շառաւեղաց
'ի պտղածնութիւն։ որք մեծագոյն երկով յետ բա-
զում ամաց հասանեն՝ի չափ։

ԺԷ. Իսկ տունկ որ պսպէս բոլոր բնական պատահ-
մամբք տարաւ զպարսաւ, և առկանացու և մոռու-
թեան պատճառ այլոց ցուցաւ, զո՞րք ի վայրենի և
կամ յընտանի տնկոց ածեալ ընդ սմա բաղդատե-
ցութ, որ հանգոյն սորա չարութեանս կռեսցի՝ի կալ
և ի կրել զուգահաւասար սմա։ Եւ ևս ոչ որ, բայց
ամենեւին վատթարագոյնք՝ի տնկոց՝ սեխենի և մորե-
նի։ որք մարմնովք նկնահասակք և գձուձ են հաւասար

ամա, և վատախառն խորշակասուն պտղովք մատուցանեն ախտաժետութիւն ճաշակողացն, և զկնի հատմանցն՝ յանախտանութիւն նմանապէս մատուցին։ Այլ սա և զնոցա վատթարութեամբն քաջ 'ի բաց գերազանցէ՝ մոլեկան խելայեղութեամբն զոր ներգործէ յըմպողսն, և բղջախոհ զեղխութեամբն, և սաստիկ աշխատութեամբն զոր հասուցանէ գործողաց, և այլ բազում չարեօք։ զոր ոչ սոքա և ոչ այլ դք 'ի անկոց բերեն հաւասարութիւն։

ԺԸ․ Այլ արդ տունկ որ այսպէս երկբուսի խեղ ցուցաւ բնութեամբ, 'ի չարահնարէ հայթայթանօք զըտեալ բերաւ յաշխարհ, և 'ի չարագոյն սպասաւորութիւն մատչի, մնուցանողացն դժնդակ, և ապառուժւմպողաց հիբութեան պատճառ, մարմնոյն արգասեօք տխեղծ, հոգևոր իրաց վատթարացուցիչ, 'ի կալն՝ կարեօք պատանդեալ, և 'ի հատանելն՝ յանախտանութիւն երթեալ, զինչ որ այլ քան զայս պարսաւանս կարասցէ հատուցանել սմա։ Բայց թէ սա իսկ կարգեսցի զըլուխ բազմականի պարսաւելեացն ամենեցուն։

ՕՐԻՆԱԿ Ե

Պարսաւ նաւարկութեան։

Ա․ Այլ հաւաստապէս որ քննեսցէ զբնութիւն բոլոր իրաց՝ որք 'ի կենցաղումս վարին 'ի մէջ մարդկան, ոչ ինչ տաժանելի և ապառուժւմ չար գտցէ քան 'ի նաւարկութեանն գործս։ ուստի գերագոյն և անբաղդատելի ռենի զպարսաւանս քան զամենայն իրս։ Այս թէպէտ և ամենեցուն յայտնի է ցուցիւ իրացն, այլ սակաւուց՝ որոց դոյզն ինչ զանխլացեալ է դժնդակութիւնն սորա, ես փորձեցայց անցանել բանիւ։ Արդ այլքն ամենայն որք վարին յաշխարհի իրք, եթէ ումանք սուղ և ումանք յոքն ունին զվշտալի տրտմութեանն տեսակս, ընդ նմին խառնեալ բերեն և զմիութարութիւն բարեացն հեշտութեան։ զինուորութիւն՝

զատի անդի պատերազմին հանգիստ և ձոխութիւն 'ի հրապարակս . և շինողութիւն՝ զաւազակացն աներկեղութիւն և 'ի գիշերային անհոգ հանգիստ . և ճանապարհորդութիւն երկրի՝ զհաստատուն և զերեւելի ճանապարհացն գիւրութիւն , և սփոխանս օթեվանացն խրախուծեան . նահան սոցա և այլ իրք բերեն զհեշտալի գիւրութիւն : Իսկ նաւաբութիւն և ոչ մի յասացելոցս խառնեալ օւնի մխիթարութիւն յիւրն տարսկոյս . ոչ զհաստատուն և զերեւելի ճանապարհորդացն գիւրութիւն , և ոչ գիւրախութիւն օթեվանաց և զգիշերային հանգիստս , և ոչ զաւազակացն աներկեղութիւն խաղաղութեան : Իսկ յամենայն կողմանց զօրէն ջուրց բնութեան անդադար բերի 'ի վշտալիսն , և անապակ ահիւք և անխառն խնդութեան տրտմութեամբք պատանդեալ է . և իբրև զախոցան 'ի ճակատս յամենայն ժամ առաջի աչացն նկարէ զմահ , ընդդէմ երթալով անպարտելի բռնութեանց : Ի՞նչ անորոց զօրէն անբաժ բարւոյ՝ անխառն գովութեան տանի զպարսաւանս՝ գերազանցեալ զամենայնի . զորոց պախարականս և ես թէպէտ և ոչ կարեմ ըստ արժանոյն արտադրել , այլ ըստ կարի անցից ապագովել 'ի բնամասանց :

Բ. Եւ նախ հաւեցից՝ յանկայ և յարածուի գարշութիւն երեսաց , և ոչ յանուշահոտութիւն հոտոտելեաց երթան . ոչ պտուղ սերմանց 'ի խրախճանութիւն ճաշակաց , և ոչ տեսակք կենդանեաց պատեալ 'ի սփոխանս մտաց փախչին խաղիւք . այլ յամենայն կենցաղագուտ զարդուց ապաւեր և ամայի է : Եւ յառաջքան այլովք վշտօք՝ զոր մատուցանէ մերձաւորացն , ահագին դժուարապատահութեան դիմացն տեսլեամբ պակուցանէ . և անգազար բերմամբ բռնութեան յորձանիցն կոծէ յամենայն կողմանց . և 'ի ստորուստ զօրէն անհիմն տան անկայ սասանմամբ տատանէ . և 'ի վերուստ բռնութեամբ օգոցն իբր զանյարկս վտանկէ . և զմիտս անդադար գոյմամբ ձայնի . սահանացն խռովեցուցանէ . և զտիրազոյն անդամոցն գլուխ՝ չարահոտութեամբ աղտաղտին ջրոց թմբեցուցանէ . և այսպէս ասացելովք թշուառութեամբք՝ և այլ ամենազան աղիտիւք տառապեցուցանէ զանձինս բնակչացն : Եւ զի այսպէս հաւատարիմ ունի բան ,

Գ. 1) անն այսորիկ ոչ իբրև զօգտակար արհեստիցն հաւակս յիշեցեալ լինին գտակք սորա, այլ անյուշ և մոռացեալ են 'ի վերջնոցս մարդկան ազգէ, իբր սկըզբունք չարեաց և առաջնորդք վատթար և մահացու իրաց. անարժանիք եղեալ գրոց և յիշատակական պատուոց, զոր տանին օգտակարացն հաւակք:

Դ. Եւ համայն թէ և յիշին ոմանք 'ի վերջին արհեստաւորացն արհեստիս, ոչ գրով և գովութեամբ հանդերձ՝ այլ պարսաւանօք, իբրև զ'ի վսեր եկեալս վասն աւելաստացու ագահութեան, և մատնեալ զանձանց փրկութիւն 'ի մահու վտանգս վասն արտաքնոցն արեկ տենչմանց: Երոց բաղձումն ընչիցն այնչափ անյաջ երևի ունել իբրև զգժոխս, մինչ զի ոչ շատանալ զանազան կենսապատճառ պիտոյիք ցամաքային պաճարանօք, այլ վարել փափաքանօք աւելորդաց ծովայինն շահից. և յօժարել 'ի գուպար կռուոյ մտանել ընդ երկուս անպարտելի բռնութիւնս՝ հողմոյ և ջրոյ, և ընչին փայտին հաւատայ զանձանց փրկութիւն:

Ե. Եւ զայս ոչ 'ի խորհուրդս միայն, այլ փութան գործով կրթել զգեղի հմտութիւն արհեստին. վասն որոյ տալով զանձինս իբր զկենդանի յաժուսն 'ի տապանի, նային բըջին՝ յարաժամ ձգմամբ չուանացն փոփոխել զառագաստն ըստ ընթացից օդոյն, և շրջըջել զնաւս փոքրագոյն թւոցն երասանակօք, և հատանել զարահետ ճանապարհ 'ի նշմարանս աստեղացն. ընդ որ խելացնորեալք անձանձրոյթ պշնուն զբոլոր գիշերս զօրէն յիմարելոց, և ճանաչել զխորուստ՝ չուանօք խարսխացն ընկեցմանն փորձին: Եւ այսպէս իբր չար դահձաւ՝ ագահութեանն ախտիւ վարեցեալք ջրդին կրթել զանհաս արհեստին զեղի հմտութիւն: Եւ սակայն ագահութիւնն ոչ զայս դժնդակ ծառայութիւն միայն ուսոյց նոցա հարկանել,

Զ. Եւ զլուտալի պիղծ օրինացն աւանդս աւանդեալ մատոյց, զսպանութեանն և զգողութեան, զաւազակութեան և զզրկութեան, և զայլ՝ ամենադաւ չարեաց. զոր իբր զքնականս օրէնս արհեստիս փորձին

1 Երկբ օր. Իբրէն:

2 Հինգ օր. Եւրոպոս:

3 Չորս օր, յաւելուն երեքոյ. կամ եւ մոտոյ. կամ եւ մոտոյ:

բազումք յարուեստաւորացն գործով կատարել . և զանազան զրկութեամբք վարին 'ի վաճառականութիւնն , և գողութեամբ դաւել զինչս մտելոցն առ նոսա հնարին , և ծովահէղձոյց առնել զբազումս վիժելով 'ի նաւաց 'ի վայր . և 'ի վերայ յարձակել աւազակութեամբք՝ որոց յաղթեսցեն նաւաց , յորս փութան անխնայ ընկլուզանել յանդունդս զբազում անձինս . և զայս դաւ ոչ միայն առ օտարս , այլ բազում անգամ և առ իրեարս մատուցանեն գործակիցքն չարեաց . և յանխնայ խեթկելով զընկերս՝ ընկենուն կերակուր ձկանց զմարմինս նոցա :

Է. Տինա ապագովելի իրս ոչ միայն առ օտարս և առ ընկերս զայս մատոյց չարիս , այլ և զանձինս ևս հրամայեաց առել և թողուլ անտաճս : Ս ասն որոյ իբրեւ զևս չար աւելորդ ինչ յանխնայ վանեն զմարմինս ամենափիշտ աղիտիւք , և զցայգ ցրտահարութեամբ սևացուցանեն , և զցերեկ արեակէզ առնելով զօրէն լորտնեալ՝¹ մշակի բրտացուցանեն , և ըզմոյսն 'ի տմունութիւն փոխեն , և զգոյնս 'ի տգունութիւն , և զբնական գեղեցկութիւնսն զոր ունին՝ 'ի տգեղութիւն :

Ը. Եւ զգորութիւն ոչ 'ի բարգաւաճելի նահատակութիւնս և կամ յրմբշամրցութիւնս կրթեն . ուր մարդեալ՝ օճառիւք հանգստիցն ստանան գորութիւն . այլ յամօթալի և յանտաժ գործս վատնել՝ 'ի նաւաքարչութիւնս և յընդունախնայան վաստակս , յորոյ յարաժամ յոգնեալ անկանին յուժոյ իբր զանհանգիստ անխնամս :

Թ. Ինդ նմին կորուսանեն զբնական ունակութիւնս արագութեան վասն ընտեղակաց² խամութեանն շղթայից՝ զոր ունին 'ի նաւին իբր 'ի կապարանի երկաթի շղթայս . զոր սովորեացն մատուցանել ըզհեղգութիւն , որպէս կրթութիւն զերագութիւն : Ս ասն զի ամենայն ինչ բնական ստացումն՝ կրթութեամբ աճէ , և խամութեամբ խամխանայ :

Ժ. Սատի յայտ է , զի նաւաստութիւն ոչ միայն

¹ Մի օր . երբեմեաւ . միւս ևս   ² Երեւ օր . բոլորեալ :
երբեմեաւ :

զմարմնոյ ունակութիւնս և եթ վթարէ, այլ ևս քաջ զհոգւոյն քառաթիւ առաքինութիւնս յընդդէմն տապալէ. և փոխանակ իմաստութեան անմտագոյնս գործէ զիւրն սիրեցողս: Վննդի ուստի կարեն իմաստնալ, որք ոչ 'ի դպրոցս իմաստասիրացն դեգերին, և ոչ 'ի քաղաքս կաճառաւ միաբանին 'ի խօսակցութիւն բանաւոր մարդկան. այլ ձեռք 'ի չուանաձգութիւնս՝ աշխատին, և աչք 'ի յառագաստոս նաւաց աշուցեալ հային, և միտք զբաղեալ յածին ընդ զգալի՝² արարածոց յածմունս. և միայն զերկին և զջուր տեսանեն, և անբան կրթութեամբ վարին:

ԺԱ. Իսկ անբան կրթութիւն ազգակից և դրացի է բողջախոհութեան. որում 'ի դէպ ելանեն ըստ բնականի իրացն սորայն սպասաւորք. որք թէպէտ և պահեն զպարկեշտութիւն՝ ոչ կամաւոր բարուք զգուշացեալք, այլ զօրէն անասնոց ակամայ բռնութեամբ արգելեալք գառազղանման նաւաւն, և այլ ևս զանազան զբաղմամբք իբր անյղծ կապանօք հարստեալք: Իսկ հարկեալն յայտ է զի ոչ բողջախոհութիւն է, և ոչ զօրէն կամաւորի առաքինութիւն ասի:

ԺԲ. Ուստի ըստ հաւաստի բանի 'ի դէպ իսկ պատահէ սոցա անարի խենէշութեանն պարսաւանք: Ս ասն զի ոչ զօրէն քաջացն ըմբշական բազկամրցութեամբ նահատակին, և ոչ զազանական գուպարմամբ կռուոյ, և ոչ 'ի ճակատս քաջացեալք մղեն զախոյանս, ուստի բարգաւաճանօք արագագոյն ըմբռնէին զմեծացուցիչ մրցանակս: Սյլ զօրէն վատասրտացն ընդ անզգալիսն մարտնչին մենքենայիւք. ուր ոչ քաջութիւնք երեւին, և ոչ յաղթութիւնքն կատարին երբէք. այլ միշտ յաղթեալ վատթարանան իբր զկապեալս անարութեամբք. և զարհուրեալք անձնապուրծ փութան լինել յանպարտելի բռնութեանց:

ԺԳ. Ինդ որս 'ի վսեր եկեալ հարկեցան մարտնչել վասն աւելորդացն տենչմանց. որ են իսկ նոցա անիրաւութեանց պատճառ, որպէս չափաւորօքն շատանալ՝ արդարութեան: Վննդի ում է ոչ խոստովանեալ, ե-

1 Երկու օր. 'ի լաւան յգոբիանս.
Երկու այլ 'ի լաւան յգոբիանս:

2 Չորս օր. տեղաւի:

Թէ այս ածէ զնոսս 'ի խարդախութիւն վաճառացն, ուր կշռուիք նենգութեանն զոյգ յաղթահարեն զմեծատունս և զաղքատս . ուր և տուրեւառիկ փոփոխմամբ խաբէութեանն զրկեն զանձինս ախմարաց : Եւ սակայն այսպիսի վաճառականութիւն Թէպէտ և ինքն ըստ ինքեան խոստովանեալ է մայրաքաղաք անիրաւութեան, այլ փոքրագոյն առ գողութեան և աւազակութեան նոցա գործովք, որք դաւենն զինչս, և ծովակուր առնեն զանձինս բազմաց, և մահաշունչ առելութեամբ վարեն զօտարս և զընտանիս զորս կարեն, որպէս և յառաջագոյն ասացաւ :

ԺԴ. Եւ ասն որոյ անբարեկամք և անսիրելիք են յաշխարհի, և զօրէն դիւաց ատեցողք ամենեցուն և ատեցեալք յամենեցունց : Եւ Թէպէտ և ունին վեր 'ի վերջ ոյզն ինչ բարեսացս, ոչ 'ի փառաւոր բարգաւաճելոց զոք, այլ յիւրեանցանման հիգագունիցն . որք վասն չքաւորութեան աղցաւորացն 'ի վտեր եկեալ ետուն զանձինս յայսպիսի թշուառութիւն :

ԺԵ. Եւ վասն ստէպ ստէպ դժնդակ վշտացն զոր կրեն յարաժամ՝ չժամանելով 'ի ծերութիւն, այլ 'ի կէս աւուրց ելանեն 'ի կենցաղոյս անճաշակք 'ի ծերութենէ . ոյց և վտանգաւոր և եղկելի մահուն յեղանակ ունի . Եւ ասն զի ոչ 'ի հիւանդութեանն 'ի սիրելի սպաւաւորաց պաշտպանի, և ոչ 'ի մահուն խանդաղատանօք խօսակցութեան և համբուրիւք ողջունից յուղարկին յընտանեաց . այլ 'ի հիւանդութեանն անտաժ և անխնամ անկեալ տատանին, և 'ի մահուն անկարեկից և անհարց մեռանին իբր 'ի մէջ թշնամեաց . որք զինի մահուն ոչ պատանաց և Թաղման հոգ տանին ըստ օրինացն բնութեան, այլ բարձեալ վիժեն զմարմինս նոցա կերակուր գազանաց՝ զօրէն մեռելոտի անասնոց : Եւ եթէ հասարակաց դիպեսցի նաւաբեկութեանն մահ, այն աղէտք 'ի վերջան զբան, և անպատմելի թշուառութիւն . վասն զի ոչ նոցա մատուցանէ միայն ըստ բնութեանն զմահս, այլ և այլոց՝ հանդերձ զգաւութեամբ բազում մահս :

ԺԶ. Եւ արդ զի այսպէս ամենադժպատեհ պատահիւք լի է իրս, զո՞ք յայլոց իրացն առգատեսցօք, որ զուգահաւասար սորա հիքութեանս ցուցանի . զայլ

և ոչ զորք գտցուք հանդէտ սմա, բայց եթէ զզինուորականն: Այլ և զնա ոչ ամենայն մասամբք, այլ միայն մահուն օրինակաւ. քանզի և նա ոչ 'ի մէջ սիրելեաց խօսեցեալ զտանն հրամանս, այլ 'ի թշնամեացն խողխողի զինուք զօրէն պաճարաց. բայց որպէս յառաջ քան զմահ, և զկնի մահուն՝ գերազանցեացէ զսովաւ զինուորականն:

ԳԻՐՔԻ ԵՐԹՆԵՐՈՐԴ

ՍԱՀՄԱՆ ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԵԱՆ

ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԻՒՆ է յարադրական բան ընդդէմ հարցաքննեալ միշտ առ մեծագոյնսն : Պարտ և արժան է բաղդատել, կամ զբարի ընդ բարիս յարարկանելով, և կամ զվատթար ընդ վատթարս . և կամ զմեծամեծս ընդ փոքունս , և կամ զփոքունս ընդ մեծս :

Եւ բոլորովին բաղդատութիւն կրկին ներբողեան է և կամ պարսաւ : Եւ 'ի բաղդատելն պարտ է նախաշաւղան վարել, գլխովք՝ որովք 'ի ներբողեանսն կամ 'ի պարսաւանսն՝ վարիմք . սակայն ոչ զնոյն առնեն զգործառնութիւն . այլ գլուխ առ գլուխ մերձ դնել : Կանգի եթէ որ զ'իմնութենէս առ Եսքինէս մերձ դիցէ, և ըստ ինքեան ասիցէ զ'իմնութենի զգովութիւնն առանձինն՝ և զԵսքինի զպարսաւն, ոչ ևս այն բաղդատութիւն լինի : Եւ որ բաղդատէ, պարտ է զ'իմնութենի զազգն ասել, և ապա յարարկանել զԵսքինի զազն . և դարձեալ զ'իմնութենի զսնունդն առ Եսքինին դնել հաւասար :

Եւ բոլորովին իսկ զգործառնութիւնն այնպէս պարտ է առնել, զգլուխ առ գլուխ ընդդէմ հարցաքննել . քանզի ոչ այսպէսն՝ յողն և ընդ պատճառաւ է :

Եւ ամենեքեան օրինակք բաղդատութեան գովել արժանաւոր առնեն, մանաւանդ որք զփոքունսն առ մեծամեծս մերձ դիցեն . վասն զի արագագոյն ճարտասանի պէտս ունի առ այսպիսոյս ձեռնարկութեան արուեստ :

1 Հնագոյնն էմ պարսաւն :

ՕՐԻՆԱԿ Ա.

Բազմատուֆին Աբրահամու և Եղիայի:

ԻԱԶՈՒԾ և ազգի ազգի շնորհօք առաքինութեանն ճանապարհք գիւրաւ յարդարին ազգի մարդկան, Թէպէտ և ոչ 'ի նմին ժամանակի և ըստ իւրաքանչիւր ուրուք յառաջադիմութեան: Սակայն առ այժմ բովանդակն դադարմամբ շտեմարանեսցի. և 'ի մէջ եկեսցեն ինձ բանիւս մասնաւորք ոմանք ճշմարիտ զարգու հոգեւորականաւն փառաւորեալք, և յառաջակողմանն աջողակ աշտիճանի դասեալք. երիցս երանելի հայրապետն Իբրահամ, և բարձրագլուխ պարու մարգարէից մեծն Էղիաս:

Ա. Ս. Ասն զի ոմն 'ի սօցանէ հանդերձ իսկզբամբ իսրայէլեան բարեւոյթի ազգին նախադուռն իմն և հզօր հիմն բոլոր բարեպաշտութեան փափագողացն եղեալ հաստատեցաւ:

Ա. Եւ ոմն, Թէ և զկնի ժամանակաւ, այլ այնքան կատարեալ կամօք, և մանաւանդ ջերմեռանդն սիրով միանալ ընդ արարչին փութացեալ, մինչ զի նախանձախնդիր և անդանդաղ միակ աստուածային սպասաւորութեանն պատրաստական գտանել:

Բ. Ս. Եւստի առաջնոց բնակութիւն նախ քան զքանկալի լոյս աստուածաշնորհութեանն համբարելոյ 'ի յօգի, վկայի յանպատշաճագունիցն. յորմէ յիրաւի քաջահաւան բարուք ըստ հաւատարիմ հրամանատուին հրաժարեալ հեռանայր. որպէս զի առ փոքր փոքր փոփոխմամբ հանդիպեսցի բարեացն բանակետեղ. որում ապա և արդեամբ իսկ գտաւ ժառանգաւոր պարգեւացն շնորհալից երկրի:

Բ. Իսկ երկրորդիս գաւառ Վալիլեա, և կայան բընակելոյն Թեղեթա. նմանապէս աննուազ յառատ բարեկեցութեան պիտոյից լրմանէ, զյօլովս և զայլս առաւել ևս յորդորեալ զքաղցունս և զհեշտալիս ճաշակողաց՝ զբոս կաթինն և մեղու շայեկանութիւն:

Գ. Յորդորող զոք և առաջնորդ նախահաւելոյ ծերունիս յանսխալ առաջնորդութիւն հաւատոյն ոչ ևս 'ի մարդկանէ երեւի ունել, այլ հայելով 'ի յուղիղ շաւիղս արդարոյն յիւրումն դարի յոյի, և նորին օրհնեալ զաւակի Սեմայ, զարգացոյց հետոյ նոցա զընթացս առաքինութեանն: Եւ միանգամայն իսկ զստոյգն զեկուցանելով բան, ինքեամբ առանձինն սկսող կատարելագունիցն եղեալ. զի և ոչ զծնողսն սատարեալ լաւագոյն յորդորմանն ինանի:

Գ. Հաւասարապէս և միւսս նախահարբ մօտաւոր ճառեցելովս առ սա, պաշտպանեալ բարձրացոյց անրստգտանելի օրինակաւ զանունն նուաստ և աներեւելի ծնողաց, հռչակեցուցանելով 'ի վերայ իւր զգեր 'ի վերոյն քան զընաւ անուն՝ զյառաջածայնեալն 'ի սմա այր Ստուծոյ:

Դ. Իխորժակ հայրապետիս խնդալից կամօք մշակելի 'ի հանդերձեալսն հասարակաբար ամենեցուն ծառնօթիցն և հեռաւորաց՝ առատաբար զօտարսիրութեանն հատուցմունս:

Դ. Եւ մանապէս և տեսանողիս կազմել զհեռանալն 'ի բազմամբօս կաճառաց մարդկանէ, առ 'ի յանխափան և յանզբաղ յապահովութենէն անընդհատ խոկալ՝ միանալովն յաստուածային տեսութիւնսն:

Ե. Օ կնի որոյ միոյս ինքնաշարժ բնութեամբ նախ զանկարգ ստահակութիւնս յինքենէ զատուցեալ, ապա զընդ ձեռամբ հաւատացեալսն տնօրինեալ յօրինումն կարգաւորութեան:

Ե. Եւ յսպէս և միւսոյս երկուք ախօքիւք կատարեալ հրահանգիւք դաստիարակեալ՝ կրթելով տանել զխարազն զգեստուցն¹ խոշորութիւն, և զհարկաւոր կերակրանացն պէտս՝ չափաւորաւն սահմանել ժառանգութիւն:

Ձ. Եւ և բնաւորեցաւ իսկ հիմնս օրինադրութեան միշտ ընդ անմոլար վարուցն ցնացս թեւկոխել. զի և յառաջիկայսն նոյնք օրինաւոր կրօնք զկնի եղելոցն մարդկան գրովք դրոշմեալք նկարագրեցան:

Ձ. Օ որ առնելով և ընտրեալ յաջորդս զգրաւորաւ

1 Երեք օր. Եւստակիոսի պատմութիւն:

կան աստուածային պատուիրանն , և ոչ այնու միայն վարեցաւ գոլ ստոյգ և անգթելի աւանդապահ , այլ և զնորոյ աւանդութեանս շնորհ իւրով անարատ կրօնիւքն յառաջագոյն զեկուցանէր :

Է . Ի՛հա և պանծալի գեղեցկութիւն հայրապետիս յօտարազգեացն սքանչացմանէ լսելի եղեալ դրուատեցաւ . ոյք տեսանելով զահաւոր կերպարանին նորա բարեձևութիւն , խոստովանէին 'ի թագաւորէն թագաւորաց կարգեալ յինքեանս զսա թագաւոր :

Ը . Դեղեցկապէս և մարգարէիս զանցայտն 'ի բազմաց , և զքաջ ըղձալի վայելչութիւնս փայլեցուցանելով զարթուցանէր 'ի զարհուրելի պակուցումն զտեսողսն , և առ հասարակ յորս միայն ազդեցումն մեծարգի բանին սորա հասանէր :

Ը . Ի՛րագաշարժ միս 'ի բոլոր բարեացն յորդորմունս , որպէս կանխելն ընդ առաւօտն՝ և զմիամօրն 'ի մեծին օրինակ ընծայել փութով պատարագին , մատուցանէր զօրէն բոլորապտփոց . և կամ դիրախաղաց թեթևութեամբն ընթացքն 'ի նորահրաշ հիւրոցն ընդունելութիւն :

Ը . Հաւասար սմին և միևս սլացեալ հատուածէր երագ երագ 'ի յառաջագէմ . այս է 'ի լեառն Ի՛ստուծոյ 'ի Վրդէր :

Թ . Ուր ապա անդէն վաղվաղակի՝ զօրաւոր քաջապնդութեանն հանդիսիւ վառեալ կատարէր զքառասնօրեայ աւուրբք զպահոցն նահատակութիւն :

Թ . Օջրաւորագոյն ևս օժանդակեալս հաւատով , բառնալ զհանգստաբեր բեռն 'ի վերայ ուսօց իբր 'ի հասակի երիտասարդութեան յանդոյ զգիեցիկ օրթն , և հեշտալոյ խրախճանութեանն ճաշակումն :

Ժ . Սորին քաջապինդ նահատակի հանձարեղ խոհականութիւն յայտ նախ 'ի գիտելոյն զգափ տկար և հողեղէն բնութեանս մերոյ , զիջանէր խելամուտ խորհրդիւ 'ի համեմատելն զինքն ընդ անձառելոյն . և երկրորդ՝ յառաջագոյն իմաստութեամբ խրատել զամուսինն առ 'ի զգուշութեանն իւրոյ ամբողջ պահպանութիւն . և զայս օրինակ յամենայնի վարեցեալ կատարելական իմաստիցն առաջնորդութեամբ :

1 Երեք օր . 'ի Կալիստի :

Ժ. Բայց և հարցաքննեալս պատրաստական 'ի խորհել և յիմանալ. վասն զի եթէ բլշացուցանել զձառագայթս տեսութեան մտաց երկրաւոր որոգայթք յարձակին, երևելի է՝ զի քաջատեսս և 'ի հոգեւորին՝ և եթ պարապեալ, թուի թէ անսուտ համարելի է երկաքանչիւրովք զուարճացեալ՝ խորհրդով և պատշաճ բարեպաշտութեամբ, և համարձակապէս առ 'ի խրատելն և յուսուցանել:

ԺԱ. Իսկ ապա զաւետեացն բան ընդունողս՝ և ողջախոհ այսու, զի թէպէտ և դժուարաժուժելի վըտանք անզաւակութեանն շտապեալ կշտամբէր, օրինակ իմն աղամանդեայ կարծրութեամբ սպառազինեալ՝ անհոլով 'ի հեշտութիւնսն միտելոյ յամրանայր. և միայն յորդորմամբ ամուսնին 'ի պէտս որդեծնութեանն վարեցեալ, և անդրէն 'ի նոյն ողջամիտ մաքրութիւն ամփոփեալ:

ԺԱ. Իսկ նա՛ն ամենեւին բարձրագոյն քան զԹակցութիւն ամուսնութեանն ամբարձեցելոյ, և գրեթէ զվերին զօրութեանցն շնորհ 'ի յանձն ձգողի, զհնչ ևս մարմնական մարմնջունք բռնադատել կարծեսցին. մանաւանդ որ և ամբիժ բնութեամբ սրբեալ տաճար կանխադիտական լուսաւորութեան՝ յարդարեցաւ:

ԺԲ. Եւ աղագս որոյ քաջութիւն արդարոցն հօր երևելի 'ի չարաչար խորտակմամբ վանելոյ զչորս ամբարհաւաճեալս զգոռողսն. որով և պատուեցաւ քահանայական բարեբանութեամբն տանել զարժանաւորն իւր վստահանալի յաղթանակ:

ԺԲ. Եւս արիագոյն այրս Իստուծոյ 'ի բանական նահատակութեանն հանդիսի առ 'ի քաջապէս համարձակութեամբ կշտամբել զամբարշտութիւն թագաւորին, և յանդիմանել զայլանդակ նորուն ամուսնին չաբաբարոյ կամակարութիւն:

ԺԳ. Եւ որով միոյնս պատմի ըստ իրաւացւոյն առ խոնարհագոյնն քան զինքն վարել եղբօրորդի. այլ և ոչ դոյզն ինչ մասամբ խոնարհել յաւարող ժողովմանն շահս, թէպէտ և կարգաւոր և անկ սմին՝ աւարին երյաճախութիւն:

1 Հինգ օր. և հոգեւորի:

2 Հինգ օր. լուսաւորութեամբ:

ԺԳ. Բայց արդարաբար հաւասարութեամբ և կանխագէտ տեսանողս կրկնապատիկ փոխահատոյց կամաւոր սպասաւորին գտանելոյ, աճեցուցանելով աղօթիւք զիւղոյն և զալերն նուազութիւն. թող զայս որ արդարապէս էառ զվրէժ 'ի ճմարտութեան հակառակորդաց:

ԺԴ. Տալոյեալ կենցաղօգուտ պիտոյից զեղումն ընչիցն՝ միոյս գուշակի հաւատարիմ ընդոճին հազարապետաւն, առ որս առաքեցաւն զեկուցանել կարգաւ զառատութիւն ստացուածոց զառքողին տեառն իւրոյ:

ԺԵ. Տաւէտ փարթամագոյն անապական մեծութեամբն և միւսս, թէ և միայն սքանչեւագործ մաշկեակն ճառեսցի՝ աստանօր բաւական է 'ի ցոյցս այսօրիկ յառաջանալ. մանաւանդ եթէ փոխանակ ապականացու շահից կարգեալ իշխան 'ի սկզբնագոյն լինելութեանց երկնի և երկրի, 'ի բանալ և 'ի փակել կարողագոյն:

ԺԶ. Լյամակիցս մտերիմ ծերունոյս 'ի մարդկանէ ըստ իւրում ժամանակին երեւի նուազագոյն՝ և սակաւք օմանք 'ի փառաւորագունիցն, և յայլոցն և ոչ բնաւ որ. վասն զի անծանօթք բարեսիրիշտ հաւատոյն եղեալք, և 'ի նմին իրի օտարք 'ի սիրելութենէ ընտրելոյս գտան: Եւ չհարազատ բարեսիրողս ասել սման զվերին զօրութիւնս 'ի դէպ է՝ զհանապազ գրեթէ զիջողսն առ սա յօժարմտութեամբ. և կամ թէ զբարեգութ ամենեցունց արարիչն, որ անծածուկ յայտնութեամբ զխորհրդոյն տեղեկութիւն 'ի վեր հանել խոտանայր:

ԺԷ. Սոյնպէս և հարցաքննեալ երկնաքաղաքացիս Եդիսս, իբրու ոչ ըստ աշխարհասիրացն ոմանց ծախելով յանարժանս զսիրոյն մեծարգի ջերմութիւն, բաց 'ի կոչեցեալն սէր 'ի սրբազանին յԵստուած. որով և յամենայնի առնուլ զինդրելին բաւականաբար զօրանայր:

ԺԸ. Բարեհամբաւ բարգաւաճանօք հայրապետիս՝ աստ բաւական զմիտս աստուածասիրացն զարթուցանել 'ի խրախամիտ զուարճացումն, և հանդերձելոցն վստահանալ 'ի հանգստարան և անձառ վայելմանն օթեւիան:

ԺԶ. Նորաշափառագոյն իմն ցուցեալ և նորոգապէս ճանապարհորդս սքանչելի փոփոխմամբն 'ի ստորուստ 'ի վեր համբարձեալ յանմարմնոցն ուրախակցութիւն, այս ստուգապէս մեծանուն ճոխութիւն հորդեալ ճառադարձ յառաքինութիւնն յորդորմանց յոյժ ընդանեգոյն՝ մշտնջենաւորաբար կենդանի պահելոյ:

ԺԷ. Ընդհնոյս մնալն 'ի մարմնի չափեալ կարգի ընդ համարով, բայց պատուականագոյն քան զայս սնանելն 'ի բարւոք ծերութեան, և լցեալն զաւուրսն ստուգելի և անխոտան կատարելութեանն գլխաւորելոյ. իսկ 'ի հրաժարելն 'ի մարմնոյ հաստատուն քաղաքականութիւն կենացն, անչարչարելի և խաղաղական հանգրտեամբ՝ իւրովք հարազատ ժառանգօքն ընկալեալ ըզգարմանալի ծածկոյթ թաղմանն:

ԺԸ. Բայց երկրորդս անըմբռնելի դրժող խալթոցի մահուան եղեալ, ցորքան ժամանակս կրեաց զ'ի վայրաբեր նիւթն միշտ, անշարժ խորհրդով դաստիարակեաց ըստ լաւին. զկնի որոյ վեհագոյն շարժմամբն՝ որպէս և ասացաւ, փոխանակ 'ի հասարակաց ստորնայնոց մայրս դառնալոյ, 'ի ցնծալի կայանն օգագնաց լինելով ամբարեցաւ:

ԺԹ. Ըստի և բազմաց ազանց հայրս յարժամ տնկեալ 'ի միտս երկիւղածից տեառն 'ի բարեբանել, և 'ի խորհել յառաջնոյ՝ և 'ի նորոյ պատուիրանացն աւանդութիւն, ոմամբ մասնաւորին, և ոմամբ ընդհանուր ազգաց յիշատակելով սկիզբն ամենակատար լաւութեանց ցուցանին:

ԺԺ. Հիրաւի ապա ուրեմն անմոռանալի և նմանողս՝ 'ի բարեպաշտից մարդկանէ խոստովանեսցի երիցս երանելի. վասն զի սովաւ անհասանելի երանութեանն բարիք՝ լուսազգեստ մեծապայծառ փառաւորութեամբ 'ի լերինն գրեթէ տեսանելի և յուսալի արժանաւորացն տեառն ծանօթացաւ:

ԺԳ. Ընդ այսպէս երկոքին կատարեալ արքս տնկելով յաստուածային երկրագործութենէն՝ առատաբեր զարմոխս առաքինութեանն պտղոյ ընծայեցին ճմարիտ խնամողին Ետուծոյ. որոց առանձնաբար հասակք և բաժանեալ ժամանակք, բայց կամք և դիտաւորութիւն 'ի մի և 'ի նոյն փութալ փափագելի կէտ: Հաղադս ո.

րոյ արժանաւոր է միշտ առ որս պատիւ բանի ընտրի, երգակից լինելով գովաբանել զսոցա անվթար նահատակութիւնս : Եւ արդարեւ երանելիս զանձինս համարել, յորժամ ըստ սոցա անսխալն ընթացիցն յարմարեցեն բան ներբողական :

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Բաղդատութիւն մշակութեան և զինուորութեան :

Ա. ՕՑԱՆԿԱԼԻՍՆ յամենեսեան և ըղձիւք և յօժարամիտ կամօք որսալով հասանել 'ի փութալինս, միայն յառաջացեալ ճանաչի մշակութեանս պատուական անորժակ ամենայն ումեք. մանաւանդ 'ի խաղաղութեանն ողջունեալ լի բարեօք զուարճացելոցն :

Ա. Բայց հանգոյն սմին լծակցեսցի ընդ գովելոյս և պահապանն մեծագունիս 'ի յերկրի մարդոյս, և սորուն կենդանաւէտ բարեաց՝ պատերազմականն բարգաւաճեալ իր : Եւ թէպէտ պարզամտաբար ըսողացն թուեսցի զբարելի իմն ազգեցումն, այլ 'ի ճշմարիտքն նութեանէ՝ գտանի պատճառ մեծաց շահից և ամբողջ շինութեան աշխարհի : Եւք և յարադրելով առ իրեարս, փորձեցին զհամբարեալսն յինքեանս տջողուածս 'ի մէջ ունել :

Բ. Բանզի ուր միանգամ պատուեցան կեանք մարդկօրէն վարուց 'ի լեռնայինս և 'ի միջերկրայս, միանգամայն և 'ի հեռաւոր կղզիս, յայսոսիկ հասարակաբար վիճակեցաւ մշակելն :

Բ. Բայց և հանդիսաւոր իրն ձգեալ յառաջանայ 'ի բոլոր ծագս տիեզերաց. այլ թէ և առաւելեալ 'ի գաղանաբարոյ վայրագսն գտանի, սակայն առ այժմ բանաձառեսցի յաղագս զգուշագունիցն ոմանց, և 'ի պահաւ խաղաղութեանն զուարթնոց յարանունաբար ընկալելոյս զկոչումն :

Գ. Ահող փոխանորդելով 'ի նախաստեղծէն երկրորդ ազգիս նահապետն՝ Եւ, իբրու արդարեւ զհա-

սարակաց կենընծայ հիմանէ բուռն հարեալ, միեալ 'ի քաղցր աշխատասիրութեանն արգասաւոր ջան :

Գ. Իսկ յաղթողականիս հաւող հայրապետն Մ. Բ. րահամ, և ըստ նմանէ դարձեալ վեհագոյն առաքի. նեացն բանակք, յոյ 'ի ճահ դասապետէն հաւա. տացաւ :

Դ. Դ. 'Սա և եթէ ճշմարտիւ յայտնեսցի նախա. հայր երկաքանչիւրոց ամենաբարի թագաւորն՝ ումեմն անսխալ տնկադործութեամբն, և ումեմն 'ի զօրավա. րէն վստահանալ 'ի մերձակայս :

Ե. Սոքին 'ի յառաջ խաղալով 'ի յառատ բարու. թենէն երկակի աջողակ բարեացս վտակք : Սպասա. ւորեցին միումն՝ բարեգործք ոմանք երկրագործացն մանկունք :

Ե. Սոյնպէս և միւսումն հանդերձ զօրավարաւ զօ. րականացն դասք, որք յօժարամիտ կամօք 'ի սոցայս ար. ծարծել պատրաստականք. 'ի յայս մրցանակ աշտիճա. նի դասելով ախորժելի քաջալերագոյն խրոխտանօքն և մեծանուն պարծանօք համարձակել 'ի յանվթար հան. դիսիս յորդորումն : Սամաւորս և օգտակարացն շտե. մարանս զիրս հաստատէ ախորժել զհեզութիւն, և զանքոյթ կայանսն 'ի մրկաց և ալէկոծեալ խռովու. թեանցն :

Զ. Ս'իովս կիրթք 'ի զանազան հրահանգիցն վարժ. մամբ պատերազմականօքն հմտանալ փորձք, կորովակի աղեղնաւորութեամբ, զգիպողաբար շարժմամբ ասպա. րէն, զպատշաճ ձիավարէն, զանվրէպ հանդիպումն մարտացուացն, և զսոցունց նմանողսն, որով յարդա. րեալ կատարին խառնմունք ճակատամարտիցն :

Զ. Իսկ միւսումն գիտնական ստանալի ոչ 'ի բազ. մահնար ինչ հայթայթանաց առաւել՝ քան թէ 'ի դիւ. րին գործոցն տեղեկանալ ըստ իւրաքանչիւր հմտու. թեանցն :

Ե. Սոքին և վարդապետին՝ մշակելեալս ունել ըզ. վարս անստգտանելի ճանապարհաց, ընտրեալք քաջա. լաւութեամբ, որոշելով զընական կարգաւորութեան սահման :

Ե. Ստանին և վատնողք հակառակորդացն գնա. ցեալք 'ի շաւիղս ուղիղս օրինաւորին. 'ի բաց մերժելով

'ի մտաց զանոտի պանծանս ամբարհաւաճութեան . փոխանակ որոյ զիջանելոյ ըստ չափաւոր խոնարհմանն, օր զի ըստ կամաց առաջարկեալն աջողեսցի :

Ը . Ի սոցն գովելի իր օրք որոշին երևելագոյնք և բարեձևք գեղեցկութեամբ դիմաց, պատշաճող հասակաւ, վայելչացեալք ևս 'ի զարդուցն կազմուածս, և պայծառագգեստք 'ի փայլող զինուցն մաքրութենէ :

Ը . Ը ահա անմասն յայսպիսի շքեղ տեսլենէ և աշխատասերքն . թէպէտ և անմերձենալիս զինքեանս յարտաքուստ օտարոտի պատմութեանս առնեն, սակայն բնութեանն քաջաբոյս զարգացումն զուարթս և զարմանալիս տեսողաց զնոսա երևեցուցեալ յարմարէ :

Թ . Կումարեալքն 'ի պատերազմականս իր՝ յիւրաւի ծանիցին արտաքոյ տկարութեան տարակուսանաց առ կարողաբար ուժով բառնալ զինքեամբ զծանրութիւն հակող, և քաշկագործ¹ զբաշխցն կատարել զգործ . և աճառապինդ գործւեացն բռնութեամբ կրեալ ընդ ինքեանս զհատանողական սրոցն յողովութիւն :

Թ . Երայէս և յերկրորդումն պահանջի աշխոյժ պնդութեանն² զօրաւորագոյնք ուննք տեսութիւնք . որպէս զի ոչ միայն զանօսն և զկակուղն, այլ և զխտացեալ թանձրահողն և զխոշոր ապառաժուտն դիւրեսցէ հզօր բազկաւ արօրադրելով կակղել . և բոլորովին իսկ 'ի սմա կարչնեղ զօրութիւնն կամակարաբար կատարի :

Ժ . Երկոցունց սոցա գործօնեայք յոյժ հեռի 'ի հեղձութենէ : Եղոյս՝ արագաշարժ փութով ժամանել 'ի հանդիսադրին տեղի, յաղաքս ճեպով տագնապի հասանելով 'ի վերայ ատելեացն . և այնպէս ապա հերքելով զընդդիմակացն՝ կարասցեն աներկեւղ յանհոգութեան զիւրեանցն կողմն ապրեցուցանել :

Ժ . Իսկ երկրորդիս՝ 'ի գալ ցնծալի գործառնութեանն ժամանակի, զգժուարաշարժ յուլանալոյն հեղձութիւն քամահանս արարեալ՝ ընթանան անարգել յօժարութեամբ 'ի յազգի ազգի շահաբեր գործոցն կատարմունս . յորմէ կենացն և փառաւորագոյն բարեբախտութեանն զեղանի յօրդութիւն :

1 Մի օր . Խաչագործ . երկու օր . 2 Չորս օր . պնդութեամբ :
+ աղագործ :

ժԱ. Երկրագործութիւնս հանձարեղ խորհրդով լուսաւորէ զիմանողականն գոլ զհնարաւորն բազմաց. նախ՝ սկզբանցն բովանդակ եղելոցս չորրեակ տարերցս խառնուածոցս լինել հմուտք. դարձեալ իմանալ և ըզփոփոխմունս ժամանակաց. ոչ անգիտանալ և զբնութիւն կենդանեաց և տնկոց:

ժԱ. Ուտի յայտ է պատշաճ իմաստնանալոյ փորձք խելամուտք հնարաւոր իմաստիւք՝ և ՚ի զինուորելն փոյթք. զբազմապատիկ խորամանկութեանն դարանալալութիւնս նիւթել ընդդէմ դրժողացն, և զգուշանալ ՚ի նոցա դարանակալ նենգութենէ. և միանգամայն ոչ ինչ արտաքս քան զսահմանն իմաստութեանն, որով կատարելապէս բարձրագլուխս իր մղեալ յարդարի:

ժԲ. Վանգի մշակութիւն դարձեալ զիւրն մանկունս փութայ անբիծս յանմաքուր շաղախման արատոյ պահել իմն և պաշտպանել՝ յաղագս ամբողջ ՚ի յապականագործ արկածիցն փնասուցն մնալոյ սերմանեալն, զի թերևս շնորհիւ ժողովեալն ողորմութեամբ՝ ՚ի վայելելն պատրաստեսցի:

ժԲ. Բայց ևս գեղեցիկ յաջորդ սորա ցուցանի հանդերձ պարկեշտութեամբ, ընդ մէջ անկեալ հեշտութեանցն հատման՝ չարալուկ կարեաց նեղութեանն. և կամ թէ ողջամիտ գովութեամբ յուսալով հասնել պսակի և մեծաշահ պատուոյ և փառաց. և վասն այսորիկ հանգչել ՚ի սմա պարապումն ողջախոհութեան ստուգեսցի:

ժԳ. Եւս ուրեմն սովաւ մեծ և անհամեմատելի աւութեանն գերակատար բարձրանայ. որ և հարազատաբար հաստատութեամբ և առանձինն իւր զհոգակապ յաղթողն, և անկքելի նահատակս ցուցանել. թէ և յողովիւք ամամբք գործ քաջութեանն կատարի, անգործ խենչութեանն տաղտկանք հրաժարեալ առաջիկայիւս:

ժԳ. Եւ թէպէտ և յայլն հանգիտեցաւ սմա իւրն լծակից, սակայն նուազանալ յայսմ երևել քան զգուգակիցս:

ժԴ. Եւ ՚ի մէջ մատչելով աստանօր զգուգապաւիւ բաժանումն արդարութեան՝ օժանդակեալ կանգնէ յառաւելութիւն:

ԺԴ. Լ՝ յնքան գերազանցեալ ինքեամբ քան զսա, որչափ 'ի յարութեանն միւսս :

ԺԵ. Լ 'ի յորդառատ զեղմամբ մշակութիւնն , թէ ըստ բազմաբերարմտեացն բերնաւոր յաճախութեանցն վայելչական երևի , և եթէ ըստ ստանալոյ 'ի յգփութենէ բերոցն՝ հանդերձ վաճառաշահութեամբ մեծութեանցն առատութիւն :

ԺԶ. Լ՝ յսպէս և զինուորելս . յորժամ հերքեալ պարտեսցին զօրք հակառակորդացն , այնուհետև ընդարձակեալ փոխանորդի առնուլ աւարառումն՝ բռնմամբք զնոցին մեծութիւնս . որ և ոչ բնաւորեցաւ իսկ ինքն իրս 'ի չքաւորութենէ յաւէտ , քան եթէ յանկարօտ փարթամութենէն կատարել աղբւրաբար բերողիս զպիտանացունս մարդկան :

ԺԷ. Լ՝ իրողք բարեկամ հաշտութեան կարծեսցին բազում անգամ ճառեցեալքն երկրագործքն . բայց հաւատեալ ունի հեշտալի կամեցողս զընդհանուրս երկնաւ ազնս կենդանեաց :

ԺԸ. Լա և հիման քաջութեանս թուեսցին ընտանենալ յատուկ իւրքն . այլ ճմարտութեամբ վեհագոյնք 'ի սիրելութիւն թագաւորք՝ միանգամայն և պատուական ճոխքն , և առ հասարակ խաղաղացեալք 'ի սմանէ յանկասկած կեանս :

ԺԹ. Լ՝ որով զբարիոք յաղթանակ բարեփառութեան անդուստ տանի՝ յաղաթս ընծայելոյ 'ի բերոցն մասն ինչ և 'ի տէրունեան տաճարսն , և կամ լիաձեռն զխայրեացն հատուցումն պտղաբերելոյն :

ԺԺ. Լ՝ լման սմին և հետագայս՝ որպէս յառաջագոյն ցուցաւ , մեծանուն ճոխութեամբ , զի և 'ի սքանչելի վերին զօրութեանցն ըստ այսմ առաւելահրաշ իրի առնուլ կերպարան :

ԺԳ. Լ՝ զի համառօտելով՝ զերկաքանչիւրոց սոցա համբաւ հեշտալուր առաջնովք հայրապետօքն , որ սկիզբն կատարելագունիցն արարեալ յառաջեցուցին : Լ՝ իրիցագոյն ժամանակաւ , և նախ 'ի յաշխարհս գալ երևի մշակականս , և մինչ իսպառ ընդ յաւիտենիս ձգեալ յերկարի :

1 Երկու օր . յառաջ տոտոմ շինանմիս :

ԺԸ. Այլ և հարցաքննեալ՝ ժամանակաւ 'ի վերջէ, ոչ ինչ նուազ ընդ երկրիս տեղութեան յարամնայ և յերկարաձգել: Արոց և իւրաքանչիւր արժանաւոր դադարումն՝ մատուցանէ զբարօրութեամբն բերկրանս և զխաղաղական բնակութիւն:

ԺԹ. Այլապէս որոյ ապա յիրաւի պարտ և արժան է յարգել և զարմանալիս համարել զերկոցունց օգտաբերացս բնութիւն: Այսինքն զի ոմն անդրդուելի պարիսպ շուրջ անկեալ գտաւ խաղաղութեան ցնծալի և միութարական շնորհօք:

ԺԺ. Այլ ոմն 'ի սոցանէ՝ մայրաքաղաք բարութեան առ 'ի գրգանօք և փափկասնոյց բարեկրութեամբք լըցուցանել զվիճակեալսն, կրել զկենդանութիւն մարմնական: Այսպէս ահա յիրաւի ուրեմն սոքա անուանեսցին անսուտ վկայութեամբ իբր առաջինք, և սպասաւորք առաջնոցն 'ի յերկրի օգտակարութեանց:

ՕՐԻՆԱԿ Գ

Բաղգատութիւն գարնայնոյ և ամարայնոյ:

Ա. Ա. Օ ԱՌԱՒԻՆԸ գեղեցկութեամբ վայելեալեալսն, և զյոյժ մեծապայծառնս պատուականութեամբ ժամանակս, և միշտ կենցաղօգտակարագոյնն բանաւորաց և անբանից արդէն վերբերելով իսկապէս բանիւ, երկուք այսոքիկ են՝ որ ցուցանին շրջապատութեամբ տարեւորականն չափելով աւուրբք յաւէտ տիրականքս, գարնանայինս ահա և ամառնային կատարեալ ժամանակք: Ար թէպէտ փոքր ինչ զանազանին յիրերաց, այլ սակայն մանաւանդ ծանօթագոյնք մերձաւորք յարանան առ միմեանս ընտանեբար դրակցութեամբն, և գրեթէ զմիաւորութիւնն իսկ ունելով շարադասին՝ առ 'ի զպիտոյիցն մատակարարել բարիս իբրեւ 'ի շտեմարանէ անսպառ բերմամբն: Օ որս և այժմ հարցաքննելովս տեսցուք զերկաքանչիւրոցն սոցա բարեբախտութիւնս, և միանգամայն առձեռն պատրաստ զօգնականութիւն տալոյ յիւրեանցն համբուրա-

կան գոյիցն այնոցիկ, և որք զարժանաւոր սոցուն կամիցին հատուցանել գովութիւնս : Այսպէս :

Բ. Բ. Վրանգի համազոյգք սոքա ընդ ամենայն սփռեալ տարածին աշխարհ իբրու վերադուելով համանգամայն իմն զծով և զցամաք, և առատաբարն հասանելով ծածկեն և զի նոսայսն բնակեալ բարու թիւնս :

Գ. Գ. Այլ զբանջելապէս և զպատիւ գոյացու թեանն ունին երկոքին 'ի միոյն պատճառէ, 'ի մեծն ասեմ արեգակնային լուսաւոր պարգեւութենէ. վասն զի յորժամ փոփոխեալ զգնացսն 'ի խոյն կոչեցեալ դարձցի կենդակ, յայնժամ զվայելական զգարնայնոյս ծնանի ժամանակ : Այլ անդէն սուղ ինչ փոփոխմամբ փոխանորդ սմա 'ի մէջ անցեալ յառիւծն կողմն, զամարայնոյն ցուցանէ կատարելագոյն ծնունդ. և սոքօք զբովանդակն մատակարարէ բարիս ճշմարտապէս ձեռով ազգի մարդկան :

Դ. Տինա միոյս՝ որոյ գեղեցիկն է ախորժակ, իբրու 'ի մեռելութենէ իմն կենդանացուցանել կամելով ըզսերմանեացն ընծիւղեալ 'ի դուրս զբողբոջս և զամենայն բուսոցն բերս, բնաւորեցաւ այնգունակ կոչել սկիզբն նորոգութեան :

Ե. Այլ միւսոյն յաջորդելով զկատարելագոյնսն, 'ի վերայ ասացելոցն փութայ հասուցանել 'ի չափ զբերս պտղոցն ամենայն իւրովն ցանկալի ախորժակաւն յագուտ մատուցանել :

Ե. Ե. Այց և սքանչելի և ըստ անցնիւրն արհեստից յառաջխաղացութեան հանդերձ կրթութեամբ՝ յաւէտ սոքիմբ ճանաչին պաշտպանեալք առ 'ի զամենեսեան անդադարս յիւրաքանչիւրն յորդորելով ախորժակս 'ի բանական և 'ի գործականն կրթութիւնս : Այլ ոչ փոքր և զանասուն կենդանիսդ յիւրեանցն փութացուցանեն վարժս : Այլ նա այլ իմն արուեստակելով դարձեալ իբրու մեծ հմտութեամբ զգնազան բուսոցն աճեցմունս իսկզբանէ մինչև 'ի ծայր :

Զ. Սոյնպէս և օրինաւորեալք են բնական սովորութեամբք. առաջինս՝ զհամատարածն բարեխառնել օդս, և անդուստ զառողջագործ յամենեսեան զեղուցանել խնամ :

Զ. Եւ երկրորդին՝ յառաւելն զնոյնս առեալ փոխէ ջերմայեղց տապախառնութիւն, զհամեղ պարարտութեանցն 'ի պտուղս ամբարել մեծութիւն:

Է. Եւ մենավայելուչ գեղեցկութեամբ գարնանայինս իմն զարդարեալ պաճուճի ժամանակ, զանազան ծաղկանցն յօրինմամբ ուրախացուցանելով զբոլոր կենդանիս:

Ը. Եւ այց ոչ ինչ նուազ, այլ հանգէտ սմին և փոխանորդն գտանի պայծառութեամբ, զքաջ բարգաւաճանացն մատուցանել վայելս ուռճազարդ ճառագայթիւքն զխտութիւն պտղոցն և զբազմութիւն սաղարթիցն, և զբարձրագեղ վարսիւք զոստոյն համբարձումն, և զայլս մի ըստ միովէ երևելագոյն գեղեցկութիւնսն:

Թ. Եւ զքաջ ահա և արագութեամբն հանդիպին նախադասն անյապաղ փութով 'ի բուսուցանելն ճեպեալ զամենայն՝ որ 'ի հողոյս ածանցին կենդանական սերմանք:

Ը. Եւ երկրորդն՝ նոյն օրինակ յևս կատարելագոյնս առեալ, ըստ բազում անգամ ասացելումն՝ յառաջատէ. թէպէտ և երեքամեան չափի աւուրբք, սակայն յաւէտ քան զնա յանկումն 'ի բարւոքն ցուցանէ ձևի, համօրէն բեղնաւորութեամբ անդաստանացն և բուրաստանացն:

Թ. Եւ յոցին և զօրութիւն յաւեժացեալ գործով 'ի մէջ անցեալ տեսանի: 'Եւ' վասն զի արինայեղցութեամբն զբոլորն ըլլով կենդանիս՝ ուժեղագոյնս գործէ և կարչնեղս. թէ և ինքն ըստ ինքեան անշունչ ստորակայ տարր է, այլ գոգցես իբրու յաւէտ բռնութեամբ կորզեալ ձգէ 'ի դուրս զնա, 'ի գոյութիւնս բուսոցն յերևելիս ածելով:

Թ. Եւ սա դարձեալ իբրև դայեկաբար մատուցեալ առ սակաւ սակաւ պնդէ, և միշտ զօրաւորագոյնս յարդարէ զայնս որ ինչ միանգամ ամենեցուն առ 'ի կենցաղոյս մատչին դարմանոցն պէտք:

Ժ. Եւ յսպէս և իմաստութեանն եղեալ պատճառ՝ առաւել այտըիկ գտանին ժամանակք: 'Բանդի գարնանայինս 'ի ջերմագոյնն կանխաւ հասեալ տեղիս բարեխառնութիւն բերեալ օգոց, որով մերժեալ զախ-

տիցն փարատեցուցանէ ծնունդս . և այնպէս առողջն լցեալ խորհրդով՝ հանձարեղ զմարդկայինս գործէ բռնութիւն :

Ժ . Իսկ սորուն դրակցին ձգեալ 'ի հիւսիսայինն կողմն . և անդ նոյն օրինակ 'ի բաց զդառնաշունչն մղելով սառնամանիս , որք զխաւօղամաղձականն բերեն ախտաժէտութիւնս և զմաղաւտոցն յուզմունս . նմանապէս բարեխառնութեամբն զբնակիչսն իմաստնադոյնս ցուցանէ և յոյժ խոհեմագոյնս :

ԺԱ . ԺԱ . Երոյց անդէն առձեռնպատրաստ ընձեռեն զքաջարութիւնն , զարեանն որպէս ասացի՝ առնելով զյաճախութիւն , և ծայրապատար զերակացն գործելով առուս . բնաւորեցաւ նովիմբ նահատակաբար զբուրեսին յիւրաքանչիւրումն զօրացուցանելով 'ի բարեգործութիւն . և սահման ընկալեալ յւս յաւէտագոյն փոխէ անգանգիտելի նահատակութիւնն :

ԺԲ . Եւ յայնմանէ դարձեալ եկեալ յօրինի առ դարունն և պարկեշտ ողջախոհութիւնս . զի սակաւ աւուրբք յորդորեալ 'ի խառնիցն ածէ յարձակմունս . և զայն յաղազս փոխանորդութեանն զաւակի . և անդրէն դարձեալ 'ի նոյն բնութիւնս՝ խաղաղացեալս զնոսա համեստացուցանէ :

ԺԲ . Եւ ամառնայինն բոլորովին իսկ յապահով դադարման լռեցուցեալ զամենեսեան՝ մաքրագոյնս և պարկեշտալիցս պատրաստէ : Եւ այնպէս մի քան զմի առաւելուն բարեբախտութեամբ :

ԺԳ . Եւ միայն առ ասացեալսն՝ այլ և յառաջիկայսն վարելով արդարութեամբ երևի մի 'ի ժամանակացս առ 'ի հասարակաբար զամենայն սերմանիսն համանգամայն բուսուցանելով , և զտնկոցն արձակելով բողբոջս . և ոչ առ մի զք երբէք ակնառութեամբ գնայ :

ԺԴ . Եւ լծակցեալս ընդ սմա՝ զուգակշիռ հաւասարութեամբ ամենեցուն ըստ յանցնիւր բեղնաւորութեան միայն զվայելիցն մատակարարէ չնորհ . և հարձաբար դարձեալ գեղջկաց մատուցանէ՝ և թագաւորացն , համանգամայն իսկ և անասուն կենդանեաց :

ԺԵ . Եւ առաւելութեամբն երկոքին վայելեալ կանք երևին տեսանել՝ յղփացեալ գոգցես իբրու ընչից իմն մեծութեամբ փարթամագոյն : Եւ զայնն՝ ազ-

գի ազգի բուսոցն յորովութիւն, և զծաղկաց ևս, և զզանազան տնկախիտ ծառոցն ունելով բառացութիւն. և զբազմածին հոյս կենդանեաց, և զանթիւ երամն թռչնոց, զլուղակացն և զօդաքնացից, և որոց ոչ գոյ բաւ, պարունակելով յինքեան:

ԺԴ. Հանգոյն սմին և զուգակիցս՝ բազմաւորական փոխադրէ զշատագոյն փարթամութիւնն. և յայտ 'ի հոծ և 'ի խիտ շտեմարանացն ցուցցի. զի թող զայն՝ զամենայն զնիւթս ընչեղութեանն, զլիութիւն հարկաւորացն առնելով և զզեղումն հնձանացն. ընդ որոց փոխանակեալ միշտ ոսկւոյն և արծաթոյն և 'ի պատուական քարանցն լինի:

ԺԵ. Փափագողք են ժամանակացս այսոցիկ և յոյժ սիրելագոյնք: Ազոյս՝ բազմախումբ մշակացն մանկունք՝ և նաւագացն, և այլք որ միանգամ կանխեալք 'ի յանցնիւր յառաջեն դործառնութիւնս՝ անհատ բարեկամութեամբ և զցանկութիւն ունին առ սա:

ԺԶ. Բոտ նմին ձեի և յաջորդս՝ յարգարեալս պարծանօք լի միանգամայն զվայելողսն գրեթէ զամենայն ընդ երկնաւս 'ի սորայն գոյից, զիշխանս և զիշխեցեալս հանդերձ վայելուչ յարմարական յարմարութեամբ շուրջ զսիրելեացն կացուցանէ պարս:

ԺԷ. Արքին համօրէն և մեծաբաղձ տենչանօք հանապազ բարեհամբաւեալք լինին 'ի փառաւորեալ ձախութեան: Ախազահս՝ 'ի տէրունեան իսկ է բարգաւաճեալ մատենից, ըստ աշխարհարարութեանն աւսեմ կարգի, և ըստ ապրանսցն Աշի 'ի սմին ժամանակի 'ի վտանգաւոր ջուրցն հեղեղէ: Այլ զի սկիզբն ամսոց ևս նախակարգեալ եղև և 'ի պայծառակացրդիցն ընդունակ 'ի հնումն և 'ի նորումն. և արժանի արդարեւ բոլորովին Բստուծոյ հաճոյիցն գտեալ:

ԺԸ. Արպէս և ամառնայինս ժամանակ, յորում և երեխայրեացն ելանեն սլտուղք, և ազգի ազգի նուէրք յաստուածայինսն մատչին տաճար, հանդերձ բազմաժողովորդականն խմբեալ տօնիւք մեծամեծն սքանչելեօք:

ԺԹ. ԺԺ. Արդ այսպէս և երկարաձգութիւնն զուգահաւասար չափեալ երկաքանչիւրոց ցուցանի երեքամսեայ բովանդակեալ աւուրբք, և 'ի յանկումն եկեալ

նոցա քաջալու սպառուածովք։ Ս) Իւսոյն եղանի սկիզբն, 'ի զարմանալիսն մատչելով փոխանորդութիւն։ Եւ նա դարձեալ յայլումն բարւոյք կատարումն աւարտեալ ամենայն ծայրապատար յեղցեալ շտեմարանօք. որոց դադարումն հասարակաց հեշտալի վասն 'ի բոլորաբուն վայելել ժողովման. և զկնի հանդարտութեան նոցա՝ ամենեքեան բերկրամիտ յուսով սպասեն դարձեալ 'ի նոյն նորոգել բարեբախտութիւնս։

ԺԸ. ԺԸ. Եւ արդ ժամանակք որ այսպէս յամենայն կողմանց պատարեալ բարեօք, և սուղ երևեալ զանազանին յիրերաց, և ճշմարտապէս միմեանց են օժանդակք՝ և մարդկան և անասնոց. և միանգամայն իսկ բարեբախտութեանց պատճառս ասել զսոսա և բարեկեցութեան՝ սին և հաստատութիւն լինելով աշխարհի։ Որոց յիրաւի ապա ըստ ամենիմաստ գոյութեան հատուցաք և հատուցուք զմեծագոյն և զգլխաւորեալն գովական բան բարգաւաճանաց։

ՕՐԻՆԱԿ Դ

Բաղդատութիւն անդաստանի և նաւահանգստի։

Ա. Ա. Ս) 2 ումեք յիմանալեացն յաւեժակայ ստացուածով մեծացելոց՝ թողցին իբրու զփոքունս ոմանս անքննելիք՝ տեղեացն բնութիւն քննելիք, յաճախապէս բերողք օգտակարին։ Եւ այց այժմ արժանաւորք 'ի զարմանալ համարեսցին միայն նաւահանգստացն և անդաստանացն գովելի վայրք. ոյք անհակառակաբար հաւասարութեամբ զգլխոս շահաւետութեան և զբարօրութեան յերկիր յորդել պատրաստականք։ Եւ վըկայեալս զսոցանէ եղիցի արդեամբք լսել 'ի մերձ առ իրեարս հարցափորձելոցս՝ առ 'ի գիտել զորոշումն և զհարազատ միաւորութիւնն զերկրորդութեան զարգացելեացն բարեաց, այսպիսի սկզբամբ։

Բ. Օ) Ի բնաւորեցաւ ունել զիւրն հանգստակայ կայանս, Ս) Իս՝ ի խառնուածի ծովու և ցամաքի, միջ-

նորդել բաւականաբար երկաքանչիւրոցն կողմանց բընակչացն յանկարօտ պիտանացուացն ընդունելութիւն :

Բ . Խի միւսս հասեալ սփռեցաւ յամենայն ծագս աշխարհի 'ի մերձաւորութիւն ընդհանուր ազգի մարդկան՝ քաղցր վայելմամբ զինքն ընդանեցուցեալ :

Գ . Գ . Սոցունց գալ 'ի կատարելութիւն արարչական զօրութեամբն :

Դ . Լա խնամելն՝ ու մեմն 'ի սոցանէ յերկրագործացն նախահոգութենէ :

Դ . Լա ու մեմն յայնցանէ , ոչք 'ի նաւավարելն փոյթք , միանգամայն և 'ի տաժումն օգտաբեր տարրոյս յորդորամիտք :

Ե . Յաղագս որոյ 'ի դիպողագոյն ախորժումն նաւահանգստեան՝ քարոզին ամրանալ հանապազ յանխռով հանգստարանի հանդարտութեան 'ի յուզմանէ ամբօխարից մրկելոց ալեացն :

Ե . Լա և անդաստանիս դիւրելն զվտանգաւոր հարկս կերակրողութեան՝ 'ի բանաւորէս և յայլոց կենդանեաց ծանօթանայ ախորժելի :

Ձ . Ընդ այսու քաջաբեր տեղեաւ իբրու ընդ հմուտ վարժողաւ աշակերտին աշխատասէր ջանացողքն , տեղեկանալ կարգաւ զիւրաքանչիւր գործոցն հմուտութիւնս . որով և վառեալք փարատել զտաղտկալի դեբեանս անգործութեանն՝ յառաջադէմք ելով :

Ձ . Սոյնպէս և խաղաղականաւս հրահանգ վարժմամբ յարդարին . վասն զի ոչ թողացուցանէ դրժող դատարկութեամբն խամանալ զիւրսն . բայց հանդիսացուցանէ կրթել 'ի խաղացման և 'ի դարարման , և լինել խելամուտ գործեւացն պատրաստութեան :

Ի . Եյն և ահա որոց հաւացան՝ առաջնորդէ 'ի վարս օրինաւորս . զի հանդերձելոցն գոյ գոհացողական երկիւղածութեամբ մուտն պարսպեսցի անսխալ աջողութեամբ . և յուղարկելոցն ըմբռնել անընդդիմահար՝ դիպուածով զստացուածոցն առաւելութիւն :

Ի . Լա սպիսի աւանդ պատուիրանապահութեան ընձեռէ և միւսս , հանապազ բնաւորականն կարգօք տնօրինել զբնութեանն գործօնէից վայրապար խոնարհ-

մունս . և զայս օրինակ դաստիարակեալ 'ի խրատ՝ ըզ-
գաստագոյն զնոսին օրինադրէ :

Ը . Ըր որով 'ի միջէն երևի զարմանս տեսողաց ե-
րեքպատիկ վայելութեան ձև գեռադեռ իսկզբամբ
'ի մատաղութեան բուսոյն . և կամ 'ի միջահասակին
կանաչայնոջն գեղեցկանան . ապա և զանազան և փայ-
լող ծաղկացն գունաւորութեամբ հրճուեալ , և կամ
թէ դարձեալ հասկիցն կարմրազգեստ շքեղութեամբ :

Ը . Իստ սմին օրինակաւ և 'ի միւսմէս տեսանի պայ-
ծառանալն առաջաստիցն սպիտակութեամբ , և գեղեց-
կակարգ նաւացն յօրինմամբք , և որքան այլ ևս 'ի նմա
բնական բոլորակաձևութեամբն բարեզարդութիւն
վայելչանաց :

Թ . Ըթգնութիւն բարենշան անդաստանիս աներկ-
բայ հաստատութեամբ յաղագս չոր և սակաւ ինչ ըզ-
պատճառ սերմանեացն ընդունելով՝ դալարացուցանել ,
և 'ի բազմապատիկ լրումն առաւելուլ զգեղնաւորու-
թիւն հզօրապէս ուժով :

Թ . Եւ նաւահանգիստ՝ թէպէտ 'ի հեռուստ և կամ
'ի մօտոյ ծովածով եռացումն մրկիցի , սակայն անտե-
ղիտալի պնդութեան ալեացն :

Ժ . Դիրախաղաց յառաջագիմութիւն միոյս 'ի փու-
թացուցանել զբուսոցն աճեցումն . զորս և 'ի նմին շր-
ջագայութեանն տարւոյն՝ մանաւանդ եթէ երիւք ե-
րեսներորդօք աւուրց զարգացուցանէ , և վաղվաղակի
'ի կատարելութիւն հասուցանէ :

Ժ . Ըրադ արագ թեթևութեամբ ճեպել և յերկ-
րորդումն է իմանալ զփոյթս 'ի նաւօքն ճանապարհոր-
դել , և անյապաղ երազութեամբ դարձեալ հրաժա-
րեալքն իբրու թեւաբոյս¹ սմին փափագմամբ 'ի յառա-
ջագէմնն բերեալք ուր և կամիցին ընթանալ :

ԺԱ . Ի սմանէ և ընդարձակութիւն առատամիտ ի-
մաստիցն դադարելոցն յինքեան զեղեալ հետազօտել
մտաւոր հայեցմամբ շարժմունս օդոյ և զտեղափոխու-
թիւնս աստեղաց՝ և նմանողք սոցուն , 'ի ստանալն ըզ-
հանձար՝ պաշտպանեալքն 'ի սմանէ :

ԺԱ . Տինա ոչ անբաժս 'ի քննուլ հասմանէն հա-

1 Մի օր . Բէկաբոյս . երեք օր . Բեաբոյս :

տանէ և զերկրագործան՝ և զուգակիցս . այլ իմաստա-
սիրաբար իմն խնդրով տեղեկանալ մասամբն զբովան-
դակ երկրին զբնութիւն , զհիւթեղ բերրին և զապա-
լեր անհիւթն , զինքեամբ իսկ խոնաւագոյնն և զկարօտ
ջրաբաշխութեան . ուստի յայտ է եթէ չորրեակ տա-
րերցդ խառնուածոյ պատշաճի հմտանալն :

ԺԲ . Եւ ուրեմն սոքօքն լուսաւորեալք պատրաստք
'ի մերկանալն զբիծ ցանկութեանն : Եւ ասն զի ոմանց
պահել զպարկեշտութիւն՝ ամբողջ շտեմարանելոյն ա-
ղազաւ զսերմանեալն . և այնպէս քաղցր յուսով և գո-
հացող կամօք կոխել զչարութիւն պակշոտութեանն՝
քաջալերեալ :

ԺԲ . Եւ այլոյն՝ մնալ յողջամիտ սահմանի առաքի-
նութեանն . նախ՝ զի և 'ի հրամայեալ յամուսնացն
հաղորդութենէ յողով ժամանակս առանձնանալն 'ի
նմա՝ գուշակէ և զկարճեն 'ի զեղիս յարձակմանէն .
երկրորդ՝ 'ի մէջ անհուն վշտացն ըմբռնումն՝ ջերմե-
ռանդն յօժարութեամբ բեւեռեսցէ զնոսա 'ի յանարատ
սրբութեանն մաքրութիւն :

ԺԳ . Եւ անպարտելիք ևս 'ի հանդիսանալ ընդ-
դէմ սաստկացեալ բերման ալեացն , մինչ զի քաջապէս
բռնութեամբ զ'ի վերայ իրերաց զկուտակեալսն յոր-
ձանս հատանել անցանել 'ի կամեցեալն :

ԺԴ . Եւ զանգիտելի քաջութեամբք վառեալք առ 'ի
վաստակոյն իւրեանց՝ և Ժիրք 'ի մշակելն զսա , փախու-
ցանելովն զանընդել կենդանիս , հերքել զդժուարա-
պատահ դիպուածսն :

ԺԵ . Եւ ուեստաւորագոյնք՝ բնաւորելովս 'ի միջա-
սահման ծովու և ցամաքի բաժին . հարթ հասարակու-
թիւն հանդերձ անխարդախ շահավաճառութեամբն ,
զուգեալ ըստ երկաքանչիւրոցն ոչ անօգուտ երթեւեկ
բերիւքն զցամաքայնոցն 'ի կղզիս , և զկղզայնոյն 'ի ցա-
մաքայինսն բնակելոց հատուցումն :

ԺԶ . Եւ անի և յարգաւանդ վայրէս արծարծելովն
զազգի ազգի բնութեանցն տեղութիւն , զհամազ-
գեացն և զառանձնացելոցն 'ի միմեանց պահելով ըզ-
կենդանական շունչս :

ԺԵ. Սլացն զի սա և բաւական այսմ'ի յորդառադ բխելոյն զարմտեացն լիութիւն, որպէս փոքր ինչ յառաջ ցուցաւ՝ ցանմամբ սերմանն բազմացուցանէ յերեսնաւոր, և կամ թէ յեւ աւելի'ի հարիւրաւորն փոխել զցանկալի բերոցն առաւելութիւն:

ԺԵ. Իայց թուի թէ տիրական շահք մեծանալոյն համբարեալք են և 'ի հարցաքննելումն, պատուական քարանցն գիւտք. պաշտպանէ ընդ նմին և զգեստուցն առնել պատրաստութիւն 'ի մեծարգի նիւթոցն կազմեցելոց, այլ և զոսկւոյն և զարծաթոյն գիւտս. և պարզաբար իսկ բնաւիցն կենցաղօգուտ ընծայից անտարակոյս գոլ ձեռնտու:

ԺԶ. Երաւի ուրեմն յսրբանեօք կենացն օճառիւք վայելչագունիւս ստուգեսցին սիրողք վերամբարձեալքն քան զկարիս կարօտութեանն, և կամ որք 'ի նմին չքաւորութեանն պաշարեալ. ոմանց՝ զի 'ի գեր 'ի վերոյ փառս փարթամանալովն՝ եղիցի յաւելուած, և կիտոցն՝ զի անդորրեսցի կապանաւոր նեղութեանն տարակուսանք:

ԺԶ. Հաւասարապէս և ընդ յաջորդիս բարեկամանալ սովորեսցին բարեկրեալքն 'ի յառատ բարեկեցութեանն, և թշուառականքն 'ի չարալուկ կենացն հարկաւորութենէ. կէսքն հեշտալի յղփութեամբ վայելիցն աղագաւ, և այլքն զի կարեւոր պարենիցն պատրաստութիւն գիւրեալ ընդարձակեսցի:

ԺԷ. Սորա և հոչակաւորն բարեհամբաւութիւն յայտ 'ի յոլովիցն աստուածաբանիցն է. բայց առ այժմ՝ երիցս երանելի հայրապետն ինքեամբ ճմարտեալ, և զայլս յառաջանայ 'ի բարեբանելն զհարազատ որդին և յայսմ ցանկալի տեղւոյ զազդեցեալ զանուշահոտութեանն բուրումն նմանեցուցանելով:

ԺԷ. Երահրաշ ճոխութեամբ բարգաւաճանաց և լծակիցս. վասն զի յամենայնի արժանաւորացն Եստուծոյ անձառելի բարւոյն խոստացումն հանգստեամբ իմն և անխռով յապահովութեամբ վստահացեալ նորոգի 'ի բարեյուսութիւն բնակեցեալք:

ԺԸ. ԺԸ. Ինդ աշխարհիս կազմութեան երկոքեան և յաւեժանան մինչ 'ի բոլորելեացս յանկումն. որք թէպէտ և 'ի սահմանեալ ժամանակսն իւրեանց առ

փոքր ինչ դադարեցեն՝ ստանալ զօրութիւն 'ի հանգրստենէն, և կամ փափագելի ցանկութեամբ յորդորս առ ինքեանս գործեցեն զմարդիկ, սակայն յետ այսոցիկ անդէն վաղվաղակի 'ի կարգի զիւրաքանչիւր ըզբարիսն ամբողջ ունել պատրաստք են:

ԺԹ. ԺԹ. Խկ արդ որք այսպէս 'ի յառաջնորդութենէ բանիս երևեցան փարթամութիւնք մեծարգի տեղեացս այսոցիկ ըստ ինքեանցն բնութեամբ, և զի զուարճացեալք առաւելան մի քան զմի բարեացն գեղեցկութեամբ, և զօրացուցիչ ստորնայնոցս տուան տրկարութեան առ 'ի զարտաքուստն և զի ներքուստն լցուցանելով զպէտս կարօտութեանցն, ապա ո՞ր որ զգեր 'ի վերոյսն առ նմանողք 'ի գովելիս իբրու յառաջանցութեամբ տոցա տացէ տանել վեհապէս զմեծ և զերիցագոյն գովաբանութեանն զհաստուցումն:

ՕՐԻՆԱԿ Ե

Բաղդատութիւն ձիոյ և արջառոյ:

Ա. Ա. ԼՆՀԱԾԱՐԲ¹ 'ի հասարակաց ծնողէս 'ի յերկրէ երևին միշտ յառաջ եկեալք բազմահոյք տեսակք կենդանեաց. յորոց ոմանք հանդերձ հեռաբնակ կայանիւք 'ի բանաւորէս² զատանելոյ և ոչ հաղորդեալք ինչ սորա վտանգիցն դիւրութեան³ գտանի⁴ օգնականք. իսկ այլք և անուամբ անգամ անծանօթ գալ: Խայց այնք որոց միանգամ կարգեալ երկրաւորացս թափաւոր, զիւրսն լիով և ըստ կամաց ունի զարտաքուստ օգնականութեանցն պէտս, յայտոսիկ ոչ իւրք այնպէս՝ որպէս ընդասուն և համաբնակ կենդանեօքն փառաւորեալ սպասաւորի, 'ի ձիոյս ասեմ և յարջառոյս՝ յաւէտ է կենցաղօգուտ տեսակաց: Որք արդէն խոստո-

1 Հնաբոյնն անկամեաք:

2 Երեք օր. յանգնաւորէս. մի օր.

'ի բնատրապէս:

3 Երեք օր. դիւրաբնակ:

4 Չորս օր. գտանի:

վանեալ փորձիւ ցուցին շահք առաւելութեան 'ի յարադրութենէ՝¹ հաւաստի համեմատութեանցս առ իրեարս՝ թէ որպէս զանազանութեամբ ըստ իւրաքանչիւրն բնութեանցն՝ ոչ ինչ նուազ միաւորեն զբարեացն հատուցմունս ընդունողացն։ Եւ նախ յառաջելով աստուատ, զի անգատ 'ի մարդկանէ զկայանս բնակութեանն արարեալ՝ տարածեցան 'ի չորեսին կողմանս տիեզերաց, իբր որ զձմարտապէս բռնին ծանրագունի բարձողք՝ սփոփելով, 'ի խորշ և յօլորտս և յընդհանուր մասունս երկրի։

Բ. Եւ ապա զի բաժանին աստանօր սուղ ինչ որոշմամբ։ Ս'իոյս 'ի ճահ ասպարիսել պատշաճել ըստ արժանաւորին 'ի հարթարդակ՝² դաշտն, և 'ի յարդարեալն համայն 'ի խափանիչ խոշորութենէն։

Բ. Եւ միւսոյս գործ անստգտանելի ժրութեանն զթանձրահող և զհիւթեղ անդաստանս կակղելով, առ 'ի յանվթար բխել զառաւ պտղոցն լիաբեր արմտիս։

Գ. Սկիզբն այսոցիկ ամբողջ բնութեանն բարեշաւ կենդանեացս, որ և ամենայն բարի և գեղեցիկ լինելութիւնք, իմանալեաց և զգալեաց եկին 'ի կատարելութիւն։ Ս'ստի բարեմիտ խնամածութեամբ դարձեալ ումեմն՝ զօրէն հարապատ ժառանգի որոշեցան տեսուչք ժմանք ընտիր իրի մշակութեանն մանկունք ուրախալից շնորհիւ պարսպեալք անապաշաւ և գորովագոյն խանդաղատանօք 'ի տածելն պատրաստականք։

Գ. Իսկ ումեմն յառաջագէմ զօրականքն, և այլք ևս զուարճացեալք բարեբախտութեամբ, և անկարօտ ընչեզութեանն յորդառատ գոյիք. ոյք աննենգ միամտութեամբ ոչ ինչ ընդհատ 'ի ծնողացն ծնելաւեր յանձանձանաց յայսմ գտանել խնամածութեան։

Դ. Եւ աղաքս որոց՝ սորա ախորժակ բազմապատիկ պարենիւք՝ և 'ի օնանելն, և յորժամ առաւգացեալ զարգացի՝ 'ի դարմանելն, զուգապէս զերկաքանչիւրոցն զանբանից և զխօսնոց տիրապէս յիւրս մերձ դնել հեշտալի շահեկանութիւն։

1 Հնագոյնն այգապէս . այլք 'ի յարդարութենէն։

2 Երկու օր . 'ի հարկապապէ։

Դ. Մենի և երկասեր արօրաձիգս անպաճոյճ և դիւրագիւտ կերակրանօք՝ շատանալով ինքնաբեր երկրի բանջարօք, և անկազմ բուսոցն պատրաստութեամբ. ազատ 'ի տաժանելի աշխատութեանց զհագացողն ինքեան՝ յինքեան պահելով:

Ե. Սլատի և ոչ անմասն 'ի հրահանգից կրթութեանէ ազգ ձիոյս՝ առ 'ի զխակ և զըմպահկող ապերասանութիւն նուաճելոյ հնազանդ. զի անխակ քաղցրութեամբ բերել զվերելեակն ինքեան յառաջիկայ գիտաւորութիւնն:

Ե. Սյնպէս և հարցաքննեալս առ սա կրթի ընդ կենցաղօգուտն անցանելով վարժումն, վասն յայլ և յայլ գործոցն առաջարկութեան՝ ուսեալ զիջանելով և լծաձիգ խոնարհման նուաստութիւնս. մեծալ ևս ընդելութեամբ բառնալ զ'ի հեռուստ շահաւէտ բերս բռնակրութեանն:

Զ. Նորոց յայտ է ընտանի քաջուսումնութիւն բընաւորեալ օրինաւոր 'ի նախադասելումն՝ խրոխտն և միշտ տիրական պարծանօք առնել զհամարձակագոյն զշահաւետականն:

Զ. Իսկ 'ի նորուն գահակիցս՝ օրինաւոր կարգ հեղափոխաց հանդարտութեամբ տնկեալ 'ի ինքեան զխաղաղասէր հանգստեամբն յապահով կայանն:

Է. Ի միջէս տեսանի վայելչակերպ ձև տեսակի, և գեղեցիկ գունաւորութիւն զանազանաբար. քանզի յամանց պայծառագետս սպիտակութիւն մաքրապէս փայլեալ, և կիտոցն՝ հակառակն նորին շքեղ սևութիւնն. այլոյ ևս դարձեալ 'ի քաջըզձալի ծայրիցս խառնուածս ընդունելով գոլ երևելագոյնք. և պարզաբար իսկ՝ բոլոր բողբոջոց և ծաղկաց երփն երփն նմանութիւնս 'ի վերայ իւր նկարեալ:

Է. Օւարձացոյց հաւասարապէս և միասն՝ պատուեալ բարեգարգ գեղեցկութեամբ, մինչ զի հանգոյն ասացելոցս և 'ի սմանէ գտանել զբաղմաւորական գունոցն պայծառութիւն:

Ը. Սեծութիւն հասակի սահմանեալ երկաքանդիւրոցն չափաւոր կշռութեամբ: Սրով մուս՝ հրձուելի բալորագոյն նմանութեամբն գեղեցկանալ՝ վերջնովքն և պսակաձև յօրինուածով զարդարեալ՝ խիտ և հրաշալի բարշին բարեմասնութեամբ:

Ը. ԲՆԼ և երկրորդս՝ մեծս և ահաւորս զտեսանելիացն ունելով զուարթագին հայեցուածս. և օրինակ իմն իբրև զթագաւորական թագ զգերակայ բարձրութեամբ զգիր եղջերագեղ վրիժակացն :

Թ. Վաջապինդ զօրութիւն ձիոյս. զի ոչ զսոսկ պատերազմողն տանելով հզօրապէս 'ի մարտին ժամանորեալ տեղի, այլ հանդերձ նուազ զիւրն պատրաստական ձիագէնս և զամրոցս, և զսպառազինութիւնն զինուորին զօրաւոր ուժով բառնալ զինքեամբ կարողացեալ :

Թ. Բայա ուրեմն սոյն հաստատուն գոլ և յարջառոցս ազգի. վասն զի սկսմամբ յառաւօտէ մինչև 'ի մուտոս արեգական անկքելի բռնութեամբ պատառեալ զերեսս երկրի բաւականացեալ. և կամ զաղխաղխեալ 'ի սայլսն զծանուես ինչ բեռինս ձգել զկնի իւր՝ կարշնեղ կամակարութեամբ :

Ժ. Թեթևաշարժ ընթացիւք և երազափոփոխ վազիւք եզոյս է գերազանցութիւն, առ 'ի սլանալն յորսօրութեանն հանդէս՝ միշտ բերեալ 'ի յառաջագէմն և եթ : Տինա ևս հրաշալի՝ ըստ թագաւորացն գոլ փութապէս հրեշտակագնացութեան. առ այսու և 'ի հակառակամարտն արշաւանք սովաւ անխափան 'ի յարձակմամբ յաղթութիւնք հաստատին յաւէտ :

Ժ. Վիւրաշարժազոյն¹ և մեծարգի յաջորդս է յառաջելովն անդանդաղ 'ի քաղցր երկոցն օգտաբեր վաստակս, անընդհատ շրջագայութեամբ և 'ի կասուլ ըզսերմանեալն լինի, մանաւանդ թէ յառաջ քան զայս և 'ի սերմանելն կանխէ. և այսպէս յամենայն բարեացն յորդորմունս վաղվաղակի ժամանել :

ԺԱ. ԲՆԼ ահա սոյն ցանկալի կենդանի թէպէտ և եղև, և անուանի անբան, սակայն ոչ ամենևին անբաժ 'ի բանաւորապէս² զյառաջադրեալն զգալոյ. նոսի զի առ անուանակոչութիւն համօրէն դառնայ. և երկրորդ անգամ զի կազմ ևս ըստ հրամանի գործօնէին յարգելու և 'ի շարժել 'ի գործն. դարձեալ է՝ զի և ինքեամբ իսկ առաջնորդեալ գալ 'ի սովորական կայանն :

¹ Երէք օր. Դիւրաշարժազոյն :

² Մի օր. 'ի բնաւորապէս. հինգ օր. 'ի բնաւորապէս :

ԺԱ. Քստ սմին օրինակի և համազդեց, եթէ ըն-
ձեռեսցի 'ի ձեռս հմուտ վարժողացն, յղովիւք խոհե-
մաբար զիրանց ցուցանէ 'ի ճահ արուեստ պատշաճ զօ-
րէն մտաւորի, և առ կամս ուղղողին զիրահաւան ե-
լով յարժանաւոր յառաջեւն և 'ի հեշտական դադար-
մանն. ապա եթէ փնասակար խամուծեամբն դերեւեա-
ցի, յիշխանան քան եթէ յիշխեցեալն երթիցէ մե-
ղադրութիւնն:

ԺԲ. ԺԲ. Բայց 'ի ժամանակի սահմանեալ խառ-
նիցն ընդոստուցման՝ զոյգ 'ի հարկաւոր կենդանասե-
րութեանն պէտս փոխանորդելոյն աղաքաւ. և 'ի կա-
տարել այսորիկ բաւականութեան հրաժարեալք 'ի վա-
ւաշալից իգամոլութենէն՝ պահպանին ընդ մաքուր ամ-
բոցաւ ողջախոհութեանն:

ԺԳ. Սուտի միովս ստուգապէս խոստովանեալ քա-
ջարութիւնն բարձրագլուխ մղեալ յարդարի. վասն զի
փոփոխէ զլքումն գէտնաքարչ աշխատութեանն, և
այնպէս վերամբարձեալ հանգստեամբ օժանդակէ ա-
նուանի նահատակացն՝ և յամբողջ յաղթութեանն
տալ խրախուսանս:

ԺԴ. Բայց և յաջորդս անգործ վճատելոյն զզան-
գիտանք 'ի բաց հրաժարեալք 'ի ժիր աշխատասիրու-
թեանն յորդորմանէ:

ԺԵ. ԺԵ. Եթէ և նուազեալ յայսմ երևեսցի,
ամենակատար ընծայի արդարութեան հասարակաբար
ծագելոյ առ ամենեսեան: Բարձրացուցանէ գերազան-
ցեալ փոխանակ զուգակցիս 'ի քաջութեանն սմա 'ի
յարդարակ մատակարարութեանն բաժանման:

ԺԶ. Սոյն յղովեալ յաճախէ 'ի ժառանգութիւն
հասարակաց մարդկան. մինչ զի բարետոհմիկք և ա-
նարգք, մեծատունք և աղքատք, և բոլորովին վերջին
տնանկութեամբն վտանգեալք՝ 'ի յայսմ կենդանայ
պաշտպանին 'ի կենացն դիւրութիւն:

ԺԷ. Եթայէս և յաջորդս, թէպէտ և ոչ ամենե-
ցուն զիրարգիւտ եղեալ 'ի ստանալն. այլ որոց հնա-
րաւորն լինի, է ուրեք զի գրեթէ անթուելի դասակք
աճեցեալ 'ի բազմութիւն:

ԺԸ. Ենհատ սիրելութեանն յօգիւ զմիօրէն միա-
ւորեալք՝ յառաջագոյն խոստովանեալք՝ հայրաբար խը-

նամանձուքն, և միահամուռ վայելիւք վաստակոյ պքան չեւագունի:

ԺԶ. Վհանի և զերկրորդէս կախեալք փաբելի միա մտութեամբ փառաւորեալք 'ի յերկրի ճոխութեամբ աշխարհակալք, և ոյք ըստ պատուական իշխանութեանն աշտիճանի 'ի նոցանէ կարգեալք: Եւս ուրեմն և ոչ որ իսկ արտաքոյ փափագելոյս ցանկութեան օտարացեալ 'ի ջերմեռանդն կամակցութենէն երևեսցի:

ԺԷ. Համբաւ հեշտալուր բարեփառութեանն սոցա յայտ 'ի մեծաբոյս աստուածաբանութեանցն գոյ: Սի ուրումն 'ի սոցանէ նմանութեամբ վկայի՝ գեր 'ի վերոյ զօրութիւնն զիւր հրաշալի երիվարս լծել 'ի կառս, և նորօք ձիավարել զփրկութեանն ընթացս:

ԺԸ. Բարեպաշտագոյնս և առաջիկայ սրբութեամբ ընտրեալ 'ի տէրունեանն պատարագացն նուէրս, մատուցանել 'ի յողջակէզսն կատարելագոյն քաւութեան և լուսյման մեղացն:

ԺԹ. Սոցունց ահա ցորչափ ժամանակս յերկարեսցի շարժելն զինքեանս լաւագոյն չնչով կենդանականաւ, միշտ պատրաստք 'ի յարբանեկել զբարեացն սպասաւորութիւն: Եւ ապա 'ի կասելն յայսմանէ ըստ զառամութեանն տիոցն՝ գրգեալ փափկանայ միս վերստին բարեխնամ կերակրողութեամբ. իբրու զի որպէս զմու 'ի մեծաշահագունիցն իւրոց 'ի կախ՝ մատուցի ինքն 'ի գովելի վախճանին 'ի վայելմունս հեշտակեցութեան:

ԺԺ. Իսկ լծակիցս թէ և բնաւորեցաւ հեռի 'ի ճաշակմանն պիտոյից մնալ, այլ հանգոյն նորուն 'ի զառամանալն պարարելոյս՝ անդստին այսպիսեօք դարմանօք բարիկրեալ գրգի:

ԺԻ. Ետ որոյ 'ի միջէս հրաշագործ կենդանիք 'ի յառաջ եկեալ բուսանին. յորոց 'ի զարմանալի վաստակոյն յիշատակելն սմին նորոգի անմոռանալի:

ԺԺ. Եւ միւսս յարանունաբար յինքենէ ծնիցելոցն և յորդորագունից, հրամանաւ ամենեցունցն արարի 'ի վանումն հակառակամարտիցն առաքէր երբեմն ժամանակի:

Իսկ արգ կենդանիսս, զոյս պպքան ուռճազարդս և չքեալս բարեաւ բանս դիտեաց՝ 'ի յոգւոյ և 'ի մարմնոյ գովելի մասանց, ապա յիրաւի ուրեմն մեծահանճար

իմաստնովք սոցա վերբերեսցի արժանաւոր և իմաստուն վեհագոյն ներբողաբանութիւնն : Այսին զի օգտակարք արդարեւ իբր հաւատարիմ հազարապետք երկրայնոցս զօլ ամենեցունց թագաւորի, առ ՚ի զմեծամեծան և զգլխաւորագոյն աղցս կարեացն դիւրելոյ, հանդերձ պաշտպանելով խորին խաղաղութեամբ : Օղջ միանգամայն համառօտելով պարտ է ճանաչել զշահս ճշմարիտ բարելաւ կենդանեացս . և ստանալով հատուցանել, որպէս ասացի՝ զերանութեանն ձայնն, որպէս աշխարհասէրք¹ սատարք ելով շինութեան և յարմարակարգ յաջողութեան մարդկան :

ՕՐԻՆԱԿ 2

Բաղդատութիւն ձիթենոյ և արմաւենոյ :

Ա. ՕՅՈՅԺ քաջավայելուչ պատուականութեամբ զբարգաւաճեալն ՚ի տունկ՝ ձիթենի, և զմիշտ պաշտպանն մեծաշահ օգտակարութեանցն մարդկան, յիւրաւի ոք յօժարեսցէ յարգել զովական բանիւ :

Ա. Իսոյց ոչ ինչ նուազ աստէն առ սմին տեսցի զարդարեալ ցնծալից բարեօք՝ և ամենեւին անխոտանն և զօրաւիգն կենցաղօգուտ պիտոյիցն՝ յաւէտ զարմանալի և արմաւենոյն ծառ : Որոց և անդէն իսկ լիով ՚ի հաւաստեալ համեմատելոյն՝ յայտնեսցի փոքր ինչ զանազանութիւն, և յոլովագոյն առ իրեարս միաւորութիւն :

Բ. Այսին զի ահա միոյս հաստատեալ այնպիսի տեսլի բուսուցող, յորում յաճախեալ սաստկանայ տապախառն ջերմութիւն, և ոչ բնաւ հետք ուրեք ձմերայնոյ սառամանեացն երևեալ՝ և կամ գիտելի լեալ :

Բ. Իսկ միւսոյս, նմին իրի խոյս տուեալ ՚ի հիւսիսային կողմանցն՝ ուր խստաշունչ օդոցն բռնութիւն հաշել զբնակիչսն զօրանայ, ընտրեաց զարժանաւորսն իւր ունել վայր՝ զբարեխառնագոյն յերկաքանձիւրոց

¹ Հնագոյնն այգպէս . այլք աշխարհեր :

ծայրիցն առաւելու[թենէ, յանխափան գոլ տարածումն տնկելոյն գոյացեալ :

Գ. Գ. Մենաբարի տունկքս այսդքիկ՝ զօրու[թեամբն որով բովանդակ կատարեալ լինելու[թիւնք՝ յօրինեալք աւարտեցան : Օր տեսեալ մշակացն մանկանց դիւրայարմարս սպասաւորս առ իւրեանց կարօտու[թեանն պէտս, միանգամայն և հեշտականս առ ուրախալից վայելմունսն, գտան յօժարագոյնք՝ ի խնամածու[թեանն սոցա վերակացու[թիւն :

Դ. Ստուգանելով առաջնումն զախորժելի իւր զառատապէս զարբոցումն ջրոց. որպէս զի զայս օրիւրինակ սնուցանելոյն պատրաստեցի և ամբողջ զարգացման չափ :

Դ. Սոյնպէս և զուգակիցս տանել զյանձանձանս առնեցմանն միայն շուրջ զիւրեաւ բոլորակաբար բաժակելովն. և այնպէս անկարօտ ի վտակացն ոռոգմանէ դարմանեալ անանի :

Ե. Նաղազս որոյ համբարձեալ օրինակ իմն վարժող՝ զարմանալի ձի[թենոյս տունկ կր[թել զգործօնեայան անտարակուսելի դիւրու[թեամբ յուսումն շահաւոր. քանզի ոչ ոստաքանցու[թեանն յապաւանսց պահանջող, և ոչ այլոց ևս բազմաջան հնարից, որովք խելամուտն լինել ինքեան :

Ե. Ինտանենայ հաւասար այսմ և արմաւենիս, թէպէտ և յօլովիւք առաջի արկանէ զհրահանգս ոյց հաւատոցաւն. այլ ազատ յանախտան անարգու[թենէն պահելով զի վերայ եկեալսն ի բնու[թենէն կարկառէ ի պիտանացու շահս ընդունողացն :

Զ. Ինփոփոխելի կարգաւ հաստատեալ ի սմին մանաւանդ քաղցրահամ ունակու[թեան բնական հիւ[թքան ի բնաւ ազգաց բերս օրինաւոր աւանդ :

Զ. Լա յերկրորդումն՝ գերազանցեալ առ ամենեքումբք մրգաբերօքն բնաւորեցելով ի պտղին՝ համեղ պարարտու[թեանն զեղմամբ :

Է. Ի սմին բարեզարդ ձև գեղեցկու[թեանն յոյժ վայելուչ և անթարշամելի զուարճացմամբ տերեւոյն միշտ դալարանալ, և պայծառազգեստ վարսաւորու[թեամբ ծաղկին հրճուել. և որքանեօք ևս տեսակին երևելագոյն յօրինուած յառաջ անցեալ սքանչելատեսիլ :

Է. Հանգիտապատիւ այսմ և հարցաքննեալս առ սա գտանի. մինչ զի ոչ ինչ ընդհատ զնոյնս գեղեցկա- չքեղութեանն պատիւ 'ի վերայ իւր նկարագրել, մըշտափութիւն լինելով, և փայլող երփն երփն բարձրաձև գունաւորութեամբն:

Ը. Տինա դարձեալ եզս 'ի սոցանէ գովելի է և հզօր քաջապնդութեամբն կարծրատորոն՝ ելով և սերտ. որով և ոչ աեղի տուեալ յինքեան դիւրապախ տկարութեանն ֆնասուցն երևի:

Ը. Լ՝յլ և յարառեալս յայտ է թէ անկեղակարծ խոստովանեցի յամենեցունց զօրաւորագոյն ունելով բնութիւն, յաղաքս քաջառոյգ լինելութեանն բարձրագունի, և լիութեամբ ընդունելին լինելով առ 'ի յանխափան գրեթէ զամենայնցն վճարել յինքենէ զգործառնութիւնս՝ պատրաստութեամբ գործեացն զօրաւորագունիցն:

Թ. (}աղաքս որոյ իբրև ընթացիւք իմն ումեմն 'ի սոցանէ արագ 'ի փութալիսն յառաջադէմ ժամանելով. այնու դիւրաշարժ առ 'ի բուսանելն, և վաղվաղակի աւարտելն զպտղաբերութեանն հատուցումն:

Թ. Եւ ումեմն 'ի բաց մերժելով զյամր յերկարութեանն յապաղումն փութացուցանէ՝ զոր բնաւորեցան՝ յամբողջ կատարումն բովանդակել:

Ժ. Ի՛նչ զարմանալի ևս զընտիր ստացուած մտացն՝ զիմաստութիւն ասեմ, հեշտալի պտուղ ձիթենոյս՝ կանգնեալ բարձրացուցանէ այսպիսաբար: Վննդի 'ի բանական արուեստիցն փոյլիս պարապելոցն՝ իբրու յորդորական իմն օգնական, զանլոյս աղջամուղջ գիշերոյն գրեթէ անստուեր միջօրեայ գործելով, օժանդակէ զարգացուցանել զհանձարեղ խորագիտութեանցն հասմունս: Ի՛նչն խառնեալ և բժշկացն առողջական սպեղանիս՝ բազում անգամ զախտաժետութիւնն փարատելով, բաժարժէ ընդ առողջութեանն կարողապէս և զխորհրդոցն տեսութիւն:

Ժ. Ի՛սկաստամատոյց հանձարոյ և քաղցրութիւն արմաւենոյս գոլ պտղոյ. որ նմանապէս բարեխառնելով զընութիւնս ճաշակողացն, բաւական է յիմաստիցն

ածել խելամուռութիւնս՝ առաջնորդելով ըստ վայելչականին :

ԺԱ. ԺԱ. Օ սոցունց 'ի խորհելն և 'ի զգաստաբար զգալն օգնականաց, ճմարտեսցի հրաժարեցուցանել յայնցանէ և զանմաքուր հեշտ ցանկութեանցն անարգել մեղկութիւն . վասն զի մերձաւորաբար իսկ սովորութիւն կալաւ ընտանենալ միաբանապէս ընդ իմաստութեանն և համեստ պարկեշտութեանն վարք :

ԺԲ. Ի՞նչ որով իմանալի է, զի 'ի միջէն կատարի գեղեցիկ քաջարութիւնն դարձեալ ըստ երկուց օրինակաց, գետնագնացացն յանդգնաբար յարձակմանց՝ որպէս արիաբար զոգցես ընդդէմ կացեալ գերակայ բարձրութեամբն, և 'ի վերայ ծայրիցն զօրէն պատնիշի փուշս շուրջ զպտղոյն արկեալ, որպէս զի անկուռելի՝ օղաքնացացն դարանակալութեան պահեսցի :

ԺԲ. Իսկ միւսոյս ճնշեալն 'ի դուրս՝ լուծիչ աշխատութեանցն և զօրացուցիչ ձիթոյն բնութիւն օծեալ մարդէ զըմբիշն աներկիւղս 'ի գուպարս ատենիցն արիացուցանելով, նոյն օրինակ կերակրելով . և յարդարէ յաղթութեամբ լի և զնահատակսն 'ի հանդիսիցն հասուցանել 'ի մրցանակս . և միշտ փառաւորագոյնս և անպարտելիս զնոսա ցուցանէ պատուեալս յաղթանակօքն :

ԺԳ. Եւ ի՞նչ մատուցեալ միանգամ մատակարարի և հերքող անիրաւութեանց զուգակշիռն արդարութիւն, իբրու իրաւացուցեալ անձաշակելի դառնութեամբ զգերս պտղոցն պարսպեալ մինչև 'ի չափ կատարելութեանն . զկնի որոյ բաշխի զանազան պիտոյիցն օգուտս իւրոցն խնամողացն, և 'ի ձեռն նոցա հասարակացն ամենեցուն :

ԺԳ. Ի՞նչ ոչ թողացուցանէ աւարել օտարացն և նմանողս զիւր քաջապտղութիւնն . բայց որպէս ասացաւն, 'ի վերուստ և 'ի ներքուստ անառիկ ամրութեամբ պահպանութիւնն քաջայայտ է . և այնոցիկ աղաքաւ յարդարապէսն ընձեռելոյ, յորոց նախերգաբարն՝ տածեցաւ զփոխարէնսն հատուցմամբ :

ԺԴ. Զից՝ զարմանալի է և գովելի առատաբար բեղնաւորութեամբ միս, ոգկուզօրէն խտութեամբ կա-

1 Երեք օր . անխելի :

2 Երկու օր . անխելի :

խեղալ ունելով գլորվութիւն պտղոցն՝ աննուազ յըզ-
փութեամբ լիացեալ :

ԺԴ. Եւ երկրորդս՝ թէպէտ և զատ յիրերաց ան-
ջըրպետել բնաւորեցաւ զդիր միջոցն, այլ սակայն ՚ի
սակաւաւոր պակասութենէն ոչ յաղթահարեալ չքա-
ւորի :

ԺԵ. Ի՛նչ երմեռանդն սէր թուեսցին բւեռել զկամս՝
ընդ պատճառի լուսաւորութեանս մերձաւորքն և եթ ,
և ուր գիւտ սորա բարեացն պատշաճի . բայց անսուտ
բանիւ հեռաւորաց ևս և մերձաւորաց :

ԺԶ. Հարազատապէս ցուցցի փափագելի և քաջա-
հաճոյ յանկազոյն ՚ի յողջունել ՚ի բարեկամութիւն և
զուգակիցս յառաջ անուանելով ոչ միայն զիւրն իննա-
մոյս, այլ զնաւաւարացն զդասս և զմանս ՚ի գործա-
կանայն, համօրէն զբոլոր իսկ մարդիկ, որք միշտ աւլը-
ցեալք ՚ի սորայն են շահաւէտութենէ :

ԺԷ. ԳԵՐ ՚ի վերոյ բարեփառութիւն բարգաւաճա-
գունիցս համբաւեալ հռչակի ճշմարտաբան բերանով
ընտրելոցն : Եւ ան զի ըստ ումեմն յարմարակարգ պար-
արդարոցն ծաղկեալ աւետարանի . և միւսով ևս ու-
մամբ վկայեալ ասելով, ելից ՚ի բարձրաւարտ արմաւե-
նին . և որչափ այլ ևս նմանք այսոցիկ բանք աստուծո-
ւ ծայրինքն զսմանէ ստուգեալ պատմեն :

ԺԸ. Ի՛յսպիսի հնչումն նուագաւոր երգեալ և մար-
դարէին, անուանեաց զինքն քաջապտուղ ձիթենի տըն-
կեալ ՚ի տէրունեան տաճարի . և այլուր ըստ մեծա-
նուն ճոխութեան տնկոյս և զխրայելեան ազգն նմանե-
ցուցեալ փառաւորեաց :

ԺԹ. Երկաբաձգեալք երկաքանչիւրքս երեւին եր-
թեալք ՚ի բազմամեայ տեղողութիւնս ազգէ յազգ, և
որդուց մինչև յորդիս, և յայլ ևս յառաջանալ ՚ի յա-
ռաջիկայն : Եւ սքանչելի, յորժամ կատարելական
հատումն եկեսցէ ՚ի վերայ : Օ՛ր ընկալեալ լինի բե-
րողս պարարտութեանց զկնի բարձմանն ՚ի նիւթս ան-
ցականագոյնս կայիցն կազմութեան :

ԺԺ. Ի՛յսպէս և անուանեալս տուող քաղցրու-
թեանց՝ անօթոյն և զանազան գործեացն անցանելով
՚ի պատրաստութիւն, անմոռաց յիշատակաւ յաւէտ ՚ի
կենցաղումն պատմի :

ԺԸ. Խիստ արդ յորժամ այսպէս յամենայն կողմանց փառաւորք և յոյժ վայելուչք հաստատութեամբ ճաշակեալք մտացն, իբրու 'ի ճշմարիտ շայեկանացելոց երևեցան փորձ և ընտիր տունկք՝ առատաշնորհ հօրն Մատուծոյ կատարեալ տուրք 'ի սփոփանս կարեաց և բարեաց մարդկան, ապա 'ի դէպ զաշխարհագովութեանցն հատուցուք պատիւ գլխաւորագունիցս միայնում: Ար զի ոմն 'ի սոցանէ Կտաւ կազմ 'ի լուսաւորել և պատրաստ 'ի դարմանել և զօրաւիգն 'ի քաջանալ:

ԺԸ. Եւ այլ ոմն դարձեալ լի քաղցրութեամբ նիւթ գոլ ուրախութեան և միանգամայն օգնական ամենայն առողջութեան:

Եւ գլուխ բանիս 'ի վերայ ասացելոցս, ահա զբրկեալքն 'ի սոցա զուարճաւնծայիցն, երիցս եղկելիք և ընդունողքն՝ հակառակ նմին, 'ի մէջ ելով բազում երանութեան և անբաւ փառաւորութեան համարեալք լինին:

ԳԻՐՔ ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՍԱՀՄԱՆ ԲԱՐԱՌՆՈՒԹԵԱՆ

ԲԱՐԱՌՆՈՒԹԻՒՆ է նմանութիւն բարուց ենթակայ դիմաց : Եւ բարառնութեան զանազանութիւն են երեք . քանզի ոմն է նոյն բարառնութիւն , և ոմն դիմառնութիւն , և ոմն կերպարանառնութիւն : Եւ բարառնութիւն է՝ և ուրանօր դէմքն ծանօթք են , բայց զբարսն յատուկ ստեղծանեմք . որպէս . Օճնչ արդեօք բանս ասիցէ Միքիլէս՝ Պատրոկղի ՚ի բաց բարձելոյ : Եւստանօր Միքիլէայ դէմքն են ծանօթք . բայց զբարսն յատուկ իբրու զբարկացելոյ ստեղծանեմք :

Եւ դիմառնութիւն , ուրանօր զբարսն՝ միանգամայն և զդէմնն ստեղծանեմք . որպիսի . Օճնչ արդեօք ասիցէ բանս ծով՝ ծովակալ եղելոց լակեղմոնացւոց : Եւստ զդէմնն ստեղծանեմք խօսել , քանզի ծով ոչ բնաւորեցաւ խօսել . և զբարսն նորին տարակուսեալ թէ ունիցին զնա միջերկրայք , որպէս Միխտիդէս արար , և Սենանդրոս ՚ի դէմն դից ստեղծանելով զյանդիմանութիւնն :

Իսկ կերպարանառնութիւն է , ուրանօր դէմքն են ծանօթք , այլ դադարեալք են . և զդիմացն ՚ի մշջ բերեմք զկերպարան . որպիսի . Օճնչ արդեօք ասիցէ բանս Սողոն և Սիլտիադէս և Միխտիդէս , արդ ՚ի պէլեպաւնէսիականսն զօրավար լեալ լղէոմն : Վանդի

'ի պելեպաւնէսիականն անդ ոչ Սողոմն, ոչ Լըիստի-
գէս և ոչ Սիլտիադէս մերձ էին. այլ իբր զկերպա-
րանս նոցա մերձ բերեն խօսել ընդ աթենացիսն յա-
ղաքս Սղէոմնի. որպէս արար Լըպողիս յոսկի ազգին,
և Լըիստիդէս յաղաքս չորիցն:

Լը բարառնութեանց ոմանք են տրտմականք, ո-
մանք բարոյականք, և կէսք խառնք: Լը տրտմականք,
ուրանօր տրտմութիւն ինչ 'ի ներքոյ կայ. որպէս.
Օհնչ արդեօք ասիցէ բանս յանկանել Հեքտովրի՝
Պրիամովս: Լը բարոյականք, ուրանօր միայն բարքն
'ի ներքոյ կայցեն. որպիսի. Օհրս արդեօք ասիցէ
բանս միջերկրեայ՝ առաջին զծով տեսեալ: Իսկ
խառնք, ուրանօր բարք միանգամայն և տրտմութիւն
'ի միասին գան. որպէս. Օհնչ արդեօք ասիցէ բանս
Լըփլլէս 'ի Պատրոկղի անկանելն վրէժս առնուլ գի-
տելով. քանզի Պատրոկղի վախճանն՝ տրտմութիւն,
իսկ բարք՝ յաղաքս պատերազմին խորհուրդ: Լըդ
բաժանումն այս է բարառնութեան:

Իսկ պատկեր, համառօտ և բացարձակ, և վճարեալ
յամենայն մանուածոյ և ձեւոյ: Լը գործեսցես զնա
փոխանակ գլխոց՝ երիւք ժամանակօք, ներկայիւ, և ան-
ցելովն, և ապառնովն:

ՕՐԻՆԱԿ Ա.

Զինչպիսի բանս ասէր Ադամ ելանելով 'ի դրախտէն:

Ա. Ո՛վ ուժգնագոյն հաշումն և արդարեւ բօլորո-
վին իսկ անըմբերելի վտանգ, որ 'ի վերայ իմս հա-
սեալ կայ անձին, կասեցունելով զմարմնոյս զօրու-
թիւն, և ջլատեալ լքուցանելով ամենեւին զմտացս պքն
դութիւն. և յայսցանէ ահա դժնդակ անտանելի պա-
շարմանցն փակի յինէն և գոնէ սուղ ինչ սփոփանացն
և մխիթարութեանն մասն: Տինա առ 'ի դիմել ինչ
մեծասուգ հառաչանացս՝ յաւէա ընկղմումն տրտմու-
թեան զիմս գրաւէ սրտառուչ անձն: Վանդի յոյժ
արդէն թիւրեալ 'ի յուղիղ շաւղաց յանցաւորու-

Թեամբս գտանիմ, գեր 'ի վերոյ զօրութեամբն հալածական 'ի փափկանոյցն և յանկարօտ բարեօք զուարճացեալ յամենալից տեղւոջէս, և անկանիմ մերժեալ 'ի նմանող անդնդոց, և յալէկոծութեամբ սահուն եղեալ 'ի ցաւագին կեանս կենցաղոյս: Այլ նա թերեւ մասնաւոր զուարթութեանն կարողութիւն զօր հասանել, եթէ մինչև յայս միայն ինձ աղէտս հարկեցեալ կրելի եղանէր: Իսկայ արդ այժմ խոցոտումն 'ի վերայ կարեւէր արկածից դնի, բնակելով դէմ յանդիման փափագելոյս. և մանաւանդ զանիբացբառնալի և ահաւոր կրճիմն 'ի մէջ անկեալ կենդանական և բոցեղէն պահապանացս ունանց առ 'ի զգուշանալ սքանչելագունիս կարգեցելոց. ոյք զօրէն անհաշտ հակառակորդաց 'ի զարհուրեցուցանելն միայն զինեալք, և ընդ նմին անհատ լուսաւորութեամբ 'ի տուրնջեան և 'ի գիշերի 'ի լուսաւորն և եթ պատրաստական հրամայեալն իւրեանց վայր. և յաղագս այնորիկ խանդակաթս տխտանք հանդերձ երկիւղալից ահիւ գրեթէ հեղձամրդձուկ առնել զթշուառականս յարձակին այր. տեսլեամբ լոկ, և անձաշակ 'ի բարեացն վայելմանէ արգելով:

Բ. Այլ թէպէտ և վրիպեցի յոյժ հիբացեալս ես, սակայն լաւագոյն վարկանիմ առ ասացելովքս յիշատակել և զկանխաւն իմ եղեալ փառաւորութիւն, որով ուրախանայի անախտապէս յանտրտում բերկրութեան այսպիսաբար իմն վայելիւք: Վասնզի նախասկիզբն իբր առաջին հիմն ցնծալեացն իմոց հաստատեցաւ այն, զի յանարգ և յանզգայ նիւթոյ գոյացեալ կերպարանեցայ բաւական աջոյն պատուական կենդանի. այլ և բանաւոր ևս՝ և իմաստութեան շնորհի ընդունող: Այ դարձեալ զի ճշմարտապէս նկարագրութիւն աստուածային պատկերին ծագեալ 'ի սեփական տաճարի բնակութիւնս, լուսաւորագոյն ինձ զկանխագէտ տեսութիւնն հանդերձ անաղտ մաքրութեամբն զեկուցանէր, հանդիպել աներևութիցն երևելապէս գեր 'ի վերոյ ամբարձմամբ քան զբնաւ երկրաւոր լինելութիւնս բարձրացեալ թագաւոր. և ոչ այլուստ ուսե՞ք յաւէտ քան թէ նոյն ինքն յինէն իսկ առելով մասամբն պաշտպանեալ յարմարեցաւ հարազատ օգնականութեանն լրումն: Պատուեցայ այնուհետև աւար-

տեալ բարութեամբն առ 'ի հաւատալ զարեւելեայ տնկադործութեանն վերակացութիւն. և զնոյնս առաջի առնել առատաշնորհ պարգեւատուին 'ի բողոքէն խրախանալ հեշտալի շայեկանութեամբ: Եւ որովհետեւ զերձ այլովքն ամենեքումք տուաւ իշխել անգամ և որ 'ի միջոցին ևս տնկեալ կենացն է փայտ. որ արդարեւ կենդանաբեր պողաբերութեամբն ընձեռէր զինքն ինձ 'ի վայելումն՝ առաւելու բարի 'ի բարիս: Տինսա ես ընկալայ զպատուէր հրամանի իբր օրինաւոր ամբութեան պահպանական աւանդ 'ի ձեռն փայտին գիտութեանց գիտելոյ զբարի և զչար. և այնպէս յամենայն ժամ առ նոյն ինքն կատարեալ օրէնսդիրն հայելով զգուշաբար՝ անհաղորդելի մնացի 'ի ճաշակմանէն աներեւութացեալ չարին, միշտ վայելացեալ մանաւանդ շնորհիւ գլխաւորագունին երանութեանցն՝ անձնիշխան կամքն ազատանալ 'ի բռնադատողական հարկաւորութենէն՝ լինելով աստուածաման: Ի վերայ այսոցիկ ասացեալ բարեաց յայնժամ ապա ես ոչ գիտէի անհոգացեալ զիմանալի չարին մախանս. որ թափուր թերութեամբ ունայնացեալ և անխառն 'ի բարւոյն ընդդիմամարտն գոյ, և դարանակալ քինու ինձ սպասելով, յողայր աւերել զգեղեցկայարմար կենացն անմահագունից յօրինուածս. և եկեալ զիս թշուառացուցանել կամելով՝ պատճառաւ իմն ցաւակցի, և զօրէն իբրու նախահոգակ խրատու վարելով 'ի չարահայտ խարդախութեանցն պատրանս: Իայց այն էր ճմարտութեամբ մարտ՝ ոխորիմ պատերազմողի յարուցանել ընդդէմ իմ 'ի գլորել և ոչ 'ի կանգնել: Ինչպէս հայեցեալ այնուհետեւ 'ի պարզամիտ բնութիւն և դիւրահաւան զուգակցիս, երեւցոյց զձե զհրաժարեցուցեալն իբրու զանսխալ օգտակարիցն լցումն. և այնու զսէ դրդուեալ, սովաւ և ես սայլաքեալ անկանելով 'ի վայր 'ի հիմանէ հաստատուն խորհրդոյ՝ 'ի պատուիրանազանց կամակորութիւն. յորմէ և գտայն բեր 'ի վերայ՝ փոխանակ բարեխնամ հայրենի քաղցրութեանն՝ անծանօթանալոյն և դժուարալուր լուտանացն բան: Եւ ընկալայ ընդ անաշխատ հանգստեանն՝ տաժանելի ջան. և ընդ ուրախանալոյն 'ի բազմապատիկ վայելմունս բարեացն՝ փշոյ և տատասկի բուսուցումն. և ընդ

հրաշալի անապականութեանն, այսրէն 'ի հող զլուծումն հանդերձ թշուառական զուգակցաւս. որում նմանապէս հրամայեցաւ այլովքն՝ առ իս դարձ, և հեծութեան ցաւօք որդեծնութիւնն:

Գ. Եւ արդ որպէս և կամ իւ իւրից արդեօք 'ի մէջ այսքանեաց նեղութեանց շուրջ զին և սաստկացելոց զթանձրամած տխրականացս կարիս կարացից փարատել, թէ ոչ որ զի որպէս թուիս՝ պատշաճեսցի փոքր 'ի շատէ յոյս մխիթարութեան՝ անկանգնելի կործանումն թշնամոյն, որ անհանգիստ հալածանօք 'ի վերայ երկրի երերեալ յածցի. և նմին պատրաստեալ առաջիկայ ևս իցիւ լինել ժառանգաւոր, զահիրիցութեամբ վերջինս աշտիճանի անսպառ տանջանացն: Եւ թող զայս, մի ևս այլ դարձեալ մեծ բարեյուսութիւն առից, միանգամայն իսկ յերկայնամիտն և 'ի մխիթարութեանցն ապաւինեցայց հայր. որպէս զի թերևս չնորհեսցի առ սակաւ սակաւ վերստին արժարժել զառաջին մասն վասն բարետոհմութեանն. և 'ի վերայ ամենայնի եղից զիս ինքն որպէս զմեծ պատճառ զբաղմաբեղուն զաւակասերութեան: Եւ օրինակ զգուշալի զկնի եղելոցն մարդկան, առ 'ի վարժել զլաւագոյն ուսումն վարդապետութեան. զի եղիցին պատրաստք 'ի յառաջագէմն ընթանալ ընթացս առաքինութեան, անընկճելիք լինելով 'ի վայրաբեր խորհրդոց: Եւ անկեալքն դարձեալ ընդ յանցաւորութեամբ՝ մի արհամարհանս զբաւախան յամենայնի տէրութեամբն արացեն: Եւ առաւել յօժարամիտ կամօք փութացին լինել լսօգք՝ հնազանդ կամաւորութեամբ բանին նորա. և կանխեսցեն ընդ նմին յորդօք 'ի հանգիսի պատուիրանապահութեանն լինել. և նոցին հատուցմանցն իբրու յոյժ արժանաւորապէս գտանել վայելողք աստ, և 'ի հանդերձելումն խոտովանեալ յաւիտենի:

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Ձինչպիսիք բանն ասասցէ Յովսէփ վաճառելովն յեղբարցն :

Ա. ԻԲՐԱՆԻ զի անհնարին և յոյժ է վտանգս, և ստոյգ ահա անդր ևս քան զբան գեր 'ի վերայ հանդիպումն թշուառութեան ճանապարհիս. յորում այժմ հասեալս ըմբռնիմ անդերժանելի լինելով 'ի վերաբերութենէ ազիտից սաստկութեան. և գրեթէ այնպէս յամենայն կողմանց պատեալ պաշարիմ հեղձամղձուկ լինելով արտմութեամբս, մինչև ոչ ևս մնաց յիս գուղնաքեայ զօրութիւն միութարելոյ: Եւ զի զլուխ չարիս այս է ապաքէն, որ վաճառիկ յեղբարցս լինիմ մատնեալ 'ի ծառայութիւն. և միանգամայն անկանիմ երթեալ գերեալս ես և ըմբռնեալ, իբրու ոչ այլ ինչ յաւէտ քան թէ որպէս նկարեմա այժմիկ 'ի վիհնեղութեանս և յանտանելի տեղի չարչարանաց: Եւ ինչ նա՛ զինչ ևս ասեմ 'ի վերայ հիքութեանցս, ընդ որս հիանալ գոյ և զարմանալ ընդ այս. զի զորս իմանայի օգնականս՝ որգումն 'ի հարազատս յուսացեալ եղբարս, արդէն զսոսա գտի դաւաբեր թշնամիս, և կորուսանող զաչատութիւնս: Եւ են ստոյգ դժոխահեռ պատելազմողք. որք փոխանակ յաղթութիւն առնելոյ անօրէնութեանս՝ զրոպարտութիւնս խոստովանին. և փոխանակ մատուցանելիք բախտի, զրկութեամբ հիացուցանեն 'ի հեռաստան գնալ ճանապարհ, տարագիր 'ի հայրենի ժառանգութենէն առնել: Եւ այց վայ և աւաղ, զի կորնչի աւասիկ սիրոյս հարազատութիւն, և 'ի ներքս անկանի մախանօք լի սատակիչ թշնամութիւն: Եւ մի և այս չարագոյն վերջովելով վարան դարձեալ, և արտատեղի տարակոյսք ազիտից, որ 'ի ձեռս օտար մարդկանս և այլազգեաց գրաւելով զբարարտեալ կամ. և ամենեկին ոչ ունիմ ուրեք ապաստանել յանապատիս, և օգնական զոք իմումս պաճալել վտանգի. վասն զի ոչ ծնողք են 'ի թիկունս և ոչ

դրացիք և ոչ բնաւ այլ դժ մարդկանէ , եթէ փախըստիւ գուժարկեալ արդեօք զիմս բողոքեմ նեղութիւն , և կամ զանմիթար գերութեանս նեղութիւն : Եւ արդ զի ոչ ինչ կայ յոյս թողութեան հասանել յայտնի է ահա , և ոչ միւսանգամ սփոխանաց ուստեք ՚ի յառաւել տրտմութենէս . բայց այնքան միայն , որ լոկ կենդանական շնչովս զդանդաղանացս իմս կրեմ արեւ :

Բ . Եւ յիսկ աղէ դարձեալ պաշարեալ թշուառականս ես հեծեծելի և եղկելի , իբրև որպիսո՞ւմ կրից համբերեմս . զի միշտ յերջանկութեանն էի սնեալ անփորձ լինելով վշտի . և այնպէս յամենայնի գիտէի անսուտ գոյ զաստուածային կամացն ասացեալ առ իսխոստմունս ՚ի ձեռն երազական պատմութեան . մինչ զի հանապազօր բարեաց և եթ զուարճանայի յուսովք , և զգժնեայ ինչ նեղութեանց և ոչ միով իրօք ըստ յաւէժ սովորութեանն յայտնէր ինձ : Եւ սակայն թէ և փոփոխումն ևս առնոյր ՚ի խոստմանէն ըստ իրացն շրջաբերութեան , այլ ոչ . եթ ըստ ինքեան հաստատուն բնութեան . յորում և յիս իսկ համարձակիմ ասել ոչ ինչ կարեմ ցուցանել , թէ զսխալանացն երբեք կրեցի կիրս՝ և յաղազս այնորիկ ընդդէմս իմն դարձան բարեփառութիւնք : Եւ այց միշտ որպէս և կէին իսկ՝ նոյնօրինակ և կեցից , ճանաչելով զայն և եթ՝ որդոն ասացին , վայելել զբարեփառ գրգանացն և զուրախութեանցն բերկրութիւնս ՚ի գեղեցիկ և յաստուածային անընթաց , որ հանապազ ըստ առաքինութեանն զբարեզարդութեանն փոխանորդէր փառս : Եւ այն գունակ էր ինչ զոր ծերունին մեկնէր հայր , և էր որով ես հասանէի՝ վայելչացեալ ծաղկեայ պատմութեանս . որ իբր նախակրթակ գոգցես մեծամեծացն լինէր պատուի , և թերևս յիրաւի՝ յաղազս անշարժ խաղաղական կելոյ շնորհիւ : Եւ այց երանի թէ չէի պատահեալ այնմ ամենայնի հրճուալից կենաց . ոյք պատճառք բոլոր փնասկարութեանցն եղեն , քինուն ասեմ և ատելութեանն , մախանացն և անարգութեան , և նոքն համանման չարեաց : Եւ յաղազս որոյ եթէ այնք ոչ էին լեալ յաջողուածք , ոչ և ուրախութեանցս խափանէր կենակցութիւն . և ոչ փոխանակ սիրոյ՝ յասացեալ դրդէին չարիս : Տինս սչ այնքան զիմ թշուառութիւնս

ողբերգեցից, որչափ զժերունոյ հօրն զանմխիթարա-
կանն սուգ, յորժամ յանկարծօրէն գուժիւ համբաւ
հարազատիս նորա երթիցեն դաւանք. և անժուժա-
ցեալ նա ճշմարտութեամբ՝ զի առնի իջուցանել ինձ
զժերութիւն նորա տրտմութեամբ լի 'ի դժոխս :

Գ. Եւ արդ իւ և կամ թէ ո՞րպէս յայտմ հետէ
հնարեցայց թափել զնա՝ միանգամայն և զիս յամենա-
բեր վշտէ առաջիկայ չարչարանացն . զայն այլ իւրիք ոչ
կարացի գիտել, բայց միօշն և եթ բուժօք . ոյց թէ-
պէտ բազում և անբաւ է աղէտ ապագայից վշտացն ,
սակայն զբարետոհմիկ և զանկողոպտելի զսովորական
հաւատն իմ հանդերձ առաքինաւէտ պարզմտութեամբն
առից . ոչ կորուսից անվհատելի կամօք : Բայց որպէս
և է զանազանաբար համբերելով և մաղթելով սպա-
սեցից աստուածային խոստմանցն . և ստէպ թախան-
ձելով կացից առ ամենեցուն արարիչ, ոչ միայն արդա-
րութեամբ, այլ և նախնեացն գեղեցիկ հաճոյու-
թեամբ : Եւ յայնժամ ապա 'ի հաշտութիւն եկեալ,
վստահանալով ասեմ, եթէ 'ի մօտոյ և եթէ ընդ եր-
կայն ժամանակս, հաստատ գիտելով հասանել է հայ-
ցուածոցն, և առնուլ է ոչ զյաւիտենիս և եթ 'ի նե-
ղութենէ բարութիւն, այլ և զհանդերձելոցն ևս մե-
ծութիւն ժառանգել : Վասն զի նմանապէս նոյնօրինակ
և այլումն ամենայնի յուսով առաջի կայ վայելել զան-
գործ և զհոգեւոր անհոգութեան ցնծութիւն :

ՕՐԻՆԱԿ Գ

Զինչպիսի բանս ասաց Դաւիթ յորժամ զԳողեթ եսպան :

Ա. Ի՜նչ անկեալ կայ այժմ 'ի ներքոյ օտիցս իմոց
մեծս և անարդիլ կերպարանս, որ բարձր յոյժ հասա-
կաւս է՝ յաղթ մարմնով, և միանգամայն ահաւոր ծան-
րութեամբ վայրաբերեալ զինուցս . և ինքն ըստ ին-
քեան զօրէն իբրու անպարտելի համարեալ զօլ նա-
հատակ : Եւ զի այնպէս գոգցես ամենայնիւ խրոխտ 'ի
տեսանել երևի, և հզօր հսկայազն յիմանալ . և ար-

գէն լոկ 'ի ցուցմանէս միայն 'ի հիացումն երկիւղի գրեթէ 'ի բաց փախստիւ զբնաւիցս կացուցանէ ան ձինս, Օ քնչ ինչ և կամ որպիսի իւրք ըմբռնեալ արդեօք զպարտութիւնս խոստովանի. թուի թէ յոչինչ պատճառէ: Վրանզի ոչ 'ի հակառակամարտ զինուցն արդէն դիւթաւալ 'ի ներքոյ իմոցս դնի ձեռին, և ոչ 'ի գեղարդանց վիրաւորելով, և ոչ 'ի նիզակաց, և կամ 'ի չարագոյն հատանողն սուսերաց: Տի, սա որպէս երեւի ոչ 'ի նետաձգութենէ անգամ, և ոչ յայլ իմեքէ նոյնպիսի մարտացու գործւեաց կարեւելը և անշունչ կայ. բայց 'ի միոջէ միայն 'ի շառաւմանէ քարի զ'ի վայր իւրս արտարերէ վախճան. այնքան արագագոյն գոլ, մինչ զի և յառաջ քան յերկիր բերեալ հանդերձ օ զորմելի կործանմամբ՝ սատակումն ինքեանս յայտնէ անձին: Եւ զի այս այսպէս է, ապա 'ի դէպ է այսուհետեւ, որում համանգամայն և տայ իսկ որգոյն աջողութեամբ իմն և ժամն 'ի ձեռն, ոչ միայն 'ի սմանէ զկապտումն զինուցս և եթ առնուլ և զաւար բանակիս և եթ բերել, այլ և զնոյն ինքն նովին սրով աներկ բայաբար բառնալ զգլուխս, և անդրէն յաղթութեամբ¹ լի յիմն հատուածել բանակ:

Բ. Լ՝յլ նա, ուր արդ սորայն իցեն պարծանք՝ զբաւեցելոյս վատթար մահու, և կամ զինչ տեղի կորանացն իւրոց համացեղիցն կացոյց. որ երբեմն այսքան բազմաժամանակեայ քառասուն աւուրբքն անցեալ 'ի մէջ երկաքանչիւրոցն կայր բանակաց, լցեալ խրոխտ ամբարհաւաճութեամբ 'ի բանսն. որպէս զի յոյժ զօրութեան 'ի դորայոցն տայր 'ի պակուցումն ահի եբրեական զնդին. և զայն ցայնքան յաճախեցուցանէր համբարձեալ զժողոճահեռ հայհոյութեամբքն, մինչ զի ոչ և եթ նախատինս անարգութեան տեսանողականն դնէ ազին, բայց 'ի գլխովին և առ նոյն իսկ արարիչն անսղդակեալ յանդգնէր՝ 'ի վերզհպարտութեանն արձակել զձայն. և յայտնէր զիւրմէ կարծիս տալ հնդրի խորախոտանօք, իբրու թէ ինքն իցէ տուիչ յաղթութեանն՝ և ոչ այլ ոք: Որ այնոքիկ սուտ կարծիք, և վերին անգամ երկնաքաղաքացի զօրականացն անարժան

1 Երկու օր. յաղթողութեամբ. . . դժոխսիւս . . . քետողսն դէ:

գոլ, թող թէ մարդկային տկարութեանս, և ամենևին իսկ ոչ: Ինդ ոյս կարի յոյժ և իմ դժուարեալ՝ յառաջագէմ լինէի յայնժամ, ընդ դժնեայ ապարասանութիւնն չարագոյն թուելով առաւել քան թշնամանօք լի և աղարտանօ անձինս, ընդ կիտադրեալն յաղթութեան այլազգեացն, և ծառայութիւն պարտութեան եբրայեցւոցն. և անդէն՝ ի գլխովին անուն պարծանաց յաւիտեան իւրումն ժառանգեցուցանէր անձին, ցուցանելով սուտ վերերևութեամբն զանյայտութիւն պարծանացն: Գորմէ ամենևին վրիպեալն գտաւ. և եղև ոչ ըստ այնմ օրինակի, այլ որպէս տեսանիս՝ լուծեալ ի վայր յինէն ի մանկագունէս, զոր յառաջագոյնն ելից քինու, և այժմ անկեալ կայ ծաղը և երևոյթ ձևով:

Գ. Իսկայ արդ լիցի կարի քաջ յայսմ, զի կատարեցին ըստ սորին օւխտադրութեան խորհրդադրեալ, և մերքս մտցեն ի մէջ բանակին և հարցեն զգօրս այլազգեացն. և այնպէս անխնայ ի դուրս զգէն և զաւարնոցին առեալ բերիցեն, հրձիգ առնելով զգաւառս նուցա, քանդել զքաղաքս, ի ծառայութիւն վարել զազգն, և համաջինջ ի միջոյ զօրինացն բառնալ զամբարիշտ սովորութիւն: Եւ հաւասարապէս յօժարութեամբ յայնժամ ապա ի խոր խաղաղութենէն յաւէտ և զմերս ծաղկեցուցուք օրէնս հանդերձ քաղաքօքն, եդեալ նուիրեսցուք ոչ այնոցիկ յաղթութեանն պարս զինուց և կազմութեանց մերոց առաւել քան թէ ստացողին բոլորեցուն: Եւ մանաւանդ ինձ առանձինն դարձեալ եղիցի նոյն խրատաբանութիւն ի դէպ՝ ապաստանել ի վերին օգնականութիւն, և ճշմարտապէս հրամայեցայց յապաւինեն լն միայն զօրութեանն Լստուծոյ ձեռինն գործ: Եւ յայնժամ ապա աւելի քան զասացեալսն ըմբռնեցից զբարինս՝ առաջնորդել Խարայելի, տիրել թշնամեացն, և ի խաղաղութեան միշտ զաազմախնձոյսն պահել քաղաքսն:

ՕՐԻՆԱԿ Դ

Զինչպիսիք ապարանս ասացէ Պաւլոս 'ի շրտնու աչացն :

Ա. ՍՏՈՅԳ արդարեւ այս ուրեմն 'ի վեր է քան զմիտս զարմացումն, և ճմարտապէս գործ աստուածային ըսքանչեւեաց. որ զմիջաւորքս շուրջ զինն սաստիկ փայլատակումն ճառագայթից ծաւալեալ՝ բլշեցուցանէ ըզբնական ներգործութիւն տեսանելեացս. և ահա անկեալ դնիմ լի սարսափելի և սրտապախ պակուցմամբ : Եւ առաւել ևս հրաշալի այս, զի ոչ 'ի հակառակէն լուսոյ հարկանիմ անտեսութեամբ. այլ յորմէ արժանաւորութեւնս լուսաւորագոյն ևս իմոց լինել երեսաց, այսու 'ի ներքս մտանէ աղջամղջին կուրութեանս խաւար : Ս'իմնգամայն յարեալ լծակցի ընդ սմին և ահաւոր բարբառ հնչեցուցանելով սակաւութիւն մոլորութեան անձինս առ 'ի զարհուրեցուցանել և ըզխաղաղացեալ յապահովութիւն լսելեացս : Յայսցանէ կրկնապատիկ ահաւորութեանց արտաքս մերժեալ հեռանայ յինէն և գոնեայ փոքր ինչ քաջալերութեանն պնդակազմ հաստատութիւն. նմանապէս և զուղեկցացս փոխանորդէ զպնդութիւն՝ լքումն, և զխորհել և զիմանալ՝ անզգայ թմբրութիւն. ոյք հաշեալք ահաբեկութեամբ գտանին 'ի մէջ կիսամահ տագնապի : Ուստի հարկաւորապէս կարծեմ զփորձ առնելով այսպէս նշահաւոր երեւմանս՝ անկար հասու գոյ կատարեալ տկար և հողեղէն բնութեանս : Եւ լ'ութպէտ և զիջանէ ձայնիւս 'ի փոքր քաղաքէ նազարացւոց զինքն անուանել, սակայն ճանաչի 'ի կատարումն այնր զօրութեան՝ որով արարածք հաստատեցան և պահին :

Բ. Իայց ոչ անգիտանամ զփորձ զարհուրեցուցանողի դիպուածոյս՝ յաղագս յառաջագոյն խոտորելոյ յուղիղ ճանապարհէ ճմարիտ խոստովանութեանն. և զընդդէմ համբարձումն աստուածային կամացն բարեպաշտութիւն համարելոյ : Եւ այսպիսի ջերմութեան՝ և 'ի նմին անհաւատութեան մնալոյ լինէր պատ-

Ճառ, նախ՝ զի յառաջին տիող հրահանգեալ առ ոտս հաւատարմի վարժողին՝ ստանայի զփարիսեցւոցն քաջ ուսումնութիւն : Եւ վիժա դարձեալ գիտութեամբն ծանօթանայր ինձ քան զամենայն ազգաց վերագոյն փառաւորութիւն իմոյս ազգականաց ընտիր տոհմի՝ ոչ անծանօթ եղեալ, և եթէ զորպէս սքանչելի տաննպատգամեան օրինադրութիւն 'ի ձեռն մեծին մարգարէի բովանդակեալ աւարտեցաւ : Ասն որոյ պանծալի իբրու բարենախանձ իմն յորդորմամբ 'ի հայրենի աւանդութեանն գիտել. որով ձեռնամուխ լինէի այնուհետեւ յաւարումն եկեղեցւոյ. ոչ ինայէի 'ի մատնել զդասս հաւատացելոցն 'ի բանդարգել չարչարանացնեղութիւնս. և զի 'ի կատարման առաջնոյ նահատակին անխափան պարապումն սպանողաց՝ ինչ առաւել գայր 'ի բովանդակութիւն : Եւ այսպէս օրինակ իմն առաջնորդ հալածչացն առաքելականն պարու լինելով՝ յամենայն ժամ ջանայի աղարտել զձմարտութեանն զարգացումն. մինչ զի ոչ միայն զենակեալսն յըրուսաղէմ, կամ եթէ որք շուրջ զնովաւ մօտաւորք 'ի յամբոխն զնոսա պատրաստական, այլ և ընդ հեռաքնակ սուրբս անջրելի քինապահութեամբ գրգռեալ՝ 'ի գուպար յարձակէի. և յայտ յորում ըմբռնեցայ՝ տանել գրով ամբաստանութիւն անստգտանելեացն : Ինչ որոյ խափանմանս այժմ յիրաւի հատուցից յառաջիկայսն յինէն գովութիւն Եստուծոյ որ ոչ ըստ յանդգնաբար բերման չարաչար սատակմամբ շիջոյց զկենդանութիւնս, այլ շնորհեաց խրատ զգաստացուցիչ ստահակութեանն :

Գ. Օ որ և իմ ընկալեալ կոխեցից զանհնազանդութիւնն հլու հաւանութեամբ. դարձուցից զհայհոյող լեզուս 'ի բարեբանել զտէր և խրատել զմարդիկ. եղէց փոխանակ հալածչի՝ քարոզ, ընդ աւարողի՝ գերել զմիտս ամենեցուն 'ի հնազանդութիւն Վրիստոսի : Եւ և հիմն այսոցիկ եղից զլուսաւորութեամբ աւազանին կնքումն. առաջնորդեցայց 'ի լուսաւորացն 'ի տեառնէ կոչեցելոց՝ գալ 'ի գիտութիւն ճմարտութեան : Հանդերձ այսօրիւք և այսպիսեօքս եղիցի ինձ աւարտ կատարելական ընտրելոց նախնեացն բարեյուսութիւն. որպէս զի և նոցունց ցնծալի բարեացն խոստացելոց ժառանգող լինել պատրաստեսցի անվթար :

ՕՐԻՆԱԿ Ե

Զինչպիսի բանս աստույգ Պետրոս զինի ուրանալոյն զտէրն :

Ա. ի՛վ սաստկագոյն հառաչումն և ցաւագին հեծութիւն , որ 'ի դժպատեհ գլորմանէս յարձակելով 'ի վերայ' ընու խաւարազգած մթարութեամբ զոգւոյս լուսաւորութիւն . և ճմխալ հեղձամղձուկնեղութեամբ աղիտից՝ թարշամեցուցանէ զգորութիւն բնութեանս . և այսպիսի կապանաւոր և յանսփոփելի սգոյս բառնաց յինէն քաջալաւ յոյս միտթարութեան : Վանգի ահա նկար¹ օրինակ մեծի բարւոյ անսխալ հաւատոյն , և յառաջաձայնեալս 'ի տեառնէ վէմ , շարժիմ 'ի բարձր աշտիճանէ կատարելութեանն՝ յամենեւին 'ի ստորին և 'ի վերջին խոնարհումն . մինչ զի ոչ 'ի մասնաւոր յանցանաց իմեքէ յաղթահարիմ՝ խարդախանս առ մերձաւորն նիւթելով , և ոչ 'ի մարմնաւոր կարեաց յեղում 'ի վերպանս . այլ բովանդակ բաժանումն 'ի կենացն աղբերէ ել , և խոտորումն 'ի ճմարիտ ճանապարհէն ինձ առաջի անկեալ կատարի : Եւ զսոյն փոքր ինչ թերեւ և դիւրակրելի գոլ , եթէ 'ի զայրացմանէ գազանաբարոյից ոմանց ահաւոր իշխանաց ելով ընդդէմ՝ աստուածպաշտութեանն համբարձեցելոց . ոյք բազմապատիկ տանջանարանացն սրտկուցմամբ՝ բռնադատեն հաստատել զստութիւն իբրու զստուգութիւն . և կամ թէ յայլմէ ինչ գոլ 'ի բռնաւորական և յանժուժալի դիպուածոյ ցուցանել զյանկարծադէպս հեղեալ 'ի վերայ հիքութիւն : Եւ զի ոչ ուստեք այժմ բարետոհմիկ կերպարանիս ազատութիւն իջանէ 'ի ծառայական ամբարշտութեան զառաժումն , բայց միայն որպէս ստուգեալ ճմարտիս՝ 'ի վատթար և 'ի նուաստ բնութենէ . մանաւանդ թէ յապատոհմիկ իսկ կնոջէ , որ արդէն հարկեցուցանէս գոգցիս զօրէն բռնաւորագունի : Վարձեալ դատողականս խիղճ հոսեալ ան .

¹ Այդպէս հնագոյնն . այլք անկար :

ընդհատ յերկարութեամբ յորդաբուխ արտօսը և ըզգորովալիը ողբովք զկականումն՝ տանելով զթշուառական պատահումն մեղաց։ Ո՛վ անհնարին և արտառեղի տարակոյսը ողորմելի ողբերգութեանս, իբր որպիսի վտանգիւք ամբարշտութեան եկեալ հանդիպեցար ինձ՝ սաստկացուցանելով զանմխիթարական տրտմութիւն մի քան զմի 'ի վերայ արկանել։

Բ. Եւ զի ոչ արտաքոյ արժանաւորին այս է բան, մանաւանդ յորժամ զառաջինն ևս զիմ յիշատակեմ զանցս բարեգիպութեանցն. ուստի սկիզբն անհակառակ աջողուածոյ առաջնորդութեանն գիտեմ հնչեցուցեալ առ իս զտէրունականն քաղցր բարբառ. որ անդէն վաղվաղակի ընդ լսելի լինել, փութացայ արհամարհել զ'ի մանկութենէն աշխատութեամբ կեցեալ զաշխարհականսս. և միանգամայն անխափան գնալ ընդ շաւիղս ծագելոյ փրկական լուսաւորութեանն. յորմէ և պատուեցայ այնուհետև առաջնոցն առաջագոյն գոյ զահերիցութեամբ։ Եւ ես արժանաւոր լեալ պատուի անապական փառաց և թաքորական էի 'ի լերինն, տեսանելով հաւատարմօք և լուսազգեստ վկայիւքն զանձառելի այլակերպութիւն փառացն տեսուն. ուր զի և առ յոյժ հեշտանալոյն իմոյ 'ի նորահրաշ հանգստարանին, յօժարէի առնել 'ի նմին զանհեռանալի բնակութիւնն. և երանի թէ յայն եղեալ էր ամբողջ գծաւարաբուժելի խրամատութեանս։ Եւ այսոքիւք բաւականացեալ էի յամենայնի՝ ոչ միայն յայլոն կենաւետ փրկութիւնսն, այլ և յառողջամիտ ևս հարցումով՝ լցեալ լինէի վարդապետական շնորհալից իմն կանխադիտութեամբ. և անդրէն պատասխանուովն դաւանեցի ստուգապէս, և երանեցայ ամենաբարի երանութեամբ։ Եւ նա, նմանուպէս ասացելոցս այնքան բաւականացայ փոքրոգի զնիւթական ծանրութիւն բեռինս առնել, մինչև համարձակեցայ առնուլ օրինակ իմն որպէս ընդ հաստատուն ընդ յատակ ձանապարհորդել ընդ անկայուն և շարժուն երբեմն բնութիւն ջրոյն որ 'ի ծովուն։ Եւ այնպէս ահա աւելի քան զսոյն ամենայնիւ բարեկրեալ զուարճանայի թագաւորաբար ձօխութեամբ, աւարելով զաներևոյթ բանակսս հակառակորդացն։ Ինչո՞ւ նոսին հալածականս

և զախտաժեռութիւնս երկաքանչիւրոցն առնէի՝ հոգւոյ և մարմնոյ։ Եւ զի ևս մի ըստ միովէ թուեցից. բողորովին իսկ այսպիսի սքանչելագործութիւնք օր քան զօր նորոգելով՝ ՚ի միտսն զարգացուցանէի զջերմեռանդ սէրն ընդ անբաւ բարեացն պարգևողին իմոյ Վրիստոսի։ Ինդ որում և մերձաւորագոյն յանցելում գիշերիս ՚ի յաղօթելն աղօթակից լինէի. բայց և ինքնաձեռն ՚ի վրէժխնդրութիւն ունողացն էի. զոր և ծանուցեալ հաւաստի դիտաւորութեամբ ամենատեսին, սակայն և այն օր ինսամարկելով արգելոյր զառաւել քան զարժանն զհամարձակութիւն՝ աստուածաբար զգուշացուցանելովն՝ ՚ի բաց դնել երկայնմտութեամբ զմարդկօրէն յոխորտութիւնն, և ուսոյց առնուլ զհեզ նուաստութեանն պատուիրան. և այնպէս մինչդեռ կամէի անհաւան վիճաբանութեամբն զհարազատ սիրոյն ցուցանել օրինակ, և գերազանցութեամբ զամենեքումք ելանել զզուգակցոքն, նորին աղագաւ աւասիկ քան զամենեսեան իջի ՚ի խոնարհ՝ գայթակղութեամբս։

Գ. Ըստի և զի վերելմն և լաւագոյն կանգնումն յուսացայց՝ նովիմք յուսահատելոցն օգնականաւ գտանել. արարից նախաշաւիղ վերստին ուղղութեանս ըզհակառակն այնորիկ՝ յորմէ գթեցին. զի զոր սակաւուցն առաջի քակեցի, առաջի բիւրուց և բազմաց անդրդուելի դաւանութեամբ շինեցից՝ յաւելուած բարւոք յորդորման, ՚ի բոլոր յուժոյ և յօժարամիտ ջերմութենէ մաքուր սրտիւ և խոնարհ անձամբ զգեցայց զզջումն ապաշաւանաց։ Եւ և որ վրիպակ ազդեցմամբ զկենացն բան լուտացաւ լեզուս, շարժեցի յայսմհետէ ՚ի նորին փառս բարեբանել, և յուսուցումն մնորեւոցն։ Ինտանասցի ընդ այսոսիկ և համբերող ժուժկալութիւն. զի թէ եղիցի ծովակուր ընկղման մատնել, և թէ ոմանց մարդախոշոշ զազանացն վատնումն, սակայն կամաւորապէս դիմեցից իբրու յարդարել կարապետ ուրախութեան. որպէս զի առ սակաւ սակաւ արծարծմամբ լաւագունիցն հասից յառաջին ծայր կատարելութեանն. և եղէց փակակալ արքայութեանն, հիմն եկեղեցւոյ, և հոգւոյն սրբոյ ընդունող, և միանգամայն վայելող հանդերձելոյ և յաւեժակայ բարութեանցն։

ՕՐԻՆԱԿ 2

2. Ինչպիսիք բանն ասասցէ Յորդանէն բաժանեալ յԵփեայէ :

Ա. ԻՌԱՆԱԴԱՏԻՄ ահա և յոյժ վարանիմ յերկա-
քանչիւր կողմանց՝ 'ի բնութենէս միանգամայն և 'ի
հրամանէ առնա Լ'ստուծոյ. վասն զի բնութիւնս հզո-
րապէս զ'ի վայրն հոսանից ունի կարգ. և սա այժմ
ըստ ոչ սովորական սարասի հրամայէ ինձ անդրէն 'ի
վեր կոյս ընդ կրունկ զիմն առնել դարձ, և իսկոյն բա-
ժանմամբ հուն ճանապարհի և դիւրագոյն անցս իւրոց
պատրաստել ոտից. և զայս ոչ գիտեմ թէ որպէս 'ի
դրութեանն զիս ինքն կարեմ կացուցանել՝ դատել և
որոշել, և համանգամայն 'ի մարդարէէս գեղեցկապէս
զերծանել կամաց: Վ'անգի միոյ կողմանս՝ թէ և կա-
միմ իսկ հարկանել զսովոր սիրոյ սպասաւորութիւն,
անկարելի գոլ յաղագս յորձանիցս անարգելութեան.
և զերկրորդիս դարձեալ՝ թէ անտես և անկատար թո-
ղում, քամահանաց գործ և այս է վեհագունիս փա-
ռաց, և ծանր ևս և ընդդէմ աստուածային նախա-
խնամութեանն գործոյ: Եւ արդ իբրև յանհնարաւոր
'ի մէջ երկուց այսոցիկ անցեալ կամ վտանգից. և ոչ
զմի ոք 'ի սոցանէ կարեմ ստուգապէս ճանաչել ընտր-
մամբ զաջուցն և զահեկիցն, որպէս ասացին:

Բ. Եւ միայն զի վաղվաղակի յայսմ նեղութենէ
գայ վաղնջուցն անդորր յիշեցեալ ինձ բարեբախտու-
թիւնքն, զոր արդեան տարակուսանացս բերեմ 'ի սփո-
փանս՝ այսպիսի բան. ուստի նախ առաջին էջս առեալ
յանուանեալ 'ի Իբանան լեռնէ միայն ես. և զոյս
քաջ գեղեցիկ զուարճացմամբ զաւետեացն սնուցանէի
երկիր արբուցմամբ, շայեկանացեալ 'ի տունկս և 'ի
բոյսս. և համօրէն գրեթէ ամենայն գեղիցն և քաղա-
քաց, անբանիցն և բանաւորաց պատճառ գոլ անցանել
'ի բազմութիւն. և չէր ինչ յայնցանէ մնացեալ բա-
րեաց՝ զորս ոչ ինձն էր հաւատացեալ նախախնամու-
թեամբ լի երանութիւն՝ եթէ յերկնուստ և եթէ

յերկրէ : Տինա և հոյանունս էի պարծանօք . որ թէ կային ևս այլ խաղացմունք ուրեք լայնութեամբ և խութեամբ յաւետ քան զիս , սակայն ոչ այնպէս զիւրաքանչիւր գաւառս ամենաբարիք համբաւեցան , որպէս և ես յատուկ 'ի պարգևացն երկրի յղիանայի երջանկութեամբ . և այնպէս մինչև ցայժմ գրեթէ անգնալի խորութեամբն բնակչացն հանդիպեցայ . և ազատաբար ոչ բնաւ ումեք ծառայել հնազանդեցի , բայց միանգամ և եթ այսպէս յատուածատեսակն բռնադատեցայ ազգէ . և զայն 'ի վերուստ հրամանէն՝ տեղի տուեալ խորշեցայ երկիւղիւ , և անդրէն զիմն աւարի գնացա , իբրու պարիսպ նոցա գործելով անցի կրեւեաց զտապանակ ուխտին տեսան . և պաղեալ այնպէս ցամաքութեամբ կացի պաշարեալ , մինչ զի ոչ իշխեցի և ոչ զմիոյ ուրուք թանալ զկօշիկս : Եւ սակայն զիարդ և էր՝ պատճառաւ մեծ սքանչելեացն եղեն առ իս յայնժամ զօրութիւնք . զոր թուի թէ ահա յառաջիկայս ուրեմն զնոյն հայցէ գործ :

Գ . Որում համարձակեալ լիւ և է հնարիւք առից այժմ զտեղի . ճանապարհ արարից , և 'ի հետ աստուածայինն երթայց կամաց , որպէս և ամենայն հաստատեալք և արարեալքս 'ի նորին վարին բանէ : Իստ նրմին օրինակի և ես ցուցից մեծապէս հնազանդութիւն , և քան զերբեմն կարմիրն ասացեալ ծով . և եղէց սիւրեւագոյն և զլիաւորագոյն 'ի գետոց . և միւսանգամ ընդունակ որպէս կարծեմ այնմ հրաշից մեծի , և գերաշխարհիկ բարւոյ՝ ակնհայտութեամբ աւետեաց . որ ոչ այլում ումեք լիցի ջուրց համըրէն ամենայն գոյացութեան ընդ ենթարեգակամբս :

ՕՐԻՆԱԿ Է

Զինչպիսի բանս ասացէ , որ 'ի միջոց երկրի բնակեալ առաջին զծով տեսեալ :

Ա . Ո՛վ նոր իմն և սքանչելի անկարծելի տեսիլ , իբրու որպիսի զարմանալեօք եկեալ հանդիպիա ինձ , անքննելի հաստատութիւն և ահագինս պակուցանող

տարեր . զորմէ և ոչ ընդ միտ անգամ ածի խորհրդօրէն . սա ահա գողցես յանկարծօրէն իմն այսմ զեղանի հոսանուտ ունելով բնութիւն , և միանգամայն ցոյցս երկիւղի յիս կացուցանէ : Այլ 'ի սոյն յորժամ հայիմ տեսանել , զի է ոչ այլ ինչ 'ի յաւեժակայ գոյացու թեանցս , բայց միայն ջուր համատարած անպարագիր մեծութեամբ ծաւալեալ . և յոյժ բացերեակ դիմօք անդր ևս քան զտեսանողականս գերազանցէ զօրութիւն՝ հարթարդակ բնակութեամբս : Այլ այս զի ոչ 'ի լերանց պարունակի սահմանաւ , և ոչ մի ինչ ցամաքային էութեամբ . այլ զի երբեմն կայուն անդունդս է , և երբեմն շարժուն իմանամ վերագոյն դիտաւորութեամբ ճշգրտեալ . բայց թէ որպէս մերթ խաղաղօրէն ձևով քստմնեալ ծածանիս , և մերթ լի ամբոխիւ զինէն յարուցանէ ալիս՝ ճշմարտէ ոչ զմու . յայսմ վարանեալ տարակուսիմ յընտրման : Տինա զսոյն դարձեալ գիտեմ , զի և անհասանելիք են խորքս , և անքննելիք համբարեալքն 'ի սմա մեծութիւնք . այլ թէ զիսորդ 'ի միջոյն և այսր լեռնօրէն յորձանօքս բարձրացեալ կուտակէ զանհատ ջուրց պարաբերութիւն . և համայն իբրեւ կարծիս տայ անարգել բնութեամբ յընկղմումն վրիպակ յարձակել 'ի յաշխարհայս . որ միայն ոչ եմ անգէտ՝ որ կարի յոյժ յայտնիս է . վասն զի հասանելով 'ի յեզերս խորտակի սպիտակացեալ ալի ցուցանել , և աներևութացեալ այնուհետեւ աւելի գոլքան զայս և ոչ ինչ : Բայց ով զարմանալի և նորոգ տեսութիւն , զոր յառաջագոյն ոչ նմանապէս այսորիկ կարծէի զսմանէ :

Բ . Այլ թէպէտ և լուր ընթացից ժամանեալ սորայն հասանէր 'ի լսելիս , սակայն յորժամ պատմեալ լինէր՝ թուէր որպէս սակաւ ինչ բաղկացեալ գոյացութիւն . և նորին աղաքաւ համարէի ապա զորքանութիւնն լինել զօրէն լճաց ինչ , և կամ դուզնաքեայ խաղացումն յորձանից գետոց , որք չափին եզերքք , բովանդակին մեծութեամբ , և բազում անգամ գնալիք մարդկան լինին՝ առ 'ի յանցս ճանապարհի տեղի տալով . և թէ երբեմն սաստկանան սակաւագոյն յաւելլով յուխից ումանց , այլ յաւէտ ընդ նմին և շայեկանութեան եղեն հասեալք և միշտ քաջավայելութեամբ

իմն արժանաւորս կարգի։ Իսկ այս զոր տեսանեմն
այժմ ոչ այսպիսի բերէ նմանութիւն, բայց ծովու ան-
հուն լինելոյ՝ ծանծաղի անբաժ և 'ի վիմաց, յոր թէ
մերձեցայց հուպ երթալով, հաստատ գիտեմ զի միան-
գամայն անկարացեալ 'ի սորայն լինիմ համոց։ զայս ի-
մոցս ցուցցէ մատուցանելով քմաց։ Իբրու ոչ ևս քաղ-
ցուն ջուր ըմպելի աւելի քան զաղտաղտն գտանել ան-
պիտանութիւն։ և զմիշտ ընդդէմ հակառակն յարուց-
մունս աներևութացուցանելովն յինքեան յաւետախա-
ղացն աղբերաց։

Գ. Եւ որով արդեօք համարձակութեամբ համար-
ձակեցայց։ յորում ոչ դալարեացն երբէք կարացեն
ընծիւղել բոյսք, և ոչ տնկոցն ցուցին զանազան և
հաստատուն վայելչութիւնք, և ոչ բնաւ այլում օւմեք
կենցաղականացս եղիցի յարգոյ և պիտանացու յիր-
ինչ։ Բայց միայն անցեալ գնացցէ 'ի բաց երթալով
նաւորդացն հմտութեան ընձեռեալ բազմադիմի ջա-
նով շահիւք լի բարեբախտութիւն։

ԳԻՐՔ ԻՆՆԵՐՈՐԴ

ՍԱՀՄԱՆ ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԱՐՏԱՍԱՆՈՒԹԻՒՆ է բան պատմական 'ի դէմն ածելով երևելապէս զյայտնեալն: Եւ արտասանելի է զդէմն, և զիրս, և զժամանակս, և զտեղիս: Օգէմն, որպէս Հոմերոս՝ զ( )գիւսևս, հրգնի՝ էր թիկամբք՝ սևագոյն գանգրահեր: Եւ զիրս, որպէս ( )ուկիդիտէս՝ զնաւարկութիւնսն: Եւ զտեղիս, որպէս նոյն ինքն՝ նաւահանգիստն ձմեռնային: Եւ զժամանակս, որպէս թէ որ անցանիցէ ընդ գարունս, կամ ընդ այլ ինչ ժամանակ նոյնպիսի:

Եւ արտասանութեանցս ոմանք են պարզք, և ոմանք շարալծեալք: Պարզք, որպէս յորոց ասացի իւրաքանչիւր որ: Իսկ շարալծեալ, որպէս արար ( )ուկիդիտէս զգիշերամարտութիւնն, կռիւ արտասելով՝ հանդիպեալ 'ի գիշերի. քանզի ժամանակս գիշեր, իսկ իրք՝ կռիւն. և արտասէ գերկաքանչիւրսն 'ի միասին:

Պարտ է յարտասել զդէմնն՝ յառաջնոց մարմնոց սկսանել. իսկ իրս և տեղիս՝ 'ի նախեիցն և որ 'ի նոսա է. և յետ այնոցիկ հանդիպեցելոցն: Եւ պարտ է ասացուածին դաշնաւոր գոլ, և ծաղկեալ, և շարամանեալ ամենայն ձևովք:

1 Երկու օր. հոգի. չորս օր. հոգի կամ հեղի:

ՕՐԻՆԱԿ Ա

Արտասանութիւն Արբահամու, յորժամ զլորսն վանեաց թագաւորս,

ՀՈՅԱԿԱՒՈՐ և յոյժ սքանչելի, որպէս 'ի բազմապատիկ ընթացս առաքինութեանն՝ զուգահաւասար և յանպարտելի քաջարութեանն կատարեալ գտանի ըսպառազինեալն հաւատով հայրապետն Մարահամ. որոյ թէ զիարդ անշարժ հիմամբ հաւատոյ աւարտեցան ամբողջ և միահամուռ բարեգործութեանցն վարք, և կամ ազգակից նոցին նահատակութեանն հանդէս, որով բարձրագլուխ պարծանօք տարաւ և զյաջթութեանն քաջապէս անուն: Արդ թէպէտ և վկային այսօրիկ հաւատարմաւ մարգարէիւն Սուսէսիւ, վասն զի նա որպէս արդարեւ զմեծ իմն յիշատակելի գործ ընդ ամենայն հաւաստեաւ պատմութիւնս կարգեաց 'ի սուրբ մատենագրութեան զամենեւին ընտիր նախնայն զբարւոք սկիզբն և զբարելաւ կատարումն կենացն, տակայն ոչ փոքր ինչ ըստ այնմ օրինակի և ես՝ էր ինչ որում յառաջագոյն իսկ յատուածային օրինացն լսող եղեալ ասացելոցն զժերունոյն վճարմանց, և էր զի պատահեաց երբեմն և տեսող ևս քաջամարտիկ նորայն լինել նահատակութեան ըստ կենդանագրութեան իմն ճշգրտապէս նմանութեամբ յօրինուածոյ:

Վանգի դէպ եղև ինձ մտանել յամենապայծառ տեսարան, յորում յիշատակէր քաջացն անմահանալի քաջութիւնք 'ի բազմութենէ պատկերագրութեանցն ցուցելոց՝ զումանց յաջթողաց, և զումանց 'ի պարտութիւն մատնելոց յարմարեալք: Բայց ոչ ուրուք 'ի նոցանէ երևումն բաւական եղեալ այնպէս ձգեաց զմիտս 'ի զարմացումն, իբրև զհիանալի գործ սքանչելեաց հայրապետին: Որ առ նմին տեսանէր հանեալ զկերպարանս ձևոյ չորից բարբարոսական աշխարհակալացն, հանդերձ ամենայնիւ պատերազմականն մատուցանելով փութով, մեծամեծօք և հանգոյն ինքեանց աւրամբք երևեւեօք, և անհամար երիվարօք, և յողովա-

խումբ ևս հետևակազորաւորօք արանց մարտիաց։
 Եւ լեռնալք երևում անային աւարառու և յորդա-
 ռատ շահիւքն զոսկւոյ և զարծաթոյ, և զբազմաշող
 խաշանցն առաւելում ինն. և առ հասարակ իսկ ան-
 գամ և զազգակիցս ինքեանց մարդիկ անխնայ վտան-
 գիւ գողցես խաղացեալ վարէին 'ի գերում թիւն։ Այք
 և բնակեալք էին օրինակ իմն իբրու յանքոյ թ հանգրո-
 տարանի և յանկասկած յապահովում թեան ամրացե-
 լոց. և կարծիս տալով թուէր, եթէ զընդդէմ համ-
 բարձեալսն ապստամբացն անհնազանդութիւն վա-
 նեալս առաջի և զնոցուն զկեանս և զժառանգութիւնս
 'ի բռին ունելով պարծէին յոխորտացեալք. և ցայն-
 քան բարձրագոյնս պանծային 'ի վերայ յաղթահարե-
 լոցն, մինչ զի ոչ միայն զգուշագոյն պատրաստութեամբն
 քամահանս առնէին, այլ և ըստ հեթանոսականն յու-
 սոյն և փնասաբեր բարօրութեանն առաջի արկանէին
 զանսահման շուայտութեան և արբեցութեան ընդար-
 ձակութիւնս։ Օղոս դիտէի այնուհետև և գլխածան-
 րեալս և ցնորիւք թմբութեանն բանդագուշեալս՝ լը-
 քանելով յանվայելուչ նիրհումն. և փոխանորդելով
 գրեթէ մինչև զտուրնջեանն զծագումն ընդ խաւարայ-
 ին գիշերոյն գալստեան։

Եւ ինչ նա՛ անդէն առնուին զեկուցանէ երկրորդ վեր-
 նագիրն այնուհետև զանուն ընդ ծերունոյն հանդերձ
 երեքարիւրովք և ութւասնիւք ընդոծնօք, և այլովք
 համանման մարասկօք. ոյք էին պատրաստք և պնդա-
 կազմք ըստ ամենայնի պատերազմողացն օրինի. և իս-
 կոյն յայնժամ ապա իւրաքանչիւրօք երևէր առ յոյժ
 ջերմեռանդն կամաց և քաջապինդ արութեան նախա-
 ձեռն 'ի խառնումն մարտին առնել։ Նաաջանայր հայ-
 րապետն քաջալերելով, և ընդ նմին զօրանային 'ի վա-
 նումն հակառակորդացն նորուն մարտակիցքն. զկնի ո-
 րոյ և համանգամայն իսկ ընդոծնացն հաւատարիմ դաս
 ոչ վերջանային 'ի հանդիսաւոր մարտին գործակցու-
 թեանէ. և որպէս 'ի վերայ հասանելով հեղգութեան
 թառամեցելոց ամբարշտացն բանակի. ոյց առ յոյժ ահին
 ոչ կարէին բացափայլ երևութիւն ընտրել զիւրեանցն
 և զօտարացն. և յայնմանէ աւելի քան 'ի վերայ անկե-
 լոցն, 'ի միմեանց սատակէին սրոց. 'ի թշնամեացն գեր

‘ի վերոյ լինելոյ ‘ի զանազան հարկանելոց հարուածս կրկնապատիկ հատուցմամբ չարեացն՝ կացուցանելով ամենեցուն ողորմելի ողբերգութիւն : Եւ ահա յաղթութեանն պատիւ ճմարտապէս կերպարանագործութեանն աստուածային օգնականութեամբն զօրացելոյ շնորհեալ պատրաստէր ծերունոյն, գերչաց՝ կորուստ եղելով, և գերելոցն միւսանգամ մխիթարական փրկութիւն :

Եւ ‘ի վերայ այսոցիկ ասացեալ սքանչելագործութեանցն անդ՝ տեսանել էր դարձեալ յաւեո զգարմանալիս նահատակին գեղեցկաբար յարմարութեամբ խառնեալ ընդ արութեանն և զարդարութիւն : Վաճի ձեւանայր ոչ ըստ շահասէր յափշտակող անիրաւութեանցն սովորութիւն, ոյք յամենայն ժամ որսալ զաւելաստացութիւնն են փութացեալք . այլ ըստ իրաւացւոյն վարելով յայտնէր իմն լաւագոյն աւարամասն ինքեան առնուլ զնա միայն, յաղագս որոյ և դիվէր ‘ի հանդիսաւոր իրին վճարումն . զոր և տայր գիտել ոչ ապականացու մեծութեանն զինքն ցանկացող, քան թէ ըստ արուորագոյն հոգւոյն ժրութեան և ջերմեռանդն մտացն, ‘ի փրկութիւն հարստահարելոցն փափագելով զալ յայնպիսի իրագործութիւն :

Ասան զի անդէն ‘ի նմին կարգի վերստին հայէի յուրումն նորահրաշ կերպարան ապա երկուք մեծարգի աշտիճանօք պատուեալ, թագաւորութեամբ միանգամայն և քահանայութեամբ, ոյր անուն ծանուցեալ ‘ի վերնագրէն, կոչէր Ա՛նելիսեդեկ : Եւ նա զուարթագին կամօք, և բոլոր ‘ի սրտէ ուրախամիտ բերկրանօք ընդ առաջ ելեալ նահատակին՝ զձեռս ‘ի վեր համբառնալով զմնացականն և զյաւեոակայ բարեբանութիւնն ընծայէր . արդարեւ վստահանալի ըստ վայելչական իւրում՝ ճոխութեամբ քաջալաւ յաղթանակ : Եւ զարձեալ և ‘ի նմանէ ‘ի յաղթողէն ծանօթանայր պատուաւիրական փոխանորդութեամբ տասանորդութիւնն ըստ համակամութեան օրինի . և այնպէս յամենեցունց լուսաւորէր կատարելագոյն առաջնորդացն ինդամտութիւն : Ինդ նոսին յորդորելով ‘ի զուարթութիւն առ հասարակ և բազմութիւն փրկելոցն և փրկողացն մարդկան, ոմանք թէ որպէս ‘ի դժժն

դակ հինահարութենէն զերծեալք և յաղագս 'ի հայրենի երկիրն և 'ի ժառանգութիւն դառնալոյ հրճուալիցք էին, և կէսք առ 'ի զյոյլութիւն շահից օրինին աննենգ հասարակութեամբ բաժանելոյ, նմանապէս ուրախութեամբ ուրախանային կացուցանելով տօնական խնձոյս :

Եւ իմ զայս ամենայն տեսանելով՝ զխաւարագլխած տխրութիւն փարատեալ, և լուսաղգեստ ցնծութեամբ զգեցեալ պայծառութիւն, արժանաւոր վարկայ հաւաստագոյն բանիւ և ձերոյս առաջի պատմել լսելեաց . զի միշտ ուրախակիցք իմաստաբար իմումն լինիցիք բերկրութեան, և պատմողք նորին սքանչելագործութեանն :

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Արտասանութիւն ժողովրդեանն ընդ ծովն անցանելոյ :

Օ ԲԱԶՄԱՅ նորապքանչ նշանագործութեանցն գիտութիւն միշտ դիւրաւ տեղեկանալ 'ի սուրբ և 'ի պատուական տէրունեան մատենագրութեանց, ոյց ըստ իւրաքանչիւր արժանաւորին կատարեցան . այլ և ոչ մի ինչ յայսպիսեացն պատմութիւն ահաւոր և զարմանալի հրաշագործութեամբ կայցէ տեսանել . որպէս զկոչեցեալ լյարմիր ծովուն զբաժանումն հզօր հրամանաւ բաժանողի առնն Լ'ստուծոյ : Վ'անզի այնպէս իմն պատմութիւնն խառնեալ ունի յինքեան ոչ միայն զահաւոր պակուցումն, և կամ զուրախալից խնդութիւնն, բայց և զմանց փրկութիւն, և այլոց զկորստեանն եղեալ պատճառս, կարի յոյժ 'ի հիացումն զբոլորեցունցն ածէ անձինս : Եւ այսմ ահա քաջայայտ խոստովանեցելոյ իրագործութեան պատահեաց երբեմն ժամանակ տեսող և իմումն լինել աչաց ըստ նկարագրութեանն արուեստաւորեալ յարմարութեանց :

Յորում տեսանէի նախ ընդարձակութիւն նորագոյն և համատարած ծովուն, որ ընտանեբար ունէր առ ա-

րեան քան թէ առ ջրոց բնութեանն զնմանութիւն նորադոյն տարերցնորա : Տինա, թող զգեղեցիկ շքարու-
 թիւն կարմրայատակ գոյացութեանն՝ որ ՚ի նոսին ան-
 ցեալ ցուցանէր : Ղարձեալ զայս՝ երևելի բանակաց
 բազմութեանն մարդկան յեզերն բանակեցելոց հաս-
 րակաբար արանց և կանանց, ծերոց և տղայոց, երի-
 տասարդաց առուգադոյն բնութեանց վայելուչք և
 շքեղակերպք, ՚ի մէջ նոցունց յաւէտ ոմանք և ծերու-
 նիք գոյին առաջնորդք, ոյց զերկուցանէր ըստ վերնա-
 գրին, առաջնոյն Սովսէս անուն կարդացեալ, և երկ-
 րորդին նորին հարազատի եղբօրն՝ Լհարովն, և այլոցն
 ամենեցուն բանակեցելոց միանգամայն՝ իսրայելեան ժա-
 ղովուրդ : Եւ իսկոյն ՚ի նմին կարգի գրեալ ծանօթա-
 նայր բանակ, ոչ ևս խառնիճաղանջ բազմութիւն, և
 կամ թէ անկատար հասակք, և այլ և այլ զանազա-
 նեալ կերպարանք, բայց ամենեքեան յարբունս տիոց ՚ի
 ճահ գոլ պատերազմականն գործոյ, հանդերձ անբաւա-
 ցեալ զօրու, կազմ կառօք և երիվարօք, ևս և մարտիկ
 հետեակօք, պէսպէս բերելով մարտացու գէնս, նի-
 զակս, վահանս, աղեղունս, տէգս, և այլ որ ինչ միան-
 գամ պատերազմական փոյթն յառաջանայր ընտիր
 սպառազինութիւնն, արդարեւ իսկ ահագինք էին ՚ի
 տեսանել. զորս և դիրինն էր ճանաչել և զնոսա ՚ի
 շարագրութենէն բանիցն ասացեալ զեզիպտացւոցն
 գոռոզէն և զնորին մարտակցաց : Ինդ որոց ապա եր-
 կաքանչիւր միջոց բանակացն անկեալ ունէր ամպ խտա-
 ցեալ մթարութեամբ անջրպետելով ՚ի միմեանց զբա-
 նակեալսն, և անյայտ յիրերաց առնելով :

Եւ ահա իբրեւ այս այսպէս եղեալ յարդարէր,
 հուպ ՚ի յառաւօտին պահուն, որպէս նշանակէր, դար-
 ձեալք ՚ի վերջակողմն եբրայեցիքն հայէին ՚ի գունդ
 թշնամեացն, յորմէ վաղվաղակի զահի հարեալք յայն-
 ժամ տրտունջ գոգցես և մեղադրութիւն բազումնո-
 ցա զնախամարդարէին լինելով, իբրու զկամօք մատնո-
 ղէ ՚ի ձեռս հակառակորդացն : Սայս այնուհետեւ ոչ
 կարացեալ գիտել հաւատարիմ առաջնորդի զ՚ի վեր-
 նոցն այն բողբօումն, և յառաջ մատուցեալ քաջալե-
 րաբար իմն յարձակէր՝ վստահացեալ յիրն առաքի-
 նութիւնս. և ճշմարիտ հրամանաւն տեսնն հայեցեալ

յերկինս՝ ի վեր ամբառնայր աջու ձեռամբն զտիրական գաւազանն, և հարկանելով յանկարծակի զմիառութեան ինքն ըստ ինքեան բաժանէր ջուր, յերկաքանչիւր կողմանս յարուցանելով հատուածս բարձրագոյնս: Եւ ի նորա զգոյս առնել սքանչելիս, որպէս ինձ երևէր՝ վարել զգայական ծանօթութեամբն, և ի պատրաստելն ընդ ինքեան զթագաւորականն ճանապարհս պարզսպաձև կառուցմամբ ի յաջմէ և յահեկէ հզօրապէս և անվճար հաստութեամբ, այնպէս՝ մինչ զի թէպէտ աստի և անտի յողորմումն ալեացն ամբօխեալ շարժէր, սակայն ի նոսին պարիսպ հասանելով՝ իբրև զանշարժ վիմի բախեալ անդրէն ընդ կրունկն դառնայր և ընկրկէր:

Աւաղերեալ դիտէի, զի յանկարծօրէն իբրև յեղակարծումն ժամու գեղեցկայարմար կարգաւ մի ըստ միովէ դիմեալ յարձակէին մտանել ի ներքս անթիւ խումբքն մարդկան, և յառաջագասին ի հետ մեծին Սովնէսի ըստ իւրաքանչիւր պատուականութեան յուղի անկեալք ընդ նորոգ փողոց և ընդ հրաշագործ ճանապարհս: Այդ անդ գոյր ապա տեսանել զխորայլէլեանն ազնուականն ազն, ոյք ի ճանապարհորդելն ոչ այնչափ յառաջիկայսն և կամ ի գարշապարս ոտիցն ուշաբերեալք հայել, որքան թէ գլուխ ամբարձեալք ի կատարս պարսպացն համբառնային զաչսն: Եւ այն գունակ խնամով լստուծոյ երթեալ հասանէին փութանակի զմիմեանս քաջալերելով ընդ ցամաք ի յայնմ կողմն ծովուն. և որք ի յառաջն ելանէին ուրախալիցք անդրէն դարձեալք որգովն ձեռն տալով աճապարեալք զիւրեանցն հանէին յաջորդս, և նոքա դարձեալ զերկրորդն, և այլք զայլս, ցայնքան մինչև ի սպառել չուոյն: Այդու և վերջնոցն մեծապէս ազատելով ի յերկիւղէն, ընդ նոսին անյագաբար ցնծութեամբ կայլ թէին պարելով՝ գոհացողք լինելով միաբանակի զամենեցունցն լստուծոյ. և առ ետեղ բանակեալք շուրջ գեղերբն, միտ եղեալ և ի թշնամիսն հայէին սպասելով՝ եթէ զինչ կատարած նոցայն եղիցի, զորոց կամեցան զփորձ առնուլ. և ի հետ մտեալ կարծիս տային նմանապէս, իբրու թէ ի նմին էր ձևի մնալ սքանչելեացն. այլ նա ոչ նոյնպէս յաւէժամնայր:

Լայց նախաշաւիղ առաջիկայ արկածից նոցա կորուտեան՝ նախ այն թուէր գոլ, յաղագս որոյ մտաբերէինն հետամուտք լինել, զի զօրէն աճառապինդ չըղթայիւ կապումն անխաղաց անուոց կառաց նոցա ժամանէր, ոչ տայր ըստ սովորականին արագախաղացն ինել հորովմամբ, այլ բռնադատելով քարշէին մինչև յեզեր ծովուն. նմանապէս կապեալք և երիվարքն յոտից՝ ՚ի վայր լինէին մղեալք. և ամենեցուն համարելով խորայէլացւոցն պէս յարմարական պողոտայ, առ հասարակ փողէին յանդգնաբար անկանելով յանդունդս և յոխորտօրէնս։ Ի՞նչ որս հայելով միւսանգամ զերծեալքն ՚ի ցամաք՝ տարակուսէին դարձեալք երկիւղալիցք ահաբեկութեամբ զարհուրեալք, և կարծէին զարդէն հասումն առնել առ նոսա։ Իսկ գեղեցիկ հրամանատուին համբերելով անսացեալ մինչև ՚ի մօտնել հակառակորդացն, յայնժամ որ ՚ի բաժանելն յառաջադիմելով նովին զօրութեամբ արարչին ձգեալ ըզսուրբ աջն ՚ի վերայ պատառման ջրոյն, արագ արագ բարձրագոյն համբարձումն պարսպին ՚ի նոյն լոյծ և տարած տարր զիջուցեալ խաղաղացուցանէր։ Ինչ որում անդէն առ ժամայն խորասոյզ ընկըմումն ըմբռնելոցն տիրէր. և առ հասարակ սուգանելով ՚ի յանդունդս եգիպտացիքն կառօք և երիվարօք՝ հանդերձ ամբարհաւածեալ գոռոզան, և այլովքն ամենեքումբք ծովակուր որպէս ասացի՝ և հեղձամղձուկ լինելոց։ Երբ էր ցուցանել չարագոյն և անհնարին ողբերգութիւն, զորս ոչ կարեմ ըստ հանդիպելոյն պատմել։ Աման զի զգնանգն պատրաստութեանցն յօրինուածս ՚ի փայտեղէն նիւթոց զկազմեալսն զայն ՚ի վեր ունելով սահեցուցանէ ջուրն, զկէսն ծփելովն տեռազերծել զանկելոցն զգեստս, և զկէսս յորձանօք ալեացն յեզր ընկենուլ. զոմանս ՚ի ծանրութենէն սուգանելով ՚ի խոնարհ հասուցանէր ՚ի յատակսն, և զոմանս կիսամահս ՚ի միջոցին վայրավատինս կացուցանէր։ Եւ զայս օրինակ ամենաչարչարողին համօրէն վանումն. որք թէ և փութային ընդ կրունկ անդրէն դառնալ, սակայն ոչ կարէին, այլ սասանեալք կորեան. և խորայէլացւոցն ՚ի գլխովին կատարեալ փրկութիւն։ Եւ նա, յորժամ զիւրեանց չահաւոր և առաւել քան զլոյս պաշտպա-

նութիւն իմանային՝ և զթնամեացն զնորին հակառակն զկործանումն, յայնժամ որպէս զյորդորական իմն զուարթութեամբ քաջալերեալք լինէին արք և կանայք, և ՚ի միասին տօնելով ընծայէին Ստուծոյ ըստ շնորհալից կրիցն հանել բարեբանութիւն և ձայն ցրնծութեան։ Եւ զնոյնս նուագաւոր երգ և երաժշտական զուգաբարբառ հնչմամբք պարաւորակք եղեալ՝ յերկուս բաժանէին դասս։ որոց առաջնորդեալ հաւեր աւրանցն՝ մեծն ՚ի մարգարէս Սուլէս, և կանանցն՝ նորին համարիւն նուագերգողն Սարիամ։ Եւ այնպիսաբար յամենեցունց առաքելով հրեշտականման ուրախալից պարաւորութիւն համբառնալով զձեռս յերկինս, և զոհանալով ՚ի շնորհողէն յաղթութեան բազմայնականն հեշտալուր բանիւք։ Յոր և իմ առաւելագոյն ընդդիւրութեամբ զուարճացեալ ՚ի տեսանէին զայսքանս նորահրաշ զարմանագործութիւն, պատշաճ համարեցայ զնոյն ճառել և՞ առաջի ձերոյս լսելութեան։ որպէս զի ՚ի հաւաստեալ պատմութեանէս բերկրեալք և դուք՝ տեսողք այնոցիկ լինիցիք ուրախացուցիչ տեսութեանց։

ՕՐԻՆԱԿ Գ

Արասանութիւն միայնամարտութեան Դաւթի և Գողութեան։

ՊԱՏԵՐԱԶՄԱԿԱՆ հանդիսիցն գուպարք միշտ ահա երիւքս այսոքիւք զանազանութեամբք յաւէտացեալ իւրաքանչիւրովքն ցուցանին զօրութեամբ։ Ծովամարտութեամբ, ձիավարութեամբ, և հետեակամարտութեամբ։ Իայց մի ՚ի նոցանէ առաւել ողորմելի ունելով զործառնութիւն։ զի և թաղման անգամ արժանի ոչ արարեալ զիւրան արտորոշէ անկեալ։ Իսկ ձիավարութեանն ոչ այնքան զնահատակութեանցն ունի զփոյթ՝ որչափ թէ հեռագոյն վրիժակօք նետաձգութեանն կարծիս տալ անարութեան, զանձին և եթ չողորպումն փութալ հնարել։ Իսկ հետեակամարտութիւն առաւել քաջանուն բանիւ զյաղթանակն ունի զովութեան։

վան զի 'ի դէմն իրերաց գոլով մարտացու գործւեօքն, և աներկիւղ գրկախառնութեամբք զախոյանիցն մերկացուցանելով յարդարէ գործ, կամ հերքող լինելով՝ զաշխարհագովութեանցն տանել մրցանակ, և կամ մեռանել 'ի վերայ հայրենի գաւառին՝ զպարծանացն բառնայ արդարագործութիւն: Որում յիրաւի ապա նմանապէս և եօ փորձեցայց անցանել բանիւ. և համարելով զդոյն 'ի ճահ, զ՝Նաւթի և զ՝Նողիւթու միայնակուութիւն բերեալ այժմ առաջի ձերոյս եղից լսելեաց՝ այսպէս:

Վնանզի տեսող եղեալ իմ ողջամիտ հասմամբ ամենագեղեցիկ կենդանագրութեան 'ի պատշաճագոյն ուրեմն տեղոջ, տեսանէի նախ առաջին զպարունակեալ արուեստագործութիւնն, զի բաժանելով ունէր զնիստ հաստատութեանն յերկաքանչիւրս ոմանս հատածս լեռանց՝ բարձրագոյնս յարուցելոց յերկրէ, և այն էր իբրու ոչ ինչ կարի անձուկ յիրերաց ունելով միջոց. այլ բաւական հովիտ առ 'ի զներհակացն բառնալ տանել հոյս: Որ 'ի միում կողմանս ունէր վերնագիր՝ ցուցանելով զխորայէլեանն հարեալ բանակ. նոյնպէս և յերկրորդին զայլազգեացն հակառակ նմին գումարեալս. զորոց զհետ ելանէր նահատակ մի 'ի նմին կողմանէ ահաւոր ձևով, յաղթ մարմնով, անձուռնի հասակաւ, և պակուցանող մեծութեամբ զինուցն. տինաւ և այլոքն ամենայնիւ զիւցազնական բոլորիցն թուէր տեսողացն: Այլ ոչ այնու միայն, այլ նա գոգոյս խորիւտական իմն կարծեօքն և ձևով մարմնոյն այսպէս ցուցանէր զինքն ամբարտաւանութեամբ լի փքացեալ. և իբրեւ քամահանս արարեալ երրայականն ազգի՝ ճանաչէր, որպէս թէ նա իցէ արդեօք տօւիչ յաղթութեանն, և ոչ այլ ոք: Այց այն էին, որպէս նշանակէր, պատրանք կարծեաց սուտ վերբերութեան: Այն զի այլ ոմն դարձեալ նմին հակառակ, նոյն օրինակ նահատակ յարուցեալ յերջանիկ տեսական տոհմէ, տեսանէի զի համբառնայր հատուածեալ 'ի գնդէն՝ մանուկ տիովք և յոյժ գեղեցիկ, և 'ի վերայ բարեձևութեան դիմացն ծաղկեալ շնորհ առաքինութեանն, և զինեալ ընդդէմ այլազգւոյն դնայր ախոյեան. երեւեցուցանելով զինքենէ 'ի ճշգրտահան կենդանագրու-

Թեանն՝ բերել ձև ոչ ևս զգինուորութեան, այլ զհովուական օովորութեանն . յորում և անցեալ 'ի մէջ նշանակէ վստահ լինելով ոչ 'ի զէնս և յերկարս առաւել՝ քան թէ ճշմարիտ նշանակօք հայեցուածովք մարմնոյ, նոյն և տարածմամբ ձեռացն 'ի վերին օգնականութիւնսն զյոյս ցուցանէր, և յաստուածային նախախնամական զօրութիւնսն : Եւ իսկոյն 'ի տգաց միայն զպարսատիկն աջոյ ձեռամբն առեալ, և մախաղ ընդ անութ, նոյնպէս և ցուպ յահեկում բերելով ձեռին, երթայր գողցես մինչև 'ի հեղեղատ ինչ, և անդուստ 'ի վեր առեալ ժողովէր 'ի մախաղն զքարանցն ընկենլով զպատեհագոյնս : Եւ զմի 'ի բազմացն 'ի ձեռն առեալ զողորկագոյնն և զբողբակ, և որ 'ի ճահ խորտակումն հակառակամարտին գոլ գլխոյ՝ դնէր 'ի պարսատիկն . և ինքն ընկճեալ խոնարհէր յաջն յենլով ձեռն, և այնպէս ձգէր յարձակեալ 'ի դէմն թշնամւոյն . մինչ զի հարեալ այնուհետեւ կշռակի ընդ աջամէջսն անցուցանէր, ջախելով արկանէր ընդ սաղաւարտն և ընդ ճակատն 'ի ներս յուղիղն . զոր և իսկոյն գիտացեալ լինէր, միումն՝ 'ի ճայթմանէ ազդեցութեանն զօրութիւն յաղթութեան, և երկրորդին՝ լըքումն և վայրաբերումն պարանոցին : Եւ միանգամայն առձեռնպատրաստ իսկ՝ նորին հակառակամարտին զինու հասանելով 'ի վերայ արագապէս և աներկբայաբար բառնալ զգլուխն համարձակ քաջութեամբ, և անդրէն միւսանգամ յաղթող պարծանօք յիւրն հատուծէր բանակ :

{ Զորմէ 'ի փախուստ դարձեալ այնուհետեւ այլազգեայն լինէր կողմն, և 'ի պարտութիւն մատնեալ 'ի հեբրայականացն համագունդ յարուցելոց 'ի վերայ . և առ աճապարելն խուճապիւք լի, այնպէս կէսք վերջացեալք 'ի փախստեանն՝ սրոյ լինէին կուր, և այլքն առաջի մինչև յղրունս քաղաքացն երթային հալածեալք : Եւ անդ զօրէն անբանից՝ զումանս ձերբակալս արարեալ սատակէին, և զումանս հանդերձ բազում աւարաւ գերիս առեալ՝ յիւրեանցն խաղացուցանէին տանել քաղաքս, վայելելով ամենագեղեցիկ բարեբախտութեամբ :

Եւ իմ ահա զայս ամենայն 'ի տեսանելն՝ սքանչա-

ցեալ բերկրեցայ հեշտութեամբ լի, և զնոյնս գար-
ձեալ իրաւացի համարեցայ և ձեզ պատմել:

ՕՐԻՆԱԿ Դ

Արտասանութիւն գիշերամարտութեան Գեգէոջնի առ
մագիանացիսն:

ՊԵՐԻՍԻՆԻ պատերազմական իրագործութեանցն
հանդամանք, մանաւանդ գիշերամարտութեանն՝ քա-
ջապէս իսկ ծանուցանի ինձ և ՚ի լըոյ պատմութեան
անջինջ մատենագրութեանն, որ համառօտաբար բա-
նիւ յայտնի զնորայն կացուցանէ զյեղանակս իրին ըստ
ամենայն ներգործութեան մասանցն: Բայց ևս առա-
ւել ՚ի հաստատուն և ճշմարիտ տեսութենէ նկարա-
գրութեանցն՝ զոր տեսի ճգրտագոյնս արուեստակեալս
ըստ բոլորի զիրացն նմանութիւն. և զնոյն արդէն փոյթ-
կալեալ զցոյց տեսական գործոյն, նուազեցից և ձեզ
պատմական բանիւս:

Բանդի նախ անդէն յիսկզբանն, որպէս եթէ ան-
չափ և անթիւ երեւէր հասեալ իբրու ՚ի վերայ երկրին
խորայեւացոց յարուցմամբ բանակեալ բանակ հակա-
ռակորդաց, և ընդ նոսին մածելոցն անհամար բազմու-
թիւն ուղտերամակաց և այլոց խաշանց, որովք չարա-
չարն ցուցանէին հարկանել նոքօք զանդաստանս նոցա:
Բայց նշանագիրն որ նշանակէր յանուանէ, էր ոչ
միայն զմադիանացոցն ահագին զօրուցն, այլ և զամա-
ղեկացոցն և զարեւելեայցն եկելոց ազգաց յօգնակա-
նութիւն: Եւ այց ոմանց ահա զերկուցն լոեցից ասել
զկերպարանս զգեստուցն և զինուց, և զմիոյն զմադիա-
նացոցն ըստ հանդիպելոյն օրինակի սկսայց երգել ան-
վայելական պատմութիւն: Եւ կարի յոյժ ժանդա-
տեսիլ գունով զմարդկային տեսակիս նմանութիւն
սոսկ դրիւ մարմնոցն մասանց և եթ ունէին. այլ այլով
կազմածովքն՝ զինուցն կամ հանդերձիցն՝ մեծ միջոցաւ
օտարակերպք էին ՚ի բնաւ ազգաց: Եւ ան զի ծած-
կոյթ զգեստուցն ՚ի միջոցն և ՚ի վայր սփածեալս ու-

նէին բաւական համարեալ, այնքան միայն՝ մինչև զամօթոյսն ծածկել անդամս . իսկ զայն ամենայն գրեթէ 'ի բաց հողանեցուցանելով, և դոյզն 'ի վերոյ զթիկամբք աղաբողոնս : Եւ նա և վարսք զլիսոցն միշտ անյապաւելիք մնալով երկայնագոյնք էին, կախելով 'ի վերջ կոյս զուսովքն մարմնոյ զօրէն կանանց սովորութեան : Բայց 'ի վերայ այսոցիկ նոքայն էին ոչ ունելով սպառազէնս 'ի գործ, և ոչ սաղաւարտս 'ի գլուխս, և ոչ սպառազէնս յոտս, և կամ զամբուլութիւն զրահիցն . այլ փոխանակ ասացելոցս զաղեղնաւորութեանցն և զնիզակացն և զսուսերաց և զտիգացն ընդ նոսին պատրաստութիւն, և որ ինչ սոցին նմանք փոքունք զի նագործութիւնք բարձեալ բերէին : Եւ իսկոյն գողցես ելեալ սփռէին իբր զմարախ բազմութեամբ՝ հարկանել զերկիր թշնամեացն, և անխնայ ապականութեամբ վարելով առ նոսս՝ քանդէին ճարակել անբանիւն զանդուոցն բարութիւն, և զգեղեցկութիւն այգեացն և բուրաստանաց, և յոքունց համանման միգաբեր ծառոց՝ ըստ սովորութեան թշնամեաց խամրացուցանելով, որպէս թէ 'ի բաց խլել յապաւելին՝ նմանութեամբ հրոյ բոցակիզեալս, կամէին և զշինուածս գեղիցն և քաղաքաց սպառել :

Իսկ մինչդեռ այս այսպէս անցեալ զմէջ ունէր 'ի նոցանէքն ապականութիւնք, յայնժամ տեսանէի յարձակեալ 'ի վերայ նոցա զօրէն իբր 'ի գիշերի և զԴեղէոն իւրովք երեքարիւրովք անդէն սպառազինութեամբ խաղացեալս, և գային լոկ պատերազմականս ունելով փողս, և ընդ նմին ամանս խեցեղէնս, յորում ծածկեալ բերէին ջահս : Եւ հասեալ մերձ 'ի բանակս թշնամեացն, անդէն վաղվաղակի յերիս առաջս բաժանէին ըստ օրինի գեղեցիկն հրամանի . և շուրջ կացեալք իբրու ընդ նա նայելով 'ի նմին ժամու խորտակէին զամանն . և աճապարեալք 'ի ձեռն առնուին յահեակն զջահս, և աջու ձեռամբ զպատերազմականն ունելով հարկանէին փողս . և յանկարծօրէն խրախոյս բարձեալք նշանակէին մեծապէս աղաղակաւ ստեպ զսուր տեառն ասել և Դեղէոնի : Եւ զգացեալք զայսոսիկ նոցա, անհնարին երկիւղիւ խռնեալք ընդ միմեանս սաստիկ շփոթս կացուցանէին . և այնպէս առ

ասի աստուածառաք բարկութեանն անզգայացեալք զմիմեանս սատակէին, մինչ զի ոմանք ընդ իւրեանցն իոկ ելանէին սուրս, և այլք 'ի յոյժն փախստենէ զմիմեամբք անկանելով առաջի, զիաթաւալ յերկիր՝ զընէին: Եւ զայն իմացեալ երրայեցուցն այնուհետեւ 'ի բաց զիւրեանցն ընկենուին ջահս, և փողելով ուժգին՝ մատուցեալ ձեռն 'ի գործ արկանէին 'ի սոսա նոցին զինուքն:

Եւ միտ եղեալ հայէի, զի աւելի ևս թող զնոցայն յիրերաց հարուածս, 'ի մնացեալսն գեղեմեանն ցուցանէր զօրութիւն. որ զկէսս տապաստ արկեալ անդէն 'ի տեղւոջ սատակէին, և կիսոցն զհետ մտեալ զձանապարհայն մաշէին վանեալ սրով. և զոմանս միանգամայն արտալածեալ արտաքոյ իւրեանցն վանէին սահմանաց: Եւ անդուստ ապա անդէն դարձեալք ձևանային ցնծութեամբ, հաւաքելով վառ և զաւար բանակին զթշնամեացն անկելոց. և զայս արարեալ նոքա յղփանային օսկով և արծաթով, և զանազանութեամբք ընչից, այլ և խաշամբք անգամ և զինուք: Եւ զկնի 'ի վերայ այսոցիկ ժողովեալք 'ի մի վայր վայելեանաւ գոյք սկսեալ պարէին զյաղթութեանցն պարս գոհացողական ձայնիւք. և եղեալ նուիրէին զպարծանս նահատակութեանցն, ոչ զինուց և զօրութեանց, այլ միայն անդադար բարեբանելով զյաղթող ձեռինն աստուածային զօրութեանցն:

Եւ զայս տեսանելով իմ զնորասքանչ 'ի կենդանագրութեանն զգործեալ զիշերամարտութիւնն, և ընդ նոյն կարի յոյժ զարմացեալ, հարկեցայ և ձեզ պատմական բոնիւ երգել զյեղանակս իրին. զի օւրախակիցք միանգամայն և պատմողք իմումս լինիցիք զուարճութեան:

ՕՐԻՆԱԿ Ե

Արտասանութիւն որսոյ:

ՈՐՍՈՐԴԱԿԱՆՍ իրի ախորժակ յոյժ փութայ ըզվայելուչ հանդիսիցն նահատակութիւնս միշտ 'ի յերիս յայսոսիկ բաժանեալ գոյացութիւնս բնաւորաւ:

կանապէս կատարել. 'ի ցամաքայինս, և յօդագնացս, և 'ի ջրային լուղակս. որոց պէտքն են երկաքանչիւրոցն՝ օդայնոց և ջրայնոց՝ հնարիցն և եթ իմաստութեան, և զանազան հմտօրէն մենք ենաւոր գործւեացն: Բայց ցամաքայնոցն՝ ոչ այսց միայն, այլ և հարստակողն ուժոյ բերեալ օգնականութիւն. զի յամենուստ անպարտելի մնալով՝ յառաջագէմ գովութեամբ, որպէս ասացի անցեալ լիով՝ գեղեցիկս ախորժակ զիւրն տարցի յաղթանակ օգտակարութեանն: Երում արդէն և ես հանդիպեալ սքանչելի իրագործութեանս՝ զուարճացեալ լինէի, ոչ այնքան 'ի զրուցատրութենէն լոյ, որչափ յակնատեսն զօլ հաւաստութենէ. զոր ճշմարտապէս այժմ բերեալ յանդիման բանիւ 'ի բարեմիտս եղից լսողաց, որպէս ինձն երևեցաւ:

Բանզի յառաւօտին ժամու այն ինչ 'ի ծագել լուսոյն գնալով ես արտաքս ընդ դուռն բնակութեանս, տեսանէի ելեալս 'ի քաղաքէս անբաւ բազմութիւն մարդկան, իբրու յոյժ խռնելոց 'ի միասին. ընդ որ յաւետ զարմանայի, ոչ միայն ընդ միաբանականն չու, այլ և ընդ գեղեցիկ յօրինմանս կազմութեանն շուրջ խմբեցելոց, մանաւանդ ընդ ձիական և հետեակ զօրութեանն: Եր զի ոմանք 'ի նոցանէ տիգաւորք էին և սըլինաւորք, և ոմանք աղեղնաւորք. ևս այլ անդ էր իմանալ դարձեալ, զի կէսքն բարձեալ ունէին թակարդս և արագազս, և այլք զձեռանէ ձգեալ զբազմութիւն շանցն անցեալ տանէին. և այնպէս գոգցես 'ի ճանապարհորդելն իբրու ուրախալիցք իմն էին, և յարմարական ձևովք համբուրեալք զխօրին խաղաղութիւն: Եւ իսկայն երթային գիմեալք՝ առաջնորդելով 'ի գլխաւորագունէ ումեմնէ, և հասանէին մեծապէս պատրաստութեամբ 'ի տեղի ինչ անտառախիտ և յոյժ գեղուղէշ. յորում բոլրք անթուելիք էին էրէոց՝ դադարեալ յիւրաքանչիւր ամրութեան. զորով համբռն գումարեալ ժողովք որսորդացն անցեալ կային այնուհետեւ: Եւ նախ յառաջում նուազին ամենեքեան զլուծիւն սիրելով՝ ցայնքան ոչ հանէին խռիւն, մինչև շուրջ պարպակելով՝¹ թակարդեօքն և պառակական² խմբիւք, և այլով հնարաւոր գործեօքն

1 Երկք օր. պարթաւիւն:

2 Երկու օր. պարառախ:

գլխավանդակն արգելուին վայր, իբրու անխրամատելիս գործելով: Եւ յայնժամ վստահացեալք ապա յիւրաքանչիւր նախզգուշութիւնսն, յանկարծօրէն առ հասարակ զաղաղակ հարեալք յորդագոյն գոյմամբ ճայութիւն հանէին, և յերկրէն անգամ առ ՚ի յընդոստումն երկիւղի անձեռնընդէլիցն առնել. յօրոյց և նոքա յոյժ խուճապեալք անդէն ՚ի փախուստ դառնային. և պառակտեալք այսր անդր հարթուցմամբն անհետազօտելիք լինէին, ոչ ուրեք երեւեալ զուղելովն և սաքրելով ՚ի մէջ խտացեալն անտառի. յոյս ապաստանեալք և նոքա յարձակէին ՚ի ներքս՝ հետավարեալ զասպականեացն հոյս: (Յաղագս որոյ և վտարեալքն իսկ և իսկոյն ՚ի թողացուցանելն անթաքուստ յուղմամբ ելեալ ՚ի վեր միւսանգամ սուր գնացս ունէին փախէին յիւրաքանչիւր դարանիցն. և կարծիս տային բոլորեցուն միանգամայն զանհասութեան ընթացիցն: Իսկ նոցա ամենեցուն նայելով յայն՝ աճապարեալք համանգամայն ՚ի մէջ վարեցեալ անդր անկանէին ցուցանել ըզքաջութիւն ըստ անցնիւրն կարի, մանաւանդ թէ աւելի ևս քան զկարն հետամուտ լինելովն թուէր երազութիւնն. և ՚ի յառաջանալոյն մի քան զմի, և ստէպ յել և ելն առնելոյ ՚ի զարմացման եղեալ՝ ոչ կարէի զգլխանդակն պարադիտել զառաւելութիւն նահատակութեանցն: Բայց միայն զձիոցն արագութիւն քան զմարդկանն յառաջել, և զշանցն քան զձիոցն, և զերկոքութեամբ՝ զնետաձգութեանցն թեւանալ: Եւ յով ըզյաղթանակ աղէներգործութեանցն՝ ՚ի վայր ընկենլով զանբաւս յերէոցն զանազան և պէսպէս սատակմամբք: Եւ ամսն զի զմանս ՚ի նոցանէ կարեւիւրս առնելով, և զայլս այլովք հանդերձ կուր առաջի ամենեցուն արկանելով վանդէին զրեթէ մինչև իսպառ իսկ: Եւ իսկայն և նուազքն մնացելոցն երթեալք հարկանէին յանկարծադէպ յերագսզսն, և անդուստ հարթուցեալքն ՚ի թակարդսն շաղէին՝ յոյժ անզերծանելիք մնալով:

Եւ ՚ի վերայ այնոցիկ ամենեցուն վաղվաղակի հասելոց լցեալ կատարէր յըմբռնելն զամենեսեան նմանապէս հանդէս որսորդական գործոյն հանդերձ զուարճալից խնդութեամբ: (Յորս ապա ժողովեալ ՚ի մի վայր՝ պարէին պարս յաղթող քաջութեան, և կացու-

ցանկին երգս նուազաւոր ձայնից, և կատարելով զայն՝ մատուցեալ բաժանէին, զուգապէս ցուցանելով զձեւ արդարութեան: Եւ գոհացողք լինելով զՆստութեան ցեալք գնային ՚ի բաց՝ բերկրեալք որպէս ասացի, ոչ վասն հարկաւորացն և եթ կելոյ և կամ բարի կելոյ բաղմատեսութեամբ, այլ զի յամենուստ զմեծ յաղութանակ գովութեանցն երթեալ տանէին:

( ) որ ստուգապէս ուշադրութեամբ զայս ամենայն տեսանելով իմ գեղեցիկ տեսութիւն, զնոյն և արժանաւորապէս խորհեցայ՝ իբրու ոչ ևս խորել և թաքուցանել. այլ յայտնի պատմութեամբ և ձեզ վերադրեցի գովական բանիւ. զի միշտ վայելչակից ինձ եղեալ գտանիցիք, և սիրողք զեկուցման բոլոր պարառութեան բարւոյ:

ՕՐԻՆԱԿ 2

Արաստանութիւն բուրաստանի:

{ՈՅԺ փառաւորագոյն աջողութեամբ, և միշտ նորաբանչ զարմանալեօք առաջնոյ մարդոյն նախատեղծին Մամայ՝ թէպէտ և շնորհեցան կեանք կենցաղոյս կատարելագոյն բարեօք աւարտեալ, և շահելով յամենայն կողմանց զանձառելի փառացն ընդունելութիւն, և յաւէտ երանութեամբ պատուեցաւ, սակայն գլուխ և ծայր երջանկութեանն՝ դրաստին էին վայելք: Ս ան զի զինչ ինչ մեծ, և կամ մեծաց գովութեանց արժանաւոր բերող, քան թէ որ յաստուածային աշոյն մեկեալ խնամեցաւ փափկութեանն կոյմամբ ցանկալի տնկագործութիւնն: Իսկ եթէ այս այսպէս ճշմարտութեամբ լի հանապազ և ՚ի գիրս լինելութեանն երգեալ վկայի, ապա յիրաւի ուրեմն և արդէն իսկ պաշտպանեալք ոմանք առատաբեր և յաւէտ շնորհալից բուրաստանացն շահաւէտ տեղեօքն ծանիցին կեալ ՚ի մէջ բարեբախտութեան, և յանկարծութեան բերկրանաց զուարճութիւն:

Իստ որոց և ես փոքր ինչ քան զբնակութեանս վայր

յառաջ մատուցեալ՝ տեսի տեղի ինչ արդաւանդահոգ
և բոլորովին յանհարթ խոշորութենէն առնելով՝ ի
յարդարումն, առ ՚ի զուգաբար բաժանել ընդ ինքն
զջրաբաշխութեանն ծաւալումն արդարակ հարթու-
թեամբն . և պարարտութեանն դարձեալ անխափան
հատուցանել զբեղնաւորութեանն յարդարութիւն .
յորմէ և ՚ի նմա էին տնկեալ տեսակք բազմաւորական
օգտադունիցն տնկոց : Տինա զայնր վայելչական վայրի
դիտէի, զի շուրջ զարտաքնոյն կողմանէ պարպակեալ
ունէր պարսպաձև կազմութեամբ ամրութիւն ՚ի խիտ
և ՚ի խոցոտող մացառուտ փշոց . որովք միայն ահա-
ւոր տեսլեամբքն բաւական լինէր զարհուրեցուցանե-
լով երկիւղիւ ոչ միայն զդրժող կենդանեացն զդաս
զգազանացն արգելլով և զյարձակումն այլոցն ամենե-
ցունց, այլ և զնոցին նմանողս վնասաբերս ոմանս մար-
դիկ՝ խափանելով կարճելն ՚ի չարաչարն օցտելոյ զբռ-
վանդակութիւն բարեացն : Եւստ որմէ և երկրորդ դասն
երևէր կարգեալ յարմարակայ յօրինուածով զայնպի-
սիս ունել ծառան ՚ի փայտիցն, ոյք թէ և հեռի ՚ի
պտղաբերութեանն շահից զային, բայց առ յոյժ ուղ-
ղաձիգ բարձրութեանցն և ողորկատարր բնութեանն
և առոյգութեանն դիւրայարմարք մատուցանելոյ ՚ի
պէտս շինողացն փութոյ էին տունկք օփեացն և կաղա-
մախեացն և հաւասարաց նոցունց ցուցելոց : Եւստ
էր տեսանել սակաւ ինչ ՚ի ներքսագոյն քան զասա-
ցեալսս զկարի յոյժ զգեղեցկատեսական պարագացեալ
զբազմութիւն պտղաբերացն՝ զնռնենեաց և զխնձո-
րեաց, և որքան միանգամ ազգակիցն այնոցիկ բնառ-
րեցան ընծայել զբերս . և զանազան համովք և գու-
նով երթալ միովն ՚ի հեշտալի ճաշակմանն շայեկանու-
թիւն, և միւսովն՝ անցուցանել ՚ի զգայութեանցն բեր-
կութիւնս :

Բայց առ այսոքիւք մատուցանէր ինձ հանդիպումն
նորոգադարձ երևութի՝ արուեստաւոր իմն երկրագոր-
ծութեամբ երկայնաձիգ ելուզմունք բարունակացն ընդ
գերակայ ծայրս ծառոցն շարամանեալք . ոյց գրեթէ
անորիշ յիրերաց և անբաժանելի թուէր յանկութիւն
զմիմեամբք ողջունելն խառնուածոյն, և միայն գիտեմ
ել զանազանութիւն ՚ի բնութենէն : ( ) Կնի այսոցիկ

ամենեցուն ծանօթանայր գոգցես պատշաճագոյն չափով և ուղղակի կշռութեամբ ածուատեալ միջոցն՝ յազագս քաջառուգագոյն զարգացման պիտանացու բանջարացն լինելոյց՝ ի նոսա, և անուշահոտ և պայծառազարդ ծաղկաց աճեցման։ Օղոյս յականէի սքանչելի գեղեցկութեամբ վայելչացեալ զվայրն . ուստի զուգախաղաց հասարակութեամբ նոյնպէս կրկնակի սփոփանք խրախամիտ զուարթութեանց յառաջանային ընծայել՝ բուրումն հեշտալի հոտոտելեաց, և փայլող գեղեցկագունութեամբ՝ զուարճացումն տեսանելեաց։

Եւ յա, մի քան զմի հրաշափառ տեղւոյն պայծառանայր զուարճացեալ լցեալ ցանկալի բարութեամբ, ցուցանել իբրու թէ դարձեալ ի նմին լսելի եղեալ և ազգի ազգի նուագաւոր հնչմանցն քաղցրաձայնութիւնք, յոյժ հեշտութեամբ ուրախացուցանելով զլսելիսս, ի տարմաբարն խոնութեամբ շուրջ խմբեցելոյց ի բազմաւորական թռչնոյն երամոց, ոյք մի ըստ միոջ երբեմն առանձնակի և երբեմն խառն ձայնակցութեամբ բերեալ մատուցանէին նուագս երգոց։ Ոմանք բնաւորականք յինքեանց երգեցող երաժշտականութեամբ, և կէսք ի թեթեաշարժ թռելոցն հանէին օրինակ իմն հեշտալուր բարբառս։

Եւ այց ևս մեծաց զարմանալեաց արժանի քան զառնայն անդէն զայն էր տեսանել՝ զհասարակաւոր յորդորումն աշխատասիրաբար երկրագործին, ընդ նմին և զշարժումն վտակախաղաց և յորդառատ ջուրցն . զորոց ճմարտապէս և ոչ կարէի ընտրել զառաւելութիւնն այնուհետև զստէպ այսր անդր զշութափել մշակին, և կամ գլաւէտախաղաց ջրոյն հոսանաց՝ զի աշխոյժ ժրութեամբ գոգցես և քաղցրագոյն յուսով բաժանէր ըստ իւրաքանչիւր ուրուք ընդ ձեռամբն եղելոց զարգացման։ Եւ ոչ տայր գերազանցել քան զջրոյն յառաջադէմ խաղացմունս զիւրով անդանդաղ յօժարմտութեամբն . այլ որպէս զուգընթաց լինելով միշտ անջնաս ամենագեղեցիկն պահեալ նախախնամէր ոռոգանելով վայր։

Օր և իմ ահա այսմ ամենայնի մի ըստ միոջ գեկուցելոյ բարելաւ ունակութեանցն շնորհալիցն տեղոյ

ընդ հանդիպելն, լցայ քաջահաճոյ ինդամտութեամբ .
և զսոյն կարգաւոր վարկայ երկրորդել և առաջի ձերոյ
լսելութեան . որպէս զի լինիցիք զուարճակիցք պատշա-
ճագոյն և դուք իմում զարմանալի տեսութեանց :

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Արտասանութիւն նաւահանգստի:

Ի ԲԱՂԱԲԱՑԿ ունենք թէպէտ և միջերկրաք են, և
ըստ երևելութեան կարծիցին միշտ 'ի քաջավայելչու-
թեանն բարիս յաւէտ յղփանալ, որպէս յարմարագոյն
բանիւ, սակայն ճշմարտութեամբ ոչ այնպէս արդարեւ
բարեբախտութեան փառս 'ի նոցանէ կարել ցուցանել
'ի յամենուստ' իբրու զմեծ և գեր 'ի վերոյ յորդառառ
մեծութիւնսն, որք բնակեալ գեղեցկօրէն ուժով 'ի
ծովեզերսն իցեն քաղաքք 'ի մէջ անառիկ ամրացեալ
խաղաղութեան . և առաւել ևս անհամեմատելի եր-
ջանկութիւն զայնոցիկ համարել, ուր յարացեալ 'ի նո-
սին և նաւահանգստեանն իցեն մեծապատիւ շքեղու-
թիւնք: Այլ նա դարձեալ և որ 'ի նոսա զտիրական
գովութիւնն յօրանայ բերել պարծանս չնորհի՝ յա-
ւէտ բնականն է կազմութիւն և ինքնեղ նաւահան-
գիստ, քան զայն որ յարուեստիցն և 'ի հնարաւոր ինչ
'ի մարդկանէ որսացեալ յարուցեալ կանգնեցին՝ հա-
մանուն ունելով կոչումն: Այսն զի նա քան զնա
այնչափ զօրանայ զանազանութեամբ պատուականու-
թեանն, որչափ բնական իրք քան զմարդկայինսն առա-
ւելուն ամենայն հաստատուն և անխալ յարգանքք:

Այն ահա և ես փոքր ինչ անցանելով ըստ քաղաքս
'ի ծովեզեր կողմն, տեսի յարուցեալս յերկրէ երկա-
քանչիւրս ոմանս զուգահաւասար դասս . զի բարձրա-
գոյնք էին 'ի ճահ ցուցանելով հրուանդանս իմն և սա-
րաւանդակս, և ուղղաձիգ համբարձմամբ մտանէին 'ի
ցամաքէս 'ի համատարածն ջուրս անցանել պարիսպ . և
անդ պատշաճողաբար գոգցես զօրէն գեղեցկաձև կա-

մարի յարմարեալ ծայրիւքն առ միմեանս, այնքան միայն ցուցանէին վայելչական մերձաւորութիւն, մինչ ելի մօտի եւթ նաւացն գեղեցկացելոց։ Օ՜ր 'ի հետ այնորիկ դարձեալ յաւէտ սքանչելիս զմիջոցն նոցա ունէր պարպակեալ՝ բազմութիւն անչափ նաւաց մեծաւ վայելուչ յօրինեալ կազմովք, զոմանա առաքաստիւք և զոմանա արձակս 'ի մեկքենաւոր կապոցն, և զայլս այլով անցեալ 'ի խաղաղութեանն ձևի զգազար առնուլ։ Լաւ թէպէտ և զկէսս կռէին և զկէսս իջուցանէին, սակայն այնպէս հրաշափառագոյն դիտէի զվայրն, մինչ զի լցեալ գրեթէ բոլոր բարեբախտութեամբ ըզծովայինն իմանայի տեղի, որ իբրու մեծ իմն և ամենագեղեցիկ ցուցիւ աստուածակերտն կառուցաւ շինուած։

Տինա զինչ ինչ անդ ոչ էր տեսանել, և միանգամայն սքանչելիսն 'ի մարդկանէ լսել բարեպաշտութիւն, և երգս աստուածավայելուչս, որք 'ի յոյժ անդնդային ծփանացն յորժամ 'ի միջոցէն յանցանելով 'ի նկատեալն գային տեղի, յայնժամ խնդալից եղեալք՝ ձեռս յերկինս համբառնալով գոհանային զառաջնորդական աջոյ արարչին՝ որ ապրեցոյց զնոսա, և զգնադադիւտն իւրեանց ստացեալ ինչս. և այնպիսաբարն միահամուռ երաժշտական ձայնիւք երգէին նուագս երգոց, և փութային հանել յիւրաքանչիւր բերանոց նոր բարեբանութիւն առ խնդութեան սրտիցն բերկրեցելոց։ Լաւ երկրորդ անգամ՝ լսէի զաղաչանս քաղցրագոյն առ ստացողն բոլորեցուն՝ և զայնոսիկ դարձեալ, որ անդուստն ելեալ 'ի խորս նաւէին հանդերձեալ գնալ 'ի վերայ լոյծ մկանացն յորձանուտն ալեաց յաղազս երկուցն պատճառաց՝ հայցել. նախ վասն անձանցն փրկութեան, և միւս եւս զի լիաբախտիկ անդրէն օգնականութեամբ 'ի խաղաղութեան դառնայցեն վայր, դնէին ուխտ և աղօթէին աղօթս։

Օ՜ր 'ի հետ այնոցիկ անյազաբար ապա և 'ի սրահիցն հայէի գեղեցկութիւն, որ շուրջ զնովաւ յարկեալք ամենապայծառն վայելչութեամբք, ունելով ազգի ազգի կենդանագրութիւնս, այնքան ճգրտահան և նմանագործս բոլորի՝ մինչ զի որպէս թէ կար-

Ժիս իսկ տային ըստ իւրաքանչիւր գծեալ կերպարանաց
 և զկենդանական արդեօք շնչոցն ունելով արձակել
 բարբառս : Եւ նա, թող զնկարուցն որ 'ի նոսա՝ և
 զյօրինմունս երանգոցն, և կամ զյախճապակեայ հար-
 թարդակն յատակացն, որ 'ի ներքսն զանթուելիսն ու-
 նէին ամբարեալ բարեբախտութիւնս՝ միանգամայն
 զծով և զցամաք : Եւ որմէ էր ցուցանել միւսանգամ
 հոծ և խիտ զբարեփառան կացրդեալ մարդիկ, զի նոս-
 տէին զօրինաւոր արկեալ զարքունեացն առնուլ զսակ .
 և ոմանք մատուցանէին վճարեալք և անդէն վաղվա-
 ղակի զգրոցն հաւատային հատուցումն : Եւ այլք ըզ-
 տուրեւառութեանց բերէին փոյթ՝ վաճառաշահիք ի-
 նելով : Եւ այնգունակք փոփոխմամբք՝ կիսոց 'ի վեր ե-
 լեալ բախտիւ՝ զանձանց երեւեցուցանէին բարդաւա-
 ճանս, և կէսք 'ի բազում խնձոյիցն դրուատեալք զներ-
 բողականն ընդունէին բան, ոչ միայն երջանիկքն, այլ
 և հանդիսականք արուեստաւորացն մարդիկ բարեբա-
 նեալք ճայթէին իբրու յոյժ խրախութեամբ, զվայե-
 լուչն տեղւոյ յայտնէին փառս : Եւ առաւել ևս այնո-
 քիկ՝ ոյք ընդ ուղղաձիգ մուտս փողոցացն 'ի նմանէ 'ի
 քաղաքն մտանէին տանել 'ի ներքս զբարեզարդ վայել-
 չութիւնս . որ յայսր անդր անցիցն ապա այնուհետեւ
 արանցն թնդէր անհուն բազմութիւն, և իսկոյն 'ի սառ-
 տիկ փութոյն և 'ի զմիմեամբք ելանելոյ՝ արդարանման
 ձեւով յայնժամ զծովու և զցամաքի զեղեցկօրէն խառ-
 նէին բարեփառութիւն, զանտիսն 'ի քաղաք տանել՝ և
 զքաղաքիսն անդրէն ածել :

( ) որս արդէն և իմ զայս ամենայն մի ըստ միօջէ
 տեսանելով սքանչանայի, և հեշտացեալ ահա՝ զնոյնս
 իրաւացի համարեցայ և ձեզ պատմել :

ԳԻՐԻՔ ՏԱՄՆԵՐՈՐԻ

ՍԱՀՄԱՆ ԴՐՈՒԹԵԱՆ

ԴՐՈՒԹԻՒՆ է այցելութիւն տեսութեան իրիք իրի։ Եւ զանազանեցաւ յընթացողութենէ դրութիւն՝ շքեղակայիւքն . քանզի դրութիւն է . որպիսի ինչ, եթէ պարսպելի իցէ։ Ըտանօր յատուկ իրիս է այցելութիւն։ Իսկ եթէ առդիցես սմին դրութեանս գէմս կամ պատճառս՝ որք են շրջակայք, առնես ընթացողութիւն, որպիսի ինչ . Ի գալ պարսկացն խորհէին լաւ կեդմանացիքն պարսպել Սպարտէ։ Յաւելեալ գէմք լակեդմանացւոցն, և պատճառք պարսկացն՝ ենթադրութիւն գործէ։ Ըդդ այսուիկ՝ որպէս ասացի, զանազանեցան դրութիւն և ընթացողութիւն։

Եւ ՚ի դրութեանցս ոմանք են քաղաքականք, և ոմանք տեսականք։ Վաղաքականք՝ որք միանգամ քաղաքի դիպուածս գիտեն, որպիսի ինչ . եթէ ամուսնանալի իցէ . եթէ պարսպելի . եթէ նաւելի։ Վանդի այսորիկ ՚ի միասին ունին զքաղաքս։ Իսկ տեսականքն՝ որ սոսկ զտեսութիւնն ունին, որպիսի . եթէ գնդաձև իցէ երկին . եթէ հօգի անմահ։ Ըսորիկ տեսութեամբք միայն ըմբռնին։

Եւ դարձեալ դրութեանցն կէսքն են պարզք, և կէսքն բաղդատականք։ Սարգքն, եթէ ճարտասանելի է։ Իսկ բաղդատականք, եթէ ճարտասանելի է մանաւանդ՝ քան իմաստասիրելի։ Ըդդ բաժանումն այս է դրութեան։

Իսկ գործեսցես զնա, առաջին՝ նախաշաղաւն, որ է գովութիւն իրին այնորիկ՝ յաղագս օրոյ ենթադրութիւն է։ Եւ ապա կատարելականօք գլխովք՝ օգտակարաւն, կարողաւն, իրաւացեաւն։

Ըրաջին ՚ի կրթութեանց ընդդիմադրութիւն ընդունի, և լուծումն ըստ կարողութեան։

ՕՐԻՆԱԿ Ա

Եթէ ամուսնանալք իցէ :

Ա. ԼՂԱՋԻՆ 'ի կարևորացն և մանաւանդ հիմն կեն-
ցաղօգուտ պիտոյիցն մարդկան՝ ամուսնութեանն բոլո-
րովին մեծարգի ախորժակ թուի թէ տարցի զարժա-
նաւորն իւր պատիւ գովութեան 'ի հասարակաց երկրէ
ածանցելոց կենդանեաց, յոմանց բանիւ, և 'ի կիսոց
լուութեամբ : Այսն զի այսպիսի իմն զկատարելագոյնսն
աւարտեալ բերէ ինքեամբ յաշխարհ զցնծալի բա-
րեացն շահս, մինչ զի միշտ պատուականութեամբ լի
գեր 'ի վերոյ համարեալ է ախորժակ : Այս եթէ այս
այսպէս է, ապա առաւել կարգաւոր և ումեք 'ի բանա-
ւորացն փութալ բանիւ առ 'ի մեծարել զներբողականա
իր եղիցի :

ԼՂՆա իբրու կամաւոր պարտապան այսմ զինքն
վարկցի, թէ ոչ յառաջանայցէ . զի որով ինքն 'ի կեն-
ցաղս յերևելիս եկեալ՝ սորուն բազմապատիկ բարու-
թեանց հաղորդեալ, նմին պատճառի այնուհետև պարտ
է՝ թէ նախ քան այլոց գովելեացն, սմա տացէ 'ի դէպ
զսքանչելի և զյաւէժ ներբողաբանութիւնսն : Ար և
ընդդէմ ապականագործին և զկենդանութեան յար-
դարուն կազմուածով քակտողի մահու՝ սա միայն համ-
բարտակ յարուցեալ . զի զորնա առ սակաւ 'ի վերայ
անկանելով ընական տկարութեանս ծախեաց, սոյն և
աւելի քան զհակառակն անցեալ 'ի մէջ զըջումն ար-
ծարծեաց, և զկենդանասերութեանն յառաջ խաղա-
ցումն զարգացոյց, և միշտ գործակից աստուածայինն
գտաւ արարչագործութեանն : Տինա զասացեալս ան-
երկբայ ստուգութեամբ 'ի մեծամեծացն . գերաշխար-
հիկ պարգևացն յոյժ համարելի գու կատարելական
տուրք բարի՝ անդէն յիսկզբանն վկայեցաւ ընդ արա-
րեալն և կազմեալ ինքեամբ բարեկիսելութիւնսն զու-
գելով :

Ի՛յլ զուարճանայ ցանկալի ախորժակս ամուսնութեան՝ սովորութիւն կալեալ անդուստ մինչև ցայժմ՝ զբաղմանցոցանքն և յերեքպատիկ տարերսդ բաժանմամբ՝ ի պարծանացն կողման կարգել։ Վրանդի ՚ի թռչունս և ՚ի լուղակս և ՚ի ցամաքային կենդանիս բարձրանալով, շք թէպէտ և զուգահաւասար բնաւորեցան սովաւ պահել անհետ զարատես փոխանորդութիւնն կենաց, սակայն ոչ այսպէս առանձնաբար ըստ ամենայնի գեր ՚ի վերոյ պատուով իբրու բանաւոր իսկ որոշեցաւ ազգի յաղագս ունելոյ զհանգէտ օգտակարութեանն օրինաւոր կրօնիւք զհասարակութիւն ՚ի նոյնութեան զուգեցելոցն առնել։ որոց և կարգօք սկիզբն և վայելական յարմարութեամբ բովանդակութիւն։

Ի՛ ձեռն որոց և հարազատ որդւոց փափագելի պտուղ որովայնի միաբան և ազգատոհմային ջերմութիւն, ըստ կամաց տուրեաւութիւնք, և ըստ ըղձի ուրախակցութեամբն զուարճացումն, և միանգամայն որ ինչ միանգամ բարեզարդութիւն քաղաքաց. և համօրէն բնական երկրի բարիք ոչ ուստեք, քան եթէ յարմատոյ արարչակցութեանս զեղեալ յորդեսցեն։

Ի՛յլ սա և հանդերձ այսքանեօք մեծաշահ բարութեամբք առաւելուլ ևս զմեծ ՚ի բնութեանս մերում՝ զմիտս հանձարեղս՝ հասմամբ իմաստիցն զօրանայ։ Վրանդի քաջայայտ ամենեցուն, զի զյառաջագոյն յապահովագրութեամբ յանգահացեալսն յորժամ ընդ իւրով քաղցր ըմբռնմամբն արկցէ, անդրէն քննողս և նախահոգակս դիտելոյ զօր ըստ օրէ զաստանօր կենացն պէտս պատրաստէ նախակարգաւ և խելամուտ հմտութեամբ զտնօրէնութեանն տեսչութիւն յարգարել։ որպէս զի ներքնոցն քաջայարմար իմաստութեամբ ուղղեցելոց, դիւրաւ ապա և արտաքնոցն պատսպարել երկայնմութեամբ։

Ի՛ արձեալ և եթէ որպէս խորհրդով առ մերձաւորացն իրս վարել՝ իմանալ, և ում պարտ է զհնազանդութեանն պատիւ հատուցանել։

Ի՛ քայսօքիւք ճանաչել եթէ զհարգ տարեւորական վայելմանցն նշմարեսցին բերք. և կամ որով օրինակաւ յևս առաջիկայսն դանձել ժառանգութեանցն պատրաստութիւնս։

Ի՛ քայսպէս առաւել քան բանիւ՝ ընդ նոյն ինքն իրս աշխարհավարութեանն անցաւ

ներւոյ փորձիւ, գերազանցել օրինակ իմն զփութացելովքն 'ի բանի դեգերմունս պարապել, գրեթէ և զգլխաւորադունօքն իսկ իմաստասիրական բաւականութեամբ:

Ինչ նմին խոստովանելոյ յառջագոյն առաքինութեանս՝ ազատք ևս 'ի զագրայի և 'ի ծառայական գարշելեացն հարկատուութենէ՝ օրհնութեամբ ամուսնացեալքն պահպանին: () որ երբեմն 'ի բովանդակ ուժոյ և 'ի զուգահաւան կամաց բարեպաշտօն սահմանելու խտադրութեանցն կէտ՝ ընդ ցածուն և մաքրագոյն զգաստութեանն՝ և բարեգործել ևս զլաւագոյնս յորդորէ. և երբեմն ճանապարհաւ և կամ այլով իսկ դիպուածով հեռացումն՝ զմիմեանց դաշն զսիրելութեանն ամրացուցանել բաւական գօլ: Եւ և նոյն իսկ ըստ օրինաւոր հրամանի պատուական անկողնեացն միաւորութիւն, և մանաւանդ չափաւորագոյն հարկաւորաւն միայն 'ի պէտս որդէծնութեան վարելով, ոչ ապաքէն բոլորովին իսկ այս համարեալ իմաստնոցն գործ գովելի ողջախոհութեան:

Իայց և բարեհամբաւ քաջարութեանն հանդէս իւրիք առաւել՝ քան թէ սովաւ բարձրագլուխ ինեւելով: Իայց է կատարումն՝ ուստի զբազում յորդորմունս կարեւորս իբրև զհանդիսադիրս քաջալերութեանն ունելով յաւէժացուցանել համարձակել 'ի յանկքելի նահատակութիւնս. և ասեմ յորդորող 'ի վերայ հայրենի արարոցն մինչև 'ի մահու չափ մրցումն՝ փոխանակ տան և ընտանեաց դնել զանձն: Եւ յորժամ յիշեսցին ուժգին խանդաղատանօք դուրք մանկանց, և կամ նորին ինքեան ամուսնին՝ յովազոյն յորդութեամբ առաջի արկանեն, և ոչ սուղ ինչ կասել 'ի յառաջագէմ 'ի յաղթութենէն պատերազմելոց: Եւ նոյն պէս և մտերիմ բարեկամացն և համատոհմիկ աղջաջնոցն սիրելութիւն՝ ընթանան յորդորել 'ի քաջութեանն հանդէս: Եւ յորքիկ ահա և այսպիսիք բռնագոյն կարեկցութեան գրաւականք՝ թուի թէ ոչ միայն զբաշտ, այլ և զանփորձս ումանս մարտից կարողագոյնս զարթուցանել 'ի յաշխոյժ գուպար ընդդէմ հակառակամարտից:

Ինքաժանելի յայսցանէ երկից կատարելագոյն առա-

քինութեանց և մասն սոցին չորրորդն արդարութիւն առ 'ի պատուել բարեւաւ ախորժակաւս յառաջ քան զանիրաւ զլացութիւն զաշխատասէր քրտանցն երկասիւրութիւն . յորում բաժանին ըստ իւրաքանչիւր պիտոյիցն արժանաւոր բարեացն զուգահաւասար բաժան մունք՝ զուարթամիտ կամօք մշակել 'ի հրամայեալ ուղորմածութեանն տրասէր բարեմտութեամբ նուէրս 'ի յարմտեաց անդաստանաց և յայլոց պտղաբերութեանցն 'ի տերունեան տաճարացն ընծայս : Բազում անգամ և անխարդախ իրաւամբք առ յընկերակցացն վարել միաբանութիւնս . այլ և ըստ արդարութեանն ուղիղ ընթացք . զի զիւրեանցն արդարագործ բարեւաւութիւնս դաստիարակելով գրել 'ի ծննդոցն բարս , որպէս զի նմանողք ըստ ամենայնի հայրենի ուղղութեանցն գտանիցին :

Եւ արդ' իր որ այսպէս ինքն ըստ ինքեան 'ի հեշտալեացն ցուցաւ , այլ և այլոցն ևս ամենազան շահաւետութեանց մայրաքաղաք , որ և հանդերձ բազմապատիկ կենդանեացն յարատւութեամբ անհատ ևս զբաւաւորիս ունի զկենդանութիւն , ոչ 'ի յաւելորդացն մանաւանդ քան 'ի հասարակ իսկ շինութեան և ուրախալից սփոփանաց զօրավիգն , սա և ընդ ախորժելի մարմնական բարիսն ընդելլուզեալ՝ բերէ ինքեամբ և զհոգեւորական վարուցն զգլխաւորագոյնսն զասացելոց չորից առաքինութեանցն կատարմունս : Ընդդէմ այսպիսի ապա ամենաբարի ախորժակի թէ և կարի ոք 'ի հակառակասէր վիճողացն իցէ , ոչ իւրեք կարասցէ ընդդիմաբանել , և կամ բամբասասէր ապագովութեամբ յըստգտանելեացն արկանել յանպատիւ արհամարհութիւն :

Բ . Եւ ամուսնութիւն , ասէ , 'ի տրտմականացն է . վասն զի տարաժամ մահա մանկանց և կենակիցն ամուսնի 'ի վերայ հասուցանելով՝ յոյժ յանփարատելիսն պաշարէ ցաւազին տրտմութեան : Օրինչ ասես . զուծիչ կապանաւոր թախծանոց և զառաւել սփոփանս հրճուանաց ասելով՝ այժմ երթեալ տարցիս արդէն իսկ 'ի յայտնութենէ բանիս զյանդիմանութիւնս : Եւ ասն զի զինչ մեծ և յաւէտ պայծառագոյն բերկրանք խրնդալից ուրախութեան , քան որ հանդերձ բազմախումբ

պարաւորութեամբ 'ի սկզբունս գովելոյ իրիս կատարի: Ուստի քաջայայտ է զիսկզբան 'ի վերայ խրախամիտ զուարճմանն հաստատեցելոյ, այնուհետեւ օր ըստ օրէ զարգանալ անտրտում զուարճութեանն հրրձունսօք և յեւ առաջիկայն երևեսցին, մանաւանդ յորժամ բազմամանկութեանն ծաղիկ առաջի աչացն տեսանիցի, և ըստ համակամ հաճոյից ամուսնին ո՞ ոչ գիտէ՝ զի ժամ քան զժամ այնպիսեացն նորոգին ամենահեշտ բարեմտութեանն կիրք: Հաղաքս որոյ և 'ի զատանել երբէք ըստ այսպիսի փափագելիս՝ ըղձիւք իմն և յոյժ ջերմագութ հայեցուածու բաղկացեալք, գտանել արդարեւ դեղ մխիթարութեան՝ յորժամ զայնօցիկ բնութիւնս տեսցեն ամբողջ պահպանութեամբ պաշտպանեալս:

Եւ ահա սովիմք այսու 'ի տրտմականացն ասելով դարձեալ՝ ակամայ խոստովանութեամբ սահմանեցեր զընտրութիւն սորա յաստուածայնոյն անխտրութենէ. վասն զի ազատ և բոլորովին անբաժ 'ի հակառակին հաղորդութենէ՝ միայն գեր 'ի վերոյ քան զբնաւ ստորինս՝ սուրբն վիճակեցաւ տէրութիւն վեհագոյն առանձնաւորութեամբ: Իսկ յերկրիքս ոչ այնպէս տեսանին երբէք վճարմունք իրաց. այլ միշտ խառնուած ընդունելով յերկոցունց 'ի լաւէն և 'ի դժպատեհ դիպուածոյն ճանաչին այսպիսի բանիւ: Որ զի [Թէ ընդ երկրագործութեան լծակցի երբեմն և չարաչար վտանգ անբերութեանն, նոյնօրինակ և ընդ զինուորութեանն պարտութիւնք և մահք տարածամք, ընդ նաւարկութեանն զանազան փնասոցն թշուառութիւնք, և որքան այլք ևս նմանք այսօցիկ՝ երկաքանչիւրոցն ընդդիմութեանց հաւասարեալք ցուցանին, բայց սակայն Թէ պէտ և այսպիսիք բնաւորեցան 'ի յերկրի ախորժակք, այլ ոչ անյուսացեալք երբէք յիւրաքանչիւրն լինին օգտութենէ. բայց միանգամայն զանշահն և զփնասաբեր յուսահատութիւնն իբր 'ի վերջ հարկանելով՝ մոռացօնս գողցես զվրիպակն առնելով պատահմունս, յամենայնի ժիրք և ինքնայորդորք լինելով մարդկայինս ազգ, անցեալ միայն սպասեն պատշաճ՝ յաջողուածոյն յօժարական կամօք: Եւ նորին աղաքաւ պատրաստք այնուհետեւ 'ի զինուորեւն պնդակազմ փութով, 'ի մշա

կէին և 'ի նաւաւարել և 'ի բնաւս առ հասարակ անհեղաբար յառաջանան ճեպով :

Իպա ուրեմն զի յայսմ պոսպէս ստուգեցաւ ազատ յամբաստանութենէ, 'ի ճշմարտութենէ իրս ստուգեցի : Սոյն երանելի և յօգտակարագունիցն . զորմէ որպէս յառջագոյն զեկուցաւ, 'ի սմանէ բազմահոյլ ազգականացն միաբանութիւնք, և սեռն սիրելութեամբ բարեկամացն ծանօթութիւնք միշտ երևելագոյնս բարեբախտիկն ազատութեամբ յոյժ լցեալ վայելականն՝ յօրինելով հրապարակք, ատեան լինելով նոքումք վստահանալիք ամրութեամբ պարսպեալք և 'ի դրժող լճնամեացն են դաւաճանութենէ . և քաջահաւան կամակցութեամբ ինքեանք առ իրեարս խաղաղացեալք :

Եւ նա դարձեալ և ոչ 'ի դժուարորսալեացն է մա նաւանդ՝ քան թէ 'ի կարողագունիցն հասումն լաւագոյն ախորժակիս : Բանզի ոչ է ընդ անբաւութիւն անհուն և կամ լայնատարած խորոց ծովու ճանապարհորդել, և ոչ ընդ ցամաք բազում օթեվանօք 'ի հեռաստանս ուրեք հատանել անցանել, և կամ անհանդուրժելի արդեօք զծախիցն իցէ առնել յողովութիւն ընչից և ստացուածոց, և ոչ որ այլ ինչ 'ի պատճառացն բաղբաղելով : Բայց յատուկ ընդ կամելն անդէն և հանդիպումն առ ձեռնպատրաստ յարանայ . է զի 'ի նմին իսկ բնակութեան, և է զի 'ի մօտաւորսն բնակեալ տեղիսն : Եւ այսպէս 'ի յամենայնի ամենայն լեալ բարեացն լրմամբ միշտ անխոտան ցուցաւ հասարակաց ամենեցուն ցանկալի գոլ, տարակուսելի տրտմութեանն գրուման պատշաճագոյն փարատիչ, կարեոր օգտակարագունիցն պաշտպան դիւրահասար 'ի գիրս ստանալոյ : Հայսցանէ ահա և յայլոցն քաջայայտ եղելոցն 'ի սմանէ վայելական բարեգարգութեանց՝ կարգաւոր է ընդունել սմա և զանհակառակ գովաբանութեանցն հատուցումն, որպէս զի եղիցի յորդորական յօժարութիւն արժանաւորացն սորա, նախ քան այլոցն՝ հասանել սմին 'ի կեանս աշխարհիս :

Գ. Եւ ամուսնութիւն, ասէ, 'ի տաղտկալեացն գոլ . վասն զի չարալուկ կարեօք հոգոց պատանդեալ է՝ մանկանցն և կենակիցն ամուսնի, և բազում և պլ

լոցն հարկաւոր պիտոյիցն՝ առ 'ի հաշել զըմբռնեալն : Եւ արդ եկ աղէ Ճմարտիւ 'ի բոլորն մարդկան վճարմունս ուշ եղեալ հայեսցուք, որ 'ի նոցանէ առանց յառաջախորհրդի դիտաւորութեան և բնաւ իսկ առանց բազմաջան տաժանմանց տարցի զըտվանդակութիւն : Վճանդի ահաւասիկ այժմ 'ի յընդունայն վիճաբանելք, երկուց այսոցիկ անգիտութեանց առեր զքե եպերանս : Ա'ի զի ոչ ուսար 'ի կազմութենէ ահաւոր և մեծս արարածոց, ոչք ակնարկելով և միայն հրամանական բանիւ արարչին ընկալան զգարդ և զհաստատութիւն իւրեանց և որքան անդրէն իսկ ամենահնար զօրութեամբն անաշխատ կատարի կամեցեալն : Եւ երկրորդ զի և ոչ 'ի քում բնութենէ և կամ յազգակցացն տեղեկացար, եթէ հանդերձ ժիր և անդանդաղ աշխատութեամբք՝ մարդկան գործք սահմանեցան գալ յանկումն կատարելութեան : Այդպէս որոյ առաքինեացն և 'ի վեր քան զվերջինն տաղտկանս խենեշութեանն համարձեցելոցն՝ է փոյթ հանդիսանալ ընդ քաղցր երկասիրութեանն վաստակս . որով զիւրաքանչիւր անգործութեանն դժուարինս դիւրեցեն 'ի հեշտալի վայելիցն աջողութիւնս : Իսկ ամուսնութեան սակաւ ինչ մասն հոգոցն դիւրակրելի այսու առաւել, զի 'ի յովոք նախահոգակս մասնեալ բաժանի . վասն զի և օգնականին սատարութեամբ, և 'ի չափ հասելոց ժառանգացն հոգաբարձութեամբ՝ զիտելի է զկարեացն [թեթեւացումն] զվտանգաւոր ծանրութիւն, և զբարեաց բերել խնդակից կամօք զհասարակութիւն :

Այն այս ցանկալի իրագործութիւն 'ի մէջ ամենապատիկ բարութեան վկայեալս՝ զարդարի և ըստ կորովակի իրաւացւոյն մասին . զի որպէս ումեքն 'ի քաղցրագունիցն համարեալս զինքեանն յաշխարհս գալ . ուտի և 'ի սմա նախ՝ որ և վկայեցաւ իսկ Ճմարտութեամբն՝ առաջին ճաշակել տեսեամբ զպայծառ լուսոյն զծաւալումն, և զայլն մի ըստ միով անբաւ բերկրութեանցն վայելմունս յինքն ձգեալ, իրաւացի է ըստ իւրոց բարոք շահաւորութեանցն յաջորդեալ նմանապէս առ այլն զփոխարկութեանն հատուցումն . ուստի եղիցի այնուհետև յառաջանալ ընդ տնարար շինութեանն՝ և հարազատաբար ժառանգակալացն փո-

խանորդութեան : Փոխանակ ընդ որոյ և պատրաստին կրկնապատիկ բարիք պատրաստել, դարձուցանել զարժանաւոր դարձուածս հայրենի աշխատութեան 'ի ծննդոցն 'ի կենդանութեան պատկառելի պատւոյն կամակատարութիւն, և ծերատածութեանցն վերստին խնամակալութիւն : Իսկ յորժամ հասցէ հարկաւոր փոփոխմանն հրաժեշտ 'ի կենցաղոյս, յուղարկեալք այնուհետեւ 'ի նոցանէ իբրեւ 'ի խաղաղական հանգիստ : Եւ կամ թէ զնոյն ինքն կեանս մնացելոցն յերկրի շառաւեղացն, համարել արդարեւ անձանց բարեկեցութիւն, զորս վեհագոյն քան զանշունչ կենդանագրութեանցն ձեւ 'ի կենդանագրացն յօրինեալ. և կամ 'ի կարծր ինչ նիւթոց պատկերագործաց զստեղծուածս պատկերաց թողլով յիշատակարանս՝ զպատուական բանաւորացն մնացուածս . ոյք անմոռաց նորոգմամբ յիշատակել յարժամ զգութ հայրենի ջերմութեանն յորդորականք են և լինին :

Իսկ արդ իր որ այսպէս 'ի ստոյգ և 'ի կարգաւոր քննութենէ բարիս գտաւ՝ բոլորովին յառաջադաս, և ընտրելագոյն կատարելութեանցն շտեմարան, և պատկառելի ծերատածութեանն խնամոյ պատսպարան, արծարծիչ բարեկարգ շինութեան, և յապահովացեալ բարեբախտութիւն կենաց բարգաւաճագունից՝ և պարծանօք լցելոց, առաջնորդ օրինաւոր կատարմանն վստահանալի բարեյուսութեամբ, 'ի գլխաւորեցուցիչ 'ի վերայ ամենայնի համառօտելով զամենաբարի իրս 'ի գովութիւն, զի իմաստագոյն և յաւէտ ընդ երկիւղածութեանն պատուիրանապահ ամրութեամբ գրաւեալս՝ զայնօտիկ է համարել մարդիկ, ոյք աստուածային օրհնութեամբն ասացելոյ ախորժակիս զհետ անցցեն հանդերձ ամենայն անստգտանելի բարեպաշտութեամբ :

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Թէ պարսպելէ:

Ա. ԽԵՁ ոչ ինչ այլ այսպէս ուժգնակի հիացումն զարմացման բերեալ մատուցանէ, քան թէ զայնոցիկ մարդկան ախորժակս մտաց՝ որ զքաղաքացն զանազան յարմարակարգութիւնսն գովեն, և հեշտաւ տանին զբնակելն անդ, և ՚ի բիւրապատիկ բարութիւնսն հանապազ վայելողս. այլ և սքանչանան ևս ընդ նախագտակս արուեստի այնպիսի ամենաբարի իրագործութեան. և ՚ի պարսպելոյն խոյս տուեալք՝ դժուարելով ՚ի բաց զիւրեանց դարձուցանեն դէմս: Եւ զայս ոչ գիտեն թշուառականքն՝ զի առանց սորա և անուանել իսկ ոչ կարասցէ քաղաք. և թէ անուանեսցի երբէք, սակայն զյետին թշուառութեանցն ամենայն իրօք երթեալ տարցի վարանս ՚ի թշնամեացն, և արտատեղի տարակոյս աղիտիցն: Վնանզի ստոյգ արդարեւ սա իսկ է սկիզբն և յառաջադաս ամենայն գեղեցկակարգութեան բարեացն, և պատճառ զանազան արհեստիցն յառաջխաղաղութեան. և յայսմանէ մեծանալով վայելչական իրօք մարդկան, որով զկենացն և զբարի կենացն անցեալ տանին շահս: (Յաղագս որոյ իմաստնագոյնք և յոյժ բարգաւաճեալք ՚ի բանաւորացս՝ ամին հոգ տանելով գործոց, քաջապէս իմն գողցես ժառանգեն՝ կատարելով միշտ զբարօրութեանցն ղիպուածս, և իրաբախտիկք ՚ի կենցաղումս յօրանան փառօք:

Եւ թերեւս յիրաւի յաղագս պատուականագունին այնորիկ, որ ոչ միայն մարմնականագունին այնորիկ պատսպարան ելով պահէ ՚ի խորին խաղաղութեան, այլ և հոգեւորին յաւէտ ևս օճառ բարեպաշտութեան մատուցանէ՝ այսպիսի բանիւ: Եւ ան զի յերկուս ժամանակս կրթեալ ածէ զմարդիկ ՚ի չորից առաքինութեանցն հանդէս. ՚ի խաղաղութեանն ժամանակի՝ յիմաստութեան և յողջախոհութեան, և ՚ի պատեհազմականին՝ յարութեան և յարդարութեան: (Յիմաստ.

տուութեան, զի 'ի մի վայր հաւաքելով զազմութիւնս արուեստաւորացն՝ պարապեցուցանէ զբոլորս հանապազ իբր 'ի յոյժ վարժման՝ 'ի կալ 'ի հրահանգս գիտութեան յիւրումն բնակութեան. յորոց կէսք 'ի մի մեանց փորձին զգնազան հանճարս բանական և գործական արհեստից, և կէսք յառաջանալով բերեալ անցուցանեն զիւրաքանչիւր զիմաստիցն գիւտս : Աստի ոմանք պատարեալ հանճարով զառաջնորդութիւն հասարակաց ստանան, և զյարմարական քաղաքավարութիւն քաջապէս մատուցանեն քաղաքաց, և ոմանք առանձնակի յիւրաքանչիւր տանց տանին զտնտեսական խնամն շինութեան : Այլ յողջախոհութեան, զի ոչ խառն 'ի խուռն յարձակին 'ի զեխ իգամողութիւնս խառնիցն. այլ յարմարական կարգիւ դասու գան յամուսնութիւն ըստ բուն բարւոյն կամաց. և քաջապէս որոշելով յայլոց՝ պարապեն իւրաքանչիւր ամուսին զուգակցացն ինեւ մտահաճոյ. որով քաջասնութիւնք ապա մանկանց յաւետանան, և բարեկարգ շինութիւն տանց և յաստուածային օրինաց :

Իսկ յարութեանն՝ այնու զի զնա ունելով յոյս ապաստանի 'ի խռովութեան ժամանակին 'ի թիկունս, և այնուհետեւ կամ արտաքս ելանել իբր 'ի մարզարանէ արիաբար մարտնչին 'ի վերայ հայրենի գաւառին, և կամ անդուստ իսկ քաջացեալ վրիժակեն աներկիւղ զ'ի վերայ յարուցեալն անիրաւութեամբ : Ար է ճիշմարտապէս արդարեւ սոյն և արդարակ գործոյն պաշտօնեայ, առ 'ի վճարումն առնլով սատակել զսատակիչսն չարացելոց թշնամեացն, և ապրեցուցանել զանձինս և զիւրեանցն սիրելիս. և յաւէժ 'ի բարեգարդութեան զտէրունեանն պահել տաճարս հանդերձ խայրեօքն և նուիրօք. և ամբողջ ընդ նմին զամուսնութեանցն յարմարութիւնս, և զայլ ամենայն պահելով ցուցանել բարեկարգութիւն քաղաքի :

Այլ արդ իր որ այսպէս զանազան արուեստից պատճառ է՝ նորոգութեան և գեղեցկակարգութեան կենցաղոյս, և յապահով հանգստարան բիւրապատիկ բարեդիպութեանց 'ի զուարճացուցանել, և ինքն ըստ ինքեան յոյժ 'ի վայելչականացն մայրաքաղաք ելով, 'ի խաղաղութեան՝ իմաստութեամբ և ողջախոհութեամբ

զարդարէ, և 'ի պատերազմականին՝ արութեամբ և արդարութեամբ, սմա ապա ո՞րք այնքան 'ի թշուառականացն եղիցի, մինչ զի փոխանակ յարգելոյ և մեծարելոյ զայսպիսի ընդունակ բարեաց՝ ընդդէմ ինչ ասել բամբասանս կարասցէ յանդգնաբար ձեռնարկութեամբ համարձակել:

Բ. Այո, ասէ, այլ պարիսպ երկչոտութեան է նշանակ. վասն զի զորս 'ի ներսն արգելեալս փակէ յիւրումն հաստատութեան, գողցես անարիս իմն և յոյժ խենեշագոյնս զնոսա ցուցանէ: () Զուշուծիւն և զյառաջագոյն պատրաստութիւն իրաց՝ որ յաւէտ արուորագոյն քաջութեան, խենեշ վատութեանն նշանակիցս ասել գոյ, և թուիս զայդ ասելով քո այժմ, միանգամայն երթեալ տարցիս աստուստ վաղվաղակի զշամբուշ յիմարութեանն մրցանակս. քանզի եթէ այդ այդպէս է, յոյժ դիւրագոյն է քեզ և զայլն ամենայն պատրաստութիւնս իրաց հակառակ անուամբ ձայնելի: Աւստի ժամ է այսուհետև ասել քեզ անարութեան ցոյցս և զզինուորութեանն հանդերձումն սպառազինութեան, և զնաւաստութեանն մենքենաւոր հնար փրկութեան, և զճանապարհորդութեանն նախագիւշութիւնս, և զայլոց իրացն ամենայնի զպատրաստութիւնս. որով հանդիսացեալ մարդիկ յիւրաքանչիւրն արիանան գործառնութիւնս, և անցեալ տանին զյաղութութեանն կենցաղօգտութիւնս: Իսկ եթէ այս ամենայն որպէս ասացաւ՝ արութեան և ոչ անարութեան են ցոյցք, նմանապէս սոցա և յաւէտագոյն ևս ծանիր զպարսպաւորութիւն քաջարութեանն զօրավիգն, և բաւոր փարթամ օգտակարութեանցն առիթ. որ միշտ 'ի յարձակմանէ զրկողացն մարտակից եղեալ իւրոցն մանկանց ամենայնիւ գետեղ պահէ, և իբր անհատ կապանօք սիրոյ ածեալ զբոլորս 'ի միաբանութիւն յարմարէ, և տուրեառիկ հանգանակութեամբք վաճառաց զբնաւս անկարօտ կացուցանէ, և բանական և գործնական արուեստիւք, որ է վեհագոյն բարի մարդկոն՝ հանապազ պայծառացեալ զարդարի:

Այլ նա, առաւել սքանչելի, զի զայսչափ օգտութեանցն պատճառ ոչ դժուարին, այլ դիւրագոյն և կարելի 'ի յարուցանել: Այնքի ոչ ընդ համատարած

լայնութիւն ծովու նաւարկել և հաւաքել զնիւթսն, և ոչ 'ի հեռարձակ վայրաց բազմաշխատութեամբ հայցել և ածել զարուեստաւորաց էր պարս. բայց կամացն միայն պէտք են յօժարութեան առ 'ի յառաջարկութիւն գործոյն գալ. և անդէն վաղվաղակի առ ձեռն նիւթոյն գտանի պատրաստութիւն. ընդ նմին ոչ առել և շինողացն բազմութիւն, որք արուեստակերտվ երազապէս զհետ կամացն ածեալ՝ և զգործոյն ցուցանեն կատարելութիւն: Իսկ որ այսպէս յաղթատուր ստացողացն խոստովանեցաւ լինել, և օգտակար՝ միանգամայն և դիւրահնար 'ի յարուցանել, յայտ է ահա՝ թէ 'ի գովելեացն է, և մանաւանդ դիւրին իսկ յառաջնոցն:

Գ. Եւ զարձեալ պարսպաշինութիւնն, ասէ, յոք նագոյն ծախ ընչից գործէ, և սաստիկ աշխատութիւնս մարմնոյ հասուցանէ: Բաջագոյն գիտեա զսացեալսդ 'ի քէն, իվ ամբաստանողդ հասարակաց. վասն զի մի գուցէ անխորհրդաբար զայդ ասելով՝ զերկուց այսոցիկ չարահամբաւ և վատթարագոյն իրաց անցեալ տարցիս պախարականս, զագահութեան ըռիշտ բարուց և զանարի տաղտուկ վատութեանն ևս կարծիս: Հաղազս որոյ և ոչ գիտէ զայս, թէ ամենայն մարդկային իրք երկուց այսոցիկ կարօտանան պիտոյից 'ի կատարումն իւրեանց, ծախից ընչից և տաժանման մարմնոյ, և մանաւանդ պատուականագոյնքն և յոյժ պիտանացուքն՝ և յաւէտ ևս զսացելոցս պահանջեն վարկս: Եւ քան զսա զինչ որ կարասցէ ցուցանել վեհագոյն և ամենեւին պիտանացուն, որ 'ի մի տեղի հաւաքելով զբազմութիւն մարդկան՝ տեսողս և վերականգուս իրերաց կացուցանէ, և յանդիմանական պատկառանք ամօթոյ միմեանց, և կշտամբութեամբ ահի տանջանաց դատաւորաց ատենիւ՝ 'ի բաց առնի և յանիրաւ զրկութեանց զբողորս, և ածեալ յիրաւացւոյն հաստատէ կանոնի: Իստի յայտ է՝ թէ զայսպիսի իրաւացւոյս պատճառ արուեստակեալս պարիսպ, և զորս միանգամ 'ի նախահարց որ տարաւ բարի ստացուած՝ հասուցանել զփութանակն ծննդոց, և յետագայ մանկանցն, կրկին արգարութիւն է՝ և յաւէտագոյն իրաւացի ևս գործ. թէ ոչ և յովմեքէ ընկալաւ զայսպիսի վեհագոյն ստացուած, և ինքն իբրեւ նախահաւան ելով յաջորդեսցէ

մտերիմ սիրելեաց, և անմոռաց յիշատակ երախտեաց
'ի մէջ մարդկան զպարիսպս թողցէ ազգաց յազգս :

Եւ արդ իր որ այսպիսաբար յամենայն կողմանց
վայելչանայ, և իրաւացոյն՝ որով բժշկէ զիրս մարդ-
կան՝ սկիզբն և վերակացու է, և պահապան ընչեղու-
թեան և բարեզարդ ճոխութեան և ընդ նմին ամենա-
զան գիտութեանց, ոյց կենցաղոյս պայծառանայ վար-
ժարան, և մտերիմ ընդ միմեանս սիրոյ կապ յարմա-
րութեան, և տուրեառ վաճառաց, անկարօտ կենաց
պատճառ, և նախախնամող դարման իշխանաց և իշ-
խեցելոց, 'ի սորա շինութիւն փոյթ պարապոյ ցուցա-
նել եղիցի ինձ և իմոց հաւանեցելոցն, և կամ մեծա-
պէս գովութեամբ գովել զայնոսիկ և որք փութանն
յարուցանել զսա :

ՕՐԻՆԱԿ Գ

Թէ նաւել է :

Ա. ՎԱՆ զամենայն իրաց դէպս գործոյն՝ որ 'ի կեն-
ցաղումն վարին 'ի մէջ մարդկան 'ի պէտս կենաց, հրա-
շափառագոյն և նորաքանչ ցուցանի նաւաստական ի-
րիս արուեստ, և գրեթէ գեր 'ի վերոյ անցեալ կայ-
քան զընաւ բնականագոյն ախորժակս բանաւորացս :
Եւ նա, թէպէտ և այսպէս ունի զընութեանն պա-
տահմունս իրս, սակայն աստուածային շնորհաւն վա-
րեցեալ՝ զանկարելիսն և զանբնականս զանազան մեն-
քենայաւոր հնարիւքն կարելիս և գնայականս կացու-
ցանէ ամենեցուն. և զնայ տառին ճանապարհորդու-
թիւն քան զլերկրի գնացս ևս դիւրագոյնս կազմէ՝
հարկանել ցամաքայինս : Եւ այսպէս զերկուս տարերս
համազոյգս՝ արկանելով 'ի գործ հարկաւոր պիտոյիցն՝
զծով և զցամաք, երթեալ տանի զմեծ և զզանազան
զբարեդիպութեանցն բերս հասարակաբար յերկաքան-
չիւր կողման. և զի նմանապէս ահա ունելով բերէ
յինքեան զմեծափառ փարթամութեան իրս : Եւ ան-
այսորիկ և զծովեզերակայ քաղաքացն բնակիչս՝ որք ու

վաւ վարեցաւ և վարին, զանազան և չքնադագիւտ ընչիւք յղփացեալ, և այլովք ստացուածովք հոյակապ և հռչակաւորս 'ի մէջ ամենայն տիեզերաց եցոյց և ցուցանէ: Տինա սա և յերկրորդ հատած ցամաքի անցեալ 'ի ծովային կղզիս, էած զապալերն և զամայի վայրս 'ի քաջաշինութիւն քաղաքաց. որք սովիմք ընդերակրութեալք իբր յոյժ արուեստիւ ամենազան բարեբախտութեամբք, և պայծառազօդ շինութեամբքն քաջ 'ի բաց գերազանցեցին զմիջերկրեայ զհռչակաւոր քաղաքօքն:

Իսլ սա ոչ ասացելոցս բարելաւութեամբք միայն յօրանայ, բայց ևս վեհագոյն և առաջիկայիւքս ճանաչի. և մանաւանդ իմաստութեամբքն՝ յոր մարգեալ զիւրն ածէ մանկունս. և զայնս՝ թէ և կարի յոյժ ընդունելով ախտս, արագագոյն գտցէ և հմուտս, թուի և քան զիմաստասիրացն պարս, որ հանապազ յիմաստութեանն դեգերին դպրոցս, յաւէտ գերազանցեալս ցուցանել 'ի բնական տեսութեանցն հանդեսս: Եւստի զարեգական գնացս ճանապարհացն դիտէ կշռակի, որով և զյեղեղմունս ժամանակաց գործէ՝ փոփոխելով յաստեղատունսն: Բայց ոչ զպարս աստեղաց և եթիսողելով, և զլեզուսն՝ զգիտութիւն նշանակացն, այլ և սա զբնութիւն օդոցն փոխէ 'ի ջերինս, և անդուստ 'ի վիշտս ամպրոպաց. ըստ նմին օրինակի դարձեալ և զաստեղացն յածմունս ըստ ժամանակի տեղեացն 'ի տեղիս: Եւ ամենայն որ հանգոյն սոցա բնական իբաց գիտութիւն լիապէս ծանուցանէ, ցայնքան՝ մինչ զի գրեթէ մարգարէական շնորհաւ վարեցեալ՝ 'ի ներկայումս զհանդերձելոց ժամանակաց ընդունին զգիտութիւն, և յառաջագոյն զգուշանան 'ի մրկաց և յապագայ դառնաշունչ ձմերայնոյ սառնամանեաց:

Եւ զի յայսմանէ պարապով քննութենէ ասացելոցս ամենեցուն, և զանազան զբօսանօք երկոցն, և երկիւղիւ առաջիկայ արհաւրացն վտանգի խափանեալ արգելու զիւրն՝ ոչ միայն յօտար անկողնակցաց 'ի վաւաշտական իգամոլութենէն, բայց 'ի հարազատն ամուսնաց 'ի բաց վարեալ տանի 'ի խառնից հէշտ ցանկութենէն, և գրեթէ որպէս անմարմին զօրութեանցն հաւասարեցուցանէ 'ի պարկեշտանալ՝ զողջախօհութեանն հաստատելով սահմանի:

Եւ յայտարարութեանն պարծի մասին այսորիկ աղաքաւ . վասն զի ո՛վ ոչ գիտէ՝ որպէս ասացին, ըստ նմին օրինակի՝ թէ ահիւ հանդերձեւոյն եւ յանիրաւ զրկութեանց եւ գողութեանց, եւ ՚ի նոցին համանման չարեաց, եւ լոկ փութացուցանէ կրթել ՚ի հանդէս շահից արանցն վաստակոց . եւ անտի դարձեալ վասն շահիցն եւ անձանց փրկութեան հարկեցուցանէ գալ եւ յուխտիցն պաղատանս առ նախախնամողն ամենեցուն ՚Կտուած : Սոր եւ ընկալեալ զխնդրուածսն՝ ձեպի միւսանգամ հատուցանել նորոք տրիտուր տուողին փոխանակ ապրանացն՝ զգոհութեանն պատարագս եւ զնուագաւոր բարեբանութիւնս :

Բայց չեւ ես զմեծն նորա ասացեալ եղև զնահատակութիւնս առաքինութեանցն զվեհագոյն քաջարութենէ . յորում յաւետացեալ գոհութեամբ զիւրնսցուցանէ ախորժողս : Եւ զայն ոչ ՚ի միում ժամու զօրէն այլոց նահատակաց, եւ ոչ ընդ միում դարձեալ համասեռ ումեք զիմաց, եւ կամ ընդ բազմաց, այլ յարաժամ ահա եւ ընդ երկուս բռնագոյնս եւ անպարտելի տարերս օդոց եւ ջուրոց . որոց մրցմունք դժնգակագոյնք են քան զամենայն նահատակութեանցն հանդէսս ըստ ասացելումն, եւ մրցանակքն բազմազանք եւ պատուականագոյնք . որովք մեծապէս պսակեն զյաղթողս, եւ առաւել արիացուցանէ :

Իսկ արդ իր որ այսպէս զանքնական իրս բնականս կացուցանէ, եւ զանտովորս՝ սովորականս, եւ կրկին բարեփառութեան պատճառ լինի ազգի մարդկան, եւ զուգահաւասար մատուցանելով ՚ի պէտս՝ զծով եւ զցամաք, այլ քաջագոյն եւս զչորիւքն զարդարէ առաքինութեամբք՝ աստուածահաճոյս երևել, ապա արժանավայելուչ է անյապաղ փութով այսմ անցանել ախորժակի, եւ կամ գովել զայնոսիկ որք սովաւ վարին ՚ի հասարակաց շահս, եւ ՚ի մեծապայծառ շինութիւն քաղաքաց եւ բարեկեցիկ փարթամութիւն անձանց :

Բ . Եւս, ասէ, բայց նաւաստութիւն, թող զայլ ամենայն վտանգս տաժանմանց երկոց, եւս չարագոյն զնաւաբեկութեանցն ունի զտարակոյս . որ հանդերձ ամենայն ստացուածոց փնասուց, եւ յետին թշուառութեան մասն է մահու . եւ զկնի մահուանն՝ եւ թաղման

ևս անգամ չառնէ արժանի զմարմինս մարդկանս։ Պարտ է իր զնաւաստութիւն աստուածային և մարդկային արուեստ ասել, որով վաղվաղակի՝ ի բաց վճարեալ լինէր յամբաստանութենէ պատասխանեացն։ Վասն զի յաշխատութենէ տաժանմանցն երկոյ, և ի տարակարծ դիմաց ֆնասու, և ի վտանգէ մահու՝ յատուկ աստուածային զօրութիւնքն վիճակեցան առանձինն զգեղեցիկն ազատութիւն։ Իսկ որ ի ներքոյ լուսնոյս վարին իրք՝ և ի մէջ մարդկան, միշտ երկուց հակառակաց ընդունակ լինելով բարւոյ և չարի, տան երբեմն զնորին բարին, և երբեմն զնորին հակառակն տարակոյս կորստեան։ Օրպէս և ճանապարհորդութիւնն բազում անգամ զաւազակացն յարձակմունս դրժանաց։ և ամուսնութիւն՝ զսիրէխաստանութիւնն։ և զինուորութիւն՝ զպարտիցն պարտութիւն վանման։ Նմանապէս սոցա և այլն ամենայն իրք զիւրաքանչիւր պատուհաս ֆնասուցն։ Իսկ արդ յաղագս վտանգի ֆնասուց՝ արդեօք ոչ ճանապարհորդեսցուք յերկրի, և ոչ յամուսնութեանն եկեսցուք յօրէնս, և ոչ դարձեալ զինուորեսցուք ընդդէմ թշնամեաց, և ոչ այլ ինչ ըստ աշխարհիս վարեսցուք արհեստս։ և զիսրդ կարասցեն կալ հաստատուն կարգք կենցաղոյս, և կամ որպէս յաշխարհիս վայելեսցուք բարութիւնս։ Իպա թէ ոչ կասեալ ի վտանգէ աղիտիցն՝ լքանին յիւրաքանչիւր արուեստիցն, այլ ամուսնանան և զինուորին և ճանապարհորդեն, և այլովն ամենայնիւ վարին արուեստիւք՝ որովք զարդարի կենցաղս, և բոլորք յիւրաքանչիւր իրաց վայելեն օգուտս։

Իրժանավայելուչ է սոյնպէս և յաւէտագոյն ևս գալ զնաւաստական իրիս արուեստիւ, որ քաջալուսագոյն քան զամենայն մատչի ի պէտս մարդկան։ այլ ի սուղ ժամանակի՝ յոր ախորժէ դք, մերձեցուցեալ հասուցանէ օգուտս։ զվաճառականս ի յղփութիւն բազմազան չքնաղագիւտ ընչից։ զտեսլասէրս ի զանազան նորահրաշ տեսութիւնս քաղաքաց, և լեռնային և գաշտային և գետեզերաց, և բազում նշանաւոր վայրաց և սքանչելի իրաց։ և զհարստակող ըմբիշս ետես ի մարտս նահատակութեան մրցման՝ ի բացարձակ օտարաշխարհեայ քաղաքաց։ ուր քաջապէս զյաղթութիւնս կա-

տարելով՝ անցեալ տանին մեծապէս յաղթանակս : լիմանապէս և զողբերգական՝ յողբերգութեան շահս, և զիմաստասէրս 'ի վարժապետութեան, և զբուժիչս 'ի բժշկութեան, և զայլ ամենայն արուեստաւորս յիւրաքանչիւր արուեստից : Եւ սակայն զայսչափ շահաւտութիւնս ոչ սաստիկ ծախովք ընչից մատուցանէ զօրէն այլոց իրաց, և ոչ դժուարին տաժանմամբք երկոց մարմնոց երկայն ժամանակաց . յաղագս որոյ ոչ հետեակ քայլափոխութեամբք երկարաձիգ ճանապարհաց աշխատէ զմարմինս, և ոչ բեռնակիր անասնովք զբազում ժամանակաց օթեւմանս՝ զոր գործէ ծախ ընչից : Եւ առանց ծախոց և աշխատութեան մարմնոյ իւր 'ի բազմականի պահելով՝ դիւրաւ և հեշտիւ հասուցանէ յօգտակարութեանցն տեղիս . և 'ի սուղ ժամանակի՝ որպէս ասացի, զիւրաքանչիւր ախորժակս բազմանաց ըստ ըզձի մատուցանէ : Եւ արդ իրագործութիւն որ այսպէս բոլոր բոլորովին ունի զքաջաբարութիւն, և զամենեցուն ախորժակս դիւրահեշտի կատարէ 'ի սուղ ժամանակի, և զոմանս ընչիւք յղփացուցանէ, և զոմանս տեսեամբք զուարճացուցանէ, որով իւրք որ կարասցէ պախարակել զսա՝ որ պարսաւադէտ բարս ունիցի, և ընդդէմ ասել բամբասանս չար փոխանակ բարւոյ :

Գ. Եւ նաւաստութիւն, ասէ, յանքնական իրաց է, ցամաքայինց ընդ ծով ճանապարհորդել : Որ փոքր մի յառաջ ներքողեալ 'ի մէնջ՝ բնական և հնարաւոր ցուցաւ, և յոյժ դիւրին քան զամենայն ախորժակս առ 'ի վճարել զպէտս կենցաղօգուտ գործոց, զայս այժմ շամբշարար յամբաստանութիւն բերեալ մատուցանես . գոր պարտ էիր բնական և յոյժ դիւրագոյն ասել, և 'ի վերայ այսր օգտակարագոյն և իրաւացի գործոց գործօնեայ : Եւ զայս ո՞ ոչ գիտէ՝ թէ զերկուս անջատեալ ազգ մարդկան լայնատարած միջնակայութեամբ նայ տառիդ՝ ոչ այլ որ, բայց սա զօրէն միջնորդի 'ի միաբանութիւն յարմարական սիրոյ ածիցէ, և զառաւելութիւն երկաքանչիւրոցն 'ի միմեանցն նուազութիւնս հարկէ . և զնուազութիւնս յառաւելութեանցն ընու . և զուգութեանց և հաւասարութեանց լինի բաշխող բոլորեցունց : Եւ ևս իրաւացի այս, զի

զոր լ'ստուած պարգևեաց արուեստս յաշխարհի 'ի պէտս մարդկան, սա նորին շնորհաց սպասաւոր եղեալ 'ի կիր արկանէ վարել յառաջ. և զմարդոյս տիրական իշխանութիւն զուգահաւասար ստացուցանէ 'ի ծովու և 'ի ցամաքի. ուստի բարեպաշտօն առ լ'ստուած լինի զհաճոյսն կատարելով, և բարեգործ առ մարդիկ՝ զիրաւացիսն և զօգտակարս յառթել:

Եւ արդ յորժամ այս այսպէս գեղեցիկս ախորժակս կրկնակի իրաւամբք զարդարեալ նազի, զբոլորեսեան ամէն՝ ամենազան բարեօք վայելչացուցեալ յղփացուցանէ, և պայծառս քաղաքացն կացուցանէ բնակիչս, և 'ի վերայ երազագոյն դիւրութեանցն հանգուցանելով հասուցանէ զբնաւս յիւրաքանչիւր իղձս բաղձանաց, յիրաւի ապա օրինօք լինի ներբողաբանել զսա, և յամենայն զօրութենէ սիրել, և գովել դարձեալ և զայնոսիկ՝ որ հանապազ սովաւ վարին 'ի պէտս կենցաղոյս:

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

ՕՐԻՆԱԿԱՅ ԲԱՐԱՌՆՈՒԹԵԱՆ

ՕՐԻՆԱԿ Ա

Զինչպիսի բանս ասասցէ Ադամ ելանելով 'ի գրախոհն :

Ա. Ահա անկումն անհնարին, և տարագրութիւն 'ի վեր քան զբան. նորոգ լուր դժնդակ. վէր սաստկութեան, որով յոյժ վարանի իմն տարակուսանօք անձն : Եւ ոչ ախորժելի ելք 'ի հեշտասուն գրգարանէ, և խաւարազգածք մութք արտաքս ընկեցութեան կայենից 'ի հրաժեշտ գեղեցկանազ բարօրութեանց, և ընտանեկցութիւն չարահամբոյր և անտանելի պատուհասից : Բանան ինձ աւասիկ դրունք արտօսրահոս տրտմութեանց, 'ի մշտնջենաւոր և յանվճար թախծանաց յուղարկելով ճանապարհ. և փակին լուսապնաց խնդամտութեանն շաւիղք : Արհաւիրիմ սարսափելի դողամամբ 'ի յերջանիկն ահեղ բարբառոյ սակս իմոյ ըստ գտանելի սխալանաց՝ զսրտմտականն 'ի վերայ բերելով ցասումն, ոչ նուազ ինչ և մասնաւոր ձայնիւ, այլ ընդհանուր և բոլոր պատուհասից բերմամբք, քաղցր և խնդամոլի միապետութիւն ազատ և վերլմբերձիկ գահեղութեամբս՝ անկանի ընդ բազմադուլս և անթիւ ախտից ծառայութեան : Այ՛ եղեռնաւոր և յանկարծահաս ուխին խաղացելոյ, որ աստէն և աստ շլացութեամբ զիս պաշարելով սկէ, և անյայտացուցանէ ըզվայեջլութիւն աստուածատունի դրախտի. սերմանող անհաս՝ տարահաւանութեամբ հնձեմ լիաբուռն զամբարշտութեան տոյժս, և համբարեմ ինձ երկայն ա-

մանակաց զանգերծանելի և զանգրաւ հիբութիւնս :
 Օձեզ աղաչեմ տառդ երկնի և երկրի և զօրութիւն
 աւազակապ ծովու, նորագործք ընդ նորաստեղծիւս,
 ողբանուէր աշխարանօք տուք սատարութիւն իմոյս թը-
 շուառացելում անձինս : Վառանհութեայ շնչակիր լրու-
 թիւնք երևելեացս, օգնեցէք ցաւակցութեամբ ան-
 կանգնելի անկելոյս վիրառնութեամբք, եղարամարք
 գորով անբուժելի վտանգիս աւաղաձայնութեան : Ին-
 օգնական մարմին, անրնկերելի անձն դրժող օգնա-
 կանաւ՝ զպատրանս 'ի վեր քան զձյմարտութիւն կար-
 ծելով ըստ որոգայթադիր խորամանկ օձին վարդապե-
 տութեան, այժմ ահա 'ի պտղոյ գործոցս ճաշակեմ
 զանշայեկանութիւն . միանգամայն 'ի համանգամայն
 ամենայնիւ կողոպուտ մնալով առանձնակ' զհիգու-
 թեանս կրեմ տարակուսանս :

Բ. Բայց ոչ զիս արդեանս աղէտք՝ քան եթէ ան-
 ցելոցն քաջափառութեանցն յիշատակք խոցոտեն դժըն-
 դակք . զորոյ սքանչելի և զհրաշաւորագոյն իրագործու-
 թեան մասունս և ասել անբաւանամ . բայց միայն սուղ
 ինչ զմտաց ակն 'ի ներքս հայեցուցանելով . և այնու
 ամենայնիւ փղձկեալ՝ 'ի տխրութեան ըմբռնեցայ պա-
 րաւանգանս¹, յորժամ ամենարարն հրաման գեր-
 կինս ինձ լուսաւորօքդ հրաշագործ խորան նորակեր-
 տէր, և զերկիր ակրղձեալ բոլորաւէտ լրութեամբ ա-
 մենածին կայեան յօրինէր . նա և ծով անդնդայեղց
 խորութեամբ բազմազան կերակրելն լուղակացն աճեց-
 մամբ մշտավայելեալ ինձ անկարօտութիւն շտեմարա-
 նիւր : Ի՞նչ իմ այն ճոխութեանն հանդէսք՝ յորժամ
 յանէութենէ ես տիրական ձեռօքն կենաստեղծեալ
 լինէի : Ի՛նչ անցելոյ երջանկաւէտ բառացութեանն,
 ուր զի 'ի գրգանս ինձ և հեշտալի զբօսանս փափկա-
 օուն և երանալից տնկագործիւր դրաստ՝ միապետա-
 կան գոյացուցանող ակնարկութեամբ . և ես 'ի զանա-
 զան և 'ի բազմաշնորհ բառացութեանն տեղւոյ միջա-
 կացեալ, յաւէժ բարօրութեամբ յղիմանայի յընասեր
 սրգոցն համեղութեան² ճաշակօք, և որակայեղց վե-
 րերութեամբ՝ տենչալի գունոց տեսութեամբ ցանգ

¹ Այլք պարսկերէն :

² Երեք օր . համեղութեան . երկու օր . հալեղութեան :

զուարճացեալ։ Նշածկեցաւ¹ յինէն անվրէպ գիտողութիւն ճմարտաբնին հանդիպութեան յորժամ ամենարարն հրաման միաբանութիւն զընդհանուր երկրագործացն ազգս յանդիման իմ ածեալ, ազգէր ըստ անցնիւր պատշաճի յարագրել անուն . և ես ոչ միայն յայնս առատացեալ անմոլար հանճարով տեսութեամբ, այլ և օգնականիս կոչեցելոյ յինէն առաւելութեան եղան² և պատճառ ծանօթ։ Ս'վ փախուցելոյ մեծարգի հրաշափառութեանն . լսող եղեալ իմ խնդացուցանողն ձայնի՝ և խօսակակից անհամեմատելի վերաբանութեան, և ես յանկարօտ փառս հանգոյն նմին հանգուցեալ, և այժմ համանգամայն 'ի ճառելոյն արգասաւորութեանց կողոպուտ և մերկ մնացի։ Եւ փոխանորդեալքս ընդ առաջնոյն ժամանեցին ինձ հակառակօք, անէծք հասարակակիր և տրտմութիւն անբոյժ, հաց ցաւոց, և տաժանելի քրտունք, վշտածնութեան երկունք, և հնազանդութիւն ծառայական . և հաւասարապէս երկաբանչիւրոցն 'ի հողով գոյացելոցս 'ի նոյն անդրադարձիլ երկիր։ Եւ առաւել ևս այս, որ արտաքս ընկեցութեանն սաստիւ զյանդիման տենչալոյս ունիմ բնակութիւն գարրելի³ տեսութեամբ 'ի ցանկութեանն հաշման միշտ ընկալեալ զհաշումն . և հրեղէն սրովժէական անաչառ սուր արգելեալ պահէ ըզտարփաւոր ծառոյն կենաց՝ ոչ միայն զարքունեան պողոտայ, այլ և զգողուղի հետեւանաց արահետ։ Եւ այսպէս ընդհանուրս աղիտիւք երանելիս նախաստեղծեալ՝ բոլորդ 'ի հիքութեան ընկեցայ գող։

Գ. Երգ զինչ արարից, որպիսին հնարեցայց, զհրսպեղանիս կազմեցից ծայր 'ի ծայր վերառնութեանցս . ում մաղթեցից օգնել անկելոյս 'ի ձեռս ահագին վրտանգից . եթէ յաճախեցից միշտ մնալ և եթ 'ի տրտմակնս, մի գուցէ և այս տարահաճելի։ Եւ առից ապաւինեցայց յանջրելի անեղին գթութիւնս . բուռն հարից զնորին գործական հրամանաց, և կալայց զիս անմեկնելի 'ի բաւականին յուսոյ . զի թերևս շնորհեցին ինձ երկայնմոութեանն պարգևք, և երկարագոյն

1. Այլք ծալեցաւ։

3. Երեք օր. 4. Գրելի։

2. Այդպէս ամենայն օրինակք։

զղջման ամանակօք հասից թողութեան շնորհի։ Մէն-
ցեն ծնունդը ըստ առաջնակն օրհնութեան, և բազ-
մորդութեանն աճմամբ հնարեցայց աղաչել զկեցուցա-
նողն երես։ յամանեցից միւսանգամ դարձի հաշու-
թեան, և ըստ կարգի ընդ աղօտ տեսութեանս երևես-
ցին 'ի վերջին ժամանակս մոռտք ծոցածինն սկզբնակա-
նի անդրականն ըստ նշանարանութեան կողաշինիս ըստ-
գտանելի' և 'ի սուրբ կուսէն. որով բոլորք՝ վախճա-
նեալք և կենդանիք գտցեն զփրկութեան հանգամանս,
և աշխարհ 'ի նախագոյակն ժամանեցէ հաճութեան.
և ես փարատեալ 'ի տխրեցուցիչս ցաւոց՝ նորին հան-
դիսարար սքանչելագործութեամբք հասից միւսանգամ
նորոգմամբ 'ի հրաշափառս վիճակ։

Ո՛ր իմ առաջին բարեբաստութիւնն եղեմական
գրգարանին հեշտալից կիրք. և ապա տիրեաց 'ի վերայ
իմ ծառայականն խրոխտ։ Ո՛ր իմ հոգեղինացն զու-
գապատիւ բնակութիւն, յորժամ հրաշակերտ դրախ-
տաճուն անմահաճաշակ պտղոցն դատողաբար մտաց
ընտրողութեամբ զատուցանէի վայելչապէս. ուստի
տակաւին հրապուրիչ անջրպետն զիս արտակայ։ Մնաղ
ծաղկատեսակ հաստատուն պարագրութեանն, որ յա-
ղագս իմ վրիպագործէրն, և զփշոցն վերածեաց ա-
ղէտս։ Եղուկ իմածին զարմք, որ սակս իմոյս մահա-
սահման ճաշակացս՝ և նոքին յարտասահման վիճակե-
ցան վտանգս։ Մնաղ և նախահասակ զուգակցին, յոր-
մէ ես նախաշխարհօք յաստուածաշնորհ տարագրեցայ
ժառանգութենէ։ Օ՛րնչ արարից, որպիսի հնարե-
ցայց բուժանս, զոր սպեղանիս կազմեցից իմոյ վիրառ-
նութեանս. եթէ յաճախեցից 'ի տրտմականսն, յաւի-
տենական տիրեսցեն 'ի վերայ իմ դժոխք. նա թէ և
զերկչոտութեանն համբուրեցից անգործութիւն, 'ի
մշտնջենաւորութեան լինիմ յիմ կորուստ։ Մնաղ առից
ապաւինեցայց քաջալերութեամբ յայն որ արար զառ-
ընթերակաց դէմն հաստամոռոցս. խուսեցից 'ի կորստա-
սեր ծառոյն պատուիրանազանցութենէ, և առ եր-
կրորդս հպեցայց կենաճաշակս պտուղ. որով իմն դիւ-
րայարմար նորոգեսցի կենցաղ։ Յարեցայց յապաշխա-
րութեան զղջումն հանդերձ իմոյինս համազուգաւ.
թորեցից վտակ 'ի նամէտ բնութեան 'ի մեղսահայե-

ցայց¹ վկայարանաց, ածից 'ի գութ զամենից ճարտարապետն լ'ստուած : Հաստատեցայց 'ի յոյս կուսածին փրկչին . միաւորեցից զմեզանչական մարմինս տերունական չարչարակցութեանն . գիտեմ զմարդասիրութիւն նորա, զօր և ինձ օրինադրեաց . յորժամ դարձցիս և հեծեծեսցես՝ յայնժամ կեցցես, և գիտասցես թէ դառնացաւ քեզ զիս թողսն :

Եւ արդ ոչ դադարեցից զապաշխարութեանն հեղուլ արտօսը՝ մինչև զգեցայց զանհնազանդութեանն մերկայեալ պատմութեան . որով առանց ամօթոյ 'ի դասս արփիազարդ բանական եղախմբեցայ . յորոց մախանօք բանսարկուն գտայ արտակացեալ . յետ որոյ և յաջակողմանն արժանաւորեցայց դասուն կայանի :

ՕՐԻՆԱԿ Բ

Զինչպիսի բանս ասասցէ երկիր՝ ընդունելով զարեւն Աբելի արգարոյ :

Ա . Ո՛վ վիրագ անհնարին, ոչ 'ի մերձաւորէս ակնածու, և ոչ 'ի հզօրէն սարսող : Ո՛վ լիբբ և կատազի գազան, ոչ 'ի հաստատիս խնայող, անհնարին մարդախոշոշ տեսանելով զթշուառականն անձն՝ առաջնորդ մեղսամակարդս խարդաւանաց : Եւ պատերազմաց յարուցմունք, և դու եզունապէս զգործ աղիտից կատարես . սակս օրոյ ոչ երկաթակուռ զգեստ առաջի, և ոչ ամենահատ պողովատիկք թեքի առ 'ի վանումն թշնամեաց, և ոչ կափին լայնալիճ՝ աղեղանց, և ոչ ակնարկումն վեհեցն առ 'ի քաջամարտիկ անոյանիցն գուպարս, որ գործով արիութեան զհանգէս գեղեցիկն իրի կատարեն : Եւ սա առաջնորդ բազմապարունակս չարեաց եղանի : Ենթաւանան դաշտք սորայս վրիժագործ ազիւտիք . չհանդուրժեն լերինք յողորմազին ձայնէ . ալէկոծի անհնարին ծփանօք յովկիանեանս նայամէտս՝ բնութիւն՝ առ 'ի յընդունումն արդարակ և բազմահոս

1 Երկու օր . 'ի մղսակայեաց . երկու հարեցայց :
այլ 'ի մղսակայեաց . մի օր . 'ի մղսու 2 Երկու օր . նախօր :

արեանս, որ դեռ ևս տարածի 'ի տրամաբնակս կայեանս : Ընդէր փոխանակ քաղցրաշունչ օդոյս՝ զնշխար ժանդահոտութեան սփռես 'ի վերայ իմ : Շիմ զհարազատ և զբարեսէրդ եղբայր սպանանես : Սակս որոյ գարեի¹ և անօղորմն վրիժուք մակածես դմին զկենցաղազրաւ հիբութիւն : Սակս էր գազանամիտ բարուք խողեսողես զքոյին մերձաւորդ : Ը իմէ՛ շաղախես զընդհանրատարած բնակութիւն արիւնոռոգդ հոսմամբ : Ընդէր խամրես զիմածին դեռաբողբոջս զարմ, և զփշոցն փոխատուես տխրութիւն : Շիմ զզարմիցն քոց խմբես զեկս ջրհեղեղին . որ զմահահրաւէրն յաջորդես կորուստ : () Ընչ առնեմ, ուր բողոքեմ զյանկարծադէպ պատուհասառաք բարկութիւն, զոր վատաբախտիկս անձն կատարէ 'ի վերայ իմ չարահնար փութով : Եթէ առ նախաստեղծիկն մարդ, յանէսն ունի զբնականն պատիւ հանդերձ Եւայիւ : Իսկ եթէ առ աստուածութիւնն բողոքեցից, և գոչեմ զչարեացս զհաւումն որ կատարիս յիս, գեռ ևս ամենադէտ ակամբն երկայնամտն . սակս որոյ մեղսամակարդս գազան զանողորմս յանգէ՛ գործ . և ես յամենայն կողմանց զթուառութեանցս համբուրեմ անմխիթար տրտմութիւն :

Բ . Ընր այն իմ ժամանակ, յորժամ ընդ ասել բանին՝ և ես յղենազանն վերաբերէի բուսակս 'ի կենցաղաւէտս աստից : Իցիւ այն բարեբաստութիւն, յորժամ բազմազան անուշահոտ բուսակօք զարդարէի իբրեւ զհրաշագիտակն սիրամարգ . սակս որոյ և օդ քաղցրաշունչ 'ի ձեռն արեւելեան ցօղոյ և բազմագութ խնամով անուցանէին զիմ աստիցն զարմ, յորժամ ճառագայթքն յելս առաւօտուն հարթածաւալ տարածանէին, և ես քաջուղէչ բուսակօք հրճուէի : Ընդ իմում նախէին բաստի, յորժամ օրհնութիւնն Նստուծոյ 'ի վերայ իմ հաստէր, և յինէն նուիրատրութիւնք անմահ տեսակին ընձեռնէին : Ըյլ մանաւանդ և հոսանք ականակիտն ազգերաց անյաշաղ տակառապետէին ինձ, և ես գեղեցիկ անդաստանօք ուրախանայի 'ի ձեռն յարազուարճն փառաւորութեան . որով անբանիցն և բանաւորացն երամբ զուգահաւասարն և մեծարգին ըն-

1 Չորս օր . Գաբելի :

2 Վեց օր . յանգի :

դունէին վայելելութիւնս : ( ) որժամ դարաստանքն ըն-
ձեռէին մահկանացուս ազին զպողոցն քաղցրահամ
ճաշակաւորութիւն . և ամենայնքն առ հասարակ ինձ
մատուցանէին զփառաբանութեանն նուազս : ( ) րկե-
ցայ 'ի բազմերանկն պայծառութեանց . տարածեցի 'ի
վերայ իմ մութ անհնարին հանդերձ ողորմագին ար-
կածիւք . շրջապատեցաւ¹ զին և և ժամանեցին ինձ ա-
ղէտք չարեաց . փոխանակ յարազուարճ ուրախութեան՝
սուգ վտանգի համբուրեցի : ( ) Ծածկեցին ստուերք մա-
հու , և խաւար անհնարին խամրեաց զիմտացիկս
բարութիւն . սակս որոյ 'ի մեծարգին պատուոյ զգձձա-
տեսակս ըմբոշխնեցի եպերանս :

Գ . Լճդ զինչ արարից , որպիսի բուժանս հնարե-
ցայց անպատում չարեացս , ուստի կազմեցից սպեղանիս
անբժշկականս հարուածոց : Լճ առից ապաւինեցայց՝
առ նոյն ինքն աստուածութիւնն բողոքեցից զվտանգ
անկարելի աղէտիս . սակս որոյ վիրագն անձին եօթնե-
կին վրիժուց պահանջեցին տոկոսիք . և ես միւսան-
գամ նորոգեցայց արեգաւէտս կենդան՝ առաջնակ բառ-
տայեղց դրուատարան գովութեամբ :

ՕՐԻՆԱԿ Գ

Զինչպիսի բանս ասացէ Յակովբ՝ անսանելով զպատմութեանն
Յովսէփայ :

Ա . Ո՛վ անհուն աղիտաւորութիւն , սահանք տրրտ-
մութեան , աշխարհածուփ խռովութիւնք , որ ինձ 'ի
սերկեան հանդիպի : Ո՛ խաւար թանձրատարած կու-
րացուցիչ երկադիտակս զգայարանացս : Ո՛վ սուգ ան-
մխիթար , և անողորմ վրիպանք թշուառացուցիչ ան-
ձինս : Ո՛ խորհուրդ լի անօրէնութեամբ , և ոչ ինչ 'ի
ներքս նշխար բարեպաշտութեան : Ո՛վ լիբք և կատա-
ղի գազանք , որ խամրէք չարաշուէր արկածիւք զդեռա-
բողբոջս զարմ : Ո՛վ մարդախոշոջ ժողովք վիրագաց ,

1 Երեք օր . չհապարեցաւ :

որ ոչ 'ի հայրենիս խնամոց երկնչիք, և ոչ զանհնարին պատժապարտ հզորագունէն զմտաւ ածէք: Հիմ չաւրախանձ ժանեօք 'ի կորստեանն յուղարկէք խորխորատ զբարեսէրդ անձն: Սակս որոյ չար գործոց կենազրաւ հիբութեամբ յուղարկէք յարենաճեմն հոլովիչս զձեռովին մերձաւորդ: Սակս էր մակածէք ծերունեանս հօր սակի զողորմագին դաւաբեր վտանգ: Ըս իմէ շիջուցանէք զկայծակն արծարծիչ վատաբաստիկս անձին. քանզի յորժամ տեսանեմ զծաղկատարփակս պատմութեան արիւնազանգ ոռոգմամբ, սակս որոյ տրտմութիւն բերէ յինքեան, յոյժ շտապէ զիս երկունք աղիտից. չժուժամ անհնարին ցաւոցս, չեմ բաւական 'ի տարակուսանս վտանգից. սակս որոյ ոչ ևս ուստեք կայ մխիթարութեան գիւտ: Ըրդ զինչ առնեմ, ուր բողբեմ զպատուհասառաքս բարկութիւն. ուր փախչիմ, յո՞ ապաւինիմ, զերկս չարեացս որ հասին 'ի վերայ իմ 'ի գաղտորսակ որոգայթից թշնամեաց, որ դաւրանագործ մենքենայիւք ըմբռնեցին 'ի խողխողումն զզարմանազանեալն համբակ: Եթէ առ Սաքէլ, նա անդ 'ի տեղոջն ունի զբնակունակն՝ կայեանս: Իսկ եթէ առ աստուածութիւնն բողբեմ զանպատում չարեացս, դեռ ևս նա յերկայնմտութեան է ըստ ամենիմաստն իշխողութեան. և դառն զազանամիտս տեսակք՝ անողորմ թշուառութեամբ զանհնարինսդ կատարեն գործ: Իսկ եթէ առ ազինս ամենայն, աստուտ ազինք հակառակորդաց զներհակս բարւոյն մատուցանեն, և ես յամենայն կողմանց զաղէտս թշուառութեանց համբուրեմ:

Բ. Ո՛ր այն ժամանակ, զի զիմածին գեղեցկահրաշն զարմ քաղցրաճաշակն հայրախնամն գթով մնուցանէի՝ անմնաս 'ի թշնամեացն դաւոյ, յորժամ յօրինէի նմին զլուսաթոյրն զգետապարոյրն պատմութեան առ 'ի կենցաղոյս վայելութիւն. և ես մեռ զուարճանայի սպիտակալարսիւքն ծաղկեալ: Իցիւ այն բարեբաստութիւն, յորժամ յանուրջն դիտաւորութեան պարք լուսաւորացն զերկրպագութիւն մատուցանէին 'ի ձեռն աստուածային երկրպագութեան իմածին դեռածա-

դիկն համբակի. և ես առաւել զուարթանայի պայծառութեամբ գեր զերկնապատիկն զամբարս: Սակա որոյ հրահանգէի զնոյն փութով բարեպաշտութեան յառաքինաւէտն ասպարէզս, որով գիմաստից գոյս պատրաստէի 'ի վայելս նմին, առ որս անկողոպուտն պահէի 'ի թշնամեացն դաւոյ¹, և սփոփանս մխիթարութեան ունէի ծերութեանս անձին: Եւ աւազ իմոյ նախելին բատի, յորժամ բերկրէի ամենապարծ փառօք իբրև զտերևախիտն 'ի բուսակս 'ի գնացս Զուրց, յորժամ յանուտն բերանոյ ընդունէի անուանակօջութիւն, և մեծակայազօրն արիութեամբ յաղթող գտանէի անմահն տեսակի. սակա որոյ յոքնորոշ ասպարէզն գիտէի 'ի ստորուստ 'ի վեր և զպարս հրեշտակացն որք ուղեւորէին ընդ նոյն: Այսուսի զմեծապարծօնն փառաց առէս. զրկեցայ յառաջնակն փառաբաստութեանց, և փոխանակ այնորիկ զգձձատեսակն համբուրեցի վըտանգս: Սակա այնորիկ անկաւ 'ի վերայ իմ մութ անհնարին, և ստուերք մահու ժամանեցին ինձ. տագնապեն զիս երկունք աղիտից, և սուգ անմխիթար ընկղմեաց զիս 'ի կորստեան վայր. անօգնականեցայ յամենայն կողմանց, և ոչ ոք էր որ ինձ 'ի թիկունս հասաւ. չէր ոք որ արթուցանէր զիս ուրախաւէտն բաժակաւ: Այց և աւազ միանգամայն հասին 'ի վերայ իմ, և խաւար 'ի միջօրէի և 'ի հասարակ գիշերի անակնկալ աղիտից. հանդիպեցաւ անձն իմ 'ի պաշարունմ չարեաց. պարագիպեցան զինև ահա ամենուստ տագնապաւ վշտաց. ըմբոշինեցայ զանբարեքովայեղուն պատիւ:

Գ. Եւ զինչ արարից. ուստի խնդրեցից սպեղանի իմոյ անբժշկականս հարուածոց. գո՛վ գտից մխիթարիչ անուրախաւէտն տրտմութեան. ում պատմեցից զգաժապարտն չարիս: Եւ եթէ առից կալայց սուգ անմխիթար՝ յարուցիչ կօծապարոյս, յորդորեցից զեղարամարս յաշխարանուագ ձայնս. ապա ևս առաւելագոյն յորդորեցից 'ի վերայ իմ զաստուածառաքն բարկութիւն, և մեղսամակարգն գոյիք յուղարկիցիմ յորովայն մահու: Եւ առից վասեցից զծերութեանս

¹ Հնաքոյն դասի:

միտս իմաստից կորովիւք. զխենչուծիւն մտաց արտաքսեցից. ատաւինեցայց 'ի նոյն ինքն յաստուածուծիւնն. երկրպագեցից ամենայաղծ տերուծեան նորա. բողոքեցից զչարեացս հաւուսն. զի չարքն չարաւ կորիցեն, 'ի ձեռն ամենապատարն չարուծեանց զչարեացն կրեսցեն պատիժս: Եւ ես նորոգեցայց միւսանգամ ամենապարծն փառք՝ հոգւոյն տղատուծեամբ, և զնորովեբան ժառանգեցից փառաբաստուծիւն:

ՄՈՎՍԵՍԻ ՔԵՐԴՈՂԻ

ԱՐԱՐՈՂՅԱՆ ՊԵՆՏԵՍ ՅԱՌԻ

ԻՐԱՏԱՐԱՆՈՒԻՆ ՅՈՐԴՈՐԱԿԱՆ
ԱՌ ԹԷՈՐՈՐՈՍ ՈՄՆ ԱՇԱԿԵՐՏ ԻՌԻ
ՆԵՐԱԿՐԹԻԼ ՔԱՋՈՒՇԻՄՆ ՎԱՐԺԻԻՔ ՅԻՄԱՍՏՅ
ՃԱՐՏԱՍԱՆԱԿԱՆՍ ԱՐՀԵՍՏԻՍ

ԱՍՏՈՒՍՏ 'ի բարձրագոյնս վերաթեւելով՝ գեղեցկապէս գեղապարենցես ընդ երջանիկ պարս պերճացելոցն երգաբանել 'ի պարերգակն ճեմարանի: Հորում բանապաճոյճ խոհականութեամբ արհեստապէս ճարտասանելով իմաստաճեմն երամոց յաւէտ դրուատիցիս 'ի քաջն հոգեպատումն, ընթերցասէր կրթականութեամբ՝ հանգիպելով 'ի գուպարս բանամարտիցն՝ ըմբերանեսցես հանձարեղ բանիւ զբանիւն պանծացեալն: Հասեալ 'ի բենազն աշտիձան, ուր զկացրդոցն կատարելով, և բարեպաշտ փութով տոնասերս անձանց, բարւոք յարմարեսցես գովասանական հանգէս: Եւ 'ի յոքնախումբ ժողովարանի՝ 'ի համօրէն քահանայազարդ դասուց՝ 'ի բոլոր ազատերամն երաստից երանաւէտ ձայնիւ բարեբանեսցիս: Եւս 'ի դատողականն ատենի ըստ ներագրելոց օրինաւոր կրօնից արտադատել զիրախոյզն խնդիր, 'ի պատիւ նախաթողոցն յաջորդեսցիս: Եւ ինչ գեղապանծ հրճուանօք եղիցես պարծանք համատոհմեայց, և բաղձալի արհեստասէր համբակաց, ընդհանուր հռչակելով զիտողական համբաւով:

Եւս է նախագուռն կրթարանիս՝ և ասպարէզ ենթակայս իրի հռետորական հանդիսաւորաց, համանգամայն ուշեղագոյն պարմանեացն: Եւ յայս ներակրթեալ երկասիրաբար՝ հետեւելով վարժապետիս քովին՝ ուսէսի, բոլորեսցես քեզ պսակ հոգեծաղիկ վարսագեղ՝ ունել 'ի ներ անձինդ, ով յոգորէ: Եւս առադրելով գաղափար, յօրինեալս առասպելականն կրթարանիս

Ճարտարագոյնս՝ Սոփսէս քեզ լիէողորի՝ սաղապելով՝
 'ի սոյն մէտ երանեսցիս։ Չայն աւետաւոր հրատարա-
 կէր առ մետասան երամս օղապարիցն, 'ի վեհագոյն
 վեհիցն պետաւորէ՝ երագապէս ժամանել 'ի յօրն ե-
 րևելի։ Որ որ 'ի ձէնջ իցէ գեղաղէշ 'ի վայելուչ դի-
 տաւորութեան՝ 'ի հասարակացն գումարութեան առ-
 ցէ զթագից աշտիճան։ Ոյց թեւածեալ փութապէս
 ճախրէին համաշուելով սեռք թեւահերձացն ըստ իւ-
 րաքանչիւր հոմերամ տեսակացն հասեալ 'ի տեղիս լո-
 գարանացն։ Իջեալ առ հեզասահ վտակաւ խաղիցն յոր-
 դահոսան յստակագոյն աղբերացն, և ծայրալիւր վայ-
 րօք վայելացեալք, երամ երամ գնդիւքն բանակէին։
 Որոց հանդէսք ներանձիցն բոլորակամ քատակապէս
 'ի զարդան պաճուճանացն զանհաւասարսն 'ի փետրոցն
 յօրինելով՝ պանծային զգերապատիւն առնուլ ձիրս։
 Ինք տխրերանգ հաւն խարդաւանեալ զառ 'ի յայլոցն
 արտաքաղելով, բաղադրելով յիւրում սեւաթոյր սա-
 րասին, 'ի մէջ բիւրակերպ հաւուցն պայծառանայր՝
 դիտաւորեալ բոլորիցն նորահրաշ, որ ծաղկազարդ ե-
 րանգօքն պաճուճանաց, և գերապարծ հրճուանօք ըզ-
 զարդուց բոցափայլիւր 'ի հասարակացն։ Ի՞նչ որ հնչե-
 լով զերանաւէտ զձայն համագունդ ժողով գումարե-
 լոցն՝ նուիրէին նմա վիճակին յաւէտ ըստ արժանի ար-
 քայական ճոխութեան։ Իսկ խորամանկ թռչունն դի-
 շերասէր՝ 'ի հռչակելին մերձակաց գոլով, պարատե-
 սող խոհականութեամբ ծանօթանայր իւրիւրանն՝ ե-
 րանգի։ Իսկոյն առեալ 'ի բաց զերծանելով համանման
 իւրոյինն ներգոյից, բացադրելով օրէն հոմագին ար-
 տայայտէր զրապանծ խորոխտանս պերճացելոյն։ Հե-
 տեւելով և այլքն անգիտարաս իւրեանցասարաս երան-
 գոց գիտակ էլով ըստ մօտազգաց իրադիտողին՝ զիւ-
 րաքանչիւր համանգամայն կապտէին։ Երգ այսպանելի
 և ծաղրական անզարդ յարտուստն զարդարանաց, և
 մերկագոյն յիւրոցն սարասից՝ ծաղրերաստս յոքնազան
 հաւուցն եղանիւր։

1 Երկէ օր. գիշտէր։

2 Երկու օր. իւրեանն. մի օր. իւր իւրեանն. միւս ևս իւր իւրեանն։

ԱՇԽԱՐՀԱՑՈՅՑ

Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ա Ց Ո Յ Ց

Մ Ո Վ Ս Է Ս Ի Խ Ո Ր Ե Ն Ա Ց Ի Ո Յ

ՅԱՂԱԳՍ աշխարհագրութեան յաստուածային գիրս ոչ ուրեք գտանեմք ոճով ասացեալ, այլ գոյզն ինչ դուն ուրեք, և այն դժուարահաս և տաժանելի։ Ըրդ վասն զի անհաւք դոցա եղեալ մեր՝ յարտաքինսն հարկաւորիմք ձեռնարկել¹ . որով² զաշխարհագրութիւնն յարմարեցին ՚ի ճանապարհորդութենէ և ՚ի նաւարկութենէ, և ստուգեցին յերկրաչափութենէ . և ինքն երկրաչափութիւնն գտաւ յաստեղաբաշխութենէ։ Վասնզի ուշ եղեալ առաջինքն խոկային թէ որ տեղիք երկրի ընդ որովք իցեն կացեալ մասամբք երկնային բոլորակին . և զմեծութիւն տուրնջեան և գիշերոյ, և զոր ՚ի վերայ երկրի և զոր ՚ի ներքոյ երկնից միշտ բերելով յայտնեն³։ Եւ զքնակութիւն մարդկան ՚ի միջօրէական գծէն զդիրն առնելով ասպարիզական չափով ըստ նաւարկութեան և ըստ ճանապարհորդութեան իմացեալ զկայանսն և զփոփոխեալն⁴, զայլ՝ այլուր այլպէս երևեալ։ Վասնզի որ ՚ի վերայ այրեցածին բերին կենդանատեսակքն, մտանեն և ծագեն . բայց փոքր արջն գեր ՚ի վերոյ կացեալ լինի երկրի⁵ ՚ի հիւսիսային կողմանսն ասպարիզօք հինգ հարիւր և երկու հինգերեկօք։ Վասնզեն զ(մ)ուլիս կղզի՝ որ մեկնէ զհիւսիսականացն և ծանուցելոյ երկրի իբրև զգետ ըստ լայնու-

1 Երեք օր․ յեռն արմանէ։

2 Երկու օր․ որ․․․ իդն խորեւ։

3 Մի օր․ յայտնանէ։

4 Երեք օր․ զփոփոխեալն։

5 Երեք օր․ երկնի։

Թեանն չափ վաթսուներեք և յիսունեւթն¹, որպէս միջօրէական² շրջանակն երեք հարիւր վաթսուն և երկու բւարովք և³ վեցհազարեկօք մասամբք, հինգ հարիւր չափուց ասպարիզաց մերձ⁴ շուրջունելու թեամբ⁵: Իսկ հարաւայինն⁶ խոնարհի 'ի սուղականն և այլակերպ զայլն երեքցուցանէ. որպէս 'Վիոդորոս⁷ սամէացի պատմէ մեզ զհնդկաց' թէ 'ի իմեռիկոնն⁸ նաւելով յերկիրն⁹ ունելով զտաւռոն¹⁰ միջերկնեայ¹¹ և զպղայիդա¹² ընդ մէջ կեռեայ¹³: Իսկ յԱլքանիա¹⁴ ընդ մէջ նաւելով երկրականն, զկանաբոս¹⁵ աստղ¹⁶ որ է իպպոս¹⁷ 'ի նոցանէ երեւեալ¹⁸, և 'ի մէջ նոցա ապուրիսիկոն¹⁹ հնչական, և այլ բազում ինչ²⁰: Եւ զցամաքեալ գօտին բերելով ընդ մէջ տիեզերականին առ եթովպացւոց ճանապարհօրդութեան յԱլիսիմբայ²¹ աշխարհէն, և զՊռասոն²² ծայր ընդ ձմեռնային շաղօք յաներեւականն²³ և 'ի սուղականն կոյս: Վանզի և յեւթնէ նահանգէն զառաջինն²⁴ տուեալ է²⁵ հարաւային²⁶ միջօրէական զծին, և զայլ ևս զվեցն 'ի նմանէ յարջայինն կոյս. և է այսպէս. երկրորդն ընդ Սինիս²⁷, ժամն ունելով երեքտասան²⁸. երրորդն ընդ Լիբքսանդրիա, կիսաժամաւ յառաջ մատուցեալ որ.

- 1 Հնադրն և նոր օրինակ մի ժողովական թուոցդ զայս ունին պարզ գրութեամբ իմ եռնէ:
- 2 Չորս օր. 'ի Բելիսիս:
- 3 Ի չորս օրինակս չիք և:
- 4 Չորս օր. Բի:
- 5 Երկու օր. զարեւոտագիտի. և ամենայն օրինակք միահեռ գրեալ մի բառ:
- 6 Երկու օր. 'ի Կարաւային:
- 7 Չորս օր. Թիւորոս սահաբաշի:
- 8 Մի օր. 'ի Լիլիս:
- 9 Երկու օր. զտաւռոն. մի օր. զտաւռոն:
- 10 Երկու օր. Դելիլիս:
- 11 Երեք օր. զԿարա:
- 12 Մի օր. Կեոս. երեք օր. Կեոս:
- 13 Չորս օր. յԱլիս. մի օր. յԻպպոս:
- 14 Հնադրն զտաւռոն. երեք օր.

- զտաւռոն կամ սահաբաշի:
- 15 Երեք օր. զպոս:
- 16 Չորս օր. Երեւալ:
- 17 Այլպէս հնադրն. երեք օր. ապուրիսիս. մի օր. պարիսիս. միւս այլ ապուրիսիս Բիսիս:
- 18 Երկու օր. Բազում ինչ Բիլի 'ի յամագեալ գօտին Բելիս Էրեւալ գիւղերականին:
- 19 Երկու հին օր. ասա և այլ լուր յԱլիսիմբայ կամ յԱլիսիմբայ. մի օր. յԱլիսիմբ. միւս ևս յԱլիսիմբայ:
- 20 Չորս օր. ԳՏասան:
- 21 Երկու օր. յաներեւալ:
- 22 Այլք վիլիս:
- 23 Մի օր. զպարաշեալ է:
- 24 Երկու օր. զպարաշեալ:
- 25 Երկու օր. Էր ասիս. երկու այլ Էր ասիս:
- 26 Երկու օր. յաւելու և Կո:

պէս և ամենեքին . չորրորդն ընդ Սողոմ¹, որ է միջին նահանգացն կարեւոր 'ի համաշարութիւն ըստ գնդական յայտնութեանցն . հինգերորդն ընդ Հռոմ . վեցերորդն ընդ Սոստանդինուպօլիս . եւթներորդն ընդ Սկիւթիա . և ամենայն աշխարհս ըստ դոցին² դասեցան : Յորս նախ առնելի է զտիեզերաց ստորագրութիւնս նմանութեամբ գնդական պատկերին , և ապա ձեւեալ ըստ նորին նմանութեան . երկրորդ գնդական աստղականաւ զկէս շրջանակին մեծի ունելով հարիւր ութսուն³ բնակութիւն մարդկան , և զվերաշարութիւն առնելով ժամադիտականաւն 'ի ձեռն երեւելոյ աստղադաս⁴ և սկիւթոն⁵ գործարանաց . բայց կարեւոր է դիպտաւայ⁶ առ 'ի ցամաքաշարութիւնն : Սրպէս⁷ Պտղոմէոս յղաւդէոս չափեալ ասպարիզօք զամենայն բնակութիւն մարդկան երկայնութեամբ⁸ յարեւմտից սկիզբն արարեալ , որ է ծով անծանօթ Սկիանոս , 'ի ծայրէ Սպանիա⁹ աշխարհին մինչև յարեւել յեզր սինէացւոց աշխարհին անծանօթ երկրի¹⁰ մասունս հարիւր ութսուն : Սոյնպէս և լայնութեան սկիզբն արարեալ յայրեալ գօտուոյն¹¹ չափեալ զհիւսիսի ցանծանօթ ծով և երկիր¹² մասունս վաթսուն և երես : Եւ դարձեալ յայրեալ գօտուոյն 'ի հարաւակոյս չափեալ յանծանօթ երկիր¹³ մասունս եւթնևտասն . որպէս¹⁴ զի լինել ամենայն լայնութեանն մասունս ութսուն : Եւ առաւել յարտաքս կոյս քան զայս չէ ուրուք զեզր երկրի տեսեալ և կամ գիտացեալ , որպէս ասէ Պտղոմէոս . այլ անծանօթ¹⁵ կողի երկիր և Սկիանոս : Յորոյ ինքնադիր¹⁶ բոլորակին տիեզերագրութեանցն առեալ Պապայ աղեքսանդրացւոյ համառօ-

1 Այլ ընդ Պտղոմ :

2 Երեւոյն օր . ըստ Գաբի . երեւոյն օր . Գաբի :

3 Զորս օր . կողիւր ութսունեւ չորս :

4 Հնաքայն . աստղադաս . երեւոյն օր . աստղադաս :

5 Զորս օր . սկիւթոն :

6 Երեւոյն օր . դիպտաւայ :

7 Երեւոյն օր . Սրպէ . օր . Սրալ :

8 Երեւոյն օր . անծանօթ :

9 Երեւոյն օր . Գաբի . վեր :

10 Երեւոյն օր . Գաբի :

11 Ընտիր օրինակքն աստ երկուսիւր ունէին . այլ զի ինծադէր ասան այլուր , ըստ նման ուղղեցաք և ասանքն . երեւոյն օր . ինծադէր , Զոյնպէս և զկիւր . Կին աստղադէր երեւոյն օր . Գաբի . և զկիւր ինծադէր :

տաբար երկրագորութեամբ, յորմէ մեր ծայրաքաղ արա-
րեալ գրեցաք զմեծամեծսն և զնշանաւորսն միայն. և
զչափս որչափութեանցն ոչ ըստ յատակի երկրի, այլ
ըստ յարաբարձր լեւանց տեսութեանց ընդ օդս անցա-
նելով 'ի ձեռն գործարանաց, նկատելով¹ զնշոյս արե-
գական և լուսնի և աստեղաց ըստ անցնիւր² եւթն
նահանգացն փոփոխման սահմանաց: Եւ է սահմանն
բան կարճառօտ յայտնիչ բնութեան եւթակայ³ իրո-
ղութեանն, որ զիւրն 'ի ներքս փակէ և զայն 'ի բաց
որոշէ, և չափէ զմասն: Եւ է մասն չինգ հարիւր ասպա-
րէզ, և ասպարէզն է հեռագնացութեամբ⁴, այս ինքն
է վտաւան մի: Եւ է ասպարէզն ըստ օդաչափութեան
քայլս հարիւր, և քայլն վեց ոտն, և ոտն⁵ վեշտասան⁶
մաստն⁶. միոնն ասպարէզ մի: Իսկ ասպարիզաց ասպա-
րէզն է հարիւր քառասուն եւերէք քայլ. և միոնն է
եւթն ասպարէզ⁷, որպէս⁸ զի լինել գետնաչափու-
թեամբ միոնն հազար քայլ. և փարսխին երեք միոն
է: Իայց օդաչափութեամբ է մասն չինգ հարիւր աս-
պարէզ 'ի լայնն երկրաչափութեան, և նոյնչափ երկայն
չորեքիւսի. որպէս զի լինել մասինն եւթանասուն և մի
միոն, չորք եւթն է քսանեութ:

Ի՞նչոք այս չափով չափեցին զերկիր և զծով, սկիզբն
արարեալ յայրեալ գօտւոյն՝ զոր կոչեն միջօրեական
գիծ, յորում բնաւին ոչ ինչ բուսանի յաղաքս. միշտ
յաճախելոյ ընդ նմա արեգականն, յամառնային յե-
ղանակ զյեղանակն ձմերային փոփոխեալ, և անդրէն
դարձեալ: Ի՞նչոք այս ասացին զարեգակն շատ փոք-
րագոյն քան զերկիրս զայս լինել. քանզի վեցերորդ

- 1 Երէք օր. նիւրեւի:
- 2 Վրէպ գրութիւն է երեց օրի.
նակաց ըստ փանց իւր խմբի:
- 3 Այդպէս 'ի միում օրինակի,
և գրեալ ընթաց. մի օր. սորաւայ.
յայլս պակասի:
- 4 Երկու օր. հեռալոյսի:
- 5 Չորս օր. վեց մասն:
- 6 Մի օրինակ յաւելու. և լինի
ասպարէզն վեց հարիւր յառասուն եւ-
երէս ասպարէզ. զի 'ի վերոյ
զասպարէզն փոխանակ հարիւր
քայլից հարիւր և խմբ ասպարէզ էր

համաձայն ընդ այլում օրինակի:
7 Զայդ կարգ ունին ընտիր օ-
րինակքն. զոր ոմանց հակասու-
թիւն կարծեցեալ անշուշտ ընդ
նախընթացին մէջն ասպարէզ 4.
զհատուածք և մէջն է խմբ ա-
պարէզ անգր փոխեալ էն, և զմիւսն
'ի բաց բարձեալ վայրապար. քի
մատենագիրս զմիւսնաչափն երկու-
տեսակ աւանդէ, անդ ըստ օգտ-
չափութեան, և աստ ըստ գետնա-
չափութեան:

- 8 Չորս օր. որպէս լինել:

վաթաներորդ¹ լինել չափ արեգական, զերկուս նա-
հանգսն ասելով բովանդակութիւն արեգական, այս
ինքն է օթեվանս քառասուն . յորմէ ըստ հեղման շո-
ղոյն² նրբացեալ բորբոքութեան՝ ասացին զայրեցական
գօտին : Եւ³ աստի անտի նորա զվկիանոս⁴ ընդմի-
ջելով 'ի բնակութենէն⁵ և⁶ 'ի հարաւային կիսագըն-
դէն զոր ընդդէմերկիր⁷ կոչեցին՝ բնակելոյ երկրիս մե-
ծութեամբ, ոչ ըստ սմա, այլ հիւսիսային կիսագնդին,
զոր կոչեն գոյացեալ⁸ : Վանդի 'ի նմա ասացին փոքրա-
գոյն գծագրեալ վասն անձուկ գոլոյ բոլորակին . և
զդէմն⁹ նմանապէս նորին 'ի հարաւային եզրն, զոր
կոչեն ցամաքեալ : Եւ ոչ միայն զայրեցեալ գօտեան
ասեն զվկիանոս, այլ և զամենայն իսկ երկրաւ շուրջ
գոլ . զոր և լոստանդինոս անտիոքացի 'ի Վրիստոնէա-
կան տեղագրութեան¹⁰ ասէ յաղագս տապանին ան-
ցանելոյ յարեւելեան երկրէն առ մեզ 'ի մէջ կոյս :
Բայց Պտղոմէոս, որոյ արք բազմաշրջութեամբ զամե-
նայն չափեցին, ոչ ասեն շուրջ լինել զվկիանոս, այլ
'ի մի կողմանէ յանկեան հիւսիսոյ յարեւմտից . և տա-
րածի ընդ հիւսիսի յարեւել կոյս յերկուց մասանցն
մասն մի ընդ արեւմուտս . 'ի հարաւակոյս 'ի չորից մա-
սանցն երեք մասունք, որ 'ի նմանէ սկսեալ, զանժանօթ
երկրէ ասէ շրջապատեալ զբնակութեամբ մարդկային
բնութեանս : Եւ զերից ծովուցն մեծամեծաց, զհնդ-
կայնոյն ասեմ և զյունականէն, և զկասբիականն՝ որ
է Վրկանին ծով, և երկիր բնակութիւն մարդկան ա-
սէ շուրջ լինել զնոքօք . և է ճշմարիտ :

1 Երկու օր . վերերդ կամ եր-
րոր մէկ :

2 Չորս օր . օրոյն :

3 Երեք օր . և տաս և անդ . և
նորա :

4 Երկու օր . Ովկիանոս ընդմի-
ջէ վն 'ի Բա . . . :

5 Մի օր . 'ի Բախտիս :

6 Երեք օր . և հարաւային կամ
խաւարային կիսագնդին :

7 Չորս օր . ընդդէմերկիր :

8 Մի օր . գօտեալ :

9 Երկու օր . ընդդէմ :

10 Չորս օր . քաղաքագրութեան :

ԱՇԽԱՐՀԱԳԻՐ

ՀԱՏԱԾ ԵՐԿՐՈՐԴ

Վրանգի զյուռնականաւն և զկասբիականաւն մերոց իսկ արանց պատահեաց շուրջ անցեալ. յորս վարկանիւմ և հնդկայնոյն նոյնպէս լինել. և ոչ, որպէս ոմանք ասացին, Սվկիանոսի պարունակեալ զամենայն: Բայլ հաւանեալ եմ Պտղոմեայ պատմութեանն, որոյ արք զայրեալ գօտեաւն անցին ՚ի հարաւոյ կոյս, և զազգան¹ զայն ճգրտեցին, և զսահմանս ճարակաց նոցա չափեալ յՍվկիանոս² մինչև ց՝ ուսնի լեաւն, և անդր ևս յանժանութ երկիր: Եւ շուրջ եկեալ զանժանութ երկրաւն յՍվկիանոսէ մինչև յՍվկիանոս, և զևս առաւելն լըւեաց, զոր ոչ երբէք կոխեաց ոտն կամ ետես ակն մարդոյ. որում աստուածային գրոց³ ՚ի ճահ գան վկայութիւնք. որպէս և Յոբ ասէ. “Չգեաց զհիւսիսի զօլնչիւ”, և եթէ “հրաման պատեաց զերեսս ջրոց”, այս ինքն թէ հրամանն աստուածային բաւական է աւել զեզր ջրոց անժանութ ծովու, ոչ պիտոյացեալ երկրի. և զեզր սպառուածի անժանութ երկրի, ոչ պիտոյացեալ ջրոց: Բայց թէ և է զանժանութ երկրաւ ծով, կամ շուրջ զանժանութ ծովու երկիր, մեք որպէս անհաս եղեալ մեծութեան⁴ լռեմք, և գրեմք⁵ զայս միայն զոր կոխեաց ոտն կամ ետես ակն մարդոյ:

Եւ զսկսցուք ըստ Պապայ աղեքսանդրացոյ երկրագրութեանն որ ըստ ինքնադիր⁶ բոլորակին յղաւգեայ Պտղոմէի տիեզերագրութեանցն չափուց, զոր սկսեալ յայրեալ գօտւոյն կրկնակիւ զհիւսիսի և զհարաւ: Բայց սկսանի այրեալ գօտին յանժանութ երկրէն աւելեացուց անցանելով ընդ հապոքաւնիայ կղզւոյ ստորոտն և ընդ Նեղոս գետոյ վտակսն և ընդ ամենայն ե,

1 Մի օր. պոպան լաւ Քրեյնի
 2 Տես զժանութ. 19. յէջ 586:

3 Երկր օր. 41րդ:

4 Մի օր. հաճութեամբ:

5 Երկու օր. 41րդ:

6 Տես զժանութ. 11. յէջ 587:

Թովկացիս ըստ հարաւոյ կողմանէ (Թ)էդքիմաց լերինն՝ որ կոչի Բստուածոց աթոռ, և ընդ ձկնակեր եթովպացիս ցանծանօթ երկիր։ Իսկ Ովկիանոս զկողմամբ զեփրուոս հողմոյ սկսանի. քսանեմի մասն է լայնութիւնն առ ձկնակեր եթովպացւոյքն և (Թ)էդքիմաց լերամբ. և պատէ զարեմուտս մինչև 'ի սպառ լայնութեամբ չափուց. և դառնայ ընդ հիւսիսի յարեւելս մինչև 'ի վաթսուն մասն լայնութիւն¹, որ է հանդէպ կարկինի տեան² ծոցին Պոնտոսի առ Վեոսոնիւ։ Եւ անտի յառաջ անծանօթ երկիր՝ որ պատէ զմնացեալ մասունս հիւսիսոյ և զարեւելս և զհարաւ, և քսան մասն յարեմոց մինչև ցնոյն Ովկիանոս։ Իսկ զաւելիսն քան զայս չէ ուրուք տեսեալ կամ ծանուցեալ. վասն այնորիկ անծանօթ կոչի երկիր։ Եւ է Ովկիանոս ծանօթ նաւագնացութեամբ կղզիք վեց հանդէպ ներքսագոյն Իբիոյ՝ որ Երանելեաց կղզիք կոչին. և դոցա ըստ արեմոց վեց կղզի այլ է. և դոցա ըստ հիւսիսոյ են չորս կղզիք հանդէպ Վաւրիտանեայ. և միջոցն որ կոչի Սեփտէ, այս ինքն եւթնեակ, քանզի եւթն մղոն ունի լայնութիւն տեղւոյն, որ գետաբար ելանէ յՈվկիանոսէ, և ծնանի զՀունաց ծովն, որոյ յարեմոց կայ այլ կղզիք մի։ Իսկ Ովկիանոս երթեալ ընդ հիւսիսի և դարձեալ ընդ արեւելս, առնէ երկու կղզիս մեծամեծս՝ որ կոչին Բրիտանացոց³ աշխարհք, և զ(Թ)ուլիս մեծ կղզի՝ որոյ հասարակն յանծանօթ երկիր համարեալ է. և կղզի մի այլ՝ որ Սկանդէ⁴ անուանի, յորում Վուդք լեալ է։ Եւ քան զայս կղզիս այլ նաւագնացութիւն չիք, և ոչ հասեալ է մարդոյ. վասն այնորիկ կոչի անծանօթ ծով։ Ստանեն և գետք քսան և երկու յՈվկիանոս յարեմոէ։

Իսկ երեք ծով գորովք երկիր շուրջ է. մի ծով հընդկայինն՝ որ կոչի Վարմիր ծով. յորմէ ծոցոյ ելանեն Պարսից և արաբացւոց ծովք. և սահմանի 'ի հարաւոյ անբնակ և անծանօթ երկրաւ. իսկ յարեւելից սեւեռացւոց աշխարհաւն, և 'ի հիւսիսոյ հնդկոք և պարս-

1 Երկու օր. երկնամիտան։

2 Երկու օր. իռլենդական . . .

Մարիթիմայ։

3 Երկու օր. Բրիտանացոց։

4 Երեք օր. Սկանդէ։

կօք և արաբացուովք. իսկ յարեմոնից եգիպտացուովք և եթովպացուովք :

Երկրորդ ծովն Նոնացն, որ ծնանի յՍկիանոսէ, և լայնացեալ ձգի մինչև ցԼսորիս, և սահմանի յարեւելից Լսորուովք և փիւնիկեցուովք. իսկ յարեւելից հարաւոյ հրէաստանիւ մինչև ցԼազիպտոս : իսկ յարեւելից հիւսիսոյ միջերկրովքս մինչև ցԼադկեդոն, յորմէ ծոցոյ ելանէ Սոնտոսի ծովն և ձգի ցԼազեր. իսկ ի հիւսիսոյ Լաւրոպիւ¹ մինչև ցՍեփոնէ. իսկ ի հարաւոյ Լիբէիւ մինչև ցնոյն Սեփոնէ :

Երրորդ ծովն Սրկանի, որ կոչի լիասբից ծով. և ձգի երկայնութիւն նորա ի բերանոյ Լրասիայ և լիւր գետոյ մինչև ցմուտս Սաւրիտիմետոս² գետոյ. և սահմանի³ յարեմոնից հիւսիսոյ Սապթօք. իսկ յարեւելից հիւսիսոյ սկիւթացուովք. և յարեւելից ազգաւն որ կոչին Լրականք ամբոստակէք. և յարեւելից հարաւոյ Սրկան աշխարհաւն, Սարօք, Ղաւփօք, Ղաւմօք և լիասբիւք մինչև ի մուտս Լրասի գետոյ :

Երկուսն և գերկիր բաժանեն յերիս, յԼաւրոպիա, ի Լիբիա, յԼսիա. և ունի զարեմտական հիւսիսոցին կողմն Լաւրոպիա մինչ ի Տօնաւիս գետ. և զարեւմտականն հարաւային կողմն Լիբիա մինչև ի Սարմիր ծովն. իսկ այսոցիկ սահմանեալ յարեւելս կոչս զհիւսիսի և զհարաւ և զմէջն՝ Լսիա ունի մինչև ցանծանօթ երկիր. վասն որոյ մեծագոյն է քան զայլ հատածսդ : Իսկ միջոց աշխարհի բնակութիւն մարդկան՝ Սողոմոնոս զերջանիկն Լրաբիա ասէ, բայց ես ոչ հաւատամ. քանզի զերջանիկն Լրաբիա աւետաւրանն ծագս երկրի կոչէ, ուստի եկն դշխոյն հարաւ

1 Երկու օր. Պոտլի :

2 Յօրինական Պաւլիսի կամ Պաւլիսիսի :

3 Այսի մինչև ցկատարած հատուածից զոր համաձայն հին օրինակացն կարգեցաք, նոր օրինակ մի յաւելուածովք և զեղմամբ կարգէ այսպէս. սահմանի յարեմոնից հասնի. իսկ յարեմոնից հիւսիսոյ Սաւրիտիս. իսկ ի հիւսիսոյ սկիւթաք. իսկ յարեւելից հարաւոյ Սրկան աշխարհաւ, Ղաւփի և Ղաւմի, պա-

պաւ առ արեւելիս հիւսիսոյ մինչ ի հարաւ Տոնաւիս գետոյ. և զհին Լսիա պէս և զերկիւր և այլն : Իսկ հին ապագրին կարգ այս է. սահմանի յարեմոնից հարաւ այս է. սահմանի յարեմոնից հիւսիս սկիւթաք. իսկ յարեւելից հիւսիս սկիւթաք. իսկ յարեւելից ազգաւն՝ որ իւրի Արեւմտեք ամբոստակէք. իսկ յարեւելից հարաւոյ Սրկան աշխարհաւ. իսկ ի հարաւ Սարթ. . . մինչ ի հարաւ Սրաւոյ : Երկուսն և զերկիւր և այլն :

ւոյ։ Այլ մէջ լսի, որ միաշաբ ճեռակացուծիւն ունի ծայրքն յեզերացն։ և այն է Երուսաղէմ, որում աստուածային գիրք վկայեն։ Թէպէտ ըստ չափուցն Պտղոմէի երկայնատարած յարեւել կոյս, այլ զերկու չափս 'ի մի դնելով նկարագրեսցուք։ Սպայէս և հարաւայինն ութ աւելի գայ քան զհիւսիսայինն ըստ պտղոմէական չափուցն։ զոր երկու 'ի մի դնելով կերպագրեսցուք։ զերկայնութիւն չափուցն ութսուն ամբողջ պահեսցուք, վասն զի նեղ է։ և զհարիւր կրկնեսցուք, և լինի յիսուն։ և այնպէս նմանագրեսցուք։ Վոյնգունակ և ըստ հարաւոյ այրեցական գօտւոյն կրկնեսցուք զութ 'ի չորս, և բերէ ստուգապէս զնմանութիւն պտղոմէական երկրագրութեանն։

Եւ արդ որովհետեւ բովանդակեցաք զհասարակախօսութիւնն, այսուհետեւ սկսցուք պատմել աշխարհ աշխարհ առանձինն ըստ գրիցն տեղագրութեանց Պապայ աղեքսանդրացւոյ, սկիզբն արարեալ յարեւմտեայ յովհաննոսէ 'ի ծայրէն Սպանիոյ աշխարհին։

ԱՇԽԱՐՀ ԵՒՐՈՊԱՅ

Ա. Սպանիա¹ է երեքանկիւնի իմն ձևով, և կայ 'ի մէջ ծովուց որպէս կղզի։ Սահմանի յարեւմտից և 'ի հիւսիսոյ Ովկիանոսիւ։ Իսկ յարեւելից Պիւռենէէս² լերամբ։ Իսկ 'ի հարաւոյ Զունաց ծովուն։ Բովանդակի 'ի նմա չորս³ աշխարհս փոքունս, որք և ունին գաւառս բազումս և քաղաքս, զորս անուամբ յայտնել աշխատութիւն անշահ համարեցաք։ Եւ ոչ միայն ըզգաւառս և զքաղաքս, այլ և խորհեցաք միայն գրել զլերինս անուանիս և զգետս հզօրս և զքաղաքս հոյակապս, և եթէ այլ ինչ նշանաւոր իցէ, թողով 'ի բաց զթիւս և զչափս և զմանրամասնաբար պատմութիւնս։

1 Մի օրինակ աստի սկիզբն աւարեալ այսպէս Առաջին բնաշխարհ Եւրոպիայ Սպանիա է, զայլն որ զկնի գտն ասէ։ Բնաշխարհ Բրիտանացոյ . . . Բնաշխարհ Գաղղիոս . . .

Բնաշխարհ Գերմանիա մինչև ցրմաշխարհ Աֆրիկէ։

2 Յօրինական Պիւռենէէս . Պիւռենէ . Պեռնէս . Պոլնայ։

3 Երկու օր . երես։

Բ. Բարձրագույն, որ են երկու կողմից 'ի հիւսիսային Ուկրաինայի մերձակայն Սաբորոժնի: Եւ անուն արեւմտեան կողմից Բաբուխ¹. և է գարեհատած Զոլոտե. յորում գետը հզօրը վեշտասան, և ազգը բազում: Իսկ անուն արեւելեան կողմից Բաբուխ², որ է մեծ քան զնա. և է ազգած Բաբուխ. յորում գետը հզօրը քսանեւի, և յոյժ մեծածառ անտառս. և շուրջ զկողմեան մանունը կղզիք քառասունեւերկու, և լուսիս մեծ կղզի:

Գ. Բաղդիուս, յարեւելից գոյով Սաբորոժնի. և սահմանի յարեւմտից և 'ի հիւսիսային Ուկրաինայ. իսկ 'ի հարաւոյ և յարեւելից՝ Զունաց ծովովն: Եւ բաժանի Բաղդիուս յաշխարհս երկու. յորում լերինք մեծամեծք երկու, և գետը հզօրը քսանեւին, և կղզիք շուրջ զերեւելեքսան: Ունի քաղաքս և ազգս բազումս և հզօրս, և զազգն Փռանգաց: Ի ինի 'ի նմա գոմէշ սպիտակ և սպանող:

Դ. Բերմանիա յելից կալով Բաղդիուս առ հիւսիսային Ուկրաինայի մինչև ցարմատացուց լերինս և զՎանոք գետաւ: Ունի ազգս եւթն, յորոց մին Վուդը: Ունի լերինս անուանիս երկու, և գետս հզօրս մետասան, և կղզիս ինն, և անտառս մեծածառս յոյժ, և երկաթակտրուծիւնս³:

Ե. Բաղմատիա յարեւելից կայ Բաղդիուս և առ երկ Բերմանիայ: Սահմանի յարեւմտից՝ ակամբ Բանոք գետոյ. իսկ 'ի հիւսիսի յարեւելից նոյն Բանոքայ դարձուածովքն. իսկ 'ի հարաւոյ Զունաց ծովովն: Ունի աշխարհս վեց, քաղաքս և գաւառս բազումս. ունի⁴ և լերինս չորս, գետս քսան, կղզիս եօթն: Ի ինի 'ի Բաղմատիա գազան որպէս զեղն՝ բոնոսոս անուն, որ զկոյն իւր ձգէ որսորդացն և այրէ զնոսա:

Զ. Բաղմատիա յարեւելից է Բաղդիուս և առ երկ Բաղմատիայ 'ի հարաւոյ⁵ կուսէ: Եւ սահմանի ըստ արեւ-

1 Բորինական Ուկրաինա. Եւսի. Բաբուխ. Տաբուխ:

2 Բորինական Աղիւ. Աւիւ. Աւիւն:

3 Երկու օր. երկուական:

4 Երկու օր. յարեւելից. Ի հիւսիսի յարեւելից:

5 Երկու օր. յարեւելից. Ի հիւսիսի յարեւելից:

6 Երկու օր. 'ի հիւսիսի յարեւելից:

մտից հիւսիսայ ալախացւո՞ք¹ և Ուրա² լեռամբ. իսկ ըստ հիւսիսայ արևելից յունական և ադրիական խորշին. իսկ ըստ հարաւոյ տիւռենական³ պեղագոսին: Ունի աշխարհս վեց, գառառս և քաղաքս բազում. ունի լերինս, և գետս վեշտասան. կղզիս եւթնևտասան, յորոց մին Պոնտիա, ուստի Պիդատոս էր: Ունի քաղաքս զհոյակապն Ռաւեննայ և զմեծն Հռոմ: Բայց է յԻտալիա և այլ աշխարհ Սորսիկա⁴ անուն ՚ի Սիւռնոս⁵ կղզւոյն, չորս հարիւր մղոնաւ շրջապատելով. յորում գաւառք երեքտասան, և գետք վեց, և մի Ռակի անուն լեռուն, ուր ոսկի և արծաթ հաւանի երկրաբոյս իբրև զծնէբեկ:

Ե. Սարգոնիա է մեծ կղզի՝ հուպ կալով ՚ի Սիւռնոս կղզի ըստ հարաւոյ երկայն ձևովն ՚ի հիւսիսայ ՚ի հարաւ: Ունի գետս հինգ, և լերինս գոռալանտես և փոքունս, և ամուր տեղիս. յորում քաղաքս ինն, գաւառս քսան, մանունք կղզիք ինն. և շրջապատութիւն Սարգոնիոյ եօթն հարիւր ութուն մղոն է:

Ը. Սիկիլիա է մեծ կղզի յարևելից կուսէ Սարգոնիոյ: Եւ է Սիկիլիա երեքանկիւնի ձևով ծայրէ ՚ի ծայր հարիւր մղոնաւ. յորում գաւառք եւթն⁶, քաղաքք ինն, գետք իննևտասան, կղզիք վեշտասան, լերիք երկու, և⁷ Պաութէնիոս՝ որոյ կատարն հանապաղ հրով տոչորի: Եւ է Սիկիլիա յոյժ արգաւանդ:

Թ. Սարմատացւոցն՝ որոյ հասարակն յարևելից կալով Վերմանիոյ առ հիւսիսային Ովկիանոսի մինչև յանծանօթ երկիր և ցՈւիպիա⁸ լեռուն. յորմէ ելանէ Տոնաւիս գետ: Ունի Սարմատիա աշխարհս փո-

1 Եօրինական ապաշտով:

2 Երկու օր. Ուր:

3 Երկու օր. պոնտիական պեղագոսին:

4 Երկու օր. Կապիա. երկու այլ հիւսիս. հին տալ. Կոսի. յալապ պալատի:

5 Եօրինական Կիտոս Սիւռնոս. Սիւռնիական. նոյնպէս և զինի:

6 Երկու օր. հինգ... գետք ութևաքան:

7 Այդպէս ըստ հին օրինա-

կաց. զոր ոմանք անհամեմատն իրերաց յաւելուածով ունին այսպէս. մի օր. Երկու, Պաութիոս և Բաութիոս՝ որոյ խաբան. նոր օրինակ մի երկու, Արաութիոս՝ յոյժ փոքր Բիւն, և Ուսիւնոս՝ որ և Եօրինայ, որոյ խաբան. հին տալ. Երկու, և Պաութիոս յոյժ փոքր Բիւն. և Բաութիոս՝ որոյ խաբան:

8 Եօրինական աստ և զինի ցմի. պա կամ Ռիպիւս. ցՈւիպիա. ցՍոպիա:

քունս, 'ի քրիստոնէից՝ զԼեւոստն¹ ցամաք կղզի, և 'ի հեթանոսաց՝ բազումն: Ունի լերինս հինգ, գետս երեքտասան, փոքր լիճ մի, և կղզիս երկու: Ունի և բազինս երկու, մին կօշի լճեքսանդրու, և միւսն լիւսարու²:

Ժ. Թրակացւոց աշխարհն յարևելից կալով Ղաղմատիոյ առ երի Սարմատիոյ: Եւ ունի Թրակիա փոքր աշխարհս հինգ, և մի մեծ՝ յորում են սկլաւային ազգք՝ քսանեհինգ, որոց փոխանակ մտին Ղուդքն: Ունի լերինս և գետս և քաղաքս և լիճս և կղզիս, և մայրաքաղաք՝ զերմանիկն լոստանդինուպօլիս:

ԺԱ. Սակեդոնիա յեւելց կալով յունական պեղադոսին, առ երի Ղաղմատիոյ և Թրակիոյ, 'ի հարաւ թողլով զյլլադա: Ունի լերինս վեց, գետս տասն, գեղս երեսուն, քաղաքս վեշտասան, ծովս վեց, կղզիս երիս³: Լինի 'ի նմա մարմարիոն կանաչ⁴ սպիտակախայտ:

ԺԲ. Ելլադա առ երի կալով Սակեդոնիոյ 'ի մէջ պեղադոսացն, ունի փոքր աշխարհս վեց, զԵպիռոս⁵, զԼքայիա, զԵտտիկէ, զԵւբիա ապառաժ, և զԼորիա մեծ կղզի, և զՊեղոպոնեսոս⁶ ցամաք կղզի: Ունի լերինս և գետս, դաւառս, քաղաքս, և կղզիս բազումս յոյժ: Ունի մեհեանս երիս, զԽոա⁷ և զԵտեմիս և զՊիսիդոնի. քաղաք զհոյակապն զԼթէնս. ունի և քուր 'ի կղզւոյն Սիււսոս⁸ որ անպատճառս այսր անդր հոսի, ուր խորասոյզ եղև Լորիստոտէլ:

ԱՇԽԱՐՀ ԼԻՒԻԱՅ

Ա. Սաւրիտանիա Տինգիտանիա⁹, որ տարածի 'ի Սելիտէէ առ հարաւակոյս առ արևմտեայ Ուկիանոսի:

1 Մի օր. դարաբան:

2 Երեք օր. Կեդարու:

3 Երկու օր. Ժ:

4 Մի օր. Կանաչխայտ սպիտակ:

5 Ի հին օրինակս չիք Վալտոս:

6 Հնազոյնն յօտար գրչէ զՊե. ուն ցամաք կղզի:

7 Երեք օր. զհոա:

8 Թորինակոն Զիւսոս կամ Զիւս:

9 Թորինակոն Տինգոնիա. Տիգոնիա. Տինգոնիա. Նոյնպէս և գինի. այլ աստ յառաջին անգամ չու. նին զբառգ հին օրինակքն, և ասեն Մաւրիանիա, որ քարածի. և զյաջորդ հասուածն սկսանին Կի. ոտոնիւնն յեւելց կալով Տիգոնիոյ:

Ունի լերինս վեց, գետս վեշտասան, ազգս վեշտասան, և զՊիռոն Պեդիոն¹, որ է հրագոյն դաշտ:

Բ. Սաւրիտանիա իստարինիա² յեւրից կալով Տին-գիտանիոյ տարածի 'ի հարաւ կոյս առ շեղ զեւրեք: Ունի գետս եւթնեւտասն, փոքր լիճս երիս, լերինս եւթն, քաղաքս բազումս, գաւառս քսանեւհինգ³, և զպղնձափորանոց երկիրն: ինի 'ի լերինս յայսոսիկ ընտիր կինաբառիս, որ է դեղ կարմիր:

Գ. Մփրիկէ յեւրից կալով Սաւրիտանեայ իստարինիոյ⁴ առ ծովեզերքն: Բաժանի Մփրիկէ յերկուս աշխարհս, և մի այլ առանձնակ որ Տրապոլիս անուանի: Ունի Մփրիկէ լերինս ութ, գետս իննեւտասն, գաւառս քառասունեւմի, լիճս ութ, ծոցս⁵ եւթն, և կղզիս վեշտասան, և քաղաքս բազումս, և զՎարքեդոնիա մայրաքաղաք: ինի Մփրիկէ բանջար ինչ լուտաս⁶ անուն, զոր թէ ուտէ դժգոյրենիսն մոռանայ: ինի անդ և կարմիր յակինդ. ինի անդ սև սաթ՝ բոյս փափուկ 'ի ծովու, որ ելեալ յարև և յօդ՝ կարծրացեալ քարանայ:

Դ. Լիւռենականն՝ որ է Պենտապոլիս, յեւրից կալով Մփրիկոյ. գաւառս ունի մետասան, գետս երիս, կղզիս ութ, և լիճ մի, և քաղաքս բազումս, և զՆերակղեայ լերինս, զանգուժատաբեր⁷ երկիրն, և տեղիս ինչ նորակերպ գազանուտս, և զերեկորնական պարտեզան, և քարայրս լականացւոց⁸:

Ե. Սառմառականն⁹ իբրիս և ամենայն լազիպտոս յեւրից կալով Լիւռենական աշխարհին առ երի ծովեզերն յարեմտից. և է խորշ երկձղի Վարմիր ծովուն: Եւ ունի լազիպտոս լերինս երկոտասան, և գուբս երկու շինուածոյս, և լիճս երիս ինքնեղս, և երիս լիճս այլ՝ զոր 'Լեղոսի վտակքն առնեն. գետ ունի զ'Լեղոս՝ որ է Վեհոն: Ունի գաւառս քառասունեւմի, և քա-

1 Երկու օր. Պորիոն. մի օր. լապտն կամ ցրտն:

Պեդիոն:

2 Տես զԺամօթ. 9. յէջ 596:

3 Երկու օր. քանեւթն:

4 Այլ չունին Կիսարինիոյ:

5 Երկու օր. ծով:

6 Մի օր. լապտոս. երկու օր.

7 Երկու օր. զանգոյսաբեր:

8 Յօրինական լիւնացոյց. լաւիթ.

լապոյց. լաւիթեցոյց. լաւեթիթեցոյց:

հին տալ. լաւիթեցոյց:

9 Երկու օր. յաւեւրուն ե:

սիւ ձկնակեր եթովպացիք¹ . յորում է կենդանի ինչ սուբոս² անուն՝ աշխարանման երկակենցաղ և ձկնակեր : Եւ որով վատթարակեանք³ եթովպացիք . յորում առիւծաշուն գազանն : Եւ որոց ըստ հիւսիսոյ⁴ փրփրեղ ջուր եթովպացիք . յորում կենդանի ինչ նման յանալուծ մարդամարտ և անուշահոտ : Եւ որով Դեռքիկէ և Դեռքոն⁵ ազգք . յորում քաղ ծառասէր և մարդամարտ , և ընծուղտը : Եւ որոց ՚ի հարաւոյ մինչև ց Լիդոս աշխարհ մի է եթովպացւոց . յորում փիղք սպիտակք եղջերակնձիթք , և վագերք . որոց յարևելից լեւրիւք , յորում վագերաձիք և այծամարդք և ինձք գեղեցկախայտուցք : Եւ սոցա ՚ի հարաւոյ աշխարհ մի առ անծանօթ երկրաւ , յորում է գազան ինչ կանացի ունելով գլուխ և ձեռն , և անձն չորրոտանի . և այլ մարդակերպ ինչ մերկ գազան շանակնձիթ և մեծականջք , ագեւորք որպէս առիւծակապիկք : Եւ որոց յեւելից բարձր գազաթուկք եթովպացիք . և այլք մինչև ց Դունի լեաւն , յորում լինին քոջք սպիտակք զօրաւորք և բրունաւորք⁷ : Եւ որոց յեւելից կուէ գափսացիք , և ՚ի ներքոյ սոցա մարդակեր եթովպացիք . յորում գազան ինչ հրաշունչ վարազանման . և սաղամանդր գազան՝ որ նման է կովզիեցի , անցանէ ընդ հուր և շիջուցանէ :

Իստ ժամանակոյն հնոց , և ՚ի կատարած մատենին ևս՝ անհաւատալիս զնստս կոչելով :

1 Աստի մինչև ցրասն ընթացի , զոր ըստ երկուց օրինակաց եղաք , երկու հին օրինակքն այսչափ ինչ ունին . յիսկէր եթովպացիք , յորում է քեղանի ինչ նման յանալուծ մարդամարտ , և ընթացի : Իսկ երրորդ հինն , յիսկէր եթովպացիք , յորում առիւծաշուն գազանն : Եւ ՚ի խորանի սոցա իրփրեղձիւր եթովպացիք , յորում է քեղանի ինչ նման անլույ մարդամարտ

և անուղարք . յորում քաղ ծառասէր և մարդամարտ , և ընթացի :

2 Հին ապ . Գուբոս :

3 Այլպէս ըստ միոյ օրինակին . միւսն անալուծ . հին . ապ . Սիւնի :

4 Հին ապ . ըստ հիւսիսոյ յերէ եւ ընդ եթովպացիք :

5 Հին ապ . Դերմուտի :

6 Երկու հին օր . Ուր կամ Յուրոյ Բաբելոնականութիւն . երկու օր . Բաբելոնականութիւն :

7 Երկու օր . Բեռնատու :

ԱՇԽԱՐՀԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՍԻՈՑ

ԱՌԱՋԻՆ ¹

Բաժանի ընդհանուր Բիւրո 'ի կողմանս կողմանս . և նախ զկողմն միջերկրեայս, որ մտանեն 'ի մէջ Յունաց ծովուն և Պոնտոսի :

Ա. Բիւթանիա, յերկից կալով Թագաւորական քաղաքին Լիստանդինուպօլսի : Ունի Բիւթանիա լերինս և գետս, կղզիս և լիճն, և մայրաքաղաքս երիս, զԼիկիա, զԲաղկեդոն, զԼիկոմիդա . որք ունին ընդ ինքեանս քաղաքս չորեքտասան, և գեղաքաղաքս ծովեզերեայս, և վաճառատեղս : Ի ինի 'ի Բիւթանիա հող սպիտակ, զոր մանր աղացեալ և ցանեալ 'ի քանդուկս 'ի վերայ ցորենոյ՝ Ծախ չուտէ :

Բ. Սիւսիա՝ որ կոչի Լադեսպոնտոս, առ երի կայ Բիւթանիոյ . ունի լերինս երիս, գետս երկու, կըղզիս երկու, քաղաքս քառասունեւմի, և մայրաքաղաք ծովեզերեայ զԼիզիկոն, յորում տաճարն Բիստուծոյ՝ անուանեալ հրաշից :

Գ. Բիւրո առանձնակ, յերի կալով Սիւսիոյ առ ծովուն . և ունի Բիւրո փոքր աշխարհս չորս, զԼիւդիա, զԵւդոլիա, զԵյնս, զԼառիա : Ունի լերինս, և կղզիս տասն, և գետս եւթն, քաղաքս եւթնեւտասն . մայրաքաղաք զԵփեսոս, և այլ ևս վեց : Ի ինի 'ի նմա մաղաքէ՝ խիժ 'ի ծառոց :

Դ. Իկիա յերկից կալով Բիւրոյ, ունի լերինս երկու, գետս երիս, կղզիս հինգ, քաղաքս երիս, և մայրաքաղաք Օմիւռնիա : Ի ինի 'ի Իկիա խաւնի զիւզին՝ և տրատէ՝ 'ի ծառէ ծորելոյ որպէս զխիժ, լոյծ որպէս մեղր կամ որպէս մրուր :

Ե. Փաիւզիա յերկից կալով առանձնակ Բիւրոյ և յերի Իկիոյ, ունի յինքեան աշխարհս երիս, զՊիսիդիա՝ որ ունի մայրաքաղաք զԴիսիոքիա, ուր ասեն չի .

¹ Երկու օր . աստի սկիզբն առնեն այսպէս . Արաբիէ բաժին երեք ընդհանուր Ասիա է . և ունի Ասիա խոլմանս խոլմանս :

² Մի օր . զալին զոր հայտ որոս իւլին . հին ապ . զԼաւգին :

³ Մի օր . քրա :

նեալ զտապանն ¹ Լոյի, և ¹ այլ քաղաքս քսանեվեց. երկրորդ աշխարհն Պակատիանն ², որոյ մայրաքաղաք Վառդգիկէ, և այլ քաղաքս վեց. երրորդ աշխարհն Սաղուտառիա, որոյ մայրաքաղաք Սիւննադա ³, և այլ քաղաքս երեսուն: Եւ ունի Փոռւգիա լեառն զՎիդիմոն ⁴, և գետս հինգ, լիճս երեքտասան, և դաշտս մեծամեծս:

Զ. Ռնորիա յեւից կալով Ռիւթանիոյ առ երի Փոռւգիոյ մինչև ցՊոնտոսի ծովն: Ունի Ռնորիա մայրաքաղաք զՎլաւգիուպոլիս, ընդ որով ⁵ և այլ ևս քաղաքս հինգ. և գետ ունի զՊարթենիոս երեքվտակեանն ⁶. յայսմ աղբեր երգնուին դեքն վասն անչափ ցրտութեանն:

Ի. Պափղագոնիա յեւից կալով Ռնորիատէ աշխարհին և առ երի ծովուն Պոնտոսի, ունի գետս երկու, և մայրաքաղաք զՎերմանիուպոլիս, որոյ բերդն Վանգրա. ունի և այլ քաղաքս եւթն, և բերդս մետասան, և գաւառս վաթսունեմի:

Ը. Վաղատիա առաջին ⁷ յեւից կալով Փոռւգիոյ առ երի Պափղագոնիոյ. լեառն ունի զերկրորդ Վիդիմոն ⁸, և գետս զնոյն ⁹ որք յառաջասացեալ աշխարհս թափին:

Թ. Վաղատիա ¹⁰ երկրորդ յեւից կալով Փոռւգիոյ, առ երի առաջին Վաղատիոյ մինչև ցՊամփիղիա, ունի լերինս և գետս մանունս, որք յառաջասացեալ գետս անկանին, և որք զլիճս առնեն:

Ժ. Պամփիղիա յեւից կալով իկիոյ առ երի Վաղատիոյ ¹¹, ունի յինքեան աշխարհս փոքունս հինգ,

1 Յերկուս հին օրինակս այս չափինէ միայն կայ. և այլ բազմադատիկէ, և այլ բազմա մայրաքաղաք Սիւրնիա, և այլ բազմա երեսուն: Ունի լեառն և այլն:

2 Յերկուս օրինակս միայն, և գրեալ Պափագիանի կամ Սիւրնիանի:

3 Յօրինակս Սիւնադիա. Սիւրնիա. Սիւնադա:

4 Երկու հին օր. զՎիդիմոն:

5 Երկու հին օր. ընդ որով այլ բազմա. և գետս ունի:

6 Երկու օր. երեքաբարեան:

7 Յերկուս ի հին օրինակսն չեք առաջին, որք և զԹ. գաւառն որ զհին, ասեն Դաղմաթիա երկրորդ յեւից կալով Փոռւգիոյ առ երի առաջին Դաղմաթիայ. զայդ անուն վաբեն և զհին յերիս գաւառսն ի Ժ. ԺԲ. ԺԳ. այլ առանց յարակից բառին առաջին կամ երկրորդ:

8 Հնագոյնն Եւֆրատ:

9 Երկու օր. Փոյնադ. իսկ հին ապ. գէտ Զինոն, որ... Բաթի:

10 Ցես զԾանօթ. 7:

11 Ցես զԾանօթ. 7:

և լեառն մի և գետս չորս, կղզիս երկու և քաղաքս բազումն: **Ա** ինի 'ի նմա խունկ¹ ստերակ 'ի Թփոց 'ի փոռոց 'ի կերուածէ Ծառոյ:

ԺԱ. Սաւրիա² յեղից կալով Պամբիդիոյ առ երի ծովուն հանդէպ ինքս կղզւոյ. և ունի լեառն ըզհարոս, և գետս զՍիմադոս³: **Ա** 'ի նմա մայրաքաղաք Սելեւկիա և այլ քաղաքս քսանն հինգ: **Ա** ինի յաշխարհիս յայսմիկ խունկս⁴ դիւրակոճապս, ոսպոճով փիտ⁵, կաղամբիտ⁶. ամենեքեան 'ի ծառոց ծորելոյ⁷ 'ի Ծառոյ միոյ կերուածոյ:

ԺԲ. **Ա** իկոնիա յեղից կալով Ղազատիոյ⁷ և առ երի Սաւրիոյ, ունելով տարածումն 'ի դաշտս ընդարձակս, և փոքունս լերինս, և զնոյն գետս և լիւն:

ԺԳ. Սապադովկիա երկրորդ յեղից կալով Ղազատիոյ⁸ և առ երի **Ա** իկոնիոյ, ունելով մանունս լերինս և գետս, և լայնութիւն տարածեալ 'ի դաշտս ընդարձակս:

ԺԴ. **Ա** ինոպոնտոս յեղից կալով Պափղագոնիոյ և առ երի Սապադովկիոյ և ծովու, ունի լերինս բազում մանունս, և գետս հզօրս⁹ զՍիս⁹ և այլ մանունս:

ԺԵ. Պոնտոս պողիմոնական յեղից կալով **Ա** ինսպոնտոսի¹⁰ և յերի Պոնտոսի ծովուն, ունի լերինս փոքունս դժուարավայրս, և գետս զՍիւրմոգոն և այլ մանունս:

ԺԶ. Սապադովկիա առաջին յեղից կալով երկրորդ Սապադովկիոյ և առ երի պողիմոնական¹¹ Պոնտոսի:

1 Երկնական խունկս պիտալիկոյ 'ի փոռոց. խունկ ստերակ կամ խունկ ստեր 'ի փոռոց փոյ և իբրտս 'ի Ծառոյ. հին տապ. խունկ պիտալիկոյ 'ի փոռոց իբրտոյ Ծառոյ. հնադրոյն արքնափն խունկս պիտալիկոյ 'ի փոռոց, բայց 'ի վերայ երկրորդ բառին կրկին չափերս նշան եղեալ յաւելու 'ի լուսանցան 'ի փոռոց:

2 Երկուս հին օր. առաջ փայտ ինքստիա կամ ինքստիա:

3 Երկուս օր. զՍոփոստիքոս: Թեւ ըստ իշխե Նորիկոն:

4 Մի օր. և հին տապ. խունկ դիւրակոճապ. այլ օր. խունկ ստերակ:

խունկ. փայտ ևս խունկ, ստերակ, խունկ:

5 Երկու օր. Բոփոսիք կամ Բոփոսիքի:

6 Երկու օր. իստիքի. փ օր. իստիքի. այլ օր. իստիքի:

7 Մի օր. յաւելու երկրորդ: Ցես զծանօթ. 7. յեջ 601:

8 Ցես զծանօթ. 7. յեջ 601:

9 Երկնական ծիւտի կամ 'ի. փոս:

10 Երկու հին օր. Լիւն Ժիւ իստի Գոստի. . . Թեւրմոս:

11 Երկու հին օր. Գոստի. . . և Գետս զՄիւս:

որ ունի լեառն զ[Ն]որիտաւրոս և այլ փոքունս, և գետս զ[Ն]եւս և զ[Ն]իս :

ԺԵ. Երկրկիս ըստ ինքեան՝ առաջին և երկրորդ՝ յեւթից կալով 1 իկոնիոյ և Սաւրիոյ, յերի Կապադովկիոյ առաջնոյ. լեառն ունի զՏաւրոս, և գետս վեց¹, և մայրաքաղաքս երկու զՏարսոն և զՆարզաբա² և այլ քաղաքս բազումս և բերդս, և դրունս երկու ելանելոյ Բորուոց : Եւ է Երկրկիս ամենաբեր հանգոյն երկրին Յորդանանու :

ԺԸ. Երկրոս կղզի յեւթից կալով պամփիլական պեղադոսին առ երի Սաւրիոյ և Երկրկիոյ, ունի լեառն զՍիլվանիոս, և այլ ևս երիս : Եւ լինի 'ի նմա լատան³ 'ի ցօղոյ անկեալ զխոտով խռուի, 'ի Թափիչ վարոցս և 'ի մօրուս քօչից : Եւ ունի սահմանս յերկայնս⁴ չորս հարիւր երեսուն մղոն, և 'ի լայնս՝ մասն մի :

ԺԹ. Երկրորդ⁵ հայք յեւթից կալով 1 իկիոյ առ Տաւրոս լերամբն, ունի լերինս երիս, և գետս չորս, և դրունս երկու ելանելոյ Բորուոց :

Ի. Բռաջին հայք յեւթից կալով առաջին Կապադովկիոյ առ երի երկրորդ⁶ հայոց, և սահմանի յեւթից Եփրատայ. և լեառն ունի զՆոգէոս, և գետ երեսուն⁷ զ[Ն]իս և այլ մանունս :

ԻԱ. Երրորդ հայք են՝ որ կան յարեւելից Կապադովկիոյ, և երկայն տարածի մինչև ց[Եփրատ]. և ունի այլ գետս երկու, և լերինս բազումս մեծամեծս քսան և երկու :

ԻԲ. Պօնառս Կապադովկիոյ⁷ յեւթից կալով պողիմոնական պեղադոսին առ երի ծովուն ց[Ն]ոսքա-

1 Երկու հին օր. երկու ուր այլ օրինակ մի յաւելու զանուանան զԱրիտիւս, զԱրիտոս, զԹանս, զԱրիտոս. զԱրտոս, զՊարտոս :

2 Առաջին և 'ի հնագոյն օրի նախ արարեալ յօտար գրէ. ուր նախ գրեալն էր պարսկ. գուշե կամեր տակ զԱրտաշատոս, որպէս նոր օրինակ մի ունի զԱրտաշատոս :

3 Երկու օր. պոնտական կամ զանգանու... զԵփրատ խոտի :

4 Մի. գ. ունի կարիւր մղն. երկու օր. յերեքն մասան երի, իսկ

'ի քան մասն մի կամ մասն մի եւ քի. հին առ. յերկայն մասան երի կարիւր երեսուն մղն, իսկ 'ի քան մասն մի :

5 Երկուս 'ի հին օրինակաց պակասի բառք երկու :

6 Նոյն կրկին օրինակք երրորդ առն, և որ զինի Ու գաւառն Երկուր հայ :

7 Երկրակնս պլով մայնիս ևս վարեալ էր բառք. առաւ պլուր. Կարտապոյտ. Կարտապոյտ. Կարտապոյտ :

կան ¹ լերինսն, որ բաժանեն ընդ նա և ընդ մեծ Հայք, Ունի լերինս, և գետս երիս:

Բնա կատարեցան միջերկրեայք կոչեցեալք:

Ի գ. Սարմատացւոց աշխարհին հասարակն է՝ որ բաժանեալ է արևելեան ծայրին Ռիպիա ² լերամբ և Տօնաւիս գետով և Սիովտիս ծովակաւ. և անտի ընդ կովկասային լերինս առ Սրօք և Բլուանիւք մինչև ցկասբից ծովն: Եւ ունի Սարմատիա լերինս ըզ-Շանթային ³ և զՋիականն, և այլ լերինս և գետս բազումն, և զԵթանանաւտակեանն ⁴ Լաթիլ, Եւրոմամրանան աղբ Բասլաց ⁵: Եւ բնակին ի Սարմատիա աղբք բազումք որք են պսոթիկ. Խազիրք, Բուշք ⁶, Բասլիք, Բաշեղք, Բախազք, Թադաւօրական Սարմատք ձիակերք, Կախճամատեանք, Որշլակերք ⁷, Աիւռիկացիք ⁸, Սիւթռիկացիք ⁹, Բմազոնք, Բլանք ¹⁰, Խեբարք ¹¹, Վուդետք ¹², Սիււմիք, Բրգաւետք, Սարգոլք, Թակոցիկք, Բրգոզք, Կաճանք, Փինձք, Գուալք, Հոնք ¹³, Բիւուք ¹⁴, Կանարք, Եւրոմ Բլանաց գուռն ¹⁵, և Կեբան գուռն, Թուշք ¹⁶, Խուշք, Վուստք, Սարդակերք, Յիւաւատք ¹⁷, Գուդաւաւկարք, Գուիճիք, Գիդոցք, Բեկք, Կատապատիանք, Բլուտականք, Խեւուկք ¹⁸, Ըիդեայք ¹⁹, Ղիւղայք, Խեղայք, Կասբք, Փուխք, Ըրուանք ²⁰, Խաւրանք ²¹, Թաւասպարք, Հեճմատակք, Իժամախք ²²,

1 Հին ապ. ի ցանախան:

2 Տես զԾանօթ. 8 յէջ 595:

3 Երկու Հին օր. զԵթանիս:

4 Հնագոյնն զԵթանաւտակեանն:

5 Եւրոմամրան գետն էր աստ և

այլուր և Բարսաղ կամ Բարսաղ. և

զինի Բասլիք. Բարսիւք:

6 Մի օր. Բուշիւք:

7 Այլք Ուշալէր կամ Ուշալէր:

8 Երեք օր. Սեւաթիւք կամ

Սեւաթիւք:

9 Մի օր. Սիւթռիկացիք. Հին ապ.

Սիւթռիկացիք:

10 Երկու Հին օր. Աղւանք. և

զինի Եւրոմ Աղւան գուռն:

11 Երեք օր. Խեւուք կամ Խեւ-

ուք:

12 Հնագոյնն Բուշեայք. մի օր.

Գուդաւաւք. . . Արդուլիւք:

13 Երկու օր. Յիւաւ կամ Յիւաւ:

14 Հին ապ. Ուշալէր. մի օր. Ու-

շալէր. միւս այլ Փուրթա, Ծանաթա:

15 Տես զԾանօթ. 10:

16 Երկու օր. Թաւք, Խուք:

17 Երեք օր. Յիւաւաւք կամ

Յիւաւաւք:

18. Այլք Խեւուք. Խեւուք.

Խեւուք. Հին ապ. Խեւուք:

19 Երկու օր. Ըիդք, Ըիդք կամ

Ըիդք, Ըիդք:

20 Հնագոյնն Ըրաւանք. մի օր.

Ըրաւանք. այլ օր. Ըրաւանք:

21 Մի օր. Խաւանք. այլ օր. Խա-

ւանք:

22 Երեք օր. Իժմախք:

Փասիք, Փուսիք¹, Փիքոնակք, Բաքանք, Սաս-
քուծք, մինչև ցլխաբից ծովն՝ յոր և բազուկն Կով-
կասայ հայի, ուր ածեալ է զպարիսպն Ղարբանդայ՝
աշտարակ հաճգին 'ի ծովուն կացեալ: Իսկ 'ի հիւսի-
սոյ նոցա հոնք, և քաղաք նոցա Սառաչան, և այլք
ընդ նմա. և Թագաւորն հիւսիսոյ է Խաքանն՝ որ է
տէր Խազրաց, և զշիրոյն Թագուհի կին Խաքանայ 'ի
Բասլաց² ազգէն:

ԻԴ. Կողքիս է, այս ինքն է Լգեր, յելից կալով
Պոնտոս ծովուն առ երի Սարմատից առ Սրօք և
մեծ հայովք. և ունի Լգեր փոքր աշխարհս չորս.
զՍիւնիսա³, զԵռուի⁴, զԽազիւ⁵, զՂաննեթ⁶ որք
են Խազովք: Ունի լերինս բազումս, և գետս և քա-
ղաքս և բերդս, և այլ գաւառս և գեղաքաղաքս և վա-
ճառատեղս:

ԻԵ. Սեռիս, այս ինքն է Սիլք, յելից կալով Լ-
գերայ առ Սարմատեաւ առ Կովկասու մինչև ցլ՝ ջուա-
նից սահմանն առ Կուր գետով: Եւ գաւառք են 'ի
Սիլք այսորիկ. Կղարջք, Բրտահան, Շաւշեղք,
Սաւաիք, Սամցիսէ, Բաւրա, Գորգովաթիսի⁷, Տառ-
նիսիսիք⁸, Սանգղեացիոր, Բուխլափոր, Բողոնփոր,
Թուեղք, Կանգարք, Տաշիր և Բայի և Գուան, Լ-
րիսիք⁹, Բուդիդ, Կոսիս, Սացխումէթ, Խանիցիս¹⁰.

1 Յերկուս հին օր, չիք Փոսիս:

2 Տես. զճանութ. 5. յէջ 604:

3 Այդպէս հնագոյնն. այլք
Վիտուս. Վիտուլի. Խանիլի.
հին ապ. Վիտուլիդ:

4 Մի օր. Վեգուսիսիս. հին ապ.
Վիգուսիս:

5 Այդպէս 'ի լուսանցս հնա-
գոյն օրինակին համաձայն երկուց
այլոց, իսկ 'ի մէջն Վիտուլի. այլ
օր. Վիլիլի:

6 Յերկու օր. Ղանիս:

7 Մի օր. Գառնիսիսիս. այլ օր.
Թորգովիսիսիս:

8 Յերկու օր. Տառնիսիս. հին
ապ. Տառնիսիս:

9 Յերկու օր. Եփիսիս:

10 Չոր ըստ կրկին հին օրինա-
կացն կարգեցաք զանուանս գա-
ւառացդ, յետին օրինակք և հին
ապագիրն յաւելուն աստէն զայլ

և անուանս անմիաբան միմեանց
ոչ ըստ ձայնիցն և եթ ըստ գասա-
ւորութեան, այլ և ըստ Թուոյ նա-
ցին. Թերեւ որչափ ինչ առ Ժամն
են 'ի միտս գրչացն իւրաքանչիւր.
և որովք առաւելուն մի քան զմի,
հաւաքին այսորիկ, եղեալ առնն
Թեր փակագծիւ ընթերցուածք
հնոյ ապագրին. Կիսիլ (Կուսիլ)
Խաիլ, Երծոյ (Երծոյ), Խեիլ, Թիա-
իլ, Կանիս, Ծառիլ, Տիւրայնայ
(Տիւնայնայ), Բաւալիլ, Ծառիս,
Քիլ, Ձեղիլ, Վիլիսիլ, (Վիլի-
իլ), Բուլիլափարայ (Բաւիլափ),
Շաւիլ (Շաւի), Պարուս, Ծառ-
իլ, Կալիլիլ, Ձորիլ, Ծառիլիլ:
Եւ զկնի գարձեալ նոր օրինակ մի
յաւելուածով. Ունի Բերդ և գետս
և ծովս լի Խամբ, և անապատս իւր
նաւորաց:

և քաղաք Տիգրիս, Շամուգէ, Ս՝ցիսիմայ՝ ուր խաչն է. Ունի գետս լի ձկամթաք:

ԻԶ. Լճաւանիա, այս ինքն է Լճաւանք, յեղից կալով Սրաց առ երի Սարմատիոյ առ Վաւկասաւ մինչև ցլխաբից ծովն և ցՀայոց սահմանսն առ Կուր գետով: Ունի դաշտս արգաւանդս, քաղաքս և բերդս և գեղաքաղաքս, գետս բազումս, եղեգունս հզօրս: Լա դաւառք են այսոքիկ. Լխնի, Լեխ³, Վլամբէճան⁵, Շաքէ, Սստան, Լահրծպան, դաշտ 'ի Բալասական. և այլ գաւառս զորս 'ի Հայոց հանեալ է, Շիկաշէն, Վարդման, Կողթ, Օւաւէ, և այլ քսան գաւառ մինչև ցիւանունմն Լորասիայ 'ի Կուր գետ¹:

ԻԷ. ՍԵԾ Հայք յեղից կալով Կարադովկիոյ և փոքր Հայոց առ Լափրատ գետով մերձ 'ի Տաւրոս լեւան, որ բաժանէ զնա 'ի միջագետաց. և 'ի հարաւոյ սահմանի ասորեստանիւ, և դաւնայ առ Լորպատականաւ ընդ Սարս մինչև 'ի մուտս Լորասիայ 'ի Կասբից ծով. իսկ ըստ հիւսիսոյ առ երի կայ Լճաւանից և Սրաց և Լաքերայ մինչև ցնոյն դարձուածն Լափրատայ 'ի հա-

1 Հնադոյնն Մշիկուր:

2 Զայգոսիկ ըստ միոյ օրինակի եղաք որ զԵնիի այգր և զԲէի կամ Բիի առ Էտէիւ եգեալ է, զոր այլք միահետ մի բառ գրեալ են Ենիիէի:

3 Յերիտ օրինակս ևեթ կայ Քաթիէն:

4 ԶԹիւ գաւառացք Սղաւնիոյ, որ ըստ երկից հին օրինակաց շարեալ է, երկու նոր օր. և հին սարգիւրն անմիաբան միմեանց ըստ Թուոյ ըստ կարգի և ըստ ձայնից՝ առանկրուն յոյժ. ըստ որում բազումք 'ի նոցանէ որ ընդ Հայովք կին, եղին և ընդ Աղուանիք. Թէ պէտ և 'ի բնիկ սահմանս իւրեանց ստորագրեալ կան անթերի 'ի համաձայնութենէ ամենայն օրինակաց: Առջ այսպիսի կան 'ի հին սարգիւրն. Ենիւսի, Քաթիէն, Հոմա, Էտէիւ, Էտա, Էտէ ու փան, Համբոի, Մաքիպան, Քաղաւաք, Խաւան, և այլ գաւառս որ 'ի Հայոց հանեալ են, Էնիւսի, Գաւ-

դան, Կողթ, Քաթի, Փառնէ, Կաթաւառ, Զաւէ, Թաւաթ, Ուրաւաթ, Ուրպայի, Մեծիւ փան, Մեծիւր, Պարթիւս, Մալան, Պիւս, Հարլան, Վալան, փոքր Համաթ, Լորպան, Ուրաւաթ, Բեյիւս, Սրաւաթ, մինչ ցիւանուն և այլն: Եւ այսոքիկ յերկուսն նոր օրինակս. Ենիիէի, Քաթիէն (Քաթիէն), Խաւաթ, Էտի, Դեփաւաթ, Համաթ (Համաթ), Ուրաթ 'ի Մաքիպան, Քաղաւաք 'ի Բալան (Քաղաւաք, Կաթաւաթ), և այլ գաւառս որ 'ի Հայոց հանեալ է, Էտիւսի, Գաւաթ, Քաթի, Խաւան, Կողթ, Աղաւ (Կողթաւաթ), Թաւաթ, Ուրաւաթ (Ուրաթ, Սրաթ), Խաւաթ, Մեծիւ փան, Մեծիւր, Պիւս (Պիւսիւս), Հալան, Պարթիւս, Մալան, Վալան, Բեյիւր, փոքր Համաթ (Համաթ), Միւսիւս, Ուրաւաթ, Տաւաթ (Տաթ, Սրաթ), մինչ ցիւանուն և այլն:

րաւ կոյս: Եւ ունի Հայք լերինս անուանիս, և գետս մեծամեծս և մանունս, և ծովակս վեց¹: Եւ ունի մեծ Հայք փոքր աշխարհս հնգեասան² որ են այսոքիկ. Բարձր Հայք, որ է կողմ Կարնոյ, չորրորդ Հայք, Բլանիք, Տուրուբերան, Սոկեք, Կորձայք, Պարսկահայք, Սասպուրական, Բրցախ, Սինիք, Փայտակարան, Սևորիս, Ղուգարք, Տայք, Բարբարատ: Բրդ կամիմ զդոսս մանրամասնաբար պատմել, թէ և սակաւ ինչ աշխատիցիմ³ ի գիր և ի քարտէս:

Բրդ ունի Բարձր Հայք գաւառս ինն. Կարանազի, Բուլժ, Սընձուր, Եկեղեաց, Սանանաղի, Գերջան, Սպեր, Շատուք, Կարին: Եւ ըստ անուանդ արդարեւ բարձր է Հայք քան զամենայն երկիր. քանզի ընդ չորս կողմունս գետս արձակէ: Ունի և լերինս երիս, երէս բազումս, և հաւս պիտանիս, և Զերմուկս և աղտս⁴, և զամենայն պարարտութիւն, և քաղաք զ(Ի)հողուպօլիս:

Չորրորդ Հայք յերի կայ բարձր Հայոց. և գաւառք են ի նմա ութ. Խորձէն, Հաչտեանք, Պաղնատուն, Բալահովիտ⁵, Նոփք, Հանձիթ, Կորեք⁶, Կէդիք: Ունի բերդս և գետս և լերինս և բիւրեղ. ունի և երէս և հաւս և ձկունս, և ի գազանաց զառեւծ:

Բլանիք առ Տիգրիս գետով կայ. և գաւառս ունի տասն, զԲրզն, զԼիփրկերտ, զԲեղ, զԼեթիկ, զՏափիկ, զԲնուածոր, զԽերհէթս, զԿզեղ, զՍանոճոր⁷, զՍասունս: Ունի նաւթ և երկաթ առաւել, և գլթոր, և հաւ՝ զեղհուկ:

Տուրուբերան յերի կայ չորրորդ Հայոց. գաւառք են ի նմա վեցտասան, Խոյթ, Բապակունիք, Տարօն, Բշմունիք⁸, Սարդաղի, Կասնաւորք, Տուարածատափ, Կալառ, Հարք, Սարաժնունիք, Բզնունիք, Երեւարք⁹, Բլիովիտ, Բալահունիք, Կոր¹⁰, Խորխո-

1 Այգպէս հին օրինակէն. զոր այլք երբ տանն:

2 Այդ Թուի հարազատ ընթերցուած, կամ ապա ըստ երկուց հին օրինակաց. զոր ոմանք գրեալ են առ:

3 Մի օր. Բալիւսի. երկու օր.

Բալիւսի. կամ Բալիւսի. կամ:

4 Երեք օր. Գորի. կամ Գաւրիգ:

5 Այգպէս հին օրինակէն. այլք Սաւրի. Սաւրի. Սաւրի. Սաւրի:

6 Երկու օր. Արտանի:

7 Մի օր. Երկու օր:

8 Երկու օր. Կոր:

առնելք: Ունի և ծով զԼճնունեացն յերկայն հարիւր մըն, և 'ի լայն վաթսուն: Ունի և գազպէն և մեղր և մաշկամիրգ, և սպիտակ¹ նաւթ, և երկաթ:

Ո՞կեք յեղից կալով Լճնեաց յամուրս Տաւրոս լեւրինն, գաւառս ունի ինն. զԼշայր, զմիւս Լշայր, զԼշոց գաւառ, զԼճուենից ձոր, զԼԻճա, զառանձնակ Ո՞կս, զԼճքայից գաւառ, զԼճգաստովիտ, զՍԷրմաձոր: Լճուենի 'ի մրգոց գահրշակ և մանրագոր, և 'ի գազանաց զինձ գեղեցկախայտուց, և 'ի հաւուց զկաքաւ:

Կորճայք յեղից կայ Ո՞կաց առ ասորեստանիւ. գաւառս ունի մետասան. զԿորգուս, զԿորգորիս² վերին, զԿորգորիս միջին, զԿորգորիս ներքին, զԼճտուանոս, զԼճգաւոս, զԼճոճողանս, զԼճսիրանս, զԼարաթուս³, զԼճհաւոս, զԼճհաւոս, զԿորք Լճակ⁴: Ունի զառիկ, և 'ի պտղոց շահնդակ⁵:

Պարսկահայք յեղից կայ Կորճէից առ Լճրպատաւանաւ, և ունի գաւառս ինն. Լճիլ որ է Կորճիւն, Մարի, Թարափի, Լճուերս, Բանա, Տամբերս, Օւրհաւան, Օւրաւանդ⁶, Հեր: Ունի երէ՛ զին և զայծեամն:

Սասպուրական 'ի մեծից կայ Պարսկահայոց և առ երի Կորճէից. 'ի նմա գաւառք են երեսուն և վեց, Ուրշտունիք, Տոսք, Բուղունիք, Լճիշակովիտ, Լճղովիտ⁷, Կուղանովիտ⁸, Լճերանի, Կառնի, Բուժունիք, Լճնոյտան, Լճնեւացիք, Լճրպատունիք⁹,

1 Երկու օր. պիտի, երկու և նախ:

2 Մի օր. զԿորգի. իսկ զԿորգիս ասել ամանց՝ վրէպ գրութիւն հաւմարեալ է:

3 Երկու օր. զԿորգուսի. մի օր. զՄարաթիս. հին ապ. զԿոր. Լճիս:

4 Զմետասան գաւառս Կորճէից ըստ միոյ ևեթ 'ի հին օրինակացն չորեքս, յորում Կորգիք եռաւման բաժանեալ է. իսկ միւս կըրկին հին օրինակցն թէպէտ և մետասան գաւառս ասեն, այլ թըւեն ութ միայն զԿորգուս, զԿորգիս, զԼճտուան, զՄարաթիս և զորս զինի:

Օրինակ մի տան գաւառս առէ, զԹուեալսն կրկին հին օրինակացն պահեալ անխախտ, և յաւելեալ առ երկրորդն զԼճտան և առ չորրորդն զԼճ:

5 Հին ապ. զգանի. երկու օր. զաւանի. միւս ևս՝ մեկուեթ. և զաւանի պիտի գտնուի ինչ սեր:

6 Երկու օր. Զարաթ:

7 Հին ապ. Արաթ. իսկ երկու հին օրինակցն Բարաթիպ ասեն, որ 'ի չորրորդ չայս է ըստ առնայն օրինակաց:

8 Երկու հին օր. Կառնովիպ. և զինի Առնի:

9 Երկու օր. Տրպատունի:

Լըրիթունիք¹, Սարդաստան, Լըտազ, Լէկ, Լըբակ մեծ, Լընձախաձոր, Թոռնաւան, Ղուաշ², Ոռտկըր-ձունիք, Սեծնունիք, Պալունիք, Գուկան, Լըուանդ-առտ, Պատսպարունիք³, Լըտաշէզեան, Լըտաւանեան, Բաքան⁴, Գաբիթեան, Գաղըրիկան, Տանկրիայն, Սարաժնունիք, Գողթն գինեւէտ, Լախ-ձուան՝ յորում քաղաքն, և Սարանդ:

Սիւնիք յերկը կայ Լըրարատոյ ընդ մէջ Լըրասխայ և Լըցախայ. ունի գաւառս երկոտասան. Լըրնջակ, Ղահուկ, Սայոց ձոր, Գեղաքունի⁵ և ծոյն, Սոթը⁶, Լըահէճը, Օղակ, Տաբանդ⁷, Բաղը, Ձորը, Լըեւիք, Կուսական⁸: Լինի՝ի նմա մուրտ և գերերի և նուռն, և ամուր տեղիք:

Լըցախ յերի կայ Սիւնեաց. գաւառք են՝ի նմա երկոտասան, զոր Լըուանք ունին. Սիւս Տաբանդ, Սակունիք, Բերդաձոր⁹, Սեծկուանք, Սեծիրանք, Տարձխաք, Սուխանք, Սիւնք, Պանծկանք¹⁰, Սիսական ոստանն, Բուստիխանէո¹¹, Կողթ՝ յորում լինի քարախունկ:

Փայտակարան յերկը կայ Ուտիոյ առ Լըրասխաւ. գաւառս ունի երկոտասան, զոր այժմ Լըրպատական ունի. Տաքոտպերոժ, Սարդանակերտ, Լըթնիորական բազինք¹², Ոռտիբաղա¹³, Բաղանուտ, Լըոս-

1 Երեք օր. Երասնիւնիէ կամ Երասնիւնի:

2 Այդպէս զտառնեն հին օրինակէն կրկին. իսկ օրինակ մի և հին ապ. ասեն Ճաւաղոփ, Կրճանի, ըստ ձայնին Արասնիւնի օր զինի:

3 Սի օր. Պատարանի. այլ օր. Պարտարանի. հին ապ. Պարտարանի:

4 Երկու օր. Բախան: Այլ յերկուս ի հին օրինակացն պակասէին չորեքին անուանքք Բախան... Տանիթայն, և ի վերոյ Սեծնունի. որք երեսունեակն գաւառս ասեն, և Թունն երեսունեակ. և լրացուցաք յայլոց օրինակաց:

5 Հին ապ. և երկու օր. Գեղարտանի. այլ օր. Գեղարտանի:

6 Հնազդոյն Ուտի. մի օրինակ

վառն:

7 Երկու հին օր. խախնդ. այլ զմիւս համանուն գաւառն Արցախայ ամենայն օրինակք Հախնդ ասեն:

8 Երկու օր. Սիսիւն:

9 Երեք օր. Բեքոր:

10 Երկու օր. Պանիւն:

11 Երկու օր. և հին ապ. զանունք յերկուս բաժանեն հանգերձ նախնիթայ յաւելուածով Բաքալ, Բախալ, Փոռնիւ. բոլր ամենայն օրինակք երկոտասան գաւառս ասեն Արցախայ:

12 Երկու օր. յաւելուն և Բեիւն. իսկ երկու հին օր. փոխանակ այն յաւելուն զբայս անի:

13 Երկու օր. Ուտիբաղա, Բաղանուտ, Սախնիւն, Անի, Բազան, Սախնիւն, Երեւոյ,

պիժան, Հանի¹, Բթի, Բագաւան, Սպանդարան, պերոժ, Որմզդպերոժ, Բլեւան: Ի ինի 'ի նմա բամբակ անբաւ, և գարի ինքնաբոյս:

Ուտի առ մտից կայ Լըրասխայ ընդ մէջ Բըցախայ և Սուր գետոյ. ունի գաւառս զոր Բըղանք ունին եւթն². Բընուտ, Տոխ³, Ուտպացեան, Բըուէ, Տուլքատակ, Վարդման, Բիկաշէն, Ուտի առանձնակ՝ յորում Պարտաւ քաղաք: Ի ինի 'ի նմա ձիթենի, վարընկենի⁴, և 'ի հաւուց՝ կատակ:

Վուգարք 'ի մտից կայ Ուտիոյ, և ունի գաւառս ինն զոր Սիքը ունին. Զորոփոր, Դորոփոր, Կողքոփոր, Տաշիր, Թուեղք, Կանգարք, Բըտաշան, Ջաւախք, Կղարջք: Ի ինի 'ի նմա անալուծ, և հաճարածաւ և սերկեւիլ և տոսախ:

Տայք առ երի կայ Վուգարաց, ամրոցք և բերդք կառուցեալ. և ունի գաւառս ինն. զՍող, զԲերդացփոր, զՊարտիզացփոր, զՂակս⁵, զԲուխա, զՍքաղէ, զԲըրդ, զՍափոր, զԲեացփոր: Լը լինի 'ի Տայս Թուզ և նուռն, աղտոր, սերկեւիլ, պողախունկ և նուշ:

Բըրարատ 'ի մէջ կայ յառաջասացեալ աշխարհացդ. և գաւառք են 'ի նմա քսան. Բասեան, Վարեղեանք, Բեղեանք, Սահաւունիք⁶, Բըշարունիք⁷, Բագրեւանդ, Դաղկոտն, Բիրակ, Սանանդ, Բըրագածոտն, Ղակատք, Սասեացոտն, Կողովիտ, Բընք, Երգ, Կոտայք, Սազազ, Սարածունիք, ոստանն՝ 'Սըւնայ՝ մինչև ցգաշտն Բարուր: Լը ունի Բըրա-

Որմզդպերոժ. Ալասան. որք հանդերձ Բեթնիսաւ լինին չորեքտասն գաւառք. եթէ և առաջինն ըստ ոմանց յերկուս բաժանեաց 'ի Հրաբ, Պերթ, լինին հնգետասան. սակայն ամենայն օրինակք և հին ապ. երկուսասան գաւառս ասեն:

1 Մի օր. Հասնի. հին ապ. Արաս, Բիթնիսանի:

2 Ամենայն օրինակք եւթն ասեն և Թուեն ութ. գուցէ զՍոփ տառնիսի ոչ 'ի կարգէ առաջնոցն համարեալ:

3 Երկու օր. Տափ, Ռախաղայ, Բիթնի, Ուտպա, Գարբեմ, Բախի:

4 Ի լուսանցս հնագունին Բըրթի. իսկ առ վարընկենի յաւելում երկու օր. և յամի:

5 Երեք օր. Վճախա, որ յԱյ. բարատ է:

6 Այդպէս հնագոյնն. այլք Վահագունի կամ Հասունի:

7 Երկու օր. Աքբունի:

8 Երկու օր. Ռաքան, Դըւնայ քա. զսին մինչ ցգաշտն Բարուր:

րատ լերինս և դաշտս¹, և զամենայն պարարտութիւն,
և ծովակն Ղալաւտոյ, և որդն յարմատոյ² սիզջ առ
'ի զարդ կարմրութեան գունոյ. և զմայր եկեղեցեացն
'ի թագաւորաբնակ և յարքայանիստ Վաղարշապատ
քաղաքի:

ԼՏ. Լ'սորիք յելից կալով իւրեանց ծովուն և հիւսի-

սոյ հրէաստանի. և ունի Լ'սորիք փոքր աշխարհս ինն,
լերինս անուանիս զ] իբանան և զ]արմեզոս, և գետ
հզօր զ]որդանան, և քաղաքս բազումս, և մայրա-
քաղաք զ]նտիօք և զ]ամասկոս, զ]լքիմ և զ]ա-
մարիա³, և դրունս երկու, և վայրս ընդարձակս և
բարիս:

ԻԹ. Հրէաստան յելից կալով փիւնէակնս պեղագո-
սին, և սահմանի Լ'գիպտոսի և ապառաժ Լ'քաբիա:
Լ'ս ունի Հրէաստան աշխարհս փոքունս երիս, զ]ա-
լիլիա, զ]ամարիա և զ]դումիաս⁴, և լինս երկու՝
զ]հիբերիդայ և զ]Եսեալ ծովն, և գետ զ]որդանան,
և քաղաքս բազումս, և մայրաքաղաք զսուրբն Լ'քու-
սաղէմ: Լ'ս է Հրէաստան քաղցրաբեր և պողպից և
անուշահոտ, և բոխէ զկաթն և զմեղր:

Լ. Լ'պառաժ Լ'քաբիա յելից կալով Լ'գիպտոսի և
արեւմտեան շղիւ Լ'արմիր ծովուն՝ ընդ որ անցն Լ'արայ-
էլ, յերի կալով Լ'սորւոց և Հրէաստանի: Լ'ս ունի
փոքր աշխարհս երկու զ]Տաճկաստան և զ]առնիտիս⁵
ուր զտունն Լ'քրահամու բաջաղեն լինել. և այլ ևս
երեք աշխարհք. քաղաք և գետ՝ և ոչ մի:

ԼԱ. Ս'իջագետք յելից կալով Լ'սորւոց⁶ և Լ'փրատ
գետոյ, Լ'սորեստանիւ⁷ առ Ղ'կղաթ գետով, յերի կա-
լով մեծ Հայոց. և ունի լերինս երկու, և գետս եր-
կու, և քաղաքս բազումս, յորոց մի է Սուհա՝ ուր ան-
ձեռագործ պատկերն է փրկչին:

1 Երկու օր. յաւելուն և գետ
դիպակի, երկու և հաս:

2 Հին տպ. սիլաբէրէալ յարմատոյ:

3 Ամենայն օրինակք զ]ամա-
րիա և 'ի հրէաստան յիշեն. և աստ
մի օր. Վիսիալ աւել. սակայն և այդ
յԱսորիս ոչ յիշատակի:

4 Ա.Մ.Բ. Վիտուարիս, կամ Վե-

դոմա. հին տպ. Վիտուար:

5 Ի հնագոյն օրինակին յօտար
գրէէ յաւելեալ է յորում Մոպա հա-
մաձայն երկուց օրինակաց որ ա-
սեն յորում Մէսի:

6 Երկու հին օր. ասիւրոց:

7 Հին տպ. և միջ առերեսակի:

ԼԲ. Բաբելոն յելից կալով Սիջագետաց առ Ղարկաթաւ մինչև ցպարսկական ծոցն, և ունի աշխարհս չորս. զԼիզողա, զՊասրա, զՏիսբոն, զԲաբելոն. և գետ ունի զԵփրատայ վտակսն և զԼիզաթայ. և ունի այլ քաղաքս և գաւառս բազումս: Ի ինի ՚ի սահմանս այսորիկ ակն սարդիոն և ոսկէքար: Եւ է Պասրա ամենալից վաճառօք, և եկք նաւաց ՚ի հնդկաց և յամենայն կողմանց արևելից:

ԼԳ. Լնապատ Լրաբիա յերի կայ Սիջագետաց ըստ հիւսիսոյ, յելից կալով ապառաժ Լրաբիոյ և ՚ի մոից խուժաստանի: Եւ ունի աղքս ինն¹. Լեառն և գետ² և ոչ մի:

ԼԴ. Լրջանիկն Լրաբիա յերի կալով անապատ և ապառաժ Լրաբիոյ՝ մոտնէ ընդ մէջ խորշից Լարմիր ծովուն որպէս ցամաք կղզի: Եւ ունի աղք մի, և գաւառս յիսուններիս, լերինս երկոտասան, գետս երիս, աղբււր մի, կղզիս բազումս: Եւ աշխարհ ամենաբեր և ամենագիւտ է, է որ յիւրմէ աշխարհէն, և է որ ՚ի վաճառաց եկաց ՚ի Ղենաց և ՚ի հնդկաց: Վտանի անդ ոսկի և ականք պատուականք, խունկք բազումք և եղք անուշոնք և փայտք անփուտք. անտի էր և տիկիրնս Սաբայ: Եւ բնակիչք աշխարհին ոմանք քաջասեւք, և այլք կիսասեւք, ոմանք սպիտակասեւք թխագոյն քան զմեզ: Եւղք անոյշք ՚ի նմա, և ծաղիկք վեշտասան³ հալի⁴, ջափու⁵, մաղապ, խալսկ⁶, քթի⁷, աղիւնա⁸, խալար⁹, բուխտակ, նարդու¹⁰, բալասան, բան, յասմիկ¹¹, նարան¹², վարդ, մանուշակ, տարզգոշ¹³:

ԼԵ. Սարք, որ կոչին Վռուստիկ Վռապկողք, յելից¹⁴

1 Երկու հին օր. ապ մի:

2 Մի օր. խալի. այլ օր. խալա
որ է հլիւ:

3 Մի օր. խալի. այլ օր. խալի:

4 Հին ապ. խալա. մի օր. խալ
այլ. այլ օր. խալա. որ է քրմիւ:

5 Մի օր. և հին ապ. քրմի:

6 Երկու օր. ախանա. մի օր.
ախանա. այլ օր. քրմանալանա:

7 Մի օր. խալա. այլ օր. խալ
որ է քրմիւ կոտմ քիւն:

8 Մի օր. նարդին ՚ի նարդաբաւ.
նէ է քրմիւ:

9 Մի օր. յասմի անուշեւ ՚ի յա.
մի ծաղիկ:

10 Հին ապ. նարդան. երկու օր.
նարան. այլ օր. նրան էւլ անուշեւ ՚ի
նրան ծաղիկ:

11 Հին ապ. խալա. մի օր.
խալա. այլ օր. խալա:

12 Երկու օր. յերի:

կալով Հայոց և առ երիկ Վասրից ծովուն . և ունի աշխարհս զայսոսիկ . զԲորայատական, զՍիւ, զԳեղան, զՍուկան, զԳիւլուն, զԲնադան, զԲանգլար, զՏապարաստան¹, զԲնիկ, զՍուկէղ : Ունի լերինս և գետս, և զծովակն որ կոչի Վապուտան՝ ուր զքուռամղիղն գործեն : Ունի² քաղաքս բազումս :

ԼԶ . Բորուստան, որ կոչի Բորեստան՝ այս ինքն Սուկէղ, յերկից կալով Սիւնգետաց առ երիկ Հայոց . ունի լերինս և գետս, և քաղաք զԼինուէ :

ԼԷ . Եղիմացիք, որ կոչին Վուստիկք խուժաստան³, յերկից կալով Գեղաթայ և ՚ի մոտից՝ Պարսից : Եւ ունին Եղիմացիքն աշխարհս փոքունս զայսոսիկ . զԽուժաստան, զՍայպուպան⁴, զՍիւհրան, զԲերտակ, զԷՎաշքար, զԳարմանկան, զԵրանաստան, զԿարկաւատ, զԼոտատր, զԵրիւկան, զՍարձին, զԲնահեն⁵ : Ունի գետս երիս, քաղաքս հինգ՝ յորոց մին է Գուռդիշապուհ, յորում զազնիւ շաքարն գործեն . և կրղզիս երկու հանդէպ իւր ՚ի պարսկային ծոցին :

ԼԸ . Պարսք, որ կոչին Վուստի՝ Եմնուգք⁶, յերկից կալով խուժաստանի և առ երիկ Սարաց, ունի յինքեան աշխարհս փոքունս զայս . զՊարս, զԲսպահան, զՍիւհուն, զՀակար, զԲնայիդ, զԵրման, զԽուրան, զՍակուրան, զԲնդ, զՍրան . զՊէտովաշտ, զՍաքաստան, զԳլաստան, զԳեղ, զՍեղ, զՍահիկ, զՍաուն, զԽոճէհրաստան⁷, զՊալ : Ունի գետս և կրղզիս և քաղաքս բազումս, յորոց մի է Սիւշիւր՝ ի Պահրսան քաղաք՝ յորում ազնիւ մարգարիտն ելանէ, և գահարք⁸ :

1 Մի օր . զՏապարաստ . այլ օր . Տապարաստ . հին ապ . Վապարաստան, զՍիւ, զԲնիկ, զՍուսան : Ունի իսկ զՍիւ և զՍուսան՝ և յայլում օրինակի :

2 Ի հնագոյն օրինակին յետոյ յաւելեալ է ՚ի լուսանցան զԳանձալ և այլ : Իսկ հին ապ . Ունի և քաղաքս Բազումս, յորոց մին Գանձալ զապարս :

3 Այլ զպէս ըստ միոյ յերկից հին օրինակաց, որպէս բացատրի և ՚ի ռադրագրութեան սահմանին Պարսից որ զինի . իսկ միւս երկուքն խորայարտ : Իսկ հին ապ . և մի օր .

Քասաթի խորաստան ասեն, որ զԱրեւաց աշխարհէն ասացեալ է ըստ ամենայն օրինակաց . տես անդ :

4 Հին ապ . Վաթ, Վապարս, Վաիկան :

5 Մի օր . Ըստի . հին ապ . Վաիկան :

6 Մի օր . Քասաթի՝ Եմնուգք :

7 Այլ զպէս հին ապ . մի օր . խոթիկարս . երկու օր . զՀոթիկամ, զՀոթի :

8 Երեք օր . և հին ապ . յաւելուն աստէն և զպլ բանս . յորոց անմիաբանութենէ ընդ երկրայե .

ԼԹ. Լճիք, որ կոչին Վուսաի Խորասանք, յեւրեյ կալով Սարաց և Պարսից մինչև 'ի հնդկիս և յերի Սրկանի ծովուն. և աշխարհք են Լճեաց այսոքիկ. Կոշմ, Սրկան, Լպրշահր, Սրում, Լրուաստհրե, Լատեշան, Լմանիմակ, Լսին, Սաղկան, Գողկան, Լնապլահ, Շրում, Օամ, Պերոզ, Լախաճեր, Գիլնուազակ¹, Սարջան, Սանշան, Ջակստան, Բահլ², որ են Պարթևք, Գուլմատ, Սարիմանակ, Շիրի³, Բարիկան, Գողթոն: Ունի Լճիք լերինս և գետն բազումս: Ի ինի հրամուշկ չպէտ և ոչ ազնիւ: Լը կղզի մի է հանդէպ Լճեաց 'ի հնդկաց ծովուն, յորում թըղուկք լինին երեք թզեան հասակաւ, որք պատերազմին ընդ խորդուց հաւուց վասն ճարակերոյ նոցա զանդատանս թզկացն:

Խ. Սկիւթիա, որք են Վախտարք⁴, այս ինքն թաւրք. որ սկսանին յԵթիւ գետոյն մինչև ցԼմաւան լեառն և անդր, և ձգի մինչև ցՂենս: Լը Լմաւան լեառն է բարձր և երկայն քան զսմենայն լերինս: Լը ունի Սկիւթիա ազգս քառասուն և չորս. Սողիք, թախարիք, Շեփթաղք, և այլ խուժադուժ անուանք: Լը ունի Սկիւթիա լերինս և գետս հզօրս, և զգաշտս անապատս, և Ջերմ երկիր և անջուր. 'ի նմա հրազոյն դաշտն: Լը են Սողիք հարուստք և արուեստաւորք, վաճառականք, որ բնակեալ են 'ի մէջ թուրքաստանի և Լճեաց աշխարհին:

ԽԱ. Հնդկաստան յեւրեյ կալով Լճեաց աշխարհին և յերի Սկիւթիոյ. և են հնդիկք բաժանեալ յեր-

կիս համարի. զի երկուք 'ի նոցանէ և հին տպ. ասեն. Գահար և Գարգի այս է Գրալ. Սեյդանիւն աբժէ խառատանովն զոմայ (խառատան հազար Գահայ). հինգ հարիւր միայնայ երեք դանկայ. չորս պարսաւայ. պարսաւայ. համարգրաւ. հալթարգրաւ. դանդարգրաւ: Եւ միւս օրինակն. Սինի Գան Գահար, առաջին աղարոյ՝ Սեյդանիւն է, աբժէ Գրալ խառատան. երկրորդ առիւս. երրորդ մէլա. չորրորդ Գանայ. հինգերորդ պարսաւայ, որ է անգայն. Սեյդերոյ պարսաւայ. եզրերորդ հալթարգրաւ. ութերորդ Կա-

պարգրաւ. իններորդ նոնարգրաւ. աս. ներորդ Գադարգրաւ աղարաւ, զոր Լոսինի իւլիս: Իսկ 'ի հնազոյն օրի նակէն թուղթ անկեալ երայտմ վայրի:

1 Մի օր. Դիլնազալ. հին տպ. Դիլն, Ասաղալ:

2 Մի օր. Բաշ:

3 Երեքին անուանքք Շիրի, Բալիւն, Դուլան չիք 'ի միում ընտր օրինակի:

4 Մի օր. Աղդարգրաւ. այլ օր. Ախարգրաւ:

կուս աշխարհս զոր բաժանէ 'Պանգէս գետ' որ է Փիսն . և ունի յարեմտեան կողմանն ազգս յիսուն . Տինգ, իսկ յարեւելեանն եւթանասուն երկու . ոմանք 'ի նոցանէ մարդակերք են, և այլք վայրենակերք . ոմանք ագեւորք են, և այլք կարճահասակք, տափաքիւծք, լայներեսք, սպիտակք . և ոմանք մերկիմաստակք¹ որք գործս անիրաւս ոչ գործեն, և զմարմինս կենդանեաց ոչ ուտեն : Ունի Տնդիկք լերինս և գետոս և կղզիս բազումս : ինի 'ի Տնդիկս էրէ յամրոյանման² սրեղբուր' որ սպանանէ զառիւծ, և հրեշերէ³, և այլ գազան նման առիւծու, բայց կնճիւծն սուր և երկայն . և ընձուղտք և կորեանք և կապիկք, և աքաղաղք փետրամբուսք, և փիղք և վագերք և վիշապք, և մրջնունք մեծամեծք և մրջնառիւծք և մկունք, բէշկ մկնոյ և կոկորդիլ գազան, և մեղըներու⁴ որ է մեծ գազան, և 'ի վերայ ողինն ճանկ, և զփիղ լեզուաւն սպանանէ . և պասկուճ հաւ և մուշկ էրէ⁵ և էշ եղջերաւոր : ինի անդ ոսկի և արծաթ և պղինձ, անագ, մարգարիտ և ակն ամենագոհար . պղպիղ և սնգրուէղ և ամենայն բովիճայք⁶, հալուէ, փաղանգամուշկ, քափուր, ճանդան, նայիրուակ, հրբուակ, գաղերբուակ, գոյիբուակ, կասիմն, գովոդակ, շահաւոր մարդարիշար⁷, և բազում գեղք բժշկականք . և գոհարք հալուէից չորս, ինգրէ, սանդրատարազ⁸, ժեռաւոր, ծակոտկէն⁹ :

ԽԲ . Տապուռանիս է մեծ կղզի քան զամենայն կղզիս, հազար հարիւր մղոն յերկայնս, Տինգ հարիւր

1 Եր կու օր . մերկիմաստ :

2 Մի օր . յամրոյանման' որ եղջերասպանանէ :

3 Տին տպ . հրէշ էրէ :

4 Մի օր . մէրէ . այլ օր . միջիէրէ :

5 Երկու օր . բովիճայք կամ բաճայք :

6 Մի օր . և հին տպ . չափաւոր, մարգարիտար :

7 Այդ թուի հարազատ ընթերցուած յայլ և այլ գրութենէ օրինակաց անգրաբարազ . անգրաբարազ . անգր . արաբազ :

8 Որ այդմ զհետ քան այլ բարք .

երկայնիւ թուին, զի և օրինակքն չեն միաբան . յորոց երկու յաւելուն միայն լիարն արծէ էօնն չափեն . հին տպ . լիարն արծէ էօնն Դահիւն . Ժամբիմարայ, նման է Ժանր, լիարն արծէ լորս Դահիւն . Դալմ' լիէ է և թէն, և արծէ լիարն լորս Դահիւն . իսկ այլ օրինակ մի արծէ լիար հինգ Դահիւն, որ վէշ է, որ էօնն . երկարդի լիէ Ժամբի, է և մարտիման Ժանր, արծէ լիարն լորս Դահիւն . երկարդի լիէ Դալմ, լիարդի և թէն, արծէ լիարն երէտ Դահիւն :

տասն 'ի լայնն, յեղից կալով. ունի այլ կղզիս մանունս շուրջ զիւրե. հազար եւթանասուն եւ երկու¹: Ունի լեւրինս եւ գետս, եւ ազգս երկոտասան: Ի ինի 'ի նմա ոսկի եւ արծաթ եւ ակունք պատուականք եւ բովիճայք. լինի անդ փիղք եւ վագերք. եւ արք աշխարհին վարսիւք կընոջ պսակեն զգլուխս իւրեանց:

ԽԳ. Ղենաստան յեղից կալով Սկիւթիոյ մինչեւ ցան ծանօթ երկիրն: Եւ է Ղենաստան ընդարձակ դաշտս տարածեալ. եւ են 'ի նմա ազգք քսանեկն, յորոց մին մարդակերք են. եւ ունին լեւրինս եւ գետս բազումս: Ի ինի 'ի Ղենաց աշխարհին դարիճենիկ եւ հոշիբոակ եւ բուիճենիկ եւ կասիմոն եւ սրիկոն²: Ունի եւ հրէշ եւ մուշկ եւ սիրամարգ շատ, քրքում անբաւ, ապրիշում շատ եւ աջնիւ. վասն որոյ եւ բնակիչքն արուեստաւորք կերպասագործք հարուստք ընչեղք, որոյ թագաւոր Ղենբակուր կոչի, որ 'ի քաղաքին Սիւսիոյ նստի առ անծանօթ երկրաւ:

ԽԴ. Սինէացւոց առ երի կալով Ղենաց մինչեւ ցան ծանօթ երկիր, յորում բնակեալ են ազգք եւթն. ունի լեւրինս եւ գետս բազումս: Բայց անտի յանծանօթ երկիրն որ ինչ պատմի՝ անհաւատալի է, գազանք անծանօթ մարդակերպք կիսանձնեայք երկդիմիք վեցձեռնիք փոկոտունք վիշապատուռք կիսահաւք կիսանդամք անգլուխք:

Իհա կատարեցան ամենայն տիեզերք եւ պատմութիւնք խօսից:

1 Հին տալ. եւ այլ օր. մի, հաւաք երեւոյցիւր էօթանտուն եւ երկու կամ ուրիշ:

2 Մի օր. սրիկոն. այլ օր. սրիկոն. որ է արքադէպ ինքնէլ: Ունի:

ՑԱՆԿ ԱՆՈՒԱՆՑ

- Ա**բգար, Աբգարէս, Աբգարիոս 85. 97. 100-115. 149. 299.
- Աբգրու 107.
- Աբեղեանք 610.
- Աբեղէն 76.
- Աբեղէնք 137.
- Աբեղոյ 137.
- Աբեսողոմ 443.
- Աբէլ արգար 9. 183. 374.
- Աբէլ նախարար 76.
- Աբիմէլէք 43.
- Աբիրոն 361.
- Աբիւղենոս 8. 13. 14. 78.
- Աբրաամ, Աբրահամ 11-14. 41. 42. 70. 148. 287. 298. 365. 477. 484. 530. 611.
- Ագարոս 143.
- Ագաթանդէղոս 147. 153. 160. 161. 166. 171. 298. 303.
- Ագուաս 42.
- Ագուաւաքար կամ Ագուաւաքար 295. 301.
- Ագամ 8-10. 236. 511. 545. 570.
- Ագդէ կոմն 225.
- Ագդէ հայրապետ 107. 111. 112.
- Ագրամել 48.
- Ագրիական խորշ 393.
- Ագրիանոս 134. 136. 137.
- Ագրիանուպօլիս 220.
- Ագայէլ 273.
- Աղանիս 586. 598.
- Աղատ գետ 97. 194.
- Աղարիայ 99.
- Աղնուաձոր 607.
- Աղորդ 610.
- Աթանազիոնէս 201. 202. 203. 240.
- Աթենաս 85. 88. 201. 380. 381.
- Աթենացի 87.
- Աթենացիք 181.
- Աթէնք 143. 262. 396.
- Աթլի 610.
- Աթահակ. տես Աշտահակ և Բիւրասպ .
- Աթանական 37.
- Աանաողան 221. 222.
- Աանայ գրուիք 171. 604.
- Աանք 126-128. 130. 135. 604.
- Աելան 610.
- Ալիս 380.
- Ալիս 603.
- Ալիւս գետ 86.
- Ալիի 132.
- Ալուին 594.
- Ախուրեան 117. 118. 122. 125.
- Ակակ 253. 260.
- Ակէ 609.
- Ակէացիք 80.
- Ակիսիմք 586. 590.
- Ակողա 612.
- Ակուղանիս 44.
- Ահարոն 283. 287. 534.
- Ահմադան, Ահմատան 135. 613.
- Աղահէճք 609.
- Աղբակ մեծ 609.
- Աղբակ փոքր 608.
- Աղբանիս. տես Աղուանք .
- Աղբիանոս 228. 331.
- Աղեքսանդր հրեայ 89. 90.
- Աղեքսանդր կամ Աղեքսանդրոս մակեդոնացի 21. 60. 69. 78. 84. 86. 175. 187. 194. 347. 596.
- Աղեքսանդր որդի Հերովդի 99.
- Աղեքսանդրացի 195. 260. 588. 590. 593.
- Աղեքսանդրացիք 155.
- Աղեքսանդրիայ գլխոյ 89.
- Աղեքսանդրիայ քաղաք 5. 176. 221. 239. 260. 261. 299. 586. 598.
- Աղեքսանդրոս Աղեքսանդրիոյ Էպիսկոպոս 176.
- Աղեքսանդրոս Կոստանդնուպօլսի Էպիսկոպոս 176.
- Աղթամար 201.
- Աղիովիտ 96. 138. 140. 208. 210. 607.
- Աղձնիք 48. 104. 190. 607. 608.
- Աղովիտ 608.
- Աղովրոս 8.
- Աղուանդառոտ 609.

Աղուանք 56. 78. 96. 167. 168. 189.
192. 198. 227. 247. 248. 604-606.
609. 610.

Աղուէ 610.

Աղուտականք 604.

Աղտագոս 43.

Աղք 213.

Անարա 603.

Ամազոնք 604.

Ամազէկ 226.

Ամասիա քաղաք 174.

Ամասիայ նահապետ 13. 27. 28.

Ամատունի 194. 195. 203. 243. 367. 271.

Ամատունիք 135. 157. 166. 169. 192.
233.

Ամարաս 189.

Ամեղ 613.

Ամինադար 385. 287.

Ամինտէս 43.

Ամլակ 43.

Ամրամ 42. 287.

Ա. յգառք 608.

Այլի 608. տես և Կուռիճան.

Այտունք 108.

Այրարաս 22. 23. 35. 36. 47. 96. 138.
144. 157. 208. 232. 238. 258. 309.

316. 607. 609. 610.

Այրարատեան 256. 299. 303.

Անակ 147. 154. 155. 164. 180.

Անահիտ 294.

Անայիդ 613.

Անան 104. 106.

Անանիա եպիսկոպոս 248.

Անանիանք 82.

Անանուն 111.

Անապլահ 614.

Անատու, Անատուիտ 253. 255. 256.
265.

Անարգաբա 605.

Անարիք 212.

Անգեղ տուն 48. 49. 79.

Անդիպատրոս 92.

Անդրէաս Առաքեալ 106.

Անբիս 12. 13.

Անի 85. 88. 117. 126. 132. 146. 157.
196. 213. 235.

Անծիտ 201.

Անկիւրիա 259.

Անձախաձոր 609.

Անձաւացիք, Անձեւացիք 80. 140.
259. 294. 608.

Անյիշեցի ամրոց. տես Անյոշ բերդ.

Աննա մայր աստուածածնի 288.

Աննա քահանայապետ 289.

Աննա այլ 295.

Անյոշ 57-59.

Անյոշ կամ Անյուշ բերդ 222. 249.

Անուշաւան 42. 44.

Անտիգոնեանք 94.

Անտիգոնոս գեմարեան 71.

Անտիգոնոս արիստարքեանց 92.
93. 95.

Անտիք սիւնի 211. 212.

Անտիք քաղաք 99. 176. 221. 259. 611.

Անտիքացի 589.

Անտիքացիք 100.

Անտիքիա 600.

Անտիքոս Ա. Սաւտէր 70.

Անտիքոս Բ. Թեւոս 19. 70.

Անտիքոս Դ. Եպիփան 273.

Անտիքոս Զ. սիգիացի 71. 148.

Անտիքոս յոյն զգրաւոր 191-192.

Անտիտաւրոս 603.

Անտոն. տես Անտոնինոս.

Անտոն որդի Սեւերեայ 156.

Անտոնինոս. տես Տիտոս Անտոնի.
նոս.

Անփայտ Բասեան 75.

Անփիւղքսիտ 221.

Աշարունիք. տես Արշարունիք.

Աշգահակ 47. 50. 51. 52. 54-59. 62.
72. 77. 121. 126. 139.

Աշխադար գիմնզեսեան 234-236.

Աշխադար հայր Աշխէնի 165.

Աշխէն 165.

Աշմունիք 607.

Աշոտ 142.

Աշոց 78. 164. 263.

Աշոցան 158.

Աշոցք 615.

Աշուշայ 258.

Աշտիշատ 85. 202. 260. 270.

Աշտից տեղիք 88. տես և Աշտիշատ.

Աշայի 603.

Ապախտաբք 614.

Ապահունիք 79. 104. 220. 265. 607.

Ապլաստան 613.

Ապխաղք 604.

Ապշեղք 604.

Ապոզոն 85. 126. 375. 380.

Ապրշահր 614.

Ապրամ 90.

- Ագրամ սպանդուհի 251.
 Առաքիտս 42.
 Առաքե Սողոմոնի 247.
 Առան 77- 78.
 Առաւան 60.
 Առաւատին 70.
 Առաւելեան 254. 255.
 Առաւենեան 80. 233.
 Առաւենեանք 60.
 Արբերանի 96. 138. 140. 208. 608.
 Արգէոս 605.
 Արիոս 14.
 Արիւծ 607.
 Արմամբ[Թռէոս 42.
 Արնակ 45.
 Արնայոտն 608.
 Արոսպիտան 609.
 Արուելեանք կամ Արուելէնք 135.
 Արուենիք ձոր 608.
 Աւտիկիս 47.
 Ասեացիոր 610.
 Ասիւ, Ասիայ 19. 71. 84. 86. 239.
 592. 600.
 Ասիական 52.
 Ասիայիք 70.
 Ասորեստան 30. 31. 32. 40. 48. 46.
 48. 72. 80. 131. 147. 154. 153. 154.
 165. 172. 192. 223. 606. 608. 611. 613.
 Ասորեստանեայք 4. 6. 19. 30. 31.
 45. 46. 61. 117. 132. 137.
 Ասորեստանի 73.
 Ասորի 13. 19. 21. 40. 117. 146. 248.
 265. 266.
 Ասորիք, աղջ 19. 29. 32. 92. 97. 99.
 100. 104. 137. 149. 230. 255. 252.
 254. 300.
 Ասորիք, աշխարհ 71. 89. 90. 91. 94.
 134. 143. 592. 603. 611.
 Ասուգ 89. 142.
 Ասպակուռնիք 607.
 Ասպահան 225. 615.
 Ասպիոն 202.
 Ասպուրակէս 231. 240.
 Աստղիկ 16. 301.
 Աստուածածին. տես Մարիամ
 մայր տեառն.
 Ասքանուզեան 47.
 Ատատ 233.
 Ատամ 249. 250.
 Ատաիկէ 262. 297. 596.
 Ատտիկոս 253. 254.
 Ատրպատական 19. 72. 77. 96. 120.
 154. 192. 269. 606. 608. 609. 613.
 Ատրպատունիք 608.
 Արարացիք 592.
 Արարացւոց ծով 591. 598.
 Արարիա անապատ 612.
 Արարիա ապառաժ 611. 612.
 Արարիա երջանիկ 592. 612.
 Արաքած 27. 122. 207. 213.
 Արաքածոտն 610.
 Արականք 592.
 Արամ հայկազն 11. 15. 29. 30-33.
 34. 59.
 Արամ հայր Ամինադարայ 285.
 Արամազդ 59. 132. 170. 200. 301.
 Արամազնեայք 17.
 Արամայիս. տես Արմայիս.
 Արամանեակ. տես Արմնեակ.
 Արամեան 217.
 Արամեանք 181.
 Արամնեակ. տես Արմնեակ.
 Արայ 12. 14. 35-36. 41. 42. 44.
 Արայ արայեան 42. 44.
 Արանուտ 610.
 Արաստ 27.
 Արարատ, Արարտեան. տես
 Այրարատ, Այրարատեան.
 Արբակ 42.
 Արբէլ 12. 15.
 Արբոկ ձենքակուր 162.
 Արբուն 44.
 Արգամ 121. 122. 124. 129. 130.
 Արգամոզան 48.
 Արգաստովիտ 608.
 Արգաւան 58. 130. տես և Արգամ.
 Արգաւետք 604.
 Արգիացի 159.
 Արգողք 604.
 Արեւանոս 112.
 Արեգ քաղաք 229.
 Արետ 103. 104.
 Արեւիք 609.
 Արզն 607.
 Արէս 194.
 Արիանոս 177.
 Արիողական 166.
 Արիոս աղէքսանդրացի 175. 217.
 Արիոս քաղքէացի 42.
 Արիստաբոլոս 90.
 Արիստակէս 68. տես Ռիստակէս.
 Արիստիգէս 511.

- Արիստոն 136.
 Արիստոտէլ 345-396.
 Արիք 55- 102- 120- 135- 154- 162- 166- 212- 264- 614.
 Արծկեացի 265.
 Արծրունի 114- 222- 280.
 Արծրունիք 48- 49- 76- 112- 216- 265- 281- 284.
 Արկադ, Արկադիոս 231- 232- 236- 239- 240- 241- 244- 245- 247.
 Արկադիա 380.
 Արհն 613.
 Արձան 259.
 Արձիչ 258.
 Արձն 80.
 Արձիշակովիտ 608.
 Արմայիս 12- 13- 27- 28.
 Արմանեակ, տես Արմինակ.
 Արմաւիր 27-30- 44- 72- 80- 85- 90- 117- 118- 126- 127- 158- 218- 219.
 Արմինակ, Արմինեակ 12- 13- 22- 25- 27- 44.
 Արմէն 29.
 Արմինիք 29.
 Արմուդ 60.
 Արշակ Ա Պարթեւաց 70- 135- 148.
 Արշակ Ա. Հայոց 81-83.
 Արշակ Բ. Պարթեւաց 19- 20- 60- 69- 71-73- 103- 148.
 Արշակ Բ. Հայոց 199-203-213-215- 224- 228.
 Արշակ Գ. Պարթեւաց, տես Արշանակ.
 Արշակ Գ. Հայոց 231-238.
 Արշակ Դ. Պարթեւաց 131- 149.
 Արշական 83- 84- 148.
 Արշակաւան 213- 216- 218.
 Արշակունի 115- 116- 124- 165- 179- 190- 218- 233- 239- 267.
 Արշակունիք 69-72- 81- 115- 119-140- 143- 145- 148- 157- 187- 189- 208- 223- 231- 232- 237- 272.
 Արշամ 97-100- 103- 107.
 Արշանակ, որ և Արշակ Գ. Պարթեւաց 88- 148.
 Արշանոյշ 239.
 Արշարունիք 177- 219- 228- 233- 265- 610- տես և Նրատիաձոր.
 Արշաւիր արքայ Պարսից 97- 100- 102- 148- 249.
 Արշաւիր կամսարական 177- 196- 218.
 Արշէզ, Արտաշէզ 92- 93- 97- 148.
 Արուստանոր և Ասորեստան 613.
 Արուստահրեւ 614.
 Արշամ, տես Արշամ.
 Արաւազէն 247.
 Արտազերս 218- 222- 223.
 Արտաշ 111- 130- 131- 154- 155- 294- 609- տես և Շաւարշան.
 Արտաշէան 131.
 Արտահան 605- 610.
 Արտաշամայ 84.
 Արտաշատ 58- 126- 127- 129- 130- 138- 158- 194- 223.
 Արտաշէդեան 609.
 Արտաշէզ, տես Արշէզ.
 Արտաշէս Ա. Պարթեւաց 71- 148.
 Արտաշէս Ա. Հայոց 29- 76- 81-88.
 Արտաշէս Բ. Պարթեւաց 101-104- 110- 114- 148- 149- 151.
 Արտաշէս Բ. Հայոց 58- 115- 116- 120-130- 132-139- 158- 177.
 Արտաշէս Գ. Պարթեւաց 131-149.
 Արտաշէս Գ. Հայոց, տես Արտաշիր.
 Արտաշէս եղբայր Տիգրանայ Բ-97.
 Արտաշէս որդի Տիգրանայ Բ. 199.
 Արտաշիր սասանեան Ա. 134- 147- 149- 150-154- 156-159- 162- 169- 172- 244.
 Արտաշիր Բ. 241-243- 249.
 Արտաշիր; Արտաշէս Գ. Հայոց 248- 253- 256- 262-265- 267.
 Արտաշիրական 158.
 Արտաւազդ Ա. 95-97.
 Արտաւազդ Բ. 58- 128-134- 138- 140- 146.
 Արտաւազդ մանդակունի 157- 158- 164- 169- 191.
 Արտաւան 143- 147- 149- 151.
 Արտաւանեան 609.
 Արտեմիս 85- 88- 126- 137- 220- 375- 596.
 Արտիթէս 160.
 Արտիմէզ 144.
 Արցախ 607- 609- 610.
 Արփաքսաւթ 12.
 Արքայից գաւառ 608.
 Արքեղայոս աղջապետ Հրէից 101.
 Արքեղայոս վերականգու. չորրորդ Հայոց 179.
 Այոււերս 608.
 Աւգէ 380.

- Աւգոստին 237.
 Աւգոստոս 100. 101. 237. 298.
 Աւուգ 43.
 Աւրեղիանոս 186.
 Ափշադար 114.
 Ափուլք 604.
 Ափրիկանոս 83.
 Ափրիկէ 597. 598.
 Ափրիկեցիք 42.
 Ափրոդիտէ 85. 88. 220.
 Աքայիա 596.
 Աքիլեոս, Աքիլլէոս 61. 70. 204. 230. 310. 311.
 Աքիոփիէ 363.
 Բաբ Հայկազն 59.
 Բաբ որդի Բէլայ 12. 13.
 Բաբելոն, Բաբելոնի 22. 23. 26. 47. 70-72. 86. 110. 182. 612.
 Բաբելացիք 47.
 Բաբելոն. տես Բաբելոն.
 Բաբիլոս 246.
 Բաբիկ 231. 233.
 Բազադիա 142.
 Բազամ 60.
 Գաղայառինը, որ և Բաղառինը 88.
 Բազարան 118. 125. 126. 158.
 Բազարան մեա 125.
 Բազարատ Շամբայ 72. 73. 80. 82. 142.
 Բազարատ ասպետ 163. 169. 191. 192. 194. 195. 225.
 Բաղաւան, որ և Բաղուան 158. 610. տես և Բաղնաց աւան.
 Բաղնաց աւան 154. 146. 270. տես և Բաղաւան.
 Բաղրատունի 47. 72. 114. 113. 141. 250. 284.
 Բաղրատունիք 48. 88. 97. 107. 112. 113. 141. 142. 225. 281. 282. 284.
 Բաղրաւանդ, Բաղրեւանդ 146. 218. 269. 610.
 Բաղ 26.
 Բաղմամէպ 8.
 Բաղուկ 44.
 Բալթիքաղ 101.
 Բալահովիտ 607.
 Բալուր արքայ Վրաց 248.
 Բալուր բրէշն Աղձնեայ 190. 192.
 Բալուր նահապետ Սիւնեայ 141. 142.
 Բալուրակերտ 137.
 Բալտարիացիք 15. 17.
 Բահլ զաւատ 614.
 Բահլ, Բահլ քաղաք 70. 148. 152. 154.
 Բաղանտոս 609.
 Բաղասական, Բաղասական 258-606.
 Բաղոտունէ 43.
 Բաղք 609.
 Բայբերդ 115. 117.
 Բանան 17.
 Բասան, Բասէն 75. 78. 152. 133. 144. 610.
 Բասիլիոս 174.
 Բասիլք, Բասիդք, Բասիլիք 156. 143. 168. 604. 603.
 Բատ 146.
 Բարակ 43.
 Բարբառնա 598.
 Բարդաճան 146.
 Բարդուղիմէոս կամ Բարթոլոմէոս Առաքեալ 112. 293. 294. 309. 316.
 Բարդափրան 92-94. 97. 223.
 Բարիկան 614.
 Բարիոս 289.
 Բարմա 293.
 Բարշամ 31. 32.
 Բարշամին 89. տես և Բարշամ
 Բարսումայ 150.
 Բարբորայ 137.
 Բաբան 609.
 Բաբանք 603.
 Բեթլէհէմ 285-287.
 Բեթլուբին 104.
 Բեւրոս 42. 43.
 Բեխ 606.
 Բենդիդիոս 94. 95.
 Բենիամին 248.
 Բերդիտին 215.
 Բերդաձոր 609.
 Բերդացիոր 610.
 Բզնունական 188.
 Բզնունեան 79.
 Բզնունիք 26. 79. 265. 300. 607. 608.
 Բէլ 11. 13. 14. 18. 22-25. 31. 101.
 Բժին 614.
 Բժունիք. տես Բուժունիք.
 Բխաս 361. 393.
 Բիկէնտ 175.
 Բիտոն 175.

Բիւզանդացիք 259.
 Բիւզանդիոն 174. 199. 202. 205. 206.
 215. 217. 220. 221. 228. 231. 245.
 253. 253. 257-259. 262. 273.
 Բիւթանացիք 175.
 Բիւթանիա կամ Բիւթանիայ 203.
 600. 601.
 Բիւռիոս, Բիւռոս 3. 8.
 Բիւռոսեան 15.
 Բիւռացիք 87.
 Բիւրասայ, Բիւրասայի 62-64.
 Բիւրատ 114. 115. 142.
 Բլուր 270.
 Բլղոխ 162.
 Բոզնոփոր 605.
 Բոս 286. 287.
 Բուզնան 101.
 Բուզունիք 608.
 Բութ 301.
 Բուժունիք, Բժունիք 301. 608.
 Բուզար 82.
 Բուխ 610.
 Բուզկար 75.
 Բուշք 604.
 Բուրգար 160.
 Բուրդ 153. 172.
 Բրիտանացիք 591. 593.
 Բրբելոյ 265. 268.
 Գաբազ 76.
 Գաբեղեանք 610.
 Գաբեղէն 76.
 Գաբիանոս 90. 91.
 Գաբիթեան 609.
 Գաբասցիք 599.
 Գաբրիէլ 289.
 Գադ 190.
 Գաղաւոն որդի Սպանդարասայ
 218. 233. 237-239. 241. 249.
 Գաղաւոն որդի Հրահատայ 267.
 Գաղրիկան 609.
 Գալլիկի 93. 477. 611.
 Գալլոս 153.
 Գաղատացի 192.
 Գաղատացիք 70. 100.
 Գաղատիա 601. 602.
 Գաղէոս 42.
 Գաղղիա կամ Գաղղիոս 174. 594.
 Գամեր, որ է Գամիր 12. 22. 29.
 Գամիր 160.
 Գայիւանէ 298-300. 305. 307. 311.
 314.

Գայլատու կամ Գայլատոյ ծովակ
 141. 611.
 Գանգէս 615.
 Գանգրա 601.
 Գառնի 29. 176. 177.
 Գառնիկ թոռն Գեղամայ 29. 76.
 84.
 Գառնիկ ճինաւոր 179.
 Գարգարացիք 78. 168. 248.
 Գարգման 258. 606. 610.
 Գարգմանացի 250.
 Գարգմանացիք 78. 235.
 Գարըշլ 195.
 Գեղէոն կամ Գեղէոֆէ 43. 540.
 541.
 Գեթսեմանի 289. 293. 299.
 Գեղան 615.
 Գեհնոն 597.
 Գեղ լեռոն 28.
 Գեղամ 15. 28. 29. 72. 76. 84.
 Գեղամայ ծով 122. 236.
 Գեղամի 29.
 Գեղամիոս 221.
 Գեղաբունի 28. 83. 609.
 Գեղմանց լեռոն 131.
 Գեր 613.
 Գերեղմանք 25.
 Գերմանացիք 100.
 Գերմանիա 594. 595.
 Գերմանիկոս 101.
 Գերմանիոսպօլեա 601.
 Գզնդ 607.
 Գին գետ 138.
 Գին նահապետ գնունեաց 76.
 Գինդ 206.
 Գինսկ 123. 124.
 Գիտ 258.
 Գիւգէս 377. 379.
 Գլափիւռայ 174.
 Գղակ 43.
 Գնէլ անձեւացի 229.
 Գնէլ գնունի 209.
 Գնէլ եղբորորդի Արշակայ Բ. 207
 -211.
 Գնէլ տաղաւատեա 93.
 Գնթունիք 42. 76. 98.
 Գնիթ 253. 258.
 Գնունիք 48. 49. 76. 93. 233.
 Գողկան 614.
 Գոթունիէլ 43.
 Գողցոթա 314. 316.

- Գողթն 57. 58. 126. 131. 138. 237.
 258. 271. 609.
 Գողթնեցիք 80.
 Գողթաթ 195. 352. 517. 537. 538.
 Գոմեր. տես Գամեր.
 Գոռակ 43.
 Գովմատ 614.
 Գորգի 16.
 Գորգոնոս 225.
 Գորգովաթիսի 605.
 Գուան 605.
 Գուգարացիք 78. 191. 258.
 Գուգարք 607. 610.
 Գուգամակարք 604.
 Գուլթի կամ Գուգք 159. 215. 391.
 394. 596.
 Գուկան 609.
 Գունդիշապուհ 615.
 Գուշար 72. 78. 158.
 Գրատիրանոս 217.
 Գրիգոր լուսաւորիչ 102. 103. 154.
 160. 161. 164. 170. 176-179. 187.
 189. 199. 202. 205. 223. 237. 240.
 244. 254. 269. 272. 295. 296. 300.
 392.
 Գրիգոր Հայր աստուածաբանին
 176.
 Գրիգոր, Գրիգորիոս աստուածա-
 բան 175. 176.
 Գրիգորիոս Նիւսեայ 221.
 Գրիգորիս 188. 189.
 Դաժդոյիք 57.
 Դալառ 607.
 Դաղմաւիա 394. 396.
 Դաճանք 604.
 Դամասիոս 221.
 Դամասկոս 90. 99. 220. 611.
 Դամբլար 615.
 Դանան 258.
 Դանիէլ եպիսկոպոս 245. 346.
 Դանիէլ քահանայ 199. 209.
 Դանիէլ ալլ 300.
 Դանիէլեան նշանադիրք 245.
 Դանոբ կամ Դանուբ 156. 394.
 Դառնի 608.
 Դաննաւորք 607.
 Դառ 76. 84.
 Դառաքէ 140.
 Դարա 236. 255.
 Դարանադի 178. 230. 300. 607.
 Դարբանդ 605.
 Դարբնաբար կամ Դարբնայ քար
 294. 295.
 Դարեհ Ա. Վասակեանց 87. 89. 99.
 Դարեհ Գ. Կոզոման 78. 84. 86.
 175.
 Դարեհ Պարթեւ 114. 115. 116.
 124. 125. 149.
 Դարմական 615.
 Դաւթեան 159.
 Դաւիթ աներ Լուսաւորչին 161.
 Դաւիթ զրուցարան 17.
 Դաւիթ մարգարէ 43. 286. 287.
 288. 352. 434. 517. 537. 538.
 Դաւիթ Հոռովմայեցի 297.
 Դելլիք 592.
 Դելլիք 592.
 Դեկիոս. Դեկոս 153 155.
 Դեմետր, Դեմետրիոս Նիկանովք
 71.
 Դեմոսթենէս 357. 359. 415. 476.
 Դեռքիկէ 599.
 Դեռքոն 599.
 Դեռկիւղոս 54.
 Դերբան 255. 258. 607.
 Դզնուազակ 614.
 Դէովկիս 47.
 Դէլլիք 607.
 Դըմաւընիք 62.
 Դիդիմոն 601.
 Դիդոք 604.
 Դիլուսն 615.
 Դիմաքսեան 124. 235.
 Դիմաքսեանք 234.
 Դիոդորէս 341. 342. 344.
 Դիոդոր 187.
 Դիոդորոս սամէացի 586.
 Դիոկղետիանոս 155. 160. 163. 165.
 300. 325.
 Դիոնիսոս 89.
 Դիոնիսոս. տես Պազումէոս.
 Դիոս 85. 88.
 Դիպլոնոս 85.
 Դիւցընկէց 16.
 Դիկաթ 611-613.
 Դոմեա, Դոմեաիանոս 152. 155.
 Դովքոն 614.
 Դորէք 607.
 Դուալք 604.
 Դուբշիկք 604.
 Դուին 194. 284. 610.
 Դուռն, գրուիք Ալանայ, Կաս

- բիշ, Ճորայ. տես Ալանաց գը-
 րունք, և զայլն.
 Դասրիկ 270.
 Դրասխանակերտ 177.
 Դրուսասկ 140.
 Եբեր 12.
 Եբրայական 189.
 Եբրայեցի 48.
 Եբրայեցիք 7. 18. 42. 43. 47. 173.
 181. 288.
 Եգեր 592. 603. 606.
 Եգերացիք 74.
 Եգիպտացի 417.
 Եգիպտացիք 5. 6. 9. 18. 86. 95. 133.
 592.
 Եգիպտոս 13. 90. 93. 97. 144. 152.
 261. 283. 299. 309. 330. 353. 416.
 419. 434. 592. 597. 598. 611.
 Եգիպտացիք. տես Եգիպտացիք.
 Եգեսացիք 106. 261.
 Եգեսիայ 83. 101. 104. 106. 108. 111.
 113. 114. 117. 146. 156. 176. 246.
 258. 299.
 Եգիմայեցիք 94.
 Եգեկիս 48.
 Եգնիկ 258.
 Եգրոն 283.
 Եթովպացի, Եթովպիացի 13. 43.
 60. 61. 586. 592.
 Եթովպացիք 87. 590. 598. 599.
 Եթովպիա ներքին 598.
 Եթովպիա վերին 598.
 Երեւթերոյպօլիս 104.
 Երեսպոնտոս. տես Երեսպոնտոս.
 Ելլադա, Ելլադայ 85. 87. 262. 596.
 Ելլադացիք 230. 297.
 Ելլենացիք. տես Հելլենացիք.
 Եխնի 606.
 Եկրատան 172. 173.
 Եկեղեաց, Եկեղեց 137. 141. 179.
 188. 228. 237. 258. 607.
 Եկեղեցային 247.
 Եկէսիսիաստէ 83.
 Եղեսպոնտոս 37. 600.
 Եղիազար. տես Խոռոհքու.
 Եղիազար որդի Ահարոնի 283.
 Եղիազարանք 82.
 Եղիական պատերազմ. տես Իդիա-
 կան.
 Եղիայ, Եղիաս 219. 273. 331. 477.
 481. 523.
 Եղիանան 164.
 Եղիմացիք 613.
 Եղիսաբեթ գուսար Ամենազաւայ
 287.
 Եղիսաբեթ կին Չաքարիայ 287-289.
 Եղիսէ, Եղիսէէ 188. 219. 273.
 Եղոն 43.
 Եմաւոն 614.
 Եմես 289.
 Եմրան 148.
 Եմանոս 97. 98. 142.
 Եմովս 9.
 Ենովք աշակերտ Մհարոպայ 258.
 Ենովք նահապետ 10.
 Ենտոս Լիբիա 598.
 Եպիւռոս 596.
 Եպիփան վանահայր 206.
 Եպիփանոս կիպրացի 16. 288.
 Եպիփանոս հռիտոր 246.
 Եռեւէ 603.
 Եսայի 300.
 Եսաւ 430.
 Եսերոն 43.
 Եսթեր 289.
 Եսիողոս 359.
 Եպինէս 443. 476.
 Եստիկէ 86.
 Երանանուռ 140.
 Երակէս. տես Հերակէս.
 Երանաստան 613.
 Երանեակ 141.
 Երանեկաց կղզիք 591.
 Երասիս 27. 28. 72. 78. 117. 126. 129.
 144. 592. 606. 609. 610.
 Երասխաձոր 177. տես և Աբա-
 րունիք.
 Երեմիա, Երեմիաս մարգարէ 47.
 273. 454.
 Երեմիա եպիսկոպոսապետ Ա
 զուանից 248.
 Երեմիա սարկաւազապետ ժոյժ
 Սահակայ 270.
 Երեւալք 607.
 Երեւել գաղա 236.
 Երիզայ 88. 137.
 Երիթունիք 609.
 Երիսիք 605.
 Երիքով 90. 286.
 Երնջակ 609.
 Երուաղ 113. 118. 125.
 Երուանդ Ա. 47.

Երուանդ Բ. 83. 114-125. 143.
 Երուանդակերտ, Մարմէտ 118-123.
 Երուանդաշատ, Երուանդայ քա.
 Ղաթ 117. 123. 125. 127. 177. 218.
 Երուանդական 123.
 Երուսաղէմ 48. 91. 93-95. 103. 106.
 109. 113. 137. 173. 176. 221. 239.
 290. 291. 299. 331. 352. 335. 336.
 521. 593. 611.
 Երուսաղէմացիք 105.
 Եւագարոս 86.
 Եւբիա 596.
 Եւզոյի 299.
 Եւթաղ Եդեսիայ եպիսկոպոս 176.
 Եւթաղիոս եղբայր Ասիեայ գայե.
 կի Լուսաւորչին 160.
 Եւթիֆորակեան բագինք 699.
 Եւորիա 600.
 Եւպագմոս 44.
 Եւսերիոս կեսարացի 83.
 Եւստաթիոս 176.
 Եւրիպիդէս 369. 371. 385. 388.
 Եւրոպ, Եւրասիա, Եւրոպիէ 71.
 191. 592.
 Եփեսոս 259. 260. 600.
 Եփեսոսոս 18. 83. 88.
 Եփեմայի 43.
 Եփրաթ 286.
 Եփրատ, Եփրատէս 90. 95. 101. 159.
 160. 198. 230. 256. 323. 603. 606.
 611. 612.
 Եփրեմ 206.
 Եքսիպոն 93.
 Զամ 614.
 Զամաս, Զամա 41. 44.
 Զարասպ 30.
 Զարաւանդ. տես Զարուանդ.
 Զարգմանոս 131.
 Զարեհ Հայկազն 60.
 Զարեհ որդի Արտաշէսի Բ. 132. 134.
 Զարեհաւան 608.
 Զարեհաւանեան 80.
 Զարեհնաւանք 60.
 Զարիշատ Արիովտի 210.
 Զարիշատ Վանանդայ 266.
 Զարմայր 43. 60. 61.
 Զարուանդ 17. 608.
 Զարուհի 53.
 Զաւան 42.
 Զաւէ 606.
 Զաւէն 231.

Զաքարիա Հայր Յովհաննու 287.
 Զաքարիա որդի Բարաքեսայ 183.
 Զաքարիաս մարդարէ 273.
 Զեբդէոս 289.
 Զեւսիպոն 175.
 Զմիւռնիա 600.
 Զուխթայ 223.
 Զուրայ. տես Զօրայ.
 Զրադաշտ 13. 39. 40.
 Զրուան 15. 16. 17. 21.
 Զիառոս 43.
 Զօրաբարեւ 273.
 Զօրայ գնթունի 98.
 Զօրայ ուղտունի 200. 201.
 Էթիլ 604. 614.
 Էդիայ 137.
 Էնձակ 43.
 Ընդշտունի, Ընդշտունիք. տես
 Ռըշտունի, Ռըշտունիք.
 Ըռնա 608.
 Թադէոս Աւագեալ 106. 107. 154.
 155. 178. 294. 299. 309. 316.
 Թաթիկ 271.
 Թակլագ 22.
 Թակոցիկք 604.
 Թամար 285. 286.
 Թարաթայ 101.
 Թարայ 12.
 Թարսիս 42.
 Թաւասպարք 604.
 Թափօր 329. 331.
 Թեբէ 86.
 Թեկլ 311.
 Թեսաղոնիկ 228.
 Թեսքիա 477.
 Թեսեղացիք 87.
 Թերմոդոն 602.
 Թերսիստէս 204.
 Թեւոս. տես Անտիոքոս Բ.
 Թէանով 332. 333. 335.
 Թէոդոս մեծ 207. 216. 220. 224.
 225. 228. 232.
 Թէոդոս փոքր 247. 252. 253. 257. 265.
 Թէոդոսիոս 259.
 Թէոդոր վարդապետ մամուռ.
 տացւոյն 260.
 Թէոդորոս աշակերտ քերդողա.
 հօրն 580. 581.
 Թէոդորոս մամուռապաշ 260.
 Թէոդուպօլիս 256. 287. 607.
 Թէոքիմաց լեւոն 591.

- Բըմին 301.
 Բիլ 88. 179. 188. 228.
 Բինեւ 44.
 Բիտալիայ կամ Բէտալիա 19. 383.
 Բիրաս 12. 13. 22. 29.
 Բոռնաւան 609.
 Բովլայ 43.
 Բովմա, Բովմաս, Բումմա, Ա.
   ուպեալ 106. 293.
 Բորդում 12. 22. 23. 29. 303. 310.
 Բորդան 89. 179. 197. 200.
 Բուլիս, Բուլիս 230. 383. 391. 394.
 Բուխարիք 614.
 Բուկիդիտէս 329.
 Բուշք 604.
 Բուրք 614.
 Բուրք 605. 610.
 Բրակացիք 100. 396.
 Բրակէ, Բրակիա 87. 160. 396.
 Բրաիի 608.
 Բանոս Կոնկողեռոս 42.
 Ժողով Կիկիոյ 175. Կոստանդնու-
   պօլիս 220. Եփեսոսի 239.
 Խեռնիս 394.
 Խդուսիս 611.
 Խամաիք 604.
 Խուլ 220.
 Խկոնիոն 221.
 Խիլիկան պատերազմ 60. 61.
 Խմարծպան 606.
 Խնաքոս 200.
 Խշայր. և միւս Խշայր 608.
 Խշոց գաւառ 608.
 Խռա 396.
 Խոիս 602.
 Խաւհակ 42. 148.
 Խարայէլ 16. 189. 273. 275. 285. 287.
   290. 306. 329. 335. 336. 344. 414.
   415. 449. 450. 519. 611.
 Խարայէլացիք 417.
 Խաալիս 262. 394. 395.
 Լակեդեմոնացիք 87. 331.
 Լակոնական 330.
 Լակոնացիք 330.
 Լեառով 373.
 Լեռնականք 127.
 Լիբանան 306. 314. 325. 611.
 Լիբանոս 220.
 Լիբիա, Լիբիէ 71. 391. 392. 396. 398.
 Լիբիացիք 78.
 Լիգացիք. տես Լիգացիք.
 Լիկիա 600. 604. 605.
 Լիկիանոս 159. 160. 173. 174.
 Լիկոնիա 602. 603.
 Լիմեոկոն 386.
 Լինոպոնոս 602.
 Լիւգակոն 86.
 Լիւգացիք, Լիւգացիք 84. 85. 86.
   87. 377.
 Լիւդիա 600.
 Լիւսանիա 104.
 Լուսաւորիչ 101. 102. 149. 153. 160.
   180. 322. տես և Գրիգոր.
 Լուանի լեառն 390. 399.
 Խադ 206. 218. 220.
 Խադունի 245.
 Խադիրք 144. 145. 604. 605.
 Խադիւ 603.
 Խաիս 228.
 Խադաիք 75. 157. 235. 605.
 Խանիլի 605.
 Խառան 115. 156.
 Խառանք 604.
 Խաքան 172. 173. 176. 605.
 Խեբարք 604.
 Խեղայք 604.
 Խենուկք 604.
 Խերհէթք 607.
 Խլաթ 300.
 Խողոցիմ 271.
 Խոճէհրաստան 613.
 Խոյթ 607.
 Խոշակունիք 37.
 Խոռ 26. 76.
 Խոռխոռունի 234. 235.
 Խոռխոռունիք 26. 195. 608.
 Խոռոհրուս 150.
 Խոսրան, Խոսրէն 104. 114.
 Խոսրով Ա. 135. 145. 147. 151. 158.
   244.
 Խոսրով Բ. 168. 190. 195. 196.
   197.
 Խոսրով Գ. 232. 242. 248. 249. 270.
 Խոսրով զարդանացիք 230.
 Խոսրովիդուխա 157. 163. 164. 166.
   177.
 Խորասան 225. 294. 614.
 Խորենացիք 3. 281. 385.
 Խորխոռունիք. տես Խոռխոռու-
   նիք.
 Խորձենացիք 248.
 Խորձէն 607.

խոստանաւան 222. 612. 615.

խուշք 604.

խուրս 258.

խրամ 57.

Մաղկաց լեռն 309.

Մաղկոտն 610.

Մանաղբ 604.

Մեքան 604.

Մզակ 609.

Մննդոց անտառ 118. 119.

Մոբ, Մորոտիոր 78. 610.

Մովչէացիք 78.

Մովք 79. 168. 179. 190. 195. 199. 235. 607.

Կաղմեայն 77.

Կաղմեանք 72.

Կաղմոս 22. 23. 25. 26. 52.

ԿաՀամԺ 42. 287.

Կամադրոս 86.

Կամբիւսէն 87.

Կամսար 172. 173. 177. 216.

Կամսարական 196. 224. 226. 228. 243. 267.

Կամսարականք 102. 103. 119. 153 218. 219. 222. 259.

Կայրափա 289.

Կայնան 10. 12. 13.

Կայպակ 44.

Կանգարք 78. 603. 610.

Կանգուար 295. 301

Կանտուղէս 377. 378.

Կապագովկացիք 32. 56. 155. 160.

Կապագովկիա 602. 603. 606.

Կապան Ճորայ կամ Չորայ. տես Ճորայ գուռն .

Կապուտան 613.

Կառիա 600.

Կառնոս 159.

Կասրիական կամ Կասրից ծով 189. 589. 590. 592. 604-606. 613.

Կասրից գրունք 171.

Կասքք 131. 592. 604.

Կաստիոս 91. 101.

Կատապատիանք 604.

Կատեշան 614.

Կատինայ. տես Մար Աբաս .

ԿարաԺուռնիք 608.

Կարդոս 35.

Կարենան 153.

Կարենանք 102.

Կարենեան 103.

Կարենեանք 154.

Կարէն, Կարէն, Կարն 102. 103-148. 149. 151-153. 172.

Կարին 265. 607.

Կարիաւատ 613.

Կարկինիտեան ծոց 591.

Կարմեղոս 611.

Կարմիր ծով 591. 592. 597. 598-611. 612.

Կարն . տես Կարէն .

Կարնոյ մարդ 206.

Կարնոյ քաղաք 256.

Կարոս 159.

Կարէէգոնիա 697.

Կաւկաս 19. 74. 78. 82. 96. 132. 194. 213. 605. 606.

Կափոր 610.

Կեթիկ 607.

Կեղեատինոս 259.

Կենան 233.

Կենտրոս Պիւտիգայ 63.

Կեսար 91. 92. 94. 596.

Կեսարացի 83.

Կեսարացիք 158. 164.

Կեսարիա, Կեսարիայ 31. 32. 91. 92. 97. 120. 132. 133. 155. 160. 161. 163. 202. 205. 228. 248. 254. 259.

Կեսարենիա 597.

Կեսարոս 159.

Կեփաղին 14.

Կիզիկոն 600.

Կիլիկէցի 192.

Կիլիկէցիք. Կիւլիկէցիք 179-192-198.

Կիլիկիա 603.

Կիպրացի 288.

Կիպրացիք 16.

Կիպրեանոս 294.

Կիպրոս 602. 603.

Կիլիկիայ 198.

Կիւկղադայ կղզիք 156.

Կիւնտոս 156.

Կիւռնեական 597.

Կիւնտոս 595.

Կիւրեղ, Կիւրիղ. տես Կիւրղոս .

Կիւրղոս Աղէքսանդրոյ եպիսկոպոս 289. 260.

Կիւրղոս Երուսաղէմի եպիսկոպոս 198. 221.

Կիւրոս 49. 51. 59. 85. 87.

Կղարջք 171. 605. 610.

Կղաւզէոս Պաղովէոս աշխարհա. գիր 587. 590.

Կղաւզիոս Ա. 113.

- Կղաւղիոս Բ. 136.
 Կղաւղիուպօլիս 601.
 Կղեսուր 80.
 Կղէնպատր. տես Կղէնպատրայ.
 Կղէնպատրայ Պտղոմէյիդ 89. 95.
 Կղէնպատրայ, Կղէնպատրեայ
 (Թոռն առաջնայն 95-97.
 Կղէնդէպաս 288. 289.
 Կղէնիշ 511.
 Կղիթոսատրադոս 159.
 Կճաւ 300.
 Կշքիմ 611.
 Կոգայովիտ կամ Կոգովիտ 209-227.
 Կոյ 74. 82. 610.
 Կոյք քաւառ. կամ Կոյքովոր 78.
 610.
 Կոյք գեւղ 258.
 Կոյթ 606. 609.
 Կոզնիայ 73.
 Կոյքիսէ. տես Եգեր.
 Կոմէ. տես Կոմ.
 Կոնկողեռոս, Կոնկողիռոս 42. 45.
 Կոյմ քաւառ 614.
 Կոյմ, որ և Կոմէ, դուստր Ար.
 շաւրի 102. 148.
 Կոռնակ հայկազն 47.
 Կոռնակ սպարապետ 159.
 Կոսիս 605.
 Կոստանդ. տես Կոստաս.
 Կոստանդիւ 16.
 Կոստանդիանոս 165. 166. 172-176.
 190. 197. 220. 323.
 Կոստանդին. տ. Կոստանդիանոս.
 Կոստանդինոս անտիոքացի 589.
 Կոստանդնուպօլիս 173. 175. 176.
 221. 254. 270. 587. 596. 600. տես
 և Բիւզանդիոն.
 Կոստանդոս 190. 191. 193. 197. 198.
 Կոստաս, Կոստանդ 165.
 Կովկասային 604.
 Կովկաս. տես Կաւկաս.
 Կոսայք 610.
 Կոր 627.
 Կորդուաշիք 80.
 Կորդուք 31. 114. 154. 300. 608.
 Կորդրիք 132. 608. տես և Տմորիք.
 Կորիթ 302.
 Կորիւն 259.
 Կորիս 361.
 Կորձայք 143. 607. 608.
 Կորսիկա 595.
 Կուաշ 207. 208.
 Կուկայառիճ 265.
 Կուզանովիտ 608.
 Կունդ 89.
 Կուռիճան 608. տես և Այլի.
 Կուսական 609.
 Կուր 78. 127. 145. 592. 605. 606. 610.
 Կուրան 613.
 Կառնոս 18.
 Կրասոս 91.
 Կրետացի 85.
 Կրիտ, Կրիտէ 54. 59. 596.
 Կրիւսոս 84-87.
 Կրման 244. 613.
 Կւաքս 47.
 Հաբանդ. և միւս Հաբանդ 609.
 Հաբէլ քահանայ 245.
 Հադամակերտ 76.
 Հակար 613.
 Համազասպ 242-244. 249.
 Համազասպեան 256.
 Հայ 83. 170. 213. 247. 248.
 Հայաստան 168-301-302-305-310-314.
 Հայաստանեայք 7. 29. 196. 275.
 Հայերէն 72. 246. 247.
 Հայկ 12. 13. 18. 21-27. 29. 51. 48.
 59. 71. 73. 76. 78. 79.
 Հայկազն 51. 56. 76. 78. 158. 215.
 Հայկազնեան 53.
 Հայկազունք, Հայկազեանք 44.
 143. 145. 311.
 Հայկակ Ա. 43. 49. 78.
 Հայկակ Բ. 47.
 Հայկական 32. 77. 246. 281.
 Հայկազէն 23.
 Հայկեան 30.
 Հայոց ձոր 25.
 Հայր իշխան, մարդպետ 77. 201.
 Հայք, աղք 4. 19. 20. 29. 30. 34-56.
 59. 42-44. 54. 56. 60. 71-73. 82-
 84. 86. 88-97. 100. 101. 104. 108-
 112. 115. 117. 121. 122. 124. 126.
 127. 131-133. 139. 143. 145. 146.
 148. 151. 153. 156-159. 164. 167.
 169. 178. 188-192. 194-196. 200.
 203. 207. 209. 211. 213. 214. 217.
 222-225. 227-233. 237-240. 242.
 245. 247-249. 251-256. 260. 262.
 264-267. 269-272. 281. 284. 294.
 295. 606.
 Հայք, աշխարհ 15. 17. 25. 31. 32.

33. 39. 40. 42. 43. 57. 60. 79. 85. 88.
 91. 99. 100. 102. 111. 114. 151. 145.
 155. 157. 162. 164. 166. 170. 173.
 179. 197. 205. 207. 215. 215. 225.
 225. 240. 241. 248. 249. 268. 283.
 294. 295. 299. 603. 607. 611. 615.
Հայք գաստակերտ 23.
Հանի. տես Անի.
Հանի գաւառ 610.
Հանձիթ 607.
Հաշտեանք 81. 96. 113. 140. 190. 208.
 218. 607.
Հարձընք 609.
Հարմայ 13. 28. 29.
Հարք 25. 25. 26. 607.
Հացեաց զրախտ 200.
Հացեկք 257.
Հաւանակ 43.
Հաւանուներ 76.
Հաւուկ 265.
Հեղենական 87.
Հեղենացի 145. 177.
Հեղենացիք 5. 6. 45. 61. 247. 335.
Հեղեն 21. 240. 246. 248. 259.
Հեղենայ, Հեղինէ մայր Կոստան.
գիանոսի 165. 175.
Հեղի քահանայապետ 43. 344.
Հեղի որդի Մեղքեայ 288.
Հեղիաս. տես Եղիայ.
Հեղինէ. տես Հեղենայ.
Հեղինէ տիկին Աբգարու 112. 113.
Հեճմատակք 604.
Հեշայ 192.
Հեր 115. 608.
Հերակլէս 59. 78. 79. 85. 88. 379.
 380. 382. 597.
Հերոդոտոս 71. 377. 379.
Հերովդէս Ագրիպաս 97.
Հերովդէս մեծ 92-95. 97-100. 101.
 193. 310.
Հերովդէս չորրորդապետ 103. 104.
Հերովդիադայ 104.
Հեփեսոս. տես Եփեսոս.
Հեփթադք 614.
Հեքստովք 511.
Հիւպոդոնայ 83.
Հիւրկանեանք 94.
Հիւրկանոս 90. 92-94. 97. 98.
Հիփիստոս 139.
Հմայեակ աշոցան 265.
Հմայեակ մամիկոնեան 256.

Հնարակերտ 78.
Հնդիկք 40. 153. 154. 166. 176. 293.
 591. 612. 614. 615.
Հնդկային 589-591.
Հնդկաստան 614.
Հոգեաց վանք 281 295.
Հոմերոս 61. 359. 364. 366. 529.
Հոյ 44.
Հոնք 169. 258. 604. 605.
Հովիւք 18.
Հովիտիմեանք 169. 178. 297. 304.
Հովիտիմէ 298. 305. 307. 310. 311.
 315. 317. 323.
Հոռացի 159.
Հոռմ, Հոռմայեցիք. տես Հոռվմ.
Հոռվմայեցիք.
Հոռվմ 85. 90. 94. 99. 101. 133. 159.
 165. 166. 173-176. 221. 228. 231.
 259. 298. 315. 387. 395.
Հոռվմայեցիք 70. 89-92. 94-97. 100.
 103. 107-109. 117. 121. 125. 128.
 152. 155. 156. 157. 140. 143. 145.
 150-153. 159. 160. 172. 174. 175.
 199. 204. 253. 262. 298.
Հոռվմէ. տես Հոռվմ.
Հոռվմ 286. 287.
Հոռփանոս 246. 247.
Հրազան 29. 84.
Հրահատ 249. 267.
Հրանտ 43.
Հրաչեայ 47.
Հրաքոտապետ 609.
Հրեայ 107. 135.
Հրեայք 47. 48. 72. 75. 80. 89. 90.
 92. 94. 97. 101. 105. 107-110. 127.
 135-137. 145. 188. 223. 286. 288-
 290. 293. 421.
Հրեական 259.
Հրէաստան 90-95. 98. 592. 611.
Հրուդէն 62.
Հրում 614.
Հօրոյ 43.
Ջիական լեռն 604.
Ջիրաւ 223.
Ջիւնական 76.
Ջոր, Ջորովոր 73. 610.
Ջորք 609.
Պարզոն 43.
Ղազիկայ 73.
Ղակոնացի 230.
Ղամբառիս 43.

- Ղամկ 10.
 Ղամպառիտէս 43.
 Ղանկուարոք 230.
 Ղապիթեայք 142.
 Ղաւորիկէ 601.
 Ղաւոսթենիս 44.
 Ղեկք 226. 228. 604.
 Ղերուբնա 114.
 Ղեւի հայր Մեղքեայ 288.
 Ղեւի նահապետ 42. 415.
 Ղեւի քահանայապետ 289.
 Ղեւոնդ աշակերտ Մեսրոպայ 253.
 258. 259.
 Ղեւոնդ, Ղեւոնդիոս հայրապետ
 Կեսարիոյ 176.
 Ղոմբիական 325.
 Ղովկրացիք 87.
 Ղուկաս աւետարանիչ 100-285-287.
 Ղուկիանոս 143.
 Ղուկիոս կամ Ղուլոս 90.
 Ճակատք 610.
 Ճակք 610.
 Ճահուկ 'ի Կորձէս 608. 'ի Սիւ-
 նիս 609.
 Ճանեթ, Ճանիւս. տես Խաղաղիք.
 Ճենաղն 166.
 Ճենաղնեայ 167.
 Ճենաստան 616.
 Ճենքակուր 162. 616.
 Ճենք 162. 163. 612. 614. 616.
 Ճիճրակացի 251.
 Ճիւղալք 604.
 Ճորայ դուռն, կապան 145. 197.
 տես Լ. Ալանաց, Կասբից դրոմէք.
 Ճուաշ 77. 609.
 Մարէս 30.
 Մադիամ 418. 419.
 Մադրանացիք 540.
 Մաղաղ 610.
 Մաղղեղն 202. 212. 224. 243. 249.
 Մաթուաղայ 10.
 Մաժակ. տես Մաժալք.
 Մաժան 129. 132-134. 146.
 Մաժալք 52. 73. 74. 88-92.
 Մախաղ. տես Մաղխաղ.
 Մակաբէ 89. 273.
 Մակարիոս 176.
 Մակեդոն 217. 218. 220. 221.
 Մակեդոնական 71.
 Մակեդոնացի 69. 86. 175. 194. 345.
 Մակեդոնացիք 19. 61. 71. 72. 74. 148.
 Մոկեգոնիս 396.
 Մակուրան 613.
 Մահիկ 613.
 Մաղաղիկէ 10.
 Մաղխաղ, Մախաղ 76. 195.
 Մաղխաղան 115.
 Մամգուն 162. 163. 166-168.
 Մամգունեան 168.
 Մամիդոս 43.
 Մամիկոնեայք 162.
 Մամիկոնեան 208. 216. 227. 235.
 239. 242. 243.
 Մամիկոնեանք 268. 270.
 Մամիկոնի 222.
 Մամիդոս 43.
 Մամուէստացի 260.
 Մայսոպան 613.
 Մանաճիհ 169. 192-193. 200.
 Մանանաղի 235. 607.
 Մանաւաղ 26.
 Մանաւաղեան 26. 79. 188.
 Մանգղեացիոր 605.
 Մանդակունի 157. 164. 169. 191.
 Մանդակունիք 80. 158.
 Մանդու 129.
 Մանեթոս 86.
 Մանեայ պրք 178. 179. 300.
 Մանէ, Մանեայ 178.
 Մանէճ 265.
 Մանչան 614.
 Մանովայ 97.
 Մանուկանք 135.
 Մանուէ 135.
 Մանուէլ 242.
 Մաշոոյ 83. տես Լ. Մեսրոպ.
 Մաուն 613.
 Մառինոս 104.
 Մառմառական Լիբիա 597.
 Մասանդան 94.
 Մասեացոտն 610.
 Մասիս 28. 58. 125. 126. 130. 139.
 209. 213.
 Մալքաղէոս 43.
 Մալքուլք 87. 171. 592. 605.
 Մատթիայ 273.
 Մատթան 288.
 Մատթէոս 285. 287.
 Մար 45. 116-117. 123.
 Մար իշխան Ծովնայ 190.
 Մար Աբաս Կաթինայ 19. 20. 21.
 33. 40. 82. 83.

Մարակերտ 38.
 Մարանդ 137. 609.
 Մարապարացի 33.
 Մարայ մարդ 123.
 Մարացիք 77.
 Մարդուք 604.
 Մարդակերք 604.
 Մարդաղի 607.
 Մարդաստան 609.
 Մարթա ազգական փրկչին 289.
 Մարթա քոյր Ղազարու 284.
 Մարթա այլ 295.
 Մարի 608.
 Մարիամ կին Լուսաւորչին 161.
 Մարիամ Կղէտկայ 289.
 Մարիամ մայր տեառն 259. 281.
 283. 285. 287-290. 294. 295. 298.
 299. 301. 310. 318. 327.
 Մարիամ քոյր Ղազարու 284.
 Մարիամ քոյր Մովսէսի 287. 537.
 Մարիամ քոյր Յուսկան 295.
 Մար Իբաս. տես Մար Աբաս.
 Մար Իհաբ 104.
 Մարիսացիք 94.
 Մարիսկեան կամ Մարսիկեան 166.
 Մարկինացիք 146.
 Մարկոս աւետարանիչ 261.
 Մարկոս եպիսկոպոս 137.
 Մարկոս միայնաւոր 160.
 Մարմին 613.
 Մարմէտ 123. ա. Երուանդակերտ.
 Մարք, ազգ. 39. 46. 47. 49. 50. 51.
 58. 59. 77. 99. 116. 123. 124. 141.
 238. 302. 315. 614.
 Մարք, աշխարհ 54. 137. 592. 606.
 612. 613.
 Մաւրիտանիա Տինգիտանիա 591.
 596.
 Մաւրիտանիա Կեսարիինիա 597.
 Մաքովոր 295.
 Մաքսիմիանոս եպիսկոպոս 259.
 Մաքսիմիանոս կայսր 155.
 Մաքսիմինայ 165.
 Մեդացի 45.
 Մեդացիք 30. 56.
 Մեդէա 383.
 Մեդք 15.
 Մեղա 603.
 Մելիթինէ, Մելիթինէ 253. 260.
 Մելիտոս 221.
 Մելքիսեդէկ 532.

Մեծամօր 128.
 Մեծերանք 609.
 Մեծկուանք 609.
 Մեծնունք 609.
 Մեծրայիմ. տես Մեսորայիմ.
 Մեհէկան 270.
 Մեհէնդակ 201.
 Մեղ 613.
 Մեղքի 288.
 Մեմնոն 259.
 Մենանդրոս 366. 368. 510.
 Մեռեալ ծով 611.
 Մեսաղնայ 89.
 Մեսորայիմ, Մեսորիմ 12. 13. 18.
 Մեսորոպ, Մեսորով 237. 238. 240.
 241. 245-248. 252-255. 257-260.
 266. 269-271. 281.
 Մեսրոպեան 246.
 Մեսեղոս 90.
 Մերոզ 22.
 Մերուժան 116. 222-225. 227. 248.
 Մէշուն 613.
 Մէջերկրայք, Մէջերկրեայք. տես
 Միջերկրայք.
 Մընձուր 607.
 Մթին լեռն 78.
 Միանգակ 79.
 Միգուլանոն 231.
 Միթոնոս 43.
 Միթոնիկացիք 604.
 Միլտիագէս 511.
 Միհր 203.
 Միհրան գաւառ 613.
 Միհրան զօրավար 169. 170. 191.
 192. 195.
 Միհրգատ բղջիս Վրաց 84. 88-91.
 121.
 Միհրգատ նախարար Դարեհի 78.
 84.
 Միհրգատ որդի բղջիսին 90-91.
 Մինոտովրոս 113.
 Միովոր 604.
 Միջա 608.
 Միջագետք 89. 96. 97. 99. 101. 104.
 113. 116. 117. 121. 122. 137. 136.
 192. 198. 215. 232. 245. 246. 258.
 606. 611-613.
 Միջերկրայք, Միջերկրեայք, Միջ-
 ներկրայք 89. 96. 143. 190. 198.
 204. 592. 600. 604.
 Միւնիսա 605.

Միւռտոս 396.
 Միւսիւս. տես Եղեապոնոս.
 Մծբին 19. 21. 75. 81. 83. 101. 113.
 176. 192. 212. 269.
 Մծխիթայ, Մցիխիթայ 169. 606.
 Մշակ կողմնապետ 32.
 Մշկոճիք 301.
 Մողպաշտէ 123.
 Մոթողանք 608.
 Մոկացի 80. 249.
 Մոկացիք 230.
 Մոկք 233. 250. 300. 607. 608.
 Մոկք առանձնակ 608.
 Մոմիսիւս 198.
 Մոսքական լէրինք 603.
 Մովսրացի 286. 287.
 Մովսէս եպիսկոպոս Վրաց 248.
 Մովսէս խորենացի 2. 281. 583.
 Մովսէս մարգարէ 14. 13. 18. 42.
 179. 193. 226. 273. 283. 287. 329.
 331. 335. 349. 361. 372. 414. 420.
 421. 430. 433. 529. 534. 535. 537.
 580. 581.
 Մովսիսի 266.
 Մորիսիւղիկեայ 73.
 Մուխանք 609.
 Մուծղ 613.
 Մուկան 613.
 Մուշեղ 227.
 Մուշէ եպիսկոպոս Գողթան 238.
 Մուշէ տարօնեցի 248.
 Մուրացան 77. 121. 122. 129. 130.
 Մուրս 256.
 Մուրց 144.
 Մուռղ 196.
 Մրան 613.
 Մրում 614.
 Մցիխիթայ. տես Մծխիթայ.
 Մօղակիս 47.
 Յաբեթ 12. 13. 15. 18. 22. 29.
 Յադուշան 160.
 Յաղկերտ Ա. 247. 249. 251.
 Յաղկերտ Բ. 269. 270.
 Յակոբ արդարն 289.
 Յակոբ, Յակովբ Մծբնայ 176. 192.
 293.
 Յակոբ նահապետ 42. 576.
 Յակոբ որդի Մատթանայ 288.
 Յակոբ այլ 298.
 Յակոբոս աղջական փրկչին 289.
 Յակոբոս ջեբեղեայ 289.
 Յայիր 48.

ՅապետոսԹէ 15. 16. 21. 22.
 Յասոն 383.
 Յարեղ 10.
 Յեսու 42. 273. 286. 352. 372.
 Յեսսէ 286.
 Յէու 273.
 Յիսուս Գրիստոս 100. 105. 107. 109.
 110. 239. 287. 289. 292. 323. 338.
 Յոր 7. 590.
 Յորիանոս 150. 202.
 Յորնաղիոս 239.
 Յոհան եկեղեցային 247.
 Յոհան Պարսից եպիսկոպոս 176.
 Յոհաննէս եղբորորդի Մակարայ
 89.
 Յոյն 5. 19. 21. 117. 143. 146. 150.
 224. 248.
 Յոյնք, աղջ. 4-7. 14. 16. 29. 49. 83. 85.
 88. 100. 140. 143. 150. 156. 157. 196.
 198. 204. 205. 211. 217. 221. 322.
 224. 227. 230. 232. 234. 235. 237.
 241. 244. 245. 247. 249. 251. 253.
 263. 265. 266. 269. 297. 313.
 Յոյնք, աշխարհ 133. 150. 157. 203.
 218. 219. 600.
 Յոստոս 97.
 Յովակիմ 288.
 Յովհան 239.
 Յովհան Ոսկ. 254. 255.
 Յովհաննէս աւետարանիչ 289. 291.
 Յովհաննէս եպիսկոպոս Մաթի.
 քայ 239.
 Յովհաննէս Մկրտիչ 104. 188. 421.
 Յովհաննէս Ոսկերեան 245. 253.
 Յովնաթան 248.
 Յովսէպոս 9. 83. 90. 101. 113.
 Յովսէս 289.
 Յովսէփ աստուածաշայր 288. 289.
 Յովսէփ եղբորորդի Հերովդէ. տես
 Յուսիփ.
 Յովսէփ 'ի Վայոյ ձորոյ 271.
 Յովսէփ նահապետ 48. 515.
 Յովսէփ պաղնայի 247. 238.
 Յորդանան կամ Յորդաննէս 286.
 290. 312. 443. 525. 603. 611.
 Յուդա աղջական փրկչին 289.
 Յուդա Մակարէ 89.
 Յուդա նահապետ 285. 288.
 Յուլիանոս Պառաւառոս, իսկ
 րացող 150. 198. 200. 202.
 Յունական 33. 62. 187. 192. 195. 203.
 215. 224. 245. 248.

Թունարէն 224.
 Թունաց կամ Թունական ծով
 խորշ 589-596. 597. 600.
 Թուսակ 44.
 Թուսիկ որդի Վրթանայ 197. 199-
 201. 205. 240.
 Թուսիկ այլ 295.
 Թուսիք 100.
 Թուստինէ 294.
 Թռինոյն 159.
 Մասան 285-287.
 Կարատ 273.
 Կարոզ 101.
 Կարուզողոնոսոր 46-48. 78.
 Կարբուլթ. տես Կերբուլթ.
 Կազարեթ 289.
 Կազինիկ 141.
 Կաթան 285. 288.
 Կախճամատեանք 604.
 Կախճաւան, Կախճաւան 57. 77.
 129. 219. 609.
 Կախճեր 614.
 Կաձխանձ 221.
 Կաւասարդ 146.
 Կաբովը 12.
 Կերբուլթ, Կերբուլթ 12. 13. 18. 63.
 տես և Բէլ.
 Կեղոս 261. 590. 597-599.
 Կեմուղք 615.
 Կեսաոր 259. 260.
 Կերուաս 133.
 Կերսեհ արքայ ասորեստանի 110.
 Կերսեհ արքայ Պարսից 176. 196.
 Կերսեհ կամարական 216. 218.
 Կերսեհ հայկազն 60.
 Կերսէս դիմաքսեան 124.
 Կերսէս ճիւղրակացի 251.
 Կերսէս մեծ 202. 205-207. 210. 211.
 214. 216. 217-220. 224. 226-228.
 237. 240. 254.
 Կեքտաններոս 86. 87.
 Կեքտաուրոս 221.
 Կեովըն 375.
 Կեդ 610.
 Կեկանովը Սէլեւկիոս 70.
 Կեկիա կամ Կեկիայ 175-178. 600.
 Կեկիացիք 176.
 Կեկումաքոս 161.
 Կեկումիզա կամ Կեկումիզայ 165-600.
 Կեկումիզացիք 174.
 Կիղոս. տես Կեղոս.

Կինոս 11-14. 30. 31. 33. 34. 39. 45.
 Կինուաս 12. 39-41.
 Կինուէ 19. 20. 30. 31. 34. 36. 39. 40.
 46. 110. 615.
 Կիորէ 41.
 Կիւսիա 221.
 Կիւքար Մադէս 30.
 Կմանիմակ 614.
 Կոմեռեանոս 159. 160.
 Կոյ 8. 10. 11. 13. 14. 440. 443. 478.
 483. 492. 601.
 Կոտատր 615.
 Կոր Հռոմ. տ. Կոստանդնուպօլիս.
 Կոր քաղաք 144. 145. տես և Վա.
 զարշապատ.
 Կորայր 43.
 Կուարդ 44.
 Կունէ 169-171. 178.
 Կպատ 226.
 Կիրիկերոս 607.
 Կաբիթ 237. 258.
 Էահակ 228. 231.
 Էահայիկան 209.
 Էադդովը, Էատդովը 257. 607.
 Էադիտայ 205.
 Էամբաթ 47. 48.
 Էամբայ Բադարատ. տես Բադա.
 րատ.
 Էամբատ 142.
 Էամիրամ 13. 34-37. 39-42. 44. 45.
 Էամիրամայ քաղաք 80. 94.
 Էամիադրամ 104.
 Էամիատ, Էամիթ 66. 95.
 Էամիուդէ 606.
 Էանիթային լեռն 604.
 Էապուհ Ա. 150. 158. 162. 166. 169.
 172. 173. 176.
 Էապուհ Բ. որմզեան 192. 194.
 196-198. 202-204. 211-217. 221-
 223. 225. 229-233. 236. 239. 241.
 Էապուհ որդի Յազկերտի Ա. 248-
 251.
 Էատդովը. տես Էադդովը.
 Էարայ 27. 28. 72. 75. 79.
 Էարաշան 80.
 Էարուր 58. 610.
 Էաւասպ 250.
 Էաւարշ կամարական 218. 242.
 Էաւարշ հայկազն 43.
 Էաւարշան, Էաւարշական 111.
 150. տես և Արտաշ.

- Հաւելեղք 605.
 Հաբէ 606.
 Հէրդէր 226.
 Հիկաշէն 606. 610.
 Հիդէայք 604.
 Հիրակ 27. 28. 177. 228. 233. 610.
 Հիրական 613.
 Հիրի 614.
 Հմաւոն եղբայր Մահարէի 89.
 Հմուէլ 265. 266. 268. 269.
 Հնականք 342.
 Հուշան 311.
 Հրէշ 144.
 Հրուանք 604.
 Ողբահաւ 142. 329.
 Ողում 116.
 Ողմպոս. տես Ողմպոս.
 Ոլոմպիադա մայր Աղեքսանդրի 69.
 Ոլոմպիոդորոս 14. 17. 154.
 Ոկուս 393.
 Ողական 166.
 Ողմպոս 16. 605.
 Ողոմպիա 230.
 Ողոմպիադայ կին Արշակայ Բ. 207.
 210.
 Ոնորիա, Ոնորիատէ 601.
 Ոնորիոս 231.
 Ոսկեքերան. տես Յովհան.
 Ոսկի լեառն 393.
 Ոսկիողայ 37.
 Ոստան 37. 77. 218.
 Ոստան Աղուանից 606.
 Ուլբեգ 286.
 Ուլկիանոս 32. 85. 230. 387. 389. 390.
 396. 398.
 Ոսայ. տես Օոսայ.
 Ոտն Արագածու 27.
 Որդունի 26. 78. 188.
 Որժք 214.
 Որմզդական 137.
 Որմզդատ 295.
 Որմզդուխտ 223.
 Որմզդպետոժ 610.
 Որմիդք արքայ 176. 190. 193.
 Որոգինէս 135.
 Որոտուան 332.
 Որջականք 604.
 Որսիրանք 608.
 Ուղեւայ 126.
 Ուղտու աղունք 131.
 Ուռհա կամ Ուռհայ 83. 611.
 Ուռնայր 227.
 Ուտէացիք 73. 120. 121. 134.
 Ուտի, Ուտիա 607. 609. 610.
 Ուտի առանձնակ 610.
 Ուրբաթայք 302.
 Ուրբանոս 295.
 Ուքաղէ 610.
 Սըրմէս 141.
 Չորայ գուռն, Կապան. տես Ճո.
 րայ.
 Պալէ 613.
 Պալունիք 609.
 Պակատիանէ 604.
 Պակարոս 92. 95.
 Պահլաւ 103. 147. 149. 151-154. 172.
 177. 179. 244. 264. 267.
 Պահլաւիկ 152. 160. 221.
 Պահլաւիկք 148. 150. 151. 177. 242.
 Պահլաւք 103. 148.
 Պահրսան 613.
 Պաղադին 175.
 Պաղատոյ լեռն 301.
 Պաղեստին. տես Պաղեստին.
 Պաղեստինացիք 89. 92. 98. 104. 108.
 133. 143. 261.
 Պաղեստինէ 19. 88. 92. 137. 198.
 Պաղեստիաոս 150.
 Պաղեստուն 607.
 Պաղեսացի 247.
 Պաճրճ 47.
 Պամիլիկա 601. 602.
 Պայապիս Քաղեայ 31. 32.
 Պանթեռ. տես Բարիոս.
 Պանիս 43.
 Պանծկանք 609.
 Պապ աղեքսանդրացի 388. 390. 393.
 Պապ արքայ 210. 215. 216. 218. 222.
 225. 227-229. 231.
 Պապ որդի Յուսկան 201.
 Պառաւատոս. տես Յուսկանոս.
 Պառթէնիոս լեռն 395.
 Պասիպայէ 115.
 Պասրա 612.
 Պապամ 48. 49. 78.
 Պատիժահար 131.
 Պատապարունիք 609.
 Պատրիացիք 104.
 Պատրոկ 310. 311.
 Պատրոնիկէ 298.
 Պարգեւ 242.
 Պարէտ 42.

- Պարթենիոս գետ 601.
 Պարթեւ 19. 28. 72. 78. 86. 87. 152.
 179. 311.
 Պարթեւազունք 154. 310. 319.
 Պարթեւական 148.
 Պարթեւք, ազգ. 19. 46. 70. 135.
 147-151. 177. 310. 319. 323.
 Պարթեւք, աշխարհ 71. 614.
 Պարխար 74.
 Պարոյր 45-47.
 Պարսիկ 140. 158. 224. 232. 248. 256.
 263. 265. 267.
 Պարսիկք 46. 79. 192. 201. 225. 551.
 591.
 Պարսկական 192. 194. 204. 214. 215.
 226. 245.
 Պարսից ծով, որ և պարսկական
 կամ պարսկային ծոց 591. 612-613.
 Պարսկահայք 607. 608.
 Պարսկային 51.
 Պարսք, ազգ. 4. 7. 19. 20. 28. 59. 62.
 69. 77. 83. 84. 88. 92. 95. 97. 100.
 105. 105. 110. 112. 114. 116. 120.
 123-126. 131. 133. 135. 137. 139.
 142-145. 147. 149-151. 153. 154.
 156. 157. 159. 160. 162-164. 169.
 172. 176. 190. 192-194. 196-198.
 202. 204. 212. 215. 221. 225. 231.
 234. 236. 238. 240. 242. 244. 245.
 247. 249-252. 255. 256. 262-265.
 267-271. 294. 313.
 Պարսք, աշխարհ 105. 125. 126. 134.
 137. 164. 165. 171. 199. 202. 215.
 224. 231. 613. 614.
 Պարտաւ 610.
 Պարտիզապիւր 610.
 Պաւլիմեոս 592.
 Պաւղոս Առաքեալ 181. 262. 290-
 293. 298. 307. 309. 317. 318. 337.
 355. 366. 368. 373. 520.
 Պաւղոս եպիսկոպոս Եմեսու 259.
 Պաիդադոնիա 601. 602.
 Պեդիոն 597.
 Պելիա 583.
 Պեղոպոնեսոս 596.
 Պեղոպոնեսացիք 159.
 Պենտապոլիս 597.
 Պետրոս Առաքեալ 262. 290. 292.
 293. 307. 309. 316. 522.
 Պետրոս եպիսկոպոս Ալեքսան-
 դրացւոց 155.
 Պերդէ 92.
 Պերիանդր 371. 375.
 Պերիթոս 142.
 Պերճ 44.
 Պերոզ արքայ 139. 142. 145. 149.
 Պերոզ զարդմանացի 253.
 Պերոզ զաւառ 614.
 Պերոզ իշխան 110.
 Պերոզամաս 135. 172.
 Պէնէլոպէ 142.
 Պէտվաշտ 615.
 Պիանք 609.
 Պիգասոս 140.
 Պիթագորական 352.
 Պիթագորաս 341. 352.
 Պիլատոս 90. 103. 109. 595.
 Պիւոն Պեդիոն 597.
 Պիսաս 229.
 Պիսիդիա 600.
 Պիսիդոն 596.
 Պիւթիայ 86.
 Պիւռիզայ 63.
 Պիւռոնէէս 595.
 Պլատոն 262. 341. 415.
 Պլատոն այլ 246.
 Պլատոնական 63.
 Պլուտինիոս 261.
 Պոլիկրատէս 86.
 Պոլիսոնական 602.
 Պոմպէոս, Պոմպիոս 89. 91.
 Պոնդաշի 90.
 Պոնդացիք, Պոնտացիք 72. 74. 82.
 100. 117. 157. 174.
 Պոնդոս, Պոնտոս 19. 32. 73. 78. 79.
 83. 84. 90. 152. 591. 592. 600-603.
 605.
 Պոնտիա 595.
 Պոնտոս պոդլոմնական 602. 603.
 Պոնտոս Կապադովկիոյ 603.
 Պորփիր 150.
 Պռասոն 586.
 Պրիամոս 43. 61. 511.
 Պրիդիանծիա 44.
 Պռոքոս 157. 159.
 Պռոմիթէոս 18.
 Պռոտին Արմենիան 52.
 Պտղոմայիդ Կղնոպատրայ 89. 95.
 Պտղոմայիդ քաղաք 89.
 Պտղոմէանք 5.
 Պտղոմէական 593.
 Պտղոմէոս Կղաւզէոս աշխարհա-
 գիր 58. 587. 589. 590. 592. 593.
 Պտղոմէոս Աւէտ 91.

Պաղովնոս Դիոնիսոս 98.
 Պաղովնոս Եղբայրասեր 3.
 Պրիամովս. տես Պռիամոս.
 Պրոդէիադ կամ Պրոդէիաս 262.
 Պրոկղոս 260.
 Ջակստան 514.
 Զաղայ 248
 Զաւակք 78. 603. 610.
 Զէրմաձոր 608.
 Զուղայ 57.
 Ռազաւ 12.
 Ռաս 201.
 Ռաստոհոհուն 150.
 Ռաւեննա 595.
 Ռափայիւք 16.
 Ռաքէլ 577.
 Ռեբեկա 298.
 Ռէ 613.
 Ռէշէր 613.
 Ռըշտունի 97. 223.
 Ռըշտունիք 80. 92. 169. 192. 200. 608.
 Ռըստակէս 176-179. 188.
 Ռըստոմ, որ և Ռոստոմ 233.
 Ռիմազոս 602.
 Ռիպիա 595. 604.
 Ռոբովամ 273.
 Ռոդանոս 206.
 Ռոդոս 587.
 Ռոստոմ առաւելնեան. տես Ռըստոմ.
 Ռոստոմ Սազձիկ 79.
 Ռոտիբաղա 609.
 Ռոտկըճունիք 609.
 Ռոտպացեան 610.
 Ռուէղ 613.
 Ռոփի 143.
 Ռոփսեան 143.
 Սաբա 612.
 Սազաստան 249. 613.
 Սազձիկ 79.
 Սաթիկ 58. 126. 128. 130. 135.
 Սաշակ. տես Շաշակ.
 Սաշակ արծրունի 281. 285.
 Սաշակ ասպետ 231. 234. 235. 236. 242.
 Սաշակ բազրատունի 3.
 Սաշակ մեծ 240-242. 244-249. 252-255. 258-260. 262-266. 268. 269. 281.
 Սաշականոյժ 242.
 Սաղամուծ 201.

Սաղայ 12.
 Սաղկան 614.
 Սաղմոն 285-287.
 Սաղուտառիա 601.
 Սամարիա 611.
 Սամէացի 586.
 Սամէլ 233. 239.
 Սամոս 246.
 Սամուէլ 43. 210. 286.
 Սամոն նահապետ ամատունեաց 135.
 Սամոն, Սամիսոն 43. 79.
 Սամյիսէ 605.
 Սանասար 48. 80. 250.
 Սանատրուկ արքայ 108. 111-116. 120. 124. 294.
 Սանատրուկ իշխան 189. 190. 192. 194.
 Սանդուխտ 111.
 Սանոձոր 607.
 Սանոտ 144.
 Սառայ 148.
 Սասան 134. 147. 150. 151. 162.
 Սասանեանք 250.
 Սասունք 607.
 Սարապիս 262.
 Սարարազ 300. տես և Արարատ.
 Սարգանապատոս, Սարգանապատղոս, Սարգանապաղլոս 21. 42. 44-46.
 Սարգոնիա 595.
 Սարթենիկ. տես Սաթիկ.
 Սարիայ 99.
 Սարմատացիք 594. 595. 604.
 Սարմատիա 596. 604. 605. 606.
 Սարմատք ձիակերք 604.
 Սացիսումէլ 603.
 Սաւուղ 43. 210.
 Սաւտէր. տես Անտիոքոս Ա.
 Սաւրիա 602. 603.
 Սափատիայ 99. 142.
 Սեբաստացիք
 Սեդեկիայ 203. 273.
 Սելէւկիա 602.
 Սելէւկիոս Նիկանովը 70.
 Սեղբեստրոս 166. 176.
 Սեմ 11-13. 15-18. 478.
 Սենեքարիմ, Սենեքերիմ 48. 49. 73. 76. 284.
 Սենեքիայ 98. 142.
 Սեպուհ լեռն 300.

- Սէրուբ 12.
 Սեւերիոս, Սեւերոս 156. 175.
 Սեփծուղ 77.
 Սեփտե 591. 592. 596.
 Սէթ 9.
 Սերբիղայ բիւռոսեան 15.
 Սիգիացի. տես Անտիոքոս 2.
 Սիդոն 96.
 Սիկիլիա 595.
 Սիդոն 94. 95.
 Սիմ. տես Սէմ.
 Սիմ լեառն 17. 48. 80. 154. 167.
 Սիմոն ազգական փրկչին 289.
 Սիմոն Առաքեալ 110. 112.
 Սինա 330. 331. 335.
 Սինէացիք 590. 591. 616.
 Սինոպ 83. 117.
 Սիսակ 28.
 Սիսական աշխարհ 28. տես է Սիւ-
 նիք.
 Սիսական ոստան 609.
 Սիսական, Սիսական 77. 78. 80.
 Սիսականք 52. 72.
 Սիրաթ 22.
 Սիրիայնդէս. տ. Արշակ Բ. Պար.
 Թեւաց.
 Սիւնի 203. 236.
 Սիւնիք 28. 83. 141. 207. 212. 215.
 231. 233. 238. 248. 586. 607. 609.
 Սիւնիք փոքր 189.
 Սիւննադա 604.
 Սիւռիա 616.
 Սիւռիկացիք 604.
 Սլաք 79.
 Սլիւնիք 79. 157. 166-168. 206.
 Սկամանգորոս 230.
 Սկանդէ 591.
 Սկայորդի 44. 45. 47. 48.
 Սկատադէս 43.
 Սկաւրոս 89. 90.
 Սկիւթացիք 87. 592.
 Սկիւթիա 587. 614. 616.
 Սկիւղիս 83.
 Սկիւմիք 604.
 Սկիւնիք. տես Սկիւնիք.
 Սղուկ 166.
 Սմբատ բիւրատեան 115-117. 120-
 126. 128. 130-134. 141. 142.
 Սմբատ հայր Բաղարատայ 163.
 Սմբատ որդի Բաղարատայ 225.
 227. 255. 256.
 Սմբատանոյշ 115.
 Սմբատաւան 115.
 Սմբատուհի, Սմբատուհի 115-141.
 Սնդ 613.
 Սոկրատ կամ Սոկրատէս 184. 348.
 350.
 Սոհունդ 137.
 Սողոմէ 289.
 Սողոմոն 189. 288. 358. 261.
 Սողոն 87. 511.
 Սողոփ լեառն 300.
 Սոսառմոս 43.
 Սովսիոս 95.
 Սոթք 609.
 Սորակտիոն 166.
 Սուսաուր 42. 43.
 Սուր 43.
 Սուրայ 233.
 Սուրբ խաչ 300.
 Սուրբ տիկին 301.
 Սուրենական 179.
 Սուրենանք 102.
 Սուրենեան 103. 151. 154. 244. 264.
 Սուրէն խորխոռունի 234-236.
 Սուրէն Պարթեւ 102. 103. 148. 149.
 152. 267.
 Սուրհայ 145.
 Սուրմակ 263-263. 268.
 Սոփի 160.
 Սոփոնիս 293.
 Սպանդարանպերոժ 610.
 Սպանդարատ, որդի Արշաւրի
 կամարականի 218. 224. 226.
 228. 233. 237.
 Սպանդարատ այլ 265.
 Սպանդունի 251.
 Սպանդունիք 76.
 Սպանիա 587. 593. 594.
 Սպանիացիք 70. 109.
 Սպառեթոս 43.
 Սպարտա 551. 551.
 Սպեր 115. 142. 254. 258. 607.
 Սպուգեալք 240. 270.
 Ստահրացի 149.
 Ստորդ 104.
 Ստրատիդին 175.
 Սփառաւէս 44.
 Սօդիք 614.
 Սօս 44.
 Վաղարիս 142.
 Վակունիք. տես Վայկունիք.

- Վահագն 59. 79. 83.
 Վահան ամատուռնի սպարապետ 169. 191. 192. 194. 195. 203.
 Վահան ամատուռնի հաղարապետ 271.
 Վահան առաւելեան 234-236.
 Վահան արքանեակ Մեսրոպայ 271.
 Վահան մամիկոնեան 216. 222. 223.
 Վահաւոռնիք 610.
 Վահէ 60.
 Վահոռնիք, Վահոռնիք 60. 85. 88.
 Վահրիճ՝ 245.
 Վաղարշ Հայոց 144-147.
 Վաղարշ Պարսից 144. 149. 156.
 Վաղարշակ Ա. 19-21. 28. 29. 60 69. 71-74. 76. 78. 80-82. 103. 156. 148. 158.
 Վաղարշակ Բ. 231. 234.
 Վաղարշապատ 145. 177. 193. 213. 223. 269. 270. 271. 303. 611.
 Վաղարշաւան 144.
 Վաղենտինոս աղանդապետ 146.
 Վաղենտինոս , Վաղենդինոս կայսր 204. 206. 215.
 Վաղերիանոս 153. 156.
 Վաղէգեսոս 143. տես Պերոզ .
 Վաղէս 204. 215-217. 220.
 Վաղինակ Սիւնեաց իշխան 238.
 Վաղինակ սինի սպարապետ 203. 210.
 Վայկուն 89.
 Վայկունիք, Վակունիք 89. 609.
 Վայոյ կամ Վայոց ձոր 271. 609.
 Վան Հայկազն 60.
 Վան Տոսպայ 223. 302.
 Վանանդ 75. 236. 266. 610.
 Վանանդացիք 234. 235. 251.
 Վաշտակ 43.
 Վաշէ 265.
 Վառաչան 603.
 Վառակ զինակիր Արշակայ Բ. 211.
 Վասակ մամիկոնեան 227.
 Վասակ Սիւնեաց տէր 248.
 Վասպուրական 140. 284. 607. 608.
 Վատնեան դաշտ 189.
 Վարազ 502.
 Վարազ 142.
 Վարազդատ 229-231.
 Վարաժ, Վարժ 29. 76. 84.
 Վարաժնունի 29. 84.
 Վարաժնունիք 'ի Տուրուբերան 607. 'ի Վասպուրական 609.
 ՎԱՅՐԱՐԱՏ 610.
 Վարբակէս, Վարբակիս 45. 47.
 Վարդան զինակիր Արշակայ Բ. 208-211.
 Վարդան մամիկոնեան Հայր Սա. մեղի 240.
 Վարդան մամիկոնեան սորառե. լատ 252-256. 264. 267. 270.
 Վարդանակերտ 609.
 Վարդգէս 144. 145.
 Վարդգէսի աւան 90.
 Վարժ. տես Վարաժ.
 Վարիմանակ 614.
 Վարջան 614.
 Վէճմիհրապուհ 265.
 Վէհաճան 152.
 Վեոխ . տես Վիրք .
 Վեսպիանոս 117. 137.
 Վերիացիք 78. 84.
 Վերիտիկորայ 112.
 Վգրիկ խաչան 173.
 Վիշապագունք 126. 159.
 Վիրք 56. 60. 77. 84. 91. 96. 121. 122. 127. 132. 169. 171. 178. 191. 213. 247. 248. 258. 604-606. 610.
 Վղնդուր Բուդկար 75.
 Վճեանք կամ Վճէնք 145.
 Վնասեպ Սուրհապ 145.
 Վշտասպեանք 99.
 Վունդ 75.
 Վռամ Ա. Կրման 244. 245. 249.
 Վռամ Բ. 251. 253. 263-267. 269.
 Վռամշապուհ 241-243-247-248-256.
 Վստակար 43.
 Վրանջունիք 37.
 Վրացի 216.
 Վրթանէս 179. 188-191. 193. 196. 197. 203. 240.
 Վրկան աշխարհ 592. 614.
 Վրկանի ծով 589. 592. 614.
 Վրդյր 132.
 Տակիտոս 156. 137.
 Տաճատ 158. 164.
 Տաճատուրհի 240.
 Տաճկաստան 159. 611.
 Տամբատ 37.
 Տամբերս 608.
 Տալք 74. 234. 607. 610.

- Տանկրիայն 609.
 Տանտալոս 378.
 Տաշիր 78. 258. 605. 610.
 Տապարաստան 613.
 Տապոդրանիա 590.
 Տառնիասիս 605.
 Տատեօնք 140.
 Տատիկ 607.
 Տարբան 17.
 Տարսն 157. 603.
 Տարօն 17. 81. 83. 154. 167. 188. 202. 218. 237. 260. 270. 271. 607.
 Տարօնեյի 243.
 Տաւրացիք 123.
 Տաւրոս 80. 179. 602. 603. 606. 608.
 Տեղեփոս 380.
 Տեւթրաս 380. 382.
 Տեւտամիս 43. 60. 61.
 Տեւտէոս 44.
 Տէր 248.
 Տէրէնդ, Տէրէնտիանոս 224. 225. 229.
 Տիբեր, Տիբերիոս 101. 108. 109.
 Տիբերիս 611.
 Տիգրան Ա. 47-51. 53-57. 59. 215.
 Տիգրան Բ. 84. 85-98. 121. 145. 223.
 Տիգրան Գ. 142-144. 146.
 Տիգրանակերտ 37. 212. 214.
 Տիգրանակերտայք, Տիգրանակերտայք 212.
 Տիգրանուհի 50. 53-57.
 Տիգրիս 80. 295. 301. 607.
 Տիգրոն, Տիւրոն 150. 165. 241. 242. 251. 612.
 Տիմոթէոս առաքեալ 372.
 Տիմոթէոս եպիսկոպոս Աղեքսանդրիոյ 221.
 Տիմոն 99.
 Տինդիտանիա 596. 597.
 Տիւրոն. տես Տիգրոն.
 Տիտան 15. 16. 21.
 Տիտանեան 23. 25. 32.
 Տիտանեանք 32.
 Տիտանք 16.
 Տիտոս Անտոնինոս 94-97. 143. 146.
 Տիտոս Եռստոս 97.
 Տիտոս Վէպիանոս 117. 137.
 Տիրամայր. տես Մարիամ մայր տեառն.
 Տիրան Հայկազն 59.
 Տիրան Ա. 132. 134. 138-142.
 Տիրան Բ. 196-203. 207. 208. 210.
 Տիրիմ 199. 207-211.
 Տիրուկ 266.
 Տիւռնական 595.
 Տիւրոս 96.
 Տմորիք 132. 200. 301. տես Լ. Կորգրիք.
 Տոսպ կամ Տոսք 223. 302. 608.
 Տորք 78.
 Տուարածատափ 607.
 Տուք 262.
 Տուքիա 107. 142.
 Տուհաց գաւառ 144.
 Տուքատակ 610.
 Տուք 125.
 Տուրուբերան 607.
 Տոփ 610.
 Տրայիանոս 133. 134.
 Տրապօլիս 597.
 Տրդատ արքայ 26. 69. 119. 136. 147. 156-161. 163-174. 176-180. 183. 187-191. 223. 230. 237. 244. 269. 295. 310. 323.
 Տրդատ բագրատունի 141. 142. 250.
 Տրդատ որդի Տիրանայ Բ. 199. 206. 207.
 Տրոպոլիտիկէ 598.
 Տրուսիք 125.
 Տիդիս 606.
 Տօնաւիս 592. 596. 604.
 Բախար 286.
 Բուփոս 137.
 Յիսաւապք 604.
 Յոլակ 28.
 Յոլակերտ 28.
 Յրօնք 17.
 Փաղեկ 12.
 Փայտակարան 189. 190-192. 607-609.
 Փառախոտ 28.
 Փառանձեմ 207. 210. 222. 223.
 Փառնաս 42.
 Փառնեքսէ 201. 202.
 Փառնիտիս 611.
 Փառնուաս 47.
 Փառտիս 28.
 Փասայէլ, Փասայելլոս, Փասայիղոս 92. 93.
 Փասիք 605.
 Փարաւոն 193. 287. 416.
 Փարէս 283.
 Փարսման 122.

- Փաւստ 47.
 Փեղղացի 136.
 Փենեֆէս 286.
 Փերմեղիանոս 155.
 Փերուր 104.
 Փիլէմոն 180.
 Փիլիպպոս Առաքեալ 106.
 Փիլիպպոս կայսր 151-155.
 Փիլիպպոս մակեդոնացի 69.
 Փիլիպպոս չորրորդապետ 104.
 Փինչը 604.
 Փիսոն 615.
 Փիւնիկեցիք 104. 392.
 Փիւնիկէ 246.
 Փիքոնակք 605.
 Փղեղոնիոս 87.
 Փղոռիանոս 157.
 Փոկէացիք 87.
 Փորոն Կոստանդնուպօլսի 175.
 Փուկք 604.
 Փուկք 605.
 Փռանցք 594.
 Փռատինիս 44.
 Փաււորաիս 47.
 Փռիւգիա կամ Փռիւգիայ 72. 73.
 156. 600. 604.
 Փրկիչն 46. 100. 104-106. 179.
 Քաղկեդոն 592. 600.
 Քաղղէական 63.
 Քաղղէացի 5. 14. 19.
 Քաղղէացիք 4. 6. 14. 24. 42-44. 46.
 Քաղեայ 51. 32.
 Քամ 12. 13. 15. 16. 18.
 Քամբէճան 606.
 Քայաղ 12. 13.
 Քանանացի 42.
 Քանանացիք 42. 72. 76.
 Քանանիդաս 42.
 Քաշար 613.
 Քապկողք 612.
 Քասախ, Քասաղ 90. 144. 145.
 Քարձամ 132.
 Քաւդեայք 150.
 Քեղ 607.
 Քեռան 591. 596.
 Քետուրական 70.
 Քետուրայ 148.
 Քիմիւռոն 58.
 Քիոնիս 230.
 Քորէք 479.
 Քուդեռք 604.
 Քուդիդ 605.
 Քուիշափոր 605.
 Քուշ 12. 18.
 Քուշանք 70. 147. 148. 152-154.
 Քուտաի խորասանք 614.
 Քուտաի Նեմուղք 613.
 Քուտաիկ Քապկողք, որ և Մարք 612.
 Քուտաիկ խուժաստան 613.
 Քուտաիփառնէս 609.
 Քուտաք 604.
 Քոէպսէք 42.
 Քսէրքսէս 87.
 Քսիսուլթրոս 8. 15. 17.
 Քրիստոնեայք 109. 137.
 Քրիստոս 8. 100. 101. 104. 105. 107.
 108. 110. 112. 164. 169-171. 180-
 183. 188. 200. 223. 239. 262. 275.
 277. 281. 284. 285. 287. 289. 291.
 293. 298. 300. 302-306. 308. 309.
 311. 314. 316. 318. 320. 324-326.
 331. 334. 335. 337. 338. 420. 521.
 523.
 Քրտակ 613.
 Օդէ 114.
 Օջական 195. 271.
 Օտայ, որ և Ոտայ 157. 165. 164. 166.

131,240

